ئاراسنامه

هەموو ئەو ئیدیۆمانە لە کوردیپێدیادا شیکراونەتەوە

ئاراسنامە

شیکردنەوەی ١٥٠٠ ئیدیۆمی کوردی

ئاراس ئیلنجاغی

بەرگی یەکەم
چاپی یەکەم

سلێمانی-٢٠٢٤

ناوی پەڕتووک: ئاراسنامه
بابەت: شیکردنەوەی ١٥٠٠ پەند و ئیدیۆم
ناوی نووسەر: ئاراس ئیلنجاغی
نەخشەی بەرگ: ئیبراهیم ساڵح
نەخشەی ناوەوە:
ساڵی چاپ: ٢٠٢٤
نۆرەی چاپ: یەکەم
چاپخانە: چوارچرا
شوێنی چاپ: سلێمانی

لەبەڕێوەبەرایەتی گشتی کتێبخانە گشتییەکان ژمارەسپاردنی (١٤٣٤) ساڵی ٢٠٢٤ی پێدراوە

پێڕست

پێشەکی...٧
پێشەکی نووسەر... ١١
پیتی (ئـ)..١٣
پیتی (بـ).. ٥٤
پیتی (پـ).. ١١٧
پیتی (تـ).. ١٣٨
پیتی (جـ).. ١٦٣
پیتی (چـ).. ١٦٧
پیتی (حـ)..١٨٠
پیتی (خـ).. ١٨٧
پیتی (د)...٢٠٩
پیتی (د)... ٢٦١
پیتی (ڕ)... ٢٦٩
پیتی (ز)... ٢٨٠
پیتی (ژ)...٢٨٧
پیتی (س).. ٢٩٥
پیتی (ش).. ٣٢٤
پیتی (ع)..٣٤٠
پیتی (غ).. ٣٤٣
پیتی (ف).. ٣٤٤

پیتی (ق).. ٣٤٧
پیتی (ك).. ٣٦٦
پیتی (گ).. ٤١٠
پیتی (ل).. ٤٤٥
پیتی (م).. ٤٧٩
پیتی (ن).. ٥٢٠
پیتی (هـ).. ٥٤٤

پێشەکی

ئیدیۆم ڕۆڵێکی بەرچاو و گرنگ لە دەوڵەمەندکردن و گەشەسەندنی فەرهەنگی زماندا دەبینێت، بۆیە هەڵدەگرێت، کە چەندین باس و لێکۆڵینەوەی زانستی لەبارەیەوە بکرێت، بۆیە تاوەکو ئێستاش وەک پێویست ئەم لایەنە گرنگە لە زمانی کوردیدا، ئاوڕی لێنەدراوەتەوە، نوسینی بابەتی نویێ لەسەر ئیدیۆم، هەنگاونانە بۆ ڕونکردنەوە و شیکردنەوەی ئەو لایەنانەی، کە بەشێوەیەکی پێویست ساغ نەکراونەتەوە.

زمانی کوردی لە سەردەمێکی کۆنەوە وتەی ژیربێژی و دانایی وەکو: ئیدیۆم، پەندی پێشینان، چیرۆک و داستان، سەرگوزشتە و ئەفسانە...هتد، پێنوسراوە، سەرچاوەی ئەمانەش ئاوەزمەندی کوردییە و ئەمانە بەرهەمی گفتوگۆی نێوان کوردانی پێشینانمانە و کاریگەری ئاینی ئیسلام و ئاینەکانی پێشینانی کوردی بەسەرەوەیە و لەبیرکردنەوەی جوان و پەسەند و فەلسەفیی بێبەش نین.

ئیدیۆم لەلایەن زمانەوانان و شارەزایانی زمانی کوردییەوە، بە زۆر شێوە ناسێنراوە، خاوەن چەند خاسیەت و تایبەتمەندییەکە، بۆ نموونە: پێکهاتێکی ئاڵۆزە، بەشێوەیەکی ئامادە و تێکەڵ لە زماندا هەیە، کە لە یەکگرتنی هەندێ وشەدا، واتایەکی تایبەت پەیدا دەبێت کە لە مانادا لە وشە نزیک دەبێتەوە. واتای ئیدیۆم، لە ئەنجامی یەکگرتنی چەند وشەیەک پێکدێت، بەشێوەیەک کە هەریەکێک لەم وشانە واتای فەرهەنگی خۆیان هەیە، بەیەکگرتنیان واتایەکی تر دەبەخشێت کە بە ئیدیۆم ناو دەبردرێت. واتە: ئیدیۆم ئەوەیە، کە ڕاستە و ڕاست ناوی شتێک نەبەیت، بەڵکو ناوی شتێکی تر ببەیت، کە پەیوەندی بە مانای یەکەمەوە هەبێت، بۆ ئەوەی لە مانا باسکراوەکەوە بۆ مەبەستە هێما بۆ کراوەکە بچیت.

پێکهاتەی ئیدیۆم بۆ واتایەک دەخوازرێت و ڕاستەوخۆ واتا نادەن بە دەستەوە، ناچێتە خانەی سینتاکسەوە، هەروەها ناتوانرێت وەک وشەش مامەڵەیان لەگەڵدا بکرێت، بۆیە پێویستە لە فەرهەنگدا بەشێکی تایبەتیان بۆ تەرخان بکرێت.

کلتور و بارودۆخ و دەوروبەری ئاخاوتن، ڕۆڵ دەبینن لەسەر لەدایکبوون و هاتنە بەرهەمی ئیدیۆمەکانی زمانەوە، واتە: ئیدیۆمەکان ڕەنگدانەوەی بیر و دابونەریتی ئاخێوەرانی ئەو کۆمەڵگایەن کە تێیدا سەرهەڵدەدەن، بۆنموونە: ئیدیۆمەکانی وەک(خاکەلێوە، گوڵان، پوشپەڕ، ڕەزبەر، ڕێبەندان،...هتد)، پەیوەندییان بە مانگ و وەرزەکانی ساڵەوە هەیە، هەروەها خاسیەتی وەرزەکان بوون بە ئیدیۆم: (گەوارەی بەهارێیە، ماستی بوارێ، وەک ئاوی ڕوبارێ، پایزە برا، هاوینان شلومل، زستانان جوار لەمل). هەروەها ژمارەیەکی زۆری ئیدیۆم لەسەر بنەمای خاسیەت و تایبەتمەندی ئاژەڵ و گیانلەبەر هاتونەتە کایەوە، وەک: (گای بنەیە، مریشکە کرە، مریشکە ڕەشە سەوابە، بۆ مامۆستای کەبابە، خەتی خوار لەبن سەری گای پیرە، ڕێوییە ـ واتە: فێڵبازە، گوێدرێژ: کەسێکی بێ هۆش و نەفام،...هتد)، بەشێکی دیکەی ئیدیۆمەکان بەهۆی دانەوێڵە و بەروبووم و جۆری خوراکەوە کەوتونەتە ناو زمانەوە، وەک ئیدیۆمەکانی(دانەخۆرە بووە، گلێرە و بن بێژینگە، کوردی دۆ نەدیو، نانی بە دۆی ڕاناگات، کەس بە دۆی خۆی ناڵێ ترشە). بەهەمان شێوە، بازرگانی و جموجۆڵ و کڕین و فرۆشتن، کاریگەریان لەسەر هاتنەکایەوەی ئیدیۆمەکان هەیە، بۆنموونە: (سەپانی پوشێیە، شای بە سەپانی خۆی نازانێ، گەڕی بارە ترێیە، کەنگر و ماست بە وادەی خۆی، گوریکە گاگرۆ بەهارت هێنا بە درۆ، نە ماست هەیە نە فرۆ). هەروەها شوێن و ناوچە و دەڤەریش ڕۆڵیان لە هاتنەکایەوەی ئیدیۆمەکاندا هەیە: (ڕێوی قەمچوغە، سەگی ساتوقەڵا، نێرەکەری بازیان)، کەلوپەلیش، وەک: (لەبنی هەنبانەی دا، بنە کوندە، بوخچەی نەکراوەیە).

نوسەر(ئاراس ئیلنجاغی) لە بەرگی یەکەمی ئاراسنامە دا، هەزار و پێنج سەد ئیدیۆم و پەندی وەرگرتووە و لە ڕووی زمانەوانی و پێکهاتن و واتاوە شیکردنەوەی بۆ کردوون و زۆر بە وردی و سەلیقەوە چۆتە بنج و بناوانیان و زانیاری تایبەت بە خۆشی لە بابەتی کلتور و دابو نەریت و ڕەوشی کوردەواری و ئەزمونی ساڵانی نوسەری خۆی تێکەڵ بە ڕاڤە کردنەکان کردووە، هەندێکجار ئاخاوتن و قسەی جوتیارێکی ناوچەی کۆیە و تەقتەق و دەور و بەری و تا هەولێر و خۆشناوەتی و کەرکوک و شوان و سلێمانیشی وەرگرتووە و وەک ئیدیۆم بەکاریهێناوە و سودی لێوەرگرتوون، بۆ نمونە: لە کاتی گفتوگۆ و کۆڕ و

کۆبوونـەوە لـە مـەجلیس و دانیشـتنی کوردەواریـدا، ئەگـەر یـەکێک قسـەیەکی بـە توێکڵی کردبێت، نوسەر لێی وردبۆتەوە و بۆخۆی واتـای ئیدیۆمی لێ هـەڵێنجاوە و کردوویــەتی بــە ئیــدیۆم و شــیکردنەوەی بــۆ کــردووە، چەنــد نمونەیــەکی وەک(ئەسـتوکی سـێر لـەقێن دەکـا)، (ئـاگر سـەرما نازانێـت)، (نـانی یـەک بـەگوێی سـێرێیە)، ئەمانـەی وەک گوتـە و ئاخـاوتن گـوێ لێبـووە، خـۆی واتـای ئیـدیۆمی لێهەڵێنجاوە، لەگەڵ باسکردنی هەر ئیدیۆمێکیشدا، دیسانەوە ژمارەیەکی دیکەی لە پەند و ئیدیۆم هێناوەتەوە و تێکهەڵکێشی ناواخنەکەی کردۆتەوە و لـە ڕووی واتـا و پێکهاتنـەوە، شـیکردنەوەی بۆ کـردوون، لـە ڕوانگـەی واتـای بنـەڕەتی و واتـای خوازراوەوە لێکی داونەتەوە. زۆربەی ئیدیۆمەکانیشی هەر بەشێوەزاری ناوچەیی خۆی شـیکردۆتەوە، بۆئـەوەی تـام و بـۆی ناوچەکـەی خـۆی و ڕەسـەنایەتی ئـەو ناوچەیـە بـزر نـەکات. لەگـەڵ باسـکردنی هـەر ئیدیۆمێکیشـدا، کۆمـەڵێک زانیـاری جــوگرافی لــەبارەی پێکهاتــە و سروشــتی ناوچەکــەوە بــە دەســتەوە داوە. بەمجۆرە دەتوانین بڵێین: کە ئەم پەرتوکە لەشێوەی فەرهەنگێکی فراوانی ئیدیۆمـە لە زمانی کوردیدا، سودێکی زۆر بە زمان و فەرهـەنگ و ئاستی واتـا دەگەیـەنێت، هەرکەسێک ئەم کتێبە بخوێنێتـەوە، زانیـاری و سـودێکی تـازەی لـێ وەردەگرێـت، چونکە بەتەنیا ئەو ئیدیۆمانە باس نەکراون، کە پێشتر لـە چوارچێوەی کتێبەکانـدا لێکدانــەوەیان بــۆ کــراوە، بــەڵکو هەوڵــدراوە ئیــدیۆم و پێکهاتــەی نــوێ و تــازە باسبکرێت و لێکدانـەوەیان بۆ بکرێت. نوسـەر ویسـتویەتی لـە ڕێگـای ڕاڤـەکردنی هەر ئیدیۆمێکەوە خاسیەت و سیمای ئـەو ناوچەیەشـمان پـێ بناسـێنێت، کـە ئـەو ئیدیۆمــەی تێــدا هاتۆتــە کایــەوە بــەهۆی ئەمەشــەوە زۆرجــار زانیارییــەکی ئینسـکلۆپیدیمان سـەبارەت بـە بـاری کۆمەڵایـەتی و کـەش و هـەوا و نـەریت و جلوبەرگ و خۆراک و ڕەوشی ناوچەکە پێدەدات.

ئـەم پەڕتوکـە، گرینگـی بـە کۆکردنـەوەی ژمارەیـەکی زۆر ئیـدیۆم داوە، لەبـەر ئـەوەی ئیـدیۆم زمـان دەوڵەمەنـد دەکـات و واتـا و بیرکردنـەوەی مرۆڤـی کـورد بەرجەسـتە دەکـات، بـەرگێکی تـازە بـە بـەر زمانـدا دەکەنـەوە، زمـان لـە سـوان و دوبارەکردنەوە دەپارێزن. لە شیکردنەوەی ئیدیۆمەکاندا، تەنیا واتا خوازراوەکـەی لێکنەداوەتەوە، بەڵکو سـەرەتا گەڕاوەتەوە، بۆ واتـای ڕاسـتەوخۆ و بنـەڕەتی وشـە و دەربڕینەکان، ویستویەتی لە ڕێگای دۆزینەوەی پەیوەندی و لێکچوون، لـەنێوان

واتای بنەڕەتی و واتای خوازراودا، یان لەنێوان هەردوو بواری واتایی سەرچاوە و ئامانجدا، واتای ئیدیۆمی و مێتافۆرییەکەشی شیبکاتەوە، واتە: لە ڕوانگەی درکپێکردن بە واتای بنچینەییەوە، هەوڵی داوە، پەی بە وێنای وێنەیی، واتا خوازراوە ئیدیۆمییەکە ببات. نوسەر تیشکی خستۆتە سەر بابەتێکی گرینگی زمانی کوردی، کە ئیدیۆمەکانە، چونکە شیکرنەوەی ئیدیۆمەکان، کاریگەری ڕاستەوخۆی لەسەر هەستەکانی مرۆڤ دەبێت و لە زمانی بەکارهێنراوی دەقەکاندا، سودی لە ئاخاوتنی ڕۆژانە وەرگرتووە، لە ڕێگای ئاخاوتنی زارەکییەوە، ئەم ئیدیۆمانەی لە قسەپێکەری ئاسایی زاری کرمانجی ناوەڕاست وەرگرتووە، زۆرجاریش بۆ کۆکردنەوەی ئیدیۆمەکان سودی لە کەسانی بەساڵاچوو و ئاخێوەری ڕەسەنی زمانەکە وەرگرتووە، بەپێی ئەزموونی خۆی لە بواری مێژوو، جوگرافیا، ڕۆژنامەنووسیدا، شیکردنەوەی واتایی بۆ کردوون، ئەم کتێبە دەبێتە سەرچاوەیەکی گرنگ بۆ هەر کەسێک کە بیەوێت لە زمانی کوردیدا، بە دوای واتا و شیکردنەوەی ئیدیۆم و پەندەکاندا بگەڕێت، یان توێژینەوە لەبارەی ئیدیۆم و پەندەکانی زمانی کوردییەوە بکات، هیوای سەرکەوتن و بەردەوامی بۆ نوسەر(ئاراس ئیلنجاغی)، دەخوازم، هیڤیدارم، ئەم بەرگە چەند بەرگێکی دیکەش لەبارەی پەند و ئیدیۆمەکانی زمانی کوردی بە دوای خۆیدا بهێنێت و سود بە خوێنەران و فەرهەنگی زمانی کوردی بگەیەنێت و دەوڵەمەندی بکات.

پرۆفیسۆری یاریدەدەر: ڕۆژان نوری عەبدوڵلا

٢٠٢٣-١٢-٣١

پێشەکی نووسەر

ئەو ئیدیۆمانەی ناو ئەو پەرتووکە هەموویان لە ماڵپەڕی(کوردیپێدیا)دا بڵاوکراونەتەوە و شیکراونەتەوە، لەو بەرگەدا تەنیا(١٥٠٠) ئیدیۆمن، هەر لە منداڵییەوە ئیدیۆمەکان هەستیان دەجوڵاندم، کاریگەرییان لەسەرم هەبوو، زۆر پێم شیرین و پڕ مانا بوون، بەتایبەتی ئەو ئیدیۆمانەی، کە لە ئاخاوتنی نێوان پلک و خاڵ و مام و باوک و دایکمم گوێ لێ دەبوون، ئەوانەی لە قسەکردندا زمانیان پاراوە، زۆرتر ڕەوانبێژن، زیاتر ئیدیۆمەکان لە کاتی گفتوگۆدا بەکاردەهێنن، لەمانگی نیسانی(٢٠١٧)ەوە دەستم بەو کارە کردووە، سەرەتا لە پۆلی(پەند و ئیدیۆم)ی کوردیپێدیادا ئیدیۆمەکانم دانە بە دانە شیدەکردنەوە، حەزم دەکرد لە داهاتوودا بەناونیشانی(بڕشکان) بیکەمە پەڕتووک،بەڵام پاشماوەیەک دوای ئەوەی ژمارەیان زۆر بوو، کاک(هاوڕێ باخەوان) لێپرسراو و دامەزرێنەری کوردیپێدیا، وەشانامەیەکی دیجیتاڵی تایبەتی بە ناوی(ئاراسنامە)، تایبەت بەو ئیدیۆمانەی بەندە لە کوردیپێدیادا شیمکردونەتەوە بڵاوکردەوە،بۆیە منیش لە بڕشکانەوە چوومە سەر بیرۆکەی کاک هاوڕێ و تەمەن ڕێگەبدات چەند بەرگێکی ئاراسنامە دەخەمە بەرچاوی خوێنەران.

ئیدیۆم وەکوو زاراوە وشەیەکی یۆنانییە لە(ئیدیۆس)ەوە هاتووە، بەمانای(تایبەت، خۆیی، خۆماڵی یان گوزارەی تایبەت) دێت، ئینگلیزەکان وەریانگرتووە و کردوویانە بە(ئیدیەم)، لە زمانی کوردیشدا لەلایەن دکتۆر(نەسرین فەخری)یەوە، لە گۆڤاری کۆلێژی ئەدەبیاتی زانکۆی بەغدا، ژمارە(١٩)ی ساڵی ١٩٧٦دا بە(ئیدیۆم) ناویهێناوە، لە کوردستاندا بەچەند زاراوەیەک ناوی دەبەن ئەوانیش:(زاراوە، بڤێر، دەڤۆک، دەستەواژە، دەستەوارە، ئیدیەم، ئیدیۆم)، وەکوو چەمک و پێناسەش، ئیدیۆم: دەستەواژەیەکە مانایەکی ڕاستەقینەی خۆی هەیە، لە هەمانکاتیشدا مانایەکی تریش دەدات.

لە نیوەی دووەمی سەدەی نۆزدەیەمدا، لە گۆڤار و ڕۆژنامەکانی(ڕوسیا و ئەستانبۆل) هەندێک لە پەندی پێشنیان بڵاوکرانەوە، بەڵام وەکوو پەرتووک ساڵی(١٩٣٣) لە شاری بەغدا پەرتووکێک کە(٦١٣) پەندی تێدا بوو، بەناوی(قسەی

پێشینان و گوستاولۆبۆن)ی (ئیسماعیل حەقی شاوەیس) چاپکرا، هەر لە شاری بەغدادا، پەرتووکی(هەزار بێژ وبەند)ی نووسەر(مەعروف جیاووگ)، کە(١٠٠٠) هەزار پەندی تێدابوو بڵاوکرایەوە، دواتر لە گۆڤاری گەلاوێژدا(٣٩٢) پەند و لە ساڵی(١٩٥٠)شدا، لە سێ بەرگدا(٦٤٤٨) پەندی کۆکراوەی(پەندەکانی پیرەمێرد) چاپ و بڵاوکرایەوە، جەلال مەحمود عەلی سوبحانی لە ساڵی(١٩٨٢)دا لە پەرتووکی(ئیدیۆم لە زمانی کوردیدا)، جارێکیتر لە باشووری کوردستاندا ئیدیۆمی هێنایەوە ناوناوان، هەرچەندە پێشووتر هەر یەک لە(پیرەمێرد و شێخ محەمەدی خاڵ و عەلائەدین سوجادی و مەلاغەفووری دەباغی-حافیزی مەهابادی) وەکوو پەند کاریان لەسەرکردووە، بەو دواییانە(خەلیل موحەمەدی لە پەرتووکی(زەردەی دەم کەل) و ڕەند زارعی-ئیسماعیل زارعی لە پەرتووکی(فەرهەنگی پەندی کوردیدا) بە هەزاران پەند و ئیدیۆمی کوردیان کۆکردۆتەوە و بڵاویانکردۆتەوە، بەندەش وەکوو هەژار موکریانی دەڵێت: هەر کاوێژی ئەو پەند و ئیدیۆمانە دەکەمەوە، بەڵام شیاندەکەمەوە کە زووتر هەر خراونەتە ڕوو، ئەگەر بەوشەیەک یان دووان یان ڕستەیەک ماناکەیان لێک درابێتەوە، لێرەدا بەدرێژتر چوویمە بنج و بنەوانی وشەکانی کە ئیدیۆمەکەیان لێ پێکهاتووە، هیوادارم بەو کارەی کە کردووەمە خزمەتێکی بچووکی زمانی شیرینی کوردی بکەم.

ئاراس ئیلنجاغی

کۆیە

٢٠٢٤-١-١

پیتی (ئـ)

١- ئاگری ژێر پۆلوان به تینه:-

پۆلو واته پشکۆ زۆر هاومانای تری وەک(سکڵ و پەنگر و پەڕەنگ و پۆڵۆ و پشکۆ وپەن)ی هەیە هەموو ئەمانەش لە ئەنجامی ئاگرێکەوە بووە کە کردوونی بە پشکۆ، هەڵبەت گڕ و تینی پۆلو دار و چیلکەی سەرووی خۆی دەکاتە خۆراک چونکە تەواو داگیرساوە بەرەو خۆڵەمێشی دەڕوات گەڕانەوەی نییە، وەک گڕو ئاگری قرچەی جگەرسوتان (شەهید بوونی کوڕ و لەدەستدانیی جەرگی دایک و باوک)، شەڕ بە کۆنە قینانان دەکرێت، شەڕی کۆنە عەگیدان، ئاگری بێ خۆڵەمێشی دڵی عاشق بە هەموو ئەمانە بە ئیدیۆمەوە دەوترێت (ئاگری ژێر پۆلوان بەتینە).

٢-ئەوەی لە نێرەکەری بی، دەبێ لەسەر زبڵدان بگەوزێ:-

ئەو پەندە کوردییە بۆ کەسێک بەکار دێت کەماوەیەکی باش بێ کێشە و گرفت بێت و دواتر لەپڕ کێشە و گرفت و کارێکی کەم عاقڵانەی لێ ڕوو بدات، چونکە ئەوەی لە توخمی نێرەکەریش بێت هەر سیفەتە بۆ ماوەییەکانی بۆ دەگوازرێتەوە کە ئەویش هەڵبەت ئارەزوو دەکات لە ناو خۆڵەمێش(مشکی) و زبڵدان و گیفۆک بگەوزێت.

٣- ئەگەر ئاغاژن حیز بێت، کارەکەر چی بکات:-

دیارە خەڵکی ڕەمەکی و ڕەشۆکی وشەی (حیز) بە پێودانگێکی خێڵەکی لێکدەداتەوە و پێی وایە کە وشەی حیز هاتە ئاراوە بەشێکی زۆری پەیوەندی بە دامێنی مرۆڤەوەیە، بەڵام ئەوە ڕاستییەکە نییە، چونکە وشەی(حیز) پێچەوانەکەی(ئازا)یە، لە بەرگریکردن ئەوەی هەڵمەتی دوژمن ڕاگرێ ئازایە و ئەوەی لەبەری ڕابکات حیزە، سەگی پاسەوانیش ئەگەر بوەڕێ و نەهێڵێت کەس

لـه مـاڵ و کەلوپـەلی خاوەنەکـەی نزیـک بێتـەوە پێـی دەوترێـت: سـەگێکی ئازایـە، بەپێچەوانەوەش پێی دەوترێت: سـەگێکی حیـزە، وشـەی حیـز بـە پێچەوانـەی(ئازا) دێت، ئەم پەندە کوردییە لە کوردەواریدا بەکارهاتووە بۆ کەسێک کە پەروەرێنی ماڵ و خاوەن ماڵ بێت و پاسەوانی و هەڵوێست و ئازایەتی نەبێت بۆ دیوەخان و دەر و هەیوان و ماڵی خۆی، چۆن کارەکەر و غولام و خزمەتگوزارەکان دەتوانن ئەو خزمەت و بوارەی کاری تێدا دەکەن سـەرکەوتوو بن چونکـە ئـەوان بەنـدەی گوێڕایەڵن.

٤-ئەوەش لە بەختانە:-

کەسـێکی بەدبـەخت و چـارەڕەش و نەگبـەت و بـەش مەینـەت دەسـت بـۆ هـەر کارێـک ببـات دووچـاری زیـان و نەهامـەتی و کارەسـات دەبێـت یـان لەگـەڵ هـەر کەسێک بکەوێتە مامەڵە و کارەوە ئەو کەسـە خـراپ و بـەدکار و گـەمژە و بـەڵای خوایـە، بۆیـە دەوترێـت چیبکـەین ئـەوەش لـە بەختمانـە یان(ئـەوەش لـە بەختانـە- بەختانمانە).

٥-ئاشپەز خلە بێ و شاگردەکەی بلەبێ هەر کەس بیخوا گول ئەبێ:-

ئاشپەز واتە چێشت لێنـەر خلـەش نـاوی بچـوککراوەی خدر-ە لەبـەر پۆخڵی و چرپنی پێی دەوترێت خلـە، بلـەش ئیبراهیم-ە و لەبـەر هـەمان مەبەسـت ناوەکـەی بچوککراوەتـەوە بـۆ بلـە، ئینجـا لـە گونـدێکی کـوردەواری بهێنـە بـەرچاوی خـۆت چێشت لێنەر و شاگرد یەک خاسیەت و ئەدگاریان هـەبێت و کـەس نـەبێت ئەوانـە بکرێنە سەرپاڵە، دەبێت ئەو کـارەی دەیکـەن چـۆن بێـت، دیـارە کارێکی ناتـەواو و ناڕێک ئەنجام دەدەن، بۆیە ئەگەر دوو کەسی پیس و پۆخەڵ و شێتۆکە چێشتێک لێ بنێن لەبەر پیسی شیوەکە-چێشتەکە-ئاشەکە ئەوەی بیخوات گڕوو-گەڕ- گول دەبێـت، هەڵبـەت مەبەسـتی سـەرەکی و ڕاسـتەقینە چێشـتەکە نییـە بـەڵکو هـەرکارێکیترە کـە دوو کـەس بیکـەن بەیەکـەوە لـە جێگـە و ڕێگـەی ئـەو کـارە و متمانەیە نەبن هەندێجار ئەم ئیدیۆمە بە شێوازێکی تر بەکارهاتووە (کەس نـەبێت، ڕەجەب سەرپاڵە بێت).

٦- ئاسنی سارد کوتانە:-

ئاسنگەر، کورەی هەیە بۆ تواندنەوەی ئاسن تاوەکو بەپیاکێشان و پیاکوتانی بـە ئارەزووی خۆی شێوەی ئاسنەکە بگۆڕێت و ئەوەی گەرەکیەتی لێی دروستبکات،

تا وەکو گەرم نەکرێت ئاسنگەر ناتوانێت هیچ لە شێوەی ئاسن و پارچە شیشەکە بکات، چونکە تا بەیانی ئاسنگەر لەسەر دەزگاکەی بە کوتک و چەغماغەکەی پارچە ئاسنێکی سارد بکوتێت جگە لە هیلاک بوون و ماندووبوون و عارەقەی شین و مۆر هیچ سودێک نابینێت، ئەم حاڵە لە دەربڕی کوردەواریدا هاتووە بۆ کەسێکی لامل و (ئینکار) نەیەوێت بسەلمێنێت، یان کارێک هیچ ئەنجامێکی نەبێت.

٧-ئاو خەستکردنەوە:-

ئاو پەیتی و چڕی خۆی هەیە بەڵام شلەیەکی بێ تام و بێ ڕەنگ و بۆنە، ئەوەی دەکەوێتە بەرچاو یان لەدۆخی گازییە یان شلییە یان ڕەقییە، زیاتر شلەیەکی شلە و خەست نییە کاتێک خەستە یان ئاوێتە بووە یان تێکەڵەی تری تێکراوە،ئاوخەستکردنەوە واتە شتێکە ڕێی تێ ناچێت.

٨-ئاو بەگوریس دەبەستێتەوە:-

ئاو شلەیەکی بێ تام و بێ ڕەنگ و بۆنە، ئەوەی دەکەوێتە بەرچاو یان لەدۆخی گازییە یان شلییە یان ڕەقییە، زیاتر شلەیەکی شلە، شلەش بە گوریس و کێبڵ و حەبل و کندر نابەسترێتەوە، زیاتر ئەم ئیدیۆمە بۆ شتێکی(مستەحیل-مەحاڵ) بەکاردەهێنرێت و دەوترێت فلانە کەس ئاو بە گوریس دەبەستێتەوە واتە کارێک دەکات کە ئەنجامی نییە و کەسی پێش خۆی نەیکردووە چونکە ناکرێت.

٩- ئاو لە گونیەدا دەکوتێ:-

ئاو شلەیەکی بێ تام و بێ ڕەنگ و بۆنە، ئەوەی دەکەوێتە بەرچاو یان لەدۆخی گازییە یان شلییە یان ڕەقییە، زیاتر شلەیەکی شلە، شلەش پێویستی بەکوتان نییە بەتایبەت بخرێتە ناو گونیەشەوە واتە هەر نابێت چونکە ئاو خۆی شلەیە چۆن بکوترێت، ئەو ئیدیۆمەش بۆکارێکی نابەجێ و ڕێ تێ نەچوو و پێ نەچوو و مستەحیل-مەحاڵ بەکاردەهێنرێت.

١٠- ئاگر بەئاوی پیسیش دەکوژێتەوە:-

ئاگر کە کەوتەوە دەبێت بیر لە کوژاندنەوەی بکرێتەوە، لە کۆندا پەنا بۆ ئاو دەبرا و هەرچی ستڵ و مەنجەڵ و تەنەکەی بەردەست هەبوو پڕ پڕ لە ئاو دەکراو بەگورجی دەپرژێنرایە سەر ئاگرەکە، ئینجا ئەو ئاوە تا پیس و قوڕاو بێت باشتر کڵوکۆی ئاگرەکەی خامۆش دەکرد و زمانەی ئاگرەکەی دەبڕییەوە، هەندێجار ناکۆکییەک دەکەوێتە نێوان دوو خانەوادەی ڕەسەنی شارێک یان

گوندێکەوە خوێن ڕشتنی لێ دەکەوێتەوە و چەندین کەس لەسەر ئەو ناکۆکییە دەکوژرێن، بەچەندین کەسایەتی و ریش سپی و پیاوی خانەدان و ڕێک و پێک ئەو ئاگرەی دوژمنایەتیەی کە کراوەتەوە ناکوژێتەوە، کەچی بۆرە پیاوێک یان کەسێک کە ناوی لە قوتوی عەتاریش نییە دەتوانێت بیکوژێنێتەوە و چارەسەری کێشەکەیان بکات بۆیە وتراوە (ئاگر بە ئاوی پیسیش دەکوژێتەوە).

١١- ئیشی پینە و پەڕۆ هەر دەگاتە نیوەڕۆ:-

هەندێکجاریش دەوترێت ئیشی پینە و پەڕۆ ناگاتە نیوەڕۆ، لەکۆندا لەبەر هەژاری و کەمی (قوماش) ئەو جل و بەرگەی بدڕابووایە، فڕێ نادرا، ئەوەی دڕانەکەی کەم بووایە بەدەرزی و داو دەدوردرایەوە یان ئەوەی دڕانێکی زۆر و شەقێکی گەورەی هەبووایە ئەوا بەپارچە پەڕۆیەک ئەو شەقە دادەپۆشراو و بەدەزوو و دەرزی دەور و بەرەکەی دروومان دەکرا و بەو پارچە لێدانەوە دەوترا پینە، لەکاتی کاروباری ڕۆژانەدا ئەگەر بەر ڕاکێشان و گورجبوون بکەوتایە دووبارە دەدڕایەوە، ئەمە لایەنە ڕاستەقینەکەی ئیدیۆمەکەیە وەکو مەبەستیش واتە کارێک بناغە و مێرابێکی پتەوی نەبێت ئەگەر تا ئەستێرەش بڕوات هەر دەڕوخێت، ئەمە زیاتر بۆ کارێک بەکاردەهێنرێت کە پێداویستیەکانی ڕاپەڕاندنی ئەو کارە ئامادە نەکرابێت و لێرە و لەوێ هەندێک کەرەسە و ئامێری خراپ و ناشایستە بەکارەکە ئامادە کرابێت و پێکهێنرابێت.

١٢- ئەوەی لەخوای نەترسێ، لەهیچ ناپرسێ:-

خوا، دامەزرێنەر و خوڵقێنەری زەوی و ئاسمانەکانە، چاودێر و ئاودێری دیمەکارانە، رزق و ڕۆژووی هەموو زیندە ڕۆحەکان دابین دەکات، ئاگای لە پەنهان و ئاشکرایان هەیە، بیروباوەڕی کوردان وایە، خواناسان و ئەوانەی لەخوا دەترسن مادام خودایەک چاودێری کار و هەڵس و کەوتیان دەکات ویژدانیان ڕێگە نادات کاری دزێو و نابەجێ بکەن، بەڵام ئەوەی خوانەناس و لەخواترس نەبێت، هیچ چاودێر و ڕەقیبێکی نییە یان ئاینێکی نییە ویژدانی محاسەبە-لێپچینەوەی لەگەڵ بکات یان تاوەکو لە کاری دزێو و نابەجێ و کوشتن و دزی و....تاد بگەڕێتەوە بۆیە وتراوە (ئەوەی لەخوا نەترسێ، لەهیچ ناپرسێ).

١٣- ئەگەر داکی درۆیان نەگایە:-

لەناو کوردانددا ئەگەر بەڵێنێک بدرێت و درەنگ جێ بەجێبکرێت و کۆمەڵێک

بڕوبیانوو بدۆزرێتەوە بۆ جێ بەجێنەکردنی، لەکاتێکدا هەموو بیانووەکان نابنە مایەی دڵنەوایی ئەو کەسەی بەڵێنەکەی پێدراوە، یان دڵی بەڵێن پێدراوەکە بە پاساوەکان ئاو نەخواتەوە و پێی وابێت دەتوانرێت بەڵێنەکە جێبەجێبکرێت، بەڵێن پێدراو بەڵگەیەک دەخاتە ڕوو و دەڵێت:(ئەگەر داکی درۆیانی نەگایە) ئەوەتە بۆ جێ بەجێی ناکات، ئینجا ئەم دەربڕینە بۆ ئەوە بەکاردێت کە بنەما هەبێت بۆ ڕاییکردنی کارێک یان جێبەجێکردنی بەڵێنێک کەچی ئەوەی بەڵێنەکەی داوە خۆی بدزێتەوە لە جێ بەجێکردنی، بۆیە دەوترێت ئەگەر دایکی درۆی نەگاوە با جێ بەجێی بکات.

١٤- ئەگەر سەری لە بەر هەتاو سپی نەکرد بێت:-

تەمەن و زەمەن و کات و سەردەم قوتابخانەی(فێربوون)ن، کورد وتویەتی(کەس لەسکی دایکیەوە هیچ شت فێر نەبووە) ئینجا هەرکەسێک کە دێتە ژیانەوە و پرۆسەی فێربوون بەدرێژایی تەمەن دەست پێ دەکات وەک بەسەر پێ کەوتن و گۆکردن و جیاکردنەوەی ڕۆژ و شەو خۆرسکانەیە، کە کەسێک تەمەنی بگاتە سەرووی چلساڵی و کامڵبوونەوە و سەری ماش و برنجی بێت، دەبێت لەژیاندا شتێک فێربوو بێت، خۆ ئەگەر شتێک فێرنەبوو بێت دیارە سەری لەبەر هەتاو سپی کردووە و هەر لەبەر هەتاو وەستاوە (چونکە هەر شتێک لەبەر هەتاو بێت سپی دەبێتەوە) بۆیە هیچ نازانێت، جا لێرەدا ئەو ئیدیۆمە بۆ ئەوە بەکاردێت کە کەسێک چووبێتە ساڵەوە و هیچیش نەزانێت بە تەوسەوە پێی دەوترێت:(ئەگەر سەری لەبەر هەتاو سپی نەکردبێت) دەبێت شتێک بزانێ.

١٥- ئەوەی کەرێکی نەبێت، کەرێک ناهێنێت:-

لەکۆندا(بارەبەر-باربەر) یان (وولاغە بەرزە) شوێنی ماشێن و ئۆتۆمبیلی ئەمڕۆی گرتبۆوە، بۆ هەموو کارێکی (ناوماڵ و کێڵگە و بۆ بازاڕبردن و باراش بردنە ئاش و بارەدار هێنان و ڕەشکە کا و تێرکەی ئاو و خاک و خۆڵ و قەتارەی ترێ و تەماتە و گندۆرە گواستنەوە و تاد) ڕۆڵی کارای هەبووە، ئەگەر ئارد و ئاو و دار لەماڵێک ببڕایە، ئەوا دەبوایە گەنم و دانەوێڵە بەپشتی گوێدرێژەکە ببات بۆ ئاش، تێرکەکە بخاتە سەرپشتی وولاغە بەرزەکە بەرەو کانی و کارێز و ڕووبارەکەی ببات و پڕی بکات، بۆ هێنانی بارەداریش بە پشتی کەرەکەیەوە بچێتە هەرد و کێوان و دارستان و لێرەوارەکان بۆ هێنانەوەی

بارەدارێک ئینجا ئەگەر کەسێک کەرێک یان وولاغە بەرزەیەکی نەبووایە و ئەو هەموو کارەی ماڵ و کێڵگە و بازاڕ و...تاد هەبوایە لەبەرخۆیەوە دەیگۆت:(ئەوەی کەرێکی نەبێت کەرێک ناهێنێت) هەڵبەت ئەمەش بۆ ئێستا لەبارە بوترێت ئەوەی (ئۆتۆمبیلێکی نەبێت، ئۆتۆمبیلێک ناهێنێت).

١٦-ئەوەی لە هیزە بێت دێتە ئەسکو:-

هیزە لەپێستەی (گیسک و کاوڕ)ە دوای خۆشکردنی بە(جەوتی بەڕوو و پەلکەهەنار) ئینجا جوان دەیان شووشت و ماوەیەک ماست و دۆی تێ دەکرا و پاشماوەیەک پڕیان دەکرد لە ڕۆن(روون)ی قرچاوە و دەبووە(هیزەی ڕۆن) ئەسکو-ش: کەوچکی دارە، سەری وەک ناو لەپەدەستۆکە بوو ڕۆنەکەی پێ دەردەهێنراو دەکرایە مەنجەڵی چێشتەوە، ئینجا بۆ ڕووداني ڕووداوێک یان نهێنی بابەتێک یان کۆبوونەوە و گردبوونەوەیەک یان خەبەر و باسێک، کە بتەوێت زوو بڵاو ببێتەوە و ئاشکرا بێت، کورد ووتویەتی دڵ لە دڵ مەدە و ئارامت هەبێت: (ئەوەی لەهیزە بێت دێتە ئەسکو).

١٧-ئەو خەبەرە هەرزان دەبێت:-

لەناو کورداندا خەڵکانێک هەنە زۆر زوو دەیانەوێت سڕ و ڕاز و نیاز و زانیاری و خەبەر و باسی خەڵکی بزانن، بۆ هەر خەبەرێک سێ بۆ چوار پرسیار دەکەن و ناگەنە هیچ سەرچاوە و زانیارییەکی دروست بۆ زانینی هەواڵەکە لەبەر ئەمەیە کورد بۆ ڕووداني ڕووداوێک یان نهێنی بابەتێک یان کۆبوونەوە و گردبوونەوەیەک یان خەبەر و باسێک وتویەتی دڵ لەدڵەی مەدە: (ئەو خەبەرە هەرزان دەبێت) واتە هیچ شتێ تا ئەبەد بەنهێنی نامێنێتەوە، ئەوەی زۆر بەگران ئەمڕۆ دەیکڕیت، سبەی دەزانرێت چی ڕوویداوە و هەرزان دەستت دەکەوێت.

١٨-ئەوەی بەدزی کەڵ بخوات بە ئاشکرا دەزێت:-

کورد لە سەروبەندی بە موسڵمانبوونییەوە ووتویەتی:(دینی محەمەد بەئاشکرا خۆشە) واتە کاری ڕاست و ڕەوان هەر دەبێت بەئاشکرا و بێ پەردە بکرێت، زۆرجار واڕێکەوتووە یەکێک ویستویەتی کارێک بەنهێنی بهێڵێتەوە و خەڵکی و دەورووبەر لێی بێ خەبەر بن و بەدزی و شاراوەیی ئەنجامی بدات وەک کەڵ خواردنی مانگا بەنمونە دەهێنێتەوە ئەگەر مانگا(چێڵ-چێر) بەدزیەوە کەڵ بخوات ئەوا دوای چەند مانگێک چی لەدوو گیانیەکەی دەکات یان چۆن گوێرەکەکەی

دوای لــەدایکبوونی دەشــارێتەوە بۆیــە ووتراوە(ئــەوەی بــەدزی کــەڵ بخــوات بەئاشکرا دەزێت) واتە هیچ شتێ تا ئەبەد بەنهێنی نامێنێتەوە و ئەمڕۆ یان سبەی دەزانرێت چی ڕوویداوە یان چی گوزەراوە.

١٩- ئەگەر کەر هەیە کەرگەدەنیش هەیە:-

کەر یان گوێدرێژ ئەوەندەمان کار پێیانکردووە لە ڕابردوودا بۆیە زۆرترین پەند و ئیدیۆم لەو ئاژەڵە پڕبایەخە وەرگیراوە و لەسەری هاتۆتەوە، کەر دیارە ئەگەر بیەوێت کارێک بکات بە تایبەت نێرەکەرەکەی زۆر بەزەحمەت بەرزەفت و کۆنترۆڵ دەکرێت و ئەوەی گەرەکی بێت بەنێرەکەری ئەنجامی دەدات ئەگەر شیری حەوت گەڕەکیش بڕشێنێت و پشتی ملی ماکەرێش زام قوڵ بکات گوێی پێ نادات، کەرگەدەن-یش ئەگەر وەک خاسیەت وەربیگرین واتە کەرێک کارێکی گەند-نابەجێ بکات، بەڵام کەرگەدەن ئاژەڵێکە خورت و تێکسمڕا و تێکچەقیو و پتەو و بەهێز دیارە ئەگەر ئاڕاستەیەکی کەوتە بەر دیدەوە یەکسەر ملی پێوە دەنێت وەک بەراز و شفرەکەی لە شفرەی بەراز گەورەترە و لامل و نەگەڕاوە و ملهوڕە، ئینجا ئەگەر کەسێک بیەوێت بەنێرەکەری و ملهوڕی کارێک بکات پێی دەوترێت(ئەگەر کەر هەیە کەرگەدەنیش هەیە) واتە لەتۆش کەرتر و ملهوڕتر هەیە ئاگات لەخۆت بێت.

٢٠- ئەوەندەی قوزی بزن لە گۆڕێیە، قوزی مەڕ بوایە حەیای دەچوو:-

لەزاری گفتوگۆی مەڕ و بزنەوە دەوترێت لە هەرد و کێودا کاتێک مەڕێک بە غاردان دەڕوات دونگی بەرز دەبێتەوە و شوێنی زاوزێی (قوز)ی بەدەردەکەوێت، بزنیش دەڵێت(های هوو هەموو هەرامەت لەو گۆڕەیە)، ئەم گفتو گۆیە مرۆڤ دایناوە و بەپاشەڵی(بزن و مەڕ) بەراوردێکی لەنێوان دوو مرۆڤ داناوە مرۆڤێک خاوەن ئابڕو و شەرم لەگەڵ مرۆڤێکی پێچەوانە، هەڵبەت مرۆڤە بە ئابڕو و شەرمنەکە دەکەوێتە ژێر تانە و تەشەری مرۆڤە بێ شەرمەکە، بەنمونە ساڵ دوازدەی مانگ بزن قوزی لەگۆڕێیە کەچی بەیەک غاردان و دونگ بەرزبوونەوەی مەڕ و بەدەرکەوتنی قوزی لێی دەکاتە هەڵا و دەڵێت ئەرێ وەڵڵا قوزی کەوتە گۆڕێ.

٢١- ئەوەندە بچووە شوێنان شتێکت هەڵدەنە بەرپێیان:-

ئەمەش نزیکە لە ئیدیۆمەکانی(دووری و دۆستی و دووری و پوری) لەو ئیدیۆمەدا باس لەوە دەکرێت زوو زوو مەچووە لای دۆست و خزمان چونکە ئەگەر زۆر سەردانیان بکەی ئەوا نرخی خۆت و سەردانەکەت کەم دەبێتەوە، بەڵکو درەنگ برۆ ئەوا لەبەر پێت گیسکێک یان کاوڕێک سەر دەبڕن وەک پێشوازی و دەربڕینی رێز و خۆشەویستیان بۆت، بۆیە بەدرکە و کینایەوە وتراوە(ئەوەندە بچووە شوێنان، شتێکت هەڵدەنە بەر پێیان).

٢٢- ئەوەی زۆر بخوات، زۆر ناژیێت:-

زۆر خۆری خاسیەتێکی باش نییە و کەسی(زۆر خۆر) توشی چەندین چەرمەسەری تەندروستی و ئابوری و کۆمەلایەتی دەبێتەوە لە ژیانی رۆژانەیدا بۆیە کورد هەوڵی داوە ئەم زۆرخۆرییە کەم بکاتەوە و رێگە و رێنمایی بۆ دەربکات یەکێک لەو رێگە و رێنماییانە ئەوەیە کە دەڵێت:(ئەوەی زۆر بخوات زۆر ناژییێت) واتە ژیان و مردن بە کەم خۆراکی و زۆر خۆراکی نییە، مرۆڤ پێویست ناکات بۆ ژیان زۆر بخوات بەڵکو واباشە بەشێوازێکی دروست و پێویست بخوات نەوەک خۆی بەزۆر خواردن ماندوو بکات و زیانی کۆمەلایەتی و ئابوری و تەندروستی لە خۆی بدات، بۆیە وەک رێبەدی و ئامۆژگاری کورد بە دەربڕینەوە دەڵێت:(ئەوەی زۆر بخوات زۆر ناژییێت).

٢٣-ئەگەر بە دوعا دەبوو، پشقڵ بە خورما دەبوو:-

هەرچەندە لەبیروبۆچونی ئاین و ئاینزاکاندا بەهۆی کۆششی کەسیەوە زۆرێک لە دەق و وتەکان دەگۆڕدرێن و مەبەستی جیاجیایان لێ دروست دەکرێت، بەلام لەهەموو ئاینەکاندا(نزاو پاڕانەوە) سەرمەشقە و هەبووە و هەیە و دەمێنێت، چونکە بەشێکی زۆری ئاینەکان لەسەر بنەمای نزاو پاڕانەوە رێکخراون و بەدەقیش نوسراون:(داوا لەخودا بکە وەلامت دەداتەوە) ئەم بنەمایە زۆر کاری پێ دەکرێت و(تەها حوسێن) بیرمەند و نوسەری مەزنی میسری عەرەبیش وتویەتی:(نزا و پاڕانەوە -دوعا- بێ دەسەلاتەکان دەیکەن) خودای گەورەش لە قورئانی پیرۆزدا فەرمویەتی:(مرۆڤەکان ئەوەی بەکۆشش و ماندووبون بەدەستی نەهێنن، هیچ شتێکیان بەدەست ناکەوێ) هەربۆیە کوردی موسڵمانیش لە ئیدیۆمدا فەرمویەتی:(ئەگەر بە دوعا دەبوو، قشپڵ بە خورما دەبوو) واتە بێ هەوڵ و

تێکۆشان هیچ شتێک بەدەست ناهێنرێت چونکە ئەگەر بەدوعا بێت ئەوا هەرچی قشپڵی دونیا هەیە دەبێتە دەنکە خورما.

٢٤-ئاسن داک و بابی ناپرسێ:-

لە کوردەواریدا بە مەکینە و تراکتۆر و ئۆتۆمبیل بەتێکڕا دەوترێت:(ئاسن) هەموو ئەمانە پێویستی بە ڕوون گۆڕین و سوتەمەنی و گریس و حەقدەستی فیتەر و تایە و پەنجەرچی و... تاد دەبێت، هەڵبەت هەموو ئەمانەش بە پارە دەکڕدرێن، ئینجا کاتێک کارێکت بۆ هەر کەسێک کرد ئەو کەسە ئەگەر دایک و باوک بێت یان قەوم و خوێش ئەوا دەبێت حەقدەستی مەکینەکە یان تراکتۆرەکە یان ئۆتۆمبیلەکە وەربگریت، ئەگەرنا زۆر زوو ئامێرە ئاسنەکەت قەرزارت دەکاتەوە بەهۆی هەمیشە خەرجیەوە بۆ ئامێرەکە لە روون و گریس و تایە گۆڕین و بەنزینخانە و...تاد، ئینجا هەرکەسێک ئامێرەکە و کاسبیەکەی خۆی زۆر خۆشبوێت بەهیچ شێوەیەک کەس نابوێرێت لە حەق و کرێی ئامێرەکەی ئەگەر دایک و باوکیشی بێت ئەوا دەڵێت:(ئاسن داک و بابی ناپرسێ).

٢٥-ئەوەی ناوکی بوێ، دەبێ توێکڵیش بشکێنێ:-

ناوکی هەر شتێک توێکڵ و بەرگێکی ڕەقی هەیە کە پارێزگاری لێ دەکات ئەوەی بیەوێت ناوکەکەی دەست کەوێت دەبێت ئەو بەرگە ڕەقە تێپەڕێنێت و بیبڕێت چ بەقرتاندن چ بەشکاندن یان هەر شێوازێکیتری کە زەبر و ماندووبوون و هەوڵدانی بوێت، ئەمە بووە بەئیدیۆم و دەربڕ بەکاردەهێنرێت بەمەبەست بۆ ئەوەی هیچ شتێک لەخۆڕا و بەبێ ماندووبوون نایەتە دەست و بەدەست ناکەوێت.

٢٦- ئەوەی بە بێوەژنی دەیکەیت، بە کچی-کچە عازەبی بتکردایە:-

کورد وتویەتی:(کەنگر و ماست بە وەعدی خۆی) واتە هەموو کار ئەنجامدانێک کات و ساتی خۆی هەیە لە بەهاراندا هەم ماست هەم کەنگریش زۆرە بەڵام لە پایزاندا هەردووکیان کاتیان بەسەرچووە بۆ ماستیش ئەگەر مانگا دەنا مەڕ وبزن ئاوسن و شیریان نەماوە، ئەوەی بەبێوەژنی دەکەیت دەبوایە بەکچێنی بتکردایە هەر ئەو ئیدیۆمەی:(کەنگر وماست)ەکەیە واتە هەر شتە و کارەی لەسات و تۆغیان و سەردەمی خۆی چونکە ئەوەی لەکاتی خۆیدا ئەنجام نەدرێت ئەوا لەکاتێکی تردا زۆر ئاستەم و زەحمەت و قورسە جێ بەجێکردنی هەر بۆیە بە

دەربڕەوە کورد وتویەتی:(ئەوەی بە بێوەژنی دەیکەیت، بەکچی عازەبی بتکردایە).

٢٧- ئەگەر نەگەیشتیە کوێستانێ، هەروە دەربەندی گۆمەسپانێ:-

پشتی زنجیرە چیایەکانی(هەیبەسولتان و باواجی و کێشکە و سەفین) واتە بۆ باکور - یان لەکوردستاندا پێی دەوترێت(کوێستان) کە بارانی ساڵانەی مسۆگەرە و لە (٥٠٠)ملیمەتر کەمتر نابارێت و ناوچەی بەرز و سەرکەشن و باراناوی و فێنکن، بەڵام بۆ باشوری ئەم ڕەوەزەشاخە چیاییانە دەبێتە(گەرمێن - گەرمیان) و بارانی ساڵانەی نامسۆگەرە و ڕێژەی بارانی ساڵانەی خۆی دەدات لە(٢٠٠)ملیمەتر بەتێکڕای ساڵانە و کەم باران و وشک و گەرمن، ئینجا لەنێوان(کێشکە و سەفین) دەربەندی(زیارەت و گۆمەسپانێ) هەیە و بەردەوام بێ کزەی کوێستان و نمەباران و شڵێوە و تەم و چۆڕاگەی توانەوەی بەفرێ نابێت و شنە و نەرمە بایەک و جارجارەش ڕەشەبایەکی نێوان بەرزی چیاکان و پێدەشتی دامێنی چیاکانی هەیە و ساڵانی بە باران و زەنەباران دەبێتە زەنەک و مێرگ و گژوگیایەکی باش و ئاو و لەوەڕێکی باشی لێ دەڕسکێت و شوانکارەکانیش مەڕ و ماڵەتەکانیان لە گژوگیا و ئاو تێر دەخۆن و دەخۆنەوە، ئەم دەربەندە ئەم خاسیەتانەی کە هەیەتی نزیکە لە خاسیەت و تایبەتمەندی کوێستانان بۆیە لە کوردەواریدا و بەتایبەت لە شاری پیرە هەولێرێ دەوترێت(ئەگەر نەگەیشتیە کوێستانێ،هەروە دەربەندی گۆمەسپانێ).

٢٨- ئیشی وەختی، پاشای سەر تەختی:-

کارێک پێویست بێت بکرێت هەر دەبێ ئەنجامی بدەیت کاتێک کارەکە خۆت خاوەنداریێتی بکەیت یان لە ئەستۆت بێت، ئینجا ئەگەر کاتی بۆ تەرخان بکرێت و هەوڵی جێ بەجێکردنی بدرێت لە ئان و ساتی خۆیدا واتا(وەختی) ئەوا کوردیش لە ئیدیۆمێکیتردا بۆ هەمان مەبەست وتویەتی(کاری ئەمڕۆ مەخەرە سبەینێ) ئەوەی پێت سپێردراوە جێ بەجێی بکەیت هەست بە ئاسودەیی دەکەیت و هەندێکیش بەخۆت دەنازیت شێوە پاشایەک خۆت دێتە بەرچاو و لەتەخت و شوێنی خۆتەوە هەست بە خۆشی جێبەجێکردنی کار دەکەیت کە خۆشیەکەی تەواو دڵخۆشی دەهێنێت و داوە مووەکانی دەم و چاو و پرچی پێ دەشنێنەوە، بەپێچەوانەشەوە کارێکت پێ بسپێردرێت و یان کارێکی خۆت کە جێ بەجێت نەکرد هەست بە نائارامی و تەمبەڵی و تەوەزەڵی دەکەیت هەر لەبەر ئەمانەیە

کورد بە دەربڕینەوە وتویەتی(ئیشی وەختی، پاشای سەرتەختی).

٢٩- ئەگەر شەڕت کرد بەشی ئاشتی تێدا بێهێڵەوە:-

مرۆڤ بونەوەرێکی کۆمەلایەتییە بەبێ مرۆڤەکانیتر هەڵناکات، بەلام کە زۆریش پێکەوە دەبن دووچاری گرژی و شەڕ و ناکۆکی و ناتەبایی دەبنەوە، هەندێکجار ئەو شەڕە بەدەست هەردوو لا نییە چونکە کورد دەڵێ(شەڕ و تڕ بەدەست خۆت نییە)، بەلام کەسی عاقڵمەند ئەوەیە کە دووچاری شەڕ هات سبەی لەبیر بێت و بایی ئەوەندە بهێڵێتەوە کە پێویستە ئەو شەڕە کۆتایی بێت و ڕێگەچارەی ئاشتی وون نەکرێت و بۆی بدۆزرێتەوە، ئینجا ڕێگەچارەی ئاشتی ئەوەیە لەکاتی شەڕدا بەشی ئاشتی بهێڵێتەوە بۆیە کورد وتویەتی(ئەگەر شەڕت کرد بەشی ئاشتی تێدا بێهێڵەوە).

٣٠- ئەنگوتک ژمێر یان ئەنگوتک بژێر:-

ئارد لەگەڵ ئاو تێکەڵ بکرێت دەبێتە(هەویر) دوای شێلانی هەویر ئینجا دەکرێتە پارچە پارچەی خڕیلە و شێوە گۆ بەوە دەوترێت:(ئەنگوتک)، کە پڕ بە لەپە دەستێکە، بۆیە پێی وتراوە:(ئەنگوتک)، هەر ئەنگوتکەی دەکرێتە یەک(نان)، تا ئێرە باسکردنی ئارد و ئاو و هەویر و ئەنگوتک و نانە، ژمێر واتە: ژماردن(تعداد) ئەنگوتک ژماردن بۆ کەیبانوو ئاساییە، کەیبانووەکان بە گوێرەی ژمارەی خاو وخێزان و ڕەنجبەر و قۆناغ و مێوانداریيان، ئارد لە کەندوو دەردەهێنن و دەیکەنە هەویر، ئەوەی ژمارەی ئەندامانی خێزانەکەی کەم بێت، کەمتر هەویر دەشێلێت، کابانەکان ڕۆژانە دەستیان ڕادێت، لەگەڵ ئەو بڕە ئاردەی کە دەیکەنە هەویر و دەیشێلن و دەیکەنە ئەنگوتک، هیچ کاتێک نایژمێرن تەنیا بۆ ئەوە نەبێت بزانن چەندیان ماوە تا لە نان کردنەکە ببنەوە، ئەگەر پرسیاریان لێ بکرێت چەندتان ماوە؟ دەڵێن: هەشت بۆ نۆ ئەنگوتکێک، تا ئێرە ئاساییە، بەلام ئەو خودان مالانەی، کە چروک و ڕژد و ڕەزیل و دەست قوچاو و بەرچاوتەنگن، ئەژماری ژمارەی مێوان و کەسان و ئەندامانی خێزان دەکەن و زۆر ورد لێ دەکەن، کورت و کرمانجی پیاوێک ڕەزیل و قرچۆک و گیرفان تەسک بێت پێی دەوترێت: بە خوا برا پیاوێکی ڕەزیلە ئەو(ئەنگوتک ژمێر یان ئەنگوتک بژێر)ە.

٣١- ئاگری پوشێ-یه:-

پوش و پەڵاش وەک دار و درەخت بە(ووزەی سەوز) دادەنرێن کە وشکیش دەبنەوە تیشکی خۆر زۆر ماندووی کردوون وەک ڕووەکی(قالۆغان) دەبنە زەخیرەی(بەردە ئەستێ) یان وەک دارە چنارۆکی لە پڕ ئاگری لە خۆی هەڵدەهێنا و گڕپەی کردووە و بووە بە بڵێسە و ئاگر، پوش وپەڵاش هێندە ئامادەیە بۆ گڕگرتن هەندێجار تەنها بە بەرزبوونەوەی پلەی گەرما لە خۆیدا گڵپەدەکات هێندە لەبارە بۆ گڕگرتن نەبێتەوە، ئەم خاسیەتەی پوش بووە بە ئیدیۆم و بۆ کەسێکی توندە(تەبیعات) و زوو هەڵچوو یان ئەو کەسانەی لەگەڵ(تڕ)ی خۆیان بەشەڕ دێن ووتراوە فلانە کەس کەڵکی قسە لەگەڵ کردنی نییە وەک(ئاگری پوشێ یە).

٣٢- ئاگر بەری، دای لەسەری:-

ئاگر بە یەکێک لە ڕەگەزەکانی ژیان دادەنرێت لەسەر زەوی هەر بۆیە گەلان زۆر لە ئیدیۆمەکانیاندا بەکاریدەهێنن لە شوێنی جۆراوجۆر بۆ مەبەستی جیاجیا، هەندێجار بە(نیعمەت) و هەندێجار بە(نیقمە) دەشکێتەوە دەوترێت(ئاگر بەربوو لەماڵم) یان(ئاگر لەماڵیان ناکرێتەوە) یان(ئاگری ئاگردانیان کوژایەوە) یان(سێ شت هەرچەندە کەم بن مەترسیدارن ئەوانیش نەخۆشی و دوژمن و ئاگر و...تاد).

ئەم ئیدیۆمەش کە دەڵێت(ئاگر بەری، دای لەسەری) واتە سەرەوە و بەرەوە(ژوروو و خواروو)ی گرتەوە، ئەمەش واتە کار لە کارترازان و کوژاندنەوەی زەحمەت بووە یاخود ئەگەر بشکوژێنرێتەوە ئەوا کاری خۆی کردووە لە سوتاندن و برژاندن و کڵوکۆ دامرکاندنەوە، ئەم دەربڕینە بەکاردێت بۆ گرفتێک یان کێشەیەک لەبچوکیەوە سەر بکێشێت بۆ گەورە بوون و لەدەست دەرچوون و توانای ئەوە نەمێنێتەوە کەزاڵ بیت بەسەر گرفت و کێشە و مەسەلەکە، بۆیە بە دەربڕینەوە دوای گەورە بوونی گرفت ووتراوە(ئاگر، بەری دای لەسەری) واتە دەبێت هەرچی زووە دەست بەکاربین بۆ کوژاندنەوەی ئەگەرنا دوور نییە هەموو لایەکمان بسوتێین بەو ئاگرەوە.

٣٣-ئاشتی پشیلە، مشکە:-

ئەگەر بۆ مرۆڤ(تەبەقەی پڕ، ئاشتی ماڵ بێت)، بۆ گیانەوەری وەکوو پشیلەش، مشک بۆ هێما و ڕەمزی ئاشتی نەبێت؟ مرۆڤ کە برسی بوو ئەوەندەی پێی بکرێت لە خۆراک دەگەڕێت و هەندێ مرۆڤیش وەکوو دڕەندەش، پێویست بکات

بەدەستی دەهێنن، ئەوە لە کاتی قات و قڕی و گرانی و نەبوونی سەختیدا، لەلایەکیتریشەوە، لە کاتی ئارامی و شێنەییدا خێزان ئەگەر سامان و ماڵی نەبێت پڕ دەبێت لە دەنگە دەنگ و ژاوەژاو و ناتەبایی و ناڕەزایی بە پێچەوانەشەوە ماڵ و سامان و پارە ئەو ناڕەزاییانە زۆر کەم دەکەنەوە تا مایەی بەرقەراربوونی ئاشتی، سەبارەت بەپشیلەش ئەگەر مشکی لەمشە بێت ئەوا دڕندەیی و گەڕۆکی و مڕەمڕە و سمرخ سمرخی لە کۆڵ دەبێتەوە و کەمترین شەڕە پشیلە ڕوودەدات هەربۆیە ئەو حاڵەی پشیلە بووە بە ئیدیۆم و جێگەی تەبەقەی پڕئاشتی ماڵی گرتۆتەوە، دەکرێت لێکدانەوەیکیتریش هەڵبگرێت ئەویش ئەوەیە پشیلە داواکاریەکەی کە ڕاوکردن و گرتنی مشکە، جێبەجێ نەبێت، ئەوا بەشتیتر ڕازی نابێت.

٣٤-ئاسنگەر دەزانێت لەگەڵ ئاسندا چی بکات:-

وتراویشە(نان بۆ نانەوا، گۆشتیش بۆ قەساب) یان(زێڕ لای زێڕینگەر بە قەدرە) لێرەش ووتراوە(ئاسن لای ئاسنگەر بە قەدرە) ئاسن کە کەرەسەی ئاسنگەرییە هەر ئاسنگەر کە پیشەیەتی دەزانێت چۆنە و چییە و هەر ئەویش دەزانێت بەکاردێت یان ناشێت بۆ بەکارهێنان و دروستکردنی کەل و پەل و پێداویستی، ئەم ئیدیۆمە بۆ ئەوەیە کە مرۆڤ خۆی لە هەموو کارێک هەڵنەقورتێنێ و هەرکەسە و بەپێی خۆی یان بەگوێرەی پسپۆڕی و وەستایی و شارەزاییەکەی لەسەر شتەکان بدوێ یان بێتە ئاخاوتن.

٣٥-ئاسیاو بێ ئاو ناگەڕێ:-

وتراویشە دەڵێی(ئاشی ئاو لێ بڕایە) بەر لە ئاشی ئاگر، ئاشەکان بەئاوێ دەگەڕان و کاریان دەکرد، بۆیە لەڕووی ڕاستەقینەوە ئاسیاو بێ ئاو ناگەڕێ، ئەم ئیدیۆمە بەکاردێت بۆ ئەنجامدانی کارێک کە کەموکوڕی هەبێت بۆ ڕاپەڕاندنی، چۆن دەوترێت:(گا بەپوش ناپەڕێت) ئاوهاش ووتراوە: ئاشەکە بەبێ ئاو ناگەڕێ هەروەک چۆن شێخ ڕەزای تاڵەبانی-ش لە هەجوو کردندا زۆر لێزانانە بەکاریهێناوە(ئاشی سمتی ئێوە بە ئاوی کێری ئێمە ناگەڕێ).

٣٦-ئاو زۆر لە گۆمدا ماوە بۆگەن دەبێ:-

گۆی زەوی ڕێژەی رووبەری ئاوی سێ هێندەی وشکاوییەکانیەتی بەڵام ٩٧%ی ئاوەکان لە دەریا و زەریاکان خوێاوک و سوێرن بۆیە مرۆڤ دەتوانێت

لە وشکاوییەکان و کیشوەرەکان بە ئاسودەیی هەڵبکات و بۆنی گەنیووی دەریا و زەریاکانی بۆ نەیەت، بەڵام گۆم و گۆملیچە و گۆمۆچکە و کانی و کانیاوەکان و ڕووبار و ڕووبارۆچکەکان کە زۆربەیان ئاویان شیرینە بۆ خواردنەوە دەشێن و مرۆڤ پشت بەو ئاوانە دەبەستێت بۆ خواردنەوە و پیشەسازی و خۆشوشتن و کاری کشتیاری، بەڵام هەموو ئەم ئاوانە ٣%ی ئاوی سەر ڕووی زەوی پێکدێنن، خاسیەتی ئاوی شیرینیش وایە ئەگەر ڕابوەستێ و پەنگی دابێتەوە و جولەی نەبێت هێدی هێدی گەنیو دەبێت و خۆی لەخۆیدا دەبێتە چڵکاو، بۆن ساردی و گەنیوی مرۆڤی هەراسان دەکرد، ئینجا کە وتراوە(ئاو) زۆر لەگۆمدا بمێنێتەوە بۆگەن دەبێت واتە زۆر مانەوە لە شوێنێک چ ماڵان چ فەرمانگە چ شوێن و مەزار و نزاگە هەرچەندە وەک ئاوی شیرین بە نرخ بیت هەر لە کۆتاییدا بۆگەن و بێزراو و قێزلێ بۆوە دەبیت بۆیە زۆر لە جێیەک مەمێنەوە تا رێز لێگیراو بیت نەوەک بە بینینت دەست بەلوتیانەوە بگرن.

٣٧-ئەسپ بە ڕاکردن ئالیکی خۆی زیاد دەکات:-

ئەسپی ڕەسەن خزمەتی خۆی زیاد دەکات بە تایبەت کاتێک لە سوارسوارێنێ دڵی خاوەن و سوارەکەی خۆی خۆش دەکات، هەڵبەت لێرەدا ئەسپ کراوەتە نمونە بەڵام ئەم ئیدیۆمە بۆ مرۆڤیش دەبێت، کاتێک راسپێردراوە بۆ ئەنجامدانی کارێک، ئەگەر بەسەرکەوتویی ئەنجامی بدات دەستخۆشی و پاداشت و پیاهەڵدانی چنگ دەکەوێت، ئەم ئیدیۆمە گوزارشتیە بۆ کەسێک بە کاردێت کە کارەکەی خۆی خۆش بوێت و بەڕاست و ڕێک و پێکی ئەنجامی بدات لە بەرامبەریشدا ڕسق و ڕۆژوو و دەسکەوتی زیاد دەکات بەپێچەوانەشەوە کار لە داهات و رزق و بژێویەکەی دەکات هەر بۆیە کورد وتویەتی:(ئەسپ بەڕاکردن ئالیکی خۆی زیاد دەکات).

٣٨-ئەسپ سەیری سواری سەرپشتی خۆی دەکات:-

ئەسپ کە بۆ بەزین و غارغارێنێ نمونەی نییە و تاکە وڵاغە بەرزەیە کە مرۆڤ بۆ سوارسوارێنێ و ڕاکردن و پێشبڕکێ و لە جەنگ و ڕووبەڕوو بونەوەکاندا بەکاریهێناوە، بەڵام ئەو ئەسپەی بەغارە و نابەزێ دەبێت سوارەکەی شۆڕەسوار بێت و قارەمان و پیاوی سەرپشتی ئەسپ بێت و ئامادە بێت تا گلان لەسەر پشتی ئەسپەشێ نەیەتە خوارەوە، ئینجا کاتێک سوار شۆڕەسوار و سوارچاک

بێت ئەسپیش لەوە تێ دەگات و ئەسپداری خۆی دەکات، بەڵام بۆی دەرکەوێت کە سوارەکەی جوامێر و مێرخاس نییە ئەوا ئەویش تێ هەڵجلیکانێی بۆ دەکات و ئەسپداریەکەی تەواو ناکات، ئەم ئیدیۆمە واتە دەست و پەیوەند (ڕەعیەت) سەیری سەرکار و سەردارەکەی دەکات ئەگەر خەمخۆر و کارکەر بوو ئەوا ئەوانیش خەمخۆر و کارکەر دەبن.

٣٩-ئەسپەشێ یان ئەترێ یان ئەفرێ:-

ئەسپەشێ بە غارترین ئەسپە و باشترینی جۆرەکانیەتی، قاچەکانی باریکن و تیژڕەو و بەغارە، شۆڕەسواری هەبێت وەک بروسک و تارمایی دەڕوات و وەکو موس ڕێ دەبڕێت، لە چاو تروکانێک ڕەشبۆس(ئەسپەشێ) دەگاتە سەرت نایەڵێت یەک بە کلکی خۆت بڕۆیت، ئەسپەشێ لە دێر زەمانەوە جێگەی متمانەی شۆڕە سواران بووە هەر بۆیە لە زۆربەی داستان و ڕووبەڕووبونەوەکان و سەروەرییەکان و قارەمانێتی ناوی هاتووە، ئینجا لێرەدا کە بووە بە ئیدیۆم بەهۆی تیژڕۆیەتی لە ڕێگاوبانان هەندێجار ئەم تیژڕۆیە دووچاری پێکانی دەکات کە پێکاش ئەوا چەندین تەقەڵە لێ دەدات ئەگەری زۆری هەیە قاچەکانی یان ملی بشکێت بەمەش ئەسپێتی خۆی لەدەست دەدات و کەڵکی مەیدانی نامێنێت(تڕ)ینی بۆ بەکارهاتووە، خۆ ئەگەر کارەکەی پێ ئەنجامدرا هیچ ولاغێکیتر نایگاتێ(فڕ)ینی بۆ بەکارهاتووە، وەک گرەو کردنە لەسەر ئەسپە شێ و ئەوانەی بە ئەسپی شێ دەچن لەبەر چالاکیان یان دەردەچن و سەردەکەون یان توشی هەڵدێر دێن و ملیان دەشکێت بۆیە بەدەربڕینەوە وتراوە:(ئەسپەشێ یان ئەترێ یان دەفڕێ).

٤٠-ئەسپی چاک شولێکی بەسە:-

ئەسپی چاک و ڕەسەن ئەوەیە کە سوار بناسێت و قاچەکانی باریکن و تیژڕەو و بەغارە، شۆڕەسواری هەبێت وەک بروسک و تارمایی دەڕوات و وەکو موس ڕێ دەبڕێت، شول واتە شولە دار بی یە و شێوەی قامچیە کە سوار ئەسپ لە تەشکەری ئەسپەکەی دەدات بە دەنگ و هاوار لێکردن، ئینجا ئەو ئەسپەی ڕەسەن بێت کەجارێک دەنگی غاردان و بەزینت لێکرد پێویستی بە دووبارەکردنەوە نابێت تاوەکو شۆڕەسوار داوای لێ دەکات کە بەزین و غارغارێنەکەی کەم بکاتەوە و رایبگرێت، ئینجا وتراویشە:(ئینسان حەرفێکی بەسە) واتە ئەو کەسەی کاری خۆی بزانێت یەک ئیما و هێما و پیتی بەسە بۆ

ئەوەی کارەکەی ڕاپەڕێنێت و پێویست بە پێ گوتن و نەقیزە لێدان ناکات.

٤١-ئەگەر ئەتەوێ بەهەشت بنۆشی، نەفسێ تێرکە و سڕی بپۆشی:-

بەهەشت نۆشین ئاسان نیە و کاری گەرەکە تا پێگەیشتنی، لە هەموو ئاینە ئاسمانی و ناوچەییەکان و دەستچێنی بیروبۆچونی مرۆڤەکان، جەختکردنەوە لە تێرکردنی برسی لەهەموو ئاینەکاندا گوزارشتی مرۆڤ دۆستی و مرۆڤایەتیە، بەڵام مەرج و پێوەر هەیە بۆ تێرکردنی خەڵکی برسی، بەتایبەت بۆ ڕێزگرتنی نەک بەزەیی هاتنەوە چونکە بەزەیی هاتنەوە بێ ڕێزگرتن ئەوا جۆرێک لەسەرکۆنە(ئیهانە)ی تێدایە،سەرکۆنە و تێرکردن بەهەشتی پێ بەدەست نایەت بەڵکو تێرکردن و داپۆشین دوو کرداری یەک لەدوای یەکبن، بە تایبەتیش ویژدان و بەزەییت بۆ پڕکردنەوەی پێداویستی مرۆڤێکی برسی بێت ئەوا بەهەشت خۆی شوێنی ئەو کەسانەیە چ پێویست ناکات بۆ دونیای فانی و کایەی منالان ئەو ناز و بەخشینەی بەهەشت لەکیس خۆت بدەیت وەک عەتار هاواری بۆ بکەیت دەمێکە لە تەلەفزیۆنەکانی تەوژمە ئیسلامیەکان لە باشوری کوردستان خێزان و خەڵکی نەدار دەهێننە سەر شاشەکان و بەناوی هانا و خێرخوازییەوە کار لە کەرامەتیان دەکەن و هەر بۆ بەدەستهێنانی بەهەشتیش ئەو کارە دەکەن و دەقی(دەستی چەپ نابێت بەخێری دەستی ڕاست بزانێت) فەرامۆش دەکەن ئەم دەربڕینە لەناو کورداندا لە چوارچێوەی ئەو فەرمودەیەی پێغەمبەری ئیسلام(د.خ) دا هاتووە کە کوردیش فەرمویەتی:(ئەگەر ئەتەوێ بەهەشت بنۆشی، نەفسێ تێرکە و سڕی بپۆشی).

٤٢-ئەگەر بەرد نییە لە کەوشتا، بۆچی ئەشەلی:-

کەوش پێڵاوە ئینجا چ لە پێست یان دار یان پەڕۆ دروستکراوە، دوای لەپێکردنی ئەگەر بەردۆچکەیەکی تێدابوایە، ئەوا یەکسەر ئازاری(پێ)ی دەدایت و زۆر لەسەری بڕۆیت یەکسەر دووچاری لەنگ و شەلینت دەکات، ئەمە واتە ڕاستەقینەکەی ئیدیۆمەکە، بەڵام دەربڕینەکە بۆ مەبەستی تر بەکارهاتووە وتراویشە(دار هەڵبڕە سەگی دز دیارە یان گوی وشک لەبەلاش بەقونی کەسەوە نانوسێت یان قەلقەلاشکە لە خۆی بەشکە) ئەم ئیدیۆمانە هەمووی نزیکن لە مەبەست و واتا و لێکدانەوەی ئەم پەندەی کە دەڵێت(ئەگەر بەرد نی یە لە کەوشتا، بۆ چی دەشەلی) واتە لەبەلاش ناشەلیت و تۆش کارێکت کردووە کە

پەیوەندی بەو بابەتەوە هەیە.

٤٣-ئەگەر ئاژەڵ تینوی بێت، فیکەی بۆ چییە؟:-

وتراوە:(ئەگەر مرۆڤ خەوی بێت سەرینی ناوێت) یان(سکی برسی لە هیچ ناپرسی) بۆ ئاژەڵیش کە هەستەکانی هەیە و غەریزەی خواردن و خواردنەوە و ..تاد هەیە، ئەگەر تینوی بێت ئەوا یەکسەر بە دوای دابینکردن و تێرکردنی خۆی دەگەڕێت لە هەر شوێنێک توشی ئاو هات بە یەک بێن بێنی پێوە دەنێت تا هەناسەی خۆی سوار دەکات هەر دەمی لە ئاوەکە ناپچڕێنێت، ئینجا مرۆڤ خۆی هەر دەمی ڕاهاتووە کە وڵاغەبەرزە یان گوێدرێژێک ئاو بدات فیکەی بۆ لێ دەدات ئەگەرنا ئەسپێک یان کەرێک تێنوی نەبێت فیکەی سەمفۆنیا ئاسای کۆنسرێتی بۆ لێ بدەیت ناچێت بەلای ئاوەکەوە، ئەمە بۆ مرۆڤیش دروستە بۆیە بەئیدیۆم و دەربڕینەوە وتراوە(ئەگەر ئاژەڵ تینوی بێت، فیکەی بۆ چییە؟)

٤٤-ئەگەر خەو ئەبوو بە مایە، کەروێشک ئەبوو بە گایە:-

خەو و سەرخەو شکاندن بۆ پشودان و ئارامگرتنە ئەگەر زیاتر بایەخیان پێ بدرێت و زۆری کات بۆ تەرخان بکەیت ئەوا بە پێچەوانەوە مرۆڤ دووچاری جۆرێک لە ماندووبوون و دودڵی دەکات و لە سود پێ گەیاندنەوە دەگۆڕێت بۆ زیان گەیاندن، نمونەش بۆ ئەمە ئەگەر خەوی زۆر سودێکی هەبوایە ئەوا(کەروێشک) بەهۆی زۆر خەوتنەوە دەبوایە ببێتە(گا)، ئەم ئیدیۆمە گوزارشتیە بۆ کارێک کە ئەنجامدانی بێ کەڵک و (سەمەر) بێت، واتە هەندێ کار کە مرۆڤ ئەنجامی دەدات بەزیادەڕۆییەوە هیچ سود و بایەخ و بەرهەمێکی نییە و پێویستە تەنها لە سنوری خۆی جێ بەجێ بکرێت خەوی بە نمونە هێناوەتەوە، بەڵام بۆ زۆربەی کارە هاوشێوەکانیش دەگونجێت.

٤٥-ئەگەر دزیت، تاریکە شەو زۆرە:-

مەحوی مەزن دەفەرموێت:(سەتری-داپۆشی-گوناهکارانە شەو) لە ئیدیۆمیشدا کورد وتویەتی:(شەو قەڵای مێردانە)، لە تاریکە شەویشدا وتراوە:(شەوی پێشمەرگەیە یان شەوی زێندینانە)، هەرچەندە لەو ئیدیۆمەدا(تاریکە شەو) و (دزیکردن) واتە ڕاستەقینەکەی ئەم درکە و کینایە و دەربڕینەن، بەڵام مەبەست لەم ئیدیۆمەدا ئەوەیە مرۆڤ دەتوانێت ئەو دەرفەت و هەلانە لە کیس خۆی نەدات و پێویست ناکات دواتر لەکاتی نەبوونی بوار و کاتی گونجاو دەستی خۆی

بشکێنێتەوە یان بیانوی ناجۆر ببینێتەوە، بۆ نمونە ئەگەر کارت دزیکردن بوو ئەوا چ زۆرە تاریکەشەو زۆرە بۆ ئەنجامدانی و چ پێویست ناکات بەڕۆژی ڕووناک ئەو کارە قێزەونە ئەنجام بدەیت.

٤٦-ئەوەی لەبەر شێر بمێنێتەوە کەمتیار ئەیخوا:-

مرۆڤ هەردەم حەز دەکات خاسیەتی ئاژەڵە بەهێزەکانی وەک شێر و پڵینگ بەخۆیەوە بلکێنێت و خاسیەتە دزێوەکانی وەک فێڵبازی و بۆگەخۆری و ترس بخاتە پاڵ نەیارەکانیەوە، شێر کە سەرداری دارستانە و بەهێزە و نێچیری پوخت و پڕ گۆشت ڕاو دەکات، دوای ئەوەی ژەمی خۆی دەخوات ئیتر ئەوەی دەمێنێتەوە پێی دەوترێت(کەلاک) و ئیتر(کەمتیار)ەکان دەتوانن سودی لێ ببینن و بیخۆن، ئەم ئیدیۆمە هەندێکجار بەشێوازیتریش بەکارهاتووە وەک(لەدوای شێران ڕێوی دەکات گێران) یان (پشیلە لەماڵ نییە مشک تلیلیانە) هەموو ئەمانە بۆ ئەوە بەکاردەهێنرێن کە ئەگەر کەسێ شیاو نەبێت بۆ پۆستێک یان ئەنجامدانی کارێک یان لەپاش بەجێمانی میراتێ یان پۆست و پێگەیەکی ناشایستە بەکەسێک و ...تاد دەوترێت:(ئەوەی لەبەر شێر بمێنێتەوە کەمتیار ئەیخوا).

٤٧-ئێشی ددان بە خەو ناشکێت:-

ئێشی ددان لە قوڵایی پوک و دەمار-ەوە سەرچاوەی گرتووە، کورد وتەنی:(خوێن و گۆشتە) ئەوەی برینداره بەهۆی ئازارەکەیەوە هاوار دەکات و کەسیش بێ ئازار هاوار لێ هەڵناستێت، هەموو برینە قولەکان وەک ئێشی ددان و ژانی گورچیلەکان پڕسۆ و بە ئازارن، بونیادەم هەر هێز و ووزەیەکی هەبێت ناتوانێ بارتەقای ئەو ئێش و ئازارە بێت، ئینجا لەو ئیدیۆمەدا(ئێش و خەو) تێکەڵکێش کراون کە خەو بەهیچ شێوەیەک ناتوانێ چارەسەری دەردە دڵی و زام و قرچەی جەرگ سوتان و لەدەستدانی ئازیزان و خۆشەویستانت بکات واتە هەندێ گرفت بە چارەسەری کاتی و نەرمە شێلان هیچ سودێکیان نییە و تەنها چارەسەری ڕیشەیی هەتوانی هەندێ پێشهات و نەخۆشیەکانمانە.

٤٨- ئەگەر مەعبود نەیدا، مەحمود چ بکا:-

دەگێڕنەوە لەم زەمینە پان و پۆڕەی ماڵی مرۆڤایەتی سوڵتان مەحمودێک لە یەکێک لەکنارەکانی ئەم گێتییە ڕانەوا و فەرمانڕەوا بووە، ڕۆژێک لە ڕۆژان بە بازاڕ تێ دەپەڕێت و دەنگێک سەرنجی سوڵتان بۆ لای خۆی ڕادەکێشێت کە

دەبینێت وەستایەکی(جۆلا) لـە دوکانێکدا لەسـەر کارگـە جۆلاییەکـەی کاردەکـات لەبـەر خۆیـەوە دەڵێت(چەندەیـە، هـەر ئەوەندەیـە) ئـەوە بـە بـەردەوامی مەکۆیەکـە دەهاوێژێت و شانەکە توند دەکێشێت و دەڵێت: چەندەیە هـەر ئەوەندەیە، سـوڵتان لەدڵی خۆیدا دەڵێت:(ئەم پیاوە هەژارە با ئەم نیوەڕۆ خوانە خوانێکی سـوڵتانی بۆ ئامـادە بکـەم و بـۆی بنێـرم لـە ژێـر پـڵاوی سـاوار یـان چـەڵتوک و برنجەکـەش هەندێک لیرەی زێڕی بۆ تێ بکەم) کە نیوەڕۆ دادێت سوڵتان ئەوەی بەدڵی داهات جێ بـەجێی دەکـات بـە نۆبـەداران دەڵێت خـواردنێکی سـوڵتانی ئامـادە بکـەن، کـە ئامادەیـان کـرد سـوڵتان تـەواوێکی پێویسـت لیـرەی زێـڕ دەخاتـە ژێـر پڵاوەکـەوە، فەرمان دەکات بۆ کابرای(جۆلا)ی ببەن، کاتێک دەگەنە لای وەستای جۆلایی پێی دەڵێن: ئەمە سوڵتان مەحمود بۆی ناردووی، ئەویش وەریدەگرێت و دەڵێت:(ئەمـە خـواردنی مـن نییـە دەیفرۆشـم و چەنـدین جـەم-ژەمـی خـۆمی پـێ دابـین دەکـەم) سوڵتان دوای چەند ڕۆژێکیتر دەچێتـەوە بـازاڕ و دەبینێت وەسـتای جۆلاکـە هـەر دەڵێت:(چەندەیە، هەر هەندەیە) سوڵتان لەدڵی خۆیدا دەڵێت:(دیارە ئەو پـارەی مـن بۆم ناردووە کەم بووە و بەشی هەموو پێداویستیەکانی نەکردووە) بۆیـە فـەرمان دەکات کام(شوتی) گەورەیە بیکڕن، دەست و پێوەندیش جێ بـەجێی دەکـەن، کـە دەچێتەوە کۆشک بانگی نۆبـەدار دەکـات و دەڵێت:(شـوتیەکە بکۆڵن و هـیچ نـاوی تێدا مەهێڵن تەنها پەڵک و توێکڵەکەی بمێنێت) ئینجا سوڵتان مەحمود پڕی دەکـات لە لیرەی زێڕ و دەینێرێت بۆ کـابرای جـۆلا، بەهـەمان شـێوەی پێشـوو جۆلاییەکـە دەڵێت:(ئـەم شـوتیە گەورەیـە خـۆراکی مـن نییـە و دەیفرۆشـێت) پاشـماوەیەکیتر سوڵتان بەلای دوکانەکـەی گـوزەر دەکـات هـەر گـوێی لە(چەندەیـە، هـەر هەندەیـە) دەبێت، بۆیـە لـە کـابرای جـۆلا نزیـک دەبێتـەوە و لێـی دەپرسـێت ئـەرێ کـابرا مـن دووجـار هاوکـاریم بـۆ نـاردی جارێـک بـە نیـوەڕۆ خـوان و جـارێکیش بـەدیاری شـوتیەک کـە هـەردووکیان پـڕ بـوون لـە لیـرەی زێـڕ، وەسـتایەکەش دەڵێت:(بـەڵێ قوربان خودا پایەدارت بکات، بەڵام هەردووک جار گوتم ئەمانە خۆراکی مـن نـین و فرۆشتمن بۆ ئەوەی قوت و خۆراکی چەندین جەمی ترم بۆ دابین بکات)، ئینجا سـوڵتان سـەر بـەرز دەکاتـەوە بـەخودای گـەورە دەڵێت:(ئەگـەر مـەعبود نەیـدا، مـەحمود چ بکـا) مـەعبود واتـە پەرسـتراو-خـودا، مـەحمود-یـش نـاوی سـوڵتان فەرمانڕەوای زەمانە، ئەمـە بـووە بـە ئیدیۆم واتـە هەرچەنـدە مرۆڤ هـەوڵ بـدات

ئەگەر خودا ڕەزامەندی لەسەر نەبێت بێ کەڵکە.

٤٩- ئاو هەموو ئاشەکەی بردبوو، کابرا بە دوای چەقچەقەدا دەگەڕا:-

ئاش یان ئاسیاو دوو جۆری هەبوو ئاشی ئاو و ئاشی ئاگر، ئەو ئاشەی بە ئاو کاریدەکرد پێی وتراوە ئاشی ئاو، ئاشی ئاویش پێویستی بەدەراو و سەرچاوەی ئاو هەبوو بۆیە یان لە نزیک کارێز و کانی و سەرچاوە دامەزراوە یانیش لە رۆخ و کەناری ڕووبارۆچکە و ڕووباران دامەزرێنراوە، ئاش کە کاریکردوە و کورد وتەنی کە(گەڕاوە) دەنگێکی هەبوو بە(چەقەچەق)ی ئاشی ناوی هاتووە و بە هۆی دووبارە بوونەوەی هەمان دەنگ شێوەی ئاوازیشی لێهاتووە وتراوە چەقەوێڕەی ئاشی، ئینجا ئەو ساڵەی زەنە باران و ساڵێکی تەڕ و تووش و بەئاو بوایە لە وەرزی بەهاردا ئەگەری لافاو و ئاودەربوون وتەقینەوەی کانیاوەکان زۆر بووە و هەندێجار سێڵاو و لافاوی دەم چۆم و ڕووباران هاتووە و ئاشی ئاوی بە تەواوی ڕامالیوە و بردیویەتی، خاوەنەکەشی هیچ ئەوەی نەزانیووە ئاو بردویەتی وتویەتی دەنگی چەقەچەقی ئاشەکە نایەت، ئەمە واتە لە(بێ خەبەران کەشکەک سلاوات) واتە کەسی بێ ئاگا و لە دوای شتی بچوک چوو، هەروەها هەمان ئیدیۆم بەشێوەیەکیتر هەیە و وتراوە:(گاڕانیان بە خڕی دەبرد، پیرێژنیش لە گۆلکە سووری دەپێچیەوە) یان (لە گاسنەکی ناپێچێتەوە، بەلام لەدەرزییەکی دەپێچێتەوە).

٥٠-ئاوی شیرین لەگڵی سوێر دەرناچێت:-

ئاو لە سروشتدا بێ تام و بێ ڕەنگ و بێ بۆنە، هەر کاتێک ئەو خاسیەتانەی گۆڕانی بەسەر داهات واتە کاریگەرییەک یان هۆکارێکی لەپشتەوەیە، بۆ نمونە: ئاوێک خوێاوک بێت کاریگەری زۆری گەردیلەکانی خوێیە لە ئاوەکەدا، ئیتر بەو شێوەیە گڵی سوێریش خوێیەکەی لە ئاوەکەدا دەتوێتەوە و ئاوەکە شیرینی لە دەست دەدات و دەبێتە شۆرەکات و خوێاوک، ئەو ئیدیۆمە بە تەوسەوە بە کەسێک دەوترێت کە کردەوەی باشی لێ ڕەچاو نەکرێت و جێگەی چاو نییە و پەرێزی پاکژ نییە، هاوشێوەی ئەو ئیدیۆمە وتراویشە:(کفر کاریتەی لێ هەڵناکەوێت).

٥١- ئاروو بەبڕکی خۆیەوە جوانە:-

ئیدیۆمەکان لە ناوچەکانی کوردستان و هەندێکجاریش لە گوندێکەوە بۆ گوندێکیتر جیاوازن لە ڕووی داڕشتنەوە، بەگوێرەی ژیان و گوزەران و پیشە و کار و کاسبیان، ئاروو بەروبوومەکی هاوینەیە بەشێوەیەکی گشتی پێی دەوترێت:(خەیار)، بەڵام لە هەندێ ناوچە و شوێنی خۆجێی پێی دەوترێت:(ئاروو)، بڕک: واتە پنج و بنە ڕووەکەکە، شێوەی ئیدیۆمی:(بەرد لەجێگەی خۆیدا سەنگینە) لێرەدا وتراوە:(ئاروو بە بڕکی خۆیەوە جوانە) واتە هەر کەسە بە کۆمەڵەکەی خۆیەوە جوانە و بایەخی پێ دەدرێت، یان هەرشتە لەپێگە و جێگە و ڕێگەی خۆیدا گونجاو و لەبارتر و لەبەر دڵانترە، لەهەندێ ئیدیۆمی تری وەک:(هەر تەیرەو بەڕەوی خۆی، یان ڕێوی لەکونی خۆی هەڵگەڕێتەوە گەڕ دەبێت) درکە و کینایەی ئاروو بەبڕکی خۆیەوە جوانە هەست پێ دەکەیت.

٥٢- ئەوەندە وەستایە موو دەقڵیشێنێت:-

موو لەکوردەواریدا لەناو ئیدیۆمدا زۆر شوێنی گرتووە وەک:(بووە بە مووی کونە لووت، ملی لە داوە موویەک باریکترە، بەقای موو و بەقای شوو، ئەو ماستە مووەکی تێدایە) لەو ئیدیۆمەشدا موو قڵیشاندن هاتووە، هەڵبەت داوە موو زۆر باریکە و ئاستەمە بقڵیشێنرێت، بەڵام بە کەسێکی وورد و دەستڕەنگین و وەستا و شارەزای بەتوانا دەوترێت:(ئەوەندە وەستایە موو دەقڵیشێنێت).

٥٣- ئاو شوێنی خۆی دەگرێتەوە:-

دۆڵی هەموو ڕووبارێک بەدرێژایی ڕۆژگار و بارودۆخەکانی ئاووهەوا و کەشکاری دروستبوون و دامەزراون، بەساڵی کەم و بێ بارانی و زەنە و شەستە و ڕەهێڵە باراندا گوزەری کردووە، وشکەساڵی و تەڕ و تووشی زۆری بینیووە، ئەو دۆڵەی دروستبووە جێگەی متمانە نییە لە سەروبەندی وشکەساڵی و قاتی باراندا خانووبەرە و شوێنی نیشتەجێبوون و حەوانەوە دروست بکرێت، چونکە بە دڵنیاییەوە لەساڵی بارانی زۆردا لاقاوی ڕووبارەکە لەگەڵ خۆی ڕاپێچی دەکات و زیانی گیانی و ماددی لێ دەکەوێتەوە، بۆیە بەساڵاچوان لەدێر زەمانەوە وەک ڕێنمایی و ئاگادارکردنەوە بۆ نەوەکان دەڵێن:(ئاو شوێنی خۆی دەگرێتەوە).

٥٤- ئاگری لەسەر پشتی کردەوە:-

ئاگری لە خەلە و خەرمانی بەردا، گەلاجارەکەیان سوتاند، هەموو ئاگر کردنەوەیەک دەسەلاتێکی دەرەبەگایەتی لە پشت بووە لە کۆندا، دوو تەوژم و بەرە بکەونە ڕکابەری ئەوا یەکێکیان سەر دەکەوێت، هەندێکجار سەرکەوتنێکی بەهێز و پشت شکێن ڕوودەدات یان بردنەوەیەکی فێلبازانە ڕوودەدات و بە تەواوەتی کابرای دۆڕاو دەسوتێنێت و بەو جۆرە بردنەوەیە دەوترێت بەخوای وای بردەوە یان واسەرکەوت بەسەریدا:(ئاگری لەسەر پشتی کردەوە).

٥٥- ئەو ماستە مووەکی تێدایە:-

ماست ڕەنگی سپیە و زۆرجارانیش ڕێک دەکەوێت مووی مانگا و بزنەکە یان خوری مەڕی تێدەکەوێت لە کاتی دۆشین و لەبێردانیدا، موو زۆربەی جاران ڕەنگی ڕەشە، زۆر بەجوانی لەناو سپێتی ماستەکەدا دەردەکەوێت، ئەوە لایەنە ڕاستەقینەکەیە و وەکو ئیدیۆمیش بەکاردێت بۆ گومانکردن لە ئەنجامدانی کارێک یان ئەنجامدانی جێگەی سەرسوڕمان بێت دەوترێت:(ئەو ماستە مووەکی تێدایە) واتە لە بەلاش و ختوخۆڕایی ئەو کارە ئەنجام نەدراوە، بەلکو مەرام و مەبەستێکی بەرژەوەندیخوازانەی لەپشتەوە هەیە.

٥٦- ئەوەی بچێتە بن زاران، ئەوە دێتە بن گوانان:-

ئەو ئیدیۆمە مرۆڤی کورد لەسەر زاری بزنانەوە وەک پەیدەبای هیندی دایهێناوە، گوایە بزن بە بێچوەکانی، کاریلەکانی خۆی دەلێت: ئەوەی نەچێتە بن زاران، ناچێتە ناو گوانان، ئیتر جوتیار و وەرزێر و ئاژەلداری کوردیش دەلێن:(ئەوەی بچێتە بن زاران، ئەوە دێتە بن گوانان)، بزن لەپێدەشت و هەرد و کێوان و لەوەڕگاکان دەلەوەڕێت و ئەو گژوگیایەی دەیخوات دەچێتە بن زار و ددانی و دواتر لە ڕێگەی کۆئەندامی تایبەتەوە هەرس دەبێت و دەچێتە بن گوانی دەبێتە شیر، ئینجا ئەو ئیدیۆمە گوزارشتە بۆ ئەوەی ئەگەر مرۆڤ هەولێک نەدات بۆ بەدەستهێنانی ڕسق و ڕۆژوو، خۆی ماندوو نەکات ئەوا هیچ بەدەست ناهێنێت، یان کرێکارێک ئەگەر ڕۆژانە نەچێتە کرێکاری کرێی نابێت و جوتیاریش داس و شەنە و بێلەکەی بەکارنەهێنێت دانەوێلە و بەروبومی نابێت، فەرمانبەرێک دەوامی مانگانەی نەکات موچەی نابێت هەموو ئەمانە وایکردووە کورد بەئیدیۆمەوە بلێت:(ئەوەی بچێتە بن زاران، ئەوە دێتە بن گوانان).

٥٧- ئەوەی سمێڵی سوور بێت هەمزاغا نییە:-

پیـاوی خـانەدان و قەدر گرانـی کـورد(هەمزە ئاغـای مەنگـوڕ) پیـاوێکی بە دەسەڵاتی ڕۆژگاری خۆی بووە، لە دەستڕۆیشتویی و خانەدانیدا ئەو پەندەیان پێدا گووتوە، جێگەی سام و هەیبەتی هەردوو دەسەڵاتی(عوسمانی و قاجاری) بـووە، هەردوو حکـومەت ئـەژماری تایبەتیـان بـۆ کـردووە، بـۆیە بە پیلانێکـی داڕێـژراو لەلایەن حکـومەتی (قاجـاری)ەوە لە سـاڵی(١٨٨١) شـەهیدی دەکـەن و دەیکوژن و سەری لە جەستەی جیادەکەنەوە، بۆیە دوای نەمانی بە سـەدان(لاوک حەیران)یان لە ناوچەی(مەنگوڕیایەتی) بۆ ئەم(هـەمزاغا) بـەغیرەت و بـەویقارەیان دا هەڵگوتووە، دوای شەهیدبوونی هەمزاغای مەنگوڕ تا ئەمڕۆ ئەو ئیدیۆمە کورد هێناویەتیـە نـاو ووتـە بـە بایـەخ و درکـە جوانەکانیـەوە کـە دەوترێت:(هەرکـەس سمێڵی سوور بێت هەمزاغا نییە) واتە هەموو سمێڵدار و نێرینەیەک کە بودەڵـە و گزگل و بۆرە پیاو بێت نابێتە هەمزاغا و جێگەی ناگرێتەوە.

٥٨- ئەوە گیرفان و ئەوە بازاڕ:-

گیرفـان و بـازاڕ، ناویـان لـە دوای یەکـەوە دێـت چونکـە بـازاڕکردن پشـت دەبەستێت بە جۆری گیرفان پڕی و بەتاڵی، بازاڕیش شوێنی خستنەڕووی کـەل وپەلەکانـە، دەبێت پڕپێداویسـتی بێـت بـۆ دابینکردنـی خواسـتەکانی مـرۆڤ، ئـەو ئیدیۆمە بەکاردێت بۆ بێ منەتی مرۆڤ لە بە دەستهێنانی شتێک یان کەل وپـەل و پێداویستیەک، کە ئەگەر پارە و پول هەبێ و بەرک پڕ بێت، شـتەکەش لـە بازاڕدا هەبێت، هیچ حەوجە بە منەتباری ناکات و یەکسەر بەدەستی دەهێنێت و دەیکڕێت هەر بۆیـە بـووە بـە ئیدیۆم و بەگوزارشـتی بێ منـەتی دەوترێت:(ئـەوە گیرفـان و ئەوە بازاڕ).

٥٩- ئەوە گەز و ئەوە ئەرز:-

گەز، پێوانەیەکە لـە مـەترێک کورتترە و لـە(دار و شیشـەیەک) وەک ڕاسـتەیەکی باریـک دروسـتکراوە، پێوانـەی قوماشـی پێـدەکراو چـوار بـۆ پێـنج گـەز قومـاش، کراسی گەورانی ژنان و پیاوانی تێدەبوو، ئەو پێوانەیـە لـە ئیدیۆمی:(گـەوادی دوو گەز و سێ گەز)یش بەکارهاتووە، ئەرز یـان عـەرز واتـە زەوی، پێوانـەی گـەز بۆ پێوانەکردنی ڕووبەری زەوییە، ئەوە بووە بە ئیدیۆم بۆ مەبەستی بێ منـەتکردنی کەسێک یان لایەنێک بەکاردەهێنرێت، کاتێک دوو کـەس لـە یـەکتری تـوڕە دەبن و

دەگەنە کۆتایی بە یەکتری دەڵێن: ئەوە گەز و ئەوە ئەرز، واتە فەرموو ئەگەر پیاوی گەزی خۆت بەکاربێنە بزانە خودا بە کامەمانی دەدات.

٦٠- ئێ هێی قۆچ بەگە بەمردویش گونت لەسەر قونانە:-

قۆچ بەگ، یان قۆچ پاشا حاکمێکی بەهێز و بە توانا و بە زەبر بووە و خەڵکی ڕەش و ڕووت و ڕەشۆکی و تەواوی چین و توێژی هاوڵاتیان خۆشیان ویستووە، دەگێڕنەوە پیاوێک لە سەروبەندێک دەستی دێنێ و دەیکوژێت، بۆ سەلماندنی قارەمانێتی خۆی گوایە قۆچ بەگی کوشتووە، هەڵدەستێک گونی لە دەغاڵێنێ و دەیکاتە تورەگە و بە بەرپشتییەوە دەخات و ڕۆژێک لە ئاهەنگێک لەسەرچۆپی هەڵدەپەڕێت و تورەگە گونی قۆچ بەگەی لە بەر پشتی بووە و لە کاتی هەڵپەڕین بەسەر قونیدا هەڵتەکیوەتەوە و پیرەژنێکیش ئەوە دەبینێت و بەتەوس و ڕق و سوکایەتیەوە دەڵێت:(ئێی هێی قۆچ بەگە بەمردویش گونت لەسەر قونانە) خەڵکی هەڵپەڕکێکە هەموویان لە تریقەی پێکەنینی دەدەن و کابرای بکوژی قۆچ بەگە شەرم دایدەگرێت و شاییەکە جێ دەهێڵێت، ئینجا ئەو ئیدیۆمە بۆ قارەمانێتی کەسێک بەکاردەهێنرێت کە بەمردویش ناپیاو و نامەردەکان هەر لێی دەترسن.

٦١- ئەسپێ لە باخەڵیا سەوزەڵێ خانم دەڵێت:-

وتراویشە:(ئەسپێ لەگیرفانم فەتەڕۆ دەکات)، سەوزەڵێ گۆرانیەکی فۆلکلۆری کوردییە و بۆ هەڵپەڕکێ و ئاهەنگ و بەزم گێڕان دەوترێت، گیرفان و باخەڵ کە بەتاڵن، ناتوانرێت پێداویستیەکانی ڕۆژانەی پێ دابین بکرێت، ئەوانەی هەژارن گیرفانیان خاڵییە و لەبەر نەبونی و نەداری ئەسپێ لێیان دەدات و دەچێتە ناو کەوڵ و جل و بەرگ و سەریانەوە، بەتایبەت گیرفانە بەتاڵەکان و لەوێوە خوێن دەمژێت و نەخۆشی و پەتای تاعونیشی پێوەیە، ئەسپێ و هەژاری دووانەن بەیەکەوە دەردەکەون، ئەوە بووە بە ئیدیۆم و بەکەسێکی هەژار و نەدار و نا گوزەر و نەبوون دەوترێت:(ئەسپێ لەباخەڵیا سەوزەڵێ خانم دەڵێت).

٦٢- ئاگری بن کایە:-

کا، ئەگەر گڕی گرت، ئاگرەکەی گڕێکی کزی هەیە و هێواش هێواش کایەکە دەسوتێنێت و دووکەڵێکی خەستی ڕەنگ شین و بۆر و سپی و ڕەشی دەبێت و دووکەڵێکە خنکێنەرەو چاو کوێر دەکات، ئەو گڕەش لەژێری کایەکەوەیە و تا

هەموو کایەکە نەسوتێنێت ناکوژێتەوە، ئەوە بووە بە ئیدیۆم بە کەسێکی فێڵباز و تەڵەکەباز کە دەستی هەبێت لە ئاگرخۆشکردن و فیتنەبازی دا، کەچی لە ڕواڵەت و لەڕووشدا بەکەسێکی باش و دۆست خۆی نیشان دەدات بەو جۆرە کەسانە دەوترێت:(ئاگری بن کا).

٦٣- ئیش گەیشتە نێر گاینێ:-

نێر لە خۆڕسکەوە بۆ گاینێ نە خولقێنراوە، ئەوە زانراوە کە مێینە بۆ ئەو کارەی تایبەتە و چ عەیبێکی نییە، بە ڕێ و شوێنی ئادابی و سوننەتی خۆی بۆ ئەو کارەی مەیسەر کراوە، نێر گایین ناباوی و ڕێزپەڕییە، لەسەر ئەو خووە دزێوە لە ئاینە ئاسمانیەکاندا هۆز و نەتەوەی گەورەی لە مێژوی مرۆڤایەتی پێ سزدراوە و نغرۆکراون وەکو هۆزەکەی پێغەمبەر(لووت) کاتێک ئەو دیاردەی نێرگاینە پەرە دەسێنێت ڕێزپەڕی و ناوێزەیی و لادانی کۆمەلایەتی ڕوودەدات و کاروبار ئالۆزکاوی دەبێت و مرۆڤایەتی قێز لە خۆی دەکاتەوە، لە کوردەواریدا(نێر گایین)، بە قێزەونترین شێوەی گان گانۆکێ دادەنرێت، ئەو حاڵەتە لە ئیدیۆمی کوردیدا جێگەی بوویتەوە و بۆ گەورە بوونی کارێک و لە دەست دەرچوونی و زوڵمێکی گەورە و ئابڕوچون و ناوێزەیی و لادانێکی لەڕادەبەدەر دەوترێت: ئیش گەورە بووە گەیشتە نێر گاینێ.

٦٤-ئەسپێ لە دەست کۆری نایەتە دەرێ:-

ئەسپێ مێرووی وورد و بچوکە، زیندەوەرێکی مشەخۆرە و خوێن مژە لە نێو پرچ و قژ و سەری مرۆڤ دەژی، ئەسپێیەکی پێگەیشتوو، هێندەی قەبارەی تۆوی(کونجی) دەبێت، کۆریش واتە کەسێکی کوێر و نابینایە، ئەسپێ لەکاتی سەر ڕۆنین بە هەردوو پەنجەی ئەسپێ کوژە پان و پلیق دەکرێتەوە قرچەیەکی لێوە دێت و بکوژەکەش دەمی ئاوێ دەکات هاوشێوەی تەقاندنی زیپکە، ئینجا کوێر خاسیەتی وایە ئەگەر شتێک بگرێت توند دەیگرێت تا لەناو دەستی مردار نەبێتەوە بەری نادات بۆ ئەوەی لەدەستی دەرنەچێت، ئەو حاڵەتە بووە بە ئیدیۆم و بەخەڵکی قرچۆک و ڕژد و رەزیل کە وەکو کوێری دەست بەماڵێوە بگرێت دەوترێت:(ئەسپێ لەدەست کۆری نایەتە دەرێ).

٦٥- ئاوەدان بێ حەریر، هەر گوندێک و نۆ میر:-

دیارە گوندەکانی دەوروبەری هەریر وەکو گوندی قادیانە، کەسی دڵفراوان و متمانە بەخۆی تێدایە و هەموویان خۆیان بەکەم نازانن و خۆیان بە میر و پاشا دادەنێن، بۆیە بە تەوس و گاڵتە و گەپی کوردەوارییەوە وتراوە:(ئاوەدان بێ حەریر، هەر گوندێک و نۆمیر).

٦٦- ئەگەر ڕازی نیت، ئەوە خەرەند:-

وتراویشە: دەخۆی ناخۆی ئاوی سارد، یان تێر ئاوی سارد بخۆوە، زۆرجاران دەمەقاڵی توندی نێوان دوو لایەن ئەو ئیدیۆمەی لێ دەکەوێتەوە و تێیدا بەکاردەهێنرێت، بەتایبەت لە بوار و حاڵەتی بێ منەت بوون دەوترێت، دیارە لە ڕواندزێ ئیشەکە گەورەتر کراوە، لە جیاتی ئاوی سارد خواردنەوە و ساردبوونەوە، پێشنیاری خۆ فڕێدان و مل شکاندنی تێدایە و هیچ چار نییە یان ڕازی بە، یان خۆ هاوێشتنە خەرەندی هەڵبژێرە، وەک مامەڵە لە نێوان ڕەزامەندی و پەسند نەکردنی بابەتێک بە بێ منەتیەوە دەوترێت: ئەگەر ڕازی نیت، ئەوە خەرەند.

٦٧-ئەرێی کۆرانێ هەرسێیە:-

کۆران ئەو ڕێچکە دژوار و لاپێ و عاسێ و نالەبارەیە کە مرۆڤ زەحمەت دەتوانێت پێیدا گوزەر بکات لە ناوچە شاخاوییەکاندا هەیە، وای بۆ دەچم کۆلانی شاریش هەر لەو کۆرانەوە هاتبێت و کرابێتە(کۆلان) کۆرانی هەرسیش کۆرانێکە لە گوندی بنەکاولەی ئاکۆیان چۆڵە و بەترسە لەپشتی ئاواییە و زۆرجاران ورچ-هەرسی لێبینراوە، بۆیە ئەو دژواری و نالەبارییە و ترس لە دڕندەی کێوی بووە بە ئیدیۆم بۆ شوێنی تەنگەبەر و پڕمەترسی دەوترێت: ئەرێی کۆرانێ هەرسێیە.

٦٨-ئەرێیی چاکی دار بەڕوییە:-

لە گوندی ئاکۆیانی ڕواندزێ: عومەر ناوێک، پیاوچاک بووە، دوای مردنی بەڕوویان لەسەر گۆڕ و گڵکۆیەکەی چاندووە، بووە بەچاک و مەزار و زیارەتگا و پیر، لە ناوچەکە بە چاکی(دار بەڕوو) ناوی دەرکردووە، بووە بە ئیدیۆم و بەکەسێکی بڕوادار و لە خواترس و جێگای متمانە دەوترێت: ئەرێی چاکی دار بەڕوییە.

٦٩- ئەرێی کۆرە ماری:-

خشۆکی مار، لە کوردەواریدا زۆر ناوی هەیە بەپێی تەمەن و ڕەنگ و جۆریان وەکو: تولەمار و گاینگین و ڕەشەمار و کورەوەیباب و زەردە مار و....تاد، لە وراتی کۆیە دەوترێت(کورە وەیباب) بەڵام لە رواندزێ بە(کۆرەمار) ناودەهێنرێت، خاسیەتی ماری کورە وەیباب ئەوەیە نابینرێت و کڕ و بێ خشپەیە و خۆی مەڵاس داوە لەگەڵ ئەوەشدا ژەهرەکەی کوشندەیە، ئینجا بەکەسێکی فێڵباز و تەڵەکەبازی کڕ و بێ دەنگ دەوترێت: ئەرێی کۆرەماری.

٧٠- ئەرێی هەورازی کەر تڕێنییە:-

لەگوندەکانی بناری چیای هندرێن ئەو ئیدیۆمە باوە و دەوترێت: دەڵێی هەورازی کەرتڕێنی هندرێنە، کە هەورازێکی سەختە، کاتێک گوێدرێژەکان بەبارەوە پێیدا سەردەکەون لەبەر دژواری و ڕکی و لێژ و لاپاڵ و قەدپاڵەکە، دەست دەکەن بەتەرس و تڕکردن، ئەمە بووە بە ئیدیۆم و بۆ سەختی و دژوارییەک کە لەڕێگادا دووچاری مرۆڤ ببێتەوە دەوترێت: ئەرێی هەورازی کەرتڕێنییە، هاوشێوەی ئەو ئیدیۆمەش لە کۆیە دەوترێت: نە کەری سەرمۆردیان، نە ژنی بۆگدییان، چونکە هەورازی گوندی سەرمۆردی بناری چیای سارا سەختە لە شارۆچکەی دووکان گوێدرێژ زۆر بە زەحمەتی پێیدا گوزەر دەکات.

٧١- ئاوی حەمامیش نامێنێتەوە:-

لە کۆندا گەرماو و کورکردن لە دەوروبەری کانیاو و جۆگا و ڕووباران و چۆمەکاندا بووە، مەنجەلێکیان پڕ ئاوکردووە، ئاگریان لە ژێریدا کردۆتەوە و کە گەرم بووە خۆیان پێ شوشتووە، لە شارەکانیشدا لەگەڵ پێشکەوتنی شارستانیەت گەرماو و حەمام دروستکراوە و حەمامچیەکان باشترین بازاڕیان هەبووە و هەندێک لە خانەوادەکانیش نازناوی(حەمامچی)یان وەرگرت بە هۆی ئەو پیشەوە، ئینجا ئەو حەمامانە هەموو کەسێک ڕووی تێ دەکرد و خۆیان تێدا دەشوشت و هیچ پشکە ئاوێک نامایەوە، ئەوە بووە بە ئیدیۆم و بۆ دڵدانەوەی ئەو کچ و کوڕانەی کە ژنیان نەهێناوە و شوویان نەکردووە، کەمێکیش پوت و نابوت و بەرچاو نین، وتراوە: دڵ لە دڵەی مەدەن و خەمتان نەبێت ئاوی حەمامیش نامێنێتەوە.

٧٢-ئۆمەرمەندان نەیکا بە گیسکێ، خاڵخاڵان دەیکا بە مریشکێ:-

ئۆمەرمەندان، چاکێکە لە گوندی(ئۆمەر مەندان)ی شارەدێی شوانی کەرکوک، ناوی گوندەکەش لەناوی ئەو مەزار و چاکەوە هاتووە، خاڵخاڵانیش تاکە چیایە لە سنوری پارێزگای کەرکوک و زیاتر لە هەزار مەتر بەرزە لە ئاستی ڕووی دەریاوە، بیروبۆچوون و گۆتە و گێڕانەوە هەیە دەوترێت: خاڵخاڵان و هەیبەسوڵتان خوشک و برا بوون، لەسەر شاخی هەیبەت سوڵتان، گومبەتۆکە هەیە و مەزارە و لەسەر لوتکەی خاڵخاڵانیش غەرەکە بەرد و گۆڕغەریبەیەکی لێیە و دەوترێت: چاکی خاڵخاڵانە، ئینجا هەردوو چاکی(ئۆمەرمەندان و خاڵخاڵان) لە یەکترییەوە نزیکن بۆیە کراوە بە ئیدیۆم و ئەگەر کەسێک داوای کارێک بکات و کارەکە بە بەرامبەر بکرێت، خاوەن کارەکەش خۆی گران بکات بیەوێت منەتباری بخاتە سەر داواکار،بەمە داواکار نیگەران دەبێت و مامەڵەی خۆی دەکات و بێ منەتی دەخاتەڕوو کاتێک پێی دەڵێت: ئۆمەرمەندان نەیکا بە گیسکێ، خاڵخاڵان دەیکا بە مریشکێ.

٧٣- ئەخلاق لەگەڵ شییری دێ و لەگەڵ مەرگی دەڕوا:-

ئەخلاق، ئاکار و خووی مرۆڤ دەگرێتەوە، بەگوێرەی کۆمەڵگا و جیاوازی شارستانیەتەوە، پێناسە و چەمکەکەی دەگۆڕێت، لە کوردەواریدا ڕەوشتی چاک و کردەوەی باش و مێخاسی و مێرخاسی و جوامێری و نانبدەیی و سەخاوەت و خاوەن هەڵوێست و قسە و گوفتار و بوێر و شاهێدی بە حەقدان و درۆ نەکردن و داوێن پاکی و پاکیزەیی...تاد، هەموو ئەوانەی هەڵگری ئەو خاسیەتانەن بە ئاکار بەرز و بە ئەخلاق ناودەبرێن، لەبەر ئەوەی دایک قوتابخانەی یەکەمی گۆشکردنی مرۆڤە و لەگەڵ لەدایکبوون و فرچک گرتن و شیر پێدانی کۆرپەڵە ئەو خوونەریت و ڕەفتارانە وردە وردە نەش و نما دەکات و بۆ هەر کارێکی باش دەوترێت: ڕەحمەت لەشیرت یان شیری پاکی خواردووە، هەندێجاریش دایک بۆ خراپی هەڵس و کەوتی منالەکانی بە تورەییەوە دەڵێت: ئەو شیرەتان لێ حەرام بێت، بە مەبەستی دوور کەوتنەوە لە کاری خراپە و نابەجێ، بەشێوەیەکی تریش وتراوە: خویەک بیگری بەشیری تەرکی ناکەی تاپیری، لێرەدا شیری دایک بووە بە بنەمای پەروەردە و دروستبوونی کەسایەتی مناڵ و مرۆڤ، چونکە ئەو خووەی لە منالیەوە فێری بێت تا مردن و مەرگ ناتوانرێت وازی لێ

بهێنرێت،بۆیه به ڕێنوینی و بۆ ناساندن دەوترێت: ئەخلاق لەگەڵ شیری دێ و لەگەڵ مەرگی دەڕوا.

٧٤- ئەو دێر و هەرشەمەی لۆ چییە؟:-

پەرستگای جولەکەکان لە کوردستاندا، پێی دەگوترا:(دێر) یان(هەرشەم)، لەکۆندا ئەوانەی دەمارگیری ئاینیان هەبووە، شەوی(هەینی) لەسەر ڕۆژی(شەممە) بەمناڵە وردکە، لە درەنگانی شەو بەر دەرگای ئەو دێر و هەرشەمانەیان پڕ دەکرد لە زبڵ و خۆڵ و خاشاک، هەندێجاریش دەچوونە سەر ڕێگە و ماڵی جولەکەکان، بزمار و زبڵ و زاڵ و درەختە شکاو و دڕکیان دەخستە بەردەم دەرگا و ڕێگای دێر و ناو حەوشەی هەرشەمەکانیان پڕدەکرد لە پیسی و پۆخڵی، ئەو چیرۆکە زارەکیە و دەماودەم گێڕدراوەتەوە، ئینجا لە شاری کۆیە تا کۆتایی چلەکانی سەدەی بیستەم(١٩٤٨-١٩٥٠) گەڕەکێکی جولەکەنشین هەبوو، کە تا ئەم دواییانەش پێی دەوترا:(گردی جولەکان)و خاوەنی دێر و هەرشەمی خۆیان بوون، لە کۆیە پێکەوە ژیانی ئایینەکان(موسڵمان و گاور و جولەکە) لەکۆنەوە تا ئەمڕۆشی لەگەڵدا بێت زۆر باش بووە و گرژی و توندوتیژی لەنێوانیاندا ڕووینەداوە، وەکو هاوشاری و هاوڵاتی بەیەکەوە هەڵیانکردووە و بەشداری خەم و خۆشی یەکتریانکردووە، هێنانەوەی نمونەی کۆیە و جولەکە تەنها بۆ ئەوەیە بڵێم ئەو ئیدیۆمە لە کۆیە تا ئێستاش بەکاردەهێنرێت بۆ خانووبەرەیەکی گەورە و کۆن هاوشێوەی پەرستگای دێر و هەرشەم بێت بە کەس پاک و خاوێن و سارد و گەرمی زستان و هاوینی ڕانەگیرێت و خزمەت نەکرێت خەڵکی کۆیە بە سەرسوڕمانەوە دەڵێن: ئەو دێر و هەرشەمەت لۆ چیە؟.

٧٥- ئەسپ و زین، کەر و قەڕازە:-

زین، لە چەرم و تەختە دروست دەکرێت لە جیاتی(کۆپان-کورتان) دەکرێتە سەر پشتی وڵاغە بەرزەی ماین و ئەسپ و سوار لەسەری دادەنیشێت، بەهیچ کلۆجێک کورتان لە ئەسپی ناوەشێتەوە تەنها بە زینەوە جوانە و هەر زینیشی لێ دێت، قەڕازە، هەندێجار گۆڕان لە دەنگی پیتی(ز) ڕوودەدات لە گۆکردن دەبێتە(قەڕاسە)، قەلادەشی پێ دەگۆترێت، دەخرێتە سەر مل و سەر و گوێلاکی گوێدرێژ زۆر جوان لێی دەوشێتەوە، ئەوەش لەلایەن کوردەوارییەوە بووە بە ئیدیۆم بۆ لێهاتن و لێک وەشانەوە و هەرکەسە و بەجل و بەرگ و نەریتی خۆی

دەوترێت: ئەسپ و زین، کەر و قەڕازە.

٧٦- ئەستووک، ئەستووکی سێر لە قێنە:-

لە زاری(ئەسعەد ئاغای نەوەی مەحمود ئاغای سارتکی)یەوە وەرم گرتووە کاتی خۆی مام سەعید ناوێک لە گوندی سارتک)ی شارەدێی سێگردکان هەبوو، بەڕەحمەت بێت هەموو جاران دەیگووت: کابانەکم دەوێت ئەستوکی سێر لە قێنم بۆ بکات، لە هەولێر و کۆیە و قەراج و کەندیناوە بە ئەستورکە و ئەستورک و کولێرەی گەورەی سەر ساج و سێرێ دەوترێت: ئەستووک، کە لەدوو ئەنگوتکە هەویر یان زیاتر کابان و نانکەران دروستیان دەکرد، ناوەکەی لە(ئەستوور)ەوە هاتووە، وەکو نانی تیری تەنک و جوان نەبوو، بەڵکو کولێرەیەکی لچ ئەستوری گەورە بوو، زیاتر لە کۆتایی نان کردن ژنان دەیانکرد بۆ بەرچایی و ماست پێ خواردن دەیانبرژاند، ئەو ئەستووکە گەورەیە کە کەیبانوو پانی دەکردەوە دواتر یان بە دەست یان لەسەر تیرۆگەکەوە بەسەر سێرەکەی دادەدا تەپەی لێوە دەهات، ئەو ئاگردانانەی لەسەر کوچک و بەرد دانرابوون سێرەکانیان دەڵەقایەوە و دەیجولاندەوە، بەو ئەستوکە دەوترا سێر لەقێن، ئەوە زیاتر گوزارشت بوو لەوەی کە وەرزێر و سەپان و پاڵە و ڕەنجبەر و کرێکار و زەحمەتکێش و جۆوان و کشتیار و جۆتیار بەو کولێرە و ئەستوکەی نەبێت تێر ناخۆن، بۆیە وەکو ئیدیۆمی لێهاتووە ئەو ڕەنجبەرانەی بەنانی تیری تێریان نەخواردووە ووتویانە ئەستووک، ئەستوکی سێر لەقێنە، نەوەک ئەو نانۆکانەی کە سیان و چوار بڕستی برسێتیمان ناشکێنێت.

٧٧- ئاردی بێژاوە، کەپەکی ماوە:-

بێژان: کرداری دابێشتن و بێژتنی هاڕاوەی وردبووی دانەوێڵەیە بە هێڵەگ، کەپەک: توێکڵی دانەوێڵەی هاڕاوی وەکو(گەنم و جۆ و برنج و گەنمەشامی و شۆفان) لە کاتی دابێژان لە هێڵەگ گیر دەبێت لە بنەچەدا توێژاڵی تۆوەکەیە کە بۆ پارێزگاری تۆوەکە خولْقاوە تاوەکو چاندن و چەکەرەکردنی، کاتی خۆی کە باراشی دانەوێڵەی گەنمیان دەبردە ئاشی و لە ئاسیاو بۆ ئارد دەهاڕدرا و کە دەهاتەوە بۆ ماڵەوە کابانەکان لە هێڵەگیان دەدا و ئاردەکە دەچووە خوارەوە و ئەوەی لە کونیلەکانی هێڵەگەکە گیر دەبوو ئەو توێکڵ و توێژاڵە بوو کە پێی دەوترێت: کەپەک، ئەوە بووە بە ئیدیۆم و بە کارێک دەوترێت کە بەرەو کۆتایی

بێت و زۆربەی زۆری ئەنجام درابێت هاوشێوەی(گا گوراوە کلکی ماوە)، یان تەمەنی مرۆڤ بەرەو کۆتایی بێت، هاوشێوەی(ئاردی جەوالْم خواردووە و هەمبانەم ماوە) هەندێجاریش دەوترێت: فلأنە کەس کاری خۆی تەواو کردیە ئاردی خۆی بێشتیە و کەپەکی خۆی ڕێشتیە).

٧٨- ئاگر لەسەر پشتی بکەوە:-

پشت: لە لە خوار پشتی ملەوە تا سەر کەفەڵ و سمتی مرۆڤە، بەئێسکێکی گەورەی درێژکۆڵە بەستراوەتەوە کە پێی دەوترێت: بڕبڕەی پشت، هەر زەبر و لێدانێک بەر ئەو پشتە بکەوێت تەواو کار لە چالاکی و جولەی مرۆڤ دەکات، بۆیە پشت لە زۆر بواردا لە ئیدیۆمی کوردیدا ئاماژەی پێکراوە وەک: پشتە و شکێنی کردەوە، پشتی شکاند، پشتی شکا، پشتی هەیە، پشتی تێ کردم، بێ پشتە، پشتی بە سەفینی دایە، پشت ئەستور و...تاد، لێرەش دووبارە پشت لەو ئیدیۆمەدا بەکارهاتووە لە بەر پڕبایەخی پشت بۆ مرۆڤ و ڕاگرتنی هەموو ئەندامەکانی تری لەش بە سەرییەوە، ئەگەر زیان بەر پشت بکەوێت کار لە هەموو بزاوت وجولەیەک دەکات و ئەو کەسە شەلەل و دەستەپاچە دەمێنێتەوە، ئاگریش کە پشتی مرۆڤ بگرێتەوە بە تەواوەتی پەکی دەخات و ئەگەری چاکبونەوەی کەمتر دەبێت، بۆیە بووە بەو ئیدیۆمە و بۆ فەوتاندن(مەحفکردن) و لەناوبردن و تواندنەوە و پەکخستن و سوتاندن و دوورخستنەوە بەڕق و کینەوە دەوترێت: ئاگری لەسەر پشتی بکەوە.

٧٩- ئەو باوکەت مرد:-

لە هەولێر و کۆیە دەڵێن: ئەو بابەت مرد، باوک، باب کە بەخێوکەر و پەروەردەکارە، بژێوی و قوت و خۆراک و جل و بەرگ و پێداویستیەکانی ڕۆژانە و ژیان بۆ منالەکانی دابین دەکات، هەروەها پشت و پەنا و پەسێو و پشتیوانە بۆ هەموو کاروبارەکانی لێقەومان و پێداویستیەکان و پارێزەری سەرسەختی نەوەکانیەتی، هەندێ منالْ بەو هەموو خزمەتگوزارییەی کە باوک دابینی دەکات تەواو بە ناز و نوز دەبن و چەتوون و سەرکێشی دەکەن، گەورەکانیش بە هۆی هەبوونی پشتێکەوە لە کارێکدا غروور و لە خۆبایی دەبن، ئەو حاڵەتە کراوە بە ئیدیۆم و بە کەسانێک دەوترێت کە پشت بە کەسێک دەبەستن بۆ سەرکێشی و سەرپێچی و لەڕێ لادان، کە ئەو کەسە نەما بە تەوسەوە پێی دەوترێت: ئەو

باوکەت مرد، ئەو بابەت مرد.

٨٠- ئەگەر لە خۆت دەخەفتی دەڵێی ماینی بەرەختی، ئەگەر لە خۆت ناخەفتی دەرێی کوندە بە جەفتی:-

لە کوردەواریدا ژنان زۆرترین کاروباری ناوماڵ و کێڵگەیان هەڵسوڕاندووە لە گەردی بەیانی و کازێوەوە دەستیانکردووە بە ئامادەکردنی کولێرە و نان و چا و ماست، دواتر جێگا هەڵگرتن و گسگدانی ماڵ و حەوشە و هەیوان و ئاوهێنان لەسەر کانی و پڕکردنی (حاجەت-کەلوپەلی ئاو هەڵگرتن) و پێداویستیەکانی ماڵ و دواتر کاری ڕادان و دۆشینی مێگەلە مەڕ و بە گسکی کفر ماڵینی هەویز و هۆر و گەوڕ و کۆکردنەوەی خۆڵەمێش و زبڵ و خاشاکی ماڵ، توتنەوانی و پەلک و گەڵاکردنەوە و داو لێدان و بژارکردن و تێڵەگە و پاشۆڵی پڕ گیا بۆ ئاژەڵی دابەستە و دروێنە و تێلەکێشی و بێژینگ کردن و ساوار کوڵاندن و ...تاد، هەموو ئەو کارانە تەپ و تۆز و ئارەقە و تەمینۆکی سێر و ساج و دووکەڵی ئاگردان بە دەم و چاو و تەوێڵ و گەردن و بناگوێیان دەنوسا و وەکو(کوندەی بەجەفت)یان لێ دەهات، ڕەنگیان ڕەش هەڵدەگەڕا وەکو کوندەی ڕەشی قەترانی کە بەهۆی کوڵاندنی جەفت و خستنە جەفتاوەوە ڕەنگی ڕەش ڕەش هەڵدەگەڕا، هەفتەی یەک ڕۆژیش ژنان دەچوونە کوڵ کردن(کور) خۆیان دەشوشت و ئارەقە و چڵکی یەک هەفتەیان بە ئاو دادەدا و خاوێن دەبوونەوە و دەبوونەوە بە کولیکە سورەی جوان و ماینی بە ڕەخت، ئەو حاڵەتەی ژنی کورد ئەو پەند و ئیدیۆمەی دروستکردووە کە دەڵێت: ئەگەر لە خۆت دەخەفتی دەڵێی ماینی بەڕەختی، ئەگەر لە خۆت ناخەفتی دەرێی کوندە بە جەفتی.

٨١- ئەگەر بە تەمای سێبەری خڕنووک بیت، هەتاو دەتسوتێنێت:-

خڕنووک: گیایەکی دڕکاوی دەشتایی و کێویلەی بچووکە، بەرێکی درێژکۆڵەی تفتی هەیە، شاعیران لە دەقە شیعرەکانیاندا بە شتێکی کەم سەیریانکردووە وەکو شێخ ڕەزای تاڵەبانی لەهەجووی شاری کەرکوکدا فەرمویەتی:

کەبابی گۆشتی بزن، فاکهەی بەری خڕنووک، لەمن بپرسن جەفای شارە حیزەکەی کەرکوک

لەو ئیدیۆمەش بچووکی ڕووەکەکە هاوشێوەی پنچە(نۆک) و(نیسک)ە، خۆی چی و سێبەری چی، هاوشێوەی ئەو ئیدیۆمە وتراوە: ئەگەر زبڵت بە خۆت داکرد

برۆ سەر زبڵدانی گەورە، هەڵبەت ئەمە مەبەستی دەراوی گەورە ماڵانە کە دەبنەپەنا و پەسێو، نەوەک خەڵکی گزگڵ و بودەڵە، کە بۆ(هانا) بۆ بردن دەست نادەن، بچووکی ڕووەکی خڕنووک و سێبەرەکەی بووە بە ئیدیۆم و بەکاردەهێنرێت بۆ ڕێنوێنی و ڕێنمایی و ئامۆژگاری ژیان بۆ ئەوانەی کە پەنا بۆ شتی بچووک دەبەن دەوترێت: ئەگەر بە تەمای سێبەری خڕنووک بیت، هەتاو دەتسوتێنێت.

٨٢- ئاو بە دوای بێڵدا دەڕوات:-

بێڵ: خاکەنازە، کلکی دارە و سەری ئاسنە، بۆ کێڵان و پێمەڕە و بێڵ تەپ و جۆماڵکردن و کاروباری ناو کێڵگە بەکاردەهێنرێت، کاتێک ئاو بە جۆگەکاندا دەڕوات، لە ناو جۆگەکاندا هەندێ ڕێگر و قۆرت و کونیلە دێنە پێش ئاوەکە و جوتیار و ڕەزەوان بە خاکەناز و بێڵەکەی ئەو کۆسپانە ڕادەماڵێت و جۆماڵیان دەکات و ئاوەکەش بەدوای ئەو خاکەناز و بێڵەوە دەڕوات، ئەو حاڵەتە بووە بە ئیدیۆم و بەکەسێکی دەستڕۆیشتوو دەوترێت کە کاروباری بۆ مەیسەر بێت و هەموو شتێکی بۆ جێ بەجێ بێت بە هۆی دەسەلاتەکەیەوە، بە درکە و کینایەوە وتراوە: ئاو بەدوای بێڵدا دەڕوات.

٨٣- ئاش و تەنوور بە نۆرە:-

هاوشێوەی ئەو ئیدیۆمە وتراوە: مردنیش بە نۆرەیە، ئەوە دەزانرێت مرۆڤەکان گیای بوهارێن هەر ڕۆژەی یەکێکیان کاتیان نامێنێ و ژیان بە جێ دەهێلن، کاتی خۆشی کە باراش(دانەوێڵەی گەنم و جۆ و نیسک و نۆک و ماش و...تاد) دەبردرانە ئاشی بۆ ئەوەی لێبکرێن و بهاڕدرێن، هەر لە گونیەکانی خۆیانەوە دەخرانە نۆرەوە، بەهەمان شێوەیەش لە کوردەواریدا لە گوندەکان، ژنگەلی ئاوایی لەسەر تەندووری ماڵێک دادەنیشتن و نۆرەی خۆیان دەگرت بۆ نان و کولێرە پێوەدان بە تەندوورەکە، ئەو دوو حاڵەتە لە کوردەواریدا بووە بە ئیدیۆم و بۆ سرە و ڕێزگرتن بۆ بەرکەوتنی شتێک دەوترێت: ئاش و تەنوور بە نۆرە.

٨٤-ئەسپ و ئێستر لەقە لە یەک نادەن:-

هاوشێوەی ئەو ئیدیۆمە وتراوە: ولاش زاوا، هەمزاوا، هەڤلینگ، قوونیان بۆ لای یەکتری دەخورێت، ئەسپ و ئێستر ئەگەر چی کرمۆسۆمیان گۆڕاوە، بەلام باوک و کوڕن، یەک خوێن لە دەمارەکانیاندا هەیە، یەک کار و ئەرکیان پێ ئەنجام

دەدرێت، ئەوە بووە بە ئیدیۆم و بۆ هاوتەریبی و خوو و ڕەوشتی وەکو یەک و دڵسۆزی بۆ یەکتری دوو کەسی لە یەکترییەوە نزیک دەوترێت: ئەسپ و ئێستر لەقە لەیەک نادەن، واتە: زیان بە بەرژەوەندییەکانی یەکتری ناگەیەنن.

٨٥- ئاش نانەوە:-

ئاش کارگەی هاڕینی دانەوێڵەیە، ئاش دامەزراندن و خستنەگەڕی، وەستا و شارەزا و کرێکاری لێزانی ویستووە، هەموو ئەو کاری ئاش دروستکردن و دامەزراندن و خستنەکاری بە ئاش دانانەوە دادەنرێت، ئەوەش بووە بە ئیدیۆم بە سازکردنی گێرە و کێشە و گرفت بۆ کەسان و خەڵک و ئاژاوە گێڕی و(فیتنە) و ئاشوب و هەرانانەوە بۆ خەڵک وتراوە: ئاش نانەوە، گەورە شاعیری کورد حاجی قادری کۆیی لە یەکێک لە هۆنراوەکانی بەکاریهێناوە:

بێ بستە فەلەك ئاشەكی وای ناوەتەوە   بۆ هاڕدنی ئێمە چ عەجایب دەگەڕێ!

٨٦- ئێستریان ناڵ دەکرد کەر کلکی بڵند دەکرد:-

ئەو ئیدیۆمە بۆ کەر و گوێدرێژ وتراوە، بەڵام سەر و گوێلاکی مرۆڤ دەگرێتەوە، ئەو کەسەی ئەو ئیدیۆمەی ئاڕاستە دەکرێت، دەبێت کەسێکی کاڵ فام و گێل بێت، چونکە ناڵکردنی ئێستر پەیوەندی بە کەرەوە نییە بۆ کلکی بڵند بکات؟ ئەو ئیدیۆمەش بۆ کارێک بەکاردەهێنرێت کە ڕووداوێک پەیوەندی بە کەسێکەوە نەبێت و خۆی بکاتە خاوەنی و بەسەر خۆیدا بهێنێت.

٨٧-ئێستری ماچەیە پیر نابێت:-

ئێستر لە باوکێکی نێرەکەر و دایکێکی ماین دەکەوێتەوە و ئینجا لەو دوو ڕەگییەدا چ مێ چ نێرەکەی نەزۆک دەردەچێت واتە ئێستر نەوە ناخاتەوە ئینجا ئەگەر(ماچە) واتە(مێ) بوو ئەوا لەبەر ئەوەی نەزۆکە هەمیشە بە توند و تۆڵی دەمێنێتەوە چونکە سک ناکات و جاشکۆڵە ناخاتەوە، ئەگەر ژنێکیش لە تەمەنێکی گەورەوە هەر توند و تۆڵ و جوان و سفت و سۆڵ بێت بەخۆشیەوە پێی دەوترێت:(ئێستری ماچەیە پیر نابێت).

٨٨- ئالیکی بەر هەورازە:-

جوتیارێ یان وەرزێرێ نێرەکەرێکی هەبێت کەم کا و جۆ و ئالیکی بداتێ و بەڕەڵڵای بکات لە کاتی بێ ئیشیدا و هەرکاتێکیش باراش بباتە ئاشی ئەوا نێرەکەرەکەی بە بیر دێتەوە و باری دەکات، بەڵام نێرەکەرەکە لە هەورازێکدا

لەبەر بێ خزمەتی پەکی دەکەوێت، ناچار لەبەر هەورازەکەوە هەندێک کا و کۆتی بدرێتی تاوەکو هەندێک گوڕ و تینی تێ بکەوێت و باراشەکەی بۆ بگەیەنەتە ئاشی، ئینجا هەر حاڵەتێکی لەو شێوەیە بەدیکرا لە ناو کوردان بە هاوکاری و دەستگرۆیی و نانەکە دەوترێت هیچ نییە ئەوە(ئالیکی بەر هەورازە)، هەندێجار حزبە خاوەن میلیشیاکان ئەو سیستەمە پەیڕەو دەکەن لە کاتی گرژی و شەڕ و شۆڕەکان دا موچەی چەکدارەکانیان دابین دەکەن.

٨٩- ئاتەشبازی بەکنگی خاڵی ناکرێ:-

زیاتر ئەم ئیدیۆمە لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان بەکاردەهێنرێت ئاتەشبازی یاری فیشەکە شێتە و تەقەی خۆشیە لە ڕۆژانی شادی و جەژندا، لە نەبوونی و نەداریشدا ئەم یارییە و قۆشمە و گاڵتەیە بەگیرفانی بەتاڵەوە ناکرێت، بە واتایەکی تر ناکرێت دەربڕینی خۆشی و شادی لە سەر حسابی قنگێکی خاڵیەوە بێت واتە(بەتاڵ و حەتاڵ) هەر بۆیەش ووتراوە:(ئاتەشبازی بەکنگی خاڵی ناکرێ).

٩٠- ئارداوێژی دەمی خۆشە:-

دۆڵەدانەی ئاشی(دۆرەدان) کە مزاش و گەنمی بۆ هاڕین تێ دەکرێت و بەرداش(بەردە ئاش) دەیهاڕێت و دواتر لەوێوە و دوای هاڕین دەچێتە(ئارداوێژ) و کۆدەکرێتەوە دەخرێتە گونیەوە، ئینجا ئەمە بووە بە کینایە و درکە و دەربڕ لە کوردەواریدا ئەگەر کەسێک گفت و لفت و ئاخاوتنی خۆش بێت و قسەی خۆش و گەرم و بەگوڕ بێت دەوترێت فلانە کەس:(ئارداوێژی خۆشە).

٩١-ئەستێ و پوشن:-

ئەستێ: بەردێکە لە ئەنجامی بەریەک کەوتن لەگەڵ پارچە ئاسنێک یان بەردێکیتر پریسکە و پریشکە ئاگری لێ دەبێتەوە و بۆ ئاگرکردنەوە و جگەرە داگیرسان بەکاردەهێنرا، پوش: گژوگیای بەهاران کە دەگاتە خەرمانان و هاوین وشک و برینگە و هەر کە پریشکە ئاگرێکی بەرکەوێت یەکسەر هەڵدەگیرسێ و ئاگر دەگرێت، ئینجا لێرەدا لە کوردەواریدا لە ئیدیۆم و دەربڕیندا بەکاردەهێنرێت بۆ دوو مەبەستی نزیکبوونەوەی کوڕ و کچی عازەب و خەڵوەت و تەنیابوون بەیەکەوە لەلایەکیتریشەوە بۆ دوو کەسی نەگونجاو و بزێو و نزیکە فیتنە و شەڕ و شۆڕ دەوترێت:(ئاگر و پەنگرن بەیەکەوە یان ئەستێ و پوشن بەیەکەوە).

٩٢-ئەگەر دیتیانم ئەزم، ئەگەر نەیاندیتم دزم:-

لە کوردەواریدا ئەوەی زەفەرت پێ دەبات یان کەس و کار و دۆست و هاوڕێ و خزم وخوێشە یان ئەندامانی خێزانەکەتە بۆ هەر کارێک بیەوێت دەرحەقت ئەنجامی بدات، چونکە جێگەی متمانەیە و دەرگای ماڵەکەت بۆ هەموو ئەو کەسانە کراوەتەوە، ئینجا هەندێجار وارێک دەکەوێت ئەو کەسە نزیکانە چاودەبڕنە ناموس یان ماڵ و رزق و ڕۆژی و ئازوخە و پارە و پولت، زۆر بەتێڕادیتی دێنە ماڵەکەتەوە لە ئامادەنەبوونی خۆت و مەرامەکانیان جێ بەجێ دەکەن ئەگەر ڕێک بکەوێت، بیان بینی ئەوا کەس و کار و میوان و دۆستە بۆ دیدەنی و میوانی و قاوەڵتی هاتووە خۆ ئەگەر لەوێ نەبیت ئەوا ژنت مارە دەکات و سەروەت و سامانیشت دەبات و دز دەردەچێت هەر لەو چوارچێوەیە لە ئیدیۆمی کوردەواریدا ووتراوە:(ئەگەر دیتیانم ئەزم و ئەگەر نەیاندیتم دزم).

٩٣- ئەوەی گیسکێکی نەبێت، گیسکێک ناهێنێت:-

کوردەواری ژیان و گوزەرانی لەسەر ئاژەڵداری و کشتیاری و وەرزێری بووە، ئەوەی مێگەڵە مەڕ و بزن و گایەلی هەبووایە ئەوا لەڕێگەی بەخێوکردنیانەوە دەیتوانی داهاتێکی وەدەست بکەوێت لە بەروبومەکانی(شیر و بەرهەمەکانی و گۆشت و خوری و مووەکانی)ەوە بەمەش هەندێ لەپێداویستیەکانی خۆی دابین دەکرد بەو داهاتەی وەدەستی کەوتووە لەو بەرهەمانە، هەروەها ئەگەر چەند سەرێک ئاژەڵی مەڕ و بزنی هەبووایە شیرەمەنی و دۆ و ماست و ماستاوی خۆی هەبوو،خۆ ئەگەر پارچە مەڕێک یان بزنێکی نەبووایە هەرچاوی لەدەستی مەڕدارەکانی تر بووە بۆ چۆڕێ شیر و ماست و قنچکە گۆشتێ، لەبەر ئەمانە بووە لەناو کوردان وتراوە: ئەوەی گیسکێکی نەبێت، گیسکێک ناهێنێت.

٩٤-ئاگر بێ دووکەڵ نابێت:-

ووتراویشە:(گوی وشک لە بەلاش بە قونی کەسەوە نانوسێت) ئاو (هایدرۆجین و ئۆکسجین) و کەرەسەی سوتەمەنی دەتوانن چڕە دووکەڵ دروست بکەن، واتە ئەگەر ئەمانە یەکدی گرنەبوون دووکەڵ نایەتە ئاراوە، دووکەڵ کە لایەنە نەرێنیەکەیە لەم ئیدیۆمەدا واتە هەر کارێک کە ئەنجام دەدرێت یان جێبەجێ دەکرێت هەندێ لێکەوتەی خراپی لێ دەکەوێتەوە واتە ناکرێت کارێک ئەنجام

نەدرێت لەبەر هەندێ لێکەوتەی نەرێنی.

٩٥ -ئاغای گوندی ڕێی بە گاوانی گوندی دەکەوێت:-

ئاغــای گونــد واتــە گــەورە داربەدەســت و دەســەڵاتداری گونــدی هــەموو کاروبارەکانی گوند بە قسە و دەنگی ئەو دەنگ دەدرێت و دەڕوات بەڕێوە ئینجا هەندێجار ئەم ئاغای ئاواییە لەخۆبایی دەبێت و هیچ بۆ دوارۆژ و ئەوە ناهێڵێتەوە کە ڕۆژان ڕۆژی لەدوایە، ڕۆژ هەیە پێویستمان بە سادەترین کاراکتەری ئاوایی دەبێت کە ئەویش گاوانە، لەوانەیە ئاغا ئاغایەتیەکەی بەهەر هۆکارێکەوە بێت لەدەست بدات و پێویستی بەوە هەبێت تەنها چێڵێک کە شیری دەمی ماڵ و منداڵی پێوە بەندە گاوان بۆی بخاتە ناو گاڕانەوە، کەواتە پایە بەرزی و لوتکە هەموو ڕۆژێک نابێتە شوێن و فەرمانگەی فەرمانەکانت بۆیە دەبێت چاوت دوارۆژ ببینێت و ئەو ئیدیۆمە لەبیر نەکەی کە دەفەرموێ:(ئاغای گوندی ڕێی بەگاوانی گوندی دەکەوێت).

٩٦-ئاهی بزنە مسکێنێ کێوان لەبن دێنێ:-

وتراویشە:(خودا حەقی بزنە کۆریسی لە شاخداری دەسێنێتەوە - دەکاتەوە، ئەگەر بزنە مسکێن مەبەست کۆریس-یش بێت هەڕاستە) ئاهی هەر گیانلەبەرێ مرۆڤ یان ئاژەڵ لەئەنجامی بێ دەسەڵاتی و نەبوونی دێتە کایەوە، ئەگەرنا خۆی دەستی بڕوات و هەبێت، چنگی خۆی دەگەیەنێتێ و هیچ پێویست بە ئاهی و ئاخ بۆ هەڵکێشان ناکات، ئینجا ئەگەر دەرئەنجامی زوڵمێک بێت ئەو ئاهی و ئاخە ئەوا خودای گەورە هەڵی ناگرێت چونکە نزاو پاڕانەوە و هەنیسک و ناڵەی زۆرلێکراو کێو لە بن دێنێ و خودا خۆی دەکاتە خاوەنی و تۆڵەی بۆ وەردەگرێتەوە، مسکێن واتە خەڵکی هەژار و بێ دەرەتان و ڕەشۆک و ڕەمەکی و جۆوان و بەرەوان و کاسبی نانەسکی، جەندرمەکانی عوسمانلی کەدەهاتن دەیەک و پێنج یەک و شەش یەک و مەڕانە و بزنانە و فڕوجانەیان لە مسکێن و هەژاران وەردەگرت و خەڵکیش بێ دەسەڵات و دەستەپاچە بوو بەڵام ئاهی-یان کێوی بێستونی لەبن دەردەهێنا، بەو حاڵە زۆرداریە وتراوە:(ئاهی بزنە مسکێنێ کێوان لەبن دێنێ).

٩٧- ئاو دەڕوا زیخ بەجێ دەمێنێ:-

زیخ کە پێکهاتەی وورد و خاش بووی جۆرەکانی بەردە بەهۆی کەشکاری-ەوە، مادەیەکی بێ گیان و بێ کەڵک و ڕووتەوەبووە لە خاسیەتەکانی گڵ و خاک،

ئــاویش ســـەرچاوەی ئــاوەدانی و پێکــەوەژیان و بونیاتنــانی شارســتانیەت و گەشــەکردنی مرۆڤایەتیــە لــەدوو گەردیلــەی هایــدرۆجین و ئۆکســجین پێکهــاتووە، ئەوەی لەسەر ڕووی زەوی دەبینرێت لە کشـتیاری و پیشەسـازی و بازرگـانی و ئاژەڵـداری و...تـاد، هیچـی بـەبێ ئـاو هـەڵناکات و کارئاسـانی بـۆ نایەتـە کایـەوە، کەواتە ئاو بە کەڵک و زیخ بێ کەڵکە بۆیـە بـە ئیدیۆمـەوە بـۆ لەدەسـتدانی شـتێکی بەنرخ و مانەوەی شتێکی تیابەستە نەبوو بە هەناسـە هەڵکێشـانەوە ووتـراوە:(ئـاو دەڕوا و زیخەکەی بەجێ دەمێنێ).

٩٨- ئادار ناچێ بەبێ دۆ، نیسان ناچێ بەبێ جۆ یان لە گەرمیان یان لە شەنگاڵ:-

ئەم ئیدیۆمە ئەوەندەی پەیوەندی بە ئەزمون و تاقیکراوەی وەرزێر و کشتیار و جوتیار و جۆوان و شوانکارەی کوردانەوە هەیە ئەوەندە بۆ مەبەست و توانج و ماناسـازی و وشەسـازی بەکارنـەهاتووە چونکـە مـانگی ئـادار واتـە خاکـەلێوە و نەورۆز کە گژوگیا پڕ بە زار و دەمی مەڕ و بزن هاتووە و لەو مانگەدا کاریلـە و بـەرخۆڵـە گـەورە بـوون و دەتـوانن ئـەوانیش گیـاوگۆڵ بخـۆن لـەجیاتی شـیری دایکیــان لەلایەکیتریشــەوە مــەڕ و بــزنیش تێــر و پــڕ دەبــن و ئــەوەی بچێتــە بن(ددان)یان دەچێتە ناو(گوان)یان بەمەش شیر و بەرهەمەکانی زۆر دەبێت بۆیە وتراوە(ئادار ناچێ بـەبێ دۆ) بڕگـەی دووەمی ئیدیۆمەکـەش مانگی(نیسـان)، واتـە: کۆتـایی(گوڵان) و سـەرەتایی(جۆزەردان)، واتـە: دانەوێڵـەی جـۆ لـە مـانگی گـوڵان شـیری تـێ دەکـەوێت و لـە مـانگی جـۆزەردان وادەی درەووی دێـت ئینجـا ئـەم دروێنەیە هەندێجار لە سنوری دەشتی شەنگاڵ دەبێت یاخود لە گەرمیان واتە لەو دوو ناوچەیـە لـە یـەکێکیان دروێنـەی جـۆ پێشـتر یـان دواتـر دەکرێـت بۆیـە وتراوە(نیسان ناچێ بێ جۆ، یان لە شەنگاڵ یان لە گەرمیان).

٩٩- ئەگەر کوڕ هەبێت، تاریکە شەو زۆرە:-

مــەحوی، مەزنــە شــاعیری کــورد بــە کــەم نەیڕوانیوەتە(شــەو) لــە ڕووی پاککردنـــەوەی دەروون بە(ســـەتری گوناحکـــاران)ی دانـــاوە، کـــوردیش لـــە دێرزەمانــەوە وتویەتی(شــەو قــەڵای مێردانــە) ئــەو شــەوانەی ئەنگوســتەچاوە و تاریکە، مرۆڤی قارەمان و بەجەرگ دەتوانێت ئەسپی خۆی تێدا تاو بدات، تا ڕۆژ دەبێتەوە چی بیـەوێت درێغی نـەکا و جێبـەجێی بکـات، ئـەم ئیدیۆمـە بـۆ مەبەسـت بەکاردێت واتە ئەگەر پیاو و مەرد و جوامێر هەبێت بۆ ئەنجامدانی کارێکی مەزن

بەتایبەت بۆ لێدانی دوژمن و داگیرکەران ئەوا تاریکە شەو زۆرە کە هەر شەوەی قەڵایەکی جوانی مەرد و مێرانە.

١٠٠-ئەوەی سنگ بخوا، سنگ دەکوتێ:-

وتراویشە دایکی دز برێ وەخت سین ئەخوات و برێ وەختیش سین ئەکوتێت، سنگ و سینگ و سینە لە هەر ئاژەڵ و زیندەوەرێکدا جێگەی سەرنجن و بۆ خواردنیش خۆشتر و پڕداوان، هاوشێوەی ئەو ئیدیۆمەش وتراوە (**ئەوەی لە دەرگای خەڵکی بدات لە دەرگای دەدرێتەوە**) **دز** کە ڕۆژانە دزی ماڵی خەڵک دەکات و سینگی خۆش و بەتامی وەچنگ دەکەوێت لە ڕێگای دزیارییەوە، دایکیشی یان خاوەنەکەی لەگەڵیدا چەلاو و سینەکەی بخوات، ڕۆژێکیش دێت کە دزەکە گیرا و فەلاقەکرا ئەوا دایکی و خاوەنەکەی لە تاویدا سینگی خۆیان دەکوتن و شینی بۆ دەکەن، بەبارێکیتریش ئەوەی زوڵم لە خەڵکی بکات و چەوسێنەر بێت ئەوا ڕۆژێک دادێت تۆڵەی لێدەکرێتەوە نمونە: سینگ خواردنەکانی(عەلی حەسەن مەجید کیمیاوی) لە هەشتاکانی سەدەی رابردوو دەرحەق بە خەڵکی کوردستان و کیمیاباران کردنی هەڵەبجە چۆن دواتر لە سەدەی بیست و یەک لە سێدارەدرا و پەتی خرایە گەردەن، ئەو ئیدیۆمەی کورد بۆ هاوشێوەکانی وەکو سەدام حوسێن و فازل بەڕاک و عەلی کیمیاوی و...تاد ووتراوە:(ئەوەی سنگ بخوا، سنگ دەکوتێ).

١٠١-ئادار مەشکە لەدار، لێرە یان لە شنگار:-

دوو بەشی مانگی ئادار دەکەوێتە ناو مانگی(ڕەشەمە-ڕەشەمانگی) ساڵی کوردییەوە، لە سەرەتای ئەو مانگە هیچ قوت و زەخیرە و دانەوێڵەیەک نامێنێ، مانگێکی ڕەشە و لە گۆتە و پەند و بالۆرە و ئیدیۆمی کوردەواری لەسەری ووتراوە: ڕەشەمە ڕەشکی ڕووان، بەشەڕ دینی بوک و خەسوان، یان ڕەشەمە خڵاس دەبی جواڵ و کەندوو، بەشەڕ دەینی بوک و خەسوو، بەڵام لە دە ڕۆژی کۆتایی مانگی ئاداریش دەبێتە مانگی(خاکەلێوە) و نەورۆز کە کورد گوتەنی دەچێتە نێوبەهار و سەرماوسۆڵەی زستان بارگەی دەپێچێتەوە و گژوگیا مۆڵەت(ئیزن) دەدرێن و پلەکانی گەرما بەرز دەبێتەوە، بەمەش گیاوگۆڵ نەشونما و باڵا دەکەن و بەرزدەبنەوە و دەبنە لەوەڕێکی پڕ بەزاری مەڕوماڵات، ماڵاتیش وەرزی زاوزێی تێپەڕاندووە، بەرخ و کاریلەکانیش ووردە ووردە فێرە گیاخواردن

دەبن و ماست و بەرهەمەکانی زیاد دەبن و وتراویشە: ماستی بواران وەکو ڕووباران، ئیتر بێرییەکان بە مەنجەڵی گەورە گەورە شیری دۆشراو لە پاوانان و لەوەڕگایان بەسەر سەرەوە دەهێننەوە چ ئاوایی و چ ڕەشماڵان و دەکەونە هەڵبەستنی مەشکە و ژەنینی مەشکە، ئەو هەموو باسکردنە بۆ ئەوەیە بزانرێت: ئادار مەشکە لەدار، لێرە یان لە شنگار، شنگاریش دەڤەرێکی وراتی کوردانە، تێکەڵەیەک لە کوردی ئێزدی ئێزدیخان و مەسیحیەکان و کوردی موسڵمانی تێدایە هەندێجار بە(شنگاڵ) و(سنجار) و(شەنگاڵ)یش گۆدەکرێت، لە دامێنی چیای(شنگار)ە و تێکەڵ بەدەشتی(نەینەوا) دەبێت و دەشتێکی کاکی بەکاکی بەپیت و بەرەکەتە،ئەو تێکەڵیەش لە ئیدیۆمەکەدا بۆ ئەوەیە بوترێت چ لە گەرمیان و چ لە کوێستان ماست و بەرهەمەکانی زۆر دەبن، ئەوە زیاتر لادێنشینان و ڕەوەند و کۆچەرییە کوردەکان بەکاری دەهێنن.

١٠٢-ئەوە لێ لێیە، هێشتا لۆ لۆ مایە:-

لە حەیران و لاوکی کوردەوارییدا لاوکبێژ و حەیران خوانەکان، بۆ سافکردنی گەروویان چەند جارێک ئحم ئحمیان دەکرد و دواتر هەڵیان دەکرد سەرەتا بە: دەلێلێ دەلێلێ دەلێلێ ... دواتر دەلۆیی لۆ...دەلۆیی لۆ ...دەلۆیی لۆ، تەواو بڕی بێن و پشووی خۆیان تاقی دەکردەوە و بەوەش دەزانرا کە ئەو حەیران خوێنە یان لاوکبێژە دەنگێکی باش و ساف و خۆشی هەیە، جار هەبوو ئەو دەلێلێ-یە، زۆر درێژەی دەکێشا بە گوێرەی پشووی لاوکبێژەکە، هەموو زۆر گوتنەوەیەکیش دەبێتە بنەمای کەم بایەخ بوون و نیگەرانی گوێگر، ئینجا ئەوە بووە بە ئیدیۆم و لەبواری کاروباری ڕۆژانەی کوردەواریدا بۆ زۆری و کەمی یان ئاسانی و قورسی و زەحمەتی کارێک بۆ ترساندن و قورسی کارەکە یان سوور بوون لەسەر کارەکە هەر لەگەڵ دەست پێک و سەرەتاکەی یان تا نیووەی ئیشەکە ڕۆیشتووە ئینجا دەوترێت: ئەوە لێ لێیە هێشتا لۆ لۆ مایە.

١٠٣-ئاگات لە بەرینایی بێت:-

ئەو ئیدیۆمە لە دەشتی هەولێرێ زۆر بەکاردەهێنرێت، لە ناوچەی رواندزێش هاوشێوەی ئەوە دەوترێت: چ پەنکە هەورا نابینی لە وراتی کۆیەش دەڵێن: پەرە هەور دیارە، بەگشتیش لە ناو کوردان دەوترێت: دیوار بەگوێ یە، بەرین واتە: پانتایی و فراوانی ئەو کۆڕ و کۆبوونەوەی کە تۆ تێیدایت، هەندێجار قسە

وەردەگریت و بە ئارەزووی خۆت باسی ئەم و ئەو دەکەیت، ئەوانەی لە کۆڕەکەن بە هەویرەخوێیەک دەگەنەوە بەو کەسەی کە تۆ باسی دەکەیت، خەڵکانێکیش بەو ئیدیۆمە دەتهێننەوە هۆش و ئاگاداریت پێ دەدەن کە کەس و کاری ئەو کەسە لێرەیە کە تۆ بەخراپە ناوی دەهێنیت، ئامادەبوانیش بۆ هۆشداری و بەبیرهێنانەوە و ئاگادارکردنەوەت دەڵێن: ئاگات لە بەرینایی بێت.

١٠٤- ئەوەی دەمی بەشیری گەرم سوتا بێ، لە ماستاوێ دەرەوێتەوە:-

وتراویشە: دەمی بەشیری گەرم سوتاوە لە ماستاوێ دەرەوێتەوە، هەروەها وتراویشە مارانگاز لە خشکەی(قەلقەلاشیک)یش دەترسێت، ئەم ئیدیۆمە بەکاردێت بۆ کەسێک، کە زیانێک یان ئازارێک یان کارەساتێکی بەرکەوتبێت بەهۆی شتێکەوە ئەوا لە هاوشێوە و خاسیەتەکانیشیان دەترسێت، شیری گەرم و ماستاوی سارد، هەردووکیان شلەن و ڕەنگیان سپییە، خشەی مار و خشکەی قەلقەلاش، قەلقەلاش: دڕکە زەردە و دڕکە گنگرە، کە پایزان بەهۆی باوە لەسەر زەوی دەڕوات و پوش و پەڵاشی پێوە دەلکێت و خشەی دێت هاوشێوەی خشەی مار.

١٠٥- ئاو و ئاو چوو:-

هەروەها دەوترێت(وەک بەفرەکەی پار توایەوە) بۆ شتێک بەکاردێت کە وەرگرتنەوە و گەڕاندنەوە و بەدەستهێنانی قورس و ئاستەم و گران بێت بۆ نمونە پارەت لای پیاوێکی زۆر قەرزار بێت، پەیمان و بەڵێنی کەسێکی پەیمان شکێن بۆ گەراندنەوەی(ئەمانە)تێک.

١٠٦-ئەو تڕەی لە قنگتایە بیکەنە:-

ئیدیۆمێکە لە کاتێکدا بەکاردەهێنرێت کە دوو کەس لە چەلەحانێ و گفتوگۆیەک نەگەنە چارەسەر و یەکێکیان دەست دەکات بە هەڕەشە و گوڕەشە ئەویتریش بە توڕەییەوە و بەبێ منەتیەوە پێی دەڵێت(ئەو تڕەی لە قنگتایە بیکەنە یان چ تڕێکت نەکردووە بیکە) واتە چیت لە دەست دێت بیکە.

١٠٧-ئەگەر سەروپێی کەمتیار بخورایە نە ئەدرا بەمن:-

ئیدیۆمێکە بۆ بەد بەختی خۆی کەسێک دەیلێت، واتە هێندە بێ یەخبارم و بێ(تالع-تالحم) ئەگەر شتێکی چاک بووایە بەری نەدەکەوت، هەڵبەت سەروپێ و پاچەی گۆلک و مەڕ و بزن بوایە باشتر دەبوو، ئەو قسەیەی نە دەگوت.

پیتی (بـ)

١٠٨-به قەلێ دەڵێ گدی گدی:-

قەل ڕەنگی ڕەشە و گدی گدیش بانگکردنی بزنە، هەڵبەت بزنیش زۆرینەیان لە کوردستان ڕەنگیان ڕەشە، ئینجا ئەم ئیدیۆمە لێرەدا بۆ چەند مەبەستێ بەکارهاتووە، یەکەمیان: واتە کەسێکی نەسەلمێنە و بشفرێ هەر پێی وایە بزنە، دووەمیان: کەسێکی هەژار و نەدار بێت پێی دەوترێت بابە زۆر هەژارە و هیچی نییە و بە قەلێ دەڵێ گدی گدی، سێیەمیان: نەفام و نەزانە قەلێ ببینێ پێی وایە بزنە و پێی دەڵێت گدی گدی.

١٠٩-بەراز تا بۆز نەبێت، بێناموس نابێت:-

لە زۆر ناوچەی کوردستان لەبری ئەو ئیدیۆمە دەوترێت:پیرە سەی عەمەل گوجیلانی، مرۆڤ کە بەساڵ بچێت و هێشتا مەیلی بێ ناموسی هەبێت، بۆز: واتە تێکەڵ بوونی ڕەنگی سپی و ڕەش یان ماش و برنجی، وشەی: بازەش هەر لە بوونی پەڵەی سپی و ڕەش بەیەکەوە هاتووە، ئەو کەسانەی بێ ناموسی بکەن و لەگەڵ تەمەنیان یەکدی نەگرێتەوە بەتەوسەوە پێیان دەوترێت: بەراز تا بۆز نەبێت، بێ ناموس نابێت.

١١٠-بیت بە میر، خوانەکەی لە ویر:-

ئەمە شێوەزاری لوڕییە لە گوندەکانی شارەدێی سێگردکانی شارۆچکەی کۆیە بەتایبەت لە ئاوایی ئۆمەرگومبەت بەکاردێت مەبەست لەو دەربڕە ئەوەیە دەبێت هەردەم شوکرانە بژێری خوای خوڵقێنەری ئاسمان و زەوی بیت، چونکە هەر ئەو تۆی لە نەبونەوە دروستکردوە و ئەویش تۆی کردووە بەمیر و هەر ئەویش دەتکاتەوە گەدا.

١١١-بەرازی دەم بەستراوە:-

کورد لە دێر زەمانەوە ئاژەڵی بەرازی نەخواردووە، بیروبۆچونم وایە پێش ئیسلامیش کورد بەخێوی نەکردبێت، چونکە لە هەموو گۆتە و کلتور و فۆلکلۆری

کۆن و نوێدا، هیچ دەق و تێکستێکم بەرچاو نەکەوتووە کە ستایشی بەرازی کردبێت، تەنها ئەو قسە و باسانەم بیستووە کە بەرازی بە چەپەڵ و پیس و بۆگەخۆر داناوە، لەو ئیدیۆمەش بەرازی دەم بەستراوە، لایەنی نەرێنییە، بەڵام پەیوەندی بە کلتوری ئیسلامەتییەوە هەیە، کاتێک کوردێکی موسڵمان لە مانگی پیرۆزی ڕەمەزاندا بەڕۆژوو بێت و نوێژ نەکات پێی دەوترێت: ئەوە چۆن دەبێت؟ وەک بەرازی دەم بەستراو وایت، ئەوە بۆ هاندانە تاوەکو نوێژ بەدەم ڕۆژوو گرتنەوە ئەنجام بدات.

١١٢-بە زبری کلکی ئێسقان دەشکێنێت:-

وتراویشە: سەگ بە زەبری کلکی ئێسقان دەشکێنێت، مرۆڤ کە کلکی ڕاستەقینەی نییە، بەڵام کلکی واتایی (مەعنەوی) هەیە، بۆ نمونە: کەسێک کارێک ئەنجام دەدات، ئەو کارە لە توانای ئەودا نییە، بەڵام کەسێکی گەورەتر و بەتواناتر و دەسەڵاتدار لە پشتیەوە هەیە، پشتیوانی دەکات، ئینجا لە کوردەواریدا هەر کاتێک کەسێک خۆی توانای نەبێت بەپشت بەستن بە یەکێکیتر کارێک ئەنجام بدات، بە تەوسەوە دەوترێت: بەزەبری کلکی ئێسقان دەشکێنێت.

١١٣-بۆ کوێر چ شەو، چ ڕۆژ:-

بۆ ئومێد و هیوا وتراوە: کوێر تا دەمرێت بە تەمای دوو چاوی ساغە، کوێر لە ئیدیۆم و پەندی کوردەواریدا جێگای کراوەتەوە و بە نمونە هێنراوەتەوە، لێرەدا کە دەوترێت: بۆ کوێر چ شەو چ ڕۆژ واتە هیچ جیاوازییەکی نییە چونکە ئەو هەر چاوی نابینێت و بۆ ئەو بیست و چوار کاتژمێرەی خودا هەر شەوە، کەواتە ڕۆژ بەدەرەوە بێت یان نا بۆ کوێر وەکو خۆیەتی، ئینجا کورد ئەگەر گۆڕانکارییەک لە بارودۆخێک بێتە کایەوە و هیچ سودێکی نەبێت، خەڵکی هەژار و کەم دەرامەت بارودۆخیان هەروەکو خۆی بێت، بەکینایە و درکەوە دەوترێت: بۆ کوێر چ شەو چ ڕۆژ.

١١٤- با لە ئیدیۆمی کوردەواریدا:-

با، وەک دیاردەیەکی سروشتی بریتییە: لە جوڵانەوەی بەرگی هەوای سەر ڕووی زەوی بە هۆی جیاوازی پەستانەوە، وەرزێر و جوتیار و کشتیار و گوندنشینانی کوردەواری هەر لە کۆنەوە پێی ئاشنان و کاریگەری تەواویشی خستۆتە سەر کاروبار و ژیانی ڕۆژانەیانەوە، بۆیە لە زۆر ئیدیۆمی کوردەواریدا

بەکاریانهێناوە و لە هەر شوێنەی مانا و تایبەتمەندی خۆی پێدراوە بۆ نمونە: لە ئیدیۆمی(با بەدەواری شڕی نەکردووە)، ڕەشماڵێکی کۆن و خراپ بوو بێت، هەڵکردنی با بە ئارەزووی خۆی دەیهێنێت و دەیبات،(کوونە بایە-با ئەنگێوە)، بە کەسێکی دەم بە هاوار و زۆر بڵێ و درۆزن وتراوە: کونەبایە،(ڕەشەبایە-با ڕەش)، کەسێکی خێرا و بەپەلە و گورج و گۆڵە،(شنەبایە، کزە بایە)، ئارامی و لەسەر خۆییی،(لە کوێوە بای بێت شەنەی خۆی دەکات)، بە کەسێکی هەڵپەرست دەوترێت کێ سەرکار بێت، دەبێتە داردەست و ڕەعیەت و ڕەنجبەری ئەو،(بابردوو-بابردەڵە)، زیاتر بە بەروومە کشتوکاڵیەکان وتراوە، کە لە چلەی هاوینان گڕە و بای گەرم دەیانبات وەکو بەروبوومەکانی گندۆرە و تەرۆزی و هەنجیر و تەماتە و شوتی و ...تاد، لێرە بەمانای کەسی بێ تەنگ و تۆش دێت واتە: سوکەڵە و بێ هێز و نەخۆش و کزومات وەک چۆن هێمن موکریانی دەفەرموێت:

منیش بابردەڵەی بەر گێژەڵووکەم

دەمێک لەو قوڵکە، تاوێک لەو چڵووکەم

هەروەهاوتراوە:(بەدوای کڵاوی بابردوو مەکەوە)، مەبەست لێی بەدوای چووان مەچوو، تازە ناگەڕێتەوە بۆ ئاینده بڕوانە،(بەرەو با میزکردن) واتە: زیان گەیاندن بەخۆت چونکە میزەکە دەگەڕێتەوە بۆلای خۆت، وەکو تفی سەرەو هەوراز بەڕووی خۆت دەکەوێتەوە، بۆ خزمایەتیش وتراوە: تفی سەرە و هەورازە، دەرچوون لە خوونەریتی کوردەواری و کۆمەلایەتی، یان ڕوونتر بڵێین لە ئادابی گشتی لادانە، هەروەها لەڕووی کۆمەڵایەتییەوە بە پیاوان وتراوە:(سمێڵ بابڕ)، واتە: بە ئارەزوو و خواستی خۆی دەجولێتەوە باکی بە چەوسانەوەی ژنان نییە و هەر لە سمێڵی دەخەفیت و بەهەردوو لای ڕوومەتیدا با دەیجولێنێتەوە، هەر لەڕووی کشتیاری و کەشکارییەوە دەوترێت:(بای پێش باران، بەو بایە وتراوە پێش باران دێت، دەخوازرێت بۆ ئەو کەسانەی بوون بە قوتۆی هاوار و بانگان و زوو خەبەری نوێ و تازە دەهێنن،(بای بزن کوژ)یش، زستان و پایزان هەڵدەکات دەبێتە هۆی لەسەرما ڕەقبوونەوەی ئاژەڵی بزن چونکە مووەکەی وەکو خوری مەڕ گەرم نییە، لە کۆتایی زستانیش وتراوە(بای دار ئاوس) لەکاتی چرۆکردنی دار و درەخت هەڵدەکات، لە بواری ئەدەبی و ئەویندارییش بوێژ و

هۆزانڤانان بەکاریهێناوە:

وەکو(بای خەزان) ئەو بایەی لە پایزاندا هەڵدەکات و دەبێتە هۆی هەڵوەرینی زیاتر گەڵاکان وەک وەفایی فەرمویەتی:

دریغا بای خەزان دایە بەهاری شۆخ و ڕەعناکەم

لەئیزهاری عەمەل کەوت ئافتابی عالەم ئاراکەم

هەروەها عاسی بۆ(بای ئەجەل) و کۆتایی تەمەن دەفەرموێت:

بای ئەجەل هات و لەناکاو مەدرەسەی پێچایەوە

حوجرەکەی تەدریسی ئێستا تۆزی غەم لێی نیشتووە

هەردیش فەرمویەتی:

بای ئەجەل هاتوو لەناکاو، دەفتەری ژینی دڕیم

تاکو دوێنێ خونچە بووم، ئەمڕۆ بە ناهەق هەڵوەریم

(بای سەبا)یش بۆ فێنکی دڵ و دەروون دەوترێت)،(بای وادە) ئەو بایەی لە کۆتایی مانگی ڕەشەمەیە و پێش خاکەلێوە دێت و دەبێتە هۆی تواندنەوەی بەستەڵەکی بەفری ڕێبەندان.

١١٥-بە تەمای جیران بێ نان دەبی، بە تەمای دۆست بێ گان دەبی:-

هەوڵ و تێکۆشانی هاوسێ نان و ڕۆژووەکەی هەر بۆ خۆیەتی و کەندوی پڕ ئاردی ئەو هیچ نانێکی بۆ تۆ نییە و هەر بۆ خۆیەتی با جارێک لە جاران یەک دوو کولێرەت بۆ بنێرێت، دۆست و یاریش لە ماڵی خۆیەتی و هەمیشە ناتوانێ وەک ژنەکەت لەلات بێت بەگوێرەی کەلتوری وولات بۆیە ووتراوە: ئەوەی بە تەمای نانی هاوسێ بێت بێ نان دەبێت و ئەوەی بەتەمای گانی دۆستیش بێت بێ گان دەبێت.

١١٦-با گردێن لە ئیدیۆمی کوردیدا:-

باگردێن یان باگردان، شتێکی قورسە چ لە دار یان بەرد دروستکراوە، لە کاتی زستاندا زیاتر لە کوێستان و ناوچە شاخاوییەکاندا، لادێنشینان لە شەوانی بەفر و بارانی زستاندا، سەربانەکانیان پێ پەستاوەتەوە و ماڵیووە چ بەفرەکەی سەری لاببرێت، چ کون و کەلەبەری سەربانووەکە نەمێنێت، ئەو باگردێنە شێوەی لولەییە لە هەردوو سەرییەوە بە ئاسنێکەوە بەستراوەتەوە و باگردێنەی پێ ڕادەکێشرێت و هەموو سەربانەکەی بست بە بست پێ دەگێڕدرێت، ئەوە بووە بە ئیدیۆم و

ئەگەر کەسێکی خراپ و بەدگۆ و ناڕەسەن لەسەر هەموو کەسێک پاشەملەی هەبێت و زەم و زەمکاری هەموو کەسێک بکات و جیاوازی لە نێوان خزم و خوێش و دۆست و هاوسێ و دراوسێیان نەکات، شەلم کۆرم ناپارێزم و هەڵیت و پەڵیتان بڵێ و زمانی وەکو باگردێن بەهەموو لایەکدا بسوڕێنێت و خەڵکی پێ بپەستێ و بکوتێت و سەرکۆنەیان بکات، بە تەوسەوە پێی دەوترێت: باگردێنە بە هەموو خەڵکی دەگرێت، یان زمانی باگردێنە و بە هەموو لایەکی دەسوڕێنێت، هەروەها وتراویشە: لینگی بە باگردێندا شۆڕ بۆتەوە، هەر لە کوێستانان ئەو ئیدیۆمە بەکارهاتووە، ئەو کیژەی کە تەمەنی پارچەرە-پاچەڵە بووە، کاتێک لە سەر باگردان دانیشتووە هەردوو قاچی گەیوەتە سەر زەوی وتراوە تەواو کاتی شوو و مێردیەتی، لە گەرمیان و پێدەشتەکان ئیدیۆمیتر وتراوە: بۆ نمونە لە شوان و شێخ بزێنی وتراوە: ئەگەر کیژ چووە بەر ئاوێنە، وەختی شوویەتی، یان لەهەندێ ناوچەی وراتی کۆیە دەوترێت: هێلکە و ڕوون بزانێت کاتی مێردیەتی، یان لە هەولێرێ وتراوە: تەنکەی ئاوێ لە سەر ئاوێ بهێنتەوە، لەسەر باگردێن ئیدیۆمی تریش هەیە بۆ ڕق و سووک سەیرکردن و بێزاری دەربڕین بەرامبەر بە کەسێکی گەڵحۆی بێ فەڕی تەمبەڵ و تەوەزەڵی کەفەڵ زڵ و گەورە و قوون پان دەوترێت: قوون باگردێن.

١١٧-بەڕە لە ئیدیۆمی کوردیدا:-

بەڕە، جۆرە ڕایەخ و فەرشێکی کوردەوارییە لە خوری ڕێستراو و تیلمە پەڕۆ و نایلۆن و بەنی جۆراوجۆر لە کارگەی(تەون)دا هەڵدەبەسترێت و ژنانی دەستڕەنگینی کورد وەستایەتی دەکەن و دروستی دەکەن، بەگوێرەی بست و قامک دەپیورێت و کارێکی وورد و سەرنج و تاقەت ویستە، ئەو ژنانەی خاوەنی خاوخێزانن زۆر خراپ ئەو کارەیان پێکراوە لەوانەیە بەڕە دروستکردنیک هەفتەیەکی گەرەک بووبێت، لە کۆندا بەڕە بۆ خۆ داپۆشتن و بەخۆدادانیش بەکاردەهات و ببووە ئیدیۆم(یاخوا نەچییە بن بەڕەی دوژمنیشم) ئەوە زیاتر بەکیژێکی ناشیرین و قرغ و ناکەس بەچە و نانەجیب و ناحەز دەگوترا کە نەچێتە ژێر یەک بەڕەوە لەگەڵ کوڕێک یان لاوێک و خەساری بکات، واتە: کیژێکە کەیبانوو نییە و ڕەسەنایەتی تێدا نییە و بۆ هاوسەرگیری و هاوژینی و وەچە خستنەوە نابێت، یان وتراویشە: ئەوەی کیژی هەیە خەڵک دەچێتە سەر بەڕەی

یان ئەوەی کوڕی هەبێت ئەبێت بچێتە سەر بەڕەی خەڵکی مەبەستی ئەوەیە خاوەن کچ داخوازی لێ دەکرێت و خاوەن کوڕ ئەبێ بچێت بۆ داخوازی کیژی خەڵکی، یان(بەقەد بەڕەی خۆت پێ ڕابکێشە) کاتێک بەتانی و پەتۆ بەخۆ دادەرێت نابێت تەواو پێی ڕابکێشرێت، دەبێت هەندێک پێیەکان گورج بکرێن و بنوشتێنەوە، دەنا پێیەکان دەکەونە دەرەوەی بەڕەکە و لە گۆڕێ دیار دەبن و لە سەرما دەتەزن یان بۆ ڕایەخیش هەر دروستە کە قاچەکان بەقەد کورت و درێژی بەڕەکە ڕابکێشرێت هەڵبەت ئەو ئیدیۆمە بۆ دەست گرتن و توانای مادی و دارایی ووتراوە، هەروەها وەکو نزا و پاڕانەوەش بەکارهاتووە یاخوا کەس لە گەڵیا نەچێتە ژێر بەڕەیەکەوە ئەوە هەر بۆ بەدکاری و ناڕەسەنی بە کاردەهێنرێت، یان(ئەوەی لەبن بەڕەیە بخە سەر بەڕەی) واتە: هەر شتێک نهێنییە و تا ئێستا نەت درکاندووە، یان ئەوەی پێویستە باس بکرێت بیهێنە دەرەوە لە ژێر بەڕەکە، ئەو پەڕۆ و پاتە و داوە بەن و ڕیسەی کە بەڕەی لێدروستکراوە، کۆن دەبێت و دەخورێتەوە و دەسوێتەوە و لەلایەکەوە تەنک دەبێت، هەر کاتێکیش ڕاکێشانێکی کەمی لەسەر بێت ئەو شوێنە تەنکە دەدڕێت، ئەوە کراوە بە ئیدیۆم و بۆ خەڵکی کەم دەرامەت و هەژار و نەدار و دەست کورت دەوترێت: کاتێک تەنها شتەکی هەبێت بە هۆی بارودۆخێکەوە لە دەستی بدات کورد لەو حاڵەتەدا دەڵێت: بەڕە لەلای تەنکیەوە دەدڕێت.

١١٨-بایەخی بەرد لە ئیدیۆمی کوردەواریدا:-

لە دێهاتەکانی کوردستان بەرد زۆر بایەخی پێدراوە، کورد لەسەر بەرد دەڵێت: لە لادێ بەرد ژیانی تێدایە، چونکە لە بەرد زۆر پێداویستی دابینکردووە وەکو: ئاگرکردنەوە بە بەرد، دروستکردنی کەوچک و لەگەن و دەفر، چەقۆ و ڕم و نێزە، کردویەتی بە بەردەباز و دیوار و خانووی حەوانەوە، کەلو پەلی دەستاڕ و بەردە جۆنی و سیوسیوەی دەرگا و تاتەشۆر و چیلە و کەڵەکە بەرد و ..تاد، لەبەر ئەو هەموو گرنگیەیە وتراوە: بەرد ژیانی تێدایە.

لە کوردەواریدا بەرد خزێنراوەتە ناو زۆر ئیدیۆمی ترەوە لە هەر شوێنەی مانا و گوزارشت و تایبەتمەندی خۆی هەیە وەک: دەڵێی بەردە بەناو گووی دادەدات، بۆ قسەی ڕەق و ناخۆش بەکاردێت، سەد قەل و بەردێک، بۆ بەهیچ سەیرکردنی گردبوونەوەی ناڕەزایی هەندێ کەس و لایەن کە جێگەی مەترسی نین، لە هەناوم

بووە بەرد، بە خواردنێکی خۆش دەوترێت کە دوای خواردنی گوێت لە قسەیەکی ناخۆش بێت یان هەواڵ و باسێکی کارەساتبار، بەرد لە جێگەی خۆی سەنگینە یان بە سەنگە، واتە مرۆڤ لە ناوچە و شوێن و وار و سەر کاری خۆی بە قەدرە لە هەڵقەنان و دەربەدەری و ئاوارەیی و کار و شوێن گۆڕیدا بێ ناز و ڕێز و قەدر و قیمەت دەبێت، بە بەردێک دوو چۆلەکەی کوشت، ئەو ئیدیۆمە لەکاتێکدا دەوترێت: کە مرۆڤ بە هەنگاوێک یان سەفەرێک یان کارێک دوو ئامانج و مەبەست بپێکێت و جێ بەجێ بکات وەک: لەسەردانیدا بۆ شارێک دوو کار ئەنجام بدەیت.

١١٩-بارنەبەر، بەشی نەقیزە و دارە:-

دەوترێت:(لە کەریان پرسی مەنزلت کوێیە؟ وتی: نەقیزە دەزانێ)، هەروەها وتراویشە:(کوتەک دەزانێ، قۆناغ لە کوێیە؟)، بارنەبەر واتە ئەو وڵاغە بارەبەرەی کە لە گواستنەوەی بار و کەل و پەلدا خۆی دەگلێنێ و خراپ بارێ دەبات و خۆی بە پاش دەدات، ئەوا خاوەنی کەروبار نەقیزیەکی دەسرەوێنێتە پاشەڵ و لا قەبرغەی، نەقیزە دار دەستێکی درێژە بزمارێک بە سەرەوەیەتی وڵاغی پێ لێ دەخوڕن، ئەگەر کەسێک کارێک نەکات و ترسێکی پێ نیشان بدرێت ئەوا لە بەر ترسەکە کارەکە بەخێرایی ئەنجام دەدات و کورد بۆ ئەوەش وتویەتی: بارنەبەر، بەشی نەقیزە و دارە.

١٢٠-باری کەر، هەمیشە قورسە:-

کەر، گوێدرێژ، لە پۆلی باربەرەکانی وەک حوشتر و ئێستر و بارگیرە، هاوشێوەی ئەو ئیدیۆمە وتراویشە: کەر باری بڕنەو بێت گورگ دەیخوات، لە دێر زەمانەوە مرۆڤ شارستانیەتی لەسەر پشتی ئەو ئاژەڵە پشوو درێژ و ئارامگر و دانبەخۆداگر و بەستەزمانەدا بونیادناوە و گەشەیپێداوە، هەر ئەو ئاژەڵەیە کە هەموو کارێکی قورسی گواستنەوەی پێکراوە، ئاژەڵی کەر، گوێدرێژ لەناو کوردانددا بووە بە هێما و گوزارشتی دەبەنگی و نەفامی و نەزانی بۆیە لەبری نەزان بە کەسێکی نەفام دەوترێت:(کەر)، لە بنەمادا ئاژەڵی(کەر) بۆ باربردن و گواستنەوەی کەلوپەل بەکاردەهێنرێت و هەندێجار پێشی دەوترێت:(بارەبەر)، چ مرۆڤ(کۆڵبەر) بێت، چ ئاژەڵ(بارەبەر) بێت، بە زەحمەتکێش ئەژماردەکرێت، ئەوە لایەنە ڕاستەقینەکەی ئیدیۆمەکەیە، وەکوو ئیدیۆم بە کەسێکی نەزان و نەفام و

کەودەن و دەبەنگ، دەوترێت: بەهۆی کەرێتیەوە هەر هەنگاو و کارێکی هەڵە بکات، باری خۆی قورستر دەکات بۆیە وتراوە:(باری کەر دایم قورسە)، یان(باری کەر، هەمیشە قورسە).

١٢١-بارە گوێزی لێ نێیت، خڕەی نایەت:-

بارە گوێز، هەر چۆنێک بار بکرێت هەر خڕەی لێوە دێت، بەڵام ئەگەر کەسێک نەفام و کەودەن و گێڵ و دەبەنگ بێت، خراپ هەست بە خڕەکەی دەکات ئەمە لەلایەک لەلایەکیتریشەوە بەکەسێکی گوێ لەمست و ئەڵقە لە گوێ دەوترێت هەرچی لێ باربکەی ڕێک و ڕاست هەڵیدەگرێت بێ خڕە و خشپە و مل بادان یەکسەر دەیگوازێتەوە، کورد بە گاڵتەوە بەو جۆرە کەسانە دەڵێت: بارە گوێزی لێ نێیت خڕەی نایەت.

١٢٢-بێوەژن کۆشی:-

بێوەژن: ژنێکە کە مێردەکەی نەماوە و مردووە، خۆی ماوەتەوە و ئەرکی بە خێوکردنی ماڵ و منداڵی بە تەنها کەوتۆتە ئەستۆ، بۆ ئەو پیاوەی کە ژنەکەشی مردووە هەر دەوترێت: بێوەپیاو، سەختی ژیان و کۆست کەوتن و بێوەژەن کەوتن لە کوردەواریدا زۆر دژوار بووە چونکە کارکردن هەمووی بەدەست و بازوو بووە، هەڵبەت پیاویش لەو بوارەدا ماسوڵکە و شان و باڵی گونجاونترە، بۆیە ئەو ژنەی بەتەنها بمابوایە و پیاوی نەبووایە، ڕەنج و زەحمەتکێشیەکەی دەبووە دوو هێندەی پێشووتری، ئەو زەحمەتکێشانە بۆ بە خێوکردنی ماڵ و منداڵ پێی دەوترێت: بێوەژن کۆشی، ئەوەش بووە بە ئیدیۆم و بە پیاوێکی ڕەزیل و قرچۆک و دەست قوچاو کە لە هەموو کارێکدا دەیەوێت بپچڕێتەوە و پاشکەوت بکات و بۆ خۆی لابدات و هەر هەڵی بگرێت و بۆ خۆیی و ماڵ و منداڵی سەرف و خەرج نەکات بەتەوسەوە پێی دەوترێت: ئەو بێوەژن کۆشیەی بۆ کێ دەکات؟.

١٢٣- بالاَی کورتە و دەڵێ دیوار بڵندە:-

وتراویشە: (بیانووی تڕ نانی جۆیە) یان (شەل نییە،پای شکاوە) یان (شایی نازانێ دەڵێ عاردەکە خوارە)، لە کوردەواریدا بیانوو دیتنەوە بۆ کار زۆر بووە، ئەوانەی لە بارایاندا نەبووە کارێک بکەن، یان بۆ شاردنەوەی ڕاستیەکان و دان پێدانەنان یان خۆ بە کەم نەزانین و خۆ دەرخستن، هەڵساون بە دۆزینەوە و

هێنانەوەی پاساوی نابەجێ بۆ ئەنجام نەدانی کارێک وەک خواری زەوی بۆ ئەوانەی هەڵپەڕکێ نازانن و بڵندی دیوار بۆ ئەوانەی باڵایان کورتە و ئەو دیووی دیوارەکە نابینن، یان لە پت و لەدەست دەرچوونی تر بیانووی ئەوە دەهێننەوە بەخوا نانەکەمان جۆیە، دەنا ئێمەش توونـد دەیگرین و نایکەنین، بۆیە کورد هەموو ئەمانەی لە شوێنی خۆیدا کردووە بە ئیدیۆم و بەو کەسەی بیانووی ناجۆر دەهێنێتەوە بۆ ئەنجام نەدانی کارێک وتویەتی: باڵای کورتە و دەڵێ دیوار بڵندە.

١٢٤-بردیان بۆ ڕاوە ژووژک:-

وتراویشە: لە ژوانی ژووژکانیان داناوە، لە گوندەکانی کوردستان ئەگەر کەسێکی شاری سەردانی بکردبان و خۆی زۆر پێ عاقڵتر بێت لە خەڵکی ئاوایی و خۆی دەربهێنایە، ئەوا گەنجێک یان لاو چاکێک لێی نیگەران دەبوو و دەیویست بڕی تاقی بکاتەوە و پێی دەڵێت: ئەمشەو دەچینە ڕاوە ژووژک، تۆش وەرە لەگەڵمان کارێکی ئاسانە، ئەویش ڕازی دەبوو، کە شەو دادەهات، دەیانبردە دەرەوەی ئاوایی و گونیەکیان دەدایە دەستی و پێیان دەگوت: ئەو گونیەی بگرەوە، ئێمە لەو بەرەوە لە تەنەکەی دەدەین، ژووژکەکانیش لە ترسی دەنگی تەنەکەکەی بەرەو لای گونیەکە دێن و تۆش بە هێواشی دەرکی گونیەکەی دەبەستیت، ئیتر کابرا ڕازی دەبوو ئەوانیش دەچوون لە تەنەکەیان دەدا و هەر پێدەکەنین، تا زیاتر لە یەک کاتژمێر ئەو بەزمەی پێ دەکەن، ئەوە حاڵەتە گشتاندنی بۆ کراوە و بووە بە ئیدیۆم و دەوترێت: لە ژوانی ژووژکانیان داناوە یان بردیانە ڕاوە ژووژک، واتە: کەسێکی نەفام و نەشارەزایە دەتوانرێت فێڵی لێ بکرێت.

١٢٥- بە نانی دەرکان گەورە بووە:-

دەرک: دەروو، دەروازە، دەرگا، دەری، دەرکە، قاپی ، لە هەندێ ناوچەی تری کوردستان دەوترێت: بەدۆی دەرکان گەورە بووە، دەرکە لە نزاو توکیش بەکارهێنراوە لە ناوچەی مەنگوڕایەتی (ئەکە دەرکت بە قوڕێ گیرێ)، نان: هەویری پانکراوەیە بە تیرۆک و لەسەر سێر برژێنراوە، زاد و قووتی ڕۆژانەی مەردومە، ئەو کەسانەی نانی ڕۆژانەیان نەبێت یان ئەوڕۆ بەو ڕۆیان هەبێت، هەژار و کەمدەرامەت و نەدارن، هەیانە بە ئارەقەی نێوچەوان پەیدای دەکات،

هەشە بە سواڵ و سەدەقە و دەرۆزەکردن پەیدای دەکات، ئینجا ئەو جۆرە کەسە هەر چاویان لەدەستی خەڵکە، وەکو ئەوانەی کە بەنانی حەڵاڵ گەورە نەبوون، ئەگەر دەوڵەمەندیش بن ڕەزیل و چاوچنۆک و چاویان لە دەستی ئەم و ئەوە، بەتەوسەوە بەو جۆرە کەسانە دەڵێن: بەنانی دەرکان گەورە بووە.

١٢٦-بووە بە مەیدانی نێرەکەری حاجیاوا:-

لە دەشتی بیتوێنێ شارەدێی(حاجیاوا) تاوەکو سەرەتایی سەدەی بیست و یەک مەیدانێکی گەورەی فرۆشتن و خستنەڕووی ولاغە بەرزە و بارەبەری هەبوو، هەموو ناوچەکانی بیتوێن و پشدەر و مەنگوڕایەتی و خۆشناوەتی و بناری کۆسرەت و کۆیە و...تاد، کەر و ئێستر و ئەسپ و ولاغەکانیان بۆ ساغکردنەوە و فرۆشتن بردووە بۆ ئەو مەیدانە، هەڵبەت مەیدانێک زۆرترین نێرەکەر و ماکەری لێ کۆبکرێتەوە شیڕە و زەڕە و زەڕینی نێرەکەر دەچێتە کەشکەلانی فەلەک لەگەڵ هات و هاوار و دەنگی دەلاڵان تێکەڵ دەبوو، کورد وتەنی: سەگ ساحێبی خۆی ناناسیەوە، ئەو حاڵەتە بووە بە ئیدیۆم و لە وراتی کۆیە، ئەگەر ماڵێک کچە عازەبیان هەبێت و گەنج و تواری ئەو ئاواییە ڕوویان تێ بکەن و ماڵیان بەردەوام پڕبێت لە کۆرەبژ و جحێڵان بەتەوسەوە پێیان دەوترێت: بووە بە مەیدانی نێرەکەی حاجیاوا.

١٢٧-بەحر ناخرێتە ناو جەڕەوە:-

بەحر: دەریا، پانتاییەکی فراوانی زەوییە ئاو دایپۆشیووە، قوڵ و بێ بن وەسف کراوە، لە شێنەییدا هێمن و ئارام بەخشە، لە کاتی شەپۆڵ و زریاندا تووڕە ومڕومۆچ و کارەساتبارە، لەبەر گەورەیی و زەبەلاحی زۆر پەند و ئیدیۆمیشی لەسەر هاتووە وەک: دەریا بە دەمی سەگ پیس نابێت، دەڵێی بەحرە شێڵو(لێڵ)نابێت، هێندە نهێنی پارێزە دەڵێی(بەحرە)، لێرەدا لە بەرامبەر ئەو ئاوە زۆرەی دەریا، هاتوون گۆزە و کوپە و جەڕەیان بە نمونە هیناوەتەوە، کە بەحر بە ملیۆنان ملیۆن جەڕە زیاتر پڕ دەکات چۆن لە کوپە و جەڕەییەک دەکرێت؟ بچوکی جەڕە و ئاوی دەریا بەراورد کراوە، کە بەهیچ کلۆجێک ئەو بەراوردکارییە نابێت بکرێت، بەلام بۆ ڕێنوێنی و ئامۆژگاری و ڕێنمایی و هۆشداری پێدان بە مرۆڤ بەکاردەهێنرێت تاوەکو هەر کەسە توانا و بایەخی خۆی وەک خۆی وەربگیرێت و بزانێت، هاوشێوەی ئیدیۆمی(بە قەد بەڕەی خۆت

پێ ڕاکێشه) جەخت دەکرێتەوە کە دەریا ناخرێتە ناو جەڕەیەکەوە.

١٢٨-بەرد تل بدە، بێ کار مەبە:-

هاوشێوەی ئەو ئیدیۆمە، ئیدیۆمی تر هەیە وەکو(بچۆ بێگار، دامەنیشە بێکار) و (شەڕ لە دەست بەتاڵی باشترە)، لە ڕۆژهەڵاتی کوردستانیش ئەگەر نزا و تووک و دوعا لە یەکێک بکەن دەڵێن: خودایە بێ کار بی یان خودا بێ کارت کا، بێگار و سوغرەکێشی و شەڕکردن دوو کاری قورس و سەخت و دژوارن، بەڵام هێشتا لە دەست بەتاڵی باشترن، لێرەش خلۆرکردنەوە و تلدانەوەی بەردی زل و گەورە لەلاپاڵ و هەرد و کێوان کارێکی گران و پشت شکێنە، بەڵام هێشتان بە بەراوردی بێ کاری بە بەرهەمتر و بە بایەخترە، پێشینانی کورد هێندە ئەزمونی ناپەسند و سفت و تاڵ و ناخۆشیان لەگەڵ بێکاریدا بینیووە، کە بەهۆی بێ کارییەوە مرۆڤ بیر لە هەزاران کاری ناڕێک و ناجۆر و نالەبار و ناقۆڵا و لادانی کۆمەلایەتی دەکاتەوە یان چاوی لەدەستی ناکەسان بووە بە هۆی نەبوونی و نەداری و دەست کورتیەوە، بۆیە وەکو ڕێنوێنی و ئامۆژگاری و ڕێنمایی و هۆشداریدان بە لاو و جحێڵ و جەوانی کورد فەرمویەتی: بەرد تل بدە، بێ کار مەبە.

١٢٩-بەختی مە تارە سێوە کیری کەرانی پێوە، بەختی خەرکی شیرنە سێوە شەکر و نەباتی پێوە:-

لە کۆیە زیاتر ئەو ژنە بە تەمەن و ڕەشبینانە دەیڵێن، کە گلەیی لە بەخت و شانسی خۆیان دەکەن، ناشوکرن و بەهیچ شێوەیەک شوکرانە بژێر نین و پێیان وایە بەختی باش هەر ڕوو لە خەڵکی تر دەکات و لە ژیاندا بەلای ئەواندا نایەت، وا هەست دەکەن ناخۆشی و نەخۆشی و دەرد و بەڵا هەر ئەوان بەسەر دەکاتەوە، هیچ خێریان نە لە خۆیان و نە لە مێرد و ماڵ و مناڵ نەدیووە، ئەمەش لە دایکان و پێشینانەوە بۆیان بەجێماوە و دووچاری خەمۆکی و دڵتووندی و نیگەرانی کردوون، کاریگەری بەسەر دڵ و دەروونیاندا جێهێشتووە، خۆیان بە خاوەنی ئەو بەدبەختیە دادەنێن، لەو بەند و بالۆرە و ئیدیۆمەدا میوەی سێو وەرگیراوە(بەختدارەکان، سێوی شیرین) و (بێ بەختەکان، سێوی تاڵ)یان بۆ بەکارهاتووە، هەر کاتێک دووچاری حاڵەتیکی نەخوازراو و بەسەرهات و کارەسات و ڕووداوێک ببنەوە بە ناشوکرییەوە دەڵێن: بەختی مە تارە سێوە

کیری کەرانی پێوە، بەختی خەرکی شیرنه سێوە شەکر و نەباتی پێوە.

١٣٠-با برنج و شیرێ بخۆن:-

ئەو ئیدیۆمه چیرۆکێکی هەیە، لە سەدەی نۆزدەیەمدا لە میرنشینی سۆراندا خاتوو(خانزادی میری سۆران) قەڵەمڕەو بووە دەگێڕنەوە کە خەڵکی گوندەکانی دەوروبەری(حەریر) و(باتاس) هەژار و بێ دەرەتان و بێ بژێوی و برسی بوون، کە خەبەر و هەواڵ دراوە بە خانزادی میری سۆران کە خەڵکی ئاوایی و لادێنشینانی میرنشینەکەی برسین، ئەویش وتویەتی: با برنج و شیرێ بخۆن، لە کۆندا شیرەمەنی زۆرترین تێکەڵی زۆرترین چێشت و خۆراک کراوە وەکو(دۆینە، دۆغەوا، قوڕا و برنج و شیر و...تاد) خەڵکی هەردوو ئاوەدانی و شارۆچکەی وەکو حەریر و باتاس برنج و پەزێکی باشیان هەبووە، خواردنی برنج و شیر بەیەکەوە باوبووە، لای خانزاد وابێت هەموو گوندەکانیش وەکو حەریر و باتاس برنج و شیریان زۆرە، نەیزانیووە کە بارودۆخی ئابوریان زۆر خراپە، ئەوە بووە بە ئیدیۆم و بۆ بێ ئاگایی و ناشارەزایی کەسێک بەتەوس و گاڵتە و توانج و پەلارەوە وتراوە: با برنج و شیرێ بخۆن.

١٣١-بە جوو سەرت بخوسێنە، بە گاور بیتاشە:-

جیاوازی ئاینی و ڕک و کینەی ئاینزاکان هاوشێوەی پارت و قەوارە و گروپ و حزبەکان بۆ گرتنەدەستی دەسەڵات و پەیڕەو کردنی بیروبۆچوون و سەپاندنی قەڵەمڕەوی خۆیان لە هەڵپەدان، بۆ ئەمەش شێوازی جیاواز جیاواز بەکاردەهێنن بۆ سووککردن و بێ ڕێزیکردن و ناو و ناتۆرە و ناوزڕاندنی یەکتری بە تایبەت لەلایەن ئاینی باڵادەستەوە، لە کوردەواری کە زۆرینەی خەڵکی لە پەیڕەوانی ئاینی ئیسلامن، ئیدیۆمی لەو جۆرەیان زۆر بەکارهێناوە وەکو: دەڵێی جووە، جووی ڕشا، ڕەنگی دیانانی لێ نیشتووە، هاوشێوەی ئەو ئیدیۆمەشمان هەیە وەکو(نان موسایی بخۆ، لەماڵی گاور بخەوە یان لە ماڵی جولەکان نانی بخۆ، لە ماڵی مەسیحی بنوو) لەو ئیدیۆمەش دەڵێت: بۆ پاک و خاوێنی و لێزانی لە کارێک بە جوولەکە ئەنجامی بدە، بەڵام ئەوەی مەترسیدار بوو، بۆ سەلامەتی و دڵنیایی و متمانە بە گاور و دیانەکان جێ بەجێی بکە، سەر خوساندن بۆ پاکبوونەوەیە، بەڵام تاشین شتی نووک تیژی تێ دەکەوێت و مەترسیدارە، ئینجا ئەوە لە کوردستان بووە بە ئیدیۆم و وتراوە: بە جوو سەرت بخوسێنە، بە گاور بیتاشە.

١٣٢-بزن بۆ بێرە، گاجووت بۆ گێرە:-

بێر: چەقاندنی دارە، کەسێک لە سەری دادەنیشێت بۆ گرتنی سەری مەڕ و بزنەکان بۆ دۆشینیان، گاجووت: گۆلکە نێرە، دوای تەمەنی سێ ساڵان کە بۆ گێرەی خەرمان و جووتکردنی زەوی و زار بارهێنراوە، بزن بۆ بەر بێر دەبێت و گاجوتیش گێرەی پێ دەکرێت، ئەو حاڵەتە کراوە بە ئیدیۆم و بەکاردەهێنرێت بۆ کار دابەشکردن بە گوێرەی کارزانی و لێوەشاوەیی بە سەر کەسەکان و هەرکەسە و کارێک دەبێتە پسپۆڕیەکەی وەک ئاگادارکردنەوە و بە بیرهێنانەوە و هەندێجار وەک تەوس و توانجیش بەکارهێنراوە و دەوترێت: بزن بۆ بێرە و گاجووت بۆ گێرە، هاوشێوەی ئەو ئیدیۆمەش وتراوە: نان بۆ نانەوا، گۆشت بۆ قەساب.

١٣٣-بووە گانە سە:-

سەگ یەکێک لەو ئاژەڵانەیە کە کاتی جووتبونی بە ئاشکراو و بە بەرچاوی خەڵکیەوەیە، بە مەراسیمێکی قەرەباڵغەوە ئەنجام دەدات، گۆڵە و گەماڵی هەموو ناوچەکە بەدوای ئەو دێڵە بەبایە دەکەون و وەکو نۆرەگرتن بەدواوەی دەبن و هەرجارەی کام سەگ خورت و بەهێز و سم سووڕاوەیە دەکەوێتە دەڵەکە و دەنوسێت، بۆ ماوەیەک دێڵە بەبایەکە تووند چووکی سەگەکە دەگرێت، تا حاڵەتی ئۆرجازمی(ئەوپەڕی چێژ وەرگرتن)ی تەواو دەبێت، هەڵبەت بۆ سەگە گەماڵەکە ئەوە کارێکی قورس و زەحمەت دەبێت و کاری نەنگ دەکەوێت، ئەو حاڵەتەی جووتبونی سەگ بۆ دوو مەبەست کورد کردویەتی بە ئیدیۆم، یەکەمیان: بۆ کارێک ئەگەر ببێتە گرێ کوێرە و عاسێ بوون لە کارێک ڕووبدات دەوترێت: ئەوە چ بوو، بووە گانە سە، دووەمیان: ئەگەر نۆرە و سرە گرتنێکی زۆر بێ بۆ وەرگرتنی شتێک و بەر نەکەوێت، وەکو نۆرەگرتنی گەماڵەکان بۆ نوسان بە دێڵەکەوە دەوترێت: بەخوای بووە گانە سە.

١٣٤-بە هەزار وێر قەرزێک پڕ ناکاتەوە:-

وێر: پارەدانە لە جیاتی شتێ بۆ کەسێک، لەناو کەلتوری کوردەواری تا ئەم دواییانەش زۆر باوی بوو، کاتێک یەکێک لە چایخانەیەک یان ساردەمەنیەک، چایەیەک یان شەربەتێکی دەخواردەوە دەستی بۆ باغەڵ و گیرفانی دەبرد تاوەکو پارەکەی بدات، خاوەنی شوێنەکە دەیگووت پارەکەت دراوە، بەو پیاوەتیە دەوترا:

وێر، لەگەڵ گۆڕانکاری لە سیستەمی ئابوری و بژێوی خەڵک ئەو پیاوەتییەش کاڵبۆوە، بۆیە لە زۆربەی دوکانەکانی خواردنەوە و شیرنەمەنی و تاوەکو هەندێک لە چێشتخانەکانیش لەسەر دیوارەکانیان نوسراوە: تکایە وێر نییە، قەرزیش: دراو یان کەل وپەل بۆ ماوەیەکی دیاریکراو بدرێت بە کەسێک و دواتر لەماوەی دیاریکراودا دەبێت بدرێتەوە بە خاوەنەکەی، ئەو دوو دیاردەیە(وێر، قەرز) لەو ئیدیۆمەدا بەکارهاتوون، هەزارجار پارەی چایەکی هاوڕێیەکت بدەیت لە چایخانەیەک، شوێنی دانەوەی قەرزێکی بۆ پڕناکاتەوە، وەکو ڕێنوێنی و ئامۆژگاری دەوترێت: بە هەزار وێر قەرزێک پڕ ناکاتەوە واتە: هەموو شتێک ڕێ و شوێن و جێگەی خۆی هەیە.

١٣٥-بزن بۆ شەوێک جێی خۆی خۆش دەکات:-

بزن، ئاژەڵێکی ماڵی کاوێژکەری شیردەرە، بەخێو دەکرێت بۆ شیر و گۆشت و پێست و مووەکەی، شوانکارەکانی کورد کە ئەو ئاژەڵەیان ڕاگرتووە و بەخێوکردووە، شارەزای خاسیەت و ئەدگاری بوون، بۆیە لە زۆر ئیدیۆمدا بەکاریهێناوە، زۆربەی جارانیش بۆ تایبەتمەندی نەرێنی بۆ هەندێ مرۆڤ بە کارهاتووە وەک: بزنە بە تەگەیە، دەڵێی بزنە، دەڵێی بزنی لەڕە و...تاد، لەو ئیدیۆمەدا بەرامبەر مرۆڤێکی بێباک و کەمتەرخەم و فەرامۆش(ئیهمال) بەکاردەهێنرێت کە بایەخ بە کارەکەی خۆی یان پاک و خاوێنی و ڕێکخستنەوەی خانووەکە و ماڵ و حاڵی خۆی نەدات، بۆ جولەکردن و ڕەنج و ئەرک و زەحمەتکێشان بۆ حەسانەوە و پشوودانی خۆی، بە تەوسەوە پێی دەوترێت: بزن بۆ شەوێکی جێی خۆی خۆش دەکات.

١٣٦-بووکەکەمان زۆر جوانە، بالوکەی لە لێوانە:-

بووک: کیژێکە تازە مارە کرابێ و بە شوو درا بێت، لە سەروبەندی دەزگیرانی و گواستنەوە و زەماوەندیدا هەر بووکە، لە ناو کۆمەڵگای کوردیدا تا درەنگانێک کە کوڕ و کچیشیان پاچەڵە و گەورە دەبێت هەر دەڵێن: بووکی حاجی خدری یان بووکی پوور ئایشێ، بالوکە یان بالووک یان بالوویک: گرێیەکی بچکۆلانەیە لە جەستەی گیانداران پەیدا دەبێت، لە دەست و قاچ و دەم و لێوی مرۆڤیش دێت، لەو ئیدیۆمەدا بووک و بالووکە ڕۆشناییان خراوەتە سەر: بووک جوانییە و بالووکەش ناڕێکییە، بەتایبەت کە لە شوێنێکی دیاری وەکو دەم و لێو بێت، ئەو

ئیدیۆمه بەکاردەهێنرێت بۆ کەسێک یان کارێک کە لە هەموو بوارەکەوە لێهاتوو نەبێت، بەڵکو خاوەنی پەڵە و هەڵەشەیی و نەنگیی و خاڵی خراپ و ناشیرینیش بێت، بەتەوسەوە وتراوە: بووکەکەمان زۆر جوانە، بالووکەی لە لێوانە.

١٣٧-بە تاوستان هان لەسیبەر پەرک، بەزمستان بە جوارەوە چنە سەر چار خەرک:-

لەشێوەزاری(لوڕی) خزمانی گوندی (ئۆمەرگومبەت)ی شارەدێی (سێگردکان)ی شاری کۆیەوە وتراوە، شێوەی قسەی نەستەق و پەند و ئیدیۆمی وەرگرتووە، هەندێک دەڵێن ئەوە وتەی(خاڵەحمەوە-خاڵە ئەحمەد) کە پیاوێکی قسەزانی بەرەی کاکییەکانی گوندی ئۆمەرگومبەت و پیاوماقوڵی دەربەندییەکان بووە، ئۆمەرگومبەتیەکان خەڵکی زۆر کاسب و شارەزان لە کاری کشتیاری و وەرزێری و ماڵداری و ئاژەڵداری، رووبەری گوندەکەیان نزیکەی(٥٠)کیلۆمەتر چوارگۆشە دەبێت، زەوی کشتوکاڵیان کەمە، بەڵام پاوان و لەوەڕگای زۆرە بۆ بەخێوکردنی مەڕومالاّت، لە هەر چوار وەرزی ساڵ کار و کاسبیەک دەکەن و خۆیان موحتاجی ئەم و ئەو ناکەن و بە شان و بازووی خۆیان، نان و بژێوی بەرهەم دێنن، بۆیە خەڵکی ناکاسبیان خۆش ناوێت، بۆیە بوون بە خاوەنی ئەو ئیدیۆمە جوانە، کە دەڵێن بە تاوستان هان لە سیبەر پەرک، ناوچە کەنارییەکانی زێی بچووک ڕووەکی(پەرک)ی زۆرە کە لە بنەچەدا واتە(بێ بەر) سێبەرەکەشی مرۆڤ ناتوانێت لەبەری بحەسێتەوە، چونکە گەڵاکانی شاش و واشن تیشکی خۆر پێیاندا گوزەر دەکات و بە بەرچاو یان شان و مل و سەری ئەو کەسە دەکەوێت کە لەژێری دایە، تاوستان واتە هاوین کە وادەی کار و کەسابەتە هەندێ کەسی ناکاسب بە گەلۆری و تەمبەڵی دەچنە ژێر ئەو ڕووەکەوە، زمستانیش واتە زستانیش بە جەواڵ و گونیە و تورەگەوە دەچنە سەر چاڵە گەنمی خەڵکی و ناچار دەست لەم و لەو پان دەکەنەوە یان چاڵە گەنمی خەڵکی دەبڕن، ئەوە بووە بەپەند و ئیدیۆم بە خەڵکی ناکاسب و تەمبەڵ و عەمەل مەندە دەوترێت: بە تاوستان هان لە سیبەری پەرک، زمستان بە جوارە چنە سەر چار خەرک.

١٣٨-بەر پێی خۆی نابینی:-

مرۆڤ کاتێک بەر پێی خۆی نابینێت کە دووچاری بەرکەوتنێکی گەورە بێت لەسەریدا بەهۆیەوە بتاسێت، یان ڕق و کینەیەکی زۆر و توڕەبوونێکی گەورەی هەبێت لەکار و بارێک کە تەواو بەهۆیەوە سەری لێ دەشێوێت، جاریش هەیە

لەبەر کەیف خۆشی و دڵخۆشیەکی فرە، ئەو خۆشیە زۆرە وادەکات هەست لەلای بێت، بۆیە ئاگای لەدەوروبەرەکەی خۆی دەبڕێت، جاروباریش هەیە بەهۆی بیر و سەرقاڵیەوە بەهەردوو چاوی سەیرت دەکات کەچی تۆ نابینێت چونکە بەچاوی دڵ تۆ نابینێت و چاوی سەریش خوێندنەوەت بۆ ناکات، لە هەموو ئەو کاتانەدا دەوترێت: فڕ چاوی نابینێت، ئەو حاڵەتە واقیعی و داکەوتانە ئەوەندەی فیزیکین ئەوەندە بەرجەستە نین، چونکە چاوەکانی ساغن و بیناییان لە ڕاستیدا زۆرباشیشە، ئەوە بووە بە ئیدیۆم بە کەسێک یان بە ڕەوتێک دەگوترێت کە بێ لێکدانەوە، کوێرانە و نەفامانە کارێک ئەنجام دەدەن و ئایندەی هەنگاوەکانیان ناخوێننەوە و نابینن وەکو سەر لێشێواو دێنە بەرچاو، بە بکەرانی ئەو کارانە لە کوردەواریدا بە نیگەرانی و دڵتەنگیەوە دەوترێت: بەر پێی خۆی نابینێت، یان بەرپێی خۆیان نابینن واتە: سەر لێشێوان.

١٣٩-بزنە بە تەگەیە:-

بزن یەکێکە لەو ئاژەڵانەی لە کاتی بەتەگە هاتن (ئارەزووی جووت بوون لەگەڵ نێری بکات) یەک بەخۆی دەقاڕێنێت و بە قاڕەقاڕەکەی هەموو دەوروبەرەکەی تێ دەگەیەنێت کە بە تەگەیە و دەنگی لە شاخ و گەڕەکاندا دەگەڕێتەوە و دەزرینگێتەوە، ئەگەر ڕانەبزنێک لە دوورەوە ببینێت ڕووی تێ دەکات و بۆی دەچێت و چاو لە نێری دەگێڕێت، بەپەلاری شوانیش ناگەڕێتەوە، ئەو کاتەی دەمی پڕیەتی لە پوش و پەڵاش و گوڵە گەنم و جۆ هەر دەباڕێنێ و دەقاڕێنێ، تەگە، گیسکە نێر لە ساڵی دووەمی تەمەنیدا دەبێتە(خورت) دواتر بە گوێرەی ساڵەکانی تەمەنی دەبێتە(یەک خورت و دوو خورت و سێ خورت) دواتر پێی دەوترێت(تەگە) بەشێوەیەکی گشتیش دەوترێت: نێری و سابڕێن، کاتێک دەگاتە تەگە و تەگەکە بەمرقەمرق وەڵامی دەداتەوە، کە دەکەوێتە بزنەکە، بزنەکە کوڕ دەبێتەوە و کۆتایی بە پڕۆسەی قاڕەقاڕەکە دێت، ئەو بارودۆخەی بزنەکە کە بەتەگە دێت لەلایەن شوانکارەکانەوە تێبینی کراوە، بووە بەو ئیدیۆمە و بە کچێکی حەز لەشوو و بەسەرە دیقە و حریتە و بێ شەرم و ئاگر تێ بەربوو بۆ مێرد دەوترێت: بزنە بەتەگە.

١٤٠-بار بەلای بێ دەسەڵاتدا ئەکەوێ:-

وتراویشە: بەرە لە تەنکیەوە دەدرێت، هەڵبەت باریش کە خراوەتە سەر پشتی وڵاغبەرزە یان گوێدرێژ هەر بە گوریس و پەتک و داوەوە گرێدراوە، ئەو گوریسەی پەتەیە ئەگەری پسانی زۆرترە و بارەکە بەو لایەدا خوار دەبێت و دەبێتە لابار(بار بەلاباران، ناگاتە هەواران) ئیتر ماوەیەکی کەم ئەو بارە ڕێ دەکات و بەلای گوریسی پەتەوە دەکەوێت، ئەوە مانا ڕاستەقینەکەی ئیدیۆمەکەیە، وەکو خواستن و لێکچواندن خەڵکی کەم دەست و دەست کورت بەبێ دەسەڵات دانراوە وەکو توانای گوریسە پەتەکە، بۆیە وتراوە: بار بەلای بێ دەسەڵاتدا ئەکەوێ، کێشە و گرفتێک لە نێوان نەدار و دەوڵەمەندێکدا ڕوودات، زۆرتر لەسەر هەژارەکە دەکەوێت وەکو لە خواپێداوەکە.

١٤١-بە دۆ کەرەتێک ئەڵێن ترشە:-

هەموو کورد دەزانێت دۆ خواردنەوەیەکی ترشە، هەر بۆیەش کردویەتی بەنمونەیەکی جوان بۆ ئەو کەسانەی کە لایەنی خراپی خۆیان نابینن و وتویەتی: کەس بەدۆی خۆی نالێ ترشە، ئەمە لەلایەک لەلایەکیتریشەوە ئەو ترشێتییە جارێکیتر لە ئیدیۆمێکی جوانتر بەکارهاتۆتەوە ئەویش: بەدۆ کەرەتێک دەوترێت ترشە، واتە زۆر هەڵناگرێت یەکجار بوترێت بەسە و پێویست بە دووبارە و سێبارە و دەبارەکردنەوە ناکات، مرۆڤ کاتێک بێزار دەبێت لە کەسی بەرامبەر چ بەهۆی تێنەگەیشتنەوە بێت چ بەهۆی زۆرگوتنەوە بێت بە نارەزایی و تورەبونەوە دەوترێت ئای چەندت ووت: بەدۆ کەرەتێک دەوترێت ترشە یان زۆر گوتن قورئان خۆشە.

١٤٢-بەماڵی پڕ لە ڕازیانەوە بەسک ئێشە بمرن:-

ڕازیانە گیایەکی ساڵانەیە، گەڵاکەی ددانداره، گوڵەکەی سپی و بەرەکەی وورد و قاوەییە، مادەیەکی گرنگی تێدایە پێی دەوترێت: ڕۆنی ڕازیانە کە وەکو دەرمانی کوردەواری بەکارهاتووە بۆ هەرسکردن و کەمکردنەوە و نەهێشتنی ژانی ڕیخۆڵە و سکچون و بۆ چارەسەری نەخۆشی تر سوودی لێ بینراوە،لە فۆلکلۆری کوردەواریش وتراوە:

هۆی کاکی جوتیار، جوتت شا گوڵ بێ

تووەکەت ڕازیانە خەرمانت گوڵ بێ

ئەوە بووە بە ئیدیۆم و بۆ حاڵەتێکی هەبوونی بەرهەمێک یان کەرەسەیەک یان کانزایەک یان سەروەت و سامانێکی گرانبەها و نەشزانرێت بە دروستی بەرهەم بهێنرێت وەکو حەسرەت و بەداخێکەوە دەوترێت: بە ماڵی پڕ لە ڕازیانەوە بەسک ئێشە بمرن.

١٤٣-بە هەموو بایەک جۆخین سوور نابێتەوە:-

وتراویشە: لە هەموو هەورێ باران نابارێت یان هەموو سمێڵ سورێک هەمزاغا نییە یان هەموو چەک بەدەست و بەرگ بۆرێک پێشمەرگە نییە ئەو ئیدیۆمەش هاوشێوەی ئەمانەیە، جۆخین واتە خەرمانی بە کا و کۆتەوە، هەم دانەوێڵە و هەم کایەکەشە بەیەکەوە، بە شەنەبا و شەن و کەو دان و کایەکە لە یەکدی جیادەکرێتەوە، لە کۆندا بۆ گاڵتە و گەپ و بەڕێکردنی کۆڕ و دانیشتنەکان دەیانکردە مەتەڵۆکە و دەیان ووت: کاچوو مادانی چییە؟ مەبەستیان ئەو جۆخین و خەرمان و ڕەوسە و شارایە بووە، کە بە هۆی کزە و سروە و بای شەماڵەوە بووە نەوەک ڕەشەبا و گڕە و فڕە، چونکە ڕەشەبا دانەکەش لەگەڵ خۆی دەبات و جوتیار و وەرزێر ڕەنج بە خەسار دەکات، بەڵام بای شەماڵ هەم فێنکی دەداتە کاکی جوتیار و سەپان هەمیش بە هێواشی تەنیا کایەکە لە جۆخین و ڕەوسەکە دوور دەخاتەوە بەمەش خەرمان سوور دەبێت و گەنمەکەی دەبێتە ڕەوسە، ئینجا ئەو حاڵەتە بووە بە ئیدیۆم و دەوترێت: بە هەموو بایەک جۆخین سوور نابێتەوە.

١٤٤-بێ دەرپێ خەون بەگەزی خامەوە ئەبینێ:-

لە کۆندا قوماش و پەڕۆ کەم بوون، هیچ خێزانێک نەیتوانیووە بە تەواوەتی جل وبەرگی خاوخێزانی دابین بکات، بۆ خەڵکی ڕەشۆکیش ئەوە هەر مەپرسە، زۆربەیان گون ڕووت و بێ دەرپێ بوون، هەر بۆیەش لە کوردەواریدا وشەی گاڵتە و گەپ ئامێزی وەکو (گون ڕووت) زۆر بەکارهاتووە، زۆر جار وا ڕێکەوتووە جوتیارێکی هەژار لە کاتی جووت کردن و کاری کشتیاری و دروێنە و سەرپاڵەیدا شەڕواڵە خامەکەی فڕێداوە بۆ ئەوەی بیپارێزێت و نەدڕێت تا لە ناو ئاوەدانی لە بەری بکات، ئینجا ئەو نەبوونیەی خام و قوماش و پەڕۆیە بووە بە ئیدیۆم و دەوترێت: بێ دەرپێ خەون بە گەزی خامەوە ئەبینێ واتە مرۆڤ چی نەبوو، ئارەزووی دابینکردنی ئەو پێداویستیەی هەیە و خەونی پێوە دەبینێت، چ ڕووت بێ، جل و بەرگ و پۆشینی بوێت، چ برسی بێت، نان و خۆراک چ بێ

جێگه و لان بێت، شوێنی حەوانەوەی بوێت...تاد.

١٤٥-بووه کەری نیوه زەڕ:-

وتراویشـه: نیـوه زەڕیـان کـرد، هەڵبـەت زەڕیـن دەنگـی نێرەکـەره، دەنگێکـی گەورەیه و گوزارشت و پەیامه، ماکەر و نێرەکەر تێی دەگەن، بۆ خڕنازکردن و سمڕسمڕ و پێ کوتـانیش خـۆی پێ دەردەخـات بەتایبـەتی ماکـەرێک ببینێت چ لـه دۆخی قەوچین و بە تەڵەب بێت چ ئاگای له هیچ نەبێت، خاوەنەکەشی هەنـدێکجار لێوەی نزیکه و لـه قەوچـه و چەنـەی دەداتـەوه، بەمـەش نیوه زەڕ دەبێت، ئینجا ئەوه بووه بە ئیدیۆم و ئەگەر کەسێک بە پەڕۆشەوە بیەوێت قسـەیەک بگێڕێتـەوه و قسـەکەی پـێ ببـڕن خـۆی بەگاڵتـەوه دەڵێت: نیـوه زەڕتـان کـردم، خـۆ ئەگـەر کەسـێکیش زۆر خـۆی هەڵبکێشـێت بۆ ئەنجامـدانی کارێـک و دەسـت بەکارەکـەی بکات و نەهێڵن تەواوی بکات به توانج و تەوس و له تەنگەدانەوه دەوترێت: بووه کەری نیوه زەڕ.

١٤٦-بوکی وەرتیانه:-

خـەڵکی وەرتـێ کیـژ و کوڕیـان پـاک و خـاوێنن و حـەز بـه دڵتـەڕی و شـیکی و پۆشته و پەرداخی دەکەن، دەوترێت که کچەکانیان مێردی دەکەن زۆر خۆیان بۆ مێردەکانیـان ڕێـک دەخـەن و پـاک و خـاوێنن و ڕۆژێ دوو بـۆ سـێجار خۆیـان دەشۆن، ئینجا ئەگەر کەسێک زۆر دڵی تەڕ بێت پێی دەوترێت: بوکی وەرتیانه.

١٤٧- بۆ پارەی، بن سێبەری هەوری:-

پاره و پول و دراو به نرخ و گرانبەهان و دەستکەوتنیان ئاسان نییه، پێویستی به ڕەنج و زەحمەتکێشان و رەنجبەری هەیه، بۆیه هەڵگرتن و پاشەکەوت کردنـی پێویسته، ئینجا دەگێڕنەوه لەو وراتـی کوردەوارییەی خۆمـان، کەسێک پارەی لـه ژێـر بـەردێک دەشـارێتەوه کە(کـەوەڕۆژ)ی لەسـەره، واتـه سـێبەری هـەوری داپۆشیووه، یان بڵێین: هەوری کردووه به نیشان بۆ دۆزینەوەی، هـەر بۆیـه ئـەو نەزانی و کاڵفامییه بووه به ئیدیۆم و به نەزانی شت هەڵگرتن و بیرۆکـەی منالانـه و نەفامانه دەوترێت: بۆ پارەی بن سێبەری هەوری.

١٤٨-بەخێرا بنه برنجەکی، سەد داڕوجان ئاوێ دەخواتەوه:-

(داڕوجـان-کاڕووشـه) ڕووەکێکـی فره سـاڵییه، حـەوت سـاڵان وشـکی بکەنـەوه دواتـر بـارودۆخی گونجـاو بێت دەسـت بـەڕوان و شـین بوونـەوه دەکـات، زیـانی

زۆری بـۆ بەرووبومـە کشـتوکاڵیەکان هەیـە بەتایبـەتی دانەوێڵـەی بـرنج، بۆیـە جوتیـاری کـورد لـە ئیدیۆمـدا بـرنج و داڕوجـانی کۆکردۆتـەوە و بـەمانا‌داری گوزارشتی لێکردوون و بۆ مەبەستی تر بەکاریهێناوە هاوشێوەی (بەخێرا گوڵە گەنمەکی سەد گوڵە زیوان ئاو دەخواتەوە)، زیوان گیایەکە تۆوەکەی تاڵە لەناو دەغڵ و دان دەڕوێت و ئەگەر کەسێک بیخوات دەڵێن خەوی دێت و نانیش تاڵ دەکات ئەگەر لەگەڵ گەنمەکەی بهاڕدرێت، کوردەواری هەردوو ئیدیۆم لە کاتی ئەنجامدانی کارێک بۆ کەسێکی نزیک و هاوڕێ و دۆست یان نزیکە خوێنە، یان خەزوورانگـەرە یـان خۆشەویسـت، کـە بەهۆیـەوە خـەڵکیتر سـوود مەنـد بـن دەوترێت:(بەخێرا بنە برنجەکی، سەد داڕوجان ئاوێ دەخواتەوە) یان (بەخێرا گوڵـە گەنمـەکی سـەد گوڵـە زیـوان ئـاو دەخواتـەوە)، یـان هاوشـێوەیتری هەیـە دەوترێت:(لەبەر خاتری خاتران، دەچمە سەر دینی کافران).

١٤٩-بەردەکی لەسەر دانێ:-

لە ژیانی ڕۆژانەدا کورد بەردی زۆر بەکارهێناوە و کۆمەڵێک پێداویستی خۆی پێ پڕکردۆتەوە، بەردیشی لە زۆر ئیدیۆمدا بەکارهێناوە وەکو(بەرد لە جێی خۆیدا سەنگینە، قسەی زۆر ڕەقە دەڵێی بەردە بەناو گویدا دەدات، کوچک لە ئاگری گەرمترە، بەردێکی لەسەر بەردێک دانەناوە، لە ئیدیۆمی(بەردەکی لە سەر دانێ) واتە ئەو بابەتە زۆر هەستیارە با کەس نەزانێت و بەنهێنی و هەستیاری بمێنێتەوە.

١٥٠-بەهار لە گەرمیان دێت و زستانیش لە کوێستان:-

لەگەڵ یەکەم بارانی پەڵە، کوێستان سارد و سۆڵە ڕووی تێدەکات و هەندێجار بەفر دەبێتە مێوانی شاخە سەرکەشەکانی کوردستان، یەکسەر بەرگی هەژاری دەدرێت و پێویستی بە سۆپای دار و شوێن و حەوانەوەی گەرم و گوڕ دەبێت، بەپێچەوانەشەوە لە گەرمیان بە یەکەم باران بارینی پەڵە و تاڕادەیەکی بەرزی پلەکانی گەرمی بارودۆخێک دەڕەخسێت بۆ شینبوون و چەکەرەکردنی گژوگیا، ئـەو حاڵەتـە لەلایـەن بەسـاڵاچوانەوە زوو درکـی پێکـراوە، بەتایبـەت ئەوانـەی کوێستان و گەرمیانیان کردووە لەپێدەشتی پێبازی کەناری ڕووباری سیروان و دەربەندیخان، بۆیە وتویانە(بەهار لە گەرمیان دێت و زستانیش لە کوێستان).

١٥١-بەڕ نابێتە پۆست، دوژمن نابێتە دۆست:-

بـەڕە ڕایـەخی ئێسـتا و بـەتانی کـۆن بـووە، کـورد بـەزۆر شـێوە لـە ئیدیۆمـدا بـەکاریهێناوە وەکـو: یـاخوا نەچێتـە بـن بـەڕەی دوژمـنم، بـەڕە لـە تەنکییـەوە دەدڕێـت،پێش تـایێ بـەڕەی بـەخۆمان دادەیـن، بـەگوێرەی بـەڕەی خـۆت پـێ ڕاکێشە....تاد، بەڕە یان لە خوری یان لە پەڕۆ کۆن دروست دەکرا، زۆرتر بەڕە لـە پـەڕۆ و هـەتا نـایلۆنی کۆنـەش دەچنـرا و تـەون دەکـرا، پۆسـت واتـە کـەوڵ و پێستە و فەوری ئاژەڵ هەڵبەت مرۆڤ لە ڕاو و شکاردا دوای ماندووبونێکی زۆر لە ساڵان لە مانگان دانەیەکی ڕاو دەکرد و تـا پێستەی خۆش دەکرد و دەباغی دەکرد زۆری دەوێست، هەم جوان و هەمیش گەرمتر بووە، بۆیـە لـە بـەڕەی زۆر باشتر بوو، دوژمنیش ئیتر دیارە کە جێگای متمانە نییە و هـەر کاتێک دەرفـەت وەرگرێت دەسـتی خۆی وەکو گورگ دەوشـێنێت، هـەردوو حاڵـەت لـە نێو یـەک ئیدیۆمدا شوێنیان کراوەتەوە بووە بەو ئیدیۆمە(بـەڕ نابێتـە پۆسـت، دوژمـن نابێتـە دۆست) واتە شتی خراپ هیچ کاتێک جێگەی ئومێد نییە و نابێتە شتی چاک.

١٥٢-بچۆ بێگار، دامەنیشە بێکار:-

بێگار واتە: سـوغرە(بەبیرم دێ سـولێمانی دارولمولکی بابـان بـوو، نەمـەحکومی عەجـەم، نـە سوغرەکێشـی ئـالی عوسـمان بـوو-شـێخ ڕەزای تاڵـەبانی) سـوغرە و بێگاری زاڵم و دەرەبەگ بە ڕەش و ڕووت و خـەڵکی ڕەشـۆکی و بێ دەسـەڵاتی دەکـرد، لـە سـەردەمی عوسـمانیەکان بێگـاری لـە ترۆپـک دابـوو، بێگـاری زۆر زەحمـەتی بـۆ لادێ نشـینانی کـورد دروسـتکردبوو، لاوەکانیـان دەنـارد بـۆ کـاری خۆیـان بەنانەسـکی و کولەمـەرگی، کـاری قورسـیان پێدەکردن، بێکـاریش واتـە: مـرۆڤ دەسـتەوئەژنۆ دابنیشـێت و هـیچ کارێـک ئـەنجام نـەدات، کـورد هـەردوو حاڵەتی چەشتووە بەڵام بێگاری پێ باشتر بووە لە بێکاری، بۆ ئەمـەش وتویـەتی: (شەڕ لە بەتاڵی باشترە) یان(بچۆ بێگار، دامەنیشە بێکار).

١٥٣-بووە بەشوانەکەی، حەق نادیاری:-

لــە کوردەواریــدا هــەر کەســێک شــوانی بکردبوایــە، حەقەشــوانی پێــدەدرا، زۆرجاریش وا ڕێک دەکەوت کوڕیشکەیەک، خاوەن مـەڕوماڵات بـەڵێنی ئـەوەی پێدەدرا، کیژێکی پێدەدەن ئەگـەر مـاوەی حـەوت سـاڵان شـوانی بکـات، کـوڕەش لەبەر خاتری نازدار حەیرانێ یەک ڕۆژەی بە دوو ڕۆژە و یـەک سـاڵەی بـە دوو

ساڵە دەبرد بەڕێوە و شوانیەکی باشی بە ئومێدی (بێری) خان دەکرد و بەرگەی گەرما و سەرمای هاوین و زستانی دەگرت، کە ماوەکە تەواو دەبوو، بیانویەکیان دەدۆزییەوە و هەرجارەی قسەیەکیان دەکرد و شوانەیان دەخافڵاند تاوەکو کیژەکەیان بەمێرد دەدا، شوانەکەش ڕەنجی بە فیڕۆ دەڕۆیشت، ئینجا ئەوە بووە بە ئیدیۆم و بە کەسێکی ڕەنجەڕۆ و فریودراو دەوترێت بووە بەشوانەکەی حەق نادیاری.

١٥٤-بە حەوت قەڵەم ئارایشتی کردووە:-

وتراویشە بە حەوت قەڵەم خۆی ڕازاندۆتەوە یان لە حەوت ئاوی داوە قاچی تەڕ نەبووە، یان حەوت بەرک و حەوت گیرفان و حەوت پەستەک و ...تاد، ئەو ژمارە حەوتانە لە کوردەواریدا بۆ خەڵکێکی زۆر زان و زۆر لەبار و دونیا دیدە و زۆری خوێندوە یان مامۆستای زۆر شتانە، عەرەبیش دەڵێن:(سەبعە سەنابیع)، کەسێک هەڵەیەک بکات و لەخۆی دوور بخاتەوە، دەوترێت کێ دەرەقەتی دێت ئەوە:(بەحەوت قەڵەم ئارایشتی کردووە).

١٥٥-بە دۆی دەرکان گەورە بووە:-

ئەو دەرگا و ئەو دەرگا کردن بۆ پەیداکردنی بژێوی ژیان باجی خۆی هەیە و لەناو کوردان کراوە بە ئیدیۆم بەکەسێک دەوترێت:(بە دۆی دەرکان گەورە بووە) واتە هەژار و بێ دەرەتان بووە و مەمرە و مەژی ژیاوە و لێرەو لەوێ چاوی لەدەستی خەڵک بووە تا چۆڕەشیر و قاپە ماستێکی پێ بدەن، بۆیە ئێستاش چاوی لە دۆی دەرگایانە.

١٥٦-بۆ بەرخی هەژار چ گورگ چ سوار:-

دەگێڕدرێتەوە کە جارێک گورک لەڕانە مەڕێک دەدات و بەرخێک لەگەڵ خۆی دەبات و سوارمایینێکیش بەوناوە دەڕوات و بەخێرایی و چاپوکی بەرخەکە لە گورگەکە دەستێنێتەوە، بەڵام بۆخۆی لەگەڵ خۆی دەیبات، شوانەکەش دەڵێت: بۆ بەرخی هەژار چ گورگ چ سوار، ئەوە بووە بە ئیدیۆم و بۆ چەوساندنەوە و زوڵم و زەوتکردن و داگیرکاری دەوترێت: چ دوژمن و چ دۆست چ هاوزمان بێت یان بێگانە ئەگەر زوڵم بکات چ بە عەگاڵەوە بێت چ بەجامانەوە هەر زوڵمە بۆیە کورد بۆ ئەو حاڵە فەرمویەتی:(بۆ بەرخی هەژار چ گورگ و چ سوار).

١٥٧-بەرخی چلەی، گۆلکی ڕەشەمەی، کاری ئاداریێ پەسندن:-

چلەی زستانێ سەرما و سۆڵەیە و دونیا دەیبەستێت و کاریلە ناتوانێت لەو ساردوسڕەی هەڵبکات، مەگەر بەرخ بەرگەی ئەو سەرمایە بگرێ و گۆلکیش لە مانگی ڕەشەمانگ بزێت، مانگ و نیوێک شیری دایکی دەخوات و زوو بەهاری بەسەر دادێت و گیا زۆر دەبێت و تێر گژوگیا دەخوات و گەورە و قەڵەو دەبێت و کاریش لە ئاداریێ بزێت پەسندە چونکە ساردوسۆڵەی زستان بارگەی پێچاوەتەوە و کاریلەش بەو بارودۆخەوە جوانتر گەشە دەکات هەربۆیە وەکو ئەزمونی کوردەواری بووە بە درکە و کینایە و کورد ئەزمونان وتویویانە:(بەرخی چلەی، گۆلکی ڕەشەمەی، کاری ئاداریێ پەسندن).

١٥٨-بارگیر هەر تەرسی لە دوای خۆی بەجێ دێڵێ:-

ئەو وولاغە بەرزەی لە ئەسپ و ماین دەتکێتەوە، ئەگەر بۆ سوارسوارێنێ و غارغارێن دەست نەدات، باری پێ دەگوازرێتەوە، نازناوەکەوی دەبێتە(بارگیر)، هەموو بارەبەرێک لەبەر قورسی بارەکەی زوو زوو بە هۆی ئەو فشارەی دەکەوێتە سەر ئەندامی دەرچەی(تەرس)ی خۆی دەکات، تەرس پاشەڕۆی وولاغە بەرزەیە چ ئەسپ و ماین و ئێستر و گوێدرێژ، تەرس ئەگەر بۆ پەینی ئاژەڵی نەبێت بۆ هیچ شتێک دەست نادات و بێ کەڵکە و لەگەڵ ئەوەشدا بۆنیشی ناخۆشە، ئەوە بووە بە ئیدیۆم بەکەسی نەفام و کەودەن و بێ خێر و هیچ لەبار نەبوو دەوترێت: بارگیر هەر تەرسی لەدوای خۆی بەجێ دێڵێ.

١٥٩-بەردی بەستێ، چۆلەکەی دەشتێ:-

بەست، پانتاییەکی گەورەیە لە بەردۆچکەی ڕاپێچراو و ڕامالڕاوی ڕووباران دروست دەبێت، بەگوێرەی شوێنی پێکهاتنیان شێوەیان جیاوازە لە دامێنی شاخەکان شێوە پانکەیی یە و لە دەڵتاکان سێگۆشەیی یە و لە پێدەشتان پان و پۆرە وەکو بەستی(شەرغە)ی نێوان دێگەڵە و سێگردکان، بەرد لە بەستێ زۆرینەیە بەگاڵتەوە وتراوە:(پیاوێک لە بەستی شەرغەی دوو بەردی بەدەستەوە بووە لە بەردی سێیەم گەڕاوە وتویانە لەچی دەگەڕێی وتویەتی: لە بەردی سێیەم دەگەڕێم کە لەو بەستەی تەلاقی پێ نەخورابێت، سەرچاوە: کۆبەرهەمی بلاو نەکراوەی تاهیر ئەحمەد حەویزی:٢٠٢٠زایینی)، چۆلەکەی دەشتێ واتە باڵندەی پاساری و کێشکە، کە ئەوانیش وەک بەردی بەستێ لەژمارە نایەن و زۆر و

زەبەندن، ئەو ئیدیۆمە بۆ شتی فرە و زۆر دەوترێت کە دەستکەوتنیان ئاسان بێت.

١٦٠-بوو بوو، نەبوو کەڕەپوو:-

هەر لەسەر کەڕەپوو وتراویشە:(ئیمانی سووکە هەروەک کەڕەپوو) کەڕەپوو، بەفرێکی تەنکە و زوو دەتوێتەوە و زۆر خۆی ناگرێت و نامێنێتەوە، ئەوەش بووە بە ئیدیۆم ئەگەر زۆر بەتەمای کارێک یان ئیشێک نەبیت، هەوڵێکی ئاسایی بۆ بدەیت دەوترێت ئەو کارە بکە بوو بوو نەبوو کەڕەپوو.

١٦١-باریکی دەڕێسێت:-

باریک ڕێستن واتە خورییەک داوێکی زۆری تێ دەبێت، ئەگەر هەندێک ئەستورتر بێت ئەوا زووتر لە تەشی ڕێسیەکەی دەبێتەوە و کاتی بۆ دەگەڕێتەوە، بەڵام ئەگەر باریک بڕێسرێت ئەوا کاتێکی زۆرتری دەوێت بۆ تەواو بوونی، ئەوە بووە بە ئیدیۆم و لە کوردەواریدا بە کەسێکی زۆربڵێ و چیرەدرێژ و چیکەنە دەوترێت بەخوا باریک ڕێسە یان فلانەکەس باریکی دەڕێسێت.

١٦٢-بڕکیان تاڵە:-

بڕک واتە پنج و بنە گیاوگۆڵ و ڕووەک، زیاتر لە بێستان چاندنی گندۆرە و ترۆزی دەوترێت:(بڕکە گندۆرە و بڕکە شارۆخ و تەرۆزی) ئەوانەی بێستانیان چاندووە زۆر چاک دەزانن هەندێ بڕک چ گندۆرە بێت چ تەرۆزی بڕکیان تاڵە واتە ئەو بەرهەمەی دەیگرن زۆر تاڵە و وەک ژەقنەبوتییە، بەتایبەتی(شارۆخ و تەرۆزی) ئەگەر دانەیەکی تاڵیان بخۆیت وا هەست دەکەیت تاڵی هەموو بێستانەکە لەناو ئەو ترۆزیەدا کۆکراوەتەوە، بە کەوچێک بۆ دوو کەوچک هەنگوین ئینجا تام و چێژی تاڵییەکە نارِوات، ئەو بڕک تاڵییە کراوە بەئیدیۆم بە کەسی خراپ و شەڕانگێز و ناکەس بەچە و نامەرد و ناپیاو و بودەڵە و هیچ و پوچ کە لە باب و باپیرییەوە ئەو نامەردییەی بۆ مابێتەوە دەوترێت هاوڕێیەتیان مەکەن ئەوانە:(بڕکیان تاڵە) واتە بەخانەوادەوە لە(بڕکە)وە تاڵن چۆن خۆیان بەرهەمی شیرینیان دەبێت.

١٦٣-بەڕوو نیت لە قەپێلکی بچیە دەرێ؟:-

بەڕوو قەپێلک و توێکلێکی ڕەق و سفت و سۆل و تۆکمەی هەیە، بەڵام کە کاتی هات لە قەپێلکەکەی بەئاسانی دەردێت، ئینجا ئەو لە قەپێلک دەرچوونە بووە بە

ئیدیۆم و بە کەسێک دەوترێت کە زۆر هۆگری کەس و کار و خزم و خوێش نەبێت، گوزارشتە لەوەی کە مرۆڤ نابێت لە قەوم و خوێشی بەدەربێت، پێویستە نزیک و تێکەڵیان بێت بۆیە وتراوە:(بەڕوو نی لە قەپێلکی بچیە دەرێ؟).

١٦٤-بێوەژەن کۆڵەگەی ماڵی زێڕ بێت خێری پێ دەشێت:-

بێوەژن، واتە بێ هاوژین بۆ ژنان، هەڵسوڕاندنی کاروباری ژیان هەروا ئاسان نییە، بەڵکو ورەبەرزی و بوێری و چاونەترسی و جەسوری و تێکۆشانی زۆری گەرەکە، هەڵبەت ئەگەر خێزان(ژن و پیاو) بەرێوەی ببەن، خۆ ئەگەر باڵێکیان نەما، بە تایبەت (نێرەکە) پیاوەکە، ئەوا بۆ(مێیەکە - ژنەکە) کە پێی دەوترێت:(بێوەژن) قورستر دەبێت، بەگوێرەی کۆمەڵی کوردەواری، چونکە پێداویستی ماڵ و منداڵ یەکجار زۆرە و دابینکردنی هەوڵ و ماندوو بونێکی زۆری گەرەکە، بە تەنیا ناکرێت هەر پێویستی بەدەستگرۆییە بۆیە لەکوردەواری بە پێشینەیەکی ئایینیەوە دەوترێت:(بێوەژن کۆڵەگەی ماڵی زێڕ بێت خێری پێ دەشێت).

١٦٥-بە خێری گوڵە گەنمەکی چەند گوڵە زیوان ئاوێ دەخۆنەوە:-

ئاودێری دێمەکاران خوایە، گەنمی زەوی پشتاو بە بارانێ ئاو دەدرێت و زەوی بەرئاویش بە کارێز و جۆگە و ئەستێرە و بیران ئاو دەدرێت، چ باران و چ ئاودێرییەکە هەر بۆ گەنم ئاودانەکەیە، کەچی لەو نێوەندەدا گوڵە زیوانەکانیش هاوشێوەی گوڵەگەنمەکان ئاو وەردەگرن و دەخۆنەوە، ئەمە بووە بە ئیدیۆم و بە مەبەست بەکاردەهێنرێت بۆ کارێک کە تایبەتمەندە بۆ کەسێک دەردەچێت و لەبەرخاتری ئەو هاوشێوەکانی بگرێتەوە، زۆرجاران کیژێک حەزی لە کوڕێک کردووە بەهۆی کوڕەکەوە چێشتێکی خۆشی بۆ خوشکەکانی کردووە یان بردووە، یان کوڕێک دڵی بۆ کچێک چووە بە هۆیەوە تانکەری پڕ ئاوی بۆ گەڕەکە بێ ئاوەکەیان بردووە بەو جۆرە کارانە دەوترێت:(بەخێری گوڵە گەنمەکی چەند گوڵە زیوان ئاوێ دەخۆنەوە).

١٦٦-باب و کوڕ لەسەر یەک ئاخوڕی کەرێ نابەستنەوە:-

کورد بە درێژایی مێژوو نەخۆشیەکی درمی هەبووە و بەردەوامی پێداوە بووە بە(خۆرە) لە زۆربەی پەیوەندییە کۆمەلایەتی و ئابوری و سیاسیەکانی دۆزی کوردی داوە، ئەویش ناتەبایی و ناکۆکی و دوو بەرەکییە، لە باوک و کوڕ، نزیکتر

له یەكدی نییە، كە جەرگ وپشت و پەنای یەكترن، ئینجا ئەوان ناكۆك و ناتەبا بن واتە كارلەكارترازاوە، بۆ ناكۆكی و ناتەبایی و دووبەرەكی گوند و ئاواییەک بە ئیدیۆمەوە دەوترێت هێندە ناكۆكن:(باب و كوڕ لەسەر یەک ئاخوڕی كەرێ نابەستنەوە).

١٦٧- بێكەس كوژییان كرد:-

بێكەس، مرۆڤی بێ كەسوكارە، كوژ: كوشتن، ئەوانەی كەسوكار و خزم و خوێشیان زۆرە خەڵک لێیان دەسڵەمێتەوە، هەرە بە هەرە ناتوانن زەفەری پێ ببەن و لێی بدەن یان غەدری لێ بكەن، بەڵام كەسێكی بێكەس خەڵكی لێی ناترسن و كەسیش نییە تۆڵەی بسێنێتەوە، بۆیە هەر كاتێک بویسترێت لێدانی ئاسانە، ئەوە بووە بە ئیدیۆم و بە زەبر وەشاندنێكی بێ بەزەییانە بەرامبەر كەسێک، وتراوە: بێكەس كوژییان كرد.

١٦٨- بەقای موو و بەقای شوو:-

موو، باریكە و ئەگەر كەمێک توند ڕایبكێشیت دەپسێت، واتا ناتوانیت پشتی پێ ببەستیت بۆ بەستنەوەی شتێک و پشتی خۆتی لێ بكەیتەوە، بۆ كچانیش شوو كردن و مانەوەی لەگەڵ هاوسەر و هاوژینەكەی وەكو ئەو داوە مووە وایە جێگەی متمانەی تەواوەتی نییە، ئەو ئیدیۆمە بەشێوەی تریش گوتراوە:(بەقای مێردی و سێبەری بەردی)، زۆرجار وارێكەوتووە پیاوێک لەتەمەنێكی درەنگدا ژنی دووەم بهێنێت بۆیە لە كوردەواریدا زیاتر لەزاری ژنانەوە ووتراوە بەخوای خوشكم(بەقای موو و بەقای شوو) وەكو یەكە.

١٦٩-بووە بە مووی كونە لووت:-

كونە لوتی مرۆڤ، دەوروبەر و قەراغەكانی پڕییەتی لە موو، ئەو موانە بە زەل و قامیشی شێوەرۆک و نمرگەی ئاوان دەچێت، بوون بە پارێزەر و ڕێكخستنی ڕژێنەكانی، ئەو موانە زیاد بن یان كەم بە كەموكورتی دادەنرێت و كۆسە و پڕموو هەر بە نەنگی هاتۆتە بەر دیدە، تا ئێرە قسەكردنە لەسەر موو، ئینجا مووی كونە لووت، هەندێجار وارێک دەكەوێت موویەک لە كونی لوتەوە دێتە دەرەوە و مرۆڤ لەدوورەوە دەیبینێت و واهەست دەكات سەر ڕێگەی لێگرتووە، هەندێكجار كەسێک لە هەموو كات و ساتێک و شوێنێک ئامادەیە، دەچییە بازاڕی لەوێیە، دێیەوە گەڕەكی هاتۆتەوە، لە زەماوەندێ، لە پرسەدا لە

کۆڕ و کۆبونەوە، لە سەرکانی پیاوان، لە ڕێی کانی ژنان و بەر مزگەوتێ و سەر قەبران، جگە لەمەش هەندێکجار کەسێک ڕێگری سەرەکییە لە ئەنجامدانی کارێک بە هەموو ئەمانە بە ئیدیۆمەوە دەوترێت: فلانە کەس بووە بە مووی کونە لووت.

١٧٠- بەردی بچێنێت دەبیێت:-

بەرد، زادەی کەشکارییە و بەپێکهاتەیەکی کانزایی ئەژماردەکرێت جۆری نیشتوو و گۆڕاو و ئاگرینی هەیە، ناڕوێنرێت بەڵکو گۆڕانکاری کەش و هەوا دروستی دەکات و هەر ئەویش تێکوپێکی دەشکێنێت، بەرد لە ئیدیۆمدا زۆر بەکارهاتووە چونکە گەلانی دونیا سروشتن دۆستن و پشت بە ژینگەی دەوروبەری خۆیان دەبەستن بۆ دلڕەقی دەوترێت:(دەڵێی بەردی ڕەقە) لە بواری تریش بەکارهاتووە:(بەرد لەجێی خۆی سەنگینە) و (دەڵێی بەردە بە گوی دادەدات) و (بەقای مێردی و سێبەری بەردی) و (بەردەباز) و...تاد، ئینجا لێرەدا (بەردی بچێنی دەیبێ) واتە کەسێکی سەر بە ڕسق و ڕۆژووە و هەر کاسبیەک بکات خوا دەست بەباڵییەوە دەگرێت و بۆی دەبێتە خێروبەرەکەت و قازانج و داهات و بەروبومێکی باشی بۆ دێتە بەرهەم و خەرمانی پڕ دەبێت.

١٧١-بزن و عەینەکیان نەگۆتییە:-

بزن، ئاژەڵێکی ماڵی و کێوییە، کۆمەڵێک خاسیەت و تایبەتمەندی خۆی هەیە، وەک بزێوی و لاوازی و ڕەقەڵەیی و کەم شیری و قاڕەی بەرز، هەموو ئەوانە وایکردووە مرۆڤ لە زۆر ئیدیۆمدا بەکاری بهێنێت و بزن بکاتە نمونە وەک:(بزن بۆ شەوێک شوێنی خۆی خۆش دەکات) و (دەڵێی بزنە بە تەگەیە) و (خوا حەقی بزنی گۆریس لەبزنی شاخدار دەکاتەوە) و (دەڵێی بزنە)و...تاد، لێرەش جارێکیتر بزن لە ئیدیۆمدا بەکارهاتووە دەوترێت:(بزن و عەینەکیان نەگۆتیە) عەینەک: چاویلکەیە، هەندێکجار کەسێک زۆر بنەمای دواکەوتویی و نەفامی و کەودەنی و گەمژەیی و گەلۆری و کەریتی و گێلی تێدایە، یان لە کەلتورێکی دواکەوتویی پێگەیشتووە، یان لە ئاستی پلەیەکی وەزیفی و کارگێڕی و یاسایی و پزیشکی ئەوتۆدایە، ئەگەر هەڵەیەک لەسەر بنەماکانی خۆی بکات پێی دەوترێت بەخوای(بزن و عەینەکیان نەگوتیە).

١٧٢-بە گەورەیی دەستی بۆ پڵاوبردووە:-

وتراویشە(بەگەورەیی فێری پڵاو خواردن بووە) فێربوون پرۆسەیەکی دوور و درێژە، هەر لە منداڵیەوە دەست پێ دەکات تا کامڵ و پیربوون، ئەگەر بەپیری هەوڵی فێربوون بدرێت درەنگە و کار لە کار ترازاوە و ئەو زووە بەو درەنگەی ڕاناگات، زۆرجاران دەبینرێت کەسێک زۆر درەنگ دەوڵەمەند دەبێت لەگەڵ ئەتەکێتی دەوڵەمەنداری و خاوەن سەرمایە یەکناگرێتەوە، یان ئەوەی لە گوندەوە بچێتە شار، هەندێ کەسیش لە خۆی دەگۆڕێت بە وەرگرتنی پلەیەک یان کارێکی نوێ و...تاد، هەندێ ڕەفتار و کاری نابەجێ دەکات، بۆیە بە تەوسەوە بەو جۆرە کەسانە دەوترێت:(بەگەورەیی دەستی بۆ پڵاوبردووە).

١٧٣-بە کەوچکم ڕادێرە، لە ڕێزێم بژمێرە:-

کەوچکە ماستێک، یان چێشتێک، لە ماڵی کوردەواریدا کەیبانوو خۆی چێشتی دەکردە ناو قاپ و دەوری و لەگەنەکانەوە، هەموو ئەندامانی خێزان و مێوانەکانی دەژمارد و بە کەوچک و کەوگیرەکەی دەستی بۆی پڕدەکردن لە چێشت، ئەو ئیدیۆمە گوزارشتیە بۆ ڕیزگرتن ئەو کەسەی ئەو ئیدیۆمە دەڵێت مەبەستی(نەوس) نییە بەڵکو مەبەستی ڕێزە، بۆیە بە نیگەرانی و دڵگرانیەوە دەڵێت: بەکەوچکم ڕادێرە، لە ڕێزێم بژمێرە واتە زۆر کەمم بۆ بخە ناو قاپەکەوە بەس لە ریزی خەڵکیم دابنێ و قەدرم بگرە.

١٧٤-بنە کوندە:-

کوندە لەپێستی ئاژەڵ دروست دەکرێت و دوای خۆشکردن و بەکارهێنانی و خستنە سەر کوندەڵان، ڕەنگی ڕەش ڕەش دەبێت، ئینجا ژێرەوەی کوندە، کە بنەکوندەشی پێ دەوترێت خڕپلەیە و توند بەستراوە بۆ ئەوەی ئەو ئاوەی تیایەتی نەڕژێت، بەهۆی زۆر بەکارهێنانەوە، قەوزەی شینی لێ دەدات و ڕەنگی سەوزێکی تۆخ و مەیلە و ڕەش دەبێت، ئینجا بە کەسێکی ڕەشی قەڵەوی کورتیلە دەوترێت:(بنە کوندە) واتە ڕەش و خڕپلە و کورتیلەیە.

١٧٥-بنە مۆم:-

بنەمۆم، کاتێک مۆمێک دادەگیرسێت و هەمووی دەسوتێت تەنها ژێرەکەی دەمێنێتەوە، هەڵبەت ئەویش ئەو ڕەونەق و جوانیەی پێش گڕتێبەربوونەکەی نامێنێت و دەبێتە تۆپەڵێکی تواوەی ناڕێک و شێوە جۆراوجۆری زەرد و بۆری

ناچونیەک، بەکەسێکی کورتیلەی ناشیرین دەوترێت(بنەمۆم).

١٧٦-بیوری کۆڵکانیش هەیە:-

بیور: تەورداس، بیور زۆر بەئاسانی چل و لق و پۆپی دارەکان دەبڕێتەوە و پارچە پارچەیان دەکات و ئامادە دەبن بۆ بارەدار و تەختە و دابینکردنی پێداویستیەکانی سوتان و دروستکردنی کەل و پەل، هەندێک جار کۆڵکە دارێک بە تەورداسێک و بیورێکی ئاسایی نابڕێتەوە بۆیە بەتایبەت بیورێکی بۆ دەهێنرێت، ئەو حاڵە بووە بە ئیدیۆمی خوازراو:(هەر زاڵمەی زەوالێکی هەیە) واتە هەر کەسە کەسێکی بەرامبەری هەیە، ئەگەر کەر هەیە کەرگەدەنیش هەیە، هەموو ئەو ئیدیۆمانە بۆ ئەوەیە بڵێم هەرچەندە کەسێکی بەهێز بیت، کەسی بەتواناتر هەیە و تووشی کەسی خۆت دەبیت.

١٧٧- بە کیری خەلق گان ئەکات:-

ئەوەی بەتەمای شیوی هاوسێ بێت بێ شێو سەردەنێتەوە، ئەوەی سواری ئەسپی خەڵکی بێت پیادەیە، هەموو بە تەمای خەڵک بوونێک هەر پەشیمانی لەدوایە و جێگەی شانازیکردن نییە، ئینجا بە هەموو ئەو کەسانەی بەهۆی خەڵکانەوە خۆیان هەڵدەدەنەوە یان کارێک ئەنجام دەدەن بە تەوسەوە پێیان دەوترێت ئەمانە:(بەکێری خەلق گان ئەکات).

١٧٨- بە کفتەی دەڵێ فلْتە:-

فڵتە فڵت، کە دەم بڵ بوو ڕوودەدات، هەر کەسێک بە کفتەی بڵێ فڵتە واتە ددانەکانی کەم بوون و شێوەیەکی ناشیرین و ناحەزی دەبێت، لەگەڵ ئەوەش دەنگی قسەکردنیشی دەگۆڕێت و ڕەوان و پەتی دەرناچێت، ئەو ئیدیۆمە بەکاردەهێنرێت وەک تەوس و بۆ ناشیریکردن بەکەسێک کە تەمەنی هەیە و ددانەکانی نەماون دەوترێت فلانە کەس بە کفتەی دەڵێ فڵتە.

١٧٩- بە کەری خۆم، بە جواری خۆم، سەرم بە قونێ خاری خۆم:-

کەسێک چاکەیەک لەگەڵ یەکێک بکات، لە هەموو ڕوویەکەوە بۆ نمونە لە کوێرە دێیەک یارمەتی بدەیت بۆ ئەوەی باراش بباتە ئاش، جواڵ و کەرەکەی پێ بدەیت، هێشتا پرتە و بۆڵەی بکات خاوەنی جواڵ و کەرەکە دەڵێت: بابە ئەوەندەی ناوێ بەکەری خۆم، بەجواری خۆم، سەرم بەقونێ خاری خۆم یان گوو بەڕیشی بابی خۆم، ئەو ئیدیۆمە وەک ناڕەزایی دەربڕینێک بە کاردێت بۆ بێ باری و بێ منەتی

کەسێک دەرحەق بە کردەوەیەکی چاکە کە لەگەڵی ئەنجام دەدرێت.

١٨٠-بگرمێنە و مەبارێنە، بخورە و مەبرە:-

هەوری پڕ ئاو دەگرمێنێت و یان بە شەستە باران یان بە نمەباران دەبارێت و هەرچی زەوی و زار هەیە ڕەباسی دەکات و هەورە تریشقەکەشی سوتێنەرە و زیان گەیەنەرە، ڕووەک و شتومەک و ئاژەڵ و مرۆڤیش دەربازی نابێت لە زیانەکانی، بخورە: لێرەدا واتە هەڕەشە بکە، مەبرە: واتە جێ بەجێی مەکە و هیچ مەکە وەک چۆن لە برگەی یەکەم: بگرمێنە و مەبارێنە واتە بە گرمەگرم هەڕەشە بکە و هیچ زیانێکیش بە کەس مەگەیەنە و مەبارێنە، لە واتا ڕاستەقینەکەی ئیدیۆمەکە دەردەکەوێت مەبەستی سەرەکی لەو ئیدیۆمە ئەوەیە بۆ ئاڕاستەکردنی نەوەیەکی نوێ هەندێک خۆگفکردنەوە و گەف بکە بەڵام پەیڕەوی لێ مەکە، یان لە ناو کۆمەڵگا و حەشیمەتی خەڵکی ڕەمەکی و ڕەشۆکی خۆ دەرهێنانەک بۆ تواناکانت بکە و هیچیش مەکە تەنها بە زار و قسە و خۆگرژکردنەوە بێت، چونکە دەرئەنجامی تریشقە و بڕین بۆ خۆ دەربازبوون و پەروەردەکردن و خۆ دەرهێنان نابێت و کارەساتی لێ دەکەوێتەوە کارەکەت بەرهەمێکی نابێت.

١٨١-بێ بوار، لە ئاوی داوە:-

بوار: لێرەدا واتە ئەو شوێنەی ڕووبار کە تەنکە و برە و پێ یە و قولایی کەمە، واتە: بواری پەڕینەوە لەو شوێنەی ڕووبارەکەدا هەیە و مرۆڤ دەتوانێت بەبێ (چوپ و بەلەم و مەلەوانزانی) بە پێیان لە ئاوەکە بدات و بپەڕێتەوە، بێ بوار: واتە بەهیچ شێوەیەک مرۆڤ بە پێیان ناتوانێت ڕووبارەکە ببڕێت چونکە قول و خورە و مرۆڤ نقوم دەکات و دەیبات و دەیخنکێنێت، ئەو ئیدیۆمە بەکاردەهێنرێت بۆ کەسێک کە هیچ شارەزا نەبێت لەکارێک و ئەنجامی دابێت و زیانی گەورەی بەرکەوتبێت تا دەگاتە زیانی گیانی، هەندێکجار لەئەنجامدانی کاری بازرگانی و سیاسی و کۆمەلایەتیش بەکاردەهێنرێت کە کەسێک بە نەفامی و نەزانی خۆی لەکارێک هەڵقورتێنێ و سەرکەوتووش نەبێت، بەو جۆرە مرۆڤانە بە تەوسەوە دەوترێت:(بێ بوار، لەئاوی داوە).

١٨٢-بە شەو جەردە بە ڕۆژ مەردە یان بە شەو و بە ڕۆژ جەردەن و نایشانەوە:-

لە کۆندا زۆر بەسەر شەودا هەڵدەرا و دەوترا(شەو قەڵاتی مێردانە) و مەحوی مەزن-یش دەیوت(سەتری گوناحکارانە شەو) لە زەمانی (جاهیلی-نەفامی) پێش

ئیسلام ئەگەر کەسێک دزی پێ نەکرایە ژنیان پێ نادا دەیانووت لەبرسان دەمرێ، دزیی و جەردەیش سەردەمانێک جێگەی شانازی و پیاهەڵدان بووە، خۆم ساڵی ٢٠١٣ لە یەکێک لە گوندەکانی کوردستان ناوی کەسایەتیەکانی مێژوویی گوندەکەم لە ئەنجومەنێک داوا کرد ووتی باپیرەم فلان زۆر ناودار بووە ووتم"ناوداریيەکەی چی بوو (پاڵەوان و نانەدەر و کێخوا و خاوەن دیوەخان و پێشمەرگەی دوازدە سوارەی مەریوان و لە شکری شێخ مەحمود و شۆرشی ئیبراهیم خانی دەلۆ)." وتی بابۆت باس بکەم:(بۆی گێرامەوە کە کاتی خۆی چۆن توانیویەتی چەکی فلانە ئاغای دەستڕۆیشتوو بدزێت)، لەوێ ڕۆژێ دزیش ئەتەکێت و بنەما و پێوەری خۆی هەبوو ئەگەر نمەکی ماڵێکیان بکردایە بەبڕای بەبڕای دزیان لێ ناکرد، ئینجا ئەو ئیدیۆمەی بە شەو جەردەیە واتە بە شەو ڕاو و ڕووت دەکات و خەڵکی ڕووت دەکاتەوە بە ڕۆژیش خۆی دەکاتە مەرد و پیاوی (سوڵح و سەڵاحەت) و ئاشتەوایی ناو کۆڕ و (مەجلیسان)، هەڵبەت ئەمەش پیشەی بەشێک لە دەرەبەگەکان بوو لە سەدەی ڕابردوو بە شەوان بە پیاوەکان و داروودەستەکانیان (گاجوت و ئەسپ و مەڕوماڵات و ڕەشەوڵاغ و چەک و کەچە چەک و شتی گرانبەهایان) دەدزی و بە ڕۆژیش دیوەخانیان پێ دەڕازاندەوە و خۆیان بە پیاوماقوڵ نیشان دەدا و ئەڵقە بەگوێیان پێ دابەستە دەکرد و گەڵاجاڕ و خەرمانی جوتیارانیان پێ دەسوتاندن، بۆیە وتراوە بە شەو جەردەیە و بەرۆژ مەردە بەداخەوە ئێستا بە شەو و بە رۆژ جەردەن و نایشارنەوە بۆیە دەکرێت لەمرۆدا بوترێت(بەشەو و بەرۆژ جەردەن و نایشانەوە).

١٨٣-بە پشیلەیان، گوت: گووت بە دەرمان دەچێ، دەچوو ئەیکرد بەژێر خۆڵەوە:-

زۆر کەس هەیە لەم دونیایە نایەوێت(قالۆنچە، قالۆچە)ش سوود-خێر لە(گو)ەکەی ببینێت، پشیلە-ش بەو جۆرە کەسانە چوێنراوە لەو ئیدیۆمەدا، دیارە ئێرەیی و ڕژدی پشیلە وادەکات کە وا کەس سوود لە گوەکەشی نەبینێت بۆیە دەیشارێتەوە، لەم ژیانەی من و تۆ تێیدا دەژین زۆر کەس ئەو خاسیەت و سیفەتانەی هەیە کە پووشتی و دەست قوچاوییەکەی هێندە زۆرە کە کەم کەس دەتوانێت سوود و خێر لە دەستی ببینێت و ئەگەر داوای شتێکی لێ بکرێت هەشی بێت دەیشارێتەوە و سەدان سوێندی لەسەر دەخوات کە نیەتی و ناتوانێت

خێر و چاکە و پیاوەتیەکی پێ بکات ئینجا لەکوردەواریدا بەو جۆرە کەسانە دەوترێت(بە پشیلە-یان گوت: گووت بەدەرمان دەچێ، دەچوو ئەیکرد بەژێر خۆڵەوە.)

١٨٤-بە تایەکی نۆزدە ڕەمەزانان دەخوات:-

لەرز و تا نەخۆشیەکی درم و کوشندەیە و هەر کەسێک دووچاری بێت ئەوا یەکسەر دەیخاتە سەرجێ و لەسەر جێش کورد ووتەنی(حەجمانی نییە یان حەجمانی نابێت) کەسێکیش هێندە نەخۆش بێت خوای گەورە لە مانگی(ڕەمەزان) دەیبەخشێت و دەتوانێت (فیدیە) بدات لە بری(بەڕۆژوو) نەبونەکەی، هەندێ مرۆڤ باوەڕدارییەکەی بەهێزە و سەباری ئەو نەخۆشیانەش هەندێک لە ڕۆژەکانی ئەو مانگە هەر بەڕۆژوو دەبێت، لەبەرامبەریش خەڵکانێک هەن ناتوانن لە ڕۆژانی ئاسایی و لەشساغی دا بەڕۆژوو بن، ئینجا ئەگەر(عوزر)ێکیان هەبێت ئەوا باشترین ئیشی لەسەر دەکەن و کورد ووتەنی:(مام ڕەمەزانەکەی لەسەر دەخۆن)، ئەم ئیدیۆمە بۆ کەسێکی بێ توانا و بێ باوەڕ و بێ سەلیقە و ترسنۆکیش بەکاردەهێنرێت کە بیانوی بچوکیش گەورە دەکات بۆ ئەنجام نەدانی کارێک یان خۆ لێ دەربازبوونی بۆیە بە تەوس-ەوە پێیان دەوترێت(بە تایەکی نۆزدە ڕەمەزانان دەخوات) یان دەوترێتریش(بە پخەیەک حەوت مەنجەڵە شیران دەڕژێنێت-دەڕشێنێت).

١٨٥-بە تەمای بنکڕ نیم، سەری مدبەقچی ئەشکێنم:-

ڕاست بەو بەڕێگای شێرێدا بڕۆ، ئەم ئیدیۆمەش نزیکە لەو ئیدیۆمەی خراوەتەڕوو، بنکڕ واتە بنی هەموو ئەو مەنجەڵانەی کە چێشت یان(ئاش، شیو)ێکیان تێدا لێنراوە، ئەوەی بنی مەنجەڵەکەی گرتووە پێی دەوترێت(بنکڕ) زۆربەی تام و ڕوون و خوێیەکەی لەو بنکڕە کۆدەبێتەوە، کەیبانوو(کابان، چێشت لێنەر،ئاشپەز) هەر کەسێکی خۆش بویستایە هەندێک لەو بنکڕەی وەک تایبەتمەندی پێ دەدا، بۆیە کەسێک حەزی لە(بنکڕ) بوایە دەبوایە نێوانی(بەین)ی لەگەڵ کابانی(مدبەقچی) باش بووایە، چونکە ئەسکو یان کەوگیر لە دەستی مدبەقچی دایە، کەسێکیش ئارەزووی یان بەتەما و هیوای بنکڕ نەبێت چ پێویست ناکات زۆر لە مدبەقچی نزیک بێتەوە و جۆرێک لە بێ منەتی نواندنی دەبێت و بەشەکەی ئەو چەندە هەر ئەوەندەیە و پێویست ناکات مەرایی و ماستاو بۆ

کابانی چێشتخانەی بکات، کورت و کرمانجی ئەم ئیدیۆمە بۆ کەسێکی بێ منەت و پێویست نەبوو بە بنکڕ و چەڵاو دەوترێت فلانە کەس بەتەمای بنکڕێ نییە و سەری مدبەقچی دەشکێنێ واتە بێ منەتە.

١٨٦-بە تەمای فرۆی مانگا زەردە:-

لەکوردەواریدا دەوترێت مانگای زەرد شیرەکەی چەورە و کەرەی زۆری لێ دەگیرێت و ماست و ماستاو و دۆیەکەی خۆشترە وەک لە جۆرەکانیتری مانگای سوور و ڕەش و شین و بۆر ، هەروەها لە قورئانی پیرۆزیش ناوی مانگای زەرد هاتووە، فرۆ-ش شیری مانگا دوای زاینی کە پێی دەوترێت(ژەک) ئەوەی لەبەر گۆلکەکە-گوێرەکەکە دەمێنێتەوە دەدۆشرێت و دەخرێتە تاوێریکەوە یان مەنجەلێکەوە دەخرێتەسەر ئاگر و پاش هەندێک کولان و دەمدانی دەبێتە تۆپەڵ و پلیت پلیت شێوەی دەڵەمە و پەنیری ژاژی لێ دێت و هەندێک شەکریشی پێوەدەکرێت و بەنان و چایی دەخورێت و خۆراکێکی زۆر خۆش و بەتامە ئینجا لێرەدا وەک درکە بەکارهاتووە مانگای زەرد واتە شتێکی بەنرخ و گرانبەها و خاوەن جێگە و پێگە هەرکەسێک تەمای گرتبێ لە شتێکی پڕبایەخ یان لە کیژۆڵەیەکی جوانکیلە بە دەربڕینەوە ووتراوە فلانە کەس(بەتەمای فرۆی مانگای زەردە).

١٨٧-بە تیرێ دوو نیشان ئەشکێنێ:-

وتراویشە: (بە بەردێ دوو نیشانی پێکا، یان بە بەردێ دوو چوێلەکە دەکوژێت) وتراوێکی کۆمەلایەتی باوە، بە کەسێکی زۆرزان و لێزان دەوترێت، چونکە زۆر وەستایانە و کارزانانە کارێک ئەنجام دەدات بە هۆیەوە دوو ئامانج دەپێکێت بەو جۆرە کارە وتراوە فلانە کەس(بە تیرێ دوو نیشان ئەشکێنێ).

١٨٨- بەری تەنگانە کورتە:-

لەدێر زەمانەوە بە تاقیکردنەوەی یەک لە داوای یەک کورد گوتویەتی: بەری تەنگانەی کورتە، هەڵبەت تەنگانە لە کوردیدا واتە: ڕۆژانی ناخۆشی وەکو نەبوونی و هەژاری و نەخۆشی و شەڕ و شۆڕ و...تاد، ئینجا مرۆڤی خۆگر و پشوو درێژ دەتوانێت بەسەریدا زاڵ بێت، ئەمە بووە بە ئیدیۆم وەک بە چاو دادانەوەی دۆست و خزم یاخود بۆ هاندان و خۆڕاگری و ئومێد بەخشین دەوترێت بەری تەنگانەی کورتە.

١٨٩- بشفرێ هەر بزنە:-

بزن ئاژەڵە و باڵندە نییە، بەڵام لەو ئیدیۆمەدا وەک باڵدار ئاماژەی پێدراوە، دەگێڕنەوە لە یەکێک لە ئاواییەکانی کوردستان دوو جوتیار لە دوورەوە چاویان بە ڕەشاییەک دەکەوێت، یەکێکیان دەڵێت: قەلەڕەشە و ئەویتر دەڵێت: بزنە، بەو شێوەیە هەر دوو لا سوور دەبن لەسەر بۆچونەکانی خۆیان، وردە وردە نزیک دەبنەوە و ئەوەی دەڵێت: قەلەڕەشە بەردێک لە ڕەشاییەکە دەگرێت و قەلەکە دەفڕێت، ئەویش دەڵێت: نەم وت قەلەڕەشە، کابرای کە بە بزنی تێگەیشتووە دەڵێت: بە خوای بشفڕێت هەر بزنە، ئینجا ئەو ڕووداوە بووە بە ئیدیۆم و بە کەسێکی نەسەلمێن ،دەوترێت: بە خوای بابە بشفڕێت هەر بزنە، واتە: سودی نییە لەگەڵی بڵێیت.

١٩٠-بە مێردێ نییە بە خولایە:-

وتراویشە:(فاتیەلەی خوشکم چ ترەترەی مێردانی هەڵنەگرت و خوا دوو کوڕیژکۆکەی پێداوە)، بۆ ئەم ئیدیۆمە دەگێڕنەوە لەنێو ماڵە ڕەوەند و کۆچەریان لە نێوان کوێستان و گەرمیانان کیژۆڵەیەک چەند منالێکی دەبێت و هەر لەگەڵ هۆبەی ڕەشماڵی ماڵی باوان(دایک و باوک) هاتووچۆی کوێستان و گەرمیانی کردووە، بەبێ ئەوەی شووی کردبێت، ئینجا زۆر جاران بە کیژان و کوڕان وتراوە لە کاتی خۆیدا بچنە ژیانی هاوسەری و خێزان پێکەوە بنێن، ئەگەرنا تەمەنیان بەرەوژوور و بەفیڕۆ دەچێت و کۆز و پەچەیان ساوا دەبێت و بێ وجاغ و مندال دەبن بەمەش ماڵیان کوێر(کۆر) دەبێتەوە، بۆ وەڵامی ئەمە پیرەژنە کۆچەری و ڕەوەندان گۆتیتی:(بەمێردی نیە بە خولایە، فاتیلەی کیژم چ مێردی نینە، دوو غورام کۆرەی تۆی هەنە) ئەمە بووە بە ئیدیۆم بۆ گوزارشت لە توانای خودای گەورە بۆ پێدانی مندال و بۆ گاڵتە و گەپیش بەکاردێت کاتێک بیانەوێت وەڵامی هاوسەرگیری و مێردکردن و ژنهێنان بدەنەوە.

١٩١-بە مەلایان وت کاغەزێکمان بۆ بنووسە وتی قاچم قڵیشاوە:-

هەندێ بیانوو گرتن هەیە لەگەڵ ناوەڕۆکی کارێک ناگونجێت، نوسینی کاغەز بە دەست و پەنجەی دەنوسرێت چ پەیوەندی بە قاچ قڵیشانەوە نییە، ئەوەی ترێک بکەنێت چ پەیوەندی بە نانی جۆوە نییە، لە ناو کۆمەڵدا زۆر جاران کۆمەڵێک بیانوو دەوترێن و دەبینرێنەوە و بەکاردێن بۆ ئەنجام نەدانی کارێک یان

فەرامۆشکردنی کە لە بنەچەدا ئەو بیانووە ڕێگر نین لە ئەنجامدانی کارەکە بەڵکو هەر ئەوەیە ڕاستەوخۆ ناڵێت ئەو کارەی ناکەم بۆیە بۆ ئەم جۆرە بیانوو گرتنانە ووتراوە:(بەمەلایان ووت کاغەزێکمان بۆ بنوسە ووتی قاچم قلێشاوە) بە تەوسەوە بەکاردێت واتە مەبەست ئەنجام نەدانە ئەگەرنا بیانووەکە ڕێگر نییە لە ئەنجامدانی کارەکە.

١٩٢-بە هەزار زاوا،ماڵم نابێ ئاوا:-

نەوەی زاوا بۆ خۆیەتی چونکە وتراوە:(کیژ بەراوە) و ئەوەی لێی بچێنێت ئەو دەبێتە خاوەنی وەچە و نەوەکەی، بۆیە ئەگەر پیاوێک لە کوردەواریدا هەزار کیژی بە مێردی هەبێت و یەک تاقە کوڕی نەبێت ئەوا ئاگردانی بەرەو کزبوون و کوژانەوە دەچێت و ماڵی لە منداڵ و نەوەی خۆی ئاوەدان نابێت، هەربۆیە ئەو حاڵەتە لەناو کورداندا بە تایبەت لە خێڵەکیدا زۆر وتراوەتەوە:(بەهەزار زاوا، ماڵم نابێ ئاوا) واتە ئەوەی لەپشتی خۆم نەبێت، ئەوەی لەسکە هی خۆم نابێت تا ماڵی پێ ئاوەدان و گەش بێت و شانازی بەوەچەکانیەوە بکەم.

١٩٣-بە هەو هەوی سواران دەکرێت، نەک بە تڕوتۆپی پیرێژنان:-

هەو هەوی سواران واتە دەنگ و سەدا و هاوار و دەنگدانی ئەسپ و وڵاغی بەرزە بۆ ڕووبەڕوو بونەوە و شەڕ و پەلاماردان و گەڕاندنەوەی تاڵانی و ڕمبازی و غارغارێن و سوارچاکی و تاد، تڕوتۆپ واتە خۆ بەزلزانین و تیابەستە نەبوون و لە خۆڕازیبوون، سواران واتە سوار چاک و شۆڕە سواری لە شەڕدا نەگلاو و ئامادەیە لەسەر ئەسپ بمرێت، پیرێژنیش واتە کەسی بە ساڵاچووی و کەنەفت و پەککەوتە و ناچالاک، تێکڕای ئەمانە کراوە بە ئیدیۆم و وتراوە:(بە هەو هەوی سواران دەکرێت، نەک بە تڕوتۆپی پیرێژنان) واتە کارێکی مەزن هەبێت بۆ ڕووبەڕووبونەوە و گیان لە سەردەستان بە سوارچاک و عەگید و مێرخاسان ئەنجام دەدرێت نەوەک بە پرتەوبۆڵەی پیرێژنان.

١٩٤-بە دزی ئیزرائیلەوە دەگەڕێ:-

فریشتەی گیان کێشان کە(ئیزرائیل-عیزرائیل)ە، ڕۆژانە و شەوانە و هەموو ساتێ کاری ئەو هەر ڕۆح و گیان کێشانی مرۆڤەکانی سەر گۆی زەوییە بە کۆمەڵێک هۆکاری نەخۆشی و تەمەن و ڕووداوگەلێکی وەک حاجی قادری کۆیی دەفەرموێ:(نایەتە تەخمین حەوادیسی سبەینێ) ئینجا ئەگەر مرۆڤێک پەککەوتە و

نەخۆش و ڕەنگ زەرد و بێ تەنک و تۆژ و سیس و لەڕ و لاواز و کەم توانا بێت و کورد وتەنی:(بەسەری بڕوات) ئەوا ئەگەر یەکێک لە ئەحواڵی بپرسێت ئەوا بە ئیدیۆمەوە دەوترێت:(بە دزی ئیزرائیلەوە دەگەڕێ) واتە زۆر نەخۆش و لەڕ و لاواز بووە و خۆی پێ ناگیرێت.

١٩٥-بە زمان شێر دەکاتە ڕێوی:-

ئەو ئەندامەی ناو زاری مرۆڤ دەتوانێت ببێتە چەقۆ و تیغ و ئاوی بەخوڕ و تۆفان و ڕەشەبا و لێزمە و کورد وتەنی بەربێتە گیانی هەر شتێک (ئاتاری لەسەر پاتاری) ناهێڵێت، هەندێجاریش دەبێتە کڵوەشەکر و قۆزاخەی پەمۆ و دەنگی جۆبار و نەرمە هەوا و سروە و شنەی شەماڵی ئارام و خوناوی سەر گژوگیا و کورد وتەنی(دڵی بەرد نەرم دەکات) ئەمە لە حاڵەتە ئاساییەکان و نا ئاساییەکاندا هەندێجار ئەو زمانە چکۆڵەیە مرۆڤ وا قسەی پێ دەکات هەست ناکات تواناکانی خۆی چەندە و بایی چەندە بۆ نمونە مرۆڤێک توانای کەمی هەبێت بە زمانی دەتوانێ خۆی وانیشان بدات کە شێرە و لە بنەچەشدا توانای ڕێوییەکیشی نییە، ئینجا بە مەبەست و دەربڕینەوە بەو جۆرە کەسانە دەوترێت:(بە زمان شێر دەکاتە ڕێوی) واتە لە کردەوەدا تیابەستە نەبووە و تەنها بەزار و پلە.

١٩٦- بە ئاگری گەش نەبمەوە بۆ بە دووکەڵی ڕەش ببمەوە:-

ئاگر بۆ زۆر پێداویستی مرۆڤ لە کۆنەوە بەکاریهێناوە، باوترین بەکارهێنانی بۆ خۆگەرم کردنەوەیە، ئینجا ئاگر ئەگەر گەش و لە کڵپە و بڵێسە دابێت سودەکەی زۆرترە، نەوەک لە کاتی خامۆشی و کزی و خۆڵەمێشی چونکە لەباری دووەمدا بەس چڕە دووکەڵ چاوت کوێر دەکات و فرمێسکت دەهێنێتە جۆش و خرۆش، ئینجا ئاگری گەش و خامۆش لە ئیدیۆمی کوردەواریدا بەکارهاتووە و وتراوە(بەئاگری گەش نەبمەوە بۆ بە دووکەڵی ڕەش ببمەوە) واتە ئەگەر شتێک لایەنە چاکی و باشیەکەی بۆ من نەبێت بۆ پاشەڕۆ و بەرماوەکەی زیان بەمن بگەیەنێت هەر نزیک لەو ئیدیۆمەش بە تەوسەوە وتراوە(لەقازانجێ تەریکم، لە زەرەرێ شەریکم) واتە بەرهەم و بەرووبوم بۆمن نەبێت بۆ لە زەرەر و زیانەکەیدا بەشدار بم وەک چۆن لێرەدا وتراوە لە گەشی ئاگر بەشدار نەبم لە خامۆشی و چڕە دووکەڵێ بۆ بەشداربم.

١٩٧-بە قسە ئاڵی زەنگانە، بە کردەوە ڕیخ لە لنگانە:-

دەسماڵ سپی سابوون بە قەرز، نانی بێ خوێ دەخوات تڕی سوێر دەکات، ئەمانە ئەو ئیدیۆم و پەندانەن کە بۆ کەسی هەژار و دەست کورت و بێ دەرەتان و برسی و ڕەش و ڕووتی بێ چارە بە کارهاتوون کە بەخۆیاندا هەڵدەدەن و ستایش و پیاهەڵدانەکان لەگەڵ داکەوتەی ژیان و گوزەرانیان یەکناگرێتەوە بۆ نمونە(بە قسە ئاڵی زەنگانە) واتە بە قسان لە وەچە و خانەوادەی زەنگین و دەوڵەمەندانە، بە کردەوە و داکەوتەی سەر زەویدا(ڕیخ لە لنگانە) واتە لە بەر هەژاری و دەست کورتی ڕیخی گایەل و مانگا و چێڵان لە دیواری(هۆر، گەوڕ)ی ئاژەڵان دەدات بۆ ئەوەی ببێتە(لاس، سەرگین) خۆیی و ماڵ و منداڵی پێ گەرم بکاتەوە یان شیری مانگای پێ بکوڵێنێ هەر لەبەر ئەمەیە بە کەسە هەژارە بە خۆهەڵدەرەکان بە ئیدیۆمەوە دەوترێت:(بەقسە ئاڵی زەنگانە، بە کردەوە ڕیخ لە لنگانە).

١٩٨-بە قنگە خشکێ بەغدا ناگیرێ:-

دەوترێت سوڵتان (سلێمانی قانونی عوسمانی) بەس بە تەپ و تۆزی لەشکرەکەی سوپای سەفەوییەکانی بەسەرکردایەتی(تەهماسپ) ترساند و لەرزاند و بەغدایان چۆڵکرد، چونکە سوپاکەی پڕ چەک و لەسەر بیرباوەڕێکی بە هێزی ڕێچکەی سونیگەرایی بوون، پشت ئەستور بوون کە سەردەکەون و بۆ سەرکەوتن ڕێیان گرتبوو، ئەم ئیدیۆمە بۆ ستایشی لەشکری عوسمانیەکان نییە و بۆ سەرکۆنەی لەشکری سەفەوییەکانیش نییە بەڵکو ئەمە داکەوتە و ڕووداوێکی مێژوویی سەدەی شازدەیەمی زاینی یە ساڵی(١٥٣٤ز)، بەغدا کە هەمیشە لەگەڵ دەرکەوتنی (جێنشینی عەباسیەکان - خەلافەت) و بە تایبەت بونیاتنەرەکەی جێنشین(جەعفەری کوڕی مەنسور) شارێک بووە هەردەم ژمارە بووە لە ناوچەکەدا، ئینجا لێرەدا بۆیە کراوە بە ئیدیۆم(بە قنگە خشکێ بەغدا ناگیرێ) لە مێژوودا هەمیشە بە ئۆپەراسیۆن و لەشکرکێشی بێ ژمارە ئینجا کەوتووە و داگیرکراوە وەک لەشکرکێشیەکانی(ئەسکەندەری مەقدۆنی و هۆلاکۆی مەغۆڵ و ئیسماعیل سەفەویی و سوڵتان سلێمانی قانونی و جۆرج بۆشی ئەمریکی و تاد) کەواتە کاری قورس بە گاڵتەوە ناکرێت بۆیە دەوترێت(بە قنگە خشکێ بەغدا ناگیرێ).

١٩٩-بە کارەکەر بڵێیت خانم کاسە و کەوچکت ئەشکێنێ:-

ڕێزگرتن لە یەکتری کارێکی بەجێ یە، بەڵام بۆ ئەویش وتراوە:(هەموو شت بە خوێ و خوێش بە مەعنا کە لە بنەچەدا خوێش بەمەنە، مەن جۆرە پێوانەیەکە) واتە سنورێک دەبێت بۆ هەموو هەڵوێست و کار و کردەوەیەک یان خواردن و خواردنەوەیەک هەبێت، کارەکەر یان بەکرێگیراو و خزمەتکار واتە کارکەری ماڵ و دیوەخان و کێڵگە و تاد دەبێت هەم کاری دیار بێت هەمیش شوێن و جێگەی ئەگەر ئەو بە ئارەزووی خۆی ڕەفتاری کرد تۆش پێی بڵێی خانم ئەوا دەبێتە خاوەنی ماڵ و پێ لەسەر پێیان دادەنێت و هەندێجار بەخاوەن کار و ماڵ دەڵێت(قەیچیەکا بۆ دەستێکی نادەیدەیتێ یان بۆ دەستێکی ناگەیەنێی خۆ دونیا خرا نابێت) یان هەندێکجار لەخۆی دەردەچێت کاسە و کەوچکی ماڵ دەشکێنێت، ئەم ئیدیۆمە بۆ ئەوە بە کارهاتووە هەر کەسە و ماف و شوێن و جێگەی خۆی هەیە و کەس ناتوانێ کاری کەسێکیتر ئەنجام بدات و ڕێزیش وەک هەموو شتێک سنوری خۆی هەیە.

٢٠٠-بە کەروێشک دەڵێ ڕاکە، بە تانجیش دەڵێ بیگرە:-

وتراویشە(لەگەڵ مەڕ شین دەکات و لەگەڵ گورگیش گۆشت دەخوات) یان(دوو قوز و دوو قونە) یان(کەری ناو جۆگەیە) کەروێشک لێرە زۆر لێکراو و پەلامار دراوە و ژیانی لەمەترسیدایە کە پێی دەوترێت(ڕاکە) ئەوە ڕێنوێنی و هاندانیەتی و ئەگەر دەربازی بێت ئەوا قەرزاربار دەبێت، تانجیش کە زۆردار و هێرشبەرە و دەیەوێت دەست بەسەر گیانی دابگرێت کە پێی دەوترێت(بیگرە) واتە تۆ شایستەی ئەو کەروێشکەی مەهێڵە ڕابکە و بیگرە و بیخۆ ئەمیش مەرایی و کوسکێشی و ماستاو کردنە و هەر هیچ نەبێت لایەنگیری ئەو پەلامار و کارەکەی دەکەیت و بەو گوفتار و زارشیرینی و مەراییە خۆت لە گورگ نزیک دەکەیتەوە، هەڵبەت ئەم ئیدیۆمە کەروێشک و تانجی کراون بە دوو دژ و نەیار و ناحەز بەڵام ئەمە بۆ مرۆڤەکانیش ڕاست و دروستە هەندێ مرۆڤ هەیە لەیەک کاتدا لەگەڵ دوو لای نەیار و ناحەز و دژ بە یەکە و لەلای هەردووکیان بە دۆست ئەژمار دەکرێت لەڕاستیشدا مرۆڤێکی دووڕوو و دوو زمان و درۆزن و کوسکێشە.

٢٠١- بە کەریان وت مەعریفەت بنوێنە، لنگی هەڵبڕی و تڕێکی کەند:-

کورد ئەگەر دڵی کارێک نەگرێت دەڵێت(بریا تڕێکت بکردایە) یان(دیسان گووت تێکرد) یان(تڕێکی کرد و کارەکەی تێکدا) لێرەش ئەم ئیدیۆمە(مەعریفە و کەر)ی کردووە بە بنەما بۆ ناوەڕۆکی ئیدیۆمەکە، مەعریفە زانست و زانیاری و هۆش و ڕووناکبیریە، کەریش گوێدرێژ و بە ستەزمان و کۆڵبەر و ماندوو و باربەرە، ئینجا کوردیش (گوێ لەمستی و بارهێنان)ی ئەو گیانلەبەرەی بە نەفامی و کەودەنی لە قەڵەم داوە بۆیە ئەگەر کەسێک کاری قورس بکات و کارەکەر و گوێ لەمست بێت سیفەتی(دەبەنگی و کەودەنی و کاڵفامی و کەر)ی دەدەنە پاڵ، هەموو ئەمانەش گوزارشتە بۆ ئەوەی کەر و مەعریفەتیان نەوتووە بۆیە ئەگەر کەسێک بە نەفام دابنرێت و داوای کارێکی حەکیمانەی لێ بکرێت و نەتوانێت ئەنجامی بدات و کارێکی نەخوازراو و نابەجێ بکات، دەوترێت(بە کەریان وت مەعریفەت بنوێنە لنگی هەڵبڕی و تڕێکی کەند).

٢٠٢-بەبێ گۆرانی شایی دەگێڕێت:-

وتراویشە(لە وشکی بەیاری هەڵدەپەڕێت) ئەوە بۆ خەڵکی دڵتەڕ بە کارهاتووە کچە عازەب و کوڕە عازەبی خوڕت هەبووە هەر لەو گۆڕەی سیوسیوەی دەرگای داری گرتووە و لە تەکیەوە دەستی کردووە بە هەڵپەڕین و پێی وابووە چ کچە لە دەستی یان کوڕە لە دەستی و هیچ ئاواز و گۆرانیەکیش نە وتراوە و نە لێدراوە تاوەکو بەو ئاواز و گۆرانییەی هەڵپەڕێت تەنها گەشەی هۆڕمۆنەکانە ئەو جۆش و خرۆشەی بۆ پەیداکردووە ئەگەر نا نە گۆرانی و نە زوڕنا و نە دۆ(کچ) هەیە ئەو بەزم و هەڵپەڕینەی لە چییە؟ ئینجا لە کوردەواریدا بەو کەسانەی کە دڵیان زۆر تەڕە و نانی پێ ئاوڕژێن دەکرێت بە ئیدیۆمەوە دەوترێت(بەبێ گۆرانی شایی دەگێڕێت).

٢٠٣-بوار بە باران، گەڕەک بە ژنی جوان، مێگەل بە بەران:-

بوار: بوهار و بەهار،ساڵی خۆش و پڕ باران نەبێت بەهاران دونیا سەوز و تەڕ نابێت، گەڕەکیش ئەگەر ژنێکی جوانی لێ نەبێت ئاوەدان و کۆمەلایەتی و پڕ باس و خواس و کۆڕ و کۆبونەوە نابێت، مێگەڵیش ئەگەر بەران و نێرییەکی جوانی نەبێت ئەوا ئەو کار و بزنانەی لە ڕانەکە دەکەونەوە قرغ و خاپەرۆک و ئایەغ و نابووت و نارەسەن و پەڕپوت دەبن و چ مێگەڵەکی جوان نایەتە

بەرچاوان، هەر بۆیە کورد هەرسێ حاڵەتی بە دیدە گرتووە و فەرمویەتی:(بوار بە باران و گەڕەک بە ژنی جوان و مێگەڵ بە بەران).

٢٠٤-بووک گەیشتە ناو دالان، خەسو وەک ورچ دەینالاند:-

هەندێک ووشە هەن وەک دژیەکیان لێ هاتووە لەوانە:(بوک و خەسو) و(مشک و پشیلە) و (دۆست و ناحەز) ..تاد، بوک لە کوردەواریدا بە هاوژین و هاوسەری کوڕی ماڵ وتراوە، خەسوش دایکی کیژ و کوڕە دەگرێتەوە، کەم ڕێکەوتووە بوک و خەسو کۆکبن بەڵکو بە درێژایی تەمەنیان ناتەبا و ناڕێک و نە گونجاون بەیەکەوە، ئینجا لەهەمووی سەیرتر ماوەیەکەوە بوک یان کیژان ئۆینباز بوون و لەدوای خەسو وشەی گیان بە کاردێنن وەک(خەسو گیان) هەڵبەت ئەمەش ئیدیۆم و کینایەکی مەبەستداری مەکربازیانەی نوێیە کیژان و کچان فێری بوون ئەگەر نا (خەسو و گیان) عەرەب وتەنی(کوجا مەرەحەبا) چونکە ئەو دووانە تا ڕۆژی قیامەت و پەسڵان ناتەبان، بەهۆی ئەو ناتەباییە، قسەی یەکتریان ژانە سەرە بۆیە کورد **وت**ویەتی(بووک گەیشتە ناو دالان خەسو، وەک ورچ دەینالاند).

٢٠٥-بۆ گیسکێک گایەک مردار مەکەوە:-

زۆر ئیدیۆم وەک ئامۆژگاری هاتووە وەک(ئاو بتبات لەپردی نامەرد مەپەڕەوە) ئەم ئیدیۆمەش ڕێنوێنی و ڕێنمایی گرتۆتە خۆ، بەراوردی دوو ئاژەڵ دەکات لە ڕووی سود و توانا و قەبارەیان بۆ نمونە(گیسک) بێ تەنگ و تۆژ و قەبارە بچوک و لاواز و بێ گۆشتە، لە بەرامبەردا(گا) قەڵەو و پڕگۆشتە و توانای هەوجاڕ ڕاکێشان و جووت و گاگێرەی هەیە، مەبەستی سەرەکی ئیدیۆمەکە ئەوەیە بۆ شتێکی بچوک شتێکی گەورە لە کیس خۆت مەدە یان بۆ شتێکی هەنوکەیی و خراپ شتێکی هەتاهەتایی و باش لە دەست خۆت مەدە یان ڕوونتر بۆ ئامانجی گەورەتر هەوڵبدە نەوەک کاری بچوک و شتی خراپ.

٢٠٦-بۆ نانێک ماڵی خۆی جیاکردەوە:-

نان ئەو خۆراکەی هەموو مرۆڤێک هەوڵی بەدەستهێنانی دەدات چ بە ڕێگەی دروست یان نا دروست، ناتوانین بەبێ زاد و نان هەڵبکەین و چیرۆک و بووبووی زۆریش هەن بە هۆکاری لە بەهەشت دەرچونی باوکە ئادەم و دایکە حەوای دادەنێن، هەر بۆیە تا ئێستا نەوەکانی ئادەم(ئادەمیزاد) هەر بەچاوی دەست کەوت سەیری ئەم زاد و قوت و نانە دەکەن جارێک بۆ نانێک خۆیان لە

بەهەشت وەدەر دەنێن و بۆ نانێکیتر خۆیان دەدەن بەکوشت و هەندێکجاریش بەهای خۆیان لە مرۆڤەوە لە دەست دەدەن بەوەی بۆ بەدەستهێنانی نان(قۆچ و چڕنوک و گەزگرتن و شمشێر و چەک) بەکاردەهێنن یان شان و باڵ و بە ئارەقەی نێوچەوانەوە بەرهەمی دێنن، ئەم حاڵە زۆر ئیدیۆم و پەند و دەربڕی لێ دروستبووە ئەم ئیدیۆمە نمونەیەکە گوزارشتیە و مەبەست تێیدا ئەوەیە مرۆڤ نابێت بۆ پاروە نانێک خۆی لە دۆست و خزم و خوێش و نەتەوە و میللەت و هاوسێ و کەس و کاری خۆی جیابکاتەوە چونکە ئەو پاروە هەر دەست دەکەوێت نەوەک بەو شێوەیەی ببێتە مایەی نیگەرانی و دڕدۆنگی و دوورکەوتنەوە لەیەکتری.

٢٠٧-بۆقێ دەقیرێنێ، دەمی پڕ با بێت:-

زوورنا بەبێ پڕ با بوونی گوپی مرۆڤ لێ نادرێت، شەڕیش بە شیر و مامەڵەش بەدراو نەبێت ئەنجام نادرێن، قیرە قیری بۆقیش چ بە تاک ژەنیار بێت چ بە کۆمەڵ و کۆنسرێت پێویستیان بەدەم پڕ با بوون هەیە، ئەمەش گوزارشتیە واتە تا لە توانای خۆت ڕانەدیت مەچووە مەیدانێ یان ئەگەر پشتت بە چیای سەفین نەداوە کارێکی قورس و یاخی ئەنجام مەدە، یان کلکێکی بە هێزت نەبوو وەک سەگ ئێسقانت پێ ناشکێت، هەموو ئەمانە واتە ئەو کارەی کە کاری تۆ نییە خۆتی لێ مەدە چونکە وتراوە(بۆقێ دەقیرێنێ دەمی پڕ با بێت).

٢٠٨-باوکم کوژرا چ بە شیر چ بە تیر:-

کوشتن چ بە تیر بێت یان شیر هەر کوشتنە، ئەم ئیدیۆمە بەو مەبەستە بەکاردێت کە تۆ شتێکی گرانبەها یان دانسقە و دەگمەن لەکیس بدەیت گرنگ نییە چۆن لەدەستت داوە دواجار لەتۆ ڕۆیشتووە، ئینجا کاتێک باوکمان کە ئازیزترین کەس بێت لامان کە کوژرا کوژرا ئیتر پێویست ناکات شێر و ڕێوی بۆ بهێنرێتەوە چۆن کوژرا بەچی کوژرا، ئەم پەندە واتە شتە بە نرخەکان کە نەمان چۆن و کەی نەمان هیچ لە لەدەست دانیان کەم ناکاتەوە.

٢٠٩-بەرەی خەڵکی دەبێت لەسەری هەستیت:-

وتراویشە(بە قەد بەرەکەت پێ ڕابکێشە یان بۆ کوڕمان دەچینە سەر بەرەی خەڵکی و بۆ کچیشمان خەڵک دێتە سەر بەرەمان یان بەرە لەلای تەنکییەوە دەدڕێت) ئەم هەموو شێرە و بێرەیە سەبارەت بە بەرە گوتراوە لە ئیدیۆمی

کوردیدا بەڕە کە ڕایەخێکی تەونکاریە چ بە خوری و موی ڕێسراو یان پەڕۆ چنراوە، مرۆڤ لەسەر دادەنیشێت و پاڵ دەکەوێت و دەخەوێت و تاد، هەموو مرۆڤێک لە نێو کوردەواریدا بەڕە شڕەیەکی هەیە بەگوێرەی توانای خۆی، هەر کاتێک بچیتە ماڵی یەکێک ئەوا فەرموت لێ دەکرێت و بەڕەت بۆ ڕادەخرێت، کە تۆ میوان بیت هەم بەڕەت بۆ ڕادەخرێت و هەمیش ڕێز لێگیراو دەبیت، لەو ئیدیۆمەدا ئەم لەسەر بەڕە هەڵسانە گوزارشتیە واتە چوونە سەر بەڕەی خەڵکی کاتییە و قاوەڵتییە و نەوەک هەمیشەیی و داکوتین، بەڵکو دوای چاخواردنەوە و میوانی دەبێ ماڵ ئاوایی لێ بکەیت و لەسەر بەڕەکە هەڵبستیت و بۆ خاوەنەکەی بگەڕێنیتەوە بۆیە لە دەربڕینی کوردەوایدا ووتراوە(بەڕەی خەڵکی دەبێت لەسەری هەستیت).

٢١٠-بەرد ئەدرێت بە دەرگای داخراودا:-

وتراویشە(دەرگایەک کلیلی هەبوو مەیشکێنە) کەواتە دەرگایەک داخراو بێت و کلیلیشی نەبێت نەک هەر بەردی لێ دەدەرێت ئەگەری شکان و لەڕێسمەبردنیشی هەیە، ئەو دەرگایانەی کراونەتەوە یان ئاسان دەکرێنەوە و والا و کراوەن زۆر زەحمەتە کەس بیر لە بەرد تێ گرتنیان بکاتەوە، بەلام ئەو دەرگایانەی دەخراون لەبارن بۆ بەرد تێ گرتن، ئینجا ئەم دەربڕینە هەر بۆ دەرگا نەوتراوە بۆ بیری داخراو و ئەدگاری ناجۆری داخراو و گۆشەگیری و کار و کردەوەی نەزانراو و داپۆشراو و کلۆمکراو دەتوانرێت وەک هۆشداری و ئاگادارکردنەوە و ئامۆژگاری بوترێت:(بەرد ئەدرێت بەدەرگای داخراودا).

٢١١-بەشەر لە بەرد سەختر و لە گوڵ ناسکترە:-

مرۆڤ بونەوەرێکە هەم لاواز هەمیش بەهێز، هەندێ جار قاڵبونەوەی مرۆڤ، مرۆڤ سەرسام دەکات چۆن مرۆڤ بەرگەی ئەو هەموو کۆسپ و تەگەرەی ژیان دهگرێت؟ هەبوونی و نەبوونی و گرانی و هەرزانی و شەڕ و ئاشتی و دڕدۆنگی و پێکەوە ژیان و نەخۆشی و لەش ساغی...تاد، لە هەمان کاتیشدا مرۆڤ زۆر بێ هێز و لاواز و بێ دەسەلاتە بەرامبەر دیاردە سروشتی و مرۆییەکانی وەک بومەلەرزە و لافاو و ڕەشەبا و گەرما و سەرما و خۆڵباران و... تاد لەو چوارچێوەیەوە وتراوە(بەشەر لە بەرد سەختر و لە گوڵ ناسکترە) واتە وەک بەرد بەرگەی کەشکاریش دەگرێت و وەک گوڵیش سەرما و گەرما

دەیسوتێنێت.

٢١٢-بەقینگە خلیسکێ دوژمن ناگیرێت:-

وتراوە(بەپێوە شەهید بوو) یان(لەسەر پشتی ولاغی نەهاتە خوارەوە تا شەهید بوو) یان(بەسەر لێواری گوللەدا دەڕوا) هەموو ئەمانە واتە ڕووبەڕووبونەوەی دوژمن بە ترسنۆکی و دوودڵی نابێت، بەڵکو دەبێت بە سەربڵندی و بەپێوە و بە مێرخاسی بێت چونکە خەڵکی ترسنۆک و ژیانپەرست ناتوانن دوژمن ببەزێنن یان دەستگیری بکەن هەربۆیە لەو ئیدیۆمەدا بە مەبەست و توانج (قینگە خلیسکێ) بەکارهاتووە بۆ کەسی ترسنۆک و بێ توانا پێی وتراوە(بەقینگە خلیسکێ دوژمن ناگیرێت).

٢١٣-برای باوەژن، نە دۆستە نە دوژمن:-

باوەژن خۆی خراپ دەبێتە دایک ئینجا نۆرەی براکەیەتی ببێتە خاڵ، زۆر دەمێکە گوێبیستی ئەوە بویتی کە وتراوە(باوەژن خوا بناسە) لە هەزار باوەژنی یەک باوەژن خاس دەچەرخێ و ئەوانیتر زڕەیان دەگاتە کەشکەلانی فەلەک، کە باوەژن نەبێتە دایک و شوێنی دایک نەگرێتەوە ئەی چۆن براکەی ناسیاوەتی و ئاشنایەتی و دۆستایەتی بۆ ئێمە دەبێت کەواتە بۆیە دەوترێت برای باوەژن نەدۆستە و نەدوژمن واتە نە بەچاوی خاڵ لێیی بڕوانە و نە بە چاوی ناحەز و دوژمن بەڵکو بە ئاسایی دەبێت وەربگیرێت.

٢١٤-برسی مەنێرە بۆنان، جوانیش مەنێرە بۆ خوازبێنی:-

دەوترێت: (سکی برسی لە هیچ ناپرسی)، یان(یان برسی ئامۆژگاری وەرناگرێت)، چونکە هەموو خولیا و ئارەزووی لەسەر دابینکردنی پارچە نانێکە تاوەکو گەدەی پێ پڕبکاتەوە و برسێتیەکەی بڕەوێنێتەوە، هیچ بەند و بالۆرەیەکیش شوێنی سک خاڵیەتی ناگرێتەوە، توشی هەر نانێک بێت لوشی دەکات لە برژان و خاوی و گرمخاوی و کەڕەپوو و تاد ناپێچێتەوە، جوانیش واتە گەنج و لاو ئەگەر گەنج و لاویش بنێری بۆ بینینی کچان ئەوا هەموو کچێکیان بەدڵە و پێ جوانە تەنها و تەنانەت ئەگەر دوو داوە مووی بەسەریەوە بێت ڕازیە و پێی نەرم و نیان و شۆڕەبی و شۆڕە ژنی خەونەکانیەتی هەر لەبەر ئەمەیە بووە بە ئیدیۆم و کورد وتویەتی(برسی مەنێرە بۆنان،جوانیش مەنێرە بۆ خوازبێنی).

٢١٥-بە گوریسی خەڵکی دەڵێ پەتە:-

گوریس، کیوول و کندرێکی درێژە، دوای ڕێستنی مووی بزن بەو کەرەسەیەی کە بووە بەگڵۆرەی موو لەلایەن وەستای خۆیەوە دەڕێسرێت و دروست دەکرێت بۆ کۆمەڵێک پێداویستی بەکاردەهێنرێت بە تایبەت بۆ بەستانی(بار) چ لەسەر پشتی ولاغەبەرزە بێت یان لەناو عارەبانەی تراکتۆری بێت، هەروەها بۆ بەستانەوەی کەر و ماین و ئێستر و ئەسپ بەکارهاتووە، یان توندکردنی تێڵەگەی گەنم و...تاد هەندێجار ئەم گوریسە بەهۆی زۆر بەکارهاتن و کۆنیەوە دەخورێتەوە و پارچەپارچە دەبێت بەهەر پارچەیەکی دەوترێت(پەتە) وەک(تیلم)ە پەڕۆ کە خاسیەتی گوریسیەکەی لەدەست دەدات و بۆ بار بەستان و تێلەکێشی دەست نادات، ئینجا هەندێ کەس هەن شت و مەکی خەڵکی دەشکێنن و بایەخی پێ نادەن تەنها مەدح و ستایش و پیاهەڵدان بە کەلوپەلی خۆیاندا هەڵدەدەن، ئینجا لە کوردەوارییدا بە درکە و ئیدیۆمەوە دەوترێت فلانە کەس گوریسی خەڵکی پێ پەتەیە واتە شتی خەڵکی بە هەند وەرناگرێت و پێی هیچ نییە.

٢١٦-بۆ باجی حەلاوی باس بکە:-

دەگێڕنەوە لەم شاری(سلێمانی)یەی خۆمان پورە(حەلاو)ناوێکی جولەکەی دوکاندار هەبووە، وردەواڵەی فرۆشتووە، خەڵکی شار بە(موسڵمان و گاور و جولەکە)ەوە خۆشیان ویستووە و کڕیاری کەل و پەلەکانی بوون، بەلام ئەم پور حەلاوە گوێی زۆر گران بووە، هەر کەسێک گفتوگۆ و قسەی لەگەڵ کردبێت ئەوا زۆر درەنگ حاڵی بووە یان هەر حاڵی نەبووە، بۆیە ئەگەر قسەیەک جێگەی(وەرگرتن) نەبێت یان(باوەڕ) پێکردن نەبێت دەوترێت(برۆ بۆ باجی حەلاوی باس بکە؟!) یان دەوترێت:(دەڵێی بۆ باجی حەلاوی باس دەکەیت؟).

٢١٧-بە پتی خۆی دەتەکێنێ:-

ئیدیۆمێکە بەکاردەهێنرێت بۆ کەسێک کە خۆی زۆر خاوێن و باوێن ڕابگرێت و خۆی لە هەموو کارێک نەدات و زوو زووش خۆی دادەتەکێنێ لە تۆز و خۆڵ ئەمە لایەنە ڕاستەقینەکەیەتی، وەک دەربڕینەکەش ئەو کەسەی پێی دەوترێت(بەپتی خۆی دەتەکێنێ) واتە فیزبەرز و خۆبەزلزان و لەخۆبایی و دڕدۆنگ و دوو دڵە بەرامبەر هەموو شتێ ڕازی نابێت یان پێی شورەییە یانیش لوتبەرزە، بۆیە کورد بەتەوسەوە بەو جۆرە مرۆڤانە دەڵێت کوڕە بابە فلانە کەس

بەس بەپتی خۆی دەتەکێنێ.

٢١٨-بەراز خۆی لە سەگ بدات گلاو دەبێت:-

بەراز و سەگ لە کۆمەڵی کوردەواریدا هەر دووکیان بە(گلاو) دادەنرێن و بۆ بەریەکەوتن لەگەڵ مرۆڤ قێزەونن، ئەگەر ڕووبدات دەستت بەر سەگ یان بەراز بکەوێت ناچار دەبێت بچیت دەستت ئاوەگڵ(ئاوەگر) بکەیت، ئینجا لەو ئیدیۆمەدا هاتووە بەراز بە بەرازی خۆی بە سەگ بکەوێت گلاو دەبێت واتە پێویستە(بە گڵ+ئاو) بشورێت تاوەکو گلاویەکەی نەمێنێت ئینجا وەک ئیدیۆم بۆ دوو کەسی پیس و گلاو بەکاردێت کە هاوڕێی یەکتری بن یان کەسێک زۆر پۆخڵ و نارەسەن و پیس بێت بە درکەوە پێی دەوترێت(بەراز خۆی لەسەگ بدات گلاو دەبێت).

٢١٩-بکەویە بەرپێیان، نەکەویە سەرزاران:-

زۆر گوێت لێبووە وتراوە کۆمەڵێک(حاجی) کەوتونەتە بەر پێیان و گیانیان سپاردووە، یان وتراوە: سمکۆلانی ولاغەبەرزە زەوی و زارەکانی نەهێشتین یان هەوڵدراوە زەردەشت بخرێتە بەردەمی کۆمەڵێک گای خورتەوە تاوەکو پان و پیلیق بکرێتەوە، کەوتنە بەرپێیان جگە لەوەی بە ئازار و ئەشکەنجەیە گیان سپاردنیشی بەدواوەیە، ڕەوینەوەی ئاژەڵ و مرۆڤ لە یەکدی دەچێت چونکە هەردووک گیانەلایانە بۆ ژیان و لە مەترسیەکاندا وەک یەک دەڕەونەوە و ئەوەی بکەوێتە بەر پێیان پێی لێ دەنێن بۆ دەربازبوونی خۆیان، بەلام جیاوازی مرۆڤ لەوەدایە کە قسەکەرە و زمانی بە خراپ و چاک دەگێڕێت، زمان خراپییەکەی لە جەنجەڕ و کاکوت و کەوتنە بەرپێیان خراپتر دەهاڕێت و کەسایەتی مرۆڤ دەتوانێ بکاتە کاوکۆت و سوک و ڕیسوای بکات بۆیە کورد لەدرککردنی بەم حاڵەتە وتویەتی(بکەوە بەرپێیان، نەکەوە سەرزاران)

٢٢٠-برا برایە بازاڕ جودایە:-

وتراویشە برا برایە کیسەی جودایە، ئەگەر دوو گوجیلە لەبری مرۆڤ بکەینە نمونە بەبێ پارچە گۆشتێک زۆر بەهێمنی لەسەر شان و ملی یەکتری دەخەون بەلام کەپارچەیەک گۆشتت خستە بەردەمیان گوێت لەمرە و چاوت بەددان گرکردنەوەیان دەکەوێت زۆر بکێشێت پەلاماری یەکتریش دەدەن، ئەمە واتە تەماحی پارچە گۆشتەکە، حاڵەتەکەی لەدەست لەملانێوە گۆڕی بۆ ململانێ، ئینجا

دوو بـرا کـه دهگهنـه نـانی خۆیـان بـه ئاشـکرا بـۆ ئـهوهی دووچـاری حاڵـهتی گوجیلـهکان نـهبـن دهڵێن(برامـان برایـی، کیسـهمان جیـایی) یـان بـرا برایـه بـازاڕ جودایـه، واتـه هەرکەسـه و بـهگوێرهی گیرفـانی خـۆی، خـوێن و خزمایـهتی لـه جێگەی خۆی.

٢٢١-بەنی برای ئاوریشمه:-

وتراویشه(ڕیسه بێره موویه) مرۆڤ لەبەر ئەوەی بونەوەرێکی کۆمەلایەتیه بێ یەکتر هەڵناکەن به تایبەت ژیانی خوشک و برا، خوشک لەکۆمەڵی کوردەواریدا برای زۆر خۆش دەوێت، هەرشتێک لەلای برا و باوانیەوە بچێت بۆی ئەو بەنرخ و ڕێزەوە لێی دەڕوانێت ئەگەر داوەبەنێکی بزنێکیش بێت یان داوه بەنێکی خوری و سـوف بێـت ئـەو وای لێـک دەداتـەوه بەنێکی(ئاوریشـمیه) چونکـه ئەوەنـدەی براکەی خۆش دەوێت هەموو شتەکانی ئەو بە جوان دەبینێت بۆیـه لـه ئیدیۆمی کوردەواریدا بووه بەدەربڕێکی زۆر جوان بۆ خۆشەویستی خوشک بۆ برایان وتراوە(بەنی برای ئاوریشمه) واته گفتوگۆ هەڵناگرێت و تەنەکەی بەر دەرگاشیان زیووە و تەپاڵە و ڕیخیان پشکۆی شەوی تاره.

٢٢٢-بەدرێژی یان بە پانی هەر دەچتەوه سەربانی:-

ئـەم ئیدیۆمـه بـۆ پێوانـه بـەکاردێت، بـەلام ئـەژماریش بـۆ پێوانەکـه نـەکرێت، بۆ نمونه دوو جوتیاری کورد کێشه و گرفتیان لەسەر(ناوان) واتـه بارسـت و نێوانی دوو پارچه زەوی تەنیشت یەکتری هەیه، که هەندێکجار ئاڵۆزی دروست دەبێت و ڕەنگه به خوێن ڕشتنی یەکتری کۆتایی پێ بێت، چونکه یەکێک له وەرزێرەکان بـەهیچ پێودانگێک ڕەزامەنـد نابێت تـەنها ئـەوەی خـۆی گەرەکیـەتی و حسـاب بـۆ قارس و ناواندانەری گوند و ئاوایی و کێڵگه نەکات، یان دەسـەلاتداری ملهوڕ بۆ گرتنەبەری دەسـەلات هیچ ڕێکەوتنامـه و ئاگربەسـت و پـەیمانێک لەگـەڵ یـاخی و ئۆپۆزسیۆنی ولات ناباته سەر تەنها ئـەوەی خـۆی مەبەسـتیەتی ئـەوه جـێ بـەجێ دەکات، یان لەسیستەمی دەرەبەگایەتی ئاغا و کێخوای ئاوایی هیچ گوێ بەقسـه و بیروبۆچونی مسکێن و جوتیـار نـادات و ئـەوەی لەمێشـکی خۆیـەتی هـەر ئـەوەی جـێ بـەجێ دەکـات بۆیـه بـەو شـێوه هەڵسـوکەوتانه لـه ئیـدیۆم و دەربـڕی کوردەواریدا ووتراوە(بەدرێژی یان بەپانی هەر دەچتەوه سەربانی).

٢٢٣-بە ئالیکی کەر جوتی ئێستر ناکرێت:-

توانای هەر یەک لەو دوو وڵاغە(گوێدرێژ و ئێستر) لە کارکردنی وەک جوت و باربردن و بەزین و سوارە و لۆقەدا جیاوازە بە دڵنیاییەوە ئێستر بەهێزترە و بەرگەی باربردنی ناوچە شاخاوی و سەختەکانی هەیە و بۆ ئەمەش پێویستی بە ئالیکی باشتر لە گوێدرێژ هەیە، بەگوێرەی ئەم دەربڕە بێت ئالیکی(کەر) کەمتر و خراپترە وەک لە ئالیکی ئێستر، کەچی هەموو کارێکی قورسیشی پێ دەکرێت لە کێڵگە و بردنە ئاش و گواستنەوەی قشرە و ڕەشکەی کا و...تاد، ئەمە یەکێک بەکاریدەهێنێت کە کارێکی قورسی لە ئەستۆ و لەسەر شان بێت لە بەرامبەریشدا کرێ و موچەیەکی کەمی هەبێت یان کارێکی قورسی پێ بسپێردرێت و لە بەرامبەریشدا پاداشتێکی کەم وەربگرێت ناچار بە تەوس و دەربڕینەوە دەڵێت(بەئالیکی کەر جوتی ئێستر ناکرێت).

٢٢٤-برکی گەڵاوێژ:-

لە سەرەتای مانگی(ئاب) و مانگی گەڵاوێژ لە باشوری کوردستان و نزیک گەرمەسێر و گەرمیان زاواوەی(برک)ی گەڵاوێژ دەوترێت، ئەمەش لەدوای هەڵهاتنی ئەستێرەی(گەڵاوێژ) دێتەکایەوە، بە ڕۆژ دونیا گەرمە بەو گەرمییە دەوترێت(برک) و بەشەویش فێنک و شێدارە، دەبێتە هۆی خاوکردنەوەی گەڵا و بەرووبووم، سەرەتای دەرکەوتنی پایزە و خەرمانی دەغل و دان نابێت بگاتە(برکی گەڵاوێژ) چونکە خاو و چیڕ دەبێتەوە بۆ کوتان لەبار نابێت، بۆ گەڵاجاڕی توتنیش هەر زیانی هەیە و نایەڵێت تەواو وشک ببێتەوە.

٢٢٥-برا ئەگەر گاوانە، خوشک چاوی لە دەستانە:-

لە کوردەواریدا برا بەپشت و پەنا و قەڵا و بەم دواییانەش بە(سەفین) وەک دەوترێت(پشتی بە سەفینی داوە) یان(پشتی بە سەفینی بەستووە) واتە ئەو کەسە بێ کەس نییە و پشتێکی هەیە بۆیە وادەکات، گاوانی ئەگەر چی پیشەیەکی حەڵاڵ و زەڵاڵە بەڵام کورد بە بەراوردی شوانکارە بەپیشەیەکی خوارتر سەیری دەکات ئەمەش لەشایی و هەڵپەڕکێی کوردەواریدا ڕەنگی داوەتەوە لەسەر سەرچۆپی و(سەرچۆپی کێشی) هەزاران شەڕ ڕوویداوە بەڵام لەسەر(گاوانی) کەمترین ئارەقە ڕژاوە، لەبەر زاڵی کلتوری پیاوسالاری لە کۆمەڵی کوردەواری ڕۆژهەڵاتیدا ئیتر کچ یان خوشک (بەبێ هێزخۆی هاتۆتە بەرچاو بەگوێرەی داب

و نەریت و کەلتور) بۆیە هەموو کات بە ستایش و (سەناوە) بە باوک و برا و کەس و کاری خۆیدا هەڵگوتووە و زیاد لەپێویست بەرز و پیرۆزیان دەکات و هەمیشەش چاوی لەدەستیانە بۆ هەموو جۆرە هاوکارییەک و حەزیش دەکات زوو زوو سەری لێ بدەن تا بە خەڵک و دەروهاوسێی بفرۆشێتەوە و بڵێ(من زۆربەی ڕۆژەکان برا و کەس و کارم سەردانیم دەکەن و ئاگایان لێمە) ئینجا ئەو حاڵەتانە ئەو ئیدیۆم و پەند و دەربڕینەی دروستکردووە(برا ئەگەر گاوانە، خوشک چاوی لەدەستانە).

٢٢٦-بەشەر ئەگەر دەستی خۆی دیت بابی خۆی ناناسێت:-

بونیادەم و بەشەر مەبەست لێیان مرۆڤە، خاسیەتی جۆراوجۆر لە مرۆڤەکاندا هەیە و هەڵسوکەوت و بیر و باوەڕ و ئەندێشە و ئەدگاری جیاواز جیاواز لێیان بەدیدەکرێت بە نمونە خۆ بەزلزان و گەورە یان لووتبەرز و خۆسەپێن و خۆبەشت زان و...تاد، پێکهاتەی بەشەر وایە لە لاوازی و کزۆڵی و داکشان و نەخۆشی و هەژاری و بارودۆخ خراپی بێت خاسیەتی خۆبەکەمزانی و ملکەچی و بێ دەسەڵاتی و بێ نەفسی و سادەیی و خاکیەتی زیاد دەکات بەپێچەوانەشەوە کە هەبوو و دەوڵەمەند و تەندروست باش بوو واهەست دەکات پێویستی بەکەس نەماوە و کەس ناناسێت، بەنمونەی جوانتر مناڵ تا دەبێتە سەرووی هەژدە ساڵی لەلایەن دایک و باوکیەوە گۆش و پەروەردە و بەخێو دەکرێت لە مناڵیدا ناتوانێت خۆشی خاوێن بکاتەوە و ژەمێکیش خۆراک پەیدا بکات و ناتوانێت هەنگاوێکیش بڕوات، لە مێرد مندالێدا بەبێ دایک و باوک هیچ پێداویستیەکی بۆ دابین ناکرێت کورت و کرمانجی(کەس لەپڕێک نەبووە بەکوڕێک)، ئینجا ئەو مناڵە کە گەورە بوو و بووە خاوەنی دەسەڵات و دارایی و ماڵ و مناڵی خۆی ئەوا ئەوەندە لەخۆی دەگۆڕێت باوکی خۆشی ناناسێتەوە کە بەخێوی کردووە وادەزانێ لەپڕێ بووە بەو پیاو و کوڕە بۆیە کورد ژیرانە وتویەتی(بەشەر ئەگەر دەستی خۆی دیت بابی خۆی ناناسێت).

٢٢٧-برامان برایی کیسەمان جیایی:-

لەبرا خۆشەویستر بۆ برا برایە، بەڵام بۆ بژێوی ماڵ و مناڵ کیسە و داهات و ڕزق و ڕۆژوو هیچ بواری تێدا نییە دەبێت جیابێت و جیابکرێتەوە و هەر کارێک کە بەرژەوەندی و کەسابەتی تێکەوت دەبێت مامەڵەی عەشق و ڕەزایی تێدا

ئەنجام بدرێت ئینجا ئەو حاڵە ڕاستەقینەیە بووە بە ئیدیۆم و بۆ ڕزق و ڕۆژوو و بژێویی و پارە و پول و مامەڵە دەوترێت(برامان برایی کیسەمان جیایی).

٢٢٨-بار بە لاباران، هەر ناگاتە هەواران:-

باری سەر وڵاغەبەرزە و باربەران و گوێدرێژ ئەگەر لاسەنگ و خوار بێت و ببێتە لابار ئەوا زۆر زەحمەت و دژوارە بگاتەوە ماڵ و هەوار، مەگەر چۆن گەرنا هەردەکەوێت، چونکە لابار جگە لە تێکدانی لاسەنگی لە ڕێکردنی وڵاغەکە دەبێتە هۆی ئەوەی بارەکە بە تەواوەتی هەنگاوەکانی گوێدرێژ و باربەرەکە بگرێت و نەهێڵێت پەلەکانیشان هەڵگرن و کرداری ڕێرۆیشتن تەواو پەکی دەکەوێت بۆیە ووتراوە(بار بە لاباران هەر ناگاتە هەواران) ئەمەش بۆ کردارێک دەوترێت یان کارێک کە لەنگ و خواروخێچی و کەموکورتی و کەلەبەرەی زۆرە دەوترێت بەو شێوەیە بڕوات کارەکە سەرناگرێت چونکە(بار بە لاباران، هەر ناگاتە هەواران).

٢٢٩-بەرد کوڵاندن:-

بەرد کانزایەکی ڕەقە و چەندین جۆری (ئاگرین و گۆڕاو و نیشتو)ی هەیە، بەرد داخ و دەشکێنرێت و ڕێکیش دەخرێت و پارچەپارچە دەکرێت و جۆرەها شێوە و کەرەستەی لێ دروست دەکرێت، بەڵام تا ئەمڕۆ نەزانراوە بەرد بکوڵێنرێت ئەمەش هەر گوزارشتە لە بێ ئەنجامی کارێک دەوترێت فلانە کەس بەرد دەکوڵێنێت و ئەو کارە بەرد کوڵاندنە واتە بێ ئامانج و ئەنجامە.

٢٣٠-بە دەرزی بیر هەڵکەندن:-

بیرهەڵکەندن ئامێری قەڵەم و سمبە و قازمە و جۆرەها ئامێری تایبەتی بۆ دابینکراوە لەگەڵ پێشکەوتنی تەکنەلۆجیای سەردەم، وتراوە خوێندن بیرێکە بە دەرزی لێدراوە واتە بە پێنوسەکەت ساڵانە هەندێک هەڵدەکەنی ئەمە وەک خوازە بەکارهاتووە، بەڵام بیر بە دەرزی لێدان لەو ئیدیۆمەدا واتە کارێکی قورس و بێ ئەنجام دەکرێت چونکە بیر بە دەرزی تەواو نابێت و لە هەڵکەندنی نابیتەوە.

٢٣١-بە دەستێک دوو گندۆرە هەڵناگیرێت:-

دوو کاڵەگ یان شوتی بە یەک دەست هەڵناگیرێت، واتە مرۆڤ لە یەک کاتدا ناتوانێت دوو کار ئەنجام بدات دەبێت کارێک بۆ کارێک بەجێبهێڵێت، بۆیە بەو مرۆڤانەی چەند کارێک بە یەکەوە لەسەرخۆیان کۆدەکەنەوە پێیان دەوترێت(بەدەستێک دوو گندۆرە هەڵناگیرێت).

٢٣٢-بەردێک نەزان بیخاتە ئاوەوە، بە هەزار زانا دەرنایەت:-

وەستای کارزان بەردی زەق دەخاتە نێو دیوارەوە، بەڵام ئەگەر وەستایەکە یان بەنناکە شارەزایی کەم بوو یان سەرەتا بوو زۆر زەحمەت دەتوانێ بەردی زەق بخەوێنتە دیوارەوە، ئینجا ئەگەر وەستایەکی نەزانیش بە سەقەتی بەردەکەی خستە دیوارەکەوە بە هەزاران وەستای لێوەشاوە ئەو قیناجی و بەدگونیەیی و خوارییەی دروستیکردووە چاک نابێتەوە، بەرد ئەگەر بخرێتە نێو ئاوەوە لەبەر سەنگ و قورساییەکەی یەکسەر دەچێتە بنی گۆمەکە و زۆر زەحمەت دەتوانرێت بهێنرێتە دەرەوە ئینجا ئەگەر ئەو کەسەی بەردەکەی فڕێداوە نەزانێت لە چ کات و ساتێک یان لە چ شوێن و ناوچەیەک بەردەکەی فڕێداوە ئەوە خۆ کار لە کارترازاوە و دەرهێنانی ئاستەنگ و ئاستەم دەبێت، بۆیە ئەم درکەیە لە کوردەواریدا بەکاردێت بۆ کارێک یان هەوڵێک بۆ ئەنجامدانی کارێک، لەلایەن کەسێکەوە کە کاری ئەو نەبێت و شارەزایی لە کارەکە نەبێت بەدڵنیاییەوە سەقەتی دەکات و بەهەزار کارناس و وەستا و زانایان چاک نابێتەوە.

٢٣٣-بە ڕۆژووە:-

بە کەسێکی گێڵ، نەفام، کەودەن، بێ ئاوەز-عەقڵ، نەزان، لامل و نەسەڵمێن، خۆبەزلزان، هیچ لەبارا نەبوو، تیابەستە نەبوو، عەشتەبای خوای لێ نەزانێت، فرێ بە جمهوریەتەوە نەبێت، دۆشاو بەگون بێت، هەپرەگون و کاڵفام و تێ نەگەیشتوو و گا بە گون ناس بێت دەوترێت ئینجا فلانە کەس چیە هرێ لە برێ ناکاتەوە و لەو بوارەوە (بەڕۆژووە) واتە دەمی بەستراوەتەوە و ناتوانێت هیچی لە بارەوە بڵێت یان بکات ... تاد.

٢٣٤-بەین دۆستایەتی و دوژمنایەتی، چیا بوک، دبوکە داوە موییک:-

ئەمە شێوەزاری لوڕییە لە گوندەکانی شارەدێی سێگردکانی شارۆچکەی کۆیە بە تایبەت لە ئاوایی ئۆمەرگومبەت بە کاردێت مەبەست لەو دەربڕە ئەوەیە دۆستایەتی ئەگەر بەرقەرار بوو ئەوا نێوانی(بەین) ی مرۆڤەکان هێندە نزیکە تەنها داوە مویەکە و ئەگەریش نێوانیان دوژمنایەتی بوو ئەوا مرۆڤەکان کێوێک یان چیایەکی گەورەی بەزنار لە نێواندایە، ئینجا ئەگەر دۆستایەتیت لەدەستدا دوژمنایەتی جێگەی گرتەوە ئەوا چیایەک دەکەوێتە نێوانەوە بەڵام سوڵح و ئاشتی و پێکەوە ژیان ئەو چیایە دەکاتەوە داوە مویەک.

٢٣٥- بە دیوار وەتن عەمرت چەندە؟ وەت بە کێ بوویشن زانیک:-

ئەمە شێوەزاری لوڕییە لە گوندەکانی شارەدێی سێگردکانی شارۆچکەی کۆیە بە تایبەت لە ئاوایی ئۆمەرگومبەت بە کاردێت مەبەست لەو دەربڕە ئەوەیە کە خانوبەرەی کوردەواری کە لە قوڕ دروستکراوە ئەگەر قوڕەکە تێر کا(کێ) نەبوایە ئەوا ئاوی باران زوو ڕایدەماڵی و دەبووە مایەی دەلاندنی ئاو بۆ دیوارەکان و دیوارەکانی دەڕوخاند، واتە ئەگەر کای زۆر بوایە تەمەنی خانوەکە درێژ دەبوو، ئەمەش وەک کینایە بەکاردێت بۆ کارێکی باش و تەواو لە هەموو ڕووەکانەوە کە مەترسی لە داهاتووی ئەو کاروبارە نەبێت بۆیە ووتویانە(بەدیوار وەتن عومرت چەندە وەت بەکێ(کا) بویشن زانیک).

٢٣٦-بە یەوە بمری، نەک ئەڕای بمری:-

ئەمە شێوەزاری لوڕییە لە گوندەکانی شارەدێی سێگردکانی شارۆچکەی کۆیە بە تایبەت لە ئاوایی ئۆمەرگومبەت بە کاردێت مەبەست لەو دەربڕە ئەوەیە بە هەوڵ و ماندبوون و ئارەقەی نێوچاوان دەتوانی ئەوەی دەتەوێت بەدەستی بهێنیت و چاوت لە دەستی کەس نەبێت چونکە ئەگەر بەتەمای هاوسێ بیت بێ شیو سەردەنێیتەوە، قەت لە حەسرەتی شتێکا مەمرە بەڵکو لە ڕێگەی بەدەستهێنانی بمرە باشترە ئەمەش بە خەبات و کۆشش و تەقەلا بەدەست دێت ئەگەر گیان لەسەر دانانیشی بەدواوە بێت ئاساییە.

٢٣٧-بەهارە لە هەمزە کۆری:-

هەمزە کۆر گوندێکە لە سنوری شارۆچکەی قوشتەپەی پارێزگای هەولێر، دەگێڕنەوە ڕێبوارێک ڕێ دەکات و دەگاتە سنوری ئەم گوندە تڕێکی گەورە دەکەنێت و ئاوڕ دەداتەوە کەس دیار نییە و دەڵێت: بەهارە لە هەمزە کۆری، پاش ماوەیەکیتر ڕێ کردن دووبارەی دەکاتەوە و ئاوڕێکیتر دەداتەوە و بەهەمان شێوە دەڵێت بەهارە لە هەمزەکۆری، بەلام بۆ جاری سێیەم لەگەڵ تڕکردن و ئاوڕدانەوە پیاوێک لەدوای خۆی دەبینێ لێی دەپرسێت کاکە لە مێژە بەدواوەمی ئەویش دەڵێت: ئەوە سێیەمین بەهارە لەدواوەتم، ئینجا ئەو ئیدیۆمە بووە بەدرکە و کینایە بۆ گوزارشت لە هەپرە گونی و کاڵفامی و دەبەنگی کەسێک بەکاردەهێنرێت و ئەگەر کەسێک ئەو جۆرە هەڵسو کەوت و کەودەنیەی هەبێت بەتەوس و گاڵتەوە دەوترێت(بەهارە لە هەمزە کۆری).

٢٣٨-بە چەقەنە حاڵ دەگرێت:-

چەقەنـە: قامک و پەنجـە بەیـەک دادان، حـاڵ: جەزمـەی دەروێش لـەکاتی زیکـرا، بەکەسێک دەوترێت بەچەقەنە حاڵ دەگرێت کە زوو بکەوێتە ژێرکاریگەرییەوە.

٢٣٩-بویتە بنیشتە خۆشەی سەر زاران:-

هەروەها دەوترێت(بووە بە بنێشتە خۆشکەی سەر زاران) واتە کەسێک بکەوێتە ناو زارانەوە وەک بنێشت، بنێشتیش خۆشکە و بەچێژ و بەتام و شیرینە، خۆش واتـە بـە لـەزەت، ئینجـا ئـەو بنێشـتەی لـەناو زاران بێت بـەردەوام دەجورێـت و ئەوبەر و بەری پێدەکرێت، ئەمە زیاتر بۆ کارێک یان هەڵوێستێک یان ڕەفتارێکی کۆمەڵایەتی خەڵکی بێکار و حەتاڵ ئەوەندەی بێنن و ببەن و زۆر باسی بکەن پێی دەوترێت ئەوەچی بوو بووە(بنێشتە خۆشەی سەر زاران).

٢٤٠-بۆ قاوەڵتی نەوەک دایکوتی:-

قـاوەڵتی یـان قـاوەڵتبوون: چێشـتەنگاو، نێـوانی نـانی بـەیانی و نـانی نیوەڕۆیـە، داکوتین: جێنشین بوون و مانەوە لە بیست و چوار کاتژمێر زیـاتر و بەسـەرەوە، بە کەسێک دەوترێت کە میوانیەکەی بگەیەنتە حاڵـەتی جاڕس بوون واتـە دیدەنی دۆست بە سعات و نەبییـە مایـەی هەراسـانکردن و بێزارکردنـی بۆیـە لـە دەربـڕی کوردەواریدا ووتراوە(کورە بۆ قاوەڵتی نەمگوت بێی داکوتی).

٢٤١-بەزی بە کتکی دەسپێریٚ

بەز:پیو، چەوری گۆشتە، ئینجا کە پشیلەی گۆشـتخۆر ئـەو بـەزە ببینێت دەمـی ئاو دەکات و حەوت سەربانی بۆ دەکات و هەر حەوت ڕۆحەکەی لەسەر دادەنێت و یەکسـەر حەپەلوشـی دەکـات، ئینجـا کەسـێک سـیفەتی ئـەو پشـیلەی هـەبێت و ئەمانـەتێکی لـەلا دابنرێـت دەوترێـت بـەخوا بـابم باشـە یـان کێـت بـە ئەمانەتـدار و ئەمیندار داناوە فلانە کەس وەک ئەوە وایە(بەزی بەکتکی بسپێری).

٢٤٢-بەرداشی لەسەر دەگەڕێت:-

مەبەست لەو تەوەرەیە کە بەردە ئاشەکەی لەسەرەو ئەو هۆکاری سوڕاندن و دەوران و خولاندنـــەوەی خەڕکـــە بەردەکەیـــە، ئـــەم ئیدیۆمـــە بـــەکاردێت بـــۆ کەسێکی(سـەر بـە گۆبەنـد و سـەری گۆبەنـد و بنـی گۆبەنـدە) یـان پشـێوی و ئاژاوەگێڕی و هۆکاری هەموو بەڵا و نەهامەتیەکانە، یان ئەوەی لێقەومانی هێنایە کایـەوە و سـەری گەواڵـە و بنـی گەواڵەیـە هـەر ئـەو کەسـەیە کـە تـەوەری

بەرداشەکەیە.

٢٤٣-بەربوکی شێخ و شەیتانە:-

بەربوک واتە پاخەسو ئەو ژن یان ئافرەتەی کە لە کۆندا لەگەڵ زاوادا سەر و دەستێکی بوکیان دەگرت و کارکتەرێکی بوک گواستنەوە و ئاهەنگ و ژن و ژنخوازی بووە لە کەلتوری کوردەواریدا، شێخ واتە پیر و پیاو چاک و خاوەن ئەزمون و (ئەختیار) و تەگبیرکەری (قەوم) و هۆز و خانەوادە و بنەماڵە و بەرەباب، شەیتانیش لە ناو موسڵمانان نەفرەت لێکراوە بە هۆی لە خۆباییەکەیی و سەرپێچیکردنی فەرمانی خوای گەورە و لە دڵ و دەروونی موسڵمانانیش فیتنە و ئاژاوە و بەلارێ بردنی موسڵمانە لە ڕێگەی حەق و ڕاستیدا، ئەم ئیدیۆمە بەکاردەهێنرێت بۆ کەسێکی فێڵباز، گەڕساز، بەدکار، کلاوچی، دەستبڕ، چاوبەست و جادوگەر، دووڕوو، واتە (لەگەڵ مەڕ شین دەگات و لەگەڵ گورگیش گۆشت دەخوات).

٢٤٤-بە جەڕ و مەنگەنەیە:-

جەڕ بزماری بەپێچە و بچێتە نێو هەر شتێکەوە دەرهێنانی زەحمەتە و هەمیش بە خوار و خێچی کاری خۆی دەکات، مەنگەنەش ئامێرێکە ئاسنگەر و بۆریچییەکان بۆ گرتنی پارچە بۆڕی و ئاسن بە کاری دەهێنن، ئەگەر هەر شتێ بگرێت ئەوا زۆر بە توندی دەیگرێت و زەحمەتە لێی ببێتەوە، لێرەدا وەک دەربڕ و درکە و کنایە بەکارهاتووە بۆ کەسێکی جاڕس و ئینکار و مونجیڕ و چیڕە درێژ و نەسەڵمێن و ئەگەر پێت لە پێی بچەقێت ئەوا وەک قیڕ وایە و لەقاچ و پێت نابێتەوە.

٢٤٥-بەستەی ئاغا ژنە:-

بەستە لە بەستن و گرێدانەوە هاتووە، وابەستەبوون و گیرۆدەبوون و پەیوەندیەکی گیانی بە گیانی نێوان دوو کەس یان دوو خولیا و دوو عاشق و ماشقە و ئەویندار، لە کوردەواریدا ئاغا ژنیش کەسێکی خان و مان و خاوەن پێگە و جوانی و بڕیار و دەست و پەیوەند و دەست ڕۆیشتوو بووە و وەک هەسانی ئاغا بووە، ئەگەر کەسێکی خۆش بویستبوایە ئەوا کێشە و گرفتی کەم دەبوو و نانی دەکەوتە ڕۆنەوە لەنێو جوتیاراندا، ئەگەر یەکێک لەلای دەسەلاتی دەرەبەگییەوە جوان بچوایە بەڕێوە و دۆستی ئاغا ژن بوایە دەوترا فلانەکەس

کێشەی نییە و(وابەستەی ئاغا ژنە).

٢٤٦-بلوێر بەزێنە:-

بلوێر، بلورێکە جێگەی میزی منالّە لە بێشکە و لانکەدا لە قەمیش یان پلاستیک دروستدەکرێت، هەندێک منالّ جولە و بزاوتیان زیاترە و زوو زوو میزیان لە بلوێرەکەوە سەر دەکا بەو حالّەتە دەوترێت منالّەکە بلوێرەکەی بەزاندووە، بەلاّم کە بووە کوڕێکی تەواو یان پیاو یان کەسێکی پێ گەیشتوو بە بزاوت و بزۆک و بزۆز و بێ ئۆقرە و بێ ئارام و دانەسەکناو و ناڕەحەت، دەوترێت بەخوا کەسێکی:(بلوێر بەزێنە).

٢٤٧-بوخچەی نەکراوەیە:-

بەربەختەشی پێ دەوترێت لە زمانی کوردیدا بوخچە هەندێک پرێسکەی گەورە و بچوکە یان پارچە پارچەیە، یا پارچە پەڕۆیەکە کەلوپەلی تێدەکرێت، ئینجا ئەگەر پرێسکەکە یان بوخچەکە توند گرێ بدرێت نازانی چی تێدایە، لێرەدا بۆ کوڕ یان کچی عازەب کە هێشتا شووی نەکرد بێت یان کوڕە ژنی نەهێنا بێت، پێیان دەوترێت بەربەختە یان(بوخچەی نەکراوەیە) واتە هێشتا نەچۆتە مالّی خۆیی و شوی نەکردووە یان کوڕە و ژنی نەهێناوە.

٢٤٨-بۆرە پیاوە:-

بۆرە پیاو بەو پیاوە دەوترێت کە ڕەمەکی و ئاسایی بێت و کەس نەیناسێت، ڕوونتر بلّێین(کەس نەناس) بێت، بۆرە پیاو هەم بە تەوسەوە بۆ سوککردنی پیاوەکە دەوترێت هەمیش لە نەناسینیەوە پێی دەوترێت، کەسێک هەلّبداتە خۆیی و خۆی بکاتە خولە پیزە و کەچی هیچیشی لەبارا نەبێت پێی دەوترێت دانیشە بۆرە پیاو، لەلایەکیتریشەوە بەهۆی نەناسینەوە زۆر پیاوی قارەمان و خۆراگر پێی ووتراوە بۆرەپیاو.

٢٤٩-بژێوییان لە مالّدا نییە:-

بژێوی واتە خلە و خەرمان و ئازووخە و دانەوێلّە و ئارد و نۆک و نیسک یان هەرشتێ کە مرۆڤ پێی بژییێت و گوزەرانی پێ بکات، ئەو ئیدیۆمە بۆ کەسێکی دەست کورت و هەژار و نەدار و ناگوزور بەکاردەهێنرێت کە عەشتەبای خوای لە مالّدا نەبێت.

٢٥٠-بێژینگی کون بڵاوە:-

بێژینگ بۆ دابێژتنی دانەوێڵە و ئاردە کەپەکی ساوارە، ئینجا ئەگەر کونیلەکانی بڵاو و کراوە و گەورە بن ئەوا هیچ جۆرە دابێژتنێکی پێ ناکرێت و جێگەی ئەوە نییە کاری پێ بکرێت، چونکە بە دڵنیاییەوە هیچ ڕاناگرێت و بەمەش کارەکە لەڕیسەوە دەبێتەوە خوری، ئەم ئیدیۆمە زیاتر بۆ کەسانێک بەکاردێت کە قسە لەزاریان گیر نەبێت و هیچ نهێنی و کارێک لە دەمیان گیر نابێت و یەکسەر وەک تڕی دەم با بڵاو دەبێتەوە، یان هەندێک و زیاتر لە قسە و گفت و لفتیان خۆ هەڵکێشان و بەخۆداهەڵگوتنە و لە ڕاستیشدا هەر ئەوەندەنە کە خۆیان هەن بۆیە بەو کەسانە دەوترێت هیچ نین بێژەینگی کون بڵاون.

٢٥١-باش بار نەهاتووە:-

جاشکۆڵە بەر لەوەی پشتی بکات بۆ باربردن ناشێت و کوردەواری دەڵێن هێشتا پشتی نەکردووە، کاتێک پشتی کرد و بۆ باربردن شیا، پێویستە خاوەنەکەی وردە وردە ڕاهێنانی پێ بکات تاوەکو بتوانێت بە ئاسانی باری بهێنێت، کەواتە بارهێنان و بارهاتن واتە هەڵکەوتن و ڕەخساندن و پەروەردەکردن ئینجا ئەگەر کەسێک هەندێک خاسیەت و ئەدگاری ناپەسەندی هەبێت پێی دەوترێت(باش بار نەهاتووە) واتە باش پەروەردە نەکراوە، یان ئەگەر کەسێک لە کارێکدا سەرکەوتوو نەبێت بەهۆی ئەوەی زووتر ئەو کارەی نەکردبێت و ڕاهێنانی خراپی لەسەر کردبێت هەر دەوترێت(باش بارنەهێنراوە).

٢٥٢- بەسەر دەبانێ، بەدامێن نابانێ:-

بزن و مەڕ کاتێک دەزێن کاریلە و بەرخەکانیان شیرەخۆرەن و گوانی دایکیان دەمژن، بزن و مەڕەکەش بە زمانیان کلکیان دەلێسنەوە و کاوێژی دەکەن و ڕادەوستێن تاوەکوو بەتەواوەتی تێر شیر دەخۆن بەو حاڵەتە دەوترێت: بانینەوە، هەندێجار بزنەکە کلکی کاریکە دەلێسێتەوە بەڵام یەک بەخۆی دەجولێت و نایەڵێت گوانی بمژێت بەوە دەوترێت: نەبانە، ئەوە بووە بە ئیدیۆم و بۆ ئەو کەسانە بەکاردەهێنرێت لە ڕوو قسەیەک دەکەن و لە پاشەملە و واقیعیشدا هیچت بۆ ناکەن.

٢٥٣-باسکه سەگە:-

باریک و تاژیلەیی لیاقەیەکی باشی هەیە و توانای ڕاکردن و بازدانی زۆرە و پشو درێژە، ئەم دەستەواژەیەش لە سەگی(دوڕە)ەوە واتە دوو ڕەگەوە هاتووە کە باوکی سەگە و دایکی تاژی باریکە، ئینجا ئەو ئیدیۆمە زیاتر بۆ گەنج و لاوان بەکاردەهێنرێت کاتێک یاریەکی لەگەڵ ئەنجام دەدەیت و ئەو ماندوو نابێت تۆی بە تەمەنتریش زوو پەکت دەکەوێت و دەڵێی(هەی باسکە سەگ) یان کاکە فلان باسکە سەگە.

٢٥٤-بۆتە ئەسکوێ لە هەموو چێشتاندا هەیە:-

وتراویشە لە هەموو هیزەیەک ئەسکووە، ئەسکو یان ئەسکوێ کەوچکێکی گەورەی کلک درێژە ئەم ئیدیۆمە بۆ کەسێک بەکاردەهێنرێت کە لەهەموو بابەت و کار و کۆڕ و کۆبونەوە و گروپ و کۆمەڵە و ڕێکخراوێکدا ئەندامە و قسە و هەڵوێستی خۆی هەیە بە تەوسەوە بەو ئیدیۆمە گوزارشت لە جاڕسی دەکرێت و بە بێزارییەوە پێی دەوترێت(بۆتە ئەسکوێ لە هەموو چێشتاندا هەیە).

٢٥٥-بەنەکە ئاڵۆز بووە:-

کێشەیەک یان گرفتێک بگاتە گرێ کوێرە و چارەسەری قورس بێت و خەریک بێت بگاتە بنبەست و چارە و چارەسەری بۆ نەدۆزرێتەوە، زۆرجاران هەرێمی کوردستان لە ڕووی سیاسی و کۆمەڵایەتی و بارودۆخی ناوەخۆیی و دەرەکی و پەیوەندی لەگەڵ بەغدا گەیشتۆتە ئەو حاڵەتەی ئەو ئیدیۆمە کوردییە جێگەی خۆی بکاتەوە و بوترێت:(بەنەکە ئاڵۆز بووە).

٢٥٦- بە کیری منداڵی دەمیزێت:-

ئیدیۆمێکە بۆ کەسێک بەکاردێت کە تەمەنی منالی و هەرزەکاری بڕی بێت و بەرەو کامڵبوون چوو بێت، بەڵام کار و کردەوەکانی و بیرکردنەوەی هەر لەو قۆناغی هەرزەیی و منالی ماوەتەوە وەک پیرەژنێ یان پیرە پیاوێ لەگەڵ گەنج ولاوان بیەوێ ڕەو ببات یان کارێکی منالانە و هەرزەکارانە بکات پێی دەوترێت فلانە کەس هەر بە کیری منالی دەمیزێت.

٢٥٧-بیانووی تڕ، نانی جۆیە:-

مرۆڤ ئەگەر بیەوێت بۆ سەرنەکەوتنی یان بۆ ئەنجام نەدانی کارێک یان هەڵوێستێک بیانوو ببینێتەوە ئەوا بیانوی پروپوچ زۆرە، دەقی ئیدیۆمەکە(نانی

جۆ)ی داناوە بە بیانویەک بۆ ترکەنێک کە ئەگەر نانی گەنم بوایە ئەوا ترەکەی نەدەکرد، یان هەویر شێلێک ببێژێت دەستم گیراوە هەر ئەوەندەم لەبیرە، بیانوو دیتنەوە نابەجێ بۆ کارێک کورد بە تەوسەوە وتویەتی: بیانووی ترِ، نانی جۆیە.

٢٥٨- بەس گووەکەی تەرس نییە:-

ئیدیۆمێکە بەکاردەهێنرێت بۆ کەسێک کە زۆر کەڵحۆ و نەفام و گێل و هەڵەوەڕ و کار نابەجێ یە، واتە هیچ قازانج و سودێکی نییە لەبەر کەڵحۆیی و نابەجێی هەڵسوکەوتی خۆ ئەگەر گوەکەی تەرس بوایە ئەوا لە کوردەواری سودی لێ وەردەگیرا وەک(سەرگین و لاس و تەپاڵە و قەرسەقوڵ) بۆ سوتان بەکار دەهات، بەڵام ئێستا لەبەر ئەوەی بێ گومان هاوشانی(کەر-گوێدرێژ)ە، بەڵام بەداخەوە ناتوانین سوود لەپاشەڕۆکەشی وەرگرین چونکە وەک وتراوە بەس گوەکەی تەرس نییە.

٢٥٩- بە تەشکەری بارگیری دادا و گەڕایەوە:-

هەندێ جار دەوترێت(بە تەشکی بارگیریدا گەڕایەوە)، ئەوە زیاتر بۆ شاند یان نوێنەری کەسێک یان کەسێک کە بۆ کارێک، داخوازیەک دەڕوات بۆ شوێنێک، جێگەیەک، بەدەستی خاڵی بگەڕێتەوە لە سەردان و سەفرەکەی هیچی بەدەست نەهێنا بێت، یان بۆ گژوگیایەکی بەهارە، بۆ ڕاوکردنی هەر گیاندار و پەلەوەڕێ بڕوات هیچ نەهێنێت و ڕاو نەکات دەگوترێت فلانە کەس بە تەشکی بارگیریدا گەڕایەوە یان بە تەشکەری بارگیری دادا و گەڕایەوە، تەشەکەر و تەشکی لە بارگیریدا زیاتر بە(داوێن و تەشکەر) واتە هەردوو پەڵی دواوەی نەوەک دەستەکانی.

٢٦٠- بۆگەخۆرە:-

هەر خۆراکێک پاشماوە بێت لە کوردەواریدا پێی دەوترێت: بۆگە، یا خود گژ و گیایەگ لە سەر زبڵدان و گیفۆک و سەرینگولان و زەڵکاو و چڵکاودا بڕوێت دەبێتە بۆگە، لە هەردوو حاڵەت هەم مرۆڤ و هەمیش ئاژەڵ ئەو جۆرە خۆراک و گژوگیایە ناخۆن، ئەو ئیدیۆمە بۆ کەسێک بە کاردێت کە هەموو جۆرە خۆراک و شتێکی یاساغ و پیس، چ بخوات چ دڵی بکەوێتە سەری و عەوداڵی بێت و بێ سێ و دوو بیەوێت یان بیخوات، بەو کەسە دەوترێت بۆگە خۆرە.

٢٦١- بووە ترِی ناو ڕانک:-

دیارە ڕانک و چۆغە لە دێر زەمانـەوە کورد پۆشـیویەتی، ترِیش بـا و بژی نـاو ڕیخۆڵەکانـە و لـە دەرچـەوە بـە دەنگێکـی بـەرزەوە بـەڕەڵلا دەکرێـت، مـرۆڤ کـە تووشی هات و لە پتی دەرچوو لە ناو کۆڕ و کۆبونـەوەدا هـیچ گومـانی تێدا نییـە هەم دەنگ و هەمیش بۆنە گەنیوە هێلکەییەکـەی بـڵاو دەبێتـەوە، بەمـەش ئارەقـەی شەرمەزاری دایدەگرێت و کورد وتەنی حەیا بەرەیە، بۆیە ئەگەر کارێک لەدەسـت دەرچو و ڕوویدا و خەڵک پێی زانیی و دەنگیشی دایەوە و جێگەی شـەرمەزاریش بێت ئەوا ئەو کاتە دەوترێت: بووە ترِی ناو ڕانک.

٢٦٢- بووە بە بەردی بن گۆم:-

گۆمی ئاو لـە ڕووبـار و ڕووبارۆچکـەکان قـوول و بێ بنـە واتـە: پـای نییـە هـەر شـتێک بکەوێتـە ناوییـەوە زوو نقـوم دەبێـت و دیـار نامێنێـت، بـە تایبەتی(بـەرد)، چونکە قورسە زوو دەکەوێتە ژێرەوە و ئەگەر هەوڵی دۆزینەوەشی بدەیت لەبـەر گەورەیی و بێ بنـی گۆمەکـە ناتوانرێت بدۆزرێتـەوە، ئـەوە بـووە بـە ئیدیۆم و بـە کەسێک یان شتێک کە ماوەیەک دیار نەمێنێت و سۆراخی نەبێت، دەوترێت: بـووە بەردی بن گۆم.

٢٦٣- بەرخی بەرانە:-

ئیدیۆمێکە لەواقیعدا بۆ ئەو بەرخە بە کاردەهێنرێت کە ئاژەڵدار درکی پێ دەکات بۆ بـوون بـە بـەرانێکی ڕەسـەن و پێویسـتە بـەخێوی بکـات تـا ڕانەکـەی بـەرانێکی باشی هەبێت، بەڵام بۆ مـرۆڤ کینایـە و درکەیـە بـۆ کوڕێـک بـەکار دەهێنرێـت کـە لەمناڵیەوە خاسیەت و ئـەدگاری پیاوانـە و مـەردانـەی تێدا دەرکـەوێت دەوترۆێت بەڕاستی بەرخی بەرانە.

٢٦٤- بازی پشیلە تا دەرگای کادینە:-

پشیلە هەرچەندە لە تیرەی پڵنگ و شێرە بەڵام هەر پشیلەیە و تواناکانی ناگـات بە توانای ئەوان لە بازدان و پەلاماردان، لەجیاتی دارستان و بێشـەڵان و لێڕەوار، بێشکە و لانـەی هـەر کادینـە، لەکوردەواریشـدا کەسـێکی بێ توانـا هـەڕەشـە بکـات پێی دەوترێت لێی مەترسن بازی پشیلە تا دەرگای کادینە.

٢٦٥- بۆ ئەوەندە قوون قوچاوی:-

دەست قوچاوە، واتـە مرۆڤێکی قرچـۆک و(ڕەزیـل)ە، یـان وتراوە(ڕقـی لـە ددانـی خۆیەتی) چونکە پێی دەخوات و خەرجی دەوێت یان وتراوە:(گوی ناکات تاوەکو نەخوات) ئینجا لێرەدا قون قوچاو بۆ ئەو دەربڕینەیە کە قرچۆکی و پیسکەیەکەی زیاترە بۆیە قونی خۆی دەقوچێنێت تاوەکو توند خۆراکە هەرسکراوەکانی بگرێت، گەدەشـی بـەتاڵ نـەبێت، چونکـە دەبێـت بـۆ پڕکردنـەوەی پـارە خـەرج بکـات هـەتا جارێکیتر خۆراکی بۆ دابین بکاتەوە.

٢٦٦-بەخزمە خزمە کردی بە قوزما:-

خزم و خوێش جێگەی متمانەیە و هەموو جۆرە ڕاسپاردەیەکی بەو هۆیەوە لەلا دادەنرێت، هەندێکجاریش ئەو خزمە ناتوانێت لە ئاستی ئـەو ڕاسپاردەیەدا بێت و ناپاکی لـێ دەکات، کەواتـە ئـەو ئیدیۆمـە بـۆ کەسـێک بـەکاردەهێنرێت کـە بـەهۆی نزیکی و خزمایـەتی توانیویـەتی زوڵمێکت لـێ بکات کـە کەسیتر نـەیتوانیووە ئـەو ناحەقیەت بەرامبەر بکات.

٢٦٧- بە قونیا مەخە:-

ئەگـەر گوێـدرێژێک بارەکـەی قـورس بێـت و توانـای باربردنیشـی کـەم بێـت لـە هەنـدێ شـوێندا ئەگـەری کـەوتنی بارەکـەی قونـاوقون هەیـە ئەمـەش خراپتـرین حاڵەتــە بــۆ ئــەو کەســەی بیــەوێت بارەکــەی بگەیەنێتــەوە، یــان هەنــدێکجار دەوترێت(ســەراوقونی کــرد) واتــە بەپێچەوانــەوە کارەکــەی تێکــدا، لێــرەش ئــەو ئیدیۆمـە بـۆ ئـەوە بـەکاردێت کـە کەسـێک بیـەوێت کارێـک بکـات و هیچیشـی لـێ نەزانێت خاوەن کارەکە کەسەیری دەکات دڵی کارەکەی ناگرێت و پێی دەڵێت لێی گەڕێ یان زیاتر دەڵێت و دەڵێ بە (قونیا مەخە) واتە کارەکە سەقەت مەکە.

٢٦٨-بە سمتی سپی نە گەڕاوە، بە دەسکە پوشێ ناگەڕێتەوە:-

ئیدیۆمێکە بۆ کەسێک بەکاردێت کە شتێکی گرنـگ و بـە بـەهای پێدرابێت وەری نەگرتبێت چۆن شتی بێ بەها و هیچ وەردەگرێت، لە بنەچەدا بۆ گـا بـەکارهاتووە، بەگژۆکردنی مانگایەکی خـەپان ڕازی نـەبووە چـۆن بەدەسکە پـوش و تـوێ تـوێ دەگەڕێتەوە.

٢٦٩-بێ دۆنە:-

هەندێجاریش دەوترێت بێ زاخە، دۆن لە زمانی کۆنی کوردانــدا واتــە(گیان) لــە دۆناو دۆن-ەوە هاتووە کە یەکێک دەمرێت گیانەکەی دەچێتە ناو گیانداریکیترەوە بە گوێرەی خاسیەتەکانی، بەڵام لێرەدا واتا کەسێک کە هیچ توانایـەکی نـەبێت و جەسارەت و ئازایەتی و غیرەتی نەبێت پێی دەوترێت بێ دۆنە.

٢٧٠- بن گۆمی گرت:-

ئەگـەر شـتێک بکەوێتـە بـن گـۆمێکی قوڵـەوە ئـەوا دۆزینـەوەی زۆر ئاسـتەم و قورس دەبێت، بۆ کارێکی لە دەستچوو دەوترێت بن گۆمی گرت.

٢٧١- بە کلکی مراکی ڕاگەیەشت، یان بە کلکی مراکی ڕاناگات:-

کەسێک لـە خوانێـک داوەتکـراوە زۆر درەنـگ فریـا بکـەوێت تـەنها پاشـماوە و بـەرماوەی بەرکـەوێت دەوترێـت بـەکلکی(مراک)ی ڕاگەیشـت ئـەوە گوزرارشـتە ڕاسـتەقینەکەیە، مـراک لــە (ملعەقــە)ی زمــانی عەرەبیــەوە هــاتووە کــەوچک کوردیەکەیەتی، بەڵام بووە بە دەربڕ بۆ کۆمەڵێک هەڵوێستی هاوشێوە بۆ نمونـە لە خولەکانی کۆتایی یاریەک ببینی یان لە کاتی زیادکراودا گۆڵی یەکسان بکـەیت یــان بــەر لــە دەســتپێکردنی شــەڕێک بگەیتــە شــەڕگە و ڕۆڵــت هــەبێت لــە هەڵنەگیرسانی شەڕەکە، هەندێکجاریش دەوترێت بە کلکی کەوچکا ڕاناگات واتـە تازە درەنگە فریای هیچ ناکەویت و کارەکە زۆری لێ ڕۆیشتووە.

٢٧٢ – بە گۆر گوێمان بڕی، دێڵ دەرچوو:-

گوجیلـەی نێر کـە پێی دەوترێت(گۆر) لـە تەمـەنێکی بچوکـەوە خـاوەن پـەز بـۆ پاسـەوانی بـەخێوی دەکـات و زۆر زوو هـەردوو گـوێی دەبـڕن کـەم ڕێکـەوتووە گوجیلـەی(دێڵ) گـوێی ببڕدرێـت و کـەمیش بـە خێـو کـراوە، ئەمـەش بـۆ ئـەوە دەگەڕێتەوە کە گۆر دەتوانێت پاسەوانێکی باشـی لێ پەروەردە بکرێت بۆ ڕانـە بزن و مـەڕ و مـاڵات، ئینجا کاتێک ئەمـە وەک خـوازە بـۆ مرۆڤ بـەکاردەهێنرێت دەبێتە ئیدیۆم و دەربڕێکی ناوازەی جوان بۆ نمونە کارێک بـە کەسێک دەسـپێری و پێت وایە لە ئاستی جێبەجێکردنی ئەو کارە دایە کەچی لە نیوەی کارەکەدا بۆت دەردەکەوێ هەڵەت کردووە و ئەو کەسـە لـە ئاسـتی ئـەو کـارە نـەبووە کـە پێیـت سپاردووە و ناتوانێ تەواوی بکات و کۆل دەدات و بـەجێی دەهێڵێت دەوترێت(بـە گۆر گوێمان بڕی دێڵ دەرچوو).

٢٧٣- بووه به داشی دامەی:-

دامە، جۆرە یارییەکی کوردەوارییە لەسەر تەختە و مقەبا و زەوی، هێڵکارییەکی ئاسۆیی شەست و چوار خانەیی دەکرێت، دوو کەس یارییەکە دەکەن و هەر یەکەی بە شازدە داش، دەچنە ناو یارییەکەوە و کۆمەڵێک ڕێسا و بنەما بەڕێوەی دەبات و براوە و دۆڕاوی خۆی هەیە، داش واتە بەرد، یارییەکە بە جولاندنی بەردەکان دەست پێ دەکات، ئەوە بووە بە ئیدیۆم و ئەگەر کەسێک لەلایەن کەسێکیترەوە بەکاربهێنرێت بۆ هەر مەرامێک و بە ئارەزووی خۆی بیجولێنێت دەوترێت: بووە بە داشی دامەی.

٢٧٤- بە کێر کردمان بە قنگ دامانەوە:-

ئەم ئیدیۆمە لەو چیرۆکەدا ماناکەی وەردەگیرێت، دەگێڕنەوە (حەماغای گەورەی کۆیە) گۆرانی ئای ئای گوتووە:(هەی داد هەی بێداد لەگەڵ مامەوە، خۆشی و ترشی بە تاڵی دامەوە) بەڵام کێخوا حەوێزی شاخەپیسکە دەڵێت: ئاغا نا بەخوا لەلای ئێمە ئای ئای وەکو جەنابت ناڵێن، حەماغا دەڵێت حەوێز لای ئێوە چۆنی ئەڵێن، کێخوا حەوێزیش دەڵێت لای ئێمە دەڵێن: (هەی داد هەی بێداد لەگەڵ مامەوە، هەرچی بە کێر کردم بە قنگ دامەوە) حەماغاش دەڵێت: هاهاها حەوێز یەکجار واشنا بەخوا ئیشی ئەم زەمانە هەمووی وەکو ئەڵێی وایە-خەم ڕەوێن، بە سەرهات و قسە خۆشەکانی کوێخا حەوێز، مراد دڵپاک شاخەپیسکەیی، چاپخانەی شارەوانی هەولێر، ١٩٧٦زایینی.

٢٧٥- بەردی لادێ ژیانی تێدایە:-

مرۆڤ لە سروشتدا پێویستی بە هەموو شتێک دەبێت بە تایبەتیش لە گوند و لادێکاندا، ئینجا بەرد لە لادێ جگە بۆ دروستکردنی خانووبەرە و چیلە و کۆلیت و حەسار وەک چەکیش بەکارهاتووە و بووە بە فیشەکی قۆچەقانی و پەلاری شوان و ناوانی زەوی و زار و بەردەبازی ڕووبار و جۆگەلە و جۆباران و کەل و پەلی ناوماڵ و بەردە جۆنی و دەستاڕ و بەردە ئاش و بەردە خەروا و...تاد، هەندێکجار لە ڕووی واتاییەوە سودی دەروونی هەبووە و دڵ و دەروونی مرۆڤی پێ کراوەتەوە بە تایبەت لە لاپاڵ هەرد و زنار و شیو و دۆڵەکان و بنمیچی گۆم و ڕووبار و کارێزەکانی کە شێوەی چاوی قرژاڵ ڕوونن، کەواتە بۆیە وتراوە(بەردی لادێ ژیانی تێدایە).

٢٧٦-بە دەمێک دەخۆن و بەقنگێک دەڕین:-

ئەم ئیدیۆمە بە کاردێت بۆ دوو کەس کە زۆر هاوڕێی یەکتر بن و هەردەم بە یەکەوە بن لە خۆشی و ناخۆشیەکانیان، کەسیش نەتوانێت نێوانیان تێک بدات هەندێجاریش بە تەوسەوە دەوترێت بە دەمێک دەخۆن و بە قنگێک دەڕین.

٢٧٧-بە دەنکە جۆیەک دەزەڕێت:-

کەسێک زوو بکەوێتە هەڵەوە یان نەفام و کاڵفام بێت پێشی دەوترێت(بە جامە ئاوێک دەکەوێتە مەلەوە) واتە ژیرییەکەی زۆر کەمە و زوو دەکەوێتە داوەوە خۆ ئەگەر دەنکە جۆ وەربگیرێت لەگەڵ زەڕین واتە کەسێکی کەرە و یەک دەنکە جۆی بەسە بۆ زەڕین.

٢٧٨-بەسەر حەوت پشقڵ باز دەدات:-

وتراویشە ئەگەر ختەی لێ بکەی بەسەر(حەوت مەنجەڵ شیر باز دەدات)، بۆ کەسێک بە کاردەهێنرێت کە ستایشی خۆی بکات و لە ڕاستیشدا وانەبێت و وادەرنەچێت، بە تەوسەوە ئەو ئیدیۆمە بەکاردەهێنرێت وەک گاڵتە پێکردن و بە کەم زانین و کەم سەیرکردنی.

٢٧٩-بە قنگ هەناسە دەدات:-

ئەم ئیدیۆمە بۆ کەسێک بە کاردێت کە ئەوەندە ماندوو و هیلاکە ناتوانێت بۆ ساتێکیش دابنیشێت و زۆر پڕکارە و نانی بەدۆیان ڕاناگات و هەمیشە و بەردەوام لە کاردایە و پڕئیشە و ناتوانێ سەری خۆی بخورێنێت بۆیە پێی دەوترێت بە قنگ هەناسە دەدات.

٢٨٠-بە کلکی دەخورێت:-

لە کوردەواریدا وتراوە سەگ بە هێزی کلکی ئێسک دەشکێنێت، هەروەها بە یەکێکیش دەوترێت بە کلکی دەخورێت کە کەسێکی بەهێز لە پشتیەوە بێت و هاوکار و دەستگرۆی بکات لە هەڵسوڕاندنی کارەکانی و کوتەکی پشت کەندووە بۆ ئەو هەڕەشانەی کە لەسەریەتی، ئینجا ئەگەر کەسێک هیچی لەبارا نەبێت و خۆی بەهۆی کەسێکەوە هەڵبکێشێت بەتەوسەوە دەوترێت: (بەکلکی دەخورێت).

٢٨١-بە قنگەوە ختیە چاڵەوە:-

هەندێجار لەنێوان دوو لادا بەر لە دەستپێکردنی شەڕ و گرژی گوێبیستی کۆمەڵێک هەڕەشە و گورەشەی جۆراوجۆر دەبین، کە شەڕەکە ڕوودەدات لایەک

لایەکیان دەبەزێنێت و تەواو دەمکوت و سەرکوتی دەکات ئینجا بە تەوسەوە لە کوردەواریدا ووتراوە: (بە قنگەوە خستیە چاڵەوە).

٢٨٢-بەیار کێڵان و گای لەڕیان نەگوتووە:-

کاری گران و ئامانجی گەورە بە کەسی بێ هێز و لاواز نەجێبەجێ دەکرێت و نە دێتە ئامانج، هەر بەو شێوەیەش زەوی ڕەق بە گای لەڕ و لاواز ناکێڵرێت ئەم ئیدیۆمە بە کاردێت بۆ کارێکی قورس کە کەسێکی بێ توانا گرتویەتیە بەر، بەتەوسەوە پێی دەوترێت: (بەیار کێڵان و گای لەڕیان نەگۆتیە).

٢٨٣-بە پشیلەی گۆشت دابەش ناکرێت:-

ئیدیۆمێکە بۆ کەسێک بەکاردەهێنرێت کە لە ئاست ڕاسپاردنی کارێک نەبێت کە پێی دەسپێردرێت، بۆ پشیلە گۆشت جێگەی بایەخ و قوتی سەرەکییەتی ئەگەر ئەو بکرێتە سەرپاڵە و سەرپشک بە دڵنیاییەوە بەشێکی زۆری بۆ خۆی گل دەداتەوە و بەشەکەی تریش دەخاتە ژێر گڵەوە کەواتە ناکرێت کەسێک لە ئاستی ڕاسپاردنی کارێک نەبێت و کارەکەی پێ رابسپێرێت.

پیتی (پـ)

٢٨٤-پیرە قۆترِ:-

بە بارەبەری (ئێستر) دەوترێت: (قۆترِ) و پیرە قۆترِیش واتە: ئێستری پیر، ئەوە بووە بە ئیدیۆم و بۆ کەسێک بەکار دەهێنرێت کەسەر و پرچی لەبەر هەتاو سپی کردبێت و هیچی تیا بەستە نەبێت و کەسایەتی نزم و کەم فام و خۆ هەڵقورتێن و کاری نابەجێ دەکات و بەپێی ئاست و تەمەن و بەرِەکەی خۆی پێ لە کاران رِاناکێشێت.

٢٨٥-پەتی درۆ کورتە:-

کورد دەمێکە دەڵێت پەتی درۆ کورتە، واتە رِاستی ون نابێت و لە ناو خۆڵەمێشیش بێت هەر دەدرەوشێتەوە، کەواتە درۆ بۆ ماوەیەک دەربازت دەکات، بەڵام رِاستی زۆر زوو دەردەکەوێت و پەردەی سەر درۆ رِادەماڵێت و درۆ زۆر برِ ناکات و ناتوانێت تا کۆتایی خۆتی پێ دەرباز بکەیت و خەڵکی پێ فریوو بدەیت.

٢٨٦-پیرە سەی(عەمەل) گوجیلانی:-

ئیدیۆمێکە بۆ کەسانێک بە کاردەهێنرێت کە بەگوێرەی تەمەنی خۆیان هەڵسوکەوت ناکەن، بۆ نمونە پیرە پیاوێک حەز لە ناو کیژۆڵان و کورِیژکان بکات و بە پێودانگی ئەوان قسە بکات و هەڵپەرِێت و...تاد.

٢٨٧-پاشی ترِێ، خەپشەی برِێ:-

لە ناو کوردان با لێ بەربوون زۆر جێگەی نیگەرانی و شەرمە، ئینجا ئەگەر بایەکی توند و دەنگدارت لێ بەر بوو، ئەوا واچاکترە شوێنی شەرمیشت ببرِێ چونکە خەپشە واتە(قوز، یان شوێنی شەرم) یان مەلاکان پێی دەڵێن(دەعباکە)، ئینجا ئەو ئیدیۆمە لێرەدا بۆ کەسێک یان کارێک بە کاردەهێنرێت کە نابووایە

ڕووبدات خۆ ئەگەر ڕوویدا یان ئەنجامدرا، خەپشە و شوێنی شەرمیشی لەسەر دابنێی هەر ئەوەندە جێگەی زیان و شەرم و سوو لێ بوونەوە و نیگەرانی بووە، کورت و کرمانجی ئەگەر کارێکی وەک تڕ بکەیت، خەپشەش ببڕیت هەر وەک خۆی لێ نایەتەوە.

٢٨٨-پێستەخۆرن:-

وتراویشە سەگی بە پێستەوە دەخۆن ئەوە ئیدیۆمێکە بۆ کەسانێک بە کاردەهێنرێت کە ئەوەی دەستیان بکەوێت(حەلال)ە و ئەوەی دەستیان نەکەوێت(حەرام)ە، یان ئەوەندە بە(تەماح)ن و تەماحگیرن هەر شتیک بکەوێتە بەردەستیان بە پێستەوە دەیخۆن و نایەڵن هیچ کەسێک سوودی لێ ببینێت.

٢٨٩-پیری سەیانی:-

پیری سەیانی ئیدیۆمێکی جنێوە بە کەسێکی بە تەمەنی کار و کردەوە ناڕێک و نەگونجاو و قسە ڕەق و ناخۆش دەوترێت.

٢٩٠-پیری ئاخر شەڕ:-

ئیدیۆمێکە بۆ کەسێکی بە تەمەن و بە ساڵاچوو بە کاردەهێنرێت کە لە کۆتایی تەمەنیدا قسەی ئاشتەوایی و پێکەوەژیان ناکات و هەر لە قسە و قسەلۆک و ناو و ناتۆرە و ئاژاوە و ناتەبایی زمانی بە کاردەهێنێت.

٢٩١-پاش تەگەی کردۆتەوە:-

بزن کە بە تەگە هات (واتە کاتی جووتبوون و ئارەزووی نێرینە بکات)، نێری یان سابرێن یان تەگەی تێ بەردەبێت و تەگەی دەخوات، هەندێ جار بزنەکە بەهەر هۆکارێک بێت تەگە ناگرێت و پاش ماوەیەک بەتەگە دێتەوە بەو حاڵەتە دەوترێت پاش تەگە، ئەم حاڵەتە بۆ مرۆڤیش لە کوردەواریدا وەک ئیدیۆم بەکارهاتووە بۆ نمونە:- کەسێک بۆ ماوەیەک لە ماڵە ئاغاکەی دوور بکەوێتەوە چ بە توڕە بوون و زویر بوون بێت یان لەسەر کارەکەی بەهۆی هەڵوێستێکی یاخی بووانەی دوور خرابێتەوە، کەچی پاشماوەیەک دەبینیت کابرا چۆتەوە سەرکارەکەی بە نەرمی نواندنەوە بەو حاڵەتەش لە کوردەواریدا دەوترێت کابرا پاش تەگەی کردۆتەوە.

٢٩٢-پێویستە زوڕنای شەش کون بکوتی:-

ئیدیۆمێکە بۆ کەسێک بە کاردەهێنرێت کە پرسێک یان ئاهەنگێگ خۆی خاوەنی

بێت، واتە ئەوەی خاوەنی هەڵپەڕکێیەک بێت پێویستە جوان هەڵپەڕێت و زورنای شەش کون پڕ فوو بکات و لەگەڵیشدا دەهۆڵ کوتان و بەزەم و ڕەزم بکات چونکە ئەو خاوەنیەتی ئەگەر ئەو کارە نەکات ئەی کێ بیکات.

٢٩٣-پاشەڵت جوانە:-

زۆر جار ئەمە بە کەسێک دەوترێت کە قسەی خراپ بە خەڵک بڵێت و خۆشی کەسێکی خراپ بێت، لەلایەکیتریشەوە مەدحی خۆی بکات و ئەو خاسیەتانەی نەبێت و ئەدگاریشی لەگەڵیدا یەک نەگرێتەوە.

٢٩٤-پاشی ڕووتکردن تەشتی(تاسی) زێڕ لەسەرت بنێ:-

عەرەب دەڵێن(بەعدە خەرابولبەسرە) ئەم ئیدیۆمە لەوەوە هاتووە کاتێک جەردە و ڕێگری ڕێگاکان تالانیان کردی و ئەوەی پێت بوو لێیان بردی و ڕووتیانکردییەوە تازە بۆچی تاس و تەشتی بە تاڵ بشاریتەوە، واتە بەر لەوەی کارێک ڕووبدات دەبێت ئامادەکاری بۆ بکەیت و کاروانەکەت بپارێزی خۆ ئەگەر کارەکە ڕوویدا و تالانکرای ئیتر دەتوانی(تاس و تەشت)ی بە تاڵ بخەیتە بەرچاو و لەسەرتی بنێی، بەپێچەوانەشەوە وتراوە(تەشتی ئاڵتون بخەرە سەرتەوە) واتە دونیا لە ئاسایش و هێمنی دایە.

٢٩٥-پارە بە قنگ هەڵدەگرێت:-

ئیدیۆمێکە بە کاردەهێنرێت بۆ کەسێکی ڕژد و پولەکی و پارەپەرست و قرچۆک و تامەزرۆی فلس و عانە واتە بە هیچ شێوەیەک پول و پارە لە دەستی دەرباز نابێت ئەگەر هەردوو دەستی گیرا بێت ئەوا بە قنگ هەڵیدەگرێتەوە وەک چۆن بە زۆربڵێ یەکیش وتراوە(ئەگەر دەمی بگریت بە قنگی قسە دەکات).

٢٩٦-پیرەکەر و قەڕاسەیان نەگۆتییە:-

کات و تەمەن لە کوردەواریدا زۆر بایەخی پێدراوە و لە کۆنەوە وتویانە: (کەنگر و ماست بە وادەی خۆی) لێرەدا ئەو دەربڕە بۆ کەسێک بەکاردێت کە لە تەمەنێکی پیرییەوە دەستی بەکارێک کردبێت و لەگەڵ ڕیش و تەمەنی نەگونجێت، پیرەکەر و قەڕاسەیان نەگۆتییە واتە هەر شتە و بە وادەی خۆی.

٢٩٧-پێستی سەگ بە دەباغ پاک نابێتەوە:-

پێستەی ئاژەڵ بە تاڵەمەشکە و هەنار و جەفت خۆش دەکرا و دەکرا بە مەشکە و کوندە و جەوەندەر و تاد ئەو کارانەش کاری دەباغ خانە بووە، بەڵام لێرەدا

ئەو ئیدیۆمە خوازراوە چونکە پێستی سەگ هەر گڵاوە قەت بە دەباغ خانە خاوێن نابێتــەوە، ئینجــا ئــەم دەربــڕە بــۆ کەســێکی بــەدخوو و گــڵاوی وەک ســەگ بـەکارهاتووە کـە بـەهیچ شـتێ خـاوێن نابێتـەوە و هـەرچی لەگـەڵ بکرێـت هـەر بەپیسی و گڵاوی دەمێنێتەوە.

٢٩٨-پیاو کەندووە ژن لە دووە:-

ڕزق و ڕۆژوو دابین کردن بنەمایەکی سەرەکی پێکەوەنانی خێزانە لە وڵاتی خۆمـان، ئینجـا لەبـەر ئـەوەی پیـاو بـای دەشـتێیە و لـە دەرەوە بـۆ دابینکردنـی پێداویستیەکان هەوڵ دەدات و کەندوویماڵەکەی پڕ دەکات لە دانەوێڵە و ئارد، ژنیش چاودێری ئەوە دەکات کەندووەکە چی تێدایە یان چی تێدا نییە و هەر لە ئاردی ئـەو کەنـدووە ژەمـە خۆراکی ماڵـەوە لـە خواردن و نـان ئامادەکات، واتـە ئـەوەی لـە کەنـدوو نـەبێت ناچێتـە سـەر خـوان هـەر لەبـەر ئەمـەش ووتراوە(پیـاو کەندووە ژن لەدووە) واتە پیاو دەبێت کاسبی بدۆزێتەوە و ژن هاوکاری بکات.

٢٩٩-پلە مووچەیە:-

هەنـدێ ئیـدیۆم لــە زاری هاوڵاتییەکـەوە دەردەچێـت و دواتـر خـەڵکانیتر لێـی وەردەگرن و لە شوێنی تر دەیڵێنەوە، ئیتر وورده وورده دەبێتە قسە یان وتە یان ئیدیۆمێکی گشتی، ئیدیۆمی (پلـە مووچـە) لـە سنوری شـارەدێی تەقتـەق لـەدوای پێکهێنانی حکومەتی هەرێمی کوردستان لە ساڵی ١٩٩٢ەوە خەڵکی بەسەر زاریان دادەهـات و بـەو کەسـانە دەوتـرا کـە پلەیـەکی سـەربازی یـان کـارگێڕی باشـیان پێدەدرا بەڵام هیچ فەرمانگە و شوێنێک نـەبوو خزمـەتی لـێ بکـەن یان سـەرباز و کارمەندیان بەڕێوە نابرد، تەنها مانگانـە مووچەکـەی خـۆی وەردەگرت و دەبووە مفتـەخۆری حـازر بەدەسـت، ئێسـتا ئـەو ئیدیۆمـە هـەموو هـەرێمی کوردسـتانی گرتۆتــەوە چونکــە لــە هــەرێم خــەڵکانێکی زۆر پلــەی جۆراوجــۆری حزبــی و حکومییــان پێــدراوە و هەیــە، کــەچی هــیچ ئــەرکێکی تایبــەت بــە پلەکــەیان پــێ ڕانەسپێردراوە، بۆ نمونـە: چەنـدین بـەرپرس هەیـە پلـەی لێپرسـراوی کۆمیتـە یـان ناوچەیـە کـەچی ناوچـە و کۆمیتەیـەک بـەڕێوە نابـەن، چەنـد ئەفسـەری پلـەدارمان هەیە، یەک سەرباز بەڕێوەنابەن، یان بەڕێوەبەری ناحیە و وەزیریشـمان هـەبووە کە هـیچ وەزارەتێکی بـەڕێوە نـەبردووە بـەو جـۆرە کەسـانە وتـراوە: پلـە مووچـە، واتە هیچیان بەدەست نییە تەنها مووچەکەیان پێ دەدرێت.

٣٠٠- پاتەخۆری بەرماوە خۆرە:-

پاتە و بەرماوە لە کوردیدا پاشماوەی خۆراکی کەسێکی ترە دوای ئەوەی بە کەیف و سەفای خۆی لێ خواردووە و تێری خواردووە و هەندێکی ماوەتەوە، لە ئیدیۆمی کوردەواریدا بۆ پیاوی خۆفرۆش، جاش، تۆڕی، هیچ و پوچی سەر سوالکەر و خەڵکی خوازەڵۆک(خوازۆک) و گەدایی و چڵکاوخۆری و کاسە لێسی بەکاردەهێنرێت و دەوترێت فلانەکەس پاتە خۆرە یان بەرماوەخۆرە.

٣٠١-پیسکەی تەڕپیر:-

مرۆڤ تا بە تەمەن بڕوات ئارەزووەکانی بۆ ژیان و موڵکایەتی زۆرتر دەبێت بەتایبەتی ژن و مێینەی لاجوانتر و شیرینتر دەبێت، ئینجا ئەگەر پێوەرێک و قالبێک بۆخۆی دانەنێت و بکەوێتە دوای ئارەزووەکانی و ڕۆچون و زیادەڕۆیی تێدا بکات ئەوا توشی لۆمە و گازاندە و ناو و ناتۆرە دەبێت ئەو پیاوانەی مەراقیان دەبێتە کیژ و ژنان لە تەمەنێکی گەورە کورد بە ئیدیۆمەوە پێیان دەڵێت(پیسکەی تەڕ پیر) واتە پیروخەڕۆ بووە کەچی دڵی هەر تەڕەی دەخوازێت.

٣٠٢-پێشمەرگەی ناو تەڕاشان کیرتان بە قونێ جاشان:-

تەڕاش لە خۆشناوەتیدا دوای بڕینی داری مازوو، لە کۆڵکەی دارەمازوەکەدا چەندین غەرف و شوڕی تازە دەردەچێت و زوو باڵا دەکات و دەبێتە قۆپەنێک و گرمۆڵە دەبێت، شێوەی چەترێکی گەورە دەردەکەوێت و مرۆڤ دەتوانێت خۆی تێدا بشارێتەوە و پایزانیش کوارگ و قارچکی گەورەی تێدا دەڕسکێت، لەشۆڕشی ئەیلول لەکاتی هاتنی فڕۆکەی دوژمن پێشمەرگە تاوەکو نەبینرێت خۆی خزاندۆتە یان کوتاوەتە نێو ئەو تەڕاشانە، بۆیە لەشۆڕشی ئەیلول ئەوە بووە بە گۆتە و بالۆرە و ئیدیۆمی کوردەواری وەک خۆشەویستی پێشمەرگە گوتراوە: (پێشمەرگەی ناو تەڕاشان، کیرتان بەقونێ جاشان).

٣٠٣-پێی خۆی، پارسەنگە-حۆقەیە:-

کەسێک پێوان و پارسەنگی بەپێی خۆی بکات، واتە هیچ تەرازوویەک نییە چونکە تەنها لە بەرژەوەندی خۆی و توانای خۆی بەو لاوە هیچیتری لا مەبەست نییە، حۆقەش جۆرێکە لە پێوانە ئەو ئیدیۆمە بۆ ئەو کەسانە بەکاردەهێنرێت کە تەنها بیر لە بەرژەوەندی خۆیان دەکەنەوە.

٣٠٤- پاشی لە گێلاکی دەدات:-

پاشی، مەبەست لاق و قاچی دواوەی بزنە، کە شوان بە(پاشەڵ، پاشی) ناوی دەبات، بزن لە کاتی غاردان بۆ ئالیکی ڕووکراوی وەک (کاوجۆ، خویێ، پەریز و گوڵوەچنی داوەری گوڵە گەنم و جۆ) یان بۆ سەرکۆل و جۆگەی ئاو خواردنەوە، پاشەڵی یان پاشی لەبەر خێرا ڕۆیشتنی واهەست دەکەیت بەر گویێ و شەویلاکی دەکەوێت کە شوان پێی دەڵێت:(گێلاک)، لەزاری شوانانەوە ئەوە بووە بە ئیدیۆم و تێکڕای خەڵکی کوردستان لە کاتێکدا کە کەسێک زۆر بەپەرۆشە بۆ گەیشتن بە کەسێک یان ئەنجامدانی کارێک یان وەرگرتنی پلەوپایەک یان بەرژەوەندییەکی تایبەتی خۆی پێی دەوترێت هێندە خێرایە یان هێندەی حەز لێیە(پاشی لەگێلاکی دەدات).

٣٠٥-پیاوێکی تەڕنە:-

تەڕن لە کوردیدا زۆر مانای هەیە وەک(گزیکار، فێڵباز، گەڕساز، تەشقەڵەباز، تەڵەکەباز، دەستبڕ، زمانشڕ، بێ فەڕ، بەسویێ و ئازار، کلاوچی، چاوبەست) کەواتە هەر پیاوێک لەناو کوردانددا یەکێک لەو خاسیەتەی هەبێت پەسند نییە و بەتەوسەوە پێی دەوترێت: (پیاوێکی تەڕنە)، هەندێکجاریش لە گفتوگۆ و ئاخافتندا وا هەست دەکەیت دەوترێت پیاوێکی تڕنە.

٣٠٦-پانی نەبێ بەخوونە، ئەوەی دی مەکر و جادوونە:-

ئەم ئیدیۆمە لەزاری سەرە ژنە کۆییانەوە سەرچاوەی گرتووە و شێوەزاری کۆییانە، پانە نەبێ بەخوونە واتە: کە منال لە دامێنی ئافرەتەوە دێتە دەرەوە و چاو بە ژیان هەڵدێنێ پاژنەی پێی هەم دایک و هەمیش منال بە خوێن دەبێ، خوون بە شێوەزاری کۆییانە واتە خوێن، ئینجا هەر ئەو منالە جەرگی دایکە و ئەوانیتر جەرگی دایکانی ترن نابنە جەرگی کەس جگە لە دایکی خۆیان، ئەوەی دی مەکر و جادوونە واتە: خەڵکیتر تەنها مەراییکار و ئۆینباز و گەڕچی و فرت و فێڵە، تەواوی ئیدیۆمەکە واتە هەر کەسێک لەخۆت نەبێت جەرگی بۆت ناسوتێ و جەرگسۆزە و دڵسوتاوت نابێت ئەوانەی تر کە خۆیان لێت نزیک دەکەنەوە هەریەکە مەرامێک و جادوویەک و مەبەستێکی بەرژەوەندخوازی لە تۆی نزیک دەکاتەوە بۆیە سەرە ژنە کۆییەکان دەڵێن(پانی نەبێ بەخوونە، ئەوی دی مەکرو جادوونە).

٣٠٧-پاشی باران فەرەنجی دەپۆشێت:-

فەرەنجی واتە کەپەنک لوای مەڕ و ماڵاتە لە خوری دروست دەکرێت شوانە وێڵە بەکاری دەهێنن بۆ تەڕ نەبوون لە کاتی باران بارین دا بەخۆیانی دادەدەن، ئینجا ئەگەر دوای باران بەخۆتی دابدەی هیچ سوودی نییە و کار لە کارترازاوە، ئەمە بەتەوسەوە بەکاردەهێنرێت بۆ کەسێک کە کارێکی لەدەست چووە ئینجا ڕێوشوێنی بۆ دەگرێتە بەر تا بیگەڕێنێتەوە بۆیە وتراویشە: (پاشی باران کەپەنک بۆچییە؟).

٣٠٨-پێ مەڕە لە شانی شلە:-

پێ مەڕە شان و پیلێکی باشی دەوێت، دەبێت چوارشانە و تێک سمڕاو و باسک و بازوویەکی باش هەبێت بۆ داگرتنی(بێڵ) خاکەناز و هەڵگێڕانەوەی زەوی، ئەو کارە لە بنەڕەتدا کاری(گاجووتە) ، ئینجا ئەگەر بە یەکێکیتر کارەکە بکرێت لات ئاسان دەبێت و خۆت ماندووبوون و ئارەق ڕشتن و گرژبوونی ماسولکەت دووچار نابێت بۆیە تێکڕای کارەکە بەهەند وەرناگریت و پێتوایە کارەکە بەئاسانی دەڕوات بەڕێوە بۆیە بەو کەسانەی کە خەمی کارێکیان نییە چۆن دەکرێت و جێبەجێ دەکرێت دەوترێت فلانە کەس پێ مەڕە لەشانی شلە واتە خۆی کارەکە ناکات هۆوپێناو و سەرمایەی بۆ بەکاردێنێ کە خۆی کۆی نەکردۆتەوە.

٣٠٩-پەرە کەت، خەرمان کەت:-

واتە(بارانی پەڵە بەتەواوی ببارێت، ئەوا خەرمانی گەورەی بە دواوە دێت) لە هەولێر و وراتی کۆیە پیتی (ل) دەکرێتە (ر) لە وشەی (پەڵە=پەرە)، کەوت دەبێتە (کەت) بەجۆرێک لە جۆرەکان دەتوانرێت بەپێشکەوتنی زمانەوانی دابنرێت چونکە کەمترین تێچوون زۆرترین گوزارشت و مانا دەدا بەدەستەوە، ئەوەی لێرەدا جێگەی ئاماژەیە ئیدیۆمە کوردەوارییەکەی دەڵێت: (پەرە کەت، خەرمان کەت) کاتێک بارانی پەڵە لەسەروبەندی خۆیدا لە کۆتایی مانگی گەلاڕێزان و سەرەتای مانگی سەرماوەرزی هەموو ساڵێک دابدات و ببارێت و زەوی و خاک بە تەواوی پاراو(ڕەبـاس) بکـات، ئـەوا ئـەو سـاڵە دەرگای(ڕەحمـەت و فـەرعان)ی بەسـەر بەرووبومەکانـدا دەکرێتـەوە، زەوی سـەقای لـێ دەدات و (ئافـات) و نەخۆشـییە کوشندەکان و مێرووە زیانبەخشەکان و دەرد و بەڵا هەتا بۆ مرۆڤیش ناهێڵێت و زیندەوەرەکانیش بە پێی قۆناغی گەشەکردن و مت بوونیان (زیندەگی) خۆیان

دەکەن و زیندەزانی بە باری ئاسایی خۆیدا دەڕوات، نەش و نمای خلە(خەل) و دەغڵ و دانیش لەو بارودۆخە لەبارەدا شنە و باڵا دەکات و (کەرویشکە مەلە) لەگەڵ با و باران دەبێتە سەمای تەبارە و قەرسیل و لاسکەکانی گەنم و جۆ باڵا دەکەن و دنکەکانیان پڕدەبن، لێرەدا خەرمانی گەورە گەورە لەسەر شوێنی خەرمانان و لەمانگی خەرمانان بەدیدەکرێن (تێبینی: ئەمساڵ٢٠١٧-٢٠١٨ بارانی پەڵە نەکەوت بۆیە زیان بەر تێکڕای بەرووبومە کشتوکاڵیەکانی باشوری کوردستان کەوت و خەرمانیش خەرمانی بچوکی بێ گیشە و قەسەر و گەڵاوێژ و دان بوو) ئەمەش جوتیاری کورد لە دێر زەمانەوە تاقیکردۆتەوە بۆیە وتراوە: (پەرە کەت، خەرمان کەت).

٣١٠-پشیلە شۆری کرد:-

زۆرجار گوێ بیستی(پشیلە شۆرێکم کرد) یان(پشیلە شۆری کرد) یان(ئۆتۆمبیلەکەم پشیلە شۆر دەکەم) هەڵبەت پشیلە گیانەورێکە لە بەرەو وەچە و پۆلی شێر و پڵنگانە، شوێن و لانەی وشکاویی و دێمەکاری و کێویی و دارستانە و جۆری(ماڵی)یەکەشی نەمبینوە بچێتە ناو ئاوەوە ئەگەر ئاویشی بۆ بپرژێنی ئەوا خێراو گورج ڕادەکات و ناهێڵێت لەشی تەڕ ببێت، چوست و چالاکی پشیلە لەبازدان و خۆدەربازکردن و هەڵاتن بێ وێنەیە، کاتێک ئاوی پێ بکەوێت هێندە خێرا خۆی لە ئاوەکە لادەدات بەوە دەچێت زۆر قڵس(قرس) بێت بە ئاو، ئینجا ئەگەر منالان یان هەر کەسێکی گەورە و بە تەمەنیش زۆر حەز بە خۆشوشتن و مانەوە نەکات لەسەرشۆر(سەرشۆرگە-حەمام) و زوو و بەپەلە هێندێک ئاو بکات بەخۆیدا دەوترێت ئەوە چییە؟ (پشیلە شۆرت کرد) واتە یەکجار زوو هاتیتە دەر تەنها بایی چڵک نەرم کردنەوە ئاوت بەخۆتدا کردووە، ئەم حاڵەتەش لەناو کوردان کراوە بە درکە و دەربڕی(پشیلە شۆرت کرد): بە کەسێک دەوترێت کە حەزنەکات زۆر لە سەرشۆر بمێنێتەوە و کەمێک ئاو بکات بەخۆیدا و بێتە دەرەوە.

٣١١-پەرێزی پاکژ نییە:-

دەغل و دان دوای دروێنەکردنی ئەوەی دەمێنێتەوە لە(قەسەر: لاسکی گەنم و جۆ دوای کاملبوون و وشک بوونی پێی دەوترێت قەسەر) بەسەراپای زەوییەکەش کە دروێنەکراوە دەوترێت(پەرێز)، ئینجا دوو جۆر پەرێز

هەیە(پاكژ،پاک، خاوێن) یان(پیس) پاكژ واتە هیچ گوڵە گەنم و جۆیەكی وەریووی تێدا نییە و سەپان و سەرپاڵەیەكی باش گەنم و جۆكەی دووریوەتەوە و هیچ داوەر و گوڵێكی خەسار نەكردووە، بەڵام پیس واتە سەپانێكی خراپی هەبووە و گوێی نەداوەتە خەسارەت و زیانی گەنم و جۆیەكە و لەكاتی داس وەشاندن چەندی دووریوەتەوە ئەوەندەشی وەریوە و خەسارکردووە بەو جۆرە پەرێزە دەوترێت پیس چونكە خەسارەتی زۆری داوە سەپانەكە، ئینجا ئەوەی ستایشی پەرێز پاكژی هەبێت دەبێتە سەپانێكی جێگەی متمانە و ئەوەی ستایشی پەرێز پیسی هەبێت هیچ كاتێک خاوەن تەبارە و دەغل و دان ئامادە نییە بە سەپانی خۆی بیگرێت، ئینجا ئەم حاڵەتە لە كوردەواریدا بووە بە دركە و ئیدیۆم بە كەسێک كە مێژوویەكی خراپ و نەگریس و ناجۆر و نەگونجاوی هەبێت یان مێژوی كارەكانی باش نەبێت و پێشینەی هەبێت دەوترێت: (پەرێزی پاكژ نییە) بە كەسێكیش مێژوویەكی جوان و كاری ڕێک و پێكی هەبێت دەوترێت: (پەرێزی پاكژە).

٣١٢- پێی لە قەراغی قەبرە:-

قەبر: گڵكۆ و گۆڕی مرۆڤە، قەراغ، لێواریشی پێ دەوترێت، مرۆڤێكی بە ساڵاچوو كە تەمەنی هەڵكشاوە و زۆر پیر بووە و بووە بەمشتێ چڵ و چێوو و خەریكە دەمرێت وەكوو حاجی قادری كۆیی گەورە شاعیر فەرموویەتی: عومر گومبەتی لەزەتی داتەپی، تەكەڵتوی شكا ئەسپی زینی حەیات، وەكوو گوزارشت لە تەمەنی پیری و بەساڵاچوون دەوترێت: فڵانە كەس لە ڕۆخی قەبرێیە یان پێی لە قەراغی گۆڕە-قەبرە.

٣١٣-پارە بدە، مەلای لە مزگەوتێ دەربینە:-

هەندێ لە بەساڵاچوانی كورد كە پیر دەبن لەبەرخۆیانەوە دەڵێن(خوا باشە و پارە باشە) تێیگەیشتوون كە پارە هۆوپێناوێكی باشە بۆ ڕۆژی ڕەش و بێ دەرەتانی و ناگوزوری و ناڵەباری ژیان، پارە عەرشی سەدان ئایدۆلۆجیا و پرەنسپ و بیروباوەڕی هێناوەتە لەرزین و ئاش بە تاڵ، پارە خۆشەویستانی لەیەكتر كردووە و خەڵكی نەیار و دوژمنی بەیەک ئاشنا و هاودەم و هاوڕێ و بەبرا كردووە، ئەوەی دەفەرموێت(پارە بدە و مەلا لە مزگەوت دەربێنە) لەسەر كاریگەری سامان و پارە بۆ مرۆڤ شارەزا و لێزان بووە، چونكە پارە زۆر

خەڵکی زانا و دانا و زۆر زاهید و خەڵوەتنشینی پەرستگای لە خشتەبردووە و ئالودە و دێوانەی دوای خۆی کردووە، ئینجا مەلا چییە؟ پارە لە خشتەی نەبات؟! چەند لیرە و تمەن و دینارێک بەسە تا مەلا بەدەنگی خۆش (مەولود نامە و عەشرەی قورئان و نمایشی مارەکردن و تەلقینی مردوان)ت بۆ بدات و ببێتە موفتی کارە ناشەرعیەکان و کاروباری گشتی و ناو مزگەوتی لەبیر بچێت، بۆیە پارە بەدینبەریش ئەژمارکراوە و کاتێ قسە بێتە سەر بێ کەڵکی مایە و سامان و پارە یەکێکیش بە تەوسەوە بەرگری لە ماهیەتی پارە دەکات دەڵێت چۆن پارە چ نییە؟ (پارەی بدە و مەلای لە مزگەوتێ دەربکە-دەربێنە).

٣١٤- پەرێزە و بێ ڕێزە:-

پەرێز پاشماوەی دروێنەوەی تەبارەی دەغڵ و دانە(دانەوێڵە) بەتایبەت (گەنم و جۆ) دوای دروێنەی لاسکی گەنم و جۆ لە زەوییەکە دەمێنێتەوە بەوە دەوترێت قەسەر و کۆی قەسەری هەموو زەوییەکەش پێی دەوترێت (پەرێز) هەرچی(ڕێزە) واتە ڕێزی گەورە و بچوکی و ڕێزی مرۆڤایەتی بۆ یەکتری بەگوێرەی تەمەن، هەڵبەت(بێ ڕێز) لێرەدا بۆ مەرامی مرۆڤایەتی و کارکردن پێویستە بۆیە هاتوتە ناو دەربڕینەوە، لە کاتی دروێنەی گەنم و جۆ، سەپان و پاڵە چ گەنج و منداڵکاربن یان کامڵ و پیربن، هەردووک لایان زوو زوو تینویان دەبێت، بۆ ئاوخواردنەوە گەورە و بچوکی ئەژمار ناکرێت کێ تینوی بوو و ئاوی پێ بدرێت ئەو دەبێت بیخواتەوە چونکە وەک یەک پێویستیان بە خواردنەوەی ئاو هەیە بۆیە لە کوردەواریدا لەو جۆرە حاڵەتەدا ڕێزیان لێ تەرککردوە و بەبێ ڕێزی ئەژمار ناکرێت و دەوترێت(پەرێزە و بێ ڕێزە).

٣١٥- پێخواسی خوانەناس:-

لە کوردەواریدا کە باوکێک دەمرێت کۆمەڵێک منداڵی چاوگەشی لەدوا بەجێ دەمێنێت، بەو منداڵانە دەوترێت (پێخواسی خوانەناس) واتە هەم نەبوون و بێ بەخێوکەرن تا پێڵاو و جل و بەرگ و ڕزق و ڕۆژوویان بۆ پەیدا بکات ئەمە پێخواسیەکەیە، خوانەناسیەکەشیان واتە زۆر منداڵن و هەتیون و نەگەیشتونەتە تەمەنی پێگەیشتن و خۆیان خۆیان بناسن بۆیە دەوترێت فڵانە کەس دوای خۆی زۆری(پێخواسی خوانەناس) جێهێشتووە پێویستە هاوکاریان بکرێت هەم هەژارن و هەمیش منداڵ و هەتیون دەستیان داری نەگرتووە.

٣١٦-پیاو ڕقی له بەنەخوێنی خۆی هەڵسێ گوو دەکات بەخۆیا:-

بەنەخوێن(دۆخین) بەنی خوری و موی ئاژەڵە وای تێ دەگەم بەهۆی ئەوەی لەسەر ناوکەوە بەستراوە بوبێتە(بەنە-خوێن) ئەم بەنەخوێنە زۆربەی لە خوری دروستکراوە بەم دواییە لە(سوف) دروست دەکرا بەنێکی تۆکمە و قایم بوو هەم ژن هەم پیاو شەڕواڵ و دەرپێکەی پێ گرێ داوە، ئەم بەنەخوێنە چیرۆکی زۆری لەپشتەوە لەسەر باس دەکرێت کچان لە شەوی (سوردا-بوکێنی) دەیانکردە گرێ کوێرە هەم لەترسان هەم لەسەگیان، لەترسان دیارە بەڵام لە سەگیان بۆ ئەوە بوو بزانرێت ئەوەی پێی دراوە و ژن بە ژنەی پێکراوە پەردەی تەواوە یان بزانێت تا براکەی بەزاوا دەبێت یان زووتر بەزاوا بێت، ئینجا زاوای گێلۆکە هەر بە ددان و دەست هەوڵی داوە بەنەخوێنە گرێدارەکە بکاتەوە بەمەش بەرامبەر زووتر کاری خۆی کردووە، ئینجا لێرەدا لەو ئیدیۆمەی سەرەوە بەنەخوێن بە شێوازێکیتر بەکارهێنراوە کورد وتویەتیشی(کەرە دێزە بەمردنی خۆی دێتە پێشەوە تاوەکو خاوەنی زەرەر بکات) بەهەمان شێوە پیاوی نەفام لە حەشمەت و خەفەتی نەبونەوەی بەنەخوێن و دۆخینەکەی وەک کەرە دێزەکەی ڕقی هەڵدەستێ گو دەکات بەخۆیا واتە مرۆڤی نەفام و نەزان وەک کەرە دێزەیە خۆی هەڵبدێرێنێ پێی باشترە لەوەی قسەیەکی نابەجێ یان کارێکی ناڕێکی سەر نەگرێت.

٣١٧-پیاوی ترسنۆک کوتەکی زلە:-

بەردی زل و گەورە نیشانەی ڕانەوەشاندنە، دەمەزەنی و زۆر گوتن نیشانەی دەست کورتی و بێ دەست و قامیی و بێ دەسەڵاتییە، خۆهەڵکێشان و بەخۆداگوتن گوزارشتی گەوجییە، زۆر جار وا ڕێکەوتووە پیاوی بودەڵە و ترسنۆک هەندە(مەدح و سەنا) و بە خۆیانا هەڵدەدەن و گوێی گا و ئەژدیها و فیل با دەدەن، بە زمان و گفتوگۆ و لە بەرئاگردان ڕۆستەمی زاڵ و میرئەرسەلان و خولە پیزە و مامەڕیشەن و لە تاودان و ڕووبەڕوو بونەوەش ڕێویلە و بودەلە و جاشولکە دەردەچن هەر بۆیە بە ئیدیۆمەوە لە ناو کوردان بەو تەرزە پیاوە وتراوە(پیاوی ترسنۆک کوتەکی زلە).

٣١٨-پیری و سەد عەیب، قەرزاری هەزار:-

وەک حاجی گەورە شاعیر سەبارەت بە(پیری) فەرمویەتی:

سەر و ڕیشم سەراپا بۆتە لۆکە
بەشەو هەمرازمە پشین و کۆکە

پیری زۆر نیشانەی هەیە کورد هەمووی بە(عەیب و عار) شەرم و شورەیی لێکداوەتەوە بۆی، هەر لەبەر ئەمەشە وتراوە (پیری و هەزار عەیب) بەڵام لەم ئیدیۆمەدا بۆ ڕێکەوتن و زیاتر بۆ دەرخستنی دەردی گرانی (قەرزاری) ژمارەی شورەییەکانی پیری لە هەزارەوە کراوە بە(سەد) قەرزاری دەردێکی کوشندەیە و مرۆڤی قەرزدار زۆر تیژ بە بازاڕدا تێ دەپەڕێت و هەر باس و خواسێک بێتە کایە گوێی هەڵدەخات و قوراغ دەبێت بزانێت خاوەن قەرز داوای پارەکەی ناکاتەوە، کەسێک باغەڵی پارەی تێدا نەبێت لایەنی دەروونیشی بەرەو خراپ بوون دەڕوات هەربۆیە کورد وتویەتی(پیری و سەد عەیب، قەرزاری هەزار).

٣١٩-پشت شۆرمان نییە:-

مرۆڤ کە دەچێتە (سەر شۆر- گەرماو - حەمام) قورسترین کاری پشت شوشتن-شۆرین بوو، چونکە گۆشەی سوڕانەوەی دەست کارێکی زۆر ئاستەمە و وەک پێویستیش ناتوانرێت چڵکی پشت پاک و خاوێن بکرێتەوە، بۆیە دایکان هەم پشتی منداڵەکان و هەمیش پشتی مێردەکانیان دەشوشت-دەشۆری، تا ئێرە هیچ ناچێتە ناو ئیدیۆمی کوردەوارییەوە چونکە کارێکی ئاسایی و ڕێپێدراو بووە لە کۆمەڵی کوردەواریدا، بەڵام ئەوەی بووە بە کینایە و درکە و توانج و مەبەستی گوماندار ئەوەیە پیاوی بێگانەی هەژمون بەدەست چ لە شار و چ لە شاخ لەلایەن هەندێ خێزانەوە زۆر ڕێزی لێگیراوە و زیاد لە پێویست مەرایی و کوسکێشی و ماستاو و مل پانی بۆ کراوە تا کار گەیشتۆتە ئەو ڕادەی کیژی جاحێڵ و ژنی جوانی خاوەن ماڵ بە تێ ڕادیتی چووە بۆ سەرشۆر و پشتی ئەو پیاوە نامەحرەمە هەژمونداری شوشتوە، هەرچەندە (شەرع)یش دەڵێت: ئەگەر سەگێک لە ژوورێک هاتەدەرەوە و دەمی دەڵێسیەوە و پڕ زار و لێوی ماست بوو، کەچویتە ژوورەوە یەک مەنجەڵ ماستت بینی لەو ماستە بخۆ مەرج نییە ئەو سەگە دەمی تێ هاویشتبێت، بەڵام وتراویشە: مێش هیچ نییە بەس بەری دڵی پیاوی دەگرێت، بۆیە دیاردەی پشت شۆرینی نامەحرەم لە سەرشۆری ماڵی

خـۆت بەتـەوس و تـوانج و پـەلاری لاق شـکێنەوە کـورد وتـەنی(بۆنی خـوێن و نـاموس)ی لـێ دێـت و دەوترێـت بۆیـە ئێمـە کارمـان بـۆ ناکرێـت چـاک دەزانـین چونکە(پشت شۆر-مان نییە) واتە نەرمە گەوادی-مان پێ ناکرێت.

٣٢٠-پیاو لە بنەماڵە نابڕێت:-

پیاو: پێموایە وشەی پیاو لە (لەسەر پێ یانەوە) هـاتووە و دواتـر بـووە بـە(پیاو) چونکە هـەموو نێرێک ئـەو خاسیەتەی نییـە، دەبـوو پیـاو بـۆ هـەردوو ڕەگـەزیش بەکاربهاتبوایـە، ئـەو کەسـانەی دەتـوانن هاوکـاری و یارمـەتی و هـەرەوەزی و خۆبـەختکردن و قوربـانی بـدەن بـە کـات و تەمـەن و دارایـی خۆیـان بـۆ ئـەوەی خـەڵکانی دەوروبـەریان سـود وەربگـرن و دەسـتبار و دەسـتگرۆییان بکـەن، خاسیەتی پیاوەتیان دەدرێتە پاڵ، ئینجا لە هەموو بنەماڵەیـەک وەک چۆن وتـراوە (چۆم،بێ چقڵ نابێت) یان (چەم بێ چەقەڵ نابێت) ئـەوهاش پێچەوانەکـەی هەیـە و وتراوە (پیاو لە بنەماڵە نابڕێت) واتـە خانـەوادە و بـەرەباب و بنەماڵـە و ماڵبـات و عێڵ و عەشیرەت و هۆز و خێڵ نییە کە پیاو ماقوڵ و نەجیب زادە و سـەرخێڵێکی مـەزن و نـاوداری نـەبێت و تـا ئـەو خانەوادەیـەش بمێـنن هـەر پیاویـان لـێ هەڵدەکەوێ چونکە وتراوە (پیاو لە بنەماڵەی نابڕێت).

٣٢١-پشکە سە:-

پشک واتە بـەش، سـە واتـە سـەگ لـەو وراتـەی کۆیـە بـە سـەگ دەوترێـت (سـە) هەندێکجار بە پڕوشە ئاو و پڕیشکە ئاویش دەوترێت (پشکە ئاو) ئەوەی لە سەگ بکەوێتەوە پێی دەوترێت (پشکە سە) هەڵبەت پشکە سەگیش لـە سـەگەکە گڵاوتـرە ئینجا بە کەسێکی گڵاو و فێڵبازی تەڵەکەباز و ئەوەشی کە تووخمی باوانی خراپ بێت بەتەوسەوە پێی دەوترێت: (پشکە سە) واتە ئـەوەی لـە سـەگ بێـت لـە سـەگی گڵاوترە.

٣٢٢-پوشکە لە کای نا بژێردرێت:-

وتویانە: بە حوشتریان وت: کوێت خوارە؟ لە وەڵامدا وتویەتی: جا کوێم ڕاستە! ئیدیۆمی (پوشکە لە کای بژاردن)یش هـەر وەکو ئـەو حوشـترەیە چونکـە (کـا) لـە (پوش و قەسەر) دروست دەبێت، ئاستەمە پوشکە لە کای ببژێردرێت، هەندێکجار شتێک یان کارێک بگرە کەسێک هـەموو ڕەفتـار و هەڵسوکەوت و تێکڕای لەشـی کەم و کورتی و کوڕییە، ئینجا بێی نەنگییەکانی ببژێریت بـە تـەوس و ئیدیۆمـەوە

دەوترێت (پوشکە لە کای نابژێردرێت) واتە شتەکە خۆی هەموو لەشی عەیب و کەموکوڕییە چی دەبژێریت؟!

٣٢٣-پوشکەیان پساندییە:-

منداڵ لە کوردەواریدا بە(پوشکە) پساندن یاری (لە بیرمە) یان پێ دەکرد و دوو منداڵ لەنێوان خۆیان پوشکەیان دەپساند و لە کاتی پساندنەکەدا گرەوێکیان دەکرد، ئەوەی لەو گرەوە بیبردبوایەوە ئەویتر گرەوەکەی دەدۆڕاند و لەسەر چی ڕێکەوتوون دەبێت بەوە ڕازی بێت، ئەو یارییە هەندێکجار سەری دەکێشا بۆ نیگەرانی لێکتر توڕەبوون، لەو حاڵەتەش هەر پوشکەیان دەپساند و دەیانگۆت (دووشکم) واتە قسەمان لەگەڵ یەکتری نەما، ئینجا ئەو پوشکە پساندنە بووە بە ئیدیۆم و بەدوو کەسی نێوان خراپ و پەیوەندی نەبوو دەوترێت بابە ئەوانە پوشکەیان پساندیە واتە نێوانیان نییە.

٣٢٤-پەز هی پەزەوانی، ڕەز هی ڕەزەوانی:-

وتراویشە (نان بۆ نانەوا، گۆشت بۆ قەساب) واتە هەر کارە و بۆ وەستا و شارەزا و کەسی لێزان و کارامەی خۆی، مەڕوماڵاتداری بۆ خاوەنەکەی لە بارترە وەک ئەوەی دەستی دووەم شوانکارەیەک بگیرێت بۆ بەخێوکردنی مەڕوماڵاتەکە، لە کۆنیشدا لە کوردەواریدا هەر واهاتووە کەم خاوەن مەڕوماڵات هەبووە گلەیی لە شوانکارەی خۆی نەبێت، بۆیە ئەوە بووە بە ئیدیۆم و دەوترێت (پەزهی پەزەوانێ، ڕەز هی ڕەزەوانێ).

٣٢٥-پێش تایێ بەڕەی بەخۆمان دادەین:-

لەکۆندا لەبری بەتانی بەڕە بەخۆدادراوە، زۆر ئیدیۆمی تری لەسەر هاتووە وەکو (نەچیە بن بەڕەی دوژمنم) یان (دەبێت بچیە سەر بەڕەی خەڵکی) یان (بەگوێرەی بەڕەی خۆت پێت ڕابکێشە) لەو ئیدیۆمەدا کە دەوترێت (پێش تایێ بەڕەی بە خۆمان دادەین) مانا ڕاستەقینەکە ئەوەیە سەرما و سۆڵە دەبێتە مایەی لەرز و تا، لە ئیدیۆمیشدا وەکو ڕێنماییەک بەکاردەهێنرێت بۆ وریابونەوە و خۆئامادەکردن بۆ هەر ئەگەرێک کە دێتە پێشەوە، واتە پێش ڕوودانی شتێک خۆمانی بۆ ئامادە بکەین.

٣٢٦- پیرێژنێ دۆ لێ ڕژاو:-

دۆ، دوای ئەوەی ماست و ئاو لە مەشکەی دەژەنرێت و کەرەی لێ درووست دەکرێت، چەوری ماستەکە دەبێتە کەرە، ئاوەکە و ئاوی ماستەکە دەبێتە دۆ کە ترش و مزرە و خواردنەوەیەکی زۆر بەتام و خۆشە، ئەو دۆیە بە زەحمەت بەرهەم هاتووە ئەگەر برژێت زیانێکی گەورەیە لە خاوەنەکەی دەکەوێت، ئینجا ئەگەر پیرەژنێکی داماویش بێت دەبێت حاڵی چۆن بێت دوای ئەو زیان لێ کەوتنە، بۆیە ئەو حاڵەتە بووە بە ئیدیۆم و لەڕووی سووکییەوە بە یەکێک یان کەسێک کە بۆ زەرەر و زیانێک زۆر خەمبار بێت و پێوەی دیار بێت دەڵێن: دەڵێی پیرەژنی دۆ لێ ڕژاوە.

٣٢٧-پاروویەک کەمتر، برایەک زیاتر:-

مرۆڤ زۆر چاوچنۆکە ئەگەر بنەمایەک بۆ کەمکردنەوەی ئەو چاوچنۆکیەی نەگرێتەبەر زیانی پێ دەگەیەنێت، بۆ نمونە لەو ئیدیۆمەدا بەئاشکرا وتراوە: پاروویەک کەمتر، برایەک زیاتر، واتە ئەگەر لە کەمێک یان هەندێک لە داهات و خواردن و پێداویستی خۆت ببوری ئەوا کەسێکی تر پێداویستیەکی پڕ دەبێتەوە و بۆیە لە زۆر خواردندا ئەو ئیدیۆمە کورتکراوەتەوە و دەوترێت پاروویەک کەمتر، برایەک زیاتر.

٣٢٨-پیاوکوژ گوێچکەی قیتە:-

پیاوکوژ، لەکوردەواریدا بە دوژمندار ئەژمار دەکرێت، دوژمنداریش تا ئاشتەوایی نەکات هەر دەبێت خۆی بپارێزێت لە کەسوکاری کوژراوەکە، یەکێک لە ئەدگارەکانی خۆپاراستن گوێ قوڵاغی و قیتیە، بۆ بیستنی خەبەر و باسان بۆیە ئەو حاڵەتە بووە بە ئیدیۆم دەوترێت(پیاوکوژ گوێچکەی قیتە) واتە ئەوەشتێ بەخۆی شک ببات بە گوێ قوڵاغی وریاییەوە مامەڵە و هەڵس و کەوت دەکات.

٣٢٩-پەمۆش لە شارەزوور زۆرە:-

خورما لە بەغدا و خانەقین و گوێز لە هەورامان و هەنار لە شارەبان و نازەنین و ...تاد، زۆر ئیدیۆمی تری هاوشێوە لە کوردەواریدا هەیە و دەگوترێن، دەشتی پان و بەرین و بەپیت و پیز و بە ئاوی (شارەزوور) زۆر باشە بۆ چاندنی ڕووەکی پەمۆ، کەواتە لە شارەزوور پەمۆ زۆرە و لە دەشتی قەراج و کەندیناوەی کەمە، ئینجا نەبوونی شتێک و گران بەدەست کەوتنی لەشوێنێک

هیچی لەگەڵ ناکرێت و پەیدا نابێت با لەشوێنێکیتر زۆری لێ بێت بە ئێمەچی بۆیە دەوترێت: پەمۆش لە شارەزوور زۆرە یان خورماش لە بەغدای زۆرە.

۳۳۰-پیر لە خۆشیان ناترێ:-

مرۆڤ کە بە ساڵدا دەچێت وردە وردە هەموو ئەندامەکانی سست و ناچالاک دەبن، خۆیست و خۆنەویستی تێکەڵ دەبێت، سەرباریش کۆمەڵێک نەخۆشی و دەردە پیری سەر هەڵدەدەن، یەکێک لەو دەردانە وردە ئاهەنگی پاشەڵی مرۆڤە، کە بەدەنگ و بێ دەنگی لە دەرچەوە بەرەڵلا دەبێت، ئەو حاڵەتە، داکەوتە ڕاستەقینەیە بووە بە ئیدیۆم و دەوترێت (پیر لە خۆشیا ناترێ) بۆ ئەوە بەکاردێت کە هیچ شتێک لە خۆڕا نییە و بۆ هەر کار و کردەوەیەک هۆکاری خۆی هەیە.

۳۳۱- پیازی پاک کردیە:-

لەسەر پیاز ئیدیۆمی زۆر هەیە وەکوو: خۆ نان و پیازی لەگەڵ نەخواردووە، حەیای بووە حەیای پیاز فرۆشی، لێرەش پاککردنی پیاز لەبەر ئاسانی کارەکە جارێکیتر بووە بە ئیدیۆم بە کەسێک هیچی نەکردبێت یان کەسێک کارێکی کردبێت بە هەند وەرنەگیرێت و حسابی بۆ نەکرێت دەوترێت: خۆ پیازم پاک نەکردیە یان پیازی پاک کردیە

۳۳۲-پەڕۆی لێ دەرهێنابوو:-

پەڕۆ، پارچە کوتاڵێکە یان تەنراوێکی کۆنە، کورد زۆر ئیدیۆمی جوانی لێ دروستکردووە وەکو: (پەڕۆی بێ نوێژ، دەم پەڕۆ، پارچە پەڕۆیە) لێرەدا وتراوە: پەڕۆی لێ دەرهێناوە هاوشێوەی ئەو ئیدیۆمەش هەیە وەکو (شوڵی لێ هەڵکێشاوە، بەجارەکی لینگی لە دەرپێی دەرهینایە، دەرپێی لێ فڕێدایە، بێتامی کردیە)، پەڕۆ خۆی گوزارشتی بێ نرخی و بێ بەهاییە، چونکە کوتاڵ کاتێک بەهای دەبێت کە پارچە پارچە نەبێت، بەڵام کەبووە تیلم تیلم و پارچە پارچە ئەوا نرخەکەی خۆی لە دەست دەدات، ئینجا ئەگەر کەسێک بە ئاشکرا و بێ شەرم کاری نەخوازراو بە بەرچاوی خەڵکەوە ئەنجام بدات و دووبارە و سێ بارەی بکاتەوە ئەوا بەتەوس و سووک سەیرکردن و توانج و تانە و تەشەرەوە دەوترێت: بەخوا چاک پەڕۆی لێ دەرهێنابوو.

٣٣٣-پێچک چاره، به ئەژماره:-

پێچک چواره به ئەژماره، له هەولێریٚ دەوترێت: پێچک چاره، پێچک یان پێچکه دەست و پێی ئاژەڵی وردی وەکوو کاروبەرخ و بزن و مەڕه، هەڵبەت دوو دەست و دوو قاچیان هەیه، به یەکەوه دەبێته چوار پەل و چوار پێچک، کوشتنەوەی ئەو ئاژەڵەش بۆ گۆشتەکەی زۆر خواستی لەسەره و به تایبەت سەروپێیەکەی(کەلله و پاچه)، کەیبانووی کورد که زۆر پێیەوه ماندوو بووه به شوشتنەوه و خاوێنکردنەوه و ئامادەکردنی، له کاتی ئامادەبوون و کوڵان و هاتنه سەرخوان هەمووی به تامەزرۆییەوه حەز به خواردنی دەکەن و لەبەر کەمی پێچکەکانی بەشی هەموو ئەوانه ناکات، که لەسەر سفره و خوانەکەدا کۆبوونەتەوه، ئەوه لایەنی ڕاستەقینەیه له ئیدیۆمەکەدا، بەکارهێنانیشی به مەبەستی ئیدیۆم وەکوو ڕێنوێنی و شارەزایی و ناساندنی کەمی شتێک له ڕووی بڕ و ڕێژەوه بۆ پێوانه و به ئابووریانه بەکارهێنانی دەوترێت: پێچک چواره، به ئەژماره.

٣٣٤-پارو له دەم دەفڕێنێت:-

وتراویشه: تیکه فڕێنه، پاروو: ئەو ئەندازه خواردنەیه که بەجارێک دەخرێتەوه دەمەوه بۆ خواردن، تیکه و بالوولەشی پیٚ دەوترێت، له کوردەواریدا لەمانگی ڕەمەزاندا له گوندەکاندا بەر له بانگی ئێواره، هەر پیاوەی که دەچووه مزگەوت بۆ بەربانگ پاروویەک نانی دەپێچایەوه به گوێرەی ئەو چێشتەی له ماڵەوه بۆ بەربانگ ئامادەیانکردووه، لەو نێوەنده هەندێکجار منداڵانی چەتوون ئەو پارووه نانەیان دەڕفاند، هەڵبەت ئەو منداڵانەش تەماحیان دەچووه سەر تیکه و پارووه ئامادەکراوەکه، ئەوه لایەنی ڕاستەقینەی ئیدیۆمەکەیه، وەکو ئیدیۆمیش به کەسێکی تەماحکار و جەردە که بۆ پەیداکردنی نانی خۆی حەرام و حەڵاڵ نازانیٚ و ناپرسیٚ و لێک جیاناکاتەوه به تەوسەوه پێی دەوترێت: پاروو لەدەم دەفڕێنێت یان دەڕفێنێت.

٣٣٥-پەنا هەر پەنای خوایه:-

پەنا، داڵده، پەناوپەسێو و قوژبن، پەناگه،چەپاڵه له کاتی خۆشاردنەوه و دەربازبوون و پێویستی و هات و هاوار و گرانی و نەبوونی و قاتوقڕی و نەخۆشی و کارەسات و نالەباریدا مرۆڤ پێویستی بەفریادڕەسێک دەبێت،

تاقیکراوەتـەوە کـە باشـترین پشـتیوان و فریاگوزارترینیـان بـۆ بـەهاناوەچوونی ئەوانـەی داوای دالّـدە و پەناگـە دەکـەن خـوای تـاک و تـەنیا و ڕاگـری زەوی و ئاسـمانەکانە، بۆیـە ئـەوە بـووە بـە ئیـدیۆم و مـرۆڤ بـۆ سـووک سـەیرکردنی تواناکانی مرۆڤ و بێ دەسـەلاّتی بەرامبەر دیاردە و ڕووداوە سروشتیەکان بۆ نەبوونی ڕێگە چارە بۆ مردن و ژیان و خۆشی و ناخۆشی و هەبوون و نـەبوون و ڕزق و ڕۆژووو، وەکو ڕێنوێنی و ئامۆژگاری دەڵێت: پەنا هەر پەنای خوایە٠

٣٣٦-پایزە برا:-

لـە وڵاتـی کوردەواریـدا لـە سـەرەتای بـەهار و خاکـەلێوەدا، سـەرما و سـۆڵەی زستان بارگەی دەپێچێتەوە ئیتر کشتیار و وەرزێر و شوانکارەی کورد دەکەونە خـۆ بـۆ کـارکردن و کـاری کێڵگـە و زەوییـە کشـتوکاڵیەکان و بـە خێـوکردنی مەڕوماڵات هێندە زۆر دەبێت، کەس سەری خۆی پێ ناخورێنرێت، ئەو بەروبومی دانەوێڵەی (گەنم و جۆ و نۆک و نیسک)ەی لـە زسـتان چێنراوە، خەریکە بـەرەو پێگەیشتن دەچێت و جۆزەردان و خـەرمانان و گـەلاوێژ دێت، دروێنـە و کیشـە و قشرە و خەرمان و قەسەر و گێرە و کوتان و شەنە باکردن و ڕەشکە و سواخی کادین و دەسکەنەی نۆک و نیسک و بژاری بێسـتان و لـە ئاژەڵداریش بڕینـەوەی مەڕوماڵات و شەو بەکێو و بێرکردن، لە زەوییە کشتوکاڵیەکانیش جووتکردن و کێلان و وەرد دانەوە و شۆبڕین و هەڵدانەوەی دۆریخەو پێ مەڕە و بێڵ تـەپ و گـۆڵ و خـەت و خاکـاو و ئـاودان و ئـاودێری و جۆگـە و جۆبـار هەڵبەسـتن و ئاوبارە و شەڵەگە و شتڵ لێدان و بژارکردن و کاروباری زۆر و زەوەندی کێڵگـە و توتن لێدان و گەلاجاڕ و زاخە و بۆ بازاڕ بردن و سـاغکردنەوەی بەرهەمـەکان و گواسـتنەوە و بـاراش لێکـردن و ڕێگـای ئاشـی و..تـاد، لەگـەڵ کۆتـایی هـاتنی کاروبـاری ئاژەڵداری و باخداری و کشـتیاری و وەرزێـری، لـە کۆتـایی مـانگی گەلاوێژدا جوتیارەکان دەگەڕێنەوە ناو ئـاوایی و کـاری سەرسـواخ و قوڕکاری و خشـت بـڕین دەکـەن، هـەموو ئـەو کاروبارانـە لـە کوردەواریـدا پێویسـتی بـە هەرەوەزی و کاری بەکۆمەڵ و دەستگرۆیی و زبارەکردن هەیـە، کورد لـە کۆنـدا لەوەرزی بەهار و هاوین هێندە پڕ ئیش بووە، شەو و ڕۆژی لەسـەر یـەک داناوە بۆ ڕاپەڕاندنی کاروبارەکان تاوەکو وەرزی پایز هـاتووە ئینجا بێن و پشـوویەکی داوە، ئـەو حاڵەتـە پـڕ ئیشـیەی بـەهار و هـاوین و بـێ کاروبـارەی پـایزان و

سەرماوەرز و سەرەتای زستانان بووە بە ئیدیۆم و بەکاردەهێنرێت بۆ کەسێک کە لە کاتی کاروبار و دەستگرۆیی و زبارە و هەرەوەزی دیار نەبێت و بۆ ئیش و کارێکی خۆی دوای تەواوبوونی کارەکان سەربدات، کارێک یان داواکاریەکیشی هەبێت، یان بە بێ ئیش سەر لە کەس نەدات بە تەوسەوە بەو جۆرە کەسانە دەوترێت: پایزە برا.

٣٣٧-پاروو بکەوێتە کۆشی نەوەک عاردی:-

ئەو ئەندازە کەمەیە لە خۆراک کە بەجارێک بخرێتە دەمەوە، وتراوە: پارووە نانێک، ئەو پارووە نانە جاری واهەبووە برنج و ساوار و نیسک و نۆک و گۆشتی تێدابووە، جاری واش هەبووە هەر چنکە گۆشتێکە، کۆش-یش: بە خوار ورگ و سەر هەردوو ڕانەکەی مرۆڤ لە کاتی دانیشتندا دەگوترێت، عارد: لە ئەرزەوە هاتووە کورد بە(عارد) گۆی دەکات، لەناو وەرزێران لەبەر ئەوەی بەرهەنجی شان و بازوو زاد و خۆراکی خۆیان بەرهەمهێناوە زۆر ڕێزی نان و پارووە نانیان گرتووە، ئەگەر پاروویەک لەزار و دەمیان بکەوتایە سەر کۆشیان ئەوا سوودێکی دەبوو و پیس نابوو، بەکەڵکیان دەهات و دەیانخوارد، ئەو حاڵەتە ڕاستەقینەیە بووە بە ئیدیۆم و کورد بەکاریهێناوە، بۆ لە دەست دەرچوونی شتێکی بەنرخ و گرانبەها، بەڵام ئەگەر ئەو شتە بەنرخ و گرانبەهایە بکەوتایە دەست خزم و خوێش و کەس و کار و برا و عەشیرەت و هۆز وتراوە: پاروو بکەوێتە کۆشی نەوەک عاردی.

٣٣٨-پیاو بای دەشتێیە:-

لە کۆمەڵگەی داب و نەریتی و سوننەتی ڕۆژهەڵاتی و کوردستانی دا، ڕەگەزی نێرینە و پیاوان کاروباریان لەدەرەوەی ماڵ بووە لە کێڵگە و هەرد و کێوان و چێواری و چەرچی و قاچاغچی و ڕێبواری و قەتار و کاروانچی و پێشمەرگایەتی و سەربازی و کرێکاری و ...تاد، با: جوولەی ئاسۆیی بەرگە هەوایە، بەهۆی جیاوازی لە پلەکانی گەرمیەوە بە بەردەوامی ناوچەی پەستان بەرز و نزم پەیدا دەبن و یەکبینە با هەڵدەکات لە ناوچەکانی گۆی زەوی، هەر کاتێک بچیە دەشت و دەر ئەو بایە بە تەواوەتی هەست پێ دەکەیت، ئینجا لە کوردەواریدا ئەو بایە و پیاویان بەیەکتری چوواندووە، بووە بە ئیدیۆمێکی گوزارشتی و لە گوندەکانی کوردستان بەکاردەهێنرێت بۆ جیاکردنەوەی کاروباری پیاوان کە لە دەرەوەی

ماڵه و کەم پیاوان لەماڵ دەبن بۆیە وتراوە: پیاو بای دەشتێیە.

٣٣٩-پاڵ بە دیواری ڕووخاوەوە مەدە:-

وتراویشـەـ: پـێ لـە تەختـەی چـروک مـەنێ، ئـەو دیـوارەی درز و کەلەبـەر و ڕوخانی هـەبێت، جێگای متمانـە و پشـت پـێ دان و پشـت پـێ بەسـتن نییـە، نابێتە نوان و داڵدە و پەناگـە و سـێبەر، چونکـە هـەر کاتـەکی بڕوخێت دەڕوخێت، ئـەوە کـورد وەکـو ئیدیۆم بـەکاریهێناوە بـۆ ئەوانـەی پشـت بـە کەسـانێک دەبەسـتن کـە جێگـەی بایـەخ و گرنگیدان و پشـت پـێ بەسـتن نـین، چونکـە تیابەسـتە نـەبوون و بەکەڵکی ئەوە نایەت متمانەیان پێ بکرێت بۆیە کـورد بەتـەوس و درکـەوە دەڵێت: پاڵ بە دیواری ڕووخاوەوە مەدە.

٣٤٠-پێوەدان لە ویزە ویز(گیزە گیز)ی خۆشترە:-

مێشـــەکانی وەکو(هـــەنگ و زەرگەتـــە و ســـوێرەموس و زەنگەســـتوورە و مێشـەکەرانە و مێشـە سـەیانە) ویـزە ویـز یـان گیزەگیـز یـان گزگزەیـان هەیـە، لەدەوروبـەری شـاری هـەر کامێکیـان بیـت، ویزەویزەکـەیان زۆرتـر دەبێـت و بەدەورتدا دەخولێنەوە و دەسوڕێنەوە و ئامادەکاریش دەکـەن بـۆ پـەلامار و چـز لێگرتن، هەڵبەت ویزە ویزە و گزگزەکەیان جاڕسە، بۆیە ئـەوە بـووە بـە ئیدیۆم و لەکوردەواریـدا بـەناز و نـوز و منـەتبارکردن و پێفرۆشـتنەوەی چاکەیـەک یـان هەڕەشە و گوڕەشـەی بێ کردار کورد وتویەتی: پێوەدان لە ویزە ویزی خۆشترە.

٣٤١-پەرێز لە ئیدیۆمی کوردەواریدا:-

دوای دروێنەی گەنم و جۆ و کۆکردنەوەی مـەڵۆ و سـوارە و کیشـە و قرشـە و گواستنەوەی بۆ سەر بێدەر و خەرمان و چۆخین، ئەوەی دەمێنێتەوە لە قەسەری بەرداس نەکەوتوو، دەبێتە لەوەڕی مەڕومالاَت پێی دەوترێت: پەرێز، بەر لـەوەی ئاژەڵ پەرێزەکە بخوات لەبەر ئەوەی پڕییەتی لە وشوو-هێشووی وەریووی گەنم و جۆ، پێی دەوترێت: گەرمە پەرێز، جوتیاری کورد، لـە بـەر بـەپیتی و بـە کـەڵکی پەرێز، ناوی لە کیژەکانی ناوە: پەرێز، ئەو سەپان و پالاَنەی کە چوست و چالاک و ئازا و شارەزا بوون لە داس وەشاندن و گرتنی قـەزناغ و سـوارە تێکچـڕژان و بەستانەوەی مەڵۆیان، کەمترین گوڵە گەنم و جۆ لە دەستیان پـەڕیوە و پـڕژاوە و هیچ داوەرێکیان نەبووە بەو سەپانانە ووتراوە: پـەرێزیان پاکژە یـان بـێ داوەرن، ئەوە بووە بە ئیدیۆم و بۆ ڕابردوو پاکی هەر مرۆڤێک کە گەندەڵی و خراپـەکاری

نـەکردبێت دەوترێـت: پـەڕێزی پـاکژە، پێچەوانـەش وتـراوە: پـەرێزی پـاکژ نییـە، هەنـدێجاریش وتـراوە: سـپیکردنەوەی پـەرێز، ئەگـەر کەسـێک ڕابـردووی پـڕ گیروگرفت و بەرزی و نزمی و خراپەکاری و گەندەڵکاری و خوێن ڕشتن بێت، خۆی باس لە خۆی بکات بەتەوسەوە پێی دەوترێت: ئەمە سپیکردنەوەی پەرێزە، هەروەها وتراوە: ئەگەر مەڕمان نەدیبێ لە هەوێزێ، قشپلمان دیووە لـە پـەرێزێ، هەوێز شوێنی حەوانە و پشوو دانی ڕانە، لەبەر ئەوەی زۆر تێرە و کاتی پشـووە زۆرترین پاشەڕۆی پشقڵ و قشپل دەکات و هەوێز ڕەش دەچێتەوە، ئەوە ئەگەر لە دانگە لەوەڕی باشی بوو بێت وەک: گەرمـە پـەرێز بـە نمونـە، لـەناو پـەرێزیش لەبەر تێر و پڕی بەهەمان شێوە سل و قشپلی خۆی دەکات، هەندێجار کەسانێک دەیانەوێت خۆ لـە خـەت بدەن و هەندێ ڕاستی بشارنەوە کوردیش بـەو پـەڕی متمانەوە دەڵێت: ئەگەر مەڕمان نەدیبێ لە هـەوێزێ، قشـپلمان دیووە لـە پـەرێزێ، واتە قسە لە ئێمە مەشارەوە دەزانین چ گوزەراوە و دەگوزەرێ، بە خۆپارێزی و تێکەڵی کەسـی تـر نـەبوون و خۆدوور گرتن و دوورکەوتنـەوە، تـوخن نەکـەوتنی بـاس و خواسـیش وتـراوە: دوورە پـەرێز وەسـتان، هـەروەها چەنـد ئیـدیۆمێکیتر لەسەر پەرێز هەیە وەکو: زەرفی عەلاگە دەباتە پەرێزێ، پەرێزی پاکژ نییە، چاوی ڕەش کرد بۆ هەوێزێ، تۆشمان دیوە لە پەرێزێ، پەرێزە و بێ ڕێزە.

٣٤٢-بووە بە پێخوست:-

شوێنێک زۆر هاتوچۆی بەسەردا بکرێت دەوترێت: بووە بە پێخوست، زۆربـەی جـاران ڕانـە مـەڕ و بـزن و گایـەل و ڕەوکـەوان و بـەراز و ئەسـپ و ئێسـتر بـە شوێنێکدا بڕۆن دەوترێت: ئـەوە پێخوسـتی ئـەو ئاژەڵانـەیە، ئینجا لـە کوردەواریـدا ئەگـەر ماڵێـک زۆر خـەڵک بـە میـوانی ڕوویـان تـێ بکـەن یـان بەسـەردانی زۆر هەراسان و جاڕس بکرێن دەوترێت: فڵانە ماڵ بووە بە پێخوست.

٣٤٣-پرسە خەسووانە:-

پرسـە گورگانەشـی پـێ دەوترێـت، ئـەوە جـۆرە ڕاوێـژ و پـرس پێکردنێکـی سەرکەش و ڕووکەشانەیە، کەسێک بە کەسێکی دەکات، ئەو کەسە لەسـەر پرس و بابەتەکە بڕیاری خۆییداوە، تەنها بۆ قسە بڕین و گلەیی بڕینە، ئەگەر نا بە هیچ شێوەیەک گوێ بە بیر و بۆچوون و پێشنیاز و پێشنیازەکانی نادرێت و بەگوێی ناکرێت کورد بۆ ئەو بابەتانە فەرمویەتی: پرسە خەسووانە.

پیتی (تـ)

٣٤٤-ترِ تەقیلە:-

ئیدیۆمێکە بۆ پیاوێکی کورتە باڵای خۆبەزلزان دەوترێت، تەقیلە واتە قاپی بچوک، واتە ترِی وەک تەقیلەی بچوکە چی پێ ناکرێت، هیچیشی لەبارا نییە کەچی خۆشی پێ گەورەیە.

٣٤٥-تەشی لە ڕێوە دەڕیسێت:-

ئیدیۆمێکە بۆ کەسێکی پڕ ئیش و کار بەکاردەهێنرێت لە کۆندا ژنی کورد ئاسانترین ئیش و کاری بووە چونکە کە بۆ دروێنە چووە تا ناو تەبارە و پەرێزەکە تەشی لە ڕێگادا ڕیسیووە، یان بۆ ئازایەتی لە کاردا دەوترێت فلانە ژن هەندە ئازایە هەر لە ڕێوە تەشی دەڕیسێت.

٣٤٦-تاقە سوار تۆزی نییە:-

تۆزی سمکۆڵانی لەشکر دەچێتە بەری ئاسمان و تۆزی یەک سواریش هەر نابینرێت ڕوونتر: دەستە و کۆمەڵە و لەشکر و کۆمەڵکاری و هەرەوەزی کاری دیارە و تۆزیان بەری ئاسمان دەگرێت و هەر کارێک بکەن سەرکەوتوو دەبێت، بەڵام بە تەنها هیچ کارێک بێ هەرەوەزی سەرکەوتوو نابێت و هەوڵدان بە تەنهایی هیچ بەرهەم و دەسکەوتێکی نابێت بۆیە لەناو کوردان ئەگەر کەسێک بە تەنها کارێک بکات پێی دەوترێت تاقە سوار تۆزی نییە، واتە ناتوانێت ئەو دەستکەوتەی لە دەستە(جەمعی) بە دەست دێت ئەو بەدەستی بهێنێت.

٣٤٧-تۆ کاڵەک خۆری یان بێستان ڕنی:-

درکە و کینایە و ئیدیۆمە بە کەسێک دەوترێت: کە خۆی لە کاری خەڵکی هەڵبقورتێنێ و کاری نا کەس کاری بکات سەبارەت بە بابەتێک یان کارێک کە پەیوەندی بە ئەوە-وە نەبێت.

٣٤٨-تەشی ڕێس ڕێس بێت بە کلکی کەرێ دەیرِیسێت:-

لە کۆندا وتراوە: بە کیری نێرەکەرێ دەیرِیسێت، ئەم پەندە بۆ ئەوە بەکاردێت ئەگەر مرۆڤ مەیلی هەر کارێکی هەبێت بەهەر هۆ و پێناوێک بێت جێ بەجێی

دەکات، ئەگەر لە دەشتودەر-یش بێت لەجیاتی سنگی بەر هەیوان بە کلکی کەرەکەی کارەکەی بەجێ دەهێنێت و هیچ پڕوبیانویەک بۆ جێ بەجێ نەکردنی کارەکەی ناهێنێتەوە.

٣٤٩-تڕ بێ و دەم با بکەوێ:-

ئیدیۆمێکە بەکاردەهێنرێت ئەگەر هەواڵ و باسێک بتەوێت بڵاو نەبێتەوە کەچی بکەوێتە زاری کەسێکی دەم شڕەوە ئیتر بوار بۆ بڵاو نەبوونەوە نامێنێتەوە، بۆیە هەر کاتێک هەواڵێک بکەوێتە دەست یەکێکی لەو شێوەیە و بتەوێ بڵاویش نەبێتەوە هیچ چار نامێنێتەوە بە دەنگ و بۆن و بەرامەشەوە دەیگوازێتەوە و پەخشانی دەکات بۆیە دەوترێت (تڕ بێ و دەم با بکەوێ).

٣٥٠-توشی نیری شەش کون بووە:-

نیر، دارێکە لە کاتی جوت و کێڵاندا لە پشتی ملی وڵاغەبەرزە و گوێدرێژ و گا دەبەسترێت و بە هۆیەوە گاسنەکە ڕادەکێشرێت، ئینجا بەگوێرەی توانای ئاژەڵەکە و بچوکی و گەورەییەکەی ژمارەی کونەکانی ناو ئەو نیرە دەگۆڕێت بۆ نمونە گوێدرێژ نیرەکەی دوو کونی هەیە و نیری گا چوار کونە و نیری ئێستر(هێستر)یش شەش کونی هەیە و قورسترە لەوانەی پێشوو، ئەم درکەیە بۆ کەسێک بەکاردەهێنرێت کە باری قورس بێت و ڕەشەخێزان و منداڵێکی زۆری لە ئەستۆ بێت بۆ بەخێوکردن و پەیدابوونی بژێوی و پێداویستیەکانیان.

٣٥١-تەبەق بەترش هەردێتەوە:-

تەبەق کەلوپەلی ناوماڵە وەک قاپ و قاچاغ لە دار دروستدەکرا، بەو دواییە تەنها وەک شەکردان بەکاردەهات دەوترا تەبەق و شەکرشکێن، بەڵام دیارە پێشتر وەک لەگەن و قاپ و تەقیلە و تاسوڵکە بووە چێشتیشی تێکراوە بەتایبەت شلەی وەک ترش (شلە یان مەرەگە)، ئینجا ئەو دەربڕە و ئیدیۆمە بۆ کەسێک بەکارهاتووە کە کچە عازەب بێت و کابان و خاوێن و باوێن نەبێت و بەردەوام قاپ و قاچاغ و تەبەقی هەر بەترش بێت و نەیشۆردبێت، ئینجا کە شوو دەکات و دەچێتە ماڵ و مێردی خۆی لە سەر ئەو کارە نا بەجێ و نا کابانیەی توشی گاڵەگاڵ و کێشە دەبێت و مێردەکەی دەینێرێتەوە ماڵی باوکی بەو حاڵەتە دەگوترێت (تەبەق بەترش هەر دێتەوە) وەک (ماڵی قەڵپ سەر بەخاوەنیەتی).

٣٥٢-تا گوی نێت نازانێ قونی له کوێیه:-

ئـهوه ئـهو کهسـانه دهگرێتـهوه کـه گێل و فـهقیرحاڵ و کـاڵ فـام و بـێ عـهقلن، چونکـه تـا گویـان نهیـهت نـازانن قونیـان لـه کوێیـه، هەڵبـهت لـهناو هـهموو کۆمهڵگایهکیش خهڵک و کهسانی لهو شێوهیه ههیه و ههبووه و دهبێت.

٣٥٣-ترِی به نۆ بیور ناشکێ:-

ئهمهش واتا کهسێک هێنده خۆی پێ گهورهیه و کـهس لـه خـۆی بهسـهروو تـر نازانێ و ئهژمار بۆ کـهس ناکات، ترِیش لێرهدا بـهمانای ترِی (گـهوره، ئهسـتور، زڵ) دێت، بۆیه(بیور) بهکارهاتووه چونکه نۆ بیور دهشکێنێت و ئینجا ئهسـتوری فیز و خۆبهزلزانیهکهی ههر ناشکێت.

٣٥٤-ترِی دواییتی:-

تهمهنی مرۆڤ که ههڵکشا و بهرهو بهسالاچون رۆیشت دهبێت له ههندێک کار خۆی لـێ بـهدوور بگرێت وهک ئـهوهی پیرهمێردێک بیـهوێت کچێکی قـهیره یـان گهنجی تازه پێگهیشتو بخوازێت و تـازه بـه تـازه ژیـانی هاوسـهری پێک بهێنێت، ئینجا بۆ جێبهجێ نـهکردنی داوا و داخوازییهکـهی دهوترێت: (ترِی دواییتـی) واتـه هیچی پێ ناکرێت و ناتوانێت بهو کاره ههڵبستێت و مهبهستی کچـهش ئهوهیـه کـه چۆن شوی پێ بکات خۆ هیچی پێ نـهماوه، دهوترێتیش نێرکـهری پیر کـه کـهوتـه ماکـــهرهوه دوای لێبوونـــهوه پشتاوپشـــت دهکـــهوێت و ههنـــدێجار لهوانهیـــه ههڵنهستێتهوه چونکه (ترِی دواییتی).

٣٥٥-ترِ قورِه سهیه:-

قورِهقورِ و وارِ بوونهوهی سهگ شێوه دهنگێکی جیاوازی ههیـه وهک وهرِین و حهپه حـهپ و لوراندن نییه، دهگێرِنـهوه لـه ئاواییـهکی کوردستان پیاوێک دهبێته میوانی ماڵێک و شـهو پێش خـهوتن و چـرا کوژاندنـهوه خـاوهن مـاڵ بـه میـوان دهڵێت: ئهگهر شهو پێویستیت بهسـهر ئـاو بـوو ئـهوا شـوێنی سـهر ئـاو دهکهوێتـه فلانـه شـوێنهوه، شـهو رِادهشکێ کـابرای میـوان میز خهبـهری دهکاتـهوه و لهبـهر ئـهوهی چـراش کوژاوهتـهوه شـوێنی سـهر ئـاو نادۆزێتـهوه لـه پشـت کونـدهلانی ماڵهکه که خاوهن ماڵهکه له نزیکییهوه لێی خهوتوون دهست دهکات به میزکردن بـهلام پێش میزهکـه باوبژهکـهی دهردهچێت و خـاوهن مـاڵی پێ بهخهبـهر دێت و سهیر دهکات میوانهکهیهتی و دهڵێت (ترِ قورِه سه ئهوه تۆیت) ئینجا لهمهوه بووه

به ئیدیۆم و قوڕه سه واته دەنگێکی ناخۆشی دوور و درێژه.

٣٥٦-تڕ برێشکەیە:-

گوڵه بەڕۆژه (برێشکه) ئەگەر هەندێکی بخرێته ناو تاوێرێکەوه و بخرێته سەر ئاگر له کاتی برژانی زۆربەیان بەیەکەوه دەتەقن و دەنگیان دەیکاته قرچه قرچ وەک دەستڕێژ دەبێت، واته دانه دانه نییه، بەمەش ئەگەر کەسێک تڕکەن بێت و خێرا خێرا لەسەر یەک تڕ بکات پێی دەوترێت تڕ برێشکه.

٣٥٧-تڕ فیقه:-

ئەم جۆره تڕه باریک و دوور و درێژه تاتەواو دەبێت، هەڵبەت ئەم دەربڕینه وەک جنێویش بەکاردێت.

٣٥٨-تیژەنی گرت:-

لەکوردستاندا جۆگەڵه و چەم و ڕووباری بە خوڕ و تیژڕەو هەیه به هۆی بەرزی و نزمی ڕووی زەویەکەیەوه ئینجا هەر کاتێک کەل و پەلێک یان هەر شتێک لەدەستت بکەوێته ناو جۆگەڵه یان ڕووبارەکه یان چەمە خوڕەکەوه ئەوا لەگەڵ خۆی بەخێرایی ڕاپێچی دەکرد و فریای ئەوه ناکەوتیت بیگریتەوه و دەڕۆیشت و تازه چاوت پێی ناکەوتەوه، ئەم ئیدیۆمه بەکاردێت بۆ شتێک که تازه نەتوانی بەدەستی بهێنیتەوه.

٣٥٩-تڕاندی:-

هەندێجاریش دەوترێت(تڕی بڕی) ئەم ئیدیۆمه بەکاردێت بۆ پەک خستنی کەسێک یان شپرەزەبونی یان بۆڕیدان و خستنه ژێرخۆتەوه، بۆ نمونه دوو کەس دەکەونه زۆرانبازی یان شەڕەوه ئەوەی بدۆڕابوایه دەوترا(تڕێنرا یان تڕاندی یان تڕی بڕا).

٣٦٠-تڕی گۆیژه دەکێلێت:-

یان وتراویشه(تڕی گۆیژه کون دەکات یان تڕی گوێزی کوێر دەشکێنێت) کێڵانی شاخی گۆیژه و کونکردنی تاوێره بەردی گۆیژه و شکاندنی گوێزی کوێر کارێکی ئاسان نییه، بۆیه به خوازه ووتراوه بەکەسێک که زۆر لوت بەرز و له خۆڕازی بووه.

٣٦١-توشی گونه ڕەشەی خۆی بووە:-

گونه ڕەشە، نەخۆشییەکە دووچاری گونی مرۆڤ دەبێت و گونەکان دەپەڵمێن و هەڵدەئاوسێن و ڕەنگی گونیش هەر بۆخۆی ڕەشە زیاتر ڕەش هەڵدەگەڕێت و زۆربەی جارانیش مرۆڤەکەی کوشتووە، ئەو نەخۆشییە بووە بە ئیدیۆم و هەندێجار ئەگەر کەسێک تەشقەڵە بەخەڵکی بکات دەوترێت لێی گەڕێن و خۆتانی لێ لادەن (توشی گونه ڕەشەی خۆی دەبێت) واتە بۆی ناچێتە سەر و تووشی کەسی خۆی دەبێت، ڕۆژێک کەوڵی بباتە دەباغ خانە، هەروەها بۆ کەسێکیش بەکاردێت کە توشی نەفرەجاڕ و کەسێکی ملەوەزی بەهێز یان کەسێکی چیڕ و نەسەڵمێن بوو بێت و ئەوەی بیەوێت بۆی نەلوێت و نەڕوات و بەهەرچوار پەلەوە کەوتبێتە داوییەوە بە ئیدیۆمەوە دەوترێت فلانە کەس توشی گونه ڕەشەی خۆی بووە.

٣٦٢-تێ کوتە و تێ بڕەیە:-

پاشاگەردانی و کەس بەکەس نییە و هەر بابایە و بۆ خۆی حاکمە ئەمانە کۆمەڵێک دەربڕی کوردەوارین لە کاتی هات و هاوار و هەراو هۆریا بەکاردەهێنرێن، ئەم ئیدیۆمەش لە بارودۆخێک بەکاردەهێنرێت کە کەس نامەی کەس نەخوێنێتەوە و گوێ لە یەکتری ڕانەگرن و ئەو پەلاماری ئەو بدات و ئەمیش هێرش بکاتە سەر ئەو و هەرکەسە و لە ئاوازێک بخوێنێت.

٣٦٣-تڕ زلی باوان دەروێش:-

دەروێش چاوی لە دەستی خەڵکە بۆ بژێوی ژیان، چونکە هیچ کارێک ناکات بۆیە دەروێشەکان لات و هەژار و دەست کورت بوون، زۆر جار واڕێکەوتووە کوڕە دەروێش کە بە نانی ئەم و ئەو باوکی پەروەردەی کردووە، فێرە لاف و گەزاف و خۆ بەزلزانی دەبێت، ئینجا لەو کوردەوارییەی ئێمە بە تەوسەوە بەو جۆرە کەسانە دەوترێت:(تڕ زڵی باوان دەروێش).

٣٦٤-تەڵە بەکلکی دەتەقێنێتەوە:-

ئەم ئیدیۆمە بۆکەسێکی کلاوچی و تەڵەکەباز و فێڵباز و زۆرزان بەکارهاتووە کە بەدەستی خۆی کارێک نەکات کە مەترسی هەبێت و وەک ئەوەی بەدەستی خەڵکی مار بکوژێت یان تا مقاش هەبێت دەستی خۆی ناخاتە ناو ئاورەوە-ئاگرەوە، واتە زۆرزانیەکەی وای کردووە پێی بوترێت: (تەڵە بە کلکی

دەتەقێنێتەوە).

٣٦٥-تێر نەخۆرە بانگی کردیە:-

تێر نەبوون بۆ ئەو کەسەی بەردەوام حەز دەکات شتێک بخوات بەکاردەهێنرێت، ئینجا منالێک زۆر بخوات و بەردەوامیش هەست بکات برسیەتی هەرچی ببینێت پڕی بداتێ و بیخوات لە کوردەواری بە نەخۆشی ئەژماردەکرێت و پێی دەوترێت(بەچەخۆرە) لێرەوە تێرنەبوون و بەچەخۆرە لێکدراوە و بووە بە(تێر نەخۆرە بانگی کردووە) واتە توشی نەخۆشی بەچەخۆرە بووە و تێر ناخوات، ئێستا بۆ زۆر خۆرانیش بەکاردەهێنرێت نەوەک هەر منالْ.

٣٦٦-ترۆ کراوە:-

ترۆ واتە بێ ئابڕوو یاخود دەرکراو و ڕیسوا کراو، یان کەسێکی نالەبار و بێ بەشکراو و دوورخراوە لە ئیشێک یان لە کارێک، یان دژ و ناحەز و لەڕیزدەرکراو، مەرجیش نییە لەسەر بنەمای دروست هەموو ئەو بێ ئابڕوویی و ڕیسواکراوەیی درابێتە پالْ، زۆر جار دەبینیت لە کۆمەڵەیەک یان گروپێک کەسێک بڕیار بەدەستە و کاری پێ ڕاسپێراوە بەڵام پاشماوەیەک نە واژۆ و ئیمزای نە نامە و کاغەزی نە قسە و گوفتاری نە هەڕەشە و گوڕەشەی هیچی نایخوات بەوە دەوترێت: (ترۆکراوە) و سڵقی تەڕی بەدەست نەماوە و کلکی کەرێشی بەدەست نییە.

٣٦٧-تەزرە کوتیان کرد:-

تەزرە جۆر و شێوەیەکی دابارینە، دڵۆپە ئاوە، پلەی بەستنەکەی بۆ ژێر سفری سەدی دابەزیووە و دەنکۆڵە دەنکۆڵەی ڕەق و بەستوون و قەبارەیان جیاوازە تا هەڵماتێک بگرە گەورەتریش دەبن، لە کوردستان زیاتر لەوەرزی بەهاردا دەبارێت، ڕەز و باغ و کشتوکاڵ (زراعات) و شینایی جوتیار وێران دەکات بەتایبەت لەکاتی گوڵ کردن و هەرچی گوڵە دەیوەڕێنێت بەو حاڵەتە دەوترێت تەزرە کوت، ئینجا ئەگەر ماڵێک میوانێکی زۆر و ئەستور و حەشیمەتێکی زۆر بەیەکەوە بە کۆستەرێکی پڕەوە سەردانی بکەن دەوترێت فلانە ماڵیان تەزرە کوت کرد.

٣٦٨-تەرکێکی لێ نەدەی:-

تــەرک، دارە دەســتی ئەســتوری تــەرە، جــۆرە قامیشــێکی تــەری نــاوپرە، گوزراشتیشە لە کێری زڵ و بە دەمار، ئەم ئیدیۆمە بۆ بێ ناموسی و بێ ئابرویی و بێ شەرمی بەکاردێت ئەگەر دڵیان کار و گفتار و هەڵس و کەوتێکی کچێک یان ژنێک نەگرێت یان ئەگەر ئافرەتێکی بە ئاڵۆش و تەڕ و بڕ بێت و خۆی بەجۆرێکی وروژێنەرانــە دەربخــات، ئــەوا بــۆ دڵ ئاوخواردنــەوە نێرینــەکان بــە ئیدیۆمێکــەوە دەڵێن بە خوا حەیفە ئێستا تەرکێکی لێ نەدەی.

٣٦٩-تەرەسی عۆجە:-

لەهەشتاکانی سـەدەی بیسـتەم عۆجـە کـەوتـە نـاو ناوانـەوە گونـدێکی پارێزگـای تکریتی عێراقە و زێدی سـەرۆک کۆمـاری دیکتـاتۆری پێشـووی عێـراق (سـەددام حوسـێن) بـوو، لـە کوردەواریـدا وەک سـوککردن بـۆ شـۆڤێنیەکانی عـەرەب ئـەو دەستەواژەیە بەکارهات بەڵام ئێستا زیاتر بەو کەسانە دەوترێت کە بێ نـاموس و بێ ئابرو و بیژی و خوێڕی و تۆڕین.

٣٧٠-تێلا ترێن-یان کرد:-

تێلا: واتە دارە دەستی ئەسـتور و چۆمـاخ و کوتـەک، ترێن: لێرەدا واتـە لەسـەر یەک و خەست و تیر و کوتان ئەم دەربڕەی (تێلا ترێن-یان کرد) لە کوردەواریدا بۆ کەسێک بەکاری دەهێنن کە دارکاریەکی خەست و خۆڵ و لەسەریەک تێهەڵدان وحەسیر مەیدان بکرێت.

٣٧١-تەخدیر تەگبیر دەبڕێ:-

تەخـدیر لـە تەقـدیر و قـەدەرەوە هـاتووە ئـەو ڕوودان و پێشـهاتەی کـە مـرۆڤ خـۆی هـیچ ڕۆڵـی نییـە و ناتوانێـت خـۆی لـێ بـەدوور بگرێـت، بـۆ نمونـە دەڵێیـت بەیانی ئەگەر باران نەبێت بەیەکەوە دەچینە داران، ئەگەر باران بوو ئـەو تـەگبیرە بەتاڵ دەبێتەوە یان دەڵێی خوا موقـەدەران نـەدات بـەیانی دێمـە هـەولێر، لـە پڕ لـە ڕێگاکە ئۆتومبیلەکـەت خـۆی دەکێشـێت بـە ئۆتـومبیلی پـێش خـۆی هـەموو ئەمانـە تەخـدیرە و مـرۆڤ توانـای نییـە پێشـبینی و ڕێگـەی ڕوودانیـان بگرێـت، تـەگبیر و مشور خواردن واتە بەرنامە ڕێژی مرۆڤ بۆ کارێک بۆ سـەفەرێک یـان شـتێکی لەو شـێوەیە بۆیـە لـە ئیدیۆمی کوردانـدا هـاتووە (تەخـدیر تـەگبیران دەبڕێ) واتـە قەدەر هیچ بۆ تەگبیران ناهێڵێتەوە بۆ گفتوگۆ و جەلەحانێ لەسەرکردن.

٣٧٢-تا ئاو له دوو بێری بێت، لێخوڕه:-

جوتیار که زەوی ئاو دەدات جۆگەی جۆماڵ دەکات و گژوگیا و بەربەستی ناو جۆگە و جۆباران بە بێڵەکەی ڕادەماڵێت تاوەکو ئاوەکە بەجوانی و بەخێرایی و بێ لادان و ڕۆچوونە لاوە و ناو زەوی بگاتە ناو کێڵگە و خەت و گۆڵەکانەوە ئەم دەربڕەی سەرەوە تا ئاو لە دوو بێری بێت، لێخوڕە واتە تا ئەو کاتەی بۆی دەلوێت و ئاو هەیە ئەوا کاری خۆی دەکات و گوێ بەهیچ نادات کە ئاویش لە دوو بێری نەهات ئەوا هیچ تاوانی نیە و کارەکەی دەگاتە بنبەست و دوماهی و کۆتایی.

٣٧٣-تیر هاوژیک، کەوان شاریکەوە:-

هاوژیک: هاوێشتن، شاریکەوە: دەشاریتەوە، ئەمە شێوەزاری لوڕییە لە گوندەکانی شارەدێی سێگردکانی شارۆچکەی کۆیە بەتایبەت لە ئاوایی ئۆمەرگومبەت بەکاردێت مەبەست لەو دەربڕە ئەوەیە کەسانێک هەن سەری گۆبەند و بنی گۆبەندن کەچی لەڕواڵەت وانیشاندەدەن کە پیاوی چاکن و ئاگایان لە هیچ کێشەیەک نییە و سەرەداوی هیچ گرفتێک نین بۆیە بەو کەسانە دەوترێت: (تیر هاوژیک و کەوان شاریکەوە).

٣٧٤-تۆبەی گورگ مەرگە:-

گورگ ئاژەڵێکی دڕندەی گۆشت خۆرە بەتایبەت مەڕومالات، پێشینانی کورد زۆر گورگ-یان لە نێو پەند و دەربڕ و ئیدیۆمدا بەکارهێناوە، مەگەر ئاژەڵی(گوێدرێژ) هێندەی (گورگ) لە قسەی نەستەق و پەند و ئیدیۆمدا زیاتر بەکارهێنرا بێت، بۆ نمونە: (گورگی بالان دیدە، گورگی کەرخۆریش هەیە، گورگ نەخۆری دز نەبەر، گورگانە شەوێی بۆ دەکات، لەگەڵ مەڕ شین دەگات و لەگەڵ گورگیش گۆشت دەخوات)...تاد.

لەڕووی غەریزەییەوە تۆبەی گورگ مەرگی بۆ دانراوە، گورگ ناتوانێت بەبێ خۆراک ژیان بباتە سەر و بژێوی خۆیی و بێچوەکانی و گەڵەکەی دابین بکات، بۆیە ئەگەر تۆبەش بکات لەخواردنی مەڕومالات، تۆبەکەی تا ئەو سات و کاتەیە کە برسێتی تاوی بۆ دێنێ و ناچار تۆبەکەی دەشکێنێ و پەلاماری دونگ و گەروو و قەپۆزی مەڕو بزن و کار و بەرخان دەدات و دەست دەکاتەوە بە کاری مەیل و ئارەزوو و پێشینەی خۆی، ئینجا لێرەدا بووە بە درکە و دەربڕی

کوردەواری بۆ کەسێک کە نەتوانێت کارێکی قێزەون و نەگریس و زیانگەیەنەر بە دەوروبەر و خەڵکی تەرک بکات، یان کاری چەتەوڵی و ڕێگری و لاقەکردن و دەستریژی و گەلاجاڕ سوتاندن و خەرمان ئاگر تێبەردان کاری هەمیشەیی بێت زۆر زەحمەتە پێی تەرک بکرێت و ببێتە پیاوێک یان مرۆڤێکی بەرماڵ بەشان و لە کۆڵ، بۆیە لە کوردەواریدا بەو مرۆڤە نادسنانە-ناجسنانە ووتراوە: (تۆبەی گورگ مەرگە) واتە مەگەر بیکوژیت ئەگەرنا کار و پیشەی خۆی نە تەرک دەکا نەوازیشی لێ دێنێت.

٣٧٥-تاوی مەیدان و قسەی بەر ئاگردان یەک نییە:-

مەیدان گورج و گۆڵی و خورت و چوست و چالاک و چاپوک و شۆڕەسواری پێویستە نەوەک ڕەوانبێژی و قسەزانی و گفتوگۆی شیرین و لێزانانە، زۆر بۆرە پیاو هەنە لە کۆڕ و کۆبونەوە و دیوەخانان درک بە جوانمەردی و جوامێری و لێوەشاوەییان ناکرێت کەچی لە مەیدان و ڕووبەڕوو بوونەوەدا قارەمان و ڕۆستەم و بە جەرگ و جەسور و شێری مەیدان دەرچووە، زۆر قسەزان و زمان لوس و باریک ڕێس و کوسکێش هەبوون لەبەر ئاگردان و لە شێنەیی خۆیان بەشێر ئاسایی و قارەمانی داستانان داوەتە قەڵەم و لە ڕووبەڕووبونەدا ڕیوەڵە و بودەڵە دەرچوون بۆیە لە دەربڕی کوردەواریدا ووتراوە: (تاوی مەیدان و قسەی بەر ئاگردان یەک نییە).

٣٧٦-تڕ لە کێ و تەورداس لە کێ:-

دەگێڕنەوە لەو کوردستانەی خۆمان لە هاوینێک لە هاوینەکان پیاوێک لەگەڵ ژنەکەی دەچنە داران، لەکاتی بڕین و کۆکردنەوەی داران پیاوەکە(تەورە)کەی لێ بزر دەبێت، زستان دادێت و پیاوە و ژنە بەیەکەوە لەبەر سۆپای دار دانیشتوون ژنەکە(با)یەکی توندی لێ بەردەبێت و پیاوەکەش دەڵێت: (ژنەکە قەلبت ساغ بێت ئەو تڕەت لەبەرچی کرد) ژنەکەش دەڵی:(ئەدی ئەتۆ لۆ ئەو تەورەت بزرکرد)، پیاوەکەش دەڵێت: (تڕ لە کوێ، تەورداس لەکوێ)، ئینجا ئەم ئیدیۆمە بۆ کارێک یان قسەیەک یان هەڵوێستێک دەوترێت: کە هیچ پەیوەندیان بەیەکەوە نەبێت.

٣٧٧-تێگەیشتن لە پەلاو(پەراو) خواردنێ خۆشترە:-

دوای ماندووبون و برسێتی پەلاو خواردن بە یەکێک لە هەرە خۆراکە باشەکان دێتە ئەژمار، بەلام لە پەلاویش خۆشتر ئەوەیە لە بابەتێک تێ بگەیت و هەردوو

سـەری بابەتەکـەت لـێ دیـار بێـت، ئینجـا بەتـەوس و تـوانج و گاڵتەپێکردنـەوە بەکەسـێک دەوترێـت کـە لـە بابـەتێک خـراپ حـاڵی ببێـت و زۆرتـرین گفتوگۆ و جەلەحانێشی لەسەر بکات، ئینجا کەتێگەیشت پێی دەوترێت: (تێگەیشتن لە پەلاو خواردنێ خۆشترە یان چاکترە).

٣٧٨-تێبڕای لێبڕای گەڵێک گوناحە:-

کورد چوک و ئەندامی نێرینەی زۆر وەک سەروەری و پیاوەتی بەکاردەهێنێت و نازانێـت لـەکاتی لـێ قـەومان و تێبـڕین و لـێ بڕینـدا خەپڵـە و ئـاوەزێ و زێ باشترین دەرەچە و ڕێڕەوەی دەرباز بوون و فریادڕەسـی و خۆش مەشـڕەبی تێدایـە و تەنگەبـەری ژیانـە بـۆ ژیـان و بـەرزەخ، تـا ئێـرە تـەنها مەبەسـت ڕوونکردنـەوەی پـێش بابەتەکـە بـوو ئـەم ئیدیۆمـە ژنـان زیـاتر بەکاریـدەهێنن و لـەزاری ئەوانیشـەوەیە بـەگوێی پیـاوان گەیشـتووە و بەزاریانـدا هاتۆتـە دەرەوە ئەویش (تێبڕای لێبڕای گەڵێک گوناحە) مەبەست ئەو ژنەیە پاش ماوەیەکی کەم لەشوکردن شووەکەی نامێنێت چ جیابونەوە چ مردن و سەفەری دوور و درێژ و گرتن و زیندان وابکات لێک دوور بکەونـەوە، ئینجـا ژنـان درک بـەو بێ مێردیـەی دەکـەن و لـە زۆر ڕووەوە دەیبـورن و بـەزەییان پـێ دێتـەوە و لـە بێ چـوکی تـێ دەگەن و بەدەم پێکەنین و گاڵتە ئامێزییەوە دەڵێن بەخوای خوشکم(تێبڕای لێبڕای گەڵێک گوناحە) واتە کافر نەبێت بە حاڵی یان بە ماڵی.

٣٧٩-تاقە سوارە، تۆزی بە هەزارە:-

پیاوی مەرد و ئازا با تاقە کەسیش بێت لەلایـەن نـەیار و دۆسـت و دوژمنـەوە ئـەژماری سـەدان بگـرە هـەزاران پیاوی بۆ دەکرێت و زۆر لـە کۆنیشـەوە کـورد ناوی لە کوڕەکانی خۆی ناوە (هـەزار ئەسـپ و هـەزار مێرد) واتـە بـەو هیوایـەی ئەم ناولێناوە هێزی هـەزار مێـرد یـان هـەزار ئەسـپی پـێ بـدات و کـەس نـەتوانێت خۆی لـە قـەرەی بـدات لـە داهـاتوودا ببێتـە سـەردار و میـر، ئینجـا کاتێک مرۆڤـی بەهێز و شینگ و بەتوانا پەیدابووە وتویانە دەرەقەتی هـەزار پیـاو دێت و توانـای ڕاکێشـانی گاڵیسـکەی هـەزار ئەسـپی هەیـە، کـورد بـە دەربڕینـەوە بـەپیاوی جەنگاوەری چاپوک سوار و چوست و چالاک و خاوەن غیرەت و گورج دەست وەشێن و تاودەر دەڵێت: (تاقە سوارە، تۆزی بە هەزارە).

٣٨٠-تەشیەک بەن بادە خۆت لە بێ حەیا لادە:-

تەشی ڕێسی کارێکی ئاسان نییە و لە کۆندا زۆر بەسەر تەشی ڕێس وتراوە (تەشی لەڕێوە دەڕێسێت) یان (تەشی ڕێس تەشی ڕێس بێت بە کلکی کەرێوە دەیڕێسێت) لەگەڵ ئەمەشدا تەشی ڕستن کارێکی ئاسان نییە و هەموو کەسێک نەیتوانیوە بیڕێسێت، بەن-یش لە خوری مەڕ یان مووی بزن دروست دەکرا، تەشیەک بەن واتە(گڵۆرە یان خڵۆرە)یەک ئەمەش شان و پیل و کات و ماوەیەکی دەوێت تاوەکو دەتوانی تەشیەک بەن بادەی هەڵبەت لەبەر ووردی و زۆر ماندووبون و هیلاکی، بێ حەیا واتە بێ شەرم خەڵکی بێ شەرم لە یەک کاتدا کوێستان و گەرمێن بکات بەبای گوێ-شیا نایەت، هیچی پێ شەرم و(عار) نییە، هەروەک پەیامبەری ئیسلام فەرمویەتی (ئەگەر شەرمت بەخۆت نەبوو چی دەکەیت بیکە) بۆیە کوردیش ئامادەیە یەک تەشی بەن بڕێسێت تاوەکو ڕووبەڕووی کەسێکی بێ حەیا و شەرم ببێتەوە، هەر لەبەر ئەمەشە بە دەربڕینەوە وتویەتی: (تەشیەک بەن بادە خۆت لەبێ حەیا لادە).

٣٨١-تا مانگا لەدەرەوە بێت کەڵەگا جەژنیەتی:-

وتراویشە: (تا ئەو بایە لەو کونەوە بێت)، کەڵەگا،لەبەر خورتی و بەهێزی کەم مرۆڤ هەیە بتوانێ بەرزەفت و ڕامی بکات یان کورد وتەنی: (باری بێنێت) هەر لەبەر ئەمەشە ئەگەر پیاوێک بەکاربێت و یاسا و ڕێساکانی ژیان پەیڕەو نەکات و بەئارەزووی خۆی بجوڵێتەوە ئەوا پێی دەوترێت گەڵەگا و بە گەڵەگایی دەخوڵێتەوە، ئینجا ئەگەر مانگا بەدیار و لە دەرەوە بێت دەبێتە جەژنی گا چونکە پیشەی خۆیەتی کەڵەگایی و هەر لەبەر خاتری مانگاکەشە کەڵەگایی خۆی دەکات، لەزۆر بوار دەتوانرێت ئەم ئیدیۆمە بەکار بێت هەم مانگا و گایەل هەمیش ژن و کچ کە پیاوێک یان کوڕێک دەخەنە داوەوە ئەو زاراوە و ئیدیۆمەیان بۆ بەکاردێت: (تا مانگا لەدەرەوە بێت کەڵەگا جەژنیەتی).

٣٨٢-تەمبەڵێ ئەوەندەی هەزار وەزیر دەزانێ:-

تەمبەڵ بە کەسێک دەوترێت کە(بزاوت و جولە و چالاکی) کەم یان هەر نەبێت، وەزیر-یش دیارە بۆیە ئەو پایەی پێ سپێردراوە کە تواناداره و چوست و کار ڕاپەڕێنەرە و ئاوەزمەندە و هۆش لە کەللەیەتی، لە وولاتی ئێمە واڕێکەوتووە و هەر واشە ئەوانەی تەمبەڵن لە کاتی چەلەحانێ و حەوت و هەشتدا حەوت تەقەڵە

لـیَ دەدەن و حـەوت وەزیـر و کەسـیش بـەجاریَ دەبەسـتنەوە و کـورد وتـەنی: (وەستای قسان) بەڵام ئەمانە لە بەر تەمبەڵی لە ڕاپەڕاندنی کاروبار دەستەپاچە و کۆڵەوارن وتراویشە: (کۆڵەواری دەستان) کوردیش ئەمەی لـەم ئیدیۆمـە جوانـە بـەکارهێناوە و فەرمویـەتی: (تەمبـەڵیَ ئەوەنـدەی هـەزار وەزیـر دەزانـیَ) واتـە قسەکەری(عەمەل) مەندە بەمانایەکیتر واتە بەس زمانی دەگەڕیَ و هیچیتر خۆی وادێنێتـە بـەرچاو هەنـدی هـەزار وەزیـر دەزانـیَ کـەچیش بیَ کـردار و تەمبـەڵ و تەوەزەنە.

٣٨٣-تفەنگی تۆ خاڵییە، بەڵام دڵی من واناڵێت:-

هـەموو جـاریَ خـاڵم (ڕەشـیدی حـاجی سـاڵحی ئیلنجـاغی گـەورە)ی شـارەدێی تەقتـەق دەیگـۆت: (مـام کاکـەڕەش سـەعدون ئیبـراهیم تەقتـەقی لەگـەڵ بـاوکم هاوڕێیەتی هەبوو هاموشۆی یەکتریان دەکرد جارێکیـان لەسـەروبەندی شـۆڕشـی ئـەیلول(١٩٦١-١٩٦٣) بـابم دەیوسـت چـەکێک بکڕێـت و مـام کاکەڕەشـیش پێـی دەگۆت حاجی ساڵح چەکەکی بکڕە دوو کەس لێی بترسێت یەکێکیان ناحەز و دز و دوژمن بڵێن چەکی پیَ یە و دووەمیش خۆت لەکاتی گولـلە خسـتنە بـەری بڵێـی خودایـە دەبێت بتـەقێت) مەبەسـتی مـام کاکەڕەشـیش بـۆ ئـەوەبووە کـە لەوانەیـە شۆڕش بەباشی چەکەکەی بزانێت لێی بسێنێت یان لەوسەروبەندی دز و سەگ و سـوار زۆربـووە نـەوەک تـەماح و چـاوچنۆکی بخەنەسـەری، ئەمـە لەلایـەک لەلایەکتریشەوە تفەنگ کە هێمای جەنگ و شەڕ و خۆپارێزی و پەلامار و دەست بەسەراگرتنە شوێنی شمشێری گرتۆتەوە، هەناوی پڕیەتی لەئاگر بپڕمێنیَ سوتان و برینـی لـیَ دەکەوتـەوە بۆیـە هـەردەم جێگـەی خورتـەی دڵ و نـا ئـارامی و بیَ ئۆقرەیی یە هەر لەبەر ئەمەشە کورد لەناو پەند و ئیدیۆمدا جێی کردۆتـەوە و بـە مەرام و مەبەستی جیاوە بەکاری هێناوە و لەو ئیدیۆمەدا بۆ بیَ متمانـەیی تفـەنگ وتویەتی: (تفەنگی تۆ خاڵییە، بەڵام دڵی من واناڵێت).

٣٨٤-تارینە شەڕیَ لەگەڵ سەفینیَ دەکات:-

تارین کۆمەڵە گردۆڵکە و زوورگانە لە پشتی گوندی(مەلا ئۆمەر)ی ئەگـەر بچیـە سـەر ئەو زوورگانە ئەوا وا هەسـت دەکـەیت(تارین) لـە چیای(سـەفین) بـەرزترە و سەفین وادێتە پێش چاوان کە چ وابـەرزتر نییـە لـە تـارینی، هـەروەها بـارودۆخی ئاوهەوای تارین و سەفین-یش لەیەکترییەوە نزیکە لە سەرماوسۆڵە و باران و

بەفرەوە بگرە تاوەکو فێنکی شنەی چلەی هاوینانی هەردوو بەرزایی بۆیە بووە بەدرکە و کینایە و ئیدیۆم ئەگەر یەکێک کارێکی باش بکات ئەو کارەی لە گەورەکانی خۆی باشتر بکات یان بۆ ملٌملانێ بوترێت ئەو(سەفین) بێت ئێمە تارین-ین، هەر بۆیە بەکارێکی باش و بەملٌملانێی دروست ووتراوە: (تارینە و شەڕێ لەگەڵ سەفینێ دەکات).

٣٨٥-تیکەی زل، قونیش دەدڕێ و دەمیش:-

تیکە: پاروووە نانە، زل: گەورە و قەبە و ئەستور، تیکەی زل واتە پاروووە نانێکی گەورە و قەبە و ئەستوور، دەم سەرەتای(کۆئەندامی هەرس) و قونیش دەرچەکەیەتی، ئەو پاروووە نانەی بەدەمەوە بخورێت و قوت بدرێت، بە دەرچەوە دێتە دەرەوە، وتراوە: (بەردی گەورە نیشانەی نەهاوێشتنیەتی) و (مریشک هێلکەی قاز بکات قونی دەدڕێت) و (بەگوێرەی بەڕەکەی خۆت پێ ڕاکێشە) ئەو ئیدیۆمانە لە توانج و تەوس و مەبەستەوە نزیکن لە ناوەڕۆکی ئیدیۆمی(تیکەی زل، قونیش دەدڕێ و دەمیش) هەندێ کەس هەیە خۆی ناناسێت لەسەرووی توانای خۆیەوە کارێک دەکات و لە دەرەنجامدا زەرەرمەند دەبێت.

٣٨٦-تیرێ مەگرە، نیشان دیار نەبێت:-

نیشانشکێن، لە پێشیناندا لەناو کوردانـدا پێگە و جێگەی خۆی هەبوو، ئەو کەسەی نیشانشکێن بوایە لەهەموو ئاوایی باسی دەکرا و بە نمونەی نیشان شکێنی باش و سوارچاکی ناوی دەهات، بەڵام هیچ کات نیشانشکێن بەبێ دیاریکردنی(نیشان) تیری نەهاوێشتووە، ئەم ئیدیۆمە بۆ ئەو مەبەستە بەکاردێت کە لە ئەنجامدانی کارێک دەبێت (ئامانج)ەکە دیار بێت، چونکە ئامانج دیار نەبێت هەموو ڕەنجەکە بەفیڕۆ دەچێت و تیرەکەش لەبەلاش دەڕوات، بۆیە کورد وتویەتی: (تیرێ مەگرە، نیشان دیار نەبێت) واتە شەلم کوێرم هەنگاو مەنێ، تا بەرچاو ڕوونی و ئامانج و مەبەستت دیار نەبێت، هیچ هەنگاوان مەهاوێژە.

٣٨٧-تەمینۆکی سێرێ:-

سێر: ساجی نان کردن، کە دەخرێتە سەر ئاگردان و کوچکان و ئاگری لەژێر دەکرێتەوە دووکەڵی گڕەکە بەر بنمیچی سێرەکە دەکەوێت و ئەوەش هەموو ڕۆژێ دووبارە دەبێتەوە، بۆیە دووکەڵەکە شێوەی سریێژێکی قیڕی کەڵەکەبوو دەردەکەوێت، دووکەڵ و تەم لەڕەنگ دا بەیەک دەچن، ئینجا بەو دووکەڵە

ڕەشەی بن سێرەکە دەوترێت (تەمینۆک) کە کەیبانوو دەستی بەرکەوێت و لە ئەنجامی کارکردن و دەست بۆ دەموچاوبردنی لای لوت و ناوچەوان و چەناگەی ڕەش دەبێت، بۆ کەسێکی ناشیرین و ڕەنگ خۆڵەمێشی دەوترێت: ئەوە چییە؟ دەڵێی: (تەمینۆکی سێرێ-یە) واتە ڕەش و ناشیرین و بۆر و شین و مۆرە.

٣٨٨-تۆپەقوڕ:-

قوڕ، ئەگەر هەندێکی خڕبکەیتەوە بیکەیتە تۆپەڵ تۆپەڵ و شێوەی کفتە و کوبە و ئەنگوتکی هەویرە، تۆپە قوڕ بەگوێرەی گڵ و خاک و خۆڵەکەی ڕەنگ وەردەگرێت خاکی سور و ڕەش و بۆر و تاد، بەکەسێکی گەڵحۆی گۆڵکە سەنگۆی ڕەزا قورس و گران و ناشیرن و قێزەون بە توڕییەوە دەوترێت دەڵێیت: (تۆپە قوڕی).

٣٨٩-تەیری گول عاشق بە داری زەقنەبووتە-ژەقنەبووتە:-

تەیر، لە زمانی عەرەبییەوە وەرگیراوە و بە کوردی واتە(باڵندە)، زەقنەبووت هەندێجار بە(ژەقنەبووت)یش گۆدەکرێت، ئەویش وشەیەکی ئایینیە، لە ئاینی ئیسلامەوە لە (شەجرەت زەقوم)ی عەرببیەوە هاتووە، کە ڕووەکێکی ناو دۆزەخە ئەوپەڕی تفت و تاڵ و زووخاوە، دۆزەخیانی پێ سزادەدرێت، گول، واتە(گڕوو) تەیری گول واتە باڵندەی گڕوو خولیایی داری ژەقنەبووتە، ئەمە بووە بە ئیدیۆم بۆ ئەو کەسانە بەکاردەهێنرێت کە خۆیان کەسی خراپن و تەنها کاری خراپیشیان لێ چاوەڕوان دەکرێت، یان خۆیان کەسی ناڕێکن و هاوڕێکانیشیان هەر دەبێت وەک خۆیان ناپەسند بن، بە گوزارشتەوە بەو کەسانە دەگوترێت: (تەیری گول عاشق بەداری ژەقنەبووتە).

٣٩٠-تەماع وا لەولای ئەڕواحەوە:-

تەماع وشەیەکی عەرەبیە و بەکوردی (چاوتێبڕین)ە، ئەڕواحیش کۆی(ڕۆح)ە، ئەویش هەر عەرەبییە بەکوردی (گیان و دۆن)ە، مرۆڤ ئەگەر چاو ببڕێتە موڵک و ماڵ و ناموس و بژێوی و خاکی کەسێکەوە ئەوا ڕووبەڕووی بەرگری و بەرخودان و پارێزی باش دەبێتەوە لەوسەرووبەندەدا هەندێجار گیانیشی دەکەوێتە مەترسی و بەختکردنەوە، چاوتێبڕینی شتی کەسانیتر باش نییە و ملشکان و تەفروتونابوونی بەدواوەیە بۆیە کورد بە ئیدیۆمەوە فەرمویەتی (تەماع وا لەولای ئەڕواحەوە) زۆرمان بینی بۆ تاڵانی ڕۆیشت و تەرم(مەیت)ی گەڕایەوە

و خۆی بەکوشتنداوە بۆ ماڵی دونیا.

٣٩١- تریان گەورەیە:-

ئەو گازەی لە کۆئەندامی هەرسی مرۆڤەوە پەیدا دەبێت بەڕێچکەی دەمەوە بێتە دەرەوە پێـی دەوترێـت(قرپ، قرقێنـە) بـەڵام بەڕێگـەی دەرچـە و کۆمـەوە پێـی دەوترێت(تڕ یان تس، فس)، کەسێ لووتبەرز و بەفیز و بەپۆز و لەخۆبایی بێت بە ئیدیۆمەوە پێیان دەوترێت زۆر پۆزاوین (تریان گەورەیە).

٣٩٢- ترشی تەڕ بووە:-

تـرش: بـەری دارەتـرش و سـماقە، بـە هێشـوو دەیگرێـت و دەنکـەکانی وەکـوو نیسک وان، لە کۆندا دێوەرەکان بە گوندەکاندا دەگەڕان لـە بارەکانیانـدا تـرش بـە دەنک و هاڕاوی دەفرۆشرا، ترش بۆ خۆشکردنی چێشت و گۆشت و بەهارات زۆر بـەکاردەهێنرێت، ئەگـەر تـەڕ بێـت ئـەو بەرهەمـە تێکـدەچێت و خاوەنەکـەی زیانمەنـد دەبێـت، بەمـەش ناوچـەوانی گـرژ دەبێـت، ئینجـا ئـەو کەسـانە لـە پرێکدا هەڵـدەچن و زوو تـوڕە دەبـن بـە تەوەسـەوە پێیـان دەوترێـت ئەمانـە ترشـیان تەڕبووە.

٣٩٣-تولەی دوو سوارانە:-

تولە تۆرەمەیەکە لە ڕەچەڵەکی سـەگ و گـورگ و تـاژی، هەنـدێجار تولـەی دوو ڕەگ لە ئەنجامی نووسان و پیتاندن لەنێوان سەگێک و دەڵە تولەیەکی بەبادا دێتە کایـەوە، خاسـیەتی تولـە و سـەگ ئەوەیـە ئەگـەر نـانێکی پـێ بدەیت ئـەوا هـەر کـە دەتبینێت دەکەوێتە دوات و دەبێتە دواکەتەت، ئینجا مرۆڤیش ئەو حاڵەتەی بەسەر دێت و زۆرکەس دەبنە تولەی دوای دەسەڵات و ڕانەوایان ئـەوە بـووە بـە ئیدیۆم و دەوترێت: تولـەی دوای سـوارانە واتـە هـەر پاشـکۆ و دواکەوتـەی خـەڵکە خۆی هیچ نییە.

٣٩٤-تارەتی بەمیزی یەکتر دەکەن:-

تـەهارەتی زمـانی عـەرەبی لـە زمـانی کوردیـدا بـە(تارەت) گـۆ دەکرێـت واتـە خۆپاککردنەوە بە ئاو کاتێک مرۆڤ چڵکنە یـان کـارێکی سـەرجێی یـان سـەرئاو و پێشاوی ئەنجام داوە، بەئاوێ خۆی پاک دەکاتەوە، بەو بزاوتە دەوترێت (تـارەت) ئینجا ئەگەر لەبری (ئاو) دوو کەس بە (میز)ی یەکتر ئەو تارەتەی بکەن واتە ئـەو دوو کەسە زۆر تەبان و یەکتریان زۆر خۆش دەوێت و موو بە بەینیانەوە ناچێت

بەتەوسەوە دەوترێت ئەوانە (تارەتی بە میزی یەکتر دەکەن) واتە زۆر تەبان و یەکتریان زۆر خۆش دەوێت.

٣٩٥-تا مردن، هەرکردن:-

کارکردن و ماندوو بوون بۆ بەدەستهێنانی بژێوی ژیان لەو کاتەی کە خۆت دەناسی هەتاوەکو دونیا ئاوایی دەکەیت هەر پێویست بەکۆشش و هەوڵدانە بۆ بەدەستهێنان و دابینکردنی پێویستیەکان بۆیە کورد زۆر جوان لە ئیدیۆمێکدا دەڵێت: (تا مردن، هەرکردن).

٣٩٦-تا، لە مردن چاکترە:-

لەرز و تا نەخۆشیەکە مرۆڤ لە دێر زەمانەوە دووچاری دەبێت و ناوە ناوە لەرز دایدەگرێت و ناوە ناوەش وەکو بەردی تەباغ سور هەڵدەگەڕێت و تایەکی توند دەیگرێت، ئەو لەرز و تایە مرۆڤ توشی وڕینە دەکات، بەڵام ئەگەر بەراورد بکرێت بە مردن کە ڕۆح کێشانە دەردێکی زۆر گرانە، ئینجا ئەوە بووە بە ئیدیۆم و ئەگەر مردن بە یەکێک نیشان بدەی بە(تا و لەرز) شکور دەبێت بۆیە بە حاڵەتی بەو شێوەیە وتراوە: (تا لەمردن چاکترە).

٣٩٧-تڕ لە ورگی پڕ:-

وتراوە ئاگر بێ دوکەڵ نابێت، واتە کە ئاگر پڕیشکی لێ هەڵسا ئیتر دوکەڵیشی لێ پەیدا دەبێت، سەبارەت تڕ و ورگی پڕیش هەر وایە، چونکە ئەوەی تێر بخوات و ورگی پڕ بکات، باوبژێشی لێ پەیدا دەبێت، هاوشێوەی ئەوە دەوترێت: ئاو بەدوای ئاوەدانی دەگەڕێت یان لە وشکی بەیاری هیچ ناکرێت یان لە پشتی دەست دروێنە ناکرێت، ئەوەی شتێکی پێ نەبێت ناتوانێت شتێک بکات بۆیە وتراوە: (تڕ لە ورگی پڕ).

٣٩٨-تێر و نیوە تێر، هەر لە گەرمەسێر:-

گەرمەسێر و گەرمیان بۆ خەڵکی ڕەش و ڕووت و ڕەشۆکی و هەژار و دەست کورت زۆر لەبارە و دەتوانن هەرچۆنێک بێت قوت و بژێوی ڕۆژانەیان بەدەست بکەوێت و کوردیش دەمێکە وتویەتی (بۆیە هاوینم پێ خۆشە، کەس نالێ گونت داپۆشە) واتە هاوین و گەرمەسێر بێ خەرجین و بۆ هەژاران باشە، چونکە کوێستان و زستانیش بۆی وتراوە (زستان هات بەرگی فەقیری دڕا) کەواتە بۆیە وتراوە (تێر و نیوەتێر، هەر لەگەرمەسێر).

٣٩٩-ترِ له حەمامێ و درۆ لەغەریبیێ:-

له گەرماوێ شورِەی ئاو و زرینگانەوەی تاس و جام و ئاو بەخۆداکردن دەبنه گەڕەلاوژە و دەنگی ترِ لەو ناوە ون و بزر دەبێت و هەستی پێ ناکرێت، هەروەها لە دوورە ولاتی و غوربەتیشدا کەس ناناسیت و کەسیش ناتناسێت وەکو وتراوە: (چومە شارێکی کەس نەناس خۆم هەڵکێشا پڕ بەکراس) ئینجا ئەوە وەک درکە و کینایە بە شتێک دەوترێت کە لەشوێنی خۆیاندا کەس وەریان ناگرێت و شەرم و شورەیین هەم ترِ و هەمیش درۆ بۆیە بەتەوس و گاڵتە پێکردنەوە دەوترێت (ترِ له حەمامێ و درۆ له غەریبیێ).

٤٠٠-تازە بە بوارێ دەزانێت:-

زۆرجاران وارِێک دەکەوێت کەسێک دوای هەموو کەسەکانی دەورووبەری بە هەواڵێکی دڵخۆشکەر دەزانێت، کاتێک خۆشی دەردەبڕێت، کاتی بەسەرچووە، هاوشێوەی ئەو ئیدیۆمەش هەیە، دەڵێن مەرِە کەرِە دوو جار دەرِەوێتەوە، جارێک لەگەڵ رِانەکە و جارێکیش دوای هۆکاری رِەوینەوەکە دەڵێن: گورگ بوو، ئەویش جارێکیتر بە ناوهێنانی گورگ دەرِەوێتەوە، ئیدیۆمی (تازە بە بوارێ دەزانێ) بەتەوس و گاڵتە و گەپەوە بەکەسێک دەوترێت کە درەنگ لە شتێک حاڵی دەبێت، ئەو شتەش کاتی بەسەرچوو بێت.

٤٠١-تێ بکۆشە، لێی بدۆشە:-

لەوەتەی مرۆڤ هاتۆتە سەر ئەم زەمینە، هەر بەدوای دابینکردنی خۆراکەوە ئەو دەشت و دەر و شاخ و دارستان و ئەشکەوتەی کردووە، لە گیا و گۆڵ و رِووەک و درەخت و میوەکانەوە تا دەگاتە گۆشتی گیانەوەران برسێتی خۆی پێ شکاندووە، بەلام هیچ کاتێک ئەو بەرووبومانە چ ئاژەڵی و چ رِووەکییە لە خۆرِا و سروشتەوە بەردەست نەبووە بەبێ هەوڵ و تێکۆشان و زەحمەتکێشان، کاتێک مرۆڤێک، مانگایەک بەخێودەکات، ئەو مانگایە پێویستی بە شوێنی حەوانەوە و ئالیک و خزمەتکردن و لەوەرِاندن و بردنە کەژ و کێوان هەیە و ناو هۆڵ و گەورِەکەی بماڵرِێت و شیاکە و رِیخ و لاس و پاشەرِۆکەی لە ژێر پاک بکرێتەوە، ئینجا دەتوانیت سوود لە شیرەکەیی و بەرهەمەکانی وەربگریت، ئینجا ئەوە بووە بە ئیدیۆم و بۆ هاندانی مرۆڤ بۆ بەدەستهێنانی بژێوی دەوترێت: (تێ بکۆشە، لێی بدۆشە) واتە: بەرهەم بە ماندوو بوون بەدەست دەهێنرێت.

٤٠١-تەونێ کەوتە دار، ئاخری دێتە خوار:-

تەون و تەونکاری، کارگەی دروستکردنی مافور و بەڕەیە، تەونێک کە بۆ مافور و بەڕە ئامادەکراوە، بەر لەوەی بخرێتە ناو کارخانە زۆری ویستووە، کاتێک دەخرێتە سەر دار و کارگەی تەون واتە دەست بەدروستکردنی مافورەکە کرا، ئیتر زۆری نامێنێت و زوو تەواو دەبێت، ئەوە لە کوردەواریدا بووە بە ئیدیۆم و بۆ هاندن و دەستوبردکردنی کارێک و ورە بەخشین بە کارکەران دەوترێت: تەونێ کەوتە دار، ئاخری دێتە خوار.

٤٠٢-تەشوێ دەسکی خۆی نابڕێتەوە:-

لە کوردەواریدا وارێکەوتەوە پێچەوانە و دژیەک لە ئیدیۆمەکاندا هەبێت، ئەوەش تاقیکراوەتەوە و ڕاست و دروست دەرچووە، بۆ نمونە تەشوێ و تەور لە دوو پەند و ئیدیۆمدا بەکارهاتوون بە دژیەکی وەکو: دار کلکی لە خۆی نەبێت نابڕدرێتەوە، واتە تەور ئەگەر کلکی لە دار دروست نەکرێت بەهیچ کلۆجێک بەسەرە تەور دار نابڕدرێتەوە، کەچی لێرەدا تەواو پێچەوانە کراوەتەوە، تەشوێ ئاسنێکی دەمپانی تیژی کلکەکەی لەداری دروستکراوە، دەوترێت: (تەشوێ دەسکی خۆی نابڕێتەوە) واتە مرۆڤ پەیوەندی خوێنی لەگەڵ یەکدا هەبێت، خوێنەکە نابێتە ئاو و ئەگەر گۆشتی یەکتریش بخۆن، ئێسقانی یەکتر ناشکێنن و یەکتر نابڕنەوە.

٤٠٣-تڕی بە مێکوت نیشکیک:-

لوڕییەکانی گوندی ئۆمەرگومبەتی شارەدێی سێگردکانی باشوری خۆرئاوای کۆیە، ئەو ئیدیۆمە لەبری ئیدیۆمی (تڕی بە نۆ بیور ناشکێت) بەکاردەهێنن، مێکوت دارێکی گردە، کلکێکی داری تێبڕاوە، بۆ ساوار کوتان و کاری کوتانی مێخیش بەکارهاتووە، ئەوە بووە بە ئیدیۆم و بە کەسێکی خۆبەزلزان و خۆهەڵکێش و هیچ لەبارا نەبوو دەوترێت: تڕی بە مێکوت نیشکیک.

٤٠٤-تازە بووک گسک باش لێ دەدات:-

گسگ لە کۆندا لە ڕووەک دروستکراوە چ لە چڵەکانی (بنە کفر و گەز) یان لە ڕووەکی(کرتی-گسک)بێت، کراوە بە دەستەیەکی پڕ بە دەست، توند بەیەکەوە دەبەسترێت چ بە شول یان بە داوەبەن و پەڕۆ، بۆماڵینی ماڵ و کۆزی کار و بەرخ و هەوێزی ڕانی مەڕومالات و بەر ڕەشماڵ بەکاردەهێنرێت، ئینجا گسک

لێدان، یەکێک لە کاروبارەکانی ماڵە، ئەو کەیبانوانەی خاوێن و باوێنن زوو زوو ماڵەکانیان گسک دەدەن هەر لەبەر دەرگای ماڵەوە تاوەکو کونی ژوورەوە، لەناو کۆمەڵگاش بە ئازا ناو دەردەکەن، ئەو ناو دەرکردنەیان دەبێتە مایەی بەخت بۆ کچەکانیشیان، دەوترێت: داکێ ببینە، کچەی بینە، زۆرجاریش کچێکی تەمبەڵ کە تازە شوو دەکات بۆ لاساییکردنەوەی ئەو جۆرە کەیبانووە ئازایانە، لەپێش چاوی خەزوورانی زوو پەلاماری گسک دەدات و دەست دەکات بەماڵین، بەڵام چونکە لە بنەچەدا بەدەست و برد نەبووە، بەڵکو زەغەڵ و تەوەزەڵ و تەپە و گەلۆر بووە، زوو دەزانرێت کابانی گەورە ماڵ نییە و لە خۆدەرهێنان بەولاوە هیچیتر نییە، ئەوە ڕووە ڕاستەقینەکەی ئیدیۆمەکەیە و لەبواری درکە و کینایە وەکو ئامۆژگاری و ڕێنوێنی بەکاردەهێنرێت بۆ شتێک یان حاڵەتێک کە تازە و سەرەتایە پێویستە زوو بڕیاری لەبارەوە نەدرێت تاوەکو بەتەواوەتی تاقی دەکرێتەوە، بۆ ئەم مەبەستە دەوترێت: تازە بووک گسگ باش لێ دەدات، واتە سەرەتا خۆدەرهێنانە، کۆتاییەکەی تەواوە.

٤٠٥-تێلەگەکی خواردیە:-

تێلەگە، کۆڵێکی بەستراوە، بە بەن و گوریس و کێبڵ، تاوەکو بتوانرێت بە کۆڵ هەڵبگیرێت لە شت و مەک و کەل وپەل پێکهاتووە، بەشێوەیەکی گشتی تێلەگە کۆڵێکی گەورەیە، تێلەگە هەڵگرەکان هەوڵیان دەدا زۆرترین شت لە کۆڵە بەستراوەکە بدەن تاوەکو بیگەیەننەوە ماڵەوە یان هەوار، بۆیە بەردەوام تێلەگەکان پڕبوون و کۆڵێکی قورس و گران بوون، هەموو کەسێک پێی ناگوازرایەوە، بەنمونە تێلەگەی دار کە زۆر سەنگین بوو، ئەو گرانی و پڕیەی تێلەگە بووە بە ئیدیۆم و بە کەسێکی زۆر خۆر دەوترێت: یەک تێلەگەی دەخوات یان تێلەگەکی خواردیە واتە: هەندی یەک تێلەگەی گەورە و گران خواردوویەتی هاوشێوەی ئیدیۆمی: دەڵێی مانگایە بەکارهاتووە.

٤٠٦-تانەی دۆست، لە تیری دوژمن تیژترە:-

تانە: تەشەر، توانج و سەرکۆنەکردن و قسە فڕێدان و هاوێشتنە بۆ کەسێک شێوەی پەلارە کوێرەیە، یان قسەی بە توێکڵ و گاڵتە پێکردنە کە دەبێتە مایەی نیگەرانی، هەندێجاریش بۆ بەبیرهێنانەوەی کاری نابەجێی مرۆڤێکە، لەهەموو ئەو حاڵەتانەدا مرۆڤ پێی دڵتەنگ دەبێت، چونکە لەوانەیە ببێتە مایەی ناوزڕاندن و

لەکەداربوون و ئابڕووچوون، ئینجا کاتێک خزمێک یان هاوڕێیەک ئەو تانەیەت لێدەدات لەبەرئەوەی جێگەی متمانەیە و هەموو ڕاز و نهێنیت دەزانێت، زۆر بەئازارترە وەک لە ناحەز و نەیاران، چونکە کارێکە لە دۆست چاوەڕێ ناکرێت و لێی ناوەشێتەوە، تیری دوژمن ئەو کاریگەرییەی نییە و نابێت، چونکە چاوەڕوانکراوە و دەتوانرێت شوێنی برینەکەی بە تۆڵەکردنەوە سارێژببێتەوە، ئەوە بووە بە ئیدیۆم و لە خزم و ئەحباب و دۆست چاوەڕوانکراونییە، بۆ دوژمنیش دەتوانرێت تۆڵە بکرێتەوە بۆیە بە نیگەرانیەوە بۆ ئەو حاڵەتە وتراوە: تانەی دۆست، لە تیری دوژمن تیژترە.

٤٠٧-توول بە تەڕی نەچەمێتەوە، ناچەمێتەوە:-

توول: چڵی ناسک و باریکی گژوگیا و دار و درەختە، لکی تەڕ و تازەی دارە، توولەی ڕووەکی ترۆزی و گندۆرە و خەیار و شارۆخ و شوتی و گوڵە لاولاوە، بەڵام ئەوەی لێرەدا مەبەستە باسی لق و چڵی دار و درەختە، تا تەڕ و ناسک بێت دەتوانرێت بچەمێنرێتەوە و بەئارەزووی مرۆڤ باربهێنرێت بۆ گۆپاڵ و گۆچان و قەڵتارە و دروستکردنی چیخ، هەروەها دەتوانرێت دارێکی ڕاست و ڕێک و کاریتەیی لێ دابمەزرێنرێت، بەڵام ئەو لقەدارە گەورە بێت و ووشک بێت هەر کارێکی لەسەر بکرێت دەشکێت و ئەوەی دەمانەوێت لێی دروست بکەین، ناتوانرێت لێی دروست بکرێت، ئەوە بووە بە ئیدیۆم و بۆ پەروەردەکردنی مرۆڤ بەکاردەهێنرێت لە منداڵیەوە، چونکە منداڵ لاپەڕەیەکی سپییە و مادەیەکی خاوە دەتوانرێت بەگوێرەی بەرنامەیەکی گونجاو پەروەردە بکرێت، ئەگەر گەورە بێت ناتوانرێت پەروەردە بکرێت بۆیە وتراوە: توول بە تەڕی نەچەمێتەوە، ناچەمێتەوە، هاوشێوەی ئەو ئیدیۆمەشمان هەیە، کە دەڵێت: گۆلکی باری، بە منداری واتە: ئەو گۆلکەی کە لە ئایندە دەبێتە گا و باری پێ دەگوازرێتەوە پێویستە لە گۆلکیەوە ڕابهێنرێت و فێر بکرێت.

٤٠٨-تەڕاش لەسەر ڕەگی خۆی شین دەبێت:-

تەڕاش لە خۆشناوەتیدا دوای بڕینی داری مازوو، لە کۆلکەی دارەمازوەکەدا چەندین غەرف و شوڕی تازە دەردەچێت و زوو باڵا دەکات و دەبێتە قۆپەنێک و گرمۆڵە دەبێت، شێوەی چەترێکی گەورە دەردەکەوێت و مرۆڤ دەتوانێت خۆی تێدا بشارێتەوە و پایزانیش کوارگ و قارچکی گەورەی تێدا دەڕسکێت، ئەو

تەڕاشانە لەسەر کۆڵکەی خۆیان دەڕوێنەوە، ئەوە هاوشێوەی پەند و ئیدیۆمی (گیا لەسەر پنجی خۆی دەڕوێتەوە)، بۆ ڕەگەزناسی و ناساندن و پێناس و ڕەچەڵەک و توخم و بنەچەناسی دەوترێت: تەڕاش لەسەر ڕەگی خۆی شین دەبێت.

٤٠٩-تڕی بە نۆ بیوور ناشکێت:-

بیوور: تەور، سەرە ئاسنێکی تیژکراوە و کلکەکەی دارە، داری پێ لەت و پەت و پارچە پارچە دەکرێت، تەور و بیوور دەبێت کەسێکی شارەزا و بە هێز و بازوو بەکاریبهێنێت بۆ ئەوەی دارەکەی پێ بشکێنرێت و بیکاتە تلیش و پارچە و لەتی ڕێک کە بخەوێتە بەر ئاگردان و سۆپای دار و تەندوور و ...تاد، بیوور و دارشکاندن لەگەڵ (تڕ: بای دەنگداری دەرچەی مرۆڤ) و ژمارە (نۆ) بۆ دووپاتکردنەوەی تڕ زلی بەکارهاتووە، بووە بە ئیدیۆم و بە کەسێکی لووتبەرز و قۆتەرات بڵند و خۆهەڵکێش و بە فیز و بە(دەعیە) و تڕ زل دەوترێت: تڕی بە نۆ بیوور ناشکێت.

٤١٠-تێ گەیشتم، دوژمن و بڕبڕەی پشتم:-

لە درامای بووکی ژێردەواری ڕەشدا، لالە(سەرحەد) کە هاوزمان و هاونەتەوە و خزم و خوێش تەشقەڵەی شەڕ فرۆشتنی پێ دەکەن لەسەر خوێنی لالە(جافەر)، ئەو درامایە لە هەشتاکانی سەدەی بیستەم دەنگدانەوەیەکی جەماوەری زۆری لێکەوتەوە، بەشەڕی براکان، زیاتر(جاش و پێشمەرگە) لێکدرایەوە، هەڵبەتە ئەو ئیدیۆمەش هەر بۆ ئەو مەبەستە گوتراوە کە ئامۆزا و بن عام و قەوم و کەس و کار دژی یەکتر بچنە سەنگەرەوە و کەیفیان بە سەرکەوتن و خۆشی و دڵشادی یەکتری نەیەت و کار لەسەر تێکدان و لەناوبردنی دەستکەوتی یەکتر بکەن و ببەنە ئەڵقە لەگوێی دوژمنان و نەیارانی دۆزی ڕەوای نەتەوەیەک بگرە تا ئەندامانی یەک خانەوادە و بنەماڵەش، کاتێک دەردەکەوێت کە کەس و کار لەگەڵ دوژمن دەستیان تێکەڵکردووە، خاوەن ماڵ بەحەسەرەت و نیگەرانی زۆرەوە ئەوە دەزانێت کە دوژمنەکەی برا و ئامۆزای خۆیەتی بۆیە دەڵێت: تێ گەیشتم، دوژمن و بڕبڕەی پشتم.

٤١١-تەنیا خەرمان ئاگر تێ بەردان دەزانێت:-

خەرمان، کۆکردنەوەی سوارە و مەڵۆ و گیشە و گەڵاوێژی گەنم و جۆیە لە شوێنێکدا، ئامادەکرابێت بۆ گێرە و کوتان، بەرهەمی دانەوێڵەی یەک ساڵ زیاتری جوتیارانە، لە دوژمنداری و نەیاری و ناحەزیدا، لە کۆندا پیاوانی ئاغا و شێخ و مەلا و سەید و دەربەگەکان، بەکاردەهاتن بۆ سووتاندنی خەرمان، ئەو ئاغایانەی کێ بەرکێی یەکتر بوون یان ئەو کرمانجانەی ئازا و سەر ڕاستبوونایە، شەوان لە دیوەخانەکانەوە فتوای خەرمان سوتانیان بۆ دەردەچوو، هەم جوتیاری کرمانجی سەر ڕاست هەمیش دەرەبەگی ڕکابەر بە سوتانی خەرمانەکانیان دەهاتنەوە سەر ساجی عەلی و هەژار و دەست کورتی ساڵ دەردەچوون، ئەو خەرمان سوتاندنە زۆر دەنگی داوەتەوە لە کوردەواریدا بۆیە لە ئیدیۆمدا جێگەی بۆ کراوەتەوە، ئەوانەی کە خەرمانی خەڵکیان سوتاندووە، مرۆڤی دەربارابوون، پوشخۆر و کاخۆر و چڵکاوخۆر و کاسەلێس و گوێ لەمست، دەبەنگ و کەودەن و کاڵفام و بەرماوەخۆر بوون، هیچ چاکەیەکیان لێ نەوەشاوەتەوە، هەموو کاتێکیش دەستی خراپەکاریان ماچ کردووە، بەو مرۆڤە بەیدوم و زمان و دڵ و دەست ڕەشانە کە بۆ کاری خراپە بەکارهێنراون وتراوە: تەنیا خەرمان ئاگر تێ بەردان دەزانێت.

٤١٢-تەنیایی لە هاوەڵی خراپ باشترە:-

کورد وتویەتی: تەنیایی بۆ خودای چاکە، بەڵام لێرەدا تەنیایی بەباشتر داناوە وەک لەوەی هاوەڵ و هاوڕێ و برادەری خراپ و بێ ئەمەک و حەرامزادە و بێ کەڵکت هەبێت، ئەوەش بە درێژایی ڕۆژگار تاقیکراوەتەوە، کە مرۆڤ بێ هاوەڵ بێت چاکترە وەک لە هاوڕێی بەد و خراپ، بۆیە وەکو ئامۆژگاری و ڕێنوێنی کورد وتویەتی: تەنیایی لە هاوەڵی خراپ باشترە.

٤١٣-تروسکایەکی چاو، لە سەد گۆچان باشترە:-

وتراویشە: کوێر هەتا دەمرێت بە تەمای دوو چاوی ساغە، بەڵام هەر بە ئومێدی چاوی ساغەوە ڕێ ناکات و گۆپاڵ و گۆچانێک دەگرێت بە دەستەوە، تاوەکو بتوانێت ڕێبەدیی بکات و هەنگاو بنێت، ڕەش و سپی لێککردنەوە و تروسکایەکی کەمیش بۆ مرۆڤ سەدان هۆوپێناو و گۆپاڵ دەهێنێت بۆیە کورد گوتەیەتی: تروسکایەکی چاو، لە سەد گۆچان باشترە.

٤١٤-تاژی و ڕست، کەر و قەڕازە:-

تاژی: تانجی جۆرە سەگێکی باریکەڵەی تیژڕەوی ڕاوە، بۆ ڕاوکردن ڕادەگیرێت، ڕست: پەتێکە دەخرێتە ملی تانجیەوە کە بۆ دەشت و دەر و ڕاو دەبردرێت، قەڕاسە و قەڕازە زنجیرێکە کەر و گوێدرێژی پێ دەبەسترێتەوە و لغاو و قەپۆزی پێ جڵەو دەکرێت، هەم تانجی بە ڕستەوە جوانە و لێی دێت، هەمیش گوێدرێژ بە قەڕاسە و جل و جوارەوە دەڕازێتەوە، ئەوە بووە بە ئیدیۆم و بۆ لێهاتن و هەر شتە و لە خۆی جوانە دەوترێت: تاژی و ڕست، کەر و قەڕازە.

٤١٥-تەندوور و تەندووربان لە نەریتی کوردیدا:-

تەندوور یان تەنوور، کەل و پەلی لە قوڕ دروستکراوە، وەکو گۆزیەکی گەورەیە و دەمێکی گەورەی والای هەیە لەگەڵ دەمێکی لولەیی بچوکتر، لە زەوییدا دادەنرێت، هەرچوار دەورەکەی پڕ دەکرێتەوە و دەمە والاکەی دەکەوێتە لای سەرەوە، بە دەوریدا شێوە سەکۆیەک دروست دەبێت پێی دەوترێت: تەنووربان یان سەر تەندوور، ئینجا کەیبانوو دەمە والاکە پڕ دەکات لە(چیلکە و چوار و دار و دوو و تەپاڵە و سەرگین و لاس) ئاگری دەدا، بەو حاڵەتە دەوترێت: تەندوور داخستن، تاوەکو ئاگرەکە دەبێتە خۆڵەمێش و بە تەواوەتی لایەکانی تەندوورەکە داخ دەکەن، بەمەش دەوترێت: تەندوورەکە گەرم بووە، ئینجا وردە وردە کەلانە و کولێرە و نانی پێوە دەکرێت و بە ماشە یان کەیبانووە قاڵبۆوەکان بە دەست و پەنجەکانیان بە برژاوی دەریدێنن، بۆ ژەمە خۆراکیەکانی بەیانیان و نیوەڕۆیان و ئێواران، ئەو کارە لە گەرمیان و کوێستاندا پەیرەوی لێکراوە، بووە بە یەکێک لە کارە هەرەوەزییەکانی گوندنشینان، کاتێک ماڵێک تەندوورەکەیان داخستووە، ژنگەڵی ئاوایی لێ خڕبووینەوە و بە نۆرە کولێرەی خۆیان پێوەکردووە، هەریەکە بە گوێرەی ژمارەی خاوخێزانی ئەنگوتکی لێداوە ئەمەشیان کردووە بە ئیدیۆم و وتویانە: ئاش و تەنوور بە نۆرە، ئەو پیشە زبارەیە و کۆمەڵەکییە لە گردبوونەوە لەسەر تەندوور بان لە گوندەکانی (شوان و شێخ بزێنی) شاری کەرکوک تا ڕۆژانی ئەمڕۆش هەر ماوە و پەیرەوی لێدەکرێت، تەندوور کە ساردبۆوە نان و کولێرەی لێ گیر نابێت، ئەو کەیبانووەی بە دەست و بردە زوو کولێرەکانی خۆی پێوەدەدات و کات و هەڵ لە دەست نادات بۆیە بۆ ئەمەش کورد گوتویەتی: تەنوور تا گەرمە نان دەبرژێنێت،

هەروەها دەوترێت: وەک تەندوور سوربۆتەوە یان گەرمە، واتە تایەکی بەرزی لێ یە و داخی کردووە، بۆ دڵ گەرمیش **دەوترێت: دڵی وەک تەندوور گەرمە، واتە:** حەسرەت و دڵشکاوی و کۆستکەوتنی تێدایە، لە شیعریشدا، شاعیرانی کورد، وەکو وێنەیەکی دژیەک بەکاری دەهێنن و نیشانی دەدەن، وێنە دژیەکەکەتان(ئەو وێنانەن کە دوو باروودۆخی دژ بەیەک جیاواز دەردەبڕن وەک: ساردی و گەرمی، خۆشی و ناخۆشی، ئاو و ئاگر...تاد) نمونەی شیعری وەکو:

زاریا ڕاستت ئەوێ بێ ئاوری تۆبەی نسوح، لەم تەنووره سەردەدا قەت پوخت ناوم، ناکوڵم

هەروەها ئەحمەد موختار بەگی جاف وتویەتی:

گڕپە و گڕەی تەنووره بڵێسەی هەناوەکەم

سیروان و تانجەڕۆیە خوڕەی ئاوی چاوەکەم

٤١٦- تا لەئاو نەدرێت گونی قۆڕ دەرناکەوێت:-

لەکوردەواریدا قۆڕی نەخۆشیەکی شەرمەندە بووە و حەز نەکراوە کەس بەو نەخۆشیەی بزانێت، وتراویشە (خزمی خراپ گونی قۆڕە ببیڕی وەی نەیبڕی وەی) یان (خزمی خراپ گونی قۆڕە هەردەبێت تەکەتەکی بێت) چونکە ڕیخۆڵە بەهۆی نەمانی پەردەیەکەوە شۆڕدەبێتەوە بۆ تورەگەی هێلکەکانی گوون، ئەمەش بەهۆی ماندووبون و بازدان و بڵندکردنی شتی قورس نێرینەکان زیاتر دووچار دەبوون، ئینجا شەڕواڵی کوردی پان و پۆڕە گوون ئەگەر زۆر گەورە نەبێت لە ناویدا دەر ناکەوێت، بەڵام ئەگەر لە ڕووبارۆچکەیەک یان گۆمیلکەیەک یان قوڵەتێنێک خۆت تەڕ بکەیت، ئەوا لە کاتی دەرهاتن لە ئاوەکە شەرواڵەکە دەنوسێت بەپێستەوە و گەروگوون بە گەورەیی دەردەکەوێت، ئەمە لایەنە ڕاستەقینەکەیە لایەنی ئیدیۆم و مەبەستەکەی ئەوەیە لە کاتی ڕووداو و گۆڕانکاری و ناهەمواری و کارەسات و تەنگانەدا هەندێ کەس دەردەکەوێت کە بەهیچ کلۆجێ درک بەوە نەکراوە کە پیاو و کەسی لەو شێوەیە هەبێت بەتایبەت لەبواری نابەجێ و پیاو خراپی و جاشایەتی و بەکرێگیراوی و سیخوڕی و هەواڵگری بۆ دوژمن لەو کاتانەدا کە پیاو خراپ دەردەکەوێت دەوترێت: (تا لەئاو نەدرێت گونی قۆڕ دەرناکەوێت).

٤١٧- تا ماڵ پێی بوێت، مزگەوت بەتاڵە:-

وتراویشــە(تا مــاڵ پێــی بوێــت لەمزگــەوت حەرامــە) دەگێڕنــەوە لەیــەکێک لەمزگەوتەکانی شاری کۆیە، ڕۆژێک خێرومەندێک فەرشێکی زۆر جوان بە دیاری بۆ مزگەوتەکە دەبات، مەلای مزگەوتەکەش دەستخۆشی لێ دەکات و بەکارێکی گەورەی دادەنێت و دەڵێت هەر کەسێک مزگەوتەکانی خودا ئاوەدان بکاتەوە خێرێکی گەورەیە و پاداشتێکی گەورەی لەلایەن خوداوە پێ دەدرێت، دواتر خێرومەندەکە دەڕوات و مەلایەکەش بانگی کوڕەکەی دەکات و دەڵێت: کوڕم ئەو فەرشەی ببەوە ماڵەوە.

کوڕەکەشی دەڵێت: بابە تازە چت بەو پیاوە گوت، چۆن بیبەمەوە ماڵێ، باوکیشی دەڵێت: لەماڵێ فەرشی وامان هەیە ئەویش دەڵێ نا، ئێ کەواتە کورد فەرمویەتی: تاماڵ پێی بوێت، مزگەوت بەتاڵە کوڕم.

هەموو شتێک لە پێناوی ماڵ و منداڵ و پێداویستیەکانی خۆتە و ئینجا دەتوانی لەسەر ئەوانەوە خێر و دەستی باشە و چاکە بۆ شوێنەکان و کەسەکانیتر ببەیت، مزگەوت کە ماڵی خودایە پێش ماڵی خۆت نییە بۆ ئاوەدانکردنەوە و خزمەتکردنی بۆیە کورد لە دێرزەمانەوە بە ڕاستی و دروستی فەرمویەتی: تا ماڵ پێی بوێت، مزگەوت بەتاڵە.

پیتی (جـ)

٤١٨-جاشکی له دەست گاوان بەر بووە:-

گاوان به بەراوردی (شوان) کەمتر ماندوو دەبێت و گاڕان له پێدەشت و لاپاڵان زیاتر دەوەستێت و دەلەوەڕێت و گاوانیش لەسەر بەرزایی و بنار و تەپۆڵکەوە به دیارییەوە دەبێت و زۆر خەریکی (کەرە شوان)ەکەی دەبێت و بەردەوام له سەر پشتیەتی و ئەزیەتی زۆری دەدات و هەندێجاریش سێکسی لەگەڵ دەکات ئەگەر جاشکەمێ بێت، کاتێک گاوان دەکەوێتە حاڵەتی بێ ئاگایی جاشولکەکە یەکسەر له دەستی بەڕەڵا دەبێت و ڕادەکات، ئەمە به یەکێک دەوترێت که لەسەر کارەکەی زوو بڕوات و بەجێی بهێڵێت پێی دەوترێت: (جاشکی له دەست گاوان بەربووە).

٤١٩-جاشی ماکەرێکن:-

جاش یان جاشکۆڵەی ماکەر واته بێچوە کەر، ئینجا ئەم دەربڕە بۆ دوو کەس یان دوو شت یان دوو گروپ بەکاردەهێنرێت که زۆر دۆستی یەکتر بن و له سیفەت و ئەدگار و خاسیەت وەک یەک بن دەوترێت هەردووکیان (جاشی ماکەرێکن).

٤٢٠-جوانی بەدەستی کەس پێی ناوەستی:-

جوانیەک سروشتی نەبێت، به جوانکاری و بایەخ بەخۆدانەوە دروستکرا بێت کاتییە و ناتوانێت تا سەر بێت، ڕاستییەکان له دەوروبەر بەو شێوازە له خۆخەفتنە یان نەشتەرگەریەش ناتوانرێت بشارێتەوە، ئەگەر میکیاژ سور و سپێتی له گۆنا و ڕوومەتێک ئاڵ کردبێت ئەوا تیشکی هەتاو و بەر خۆرەتاو زوو پەڵە پەڵی دەکات و چۆڕاوگەی جۆراو جۆر لەسەر خاکی ڕەش دەردەکەوێت هەر لەبەر ئەمانەیە له کوردەواریدا وەک دەربڕ و درکە ووتراوە: (جوانی بەدەستی، کەس پێی ناوەستی).

٤٢١-جوتیاری تەمبەڵ گای کاوێژ دەکات:-

جوتیـــار، جـــوتی زەوی دەکـــات و گـــا-ش بـــەهۆی نیـــرەوە هەوجارەکـــەی ڕادەکێشـێت، جوتیارێک ئـازا بـێ و بیـەوێت کارەکـەی خـۆی ئـەنجام بـدات ئـەوا یەکبینـە دەنـگ لـە گایـەکان دەکـات و دەڵـێ: (وەحـە هـەرە) بەمـەش گایـەکان لـە پەیامەکە تێ دەگەن و ملی خۆیان شۆڕ دەکەنـەوە و کـاری هـەوجاڕ ڕاکێشـانی خۆیان دەکەن و زوو زوو بەرە جوت تەواو دەبێت، ئەمە لە کاتی ئاسـاییدا بـەڵام ئەگـەر جوتیارەکـە تەمبـەڵ و تـەوەزەڵ بێـت ئـەوا دەنـگ لـە گایـەکان ناکـات و گایەکانیش دەوەستن و لەکاتی ڕاوەستاندا لە بن نیرەوە (کاوێژ)ی خۆیان دەکەن، ئـەم حاڵەتـە بـووە بـە دەربـڕ و ئیدیۆم بـەکاردەهێنرێت بـۆ سـەرکار و (ڕەعیـەت) ئەگەر سەرکار جلەوی ئیش شل بکات ئەوا (ڕەعیـەت)یش نەرمـە پشـودانی خـۆی بۆ دەکات.

٤٢٢-جۆگەلە دەریا لێل ناکات:-

وتراویشە (دەریا بە دەمی سەگ گڵاو نابێت)، دەریـا پانتاییـەکی قـوڵ و فراوانـە ئـاو داپۆشـیووە، جۆگەلـەش باریکـە ئاوێکـە بـە بـەراورد بـە دەریـا مولولەیـەکی بچوکە، ناتوانێت ئاوی ئەو پانتاییە فراوانە لێخن و قوڕاو و لێل بکات، ئـەوە بـووە بـە ئیدیۆم بـۆ دڵدانـەوە بـە کەسـێکی ڕێـزدار دەوترێـت کـە کەسـێکی لاسـار و چەتوون و ناکەس بەچە بەجۆرێک لە جۆرەکان سەرکۆنەیەکی کردبێت و یان بێ ڕێزییەکی بەرامبەر ئەنجام دابێت، لەڕوویەکیتریشەوە بە کەسێکی بێ توانای هیچ لـەبارا نـەبووش دەوترێـت کـە بیـەوێت نـاوی کەسـێک بزڕێنێـت یـان بچێـت بـە گژ شـتێکی مەزن یان کەسێکی گەورە.

٤٢٣-جوانویەک بە شیری گامێش گۆش کرابێت، لە ئاودا دەخەوێت:-

جوانـو، بێچـوی مـاین و نـەوەی ئەسـپە، ئـەوەی ڕەسـەن بێـت دەبێتـە مـاین و ئەسپ، بۆ غارغـاران و سوارسـواران و پێشـبڕکێ و دیـاری پاشـایان و نـاوداران بـەکاردێت ئـەوەی قـرغ و خـراپ بارهـاتوو بێـت دەبێتـە بـارگیری بـن بـاران، ئەسپەشێ و ئەسپە کەوێت ڕەسەنن و لە داسـتان و قارەمانێتییـەکان ناویـان زۆر هاتووە، گامێش، ئاژەڵێکی شیردەرە، لەناو زەلکاو و لێرەوار و زۆنـگ و گۆمـاو و زرێبار و دەریاچە و کەنار ڕووباران دەلـەوەڕێت و زۆر حـەز بـەچوونە نـاو ئـاو دەکات، ئەو ئیدیۆمە گوزارشتتیە واتە ئەگەر کەسێک بە پەروەردەیەکی دروسـتی

باوانی و ڕەسەنیەکەی گۆش و گەورە نەکرێت، پەروەردەیەکیتری بۆ پەیڕەو بکرێت زیانی پێ دەگات وەکو چۆن هێلکەی مریشک بخرێتە ژێر مراوی و هێلکەی مراوی بخرێتە ژێر مریشکە کورکەوە، هەر بۆیە کورد بەئیدیۆمەوە وتویەتی (جوانویەک بە شیری گامێش گۆش کرابێت، لە ئاودا دەخەوێت) واتە دەبێت هەر کەسە و لەسەر ڕەسەنایەتی و پشت و باوانی خۆی باربهێنرێت، ئەگەرنا خویتر و ئەدگاری تری لێ بەدیدەکرێت کە لەبەرژەوندیدا نییە و زیانی پێ دەگەیەنێت.

٤٢٤-جۆی دیووە، کا ناخوات:-

دانەوێلەی جۆ بەیەکێک لە گرنگترین ئەو خۆراکانە دادەنرێت کە مەڕوماڵات و بزن و گوێدرێژ زۆر قاندڕینە و زۆر جوان دەیخۆن و لەدوورەوە بۆی غاردەدەن، کاش لەدوای کوتانی خەرمان و شەن و کەوکردنی ئەوەی دەمێنێتەوە ڕەوسە و کایەکەیە، کای جۆ و گەنم زۆر لە کوردستان باوە و ئالیکی سەرەکی ماڵاتە، بەڵام لەڕووی ناوەڕۆک و بەکەڵکی ناگاتە جۆ، هەتا جۆ هەبێت گوێدرێژیش کایەکە ناخوات، ئینجا ئەوە بووە بەئیدیۆم و بەکەسێک دەوترێت شتی باش شک ببات و لە شتی خراپ خۆی لابدات واتە هەتا خۆراکی خۆش و بەتام و باش هەبێت ئەوا شتی ناخۆش و بێ تام و بێ کەڵک ناخوات.

٤٢٥-جوجەلەی بەهاران، لە پاییزدا دەژمێرن:-

پەلەوەڕ و بەخێوکردنی مریشک لە کوردەواریدا باو بووە، هەموو ماڵێک لە مریشکێکەوە تا دەیان مریشکی بەخێوکردووە، بۆ هێلکە و گۆشتەکەی، هەندێجار لە بەهاراندا مریشکە کورکەکان بەنیوەیی دەنرانەوە لەنێوان خاوەن مریشک و ئەو کەسەی کە مریشکە کورکە دەخوازێت، نزیکەی(١٥) هێلکە دەخرایە ژێرییەوە، بۆ ماوەی ٢١ڕۆژ لەسەری دەکەوت و کڕدەبوو، هەندێک لە هێلکەکان پیس دەبوون و نابوونە جوجەڵە، ئەوانیتری هەڵدەهێنا و دەبوونە(جوجەڵە)، ئینجا سەرەتا(١٢) جوجەڵە بوون و دواتر ووردە ووردە یەکێکیان دەکەوتە ناو بیرەوە یەکێکیتر بە چیقنە سپیلکەی دەمرد و یەکێک پشیلە دەیخوارد و بەو شێوەیە تا گەورە دەبوون و تەمەنیان دەبووە شەش مانگ نیوەی دەفەوتان، بۆیە سەرەتای هەڵهێنانی جوجەڵە نابێتە بنەمای ژماردنی جوجەڵەکان چونکە زۆربەیان نامێنن ئەوە لەکوردەواریدا بووە بە ئیدیۆم دەوترێت: جوجەلەی بەهاران، لە پاییزدا

دەژمێـرن، لەسـەر ئـەو بنەمایـەش دابـەش دەکـرا کـە (بارۆکـە و کەڵـەباب)یان بەدەردەکـەوێت و دانەیـەکیش سـەربار دەدرایـە ئـەو کەسـەی مریشـکەکەی لـەو ماوەیە بەخێوکردووە و مریشکەکەش دەدرایەوە خاوەنەکەی.

٤٢٦-جانگی حیزە:-

وتراویشـە: دۆنـی حیـزە، جـانگی واتـە: نێوانی گوێ و چاوی مـرۆڤ، زیـاتر بـە مانای (چرچاو) یان دەم وچاو (فەیس) دێت،حیز واتە مرۆڤی هیچ لە باردانـەبوو و ترسنۆک و بێ غیرەت، ئەو حیزییەی لێرەدا ئاماژەی پێکراوە سەرشۆڕی و بێ دۆنی و سەرکزۆڵی و چاو بەرەو ژێری تێدایە، چاوگەش و کراوە و ڕوو لە کۆڕ و مەجلیسـان نییـە، یـان بـەهۆی کلتـور و پـەروەردەکردن و ئـەو شـیرەی خواردویـەتی وافرچک دراوە یـان بـە هـۆی کـارێکی قێزەون و شـەرمەندەوە کـە ئـەنجامی داوە ناتوانێـت سـەر بـەرز بکاتـەوە، ئـەو حاڵەتـە بـووە بـە ئیـدیۆم و بەکەسـێکی سەرشـۆڕ و چـاو بـەرەو ژێـر و چـاو نـەرم و تیـا بەسـتە نـەبوو بـە سوکی و بێ ڕێزی پێکردنەوە دەوترێت: جانگی حیزە، پیاوانە نایەتە بەرچاو.

٤٢٧-جوابی دوور درۆیە:-

گواستنەوەی پەیامی زارەکی، قسـە و ئاخـاوتن و وەڵام و وەڵامکاری لـە نێوان ناوچەکانـدا،دەماودەم لـە مرۆڤێکـەوە و بـۆ مرۆڤێکیتـر ڕۆیشـتووە، ئـەو دەماودەمەش لە ئاخێوەری یەکەمەوە تا دوا کەس کە وەریدەگرێت بە تـەواوەتی دەشێوێنرێت و هیچ پەیوەندی بە پـەیام و وەڵامـە ڕاستەقینەکەوە نامێنێت وەکو ئەو بـەردەی کەشـکاری لـەلاپاڵی شـاخەکانەوە ڕایدەماڵێت تـا دەگاتـە پێدەشـت و دەڵتـا یـان دەبێتـە گەردیلـەی خـاک یـان دەبێتـە خڕکەبـەردی چـەو، ئـەوە بـووە بـە ئیـدیۆم بـۆ هـەموو ئـەو جـواب و وەڵامانـەی کـە لـەدوورەوە دێـن و دەمـاودەم دەگوازرێتـەوە تـا دەگاتـە شـوێنی مەبەسـت دەشـێوێنرێن دەوترێت: جـوابی دوور درۆیە.

٤٢٨- جاحێڵی قۆڕیتانە:-

قۆڕیتان گوندێکی دەشتی کۆیەیە و لەدەشتی کۆیە گەنج و لاوی دڵتەڕ و شـیک و جـوانی هـەبووە بۆیـە ئەگـەر کەسـێک قـۆز بێـت دەوترێـت دەڵێـی جـاحێڵی قۆڕیتانە،هەندێ جارش وتراوە (لە کۆڕێ-ش کوری وا جوان نیە) واتـە کوڕێکی جوانە.

پیتی (چـ)

٤٢٩-چرا هەڵبرە گوی تێدا ماوە:-

مەگەر گوی تێدا مابێت، هەردوو ئیدیۆم لە گوزارشتدا بەیەک دەچن بەڵام ئیدیۆمی یەکەم نەرمترە و ئیدیۆمی دووەم هەندێک توندترە، بۆ نموونە لە کارێکدا سەرکەوتوو نەبیت و کات و بواری سەرکەوتن زۆر کەم مابێتەوە پێت بووترێت هەولێکی تری بۆ بدە لەو حاڵەتە دەوترێت چرا هەڵبرە گوی تێدا ماوەتەوە واتە فریای هیچ ناکەویت و هیچ نەماوەتەوە، بەڵام لەحاڵەتی دووەم مەگەر گوی تێدا مابێت، بۆ پەیوەندیەک لەنێوان دوو کەس کە هیچ بواری برادەرێتی و هاوڕێیەتی تێدا نەمابێت، یان بۆ چاککردنەوەی بارێک یان کارێک یان هاوڕێیەتیەک یان بەرهەمێک پێت بڵێن ئەو کارە بکە بۆ تۆ باشترە تۆش بڵێی بەخوا بابە هیچی تێدا نەماوەتەوە مەگەر گوی تێدا بێت.

٤٣٠-چاوسوری سپلە نان خۆری کێیت؟ حەپە حەپ بۆ کوێ دەکەیت؟:-

لە شارەزووردا ئەم دەربڕ و ئیدیۆمە باوە کورد بەپشیلەی گرتووە کە(سپڵە) یە و لە هەموو ماڵێکیش بەخێو دەکرا، لێرەدا چاو سوری سپڵە ئاڕاستەی(سەگ) کراوە، مرۆڤ ئەگەر خاسیەتی سەگی بدرێتە پاڵ وەک سەگ بە وەفا نابێت، دەربڕ و ئیدیۆمەکە حەپە حەپی تێدا نەبووایە و میاوە میاو بوایە کێشە نەبوو، هەر پشیلەی سپڵەی دەگرتەوە، بەڵام ئەم درکەیە بۆ کەسێک کەنمەکی شوێنێ یان ماڵێک یان دیوەخانێکی کردبێت و دواتر(بەرد لەو کانیاوە بگرێ کە ئاوی لێخواردۆتەوە) و پێ بوەڕێت و زەمی بکات و نمەکگیری نەبێت.

٤٣١-چڵم شۆڕ:-

چڵمشۆڕ ئیدیۆمێکە بەکەسێکی پۆخڵ و پیس و پەرۆس دەوترێت واتە هێندە پیسە ناتوانێت چڵمی خۆی بسڕێت.

٤٣٣-چاوی له دەرێ خۆڵی تێ وەرێ:-

مرۆڤ دەبێت بە هەوڵ و تێکۆشانی خۆی پێداویستیەکانی بکاتە دەستکەوت، نابێت وەک عەرەبیش دەڵێن(لەبەر خۆر دانیشتووە تا سێبەری بگاتێ) دەستە وەستان بوەستێت، ئینجا لە کوردەواریدا ئەو کەسەی هیچ کارێک ناکات و هەر چاوی لەدەستی خەڵکی بێت ئەوا تەنها خۆڵی تێ وەردەبێت.

٤٣٤-چاوی شەمشەمە کوێرە و هەتاویان نەوتووە:-

شەمشەمە کوێرە ڕۆژی شەوە و شەویشی ڕۆژە، واتە بە دەرکەوتنی تیشکی هەتاو کاری گەڕانی شەمشەکوێرە کۆتایی هاتووە و دێت و چاوەڕوانی ئاوابوونی دەکات تاوەکو خۆر بەدەرەوە بێت ئەو دەست لەکارەکانی خۆی هەڵدەگرێت، ئینجا ئەگەر کەسێک بیەوێت کارێک بکات و بۆ ئەویش گونجاو نەبێت بەتەوسەوە یان بەسوکایەتیەوە دەوترێت: (چاوی شەمشەمە کوێرە و هەتاویان نەوتووە).

٤٣٥-چەند هەوڵ دەدەی بیکەیە بن زگ هەر دەبێتەوە بە پاڵو:-

کورتانی وولاغەبەرزە لە زۆر بەش و پارچە پێکهاتووە هەر بەش و پارچەیەکیش ناوێکی هەیە و وەستای کورتان دروو و خاوەنی ولاغەکە بەو ناوەوە ناوی دەهێنێت، بن زگ ئەو گوریسە یان قایش و لاستیکەیە کە کورتانەکە توند بەپشتی ولاغەکەوە گرێدەدات لەهەردوو لای کورتانەکەوە بە بن سکی دا دەبرێت و شەتەک دەدرێت، هەرچی پاڵو-ە یان پاردو ئەڵقەیەکە لەهەردوو لای دواوەی کورتانەوە چ گوریس چ قایش و لاستیکی چەرمی بێت بن کلکی کەرێ یان وڵاغە بەرزەکە دەگرێت، ئینجا لێرەدا کە بووە بە درکە و دەربڕ و ئیدیۆم مەبەستی ئەوەیە هەرچەندە ڕێزی کەسێک بگریت بەڵام ئەگەر مرۆڤەکە شایستە و شایانی ئەو ڕێزە نەبێت ئەوا بۆ خۆی حەقی خۆی دەدات و نایەڵێت لەجێگەی ئەو ڕێز و (تەقدیر)ە بێت وەک میزی حوشتر هەر بۆ دواوە دەگەڕێتەوە، چونکە بن سکی وڵاغەبەرزە و کەرێ شوێنێکی پاک وخاوێنە، بەڵام بن کلکی شوێنی میز و قەرسەقوڵ و تەرس و پاشەڕۆیە.

٤٣٦-چاو باشقاڵە:-

بەکەسێکی نەزەرباز و چاوچڕێن و چاوحیز و چاولەدەر و چاوگێڕ دەوترێت کە دڵی دانەکەوتبێ و فێرە لامژی و چاوچڵێسی بوو بێت یان کەسێکە بێ

شەرمانە بۆ ژنان دەڕوانێت، قاڵ-یش واتە خاراو و ڕاهاتوو لە کارێک و خوی پێوە گرتبێت پێی دەوترێت:(چاو باشقاڵە) واتە باش ڕاهاتووە لە نەزەربازی و چاوحیزی بۆ ژنان.

٤٣٧-چاوی فسی سەی نابینی:-

فسی سەگ واتە(با) دەرچوونە لە سەگ، ئینجا با نەبینراوە چ سەگ بیکات یان ئاژەڵێکی تر هەتا بە بادەرچوونی مرۆڤیشەوە، چاو کە کەمبینا و کز و سۆما خراپ بوو، دەوترێت چاوی کزبووە ئەم کزبونەش واتە سۆمای چاوی دوور نابینێت بۆیە دەوترێت کزبووە، ئینجا چاوی تەواو و سۆما بەهێز(فس-با) نابینێت تا چاوی کز و کەم بین ببینێت، بۆیە بە توانج و توێکڵەوە یان بەگاڵتە و ڕەوانبێژییەوە بەکەسێکی چاو کز و کەمبین دەوترێت: (چاوی فسی سەی نابینێت).

٤٣٨- چاوی ڕەش کرد بۆ هەوێزێ، تۆشمان دیوە لە پەرێزێ:-

چاو ڕەشکردن خۆ جوانکردن و بەجۆرێکیش خۆدەرهێنانە، هەوێزیش شوێنی حەوانەی ئاژەڵی(مەڕ و بزن)ە و دەبێت دوای ڕادانی مێگەڵ کچان و ژنان بیماڵن و قشپڵ و میزەڕۆیان خاوێن بکەنەوە تاوەکو دووبارە کە لە پاوان و مێرگ و لەوەڕگایان گەڕایەوە شوێنی حەوانەوەیان خاوێن بێت و پشوو بدەن، پەرێزیش پاشماوەی دروێنەی دەغل و دانە و پاڵە و سەپان کە بەداسەکانیان دەست دەکەن بەدروێنەی گەنم و جۆ سوارە و مەلۆیەکی زۆر دەخەن و تێڵەکێش کە زیاتر کچان و ژنان بوون لەناو کوردان بەدواوەیانەوەن تاوەکو هەموو مەلۆ و سوارەکان گرد و کۆبکەنەوە چ بیگوازنەوە سەرخەرمان چ سەرەتا کیشە و گەلاوێژی لێ دروست بکەن لەناو پەرێزەکە، ئینجا ژن هەیە لە گرد و کۆکردنەوەی مەلۆیان زۆر تەمبەڵە و هەشە زۆر ئازایە و مەلۆ دەخاتە سەرپشت و شانی سەپانی بەواتا بۆ مەلۆ و سوارەت نییە و تەمبەڵی لە دروێنەی، ئینجا لێرەدا هەردوو حاڵەتی (هەوێز و پەرێز) بۆ ژنەی یان کیژەی بووە بە ئیدیۆم بەمەبەست بۆ ژنە یان کچەی بەکاردێت واتە خۆت بامەدە و خۆت دەرمەهێنە گوایە دەچیە هەوێزی و کابان و خانوومان و ئازایت ئێمە تۆمان لەکاتی گرد و کۆکردنەوەی مەلۆ و سوارەدا بینیووە لەپەرێزێ چەندە نەکارا و تەمبەڵ و تەوەزەڵ بویتی.

٤٣٩-چ بار و بارخانەیەکی پێوەیە:-

بار و بارخانە واتە کەل و پەلی پارچە و شمەکی کاروانە، هەروەها بۆ خڕ و خەپانی و پانی و گۆشتنی کەفەڵی ژنان بەکاردێت، واتە بەخوا کەفەڵێکی گەورەی هەیە.

٤٤٠-چوێلەکە لە خەرمانی زیز بوو، تەغارێکی زیاد کرد:-

چۆلەکە باڵندەیەکی بچوکە و زۆر ناویتریشی هەیە وەک(کێشکە و پاساری و چۆلەکە) وتراویشە:(چۆلەکە خۆی هەیە تا فرۆجاوی هەبێت) واتە بچوک و بێ کێشە(وەزن)، ئەو باڵندەیە دانەوێڵە خۆرە، بەتایبەت (گەنم) بۆیە لەو ئیدیۆمەدا لە (خەرمان زیز) بوون هاتووە خەرمان بەرهەمی - حاسڵاتی دوای شەن و کەوی خەرمانە، تەغار-یش پێوانێکە بریتیە لە چوار ڕبە گەنم، مەبەست لەو ئیدیۆمە ئەوەیە چوێلەکە خۆی هەیە تا کاری لەو شێوەیە بکات واتە بەهەند وەرنەگرتنی زیزبوونی بێ دەسەڵاتان.

٤٤١-چوار ماڵ و چل کێخوا:-

من ئاغا و تۆ ئاغا، ئەی کێ جێمان بۆ ڕاخا، کورد لەدێر زەمانەوە حەزی بە کێخوایەتی و براگەورەیی کردووە و ئاواییەکانی کوردستانیش لە مێژوودا بەدەرنین لە ململانێ لە سەر کێخوایەتی و ڕیش سپی و براگەورەیی لە گوند و ئاوایی و گەڕەک و شار و شارۆچکەکاندا، ئێستاش لە حزب و گروپ و دەستە و تاقم، لە هەرێمی کوردستان-باشوری کوردستان بەچوار پارێزگا-وە زیاتر لە چل کێخوای هەیە، ئەم ئیدیۆمە بۆ گوند و لادێ و ئاواییەک وتراوە بەڵام ئەمرۆ هەموو هەرێمی کوردستانی گرتۆتەوە بەڕاستی خاسیەت و ئەدگارێکی نابەجێی کوردانە بۆ گرتنە دەستی مۆری ئەنجومەنی و کێخوایەتی کورد دەمێکیشە بۆ ئەو خاسیەتە نالەبارە و حەز و ئارەزووەی کوردان گوتویەتی (چوار ماڵ و چل کێخوا - کێخا)یان نەگۆتیە.

٤٤٢-چاڵ هەڵکەن، هەمیشە لە چاڵدایە:-

وتراویشە: (ئەوەی چاڵ بۆ خەلکی هەڵبکەنێت خۆی دەکەوێتە نێویەوە) ئەمە گوزارشتە لەوەی کە کاری چاڵ هەڵکەندن بۆ کەسانیتر کارێکی خراپە و سەرئەنجام چاڵ هەڵکەنیش دەکەوێتە چاڵەکەوە، بەڵام لەم ئیدیۆمەی (چاڵ هەڵکەن هەمیشە لەچاڵ دایە) واتە ئەوەی چاڵ هەڵدەکەنێت دەبێت خۆی لەناو

چاڵەکە بێت بۆ هەڵکەندنی چاڵەکە ئەمە ڕووە ڕاستەقینەکەی چاڵ هەڵکەنە بەڵام لەڕووی لێکدانەوەدا واتە ئەوەی چاڵ بۆ خەڵکی هەڵبکەنێت خۆشی دەکەوێتە چاڵەکەوە.

٤٤٣-چرای کەس تا بەیانی ناسوتێت:-

چرا و چرا ڕەشکە لە کۆندا لەجیاتی گڵۆپ بەکاردەهێنران، ئەو سەردەم نەوت گران چنگ دەکەوت و چراکەش خۆی جێگەی دڵئارامی نەبوو، کە بەدیار سەری مرۆڤەوە بەداگیرساوی بمێنێتەوە، بۆیە لەکاتی خەوتنان دەکوژێنرایەوە، ئەمە مانا ڕاستەقینەکەی ئیدیۆمەکەیە بەڵام لەڕووی گوزارشتی و واتاییەوە، مەبەستەکەی ئەوەیە مرۆڤ تا کۆتایی گەش و گەنج و خورت و جوان نابێت هەموو قۆناغێک دێت و دەڕوات، ژیان بۆ کەس تاسەر نابێت.

٤٤٤-چلی بەشان و ملی:-

مرۆڤ تا تەمەنی دەگاتە چل ساڵی هەر جوامێر و بەهێز و پڕ شان و شەوکەت دەبێت و لە خورتی و گڕوتین بەردەوام دەبێت و کورد پێی دەڵێت: (کاملبوون) لەو قۆناغەدا لە هەموو بوارێکدا مرۆڤ دەتوانێت ئەسپی خۆی تاو بدات وەکوو (پەیامبەر) ببێتە نێردراو و وەکوو (جەنگیزخان) ببێتە ئیمپراتۆر، ئەم ئیدیۆمە لەگەڵ تەمەن تاقیکراوەتەوە و زیاتر ووتراوە: (چلی بەشان و ملی، پەنجای سستی، شەستی فەوتای، حەفتای نەمای) واتە لە تەمەنی چل ساڵیدا مرۆڤ دەتوانێت لە هەموو ڕوویەکەوە هێز و بڕستی و خورتی خۆی بسەلمێنێت.

٤٤٥-چرای حەوت ماڵان دەکوژێنێتەوە:-

هەموو ماڵێکی کوردەواری شەوان چرا ڕەشکەی هەبووە، ئەم چرایە لەدوای نوێژی ئێوارەوە هەڵدەگیرسا و دوای نوێژی شێوان و خەوتنان دەکوژێنرایەوە، شەوانی زستانیش لادێ نشینەکانی کوردستان بێ ئیش و کارن ئەوەی لەماوەی بەهار و هاوین و پایز کۆیان کردۆتەوە تا مانگی (ڕەشەمانگ - ڕەشەمێ) بەکاری دەهێنن و دەیخۆن و چ کار و کاسبیەکی ناکەن، بەڵام ئەوەی ئاژەڵدارە ئەوجا ژیانی قورستر دەبێت و کاری یەکبینە و بەردەوامە بۆ بەخێوکردن و پەروەردەکردنی مەڕوماڵاتەکانی، بەڵام لەو سەروبەندە هەندێ کەسی ئاوایی هەیە هێندە بەشەوق و زەوق و خوڵقە دەتوانێ تا درەنگانی شەوی درێژی زستان بە ئاگا بێت و خەو نەچێتە چاویەوە و لەگەڵ ئەمەش (حەوت) ماڵی

ئـاوایی دەکـات و هەر(حـەوت) یـان وەنـەوس دەدەن و خـەو دەیانباتـەوە، هـەر مـاڵێکیش بخـەون چراکانیـان (کـز) یـان دەکوژێننـەوە، ئینجـا ئـەو کەسـەی ئـەو حاڵەتەی لێ بەدیبکرێت بە خوازە و ئیدیۆم و توانجی مانادارەوە پێی دەوترێت: (حـەوت – مـاران – مـاڵان دەنـوێنی –دەخـەوێنی) یـان (چـرای حـەوت مـاڵان دەکوژێنێتەوە).

٤٤٦-چۆپی کێش، نابێت شەل بێت:-

چـۆپی، سـەرچۆپییەکی لێزان و شـارەزا و وەسـتای دەوێت بـەجوانی و ڕێـک وپێکی هەڵیسوڕێنێت، نابێت کەسێکی خاو و خلیچ و سست و کەنەفت و تەمبەڵ، جلەوی شاییەکە بگرێتە دەست، چونکە دەبێتە مایەی تێکدان و تێکچرژان و تێک ئـاڵانی شـاییکەران، ئـەی ئەگـەر شـەل بێـت شـاییەکە دەڵـەنگێ و هاوسـەنگی هەڵپەڕکێکە نامێنێ و دەهەژێت، ئەوە بووە بە ئیدیۆم بەمەبەست بـەکاردێت بۆ کەسێک کە لەئاستی ئەو کارە نەبێت کە بەڕێوەی دەبات.

٤٤٧-چۆلەکە خۆت چی و گۆشتاوت چی؟:-

چۆلەکـە، کێشـکە، پاسـاری، زۆر بچوکـە و قەڵـەوترین و گـەورەترینیان ناگاتـە (٢٠٠) گرام، ئینجا دەبێت چ فرۆجاو و گۆشتاوێکی لێ بێتە بەرهەم؟ ئـەم ئیدیۆمـە بەتەوس و توانجەوە بەیەکێک دەوترێت: کـە خـۆی زۆر هەڵبکێشـێت و هیچیشـی لەبارا نەبێت، یان کـەم و بچـوک بێت و پڕوپاگەندەی بەهێزی و گـەورەیی خـۆی بکات بە پلارەوە بەو جۆرە کەسانە دەوترێت: (چۆلەکـە خـۆت چـی و گۆشـتاوت چی؟).

٤٤٨- چی بچێنیت ئەوەی دەدوریەوە:-

چاندن و ڕواندن پیشەی وەرزێر و کشتیار و جوتیارە، هەر شتێک بروێنن هەر ئەوە دێتە بەرهەم، ئەو بوارە ڕاستەقینە بووە بە ئیدیۆم بۆ مەبەستی جۆراوجۆر بـەکاردێت وەک تـوانج بەکەسێکی بـەدکار دەوترێت کـە لـەڕابردوودا هـەر کـاری نابەجێی کردبێت و دووچاری کارێکی ناڕێک ببێتەوە و تێ بکەوێت، لەسـەردەمی هەشتاکانی سەدەی ڕابردوو زۆر کەس دەبوونە جاش و دەستیان لەسەدان کون و کەلەبـەران ڕادەکـرد و کەسـوکاری خـەڵکیان بەکوشـتن دەدا و لـە ڕاپـەڕینیش خۆیـان بەرهەمەکـەیان دووریـیـەوە و بەدەسـتی کەسـوکاری قوربانیەکانـەوە کوژرانەوە، یان هەندێک کوڕ و کچان زۆر بێ ڕێزی بەرامبەر دایک و باوکیان

دەکەن و دواتریش خۆیان دەبنە مەخسەرەی منداڵەکانیان و خراپتریان بەسەر دێت، یان هەندێک خوێندکار و قوتابی هەوڵ و کۆششیان نییە و دواتر دەرناچن لەتاقیکردنەوە هەموو ئەمانە بووە بەو ئیدیۆمەی کە دەوترێت: (چی بچێنیت ئەوە دەدوورییەوە).

٤٤٩-چاو لەدەر:-

مرۆڤ کە گەورە دەبێت هەردوو ڕەگەزەکەی خولیای یەکتردەبن و چاویان لەسەر یەکتری دەبێت، کاتێک هاوسەرگیری دەکەن، دەبێت ئەو خولیابوونەیان تێر بووبێت، هەر کە یەکێکیان چ ژنەکە یان پیاوەکە بەدەر لە خێزان و هاوسەری خۆی سەیری کەسێکیتریان کرد، بەچاولەدەر بۆیان ئەژماردەکرێت چونکە سەیری دەرەوەی خێزانەکەی خۆی کردووە و بە ئیدیۆمەوە پێیان دەوترێت: (چاو لەدەر).

٤٥٠-چەقاوەسو:-

چەقەنەی ئاشی، چیکەنە، چەقەچەق، دەڵێن لە سلێمانی تورکمانێک چایە و قاوە و ئاوی فرۆشتووە (چا+قاوە+سو) بەڵام ئەوە بە وەرگێڕانی پیت و وشەکان دەچێت، چیکەنە و چەقەنە دەنگی ئامێرێکە لۆکە و خوری و پەڕۆ دەڕێسێت و دەنگەکەی خێرا و جاڕس و بێزارکەرە، دەنگی ئاشی ئاویش چەقەنەکەی بەهەمان شێوە زۆرە و دەبێتە مایەی وەڕس بوون، کەسێکیش زۆر بلێ بێت پێی دەوترێت: دەڵێی چیکەنەیە، چەنەبازە، یان چەقاوەسوە.

٤٥١-چاکە لەگەڵ کرمانجان بکە:-

کرمانج خەڵکی ڕەمەکی و ڕەشۆکی کوردن، ئەحمەدی خانی دەڵێت: (کرمانجم و کۆهی و کەناری، ڤان چەن خەبەرێن کوردەواری) هەولێری دەڵێن: دەشتەکی و سلێمانی دەڵێن: لادێی و کۆیش دەڵێن: کرمانج، کرمانج پیشە و کارییان کشتیاری و ئاژەڵداری و وەرزێری و جوتیارییە، ژینی لادێ پڕ کار و کاسبیە و لەبەر پڕ ئیشیان پێ ناپڕژێن هەموو کارەکانیان ئەنجام بدەن، لەبەر ئەوەی گوندەکان و لادێکان سییەکانی شارن، هاتوچۆ و هاموشۆی یەکتری نێوان شار و گوند، مامەڵە و ئالوێر و شت گۆڕینەوە و هەڵوێست و کار و ئیش پێک بوون ڕوو دەدات، خەڵکی شار پێیان وایە کرمانج بەچاکەکردن لەگەڵیدا تێ ناگات و ئەمەکداری ئەو چاکەیە نابێت، وەک ئیدیۆمی (ڕەنگ نییە بە عەرەب بڵێی

مەرەحەبا، دەڵێت وەرە بن عەبا) بووە بە (ڕەنگ نییە بە کرمانجیش بڵێی مەرەحەبا دەڵێ وەرە بن عەبا) کۆییش ئەگەر دڵیان کارێکی کەسێکی گوندەکان نەگرێت دەڵێن:(وەرە چاکەی لەگە کرمانجان بکە).

٤٥٢-چەند ساڵ بەڕۆژوو بوو فتاری بەگوو کردەوە:-

بەڕۆژوو بوون یەکێکە لە بنەماکانی ئاینی ئیسلام و مرۆڤ لەماوەی مانگێکدا بەڕۆژوو دەبێت و هەموو ڕۆژێک لە پارشێوەوە تاوەکو نوێژی خۆرئاوابوون و بەربانگ، لە زار و چاو و گوێ و خواردن و خواردنەوە بەدەم پەرستشەوە خۆی دەگرێت، کە ڕۆژووەکەی شکاند و خواردنی خوارد و خواردنەوەی خواردەوە بە عەرەبی دەوترێت: (فتار)، ئەو بەڕۆژوو بوونە کراوە بە ئیدیۆم و بە کیژێک دەوترێت کە تەمەنی گەورە بوو بێت بۆ سەرووی سی ساڵی و تا درەنگ شووی نەکردبێت و نەفس و دەروون و حەز و ئارەزووی خۆی خەفە کردبێت و خۆی ئاودامێن داپۆشی بێت و ئابڕوو و کەسایەتی پاراستبێت و دواجار شوو بە گودەڵە و بودەڵە و بستەپیاو و گزگل و بۆرە پیاو و ناپیاوێک بکات بەتەوەسەوە دەوترێت: (چەند ساڵ بەڕۆژوو بوو، فتاری بەگوو کردەوە) لەهەشتاکانی سەدەی رابردوو دوو شوان لە کەناری زێی بچووک باسی کچێکی قەیرەیان دەکرد و دەیانگوت:(تەمەشای سی ساڵ لە بن پەڕۆی نا تازە تەسلیمی پیاوێکی دوو ژنەی دەکات).

٤٥٣-چارەی خواستنێ دانە:-

چارە، چارەسەرکردنی بابەتێکە، خواستن واتە داخوازیکردن بۆ شتێک یان کەسێک، دان، پێدانە، ئەوە لایەنی ڕاستەقینەی ئیدیۆمەکەیە وەکو مەبەستیش گوزارشتە بۆ خوازبێنی کیژوکاڵ و یان شت و مەکی ناوماڵ و بگرە تا سەرمایەی نەختینەش، ئەو کەسەی کە دەخوازێت ئارەزوو دەکات بیدرێتێ بۆیە کورد بە ئیدیۆمەوە بەکاریهێناوە دەڵێت: (چارەی خواستنێ دانە) واتە کارێک یەک ڕێگە چارەی هەبێت.

٤٥٤-چێڵی زایە:-

چێڵ: مانگا و چێریشی پێ دەوترێت، ئاواییەکانی کوردستان لە کۆندا کەم ماڵ هەبوون کە مانگایەکیان هەبێت، ئەوەی مانگای هەبوایە بە هەبوو هەژماردەکرا چونکە دۆ و ماستێکی باشی هەبوو کە بەلایەنی کەمەوە ژەمێک بۆ دوو ژەمی

لەکۆڵ کابانی ماڵ دەکردەوە چ بە ماست و ماستاو و دۆ بەکەشک و پەنیر و لۆر و تاد، ئینجا ئەگەر چێڵی جوتیارێک بزابوایە ئەوا دوو (نیعمەت)ی چنگ دەکەوت ئەویش گۆلک و شیر بوو، بۆیە ئەوە لە کوردەواریدا بووە بە ئیدیۆم کەسێک کارێکی باشی چنگ بکەوێت یان (واریدات)ێکی باشی دەست بکەوێت بە تەوس و خۆشی و گاڵتەوە پێی دەوترێت کابرا لەچی کەمە (چێڵی زایە) واتە بەرهەمێکی باشی بەسەردا ڕژاوە.

٤٥٥-چاوی بویتەوە:-

چاو زۆرترین ڕاز و نهێنی ناخی مرۆڤی هەڵگرتووە هەر بۆیە زۆرترین ئیدیۆمی لەسەر درووستکراوە وەکو (چاولەدەر، چاوحیز، چاومۆن، چاوبرسی، چاوتێر، چاولەدەست، چاوچنۆک، چاوپان، چاوساغ، چاوپیس، چاوچاوانێ، چاوقایم، بێ چاو و ڕوو...تاد) هەڵبەت هەموو ئەو ئیدیۆمانە لە کۆمەڵگای کوردیدا بەشێوەیەکی بەرفراوان بەکاردەهێنرێت، لێرەدا چاوی بویتەوە لەوەوە وەرگیراوە هەندێک لە ئاژەڵان و پەلەوەران بۆ ماوەیەک دوای لەدایکبونیان چاویان نەکراوەتەوە، پاش ماوەیەک ئینجا چاویان دەبێتەوە و دەوروبەری خۆیان دەبینن، ئەوە بۆ مرۆڤ بەکاردەهێنرێت کاتێک مرۆڤێک لەقۆناغێکی پێش خۆی زۆر زانتر بێت و نەتوانرێت فێڵ و گاڵتەی لەگەڵ بکرێت دەوترێت فلانە کەس چاوی بویتەوە واتە ووریا و شارەزا بووە.

٤٥٦-چیرەی پیرەژنە دۆمێیە:-

چیر، ئاوەڵناوێکە بۆ زۆر شت بەکاردێت وەکوو (نانێکی چیرە) واتە: ناپچرێت، یان (چیرە درێژە) واتە زۆر لەسەر شتی دەدوێت، پیرەژن و دۆم بەیەکەوە ئەو نازناوەیان پێدراوە هەم پیرەژن چیرەی درێژە و هەمیش(دۆم) کە کۆمەڵێکی کۆچەری و گەڕۆکن، چیرەیان بۆ ژیان و کار و کردەوەی خۆیان درێژە و بە پشوون، ئینجا ئەگەر کەسێک لە ئیشێک یان کارێک یان داوایەکی سوور بێت و بەردەوام بێت و وازنەهێنێت دەوترێت (چیرەی پیرەژنە دۆمێیە).

٤٥٧-چڕدۆیە:-

هەندێجار چڕ لە چاوگی چڕین-ەوە هاتووە بەمانای زۆر و فرە دێت وەکو خوێندنی بە کۆمەڵی باڵندە، لەهەندێ وشەی وەکو (غەریبی چڕ، گژوگیای چڕ) بەمانی پڕ و زۆر دێت، لە شێوەزاریتر هەر(دەنگ و هاوار و بانگ کردنە) وەکوو

ناوچەکانی لوڕستان (چڕیکەوەت) واتە: بانگت دەکاتەوە ئەوە لە چەقی ناحیەی سێگردکان و گوندی ئۆمەرگومبەتی قەزای کۆیەش لەزمانی ئاخێوەراندا بەدیدەکرێت، لەلایەکیتریشەوە(چڕ) لە چاوگی چڕبوون-ەوە هاتووە بەمانای خەست و پەیت بوون، ئینجا لێرەدا(چڕ دۆ) واتە شیرەکەی پەیت و خەستە خاسیەتی کیمیایی شیرەکە دەردەبڕێت، چڕ لە چۆڕە شیریشەوە هاتووە بووە بەچڕێک شیر، چونکە زۆر خراپ ئەو شیرە لە گوانی ئەو چێڵ و مانگایە دەدۆشرێت، بەچۆڕە شیر و فیزی کورت و کەم بێری بەماندوبوونەوە دەیدۆشێت، واتە ئەو مانگا و ئاژەڵە شیری کەمە و چۆڕچۆڕە شیر لە گوانی دێت وتراویشە: کەندووە، کەم دۆیە، پیاڵەیەک شیری پێ نییە و خراپیش دەدۆشرێت واتە گوانی بەکەمی و خراپی شیری لێ دێت، ئەوە بووە بە ئیدیۆم بۆ مرۆڤی هاوئەدگار و خاسیەتیش لە کۆمەڵێک بواری دارایی و ئابوری و هیچ پێ نەبوو و خێر لێ نەبینراوەوە بەتەوسەوە دەوترێت: (چڕدۆیە).

٤٥٨-چاکی پەڕۆیانە:-

هەندێ جاریش دەوترێت: (مەلای بە من و بە تۆ)، زۆرجار ئەو جۆرە کەسانەت لە کۆمەڵی کوردەواریدا بینیوە، کە بەڕواڵەت دەبنە مەلای دوازدە (عیلم) و سۆفی و لەخواترسی ڕیاکار، زۆریش مەزار و چاک و گۆڕی پیر و گۆڕیچکەی ڕەنگاوڕەنگ بەپەڕۆی سەوز و زەرد و سوور ڕازاوەمان بینیوە، کە لەبنەچەدا نە چاک و پیر و خواناس بوون، نە کەسی کۆمەڵایەتی و دیاری کورد بوون، هەر بۆیە کورد بە تەوس و گاڵتە پێکردنەوە بەو جۆرە ڕواڵەتباز و چاکانەی (شەخس) کە پڕ پەڕۆی بەناو (موتفەڕک - متفەڕکن) دەڵێ چ نینە ئەوانە (چاکی پەڕۆیانن) واتە بێ بنەما و بێ ناوەڕۆکن.

٤٥٩-چل درۆ:-

هەمبانەی درۆ و گردی فیشار و درۆ و دەلەسە هاوشێوەی ئیدیۆمی چل درۆن، ژمارەی چل لە کوردەواریدا زۆر بەکارهاتووە و ژمارەیەکی گوزارشتییە و بەهۆی ئەو ژمارەوە کورد لەزۆر شت حاڵی دەبێت وەکوو (چلەی زستان و چلەی هاوینێ) واتە: زۆر سارد و زۆر گەرم، چلەشۆر واتە: ماوەیەکی دوور و درێژە و ئێستا خاوێن بوویتەوە، لێرەش ئیدیۆمی (چل درۆ)ش واتە کەسێکە کونە درۆیە و پەکی ناکەوێت لەدرۆ کردن.

٤٦٠-چوو بۆ ڕەشکە، وتیان گاڵی تێدایە:-

ڕەشکەی کا، لەمووی بزن دروست دەکرێت و شێوەی تۆڕە، بەڵام کونیلەکانی گەورە و درشتن، گاڵ و هەرزان و پەمۆ، تۆوەکانیان ووردن و لەناو ڕەشکەی کادا هەڵناگیرێن، کەواتە ئەو ئیدیۆمە بۆ بیانوو دۆزینەوە بەکاردەهێنرێت و مەبەست ئەوەیە ڕەشکە کایەکە بۆ خواستن نابێت بۆیە دەوترێت: (چوو بۆ ڕەشکە، وتیان گاڵی تێدایە).

٤٦١-چ پەنکە هەورا نابینی:-

پەنکە هەور واتە:پەڵە هەور، بۆ ئەو ئیدیۆمە هاوشێوە هەیە و دەوترێت: دیوار بە گوێیە، لە واریَ ڕواندز و سۆران ئیدیۆمی (چ پەنکە هەوران نابینی) بۆ ئاگادارکردنەوەی قسەکەر بەکاردەهێنرێت کە ئاگای لە قسان بێت، چونکە کەسوکاری ئەو کەسە دیارن کەباسی دەکرێت، ئیدیۆمێکی ڕێنماییکردنە وەکو (دیوار بەگویَ یە)ی وراتی کۆیەیە، ئەم ئیدیۆمە لە پەرتوکی (ئیدیۆم لە ڕواندزیَ و دەوروبەری) وەرگیراوە و ڕاڤەی زیاتری بۆ کراوە.

٤٦٢-چ دوو مار لە خانەکی، چ دوو مردی دە قەبرەکی:-

دوو ماڵ: لە بن زاری کۆیە و ڕواندزیَ دەبێتە: دوو مار، خانەک: واتە خانوویەک، ئینجا لێرەدا دوو خێزان یان خانەوادە یان ماڵ لە ماڵ و خانویەکدا بن، زۆر گیروگرفت و کێشە دەکەوێتە نێوانیانەوە لەسەر منداڵ و ئاوی خواردنەوە و خۆراک و چێشتی ئاگردان و مێوان، لە ئاینی ئیسلامدا ناشتنی دوو کەسی مردوو لە یەک گۆڕدا نابێت، ئەوە بووە بە ئیدیۆم و بۆ ناگوزری و نارێکی و نەگونجانی دوو ماڵ لە خانوویەک و ڕیَ پێنەدانی (شەرع) بە ناشتنی دوو مردوو لە گۆڕێکدا دەوترێت (چ دوو مار لە خانەکی، چ دوو مردی دە قەبرەکی).

٤٦٣-چێڵە بەکەڵە:_

لە هەولێریَ دەوترێت: چێرە بەکەرە، مانگا کاتێک بەکەڵ دێت، زۆر زەحمەت بەرزەفت دەکرێت، هاروهاج و شێت دەبێت بۆ گا و فڕ چاوی نابینێت و ملهوڕی مل دەنێت و ناتوانرێت پێشی لیَ بگیرێت، جگە لەوەی کۆنترۆلکردنی بۆ خاوەنەکەی قورسە، گایەکەش وەکو پێویست ناتوانێت باری بهێنێت و مەرەخەستی بکات، گایەکە دەبێت خورت و بەهێز بێت و توانای غاردانی باشی

هەبێت، چونکە تەنها دەتوانێت لەبای غارا بیکەوێتێ، ئەو حاڵەتە بووە بە ئیدیۆم و لەناو خێڵی کوردان بە ژنێکی بێ شەرم و بێ حەیا دەوترێت: چێڵە بەکەڵە.

٤٦٤-چیکڵدانە تەسکە:-

چیکڵدانــە: ســیقەتۆرە، ســیکەتۆرە، بەرچینۆکــە، باڵنــدەی گۆشــتخۆر و ڕووەک خــۆریش هەیــەتی، لــە ئاشــێکدا مریشــکێک کــە تێــری خــواردووە لــە دانەوێڵــە، سیقەتۆرەی پڕە و کە دەست لە چیکلدانـەی دەدەیت هێندە تونـد و پڕە واهەسـت دەکەیت شوێنی هیچتری تێدا نابێتەوە، بچووکی چیکڵدانەی باڵندە بووە بە ئیدیۆم و ئەگەر کەسێک (حەوسەڵە)ی کەم بێت و زۆر زوو لەگەڵ (تڕ)ی خۆیدا بەشـەڕ بێت و تووڕە و توونـد بێ و زوو ترشی تەڕ بێت، پێچەوانەی باغەڵ قوڵ و سینگ فـراوان و پشــوودرێژ و دان بــەخۆداگر و بــەئارام بێــت ووتــراوە: فڵانــە کــەس چیکڵدانەی تەسکە یان کەم چیکڵدانە.

٤٦٥-چاک لە بێریاندایە:-

بێــر، شــوێنێکە کــە دارێکــی لــێ دەچــەقێنرێت و یــەکێک لــە نزیــک ئــەو دارەوە دادەنیشێت بۆ گرتنی سـەری ئاژەڵـەکانی وەک مـەڕ و بـزن بـۆ دۆشـینیان، ئینجا کرداری بردنی هەموو ئاژەڵەکان بەو بێرەدا پێی دەوترێت: لـە بێـردان، ئـەو ژن و کیژەی بزن و مـەڕەکان دەدۆشـێت پێی دەوترێت: بێری، لایـەنی ڕاسـتەقینەی لـە بێردانی ئاژەڵان بۆ دۆشینە، ئەو حاڵەتەش بووە بە ئیدیۆم و بۆ ڕێکخستنی نۆرە و سرە و لێساندن و دۆشین و ڕووتاندنەوە و باج و سەرانە و ڕسـوماتی زۆر و زەوەنـد و قاچاندنــەوە و مــزە وەرگــرتن لــە چینێــک لــە کەســێک، هەنــدێجاریش بەگاڵتەوە بە پیاو دەوترێت کە ژنەکەی زۆر لە بێری بدات بۆ کاروبـاری تایبـەت و...تاد، بەو حاڵەتانەش بە توانج و تەوسەوە دەوترێت: چاک لە بێریاندایە.

٤٦٦-چاوی سپی کرد:-

چـاو زۆرتـرین نهێنـی مرۆڤـی تێدایـە و زۆر ئیدیۆمیشـی لەسـەر هـاتووە وەک: چاوسـوورکردنەوە، چاوبـاز، چـاوبڕکێ، چـاو باشـقاڵی، چـاوتیژ، چـاوپیس، چـاو لێدان، چاوچنۆک، چاومۆن، چاوحیز، چاوچیڕکردنـەوە، بـەرچاو تـەنگ ...تـاد، لـەو ئیدیۆمەشدا (چاوی سپیی کرد) هاتووە، سپی بوون لـە چـاودا لـە چەنـد حاڵـەتێک ڕوودەدات یان چاوەڕوانیـەکی زۆر یـان نەخۆشـی کـە سـپێنەی چـاو زیـاد دەکـات یان ترسێکی زۆر گەورە وەک ڕۆح کێشان و مەرگ، ئەو چاو سپیکردنەوە وەکو

ئیدیۆم بەکاردەهێنرێت بۆ زیان پێ گەیاندن و حاڵەتێک کە نزیک ببێتەوە لە کوشتن و مردن و بەخۆداشکاندنەوە و زیان پێ گەیاندن و لێ بردنەوە و وەستاندنی کەسێک دەوترێت: چاوی سپی کرد.

٤٦٧-چل دۆستە:-

ژمارە چل لە زۆر بواردا مرۆڤ بەکاریهێناوە بەچل ڕۆژ، چلەی ماتەمینی داناوە، بەچل ڕۆژ دوای منداڵبوون، چلەشۆری بەکارهێناوە، بەچل ڕۆژی ناوەراستی هاوین و زستان، چلەی هاوین و زستانی داناوە، زیندەوەرۆچکەی ڕووناکی پەخشی شەوانە، چلچرا و...تاد، ئەو ژمارەی چلە لە داب و نەریت و کلتور و ئایین و بۆنەکاندا شوێنی خۆی کردۆتەوە، بۆیە لە ناو گەلی کورددا چەندین ئیدیۆمی لەسەر هێنراوەتەوە وەکو: چل درۆ و چل فێڵ، لێرەش دوو بارە بەکارهاتووە بۆ پیاوێک یان گەنجێک یان ژنێک یان کچێک کە پەیوەندی سۆزداری و ئەوینی و خۆشەویستی لەگەڵ چەندین کەس هەبێت لە یەک کاتدا بەتەوسەوە پێی دەوترێت: چل دۆستە.

پیتی (حـ)

٤٦٨-حالۆری بووه:-

حالۆری بەنێریەک یان تەگەیەک دەوترێت کە لەناو ڕانە بزنەکەی خۆیەوە هەوڵی بەدەستهێنانی بزنە بەتەگەی ڕانەکانی تر بدات بۆ ئەو مەبەستەش بەگوڕ و تینێکی زۆرەوە دەڕوات کە کەم شوان هەیە بتوانێت بیگەڕێنێتەوە، مەگەر پەلاری کوێرەی شوان دەم و قەپۆزی بگرێتەوە، ئەمە بۆ کەسێکیش بەکاردێت نزیک ئەو خاسیەتەی هەبێت و لەناو ماڵ و منداڵی خۆی کەم دابنیشێت و هەر هەڵپەی شوێنانی تر بکات، یان مرۆڤێک یان کەسێک بەهیچ شێوەیەک نەگیرسێتەوە و نەگەڕێتەوە بۆ کارێک بەویش دەوترێت: حالۆری بووە.

٤٦٩-حەمام بە تڕان گەرم نابێت:-

حەمام کە وا باشترە کورد زیاتر(سەرشۆرک) بەکار بهێنێت، شوێنی خۆشۆرینە (شوشتن و شۆردن)، ئینجا لە زستانانداا زۆر سارد دەبێت و تا خۆت دەشۆی ددانەکانت بەیەک دەکەون بەهۆی سەرما و سۆلەوە ئینجا کە دەوترێت بەتڕ گەرم نابێت واتە پێویستی بە ئاگرێکی باشە تاوەکو گەرمی بکات، ئەم دەربڕ و ئیدیۆمە بۆ کەسێک بەکاردێت کە کار بە ڕۆتینەوە وەربگرێت و فشەفش و قسەی زل و گەورە بکات و لەڕووی کرداریشەوە هیچ هەنگاوێک نەنێت، بەو حاڵەتە بە تەوەسەوە دەوترێت: (حەمام بەتڕان گەرم نابێت).

٤٧٠-حاڵی قنگی خۆشە:-

ئەم دەربڕە بە تەوسەوە دەگوترێت بە کەسێک کە حاڵ و گوزەرانی نالەبار بێت لە هەموو ڕوویەکەوە ئابوری و کۆمەلایەتی و بژێوی و...تاد، کەچی لە شێنەیی و ناو کۆڕ و کۆبونەوەشدا بە باڵا و حاڵی خۆیدا هەڵبدات یان پەرێشان بێت و وازیش لە کارێک نەهێنێت، پێی دەوترێت: (حاڵی قنگی خۆشە).

٤٧١-حەواڵە بە گەواڵە:-

حەواڵە لێرەدا واتە: دەستی دەستی پێکردن و ڕادەستکردن و ڕاسپاردنی شتێک بەکەسێک بۆ بردن و گواستنەوەی، گەواڵەش: واتە پەڵە هەورێک کە تەنها شوێنێک بگرێتەوە و بەخوڕی ببارێت یان هەندێک جاریش هەر نابارێت، ئەم دەربڕ و ئیدیۆمە بەکارهاتووە بۆ (هەڵخەڵەتاندن و تەفرەدان و کات بەفیڕۆدان و لەخشتەبردن و دەستاودەست پێکردن) ئەگەر کەسێک بیەوێت سەرەداوێکی لە بابەتێک یان شتێک بەدەست بکەوێت هەر یەکە و بینێرێتە لای یەکێکیتر و هیچیشی دەست نەکەوێت دەڵێت: زۆریان (حەواڵە بە گەواڵە) پێکردم.

٤٧٢-حەوت جۆشە:-

حەوت جۆش شێوەی تکلی و قۆریەیە بەڵام لە ماددەیەکی پتەو و ئەستور و سرخ درووستکراوە کە دەیخەیتە سەر ئاگر درەنگ گەرم دەبێت بەڵام کە گەرم بوو حەوت جۆشی هەیە و بە حەوت جاریش ئینجا ساردەبێتەوە، ئینجا ئەم ئیدیۆمە لە کوردەواریدا بە پیاوێکی بەکێش و بەتین و پشوو درێژ و ئازا لە کاروباردا دەوترێت بەخوا بابم فلانە کەس (حەوت جۆشە).

٤٧٣-حاپولی دایێ:-

لەبنەچەدا(حاپول) واتە: ڕێبڕی(کەلا-هەڵمات) لە کەلایانێ و هەڵماتێندا، ئینجا بۆ قەرەبووی ئەو ڕێبڕییەی کەلایەکە، خاوەنی(کەلایەکە-هەڵماتەکە) هەڵدەگرێت و بەهەنگاوی گەورە و شەقاوی زل کەلایەکە دوور دەخاتەوە، هەر لەبەر ئەمەیە کەسێک قسەیەک بگێڕێتەوە بەڵام زیادەی لەسەر دابنێت و درۆ تێکەڵی گێڕانەوەکە بکات دەوترێت: (حاپولی دایێ)، یان(حاپولی مەدێ).

٤٧٤-حەواڵەی خودا بێت:-

وتراویشە (حەواڵەی قیامەت بێ) حەواڵە واتە: بەنوسراو پارە وەرگرتن، ناردن، سپاردن وەک ئیدیۆم بەکارهاتنی لێرەدا بۆ مەزڵومێکە کە کەس فریادڕەسی نەبێت و ئاهونزوڵەی ڕەوانەی دادگا و بارەگای خودای بانی سەر بکات و لەڕۆژی (حیساب) و پەسڵان حەقی بۆ لە زاڵم وەربگرێتەوە، لە کۆمەڵگای موسڵمانان ئەو جۆرە سکاڵایە و حەواڵەکردنە قورسترین جۆری حەواڵەکردنە چونکە تەرازووی پەروەردگار لاسەنگ نییە و حەقی کۆریس-بێ شاخ لە شاخداران وەردەگرێتەوە.

٤٧٥-حاجی لەقلەق فەقیرە، ماریش دەخوات:-

وتراوە:(بۆق پێوە بدات نەوعی ماریٚ نییە) یان (هەر لە فەقیران بترسیٚ) یان (دەریٚی ئاگری بن کایە) یان (لەئاوی خورِ مەترسیٚ هەر لە ئاوی مەنگ بترسیٚ) هەموو ئەمانە واتە لە رِووکار و رِووکەش هێمن و ئارام و بیٚ زیان دەردەکەوێت کەچی ئەویش ئەگەر بیەوێت لە مار و ئاگر و ئاوی مەنگ ترسناکترە، حاجی لەقلەق بەرِواڵەت باڵندەیەکی بەستەزمان و بێوەی دیارە کەچی ئەوەی ئێمە بەدوژمنی خۆمانی دادەنێین و لێی دەترسێین مارە ئەویش زۆر بەئاسانی دەیخوات ئەمە لەزمانی کوردیدا بووە بە ئیدیۆم و پەند وتراوە (حاجی لەقلەق فەقیرە ماریش دەخوات) واتە: بە رِواڵەت هەڵمەخەڵەتیٚ.

٤٧٦-حەوت کفنی زەرد کردووە:-

لە کوردەواریدا بەوە دەچێت سوود لە ئاینە کۆنەکان وەرگیرا بێت ژمارە حەوت زۆر بەکار دێت وەک حەوت گیرفان، حەوت ترینگە، لەحەفت ئاوانی داوە، هەفتانە، لە ئاینی ئیسلامیش حەوت ئاسمانەکان و حەوت شەو و رِۆژ و بە حەوت قورئان و.... تاد، ئەمانە وایکردووە پیرۆزییەک بدرێتە ژمارە حەوت و ژمارە حەوت لەژمارەکانیتر زیاتر بەکاربێت، حەوت کفنی زەرد کردووە بەکەسێکی ترسنۆکی (جوو رِژا) دەوترێت: ئەوەندە زۆر ترساوە حەوت کفنی زەرد کردووە.

٤٧٧-حیزی بە دەستەوایی ناژمێردرێت:-

لەو کوردەوارییەی خۆمان هەموو شتێکی باش بە دەستەواییە جگە لە حیزی و دزی و ناکەسی، بۆ ئەمەش وتراوە:(شین و شایی دەستەوایی) لەخۆشی و ناخۆشی دا کۆمەڵی کوردەواری هاوکار و هەرەوەزی و دەستباری یەکتریان کردووە لەزەماوەنددا هەموو خەڵکی ئاوایی رەشبەڵکیان گێرِاوە و لە شین و تازیە و سەر قەبرانیشدا بەیەکەوە بوون و ...تاد.

کاری نابەجیٚ و دامێن هەڵکراویی و ترسنۆکی و حیزی و ناجۆری و نارِێکی و گەوادی و نامەردی و فرسەت حیزی هەر حیزییە و بەکردارێکی هەرەوەزی و زبارە لە قەڵەم نادرێت، بۆیە لەو کوردەوارییەی وڵاتی کوردان هەر کەسێک کارێکی قێزەون و ناشیرین و نارِەسەن و حیزی بکات کەس دەستباری لەگەڵ ناگرێت و کەسیش دەستگرۆیی ناکات بۆیە کورد بەو شێوە بەئیدیۆمەوە دەڵێت:

(حیزی بە دەستەوایی ناژمێردرێت).

٤٧٨-حەلک ڕۆیی، وەلک لەجێی:-

مێژوو خۆی دووبارە دەکاتەوە زۆردارێک دەڕوات زاڵمێک شوێنی دەگرێتەوە و دەبێتە هەمان تاس و هەمان حەمام، لەو وڵاتی کوردەوارییەدا وەکو کاروانسەرا زۆر بۆرە پیاو هاتووە و تێپەڕیوون و دواتر زڕتە و بودەڵەی تر هاتوون و شوێنی ئەوانیان گرتۆتەوە، وادەزانن کەس نەبووە و نییە ئەوان نەبن، پاشی کەمێک ئەوانیش دەبنە مێژوو، کورد بۆ ئەو حاڵەتانە بە ئیدیۆمەوە فەرمویەتی (حەلک ڕۆیی، وەلک لەجێی) واتە: عەلی – عەلک یان دەبێتە حەلک لە هەندێ بن زاردا دەڕوات و وەلی کە دەبێتە وەلەک دێتە جێگەکەی.

٤٧٩- حەرامخۆرە، کیسەبۆرە:-

حەرامخۆر، حەڵاڵ و حەرام لێک جیاناکاتەوە و ئەوەی بکەوێتە دەستی حەڵاڵە، گوێ بە هیچ نادات، بۆیە تورەگە و کیسەکەی پیس و چڵکن دەبێت، زۆربەی ئەو حەرامخۆرانە بە سکێک تێر و بە دووان برسین و هەرچی بکەوێتە دەستیان دەیبەن و تورەگەیان بۆر هەڵدەگەڕێت، چۆن تاوانکاران ڕەنگیان ڕەش دەبێت ئەوانەش کیسەیان ڕەنگ دەگرێت، چونکە ڕسق و ڕۆژوو و پارەی حەرامیان تێکردووە، ئەمە بووە بە ئیدیۆم و بە هەموو کەسێکی حەرامخۆر دەوترێت: (حەرامخۆرە، کیسەبۆرە).

٤٨٠- حەریر کۆن دەبێت، بەڵام نابێتە پێتاو:-

ئاوریشم پۆشاک و قوماشێکی بەنرخە، ئەو کەسەی جلێکی ئاوریشمی هەبێت، تەواو لەخۆی بایی دەبێت چونکە هەم ڕەونەق و جوانی هەیە، هەمیش بەنرخ و گرانبەهایە و هەموو کەسێکیش بەدەستی ناکەوێت و هەموو کاتێکیش لە بازاڕدا نییە، ئیتر ئەو هەموو جوانی و ڕەنگاوڕەنگییە لە کۆن بوون نایپارێزێت، ئەویش کۆن دەبێت بەڵام خاوەنەکەی دڵی نایەت بیکاتە دەزوو و داوی پێتاو و قەیتانی قۆندەرە و پێڵاوەکەی، ئەم ئیدیۆمە بۆ سەنگ و نرخ و بەهای شتێک دەوترێت کە لە هەر حاڵەت و بارێکدا بێت، لە بایەخ و پێگەکەی کەم نابێتەوە.

٤٨١-حازر خۆری، بەر سێبەرێ:-

حازرخۆر واتە: ئەو کەسەی بێ ماندووبوون خواردنێکی ئامادەی لەبەر دەست

بێت و لێی بخوات، کورد وتەنی: هاتۆتە سەر حازرەکی، سێبەر و سایە بەهۆی خانوو و دیوار و هەیوان و کەپر و درەخت و کەپکەشاخ و ئەو تەنانەوە دروست دەبێت کە تاو نایانبڕێت، هەندێجاریش پیاوێکی مەزن دەبێتە سێبەر و پەنای خەڵکانێکی زۆر، هەموو خواردنێک بەماندوو بوون و ڕەنج و تێکۆشان دێتە ئامادەکردن و هەموو سێبەرێکیش هەر لە خۆڕا پەیدا نەبووە، ئینجا ئەگەر کەسێک بێ ئارەق ڕشتن و ڕەنج و زەحمەتکێشان، لە بەرهەمی کارێک بخوات و مشەخۆر بێت بە تەوسەوە پێی دەوترێت: حازر خۆری، بەر سێبەرێ.

٤٨٢-حەرام وەکو ئاوی سوێرە، تا بیخۆیتەوە بڕت ناشکێنێ:-

ئەوەی تێنوێتی و بڕی مرۆڤ دەشکێنێت ئاوی شیرینە نەوەک ئاوی سوێر، چونکە چێشتی سوێر ئاوکێشە و مرۆڤ سک ئاو (زگئاو) دەکات و تێرئاو ناخواتەوە، لێرەدا حەرام و یاساغ چوێنراوە بەو سوێراوە، چونکە کە مرۆڤ فێری خواردنی حەرام بوو، دواتر وازی لێ ناهێنێت و هەر بە دوای دەچێت و تێر نابێت، مەگەر مستێک خۆڵ بەری چاوی دابپۆشێت بۆیە ئەوە کراوە بە ئیدیۆمێک بۆ ڕێنوێنی و ڕێنمایی و هۆشداری مرۆڤەکان دەوترێت(حەرام وەکو ئاوی سوێرە، تابیخۆییتەوە بڕت ناشکێنێ).

٤٨٣-حەیوانی تێکرد:-

لە وراتی کۆیە بە مەڕومالات دەڵێن: حەیوان، بڕکە مەڕێکمان هەیە یان بڕکە حەیوانێکمان هەیە، حەیوانەکانت ئاودا یان مێگەلەکەت ئاودا، کوردنشینانی لادێ هەندێکیان زیاتر خەریکی بەرهەمهێنانی زەویین، هاوینان پارچە زەوییە بەراوەکانیان بە توتن و تەماتە و خەیار و باینجان و شوتی و گندۆرە و بامیە و لۆبیا و بیبەر و کدوو و کونجی و گوڵەبەڕۆژە و لۆکە و ...تاد، دادەچاند و لەماوەی وەرزی هاوین بژار و ئاودان و پەیینکردن و چنینەوە و پەلک لێدان و تا بەرەو پایزان دەچوون، یەکبینە بەرهەمەکانیان لێدەکردەوە و کۆیان دەکردەوە و بەرەو بازاڕ دەیانبرد بۆ ساغکردنەوەی، بەڵام لە پایزاندا بەرووبومەکان دەگەیشتنە خاپەڕۆ و دوابەر، ئیتر جوتیارەکان هیچیتر ئەو بەروبومەیان ئاو نادا، یان مێگەلە بزن و مەڕی خۆیانیان تێدەکرد، یاخود بە بەرامبەر بڕە پارەیەک یان گیسکێک دەیاندایە خاوەن مەڕومالاتەکان، بەوەش دەوترا: کشتوکاڵەکەمان بەڕەڵاکرد یان حەیوانمان تێکرد، ئەو حاڵەتەش بووە بە ئیدیۆم و بۆ هەر کارێک

کە بەفشە و گاڵتـەوە یـان بـەری لـێ بـەڕەڵلا بکرێت و پارێزگاری لـە بنـەماکانی ئاکار و ڕەوشت و داب و نەریت نـەکرێت بـە تـەوس و گاڵتەجاڕییـەوە دەوترێت: حەیوانی تێکرد.

٤٨٤-حەمباڵ بە، شەو لە ماڵ بە:-

حەماڵ و حەمبار، لە (حەمل)ی عەرەبی و لە (بارکردن)ی کوردیەوە بە شـان و پیل (باڵ) بووە بە (حەمباڵ) لە زمانی شیرینی دایکانی کورد (کۆڵکێش و کۆڵبـەر) هاتووە، ئەم پیشەیە زۆر قورسە و کـاری (زەحمەتکێشـان و کرێکاران و کارگـەر و ڕەنجدەرانە) هیچ کات نییە ئارەقەی شین و مۆر نەکەیتەوە و نەخرێتە بن باری قورسەوە جل و بەرگی بەرت هەمووی نەخشەی جۆراوجۆری خێڕسکی (خوێ-ڕسکی سپی) لێ درووست دەبێت هەر لەناو شـانی کورتـەک و بن هـەنگڵ-بـاڵ و پـزوو و بەنـەخوێن و دۆخـین و...تـاد، جگـە لەمانـەش دووچـاری نەخۆشـیەکانی بڕبڕەی پشـت و مـل و چـۆک و بـاڵ دەبیت و لـە تەمـەنی نزیکـە پیریـدا تـەواو هەستی پێ دەکـەیت، سـەرباری هـەموو ئەمانـە ئینجـا کـورد دەڵێت: (حـەمباڵ بـە، شەو لەماڵ بە) واتە بە هەموو چەرمەسەریەک لە ماوەی ڕۆژدا ڕەزامەندم بـەس تـەنها شــەو لــەناو مــاڵ و منــاڵم بـم، چونکـە دەزانێـت شــەو ڕاز و نیـاز و نـاز دەگۆڕدرێتــەوە، شــەو قــەڵای مێـردان و ســەتری گوناحکارانــە، ئەگــەری هەیــە لەشەودا پەروەردەی مناڵ و سەرجێی و پشوو حەوانەت لەدەست دەربچێت و نە مناڵەکانت بۆ گۆش بکرێ و هاوژینەکەشت لەنەبوونی تۆدا بێ ڕاموسـان و بۆن و بەرامە شـەو ڕۆژبکاتـەوە و ئەندێشـەی چەندان شۆڕسـواریش سەربکێشـێ بۆ بیرۆکەی (شەیتانی-ئەهریمەنی) لەبەر تریفەی مانگەشـەودا خـۆی بـەتاڵ بکاتـەوە، بۆیـە ئـەم زاراوە و ئیدیۆمـە بـووە بـە درکـە و دەربـڕ لەکوردەواریـدا بەتایبـەتی خەڵکی شاران ئەو ئیدیۆمەی زۆر دەڵێنەوە: حەمباڵ بە، شـەو لەماڵ بە.

٤٨٥-حساب بە دینار، بەخشیش بە خەروار:-

لە کوردەواریدا زۆر گێڕانەوە هەیە بۆ کۆکردنەوە و بەخشین، جارێک کەسـێکی هـەژار بـەلای جـۆغین و خـەرمان و ڕەوسـەی گـەنمی پیاوێکدا دەڕوات، دەبینێت خاوەنەکەی بە چیلکەداران لە درز و قلیشی خاکەوە گەنمی ڕژاو کۆدەکاتەوە، کە بەو حاڵەتە دەیبینێت، دەگەڕێتەوە، خاوەن خەرمان دەنگی لێ دەکات و دەڵێت: بۆ هاتی و بۆ گەڕایتەوە، ئەویش دەڵێت: هاتم تـا هەنـدێ گـەنمم پـێ بـدەی، بـەڵام کـە

بینیم تۆ لە درز و کەلەبەری زەوییەکە گەنمەپرژاوەکان کۆدەکەیتەوە، پەشیمان بوومەوە، کابرای خاوەن خەرمانیش دەڵێت: ئەو زەوییە چ پێویستی بەو گەنمانە نییە، بەڵام من و تۆ پێویستمان پێیەتی هەموو ڕبە و قەزناح و عەربە هەر لەو دەنکانەوە درووست دەبن و دەچنە خەروارەوە، وەرە بەپێی پێویستی خۆت گەنم لە خەرمانەکە پڕ بە خەروارەکەت ببە، ئەو چیرۆکە واتە هەر دەنکە گەنمێک حسابی بۆ کراوە، بەڵام لە بەخشیندا بە خەروار بەخشراوە، ئیدیۆمەکە بۆ ئەوە هاتووە کە مرۆڤ حساب بە حساب وەربگرێت واتە مامەڵەی بکات و بەڵام بۆ بەخشین وورد لێ نەکات و مامەڵەی بەخشینی لەگەڵدا بکات، بۆیە کورد وتویەتی (حساب بە دینار، بەخشیش بە خەروار).

٤٨٦- حەیفەناڵی نەکەی:-

ناڵ، پارچە ئاسنێکە دەدرێت لە بنی پێی وڵاغە بەرزە، بۆ ئەوەی سمەکانی نەخورێتەوە و زامدار نەبێت، لە بڕینی ناوچە بەردەڵان و سەختەکاندا، ئەگەر کەسێک خاسیەتی کەر و گوێدرێژ و ئێستر و وڵاغەبەرزەی هەبێت و هەڵسوکەوتی نەفامانە و بارگیرانە و نابەجێیانە بکات، بە ددان چیرکردنەوە و دەوترێت: حەیفە ناڵی نەکەی!

٤٨٧-حیزاوحیز کەوتووە:-

حیز واتە ترسنۆک، حیزاوحیز واتە ترسنۆک و ترسنۆک لە ڕاست یەکتری وەک دزاودز کەوتووە، دز و دز لە ڕاست و بەرامبەر یەکتری، هەروەها وشەی حیز لە زۆر شوێنیتر بووە بە ئیدیۆم وەکوو (حیزە بخۆیی) و (حیزی حیزان) کە یەکەمیان واتە ژیانی خوێڕیانە و سەربارو بوون بەسەریەکەوە و دوژمن و ناحەزی یەکتربوون لە ناو گەل و خاک و وڵاتدا و دووەمیشیان واتە لە ترسنۆک ترسنۆکتر واتە خوێڕی و تۆڕی و لە نامەرد نامەردتر کە شاعیری گەورەمان حاجی قادری کۆیی لەدێڕێکدا هەردووکیانی کۆکردۆتەوە و فەرمویەتی:

لەبەر حیزەبخۆیی و ناتەبایی   لەژێر حیزی حیزان بووینە دۆشەک

کورد زۆر بۆ گیانی یەکدی ئازایە و حیزاوحیز و حیزەبخۆییە بۆیە بەردەوام بووە بە دۆشەک و ڕایەخی پۆستاڵی دوژمنانی لە ترسنۆک ترسنۆکتر (حیزی حیزان).

پیتی (خـ)

٤٨٨-خودا دایپێت، ناڵێت کوڕی کێیت؟:-

ئەوانــەی شــارەزان لــە ئــاینی پیــرۆزی ئیســلام و خــودای تاقانــە دەناســن، گەیشتونەتە ئەو بڕوایەی ئەوەی خودا ببیڕژێنێت بەسەر مرۆڤەکان لە ڕزق و ڕۆژوو و نـاز و نیعمـەت و پلـە و پایـە و سـەرداری و هـەبوونی و دڵخۆشـی و دڵگەشی و ئارامی و بەخشندەیی و ماڵی دونیا و سەروەت و سامان و جوانی و لەشساغی و....تاد، لەوە ناپێچێتەوە تۆ کوڕی کێیت و لە چ خانەوادە و نەتەوە و ڕەنگ و ڕەچەڵەک و ئایین و تیرە و هۆز و بیروباوەڕێکی، تەنها ئەوەندەیە کە پێت دەبەخشێت و بەس، ناپرسێت لە ڕەچەڵەک و ڕەگەز و بنەچە و سەرجەرە (سجل) و قۆناغ و دیوەخـان و خانـەوادە و بنەماڵەکەت، ئەو داکەوتەیە (واقیع)ە، بـووە بـە ئیـدیۆم و کـوردی موسـڵمان دایڕێژتـووە، بـۆ کەسـانێک لـە هیچـی خۆڕاییـەوە بـێ پێشـینە و (ئەسـڵ و نەسـەب) دەبنـە کاربەدەسـت و سـەرکار و دەوڵەمەنـد و خـاوەن پێگـە و جێگـە لـە کۆمـەڵگا، بـە دنـەدان و هۆشـیاری و ئامۆژگاری و ڕێنوێنی و ڕێنماییەوە دەڵێن: خودا دایپێت، ناڵێت کوڕی کێیت؟

٤٨٩-خوا دەرووی زۆرە:-

دەروو: دەرگا، دەربەند، دەرەتان، دەروازەی گەورەی حەوشـە، ئەو شـوێنانەن بۆ دەربـازبوون و پێداگوزەرکردن، خـوای گەورە و تـەنیا زۆرترین دەرووی بۆ ڕزگـاربوونی مەخلوقـەکانی خـۆی کردۆتـەوە، بـۆ هـەر نەهامـەتی و ناخۆشـی و کارەسـات و نالـەباری و نـەنگی و لـەنگی و نـەبوونی و گرانـی و قـات و قـڕی و کێشـە و گیروگرفـت و نەخۆشـی و چەرمەسـەری ئـەوا بـێ گومـان دەرەتـان و دەرگایـەک و ڕێگایـەکی ڕزگـاری و گوشـادی و ڕێگـەی چوونـە دەرەوەی بـۆ

ئامادەکردووە، هاوشێوەی ئەو ئیدیۆمەش لە چیرۆکی (وەستای نەجارِ بنوو، بێ خەم و خەیار، خودا یەکە و دەرگا هەزار)ە و هەروەها وتراویشە (خودا دەرگایەک بگرێت دەرگایەکیتر دەکاتەوە)، لێرەش موسڵمانی کورد بۆ متمانە و بڕوای تەواوی بە خودا و دەرگا زۆر و زەوەندەکانی و بێ ئاگا نەبوونی بەرامبەر گرفتی بەندەکانی وەکو ئامۆژگاری وتویەتی: خوا دەرووی زۆرە.

٤٩٠-خوا پێ بە مار نەدات:-

وتراویشە: خوا ڕۆژ پیشانی ماری سڕ نادات، چونکە گەرمی ببێتەوە یەکسەر کوشندەیە و پێوەدەدات، ئەو ئیدیۆمە بە شێوەی نزاوپاڕانەوە و دوعا دەربڕدراوە، مار لەبەر ئەوەی بە دوژمنی مرۆڤ دادەنرێت هەر کاتێک بیەوێت دەتوانێت گازبگرێت و ژەهری خۆی لە نێچیر و مرۆڤ بەتاڵ بکاتەوە و ژەهراوی بکات، بۆیە مار لەلایەن مرۆڤەوە هەموو کات بە دوژمن ئەژماردەکرێت، مار خشۆکە و زۆر خێرا گوزەر دەکات بە جولەی ماسولکەیی، ئەگەر پێی هەبێت دونیا دەکات و دەخوات و زاڵمێکی باشی لێ دەردەچێت، ئەوە بووە بە ئیدیۆم و بۆ گوزارشتکردن لەوەی زاڵم دەسەڵاتی نەبێت، دەوترێت: خوا پێ بەمار نەدات.

٤٩١-خەڵەی خۆم و گەلەی خۆم:-

خەلە: دەغل ودان و چاندنی دانەوێڵەی گەنم و جۆیە، گەلە: ڕان و مێگەلە مەڕ و بزنە، ئەو کەسەی خاوەنی خەلە و خەرمان بێت واتە زەخیرە و دانەوێڵەی هەیە بۆ زستان و پێویستی بەکەس نابێت، ئەوانەی خاوەنی مەڕومالات و بزنەگەلن، بێ ماست و دۆ نابن و گۆشت و گۆشتاو و پێستە و خوری و موورییان هەیە بۆ پێداویستیەکانی جل و بەرگ و خەرار و جەوال و ڕەشکە و گوریس و ڕایەخ و...تاد، هەموو کۆشش و زەحمەت و ڕەنجبەری وەرزێر و جوتیار و کشتیار و لادێنشینانی کوردستان، لە هەردوو پیشەی شوانکارە و کشتوکاڵدا بۆ بەرهەمهێنانی بەرهەمی ئاژەڵی و بەرووبوومی کشتوکاڵیە، واتە خەلە و گەلە، ئەوە بووە بە ئیدیۆم و جوتیاری کورد چاوی لە دەستی کەس نابێت، کاتێک (دانەوێڵە و دۆ)ی هەبێت بۆیە کورد وتویەتی: خەلەی خۆم و گەلەی خۆم.

٤٩٢-خاکیان لە تورەگە کرد:-

یان خاکیان بە تورەگە کێشا و بەتاڵانیان برد و بووە ڕێچکەی سمکۆڵانی داگیرکەران، هەندێجار بە مانای تەفروتوناکردنیش دێت کە دەوترێت خاک و

خۆڵیان له تورەگه کرد، لەلایەکیتریشەوه به مانای وێران کردن و له بەین بردن و تالآنکردن و خاك فرۆشتنیش دێت.

٤٩٣-خدر و ئەلیاس سەرما خلاس:-

کوردەواری دەڵێن له هەژدەی ئاداریّ بەفر بگریّ گوێی داریّ نامێنێتەوه تا ئێواریّ، هەڵبەت له دەیەی دووەمی مانگی(ئازار - ئادار) تەزی-تەزووی سەرما نامێنێت و جاڵجاڵۆکه لەسەر دڕك و داڵ تۆڕی خۆی دەچنێت و خاك(لێوان لێو - نێر) بووه هیچتر ئاوی باران نامژێت و بەسەریدا دەڕوات، ئینجا خدرەلیاس ڕۆژێکی مانگی ڕەشەمانگه (ڕەشەمە)ی کوردییه و لەناو مانگی ئاداری ڕۆمییە، مامۆستا هەژار موکریانی له هەنبانه بۆرینه به(شازدەمین) ڕۆژی ڕەشەمەی دادەنێت واته: (٩ - ١٠ی ئاداره) که به تەواوەتی هەست دەکرێت (خدرەلیاس) سەرما و سۆڵەی زستانی نەهێشتووه، بۆیه ووتراوه:(خدرەلیاس، سەرما خلاس).

٤٩٤-خەڵک حەسوودی به گوی گەوره دەبات:-

ئێرەیی بردن له دەروونی مرۆڤدا وەك حاڵەتێکی دەروونی بەرجەستەکراوه و دڕکی پێکراوه، ئێرەیی و (حەسادەت) بردن به موڵك و ماڵ و ژن و منداڵ و زەوی و زار و تەندروستی و جوانی و...تاد هەیه و بەردەوامه بۆیه له کوردەواریدا بووه بەپەندێکی جێماو و وتراوه خەڵک حەسودی به گوی گەوره دەبات واته ئەگەر کەسێك پاشەڕۆکەی زۆر بێت یان لەشی ساغه یان ماڵی خۆی پیّ دەخورێت و...تاد، له کاتێکدا گوو پاشەڕۆیەکی بیّ کەڵکه.

٤٩٥-خورما زۆر و بەغدا دوور، یان خورماش له بەغدا زۆره:-

ئەم پەنده کوردییه زۆر بەکاردەهێنرێت بۆ شتێك که دەستت نەیگاتیّ، یان لەو شوێنەی که تۆی لیّ یه وەچنگ نەکەویّ با هەر لەشوێنێکیتر فره بێت و هەرزان بێت، واته: زۆر بوونی شتیّ له شوێنێکی دوور یان له ناوچەیەك به هیچ کلۆجیّ سودێکی بۆ تۆ نییه که لەو کاتەی پێویسته بەدەست نەکەوێت وەك چۆن سالمی شاعیر فەرمویەتی:

ئەگەر نەخلی موورادم بیّ سەمەر بیّ
به من چی باغی دونیا جومله بەر بیّ

٤٩٦-خوێشی تیّ بکەی گیر نابێت

ئیدیۆمێکه بۆ کەسێك بەکاردەهێنرێت که تۆتره و ئۆقرەی نەبێت و زوو زوو

شوێن و ڕێگا و ڕێچکەی خۆی بگۆڕێت یان کەم لە کۆڕ و کۆبونەوە و سەردان و مەجلیسان بمێنێتەوە، هەندێک جاریش مەبەست لە ترسنۆکی کەسێکە بۆ کارێک یان هەڵوێستێک یاخود سەنگەرگرتن، بۆیە وتراوە (خوێ)، چونکە خوێ شت بەتام دەکات یان دەبێتە مایەی چوزاندنەوەی برین و...تاد.

٤٩٧-خولقی سابوونییە:-

لەباشوری کوردستان ئەم جۆرە فەرمووکردنە و خوڵقە تەنها زمان لوسی و تەڕی و شیرینیە و هیچیتر، بەهۆشیەوە دەتوانێت خەڵکیش قەرزار بکاتەوە و ببێتە میوانی خەڵک و نانیشی پێوە بخوات، ئینجا ئەمجۆرە کەسە لە کوردەواریدا پێیان دەوترێت (خولقی سابوونییە) هاوشێوەی ئەمەش وتراوە: (گورگە خوڵقە).

٤٩٨-خولقی تووتڕکییە:-

پێچەوانەی خولقی سابوونییە واتە فەرمووکردنێکە توند دەنوسێت بە میوانەوە و ناهێڵێت بڕوات تا خزمەتێکی نەکات و نانێکی بۆ ئامادە نەکات، ڕووەکی (توودڕک – تووتڕک) بەهۆی دڕکەکانییەوە توند مرۆڤ دەگرێت و ناهێڵێت بەناویدا بڕوات بەمەش بەو خانەخوێیەی کە نانبدەیە و لە نان پێدان ناترسێت دەوترێت خولقی تووتڕکییە.

٤٩٩-خەرمان کوتان کاری بزن نییە:-

گا و گوێدرێژ و وڵاغە بەرزە کاری ڕاکێشانی جەنجەڕ و خەرمان کوتانی پێکراوە و کارێکی ئاسانیش نەبووە، ئەو جەنجەڕ ڕاکێشانە بە (بزن) ناکرێت بۆیە ئەو ئیدیۆمە بە کەسێک دەوترێت کە کارێک بگرێتە دەست و نەتوانێت ڕاپەڕێنێت و لە ئاستی توانا و وزەی ئەو نەبێت و دەوترێت: (خەرمان کوتان کاری بزن نییە) واتە: کاری گران بە هەموو کەسێک ناکرێت.

٥٠٠-خودا خودایە، ئەویکە تۆز و بایە:-

دەگێڕنەوە پیاوێکی چەتە و ڕێگر کاری چەتەوڵی و دزی بووە لەسەر ڕێی کاروانەکان، زۆر تەوەزڵ و نا کاسبیش بووە و هەردەم سەرخوان و سفرەکەی ڕازاوە و پڕ خۆراک و خواردن بووە و لێیان پرسیووە ئەرێ کابرا ئەتوو هیچ کارەێکیش ناکەیت و لەخوا بەزیادیش بێت، بەردەوام کاسەت پڕە و تێر و تەسەلیش دیاری ئەویش لە وەڵامدا دەڵێت: خودا خودایە ئەویکە تۆز و بایە.

٥٠١-خۆمان ڕەزەوان بووین، گانمان دەدا بە پەرسیلە:-

ڕەز زۆربەی درەخت و میوەکانی تێدایە ئەگەر باخەوانێکی باشی هەبێت هەموو بەرهەمەکانی لێ دەچنێتەوە بەڵام ئەگەر باخەوانی خراپ بێت و خزمەتێکی باشی درەختەکانی نەکات ئەوا کەسێکی بێ بەرهەم و چاو لەدەستی خەڵکی دەبێت، ئەم ئیدیۆمە دەتوانرێت بۆ دوو بوار بەکاربهێنرێت:

یەکەمیان: کەسێک خۆبەڕێوەبەر نەبێت و ناکابان بێت دەریای بۆ بکەیتە ڕوون بێ ڕوون دەبێت.

دووەمیان: کەسێکی دەوڵەمەندی قرچۆک (ڕەزیل و ڕشد و سەقیل) بێت، هەموو دونیای هەبێت هەر وادەزانێ نەبوونە.

٥٠١-خوارزای خوێڕی بەخاری دەوێری:-

خوارزا واتە: خوشکەزا، ئینجا چ کوڕ بێت یان کچ، لەبەر ئەوەی لە ماڵ و حاڵی خاڵدا(خار) جێگەی متمانەیە و وەک مناڵی خۆی خاڵ سەیری دەکات، ئینجا ئەگەر لە جێگەی ئەو متمانەیە نەبێت و خیانەت بکات ئەوا لە هەموو کەس زیاتر دەتوانێت زیان بە خاڵی بگەیەنێت بۆیە وتراوە: (خوارزای خوێڕی بەخاری دەوێری).

٥٠٢-خۆ ئێمە پیازی چاک ناکەین:-

لە بنەڕەتدا پیاز پاککردن و چاککردن، پەڵکە مردوو و ڕەشەوەبووەکان و ڕووپۆشە زەردەکەی لێ دەکرێتەوە و ئامادە دەکرێت، ئەمەش هەندێ کەس ماناکەی بە ڕیابازی و مەرایی و ناساندنی درۆینانە و پاککردنەوە و سپی کردنەوەی ڕووی ڕەش و ڕووپامایی کردن بۆ کەسێک لێکدەدەنەوە، بۆیە بووە بە ئیدیۆمێک کەسێک بەکاری دەهێنێت لە کاتی بەشینەوەی دەستکەوت و سەروەری و داهات و سامان و ئازووقە و وەزیفەی گشتی و...تاد، هیچی پێ نەدرێت و بەمەش نیگەران دەبێت و دەڵێت: خۆ ئێمە پیازمان پاک نەکردووە بۆ هیچ بۆ ئێمە مانان نییە.

٥٠٣-خوێنیان کردە کاسەوە:-

خوێن کردنە کاسە لە بنەڕەتدا جۆرە زوڵمێکە، بە ناحەق و بێدادی پیاوێک یان ژنێک بکوژرێت، گوزارشتیشە لە سزادان و زۆر بۆ هێنان و ئەزیەت دان و زوڵمێکی گەورە بکرێتە سەر گیانی کەسێک و ژیانی لێ بسەنرێتەوە دەوترێت:

(خوێنیان کرده کاسەوە).

٥٠٤-خێره خۆرەیە:-

خێره لە بنەڕەتدا لەگەڵ ماسییە(قوڕە)یانە کە ماسیەکی بچووکی سەرپشت ڕەش و پەڕەکەی دڕکێکی ڕەق و تیژی پێوەیە و زوو دەیخاتە داوای تۆڕەکانەوە، دوای ڕاوکردنیشی سکی شلە و بەر لە هەموو ماسییە ڕاوکراوەکان بۆگەنی (گەنیو) دەبێت، هەموو ڕاوکەرێک بەس تۆڕەکەی (تەرح - پێدادانی تۆڕ بەئاو) لێ بدایە لەناو زێ و ڕووباران ئەوا یەکسەر ئەو جۆرە ماسییەی پێوە دەبێت، بۆیە بووە بەئیدیۆم لەناو ڕاوکەرانی ماسی و دەوترێت فلانە(خێره خۆرەیە) واتە هێندە بێ دەسەڵاتە تەنها ماسیە (خێره-قوڕە) دەگرێت و ناتوانێت ماسییەکانی (سورە و زەردە و بزە و ڕەشە)ی ڕاو بکات کە گۆشتەکانیان خۆشتر و بەتامتر و پڕ بازاڕتریشە.

٥٠٥-خێڕسک یان خوێڕسک:-

خوێ کانزایەکی نافلزیە و سوود و زیانی بۆ مرۆڤ و ئاژەڵ و ڕووەک هەیە، ڕسک یان ڕسکاو بەهۆی کۆمەڵێک بارودۆخی زەپۆشی و ئاوهەوا و بنەماوەیە لەگەڵ چ سروشت یان ڕۆڵی مرۆڤ لەو ڕسکاندنە، ئەگەر مرۆڤ ڕۆڵی هەبێت پێویست بە(ڕسک) ناکات و دەوترێت: (دەستکرد)، کەواتە ڕسک زیاتر بۆ بنەمای سروشتی دەگەڕێتەوە، کەواتە خوێڕسکیان بەشێوە زاری هەولێری و کۆییان خێڕسک واتە: خوێجاڕی سروشتی، ئەم زاراوە و ئیدیۆمە زیاتر خاوەن ئاژەڵەکان بەکاری دەهێنن زۆربەی ئاواییەکانی کوردستان ناوی شوێنێ لە شوێنەکانی گوندەکانی زاراوەی خوێڕسک یان خێڕسکی هەیە واتە بەهۆی بارودۆخی سروشتەوە لە ڕەوەزە شاخەکانەوە خوێ دروست بووە و مەڕو ماڵات و بەتایبەت بزن زۆر حەز بەو خوێیە دەکات لە وەرزی بەهاران زیاتر بۆ ئەوەی توشی دڵخێورانەوە نەبێت بەهۆی گیاوگۆڵ و کەسکایەتی و شینکایەتیەوە دەبێت خوێی پێ بدرێت چ خێڕسک بێت چ خوێ ڕووکردن بێت کەخاوەن ئاژەڵەکە پێی دەدات.

٥٠٦-خودا بیدات لە بن کلکی کەرەشین دەیدات:-

دەگێڕنەوە پیاوێکی دێوەرەی هەژاری گەڕیدەی دێ بە دێ لە نزیک سێبەر و کانیاوێک بۆ پشودان لادەدات و بارەکەی دادەگرێت، کەرەکەی لەناو خۆڵەپۆتێک

دەست دەگات بە گەوزین و هێواش هێواش کلکی دەجولێنێ و لە ئەنجامی کلک جولانـدن وەک گسـک بەمـەش خۆڵـەپۆتەکـە لادەچێـت و لـە بـن کلکـی سـەری (گۆزەیـەک) دەردەکـەوێت، کـابرای دێـوەرەش لـە خۆشـیان (خـەنی، شاگەشـکە) دەبێت و هەست دەکات ئەم گۆزەیە شتێکی گرانبەهای تێدایە، بۆیە بە گۆپاڵەکەی وورده وورده خۆڵەکــەی دەوری گۆزەکــە بــە ئەســپایی لادەدات و گۆزەکــەی دەردێنێت و لـەناو گۆزەکـە پڕیـەتی لـە لیـرە و زێـڕ و بەمـەش کـابرا دەوڵەمەنـد دەبێت و ژنەکەی لە دەوڵەمەندییەکەی دەپرسێت ئەویش وەڵام دەداتـەوە (ژنەکە ئەگەر خودا بیدات لە بن کلکی کەرەشینێ دەیدات) وتراویشە: ئەگـەر خـودا بیـدات لە خەتێک دەیدات واتـە گاسـنەکە لـە کـاتی جووتکردن گۆزەی هەڵداوەتـەوە، ئـەم دەربڕە کوردەوارییە بۆ ئەوە ووتراوە: کەس نازانێت ڕسـق و ڕۆژوو لـەچی دایـە و چۆن بۆت پەیدا دەبێت.

٥٠٧-خوری چاک بە پشتی مەڕیەوەیە:-

ناکرێت بوترێت: (خـوری چـاک بەپشـتی بزنەوەیـە)، بـەڵام دەتوانرێت بوترێت: (مـوی چـاک بەپشـتی بزنەوەیـە)، خـوری کـە یـەکێک لـە کەرەسـە سـەرەتاییەکانی پیشەسازی بەن و جل و بەرگ و فەرش و ڕایەخ و جاجم و بەرماڵ و تورەگە و قاپوت و سەرگڵاو و کوڵەباڵ-کورەبار....تاد، سەرچاوەکەی (پشتی مەڕە)ە، ئینجا ئەوە مانا ڕاستیەکەی پەند و ئیدیۆمەکەیە بەڵام مەبەستی بەکارهێنانی دەکرێت لەدوو لاوە بۆی بچین: یەکەم وەک ئەوەی بڵێی (گیا لـەجێی عاسـێ دەمێنێتـەوە) واتە: ئەو خوریەی چاکە لەپشـتی مەڕەکـە لـێ نەکراوەتـەوە تـەنها ئـەو خوریـەمان دەسـت کـەوتووە کـەباش نییـە، دووەمـیش واتـە: هـیچ هـەڵناگرێ پێویسـت ناکـات بەدوای خوری لە هـیچ شـوێنێ بگـەڕێین تـەنیا لـە پشـتی مـەڕ و لـەلای **مەڕ دەست** دەکەوێت، هەڵبەت ئەگـەر لـە شـت و مـەکی دەگمـەنیش بگـەڕێیت لەشـوێنی خۆیـدا چنگت بکەوێت دەتوانی بڵێی (خوری چاک لە پشتی مەڕەوەیە).

٥٠٨-خێی عارەبان بڕشێ:-

لە هەولێرێ و کۆیە بە(خوێ) دەوترێت:(خێ)، مەملەکەتی عارەبان خوێی زۆرە و ئەگەر هەندێکیش بڕشێ ئەوا زیانیان بەر ناکەوێت و وەکوو ئیدیۆمی(خورما لە بەغدا زۆرە)شـی لێهـاتووە، زۆر جـاران کـە مـرۆڤ قسـەیەکی دەکـات بەنموونـە دەڵێـت: کەسـی مـردوو بـە فلانـە کەسـی زینـدوو دەچێـت ئینجـا لـەو نێوەنـدە

دەڵێت:(گوێی شەیتانی کەڕ بێت) ئەمەش واتە: (دوور بێ خوایە) یان با گوێی شەیتانی کەڕیش بێت چش، بەهەمان شێوە کەسێک ساتمەی بکات و بکەوێت کورد یەکسەر دەڵێ:(خوێی عارەبان بڕشێ) بەس تۆ هیچت لێ نەیەت چونکە چ زۆرە خوێی عارەبان زۆرە با هەر بڕشێ.

٥٠٩-خەسوویەکی باش بە فەلاحەتیەک هەیە:-

لەگەڵ ئەوەی (خەسوو) وەکوو (خەزوور – خەزووراوە) کۆ ناکرێتەوە و بوترێت: (خەسوواوە)، بەڵام بە (تاک)یش باس بکرێت شوێنی (کۆ) هەر دەگرێتەوە لەبەر ئەوەی ئەو زاراوەیە تام و بۆن و ناوی خۆی هەیە، خەسوو کە دایکی هاوژینی هەریەکێکمانە ئەگەر باش بێت بۆ کچەکەی ئەوا (نیعمەتەکان)ی نابڕێتەوە و لە(جۆوان) یان (بەرەوانێک) بە بەرهەمتر و بڕشتر دەبێت هەر لە ئاگا لێ بوونی وەچە و منداڵەوە تا دەرگاوبان هەڵبەت ئەم هەموو خزمەتگوزارییە هەر دایک بۆ منداڵەکانی دەیکات و جەرگی جەرگیش وەکوو دەڵێن شیرینە، هەموو ئەمانە وایکردووە کورد بە دەربڕینەوە باسی خەسووی باش بکات و لەگەڵ جوتیارێک (فەلاحێک) یان بەرەوانێ یان جۆوانێکی باش لێکچواندنیان بۆ بکات بڵێت:(خەسووی باش لە فەلاحەتیەک باشترە یان بەفەلاحەتیەک هەیە).

٥١٠-خۆشەویستی کوێرە، ڕەش و سپی لێک ناکاتەوە:-

خۆشەویستی لەسەر بنەمای کۆمەڵێک خاسیەت و ئەدگار و ڕواڵەتی جوان و شیرین بونیاتنراوە زۆر ئاستەم کەموکوڕییەکان دەبینێت و مەست و سەرگەردان و ئالودەی خۆییت دەکات، هیچ بادە و پێکێک هێندەی خۆشەویستی سەرخۆشت ناکات، چونکە چەندین ساڵی تەمەنت ببات هەر وادەزانی ئێستایە و هیچ لە کاروانی خۆشەویستیەکە ماندوو نابیت، هەموو وەرزان بەچاوی خۆت دەبینی سەرما و گەرما و برسێتی و تێری و...تاد کەچی لە بینین و هەستکردن وا هەست دەکەیت هیچیانت نەبینووە، وەک شاعیر وتویەتی: (ئەو دەمانەی خەیاڵ وتی ئەو ناگاتە هاوشانی تۆ، چونکە تەنها منی دیبوو بەڵام هەرگیز تۆی نەدیبوو) کەواتە خۆشەویستی لە ئیدیۆمدا بە کوێر دانراوە کە نە سپی و ڕەش لێکدی جیادەکاتەوە نە ڕاستی و ناڕاستی لەیەکدی جیادەکاتەوە تەنها خۆشەویستیەکەی لەبەر چاو و دڵانە هەموو ئەوانیتر نابینێت بۆیە وتراوە: (خۆشەویستی کوێرە، ڕەش و سپی لێک ناکاتەوە).

٥١١-خوارزا نمونەی خاڵوانیەتی:-

وتراویشە: (سێ یەکی ئەولادی دەداتەوە دوو خاڵوانی) هەناوی دایک کە پێگەی یەکەمی هەموو دروستکراوێکی بونیادەمە، ئیتر چ پێویست دەکات بوترێت: (خوارزا نمونەی خاڵوانیەتی) پیتاندنی منداڵدان و هەڵگرتن و خۆراک و وێڵاش و خوێن و فرچک و شیرپێدان و تاوەکو گاگۆرە کردن هەموو ئەمانە لە هەناو و ئامێز و باوەشی دایکەوە دەرسکێت، دایک و خاڵیش کە (خوشک و برا) و زایندەی یەک هەناوبوون، بەهەمان شێوە خاسیەت و ئەدگاری منداڵدان و شیری دایکیان هەڵگرتووە، کەواتە لە هەموو نەتەوەکانی دونیا و گێتی خاسیەتی خاڵوان دەبێتە بەشێکی سەرەکی لە دروستبونی نەوە چ وەک ئەدگار چ وەک شێوە و ڕووخسار هەر لەبەر ئەمەشە کورد گوتەیەتی:(خوارزا نمونەی خاڵوانیەتی).

٥١٢-خوشکی بێ برا، ماڵی بێ چرا:-

بە بۆچوونی منیش: (برای بێ خوشکیش هەر ماڵی بێ چرایە) نێر و مێ یان خوشک و برا بەیەکەوە بوونیان پێویستە، یەک بەبێ یەکدی کەموکوورِیەک دەهێنێتە کایەوە، ماڵێک هەموو منداڵەکانی کوڕ بێ و ماڵێکیش هەموو مناڵەکانی کچ بن ئەوا لە هەردوو لادا چرایەک (نوقستانە)، بەڵام ئیتر لەناو کوردان بێ برایی بۆ کچان بەبێ چرایی (وەسف)کراوە، ئەگەر نا ماڵێکی بێ کچیش بە بۆچونی من زۆر بێ چرایی پێوە دیارە، هەڵبەت بێ برایی بەنموونەی ئیدیۆمەکە وەربگرین هەندێجار بەگوێرەی داب و نەریت و کلتور ئەو خوشکانەی بێ بران ناتوانن بچنە هەموو شوێن و جێگە و ماڵێک یان مافەکانیان خەڵکانیتر دەیبات و دەیخوات یان ئەگەر پێویستیان بەچارەسەری کێشەیەک بێت یان ڕاپەڕاندنی کارێک ئەوا کەس نییە دەستگرۆییان بکات و کارەکەیان بۆ ئەنجام بدات هەر بۆیە کچان خۆشیان وتویانە:(خوشکی بێ برا، ماڵی بێ چرا).

٥١٣-خانوو مەکڕە تا دراوسێ نە ناسیت:-

دراوسێ و هاوسێ یان (جیران)، نزیکترین کەسن لەدەورووبەری ماڵ و منداڵ و خانوو، زۆرترین بەریەک کەوتن و تێکەڵاوی و کاریان بەیەک دەکەوێت و منداڵیان زۆر زوو دەبنە هاوڕێی یەکتری و...تاد، دەوترێت خانوت کڕی سەیری کۆڵانی بەردەرگا و هاوسێکانی بکە، چونکە لە خزم و کەسوکار نزیکترن، زۆر ئەرکیان بەسەر یەکەوەیە ئەگەر هاوسێکانی باش بن ئەوا کێشە و گرفتی کەم

دەبێت بەپێچەوانەشەوە دراوسێکانی خراپ بن ئەوا دەبنە مایەی گرفت و کێشە و ناچار دەبێت لەخانووەکەی بنوسێت: (ئەم خانووە بۆ فرۆشتنە).

ئەم ئیدیۆمە ڕێنمایی و پێشنیار و ئامۆژگارییە و سەلمێنراوە کە هاوسێی خراپ، ئارامی گەڕەک و کۆلان تێک دەدات و زیانی پەروەردەیی بۆ منداڵ و مەترسیشی لەسەر سەروەت و سامانیش هەیە بۆیە دەوترێت:(خانوو مەکڕە تا دراوسێ نەناسیت).

٥١٤-خوای گەرمیان و کوێستان یەک خودایە:-

هەر خودا خودایە ئەوەیتر تۆز و بایە، خودای تاقانە، لە هەموو شوێنێک بوونی هەیە و باڵادەست و ڕانەوایە بەسەر گەردووندا، هیچ جیاوازییەکی نییە لە کوێستان یان گەرمیان بیت، خودا هەر زانیار و ئامادەیە و حەقی کۆریسی لە قۆچداری وەردەگرێتەوە، هیچ تاوان و پاداشتێکی لێ ون نابێت و هەزار دەرگات لەسەر پشت بۆ دەکاتەوە، کەسی بێ کەسانە، ئاودێری دیمەکارانە و لە هەموو شوێنێک و کونجێکی دونیا و جیهان و گەردوون ئامادەیی هەیە، ئەو ئیدیۆمەش ڕێنمایی و ئامۆژگارییە بۆ بەندەکان و مرۆڤایەتی کە لە هەر شوێنێک بوویت خودا لەبیر نەکەیت، لە کوردستانیش گەرمیان و کوێستان گەڕاون بۆ لەوەڕاندنی ئاژەڵەکانیان بۆیە وتراوە: (خوای گەرمیان و کوێستان یەک خودایە).

٥١٥-خۆ بن مەمکی نەڕزیوە:-

کیژی کورد، کە بەرەو ساڵان دەچێت و گەورە و جحێڵ دەبێت، ئەگەر جوان و قۆز و شیک و بەلار و لەنجە بێت ئەوا کوڕانی گەڕەک و ئاوایی و خزم و کەسوکار هەمووی دەیەوێت بچێتە خوازبێنی و بیکاتە ژن و موڵکی خۆی، هەندێجاریش خوازیار و داخوازی کەم دەبێت و وردە وردە دەچێتە ساڵەوە، ئینجا لەو سەروبەینەدا کەسێک دێتە داوای بەڵام بەجۆرێکی بێ لێکدانەوە و ڕێ تێچوون، باوک و کەسوکاری کچەش کوڕەکە و چۆنیەتی داواکەیان بەدڵ نابێت و بەشێوازێکی ڕەقەوە وەڵام دەدەنەوە و دەڵێن: (خۆ کچمان بن مەمکی نەڕزیوە) ئیدیۆمێکە گوزارشتیە بۆ ئەوەی هێشتا کچمان گەنجە و لێی بێزار نین و داخوازیتری زۆر دێت.

٥١٦-خەنجەر لە کایە:-

خەنجەر، پارچە ئاسنێکی تیخ و تیژە هاوشێوەی (دەمانچە)ی ئەوڕۆ بووە،

پێشینان پێیان سوننەت بووە کە مرۆڤ تیخێکی پێ بێت، بۆیە زۆربەی گەنج و لاو و پیاوەکان (قوڵە،کوڵە) خەنجەرێکیان لەبەر پشت و ناو کاڵانیان بووە، زۆر کەسی کوشتووە ئەو تیخە ئاسنە توند وەشێنراوە و شوێنی کارای گرتبێت کەسی (نەجات) نەداوە و ڕۆحی کێشاوە.

کا، لە ئەنجامی کوتانی خەرمانە بە جەنجەڕ و جیاکردنەوەی کا و دان هاتۆتە کایەوە، کا خۆراکێکی زۆر و زەوەند بووە و لەمشە بووە، خەنجەر لەکایە واتە خەنجەر لە کادان هیچی ناوێت و زۆر ئاسانە، یان گوزارشتە بۆ ئەوەی کەسێک دەستی لەناو کا بێت چەندی لێ دەربهێنێت هەر کادینەکە کای لێ نەبڕێت، ئینجا ئەوە بووە بە ئیدیۆم و بەمەبەست بەکاردێت بۆ یەکێک زۆر دەستی بڵاو بێت بە هەردوو لەپان خەرج بکات و داهاتەکەش خۆی خاوەنی نەبێت، بەتەوسەوە بەوکەسانە دەوترێت: (خەنجەری لە کایە).

٥١٧- خزمی خراپ گونی قۆڕە دەیبڕی وەی نای بڕی وەی:-

خێزان و خێڵ و هۆز لە ناوەندی کۆمەلایەتی لەسەر بنەمای (خوێن و سک) دەبنە خزم و کەسی یەکتر، هەندێک دەبێتە خزمی پشت (خوێن - باوان) و هەندێکیتر دەبێتە خزمی سک (خاڵوان - خاروان)، کە هەردوو لایان ئەگەر باش و ڕێک و پێک بن دەبنە مایەی شانازی و خۆشحاڵی و ئەگەریش خراپ بن دەبنە مایەی شەرمەندەیی و نیگەرانی، خزمی خراپ چوێنراوە بە (گوونی قۆڕ)، قۆڕبوون واتە: پەردەی نێوان هێلکەکانی (گوون و ورگ) بەهۆی زەبرێکەوە دڕاوە و ڕیخۆڵەکان شۆڕ دەبنەوە ناوی بەو نەخۆشیە دەوترێت: (فتق - قۆڕبوون) ئینجا ئەو گونە قۆڕە ئەگەر بیبڕیت ئەوا وەی چونکە ئەگەری ژیان لەدەستدانی تێدایە واتە وازهێنان لە خزمان ئەوا تێکچونی باری کۆمەڵایەتی لێ دەکەوێتەوە کە مرۆڤ لە بنەچەدا بونەوەرێکی کۆمەلایەتییە و ئەگەریش نەیبڕی ئەوا تەکەتەکی دێت، واتە هەر لەسەرت ماڵە خزمی خراپ بەڕووت دادەرێتەوە، هەر بۆیە بەخزمی خراپ گوتراوە (گونی قۆڕ).

٥١٨- خێوەت دەرگەی نییە:-

ڕەشماڵ و خێمە و خێوەت و دەوار دەرگایان نییە، وتراویشە فلانە ماڵ هێندە میوان دۆستن شەو و ڕۆژ دەرگایان کراوەتەوە یان (دەرگایان لەسەر پشتە - والا و کراوەیە) ئەم ئیدیۆمە لە ناو کوردانی پیشە کۆچەرییەوە خزاوەتە ناو

خەڵکی شاریشەوە، کاتێک بەکاردێت بۆ گوزارشتە لە میوان دۆستی ئەو کەسەی قسەکە یان ئیدیۆمەکە بەکاردەهێنێت کە دەڵێت: (خێوەت دەرگەی نییە) واتە ماڵ ماڵی خۆتە هەرکاتێک بتەوێت بێیت و سەردانمان بکەیت، دەوار کوا دەرگای هەیە تا بۆ ئێوە داخرابێت، ئەم پەندە گوزارشتە لە خزم دۆستی و میوان دۆستی.

٥١٩-خزم زۆر بی، با گاوگۆر بی:-

کورد هەموو زۆر و بۆرییەکی پێ باش نییە، تەنیا لە باسکردنی خزم و کەسوکار خۆی بێ دەنگ کردووە و زۆر و بۆرییەکی وەکوو گاڕان بە گا و گۆلەوەی پێخۆشە، چونکە لە هەر بوارە و پێویستی بەهەندێکیان دەبێ، لەبەر ئەوە بووە بە ئیدیۆم دەوترێت:(خزم زۆر بێت با گاوگۆل بێت) بۆ ئەوەی لە کاتی دەرد و ڕەنج و تەنگانە بە کەڵک و فریادڕەس بن و سودێکیان دەبێت هەریەکە و بۆ شتێک.

٥٢٠- خۆ من حەمە قەدۆی موسڵ نیم:-

خۆ من حەمە قەدۆی موسڵ نیم، حەمە قەدۆ بازرگانێکی گەورە و بەناوبانگی شاری موسڵ بووە، زۆربەی خەڵکی دەڵێت: حەمە قەدۆ لە بنەچەدا کوردی شاری موسڵ بووە هەندێکیش پێیان وایە خەڵکی شاری سلێمانی بووە و دواتر باوباپیریان کۆچیان کردووە بۆ شاری موسڵ و لەوێ نیشتەجێ بوون.

(حەمە قەدۆ) ناوی (محەمەد عەبدولقادر)، (محەمەد) بووە بە (حەمە) و (عەبدولقادر)یش بووە بە (قادر - قالە - قەدۆ) تا ئێستاش لە هەندێک شوێنی کوردستان وشەی (قادر) کورت دەکەنەوە بۆ (قەدۆ)، بە نموونە لەلای کوردە شەبەکەکان، خەڵکی سلێمانی (قادر) ناکەن بە (قەدۆ)، ئەمەش بەڵگەیە کە خەڵکی سلێمانی نەبووە، عەرەبەکانیش بۆ ئەوەی نەڵێن کوردە، دەڵێن ناوی (عەبدولا چەلەبی کوڕی محەمەد کوڕی عەبدولقادرە)! محەمەد قەدۆ جێدەستی دیارە لەبیناکردن و ئاواکردندا، مزگەوتێکی لە ساڵی ١٨٨٠ لە گەڕەکی مەیدانی شاری موسڵ درووست کرد، بەڵام لە ٦-٣-٢٠١٥ لەلایەن داعشەوە خاپۆرکرا، هەروەها خانێکیشی لە موسڵ درووست کردووە کە هەر بە (خانی حەمە قەدۆ) ناسراوە، سەرچاوە: ماڵپەڕی پیوکەی.

٥٢١-خانمی دەستەوەستان، چ لە گەرمیان بێت چ لە کوێستان:-

خانم لێرەدا بۆ ژنێکی کابان (کەیبانوو) بەکارهێنراوە، پیشەی ڕەوەندی لە

کوردەواریـــدا بـــە گـــوێرەی وەرزەکـــان بـــەدوای لـــەوەڕگادا گـــەڕاوان بـــۆ مەڕومالاتەکانیان، بۆ ئەمـەش لـە دوای باران بڕان و تاوسـەندنی پلـەکانی گـەرما گەرمیانیان جێهێشتووە و بەرەو کوێستانەکان کۆچ و کۆچباریان لێکناوە، لەگەڵ وەرزی سەرما و سۆڵە و بەر لە(سەرماوەرز) دووبارە کۆچ و کۆچبار لێدەنێنەوە بەرەو گـەرمیان دەگەڕێنـەوە، گەورە هۆزی(جاف) لـە کوێسـتانەکانی ڕۆژهـەلاتی کوردستانەوە تـاوەکو گەرمیانـەکانی باشـوری کوردسـتان بۆ(بەدرە) و(جەسـان) شۆڕ دەبوونەوە، ئینجا خانمی دەستەوەستان بووە بە ئیدیۆم واتـە کـەیبانووەکی تەمبـەڵ و کارنەکـەر ئینجـا لـە هـەر جێگـا و شـوێن و ناوچەیـەک بێـت هـەر وەک خۆیـەتی چ پێویسـت ناکـات بیـانووی شـوێن و هـەوار و کۆتـانی کوێسـتان و گەرمیان بهێنێتـەوە، ئـەو ئیدیۆمـە بـە کـەیبانووەکی تەمبـەڵ و تـەوەزەڵ دەوترێت: (خانمی دەستەوەستان، چ لە گەرمیان بێت چ لە کوێستان).

٥٢٢-خزمی خەزووری سەپانی شێخییە:-

لـەو کوردەوارییـەی ئێمـەدا هەنـدێ کـەس هەڵدەکـەون و دەبنـە ئەسـتێرەیەکی ئاسـمان، ئینجـا لـە هـەر بوارێـک بێـت، بەنموونـە: (شـێخی-پیـری) ئـاینی مـەزن و وەچەی(سـەیدایەتی) و مـەلای گـەورە گـەورە و زانـای داهێنـەر و قارەمـان و فەرماندە و سەرکردە و...تاد.

لەکۆنـدا تـاوەکو شەسـتەکانی سـەدەی ڕابـردوو، کەسـایەتی ئـاینی ڕێبازگـە و ڕێچکەی(قادری و نەقشبەندی) لەبرەو دابوو، شێخ لەبەر پایە ئایینیەکەی، پێگـەی کۆمەلایەتییەکەشـی بـەرز بـوو، بۆیـە خـەڵکانێکی زۆر بەشـەرەفێکی گـەورەیان دەزانی بە(هەویرە خوێیەکیش بێت) بگەنـەوە بـە شـێخ یـان خزمـەتکار و مورید و دەروێشی تەکیەکەی یان خانەقاکەی بن، ئینجا ئەگەر کەسێک بەداوە موویەکیش بیگەیشـتبوایەتەوە بـە شـێخ خـۆی پـێ هەڵدەکێشـا، ئەمـە لایەنـە ڕاسـتەقینەکەی ئیدیۆمەکەیـە، وەک ئیـدیۆمیش بـە کەسـێک دەوترێـت کـە لـەڕووی خزمایەتییـەوە زۆر دوور بێـت لـە کەسـێکی گـەورە و نـاودار و دیـار و خـاوەن پایـە، کاتێـک خزمایەتیەکەی دەخاتە ڕوو دەزانرێت هیچی ئەو کەسە مەزنـە نییـە بـە تـەوس و گاڵتەوە دەوترێت کورەبابە خزمی چی؟ خزمی خەزووری سەپانی شێخیە.

٥٢٣- خوێنی بۆ گەڕی دەشێت:-

خوێنی مرۆڤ لە زۆر ئیدیۆمدا شوێنی گرتووە وەکوو(بـەرخوێن، خـوێن بـەری

چاوی گرتووه، تا کوڕێک دەکەی بە پیاو، خوێنت دەبێت بە ئاو، خوێن نابێت بە ئاو، خوێنیان لە خوێنمدایە، خوێنمژە، خوێن تاڵ، خوێن شیرین،...تاد) لە هەر ئیدیۆمەی بۆ گوزارشتێک بەکارهاتووە، لێرەدا خوێنی پیس ئاماژەی پێدراوە لە دەمارەکانی کەسێکی گڕوو واتە نەخۆشی(گولی)، بەڵام لە ڕووی گوزارشتیەوە بە مانای مرۆڤێکی ناخ پیس دەوترێت، وتراویشە(پیسی بەپیسی دەڕوات) بۆیە ئەو کەسە ناخ پیسانە دەرمانن بۆ نەخۆشی گڕووتی و گولی، ئەو نەخۆشیە پیسە یەکێکە لە توک و نزاکانی کورد بە کەسی خراپ دەوترێت: (گەڕوگول بیت).
بەکەسێکی ناخ بۆگەنی و خوێن تاڵ و چەپەڵ دەوترێت: خوێنی بۆ گەڕی دەشێت، واتە زۆر پیسە گولی هیچ نییە لەچاویدا.

٥٢٤- خۆی لێ کردوین بە هەنارە شیرنە:-

ئەو ئیدیۆمەی بەشێوازیتریش دەوترێت: (خۆی لێ کردوین بە هەنگوینی شەمە تلێنکە)، هەردووک هەنگینی شەمەتلێنکە و هەنارە شیرنە دەگمەنن، مایەی خۆشحاڵی و شاگەشکەیی ئەو کەسانەن کە دەستیان دەکەوێت، لەبەر دەگمەنیش هەموو کاتێک بەردەست نین، ئەگەر لە ماڵە میران هەبووبن، بۆیە باشترین دیاری کوردەواری هەناری شیرین بووە و ئەویش بووە بەئیدیۆم (دەرێی هەناری شیرینی لۆ نەخۆش هینایە).
ئەو ئیدیۆمە بەکەسێک دەوترێت کە ڕێز لێگیراو و خۆشەویست بێت لەبەر هەر هۆکارێک بێت درەنگ ڕێک دەکەوێت سەر لە دۆست و برادەران و خزمان بدات بە گاڵتە ئامێزی و خۆشەویستیەوە پێی دەوترێت (لێمان بووە بە ئەستێرەی سیوەیل یان خۆی لێ کردوین بە هەنارە شیرنە).

٥٢٥- خێر بە خوێش، نەک بە دەروێش:-

دەروێش وشەیەکی کۆنی کوردی هەورامییە بەمانای کەسێک دێت کە خەریکی پاککردنەوەی دەروون وخودی خۆیەتی و خۆی لەکاروباری خەڵکی هەڵناقورتێنێ و لە ناکەس کاری دوور دەکەوێتەوە بۆ نزیکبوونەوە لە خودای تاقانە و پەرستراو، خوێش واتە خۆیی و خزم و کەس و کار، دەروێش بەهۆی پەرستشەوە بەردەوام چاوی لە خەڵکە تێشوویەک و قوتێکی ڕۆژانەی پێ بدرێت، هەرچی خزم و کەس و کارە بە هۆی بارودۆخێکی نەخوازراو و لەدەست نەبوو و سەرووی دەسەڵاتی خۆیدا هەژار و نەدار دەبن، ئینجا خێر و خێرات، چاکە و چاکەکاری لەگەڵ خزم

باشتره چونکه چاوناسه و چاوتان بەیەکتر دەکەویتەوه، هەرچی دەرویشە دێت و دەڕوات و کەمتر چاوتان بەیەکدی دەکەویتەوه بۆیە ووتراوه: (خێر بەخویش، نەک بەدەرویش).

٥٢٦-خوێنی بۆی دەبزوێت:-

لەسلێمانی و کەرکوک دەوترێت: (خوێن) و لە دهۆک و هەولێر (خین) و لە کۆیە (خوون) و لە خۆشناوەتیش (خووین)، خوێن لەو ئیدیۆمەدا بەکارهاتووە بۆ هەبوونی پەیوەندی خزمایەتی نزیک و ناوچەیی و ئاوایی و شار و تاد، زۆرجاران وارێکەوتووە کەسێک دەچێتە دڵتەوه و خۆشەویستیەکی سروشتیت بۆ دروست دەکات واهەست دەکەیت کەسێکی نزیکتە وەکو برا و پوورزا و کەس و کار و ئامۆزا و خاڵۆزا، ئەوە بووە بە ئیدیۆم بە هۆکاری خزمایەتی و خوێن، یارمەتی و هاوکاری یەکێک بکەیت دەوترێت:(خوێنی بۆی دەبزوێت-دەجولێت).

٥٢٧-خزمی جێژنانه:-

لەناو کوردەواریدا جەژنەکانی ڕەمەزان و قوربان، خەڵک وەکو سروتێکی ئاینی سەردانی یەکتری دەکەن و دەست و دەم و چاوی یەکتری ماچ دەکەن، جەژنە پیرۆزە دەکەن و ئەگەر بۆ ماوەیەکی زۆر دوو دۆست و دوو خزم یەکتری نەبینن بە گازاندە و گلەیی لە یەکتری، بە ئیدیۆمەوە بە یەکتری دەڵێن: خزمی جێژنانه ئەمەش ئەوە دەگەیەنێت کە کەم دیارن و درەنگیش سەردانی یەکتری دەکەن، بەتەوسەویشەوە دەوترێت: ماندوو نەبی خزمی جێژنانه.

٥٢٨-خۆشناو زوو سەریان گەرم دەبێت:-

خۆشناو، یەکێک لە هۆزە سەرەکییەکانی کوردە، مەڵبەندی سەرەکیان دۆڵەکانی(سماقوڵی و بالیسان و هیران و نازەنین و مەلەکان) و شارۆچکەکانی(کۆیە و ڕانیە و شەقڵاوە و هەریر و باتاس و سۆران و ڕواندزێ)یە، هەرچەندە بیروبۆچون وایە ناوی هۆزەکە لەدلگیری و خۆشی ناوچەکەیان هاتبێت(خۆشناو: واتە ناوچە و دەڤەری خۆش و دلگیر) لەناو کوردان واباوە زوو تورە دەبن بەتایبەت لەدوای نانی نیوەڕۆدا، بۆیە بووە بە ئیدیۆم و کینایە و درکە بەکەسانێک کەزوو هەڵدەچن دەوترێت: دەڵێی خۆشناوە زوو سەریان گەرم دەبێت.

٥٢٩-خۆڵی تاوستان، هەڵگرە بۆ زمستان:-

وتراویشـە: (خـۆڵی تاوسـان بـۆ زمسـان) یـان (کـەڤری هاڤینـان بـاڤێن کادینـان)، هـاوین وەرزی کشـتوکاڵ و کـارکردن و بەرهەمهێنانـە، زسـتانیش لـە مـانگی (بەفرانبار)ەوە لە وڵاتی کوردەواریدا وەرزی سستبوون و متبوون و شەوچەرە و سـۆپا داگیرسـانە، ئـەوەی لـە کەنـدوو و هەمبانـە و هیـزە و دیـزە و خـەرار و جواری هـەبێت تـا ڕەشـەمانگ(ڕەشـەمێ) هـەمووی وورده ورده خـەرج دەبێت و نامێنێت، بۆیە کورد وەکو ڕێزگرتنی وەرزی هـاوین و پڕ بایەخیەکەی وتویـەتی زۆر قەدری وەرزەکە بگرن و تاوەکوو: (خۆڵی تاوسان هەڵگرە بۆ زمسان).

٥٣٠-خوا نانی بڕیووە و پێغەمبەریش دۆ:-

نەبوونی و هـەژاری و بێ دەرەتانی دابەشبونێکە هـەر لەلایـەن خـواوە قەڵـەمی لەسەر دراوە بە گوێرەی بیر و باوەڕی ئـاینی بێت، ڕزق و ڕۆژوو هـەر لەلایـەن خوای گەورەوە دابین دەکرێت و وتراوە خوا ئاگای لەمار و مێرووە، بۆ خۆراک و زاد دابینکردن، ئینجا بـە کەسـێکی ڕووت و بێ ڕۆژوو و هـەژار و دەسـتکورت بـە جۆرێـک لـە گاڵتـە پێکردنـەوە دەوترێت هەنـدە هـەژارە: (خـوا نـانی بڕیـووە و پێغەمبەریش دۆ).

٥٣١-خواشی دەوێت و خورماشی دەوێت:-

شـاعیر و هۆزانڤـانی کـورد بەتایبـەت ئەوانـەی کلاسـیک و لـە حوجرەکانـەوە پـەروەردە بـوون، زۆربـەیان باسـی (دونیـا و قیامـەت) لـە هۆنراوەکانیانـدا بـەدی دەکرێت، لەو ئیدیۆمەدا خودا گەرەک بوون بۆ پەسلان و ڕۆژی دوایی و قیامەتـە و خورمـاش بـۆ قـوت و بژێـویی و دونیایـە، لـە کەسـێکیان پرسـیووە خورمـات دەوێـت یـان مێـوژ ئـەویش وتویـەتی: (خـورمژ) واتـە هـەردووکیان، ئیتـر ئـەو ئیدیۆمەش بۆ کەسێکە(دونیا و قیامەت)ی بوێت بە تەوسەوە دەوترێت: (خواشـی دەوێت، خورماشی دەوێت).

٥٣٢-خەلە فرۆش لە مەن دەپرسێت:-

خەلە فرۆش ئەو کەسەی گەنم و دانەوێڵەی دەفرۆشیت، مـەنیش پێوانەیەکـە (٢) دوو ڕەتڵە، هـەر ڕەتڵێک (٤٥٣) گرامە، کەواتە: (٩٠٦) گرامـە هـەر مـەنێک، ئـەوە لـە ئیـدیۆمی کوردەواریـدا بـەکارهاتووە، ئـەو مانایـە دەدات: هەرکەسـە و عـەودالی شتێکە، ئەو شتەش ڕێ و شوێنی خۆی هەیە.

٥٣٣-خۆی به داود بەگی جاف ناگۆڕێتەوە:-

داود بـەگی فـەتاح بـەگی جـاف (١٩٠٥-١٩٦٦) سـەرۆک هـۆزی جـاف بـووە، لەسـەردەمی پاشـایەتی لەسـەروبەندی پێکهێنـانی پەرلـەمانی عێـراق دوای کـۆچی ناوادەی براکەی (حەمەبەگی فەتاح بەگی جاف) دەبێتە ئەندامی پەرلەمان، ئێران و عێراق هـەژماریان بۆکردووە، ساڵی(١٩٥٩) نێوانی لەگـەڵ (عەبدولکـەریم قاسـم) تێـک دەچێـت و شـای ئێـران پێشـوازی لـێ دەکـات و وڵات بـەرەو ئێـران جـێ دەهێڵێت، ئەوە داود بەگی جافە، بووە بەئیدیۆم له (گـەرمیان) کەسێک خـۆی زۆر پـێ شـت بێـت و لـه بنەماشـدا هیچـی تیابەسـتە نـەبێت بەگاڵتـه و تەوسـەوە پێـی دەگوترێت: (خۆی بەداود بەگی جاف ناگۆڕێتەوە).

٥٣٤- خابوور،ئەویش ئابوور:-

خـابوور، ئـەو ڕووبارەیـە بـەناو شـاری(زاخـۆ) دا تێدەپـەڕێت، سـەرچاوەکەی لـەباکوری کوردسـتانەوە لەشـاری(هەکاری)یەوە سـەرچاوەی گرتـووە، هەنـدێجار بـە(فیشـخابوور) یـش دەناسـرێت چونکـە لـە سـنوری گوندی(فیشـخابوور) تێکـەڵ بەڕووباری(دیجلە-تیژ) دەبێت، بۆ کوردستانیان ئاوێکی زۆر و زەوەند بووە، هـاوین و زستانان هەر ئاوی پێداڕۆیشتووە، بۆیە زۆری ئاوەکەی بەنمونـە هێنراوەتـەوە بۆ ئـەوەی مـرۆڤ دەسـت بەپێداویسـتیەکانیەوە بگرێـت و بـەفیڕۆی نـەدات و ئـابووری پێوە بکات بۆیە کراوە بەو ئیدیۆمە جوانە: (خابوور، ئەویش ئابوور).

٥٣٥-خێری نییە، زەرەریشی بە پێی سەی:-

سەگی هەش بەسەر یەکجار لە کوردەواریدا ستایشی کراوە ئەویش تەنها بـە قسـە نەوەکوو (ئیدیۆم) کە دەوترێت: ئاژەڵێکی بـە ئەمەکە بۆ خاوەنەکـەی، بـەڵام هـەرچی ئیدیۆمی کوردانە لەسەر سـەگ لایـەنی خراپـی سـەگی وەرگرتـووە وەکو:(سـەی نـان بـدە، سپڵەی نـان مـەدە، سـەش بـەژنان ناوەڕێت، سـەگی لـە سـەگە، دەڵێـی سـەگی هاوشارە، سەگی هەڵەوەڕە، سەگی هار تەمەنی چل ڕۆژە، سەگی پێ سوتاوە، بەخوا سـەیە)، جگـە لەمـە نـاوی سـەگ لـە زۆربـەی جنێوەکـانی مـرۆڤ نـاوی بەخراپـە دەهێنرێت و وتراوە: سەگی سەگباب، سەگباب، سەی لەسە، هەڵبەت لـەو ئیدیۆمـەش هەر بەخراپە ناوی سەگ وەرگیراوە، سەگ کە خۆی ئاژەڵێکی گڵاو بێت، لـە زەرەر و زیان بەولاوە چیتری لـێ دەوەشـێتەوە، بۆیـە لێرەش سـەرکۆنەی سـەگ کـراوە و بەکەسێکی بـێ کـەڵک و بـێ خێـر و زیانبـەخش ووتـراوە: (خێـری نییـە، زەرەریشـی بەپێی سەی) واتە بێ کەڵکییەکەی قەیدی ناکات زیانەکەشی وەکو زیانی سەگ وایە.

٥٣٦-خۆ کانی ژنان نییە؟:-

لە ڕواندزێ دەوترێت:(خۆ کانێ ژنا نییە)، ژنگەلی هەموو ئاوایی لە کانی ژناندا کۆدەبوونەوە، دەنگوباسی جۆراوجۆری ئاوایی دەخرایەڕوو بەچاک و خراپیەوە، ئەوەی دەگوترا دووبارە ناکرایەوە هەر لە ژن خواستن و قسەو قسەلۆک و هەتا کار دەگەیشتە سەرجێیی و ژوان و قسەی تابۆ و...تاد، ئەو بێ تابۆییە لە کانی ژنان و حەمامی ژنان لە هەموو شوێنێک گونجاو نابێت و هەموو قسە و باسێک شوێن و جێگای خۆی هەیە و نابێت لە هەموو جێگایەک هەموو قسەیەک بوترێت بۆیە بۆ پەرچەکرداری قسەی نابەجێ و نەگونجاو لەگەڵ کۆڕ و دیوەخانان وتراوە: خۆکانی ژنان نییە؟.

٥٣٧-خۆ ڕەشمیری تەلانی ماویلیان نییە؟:-

گوندی ماویلیان جۆرە ترێ و مێوێکی ڕەشمیری نایاب و دانسقە و دەگمەنی هەیە و لە کوردستاندا ناوبانگی هەیە، ئەگەر کەسێک مەدحی شتێک بکات و ئەو شتە ئەو مەدحەی لێ نەیەت و لە باری نەبێت دەوترێت: خۆ ڕەشمیری تەلانی ماویلیان نییە؟.

٥٣٨- خێر لە قونێ سەی پەیدا نابی:-

سەگ لەکۆمەڵی کوردەواریدا بە گڵاو ناسراوە، ئینجا ئەگەر خۆی گڵاو بێت، دەبێت پیسترین شوێنی کە قونیەتی چۆن بێت؟ ئینجا ئەوە بووە بە ئیدیۆم و بەکەسێکی پیس و پۆخڵ و ڕەزیل و قرچۆک دەوترێت: (خێر لە قونی سەی پەیدا نابێت) واتە هێندە بێ کەڵکە هیچ سودێکی لێ پەیدا نابێت.

٥٣٩-خۆری لە دۆی خۆی کرد:-

لە شێوەزاری هەولێر و کۆیە خۆڵ بە (خۆر) گۆ دەکرێت، خواردنەوەی دۆ هەندێجار بە کۆی بەرهەمەکانی شیرەمەنیش بە (ماست و پەنیر و کەرە و...تاد) دەوترێت: دۆ، دۆ لەلای شوانکارەی کورد بژێوی ڕۆژانەی ژیانە، ئینجا ئەگەر دۆ خۆڵ و گڵی تێ بکەوێت ئەوا پیس دەبێت و بۆ خواردنەوە ناشێت و زیانێکی گەورە بەر ماڵە ڕەوەند و مەڕدارەکان دەکەوێت، بەخەساربوونی دۆیەکە، ئەو حاڵەتە ڕاستەقینە بووە بە ئیدیۆم، کەسێک کە بەهۆی قسەیەکەوە یان هەڵوێستێکەوە یان کارێکەوە زیانی بەربکەوێت و مەترسی بکەوێتە سەر بەرژەوەندییەکانی بەنیگەرانی و سوێ لێبوونەوە دەوترێت: بەخوای خۆری لە دۆی خۆی کرد واتە زیانی لە خۆیدا

و بەرژەوەندی کەوتە مەترسیەوە.

٥٤٠-خەڵوە ئەکێشێ، بەنگیش ئەکێشێ:-

بەنگ: بەری ڕووەکێکە، گیایەکی سەوزە و بەرووبومەکەی دەنک دەنکی قاوەییە و بەمادە بێ هۆشکەرەکان دادەنرێت، ئەوەی بیکێشێت سەرخۆشی دەکات و پێی دەوترێت: (بەنگکێش)، خەڵوە واتە: چلەنشینی سۆفیان کە بەتاک و تەنیایی ماوەیەک بە سۆفیگەریتیەوە ڕادەبورێرن، ئیتر ئەوە بووە بە ئیدیۆم و بەکەسێک دەوترێت: کە عەیبەی نەزانێت و بڵێت عەیبە لە بن عەبایە و شەرم و ئابڕوی نەبێت و لەسەرەوە خۆی بەکارێک خەریک بکات و لە ژێرەوەش کارێکیتر ئەنجام بدات بەتەوسەوە پێی دەوترێت: خەڵوە ئەکێشێ، بەنگیش ئەکێشێ.

٥٤١- خۆ کەعبە(کابە) کەچ نەبووە؟:-

کابە، ماڵی خودایە لەشاری مەککەی پیرۆزە لە عەرەبستانی سعودیە، ڕووگەی موسڵمانانە و بۆ فەڕیزەی حەج ساڵانە بە ملیۆنان موسڵمان لە تەواوی وڵاتانی دونیا ڕووی تێ دەکەن و یەکێکە لە شوێنە پیرۆزەکانی ئاینی ئیسلام، کەچ: واتە لار بوون و خواربوون.

خوای گەورە لە سورەتی(فیل) باس لە پاراستنی ئەو ماڵەی خۆی دەکات کە سوپای ئەبرەهەی حەبەشی هەوڵی گرتن و خاپوورکردنی داوە، لەو سورەتە پیرۆزەدا دەردەکەوێت کە کەعبە-کابە چەندە جێگەی بایەخ و گرنگی پێدانە لەلایەن موسڵمانانەوە، ئەو مەزنی و گرنگیەی کابە بووە بە ئیدیۆم و بۆ بە گەورە سەیر نەکردنی هەڵەیەک و بچووکردنەوەی کارێک یان بابەتێک و بەئاسایی وەرگرتنی دەوترێت: بابە مەیکەنە هەڵڵا شتەکە ئەوەندە گەورە نییە خۆ کابە کەچ نەبووە؟.

٥٤٢-خۆ لە باتی خوێن نەهاتووە؟:-

خوێن: خوێن و خون و خین لە کۆیە دەوترێت: خون بایی نییە، لە هەولێریش دەڵێن: خین بایی یان بەرخوێن، لە کەلتوری کۆنی گەلاندا ژنان و کچان هەندێجار وەکو کاڵا و کەلوپەل سەیر کراون و بوون بە میراتیش لە هەندێ نەتەوە و بیروباوەڕدا، لە کوردستانیش بۆ خزمایەتی و کوژاندنەوەی ئاگری (خوێن بە خوێن) و دوژمنداری لە بری خوێن و تۆڵە سەندنەوە بەهای خوێن ڕژان کیژ و کچان بوون، لە ئاشتەواییدا کچان لەبری خوێنی پیاوان دراون بە برا یان مام یان باوکی کوژراوەکە بەو کچەش وتراوە: (بەر خوێن یان بەدەل خوێن)، هەندێک لەو کچە

بەرخوێنانە لەلایەن خەزورانەوە زۆر ئەزیەتی دەروونی دەدران و کاروباری قورس و وەچە خستنەوەی زۆریان پێ دەکرا، ئەو واقیعە کۆمەلایەتییە بووە بە ئیدیۆم و لە کاتی چەوساندنەوە و زولْم و ستەمکردن و لێدان و کاری قورس پێکردن و زەحمەتکێشی بە ژنان بە نیگەرانیەوە وتراوە: خۆ لە باتی خوێن نەهاتووە؟.

٥٤٣-خۆی ڕەق کرد:-

هەندێ ئیدیۆم بە هۆی پێشکەوتنی مرۆڤەوە پەیدا دەبن، لە سەردەمانی زوو دەرزی و شریقەی کوتان و نەخۆشی نەبوون، هەروەها کامیرای وێنەگرتنیش بەو شێوەیەی ئەمڕۆ هەیە نەبوو، هەموو مرۆڤێک لە کاتی دەرزی لێدان و لە کاتی وێنەگرتندا هەندێک خۆی ئامادە و ڕەق دەکات، ئەوە بووە بە ئیدیۆم و بۆ گاڵتە و گەپ و فشەکردن بە کەسێک کە کاری(جدی) و ڕێک وپێکی لێ ناوەشێتەوە، ئەگەر بیەوێت خۆی ڕێک وپێک بکات بەتەوس و گاڵتەوە پێی دەوترێت: خۆی ڕەق کرد.

٥٤٤- خۆ نانکردنی تیری نییە؟:-

لە دەربەندیخاندا گوێم لەو ئیدیۆمە بوو کە هاوشاریانی ئەو شارۆچکەیە لەکاتی ئاخاوتندا لەگەڵ یەکتری بەکاریان هێنا، هاوشێوەی ئەوەشم بیستووە کە دەوترێت: خۆ قوڕکاری نییە؟ یان قوڕ شێلان نییە، نانکردنی تیری کە ئەرکی ژنان و کچانە، زۆر ئەرک و زەحمەتی خۆی هەیە، هەر لە هەویر شێلان و ئەنگوتک کردن و پانکردنەوەی بە تیرۆک و کەوڵ و دووکەڵ و هالاو و گڕی زمانەی ئاگر و ...تاد، هەموو ئەمانە بە ئاسانی جێ بەجێ ناکرێن، سەرباریش ڕۆژانە حاڵەتی نانکردن دووبارە دەبێتەوە، ئینجا لە دەوروبەری شارۆچکەی دەربەندیخان ئەگەر کارێک قورس نەبێت و بوترێت دەتوانی چایەیەک ئامادە بکەی ئەوانیش کارەکەیان زۆر پێ ئاسانە و بەدڵفراوانیەوە دەڵێن: خۆ نانکردنی نانی تیری نییە؟.

٥٤٥-خەتی خوار لەبن سەری گای پیرە:-

لەدێر زەمانەوە میللەتی کورد جوتی بە گای کردووە و بەو گایەش وتراوە: گاجوت، دوو گاجوت گاسنەکەیان ڕادەکێشا، ئەو گایەی کە پیرە و بەساڵاچووە لەلایەک ئەزمونی هەیە و لەلایەکیتریشەوە فرت و فێڵ دەزانێت، ئەگەر ڕای لەکاری جوتکردنەکە نەبێت بەخواروخێچی دەڕوات و خەتی جوتکردنەکە خوار دەکات کە

ئەمەش مەبەستی جوتیار نییە، کە خەتی جوتکردنی زەوییەکەی خوار بێت، هەڵبەت ناچار دەبێت جوتەکە ڕاگرێت، سەر لەنویَ لەسەر خەتەکەوە دەست پێدەکاتەوە و جوتیارەکە تەواو ماندوو دەکات، لەناو کوردیشدا، ئەمە کراوە بە پەند و کاتێک کێشە و گیروفتێک چارەسەر نابێت و گەنج و لاو دەکەونە شەڕ و ئاژاوە و کوشتار و ناحەزی و دوژمنداری دوور و درێژی لێ دەکەوێتەوە، پیاوە بەتەمەن و ئەزموندارەکان و بەساڵاچووەکان ڕۆڵیان لە ئاژاوەکەدا هەیە بۆیە وتراوە: خەتی خوار لەبن سەری گای پیرە.

٥٤٦-خوی شیری هەتا پیری:-

ئەوەی بەمناڵی فێری ببیت زۆر ئاسان نییە دەستبەرداری ببیت، ئینجا هەر کارێک بێت، بۆیە ئەو ئیدیۆمە بەکەسێک دەوترێت کە کارێکی لێ بوو بێتە خوو و زۆر دووبارەی بکاتەوە و پێی چارە نەکرێت هەر لەگەڵی دەڕوات تا کۆتایی تەمەنی.

٥٤٧-خۆشە پیاو گارانی بێت:-

گاران، ڕانە گایە، لە لەوەڕگە و ئاو و شوێنی حەوانەوە و کاتی زاوزێ بەو لاوە بیر لە هیچیتر ناکەنەوە، ئەمانەی بۆ دابینکرا ئیتر ژیانی مەیسەر بووە، ئەوە کەسێک دەیڵێت کە زۆر بیر بکاتەوە و لێکدانەوە بۆ شتە دزێوەکانی کۆمەڵگا بکات و بیەوێت بەدڵی خۆی چاک بکرێن و چارەسەریان بۆ بدۆزێتەوە، کەچی ڕۆژانە کاری دزێوتر دێتە ئاراوە و خەم و خەفەتی زیاتر دەکەن بۆیە ناچار دەڵێت بەخوا: (خۆشە پیاو گارانی بێت).

٥٤٨-خڕناز دەکات:-

ئەم خڕنازە لە سوڕانەوەی نێرەکەر بە دەوری ماکەردا هاتووە لە بنەچەدا (نێرەکەر تۆڕی)یشی پێ دەوترێت ئینجا مرۆڤ ئەم هەڵوێست و سیفەت و کارەی نێرەکەری بەکارهێناوە بۆ تێپەڕینی کچێک بە بەردەم کۆمەڵە کوڕێک و یەکێک لە کوڕەکان بە دەنگێک یان جولانەوەیەک خۆی دەربهێنێ بەنمونە بڵێت ئەی هاوار یان بە قوربانی خواکەت بم بەو شێوە دەرهێنانە دەوترێت: (خڕناز) کردن.

٥٤٩-خشت نانە بەر ئاو:-

خشت: لە گرتنەوەی قوڕ و تێکەڵکردنی(ئاو و کا) دا دروست دەکرێت، ئینجا بۆیە ئەگەر خشتێک بخەیتەوە بەر ئاو ئەوا شیتەڵ دەبێتەوە بۆ قوڕ و ئاو و کا،

واتـه ڕیسـەکه دەبێتـەوه خـوری، بۆیـه کارێـک مەیسـەر نـەبێت و نەگاتـه ئـەنجام دەوترێت وەک خشت نانه بەر ئاوه هیچی لەجێ شین نابێت.

٥٥٠-خوا له گۆڕخانانی بەزیاد بکات:-

گۆڕخانان، مردوانن و ئەوانـەی لـه گۆڕسـتانەکان نێژراون و مستەگڵێک چاوی داپۆشـیوون و لـه دوو گـەز زەویـدا ڕاکشـاون و خـەوتوون، لەئارامگـه و گلکـۆی خۆیـانن، لـەزمانی کوردیـدا دوو پاشـگر هەیـه کـەناوی داڕێـژراوی گۆڕسـتان، گۆڕخانه سازدەکەن ئەوانیش(ستان، خان)ە، بەڵام پاشگری(ستان) باوتره و زیاتر بـەکاردێت لـەم وشـەیەدا، بـەڵام پاشـگری(خان)یش لەوشـەی تـردا چالاکـه وەکو(کتێبخانـه، چایخانـه، مەیخانـه، سەرتاشـخانه، قەحپەخانـه، فرۆکەخانـه، چێشتخانه، کەبابخانه، چاپخانه...تاد) بۆ گۆڕخانەش لەوسیەتی قانعی شاعیریشدا زۆر بـەجوانی هـاتووه کـه دەفـەرموێت: ڕۆڵـه هـەرکاتێ کـەوا مـن مـردم، لـەناو (گۆڕخانـه) تەسلیمت کردم، ئینجـا سـەردەمانێک گۆڕنشینانیش لەژیانـدا بـوون و هـەوڵ و کۆشـش و تێکۆشـانیان هـەبووه و هەنـدێکیان گوریسـیان لـەبن دونیـا ڕاخستووه و میراتێکی باشیان لـه دوای خۆیـان جێهێشـتووه بۆ بـووک و زاوا و کوڕ و کچەکانیان، هەندێجار وارێک دەکەوێت میراتگرێکی هەژار چ زاوا چ بـووک و کـوڕ و کـچ و کچـەزا و کـوڕەزا.. تـاد سـودێکی بـاش لـەو میراتـه وەردەگـرن و ئەگەر کەسێک بڵێت ئێوه شـوکر دەوڵەمەنـدن ئـەوانیش دەڵێن دەوڵەمەنـدی چـی؟ خـوا لـه گۆڕخانـانی بـەزیاد بکـات واتـه تـەنیا(میرات)مان بـۆ بـەجێماوه ئەگـەرنا خۆمـان هیچمـان نییـه، ئـەوه بـووه بـه ئیـدیۆم و ئـەو کەسـەی بـەهۆی میراتـەوه شتێکی چنگ کەوتووه دەڵێت: (خوا له گۆڕخانانی بەزیاد بکات).

٥٥١-خۆ کەس بەدرۆیێ نەمردیه؟:-

له کوردەواریدا لـه سـەر درۆکردن ئیدیۆمی زۆر پێکهاتووه وەکو:- پـەتی درۆ کورته، سـەر سەدەی درۆ کورته، درۆزن ئاگر لەماڵی بـەربێت کـەس بـاوەڕی پـێ ناکـات، لـه هـەموو ئیدیۆمەکانـدا درۆزن و درۆکـەر سـەرکۆنه کـراوه، بـەڵام لـەو ئیدیۆمـەدا ڕێ بـەدرۆکردن دراوه بـۆ بەرژەوەنـدی و لایـەنی ئـەرێنی و سـوود گەیانـدن و ئاشـتەوایی و پێکهێنانـەوەی دوو لایـەن، هـانی کەسـێک دەدرێـت بـۆ ئـەوەی درۆیـەکی بەرژەوەندییانـه(درۆی مەسـڵەحەت)بکات و وتـراوه: خـۆ کـەس بەدرۆیێ نەمردیه؟

پیتی (د)

٥٥٢-دەڵێی گای بنەیە:-

ئەم ئیدیۆمە لەناو کوردان بەکاردەهێنرێت بۆ کەسێک کە تەمبەڵ و تەوەزەڵ و زۆر خۆر و قین و ڕق و کینە و بوغزی لە دڵ بێت، چونکە گای بنە لە گێرەدا شوێنی سوڕانەوەکەی زۆر کورت و کەمە بەو هۆیەوە دەلەوەڕێت و تەمبەڵی دەکات و مۆن دەبێتەوە، ئەوەی ئەرکی قورسە گای سەر پەڕگانە زۆرتر دەجوڵێتەوە و ئەرک و قورسایی زۆری دەکەوێتە سەر ناتوانێت تەمبەڵی بکات و کاوکۆتی ژێر سمکۆڵانی و جەنجەڕی خەرمانەکە بخوات و مۆنیش نابێتەوە یەکبینە دەجولێ.

٥٥٣-دەسماڵ سپی، سابوون بە قەرز:-

بەکەسێکی پۆشتە وپەرداخ و جل وبەرگ ڕێک و خاوێن دەوترێت: کە خودا پێداو نەبێت و هەژار بێت و ڕزق و ڕۆژووی ڕۆژێک لەدار بێت و ڕۆژێکیش لەخوار بێت و نانی بەدۆی ڕانەگات کەچی بەردەوام جل و بەرگ و دەسماڵەکەی خاوێن و پاک بێت و بەپارەی خەڵکی بەدەستی کەوتبێت.

٥٥٤-دەڵێی لە بازیان لەوەڕایە:-

دەشتی بازیان لەوەڕگایەکی باشی هەیە و ئەگەر ڕەشەوڵاغ و مانگا و نێرەکەری تێدا بلەوەڕێت ئەوا بەهێز و خورت و ملهوڕ و چاوسور دەردەچن، ئەو ئیدیۆمە بۆ کەسێک بەکاردێت ئەو خاسیەتانەی هەبێت.

٥٥٥-دەڵێی کەری دێزەیە:-

ئیدیۆمێکە بەکاردێت بۆ کەسێک کە بەرژەوەندی خۆی بخاتە ژێر پێیەوە دژی خاوەن و خودان و بەخێوکەری واتە بەهەڵدێرانی خۆی ڕەزامەندە نەوەک بە قازانجی خاوەنەکەی.

٥٥٦-دەم دەخوات، چاو شەرمەزارە:-

لەکوردەواریدا نمەک گیر بوون زۆری لەسەر باسکراوە، نمەک واتە مانەوە و حەوانەوە و نان خواردن لە ماڵی کەسێک، ئەو کەسانەی ڕەسەن و دسن بن لەناو کوردان ئەگەر دزیش بن گەر نمەکی ماڵێک بکەن دزی لێ ناکەن، واتە دەم خواردی ئیتر چاو شەرمەزار دەبێت و نابێت چاوت بەرامبەر ئەو ماڵە(قایم) بێت و دەست بۆ ناموس و سەروەت و سامانیان بەریت و هەر کاتێکیش کارێکیان پێت بوو دەبێت خۆت بەشەرمەزاریان دابنێیت و کارەکەیان بۆ رابپەڕێنی، بۆیە کاربەدەستی ڕەسەن لەکاتی ئەرک و دەوامدا هیچ جۆرە داوەتێک(قبوڵ) ناکات چونکە دەزانێت دەم بخوات چاو شەرمەزارە.

٥٥٧-دەڵێی بەری مەلا ژنە:-

ئیدیۆمێکە لەنێو کوردان دوای بڵاوبونەوەی ئاینی ئیسلام هاتۆتە ئاراوە، چونکە (شەرع و سولح و فتوا و ناشتن و تەلقین و پێش نوێژی و...تاد) کاری مەلا بووە و مەلا ژنیش زۆرترین خزمەتگوزاری کراوە و (بارەدار و کەڵەشێر و سەرفترە و زەکات و سەرسواق و باراش) و هەموو کارێکیان بە هەرەوەزی بۆ کراوە ئەوەی لەسەر مەلا ژن پێویست بووە بیکات تەنها سەرجێگە و خۆشوشتن و پاک و خاوێنی بووە بۆیە ئەگەر شتێک پاک و(تەمیز) بێت لە کوردەواری پێی دەوترێت: (دەڵێی بەری مەلا ژنە).

٥٥٨-دەڵێی سەی پێ سوتایە:-

بنی پێی سەگ و پشیلە و شێر و پڵینگ گۆشتێکی نەرمە، سەگ لە قرچەی گەرما و هاوینێ زۆر حەز دەکات بچێتە بەر سێبەر و ناو زەلکاو و شوێنی تەڕ و نمرگە، چونکە گەرما زۆر تێنی بۆ دەهێنێت و بنی پێشی بەهۆی داخبوونی زەوی دەسوتێت و لەبەر گەرمی خاکەکە و سوور بوونەوەی ژێر پێیەکانی یەک بەخۆی غار دەدات، ئەوە بووە بە ئیدیۆم بەکەسێکی گەڕۆک و یەکبینە لەگەڕان بێت و جەم و دەمی نەبێت و لە هەموو شوێنێک ئامادە بێت، بێ حەجمان و ماڵانگەڕ لە هیچ شوێنێک ئارام نەگرێت دەوترێت: بووە بە سەگی پێ سووتاو یان دەڵێی سەگی پێ سوتایە.

٥٥٩-دونیا کاروان سەرایە:-

ئیدۆمێکە بۆ بەکەم سەیرکردنی دونیای فانییە، واتە دونیا کورتە و جێگەی ئومێد نییە تا سەر بۆ کەس نامێنێت، کاروان سەرا: واتە ئەو خانەی کە شەو و ڕۆژێک تێیدا دەمێنیەوە و دوای سەرفکردنی کەڵ و پەلەکانت خانەکە و کاروان سەراکە جێ دەهێڵیت و دوای تۆ کەروباری تر دێتە کاروان سەراکەوە.

٥٦٠-دەڵێی ورچی گەمە نەکەرە:-

ئیدیۆمێکە بۆ کەسێکی تەمبەڵ و تەوەزەڵ و بێ کار و گەڵحۆ بەکاردەهێنرێت، واتە ئەو کەسە هەم وەک ورچە ئینجا ئیشیش ناکات چونکە ئەگەر ورچ نەجوڵێتەوە ئاژەڵێکی ڕەزا گران و قورس و بێ فەڕ دیارە.

٥٦١-دەڵێی گیسکی بە تەگەیە:-

گیسکە مێ کە بەتەگە هات قاڕەقاڕی بۆ تەگە دەگاتە کەشکەڵانی فەلەک و خۆی بە دار و بەرد دا دەدات، تا نەگاتە تەگەی خۆی ئارامی لێ هەڵدەگیرێت، حریتە و قاقای پێکەنین و گەمەبازی و بەرزەفت نەبوونی کچە عازەبیش لەکوردەواری دا پێی وتراوە: دەڵێی گیسکی بە تەگەیە.

٥٦٢-دامێن هەڵکراوە:-

دامەن هەڵکراوە، ئیدیۆمێکە بەکاردەهێنرێت بۆ ئافرەتێک پێچەوانەی ئاودامانە، بێ حەیایە و دەتوانێت بۆ پەردەپۆشکردنی تاوانێک دامێنی خۆی بەڕەڵلا بکات و کراسەکەی لە کۆڕ و قەرەباڵغی هەڵبداتەوە و شوێنی شەرمی بخاتە ئەو ناوەوە.

٥٦٣-دەم شڕی دەم حیز:-

ئیدیۆمێکە بۆ کەسێک بەکاردەهێنرێت کە هیچ نهێنی و قسەیەک نەپارێزێت و زوو بڵاوی بکاتەوە، شڕیش گوزارشتە لە تورەگەیەک یان هەگبەیەکی دڕاو کە ئەو شت و مەکەی تێیدایەتی بەهۆی شڕۆڵیەوە هەمووی دەڕژێت و هیچی لەناو نامێنێتەوە، گفتوگۆ و ئاخاوتنەکانیشی هەمووی قسەی قۆڕ و بێ مانا و لەجێگەی خۆیدا نییە و شەرمیش لە وشەکان ناکات بەگوێرەی شوێن و جێگە و کۆڕ و کۆبونەوەکان بەڵکو ئەوەی بکەوێتە سەر زاری وەک تیر دەیهاوێژێت.

٥٦٤-دەڵێی کوڕە بەشەیە:-

کوڕەبەشە ئاژەڵێکی شیردەری بچوکە و ڕەنگی بازییە واتە ڕەش وسپی بەڵەکە، زۆر جوانە و حەزدەکەیت ماوەیەک سەیری بکەیت و کورد وتەنی

لەدیدەنی تێر نابیت، بۆیە ئەگەر کوڕە گەنجێک یان منداڵێک هەتاوەکوو پیاوێکیش کەشخە و جوان بێت پێی دەوترێت: دەڵێی کوڕە بەشەیە.

٥٦٥-دەڵێی بەرخی دایک مردووە:-

بەرخێک دایکی مردبێت تێر شیر ناخوات و قرغ و لەڕ دەرسکێت و جۆی هەموو دونیای پێ بدەیت هەر پێوەی دیار دەبێت، ئەمە بۆ کەسێک بەکار دەهێنرێت کە لاواز و بێ تەنگ و تۆش بێت.

٥٦٦-دەڵێی کیرە سەیە دەلەرزێت:-

سەگ ئاژەڵێکە هەندێک لەرزۆکی هەیە دیارە مرۆڤ تێبینی لەسەر کیریشی داوە لەکاتی دەوری دێڵە بە با، کەوا لەرزۆکە، ئەم ئیدیۆمە لەکاتێکدا مرۆڤ دەریدەبڕێت کە کەسێک زۆر بترسێت پێی دەوترێت: (دەڵێی کیرە سەیە دەلەرزێت).

٥٦٧-دەڵێی سنگە تەرەی:-

تەڵە، شێوازێکی ڕاوکردنی گیانەوەرانە مرۆڤ لە دێر زەمانەوە بەکاریهێناوە، ئینجا ئەو سنگەی کە بۆ ڕاگرتن و مانەوەی تەڵەکە بەکاردەهێنرێت دەبێت ئەوەندەی هێز هەبێت کە گیانەوەرە نێچیرەکە نەتوانێت هەڵیقەنێت و بە تەڵەکەوە بڕوات دوای تەقینی تەڵەکە، سینگەکە مێخێکی بچوک و کورتە، ئەم دەربڕە بۆ کەسێکی کورەبنەی کورتەباڵای زۆر زان و فێڵباز بەکاردەهێنرێت.

٥٦٨-دیارە دوعای شێخی گوندی قبوڵ نییە:-

ئەمە لەوەوە سەرچاوەی گرتووە: (گۆلکی خۆماڵی نابێ بەگا) واتە کەسی خۆت وەک نان دەناسی و لە منداڵییەوە بەیەکەوە بوون و کەموکورتیەکانی و پۆخڵەواتی دەزانی بۆیە بەهیچ شێوەیەک تا بێگانەیەک یان کەسێکیتر هەبێت پەنا بۆ شێخی گوندی خۆت نابەیت و پێت وایە شێخایەتییەکەی عەیار نییە و قەردی حەوت مەملەکەت دەکەیت بۆ سەر قەڵەمانەی شێخی گوندێکی تر.

٥٦٩-دێگەڵە و قوندەریان نەگۆتییە:-

دێگەڵە لە کۆندا دەوترا: دێگەرە، بەر لەوەی لەسەرەتای حەفتاکانی سەدەی رابردوو بکرێتە شارەدێ (ناحیە) گوندێکی بچوکی ناو گەلییەک بووە و لە چەند ماڵێکی ئاژەڵداری و ڕەوەندی پێکهاتووە، شوێنی بچوکیش ناتوانی خۆتی تێدا بشارییەوە بە پۆخڵەوات و حیزی و دزی و قوندەری جێگەت نابێتەوە، کورت و

کرمانجی ناتوانی لە شوێنی بچوک خوێڕیایەتی بکەیت بۆیە وتراوە: (دێگەڵە و قوندەریان نەگۆتییە).

٥٧٠- دەرێی لە قەبرایە:-

قەبر یان گۆڕ چاڵێکی قووڵە و بە خاک دادەپۆشرێت، لە ئایینە ئاسمانییەکاندا دوا مەنزڵی دونیایە و سەرەتای بەرزەخە، کراوە بە ئیدیۆم لە شارۆچکەی دەربەندیخان بە کەسێک کە ئاگاداری هیچ نەبێت دەوترێت: دەرێی لەقەبرایە.

٥٧١-دوو قوز و دوو قونە:-

پیرەژن بە مەلای مەشهوری گوتبوو (قوز) لەپێشەوەیە یان لە دواوە؟، کاتێ مەلا گوتبوی لە پێشەوەیە جاشکانی نیشانی دابوو، کە جاری دووەم دەپرسێتەوە لە کوێ یە ئەوجارە وتبوی دواوە، کەچی لە پێشەوە پێی نیشان دابوو، هەر کەسێک پێی بوترێت: (دوو قوز و دوو قونە) واتە نەگرەوەی لەگەڵ دەکرێت و نەقسەشی لەگەڵ دەکرێت بە ئامانی خوای لێی نابەیتەوە.

٥٧٢-دۆشاو بە گونت لە جێی بێ ئاو:-

دیارە دۆشاو بڕژێتە سەر گون بەتایبەت لە شوێنێکەوە کە ئاوی لێ نەبێت هەموو موی دەوروبەریشی بەیەکەوە دەنوسێنێت و مێروڵە(کێرکە) و گەرد و تۆز و ڕملی پێوە دەئاڵێت و کەس بەحاڵیەوە نەبێت، ئەمە بۆ ئەنجامدانی کارێک بەکاردەهێنرێت کە کارەکە دروست و گونجاو نەبێت و لە جێگەی خۆیدا نەبێت، لەلایەکیتریشەوە ئەو کەسەی کارێکی نیوەچڵ بکات لەبەر کەم فامی و عەقلی پێی دەوترێت: دۆشاو بە گونت لە شوێنێکی بێ ئاو.

٥٧٣-دەڵێی بارۆکەی نەگایراوە:-

لە سلێمانی دەوترێت دەڵێی: (فەقێی نەگایراوە) لە شێخ بزێنی خوارووش ئەگەر میوانێکی ئازیزیان بێت خاوەن ماڵەکە بە کابانی ماڵ دەڵێت: (بارۆکەیەکی نەگایراوی) بۆ سەربڕە، بارۆکە، جوجکە یان جوجەڵە تەمەنی زیاتر لە(٦) مانگ بەسەرەوە بۆ(١٢) مانگی ئەگەر مێ بێت پێی دەوترێت: بارۆکە، هێشتا کەڵەشێر پێیدا نەفسیووە(نەیگاوە)، لەهەردوو ئیدیۆمدا مەبەست پۆشت و پەرداخی و خاوێن و باوێنی و ناسک و نازدارییە.

٥٧٤-دەڵێی پیرەژنە جوی گایە:-

دەشوترێت: (دەڵێی جو گایتی) وشەی (جو) لەناو کوردان بۆ پەیڕەوانی ئاینی ئاسمانی یەکتاپەرستی و شوێنکەوتوانی (موسا)ی پێغەمبەر (د.خ) بەکاردەهێنرێت، بەڵام هەندێجاریش وەک ناوێکی سوک بەکاری دەهێنن بە بارگاوی بوون بە ئاینی ئیسلامەوە زۆر کەم و کورتی بۆ ئەوان دەگەڕێننەوە وەک ئەگەر کەسێک زۆر ترسنۆک بێت پێی دەوترێت: (دەڵێی جولەکەیە)، مرۆڤ دوای خۆ خاڵیکردنەوە چ بە پیرەژنە جو بێت یان بە پیرەژنە موسڵمان ماوەیەکی دەوێت بۆ ئەوەی بەگوڕ و تینەوە لە کۆڕ و کوبونەوە و ناو کۆمەڵ بە گەشی و جوانی ببینرێتەوە، واتە خاو بویتەوە، لەلایەکیتریشەوە دەڵێی جو گایتی هەمان حاڵەتی یەکەمە چ بۆ گانکەر چ بۆ گایراو، ئینجا لێرەدا ئەگەر دڵیان کەسێک نەگرێت لە کۆڕ و کۆبونەوەیەک و ئەویش لە شوێنی خۆی هیچ نەکات و هیچیش نەڵێت پێی دەڵێن سەیری سەیری دەڵێی: پیرەژنە جوی گایە یان دەڵێی جو گایتی.

٥٧٥-دەریا بە دەمی سەگ گڵاو نابێت:-

کورد و جیهانی ئیسلامی سەگیان پێ گڵاوە، هەر کاتێک بەرکەوتنیان لەگەڵ هەبێت ئاوەگڵی خۆیان دەکەن، ئیتر ئەم حاڵەتە بووە بە(جنێو) گڵاو واتە: کەسێکە ئەگەر بەری بکەویت زۆر پیسە و پێویستە خۆت لەو پیسیە دەرباز بکەیت، بەڵام دەمی سەگ کە دەیژەنێتە دەریایەکی گەورەوە هیچ لە خاوێنی دەریا ڕوونادات چونکە دەریا هێندە فراوانە لیک و زاری سەگ بە بای گوێشیا نایەت، ئەم ئیدیۆمە بۆ کەسێک بەکاردێت کە زۆر بە توانایە لە بوارەکەی خۆیدا و لێرە و لەوێ خەڵکانێک بوختان و درۆ و دەلەسەی دەدەنە پاڵ و بەمەش نیگەران دەبێت و لە کارەکەی سارد دەبێتەوە و یەکێکیش بەو ئیدیۆمە دڵی دەداتەوە و دەڵێت: دەریا بە دەمی سەگ گڵاو نابێت.

٥٧٦-دونیا لە ویرە ویرە، کۆسە لە بەندەی کیرە:-

دونیا لە خراپبوونە و کاوڵ دەبێت کەچی لەو لاوە خەڵکانێک هەر بیر لە بەرژەوەندی خۆیان دەکەنەوە و دەیانەوێت بەو دەرفەتە چاوتێ بڕین و نیازە گڵاوەکانیان جێبەجێ بکەن و خواستە تایبەتەکانیان دابین بکەن ئەم ئیدیۆمە بۆ ئەوە هاتووە دونیا یەک پارچە بووە بە ئاگر کەچی کۆسە دەیەوێت ئاگری کێری دابمرکێنێتەوە.

٥٧٧-دونیا له خرابونه دوو سواریش له جەردەیی دەگەڕێن:-

دونیا بووه به وێرانگەیەک کەچی لەو لاشەوه هەندێک کەس هەن تازه خەریکی تاودانی ئەسپەکانیانن و خێر لەو وێرانکاریه دەبینن، ئەم ئیدیۆمه بۆ کەسانێک بەکاردێت که بارودۆخ نا ئارام و ئاڵۆز بێت کەچی داواکاری بۆ کارێکی ئاسایی خۆیان دەکەن.

٥٧٨-دەزانێت چەند موو به قنگییەوه هەیه:-

ئیدیۆمێکه بەکاردەهێنرێت بۆ کەسێک که بەخۆیەوه بنازێت و خۆی هەڵبدات و هەڵبکێشێ لە ڕاستیشدا توانا و خاسیەت و ئەدگارەکانیشی بە دیارەوه بن و بزانرێت بایی چەندن، ئەمەش زیاتر به تەوسەوه بەکاردەهێنرێت کاتێ یەکێک زیاد له پێویست خۆی هەڵ بدات پێی دەوترێت دەزانرێت چەند مو به قنگتەوه هەیه.

٥٧٩-دەست له گونان درێژ دەکاتەوه:-

ئیدیۆمێکه بۆ کەسێکی بێ کار و بێ دەسەڵات بەکاردەهێنرێت، واته ئەو کەسه یان ئەو پیاوه هیچی به دەستەوه نییه و بێ کاره و دەستی بەرەڵلایه و لەو لاو لەو لای گونی دەنێت و هەڵی دەتەکێنێت له هەورامانیش ووتراوه بۆیه تەسبێح هەڵدەگرین چونکه ئەگەر دەست بەتاڵ بێت یان له کونەلوتی دەنێی یان گونی پێ هەڵدەپەشێوی یان شەپاندنی گونی پێ دەکات.

٥٨٠-دەڵه دێوێکه بۆ خۆی:-

دێو گیانەوەرێکی ئەفسانەی ناشیرین و قێزەونه، ئینجا دەڵەش واته مێینەی ئەو گیانەوەره ئەفسانەیه، ئەم ئیدیۆمه بۆ ژنێکی زەبەلاحی گەوره بەکاردەهێنرێت مەبەست لێی سووککردنیەتی کاتێ پێی دەوترێت: (دەڵه دێوێکه بۆ خۆی).

٥٨١-دەڵێی ئالەت کراوەته قنگی:-

کەسێک جموجۆڵی زۆر بێت و دانەسکنێ له هیچ زەوییەکی خودادا گیر نەبێت و له هیچ شوێنێ نەوەستێ به تەوسەوه پێی دەوترێت: دەڵێی ئالەت کراوەته قنگی.

٥٨٢-دونیا هەوا و هەوەسێکه، هەر ڕۆژەی لەسەر تەرەسێکه:-

له کوردەواریدا زۆر جار ووتراوه: (دونیا پێچی مێزەره، هەر ڕۆژەی لەسەر کەسێکه) واته دەورانی فەلەک بەردەوام دەبێت و هەر ڕۆژەی نۆرەی کەسێکه

بێتـە نێویـەوە، یـان ووتـراوە: (دونیـا بـۆ کـەس نـامێنێ) وەک مـەحوی گـەورە شـاعیریش فەرمویەتی(دونیایـەکی چ پووچـە لـە زەرفـی بـەتاڵ دەچـێ) ئینجـا لـەو ئیدیۆمەی سەرەوە مەبەست ئەوەیە هەوا و هەوەسی دونیا کاتییە ئەوەندە ناهێنێ کەشـخەیی و لاف و گـەزافی پێـوە لـێ بـدەی بـەڵام خـەڵکی کلاوچـی و نـەفام و لەبارانەبوو و تـەرەس بـەو هـەوا و هەوەسـە لاف لێدەدات بۆیـە بـە تەوسـەوە لـە کوردەواریدا وەک کینایە وتراوە: (دونیا هـەوا و هەوەسێکە، هـەر ڕۆژەی لەسـەر تەرەسێکە).

٥٨٣-دەڵێی فاتەی سورەبانە:-

سـورەبان: گوندێکـە لـە بنـاری سـورکێوی ناوچـەی شـارباژێڕ، دەڵێـی فاتـەی سورەبانە، خوازراوە بۆ کەسێک یان ژنێکی سـەر بـە گۆبەنـد و ئاژاوەچی، ئینجـا ئـەو (فاتە)یـە لـە گونـدی سـورەبانی شـارباژێڕ ژیـاوە، هـەر کاتێـک دوو ژن بـە یەکـەوە بوونایـە ئـاژاوەی دەخسـتە نێوانیانـەوە و دواتـریش کـەمێک لێیـان دوور کەوتۆتەوە و هەر کەسێکیش بەوناوە گوزەری بکردایە و پرسیاری بکردایە ئـەوە چییە؟، دەیگوت شەڕە و دەڵێن دەستی فاتەشی تێدایە ئینجا ئەو دەربڕە ئەمڕۆ بۆ هەرکەسـێکی خـاوەن هـەمان ئـەدگاری فاتـە دەوترێـت: فلانـە ژن دەڵێـی فاتـەی سورەبانە.

٥٨٤-دەڵێی کەرە دەترێت:-

گوێدرێژ لـە کوردەواریـدا کـە دەسـت و پێـی جوتیـار و وەرزێـر و لادێنشـینانی کـورد بـووە زۆرتـرین جاریش ئـەو ئاژەڵـە بەسـتە زمانـە لـە قـەوچین و تەڵـەب و چەموشـی و زەڕینیـەوە تـا دەگاتە(تڕین)ەکەشـی لـەنـاو ئیـدیۆمی کوردەواریـدا سـوودی لێـوەرگیراوە، لێرەدا بـۆ ئـەوە بـەکارهاتووە کـە کەسـێک لـەناو کـۆڕ و کۆبونەوەدا نەفام و نەزان بێت و نەزانێت قسەی بەسەروبەر بکات پێی دەوترێت: فلانە کەس هیچ نازانێت لەناو کۆڕ و کۆبونەوەدا: دەڵێی کەرە دەترێت.

٥٨٥-دەڵێی قوزە کەمتیاری پێیە:-

لەناو ئەو میللەتی کوردەی ئێمەدا وا باوبووە کەسێک یان کوڕێک یـان پیاوێـک لەلایەن ئافرەتەوە خۆشەویست بێت، پێی دەڵێن دەڵێی قوزە کەمتیاری پێوەیە یان پێیە، هەڵبەت ئەمەش وایکردووە کەمتیار هەندێجار تەنها بۆ قوزەکەی ڕاو بکرێت و قوزەکـەی مەشـکەتاڵ بکرێـت و وشـک بکرێتـەوە دوو بەرامبـەری گۆشـتەکەی

پارەی کردووە و خەڵک هەبووە عەودالّی پەیداکردنی قوزە کەمتیار بووە و هەندێجاریش ئەو ئەندامە مەشکەییە خوازراوەتەوە لەلایەن گەنجانەوە تاوەکو کچان نەرم بن و حەزیان لێ بکەن، هەندێجاریش قوزە کەمتیار بۆ ئەوەش بەکارهاتووە تاوەکو تەواوی خەڵکی بەرامبەر ئەو کەسەی کە قوزە کەمتیارەکەی هەڵگرتووە نەرم ونیان بن لەگەڵیدا، لە ڕاستیشدا هیچ بنەمایەکی نەبووە بەڵام بووە بە دیاردەیەکی باو، لەمڕۆدا تەنها وەک ئیدیۆم ماوەتەوە و هەزار قوزە کەمتیار دڵی ئافرەتێکت بۆ ڕاناکێشێت.

٥٨٦-دەڵێی مانگای مالوانە:-

مالوان دێیەکی دەشتی شارەزووری پڕ خێر و بەرکەت و بە پیتە، لەوەڕگایەکی لەباری هەیە بۆ ڕەشەووڵاغ، ئینجا مانگایەک لەو لەوەڕگایە بلەوەڕێت مانگایەکی پڕگۆشت و تێر لەوەڕ دەبێت واتە قورس و قەڵەوە، ئینجا لێرەدا تاڕادەیەک بۆ سووککردن و بە تەوسەوە بەکارهاتووە بۆ کەسێکی گۆشتن و قەڵەو.

٥٨٧-دەڵێی وەستا مەحمودی بێ قنگە:-

لە کوردەواریدا ئەگەر کەسێک کاری وەستایی بێت بە ڕۆژەوە زیاتر لە هەشت کاتژمێر کاری دروستکردنی خانوبەرەی کردبێت زۆر زەحمەتە لەکاتی پشودا بە قنگەوە دابنیشێت، بەڵکو لە زۆرترین حاڵەتدا هەر پاڵدەکەوێت و قاچی ڕادەکێشێت، ئینجا لێرەدا بەکەسێکی تەمبەڵ و تەوەزەڵ دەگوترێت بە تەوسەوە کە هیچ کارێکی نەکردبێت و خۆی بە قنگەوە نەگرێت و هەر ڕابکشێت دەوترێت: (دەڵێی وەستا مەحمودی بێ قنگە).

٥٨٨-دڵی وەک گونی هەلاج دەلەرزێت:-

هەلاج پیشەوەرێکە لباد و کڵاو و قاپوت و سەر کڵاو لە خوری دروست دەکات، لەکاتی کارکردندا بەپێوە کارەکەی دەکات و لەگەڵ جموجۆڵەکانی گونی ئەو بەر و ئەمبەر دەکات و دەلەرێتەوە، ئینجا ئەگەر کەسێک بترسێت یان دڵی بکەوێتەوە خورپەوە بەهەر هۆکارێک بێت پێی دەوترێت: (دڵی وەک گونی هەلاج دەلەرزێت).

٥٨٩-دۆستی نەزان، بەڵای خوایە:-

عەلی کوری ئەبی تالیب جێنشین و خەلیفەی چوارەمی دەوڵەتی خەلافەتی ئیسلامی وتویەتی: (ئەگەر لە بەهەشت نەزانێک هاوسێم بێت، بەهەشت جێ

دەهێڵم و ئاگر هەڵدەبژێرم) کەواتە دۆست و هاوسێ و هاوڕێی نەزان بەڵای سەرە و دۆزەخ و ئاگریش هەڵنەبژێریت، ئەوا خۆی بەکارە نەفامەکانی دۆزەخ و ئاگر و چەرمەسەریت بۆ دروست دەکات، جگە لەمەش بەڵایەک خوا بەسەر بەندەکانی بهێنێت کورد ووتەنی بەڵایە نەک گەمە و یاری بۆیە لە کوردەواریدا ووتراوە: (دۆستی نەزان بەڵای خوایە).

٥٩٠-دیاری شوانە وێڵە ئاڵەکۆکە:-

شوانە وێڵە: شوانکارێکە ژیان و گوزەران و شەو و ڕۆژی لەلای پەزە بۆ لەوەڕاندن و شەوین و ئاگای لە کاروباری دونیادا نییە بۆیە پێی دەوترێت: شوانەوێڵە، ئاڵەکۆکیش ڕووەک و گیایەکی بەهارییە (پەلوک)یشی پێ دەڵێن، کەواتە دیاری شوان بە گوێرەی توانای خۆیەتی و جێگەی گلەییان نییە هەندێجاریش بەتەوسەوە بۆ یەکێک بەکاردێت کە خۆی زۆر هەڵدەکێشێت کەچی لەڕاسیشدا هیچ نییە و هەژار و نەدارە کە ڕووی راستەقینەی دەرکەوێت دەوترێت دیاری شوانە وێڵە هەر ئاڵەکۆکە.

٥٩١-دووری و پووری:-

پوور: خوشکی باوک یان خوشکی دایکە هەردوو پور لە کوردەواریدا ئازیز و خۆشەویستن، هەر جارەی بیانبینی تەوێڵ یان گەردەنت ماچ دەکەن تۆش لەناخی دڵەوە حەزدەکەی دەستیان ماچ بکەیتەوە، بەڵام کە زۆر ئەو حاڵەتە دووبارە ببێتەوە هەم خوشکەزا و برازا بێ تاقەت و بێزار دەبن هەمیش پور لەو گەردەن ماچ کردن و دەست ماچکردنە، بەڕوویەکیتر کە شەو و ڕۆژ لە یەکتریەوە نزیک بن و ماڵ بە ماڵ بکەوێت ئەوا کار دەگاتە سەر ئەو هەست و نەستە خۆشەویستیە و خۆشەویستیەکە بەهەر هۆکارێک بێت درز و کەلێنی تێدەکەوێت بۆیە تا لە یەکترییەوە دوور بن خوشکەزا و برازا و پور ئەوا خۆشەویستیەکەیان زیاتر دەبێت بۆیە بە ئیدیۆمەوە ووتراوە: (دووری و پووری).

٥٩٢-دونیا بە هەشتی بلحانە:-

بلح واتە مرۆڤێکی ڕەوشت ناشیرین و ئاکار نابەجێ و ناپەسند یان کەسێکی هەرزەی بێ شەرم و هیچ نەزان و گێلۆکە، لە دونیادا هەر ئەو جۆرە مرۆڤانە خۆشنود و بەکەیفن و دونیا لایان شامی شەریفە، کەسێک لە خەبەر و باسی

دونیا تێ نەگات ئەوا ناخۆشیەکان و نەهامەتیەکان و کارەساتەکان کاری تێ ناکات و دونیا بە کەیفی گونیەتی بۆیە لە ئیدیۆمی کوردەواریدا ووتراوە: (دونیا بەهەشتی بڵحانە).

٥٩٣-دەڵێی گای بوغەیە:-

مرۆڤی تێکسمڕاو و قەڵەو و کەتە و نەفرەجاڕ لەگەڵ ئەو بەدەن و لەش و لارە و هەڵکەوتنەشی هێندێک لە خۆبایی و غرور(غللور) بێت پێی دەوترێت گای بوغە، بوغە واتە تێر و قەڵەو و مەغرور.

٥٩٤-دەڵێی بەردیلی بەربواردە:-

بەرخی ئەمساڵ لە بەهار بەدواوە دوای شەش مانگ تەمەن دەبێتە (کاوڕ) و ساڵی دووەم ئەگەر کاوڕە مێ بێت پێی دەوترێت:(بەردیل) ئینجا چ زگ وزا بکات یان زگ و زا و ئاوس بوونی ساڵێک ڕاگرتبێت پێی دەوترێت:(بەر بوارد) واتە ساڵێک ئاوس بوونی بواردبێت، ساڵی سێەم دەوترێت دوو بەر بوارد و یان سێ بەر بوارد بەمەش تەمەنی دیاری دەکرێت، لێرەدا لە ئیدیۆمی کوردەواریدا بە ژنێکی گۆشتن و خرپلە و خەپان و تەڕ و ئاودامان دەوترێت دەڵێی بەردیلە ساڵێکی ئاوس بوون بواردووە.

٥٩٥-دەی هێشێ و دەیخورێ:-

ئێش و خوران ئەو ئیدیۆمەیان پێکهێناوە، ئێش ترسە لە ئازاری خورانەکە کە لێرەدا کراوە بەهێش لە فۆنەتیکدا، ئەمە بۆ کەسێک بەکاردەهێنرێت کە حەز لە کارێک بکات بەڵام شەرمیش بکات ئەو کارە بکات، یان ئارەزووی کارێک بکات و ترسیشی هەبێت، دەوترێت بەوانەی کە ئارەزووی نێر دەکەن لە کاتی تەڵەب و بەتەگە هاتن و بە با هاتن وفسیندا خۆ دەپچڕنەوە لە خوڕتی و تەکان و سواربوون و حەملەی کێر و چوکی نێرەکانیان لەهەمان کاتیشدا ئاڵۆشی شوێنی شەرم و دامێن و گەڵیان پێی خۆشە، ئینجا زیاتر بۆ لایەنی ئارەزووی سێکسی ئەو ئیدیۆمە بەکاردەهێنرێت و ووتراوە:(دەی هێشێ و پێشی خۆشە یان دەی هێشێ و دەیخورێ).

٥٩٦-داشە هارە:-

بە دواهەمین بەردی یاری و وازی و گەمەی دامە دەوترێت، کاتێک دامەچیەک هەموو بەرد و داشەکانی دەخورێت کۆتا بەردی کە دەمێنێتەوە بەو داش و

بەردەی دەوترێت: (هار)، چونکە دەتوانێت ڕاست و چەپ بیجولێنێ و هاوشێوەی بەردی ئاغای لێ دێت، ئەم داشە هارەیە بووە بە دەربڕ و ئیدیۆم بۆ مرۆڤیش بەکاردێت بە تایبەت بۆ ئەو مرۆڤانەی بە بزاوت و جموجۆڵ و بێ تۆترەن واتە دانەسەکناو و هاروهاجن و هەر دەقەی لە شوێنێکن و ئارام و حەوسەڵەیان نییە دەوترێت دەڵێی: (داشەهارەیە) یان بووە بە داشەهارە یان وەک داشەهارەی لێهاتووە.

٥٩٧-دزی حەوت شاران بوایە، بەس تۆزێک جوان بوایە:-

دەگێڕنەوە دایکێک خوازبێنی کیژێک بۆ کورە ناشیرینەکەی دەکات کە کوڕەکەی زۆر ناحەز و ڕەزاگران و لاواز و کەسم نارێک بووە و یەک تەڵە یان تاڵە موش بەسەرییەوە نەماوە و ددانیشی شاش و واش بووە زۆر پێی داهەڵدەڵێت و مەدح و سەنای دەکات و دەڵێت کاسبە و بەڕەوشتە و سەری بچێت نوێژی ناچێت و ئێواران لەگەڵ دەنگی مەلای دێتەوە بۆ ماڵەوە و دەستی ڕەنگینە و زێڕی دەبڕی و هەموو کیژی دونیا بە بەرچاوی بڕۆن چما بیشیکوژی سەری بەرز دەکاتەوە، دایکی کچەش کە کوڕەکەی بینیووە زوو قسە بە دایکی کوڕەکە دەبڕێت و دەڵێت خوشکم بڕیا کوڕەکەت دزی حەوت شاران بوایە بەس تۆزێک جوان بوایە، ئەم درکەیە بە خۆزگەوە دەوترێت چونکە هەموو ئەوانەی باس دەکرێت خاڵی سەرەکی نین بۆ ڕاکێشانی دڵی دولبەرێک و یار یارێنی پێ ناکرێت چونکە تەمەنی کوڕە و کچە ئەو هەموو کامڵیەی نەگەرەکە چەندە چاوی بە خومار و بەژن و خەت و قەڵەم و قامەتی بەرزی پێویستە.

٥٩٨-دانە خۆرە:-

دان: دانەوێڵەی گەنم و جۆ و نیسک و نۆک، خۆرە: خواردن یان چەشەکردن، تەپکەیەک بۆ سوێسکە دەنێیتەوە دەوروبەری بەرد و قۆرتەکە هەندێک کا و کۆت و ووردە دانەوێڵەی گەنم ڕوو دەکرێت، داو بۆ کەو و ڕیشۆلە دەنرێتەوە پڕ سەری داوەکە بەهەمان شێوە دەکرێتە دانەخۆرە و کا و کۆت و گەنم، گۆمێک ماسی تێدا بێت فەردەیەک گێچکەنان و ووردەنان و کەپەک و هەویر و برنج و چێشتی وەک برنج و ساوار و گەنمەکوتا و...تاد دەخرێتە نێویەوە تا ماسیەکانی لە دەور کۆببێتەوە ئینجا تۆڕ یان نارنجۆک یان تی ئێنتی و بۆمبێک بەکاربهێنرێت بە هەموو ئەمانە دەوترێت: دانە خۆرە واتە چەشەخواردوو کراو بۆ ئەوەی

زۆرترین نێچیر چ سوێسکه یان کەو یان ڕیشۆڵە یان ماسی ڕاو بکرێت.

٥٩٩-دانە خۆرە بووە:-

دان: دانەوێڵەی گەنم و جۆ و نیسک و نۆک، خۆرە: خواردن یان چەشـەکردن، لێرەدا بەو بێچووە باڵندە دەوترێت کە گەندەپەڕی نەماوە و بۆ خۆی دەتوانێت دوور لـە دایـک و بـاوکی دانەوێڵـە بخـوات بەتایبـەتی بێچـووە کـۆتر کـە دەگاتـە قۆناغی باڵەفڕە و لە هێلانەکەی دێتە دەرەوە و بۆخۆی بژێوی خۆی پەیدا دەکات ئەمە بۆ کوڕ و کچی عازەبیش بەکاردەهێنرێت کە تازە دێنە تەمەنەوە و قۆنـاغی منالّی دەبڕن.

٦٠٠-ددانیان لێک سپی بۆتەوە:-

دانیان لێک سپی بۆتەوە، دەمیان لێک سپی بووتەوە، دیان چەرمگ بـوون، دیـان چەرمگەوە بوون، هەموو ئەمانە لە ناوچە جیاوازەکانی کوردستان وەکو ئیدیۆم بەکاردەهێنرێن بۆ ترس لە کەسێک شکان، ترس لـە دڵ نـەمان بەرامبـەر یـەکتری، سام و هیبەت و شکۆ نەمێنێ، قسە لەیەک نەخواردنەوەی دوو کەس ، بێ شـەرم و شـکۆ نـەمان لـەڕووی گـەورەدا، بێ چـاوڕوویی نێـوان ژن و پیـاو و بـاوک و کـوڕ و دایـک و کـچ و...تـاد، دەوترێت: دانیـان لێـک سـپی بۆتـەوە، هەنـدێجاریش دەوترێت: (دەمیـان لێـک سـپی بۆتـەوە)، واتـە: کەسـێک شـەرمی نـەماوە لـە ڕووی کەسـێکی گـەورەتر لـە خـۆی یـان منالّێـک لـە دایـک و بـاوک و بـرا و خوشـکی گـەورەی یـان بـووک و خەسـوو لـە یـەکتری یـان ژن و مێـرد لـە یـەکتری یـان مامۆستا و قوتابی و خوێندکار یان دوو کەسی ولاش و هاوڕێی یەکتری، کورت و کرمانجی شەرم نەمان لەنێوان هەموو ئەمانەی سەرەوە بەو حاڵەتە دەوترێت: (ددانیان لێک سپی بۆتەوە).

٦٠١-دەستاوی خۆشە:-

دەسـت و ئـاو دەبێتـە دەسـتاو یـان دەسـاو، دەسـاو خۆشـی لەچەنـد بوارێـک بەکاردەهێنرێت، کاتێک ئاژەڵێکی دابەستە بۆ داشتن دانراوە ئـەوەی ئـالیکی پێدەدا ئەگەر زوو قەڵەوی بکات دەوترێت: دەستاوی خۆشە، یان ژنێک چێشـتی بـەتام و خوێیە یان شوانێک سەگەکەی دڕە دەوترێت: دەستاوی باشە، بۆیە سەگەکەی دڕ دەرچـووە، مـرۆڤ زیـاتر ئـەم درکەیـە بـۆ بـەتام و خـوێی چێشـتی ژنێـک بەکاردەهێنێت واتە فلانە کەس هەر شتێک ئامادە بکات هـەر بـەتام و بەلـەزەت و

خۆشی ئامادە دەکات.

٦٠٢-دەسدار دەیبا و بێ دەس دادەمێنێ:-

دەسدار واتـە زۆردار و خـاوەن دەسـەڵات و دەسترۆیشـتوو، بێ دەسـیش واتـە بێ دەسـەڵات و بێ کەس و پشت و پەنا، دامان و دادەمێنێ واتە دەسـتەپاچەبوون و ناچار و دەستەوەستان.

ئـەم ئیدیۆمـە لـە کـاتی نـەبوونی یاسـا و ڕێسـای دادپەروەرانـە و بەرقـەرابوونی یەکسانی دەوترێت واتە یاسای کارپێکراو یاسـای هێز و دارستانە ئـەوەی هێزی هەبێت براوە و ئەوەی هێزی نەبێت دۆڕاو و ژێر دەستەیە.

٦٠٣-دەستە و نەزەر وەستاوە:-

ئەم ئیدیۆمە بەکەسێک دەوترێت کە دەست بەسینگەوە لـە خزمـەت گەورەکـەی وەستا بێت یان چاوەڕێی فەرمانی ئاغاکەی بێت و تا بۆی جێ بـەجێ بکات، یان چـەما بێتـەوە شـێوە (تـەعزیم) و کڕنـوش و چـاوی لـە دەم و دەسـت و ئیمـا و ئاماژەی گەورەکەی بێت.

٦٠٤-دەڵێی گوڵەبەڕۆژەیە:-

خاسـیەتی سروشـتی گوڵـە بـەرۆژە ئەوەیـە بـەخۆر دەچێـت و وەکـوو هـەموو ڕووەکەکانیتر کە خۆر بەدەردەکەوێت ئەو گەش و نمـا دەکات و سـود لەتیشـکی خۆر دەبینێت، هەرچەندە دەوترێت لەگەڵ خۆر هەڵاتن و ئـاوا بـوون ڕووی خـۆی دەسـوڕێنێت بـەڵام خۆسـوڕاندنەکەی ڕێژەیـی یـە و لەلایـەن جوتیارانـەوە بـە تەواوەتی هەستپێکراوە لەنێوان تـاقی بـەیانیان و دانـی ئێواران، چونکە لـە تخـوب وەرد و بێسـتانان و زەوییـە کشـتوکاڵیە بـەراوەکان جوتیـاران زۆری دەچێـنن و وەکوو پەڕژین و تەیمانی لێ دێت بۆ بەرووومەکانی تر، هەندێکیش بەهۆی پڕدان بوون و گەورە بوون بە قـەد و لاسکەکانەوە شـۆڕدەبێتەوە و واهەسـت دەکـەیت بەلایەکدا کڕنوشـی بـردووە، ئینجـا کـوردەواری لـە چوارچێـوەی ئـەو خاسـیەتە سروشـتیانەی هەسـتاون مرۆڤـی دوو ڕوویـان بـەو ڕووەکـە جـوان و بەتامـە چوواندووە، هەڵبەت واتە ئەو مرۆڤەی ئەو درکەیـەی دەدرێتـە پـاڵ واتـە مرۆڤێکـە وەک گوڵە بەرۆژە خۆی بۆ خۆر دەسوڕێنێت و مـەرایی و ماسـتاو و کوسکێشـی بۆ دەکات و کێ حاکم و ڕانەوا بێت ئەو کوتەکی دەستیەتی و کڕنوشی بۆ دەبات و وەک نیسکی بێ بەرووپشتە کەس تێی ناگات بۆیە بەو کەسانەی کە خاسـیەتی

کڕنوش بردن و خۆچەمینەوەیان بۆ دەسەڵاتدار هەیە لەدەربڕی کوردەواریدا پێیان دەوترێت فلانە کەس دەڵێی گوڵە بەرۆژەیە.

٦٠٥-داو دۆز بووە:-

ئەو ئیدیۆمە بەجۆرێکیتریش دەوترێت: (داوبەس بووە یان داو بەست بووە) یان دەوترێت: (پرچی لەبەر هەتاو سپی نەکردووە) یان (سمی سوڕاوەتەوە) هەموو ئەو دەربڕانە گوزارشتن لە تاقیکردنەوەی ژیان و فێربوونی ژینگەیی بۆ نمونە هیچ باڵندەیەکی وەک کەو و سوێسکە و پۆڕ و قەتێ لەناو هێلکەوە فێری داو دۆزی نەبوون واتە: دۆزینەوە و ناسینەوەی داوی داونانەوەی ڕاوکەران بەڵکو بە هۆی تەڵە و داوانانەوەی مرۆڤ داوناس بوون و کورد وتەنی: (پێیان لە هەزاران ئاودایە و تەڕ نەبوون) بۆیە ئەم درکەیە ئەگەرچی باسی کەو و پۆڕ و سوێسکەی دەکات بەڵام بۆ مرۆڤێک بەکاردەهێنرێت کە هەنگاوی ژیرانە بهاوێت بەهۆی تاقیکردنەوە و زۆر ئەزمونی هیچ فرت و فێڵ و تەڵەیەک نایخاتە داوەوە بۆیە بەو جۆرە مرۆڤانە دەوترێت: (داو دۆز بووە یان داو بەس بووە).

٦٠٦-دوو شت خۆشەویستی لەحەد بەدرە، یەک نۆبەرە و دوو پاشەبەرە:-

مرۆڤ بەمناڵی خۆی دەڵێت: (جەرگ) واتە وەک جگەری خۆیەتی، ئەمەش گوزارشتە لەوەی پارچەیەکی خۆتە وەکوو(دواکەوتە و هەسارەکان) هەر دڵی دواکەوتە لەسەر هەسارەکەیەتی و هەسارەکەش خولانەوەی بەدەوری خۆی وەک لە ئامێز گرتنیەتی، هەموو ئەمانە واتە مناڵ و نەوە لەخۆشیدا ببینرێن شیرین و مژدەبەخش و ئارام بەخشن لە ناخۆشیدا ببینرێن تاڵی و ئازار و بێ ئۆقرەیی ڕوو لە دایک و باوکان دەکات، ئینجا نۆبەرە کە مناڵی یەکەمی هەموو خێزانێکە لەبەر ئەوەی یەکەم منداڵیانە هەموو شتێکی بۆ دەکرێت و زۆر شیرینە و ئەوەی لە توانای خێزان بێت بۆی دابین دەکرێت کە گەورەش بوو ئەو ڕێز و نازداریەی نۆبەرەییەی بۆ هەژماردەکرێت و بە بچوکەکان دەوترێت دەبێت ڕێزی بگرن، سەبارەت ئاخروئۆخری یان دوا مناڵ کە پاشەبەرەی پێ دەوترێت لەبەرئەوەی منداڵەکانیتر گەورە بوون و لەو قۆناغەدا تازە گەشەی جەستە و زمانی و ژیانی دەست پێدەکات هەموو ئەندامانی خێزان گەورە و گچکە خۆشیان دەوێت و توند لە ئامێزی دەگرن و ماچی دەکەن و بەعاردی ناکەوێت هەر لەو بارانەوەیەوە وتراوە: (دووشت خۆشەویستی لەحەد بەدرە، یەک نۆبەرە و دوو

پاشەبەرە).

٦٠٧-دەستت لە گونی بارگیرم:-

وتراویشە: دەستت لە گونی کەرم، ئەمە بێ منەتکردنە بە گاڵتەوە یان بەجۆرێک لـە هەڕەشـەوە ئەگـەر بەرامبـەرەکـەت داوایـەکی نـەخوازراو یـان نێرەکـەری و زۆرەملێی پێوە دیـار بێت پێی دەوترێت: دەسـتت لـە گـونی بـارگیرم واتـە چـی دەکەی بکە منەتت بە گونی بارگیرم یان کەرەکەم.

٦٠٨-دەستی لەگونی بارگیری بوو:-

مرۆڤ کە سواری ووڵاغە بەرزە دەبێت ڕەشمەی ووڵاغەکەی بە دەستەوەیە و جلەوی کردووە و ئاڕاستەی دەکات واتە ئەو فەرمان دەردەکات و ووڵاغەکە جێ بەجێی دەکات ئینجا ئەگەر دەستی لە ڕەشمەکە بەربوو ئەوا بەگونی بارگیریش خۆی پێ ناگیرێتەوە، گونیش واتە پاشەڵی ووڵاغەکە ئەگەر دەستی لەوێش گیر نەبوو واتە بەتەواوەتی دەسەڵاتی لە دەست داو هیچی بەدەستەوە نامێنێ بۆیە ئەگـەر کەسـێک لـە کارێـک یـان شـوێنێک یـان پرۆژەیـەک یـان سـەرمایە و دەوڵەمەندییەک کەپێشتر تێیدا کار بە دەست بووە کەچی ئێستا هیچی بەدەست نەماوە دەوترێت: دەستی لە گونی بارگیری بوو.

٦٠٩-دووری و دۆستی:-

ووتراویشە: (دووری و پوری) مرۆڤ لەگەڵ ئەوەی بونەوەرێکی کۆمەڵایەتیە، زووش جاڕس دەبێت لە هەندێک داب و کەلتور و نەزم و پەیوەندی کوردەواری بـۆ نمونـە زوو زوو سـەردان و بەسـەرکردنەوە، یـان مـاڵ بەرامبـەر مـاڵ، یـان هاوسێ و...تاد، هەڵبەتە ئەگەر دوو ماڵ و خێزان هەموو ڕۆژ بەسەر یەکەوە بن لەسـەر منـاڵ و مریشـک و ئـاو و کاریلـە و کەروێشـک و پاتـاڵ و دەنگـەدەنگ، دەنگەدەنگ لەنێوانیان پەیدا دەبێت و سەر دەکێشێت بۆ شەڕ و توڕەبوون و توند و تیژی و پەیوەندی پچڕان، بەڵام ئەگەر لەیەکتریەوە دوور بوون ئەوا لەو کاتەی کـە دەگەنـە لای یـەکتری هـەموو حاڵەتـەکانی سـەرەوە لەیـەکتری دەبـورن و دان بـەخۆ دادەگـرن لەهـەر گرفـت و ڕووبەڕووبونەوەیـەک کـە ڕوودەدات، هـەر بۆیـە وتراوە: (دووری و دۆستی) واتە تا لەیەکتری دوور بیت خۆشەویستی بۆیەکتری زیاد دەکات.

٦١٠-دونیا خانوچکۆڵەی مندارانە:-

شاعیرانی کلاسیک وتویانە دونیایەکی چ پووچە لە زەرف و کایەی منداڵ دەچێت، مارمارۆکانێ یان ماڵەباجێنە هەندێکجاریش: (خانوچکۆڵە)شی پێ دەوترێت، ئینجا داب و نەریتی ماڵەباجێنە و خانوچکۆڵە ئەوەیە هەرکات منالەکە ئارەزووی لێی نەما دەیڕوخێنێ یان تێک وپێکی دەدات واتە خانوچکۆڵە کاتییە و هەرگا کاتی نەما ئینجا لێرەدا بووە بە ئیدیۆم و بۆ گوزارشت لە هیچ و پوچی دونیا و ئاوابوونی ژیان و گوزەران دەوترێت: (دونیا خانوچکۆڵەی مندارانە).

٦١١-دەڵێی دۆنی سەی لەقەلبی درایە:-

دۆن واتە ڕۆن یان ڕوون،سەش واتە سەگ، ئەگەر کەسێک زۆر ئازا بێت و یەکبینە بجولێتەوە و کاربکات و هەست بە ئازاری جومگەکان و شان و مل و پشتی نەکات، پێی دەوترێت: دەڵێی دۆنی سەی لێدرایە، ئەمە زیاتر بە کەسێک دەوترێت کە خۆشحاڵ بێت بە هاتنی کەسێک و لەبەر ئەو کەسە کارێکی نەبڕاوانە بکات بۆ نمونە ژنێک خوشک یان برا و باوک و دایکی میوانی بێت لە ماڵەکەیدا هەرچی خزمەتگوزاری هەیە بەبێ پسان بۆیان ئامادە دەکات و بشمرێ نالێ ئۆف یان وەی چەند ماندووم یان پشتم شکا، ئینجا بەدرکەوە دەوترێت سەیری سەیری بکە چەند کەیف خۆشە بەو میوانانە: (دەڵێی دۆنی سەی لە قەلب درایە).

٦١٢-دەڵێی جەمەدانی لە سەرکردیە:-

جامانە لەکۆندا یەکێک لە دروشم و ئەدگاری پیاوەتی بوو، ئەگەر کەسێک جامانەی لەسەر نەبووایە پێی دەوترا: (سەر ڕووت) سەرڕووت وەک جنێویش بەکارهاتووە و وەک مندالکارەش سەیری ئەوە کراوە کە بێ کڵاو و جامانەیە، ئینجا ئەگەر یەکێک کورد وتەنی خاسیەتی پیاوانەی کەم بوایە و ڕۆژێک لە ڕۆژان جامانەش بکاتە سەر بە تەنز و تەشەر و توانجەوە دەوترێت: دەڵێی فلانە کەس جەمەدانی لەسەرکردووە یان لەسەر ناوە؟ واتە تائێستا بەپیاو نەخوێنراوەتەوە چۆنە ئەمرۆ خۆی کردووە بەپیاو و جامانەی لەسەر ناوە.

٦١٣-درۆیەک ماڵەک ئاوەدان بکاتەوە باشترە لەڕاستیەک ماڵێک کاول بکات:-

درۆ بەیەکێک لە خراپترین ئەدگار و خەسڵەتەکانی مرۆڤایەتی دادەنرێت، سەرباری ئەمەش هەندێجار مرۆڤ وەک دەرمانێکی کاتی بەکاریدەهێنێت، درۆ

هـەر مـاڵوێرانی بـە دواوەیـە کـەچی لـەو ئیدیۆمـەدا مـاڵێکی ئاوەدانکردۆتـەوە و ڕاستیش هەر سـەرکەوتوو بـووە کـەچی لـەو پەنـدەدا بـووە بەمایـەی وێرانکردنـی ماڵێک، هەڵبەت ئەم پەند و ئیدیۆمە بۆ هەندێ حاڵەتی کۆمەڵایەتی و پێکەوە ژیان لەبارە و لەهەموو ئان و زەمانێ درۆ هەر خراپە و تەنیا لەو ئیدیۆمەدا نەبێت، بۆ نمونە بتەوێت: (ژن و مێرد یان دوو دۆست یان خوشک و برا و هاوسێ و...تاد) کە زیز بوون چاکبکەیتەوە هەندێجار دەخوازرێت درۆیەک بکەیت بۆ پێکەوەژیان و ئاوەدانکردنەوە، نمونەیەکیتر ئەگەر بەڕاستی دیاردەیەکی کۆمەڵایەتی و لادان ببینیت و بە گەواهیدەرت دابنێن سورِ بزانی بە وتنی ڕاستیەکە کوڕێک یان کچێک یـان پیاوێـک یـان ژنێـک دەکوژرێـت یـان جیابونـەوە و تـەڵاقی لـێ بکەوێتـەوە ڕاسـتیەکە خـوار بکەیتـەوە ئـەو ئیدیۆمـە بـەکاردەهێنرێت و دەوترێـت: (درۆیـەک ماڵەک ئاوەدان بکاتەوە باشترە لەڕاستیەک ماڵێک کاول بکات).

٦١٤- دۆ زۆریش بێت، کەشک هەر ڕەقە:-

دۆ لە پێکهاتەی شیرمەنییە و لە بنەچەدا شیرە و دوای هەوێن دەبێتـە ماسـت و ماسـتیش دەکرێتـە کونـدە و مەشـکە و تازییـەوە و دوای هەژانـدن و کـەرە دروسـتکردن، ئـەوەی لـە دۆیەکـە دەخورایـەوە دەخورایـەوە ئـەوەی دەمایـەوە دەکرایـە نـاو (تـازی – لـە خـام دروسـتکراوە وەک گونییـە و جـۆرک و هەگبـە) دەخرایە بەر خۆرەتاو بۆ ماوەی چەند ڕۆژێک یان هەفتەیەک زیاتر ئـەوەی دوای هەڵماندن و چک چکە دەمایەوە دووبارە دەریـان دەهێنایـەوە و لەسـەر خـامێکیتر پارچـە پارچـەیان دەکرد و دەبـووە (کەشـک) خۆرەتـاو سـوری دەکـردەوە و ڕەق دەبوو، هەندێجاریش تەنها ماست دەخرایە (تازی) بۆ ئەوەی بکرێتە کەشک، بەڵام ئەو جۆرەیان چـەوری ماستەکەشی لەگەڵدایە، ئەمـە مانـای زۆری دۆ و کەشـکی ڕەق ئینجـا وەک ئیـدیۆم بـۆچی بـەکاردەهێنرێت بـۆ هەڵسـوکەت و ڕەوشـت و ئەدگارێک کە گۆڕانی بەسەر نەیەت وەکو خۆی بمێنێتەوە و خاسیەتی چـاک یـان خـراپ نـەبێت و لـە دۆخـی خۆیـدا بمێنێتـەوە، بـۆ هـەبوونی و گیرفـانی پـڕیش دەوترێت ئەگەر خاسیەتی ڕەزیلی و قرچۆکی و ڕژدی هەبێت، واتـە ئـەو کەسـەی هەبووە با هەبوو بێت چ سـودی هەیـە کـە خاسـیەتی قرچـۆکی هـەبێت، یـان وەک بـارودۆخی ئـابوری هـەرێم بـا داهـات هـەر زۆر بێـت چونکـە کـارگێڕی وڵات قرچۆک و گەندەڵکارە چ سودی دەبێت.

٦١٥-دەستی خۆی نییە و ماری پێ دەگرێت:-

بە پێچەوانەشەوە وتراوە: دەستی خەڵکی ماری پێ بکوژی، مار لە بەرئەوەی لە زیندەوەرە خشۆکە زیانبەخشەکانە بۆ مرۆڤ، بۆیە مرۆڤ هەمیشە بە دوژمنی خۆی داناوە، ئینجا مارکوشتن بە دەستی خۆت نەبێت، دوو کەڵکی هەیە، یەکەمیان ئەگەر پێوە بدات ئەوە بە دەستی تۆوەی نەداوە، ئەگەریش کوژرا ئەوا دوژمنێکت لە کۆڵ دەبێتەوە، بەڵام لێرەدا بە پێچەوانەوە هاتووە: دەستی خۆی نییە و ماری پێ دەگرێت، دەزانرێت کە مارگرتن مەترسیدارە چونکە هەر کە مار بۆی ڕێکەوت، دەرفەت لە کیس نادات و پێوە دەدات ئەو حاڵەتە بووە بە ئیدیۆم و ئەگەر کەسێک کاری بزێو و سەرکێشی و زەحمەت و قورس بە دەستی خەڵکی بکات، ئەوا بە توانج و پەلار و تەوسەوە دەوترێت: دەستی خۆی نییە، ماری پێ دەگرێت.

٦١٦-دونیا وەک ماستی مەیوو وایە:-

مەییوو، مەیین: خەستبوونەوە و توندبوونەوە یان چڕبوونەوەی شتی شلە بە هۆی هەوێن یان سەرماوسۆڵەوە،شیر کە دەکوڵێنرێت کەف و کوڵی زۆرە و هەڵدەچێت تا لەسەر ئاگرەکە بێت کەفەکەی دەرژێت بەسەر لایەکانی ئەو مەنجەڵەی تێیدایە، بەڵام کە شیرەکە دابگرین لەسەر ئاگرەکە، هێدی هێدی دەست دەکات بەساردبوونەوە و تا ئەو حاڵەتەی کە هەوێن دەکرێت، دوای هەوێن کردنی ووردە ووردە ماستەکە دەست دەکات بە مەیین و خەستبوونەوە، سەری شیرەکەش توێژێکی تەنک دروست دەکات و دەبێتە سەرتوو، ئەو حاڵەتە بووە بە ئیدیۆم و بۆ ئاسایش و ئارامی و بەرقەراربوونی سەقامگیری و کپی و بێ دەنگی و خامۆشی دەوترێت: دونیا وەک ماستی مەییوو وایە، لەلایەکیتریشەوە هێمای هێمنی و ئەدەب و ژیرییە، ئەگەر بە ژنان بوترێت دەڵێی: ماستی مەییووە، واتە هێندە هێمن و لەسەرەخۆ و ژیر و بەئاکارە.

٦١٧-دەڵێی مووی ناو ماستە:-

موو لەناو ماستی مەیوودا زۆر جوان دەقی گرتووە و بێ گرفت شوێنی خۆی کردۆتەوە، ئەمە بە کەسێک دەوترێت کە لە شوێن و ماڵ و حاڵی خۆیدا زۆر نەرم ونیان و بێ کێشە و گرفت و دەست لەسەر سنگ بێت و هیچ بینە و بەردەیەکی نەبێت، ئەمە بەپیاوی ئۆمەریش دەوترێت کە لەگەڵ ماڵ و منداڵی

خۆی تەواو گونجاو بێت.

٦١٨- دۆیەکی چەند ترشە:-

لەشایی و هەڵپەڕکێی کوردەواریدا ئەگەر کوڕێک یان کابرایەک کچێکی لەدەست بێت و پێی جوان و قەشەنگ نەبێت دەڵێت وەی بابە دۆیەکی چەند ترشە، بەمەش کچە لە ئیدیۆمەکە تێ دەگات و دەستی کوڕە چۆل دەکات، ئەوە بۆ کەسێکیش بەکاردەهێنرێت کەخۆش مەشرەب و کۆڕ و کۆبونەوە نەبێت.

٦١٩- دوعا لۆ ئامینێ یە:-

دوعا: پاڕانەوە، ئامین: گیرابوون، هەر کاتێک مرۆڤ بیەوێت بۆ پەرستراوی خۆی، خودای تاقانە دەتوانێت بپاڕێتەوە و خوداش ئاگای لەو وێرد و داواکارییە دەبێت، ئەگەر بنەماکانی وەرگرتن و گیرابوونی هەبێت ئەوا خوای باڵادەست جێبەجێی دەکات، کەواتە هەموو هاناو هاوار و داخوازییەک بۆ خودا مەبەست گیرابوونیەتی، ئەوە بووە بەئیدیۆم و بەمەبەست دەوترێتەوە: (دوعا لۆ ئامینێیە) واتە هەموو داواکارییەک هەر بۆ جێ بەجێکردنیەتی.

٦٢٠- دەماڵی نییە دەنکە برویشیە، بە بێ دەرپێی چۆپی دەکیشیە:-

بروش لە لێکردنی گەنم لە ئاسیاوێ دەست دەکەوێت، بروش خواردنێکی کوردەوارییە و بەشلەیی و گفتەیی لێ دەنرێت و تێکەڵی شۆربا و نیسک و...تاد دەکرێت، ماڵی جوتیاری کوردەواری بێ بروش نەبوون، بەڵام ئەگەر یەکێک پێی بوترێت دەنکە برویش نییە لەماڵی واتە زۆر هەژارە، ئینجا لەگەڵ ئەو هەژاریەش لە کۆندا دەرپێ، شەڕوال زۆر کەم خەڵک هەیبوو، دەرپێشی لە پێ نییە کەچی دڵی تەڕە دەخوازێت و سەرچۆپی گرتووە بە گونی ڕووتی و نەبوونییەوە، هاوشێوەی ئەم ئیدیۆمە زۆر ئیدیۆمیتری وەک: (دەسماڵ سپی سابوون بەقەرز) و (نانی بێ خوێ دەخوات تری سوێریش دەکات) هەیە.

٦٢١- دەست دەشکێ کەلەئەنگوچک دەیشارێتەوە:-

ئەنگوچک، فەقێیانەی کراسیشی پێ دەوترێت، لە باسک و مەچەک دەئاڵێنرێت و دەپێچرێتەوە، ئەو پێچانەوەیە ئەو ئیدیۆمەی لێ دروست بووە، کاتێک کەسوکار هەژار دەکەون و لەلایەن کەسوکاری خۆیەوە یارمەتی دەدرێن و قەرز و نەبوونییەکەیان بۆ پڕ دەکرێتەوە، دەوترێت: دەست دەشکێ کەلەئەنگوچک دەیشارێتەوە.

٦٢٢-دەڵێی بە تەپکەی گیرایە:-

تەپکە، تەڵەیەکە لە کوردەواریدا زیاتر بۆ ڕاوکردنی باڵندە بەکارهاتووە، تەڵەی تەپکە بە شێوە کلاسیکیەکەی بەردێکی پان دەهێنرێت و بەگوێرەی قەبارەکەی قۆڵتێک یان چاڵێک هەڵدەقەنرێت، بەردەکە بەنیوەکراوەیی دەخرێتە سەرچاڵەکە و پشت دەبەستێت بە دوو چیلکە دار، یەکێکیان(دوو گویَ-گیَ)یە و ئەویتر ڕاستە، دوو گوێیەکە لەسەر تراز دادەنرێت تاوەکو پێی باڵندەکە کەوتە سەری ببێتە هۆی تەپینی بەردەکە و باڵندەکە ڕاستەوخۆ دەکەوێتە ناو قۆڵتەکەوە، لەدەوروبەری چاڵەکە (کا) دادەنرێت و ناو چاڵەکەش (گەنم) ڕوودەکرێت، ئەم تەپکە نانەوەیەش لە وەرزی زستانان دەکرێت کە دانەوێڵە لەسەر زەوی نامێنێت، ئەمجۆرە تەپکەیە زیاتر بۆ سوێسکە و کەو و ڕیشۆڵە بەکارهاتووە، کەمتر بۆ باڵندەی گەورەتر لەمانە بەکارهاتووە، ئەم تەپکەیە بووە بە ئیدیۆم و بەکەسێکی بچوک و بودەڵە و گزگڵ و کورتیلە و کورەبنە دەوترێت: ئەوەندە بچوکە دەڵێی بەتەپکەی گیرایە.

٦٢٣-دۆست سەیری ڕەنگت دەکات دوژمن سەیری بەرگت دەکات:-

ئەو کەسەی کەتۆی خۆش دەوێت هەمیشە سەیری ڕەنگ و ڕووت دەکات کەم سەیری جل و بەرگ و پۆشتە و پەرداخیت دەکات، هەڵبەت ئەمەش لە ناوەڕۆکدایە بۆیە ڕەنگ زەردیت هەست پیَ دەکات و گەشی و دڵخۆشیت لەدەم و چاوتا دەخوێنێتەوە، بەڵام ناحەز و دوژمن کە چاوی پێت هەڵنایەت بە هیچ کلۆجیَ ناتوانیَ سەیری ناوچەوانت بکات تەنها سەیری ڕوخساری دەرەوەت دەکات و سەیری پۆشتەیی یان نا پۆشتەیەیت دەکات، ئەو خۆشەویستی نییە لەناخیدا بەرامبەرت بۆیە سەیری ناوچەوانت ناکات و ڕەنگی تۆ نابینێت هەر لە جل و بەرگەوە درکت پیَ دەکات و دەتبینیَ و دەزانیَ هەبونیت یان نەبوون، بۆیە لە کوردەواریدا بە مەبەست ووتراوە: (دۆست سەیری ڕەنگت دەکات و دوژمنیش سەیری بەرگت دەکات) واتە کە چوویە شوێنی گشتییەوە جل و بەرگی جوان بپۆشە و کە دۆستەکانیشت بینی ڕەنگ و ڕووت خۆش بکە.

٦٢٤- دەنگی دەڵێیی کەڕنایە:-

کەڕنا، لە زمانی عەرەبیدا(صور) دێت، ئامێرێکە فووی پیادەکرێت و دەنگێکی جاڕس و بێزارکەری هەیە، لەلای موسڵمانیش لە ڕۆژی دواییدا (پەسڵان) لەلایەن فریشتەی(ئیسرافیل)ەوە بە فەرمانی خودای گەورە فووی پیادەکرێت و جیهان

سـەراوژێر دەبێـت و بـە فیکـەی دووەمـی ئـەو کەڕنایـە بـە فـەرمانی خوداوەنـد ئادەمیان بۆ حەشر و حیساب زیندوو دەکرێنەوە.

ئەم ئیدیۆمـە لـەواتا خوازراوەکـەی لـە دەنگی بـەرز و ناخۆشـەوە هـاتووە، زۆر جـاران مرۆڤێـک کـە قسـان دەکـات دەنگـی زۆر بـەرز و ڕەق و بێزارکـەرە بـەو کەسانە دەوترێت: (دەنگی دەرێی کەڕنایە).

٦٢٥- درۆزن ئاگر لە ماڵی بەر بێت کەس بڕوای پێ ناکات:-

زۆربـەمان لـە قۆنـاغی سـەرەتایی لەوانـەی (کـوردی)دا مەلەوانـە درۆزنەکـەمان خوێندووە، کە بەهۆی درۆکردنەوە کەس بەهاوارییەوە نـەچوو، درۆزن، کەسێکە ڕاستیەکان دەشـارێتەوە و ئاوەژوویـان دەکات، کاتێک خاسیەتی درۆزن بەسـەر کەسـێک سـاغ ببێتـەوە، ئـەوا خـەڵکی لێـی دەڕەونـەوە و حەزناکـەن لێـوەی نزیـک ببنەوە و متمانەیان بەقسەکانی نامێنێت، لەو ڕوانگەوە کورد بە ئیدیۆمەوە دەڵێت: (درۆزن ئاگر لە ماڵی بەر بێت کەس بڕوای پێ ناکات).

٦٢٦- دونیای لێ بووە بە چەرمی چۆلەکە:-

بچوکی چۆلەکە زۆر ئیدیۆمی لێ دروستبووە (چۆلەکە خۆت چی و گۆشـتاوت چی؟، چۆلەکە خۆی هەیە تا فڕوجاوی هەبێت؟، کێشکەی بە چل و چاران) هـەر لەبـەر گچکـەیی و بچـوکی چۆلەکەیـە وتراویشـە: (دونیـای لـێ بـووە بـە چـەرمی چۆلەکە) کاتێک سەر زەمین ئەوەندە ڕووپێوییەکەی کـەم دەبێتـەوە بۆ بارتـەقای چەرمی چۆلەکەیەک وەک ئەوە وایە بوترێت: (قەیسەری لێ بووە بە کونەمشک) هەڵبـەت هـەر تـرس و تۆقینـە وادەکـات گێتـی ئەوەنـدە بچـوک بێتـەوە تـا ئاسـتی چـەرمی چۆلەکـە، یـەکێک فشـارێکی لەسـەر بێـت لـە ئاسـت و توانـای نـەبێت هەڵیبگرێت دونیای لێ وێک دێتەوە، لەلایەکیتریشـەوە کەسێک کارەکەی لەخۆی تەنگ کردبێتەوە و سەری لەخۆی شێواندبێت بەو کەسە دەوترێت: (دونیـای لێ بووە بە چەرمی چۆلەکە).

٦٢٧- دەڵێی بەڕووی بەدەمیا تەقییە:-

بـەڕوو خـۆراکێکی زستانەی بەسـودی کوردسـتانە، بـە جۆراوجـۆر شـێوازەوە ئامادە دەکرێت، یەکێک لـەو شـێوانە خسـتنە سـەر ئاگرە، بەڕووەکە لـەتاو گڕەکە زوو کـەف و کـوڵ دەکـات و دەپـەقێت و دەنگێکـی بەرزیشـی هەیـە تەقینەکـەی، ئەگەر بەجارێک سێ بۆ چوار بـەڕووی سـەر ئاگر بتـەقێت، ئـەوا دەنگـە دەنگێکی

زۆر بەرپا دەكات و هەر بەڕووەی بەلایەكدا دەپڕژێت، ئەوە برژاندنی بەڕووە و بــووە بــە ئیــدیۆم بــە كەســێكی زۆرگــۆ، زۆر وەڕ، زۆر بڵــێ و دەمــەزەن و چەقاوەسوو دەوترێت دەڵێی بەڕووی بە دەمیا تەقییە واتە زاری وەك گڕی ئاگرەكەیە و بە كۆ قسەی لێ دەبارێت وەك چۆن بەڕووەكان لە گەرمی ئاگرەكە بەیەكەوە دەتەقن یان ئەوەی زاری زامدار بێت لەتاویدا زۆر بڵێت.

٦٢٨- دەڵێی بزنە بە تەگەیە:-

ئاژەڵی بزن ساڵانە یەكجار حەز بەجووتبوون و زگ وزا دەكات، ئەو جارەش بەقاڕەقاڕە دونیا دەهێنێتە سەر خۆی كەوا حەزی لە تەگەیە و بە تەگەیە، تەگە واتە نێری و سابرێن، هەندێك لە بزنەكان دووبارەی دەكەنەوە بەهۆی ڕوونەدانی پیتاندن لە هێلكۆكەی منداڵدانیان بەو جۆرەیان دەوترێت: (پاش تەگە – واتە تەگەی نەگرتووە بۆیە دووبارەی دەكاتەوە) ئەوە بووە بە ئیدیۆم بە كیژێك یان ژنێك یان مێینەیەك دەوترێت كە زۆر بێ شەرمانە بیەوێت ئارەزوویەك یان حەزێكی خۆی دابین یان جێ بەجێ یان پەیڕەو بكات بە ئیدیۆمەوە پێی دەوترێت: دەڵێی بزنی بە تەگەیە.

٦٢٩-دەست بنێرە لاس، دەم بنێرە ماس:-

لەسەر كاركردن زۆر ئیدیۆم و پەندی كوردەواری هەیە و وتراوە وەكوو: دەستی ماندوو لەسەر سكی تێرە، ئەوەی كارنەكات ناخوات، ڕەنج و گەنجی و ماسی گرتن و قون تەڕنەبونیان نەگۆتییە...تاد، ئەو ئیدیۆمە بۆ كەسێكە كە ئاژەڵداری بەخێوكردنی مانگا كاری بێت، ئەگەر خزمەتی مانگاكە نەكات و ڕیخ و پاشەڕۆ و شیاكە و لاسەكەی ژێری خاوێن نەكاتەوە، ئەوا هەرگیز چاوی بە ماست و ماستاو ناكەوێت،بۆیە كورد ئەوەی كردووە بە ئیدیۆم و دەبێژێت: (دەست بنێرە لاس، دەم بنێرە ماس) واتە كاربكە و ئارەقەبڕێژە، تا بەرهەمی باش بخۆیت.

٦٣٠- دەتكەم بەكولەكەی كەوباڕان:-

وتراویشە: حەیفە نەیكەی بەكولەكەی كەوباڕان ئەمە ئیدیۆمێكی ناوچەی پشدەرە، هەڕەشەیەكە، واتە ئەوەندە گوللەت پێوە دەنێم هەمولەشت كون كون بێت، پێش پەیدابونی قەفەزی تەل، ئەوانەی حەزیان لە بەخێوكردنی (كەو و كەوباڕ) كردووە، كولەكەی وشكیان بەكار هێناوە بۆ بەخێوكردنی كەوباڕەی

ســاوا، دوای کــون کــون کردنــی بــۆ هەناســەدان، هەر ئەم کــولەکە وشــکە بــۆ مەلەکردنیش بەکار هـاتووە و لەپشتی خۆیـان بەستوە چونکە سـەرئاو کەوتـوە ناوەکەی بۆش و کێشی سوک بووە.

٦٣١- دەڵێی تاقانەی حاجی نەجمەیە:-

ســەربووردە و چیرۆکــی پشــتی ئــەو ئیدیۆمــەی نــازانم، زۆریشــم هەوڵــدا بــە هەندێک لە ژنە کۆیانیشم گووت، بەڵام ئەوانیش هەر لە کۆنەوە گوێیان لێ بووە، کە دایک و داپیر و پور و خاڵۆژن و مامۆژنـەکانیان وتویانەتـەوە و دەم لـە دەم وەرگیراوە و بۆ ئەورۆ ماوەتەوە، ئەگەر کچێک چەند برایـەکی هـەبێت و بـەخۆی تاقانە بێت و هەموو ناز و نیعمەت و دڵ ڕاگرتن و بەنازی خێزانەکەی بۆ بچێت، بە گاڵتە و گەپ و قسە شیرینیەوە دەوترێت فلانە کـەس یـان کیژ دەڵێی تاقانـەی حاجی نەجمەیە.

٦٣٢- دوو لە ئاداری یەک لە نیسانێ، دێنێ موڵکی خۆراسانێ:-

پێشینانمان لە وراتی کوردەواری ئـەزمونی زۆریـان لەسـەر پیشـە و کاروبـاری کشتیاری و وەرزێری و کشتوکاڵکردن تاقیکردۆتـەوە و زانیـاری و شـارەزاییەکی باشـیان کۆکردۆتـەوە، حسـابگری زۆریـان تێدا هەڵکـەوتووە، ئـەو حسـابگرەوانە هێنـدە بـاش حسـابی خۆیـان ڕاگرتـووە و بـە بـەرد و پەنچـە و چیلکـە کـە دێنـە ئاخاوتن و گفتوگۆ قسەکانیان دەبێتـە نەقشـی سـەر بـەرد و زۆرجـاران سـەد دەر سـەد هاتۆتـە جێ، ئێسـتا کـە مانگی(نیسـانی ٢٠٢٢)ەوە لـە باشـوری کوردسـتان تــەواو هەســت بــەو ئیدیۆمــە کوردەوارییــە دەکرێــت و ڕاســتی ئــەو گۆتەیــە دەردەکەوێت، ئەمساڵ لە باشوری کوردستان باران بارین لـە گـەرمیان زۆر کـەم بـوو، لایـەنی پەیوەندیـدار دۆخـی وشـکە سـاڵی ڕاگەیانـد، چونکـە لەمانگـەکانی (شوبات و ئادار) باران زۆر کەم باری و زەنگی وشکە ساڵی لێدرا، چونکە بارانی مانگەکانی (نیسان و مایس) ناتوانن شوێنگرەوەی بارانی زستانە بگرنەوە، چونکە خاک نێر دەبێت و ناتوانێت هیچیتر ئاو وەربگرێت و کورد دەڵێت: خاک لێوان لێو بووە (خاکەلێوە)یە،ئەم ئیدیۆم و گۆتەیەی سەرەوە تایبەتە بەو دەغل و دانەی کە پشت بە ئاوی باران دەبەستێت، واتە بۆ دانەوێڵەی گەنم و جۆ کە لە کوردستاندا لە زەوییە پشتاوەکاندا دەڕوێنرێن، لەمانگی (ئـادار) دوو بـارانی بەباشـی لـێ بـدات ئەوا دەغڵەکە تێرئاو و گەش دەبێت و لاسک و باڵاکەی بەرزدەبن و قەف و گوڵ

دەردەکەن و دەنکۆڵەکان پڕ شیر دەبن و ئامادە دەبن بۆ مانگی نیسان و مانگی نیسانیش ئەگەر یەک باران بەباشی ببارێت ئەوا بەتەواوەتی بەرهەمەکە لەخەم دەردەچێت و پێ دەگات، ئەو سێ بارانەی هەردوو مانگی ئادار و نیسان ئەزمون کراوە و بە موڵکی خۆراسان بەراورد کراوە چونکە خۆراسان کە ناوچەیەکی بەرفراوانی ئەوپەڕی ڕۆژهەڵاتی ئێرانە و وشەیەکی کوردی دەوڵەتی مادە بەمانای خۆرهەڵسان دێت ئێستا پاشماوەی خۆراسان لە نێوان (تورکمانستان و تاجیکستان و ئەفغانستان و ئۆزبەکستان و ئێران) دابەشبووە و زیاتر لە دوو ملیۆن کوردی کرمانجی تێدا نیشتەجێیە و دەشت و زەوی و زارێکی زۆر و فراوان و بەپیتی و بەرکەتی هەیە، بۆیە کورد وتویەتی بۆ دەغڵ و دانی پشتاو و دێمەکار: دوو لە ئاداری یەک لەنیسانێ، دێنێ موڵکی خۆراسانێ، بەداخەوە تا ئەم بەروارە(٥-٠٤-٢٠٢٢) نە لە ئاداری باریووە نە لەنیسانێ بۆیە دەتوانرێت بوترێت: نە لە نیسانێ نە لەئاداری، بووە بە بیابانی عەرەبێ.

٦٣٣- دەستی خەلکی ماری پێ بکوژە:-

وتراویشە: زاری خەڵکی کوونە دیوار نییە، تۆپە قوڕەکی لێ بدەیت، خەڵک کە خزم و خوێش و هاوڵاتیانی هاونشین و دەوروبەرت دەگرێتەوە، بۆ هەمو کار و هەڵسوکەوتێک لێکدانەوە و قسەیان هەیە و ئەگەر بارت بکەوێتە لێژی کەس باشت بۆ نابێژێ، سەبارەت بە کاروبار و هەڵسوڕاندنی کەس وەک خودی خۆت پشتت ناخورێنێت، ئەوە بووە بە ئیدیۆم و بۆ کارێکی خۆت کەس وەکو خۆت ناتوانێت خەمخۆری بێت و بەڕێک وپێکی جێ بەجێی بکات، هەرچۆنێک بیکات کەموکورتی دەبێت بۆیە بەڕێنماییەوە دەوترێت: (دەستی خەڵک هەر ماری پێ بکوژێ) ئەگەر پەرچەکرداری هەبێت مارەکە بەدەستی کەسەکەوە دەدات و یان دەیکوژێت، بەو جۆرە زیانت بەرناکەوێت.

٦٣٤- درۆ لایان ساغ دەبێتەوە:-

درۆ، شاردنەوەی ڕاستیەکانە، چاوبەست و دزینی عەقڵی مرۆڤە، ساغکردنەوە واتە کڕین و فرۆشتنی لە بازاڕدا، کاتێک کەل وپەل و بەرهەمێک بەرهەم دەهێنرێت پێویستی بە بازاڕ هەیە بۆ ساغکردنەوەی، لەو ئیدیۆمەدا درۆش بازاڕی دەوێت تاوەکوو لێی وەربگیرێت و سپی نەکرێتەوە، بۆ نمونە ئەگەر سێ کەس بچنە لای یەکتری و هەر یەکە و درۆیەک بکات و لەیەکتری وەربگرن،

یەکێکیان دەڵێت: ئەمرۆ بەپێیان چوومە بەغدا و گەڕامەوە، ئەویتریش دەڵێت: منیش دەریای ئیجەم بە باسکە بڕی و دواینیشیان دەڵێت: بڕکە شفتیەکم چاند تووڵەکەی لە کۆیەوە گەیشتە شەنگال و دوو شفتی گرت هەردوو ڕووباری زێی گچکە و بادینانی پەنگاندوە، واتە هەر سێ کەس هەستیان لە درۆی یەکتری ڕاگرت و کەس کەسی بەدرۆ نەخستەوە لە ئیدیۆمی کوردیدا بەگاڵتەوە بەو گرووپە دەوترێت: (درۆ لایان ساغ دەبێتەوە) واتە خۆیان بازاڕی درۆن و لەیەکتری دەکڕن.

٦٣٥-دەڵێی مارە بەدەستی ژن کوژرایە:-

ژن لە کوردەواریدا زۆر لەناو ئیدیۆمدا بەکارهاتووە، لێرەدا ژن و مار بەیەکەوە خزاونەتە ناو دەربڕێکەوە، ژن زۆرتر و زووتر لەپیاوان هەست بە دوژمن دەکات و دەیناسێت و لە مەترسیەکانی تێ دەگات، ئەمە لەلایەک لەلایەکتریشەوە واتە زۆر دەترسێت لە دوژمنەکە بۆیە تا بۆی بکرێت بەچاونوقانەوە هەر دەستی لێ دەوەشێنێت و دوای مرداربوونەوە ئینجا زیاتری پێ دەکێشێت و هەنجن هەنجنی دەکات، یان ئەگەر سەیری مریشکە کورک بکەیت بۆ پارێزگاری لەبێچووەکانی چی دەکات، ئینجا لێرەدا بەهەرشتێک یان کارێک یان هەڵسوکەوتێک کە زیاد لە سنوری خۆی مافی پێدرابێت و زیادڕۆیی لەسەر کرابێت، وەک نوشتاندنەوەی پارەی کاغەز لەدەستی ژنان یان وەک پەرپوتی و پارچە پارچە بوونی کەل و پەلێک، ڕایەخێک و...تاد، هەر لەبەر ئەمانەیە کورد ئەو حاڵەتانە بەگوزارشتەوە دەدرکێنێ و دەڵێت: (دەڵێی مارە بەدەستی ژن کوژرایە).

٦٣٦-دڵی تەڕەی دەخوازێ:-

پیاوی بەساڵاچوو دڵی بۆ کچی شۆخ و شەنگ بچێت، نەبوون دڵی بۆ خواردنی شاهانە بچێت، پیرەژنیش دڵی بچێتە سەر وەسمە و خەنە و کشتەک و کل و دەرمان هەموو ئەمانە لە کوردەواریدا بە درکەوە دەوترێت: (دڵی تەڕەی دەخوازێ).

٦٣٧-دەڵێی ئەسپێی کراسی کۆنی لە بەشەر نابیتەوە:-

ئەسپێ هەر ئەسپێ یە چ بەکراسی نوێوەوە بێت چ بەکراسی کۆنەوە، بەڵام بۆ گەورەکردنی بابەتەکە کراسی کۆن هاتۆتە ئاراوە و هەڵبەتیش کراسی کۆنە لەبارترە بۆ ژینگە و مۆڵگەی ئەسپێ، لە بارودۆخی پۆخلی و نەخۆشی و پیس و

پەلۆسی و نەشۆری دێتە کایەوە حەزیش دەکات لەو ژینگەیەش سەربنێتەوە، بە مشەخۆری باڵا دەکات و پیشەیەتی بە مردن و کەوتنە نێو پەنجەکانی ئەسپێ کوژە کۆتایی دێت، یان بەخستنە بەر خۆرەتاوی گەرم هەندێکیان دەجوڵێن و دەڕۆن ئەگەرنا حەزناکەن ماڵەخانەخوێ بەجێ بهێڵن و وەکوو بنێشتی (پاپا)ی بە پرچی مرۆڤەوە نوسابن، یان قیر بە کەواوە بێت ئەوهان، ئینجا مرۆڤ بە دەربڕینەوە دەڵێت: (دەڵێی ئەسپێی کراسی کۆنی لەبەشەر نابیتەوە) واتە زۆر بێزارکەر و جاڕسی.

٦٣٨-دار مەکە بە کونی زەردەواڵەوە با پێوەت نەدا:-

زەردەواڵە لە مێروو و مێشە زیانبەخشەکانە و چزویەکی هەیە بەردەوام سوارە و پڕ بە گەرووەکەی ژەهر دەخاتە جەستەی ئەو نێچیرەی کە دەیەوێت ژەهری خۆی پێ دابڕێژێت، ئینجا لە کوردەواریدا لەجیاتی شانەی زەردەواڵە بە ماڵ و حاڵ و لانەی دەوترێت: (کونە زەردەواڵە) لەسەردەمی منالّیدا کەم کوڕە لادێی و شوانکارە هەبووە داری لە کونە زەردەواڵە وەرنەدابێت، زەردەواڵەکانیش بەکۆمەڵ هێرش دەکەنە سەر ئەو کەسەی دار لەلانەکەیان وەردەدات ئینجا کورد دەڵێ: (زەردەواڵەکان هار بوون) واتە لەهیچ ناپرسن لەتاوی بارەگا و ڕەشماڵ و شانە و لانەکەیان و پاراستنی گەرا و بێچوەکانیان بەیەکەوە باڵەکانیان سەمفۆنیای سرودی بەرگری لە شانەکەیان دەژەنێت و پەلاماری ئەو دەستە دەدەن کە داری وەرداوەتە لانەکەیان هەڵبەت لەو ژمارە زۆرەی زەردەواڵە بەلایەنی کەمەوە یەک دوو چزوت دەخەوێنرێتێ و پێوەت دەدرێت و زۆریش مەراق لەدەم و چاو و سەر و گوێلاک دادەگرن بۆ ئەوەی بتکەنە مەیمون و جارێکیتر زات نەکەیت بچییەوە دەروبەری کونە زەردەواڵەکە، ئینجا ئەمە بووە بەدرکە و کینایە لە کوردەواریدا بەکەسێک دەوترێت کە خۆی لە کارێکی دژوار هەڵبقورتێنێ و مەترسی بکەوێتە سەر ژیانی و هەڕەشەی بکەوێتە سەر پێی دەوترێت ئەو کارە مەکە یان بۆ ئەو کارەت کردووە ئاخر ئەوهات لێ دێت چونکە وتویانە: (دار مەکە بە کونی زەردەواڵەوە با پێوەت نەدا).

٦٣٩-داری بێ بەر بۆ بڕین باشە:-

دار و درەخت ئەگەر سروشتی و خۆڕسک نەبن پێویستە بەرداربن، چونکە دار و دەوەنی خۆڕسکیانە بۆ هاوسەنگی ژینگە هاتونەتە کایەوە، بەڵام ئەو جوتیارەی

بەدەستەکانی خۆی نەمامێک دەڕوێنێ بە هیوای ئەوەی پاش خزمەتکردن و ئاودان و کێڵانی خاکەکەی درەختێکی بەرداری بەرهەمداری بۆ بێتە کایەوە هەم لە بەرەکەی بخوات و هەمیش بیفرۆشێت، ئینجا هەندێجار ڕێک دەکەوێت لەنێو نەمامە چێنراوەکان لە چەند بنەدارێک بنێک یان دوان و سیان بێ بەر و (زڕ) دەردەچن و هەر گەڵا و چڵیان سەوز و گەورە دەبێت بەبێ ئەوەی بەرهەمێکیان هەبێت و خاکەکەش داگیردەکەن و ئاوێتە و پەین و پێکهاتە ئەندامیەکان و پرۆتینیش لەڕووەکەکانیتر دەبن و هیچ سودێکیش ناگەیەنن بۆ جوتیارەکان دوای چاوەڕوانی ساڵێک بۆ دووان دوای دڵنیابوون لە بێ بەرییەکەی بێ دوو دڵی هەڵدەستێت دەیبرێتەوە و نەمامی تری لە شوێنەکەی دەڕوێنێتەوە، هەندێجار لە نێوان مرۆڤەکانیش مرۆڤ هەیە وەک ئەو دارودرختە چێنراوەی بێ بەروبومە و هیچ بەرهەمێکی دیار نییە و کورد وتەنی ئەوپەڕی بێ کەڵکە جگە لەوەی بەرهەمی نییە هیچ سێبەرێکیشی بۆ خەڵک و دەوروبەرەکەی نییە بۆیە بە درکە و کینایە و دەربڕینەوە لە کوردەواریدا بەو کەسانە دەوترێت:(داری بێ بەر بۆ بڕین باشە).

٦٤٠-دۆستی چاک پولی ناو گیرفانی خۆتە:-

وتراوە: (ئەگەر بە دوای هاوڕێی بێگەرد بگەڕێی ئەوا بێ هاوڕێ دەمێنیتەوە) ئەم وتەیە زۆر نزیکە لەناوەڕۆکی ئەم ئیدیۆمە کوردییەی سەرەوە، مرۆڤ کاتێ سەرکارە یان فەرمانگە و پایە و پۆستێکی هەیە خەڵکێکی زۆری لێ نزیک دەبێتەوە ئەوا خۆی هۆکاری ڕاکێشانی ئەو هەموو خەڵکە نییە بەڵکو شوێن و پایە و پۆستەکەیەتی کاتێک لەو پایە و پۆستە نەما ئەوا باشترین دۆستی پولی گیرفان و باغەڵی خۆیەتی، تاوەکوو دەوڵەمەند و خاوەن پول و پارە دەتوانێت چاکتر لە هەژارێک خواش بکاتە یاوەری خۆی ئەگەر لە خێر و خێرات و لەپێناوی خودا سەرف و خەرجی بکات، کەس فریادڕەست نابێت ئەگەر پولی باخەڵی خۆت نەبێت بۆیە کورد باش لەم پەند و ئیدیۆمە ووردبۆتەوە بۆیە وتویەتی: (دۆستی چاک پولی ناو گیرفانی خۆتە).

٦٤١-دار کە بڕا چاوی لە بەهار نییە:-

زۆر جار کەسێک لەوپەڕی زەوق و شەوق و کەیف خۆشییە کەچی لەپڕ وەکوو ئەوەی ئاوێکی ساردی بەسەرا بکەیت دەکوژێتەوە، ئینجا چ بەهۆی

نەخۆشییەوە بێت یان تەگەرەیەکی بۆ دروستکراو و هەڵبەستراوێک ئەوا یەکسەر کز و خامۆش و مەلول دەبێت، درەخت و داریش بەهەمان شێوە ئەگەر بڕایەوە ئەوا لە بەهاردا چل و گەڵا دەرناکات، چونکە ئەو بە تەواوەتی بڕدراوەتەوە و ژیانەوەی بێ سەمەر دەبێت، ئەمە بۆ جەرگ سووتاوان و دڵبریندارانیش هەر دروستە، ڕازانەوە و شایی و شادی نەورۆز و بەهار بەتۆ چی کاتێک دووچاری لە دەستدانی ئازیزان بووبیت هەڵبەت هاوشێوەی ئەم دەردەدارییە کورد لەو ئیدیۆمەدا وتویەتی: (دار کە بڕا چاوی لەبەهار نییە).

٦٤٢-دەستی چەوری خۆت بە من مەسڕە:-

ئەندامەکانی جەستەی مرۆڤ زۆر بەکاردەهێنرێن لە ئیدیۆم و پەندی کوردیدا (ئەو دەستە موحتاجی ئەو دەستە نەبێت، پیاو سەری بچێت قسەی ناچێت، چاوی لەدەری، خۆڵی تێوەرێ...تاد) لێرەش دووبارە دەست کراوەتەوە ناو ئیدیۆم، ئەگەر کەسێکی دەست چەور دەستی بە تۆ یان بە من سڕی ئەوا دەستی خۆی پاک دەبێتەوە و پیسەکەی دەنوسێت بە جل و بەرگمانەوە ئەمە واتە ڕاستەقینەکەیە، بەڵام مەبەست و دەربڕینەکە ئەوەیە خەڵکانێک عەیب و عاری خۆیان و شەرمەزارییەکەیان دەخەنە ئۆباڵ و ئەستۆی کەسانیتر بۆیە کورد بۆ بەرپەرچی ئەو جۆرە کەسانە وتویەتی: (دەستی چەوری خۆت بەمن مەسڕە) واتە لەحەقیقەتدا ئەوە تۆی خاوێن نیت نەک ئێمە.

٦٤٣-دایک بگرە کچ بەدەستی خۆتەوەیە:-

دایک ببینە و کچەی بخوازە واتە لە ئەدگار و خاسیەتدا چونکە پەروەردە سەرەکیەکەی دایکیەتی بۆیە دەکرێت هەمان خوڕەوشت و سیفەتی ئەو هەڵبگرێتەوە، هەر بۆیەشە کاریگەرترین کەس بەسەر کچەوە دایک لێک دراوەتەوە واتە ئەگەر دایکی کچەکە ڕەزامەند بێت ئەوا دڵی کچەش بەدەستهێنانی قورس نابێت هەر بۆیە کورد لەو چوارچێوەیەوە وتویەتی: (دایک بگرە کچ بەدەستی خۆتەوەیە).

٦٤٤-درۆزن تورەگەی پڕە و ڕووی ڕەشە:-

درۆزن لە بردنی هۆش و ئاوەز و شت و مەکەوە هاتووە ئەو کەسەی دزی دەکات بە قسە و گفتوگۆ و خەڵکی لە خشتە دەبات بەردەوام تورەگەکەی پڕ

دەبێت لە شت و مەکی دزیاری، بەڵام پەتی کارەکەی کورتە و زوو بەدرۆخستنەوە و سپی بوونەوەکەی بەدیاردەکەوێت بەمەش هەمیشە بەڕوویەکی ڕەشی نەخوازراوەوە دەردەکەوێت لەلای خەڵکی هەمیشە ڕوو زەرد و ڕەشە بۆیە وتراوە: (درۆزن تورەگەی پڕە و ڕووی ڕەشە).

٦٤٥-درەختی بەردار ملی کەچە:-

گوڵەگەنمە پڕدانەکان ملیان شۆڕکردۆتەوە گوڵە گەنمە پوچەکانیش شەڕ لەگەڵ ئاسمان دەکەن، ئەو چڵ و لقانەی بەردارن وەک سکی ئاوس پشت کوڕ دەکەنەوە و چڵەکان ملکەچ و دەستەوئەژنۆ بۆ سەر زەوی شۆڕ دەبنەوە ئەمە گوزارشتە لەپڕ گەنمی و میوەیی لاسک و لقە شۆڕەوەبووەکان، ئەمە واتای ڕاستەقینەی ئیدیۆمەکەیە، بەڵام مەبەستە بەکارهاتووەکەی واتە ئەو کەسەی سەنگین و ڕێزدار و ئەدگار و ڕەوشت بەرزن هەمیشە وەک پیرەمێردی نەمر فەرمویەتی سوراحی سەرفروو دێنێ لەبۆ پیاڵە کە تێی کا بۆی، ئەو سەردار و پاشا و سەرۆکانەی تیابەستەن هەموو کاتێ بۆ میللەتەکەیان ملکەچ و دەستەوئەژنۆ وەستاون هەر بۆیە کورد ئەمەی لە پەند و ئیدیۆمدا بەدەربڕینەوە وتووە و فەرمویەتی: (درەختی بەردار ملی کەچە).

٦٤٦-دڕکێ لە دەستم دەرنەهێنێ، پوشێ لە چاوت دەرناهێنم:-

ئەگەر چۆلەکەم بۆ بگریت پێت دەڵێم خاڵۆ، ئەم پەند و ئیدیۆمە زۆر بەکارهاتووە لە ئەدەبیاتیش کورد زۆرجار بەیارەکەی گوتووە: (لەم دونیا بۆ من نەبی چیت لێ بکەم لە قیامەتێ) واتە ئەگەر مرۆڤێک هیچ سودی نەبوو ناتوانێ سود بەخۆشی بگەیەنێت بۆیە کورد بەو شێوەیە بە پەند و ئیدیۆم ئامۆژگاری دەکات و فەرمویەتی: (دڕکێ لەدەستم دەرنەهێنێ پوشێ لەچاوت دەرناهێنم).

٦٤٧-دزی کەسی دەوڵەمەند نەکردووە:-

وتراویشە: (ئەو خانووەی بناغەی لەسەر زبڵ بێت بگاتە ئەستێرەش دەڕوخێت) یان عەرەب گوتەنی: (ئەوەی لەسەر شتی هیچ وپوچ بونیاتنرا بێ، هەر هیچ و پوچ و بەتاڵە) هەڵبەت (دز)ی کارێکی قێزەونە ئازاترین کەس ئەنجامی بدات (حیز)ی دەکات هەربۆیە کورد دەڵێت: (هیچ شتێک شورەیی -عەیب- نییە تەنها دزی و حیزی نەبێ) بۆیە دزی و حیزی لەدوای یەک هاتوون چونکە زۆر پەیوەستن بەیەکەوە حیز دزە و دزیش حیزە ئەمە لەلایەک، لەلایەکیتریشەوە چاو

لێ بکە کام دز دەوڵەمەند بوو بێت پێی وتراوە: (قۆناغ) هەر وتراوە ئەمانە لەباپیریانەوە دزی بە میراتی بۆیان ماوەتەوە و پێیان وتراوە ئەمانە (دز و جەردەن) کەواتە ئەم ئیدیۆمە بۆ ئەوە بەکارهاتووە کە کاری بێ بنەما و نابەجێ و قێزەون نابێتە مایەی دەوڵەمەندی و بەدەستهێنانی ناو و ناوبانگ تەنها شورەیی و ڕیسوایی دەبێتە هاوەڵناوت بۆیە وتراوە: (دزی کەسی دەوڵەمەند نەکردووە).

٦٤٨-دەروێش ڕۆژی تالانی دەردەکەوێت:-

دەروێش وشەیەکی کۆنی کوردی هەورامییە بەمانای کەسێک دێت کە خەریکی پاککردنەوەی دەروون و خودی خۆیەتی و خۆی لەکاروباری خەڵکی هەڵناقورتێنێ و لە ناکەسکاری دوور دەکەوێتەوە بۆ نزیکبوونەوە لە خودای تاقانە و پەرستراو، وەک چۆن زێڕ بە ئاگر تاقیدەکرێتەوە، دۆست لە تەنگانە بەو شێوەیەش دەروێش لەکاتی تالانی دەردەکەوێت، وتراویشە: گونی قۆڕیش لە ئاو بدرێت دەردەکەوێت، ئەم ئیدیۆمە گوزارشتە لەوەی ئەگەر دەروێش دەروێش و لە خواناس و بیروباوەڕەکەی پتەو بێت، ئەوا لەڕۆژانی تالانیدا دەردەکەوێت، کە هیچی نییە و هەژار و نەدارە و بەهیچ شێوەیەکیش دڵی بۆ تالانی ناچێت، هەندێکیش لە دەروێشەکان هەڵپەی کەلوپەل و پاتاڵن و پاککردنەوەی دەروونیان پیس دەکەنەوە بەماڵی دونیا، نمونەیەکی زیندوو بۆ زیاتر ڕوونکردنەوەی ئیدیۆمەکە:

لەساڵی ٢٠٠٣دا کۆمەڵێک مامۆستا بۆ هاوکاریکردنی هێزەکانی پێشمەرگە بۆ چەند شەوێک لە(شیوەسوور)ی ئۆمەرمەندانی شارەدێی شوان وەک هێزێکی بەرگری پشتیوانی ئێشکگریان پێگیرا، یەکێک لە مامۆستایەکان وتی: لەکاتی ئازادکردنی کەرکوک، تویوتایەک پڕ کەلوپەلی تالانی هات، سەیدێک بەپشتێنەکی سەوزەوە دابەزی و دەستیکردە ئاو بەدەم وچاو داکردن و نوێژکردن، ناسیاو دەرچوو کە ئێمەی بینی شەرمێک دایگرت و وتی: بەخوا مامۆستا من بەکرێ چووم و تالانیەکەم نەهێناوە.

٦٤٩-دەبێ بچیە سەر بەڕەی خەڵکی:-

بەڕە، ڕایەخێکە لە ڕستن و چنینی(خوری و پەڕۆ و لۆکە و داوەبەن) لە کارگەی تەوندا تەونکاری کورد دروستیکردووە، لەسەردەمانی زوو کە پەتۆ و

بەتانی و لێفە و جاجم هێشتا شوێنی نەگرتبۆوە، پێخەف بووە، لەکاتی خەوتنان لچکەکی بەخۆدادراوە و لچکەکیشی لەژێر ڕاخراوە، ئێستا بەڕە ڕایەخێکە و لە دیوەخانان و مالان ڕادەخرێت و مرۆڤ لەسەری پاڵدەکەوێت و دەخەوێت و دادەنیشێت، ئەوجارەش بەڕە هەر بۆ قسەکردن لەسەر کیژانە، پیاو کە کوڕی گەورە بووە کاتی ژنهێنانی هات لە کۆمەڵی کوردەوارییەی خۆمان هەردەبێت کیژی کابرایەکی بۆ بخوازیت، خواستنیش بە داب و نەریتە و دەبێت باوکی کوڕە زۆر بەرێز و بەپێزانینەوە، بچێتە ماڵی کیژە، بە شەرم و هەناسەبڕکێیەوە لەسەر بەڕەیان دابنیشێت،نەبادا داخوازییەکەی ڕەتبکرێتەوە، ئینجا ئەوە حاڵەتە ڕاستینەیە بووە بە ئیدیۆم دەوترێت: (دەبێ بچییە سەر بەڕەی خەڵکی) واتە هەموومان پێویستمان بەیەکە و کەس لە کەس پیاوتر نییە و بۆ هێنانی ژن بۆ کوڕەکانمان هەر دەبێت بچینە سەربەڕەی یەکتری.

٦٥٠-دەرێی لەبەر هەوێزی هاتییە:-

هەوێز، شوێنی مانەوە و نوستن و پشوودانی شەوانەی مەڕومالات و مێگەل و ڕان و پەزە، لەگەڵ ئەوەی شوانکارە پیشەیەکی کۆنی مرۆڤە و زۆرێک لە پەیامبەرانیش ئەو پیشەیان هەبووە، بەلام هەر بە نەفام و نەزان و نەشارەزا و شوانەوێڵە(وێرە) ناوی شوانکارەی هاتووە و دوور لە شارستانیەت و ژیارەوە دەژێت، ئینجا هەرکەسێک نەشارەزا و نادیدە بێت و هەڵسوکەوتی ناشارستانی بێت بەتەوسەوە دەوترێت: (دەڵێی لەبەر هەوێزی هاتووە).

٦٥١-دەڵێی شەریفی مەککەیە:-

شەریفی مەککە ناوی تەواوی(شەریف حسین عەلی هاشمییە)، ئینگلیزەکان ناسناوی پاشای عەرەبیان لێ نا بوو، ساڵی١٨٥٤ لە (ئەستەمبوڵ) لە دایک بووە، باوکی لە لایەن دەوڵەتی عوسمانییەوە دووخراوەتەوە بۆ (فەلەستین) بە هاوکاری ئینگلیزەکان شۆڕشی عەرەبی دژی عوسمانیەکان بەرپاکردووە، یەکەم کاری شەریفی مەککە هەڵوەشاندنەوەی سکەی شەمەندەفەری نێوان (مەککە و ئەستەمبۆڵ) بوو، بۆ ئەوەی سوپای عوسمانی دەستی نەگاتە مەککە، دوای ڕوخاندنی دەوڵەتی عوسمانی، بەریتانیا ئەو بەڵێنەی کە پێیدا بوو لێی پاشگەز بووە کە پێ گووتبوو دەتکەم بە پاشای عەرەب، دواتر دووریخستەوە بۆ(قوبرس)، ساڵی(١٩٣١) بە دوورخراوەیی لە وڵاتی(ئەردەن) کۆچی دوایی

کــــردوه له(قـــودس) به خـــاک ســـپێراوه، ئـــەوه ڕووه ڕاســـتیەکەیەتی، ڕووه ئیدیۆمیەکەی به کەسێک دەوترێت که هیچی تیابەسته نەبێت و بودەڵه پیاوی خۆ بە گەورەزان و موسڵمان و هـیچ لـه بارانـەبوو بێت بەتەوسـەوه پێی دەوترێت: (دەڵێی شەریفی مەککه)یه.

٦٥٢-دۆشاو بۆ پاشای قاتی نییه:-

دۆشاوی (مێوژ و خورما) دوو له دیارترین دۆشاوەکانی کوردستانن زۆرتـرین خواستیان لەسـەرەو ژەمـەخۆراکیان پێدابین دەکرێت و بـه دەیـان جۆرەخۆراکی تـرەوه سـفره و خـوان دەڕازێننـەوه، هـەموو خێزانێکی کورد دۆشـاوی بـۆ خـۆی دروستکردووه یان کڕیووه و وەکو خۆراک له ماڵـەوه هـەیبووه، هەندێک سـاڵ و مانگ و ڕۆژ ئـەو ڕسـق و خۆراکه لـەبازاڕدا بـه هۆکـاری جیاجیا نامێنێت، بـەڵام دەوڵەمەنـد و خـودا پێداوەکان بەتەنەکـه لەماڵەکانیانـدا دۆشـاو بـوونی هەیـه تـا ماوەیەکی زۆر دۆشاو له ماڵیان نابڕێت، لێرەدا گرنگی دۆشـاو و دەوڵەمەندی و دەسەڵاتی پاشا وایکردووه قەت دۆشاو له مـاڵی نـەبڕێت، ئـەوه بـووه بەئیدیۆم و گوزارشته بۆ ئەوەی که بۆ پاشا هیچ شتێک قاتی نییه و بەهۆی دەسەڵاتەکەیەوه دەتوانێت هەموو شتێک دابین بکات بۆیه وتراوه: (دۆشاو بۆ پاشای قاتی نییه).

٦٥٣-دەستی زۆر له کارم بێت له ماڵم نەبێت:-

زۆر ئیدیۆم لەسەر کارکردن هاتووه لـه زمـانی شـیرینی کوردیدا وەکوو (ئیش شـێره دەسـتت پێکـرد دەبێتـه ڕێـوی، ئـیش کـەره دەبـی لێخـوڕی...تـاد) لێـرەش کارکردن هاتووه ئەگەر کارێکی قورسی وەکوو (گڵەبان و سەرسواق و دروێنه و گەلاجاڕ و خەرمان گردکردنەوه و قرشه و کیشـه گواسـتنەوه و ڕەشکەکێشـان و کادین داکردن و خشت بڕین و دۆریخه هەڵدانەوه و شتڵ چاندن و...تاد) ئەوا بـه هەرەوەزی و دەسته و کۆمەڵـه زوو ئـەنجام دەدرێت، بـەڵام ئەو خەڵکه زۆرەش پێویسته نیوەوڕۆ ژەمەخۆراکێکی باشی بۆ ئاماده بکرێت وەکوو هەریسەی شینی حەسـەن و حوسـێن و نیسـکێنەی خۆمـان، لێـرەدا (کـار، مـاڵ – مـار) بـوون بـه تـەوەری ئیدیۆمەکـه، کاتێـک کۆمـەڵێک کـەس زبـارەت بـۆ دەکـەن و کارێکـت بـۆ هەڵدەسـوڕێنن زۆر زوو تـەواوی دەکـەن و دڵـت پێـی خـۆش دەبێـت، بـەڵام کـه هــەموویان بێنـه سـەر خوانـت نـان و چێشـتێکی زۆریـان دەوێـت و دابینکردنـی ماندووت دەکـات، بۆیـه لەکوردەواریدا خۆزگـه بـه دەسـتی کـاری زۆر بـراوه لـه

کاردا، بەڵام لە ناوماڵدا نا چونکە دەستی کاری زۆر خۆراک و ئالیکێکی باشی دەوێت و ماڵ لەبن دەردێنێت بۆیە کورد بەخۆزگەوە وتویەتی: (دەستی زۆر لەکارم بێت لەماڵم نەبێت).

٦٥٤-دەڵێی ڕێوی قەمچوغەیە:-

چیرۆکێک لەسەر ئەو ئیدیۆمە هەیە دەگێڕنەوە لە گوندی (قەمچوغە)ی شارۆچکەی (دووکان) ڕێوییەک بە مریشک و مراوی ئەو گوندە فێر دەبێت و ووردە ووردە خەریکە مریشک و پەڵەوەڕی ئاوایی تەواو قڕ دەکات و خاوەنی ئەو مریشکانەش دەستەپاچە دەبن لە ئاست نەمانی پەڵەوەڕەکانیان، ڕۆژێکیان جوتیارێکی خاوەن پەڵەوەڕ دەچێتە ناو گەوەڕێکی ئاژەڵەوە سەیر دەکات دوو کەوڵە ڕێوی بە دیوارەکەوەن، کەچی ئەو تەنیا یەک کەوڵەڕێوی هەیە، نزیک دەکەوێتەوە بۆی دەردەکەوێت یەکێکیان زیندووە و خۆی هەڵواسیووە، بۆ تاقیکردنەوە خۆی دەداتە خەتی گێلی و جێی دەهێڵێت و بە دواداچونی بۆ دەکات، بۆی دەردەکەوێت ڕێوییەکە لەشەودا کەوڵەکەی تەنیشت خۆی جێ دەهێڵێت و دەچێتە ڕاو و بەیانیانیش وەکو خووی پێووە گرتووە، دەچێتەوە لای کەوڵەکە و خۆی دەکاتەوە بە کەوڵی دووەم بەو جۆرە فێڵە لەو ماوەیە لەو دێیە دا توانیویەتی خۆراکی خۆی دابین بکات، ئینجا ئەوە بووە بە یەکێک لە ئیدیۆمە دیارەکانی باشوری کوردستان و بەکەسێکی فێڵبازی کلاوچی و ساختەچی دەوترێت: (دەڵێی ڕێوی قەمچوغەیە).

٦٥٥-دش و درێشە:-

دش، واتە خوشکی مێرد، پێچەوانەی (شوبرا)یە، درێشە، نوکێکی تیژی وەکو دلیوان و سوژن و بزمار و مێخە، دەسکێکی داری هەیە کڵاش دروو و پینەدۆز و دارتاش بۆ مەبەستی جۆراوجۆری پیشەکەیان بەکاری دەهێنن، هەندێکجاریش وەکو خەنجەر و چەقۆ بە ئامێری بڕەندەکانی شەڕکردنیش دادەنرێت، زۆرجاران کەسێک کچی خۆی بەشوو نادات بە کوڕێک کە زۆر خوشکی هەبێت چونکە پێی وایە هەر یەکەیان دەبێتە خەسوویەکیتر و ژیانی ئاڵۆز و پڕچەرمەسەری دەبێت، هەرچۆنێک بێت (دش) چوێنراوە بە (درێشە) و لە کۆمەڵی کوردەواریشدا ئەوە تاقیکراوەتەوە بۆیە بووە بە ئیدیۆم و بەتەوسەوە دەوترێت: (دش و درێشە) واتە خوشکی مێرد وەکو دلیوان و سوژن و مێخ و خەنجەر و چەقۆ تیژە و ئاگادار

نەبیت زامارت دەکات.

٦٥٦-دز یەکێک و شک هەزار:-

دز، پیشەیەکی کۆنە و تا کۆتایی مرۆڤایەتیش درێژەی هەیە، ئەو کەسەی ماڵی کەسێک دەدزێت چ دەرزییەک چ گایەک بێت، هەر بە دزی ئەژمار دەکرێت، دز بەنهێنی کاری خۆی دەکات و کەس پێی نازانێت، بەڵام مرۆڤ گومان بۆ هەزاران کەس دەبات، هەرچەندە لەپرۆسەی کارگێڕی حوکمڕانی کوردیدا دز یەکجار زۆرن و بە گروپ و دەستە و کۆمپانیا کاردەکەن و بە نوێژی نیوەڕۆ بانک و گەنجینەکان هیچیان تێدا نامێنێت، بەڵام ئیدیۆمەکە بۆ دزی بە دەست و قام وتراوە نەوەک دزی کۆمپیالە و بەڵێندەر و کۆمپانیا و ڕێکخراو، کاتێک دزییەکت لێ دەکرێت تەنها کەسێک بردوویەتی و گومانی تۆش لەسەر هەزار کەسە بۆیە بووە بە ئیدیۆم و دەوترێت: (دز یەکێک و شک هەزار).

٦٥٧-دۆ و دۆشاو تێکەڵ دەکات:-

دۆ، لە دوای هەژاندنی ماست و ئاو(ماستاو) لەناو(مەشکە)ی دروست دەبێت، دۆشاویش لە گوشین و بەپێ شێلانی بەروبومی(ترێ) دەهاتە بەرهەم لە کوردستان واتە هەم دۆ و هەمیش دۆشاوی ترێ دوو بەرهەمی خۆماڵی کوردی بووە، ئینجا هەردوو بەرهەمەکە شلەن، ئەگەر تێکەڵ بکرێن ناتوانرێت لە یەکدی جیابکرێنەوە، ئەوە بووە بە ئیدیۆم و بە کەسێکی توندوتوڕە و بێ ئارام دەوترێت کاتێک توڕەبوون بیگرێت و ئەوەی بەدەستیەوە بێت بیوەشێنێت و ئەوەی بەزاری بێت نەیگێڕێتەوە، دواتر و پاشتر لێک نەداتەوە بە تەوسەوە پێی دەوترێت: (دۆ و دۆشاو تێکەڵ دەکات).

٦٥٨-دۆڵ دڕا، تەقەی بڕا:-

لەو کوردەوارییەی خۆمان کە زەماوەندێک سازدەکرا و کوڕ و کیژێک بەیەک دەگەیەنران، بۆ ماوەیەک کە کەمتر نەبوو لە حەوت ڕۆژان هەڵپەڕکێ و شایی دەکرا و دەوترا: گڕ لە هەموانە و خۆشی بۆ دووانە، کچان و کوڕانی ئاوایی تا درەنگانی شەو لەبەر (چرا ڕەشکە و فانۆس و لۆکس و مانگەشەو) هەڵدەپەڕین، ئەنگوچک و پشتێن و ئارەقەیان تێکەڵ بەیەکدی دەبوو، تنۆکی تەوێڵ و هەنیە و سەرگۆنایان بەرۆکی تەڕ دەکردن و وات هەست دەکرد بەڕووتی خۆیان پۆشیووە، لە دوا ڕۆژی شاییەکە، کە بووک دەهات و زاوا دەستی دەگرت و

دوای عەسـری ئـەو ڕۆژە شـاییەکە هەڵـدەگیرا و کۆتـایی دەهـات کـوڕ و کـاڵ بەگاڵتەوە دەیانووت: (دۆڵ دڕا، تەقەی بڕا) ئـەوە بـووە بەئیـدیۆم و بـە کۆتاهـاتنی دۆخێک و هاتنەکاییەی دۆخێکی نوێ دەوترێت: (دۆڵ دڕا و تەقەی بڕا).

٦٥٩-درۆ بناوانی نزیکە:-

کاکەی فەلاح لە دیوانی (چرۆ)دا وتویـەتی: (کـوڕێ بـوو نـاوی دارابـوو، وریـا و زیرەک و دانـا بـوو، هـەرچی کەوتـە بـەرچاوانی، ئـەچووە بنچ و بنـاوانی)، بنـاوان واتـە: بنەگـە و پێگـە و شـوێنی سـەرەکی و مەڵبەنـد و چـەق و هـەوار و نشـینگە و...تـاد، بنـاوان نزیکـی واتـە سـەرچاوە و شـوێنی سـەرهەڵدانی دوور نییـە، ئـەو ئیدیۆمە بەشـێوازیتریش دەگوترێت وەکوو (پـەتی درۆ کورتـە) یـان (درۆ هـەژارە هـەموو کـەس پێـی دەوێرێـت) لێرەشـدا هـەمان مانـا دەبەخشـێت، پـەتی درۆ و سـەروچاوەکەی زۆر دوور نییـە و زوو بێـت یـان درەنـگ ئاشـکرا دەبێـت، ئـەوە ئیدیۆمـە بـۆ دڵدانـەوە و ڕێنـوێنی و ئامۆژگارییـە بـۆ ئـەوەی مـرۆڤ لـە درۆکـردن دوور بکەوێتەوە بۆیە کورد کردویەتییە ئیدیۆم دەفـەرموێت: (درۆ بنـاوانی نزیکـە) گوزارشـتە لـە دڵدانـەوە و ئاشـکرابوونی سـەرچاوەکەیەتی لـەنزیکترین شـوێن و کاتدا و هەروەها بێ هودەیی و شـەرمەندەیی و بێ ئاکامی درۆ دەخاتـە ڕوو بۆ ئەو کەسـەی کە دەیکات.

٦٦٠-دڵ ئاوێنەی دڵە:-

وتراویشـە: (دڵ ئاگـای لـە دڵـە) ئاوێنـە خاسـیەتی تیشـکدانەوەی هەیـە، ئـەوەش چـوێنراوە بـە (دڵ) هەنـدێجاریش دڵ بـە (شوشـە) لـە قەڵەمـدراوە وەکـوو (دڵ شوشـەیە کەشـکا چـاک نابێتـەوە)، زۆر وا ڕێکـەوتووە کەسـێک دەچێتـە دڵتـەوە، لـەلای خۆتـەوە خۆشەویسـتیەکت بـۆی دەبێـت، کاتێـک نزیکبونەوەیـەک یـان گفتوگۆیـەک بێتـە بـەرباس هـەردوو لا خۆشەویستیەکە بـەجۆرێک لـەجۆرەکان دەردەبـڕن، هـەردووکیان دەڵـێن: (دڵ ئاوێنـەی دڵـە یـان دڵ ئاگـای لـە دڵـە) ئـەو ئیدیۆمە لەکاروکردەوەی ڕۆژانـە و پیشـەیی و خزمایەتیشدا دەردەکـەوێت ئەگـەر دوو کەس یـەکتریان بۆ خـوا و مرۆڤایـەتی و خزمایـەتی بێ بەرژەوەندی خـۆش بوێت بە ئیدیۆمەوە دەوترێت: (دڵ ئاوێنەی دڵە) واتە پەرچەکردار و ڕەنگدانـەوەی یەکترن بۆ یەکتر خۆشەویستن.

٦٦١-دەڵێی پەڕەسێلکەیە:-

باڵندەی پەڕەسێلکە چەندین ناویتری هەیە وەکوو (پلیسرگ، پەڕەسوێلکە، حاجی ڕەشک، حاجی ڕەش، حاجی ڕەنگ، دوو مقەس) بە کۆمەڵ دەژین و ڕەوی کوێستان و گەرمێنیان هەیە و هەزاران کیلۆمەتر دەبڕن و مێش و مەگەس و مێروو خۆرن، نێرە و مێیە بەیەکەوە هێلانە لە بنمیچی ڕەوەزە شاخ و ساپیتە و بن سواندەی ماڵان لە پەڕ و پوش و قوڕ دروست دەکەن، دوو هەفتە کڕ دەکەون و بەدوو هەفتەش بێچوەکان دەبنە باڵە فڕە، یەکێکە لە باڵندە جوان و دەنگ نەرم و سەرنجڕاکێش و بێ زیانەکان بە بەرزبوونەوە و باڵەفڕەیان دڵی مرۆڤ ئارام دەکەنەوە، ئینجا ئەو بێ زیانییەی ئەو جۆرە باڵندە بووە بە ئیدیۆم و بە کەسێکی بێوەی و بێ زیان و بێ کێشە و بێ گوناح و شەرم بەخۆ دەوترێت: دەڵێی پەڕەسێلکەیە.

٦٦٢-دەڵێی گوێزی بۆ دەژمێری:-

گوێز بە دانە و ژمارە دەفرۆشرێت نەوەک بە کیلۆ بۆیە هەر کەسەی(١٠٠) دانە بۆ(١٠٠٠) دانەی دەوێت ئەویش بەژماردن دەبێت، هەر فرۆشیارەی بەگوێزەی داواکاری کڕیارەکە گوێزی بۆ دەژمێرێت، ئەوەی گوێ لە گوێز ژماردن بگرێت هەر ماوەیەک توانای گوێگرتنی هەیە چونکە گوێز بەرهەمێکی زۆر دەدات بە هەزارانە، بۆیە مرۆڤ وەڕس دەبێت لە گوێگرتنی، ئینجا ئەوە بووە بە ئیدیۆم بە کەسێک دەوترێت کە گوێ لە قسەی نەگرێت و لە بەلاش قسەی بۆ بکەیت بە تەوس و گاڵتەوە دەوترێت: دەڵێی گوێزی بۆ دەژمێری خۆ گوێ ناگرێت.

٦٦٣-دایتییە بەر داسی:-

پاڵە و سەپان بە(داس)ی دروێنەی گەنم و جۆیان کردووە، تەبارەیەکی گەورە و فراوانی دەغڵ و دانیان خستۆتە بەر داس و بە سوارە سوارە تەبارەیان دروێنە کردووە و گیشە و گەلاوێژ و خەرمانیان لێ پێکهێناوە، ئەوە لایەنی ڕاستەقینەی ئیدیۆمەکەیە، بەڵام لایەنی خوازراو لەو ئیدیۆمەدا ئەوەیە کەسێک بێ لێکدانەوە کارێک بێباکانە و بێ ترس ئەنجام بدات و بە هیچ شێوەیەک دواڕۆژی لێک نەداتەوە.

٦٦٤-دونیا پێچی مێزەرێیە:-

دەوترێت دونیا لە هیچ و پوچییەوە هاتووە، واتە هێندە کاتی و کەموکورتە کە فریای مێزەر و جامانە پێچانەوەیەک ناکات، مەحوی شاعیریش بە(کایەی منالّ و زەرفی بەتالّ) ناویبردووە، پێچی مێزەریش واتە زۆر زوو دەسوڕێتەوە ماوەی سوڕانەوەکەی زۆر کورت و دەست و بردە و زوو کاتەکەی بەسەر دەچێت، بۆیە هیچ و پوچی دونیا و خێرا سوڕانەوە و پێچانەوەی مێزەر لە ڕووی خول خواردن و کاتەوە پێکتر چوێنراون و ئەو ئیدیۆمە جوانەی لە زمانی کوردیدا لێ بەرهەمهاتووە دەوترێت: (دونیا پێچی مێزەرە - پێچی مێزەرێیە) واتە زوو خول دەخوا و دەسوڕێتەوە و زوو بەسەر دەچێت.

٦٦٥-دەڵێی سەرەوێلکی جولەکانە:-

سەرەوێلک: واتە سەر هەویر لە پارچە قوماشی بە پینە و پەڕۆ دروست دەکرێت، جولەکەکانی کوردستان بەر لەوەی لە نیوەی دووەمی سەدەی بیستەم لە کوردستان و عێراق دەربکرێن، زۆر بیرکردنەوەی ئابووریان هەبووە، هیچ پارچە پەڕۆیەکیان فڕێ نەداوە، کۆیانکردۆتەوە و بە پینە و پەڕۆ سەرەوێلکیان پێ دروستکردووە واتە هیچ شتێکیان خەسار نەکردووە، بۆ نابووتی و بەفیڕۆنەدانی کەل و پەل و پێداویستی لەکۆیە بووە بە ئیدیۆمێکی ئابووری و دەوترێت: (دەڵێی سەرەوێلکی جولەکانە).

٦٦٦-دەڵێی سەیە ئاوێ دەخواتەوە:-

سەگ کە بەزاری ئاوێ دەخواتەوە، هێندە خێرا زمانی دەجولێنێت، کە لە ناوچەی پشدەرێ لە باشوری کوردستان(میراودەلییەکان) کردوویانە بە ئیدیۆم و دەڵێن فلانە کەس دەڵێی سەیە ئاوێ دەخواتەوە واتە خێرا و ڕەوان قسان دەکەن.

٦٦٧-دەڵێی بەرانی دابەستەی جولەکانە:-

جولەکەکان لە کوردستان زۆربەیان لە شار و شارۆچکەکان نیشتەجێبوون و پیشەی بازرگانی و پیشەوەری جۆراوجۆریان هەبوو، کەمتر ئاژەڵداری و جوتیاریان کردووە، لەماڵەکانیاندا بەرانێکیان ڕادەگرت و دایان دەبەستا و پەلکە شوتی و خەیار و پاشماوەکانی چێشت و خۆراک و جۆ و ئاوێکی باشیان لەبەر سێبەر پێ دەدا و بەمەش لەشوێنی خۆیەوە قەڵەو و تەمبەڵ دەردەچوو، ئەوە بووە بە ئیدیۆم و بەکەسێکی قەڵەو و تەمبەڵ و تەوەزەڵ دەوترێت: (دەڵێی

بەرانی دابەستەی جولەکانە).

٦٦٨-دەڵێی شێلاقەیە:-

بێچووی باڵندە و گیانداران ناوی تایبەتی خۆیان هەیە، بزن بەچکەکەی کارە، مریشک بێچوەکەی جوجکەیە بەو شێوەیە، بێچو و بەچکەی مراوی و قازیش کە تازە لە هێلکە دێتەدەرێ لە کوردیدا پێ دەوترێت: (شێلاقە)، لەبەر ئەوەی پێیان پانە، شێوەی سەولە لە ڕۆیشتندا بەر لەوەی بگەنە گۆماوێک زوو زوو وەردەگەڕێنە سەر پشت و خراپ ڕاست دەبنەوە، ئەوە بووە بە ئیدیۆم و بە کەسێکی دەست و پێ سپی دەوترێت: دەڵێی شێلاقەیە.

٦٦٩-دیاری مێرووله، قاچە کوللەیە:-

وتراویشە: دیاری شوان ئالەکۆکە، مێروولە لە زۆر ئیدیۆمدا ناوی هێنراوە لێرەش دووبارە دەوترێت: (دیاری مێروولە، قاچە کوللەیە) واتە توانای مێروولە تەنها ئەوەندەیە قاچە مێروولەت بۆ بهێنێت و بیکاتە دیاری، ئەو ئیدیۆمە بۆ پاساو هێنانەوە بەکاردەهێنرێت کە توانای کەسێک دیاریکراوە لە کۆمەک و هاوکاری و دیاری بەخشیندا.

٦٧٠-دز و خاوەن ماڵ هەردووکیان دەڵێن یا ئەڵڵا:-

وتراویشە هەردوکیان دەڵێن: (یا عەلی) و بەشێوەکیتریش گوتراوە: کەروێشک و تاژیش لە ڕاکردندا دەڵێن: (یا ئەڵلا)، زۆر جاریش لە مەملەکەتی جیهانی موسڵمانان بکوژ و کوژراو هەردووکیان هەر وتویانە یا ئەڵلا، هەڵبەتە ئەو ئیدیۆمە بۆ ئەوە هاتووە هەموو کەس کاری خۆی پێ ڕاست و ڕەوایە و ناوی خوای لێ دەهێنێت، هەر بۆیە کورد وورد بویتەوە و بە ئیدیۆمەوە وتویەتی: (دز و خاوەن ماڵ هەردووکیان دەڵێن یا ئەڵڵا).

٦٧١-دار نەرم بێت، کرم دەیخوات:-

دار ئەگەر تۆکمە و سفت و سۆڵ بێت، کرم و مێروو ناتوانن بە ئاسانی لێی بدەن و بیخۆن و بنکۆڵی بکەن، بەڵام ئەگەر دارەکە خۆی کلۆر و گەندەڵ و نەرم بێت ئەوا مێروولە و کرمی لێ دەدات، واتە ئەگەر زاڵ نەبیت بەستەزمان دەبیت و دەوروبەر بە ئاسانی پێت دەوێرن، ئەوە بووە بە ئیدیۆمێکی پڕ ئامۆژگاری و لۆمەی کەسێکی پێ دەکرێت کە کەمتەرخەمە بۆیە گرفت و کێشەی بۆ دێتە پێش بۆیە دەوترێت: (دار نەرم بێت، کرم دەیخوات).

٦٧٢-داری گەورە، نابێتە گۆپاڵ:-

بەشێوەیتریش وتراوە: (کەنگر و ماست بە وادەی خۆی) یان (گۆلکی باری بە منداڵی) یان عەرەب وتەنی: (فێربوونی بە منداڵی وەکوو نەقشی سەر بەردی – العلم فی الصغر، کالنقشی علی الحجر)، چڵە دار و شورە دار دەتوانرێت بە ئارەزووی خۆت شتی لێ درووست بکەیت، بەڵام کە شورەکان بوونە کۆلکە و چەرەگە و کاریتە، ناتوانرێت (گۆپاڵ)ی لێ درووست بکرێت، بەڵام دەکرێنە (کلکە خاکەناس و تەور و پیشەقان و چەرەگە و دینگە و کۆڵەگە و...تاد) ئەو حاڵەتە بووە بە ئیدیۆم بۆ کارێک کە کاتی خۆی نەبێت یان ڕێگەی تێ نەچێت دەوترێت: (داری گەورە، نابێتە گۆپاڵ).

٦٧٣-داوای شانە لە کەچەڵ دەکات:-

کەچەڵ هێندە گوناحە تا ئەسپێش لەسەری نادات، ئەگەر ڕشکێک ببینێت دەیکاتە هەرا دەڵێت پرچم یان سەرم ڕشکی لێداوە، ئەوە مانای ئەوەیە کەچەڵیم نەماوە، ئەوە باوە لەناو کوردان، ئینجا ئەو کەچەڵییە واتە هێندە لوس و بێ مووە بە ژیانی پێویستی بە هەڵگرتنی شانە ناکات، خۆ ئەگەر داوای شانەی لێ بکەیت هەم گاڵتە دەکەیت هەمیش دەستت ناکەوێت، بۆیە بە تەوسەوە کە داوای شتێک لە یەکێک دەکەیت و ئەویش نییەتی دەڵێت: (داوی شانە لەکەچەڵ دەکات).

٦٧٤-درۆ هێشتا لە دەم دەرنەچووە، لۆقە دەکات:-

زۆر لەسەر درۆ قسەکراوە لە ئیدیۆم و پەند و گۆتەی کوردەواری وەکوو(پەتی درۆ کورتە، سەر سەدەی درۆ کورتە، درۆ بناوانی کورتە، درۆ زۆر بڕناکات...تاد)، لۆقە: گورگە لۆقە، لۆقەکردنی وڵاغە بەرزە واتە نەرمەغار و ڕاکردن، ئەو ئیدیۆمە وەکوو ئامۆژگاری گەورەکان بەکاریدەهێنن و دەڵێن: درۆ هێشتا لەدەم دەرنەچووە، لۆقە دەکات واتە درۆ هێواش هێواش و بەزوویی ئاشکرا دەبێت.

٦٧٥-دۆزەخ لە دەرگایشی بگەڕێیتەوە، هەر باشە:-

دۆزەخ ئاگرێکی بێ ئامانە و هەموو شتێک، تەڕ و وشکیش بە یەکەوە دەسوتێنێت، ئینجا ئەگەر ئەو دۆزەخە بەرامبەر (زیان و کاری خراپە و ڕێ تێ نەچوو) بەراورد بکەین، کورد کردوویەتی بە ئیدیۆم و بۆ گەڕانەوە لە زەرەر و کاری بەد و خراپە گوتویەتی: (دۆزەخ لە دەرگایشی بگەڕێیتەوە، هەرباشە).

٦٧٦-دۆستی بێ ئاقڵ، باری پشتێیه:-

پیرەمێردی نەمر بە هۆنراوە ئەو پەندەی خستۆتە ڕوو (سوحبەتی نادان، تاڵ ڕابواردنە، ڕۆین لە دوای کەر تەرس بۆنکردنە) کەسی نەفام و کەودەن و نەزان و کاڵفام دۆست و هاوڕێت بێت، بارت قورستر دەکەن، چونکە ئەگەر نەزان بەردێک فڕێداتە ناو ئاو بە هەزار زانایان دەرنایەت، لەو چوارچێوەیەدا کورد لەو ئیدیۆمەدا فەرمویەتی: (دۆستی بێ ئاقڵ، باری پشتێیە) واتە ئەرکی قورسترە وەک لە ڕابواردن و پێکەوەیی.

٦٧٧-دوو پشقڵی بکردایه، گۆشتی دەخورا:-

چوار پێی ئاژەڵی وردەی وەکوو مەڕو ماڵات پاشەڕۆکەکەی پشقڵە (پشکڵ)، لە کوردەواریدا پشقڵ زۆر سوودی لێ بینراوە بە (وزەی سەوز) ئەژمار دەکرێت بۆ خۆگەرمکردنەوە و چێشتلێنان و زبڵەکەشی بووە بە پەیینی ئاژەڵی و ڕووەک سودی لێ بینیووە،ئەوە لەلایەک و لەلایەکیترەوە ئاژەڵەکەش کۆمەلێک سوودی گۆشت و شیر و خوری و داهاتی هەیە، هەموو ئەمانە وایکردووە، ئەگەر یەکێک زۆر بێ عاقڵ و کەودەن و نەفام و کاڵفام بێت، بەتەوسەوە پێ دەوترێت: دوو پشقڵی بکردایە، گۆشتی دەخورا.

٦٧٨-دوو ڕێوی شێرێک کەوڵ دەکەن:-

کورد ئەوەشی وتووە: غەنیمی کەسێک دووانە یان قەومی عەلەشیشن، دەستە دەستە و کۆمەڵ کۆمەڵ واتە یەکگرتوون، هەڵبەت هێز لە یەکێتی دایە و بێ هێزیش لە پەرتەوازەییدایە، ڕێوی ئاژەڵێکی بێ جورم و تەنگ و توشە کەچی ئەگەر بەیەکەوە بن وەکوو گورزەدارێک بەهێزدەبن و نەوەک گورگ و سەگ بەڵکو شێری بە زەویدا دەدەن و کەوڵی دەکەن، ئەوە بووە بە ئیدیۆم و بۆ گوزارشتکردن لە بەهێزی یەکێتی و یەکگرتویی دەوترێت: دوو ڕێوی شێرێک کەوڵ دەکەن.

٦٧٩-دۆی پاییزان بدە ئازیزان، دۆی بەهاران بدە نەیاران:-

بۆ زۆری ماست و ماستاو و دۆ وتراوە: (ماستی بوارێ، ئاوی ڕووبارێ) واتە لە بەهاراندا لەبەر ئەوەی گژوگیای سەوز هەیە و مەڕ و بزن تێر دەخۆن و پڕ گوانیان شیر دەبێت، ماست و دۆ هێندە زۆرە هیچ ڕەواجێکی نییە و نابێتە دیاری، لە پاییزاندا مەڕ و بزن ئاوسن و شیریان وشکی کردووە، ماست و دۆ

زۆر کەم و دەگمەنن تەنیا بۆ دۆست و ئازیزان دەست دەدات، بۆیە کورد لەو ئیدیۆمەدا ئەو حاڵەتەی تۆمارکردووە و دەفەرموێت: دۆی پاییزان بدە ئازیزان، دۆی بەهاران بدە نەیاران.

٦٨٠-دەڵێی بەردە بە ناو گویدا دەدات:-

قسەی ڕەق، قسەی حەق زۆر بەدوای یەکدا دێن لە ئاخاوتنی کوردەواریدا، بەڵام لێرەدا لە حەق و ڕەق تێدەپەڕێت و ڕەقێتیەکی پرۆشک و پەرتی لێ دەبێتەوە، جگە لە ڕەقێتیەکەی پاشماوەی پیسی و ئاشوبگێڕیشی لێ دەکەوێتەوە، (بەرد) بۆ ڕەقی قسەکان و (گو)ش بۆ پیسی و ئاژاوەگێڕی وتەکان، بەیەکەوە بەر یەک کەوتنی بەرد بەتووندی بە گو، گوەکە پەرش و بڵاو دەکاتەوە، بۆیە بەو جۆرە قسانەی کە هەندێک کەس بە ڕەقی و توندی و نابەجێی دەیکەن کورد وتویەتی: قسەی هێندە ڕەقە دەڵێی بەردە بەناو گویدا دەدات.

٦٨١- دەڵێی کەری دزرایە:-

لە ناو کێڵگەدا ئاژەڵی کەر ڕۆڵی سەرەکی گێڕاوە بۆ هەڵسوڕاندنی کاروبارەکاندا، هاوشێوەی ئۆتۆمبیلی زەمانە بووە، ئەگەر جوتیارێک کەرێکی هەبوایە و دزرابوایە ئەوا جوتیارەکە بە تەواوەتی پەکی دەکەوت، ئەوە بووە بە ئیدیۆم ، بە کەسێکی داماو و داڵغەدار و خەفەتبار دەوترێت: دەڵێی کەری دزرایە.

٦٨٢-دەڵێی جولەکەیە خمی لێ شێواوە:-

خم: هەژ، هەش، چویت، نیلی تێرییشی پێ دەوترێت، کە بەن وخام و بڵوری شاڵ و کڵافە و خوری دەکرێتە ناو، خوم: واتە کوپە، مەرکانە، ئەو شوێنەشی ئەو کارەی لێ دەکرێت پێی دەوترێت: خمخانە، دواتر بەنە ڕەنگ کراوەکان (شاڵ و بەرماڵ و جاجم و مافور و بەڕە و فەرش)ی پێ درووست دەکرێت.

ئەو کارە لە نیوەی یەکەمی سەدەی بیستەمدا (١٩٠٠-١٩٥٠) زیاتر جولەکەکان لە شارەکانی کوردستان دەیانکرد، دواتر کوردە موسڵمانەکانیش فێربوون، ئەوانەی کاری جۆلایی و تەون و تەونکاریان دەکرد، کاری خومخانەیان دەکرد، ئینجا لەبەر ئەوەی کاری خومخانە کارێکی ورد و قورس بووە و پیشەی سەرەکی هەندێک لە جولەکەکانیش بووە، ئەگەر هەڵەیەک ڕوویبدایە زۆر نیگەران دەبوون کە خوری و ڕەنگکردنەکە زیانی بەر بکەوتایە چونکە کەسابەت و بژێویی ژیانیانی لەسەر بووە، ئەو نیگەرانی و سەرلێشێواویە بووە بە ئیدیۆم و

ئەگەر کەسێک بشێوێت و بشلەژێت و پەڵەپرووزکاوی پێوە بێت لە کارێک پێی دەوترێت: (دەڵێی جولەکەیە، خمی لێ شێواوە).

٦٨٣-دەڵێی سەگە دەرشێتەوە:-

سەگ کە گۆشت و کەلاکی دەکەوێتە بەردەست خێرا خێرا لێی دەخوات، هەندێک جار ئێسک دەکەوێتە قورگییەوە ناچار بەرشانەوەی دەکات، هەڵبەت ئەوە لایەنە ڕاستەقینەکەیە کە ڕشانەوە قێزەونە و ناڕێکە، ئیتر ئەگەر کەسێک قسەی نابەجێ و ناجۆر و دوور لە ئاداب بکات، وەکو دەم پیسی و جوێنفرۆشی، هەر گو لەسەر زاری بێت بە قێز و بێزێکەوە دەوترێت ئەوە چییە؟ دەڵێی سەگە دەرشێتەوە.

٦٨٤-دەڵێی کەری چەرچییانە:-

کەری چەرچی و دەرویش و قاچاخچی زۆر ماندوون و هەموو کارێکیان پێ دەکرێت، چەرچی ئەو کەسانەی مامەڵەی بە ئاژەڵەکەوە دەکات و دەیکڕێت و دەیفرۆشێت بۆ خێر و قازانجێکی کەم، ئینجا کەری ئەو چەرچییانە هەر ڕۆژە و سعاتەی لە شوێنێکدا لە کارێکدان و بە سکێک تێر و بە دووان برسین، ئەگەر کەسێک ماندوو بێت و پشووی نەبێت و هەر ڕۆژە و لە کاروان و هەرد و کێوێک و ڕێبواری ڕێگایان بێت و هەر جارەی لەبەر دەرگای ماڵێک بێت، پێی دەوترێت: (دەڵێی کەری چەرچییانە).

٦٨٥-دێگەڵەی نە دیووە چەند ماڵە:-

ئیدیۆمێکیتریش لە سەر بچووکی دێگەڵە-دێگەرە هەیە وتراوە: دێگەڵە و قوندەریان نەگۆتییە، واتە ئەو نەریتە بۆ گوندی بچوک نابێت و لە شاری گەوراندا وون دەبێت، دیارە لەبەر ئەوەی گوندە سەختە و بێ داروبار و زەوی و زاری بەپیت و بێ لەوەڕگا و پوش و پەلاشی باشە ئەو دۆڵ و گەلییە کە ناوی شوێنەکەش بەناوی ئەو گەلییەوە هاتووە(دێگەڵە) بۆیە وەک ئیدیۆم جارێکیتر کورد بەکاریهێناوەتەوە، هاوشێوەی ئەو ئیدیۆمانە کە دەڵێت: (گلی دوور دەرمانە، دەنگی دەهۆڵ لە دوور خۆشە)، بەهەمان شێوە دەوترێت:(دێگەڵەی نەدیووە، چەند ماڵە) واتە زۆر بچووک و کەم ماڵە، وەک ئەوە نییە لە دوورەوە ناوی ببیستیت.

٦٨٦-دێیەکی بەچاو و دیارە، شارەزایی ناوێت:-

کە مانگ هەڵات پێویست بە ئەنگوست و پەنجە بۆ ڕاکێشان ناکات، وتراویشە: (ڕۆژ دیارە ئەنگوستی ناوێت)، دێیەک دیار نەبێت لە چاوان پێویستی بە ڕێبەدی و شارەزا دەبێت تا چاوساغی بۆ گوند و لادێیەکە بکات، بەڵام کە گوندەکە دیار بوو، پێویستمان بە کەس نابێت و شارەزایی ناوێت، ئەوە بووە بە ئیدیۆم و بۆ شتی ڕاست و دروست و ئامانج ڕوون و دیار هیچ پێناو و پێوەند و چاوساغ و دەلیل و نێوەندگیر و ڕێبەدی ناوێت بۆیە وتراوە: (دێیەکی بەرچاو و دیارە، شارەزایی ناوێت).

٦٨٧-دەوڵەمەند گوی چەورە:-

هەرچەندە کورد ئەوەشی وتووە: دەوڵەمەندی چڵکی دەستییە، واتە زوو دێت و دەڕوات و نامێنێت وەکوو پیسی و چڵکی دەستی مرۆڤ، بەڵام دەوڵەمەندی مانای ئەوە نییە لە زمانی شیرینی کوردیدا چەندین ئیدیۆمی خاوەن ستایشی لەسەر نەبێت، وەکوو (دەوڵەمەند بترێ دەڵێن یەرحەموکەڵڵا)، بەهۆی سامان و داهات و هەبوونییەوە کەسانێکی زۆر لێی نزیک دەبنەوە، بەو کەسانەی لە دەوڵەمەند نزیک دەبنەوە دەوترێت: (پارووتان کەوتە ناو ڕۆنەوە) یان (شوێنەکەتان چەورە) هاوشێوەی ئەو ئیدیۆمانەش ئیدیۆمی (دەوڵەمەند گوی چەورە)ش بەکاردێت و بۆ ئەو کەسەی نزیک دەکەوێتەوە لە سەروەت سامانی دەوڵەمەندێک، واتە لە پاشماوە و دەروای دەوڵەمەند شت دەست دەکەوێت.

٦٨٨- دونیا دەفی دەروێشانە:-

دەروێش وشەیەکی کوردی ناوچەی هەورامانە، ئەوانەی وێرد و پیاهەڵدان بە ئەولیا و پیاوچاکان و پیر و موریدان دەهۆننەوە وەکوو وێژەوان دەناسرێن واتە وشەی دەروێش بە دەربڕینی وێژەوە دەبەستنەوە یان ئەوانەی دونیای فانی جێدەهێڵێن و دەبنە زاهید و خەڵوەتنشینی هەڵدەبژێرن بۆ حاڵگرتنیان ئەو دەفەی لەپێستی ئاژەڵەکان دروستکراوە، دەکوتن و ئەو دەنگەی لێوەی پەیدا دەبێت وەکوو قاڕە و باڕەی ئاژەڵەکەیە کە بەزیندوێتی لێی بدرێت، ئینجا ئەو دەفە پێستییە هەر جارە و دەروێشێک پێیدا دەکێشێت، ئەوە بووە بە ئیدیۆم و بۆ ڕێنوێنی و ئامۆژگاری بەکارهاتووە و وتراوە: (دونیا دەفی دەروێشانە) ئەمەش واتە زۆر دڵ بە دونیا خۆش مەکە چونکە هەر ڕۆژەی بەدەست یەکێکەوەیە،

یەکێک دەیژەنێت و لێی دەدات.

٦٨٩-دەبێ ئەو بەردەت هەر لە بن تەنیشتی دابێت:-

بەرد، کانزایەکی ڕەقە، جۆری(ئاگری و گۆڕاو و نیشتوو)ی هەیە و لەسەر گۆی زەویدا زۆر بەر بڵاوە و کەشکاری کاریگەری بەسەرەوە هەیە، مرۆڤ و ئاژەڵانیش کە پاڵ دەکەون ئەو خاکەی ژێریان تا تەختانی و خۆڵ و خاک و نەرم بێت پشوو و خەوی خۆشتر دەبێت، بەڵام بەردەڵان و ڕەقەڵان لە پەراسوی مرۆڤ دەچەقن و ختم دەبن و بەمەش تا ئەو بەردە لە بن دەنیشت بێت، پشوودانێک لە گۆڕێدا نییە، بۆیە بەرد و تەنیشتی مرۆڤ لە ئیدیۆمدا بەکارهێنراون، کاتێک دوو مرۆڤ دەکەونە شەڕ و نیگەرانییەوە یەکێکیان بۆ نائارامی و دڵەڕاوکێ و دروستکردنی گرژی و دڵ توونەدی و ڕق و تۆڵە و ئازاردانی بەرامبەر دەڵێت: (دەبێ ئەو بەردەت هەر لە بن تەنیشتی دابێت).

٦٩٠-دەڵێی کۆرانی گادەرێیە:-

لەڕواندزێ دەوترێت: (ئەرێ کۆرانێ گادەرێیە)، کۆرانێ گادەری ڕێگایەکی سەختی نێوان گوندی (گەرەوانی سەروو)ی ڕواندز و گوندی(مەلەکان)ی شارەدێی(خەلیفان)ە، ئەو ناوچە شاخاوییانە(زۆزک و هندرێن و کۆڕەک) زۆر هەورازی ڕک و سەختیان هەیە، ئینجا ئەو کۆرانە سەختانە بوون بە ئیدیۆم لە ڕواندز و دەوروبەری بۆ دژواری ڕێگایەک بەکاردەهێنرێن، وای بۆ دەچم کۆڵانەی ناو گەڕەکەکانی شاریش هەر لەو وشە ڕەسەنەوە هاتبێت (کۆران)ی نێوان کێوەکان یان کۆرەڕێیان.

٦٩١-دەڵێی بەردی دەم ڕووبارانە:-

لە ڕواندز دەوترێت: (ئەرێ بەردینە دەو ڕووبارانە) ئەو بەردە زۆرەی بەهۆی ئاوی لافاو و ڕووباران کەڵەکە دەبێت و زۆر و زەوەندن هەموو بەیەکەوە پێیان دەوترێت:(بەست) بۆ شتێکی بێ کەڵک و زۆر وبۆریش وتراوە: دەڵێی بەردی بەستێیە، یان بەستانە، هەر بۆ بەرد وتراوە فڵانە کەس کوتک و سەنگی هات دانیشت، یاخود وتراوە: دەڵێی بەردە زۆر پیاوێکی ڕەقە، لە ڕواندزێش بە کەسێکی کەمدوو، وشک و تێکەڵ نەبوو دەوترێت: (دەڵێی بەردی دەم ڕووبارانە).

٦٩٢-دەعوەتێ میران، گرە لە فەقیران:-

هەر لەکۆنەوە تا ئەمڕۆ دەسەڵاتدار، دەسەڵاتەکەی بە ئابووری خەڵک بەڕێکردووە، چ بە باج و سەرانە و مزە چ بەتاڵان و بڕۆ و دەست بەسەراگرتن، لە سەروبەندی (میر و ئاغا و دەرەبەگ و بەگ و کێخوا) کە بەخۆش گوزەرانی و پۆشتە و پەرداخی ڕایانبواردووە هەر لەسەر حسابی خەڵکی ڕەمەکی و ڕەشۆکی و ڕەعیەت و دەست و پەیوەند و جوتیاران و مسکێن و ڕەنجبەران بووە، کاتێک کە مێوانداریيەکی گەورەی بەرپرسانی وڵاتێک یان هەرێمێک دەبینرێت لەسەر بودجەی گشتییە، ئەو کاتیش لەسەر گیسکانە و دەیەکی گەنمانە و مەڕانە و سمتانەی هەژاران بووە، بۆیە بووە بەو ئیدیۆمە وەک حەسرەت و نیگەرانی ووتراوە: دەعوەتێ میران، گرە لە فەقیران

٦٩٣-دەمەکی لە بارە، بیستی لاخوارە:-

کاتی خۆی کە ڕێگا و بانەکان کوێرەڕێ و باریکە و بزنەڕێ بوون، کەل وپەل گواستنەوە و هاتوچۆ هەر بە کەروبار و وڵاغە بەرزە بووە، ئەو کەل وپەلانەی دەخرانە سەر پشتی گوێدرێژەوە دەبوونە بار، ئەگەر دوو فەردە توتن یان دانەوێڵە لەسەر پشتی گوێدرێژەکە بووایە، ئەگەر بەلایەکدا بکەوتایە دەوترا: بارەکە لابارە یان لاخوارە (بار بە لاباران ناگاتە هەواران) ئینجا ئەوە بووە بە ئیدیۆم و بە کەسێکی دەم دەمی و میزاجی دەوترێت: دەمەکی لەبارە، بیستی لاخوارە – لابارە.

٦٩٤-دەڵێی کەری گاڕانییە:-

گاڕان، گایەل و گاگەلیشی پێ دەوترێت، پێشتر هەر گا بووە، دواتر بۆ نێر و مێی وشەی (کەڵەگا) و (مانگا) زیاد بووە، بۆیە بە کۆمەڵەکەی وتراوە: گاڕان (ڕانەگا) و گاگەل و گایەل، مانگا یان چێڵ (چێر) زۆرینەی گاڕان پێکدەهێنن، گوێدرێژ، کەر یەک دانەیە لەناو گاڕان، بۆ هاوکاریکردنی گاوانەکەیە، تێرکەکەی سەرپشتی تێشوو و ئاو و بزگوڕی گاوانەکەی تێدایە، کەواتە لە ڕووی پۆلەوە کەرەکە تەواو لە پۆلی گایەکان جیاوازە، ئینجا ئەوە کراوە بە ئیدیۆم و بە کەسێکی ڕێزپەڕ و (شاز) و جیاواز لە دەوروبەرەکەی بە تەوس و گاڵتەوە دەوترێت: (دەڵێی کەری گاڕانییە) لە ڕواندزێ دەوترێت: (ئەرێ کەرێ گاڕانییە).

٦٩٥-دوور به، شیرن به:-

کورد ئەوەشی وتووە: (دووری و دۆستی) یان (دووری و پوری)، خزمایەتی و خوێن لە ناو کوردان جێگەی بایەخە، بۆیە هاتوچۆی گەرم و گوڕ و سەردانی و مێوانی و مانەوەی زۆر لەلای یەکتری گەرم بووە، بەبێ یەکتری نان و چێشت و داوەتیان پێ نەخوراوە، هەمیشە لە خۆشی و ناخۆشیەکاندا لەگەڵ یەکبوون و دەستەواییان کردووە، ئەو تێکەڵی و زۆر لە یەکتری نزیکبوونە هەموو جارێ بەباش نەگەڕاوە، ناوە ناوە نیگەرانی و دڵتەنگی و قسەوقسەلۆک و توڕەبوون و ناخۆشی لێدەکەوێتەوە، بۆیە بووە بەو ئیدیۆمە جوانە و وەکو ڕێنمایی و ئامۆژگاری و هۆشیارکردنەوە وتراوە: دووربە، شیرین بە.

٦٩٦-دەڵێی جگە گورگت پێیە:-

ئێسکی کڵاوەی چۆک و ئەژنۆی گورگ پێی دەوترێت: (جگ)، لە کوردەواریدا بۆ بەزم و خۆشی ئەو بیروباوەڕە هەیە و بەکاردەهێنرێت بۆ کەسێک کە ژن و کچ و ڕەگەزی مێینە، لێی نزیک دەبنەوە، بۆ قوزە کەمتیاریش هەمان قسە و ئیدیۆم بە کاردەهێنرێت و دەوترێت: دەڵێی قوزە کەمتیاری پێیە، هەندێک لە کوڕان و پیاوان ژن و ڕەگەزی مێینە زۆر لێیان نزیک دەبنەوە، بەگاڵتە و گەپەوە دەوترێت: دەڵێی جگە گورگت پێیە یان دەڵێی قوزە کەمتیارت پێوەیە.

٦٩٧-دان و ماشیان پێکەوە ناکورێ:-

ئەو ئیدیۆمە لە وراتی کۆیە بووە بە دانولە(دانەوێڵە)یان پێکەوە ناکوڵێ، بەڵام لە ڕواندزێ دەوترێت: دان و ماشیان پێکەوە ناکورێ، لێرەدا دانەوێڵەی گەنم کە بە دەنکە گەنم دەوترێت: دان، ماشیش لە ڕووەکە پاقلەمەنیەکانە، گەنم و ماش ئەگەر تێکەڵ بکرێن و بخرێنە ناو مەنجەڵێکەوە، لەبەر ئەوەی هەر یەکەیان پلەی کوڵانیان جیاوازە و بەیەکەوە لە یەک کاتدا ناکوڵێن، بۆیە کراوە بەو ئیدیۆمە و بە دوو کەسی نەکوڵەک و بەیەکەوە هەڵنەکردوو دەوترێت: دان و ماشیان پێکەوە ناکورێ.

٦٩٨-دەڵێی مریشکە کورکە:-

مریشکی کورک خاوەنەکەی نزیکەی(١١-١٥) هێلکەی لەژێر دادەنێت و دەڵێت: مریشکە کورکەم نایەوە، ئینجا بۆ ماوەی(٣)سێ هەفتە(٢١)ڕۆژ لەسەر ئەو هێلکانە دەکەوێت و کڕ بوونەکەی ڕۆژ بە ڕۆژ زیاد دەکات و زۆر کەم ئەگەر بۆ

چیقنەکردن و بای پێی خۆیی و سڕ بوونی چەند دەقیقەیەک لەسەر هێلکەکان هەڵبستێت ئەگەرنا تا ڕۆژی هەڵهێنانی هێلکەکان یەکبینە کڕ دەکەوێت، ئەو بارەی مانەوەی مریشک لەسەر هێلکە بووە بە ئیدیۆم بە کەسێکی کە زۆر لەماڵەوە بمێنێتەوە کەم بچێتە دەرەوە دەوترێت: دەڵێی مریشکە کورکە.

٦٩٩-دەڵێی ڕێی دڕە کەرییە:-

دۆڵی ئاکۆیان، دۆڵێکی سەختە، لە گوندی (سەران) کۆرانی دڕە کەری هەیە، کە ڕێگای کەروبارە و زۆر دژوار و سەخت و کۆرە ڕێیە، لە ناوچەی شاخاویدا لە کوردستاندا زۆر کۆرە ڕێ و کۆران و تەنگەبەر و تەنگی سەر و دەربەندی تەنگەبەر هەیە، کە گوزەرکردن پێیاندا زۆر ناهەموار و نالەبارە، ئینجا لە ناوچەی ڕواندزێ بۆ سەختی و دژواری کارێک یان ڕێگایەک دەوترێت: ئەرێی ڕێی دڕە کەرییە.

٧٠٠-دۆخین شلە:-

دۆخین: داوێکی چنراوە لە خوری و لۆکە هەندێکجار تیلمە پەڕۆیەکی باریکە، دەرپێ و شەڕواڵی پێ توند و شەتک دراوە، لەبەر ئەوەی لە سەرووی دامێنەوە لە نزیک ناوکەوەیە پێشی دەوترێت: بەنەخوێن، ژنان و پیاوان بەکاریانهێناوە.

ئەو کەسەی داوێنی پاک بێت و شەرمی بەخۆی بێت دۆخینەکەی یەکبینە پارێزراو و توند بەستراوە، تەنیا لەکاتی ڕێپێدانی شەرعی و چوونە سەرئاو دەیکاتەوە، ئەوانەشی کە دۆخینیان بۆشتی یاساغ دەکەنەوە بە داوێن پیس و بێ ناموس سەیر دەکرێن، ئەوە بووە بە ئیدیۆم بەو کەسانەی زوو دۆخینیان شل دەکەنەوە بۆ مەبەستی کاری ناشەرعی دەوترێت: دۆخین شلە.

٧٠١-داخوا کەری کێ لە گاڕانێ نەهاتیتەوە:-

کەرەشوانە لە ناو ڕان و مێگەل لە دوورەوە دیارە،سەبارەت بە کەری ناو گاڕان و گایەلیش هەروایە، کەرە شوانە لەگەڵ ڕانەکەی لەگەڵ خۆرهەڵاتن دەڕوات و لەگەڵ خۆرکەوتن دەگەڕێتەوە ماڵەوە، بەڵام کەری دەست گاڕانێ درەنگتر دەڕوات و زووتریش دەگەڕێتەوە، کاری خۆی زۆر بەباشی ناکات بۆیە لە ئیدیۆمێکیتریشدا ووتراوە: دەڵێی کەری دەست گاڕانییە یان جاشی دەست گاوانییە، ئەگەر کەری ناو گاڕان هەموو ڕۆژێک زوو بگەڕێتەوە دیاردەیەکی ئاساییە، بەڵام ئەگەر درەنگ گەڕایەوە دەبێتە شێکی نامۆ، ئەو حاڵەتە بووە بە

ئیدیۆم و بۆ کارێکی چاوەڕوان نەکراو لە کەسێک دەوترێت: داخوا کەری کێ لە گاڕانێ نەهاتیتەوە.

٧٠٢-دەستی شەنێی هەیە:-

وتراویشە: بەبای دەکات یان دیسان بەبای کرد ئەو ئیدیۆمە لە بە با کردنی خەرمانەوە هاتووە بۆ جیاکردنەوەی کا و دان بە ئامێری (شەنە) ئەو کارە دەکرێت ئەگەر بایەکە شەماڵ بێت نەوەک هوڕە و گڕە و ڕەشەبا چونکە زیانی دەبێت بۆ خەرمانەکە، ئەو کارەی وەرزێری کورد بە با کردنی کا و کۆت و خەرمان بووە بە ئیدیۆم و بەکاردەهێنرێت بۆ کەسێکی درۆزن و دەوترێت: دەستی شەنەی هەیە واتە: دەزانێت بەبای بکات و دەستی بەدرۆیانکردووە.

٧٠٣-دەڵێی هێلکەی لە قون سوڕایە:-

هەر کاتێک مریشک هێلکەی لە قون بسوڕێت ئەوا هێلکەکە دەشکێت و هەمیش مریشکەکە ئازارێکی زۆری دەبێت و حەجمانی نامینێت و ئۆقرە ناگرێت، ئەوە بووە بە ئیدیۆم و بەکەسێک دەوترێت کە بەهیچ شێوەیەک ڕانەوەستێت و ئەو لا و ئەو لا بکات بەتەوسەوە پێی دەوترێت ئەوە چیە؟ دەڵێی هێلکەی لە قون سوڕایە.

٧٠٤-دێڵە بە با:-

وتراویشە: دەڵێی دێلە بە بایە، لە شاری هەولێر دەوترێت: (دێرە بە با) واتە: مێینە و دێڵی نێرخواز، بەراز و سەگی مێینە کە ئارەزووی نێرینەی خۆیان کرد پێیان دەوترێت: بە با، دێڵەی سەگ کە بەبا دێت، گۆڵە-گۆرە و گەماڵ سەگی نێرینەی هەموو ناوچەکەی دەکەوێتە دوای، یەکێکە لە زەماوەندە بە کۆمەڵیەکانی سەگ، لەو هەموو سەگە گەماڵە کامەیان بەهێز بێت، دێڵەکە دەخاتە بەر حەملەی خۆیی و دەکەوێتە دێڵەکەوە و دیمەنێکی سەیر و سەمەرە دروست دەبێت، چوکی گۆرەکە لە دوای ئۆرجازم-ترۆپکی خۆشی لە زێی دێڵەکە گیر دەبێت و دێڵەکە بەئامانی خوای بەری نادات، بەو حاڵەتەش دەوترێت: نووسان واتە: گۆرەکە بەدێڵەکەوە نووساوە، ئەمەش ماوەیەکی دەوێت تاوەکوو ئاڵوشی دێڵەکە دادەمرکێتەوە و چوکی سەگەکە بەر دەدات، ئەو حاڵەتە لە کوردەواریدا بووە بەئیدیۆم و بەژنێک یان کچێک، کە کوڕی گەڕەکیان بەدواوە بێت یان هەر ڕۆژەی دۆستی یەکێک بن یان هەتیوو و خوێڕی زۆریان بە دواوە بێت

دەوترێت: دێڵە بە با.

٧٠٥-دەڵێی سەیە بە عاسمانی دەوەڕێت:-

حەپە حەپ و وەڕین و واڕبوونەوە دەنگی سەگە، ئەوەی شارەزای ئەو ئاژەڵە بێت لە دەنگەکانی سەگ تێ دەگات ئایا ئەو دەنگە بۆ پەلامارە یان بەرگرییە یان پەیام گەیاندنە، ئەو دەنگانە کە تێکەڵ دەبن پێی دەوترێت: (سەگوەڕ)، وەڕینی سەگ لە ئیدیۆمدا شوێنی کراوەتەوە وەکو: دەڵێی سەگە دەوەڕێت، سەگ بە مانگەشەو وەڕینە،لێرەش وەڕینی سەگ بە ئاسمان بووە بەو ئیدیۆمە و ئەگەر کەسێک قسەیەک بکات و لە توانایدا نەبێت جێ بەجێی بکات یان ئەگەر کەسێک کفرێک بکات بەرامبەر خوا ئەوا دەوترێت: دەڵێی سەگە بە ئاسمانی دەوەڕێت.

٧٠٦-داشی سوارە:-

داش، بەردێکە لە یارییە کوردەوارییەکانی وەکوو (سێ ڕێزکێن (ڕێچکان) و نۆ ڕێزکێن و دامە) بە کاردەهێنرێت، ئەوانەی ئەو یارییە دەکەن، یاری بەو بەردانە دەکەن و وەکوو چەشەکردن لە پلانەکانیاندا دەیخەنە بەر دەمی بەرامبەرەکانیان و دەڵێن: ئەو بەردەی بخۆ، تاوەکو بەهۆی ئەو جولەوە چەند داشێک و بەردێک لە بەرامبەرەکەی بخوات و بارودۆخی زاڵبوونی بەسەر یاریەکەدا بسەپێنێت، لەیاری دامە و نۆ ڕێزکێن ئەگەر سێ لە بەردەکان ئامادەبن بۆ ئەوەی لەیەک هێڵدا تەریبی یەکتری بن، بە بەردی ئامادەی سێیەم دەوترێت ئەو داشە سوارە، واتە ئامادەیە بۆ ڕێزکردن و بەمەش دەتوانێت بەردێکی بەرامبەر بەئارەزووی خۆی بخوات، ئەو حاڵەتە بووە بە ئیدیۆم و بە کەسێکی بەخت و شانس باش دەوترێت: داشی سوارە واتە شانسی باشە و لە برەو و پێشوەچووندایە، هاوشێوەی ئەو ئیدیۆمەش وتراوە: بەختی وەک سەگ دەوەڕێت.

٧٠٧-دانا بە ئاماژە، کەر بە نەقیزە:-

ئاماژە: واتە پەنجە بۆ درێژکردن، یان تیلی چاو جولاندن یان تیشک خستنەسەر و هێما بۆ کردن، نیشانە و هێما و دەستنیشان و دیاریکردنی شتێک، نەقیزە: داردەستێکە، بزمارێک یان نەشتەرێکی نووک تیژ بە سەری دارەکەوەیە، وڵاغەبەرزەی پێ لێدەخوڕن، لەو ئیدیۆمەدا، دوو چەشن لە مرۆڤ دیاریکراوە (دانا، نەزان)، مرۆڤی دانا کەسێکی تێگەیشتوو و وریا و شارەزا و زانا و هۆشیارە بە تەنیا یەک ئیما و ئاماژەی بچووک تێ دەگات و پێویستی بە دووبارە

کردنەوە نییە، هەرچی چەشنی دووەمە کە ئیدیۆمەکە بە(کەر) ناوی هێناوە واتە: ئەو مرۆڤەی بەستەزمان و کاڵفام و نەزانە بە ئاماژە و هێماکردن لە هیچ شتێک تێ ناگات، تەنیا دار دەستی نووکە نێزەی گەرەکە و بە نەقیزە نەبێت کاری پێ ناکرێت و تێ ناگات، ئەوە بووە بە ئیدیۆم و بۆ جیاکردنەوەی دانا و زانا لە نەفام و گێل بە تەوس و پەلار و توانجەوە دەوترێت: دانا بە ئاماژە، کەر بە نەقیزە.

٧٠٨-درۆ نە فەرزە نە سوننەتە:-

درۆ: قسەکردنی بێ بنەما و هەڵبەستنی ناڕەوا و هۆنانەوەیە بۆ شتێک کە دوورە لەڕاستیەوە، درۆ چەند ئیدیۆمێکی لەسەرە لە ناو کوردان وەکوو: دەلەسە، فیشاڵ، ساختە، قەوانە، هەمبانە، فەرز: هەندێ ئەرک و فەرمانە بەسەر مەردوم سەپێنراوە، لە پەرستشەکانی بواری ئاینییدا پێی دەوترێت: فەرزە وەکوو: نوێژ و حەج و ڕۆژوو و زەکات و شایەدومان، سوننەتیش: نەریتێکە ڕابەری ئایینەکە پەیڕەوی لێکردووە، شوێنکەوتوانیش دووبارەی دەکەنەوە، دەردەکەوێت کە درۆ چاک و خراپی بۆ نییە و پێویستە مرۆڤ خۆی لێ بەدوور بگرێت، ئەوە بووە بە ئیدیۆم و بۆ کارێک کە بەهەر جۆرێک ئەنجام بدرێت لایەنی نەرێنی لێبکەوێتەوە، ئەوە بە هەموو شێوەیەک قەدەغە و یاساغە و ڕێپێدراو نییە بۆیە بە ئامۆژگاری و ڕێنماییەوە دەوترێت: درۆ نە فەرزە، نە سوننەتە.

٧٠٩- دونیا پەشتە ماڵی حەمامە:-

پەشتەماڵ، خاولی: تەنراوێکە چوارگۆشە و درێژکۆڵەیە لە حەمام و سەرشۆرکدا لە دەوری ناوک و ئەژنۆدا دەئاڵێنرێت، لە سەرشۆرک و حەمامی جاران پشتە ماڵەکەی هەرجارەی کەسێک خۆی پێ وشک دەکردەوە و هەر ڕۆژەی یەکێک لە ناوقەدی خۆی دەپێچایەوە و زۆرترین ئەو دەست و دەستی پێ دەکرا، وەکوو (خان و کاروانسەرا) هەر ڕۆژەی کەروبارێک دەهاتە خانەکە و دەمایەوە و بۆ ڕۆژی دووەم کەسێکی تر دەهاتە خان و کاروانسەراکە، ئەو حاڵەتە بووە بە ئیدیۆم و بۆ هیچ و پووچی و بێ نرخی و بێ بایەخی و هەر ڕۆژەی بەدەست کەسێکەوە بوون و تا سەر نەبوونی دونیا وەک ڕێنوێنی و ئامۆژگاری و هۆشداری دەوترێت: دونیا پەشتە ماڵی حەمامە.

٧١٠-دونیای داوەتە بەر کلکان:-

لە هەولێرێ دەوترێت: (دنیای دایتە بەر کلکان)، کلک ئەندامی دواوەی بەشێک لە ئاژەڵانە و دەکەوێتە سەر قونەجۆرە و کلێنجە و پشتەقوونەوە، لە ئاژەڵێکەوە بۆ ئاژەڵێکیتر جیاوازی هەیە، هاوسەنگی و ڕێکی و پەیامێکی باشی پێ دەگەیەنرێت، کوردیش زۆر ئیدیۆمی لەسەر هێناوەتەوە، وەک: لێی کەوتۆتە کلکان، کلک خوارە، کلکی لێ بادەدا، کلکی بادا، کلکی لێ بڵند کرد، کلک شۆڕ، کلکی ناوەتە گەلییەوە،تەڵەی بە کلکی دەتەقێنێت، بەس کلکی نییە، شاهێدی ڕێوی کلکی بێت، کلکیان لەگەڵ یەک گرێداوە و کلک تێوەردان و ...تاد، زۆرجاران ئاژەڵێکی وەکو گوێدرێژ لەناو بژوێندا دەلەوەڕێت وەک پەشێوی مەزن دەفەرموێت: (مێوانی گەورەی سروشتە، نەخێ و نەباری لە پشتە!، بەزەڕە زەڕ، بە غارە غار، دنیای هەموو کردە بەهار)، لەو بژوێن و لەوەڕگایەدا هێدی هێدی کلکی بە هەر دوو بەری پشتەقوون و ڕاست و چەپی، داو و تەشکەریدا دەجولێنێت، یان کارژۆڵەیەک لە کاتی مژینی گوانی دایکی کلکی زۆر بە خێرایی با دەدات، کلک بادان زیاتر گوزارشتە بۆ هەوەزبازی و کەیفی خۆشی ئاژەڵەکە، ئەوە بووە بە ئیدیۆم و بە کەسێک دەوترێت کە کاروباری دونیای بەگاڵتە و فشەگرتووە و خۆی زۆر پێوە ماندوو ناکات و هەرچی ڕووبدات لەلای ئاسایی دەبێت، بەتەوس و گاڵتە و فشەپێ کردنەوە دەوترێت: دونیای داوەتە بەر کلکان.

٧١١-دەمی بووە بە تەڵەی تەقیوو:-

تەڵە: پیلان و فڕوفێڵێک و داونانەوەیە بە شێوازی تەپکە و سینگە تەڵەی ئاسن و دار و ماشە و تۆڕ و چاڵ و چەشەکردن بۆ گرتنی گیانەوەری وەکوو (ڕێوی و چەقەڵ و کەمتیار و کەروێشک و مشک و جورج و باڵندە و ماسی و جڕوجامشتی تر)، ئینجا ئەو تەڵ و فاقەی کە لە ئاسن دروستکراوە، کاتێک بتەقێت بە هەر هۆکارێک بێت، یەکجار دەنگی تەقینەکەی دێت و دواتر بێ دەنگ دەبێت و هیچ دەنگێکیتری لێوە دەرناچێت چونکە دەمی فاقەکە دادەخرێت ، ئەو حاڵەتە بووە بە ئیدیۆم و بە کەسێک دەوترێت: کە لە ترس و دڵەڕاوکیدا نەوێرێت فزە و قسەیەکیش بکات و متەقی نامێنێت و تۆقی دەچێت ناتوانێت تەنیا یەک وشەی لە دەم بێتە دەرەوە، کورد بۆ ناساندنی ئەو دۆخە دەڵێت: دەمی بووە بە تەڵەی تەقیوو، دەمی بووە تەڵەی تەقیوو.

پیتی (د)

٧١٢-زمانی دەڵێی تولەمارە دەیگێڕێت:-

تولـەمار: تیلـە مـار، بێچـووی مـارە یـان مـارێکی باریـک و درێـژ، لـە ڕۆیشـتندا هەرچەندە بێ پەلوپۆیە،بێ دەست و قاچە، بەڵام زۆر خێرا و تیژڕۆیە و لـەماوەی چاوپڕوکانێکدا لەبەرچاودا وون دەبێت و خۆی دەرباز دەکات، ئەگـەر بـە دوایدا بڕۆیـت ئـەوا بـۆت ناگیرێـت و وەکـوو بروسـکە تـێ دەپـەڕێت،ئینجا خێرایـی ئـەو تولـەمارە و ترسـناکیەکەی کـە ژارێکـی کوشـندەی هەیـە بـووە بـە ئیـدیۆم و بـە کەسـێکی خـاوەن قسـە و زمانێـک کـە هـەموو کـەس لێـی دەترسـێت و خـۆی لـێ دەپارێزێت دەوترێت: زمانی دەڵێی تولەمارە دەیگێڕێت.

٧١٣-دڵ مێشە لە گووش دەنیشێت:-

مێش یان مەگەز، مێرووەکی باڵدارە، زۆرینەی مێشـەکان لە سەر مژینی پاشەڕۆ و خوێن و پیسی و شتی گەنیوو و شیرین دەژین، تەنیا مێش هەنگ نەبێت کاری (شیلە) مژینـە، ئـەوانیتر تـا ژینگـە پیسـتر بێت، ئـەوان چـاکتر لێـی دەژیـن، وەکوو (سـەر زبڵـدان و ئاودەسـتخانە و شـیرنەمەنیە سـەر دانەپۆشـراوەکان و شـوێنە گـەنیوو و ئـاوەڕۆ و زێرابـەکان و ئـاژەڵ و گیانـداری کـەلاک و مـردارەوە بـوو و...تـاد)، مـێش بـە هـۆی نیشـتنەوەی لەسـەر پیسـایی ئـاژەڵ و مـرۆڤ چەنـدین نەخۆشی وەکوو (کۆلێرا و سکچوون و گرانـەتا) دەگوازێتـەوە بـۆ مرۆڤـەکان، دڵ: ئەو ئەندامە سەرەکیەی مرۆڤە، بە هۆیەوە هەست بە خۆشەویستی دەکات، دڵـی مـرۆڤ بـە مـێش چـوێنراوە کـە لەسـەر زۆر شـت دەنیشـێتەوە بەتایبەتـە شـتە ناشـیرین و بـێ کـەڵک و بۆگەنییـەکان، ئـەوە بـووە بـە ئیـدیۆم و زۆرجـاران وا ڕێکەوتووە کیژێکی جوان دڵی چووە بە کوڕە تیمێکەوە کە زۆر ناشیرینە و هیـچ شـیرینیەکی تێدا بـەدی ناکرێت، بـە پێچەوانەشـەوە، کوڕێکی جـوان دڵـی دەچێتـە کیژێکـەوە کـە تیسـکن و نـابووت و ڕەشـکۆکە و قـرغ و لاوازکۆکـە و بـێ تـەنگ و تۆژە، بۆ هەردوو حاڵەت لە ئیدیۆمی کوردەواریدا دەوترێت: دڵ مێشە لـە گووش دەنیشێت.

٧١٤-دەڵێی چەقەنەیە:-

چەقەنـە: دارێکـە بـە کەوچکێکـەوە بەسـتراوە، دانەوێڵـە بـەردەداتـەوە بـۆ نـاو گـەرووی ئاشـیَ بـۆ ئـەوەی بهاڕدرێت، یەکبینـە لـە جولەدایـە و دەنگـی شـێوەی چەقەچـەق و چەقەنـەی دەسـت و سـەماکەرانە، لەبـەر ئـەوەی ئـەو دارەی بـە کەوچکەکەوەیـە بـەردەوام دەجولێتـەوە و دانەوێڵـە دەگەیەنێتـە نـاو گـەروو و دۆڵەدانـەی ئاشـی، زۆر خێرایـە و دەنگـی چەقـە چـەقێک دروسـت دەکـات و بێزارکەرە، ئەو حاڵەتە بووە بە ئیدیۆم و بە کەسێک کە خێراخێرا قسە بکات و جاڕس و بێزارکەر بێت بە نیگەرانی و توانج و تەوس و پەلارەوە پێی دەوترێت: دەڵێی چەقەنەیە.

٧١٥-دەڵێی پشیلەی سەروپێخانەیە:-

سەروپیَ یان سەروپێچک یان کەللە پاچە، خواردنێکی کوردەوارییە بریتییە لە سـەروپیَ و ورگ و گـەدە و ڕیخۆڵـەکانی مـەڕ و بـزن، کـورد زسـتانان زۆر قاندڕیەتی و حەزی پیَ دەکات، ئینجا ئەو شوێن و دووکانەی کە سەروپێی لیَ چاک دەکرێت و پاک دەکرێتەوە پێی دەوترێت: سەروپێخانە، ئینجا ئەو پیشلەیەی لە دەوروبەری ئەو دوکانەیە، هەموو ئەو پاشماوە و پارچە و چەرم و پیس و مووەی کە مرۆڤ نایخوات لە کەللە و پاچە و ورگەکەی لیَ دەکرێنەوە و وەکو بـەرماوە فـڕیَ دەدرێنـە تەنکـەی خـۆڵ و گوفـک و زبڵخانـەکان، لـەوێش دەبنـە خۆراکی ئەو پشیلانەی کە لە وێدان، بەو پارچە گۆشتانە پیشلەکان بەردەوام تێر و پڕ و قەڵەو و خرپن دەبن، هاوشێوەی مریشکی ئاشەوان تێر و گۆشتن دەبن، ئـەوە بـووە بـە ئیدیۆم و بەکەسێکی گوپ خڕ و قەڵـەو و تێر و پڕ دەوترێت: دەڵێی پشیلەی سەروپێخانەیە

٧١٦-دەڵێی حەمامی ژنانە:-

سەرشـۆر، سەرشـۆرک لـە کۆنـدا شـوێنێکی گشـتی بـوو هـەموو خـەڵکی شـار دەچوون بۆ خۆشوشتن تێیدا، لە گوندەکانیش پێی دەوترا: کوڵ - کورکردن - کـۆرکردن پـیَ دەچێـت لـە کولانـدن و کۆڵهەڵگرتنـەوە هـاتبن، هـەم خۆیـان و مناڵەکانیان هەمیش کۆڵێک جل و بەرگیان دەشوشت، ئەوەندە ماندوو دەبوون بە ئیدیۆمـەوە دەوتـرا: ژنـی کۆرکـەر کۆڵەگـەی داری لەبـەر دەڵـەرزی، واتـە: هێنـدە هـیلاک و مانـدوو و برسـی دەبـوون ئـەوەی بکەوتایـە دەسـتیان دەیـانخوارد،

کۆڵەگەی داریش بووایە دەیانخوارد، سەرشۆرک کە حەمامیشی پێ دەڵێن، شیعرێکی قوبادی جەلیزادە هەیە بەناوی (حەمامی عمومی) کە تێیدا باسی (حەمامی ژنان) دەکات و دەڵێت:

ئەمن قەرزاری دایکمم ، هەموو ژنە عەبا بەسەرو و کچە پەچەگرتووەکانی گەڕەکم، بەڕووتی دەبینین

هەبوون بە ژن بڵند و باریک، هەبوون خڕ و خەپە و کورتیلە، هەبوون سپی سپی و پەمەیی، هەبوون ئەسمەر و ڕەشتاڵە، حەمامێک گشت ژنانی گەڕەک (عەبا بەسەر، کچە پەچەگرتووەکان، بەژن بڵند، خڕ و خەپە و کورتیلە، سپی و پەمەیی و ئەسمەر و ڕەشتاڵە)، تێیدا بۆ خۆشوشتن و کولکردن کۆببنەوە، دەبێت چ ژاوەژاو و دەنگەدەنگ و هات و هاوار و بانگ و شپرەزەیی و ڕاکەڕاک و قیژە و حریتە و پێکەنین و گریانی کچان و کوڕانی منالی تێدا ڕووبدات، کورد وتەنی: سەگ ساحێبی خۆی ناناسێتەوە، ئەو حاڵەتی دەنگە دەنگ و گەڕەلاوژەیە بووە بە ئیدیۆم و بەشوێنێکی قەرەباڵغی پڕ دەنگ و هەلا و سەدا و کەس بە کەس نەبوو دەوترێت: دەڵێی حەمامی ژنانە.

٧١٧-دەست ئەگەر شکا خوار ئەگیرێتەوە:-

هەر شتێک کە شکا وەکوو جارانی پێشووی لێ نایەتەوە، دەست شکان لە کوردەواریدا زۆر ڕوویداوە بە هۆی کاروباری ڕۆژانەی مرۆڤەوە، چ بە هۆی کەوتنە خوارەوە بێت لەسەر پشتی ولاغ یان هەڵدێران لە شاخ یان دار و بەرد پێ کەوتن و...تاد، هەڵبەت ئەوەشیان بۆ دەرکەوتووە کە ئەو دەستەی شکاوە، هیچ بەیتار و حەکیمێک نەیتوانیووە وەکو خۆی بەڕاستی بیگرێتەوە و بیپێچێتەوە، هەر بەخواری گیراوەتەوە، ئینجا ئەو حاڵەتەیان لە ئەزمونی خۆیاندا کردووە بە ئیدیۆم و زانیویانە کار کە ڕوویدا یان کارەسات هات،تازە هاتووە و وەک خۆی لێ نایەتەوە و ناگەڕێتەوە دۆخی پێشووی خۆی بۆیە بە هۆشیاری و ڕێنوێنیەوە کورد وتویەتی: دەست ئەگەر شکا خوار ئەگیرێتەوە.

٧١٨-دەهۆڵ هەرچەندی گەورەتر بێت، ناوی بۆشترە:-

دەهۆڵ، دۆڵ، دۆر، تەپڵ: چەرمێکی خاوی ئاژەڵی خۆشکراوە، بەدەم و سەری دەفرێکی قوڵەوە تووند کراوە، ئەگەر بە دار لێی بدەیت، دەنگ دەداتەوە، لە زۆر ئیدیۆمیشدا بەکارهاتووە وەکوو (دەنگی دۆڵ لە دوورەوە خۆشە، دۆڵ دڕا،

تەپەی بڕا، دەهۆڵ کوتانە)، ئینجا ئەو دەهۆڵە هەرچەندە گەورەتر دروست بکرێت ناوی بۆشتر دەبێت، ئەو حاڵەتەی دەهۆڵ و گەورەییەکەی کراوە بە ئیدیۆم و بە کەسێکی بێ کەڵک و بێخێر و هیچ لەبارانەبوو دەوترێت تا بەرەو ساڵ بچێت و گەورەتر بێت لە تەمەن هەر وەکوو خۆیەتی هیچ لە بابەتەکە ناگۆڕێت بە تەوسەوە پێی دەوترێت: کورە بابە دەهۆڵ هەرچەندی گەورەتر بێت، ناوی بۆشترە.

٧١٩-دز بازاڕی شێواوی دەوێت:-

پەند و ئیدیۆم لە هەندێ بواردا تێکەڵکێشیان تێدایە وەکو ئەو ئیدیۆمە کە ڕاستەوخۆ ماناکەی داوە بە دەستەوە: دز بازاڕی شێواوی دەوێت، هاوشێوەی ئەو پەندە ئیدیۆمێکیتر هەیە دەڵێت: دونیا لە خرا بوون بوو، دوو سواریش لە جەردەیی دەگەڕان، دزیکردن لە کاتی کەس بە کەس نەبوون و شپرەزەیی و ناوەخت و شەوی تاریک و ئەنگوستەچاو و باوبۆران و دەرفەت قۆستنەوە و ئاگرکەوتنەوە و لافاو و ئاوارەبوون و ماڵ بەجێهێشتن و تێکچونی باری ئاسایش و ئارامی شار و ئاوایی دەکرێت، هەندێجار لە هەڵێکدا هەندێک کاری نابەجێ و ناڕێک و نەخوازراو و گەندەڵی و بێ ناموسی و گێرەشێوێنی دەکرێن بۆ بکەرانی ئەو کارە بەتەوسەوە دەوترێت: دز بازاڕی شێواوی دەوێت.

٧٢٠-دەڵێی هەنگوینی بە دارێوە دیتیتەوە:-

هەنگوین، هەنگون، هەنگین، بەرهەمی مێش هەنگە، لە شیلەی جۆراوجۆری گوڵان دروستی دەکات، هەنگوینی کوردستان لە گوڵی جۆراوجۆری کێوی لە هەرد و کێوان مێش هەنگەکان کۆی دەکەنەوە، بە یەکێک لە بەرهەمە هەرە بەتام و خۆش و بە سوودەکانی دونیا دادەنرێت، هەرچی مرۆڤایەتی هەیە بەدوای هەنگوینەوە وێڵە، نرخی بەردەوام لە بەرزبوونەوەدایە، هەنگە کێوییەکان لە شوێنی جۆراوجۆر، شار و هێلانە دادەنێن، هەیانە لە کەلەبەری شاخ یان سەر چڵی داری بەرز یان کەلەبەر و قلیشی داری گەورە گەورە، ئینجا ئەو هەنگوینە سروشتیەی کە لە کەلەبەری دارێ دەدۆزرێتەوە زۆر بە کەڵک و بە نرخە و بەهای خۆراکی و مادی بەرزە، ئەوە بووە بە ئیدیۆم و مرۆڤ بۆ شتێکی گرانبەهای بە نرخ و خاوەن پێگە و ڕێگە و جوانی و ڕەوشت بەرزی و بایەخداری بە خۆشییەوە دەڵێت: دەڵێی هەنگوینی بەدارێوە دیتیتەوە.

٧٢١-دەڵێی مەڕی چوار گورچیلەیە:-

لەهەولێرێ دەوترێت: مەڕی چار گورچک، لە کوردەواریدا ئەوانەی ئاژەڵداریان کردووە، ئەو ئیدیۆمەیان داهێناوە، مەڕی قەڵەو و بەگۆشت، تێروپڕ، بەزێکی زۆری هەبێت، هەندێجار لەخوار جگەرییەوە دوو پارچە گۆشتیتری هەیە وەکوو گەندە گورچک - گورچیلەیە، بەو مەڕانە لە دەشتی کاکی بە کاکی هەولێرێ گوتراوە: مەڕی (چار گورچک)، مەڕی چوار گورچیلە، ئەوە بووە بە ئیدیۆم و بە کەسێکی گەش و تێر و پڕ و قەڵەو و گۆشتن دەوترێت: دەڵێی مەڕی چار گورچکە.

٧٢٢-دۆست بگرە بە قەسپێک، بەری مەدە بە ئەسپێک:-

ئەوانەی لە پەیڕەوانی ئاینی ئیسلامن، زۆر قەسپ و خورما لەلایان بەنرخە هاوشێوەی ئاینەکانیتر، زەردەشتی ڕووەکی (مۆرد - مورتک) و مەسیحیەکانیش (زەیتون) یان لەلا پیرۆزە، کوردیش کە زۆرینەی موسڵمانە، قەسپی بەنمونە هێناوەتەوە، کە دەنکە قەسپ و خورمایەک چەندە بچوکە بۆ دۆست گرتن بەکاری بهێنە و ئەسپیش کە لەوڵاتی کوردان و ناوچەی شاخاوی، چەندە گەورە و بە قیمەت و بەنرخ و بەهایە و باشترین هۆوپێناوی گەیاندن و گواستنەوە و شەڕ و شۆڕ بووە، نابێت بۆ بەردانی دۆست وەریبگریت، ئەوە ئامۆژگارییە و بووە بە ئیدیۆم و بۆ بەنرخی دۆست، کورد وتویەتی: دۆست بگرە بەقەسپێک، بەری مەدە بە ئەسپێک.

٧٢٣-دەم دەخوا، چاو شەرمەزارە:-

لە کوردەواریدا زۆر شت هەن دەستەوایین وەکوو شین و شایی دەستەوایی، ئەوهاش داوەتکردن و هاوکاری و زبارە و هەرەوەزی و نانخواردن و کار بۆ یەکتری کردن هەمووی دەستەواییە، لە کۆندا و تا ئەمڕۆشی لەگەڵ دابێت داوەت و نانخواردن لەماڵی یەکتریدا نەریتی باو بووە، ئەو کەسەی نانبدەر بووایە پێگە و جێگە و پلە و پایەی باشی دەبوو، هەندێ لە داوەتەکان مەبەستێکی لە پشتەوە بووە، بۆ ئەوەی دوای نانخواردنەکە تەکلیفێکی لێ بکرێت، بۆ خواستنی ئەسپێک یان کیژێک یان ئەنجامدانی کارێک هەموو ئەوانە وایکردووە لە ئەدەبیاتی کوردەواریدا بە ئیدیۆم ئەو جۆرە داوەتە باس بکرێت بوترێت: دەم دەخوا، چاو شەرمەزارە، بەهۆی ئەو نانخواردنەوە (تەکلیف) دەکرێت و بەهۆی

خواردنەکەشەوە چاوت شۆڕ دەکەن و ناچاری کە داخوازی و داوکارییەکەیان بۆ جێ بەجێ بکەیت.

٧٢٤-دۆست ئەگەر بە دڵی خۆت بێ دەلالی ناوێ:-

لەپشدەرێ ئەو ئیدیۆمە لەنێو خەڵکی بە تەمەن و بە ساڵاچووواندا لەسەر زارانە، پێشان و لە کۆندا ئەگەر کیژ و کوڕێک دڵیان بۆ یەکتری بچووبایە، هۆوپێناویش لە کاروبار و ژیانی ڕۆژانەدا وەدەست نەکەوتبووایە، ئەوا ژنێکی بە تەمەن یان کیژۆڵەیەک لەلایەن کوڕەکەوە ڕادەسپێردرا بۆ ئەوەی نیازی دڵی کوڕە بە کچەکە بگەیەنێت بەو ژن و کیژۆڵەیەش کە ئەو کارەیان کردووە وتراوە: (پێناو یان دەلاڵ)، لە حەیرانی کوردەواریدا هەندێجار ناوی بە (پلکە پێناوێ) هاتووە، زۆرجارانیش هیچ پێویستی بە دەلاڵ و پێناو و ڕابەریکردن و چاوساغی نەکردووە، هەردوولا زوو لە ڕاز و نیازی یەکتری گەیشتوون و خۆیان کاروباری پەیوەندیان سازاندووە، ئەوە بووە بە ئیدیۆم و بە ئارەزوو و حەزی دوو کەس و لایەن کە ڕایان لە کارێک بێت ئەوا بەگوفتار شیرینی و توانجەوە وتراوە: دۆست ئەگەر بە دڵی خۆت بێ دەلالی ناوێ.

٧٢٥-دانا بە درکاندن، کەر بە نەقیزە:-

درکاندنی زانا و دانا و حەکیم جیاوازە وەک لە درکاندنی ئاسایی، درک: لێرەدا واتە: پەی پێ بردن و دۆزینەوە و بینینەوەی شتێکی نوێ کە زووتر دەوروبەر هەستیان پێ نەکردووە، خەڵکی دانا دەتوانێت ئەو درکەی پێ بکات، نەوەک وەکوو: درکاندن، لە دەم دەرچوون و دەربڕینی شتێکی ناپێویست، کەر و گوێدرێژ بۆ نەفامی و کەودەنی مرۆڤ بەکاردەهێنرێت کە تەواو پێچەوانەی خەڵکی دانا دەگرێتەوە، نەقیزە: دارێکی نوک تیژ یان پارچە ئاسنێکی شێوە **دلیوان** و شوژن و...تاد، لە کاتی غەزرینی کەر و مل نەدان و خۆ گلخاندنیدا خاوەنی بار و گوێدرێژەکە دەیسرەوێنتە کەفەڵ و لاڕان و بن سکی بەو شێوەیە ڕێ دەگرێ و مل بانادات، ئەوە بووە بە ئیدیۆم و بۆ بەراوردی زانا و نەزان و فامدار و بێ فام دەوترێت: دانا بە درکاندن، کەر بەنەقیزە.

٧٢٦-داردەستی ئەم و ئەو:-

له سەردەمی دەسەڵاتی ئاغا و شێخ و مەلا و کێخوادا، که ڕژێمی دەرەبەگایەتی بەر قەرار بووە، ئەوەی سەرکار و نۆبەداری ماڵی ئاغا بووە پێی وتراوە: پیاوانی ئاغا، ئینجا ئەو پیاوانی ئاغایە لە کوردەواریدا بە جۆراوجۆر ناوی بردراوە وەکوو: (پیاوی خەڵکی، دەستکەلا، کوتەک، مقاش)، دار دەست کە لێرەدا بەکارهاتووە هۆکارەکەی ئەوەیە مرۆڤی کورد زۆربەی کات لە کێو و هەردان و کاروان و ئاژەڵداری و کاروباری کێڵگەدا دارێکی شێوە گۆچان و گۆپاڵ و چەرەگە و بەرچیخ و پەلار پێ بووە بۆ خۆپاراستن و خۆ پێوە گرتن و ڕۆیشتنی، هەر لەبەر ئەوەشە بە پیاوانی ئاغا و شێخ و مەلاکان وتراوە: داردەست، ئەوانە زۆربەی جاران کاری خراپیان پێ ئەنجام دەدرا، بە تەوس و بێ ڕێزییەوە پێیان وتراوە: داردەست یان داردەستی ئەم و ئەو.

٧٢٧- دەڵێی موو خۆرکەنە:-

مووخۆرکە، زیندەوەرێکی بچووکە دەچێتە ناو موو و شی دەکاتەوە وەکوو خۆڵ و گڵی لێ دەکات و دەیکاتە خۆڵەپۆت، ئەوە بووە بە ئیدیۆم ئەگەر دوو کەس بۆ یەکتری زۆر دڵسۆز و خەمخۆری یەکتری بن دەوترێت: دەڵێی موو خۆرکەنە.

٧٢٨-دەڵێی مریشکە کڕە:-

مریشک دوای ئەوەی بە هێلکە هات، ئەو ورە و هێلکانەی کە لە هەناویدایە دەیکاتە هێلکە و پاش ماوەیەک لە هێلکە دەچێتەوە و کورک دەبێت، خاوەنەکەی هێلکەی دەخاتە ژێرییەوە، ئەگەر مریشکەکە سەرەمر نەبێت و مریشکێکی باڕۆکە بێت، ئەوا ژمارەیەکی کەم هێلکەی دەخاتە ژێرەوە، مریشکەکە لەسەر ئەو هێلکانە دەکەوێت، بەو هەڵنیشتن و کەوتنە دەوترێت: کڕبوون، ئەو کڕبوونە سێ هەفتە، ماوەی(٢١) ڕۆژ و شەوی پێ دەچێت، تا هێلکەکان بقرنجێن و جوجەڵەکانی ناویان بێنە دەرەوە، ئەو کڕبوونەی مریشک بووە بە ئیدیۆم و بە کەسێک دەوترێت: کە زۆر کەم بچێتە دەرەوەی ماڵ و هەر لە ماڵ بمێنێتەوە دەوترێت: دەڵێی مریشکە کڕە.

٧٢٩- دەم تەڕی، کاسە وشک:-

هاوشێوەی ئەمە وتراوە: خانەخوێ خراپی مێوان چاک، خولْقی سنەیی یا تەعاروفی سنەیی، خولْقی سابوونی، زۆرجار وا ڕێک دەکەوێت مرۆڤێک گفت و لفتی زۆر شیرینە و دەمی تەڕ و چەورە و قسەی هەراش و بەڵێنی تەڕ تەڕ دەدات، کەچی کە دێیە سەر خوان و ڕاستی خوانەکەی وشک و بێ خۆراکە ئەوانە لە کوردەواریدا بە تەوسەوە پێیان دەوترێت: (دەم چەوری کاسە خاڵی)، یان مێوان چاکی خانەخوێ خراپ، ئەو کەسانەی لە ماڵی خەڵکیدا خۆیان زۆر بە خانەدان و سەخی و نانبدە و دڵاوا و خوان ڕازاوە دەنوێنن و پڕ بە کراسیان خۆیان هەڵدەکێشن و زارپاراو و شیرینن، هێندە جوان دەچنە کەڵکەڵەی مەردومەوە، دێنە دڵەوە و لە خشتەت دەبن بە زمانە تەڕ و لوسەکەیانەوە، ئەوەندە باس لە باس و خواسی سەیر و سەمەرە دەکەن دەزانن کە قسەی گەورە و زۆر، هیچ باج و زەکاتێکی لەسەر نییە، پڕ بە گەروویان خوانی ئەم و ئەو دەگێڕنەوە، نمونەی قۆناغ و دیوەخان و سفرەی جوان جوان و پڕ گۆشت و پڵاو دەخەنەڕوو، ئەگەر ڕێگات بکەوێتە ماڵیان ئەوا هێندە پوشت و قرچۆک و ڕژد و ڕەزیل و دەست قوچاون، خوان و سفرەیان پڕیەتی لە کاسەی بەتاڵ، کاسە دەفرێکی دارینە، ئەمانە لایەنی ڕاستەقینەی ئیدیۆمەکەن و هەردوو دژیەکی (تەڕ و وشک) لە نێوان (دەم و کاسە) ئەو ئیدیۆمە جوانەی لێ پێکهێنراوە وەک تانە و تەشەر و تەوس بە کەسێک دەوترێت کە لە ماڵی خۆیدا هیچ خزمەتگوزارییەک لەسەر حسابی خۆی بۆ کەس پێشکەش ناکات و لە ماڵی خەڵکیشدا زۆر بە خۆیدا هەڵدەدات و بەزاری شیرینەوە لە سفرە و خوان نزیک دەبێتەوە، بۆ ئەو جۆرە کەسانە دەوترێت: دەم تەڕی، کاسە وشک.

پیتی (ڕ)

٧٣٠-ڕۆژێک لە دارە، ڕۆژێک لە خوارە:-

ئیدیۆمێکە بۆ یەکێک بەکاردەهێنرێت کە ڕۆژێک هەبوونە و ڕۆژێکیش نەبوونە، ڕۆژێک دەسەلاتی هەیە و ڕۆژێک بێ دەسەلاتە، ڕۆژێک نەخۆشە و ڕۆژێکیش ساغە، ڕۆژێک لەسەرەخۆ و هێمنە ڕۆژێکیش پەشێو و هەڵچوو و نائارامە و...تاد.

٧٣٢-ڕەنگ نییە بە عەرەب بڵێی مەرحەبا:-

ئیدیۆمێکە بەکار دەهێنرێت بۆ کەسێک کە جاڕس و داواکاری زۆر بێت و چیڕیش بێت بۆ بە دەستهێنانی داواکارییەکانی، دیارە کورد هاوسنور و تێکەڵاو بووە لەگەڵ نەتەوەی عەرەب بۆیە درکیان بەو خاسیەتە کردووە و لە نێو خۆیاندا بە هەموو ئەو کەسانە دەڵێت کە خاسیەتی چیڕیان هەبێت بۆ داواکارییەکان تا دەگاتە حاڵەتی جاڕس بوون.

٧٣٣-ڕیخی لە قونێی هەڵسوو بەڕەڵای گاڕانی بکە:-

مانگایەک یان گایەک بە لێکدانەوەی مرۆڤ بێت بیر لە هیچ ناکاتەوە، تەنیا لە لەوەڕ و پەڕین و پاڵدانەوە جگە لەمانە گوێ بەهیچیتر نادات، ئەمەش لە مەزەندەی مرۆڤ، ئاژەڵی و کەم عاقڵیەتی، بۆیە ئەگەر مرۆڤێک کەم عەقل و کاڵ فام بێت پێی دەوترێت: هەندە نەزانە و گێلە (ڕیخی لە قونێی بدە و بەڕەڵای گاڕانی بکە).

٧٣٤-ڕۆحیان لە قنگی یەکدایە:-

دوو کەس زۆر نزیک بن لەیەکەوە و یەکتریان خۆش بوێت پێیان دەوترێت: (ڕۆحیان لە قنگی یەکدایە) یان بە جۆرێکیتریش ئەو ئیدیۆمە هەیە کاتێک دوو

هاوەڵزاوا (هەمزاوا، هەڤ لینگ، ولاش زاوا) بە هۆی ژنەکانیانەوە زۆر هاموشۆی یەکتری دەکەن و دەوترێت: (قونیان لۆ یەکتری دەخورێت).

٧٣٥-ڕۆن زۆر بوو قنگی پێ دەسون:-

هەر شتێک زۆر بێت نرخی نامێنێت، یان هەموو زۆر دەرکەوتنێک نرخی کەم دەبێت و لەبەرچاو سووک دەبێت، دیارە ڕۆنیش بۆ چێشت و پێداویستیەکان خواردن و بەرهەمێکی پێویستە بەڵام ئیتر کە زۆر بوو قنگی پێ دەسون وەک چۆنیش وتراوە: (خەنە کە زۆر بوو لە گونان دەدرێت).

٧٣٦-ڕاستی یەک ڕێگای هەیە چەوتی هەزار:-

مەلای گەورە (مەلا محەمەدی جەلیزادەی کۆیی) لە تەفسیری کەلامی خوداوەندی بە زمانی کوردی دەفەرموێت: (باوکم دەیگۆت کوڕم لە ژیانتدا کەست بینیوە بە ڕێگایەکی ڕاست بڕوات تا لەچاو وون و گوم دەبێت هیچ ئەولا و ئەملای نەکات) هەڵبەتە ئەم وتەیە ئیدیۆم و پەند و قسەی نەستەقە واتە ڕێگای چەوت و خوار زۆرترە و ڕێگای ڕاست دەگمەنە کە لە ژیاندا توشی دەبین، بۆ چەوتی هەزار و بۆ ڕاستی تەنیا یەک ڕێگا هەیە.

٧٣٧-ڕێوییەکی گەڕۆک لە شێرێکی نوستوو باشترە:-

ڕێوی نیشانەی تەڵەکەبازی و فێڵبازی و لەخشتەبردنە کەم وابووە ببێتە مایەی شانازی و مرۆڤیش حەز ناکات پێی بڵێی (ڕێوی) هەر لەبەر ئەو خاسیەتانەی کە هەیەتی، شێر هێمای خاوەن شکۆیەتی و پاشایەتی دارستانە بۆیە مرۆڤیش پێی ئاساییە پێی بڵێی بە(شێر) دەچیت، ئینجا لێرەدا(ڕێوی و شێر) بەراوردیان پێکراوە و ڕێوییەکە خاسیەتی باشتری خراوەتە پاڵ بۆیە مرۆڤ لەو بەراوردکارییەدا ئاساییە خۆشی بەخۆشی دەڵێت: (ڕێوییەکی گەڕۆک لە شێرێکی نوستوو باشترە) واتە جولە و بزاوت ئەگەر ڕێویش بیکات باشترە و شتێکی وەچنگ دەکەوێت، بەڵام شێر بە شێری خۆی خەوتبێت هیچی دەست ناکەوێت.

٧٣٨-ڕەمەزانت بە قونەکی خاوێن گرت نۆرەی شەشەرانێیە:-

لەناو ئاینی ئیسلامدا مانگی(ڕەمەزان) یەکێکە لەپێنج(فەرزە-ڕوکن)ە سەرەکیەکە و هەموان دەبێت بەپاک و خاوێنی و (تەهارەت)ەوە خۆیان بۆ گرتنی ڕۆژووی مانگی ڕەمەزان ئامادە بکەن و لەگەڵ نەبینینی مانگی ئاسمان دەست دەکەن بە ڕۆژووگرتن و لەگەڵ بینینی دوای (٢٨-٢٩-٣٠) ڕۆژ دەست دەکەن بە

بەربانگ (فتار) کردنەوە، ئینجا موسڵمان هەیە خراپ بەڕۆژوو دەبێت ئەمەش پەیوەندی بەپلەی (باوەڕ)داریەکەیەتی، بەڵام لە(تاوی لۆمەی عەبدی) خۆی وانیشان دەدات بەڕۆژووە و هەندێجاریش ئەو حاڵەتەی بۆ ناچێتە سەر و درکی پێ دەکەن کە بەڕۆژوو نییە، دواتر دوای جەژنی ڕەمەزان لە مانگی (شەواڵ) موسڵمانان (شەش) ڕۆژیتر بەڕۆژوو دەبن چ وەک سوننەتی یان قەرزدانەوەی مانگی ڕەمەزان، شەشی شەواڵ بووە بە (شەشەران) ئەوەی مانگی ڕەمەزان بەڕۆژوو نەبێت دڵنیابە گرتنی شەش ڕۆژی شەواڵیشی پێناگیرێت، ئەم ئیدیۆمە بۆ کەسێک بەکاردەهێنرێت کە کارێکی پێشوتری بینرابێت و بەسەرکەوتویی ئەنجامی نەدابێت بۆیە دەزانرێت ئەو کارەی ئێستاش لەپێشیەتی وەک ئەوەی پێشوو بە نیوەچڵی دەیکات بۆیە کورد بەو کەسانە دەڵێت: (ڕەمەزانت بەقونەکی خاوێن گرت نۆرەی شەشەرانێیە).

٧٣٩-ڕۆن لە پیاو بسێنە و گەنم لە ژن:-

بەدەستهێنانی شت و مەک بۆ پڕکردنەوەی پێداویستی مرۆڤ ماندووبونی دەوێت و لەخۆڕات وەدەست ناکەوێت، ئەو کەسەی هەوڵ و کۆششی بۆ دەکات و ئارەقەی بۆ دەڕێژێت هەر ئەویش نرخەکەی دەزانێت، وەکو وتراوە نرخی زێڕ لای زێڕینگرە ئەو ئیدیۆمەی سەرەوەش مەبەست لێی نرخ دانانە بۆ شتەکان، ئەو کەسانەی کە شتێک بەدەست دێنن یان بەکاری دەهێنن زیاتر بایەخ و بەها و نرخەکەی دەزانن وەک لە خەڵکانیتر بەنمونە پیاو کەیبانوو نییە و نازانێت نرخ و بەها و گرنگی (ڕۆن) چەندە؟ بۆیە هەرزان فرۆشی دەکات، ژنیش زەوی ناکێڵێت و دروێنە و خەرمان کوتان و شەن و کەو ناکات بۆیە کڕینی (گەنم) لە ژن هەرزانتر دەکەوێت وەک لە پیاو بۆیە کورد بۆ گرنگی نرخی هەر شتێک بە تەوسەوە وتویەتی: (ڕۆن لە پیاو بسێنە و گەنم لە ژن) واتە ئەو دووانە لەبەر ئەوەی بەکاری ناهێنن یان بەرهەمی ناهێنن نرخەکانیان نازانن بۆیە وتراویشە: (نرخی زێڕ لای زێڕینگرە).

٧٤٠-ڕواندزی، کفتە دزی:-

بەگوێرەی سەروای شار و شارۆچکە و شارەدێ و گوند و دێهات و ئاواییەکانەوە، ئەو گۆتە باوانە دەوترێن و هیچ پەیوەندی بە ئەدگار و خاسیەتی سەرەکی هاوشاریان و نشینانەوە نییە، بەڵام لەگەڵ سەروای شارەکان هەندێ

وشە و دەستەواژە و ئاوەڵناو دەخرێنە پاڵ ناوە سەرەکیەکەوە وەکو: هەولێری بەجوجکەکی ناوێری، کۆیی و خۆیی، سابونە ڕەقی لە تەقتەقی پشتم تەقتەقی، ڕواندزی کفتە دزی.

٧٤١-ڕەژی کەری چاولێ کەری:-

ڕەژی کەریان گوندێکە لە دۆڵی خانەقای وەرتێ لە سنوری ڕواندزێ، ئەو گوندە ناوی لە پشکۆ و ڕەژوو و خەڵوز و سکڵ هاتووە، کە خەڵکی ئەو ئاواییە، کورەی ڕەژوو درووستکردنیان هەبووە، خەڵکەکە وێکڕا ئەو کارەی کردووە و یەک لاسایی یەکیان کردۆتەوە، ئەوە بووە بە ئیدیۆم و بە هاوشێوەی خزمانی ڕەژەیکەریان هەر ناوچە و گوندێکیتر هەمان حاڵەتی چاولێکەری و لاساییکردنەوە بگرنە بەر لە ژیان و کار و کاسبی و بەدەستهێنانی بژێوی بە تەوسەوە دەوترێت: ڕەژیکەری، چاولێکەری.

٧٤٢-ڕۆژ بە پەنجە دەژمێرێ:-

چاوەڕوانی بە یەکێک لە کارە سەختەکانی مرۆڤ دادەنرێت، کە پشوو درێژی و ئارامی و دان بەخۆداگرتنێکی یەکجار زۆری دەوێت، ئینجا هەندێک لەو چاوەڕوانیانە بە جۆر و شێوازی سەیر گوزارشتیان لێکراوە، ئەگەر بە پەرۆشەوە چاوەڕێی کەسێکی خۆشەویست یان شتێکی بە نرخ و گران بەها بکەیەت و ماویەکی زۆر بە پەرۆشەوە چاوەڕی بکەیت لە ئیدیۆمی کوردەواریدا بە پەرۆشەوە دەوترێت: ڕۆژ بە پەنجە دەژمێرێ بۆ دیدەنیت.

٧٤٣-ڕاوە ڕێوی بۆ هێنایەوە:-

وتراویشە: بووە ڕاوە ڕێوی، ئەمە کاتێک بەکاردەهێنرێت کە بابەتێک بەلاڕێدا ببرێت و تەوەری سەرەکی لە بیر ببرێتەوە، لە کوردەواریدا خواستن و هەرەوەزی و دەستەوایی زۆر هەبووە، کاتێک کەسێک بچێتە لای یەکێک بۆ ئەوەی یارمەتیەکی بدات چ کەل و پەلی کشتوکاڵی پێ بدات یان وڵاغەکانی (گاجووت و ئێستر و گوێدرێژ) بۆ کاروباری ڕۆژنە لێ بخوازێت یان بڕێک پارەی پێویست بێت، ئەگەر خاوەنی ئەو کەل و پەلانە حەز نەکات کەل و پەلی گایەکان و بڕێکی پارەی پێ بدات، ئەوا لێرەو لەوێ بڕوبیانوی درۆینە و پێچ و پەنای بۆ دێنێتەوە، لە کوردەواریدا بەو حاڵەتە وتراوە: ڕاوە ڕێوی بۆ هێنایەوە.

٧٤٤-ڕەنگی دەڵێی قوڕی بن گووە:-

گو، خۆی پیس و پاشەڕۆیەکی بۆن ناخۆش و بۆگەن و بێ تڵپی تەڕە و بووە بە پەین، ئینجا وەرە بەهۆی ئەوەوە ڕەنگت بۆ دابنرێت، دیار ئەو خاکەی ئەو پاشەڕۆیەی بخرێتە سەر چەند سانتیمەترێکی دەکەوێتە ژێر کاریگەری و ئاوێتەی یەکتری دەبن، قوڕێک ئاوێتەی گو بێت دیارە ڕەنگێکی بۆر و ڕەش و ئاوێتەیەکی قێزەون دەبێت، هەڵبەت ئەوە بە کەسێکی ناشیرینی ڕەزا گرانی خۆ بە جوان بزانێ دەوترێت: (ڕەنگی دەڵێی قوڕی بن گوە).

٧٤٥-ڕێوی گەزیزە خواردوو تولەک دەردەکات:-

گەزیزە، گوڵێکی جوانی کوێستانییە و تولەکیش واتە گەنجی تازە پێگەیشتووی بێ موو، هەندێجاریش لە باڵندە دا واتە پەڕی بێچوەیی و گەندە پەڕە پێگەیشتوەکانی لێ بۆتەوە و تازە تولەکی داوە واتە دەچێتە قۆناغێکی جوانترەوە، بە تەوسەوە بە کەسێکی نابوت و ڕیوەڵە و تاژیلەیی و لاواز و ڕەقەڵە دەوترێت کە تازە هەست دەکەیت وەک گەنجە بێ مووەکە و کۆترە تولەکەکە قرێش و کرێش و لاوازی نەماوە و ڕەنگی تازەی هاتۆتەوە بەر و جوان بووە، دەبێت کەوتبێتە ناز و نیعمەتێکیشەوە چونکە ڕێوی گوڵە گەزیزەی بەدەست کەوتووە وەک چۆن وتراوە هەنگوینی بە دارەوەی دۆزیوەتەوە.

٧٤٦-ڕاوی دوو کەروێشک بکەیت هیچیانت بۆ ناگیرێت:-

دوو گندۆرەش بە دەستێکی هەڵناگیرێت لە پەند و ئیدیۆمدا لە زمانی کوردیدا هاوشێوەی یەکتری لەدەربڕیندا زۆرن، ئەم ئیدیۆمە یەکێکیانە کە هاوشێوەی دەربڕینی (دوو گندۆرەش بە دەستێکی هەڵناگیرێت) هەڵبەت دوو کەروێشک کە ڕادەکەن هەریەکە و بە ئاڕاستەیەک دەڕوات ئەوەی بە دوایان دەکەوێت تەنیا دەتوانێت بەیەک ئاڕاستە بە دوایان بکەوێت، بەپێچەوانەشەوە بە دوای هەردووکیان بکەوێت هەردوو کەروێشک دەرباز دەبن و ڕاوێکی بەتاڵ دەبێت، ئینجا ئەم ئیدیۆمە بۆ ئەوە بەکاردەهێنرێت کە دەبێت مرۆڤ تەنیا یەک کار بکات و پەرێز و پێمەڕەی فراوان نەبێت.

٧٤٧-ڕەنجی فەرهاد بکێشی گەنجینەی قاڕونت دەست ئەکەوێت:-

فەرهادێک کێوی بێستون شەق بکات واتە ڕەنجێکی باشی کێشاوە بەرامبەر ئەو ڕەنجەش دەبێت دەستکەوت هەبێت، لێرەدا دەستکەوتەکە (گەنجینە)یەک دەبێت هاوشێوەی گەنجینەکەی (قاروون)ی وەزیری فیرعەونەکانی میسری سەردەی

موسای پێغەمبەر(د.خ)، گوزارشتی ئەم ئیدیۆمە ئامۆژگاری و ڕێنماییە هەروەها هاندانیشە دەڵێت ئەگەر هەوڵ و تێکۆشانت هەبێت ئەوا بەرهەم و دەستکەوتت دەبێت.

٧٤٨-ڕاوی ڕێوی بۆ کەوڵەکەیەتی:-

ئاژەڵ ڕاوکردن و بەخێوکردن بە مەبەستە یان بۆ گۆشتەکەیەتی یان شیرەکەی یان خورییەکەی یان کەوڵ و پێستەکەیی یان هێلکەکەی بۆ نمونە (مانگای گۆشت و شیر) هەیە، مەڕ بۆ خورییەکەی و مامری گۆشت و هێلکە، هەڵبەت ڕاوکردنیش مەبەستی جۆراو جۆری هەیە بۆ گۆشت و کەوڵ و کڕین و فرۆشتن و...تاد، لێرەدا ڕێوی ئیدیۆمی (چۆلەکە خۆت چی و گۆشتاوت چی؟) دەیگرێتەوە چونکە گۆشتی کەمە، بەڵام کەوڵەکەی بەنرخە و لەبازاڕدا پارەیەکی باش دەکات وەکو ڕێوییە زێویی ئەمریکا دیارترینی ئەو ڕێوییانەیە کە لەجیهاندا کەوڵەکەی هۆکاری کەمبونەوەیەتی و ڕاوکەرێکی زۆری بەدواوەییە، ئەمە ڕووە ڕاستەقینەکەیەتی وەک ئیدیۆمیش واتا هەموو کارێک کە ئەنجام دەدرێت مەبەستێک لە پشتەوەیەتی وەک چۆن ڕێوی کە ڕاو دەکرێت مەبەست لێی بە خێوکردنی نییە بەڵکو تەنیا بۆ کەوڵەکەیەتی نەوەک مەبەست و ئامانج و ئەنجامێکیتر بۆیە کورد بۆ هەر کارێک کە ئەنجام دەدرێت لایەنێکی ڕاستەقینەی کارەکە دەخاتەڕوو و دەڵێت: (ڕاوی ڕێوی بۆ کەوڵەکەیەتی) نەوەک مەبەستێکی تر.

٧٤٩-ڕۆژگار بوو بە ساڵ، سک بوو بە جەواڵ:-

ڕۆژگرەوە (حسابگر) لە کۆندا زانستێکی باو بووە و لە هەموو ئاوایی و لادێیەکی کوردستان مرۆڤێک هەبووە خۆی پێوە خەریک و سەرقاڵکردووە، مامۆستای ئەو پیشەیەش تەنیاوتەنیا ئەزمون و تاقیکردنەوە و سەرسپی نەکردن بووە لەبەر خۆرەتاو، دواتر زانستی جوگرافیا و سوڕانەوەی زەوی بەدەوری خۆر و کەوتنی تیشکی خۆر بەلاری و ستونی و هاتنی وەرزەکانی ساڵ ئەو زانستی حسابگرەوەی کەمکردەوە و شوێنی گرتەوە بەتایبەتی لە پێشبینیەکانی ئاووهەوا و بەرزی و نزمی پلەکانی گەرمی و پەستان و هەڵکردنی بایەکاندا.

ڕۆژگار بوو بەساڵ واتە ماوەی ڕۆژ درێژ بووە، ئەمە لە دوای یەکسانبوونی شەو و ڕۆژی بەهارەوە دەست پێ دەکات و لە مانگەکانی هاویندا درێژی ڕۆژ دەگاتە ئەوپەڕی (١٤) کاژمێر و تەنیا (١٠) کاژمێر بۆ شەو دەمێنێتەوە، کە ماوەی

ڕۆژ درێژ دەبێت مرۆڤیش لەنێو ژەمەکاندا برسی دەبێت و دەتوانێت زۆر بخوات بۆ چالاکبوون و کارکردن، سک (زگ)ی خۆی بە جەواڵ (جوار) لێکداوەتەوە هێندەی دەوێت پڕ نابێت، بۆ ئەم حاڵەتە حسابگرەوەکان لە کوردەواریدا بە ئیدیۆمەوە وتویانە:(ڕۆژگار بوو بە ساڵ، سک بوو بە جەواڵ).

٧٥٠-ڕیسەکەی لێکردەوە خوری:-

خوری مەڕومالات یان پەمۆ و لۆکە چ بە ئامێری(خەڕەک) یان بە(تەشی) بادراو بێت دەبێتە(ڕیس)، ئینجا ئەو خوری ڕێستنە، کات تەرخانکردن و قۆناغ بڕین و زەحمەتی و ماندووبوونی گەرەکە، زۆر جار واڕێکەوتووە ڕیسەکە ئاڵۆزکاوە بەهەر هۆکارێک بێت ئەمە پێی دەوترێت ڕیسەکەی لێ بۆوە بە خوری واتە تاوەکو جارێکیتر دەیکەیەوە ڕیسی بادراو زۆری دەوێت یان لەوانەیە هەر نەکرێتەوە بە ڕیس، بۆیە ئەو حاڵەتە بووە بە ئیدیۆم و بە تێکچونی کاروبارێک یان سەر نەگرتنی ئیشێک و تەواونەبوونی و نیوەچڵی و نیوەکاری و ناکامڵی پڕۆژەیەکی ئەنجامدراو بەهۆی کەسێکەوە یان هۆکارێکی ئەنقەستەوە دەوترێت: (ڕیسەکەی لێکردەوە بە خوری).

٧٥١-ڕێوی بە کونێوە نەدەچوو، گەڕەشکی بەدوای خۆی خستبوو:-

ڕێوی خۆی باریکەڵەیە و بەو کونانەوە دەچێت کە خانە و هێلانەی خۆیەتی، هیچ کێشەیەکی نییە، گورج و گۆڵ دەتوانێت بە کونەکانی خۆیدا تێپەڕێت، بەڵام ئەگەر(گەڕەشک)ی بەکلکیەوە بێت، ناتوانێت بچێتە ناو کولانە و کونەکەیەوە، گەڕەشک چیلکەداری بەپڕژەی داری بەڕوو لە خۆشناوەتی پێی دەوترێت: (گەڕەشک)، ئینجا ئەو حاڵەتە بووە بە ئیدیۆم بۆ کەسێک بەکاردەهێنرێت کە خۆی زیادە بێت، چ ئەوەی شتێکی زیادەشی لەگەڵ خۆی پێ بێت بۆیە بووە بەو ئیدیۆمە جوانە و دەوترێت: (ڕێوی بە کونێوە نەدەچوو، گەڕەشکی بەدوای خۆی خستبوو).

٧٥٢-ڕاست لە مەزەبیدا نییە:-

وتراویشە:(ڕاستی بڵێ تەلاقی دەکەوێ، قسەی ڕاست لە دەمی دەرنایە، ڕاستی وەکو گۆپاڵە، ڕاستی لە داس خوارترە)، مەزەب لە(مەزهەب)ی زمانی عەرەبییەوە هاتووە، واتە ڕێچکە و ڕێگە و ڕێباز و میتۆد، زیاتر لە مەزەبەکانی ئیسلام (شافیعی و حەنبەلی و...تاد) هاتووە، ئینجا ئەگەر مرۆڤێک زۆر درۆزن بێت و

تـەواویش دەوروبەرەکـەی بیناسـن و چەنـدین جـاریش لـە درۆیـەکانی ئاگـاداری دەکەنەوە، بەڵام ئەو لـوس بـووە و لـە درۆکردنـی خـۆی ناکـەوێت و وەک ئـەوەی گوڵەبـەڕۆژەی بخـوات ئـەوها درۆ لـەدوای درۆ دەیکـات، ئینجـا دەوروبەرەکـەی باشـی دەناسـن و بـە بێ ئومێدییـەوە لێی دەڕوانـن و دەڵێن:(ڕاستـە لـە مەزەبیدا نییە).

٧٥٣-ڕووبار زۆرن، بوار نین:-

ڕووبـار، هـەموو لـق و جۆگـەکانی بەرزاییـەکانی لاپـاڵ و کێوە بـەزنارەکان ڕێ دەکـەن و لـەدۆڵێکی سـەرەکیدا ڕووبارێک پێکدەهێنن، ئینجا سـەر زەمینـی خـودا پڕییـەتی لـە لاپاڵ و جۆگـە و ڕووبـار، بـوار واتـە شـوێنی پەڕینـەوەی مـرۆڤ لـە ئاوەکە بەسـەلامەتی لـە هەندێ بنـەزار و شـێوە زار دەوترێت: (تـەنکاو، بڕ، پێیـە، پایە)، کەواتە دەردەکەوێت ڕووبارەکان زۆرن، بەڵام شوێنی پەڕینەوەی سەلامەت و تەنکاو کەمە، ئەوە بووە بە ئیدیۆم و بۆ شـتی زۆر بێ کـەڵک لەبەرامبەریشـدا کـەمی شـتی گرانبـەها و بـەنرخ و دانسـقە کـە گـران دەسـت دەکـەون، دەوترێت: (ڕووبار زۆرن، بوار نین).

٧٥٤-ڕەزێکم هەیە لەسرێشمەی:-

دەگێڕنەوە لە شاری کۆیە پیاوێکی هەژار و دەست کورت لە دووکانەکانی شار، شـت و مـەکی بـە قـەرز بـردووە، بـۆ ئـەوەی خـۆی نەشـکێنێ، هـەموو جارێـک وتویـەتی لـە سرێشـمەی ڕەزم هەیـە، دواتـر لـە بەرووبومەکـەی دەفرۆشـم و پارەکـەتان پـێ دەدەم، دواتـر دەردەکـەوێت هـیچ ڕەز و بـاغێکی نییـە لـە گونـدە دڵگیرەی(خەلیفان)، ئەوە بووە بە ئیدیۆم هاوشـێوەی خورمـاش لـە بەغدای زۆرە، پەمۆش لە شارەزوور، ئەگەر کەسێک هەژار و نەدار بێت، پڕوپاگەندەی هەبوونی بۆ خـۆی بکـات بـە تەوسـەوە دەوترێت: (ڕەزێکـم هەیـە لـە سرێشـمەی) یان(لـە سەروچاوەش ڕەز هەیە).

٧٥٥-ڕەفیقایەتی سنەیی، تابەر حەوزەکەس:-

لەسـەر (سنەیی)یان کورد زۆر ئیدیۆمیتری هەیە و دەڵێت: فـەرموی سنەیی یـە! یان تەعاروفی سنەیی، لەبەر ئەوەی شاری سنە پایتەختی ڕۆژهەڵاتی کوردستانە و مەڵبەنـدێکی ڕەسـەن و پڕ ژیـاری کوردنیشـنە، بـەڵام ئـەو جـۆرە ئیدیۆمانەشـی لەسـەر هاتووە، بە گوێرەی ئەو ئیدیۆمەش هاوڕێیەتی و دۆستایەتی و برادەرییان

لـه کـویَ گـرژی و تەنگانـه و نەهامـەتی بێت لەوێدا کۆتـایی دێت، بۆیـه کـورد وتەیەتی: (ڕەفیقایەتی سنەیی، تا بەرحەوزەکەس).

٧٥٦-ڕیشی لەسەر دانا:-

ڕیش و چەناگە لـە دەم و چاوی مرۆڤدا بەیەکەوە لکاون، چەناگە جەمسـەری شـەویلاگەیە لـە خـوار دەمـەوە، توانـای جولانـدنی هەیـە، ڕیـش مـووی سـەر شـەویلاگەیـە، ئـەو پەیوەسـتیە وایکـردووە هـەردووکیان (ڕیـش و چەناگـە) لـە ئیدیۆمێکدا بە هـەمان مانا بەخشین بـەکاربهێنرێن لـە نێوان دوو ناوچـەی وراتـی کۆیە، خۆشناوەتی دەڵێت: چەناگەی لەسەر دانا، لـە ڕۆژئـاوای وراتـی کۆیـەش لـە گوندی (مام قلینج)ەوە تـاوەکو گونـدی (کـانی کـەوان) دەڵێن: ڕیشـی لەسـەر دانـا، سەر لەقاندن و ئاماژەکردن بە ڕیش و چەناگە بۆ دیاریکردنی مـاوەی دووری و نزیکـی شـوێنێک، مانـا ڕاسـتەقینەکەی هـەردوو ئیدیۆمەکەیـە، وەکـو مەبەسـتی ئیدیۆمیش: کاتێک کەسێک پرسیار سـەبارەت بەشـوێنێک دەکات، ئـەوەی وەڵامـی دەداتـەوە زۆر بـە ئاسـانی بـەسـەر لەقانـدن ئاماژەیـەکی خێـرا دەکـات و دەڵێت: ئەوەتانێ نزیکە لە پشتی ئەو گردەوە گوندەکەیە، بەڵام ئـەو کەسـەی بۆ گوندەکە دەچێـت زۆر دەڕوا هـــەر ناگاتـــە گوندەکـــە، ئینجـــا بـــە گوزارشـــت و تـــەوس و نیگەرانیـەوە دەڵێت: پـەکوف کـورە خۆ کـابرا ڕیشـی لەسـەر دانـا یـان چەناگـەی لەسەردانا، واتە: بە هەڵەی بردین و هەڵەتەی کردین و ڕاست دەرنەچوو.

٧٥٧-ڕێوی بە شاگرد وەرناگرێ:-

ڕێوی یەکێکە لـەو ئاژەڵانـەی کـە بـە سـاختەچی و فڵبـاز و تەڵەکـەباز و زۆرزان ناسـراوە، نـە بـە تـەنیا لـەنێو میللـەتی کـورد دا، بـەڵکو گـەلانی دونیـا لـە چیرۆکـی منداڵانیاندا ئەو فڵبازییەی ڕێوی دەخەنە ڕوو، چ لە چیرۆکی بەرئاگردانیان یان لە فلیمە کارتۆنەکانیاندا، کوردیش کۆمـەڵێک چیرۆکی منداڵانـە و هـۆنراوەی لەسـەر ئەو فێڵبازیەی ڕێوی خستۆتەڕوو وەکوو: قەل و ڕێوی و ڕێوی قەمچوغە و...تاد، ئەو زۆرزانییەی ڕێوی لێرەدا بووە بە ئیدیۆم و بەکەسێکی زۆرزانـی بلیمـەت لـە فێڵبـازی و تەڵەکـەبازی و خۆدزینـەوەی لـە کـاری چاکـە و سـاختەچی دەوترێت: ڕێوی بە شاگرد وەرناگرێت واتە: لە ڕێوی فێڵبازترە.

٧٥٨-ڕۆژ قەتاندن:-

خزمـانی هـەولێر، ئەگـەر لـە ئـەحواڵیان بپرسـیت، بڵێیت بارودۆخـت چۆنـە؟ لـە

وەڵامدا دەڵێن: دەقەتێت، بەمانای (دەگوزەرێت)، ئەو جۆرە گوزارشتە واتە بارودۆخەکە خراپە، بەڵام هەرچۆنێک بێت، دێت و دەڕوا و تێ دەپەڕێت، ئەگەرنا باروگوزەرانمان باش نییە، ڕۆژ قەتاندنیش، هەر بۆ ناگوزەرانییە،ئەوانەی پەککەوتە و پیرن یان ئەوانەی تووشی نەخۆشی درێژخایەن و دەردی بێ دەرمان هاتوون و کات و سات لەلایەن زۆر بە ناخۆشی و نەخۆشی و ئازارەوە بەسەر دەبردرێت، لە ئەحواڵیان بپرسیت دەڵێن: ڕۆژ قەتاندنە، بە سەربردنی کاتە بە نەخۆشی.

٧٥٩- ڕێوی قەت لە نزیک لانەی خۆی ڕاو ناکا:-

ڕێوی بە گیانلەبەرێکی فێڵباز ناوزەد و ناوی دەرکردووە بە هەرکەسێک بڵێی ڕێوی واتە فێڵباز و زۆرزان، کەسێکیش زۆرزان و فێڵباز بێت شەڕ ناخاتە بەر دەرگای ماڵی خۆی چونکە وتراوە: (شەڕ لە بادینان تۆز لەبەر دەرگای ماڵێ) ئیتر شەڕ لە بادینان ڕوویدات کەچی تۆزەکەی بکەوێتە بەر دەرگای ماڵ ئەی چۆن شەڕی بەردەرگا، ماڵ سەلامەت دەکات؟، هەربۆیە زۆرزانی و فێڵبازی ڕێوی ئەوەی خراوەتە پاڵ کە لە نزیک دەوروبەری کونی خۆی ڕاو ناکات تا لانە و ماڵی سەلامەت بێت، هەڵبەت ئەمە بووە بە ئیدیۆم وەک ئامۆژگاری بەکارهاتووە کە مرۆڤ نابێت شەڕ و ناخۆشی و ئاژاوە لە گۆڕەپانی خۆی بکاتەوە کەسی ئاقل و ئاوەزمەند هەر شەڕ لە هێلانە و ماڵ و حاڵی خۆی دوور دەخاتەوە و ڕێویش بە نمونە هێنراوەتەوە چونکە ئاژەڵێکە فێڵبازی و زۆرزانی دراوەتە پاڵ.

٧٦٠- ڕێبوار بە خەوتن، بە جێماوە لە کاروان:-

ڕێبوار، ئەو کەسەی بەڕێگایاندا گوزەر دەکات، مەبەستێکیشی هەیە بۆ سەفەرە، خوێندنە، کارە، کاسبیە، ژنخواستنە...تاد، کاروانیش کۆمەڵێک خەڵک چ بازرگان بن یان کاسبکار و خەڵکی ئاوایی و شوێنێک بە مەبەستی فرۆشتنی کەلوپەکانیان بەپشتی وولاغەکانیان دەچنە بازاڕێک، مەڵبەندی شارێک چ دوور چ نزیک، دوای فرۆشتنی ئەو کەلوپەلانە پێداویستیەکانی خۆیان و ماڵ و منداڵیان دەکڕن لە خۆراک و پۆشاک و کەلوپەلی پێویست، ئینجا دووبارە بە کاروانەکەی خۆیان و بە ڕێگاکەیاندا دەگەڕێنەوە دێ و شار و شوێنی خۆیان، کاروان، سەرکاروانی هەیە و دەم و کاتی ڕۆیشتن و گەڕانەوەیان دیاری دەکات و پشوودان و حەوانەوە و بارخستنیان ئاماژە پێ دەدات، ئەگەر ڕێبوارێک لەبەر دز

و جەردە و ڕێگران بیەوێت لەگەڵ کاروان و قەتارچیان بێت، دەبێت لەگەڵ گزنگی خۆرهەڵاتن ئامادە بێت، خۆ ئەگەر خەوی لێ کەوتبێت لەکاتی جولانی کاروانەکە، ئـەوا بەدڵنیاییـەوە لـە کاروانەکـە بـەجێ دەمێنـێ و تـەنیا دەمێنێتـەوە، لایـەنی ڕاسـتەقینەی بابەتەکـە بـووە بـە ئیـدیۆم و گوزارشـت بـۆ ئـەو کەسـانەی کـە خەمخۆری کاروباری خۆیـان نین و خەمسـاردی و فسـخاوی لـێ دەکەن هـەموو ئەوانە لە کاروانی کار و کاسبی و پێشـکەوتنی دەوروبـەریان و مرۆڤایـەتی بـەدوا دەکەون بۆیە دەوترێت: (ڕێبوار بە خەوتن، بە جێماوە لە کاروان).

٧٦١- بووە ڕێی شامێ:-

لەکۆندا کوردی موسڵمان دوورترین ڕێگەی نێوان شام و شارەزوور بـووە، بۆ فـەرزە و ئـەرکی جێبـەجێکردنی (حـەج) بـەپێیان و بەپشـتی ووڵاغ و حوشـتر و کاروان و قەتار بووە، ئەو ڕێگەیە تووش بووە لە گەرما و سەرما و بڕینی بیابان و تێنـوێتی و برسـێتی و چەتـە و چەتەگـەری و...تـاد لـەو ڕێگایـەدا هـەبووە، ڕێگایەکی ئاسان نەبووە سەفەر و ڕێبواری ئـەو ڕێگایە، ئینجا ئـەو ڕێگای شـامە بووە بە ئیدیۆم بە کەسێک دەوترێت کە شـتێک زۆر دوور بخاتـەوە یان ڕێیـەکی کورت هەر نەبڕێت و بە تەوس و گاڵتەوە دەڵێن چییە؟ بووە ڕێی شامێ.

٧٦٢- ڕیخی لە قونێ بدەیی و بیخەیە ناو گاڕانێ:-

وتراویشە: شیاکەی تێهەڵسوو، بیکەرە گاگەل، (گـاوگۆڵ) لـە بەهاراندا کـە تێر (گیا و گۆڵ) دەخۆن، ڕیخەکەیان شـل دەبێت و بەداووتەشـکەڵیان دێتـەخوارەوە و ڕەق دەبێتەوە، ئینجا زۆرجار وارێک دەکەوێت کەسێک هێندە دەبـەنگ و نـەزان و حولحولی و نەفام و کەودەن و بێ عەقڵە، لەگەڵ ئاژەڵدا خراپ لێکدەکرێتەوە بۆیە لەباسکردنیدا دەوترێت بـەخوای نەفامـە هـەر شایسـتەیە: (ڕیخـی لـەقونێ بدەیی و بیخەیە ناو گاڕانێ).

پیتی (ز)

٧٦٣-زمانی وەکو بزنمشک وایە:-

بزن مژ، گیانداریکی خشۆکە هاوشێوەی قومقمۆک و مارمیلۆک(مارمێلکە) و شەوگەرد، لە زۆربەی ناوچەکانی کوردستاندا بەتایبەت لەناوچەی ڕەوەزەشاخ و تەمتەمەشاخدا دەژییت، یەکێکە لەو گیاندارانەی کە شارەزا و بەتوانایە لە ڕاگرتن و ڕامکردنی ئاژەڵی(بزن) و بە هێواشی گوانی دەمژێت و بزنەکەش ڕادەوستێت و بەدەم کاوێژەوە تا چۆڕەشیری تێدا نامێنێ و شیرەکەی وەکوو کارە کۆرپە دەخواتەوە، ئینجا ئەو حاڵەتە بووە بە ئیدیۆم دەوترێت: (زمانی وەکو بزنمشک وایە) واتە دەتوانێ زمانی بۆ بەرژەوەندی خۆی بۆ یەک دوو ئیش بەکاری بهێنێت و بیگێڕێت.

٧٦٤-زەمانە بەزمی ڕەندانە:-

هۆزانڤان (سەید هەورامی) لە دێرە شیعرێکدا دەفەرموێت: جای بەزمی ڕەندان، نیشانگەی یاران-تەختی خاڵ خاڵان نازک نازداران، حەمدی شاعیریش وشەی(حەشری ڕەندان)ی بۆ بەکارهێناوە، زەمانە واتە: ڕۆژگار و چەرخی گەردون، ڕەندانیش بە واتای بەزەم و ڕەزم و ڕابواردنی جوان و گەنج و لاوانە، کەواتە ئەو ئیدیۆمە پەند و ئامۆژگارییە بۆ مرۆڤ کە ژیان و ڕۆژگاری دونیا هەر وەکوو گاڵتەوگەپی کۆمەڵێک گەنجە و زوو بەسەر دەچێت، ئەوەندە ناهێنێت دونیای بۆ بە کۆڵ دابدەیت، زیاتر ئیدیۆمێکی زاهیدانە و سۆفییانەیە.

٧٦٥- زەردەی دەم کەلە:-

کێوە بە زنار و بەندەنەکان لە کاتی ئاوابوونی خۆردا، ئەو تابلۆ پڕ تەلیسم و سیحراویە دەخولقێنن، هەر ئەوەندە فریا دەکەویت جارێک بەڕامانەوە لێی بڕوانیت، تیشکەکان لەپشتی کەل و شاخەکاندا وردە وردە وون دەبن، لەنێوان سێبەری کەل و ئاوابوونی تیشکەکان و ڕەنگی شینی ئاسماندا، زەردییەک لە ماوەیەکی کەمدا دروست دەبێت، کە زۆر سەرنج ڕاکێشە و ماندووەکان

دەحەسێنێتەوە، بەڵام بە مرۆڤەکان دەڵێت: هیچ شتێک تاسەر بەردەوامی نییە و هەمووومان لە ڕێچکەیەکدایین بۆ ئاوابوون، ئینجا ئەو زەردەی دەم کەلە گوزارشتێکە وەکوو ئیدیۆم بەکارهاتووە بۆ ئەوەی کە ژیان زۆر کاتییە و بەردەوامی نییە.

٧٦٦-زەوی فرەس، گۆڕ بە ئەنازە:-

زەوی و ڕووبەرەکەی زۆر گەورە و فراوانە و گوریسی هەموو دونیا بهێنیت لە پێوانەی نابیتەوە، بۆیە دەوترێت زەوی فرەس یان زۆر و زەوەندە، گۆڕ و قەبر لە کوردەواردیدا وتراوە: (دوو گەزە جاو دەبات) یان (ئەوە عەرد و ئەوە گەز)، واتە هەموو شتێک بە پێوانەیە، گۆڕیش هەر بەیەک دوو گەز دانراوە، ئینجا فراوانی و گەورەیی زەوی و بچوکی گۆڕ بووە بە ئیدیۆم،با زەوی و خاک زۆر و فراوان بێت، بەڵام دەبێت گۆڕ هەر بە ئەندازە بێت، بۆیە دەوترێت: (زەوی فرەس، گۆڕ بەئەنازە) واتە دەبێت ئابووریانە دەست بە هەموو شتێکەوە بگرین هەروەک ئیدیۆمی (خابوور، ئەویش بەئابوور)ە.

٧٦٧-زستان بە شەوێ، پیران بە تەوێ:-

زستانی کوردەواری مانگەکانی(بەفرانبار و ڕێبەندان و ڕەشەمێ) دەگرێتەوە، هەرسێ مانگ بە ناوەکانیاندا دیارە کە سەخت و دژوارن، سەرەتا بەفرێکی زۆر لە ناوچە کوردنشینەکاندا دەبارێت بۆیە بەو مانگە وتراوە: بەفرانبار و دواتر بەهۆی ئەو بەفرەوە ڕێگاکانی نێوان گوند و شارەکان دەگیرێن و دەبێتە(ڕێبەندان) و دواتریش زەخیرە و دانەوێڵەی کۆکراوەی هاوین لەو دوو مانگەدا دەخورێت و مانگی کۆتایی زستان دەبێتە(ڕەشە مانگ)، لێرەدا سەرما و سۆڵەی زستان بە هێند وەرگیراوە لەو ئیدیۆمەدا وەکوو ڕێبەرییەک بەکارهێنراوە، کە نابێت لە سەرمای زستانی کوردستان بێ باک بین، چونکە بە یەک شەو زستانی خۆی دەکات، کاتێک گیسکە نێر گاڵتەی بە زستان کردووە، لەو ڕووەوە زستان بە گیسکە نێری گووتووە: یەک ڕۆژم بمێنێ لە بوهارێ، کلکت ڕەق دەکەم لە بن دارێ، لە بەرامبەر زستانی سەخت و بەهێز، پیری سەد دەرد و لاواز خراوەتەڕوو، کە مرۆڤی بەساڵاچوو، بێ تەنگ و تۆژ و لاواز و زەبوون و پەککەوتوو و بێ هێز دەبێت، بەرگەی یەک(تەو) واتە: لەرز و تا ناگرێت، ئەگەر تووش ببێت لەوانەیە بکەوێت و ڕاست نەبێتەوە تا دەمرێت، کورد

سەختی زستان و پیری و پەککەوتەیی کردووە بەو ئیدیۆمە جوانە، بۆ هاندان و خۆپارێزی لە ساردوسۆڵەی زستان و دابینکردنی دار و سوتەمەنی داکردن و جلوبەرگی گەرم و پۆشتە لەبەر کردن بۆ ساوا و بە ساڵاچوان وتویەتی: زستان بەشەوێ، پیران بە تەوێ.

٧٦٨-زاوا خوێڕییە:-

وتراویشە: موو نەرمە یان بارەبەری ماڵە خەزووران، زاوا لە کوردەواریدا زۆر جنێو و قسەی ناشیرینی پێ وتراوە، هاوشێوەی خەسوو، بێ بایەخ و تا ڕادەی سووک سەیر کراوە لەو ئیدیۆمەی کە دەڵێت: حەوتم بمرێ لە زاوا، کۆزم نابێ ساوا، یان وتراوە: زاوا بکا کفنم نەکا بەرگم، منەت و منەتباری خراوەتە پاڵی، یان پێی وتراوە: چوارپێی بارەبەر لەو ئیدیۆمەی کە دەڵێت: زاوا کەری خەزوورییە، لێرەش زاوا خوێڕییە و موو نەرمە واتە: وەک داری تەڕ چەماوەیی و ئەڵقەییە دەخرێتە پەنجەوە و بە ئارەزووی خۆی باری دەکا و لێی دەخوڕێ و مووی وەک ژنان نەرمە و هەرچی پێی بکەیت ناڵێت: نا، بە تەوسەوە بەو جۆرە زاوایە دەوترێت: زاوا خوێڕییە و موو نەرمە.

٧٦٩-زۆر بێ تام و خوێیە:-

تام و خوێ هەر لە خواردن و چێشت و ئاش و شیودا نییە، مرۆڤیش دەبێت(هەمو شتێکی بە خوێ بێت و خوێش بە مەعنا) کەسێک کەسایەتی خۆی بەپێی ناوەندە کۆمەڵایەتیەکان نەپارێزێت و بەگوێرەی داب ونەریتە باوەکانی سەردەمی خۆی نەجولێتەوە و هەندێک بنەمای مرۆڤایەتی ڕەچاو نەکات لە بەڵێن و پەیمان و ئاخاوتن و کردار و ڕێزگرتندا پێی دەوترێت: (زۆر بێ تام وخوێیە).

٧٧٠-زەلامی کۆیە و گاڕانی تەقتەق:-

بازاڕی کۆیە لە کۆندا جگە لە قەیسەری شەقامێکی تەنگەبەر بوو لە فلکەی(حاجی قادر)ەوە تا وەکو چوارڕیانی گردی(جەمعیە) ئینجا ئەگەر بە ئۆتۆمبیلەوە بەو شەقامە گوزەرت بکردایە لەبەر بچوکی شەقامەکە و قەرەباڵغی بازاڕ زۆر بەخراپی پیاوەکان لە شەقامەکە دەڕۆیشتن و شۆفێر دەبوایە بەکاوەخۆ(لەسەرەخۆ) ئۆتۆمبیلەکەی بهاژۆیت یان لێبخورێت، شەقامی سەرەکی تەقتەقیش لە(شاخی قەلان)ەوە تا(کەندڕی نەنە حەلۆمە-لێژی زراعەکە) بوو، بەیانیان و ئێواران گاڕانیان بە شەقامی سەرەکی هەورازی گردی گۆڕستانی

مەلاسالّح و شێخ مستەفا(لێژی کارەبا) و شاخی قەلانەوە دەبرایە لەوەڕ و لە کاتی گوزەری گاڕان دەبوایە شوفێرەکان لێخوڕینی ئۆتۆمبیلەکانیان زۆر کەم بکەنەوە تاوەکو ئەو گاڕانەی بەپانی جادە و شەقامەکەی گرتووە لە شەقامەکە دەرۆیشتن، ئینجا لەمەوە شوفێرانی نێوان(کۆیە و تەقتەق) بە درکە و ئیدیۆم و کینایە ئەو دەربڕینەیان دەگوت:(زەلامی کۆیە و گاڕانی تەقتەق).

٧٧١-زەڕینی هەیە و پەڕینی نییە:-

کەسێک قسەی زۆر بکات و کرداریشی کەم بێت، لە ماوەی قەیرانەکاندا لە حکومەتی خۆمان بە دیدەکرا زۆرترین بەڵێنیان بە خەڵک دەدا و هیچ کارێکیشیان بۆ خەڵک پێ ناکرا، ئینجا ئەوە بەو کەسە دەوترێت کە بەڵێن و پەیمان زۆر دەدات و قسەش زۆر دەکات، بەڵام لە باری ڕاپەڕاندن و کرداردا هیچی پێ ناکرێت.

٧٧٢-زەرفی عەلاگە دەباتە پەرێزێ:-

ماڵە گوندییەکان کە دەچنە شاری و ماوەیەک لە شاری دەمێننەوە ئیتر کوڕ و کچەکانیان هەندێک دەگۆڕێن و کە دەگەڕێنەوە گوندەکەی خۆیان زۆر بە فیز و(تەکەبوور)ەوە کاری کێڵگە و ئاوایی دەکەن بۆ نمونە ئەو کچەی کە لە شاری هاتۆتەوە و دەیەوێت بچێتە پەرێزێ و کاری هەڵگرتنەوەی سوارەی دروێنەکراوی دوای سەپان و پاڵەی بکات یان تێڵەکێشی و کاری مەڵۆ هەڵگرتنەوە، ئەوا پێی شورەییە کەوا چارۆگە و بەرامپیلی بکاتە کۆڵ و شان و ملەوە بۆیە زەرفێکی عەلاگە هەڵدەگرێت و دەیباتە پەرێزەوە تاوەکو گەنجان توانج و پەلاری تێ نەگرن ئینجا ئەو جۆرە کچ و کەسانە بە ئیدیۆمێکی نوێی دوای ڕاپەڕینی ساڵی ١٩٩١ی باشووری کوردستان دەوترێت: (بە زەرفی عەلاگەوە دەچتە پەرێزێ یان فلانە کیژ زەرفی عەلاگە دەباتە پەرێزێ).

٧٧٣-زستانان کۆ، هاوینانان شنۆ:-

محەمەدی مەلا مستەفای سەرپەرشتیاری یەکەمی یەکەی سەرپەرشتیاری پەروەردەی کۆیە وتی: باوکم دەیگۆت بۆ زانست و زانیاری لە سەدەی نۆزدەیەم و سەرەتای سەدەی بیستەم بەر لە درووستبوونی قوتابخانەکان دەوترا بۆ خوێندنی سوختیە و فەقێیایەتی لە کوردستان(زستانان کۆ، هاوینان شنۆ)، ئەمەش گوزارشتە بۆ پێشکەوتنی شارەکەی(حاجی) کۆیە لەو سەروبەندی،

چونکە تەنیا لە باشوری کوردستان دوو مزگەوت پێیان وتراوە (مزگەوتی گەورە) ئەویش مزگەوتی(کاکە ئەحمەدی شێخ) لە سلێمانی و مزگەوتی(حاجی بەکراغای حەویزی) لە کۆیە، کۆیە مەڵبەندی خوێندنی ئاینی بووە خوێندکاری لە(تەبریز و ورمێ)ەوە هەبووە بۆ خوێندنی ئاینی لە سەرەتاکانی سەدەی نۆزدەیەم، جگە لە مەلا(مەحمودی ئۆمەرگومبەتی یەکەم) وتارخوێن و پێش نوێژی مزگەوتی گەورە، سێکوچکەی جەلیزادە سێ پشتەی جەلیزادە(مەلا ئەسعەد و مەلا عەبدوللا و مەلای گەورە) وەک حاجی قادری کۆیی گەورە شاعیر دەفەرموێ:

بەغەیری جەدی ئێوە کیهە دانا

بناغەی عیلمی لەکوردستانا دانا

لەبەر ئەوەی کۆیە گەرمیانە زستانان فەقێ لێی خوێندووە و شاری شنۆش کوێستانە هاوینان فەقێ ڕووی تێکردووە.

٧٧٤-زین بۆ ئەسپە و کورتانیش بۆ کەرە:-

شاعیر وتویەتی: (تۆ نابەزی ئەسپی بەزینت پێیە، من دەبەزم ئەسپی بەزینم پێیە)، وتراویشە: (کەرە مەمرە بەهارە کورتانت بۆ لە شار دێت) واتە زین بۆ ئەسپە و کورتانیش بۆ کەر، زۆرجار وارێکەوتووە کەسێک زیاد لەخۆی هەنگاو دەنێت و پێ هەڵدێنێت چ ستایش یان پیاهەڵدانی خۆی زۆر لە کێش و قەبارەی خۆی زیاد بکات دوای شکستهێنانی لەو ستایش و پیاهەڵدانە پێی دەوترێت: (زین بۆ ئەسپە و کورتانیش بۆ کەرە) یان دەوترێت: (غاری بارگیر تا نیوەی هەورازە، یان بازی پشیلە تا بەردەمی کادینە) هەموو گوزارشتی توانجە بۆ کەسانێک کە قسەیان گەورەترە لەتوانای خۆیان.

٧٧٥-زێڕی پاک ژەنگ هەڵناهێنێ:-

هەموو مادەیەکی پاک و بێگەرد نرخ و بەهای لە مادە و پێکهاتە تێکەڵ و ئاوێتەییەکان زیاترە، ڕەسەنی و بێ خەوشی پایەی مادە و مرۆڤ بەرزدەکەنەوە، ئینجا ئەم ئیدیۆمە زێڕی بە نمونە هێناوەتەوە ئەو زێڕەی تێکەڵەی پێکهاتە فلزیەکانیتری کەمتر بێت و عەیاری بەرزترە، ئەمە بۆ مرۆڤیش دەبێت کاتێک کەسێک شایستە و لەبار بێت بەزاری هەموو دونیا لە شایستەیی و لەبارییەکەی لە کەدار نابێت، بۆ ئەو جۆرە کەسانە وتراوە: (زێڕی پاک ژەنگ هەڵناهێنێ).

٧٧٦-زۆردار، ئاوی سەرەو ژوور دەڕوات:-

زۆردار ئەو کەسەیە کە بە زۆری زۆرداری کارێک ئەنجام دەدات، بە زۆرەملێ دەست بەسەر سەروەت و سامان و داهات و حاڵ و ماڵ و گیان و کەلوپەلی کەسێک، خانەوادەیەک، هۆزێک، نەتەوەیەک، نیشتمانێک دادەگرێت، پێچەوانەی خواستی مرۆڤەکانە بە ئارەزووی خۆی چی بیەوێت دەیکات، ئاو لە بەرزاییەوە بۆ نزمایی ڕێ دەکات بەڵام زۆردار لە خوارەوە بۆ سەرەوە لێ دەخوڕێت، تا ئاو لە دوای بێلیەوە دێت، زوڵمی زۆردار لەلایەن بە سالاچوان و بەئەزمونەکانی کورد بە (ئاوی سەرەو ژوور) باسکراوە، ئەم ئیدیۆمە ئاگادارکردنەوە و بۆ ڕێبەدیکردن بۆ نەوەکان بەکاردەهێنرێت، کە زۆردار ئەوەی لە دەسەڵاتی بێت ئەنجامی دەدات، لە هەندێکجار بە(سەگی هار) چوێنراوە، سەگی هار عومری چل ڕۆژە، واتە تەمەنی زۆردار و ئاوی خوڕی بۆ سەروو زۆر ناخایەنێ و زوو کۆتایی دێت وەک تەمەنی سەگی هاربوو.

٧٧٧-کە زۆر هات، قەواڵە بەتاڵە:-

قەواڵە، شاخێکی هەڵدێر و ڕەق و سەختە لە ناوچەی(تاوەگۆزی) لە باشوری کوردستان هەڵکەوتووە، سەرکەوتن بۆ سەر ئەو شاخە ڕکە دژوارە، بەڵام ئەگەر مرۆڤ زۆری بۆ بهێنرێت بە ناچاری هەنگاو بۆ سەرکەوتن و بڕینی دەنێت، چۆن لە ترس و دڵە ڕاوکێ(قەیسەری دەبێتە کونە مشک) و(کونەمشکیش دەبێتە قەیسەری) ئەوە بووە بە ئیدیۆمێکی گوزارشتی بۆ زۆرلێکردن و ناچاری و ئەگەر تاکە شوێن هەبێت بۆ دەربازبوون ڕک و سەختی لاپاڵی شاخی قەواڵە بێت ئەوا فشار و پاڵەپەستۆ و ترس و لەرز لە دواوە بێت ئەوا سەرکەوتن دەبێتە ئاوخواردنەوە و شاخی قەواڵەش بەتاڵ دەبێت.

٧٧٨-زیرە بۆ کرمان دەبات:-

کرمان، پارێزگایەکە لە وڵاتی ئێران، دەکەوێتە باشوری ڕۆژئاواییەوە، لە باکوریدا هاوسنورە لەگەڵ پارێزگای(یەزد و خۆراسانی باشور) و لە باشوریدا پارێزگای(هەرمزگان) و لە ڕۆژهەڵاتیدا پارێزگای (سیستان و بلوجستان) و لە خۆرئاوایشی پارێزگای(فارس)ە، ئەو پارێزگایە لە دێرزەمانەوە بە ڕووەکی (زیرە)ی بەناوبانگە کە ساڵانە لە دەشت و دەر و بەرزایی چیاکان و پاوان و لەوەڕگاکانی(٤) چوار هەزار کیلۆ(زیرە) بەرهەم دێت و بە سەحراویترین شاری وڵاتی ئێران

دادەنرێت لە بۆن و بەرامەی بەهاراتی زیرە لە نیوەڕۆیانی شاردا، هەر کەیبانووەی هەندێک لەو بەهاراتەی خستۆتە ناو چێشت و شیوە و ئاشەکەی.

ئەو ئیدیۆمە لەناو کورداندا بۆ ئەوە هاتووە کەسێک نەفام و کەودەن و نەزان بێت، لە پەیڕەوکردنی کارێک، واتە: ئەو کەسە چۆن زەرەر و زیان ناکات زیرە بۆ کرمان ببات، کە مەڵبەندی بەرهەمهێنانی زیرە بێت، چونکە کەسی زیرەک زیرە بۆ کرمان نابێت.

٧٧٩-زگ مەشکەدۆ:-

سک لە گۆکردندا دەبێتە زگ، مەشکە، لە کەوڵی ئاژەڵان بە تایبەت مەڕ و بزن درووست و خۆش دەکرێت، بەرهەمی شیری دەخرێتە ناوییەوە و بە هەژاندن دۆ و کەرەی باش بەرهەم دێت، مەشکە دۆ شێوەیەکی ناشیرینی پڕی هەیە و بە کەسێکی وورگ و کەرش شۆڕبۆوە دەچێت، وەک سووک و ناشیرین و بێ ڕێزییکردن بە کەسێکی ورگن دەوترێت کەمێک جاریش بەگاڵتەوە بەکاردەهێنرێت.

٧٨٠-زار هەراش:-

زار: دەم، زاری تاوڵە، هەروەها بە مانای(زمان)یش دێت، شێوەزار، زاری کرمانجی، هەراش، واتە: گەورە بووە، توورەکە هەراش بووە، پاچەرە، کیژۆڵەکە پاچەرەیە، هەراش ئاوسە واتە دەمێکە سکی کردووە، زار هەراش واتە کەسێک قسەی گەورەتر لە تەمەنی خۆیدا بکات، یان قسە و تێوەرێخ بخاتە ناو زۆر بابەتان، ئەمە بووە بە ئیدیۆم بەو کەسانە دەوترێت:(زار هەراش).

٧٨١-زۆر گۆتن لە سک سۆتنەوەیە:-

زۆر بڵێی و دەمەزەنی و چەقاوەسویی و چیکەنەیی و هەڵەپاسی و زارهەراشی و دەم درێژ و قورگ درێژ و بەدەم و زار هەموو ئەو خاسیەتانە بە کەسێک دەوترێت کە زۆر قسان بکات، بەڵام لێرەدا زۆر گۆتن بنەمای تری بۆ دۆزراوەتەوە، ئەویش کەسێک لەتاو لە دەستدانی ئازیزێک یان هەبوونی کێشە و ئازارێکی گەورە و پڕژان و ناسۆر، یان سک سوتان و جەرگ سوتان، ناچار بە زار دەریبڕیووە، ئەمەش بووە بەئیدیۆم و دەوترێت: (زۆر گۆتن لەسک سۆتنەوەیە).

پیتی (ژ)

٧٨٢-ژن ژنی بەسەرهات شەرتی هەرات:-

لەدێرزەمانــەوە ئــەزمون و دونیادیــدەیی کــورد لــە زۆر بــواردا جێــی خــۆی کردۆتــەوە، بــە کــردار ســەلماندوویانە کــە هەنــدێک دیــاردەی کۆمەڵایــەتی تاقیکراوەتەوە و مشتومڕ هەڵناگرێت ڕێک و ڕاست وەک خۆی دەردەچێت وەکوو ئەو ئیدیۆمەی کە وتراوە: (ژن ژنی بەسەرهات، شەرتی هەرات) واتە بایەخ بەژنە تازەکە دەدرێت و وەکوو جاران و پێویست ئاوڕ لە ژنە، ژن بەسەر هاتووەکە نادرێتەوە، شەرت واتە مەرجەکانی چیتر وەکو پێشوو جێبەجێ ناکرێت.

٧٨٣-ژنی ماڵانگەڕ یان کۆڵ دێنێ یان زۆڵ:-

مـاڵان گـەڕ واتـە ئـەو مـاڵ و ئـەو مـاڵ کـردن چ بـۆ دەرۆزە و سـواڵ چ بـۆ نـان خواردن و حەوانەوە و کۆکردنـەوەی زانیـاری و خەبەروباسـان، لـە کوردەواریدا کـارێکی ناپەسـندە و لەبـەر نابـەجێی بـووە بـە جنێـو، ئـەو کەسـانەی خاسـیەتی گەڕۆکی ماڵانیان هەیە بە ماڵانگەڕ ناو دەبرێن، لەو ئیدیۆمەی سەرەوە خاسیەتی ماڵانگەڕی خراوەتـە پاڵ ژن، ئەگـەر ژنێکیش ماڵانگـەڕ بێت یان بەرامپیلەکـەی و چارشێوەکەی پڕدەکرد لە کەلوپەلی دەرۆزە و سـواڵکەری و پاشـۆڵی پڕ دەکرد، یـانیش دەکەوتـە بـەر دەسـتدرێژی سێکسـی و لەلایـەن ئارەزوو بـازانی پیاوانـەوە لاقە دەکرا و سکی پڕ دەکرا بە بیژی و زۆڵ، بۆیە کورد بە ئیدیۆمەوە بەو جۆرە ژنانــە دەڵێــت: (ژنــی ماڵانگــەڕ یــان کــۆڵ دێنــێ یــان زۆڵ) ئەمــەش بــۆ ســوک سەیرکردن و ئەنجام ناسی خاسیەتەکە لەلایەن مرۆڤی کوردەوە.

٧٨٤-ژیان بەردی دەستاڕێیە:-

ژیــان، زۆر پێناســەی جۆراوجــۆری بــۆ کــراوە یــەکێک لــەو پێناســانە بــەردی دەستاڕی بۆ بەکارهاتووە لە ئیدیۆمی کوردیدا، بەردی دەسـتاڕ کـە سـەر بـەرد و ژێر بەردی هەیە، لەبەردی سەرەوە کونێکی هەیە لەگەڵ جێ دەستێکی دارین و

له کونەکەوه دانەوێڵەی گەنمی تێ دەکرێت و بەدەستیش دەسکەکە دەجولێنی بۆ خولانەوەی سەربەردەکە بەسەر ژێر بەردەکە و بەمەش دانەوێڵە دەکەوێتە نێوان دوو بـەردە دەسـتاڕەکە و دەهاڕدرێـت، ئیتـر لێـرەدا چوانـدنی ژیـان و بـەردی دەستاڕ واتە ژیان وەکو بەردی دەستاڕ تەمەن و جوانی مرۆڤ دەهاڕێت.

٧٨٥-ژ ژنان دۆتمام ژ شوران شورێ شام:-

لـە کوردەواریـدا کچـە مـام زۆر جێگـەی سـەرنج بـووە بـۆ خزمایـەتی و هاوسەرگیری تا کۆتایی سەدەی بیستەم، زۆرترین حەیران و بەستە و مەقام و ستران و لاوک و گۆرانی و شیعر لەسەر ئامۆزا و دۆتمام وتراوە، هونەرمەندی مـەزن مـەزن لـە گۆرانیەکانیانـدا(ئامۆزا گیان)یـان وتـووە، ئـەو بایـەخ و گرنگیـەی ئامۆزا بۆ هاوسەرگیری و دڵ پێوەبوونـە بـووە بـە ئیدیۆمێکی جوان لـە ناوچـەی بادینان لە باشوری کوردستان دەوترێت: ژ ژنان دۆتمام ژ شوران شـورێ شـام، لە ژنان کچە مام جێگەی پشت پێ بەستنە و لە خوێنی خۆتە و خوێنیش نابێت بە ئـاو، هـەر ئـەو دەتوانێـت بتپارێزێـت، وەک چـۆن قـەڵا و شـورەکانی وڵاتـی شـام وڵاتەکەیان لە دەست درێژی داگیرکاران لە مێژوودا پاراستووە.

٧٨٦-ژنا خەڵکێ ڕاموسانەک، هەسپێ خەڵکێ مەیدانەک:-

ناموس، لە کوردەواریدا بەگرانترین شت ئەژمارکراوە، وتویانە: بەس ناموسمان لەیەکتری چاوە، ژنیش لەمێژووی مرۆڤایەتیدا کە موڵکایەتی پەیدابووە، بـە یەکـەم موڵـک دانـراوە و تـا سـەدەکانی ناوەڕاسـتیش بـەمیرات دانـراوە، بـۆ ئـەو ژنـەی خـاوەنی هەیـە و مێـرد دارە، ئەگـەر مـرۆڤ بیـەوێت سـوودی لـێ ببینێـت تـەنیا یـەکجارە و ڕاموسـانەکی کـاتی زۆر کەمـە، چونکـە تـۆ خـاوەنی نیـت، ئەسـپی خـەڵکیش کـە دوای ژن بـۆ پیـاوان جێگـای بایـەخ بـووە هاوشـێوەی ماشـێن و ئۆتۆمبیلی زەمانـە، بـەڵام ئەگـەر ئـەویش خۆت خاوەنی نـەبیت تـەنیا مەیدانـەک و سـەفەرێـک لـەلات دەبێـت و دەبێـت زوو بیدەیتـەوە خاوەنەکـەی، کـە داتـەوە خاوەنەکەی دەبیەوە پیادە بۆیە کورد بۆ هـەردوو حاڵـەتی منەتدار و مەترسـیدار بە ئامۆژگاری و ڕێنوینیـەوە وتویـەتی: ژنـا خـەڵکێ ڕاموسـانەک، هەسـپێ خـەڵکێ مەیدانەک.

٧٨٧-ژن پاژنەشی دوژمنیەتی:-

لەو ڕۆژەوەی ژن بووە بە موڵکی پیاوان، بۆ پیاوی مـەرد و خـاوەن نـاموس و

بە ئاوەز، ناموس بەنرخترین و بە بەهاترین و گرانترین شت بووە لەلای، هەر بۆیە لە هەموو ئایینە ئاسمانییەکانەوە ئامۆژگاری و ڕێنمایی تایبەت و پاداشت و سزای گەورەی بۆ دانراوە، ئەمەش وایکردووە ئافرەت و ژن داپۆشراو بن و شوێنە وروژێنەرەکانیان داپۆشن و لە چاوی پیاو و ڕەگەزی نێرینە بەدووری بگرن، ژنانیش ئەو ڕاستیەیان بۆ دەرکەوتووە و دەزانن نەوەک شوێنە هەستیارەکانیان بەڵکو پاژنە-پاشنەی پێشیان کاریگەری لەسەر ڕەگەزی بەرامبەر درووست دەکات، ئینجا ئەو کاریگەرییە و گرانی ناموسە لە کوردەواریدا زۆر پارێزگاری لێکراوە و بووە بە ئیدیۆم و بەڕێنمایی و ئامۆژگارییەوە واتراوە: (ژن پاژنەی پێشی دوژمنیەتی) واتە: (ناموس گرانە) و دەبێت زۆر ئاگاداری بین.

٧٨٨-ژنێ پیران، وەکی میران:-

کورد وتویەتی: کراسم جاو بی، مێردم لاو بی واتە: جوان و جاحێڵ بێت، ئەگەر کیژێک مێردەکەی جوان و جحێڵ و خورت و لاو بێت، ئەوا کیژەکە دڵی زۆر پێی خۆش دەبێت و هەموو کارێکی بۆ دەکات و دڵیشی بە تەواوەتی ڕادەگرێت و خزمەتێکی باشی دەکات، لەو حاڵەتەدا کیژەکە زۆر ماندوو دەبێت و وەک خزمەتکاری لێ دێت، بەڵام ئەگەر پیاوەکە بەتەمەن و بەساڵاچوو و پیر بێت و کەڵکی مەیدانخوازی نەمابێت و ژنەکەشی جاحێر و گەنج و جوان و تەڕوتازە بێت، ئەوا بە پێچەوانەوە پیاوەکە خزمەتی ئەو ناز و نیعمەتەی بەمل دادێت و دەبێت خزمەتێکی باشی بکات چونکە لە هەندێک ڕووەوە قەرزارباریيەتی و بۆ قەرەبووکردنەوەی ئەو ناتەواوی و ناگوزریانەی ڕاژەی تری پێشکەش دەکات و ژنەکەی دەبێتە بڕیار بەدەست و خان و مان بۆیە ئەو حاڵەتە بووە بەئیدیۆمێکی جوان و گاڵتەوگەپی کوردەواری و دەوترێت: ژنێ پیران، وەکی میران.

٧٨٩-ژنێ بە مێرد، وەکی باخچەی بە پەرژینە:-

پەرژین، تەیمان: لە کوردەواریدا بە دەوروبەری باخچەکاندا پەرژینێک درووست دەکرا بە دار و پرژە و گەڕەشک و گەز و قامیش، ئەوە بۆ پارێزگاریکردن لە باخچەکە و شینایییەکە بووە، بە هۆیەوە پەڵەوەر و بزن و مەڕوماڵات لەو تەیمان و هەتان و پەرژینە دەگەڕایەوە، ئەو پەرژینە لێرەدا کراوە بە ئیدیۆم بۆ ژیانی هاوسەری بەتایبەت بۆ ژنان، بەو کچانەی کە مێردیان کردووە، وتراوە: ژنێ بەمێرد وەکی باخچەی بە پەرژینە واتە: بەهۆی

مێردەکەیەوە پارێزراوە لە قسە و قسەلۆک و چاوتێبڕینەوە.

٧٩٠-ژنەکە مێردۆنییە:-

بۆ پیاویش وتراوە: ژنانی و سەرژنانییە، بۆ کوڕ و کچانیش کە زۆر لە دایکیان نزیک دەبنەوە و بەجێی ناهێڵن و هەر بەدوای دایکیانەوەن دەوترێت: داکۆنی و داکۆنییە، بەو ژنانەشی کەهۆگری مێرد و ماڵە مێردیانن دەوترێت: ژنەکە مێردۆنییە.

٧٩١-ژن و تێلا:-

لە بناری چیای(بەمۆ) گوندنشینانی ئەو ئاواییانە هەر لەژێر کاریگەری خێڵ گەڕایی ماونەتەوە و پیاوان و بەساڵاچووان هەر لەبیری ئەوەدان هێز و توانا بەکاربهێنرێت بۆ ئامۆژگاریکردنی ژن و منداڵ، ڕاوەشاندنی بەرچیغ و کوتەک و تێلا و دار حەیزەران و چەرەگە دەرمانە بۆ یەکلایکردنەوە، بۆ ئەو مەبەستەش دوو زاراوە و دەستەواژەی تر هەن وەکوو(حەسیر مەیدان: واتە ڕاکشانی یەکێک لە سەر زەوی و تێ هەڵدانی بەدار) و(تێلاتڕێن: واتە بە تێلا بکەویتە سەر سەروگوێلاک و هەموو لەشی کەسێک بشێلی و بکوتی)، هاوشێوەی ئەو دەستەواژە و ئیدیۆمانە وەک چۆن وتراوە: (شەرعی مار بەدار) ئەوهاش دەوترێت: ژن و تێلا.

٧٩٢-ژن هەسانی مێردییە:-

ژنی کورد لەڕەسەنایەتی کوردەواری پێگەی دیار و کارا و چالاکی هەبووە و هەیە، لە زۆربەی بڕیارەکانی خێزان لە دێر زەمانەوە پرس و ڕاوێژی پێکراوە و بیروڕاکانی بەهەند وەرگیراون، هەموو مێردێکی کورد بەژنەکەی گیراوە لە بابەتێک یان کارێک کە نەهاتبێتە ڕاوە، یان چووبێتە سەری کەلی دارێ، بەقسەی ژنەکەی نەرم بووە و تەواو کەوتۆتە ژێرکاریگەری ژنەکەیەوە، بەتایبەت لە بەکرێدانی زەوی و زار و کچ بە مێردان و کاروباری نێوماڵ و هاوسێیەتی و گۆڕینی بڕیاری مێردەکەی بۆیە لە کوردەواریدا ووتراوە: ژن هەسانی مێردیە.

٧٩٣-ژن هەر دەبێت سەری کیری دیار بێت:-

دەزانرێت ئەو پەندە ڕەوانبێژی تێدا کراوە چونکە ژن سەری کیری نییە، بەڵکو سەری قوزی هەیە، ئەو شوێنی شەرمەش لە ئەدەبیاتی کوردیدا هەوڵدراوە بشاردرێتەوە و کەم باس بکرێت بە کۆمەڵێک وشەی تر گوزارشتی لێکراوە

وەکوو(عەورەت، دەعباکە، شوێنی شەرم، زێ...تاد)، هەڵبەت ئەو پەندە جێماوی نەریتی و کەلتوری کوردی و کۆمەڵگە کۆنە پارێزەکانی ڕۆژهەڵاتە، کاتێک ژنێک کارێک بکات هەڵەی تێ بکەوێت بەو پەندە پاساوی بۆ دەهێننەوە.

٧٩٤-ژنێکی زۆر بەئالۆشە:-

ئالۆش واتە خورشت و خورانی تەڕ نەخۆشییە لە بنەڕەتدا، کە دەوترێت ژنێکی زۆر بەئالۆشـە واتـە تـەڕ وبڕە و زۆر شـاوەتی و حـەز لـە مێردە و لـە دوورەوە هەستی پێ دەکرێت و بەهەموو پیاوێکیش ئیدارە نادرێت.

٧٩٥-ژنی خراپ منالی ڕەسەنی لێ ناکەوێتەوە:-

ژنی خراپ منالی باشی لێ پەروەردە نابێت، ئەم پەند و ئیدیۆمە دوو سـەرەیە دەکرێت بوترێت پیاوی خراپ کوڕی چاکی لێ ناکەوێتـەوە، یان ژنی باش منالی ڕەسەنی لێ دەکەوێتەوە، مەبەستی سـەرەکی شیرخواردن و ڕەگـەز و تۆرەمـەی دسـن و ڕەسـەنە، وتـراوە: (گوجیلـەی گـورگ خنکێن لـە دێلـەحیز هەڵناکـەوێت)، یـان(داکێ ببینـە و دۆتـەی بخـوازە) یـان(دێری ڕەسـەنە) یان(ڕەحمـەت لەشـیرت) کورد تا ئەمڕۆش وابیر دەکاتەوە دایکی ڕەسەنە منال گۆش و پـەروەردە دەکات، بـاوک و بابـەکان بـای دەشـتن و خـەریکی بەدەسـتهێنانی ڕزق و ڕۆژوون، دەوترێتیش(ژنێک لـە پشت هـەموو پیاوێکی گـەورەوە هەیـە) یان(ژنێک لەپشتی هـەموو تاوانێکـەوە هەیـە) کـورت و کرمـانجی یەکـەم قوتابخانـە و فێرگـەی گۆشکراوی منال ئامێز و شیری دایکیـەتی، پاک و حـەلال بێت منال بەدەگمـەن دەردەچێت لەو پەروەردە پاکەی ئامێز و شیرە حەلالەی چونکە دایکە ڕەسەنەکان یەکێک لەتووکەکانیان(دوعا) لە کاتی توڕەبوون لە منالەکانیان دەڕێن(ئەو شیرەی منت لێ حەرام بێت کچم یان کوڕم).

٧٩٦-ژن بووم بە گرێی چارۆگێ دەریانکردم:-

ئـەم زاراوەیـە لـە زاری ژنانـەوە گـوتراوە و پیـاویش بەکاریـدێنن لـە بابەتێکدا بگونجێت دەڵێن: (خۆ بەگرێی چارۆگێ دەرنـەکراویت؟) کورد هەرچەندە شانازی بە موسڵمانبوونی خۆی دەکات، بـەلام دوای چوارده سـەدە هێشتا داب و نەریتـە کلتورییەکان بەسەریدا زالن بەو داب و نەریتـە زالانـەش دەڵێت: (عەشـایەری) کە ئـەم زاراوەش لەگـەڵ هـاتنی موسـلمانەکانەوە سـەرچاوەی گرتـووە دەنـا وشەی(خێلایەتی و هۆزایەتی) هەبووە لـەبری عەشـایەری، واتـە کـورد ئـەوەی لـە

بەرژەوەندی نەبووە لە (شەرع) فەرامۆشی کردووە بەتایبەت(میراتی زەوی و زار) و(سەروەت و سامان)ی ماڵە باب بدرێتە(کیژ و کەنیژک و کچان)، ئینجا واڕێکەوتووە کچەخانەدانێ یان دەوڵەمەندێ کە بێ بەش کرابێ لە زەوی و زار و سەروەت و سامانی گەورە ماڵی باوکی بەکوڕووزانەوە و حەسرەتەوە دەڵێت: (ژن بووم بە گرێی چارۆگێ دەریانکردم) گرێی چارۆگ لەچییەوە هاتووە ئەو چوارشێوەی دوای هەموو جل و بەرگێک ئافرەت و ژنی کوردەواری بەشانیەوە بەدوو گرێ لێکی دەدا و لەخۆی دەئالاند تا دەگاتە کەفەڵ و سمتی هەندێجار وەک جۆرکە و تورەگە و هەگبە بەکاریدەهێنا بۆ هەڵگرتنی کەلوپەل و کارەکۆرپە و منداڵان و بارەدار، لە هونەری کوردیش زۆر ئاوڕ لە چارۆگە دراوەتەوە بەتایبەت لە دەنگە ڕەسەنەکانی وەک خاڵە(تاهیر تۆفیق شێخانی) و(حەسەن زیرەک) کە پڕ بەگەروویان دەیانووت: (چارۆگێ چارۆگێ...) ئینجا وەک ئیدیۆم بۆ ئەوە بەکارهاتووە بوترێت بەکراسی بەرمەوە لە ماڵی باوکم هاتمە دەرێ هیچم لەگەڵ خۆم نەهێنا و نەبرد و پێیان نەداوم.

٧٩٧-ژن بەدوای قەلقەلاشک دەکەوێت:-

قەلقەلاشک دوو مانای هەیە یەکەم: قەلەڕەش یان قەلەباچکە دووەم: دڕکی وشکی کەنگر، ئینجا کە وتراوە: (ژن بەدوای قەلقەلاشکی دەکەوێت) واتە پیاو قاتییە و دەستناکەوێت، بۆیە کە خشکەی دڕکی کەنگر قەلقەلاشک دێت وادەزانێت پیاوە یەکسەر بەدوای دەکەوێت، هەندێجاریش لە دوورەوە قەلەڕەشێک بۆر دەچێتەوە واهەست دەکات پیاوە بۆیە بەدووی دەکەوێت، ئەم حاڵەتە پێشینەیەکی ئاینی هەیە کە دەوترێت لە نزیکبوونەوەی (کۆتایی دوونیا - ئاخر زەمان) ژمارەی ژنان زۆرتر دەبێت و ژمارەی پیاو کەم دەبێت بۆیە دەوترێت لەو سەرووبەندیدا ژنان بەدوای قەلقەلاشکیش دەکەون، هەندێجاریش شەڕ و شۆر ئەو ئیدیۆمە درووست دەکات وەک جەنگی جیهانی دووەم وترا: (هەی ئارەمان هەی ئارەمان، پیاو نەمان ژن بوونە خەرمان) واتە بەهۆی جەنگی هیتلەری ئەلمانی پیاو هەمووی کوژران و بێوەژن زۆر بوون، یان شەڕی سەفەربەرلکی عوسمانی یان جەنگی هەشت ساڵەی عێراق ئێران و...تاد، کەواتە کاتێک دەوترێت: (ژن بەدوای قەلقەلاشکی دەکەوێت) واتە ژمارەی پیاوان زۆر کەم بووە بەهۆی ناچارییەوەیە ژن ڕەدووی پیاوان دەکەوێت.

٧٩٨-ژنت شەریک بێت، ماڵت شەریک نەبێت:-

هاوبەشی ماڵ ئاساییە و لە کۆنەوە چەند کەسێک یان ئەندامانی خێزان بەیەکەوە خاوەنداریێتی زەوییەک یان کێڵگەیەک یان فرۆشگایەک یان سەرچاوەیەکی بژێوی ژیان دەکەن ئەم هاوبەشیە هەبووە و هەیە و بەردەوامە ، بەڵام هاوبەشی لەخاوەنداریێتی ژن لە هیچ کلتور و ئاین و نەریتێک بە ئاشکرا و بە بەرچاوڕوونی نەبووە و ناکرێ و ڕێ پێدراویش نییە، ئینجا کە (ژن، ماڵ) لەو ئیدیۆمەدا بەرامبەر کراون بۆ ئەوەیە کە یەکەم مرۆڤ نابێت (ژن)ی هاوبەشی هەبێت واتە دوو پیاو یان دووبرا بەیەکەوە یەک ژنیان هەبێت، دووەم ئاساییە دوو پیاو یان دووکەس یان دوو خوشک و برا بەیەکەوە هاوبەش بن لە (ماڵ)ێک بە نمونە خانوویەک یان زەوییەک یان دوکانێک، ئینجا ئەم دوو حاڵەتە(مەحاڵە) پێچەوانە کراونەتەوە لەو ئیدیۆمەدا واتە بەڕاستی گوناحە یان ئەستەمە یان ناکرێت دوو برا لە(ماڵ، ژن) هاوبەش بن، بۆ بەهێزی ئیدیۆمەکە پەنا براوەتە بەر ڕەزامەندبوون بە هاوبەشی لە ژناندا بەڵام هاوبەشی لە ماڵدا نا، چونکە ئەو نیگەرانی و جیاوازی و نادادپەروەری و گومان لێک کردنەی بەهۆی هاوبەشی ماڵەوە درووست دەبێت لەوانەیە لە هاوبەشی ژندا ڕوونەدات کەچی لە بنەڕەتدا یەکەم موڵکی پیاو لە مێژوی مرۆڤایەتیدا هەر ژن بووە، بۆیە کورد بەمەبەستی دورخستنەوەی نیگەرانیەکانی هاوبەشی ماڵ هەڵساوە ئەم ئیدیۆمەی داتاشیوە و وتویەتی: (ژنت شەریک بێت ماڵت شەریک نەبێت).

٧٩٩-ژنیان کردە کێخوا ساڵی حەوت جاریان بزن بڕییەوە

کچ تا شوو نەکات پێی ناوترێت: (ژن) وەک چۆن خراپیش بە کوڕی بێ ژن دەوترێت: (پیاو)، کۆمەڵگای کوردی لەگەڵ ئەوەی لە کۆمەڵگای ڕۆژهەڵاتییە پیاوسالاری تێیدا زاڵە هەرچەندیشە وتویەتی: (ژن هەسانی مێردیە)، بەڵام هەر لەهەناوی کۆمەڵگادا جارجارە وا بیردەکاتەوە کە ژن لە ڕووی بیرکردنەوەوە بیری کورتە بۆیە زۆرجار ئیدیۆمی لەو شێوەیە بەسەر زاری میللەتدا هاتووە، لە گەورەترین یەکەی نیشتەجێبونی کوردانی کرمانج و ڕەمەکی دوای دەوارنشین، ئاوایی و دێ و گوندە، سەرداری گوندیش ناوی(کێخوا-ئەنجومەن-ڕیش سپی..تاد)ە، ئەم کێخوایە کاروباری گوند دەبات بەڕێوە و میواندۆستی و ڕێزگرتنی خەڵکی لایدە - غەریبە-دێوەرە-فەرمانداری میری و...تاد، لە ئەستۆی

کێخوا دایە بۆ نان پێدان و ڕێنوێنی و پێشوازی و ڕاییکردنی کارەکانی و ئامانجی سەفەرەکەی، ئینجا ئەگەر ئەمە بەدەست ژنان بێت ئەوا کەموکورتی تێ دەکەوێت وەک لەو ئیدیۆمەی کوردان هاتووە بزن خۆی ئاژەڵێکی بێ تەنگ و توشە(لاواز)ە تەنیا لە ماوەیەکی کورتی نێوان کۆتایی بەهار و سەرەتایی هاوین دوای ئەوەی مەڕ دەبڕدرێتەوە بزنەکانیش دەدرێنە بەر(جەو) و دەبڕدرێنەوە بۆ ئەوەی گەرمای هاوین(گەڕ) و گولیان نەکات و بڕستیان لێ نەبڕێت، ئەگەر لەپایز و سەرەتای زستان ببڕدرێتەوە ئەوا سەرما کلکی ڕەق دەکات و دەیکوژێت چونکە موی بزن وەک خوری مەڕ نییە بۆ گەرمی و پاراستنی ئاژەڵەکە لە گەرما و سەرما، ئینجا ئەگەر بزن ساڵی زیاتر لە جارێک بڕدرایەوە زیان بە بزنە دەکەوێت و خاوەنەکەشی زیانمەند دەبێت، بۆیە بە تەوسەوە لە ئیدیۆمی کوردەواریدا وتراوە: (ژنیان کردە کێخوا ساڵی حەوت جاریان بزن بڕییەوە) واتە ژن نەفام و نەزانە.

٨٠٠-ژنت نییە، خەمت نییە:-

پێچەوانەشی هەیە و وتراوە: (ژن و ماڵیان گۆتییە) لە خەڵکی خاوەن کار و دەوڵەمەند گوێم لێ بووە وتویانە:(بلۆکێک-خشتێکت هەبوو، خەمێکت زیاد بوو) هەڵبەت ژیانی زگورتی-زگورتوو-سەڵتی کۆمەڵێک خاسیەتی باشی هەیە لەوانە وابەستە نەبوون و پابەند نەبوون و لە ئەستۆ نەبوونی کەس، ئەمانە تاڕادەیەکی باش ئازادی و سەربەخۆیی دێنێتە کایەوە بۆ کەسی بێ ژن هەروەها کاروباری پەیداکردنی ڕزق و ڕۆژوو و پارە بۆ پڕکردنەوەی پێداویستیەکانیماڵیشت لەسەر نابێت کەواتە خەمت کەمە تەنها خەمی بێ ژنیتە، هەر بۆیە وەک دەربڕ وتراوە: (ژنت نییە خەمت نییە) واتە پرتە و بۆڵەی پەیداکردنی پێداویستیەکانی ماڵت لەسەر نییە جگە لە داب و نەریتە سەمەرەکانی کە ڕۆژانە درووست دەبن و دەبێت جێ بەجێیان بکەیت.

پیتی (س)

٨٠١-سەر قۆزی بن ئاڵۆز:-

ئـەم ئیدیۆمـە لـە کوردەواریـدا بـە کەسـێک دەوترێـت کـە لـە ڕووی دەرەوە و ڕواڵەت جوان دەردەکەوێت و لە ژێرەوەش بە پینە و پەڕۆ خۆی ڕاگرتووە.

٨٠٢-سەی نان بدە، سفرەی نان مەدە:-

سەگ ئەو ئاژەڵەیە کە لەدێر زەمانەوە مرۆڤ ماڵی کردووە و پاسەوانی ماڵ و پـەز بـووە، ئـەوەی خاسـیەتی سـەگی ڕەسـەنی هـەبێت، کـەنانت پـێ دا نمـەک بە(حەرام) نابێت و نمەکگیر دەبێت، بەڵام هەندێک مرۆڤ هەن کاتێ نمەکگیرت دەبن ئینجا خیانەت لـە خوان(سفرە) و ماڵ و موڵک و ژن و منالّت دەکەن بۆیـە وتراوە: سەی نان بدە سفرەی نان مەدە.

٨٠٣-سەرەخۆرەیە:-

ئیدیۆمێکە بۆ کەسێک بەکاردەهێنرێت کە دەست و دڵ و دەروونی ڕەش بێت و ببێتـە مایـەی مردن و چەرمەسـەری و نەگبـەتی بۆ کەسـانی دەوروبـەری، ئـەوە زیاتر لە بەدبەختیە بۆ نمونە پیاوێک چەند ژنێک دەهێنێت لە ژیانیدا هەموویان بـە هۆکارێکەوە دەمرن یان ژنێک چەند مێردێک دەکات بەهـەمان شێوە مێردەکانیان بـە هۆکارێکـەوە دەمـرن بـە هـەردوو حاڵـەت ئیـدیۆمی (سـەرەخۆرە)یـان بـۆ بەکاردەهێنرێت.

٨٠٤-سەپانی پووشییە:-

ئیدیۆمێکـە لـە نـاو لادێکـانی کوردسـتان زۆر بـەکارهاتووە بۆ کارێک کـە هـیچ بەرهەمی لێ نەکەوێتەوە و زۆریش بەدوای وێڵ و سـەرگەردان بیت، بۆ نمونـە کوڕێک حەوت ساڵ دەبووە شوانی ماڵی کیژ جوانێک تاوەکوو بە مرازی دڵی خۆی بگات و چاوجوانی لێ مارە بکەن، بەڵام دواتر فێڵی لێ دەکراو ئەو لەلای ڕانەمەڕ دەبێت ئێوارە کە دەگەڕێتەوە چاوجوان بە شوو دراوە، یان حەوت ساڵ سەپان و دروێنەی تەبارە و دەغڵودانی ماڵی کچە تیم حەیران بووە کەچی پێیان

نەداوە، ئینجا ئەگەر کەسێک کچەکەی یان باوکەکەی ناسیبێ و کچە دڵی بۆ کوڕێکیتر چوو بێت و باوکەش حەزبکات کچەکەی بداتە پیاوێکی هەبوو و خانەدان ئەوا خەڵکی ئاوایی گوتویانە فلانە کەس بەخوای (سەپانی پووشییە یان سەپانی پووشێیە).

٨٠٥-سەگی ناو گەنمە:-

سەگ بەناو دەغڵودان بڕوات باڵای کورتە و تەبارەکە لەو بەرزترە و سیخی گوڵەگەنمیش بە لموزی دادەچێت بۆیە لموزی بەرز دەکاتەوە، کەسێکی خۆ بەزلزان کە بەردەوام لوتی بەرزە و لە ڕۆیشتندا سەیری بەر پێی خۆی نەکات دەوترێت: سەگی ناو گەنمە.

٨٠٦-سەر زلی مڵ پان:-

ئیدیۆمێکە لەناو کۆڕ و کۆبوونەوەی کوردەواریدا کە بۆ چارەسەرکردنی گرفتێک یان ئاریشەیەکی تایبەت بە کەسێک، کە زولمێکی لێکراوە یان حەقێکی خوراوە، کە باس و خواس لەسەر بابەتەکە گەرم دەبێت لایەنگرانی ماف خوراوەکە زۆر پێداگری لەسەر گەڕانەوەی مافەکەی دەکەن، بەڵام خۆی بەبێ دەنگی و بێ هەڵوێستی و بێ بڕیار لە سەر بابەتەکە دەمێنێتەوە، بۆیە بە درکەوە ئەوانەی کە بەرگری لێ دەکەن پێی دەڵێن(سەر زلی مل پان) بۆ قسەیەکت نەکرد یان بۆ قسە ناکەی.

٨٠٧-سەیرە لە کۆیە:-

بەزمە لە کۆیەش دەوترێت، کۆیە شارێکی مێژوویی و ڕۆشنبیری کوردستانە، لە دێر زەمانەوە کەلتور و داب و نەریتی زۆری هەیە و دەگێڕنەوە لە زەمانی(شەعبی و چەپڵە) واتە لەگەڵ گەشەسەندنی شیوعیەت لە عێراق و کوردستان، لە بازاڕی کۆیە چەندین دروشم و لۆگۆی بیری شیوعیەت و پۆستەر بەسەر دیوار و چایخانەکان و شوێنە گشتیەکاندا هەڵواسرابوون هەندێک بە زمانی عەرەبی و دانە دانەش بە زمانی کوردی، لەو سەروبەندەدا ئەوەی سەردانی کۆیەی بکردایە لە دروشمەکانی (ئیشتراکی و ئیخوە و تەزامن و تەعایش) سەری سوڕ دەما بۆیە لەو ڕۆژەوە وتراوە سەیرە لە کۆیە و خزمانی ناوچەی سلێمانیش کردیانە بەزمە لە کۆیە.

٨٠٨-سم سمی کەرە، چنگ چنگی مەیاسێ، سەرم لەو کاروبارە دەرناچێ:-

چیرۆکی ئەم ئیدیۆمە لە ناکۆکی نێوان بووک و خەسووەوە هاتووە دەگێڕنەوە، خەسوویەک سەفەر دەکات و هیزە ڕۆنی ماڵەوە لە بووکەکەی دەشارێتەوە و دەیباتە بنەبانی ماڵەوە و زەوییەکەش بە قوڕێ سواخ دەدات و ماڵنجی دەکات تاوەکوو ئەگەر بووکەکە ڕۆنی دەرهێنا شوێنی پێیەکانی ببنە گەواهیدەر بۆیە بووکەکەش دوای خەسووی دەچێت کەرەکەیان دەهێنێ و سواری پشتی دەبێت و چنگ دەخاتە ناو هیزە ڕۆنەکەوە و بە پێی پێویستی خۆی ڕۆن لە هیزە ڕۆنەکە دەردەهێنێت، کە خەسووەکەی دەگەڕێتەوە دەچێت سەیری هیزە ڕۆنەکە دەکات چنگ چنگی مەیاسی بووکیەتی و سمی سمی کەرەکەیانە بۆیە دەڵێت: (سم سمی کەرە، چنگ چنگی مەیاسێ، سەرم لەو کاروبارە دەرناچێ) ئەو ئیدیۆمە بەکاردەهێنرێت بۆ کارێک بەڵگەت هەیە و نییە و دوو دڵی لە بڕیاردان لەسەر کارەکە

٨٠٩-سمی سوڕاوەتەوە:-

گوجیلە تەمەنی ببێتە ساڵێک شێوازی میزکردنی دەگۆڕێت، پێشتر شێوەی بزن هەردوو پاشەڵی دواوەی فش و بڵاو دەکردەوە و میزی خۆی دەکرد، بەڵام کە تەمەنی هەڵکشا و بووە دوازدە مانگ ئیتر وەک سەگێکی گەورە تەنها یەک لە پێیەکانی پاشەڵی بەرز دەکاتەوە لە کاتی میزکردن، ئینجا بەو گۆڕانکارییەی گوجیلەکە دەوترێت: (سمی سوڕاوەتەوە) ئەمە بە هەمان شێوە بۆ کوڕێک بەکاردەهێنرێت کە تەمەنی بەرەو باڵق بوون بڕوات و هەندێ نیشانەی هەرزەکاری و ساختەچێتی تێدا دەرکەوێت پێی دەوترێت فلانە کەس سەگ بووە و سمی سوڕاوەتەوە.

٨١٠-سەگ لە قەسابخانە نەمرێت(عومری بە زایع) چووە:-

دیارە کە سەگ ئاژەڵێکی گۆشتخۆرە بۆیە ئەگەر لە دەوروبەری کوشتارگە(قەسابخانە) نەبێت هیچ ئێسقان و پارچە بەز و تەڕادێکی بەرناکەوێت و لە برسان دەمرێت، هەڵبەت بۆ ئاژەڵێکی وەک سەگ ئەمە کارێکی سروشتییە و جێگەی گازاندە و گلەیی و لۆمە نییە، بەڵام کە بۆ مرۆڤ بەکاردێت واتە ئەو کەسە سەگی پاسەوانی دەکات ئینجا هەر جارەی بۆ حەرەم سەرایەک و دەربارێک و ڕژێمێک و دەسەڵاتێک یان هەر ڕۆژەی لە حزب و ڕێکخراوێکی

دەسەڵاتەوە دەبینرێت یان هەر ڕۆژەی لە سەر پێڵاوی دیوەخانێک بۆ خزمەت وەستاوە تاوەکوو نانی پێ بدرێت، لە گەلانی دونیا ئەو جۆرە کەسە زۆرن دوای دەستا و دەستی دەستڕۆیشتوویی و دەسەڵات هەر خۆیان لە دەسەڵاتداری نوێ بێ شەرم نزیک دەکەنەوە تاوەکوو نانێکیان بە شەرمەزاری دەست بکەوێت ئینجا لەناو کوردان بەو جۆرە کەسانە دەوترێت: (سەگ لە قەسابخانە نەمرێت عومری بە زایع چووە).

٨١١-سەر لەبن بەڕێ، قون لە دەرێ، شەو دەکا شەو لەوەڕێ:-

ژنێک دەستی لەگەڵ پیاوێک تێکەڵ دەکات و شەوانە لەبن پەتۆ و پەڕۆ و بەڕێ کەفەڵی دەردێنێ و کابرای دۆست دانگە لەوەڕی دەعابایەکەی خۆی لێ دەکات، بەڵام ژنەکە دەزانێت پیاوەکەی گێڵ و گەمژەیە، بۆیە ژنەکەی بەدەم پێکەنینەوە لێی دەپرسێت پیاوەکە ئەوە چییە؟(سەر لەبن بەڕێ، قون لەدەرێ، شەو دەکا شەو لەوەڕێ) پیاوەکەش دەڵێت: چۆن نازانم دایەت دەگێم ئەوا دۆکوڵیوە.

٨١٢- سە لە کولێرەی نابەزێ:-

وتراویشە: سەگ لە قەسابخانەی نەمرێت عومری بە(زایەع) دەچێت، لە کۆیە بە شێوەیەکی گشتی بە سەگ دەوترێت: سە، ئەو خاوەن ئاژەڵانەی کە سەگی بەخێو دەکەن بۆ پاسەوانی ڕان و پەزەکانیان، کولێرە یان سەپکیان پێ دەدەن، کە لە کەپەکی ئاردی درووست دەکرێت، سەگ زۆری حەز لێیە و لێی بێزار نابێت و لە خواردنیدا نابەزێت، ئەوە کراوە بە ئیدیۆم و بە کەسێک کە زۆر حەزی لە شتێک بێت و خاسیەتی چڵێسی هەبێت بەتەوسەوە پێی دەوترێت: سە لە کولێرەی نابەزی.

٨١٣-سەگی دوای سوارانە:-

لە کۆندا بە سواری ووڵاغە بەرزە ڕاو دەکرا و تولە و تانجیش دەکەوتنە دوای ئەو سوارانەوە، هەڵبەت ئەم تولە و تانجیانەش کاری ڕاوکردنیان دەکەوتە ئەستۆ یان لە نێچیر بەردەدران یان ئەو نێچیرەی دەپێکرا ئەوان بە خێرایی و ڕاکردنەوە دەچوون نێچیرە پێکراوەکەیان بۆ ڕاوکەرەکان دەهێنایەوە و کاتێک نێچیرەکەیان دەهێنایەوە کلکی خۆیان بادەدا و کەیف خۆشیان دەهات کە کارێکیان بۆ سوارەکان و ڕاوکەرەکان کردووە، کەواتە کاری ئەم تولە(سەگ) و تانجیانە دوو ئەرک بوو، یەکەمیان لەلایەن سوارانەوە تێ بەردەدران بۆ نێچیر و دووەمیان

نێچیـری ڕاوکراویـان دەهێنایـەوە بەردەسـتی ڕاوکـەران، ئینجـا لێـرەدا لـە کوردەوارییدا بە تەوس و سووککردنەوە ئەم ئیدیۆمە بە کەسانێک دەوترێت کە پیـاوی دیوەخـان و ئاغاکـان و دەربـاری دەرەبـەگ وحەرەمسـەراکان و دەستڕۆیشتوانی سەردەم بوون بۆ هەر مەرامێک بیانەوێت بەکاریان دەهێنن چ بۆ تالان و دزی چ بۆ تێ بەردان و شەڕ و شۆڕ بێت.

٨١٤-سێپەڕە لە گونانە:-

وتراویشـە: (گیا لـە چۆکانـە) سێپەڕە گیایەکە لە لەوەڕگاکانی لاپاڵ و هـەرد و تـەلان و کێوەکـانی کوردسـتان لـە وەرزی بـەهاردا دەڕوێـت و ئـەو سـاڵەی بەهارەکەی خۆش بێت و بارانی پێویست ببارێت ئەوا زۆر خێرا گەشـە دەکات بۆیە وەک گوزارشت لە بەهارێکی تەڕ و خۆش وتراوە بەهارێکە مەپرسە(سێپەڕە لـە گونانـە) واتـە گیـای بـەهار لـە چۆکـانیش تێپـەڕیووە گەیشـتۆتە گونـان یـان دەوترێت بەهارەکەی خۆشە گیا لەچۆکانە.

٨١٥-سەرچۆپی دەباتەوە سەر تەشتی نانی:-

وتراویشە: سەرچۆپی دەباتەوە سەر تلیانە نانی، هەڵپەڕکێ و شایی و زەماوەند بۆ خۆشی و دڵخۆشی دەربڕینە، ئینجا ئەو کەسـەی یەکـەم کەسـی شـاییەکەیە و شـاییەکە دەبـات بـەڕێوە و هـەڵی دەسـوڕێنێت پێـی دەوترێـت: (سـەرچۆپی یـان سەرچۆپی کێش) ئینجا ئەگەر ئەو سـەرچۆپی کێشـە مەبەسـتی هەڵپەڕینەکـەی لـە خۆشـییەوە بگۆڕێـت بـۆ مـەرامێکیتری کـە خـۆی گەرەکیـەتی بـە تایبـەتی بـۆ بەرژەوەندی مادی، بەهەمان ئەو کەسـانەی کە کارێکی نیشتمانی و نەتـەوەیی و بزاوتێکـی خزمـەتکردن و ئـاینی و...تـاد دەکـەن کـە ئامـانجی سـەرەکیان پـول و گیرفـان و ورگ پڕکردنـە لـە کوردەواریـدا بـەو کەسـانە دەوترێـت: (سـەرچۆپی دەباتەوە سەر تەشتی نانی).

٨١٦-ساوارمان نەبوو لۆ ڕوونیش حەیر مابووین:-

ئێسـتا دەوترێت: (ئـاگرت پێیـە جگەرەیـەکمان بدەیتێ)، ماڵـە هـەژارەکانیش هـیچ ڕزق و ڕۆژوویـەک لـە ماڵیـان نـەبووە هێنـدە هـەژار بـوون، ئـەم ئیدیۆمـە بـۆ سەرگوزشتە و گێڕانەوەیەک دەوترێت کە کەسێک زۆر هـەژاری و قوڕبەسـەری و دەردەسەری بینیبێ و لـە کاتی خۆشـیدا بیگێڕێتـەوە کـە ئەوەنـدە ناگوزوری و نـەداری و نالـەباریان بینیبێ هێنـدێک جـار نـە سـاوار و نـە ڕۆنیشـیان لـە ماڵـدا

نەبووە، تا پەڵاو ساوارێک چییە بیخەنە سەر ئاگر.

٨١٧-سارێک کار و سارێک مندار:-

ساڵێک کار و کشتیاری و وەرزێری و دروێنە و تێلەکێشی و ئاوکێشان و کەستەک شکاندن و بژار و بەربێری و هەوێز ماڵین و قوڕکاری و کوڵ و کوڵکاری و چێشت لێنان و کابان و خانەخوێی میوانان و ساڵی دواتریش سکپڕی و مناڵ خستنەوە و بەخێوکردنی منداڵ لە هەناوی تا دەگاتە گانگوڵە و (گاگۆرە) و گڕوگاڵ و بەسەرپێ کەوتن، ئەمانە کاری ژنی کورد بوون لە ڕابردوو ئەم ئیدیۆمە بۆ کاروباری ژنان بەکاردێت واتە ژن ساڵێک سکپڕە و مناڵی دەبێت و ساڵێکیش کاروباری ناوماڵ و کێڵگە دەکاتە ئەگەر سەیر بکەیت ئێستا لە حکومەتی هەرێمی کوردستان ئەو فەرمانبەرە ژنەی منداڵی دەبێت دەتوانێت یەک ساڵ مۆڵەتی بە موچە وەربگرێت بۆ بەخێوکردنی مناڵەکەی ئەمەش دەکرێت لە چوارچێوەی ئەو ئیدیۆمە وەرگیرا بێت.

٨١٨-سمکۆڵان لە خۆڵ دەکات:-

کەسێک بە پەرۆش بێت بۆ ئەنجامدانی کارێک یان ئامادە بێت بۆ پەلاماردان دەوترێتیش(سمکوڕ-سمگوڕ- سمکوڕیەتی-سمگوڕیەتی)، یان کەسێک پێداگری بکات بۆ بەدەستهێنانی شتێک، سمکۆڵ لە خۆڵدانیش واتە پێ لە زەوی دان و ئەم حاڵەتە لە(ئەسپ و گا و سەگ) زۆر بەدیدەکرێت بەر لە پەلامار یان نیشانەکانی ئامادەگی و هاندانە بۆ شەڕ، لەنێوان ئەندامانی نەتەوەیەکیش سمکۆڵ لە خۆڵ دان واتە خۆخۆری و ئاژاوەگێڕی بەهەموو ئەو حاڵەتانە لە دەربڕی کوردەواریدا دەوترێت: (سمکۆڵان لەخۆڵ دەکات) واتە پێ لە عەردی - زەوی دان بۆ ئامادەیی و ئەنجامدانی کارێک بە پەرۆشەوە.

٨١٩-سەگ بترسنەی، نەکوشیەی:-

سەگ لێرەدا مەبەستی کەس و پیاوی خراپە ئەگەر بیکوژیت دووچاری ماڵ وێرانی و دوژمنداری دەبیت، بەڵام بیترسێنی و چاوی لێ سوور بکەیتەوە دوور دەکەوێتەوە بەمەش لە کێشە و گرفت دوور دەکەویەوە، ئەمە شێوەزاری لوڕییە لە گوندەکانی شارەدێی سێگردکانی شارۆچکەی کۆیە، بەتایبەت لە ئاوایی(ئۆمەرگومبەت)، بەکاردێت مەبەست لەو دەربڕە ئەوەیە بۆ دەربازبوون لە کەسی خراپ ڕێگای جۆراوجۆر بگریەبەر نەوەکوو تەنیا پەنا ببرێت بۆ کوشت و

کوشتار.

٨٢٠-سەگ بە نانە، یان سەگ بە دەرکە:-

مرۆڤایەتی لە دێر زەمانەوە ئاژەڵی سەگی ماڵی کردووە و بەخێویکردووە و بووە بە پاسەوان و هاوڕێیەکی بە ئەمەکی مرۆڤ هەر بۆیەش وتراوە: (سەگ نان بدە سفرە-سفڵەی نان مەدە) ئینجا سەگیش وەکوو مرۆڤ، سەگ بە سەگ کەوتووە و هەریەکە و خاسیەت و ئەدگارێکی هەیە و بۆی درووستبووە، هەندێ سەگ هەیە فێرە دزیکردن بووە خاسیەتی ڕێوی و چەقەڵی تێدا گەشەی کردووە، هەندێکیشیان سیفەتی گورگ لەلایان چەکەرەی کردووە و لەپەزەکە دەڵەوەڕێن و(لەگەڵ گورگ ڕەو دەبەن و لەگەڵ مەڕ شین دەکەن) سەگ هەیە گورگ خنکێن و بە ئەمەک و پاسەوانی گیانی بە گیانی خاوەنەکەیەتی و ئامادەیە خۆی بەر فیشەکی دوژمن و ڕێگر و دز و چەتە و پیاو خراپان بدات بۆ پارێزگاری و پاراستنی خاوەنەکەی، لە کوردەواریشدا پێیان وایە هەموو ئەو خاسیەتانە پەیوەندی بە خاوەنەکەیەتی لە چۆنیەتی ڕاهێنان و بە خێوکردن و پەروەردەکردنی بۆیە وتراوە: (سەگ بە نانە یان بە دەرکە) واتە هەم دەستاوی مرۆڤ و خاوەنەکەی ئازایەتی و ترسنۆکی بۆ درووست دەکات، هەمیش دەراو و دەرگای خاوەن ماڵ، کەواتە کاتێک باسی ئازایەتی و ئەمەکی کەسێک دەکرێت یان خراپە و ترسنۆکی و بە درەفتاری دەوترێت: بەخوا برا سەگ بە نانە یان سەگ بەدەرکە واتە لە بنەمادا ڕزق و ڕۆژووەکەی(نان)ەکەی تەواوە یان ناتەواوە، دەر و دیوەخان و قەمتەرەی دەرگای هەبووە یان نەبووە، کورت و کرمانجی ئەم ئیدیۆمە دەڵێت: مرۆڤ بە نانی حەلال یان حەرام مرۆڤێکە و لە قۆناغ و خانەوادەی باش بێت مرۆڤێکیترە.

٨٢١-سەگمان تۆپییە، لۆیە قاپمان واپیسە:-

ئەم ئیدیۆمە زیاتر بە ئیدیۆمی ماڵە عەرەبان دەچێت وەکوو لە ماڵە کوردان، کورد لە باشوری کوردستان هاوسنورە لەگەڵ نەتەوەی عەرەب بۆیە بەهۆی هاوسنوری و تێکەڵییەوە هەندێ داب و نەریت و کلتور و قسەی نەستەق و ئیدیۆمیان لە یەکترییەوە وەرگرتووە، کورد دەڵێت عەرەب پیس و پەڵۆسترە و سەحن و قاپ و قاچاخ و دەوری و لەگەن ناشۆن هەر سەگەکانیان بە زمان دەیلێسنەوە، دەگێڕنەوە چەند کوردێک لەماڵە عەرەبێک میوان دەبن و عەرەبیش

بۆ میوانداری خانەخوێی باشن و ڕێگە نادەن بە میوان نزیکی ژەمی خۆراک بڕوات، ئینجا کە خواردنیان هێناوەتە سەر سفرە و بەردەست لە کاتی بسمیللا کردن قاپ و قاپچاغەکان زۆر پیس بوون و خاوەن ماڵ کە هەستی کردووە میوانەکان درکیان کردووە و بە بێزەوە دەست بۆ خواردنەکە دەبن، پێیان دەڵێت دەبێت بمانبوورن: (سەگمان تۆپییە لۆیە قاپمان وا پیسە) هاوشێوەی ئەم پەند و ئیدیۆمە لەناو کوردان وا باوە ئەگەر ماڵێک پیس و پەرۆس و پۆخڵ بن دەوترێت: (سەگ بە گوەوە دەیانبات).

٨٢٢-ساڵی بە تەم، هەڵمەگرە خەم:-

تاقیکردنەوەکانی کشتیاری جوتیار و وەرزێری کورد هەموویان کراون بە پەند و ئیدیۆم وتراوە: (پەڵە کەت، خەرمان کەت) واتە ساڵێک بارانی پەڵەی لە سات و کاتی خۆی بدات و پەڵەیەکی باش بێت و زەوی تەڕوپاراو بکات ئەو ساڵە بەرووبوومەکان بێ کێشە دەبن و خەرمانیش پڕ بەرکەت و گەورە دەبێت، سەبارەت بە دیاردەی جوگرافی(تەم)یش لە دەرهاویشتەی ڕەگەزەکانی ئاو و هەوایە و لە شێ و پلەکانی گەرمیدا دێتە کایەوە، بووە بە نیشانەیەکیتر بۆ وەرزێرانی کورد و لەدێر زەمانەوە ئەزموون و تاقیانکردۆتەوە کە ساڵێک پڕ بێت لە ڕۆژانی(تەم)ی بەیانیان تا نیوەڕۆیان ئەوا ئەو ساڵەش پڕ دەبێت لە خێر و بەرەکەت و پێویست بەخەم هەڵگرتن ناکات و بەرووبوومی ئەو ساڵەش بەڕێک وپێکی دێتە بەرهەم و زەپۆش و کەش و هەوا بۆی لەبار دەبن، هەر بۆیە بووە بە درکە و دەربڕ لە ناو کوردانـدا بۆ ساڵی بە تەم دەوترێت: (ساڵی بەتەم، هەڵمەگرە غەم).

٨٢٣-سێوەرۆکی گەیاندە گونان:-

سێوەرۆک گیایەکی سەوزی بەهارییە لەنێو دەغڵودان و وەرد و سۆرکان گەشە دەکات و گەڵاکانی وورد و سەوز و سەرنج ڕاکێشن بەرەکەی وەک سەڵکە پەتاتە و سێوی بن زەوی-عاردی وایە و کورد دەیخوات وەکوو دومەڵان و کوارک-قارچک دەیخاتە ناو ڕوونەوە، ئەو گیا بەهارییە بەزەوییەوە دەنوسێت شێوەی(فریز-چیمەن) بەرز نابێت، ئینجا کەسێک دونیا بکاتە(شامی شەریف) یان(زەمانی محەمەدی مەهدی-گورگ ومەڕ پێکەوە ئاوێ بخۆنەوە) دەوترێت فڵانە کەس بەهاری هێنایە چۆکان واتە هێشتا دونیا سارد و ڕێبەدان و وشکە

ساردییه کێڕان بەهارت هێنایه چۆکان؟ هەڵبەت مەبەستی سەرەکی ئەم دەربڕ و ئیدیۆمەش هەر ئەوەیه کە کەسێک بێ بنەما قسە بکات و کارەکان بەگاڵتەوه بەبێ پێوانە و سەلماندن بکات، پێی دەوترێت ڕاوەستە برا بەوە شێوەیە نییە ئەتۆ: (سێوەرۆکت گەیاندە گونان) چونکە سێوەرۆک نەگ ناگاتە گونان بگرە بە وەرزی گەشەی خۆی ناگاتە چۆکی مرۆڤیش بگرە لە(گۆزینگ) تێ ناپەڕێت ئەگەر ساڵەکەی زەنە باران و پڕ هاتیش بێت.

٨٢٤-سەد چاکەی بکەی لەگەڵ نا پیاوا کەبێ دڵیت کرد ئەیدا بە ئاوا:-

کاری چاکە لە نامەرد ناوەشێتەوە بۆیە وتراوە: (ئاو بردتی لە پردی نامەرد مەپەڕەوە) ناپیاو و نامەرد هاوەڵخاسیەت و ڕەفتار و کردەوەن، چونکە بۆ نامەرد و ناپیاو وتراویشە: (پەنجەت بە هەنگوین بوو بیخەیتە دەمیەوە کە دەرت هێنا گازی لێ دەگرێت یان منەتی پێ نییە) چونکە زۆر بێ سیفەت و بێ نمەکە وتراویشە: (بۆ بۆرە پیاو قەت خۆت بە کوشت مەدە) چونکە بۆرە پیاویش هەر واتە ناپیاو، هەموو ئیدیۆمەکە گوزارشتە لەوەی کەسی ناپیاو واتە ئەوەی خاسیەتی پیاوانەی نەبوو و هەردەم لە سەر پێیان نەبوو بۆ چاکە و خزمەتکاری و هاوەڵی و خزمایەتی و دۆستایەتی و پێکەوەیی ئەوا پێویست ناکات چاکەی لەگەڵ بکەیت، چونکە هەتا بۆی دەبیت خاسیەتی ناپیاویەکەی دەرناکەوێنێت کاتێک هیچت بۆی نەما ئەوا خاسیەتە ناپیاوییەکانی دەردەخات و هەر ناشت ناسێت، کاتێک کارێکت پێی دەبێت و هەزار بڕوبیانوی ناجۆر دەبینێتەوە بۆ ئەوەی هەموو چاکە و باشیەکانی تۆ بدات بە ئاوا بۆیە وتراوە: (سەد چاکەی بکەی لەگەڵ ناپیاوا، کەبێ دڵیت کرد ئەیدا بەئاوا).

٨٢٥-سواری لە ئەسپی دێنێتە خوار:-

ئەم ئیدیۆمە بۆ کەسێکی(چوست و چالاک و زۆرزان و زۆر لەبارا بوو) بەکاردێت، بەو مانایە دێت کە کەس ناتوانێت خۆی لە قەرە بدات و کورد وتەنی: (دەرەقەتی نایەیت)، سوار ئەسپ ئەگەر شۆڕەسوار بێت زۆر زەحمەتە بتوانرێت ببەزێنرێت و جڵەوی بگیرێت ئینجا کەسێک سوار لە ئەسپێ بهێنێتە خوارەوە واتە ئەوپەڕی بە توانایی و زیرەکی و گورجوگۆلی ئەو کەسە دەسەڵمێنێت بۆیە بە دەربڕەوە وتراوە: (سواری لە ئەسپی دێنێتە خوار).

٨٢٦-سەرت بچێ، قسەت نەچێ:-

قسەچوون واتە بەڵێن و پەیمان شکاندن چونکە وتراوە: (کەر بەپەتک و پیاو بەقسە دەبەستریتەوە) ئینجا ئەگەر مرۆڤ قسەی خۆی بخواتەوە یان حاشای لێ بکات و جێبەجێی نەکات متمانە لە دەست دەدات ئەوەی متمانەش لە دەست بدات وەکوو ئەوە وایە خودی خۆی لە دەست دابێت، چونکە قسە و گوفتاری جێگەی بەقا نابێت بۆیە کورد لە کوردەواریدا بە دەربڕینەوە وتویەتی: (سەرت بچێ، قسەت نەچێ).

٨٢٧-ساوەر لە ئاوکە، ماین لغاو کە:-

وتراویشە: (ساوار ئالیکی مێردانە) کاتێک مرۆڤ تێری خوارد، دەستی داری دەگرێت و مێشکیش ڕێنوێنی و ئامۆژگاری، کەسی برسی لە هیچ ناپرسی و مێشکی برسیش هیچ وەرناگرێت، سوارسوارێنێ و شۆڕەسواری پێخۆری باشی گەرەکە، وتراویشە: (حەوت جەمم تێرکە و لە مەیدانی دەروێشم کە) کەواتە ئەو ئیدۆیۆمە گوزراشتە بۆ ئەوەی ئەگەر کەسێک تێر بێت ئەوا دەتوانێت ببێتە شۆڕەسوار و کەڵکی مەیدان و گۆڕەپانی هەیە.

٨٢٨-سەد دۆست کەمە، دوژمنێک خەمە:-

یار و دۆست و هاودەم و هاوڕێ و برادەر زۆر کەم دەست دەکەون و دەگمەنن، ئینجا ئەگەر زۆریش بن ئەوا جێگەی بەختەوەری و خۆشحاڵییە بۆ مرۆڤ کە خاوەنی سەدان دۆست و هاوڕێ بێت، بەڵام دوژمن و ناحەز ئەگەر کەم و کورت و بچوک و هیچ و پوچیش بێت ئەوا خەمێکی گەورەن لە کۆڵ و جێگەی مەترسی و دڵەڕاوکێ دەبن بۆ بونیادەم هەر لەبەر ئەمەیە کورد لەدەربڕیندا وەکوو ڕێنوێنی و ئامۆژگاری و ڕێنمایی وتویەتی: (سەد دۆست کەمە، دوژمنێک خەمە) یان(هەزار دۆستت هەبێت کەمە، یەک دوژمنت هەبێت زۆرە).

٨٢٩-سەد دز و جەردە، لاتێک ڕووت ناکەنەوە:-

لات واتە ڕووتەڵە و بێ دەرەتان و بێ ڕزق و ڕۆژوو و بە سکێک تێر و بە سەد سک برسی و هەڵوەدای ژەمێک خۆراک، سەد دزیش واتە دوو ئەوەندە و نیوی(چل)دزەکەی عارەبان کە هەموو بیابانیان لە زەواق بردووە، لە مێژووی نەفامی(جاهیلی) عەرەب، کورد وتویەتی: (چیت هەبێت ئەوەت دەڕوات) مناڵت هەبێ جەرگت دەسوتێ، گۆزەت هەبێت ئەوت لێ دەشکێت، ماشێنت هەبێت ئەوت

لێ وەردەگەڕێت...تاد، ئەم ئیدیۆمەش گوزارشتی و پەند لێ وەرگرتنە کە دەڵێت: (سەد دز و جەردە لاتێک ڕووت ناکەنەوە) چونکە لە بنەڕەتدا لاتەکە ڕووتەڵەیە چۆن ڕووتی بکەنەوە هیچی نییە تا لێی بدزن و ڕووتی بکەنەوە، لاتیش هەمیشە سەربەست و سەربەرز و ئاسودەیە و کەسیش پێ ناڵێت: گونت داپۆشە، لە دەشت و دەریش دەمێنێتەوە لەخوای نەبێت لەکەسیش ناترسێت.

٨٣٠-سەگی پیر فێڵی تازە فێر نابێت:-

سەیرە وتراوە: (قەلە ڕەشی پیر لە بەلاش ناقیرێنێت) کەچی لێرەدا وتراوە: (سەگی پیر فێڵی تازە فێر نابێت) هەڵبەتە(پیرە سە) و(گەمبۆس) وەک جنێودانیش کورد بەکاری دەهێنێت، قەلەکە تا دەمرێت دەتوانێ بفڕێت و دەنگوباس و بارودۆخی دەوروبەری خۆی دەزانێت، بەڵام سەگ کە پیر بوو جموجۆڵ و چالاکی کەم دەبێتەوە و کورد وتویەتی: (سەگ کە پیر بوو دەبێتە قەشمەرجاڕی گوجیلان) و بە هیچ شێوەیەک فێڵ و تەڵەکەی تازەی بۆ ناکرێت، چونکە توانای ڕاپەڕاندنی نییە و هەر بە تەمبەڵ و تەوەزەڵی دەمێنێتەوە، ئینجا ئەم ئیدیۆمە بەکاردێت بۆکەسێک کە لەسەردەمی لاوی و گەنجی چ کارێکی ئەوتۆی ئەنجام نەدابێت و بەپیری بیەوێت کارێک بکات پێی دەوترێت: (سەگی پیر فێڵی تازە فێر نابێت).

٨٣١-سەرما ئاگر نازانێ:-

ئەمە قسەی سەید ئەحمەدی ساتوقەڵای گوندێکی شارەدێی (تەقتەق) بووە، باب و باپیری بە مەلایەتی هاتونەتە ئەم گوندە قسەی نەستەقی زۆرە، یەکێک لەو قسانەی بووە بە ئیدیۆم لە سنوری شارەدێی تەقتەق و دەوترێتەوە: (سەرما ئاگر نازانێ)، سولێمان تەهای شەوگێڕی کە لە(تەقتەق) نیشتەجێیە وتی: جارێک لە جاران سەید ئەحمەدی ساتوقەڵام بە میوانی لەگەڵ خۆم بردەوە، شەو وتم: ئەوە سۆپاش پێیە، داگیرسایە تا بەیانی خەمت نەبێت، ئەویش وتی: سولێمان هەندێک جاجم و لێفەم بۆ بێنە سەرما ئاگر و سۆپا نازانێ، کوردیش وتویەتی: (سەرما دزە) ئەم وتەیە بووە بە ئیدیۆم واتە سەرما و سۆڵە کاری خۆی دەکات و نابێت بەرامبەر سەرما بێ خەم بیت، چونکە سەرما ئاگری نازانێ یان ناپرسێ بۆیە زستانان دەبێت مرۆڤ خۆی گەرم داپۆشێت.

٨٣٢-سابوونی لەژێر پێی دا:-

زۆر جار بیستراوە کە وتراوە: (سابونێکی لە بنی پێیدا تەوقی سەری بە عاردی دادا) هەرکەسێک ژێر پێیەکانی لوس بێت و بەپێ خاوسی بگەڕێت، ئەگەری کەوتنی یەکجار زۆرە، بەربوونەوەیەک کە پشتی سەری بەر زەوی بکەوێت، ئەمە بووە بە ئیدیۆم و بە کاردەهێنرێت کاتێک یەکێک فێڵێک لە کەسێک دەکات و بەو فێڵ و تەڵەکەوە قازانجێکی باشی لێ دەست دەکەوێت یان زیانێکی باش بەو کەسە دەگات کە ساختەچێتیەکەی لەگەڵ کراوە ،بەو حاڵەتە دەوترێت: سابوونی لەژێر پێی دا.

٨٣٣-سەگ بە توتکەیی و شوان کوڕی خۆت:-

توتکە سەگ لە گوجیلەییەوە بەخێوبکرێت بۆ هەر مەبەستێک بتەوێت بار دەهێنرێت و پەروەردە دەکرێت، بەڵام بە سەگی و سم سوڕاوەیی و پیری تازە کار لە کارترازاوە و خاسیەت و خووەکانی دەقی گرتووە و لێی پیرکردووە تازە بە تازە هیچی لەگەڵ ناکرێت و بە هیچ کلۆجێک ناتوانرێت چارەسەری بۆ ئەدگار و خەسڵەتەکانی بکرێت و بەئارەزوی خۆت بتەوێت بەکاری بهێنیت، شوانیش ئەگەر کوڕی خۆت بێت لە منالّیەوە لەلای کاریلە و بەرخان و ساوایانەوە ڕادەهێنرێت و کە گەورە بوو شوانکارێکی باشی لێ هەڵدەکەوێت، زۆر لە خەمی پەز و مێگەلەکەی دەبێت و خاوەنی ڕاستەقینەی ماڵاتەکەیە و بۆ لەوەڕاندن و ئاگاداربوون لە هەموو کەسێک زیاتر ئاگای لە ڕان و ئاژەڵدارییەکە دەبێت بۆیە لە کوردەواریدا وتراوە: (سەگ بە توتکەیی و شوان کوڕی خۆت).

٨٣٤-ساغیان بە کۆڵی کەر دەگەڕێت:-

ساغ واتە تەندرووست، بە کۆڵی کەرەوە واتە لەسەر پشتی گوێدرێژەوە، زۆرجاران لەپەتای سەرماوەرزی وەرگەڕانی پایزەدا خانەوادەیەک بە تەواوەتی دووچاری ئەو نەخۆشیە دەبن، یان ئەندامانی بنەماڵە و ماڵێک بەیەکەوە پەکیان دەکەوێت و کەسی ساغیان تێدا نامێنێت و ئەگەر بپرسرێت بارودۆخیان چۆنە؟، دەوترێت ساغی چی بن؟ ساغیان بە کۆڵی کەرەوە دەگەڕێت، بۆ خراپی بارودۆخی خێزان و ماڵ و گروپ و کۆمەڵەیەک ئەو ئیدیۆمە بەکاردەهێنرێت.

٨٣٥-سواری گای هار بووە:-

سواربوونی گای هار ئەوەندە مەترسیدارە، هاتنەخوارەی بە ئازارترە، پشت و مل شکاندنی بە دواوەیە، ئەگەر کەسێک لەگەڵ دەسەڵاتێکی زاڵم و زۆردار بێت و

درێژه به چەوسانەوه و تالآنی و خوێنڕێژتن بدات، لەسەردەمی(سەدام حوسێن) لـه سـالآنی هەشـتاکانی سـەدەی ڕابـردوو هەنـدێک مەفرەزەخاسـەی چاوسـۆر و خـوێنڕێژ و ئەلقـه لـه گـوێی ڕژێـم هـەبوون، پیرەمێـرد و پیرەژنـانی کـوردی ئەزموندار و دونیادیده بەو جۆرەیان دەوت: (سـواری گـای هـار بـووه) واتـه هـەم زیان به خەڵک دەگەیەنێت و هەمیش ئەگەری له ناوچوونی خۆی زیادکردووه.

٨٣٦-سەرباری لەبن باری قورسترە:-

کاتێک وڵاغ بـار دەکرێت، بـه نمونـه بـاره دارێکـه، ئـەو بـاره داره تونـد شـەتەک دەدرێت لەسەرپشـتی وڵاغەکـە، ئینجـا دوای ئـەو بـاره تورەگەیـەک یـان هەنـدێک گژوگیا یان کاردو و کەنگر دەخرێته سەر بارەدارەکه بەوە دەگوترێت: (سەربار) له بنچینەدا دەبێت سەربار لەبن بار سوکتر بێت، هەندێک جار بەداکەوتـەیی(واقع) ئـەوه دەبینرێت کـه پیاوێک دوو تەنەکه گـەنمی بـارکردووه لـه گوێدرێژەکـەیی و خۆیشـی سـواری سـەر پشـتی بـووه، خـۆی کەسـەربارەکەیه قورسـتره لـەباره سـەرەکیەکەی کـه دوو تەنەکـه گەنمـە، ئـەوه بـووه بـه ئیـدیۆم بـۆ کارێـک کـه پاشـەکیەکەی قورسـتر بێت لـه پێشـەکیەکەی بۆ نمونـه لـه ئێسـتادا کـه خانویـەک دەکەیت پەیکەری خانووەکه کەمتری تێ دەچێت وەکوو له دانانی ناومـاڵ و تیف تیفـەی بیناکـە، یـان کەسـێک بیـەوێت قسـه لەسـەر نزیکتـرین کەسـی خـۆی بکـات باوک، برا، خوشک، خێزان، و...تاد، یان کەسێک بیەوێت کارێک بۆ کەسێک ئەنجام بـدات و لـەو کـارەدا هەسـت بکـات بـه کۆمـەڵێک هۆکـار کـه دەبنـه مایـه قەرزاربوونەوەی یان پەشیمانبوونەوەی بۆ ئـەو جۆروشـێوازانه دەوترێت کوره کاکه ئەو کارەی مەکه چونکه: (سەرباری لەبن باری قورسترە).

٨٣٧-سیر بخۆ و زورنای لێده:-

وتراویشه: (سیر بخۆ و زوڕنای بژەنه) زوڕنا پێویسـتی بـه هەناسـه و پشـوو و هەوایەکی زۆر و بەردەوام هەیه نەوەکوو بێن کورتی و پشـوی تـەنگ و هەناسـه بڕکێ، سیریش خۆراکێکی ڕووەکیه دەبێته مایەی تەندروستی کۆئەندامی هەناسـه و ڕێکخسـتنی فەرمانـەکانی سـییەکانی مـرۆڤ، لایـەنی ڕاسـتەقینەی ئیدیۆمەکـه ئەوەیـه ئـەوەی سـیربخوات و هەناسـەی بـاش دەبێت و دەتوانێت بـه ئـارەزووی خۆی زووڕنای لێ بدات، وەکوو ئیدیۆمیش بۆ بێ منـەتکردنی کەسـێک بـەکاردێت ئەگەر کارێکی بۆ نـەکرێت و ئـەویش خـۆی گف و پڕ با بکات بەتەوسـەوه پێی

دەوترێت: (سیر بخۆ و زوڕنای لێدە).

٨٣٨-سەری گەواران و بنی گەواران:-

گەوارە، گەواڵە، پەڵە هەورێکی ڕەنگ تاریکە بەهۆی پڕ ئاوییەوە لەماوەیەکی کەمدا بارانێکی کورت و خێرا و بەخوڕی لێ دەکەوێتەوە، بەو بارانەی کە لەو پەڵە هەورە دروست دەبێت دەوترێت: (گەوارە – گەواڵە) گەوارە بەهۆی شەستەبارانی و خێرا کوتانەکەی هەندێک جار تەزرە و بایەکی توندیشی لەگەڵدایە زیان دەگەیەنێت بە بەرووبوومەکانی کشتوکاڵ و دانەوێڵە و ڕەزوباغی بەهاران و هەندێک جاریش لافاوێکی بچوکیش درووست دەکات، گەوارە ڕووداوێکی کتوپڕە شێوەی هەواڵ و ڕووداوەکانە بۆیە کراوە بە ئیدیۆم بۆ کەسێک بە کاردەهێنرێت کە هەواڵی ناوچەکە و دەورووبەری لایە، یان هەندێک گرفتی شێوەی زیان گەیاندن و ئاژاوە نانەوەی نێوان کەسەکانی لێ دەکەوێتەوە یان دەبێتە بنەمای ناکۆکییەک بە ڕق و تەوسەوە پێی دەوترێت هەنکوە بتکوژی: (سەری گەواران و بنی گەواران) هەندێکجاریش بەپێکەنین و خۆشییەوە بە کەسێک دەوترێت کە زۆرترین داتا و زانیاری لابێت جارجار هەواڵەکانی مژدە بەخشە هەر دەوترێت نەمری: (سەری گەواران و بنی گەواران).

٨٣٩-سینگ شێری، ماکەر پشتە:-

شێر، ئاژەڵێکی دڕندەی گۆشتخۆرە بە پاشای دارستان بە ناوبانگە، کەریش ئاژەڵێکی گیاخۆری بارەبەری گوێ لە مستە، ئەوە لایەنی ڕاستەقینەی ئیدیۆمەکەیە، بۆ مەبەستیش بە کەسێکی خۆهەڵکێش و سینگ ڕەپێشکەر دەوترێت لە کاتی شێنەییدا، لە کاتی تەنگانە و پێویستیش وەکوو ماکەر گوێی خۆی شۆڕ دەکاتەوە و دێتە بن بار و جۆرە پیاوەتیەکی تێدا نییە بەو جۆرە کەسانە بە تەوسەوە دەوترێت: (سینگ شێری، ماکەر پشتە).

٨٤٠-سەرچۆپی بدە دەست گامێشێ، بۆلای کادینێ دەیکێشێ:-

لەناوچەی پشدەرێ لە باشوری کوردستان ئەو ئیدیۆمە بەکاردەهێنرێت، دیارە خۆراک و ئالیکی گامێش جگە لەخۆراکی ناو زەلکاو و کەناراوی گۆماوەکان، کا و ئەرفیشی پێ دەدرێت لەناو هۆر و گەورەکاندا، هاوشێوەی ئەو ئیدیۆمەش هەیە کەدەڵێت: (گۆشتی بەپشیلەی دابەش بکەیت یان بەزی بدەیتە دەست کتکی) واتە هەر کەسەو چی پێ خۆش بێت یان بەرژەوەندی لەچییدا بێت ئەو کارە

دەکات، هەڵبەت ئەمەش بووە بە ئیدیۆم و بەکەسێکی بەرژەوەندخوازی چڵێس دەوترێت کە بۆ هەر شتێک کە بیەوێت ئەنجامی بدات تەنیا بەرژەوەندی خۆی لەبیر بێت دەوترێت: (سەرچۆپی بدە دەست گامێشێ، بۆلای کادینێ دەیکێشێ).

٨٤١-سیخوڕی لە گەوادی خراپترە:-

سیخوڕ، ئاژەڵێکی پەڕدڕکاوی هاوشێوەی (ژیژک، ژووژک) پەڕەکانی بازی (ڕەش و سپی) و درێژن، بۆ بەرگری لەخۆی بەکاری دەهێنێت و خاسیەتی سیخوڕ بە ڕۆژ خۆی دەشارێتەوە لە کون و کەلەبەری سەخت و دژواردا و لەشەویشدا دەگەڕێت بۆ بژێوی و خۆراک خواردن، گەوادیش بەو کەسانە دەوترێت کە ملی خۆیان شۆڕ و پان دەکەنەوە کە کەسێک بیەوێت ڕاموسان لەگەڵ ژن و کچ و خوشک و دایک و...تاد بکات. لە ئاینی ئیسلامدا بیروباوەڕ وایە لە دەرگای بەهەشتدا نوسراوە: (دەیوس لایەدخولو جەننە واتە گەواد ناچێتە بەهەشتەوە) بۆیە هەواداران و پەیڕەوانی ئاینی ئیسلام زۆر خۆیان لەو گەوادییە دەپارێزن و جنێوێک و بەڵایەکی گەورەیە، بۆیە دەگێڕنەوە: مەلا باقر بالکی مەریوان، لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان بەکۆمەڵێک ئەفەندی و بەگزادەی وتووە: (سیخوڕی لە گەوادی خراپترە) دواتر فەقێکانی وتویانە مامۆستا بۆ وات وت وتی: ئەمانەم بە سیخوڕ زانی) کەواتە ئیدیۆمی(سیخوڕی لە گەوادی خراپترە) ئەو کەسانە دەگرێتەوە کە لەسەر وڵات و خاک و نیشتمانەکەی خۆیان جاسوسی و سیخوڕی و خەفیەیی بۆ دوژمن دەکەن لەو ملپانانە خراپترن کە بەدیار ڕاموسانی ناموسیانەوە چاو دادەخن و پشت لەپاش دەکەن.

٨٤٢-سپڵی لا ورگە

سپڵ، لە کۆیە پێی دەوترێت: (فاتە ڕەشە) ئەو پارچە گۆشتە (تێر ڕەشی قاوەیی) خوێنینە لە تەنیشت جگەرەوەیە، دوای سەربڕین و کوشتنەوەی ئاژەڵان هەندێجار فڕێی دەدەن و هەندێکجاریش لە شیشی دەدەن دەیکەنە تکە یان سووری دەکەنەوە، دەخورێت، پڕ خوێنە و ئەوەی بیخوات دەم و زاری سوور هەڵدەگەڕێت، تا ئەو دواییانەش وادەزانرا کە ئەندامێکی بێ کەڵک و بێ فەرمانە و تیابەستە نەبووە بۆیە لێ دەکرایەوە و فڕێدەدرا، بۆیە بووە بە ئیدیۆم و بەکەسێکی خزم و ناسیاوی بێ کەڵک دەوترێت زۆر بێ کەڵکە وەکوو سپڵی لا

ورگ وایە.

٨٤٣-سەری سەفینە، بنی سەرگینە:-

شاخی(سەفین) کە بە(سەفینە شێتی خۆشناوان) بەناوبانگە دەکەوێتە شارۆچکەی شەقلاوەی شاری هەولێر و نزیکەی(١٨٠٠)مەتر لە ئاستی ڕووی دەریاوە بەرزە، ئەو بەرزییەی بووە بەئاوەڵناو وەکوو وتەی مام جەلال (سەفین لەبن بێت، یەکێتی لەبن نایەت) واتە بناغە و بنچینەی پتەوی هەیە، یان ئەگەر کەسێک کەسێکی گەورەی لەپشت بێت لە ئەنجامدانی کارێک دەوترێت: (سەفینی لەپشتە) دەگوترێت: (تارینە شەڕێ لەگەڵ سەفینێ دەکات) واتە چوێنراوە بە(سەفین)، وتراویشە فلانە کەس(سەری لە سەفینێ دەدات) شاخی سەفین دووبارە لێرەش وەکوو ئیدیۆم بەکارهاتووە لەبەر بەرزییەکەی و سەرکەشیەکەی، هاوشێوەی ئیدیۆمی(سەرقۆزی بن ئاڵۆز) بەکارهاتووە بەکەسێکی خۆهەڵکێش هیچ لەبارانەبوو دەوترێت: (سەری سەفینە و بنی سەرگینە) سەرگین واتە ڕیخ و تەپاڵە و پاشەڕۆی ڕەشەوڵاغ، تۆرەگە-تۆڵەگە هاوشێوەی نمونەی ئەم ئیدیۆمەیە کە لەسەرەوە سەوز و جوان و گەشە و لەسەر زبڵ و خاشاکیش ڕوواوە.

٨٤٤-سەڵت و قوڵت، حەماغایە:-

حەمە ئاغای کوڕی مەحمود ئاغای کوڕی حەمەد ئاغای کوڕی کەریم ئاغای کوری غەفوور ئاغایە بە بنەچە جەنگاوەری دەربازبووی قەڵای دمدمن و لە (وەرتێ) نیشتەجێبوون و دواتر هاتونەتە (کۆیە)، کە بەحاتەمی کوردان و حەماغای گەورەی غەفوورییان لە کۆیە بە ناوبانگە و یەکەم قایمقامی کۆیە بووە لە دوای عوسمانییەکان پیاوێکی ئازا و کاسب و سەخی و خاوەن دیوەخان و قۆناغ بووە (حاجی قادری کۆیی) لە وەسفیدا دەڵێت:

کەسێ پیاوە کەدانێ وەک حەماغا

لەبۆ ئەبنایی جنیی نان و خوانی

دیوەخانی حەماغا و سەخاوەتەکەی بە یەکێک لە ناوبانگە سەرەکییەکانی دادەنرێت لە مێژووی باشوری کوردستان هاوشێوەی حاتەمی تەیی عارەبان و حەمەقەدۆی کوردانی موسڵ، لێرەدا ناوی حەماغا لەو ئیدیۆمەدا بەکارهاتووە کە حاڵ خۆش و نانبدە و پیاو و بێ گرفت و بێ کێشەیە، ئینجا بە کەسێکی سەڵت و

قوڵت و هیچ نەبوو دەوترێت فلانە کەس خەمی چی هەیە خەمی هیچی نییە سەڵت و قوڵت بۆ خۆی حەماغایە، واتە هیچی نییە و خەمی نییە و سەری نایەشێت.

٨٤٥-سە وەڕە سەیەک دوورە:-

سەوەڕ، واتە (سەگوەڕ) لە شەودا سەگ دەست دەکات بەوەڕین هەر سەگە و لەلای خۆیەوە دەست بەوەڕین دەکات، هەندێکیان وەڵامی یەکتری دەدەنەوە، هەندێجار واڕبوونەوە، قوڕاندنیشی تێ دەکەوێت، لە شەوانی ئاواییەکانی کوردستان و شاریش ئەو سەگوەڕە لە دوورەوە هەندێجار لە نزیکیشەوە هەیە و مرۆڤ لەگەڵیدا ئاشنابووە و بووە بەئیدیۆم بۆ دوو کەس کە ماوەی نێوانیان نزیک نەبێت و کۆک و تەبا نەبن و لەیەکترییەوە دوور بن، دەوترێت: (سە وەڕە سەیەک دوورە-سەگوەڕە سەگێک دوورە).

٨٤٦-سەگ فرۆشن:-

لە ئاینی ئیسلامدا سەگ کڕین و فرۆشتنی لەسەر نییە ئەوانەی زۆر باوەڕدارن خۆ بە دوور دەگرن لە مامەڵەکردن بەو ئاژەڵەوە هەرچەندە شاعیرانی تەسەوف خۆیان دەهێننە ڕیزی سەگی یارانی ئەشکەوت، لێرەدا بووە بە ئیدیۆم و بە دەسەڵاتێکی حەرامخۆر دەوترێت ئەوانە سەگ فرۆشن واتە حەڵاڵ و حەرام نازانن، وتراویشە: سەگی بەپێستەوە دەخۆن.

٨٤٧-سەرا و دەراوی زۆری تاقیکردۆتەوە:-

سەرا، شوێنی کارگێڕی و بڕیادەری شار بووە، ئەوانەی لە سەرادا کاردەکەن خاوەن بڕیار و دەستڕۆیشتوون، دەراو، واتە دەربار و دەرگاوانی کۆشک و دیوەخان و حەڕەمسەرای سوڵتان و میر و پاشا و ئاغا و خاوەن دەسەڵات، ئەو مرۆڤانەی ئەو جێگایانەیان زۆر دیتبێت، شارەزا و بە ئەزمون دەبن، چونکە ساردی و گەرمی و ئەو دەرگا و ئەو دەرگایان زۆر بینیووە، بەرزی و پڕشکۆیی و نزمی و نەداری و بێ نمودی زۆریان بینیووە، بەو جۆرە کەسانە دەوترێت: (سەرا و دەراوی زۆری تاقیکردۆتەوە) هاوشێوەی ئیدیۆمی: (دنیا دیدەیە).

٨٤٨-سەربەرد و ڕەقەن کێڵانە:-

زەوییە بێ پیز و بەردەڵان و سەرقەل و سەرکەل و سۆرک و شینک و قەسپۆک و قەترەک و قومەرین و بن بەرد و بەردەرین و تەقتەق و تەقتەشاخ،

هەموو ئەو زەوییانە بۆ بەرهەمهێنانی بەرووبومی کشتوکاڵی بێ کەڵک و بێ بەرهەمن، هەر بۆیە بۆرە موسڵمانان لە میرات دابەشکردندا دەیانکردنە بەشی(خوشکان)، چونکە هەرچەندە گاسن تیژ بێت، هەر زوو کوڵ دەبێت و زەوییەکەی پێ ناکێڵرێت و هەم وڵاغەکان و هەمیش جوتیارەکە پەکی دەکەوێت و هیچیشی دەست ناکەوێت، ئەو داکەوتەیە بووە بە ئیدیۆم و بەکەسێکی کەللەڕەق و نەسەڵمێن بە تەوسەوە دەوترێت: کورە بابە سەربەرد و ڕەقەن کێڵانە،واتە بێ کەڵک و بێ بەرهەمە و هەر ڕەنج بەخەسارچوونە، ئەوە هیچی لەگەڵ ناکرێت.

٨٤٩-سەرپەڕی خەڵکی دەکات، بنەی خۆی ناکات:-

سەرچۆپی، سەر پاڵە، سەرکار، سەرگەورە، سەرپەڕ، هەموو ئەو سەرانە ئەرکی سەرەکی و ئاڕاستەکردنی کارێک یان ڕەو و ڕان و گەلە و مێگەلێک دەگرنە ئەستۆ و کارەکەیان چ بەباشی بگرنە بەر چ بەخراپی هەر کارێکی قورس ئەنجام دەدەن، سەرپەڕی گاگێرە بەنمونە بهێنینەوە ئەو گایەی لەسەرپەڕی گێرەکەیە یەکبینە لە جولەدایە، چونکە بازنەی سوڕانەوەکەی زیاترە وەک لە گای بنە، گای بنە لە تەنیشت ستونی ناوەڕاستی خەرمان و قشرەکەیە بازنەی سوڕانەوەکەی زۆر نزیکە و زوو زووش دەم دەکوتێتە کاودانەکەی بن پێی و ئەوەش بووە بە ئیدیۆم و بەکەسێکی زۆر خۆری تەمبەڵ دەوترێت دەڵێی گای بنەیە، کەواتە: ئیدیۆمی (سەرپەڕی خەڵکی دەکات، بنەی خۆی ناکات) بەمانای ئەوە دێت کەسێک بۆ کاری خەڵکی ئازایە، لە کاری خۆیدا دەخەوێت-تەمبەڵە.

٨٥٠-سەری کەچەڵان، دەچنە باغەڵی گەردەن زەران:-

کورد ئەوەشی وتووە: هەرچی گیای جوانە بزن دەیخوات، مرۆڤ دڵی خۆشی داوەتەوە وتویەتی: قیسمەت و نسیبە و دابەش بە دەستی مرۆی نییە، دیارە لە ڕۆژگاری زوودا، کەچەڵ وەکوو ئەمڕۆ نەبووە، تەنیا سەر ڕووتانەوە بێت، بەڵکو خورشت و خوران و ئاوە زرزرەی برینانیشی لەگەڵدا بووە، بێز لێبونەوە و هێڵنج و دڵ تێکهەڵاتنیشی لە دواوە بووە، دیارە کوردەواریش ئەوەی تێبینی کردووە، کیژوکاڵ و کچی گەردەن کێل و سپی و زەرد و ژنی چاک و بەژن زراف، بوون بەژنی بۆرە پیاو و پیسکە و کەچەڵان، کردویەتی بەو ئیدیۆمە جوانە: (سەری کەچەڵان، دەچنە باغەڵی گەردەن زەران) واتە کەس بە چاکە و

پیاوەتی خۆی نییە، بەڵکو بەشی مرۆی بەدەستە خۆی نییە، کێ کێ دەخوازێت، چ ژن و کچی گەردەن زەرد، چ جوامێر و لاوچاکی شۆڕەسوار.

٨٥١-سەگی حەوت گوندانی پێ وەڕیووە:-

سەگ ئەو ئاژەڵە ماڵییەی مرۆڤی کورد چەند خۆشی دەوێت ئەوەندەش ڕقی لێی دەبێتەوە، بەڵام بەوە دەچێت هەر ڕقەکەی لێی زیاتر بێت، چونکە لە ئیدیۆمدا هەر بەلایەنی خراپەوە بە نمونە دەیهێنێتەوە، لێرەشدا دووبارە خاسیەتێکی سەگ دەداتە پاڵ مرۆیەکی گەڕۆک لەبری ئەوەی پێی بڵێت: (دەڵێی سەی پێ سوتاوە) دەڵێت: سەگی حەوت گوندانی پێ وەڕیووە، لە کۆندا خەڵکی گەڕۆک زۆربوون، چونکە پێیان وابوو: (ڕزق- ڕسق لەسەر پێیانە)، بەکاری چەرچێتی و قەسابی ماڵی زیندە و دێوەرە و عەتاری و ڕەنجبەری و شوانکارەیی هەر ڕۆژە و بەروارەی لە گوندێک یان ئاواییەکی کوردستان گەڕاون، ئەوانە دەستاوی ماڵان و داب و نەریتی شوێنان و چۆنیەتی ژیان و خۆراک و جلو بەرگ و خاسیەت و ئەدگاری جۆراوجۆریان دەبینی و تۆزی زۆر ماڵان و گازی زۆر سەگانیان بە قاچ و قونێوە بووە، ئەوانە دەبوونە خەڵکێکی دونیادیدە و داوبەست و زۆرزان بۆیە بەتەوسەوە پێیان وتراوە: تایهو! ئەوە سەگی حەوت گوندانی پێ وەڕیووە.

٨٥٢-سەد تەرەی پساندییە:-

هاوشێوەی ئەو ئیدیۆمە زۆرە و وتراوە: لە حەوت ئاوانی داوە، قاچی تەڕ نەبووە، یان حەوت بەرک و گیرفانە، یان گورگی باڵان دیدەیە، یان گورگی باران دیتەیە، دونیا دیدەیە، یان وتراوە: تەڵە بە کلکی دەتەقێنێتەوە...تاد، لە سۆران و دەوروبەریدا دەوترێت: سەد تەرەی پساندییە، واتە مرۆڤێکی زۆر فێڵباز و تەڵەکەبازە بەئاسانی تێ ناکەوێت و لە سەد تەڵەی داوە هەمووی پساندووە و داوبەست بووە.

٨٥٣-سیروان لە کونێکەوە پەیدا دەبێت:-

ڕووباری سیروان سەرچاوەکەی لە جۆگەلە و جۆبار و جۆمیلکە و شیوەرۆک و لقۆچکانەوە بووە بەو چەم و ڕووبارە گەورەیە، لە کوردەواریش وتراوە: لە کانیان پرسی تۆ کێی؟ وتی: باوکی ڕووبارم!، کەواتە شتی گەورە لە شتی بچوکەوە سەرچاوەی گرتووە و دەبێت بچوکەکانیش بەهەند وەربگیرێن وەک چۆن ڕووباری گەورە گەورە لە کانیاوان و جۆگەلانەوە درووست بووە،

بەهەمان شێوەش لافاویش لە دڵۆپەی باران و تکەتکە و پشکە پشکەوە درووست بووە و وێرانکەرە، ئەو ئیدیۆمە بۆ بەهەند وەرگرتنی شتی بچوک وتراوە: سیروان لە کونێکەوە پەیدا دەبێت.

٨٥٤-سەگ بە بەلاش ناوەڕێ:-

مستەفای حاجی ساڵحی خاڵم خەڵکی گوندی(ئیلنجاغی گەورە)ی وراتی(کۆیە)یە، بەکاری جوتیارییەوە خەریکبوو، تا لەشینگ و قوەتی خۆی بوو، بەتراکتۆرەکەی بژێوی خۆیی و ماڵ و منداڵی دەردەهێنا و ناوە ناوەش کاری چەرچیەتی و چێواری و جەڵەبی ئاژەڵی وردەی مەڕوماڵاتی دەکرد، ڕۆژێک سەردانی گوندیم کرد و سەرێکم لێدا، ماڵیان لە بڵندۆکەیە(برندۆکە)، سەگێکی سپی گەورەیان هەبوو، لە کاتی بەڕێکردنم سەگەکە هەر نزیک دەبۆوە و دەوەڕی تا ئاستی پەلامار و گەزە گرتن، گوتم: خاڵە ئەو چییە؟ ئەتوش لێرەیی و دەنگی دەدەی(چەغە چەغە) کەچی هەر دەحەپێت و دەوڕێت، خاڵیشم وتی: کوڕم بایی نانەکەی دەحەپی، هەڵبەت ئەو گێرانەوەیە بۆ ڕوونکردنەوەی ئەو ئیدیۆمەیە کە دەڵێت: سەگ بە بەلاش ناوەڕێ، سەگ کە شوانکارەکان و ماڵە مەڕدارەکان و ڕەوەندەکان لە دەربارى خۆیاندا ڕایدەگرن بۆ پاسەوانی مەڕوماڵاتەکانیان، زۆربەی شەوان سەگوەڕ ڕوودەدات هەر سەگە و لەلای خۆیەوە بە وەڕینەکەی پەیامێکی پێیە و لەلای مرۆڤیش دەبێتە سەگوەڕ، ئەو وەڕینە بەهۆکاری جیاجیاوە ڕوودەدات، یان ئەوەتە بە جوڵەی زیندەوەرێکی زیانبەخشە یان بەخشپەی دزێکە یان گورگێکە یان پیاوخراپێکە، ئەو حەپین و وەڕینەشی بۆ ئاگادارکردنەوەی خاوەنەکەیەتی یان ترساندنی ئەو شتە نامۆیەیە کە هەستی پێ دەکات، لەبەرامبەر ئەو پاسەوانیەدا خاوەنەکەی ڕۆژانە(سەپک)ی پێ دەدات، سەپک کولێرەیەکە لە کەپەکی ئاردی درووست دەکرێت، شێوەی زمانەگا درێژکۆڵەیە، دەیانخستە سەر سێر و ساجی (خاوەبرژ)یان دەکرد و بە (گرمخاو)ی دەرخواردی سەگەکەیان دەدا، ئەوە لایەنە ڕاستەقینەکەی ئیدیۆمەکەیە، وەکو خواستنیش وەکو تەوس و وەسف و ناساندنی شتێک بەکەسێک دەوترێت: کە شتێک ئەنجام بدات بەڵام هۆکارێکی سەرەکی لەپشت ئەنجامدانیەوە هەبێت چ هەستەوەری و درک پێکردن بێت چ دەسکەوتێکی مادی و بەرجەستەی بەو کارە بەدەستبهێنێت بەوانە دەوترێت: سەگ بە بەلاش ناوەڕێ.

٨٥٥-سەرم نائێشێ، پرێسکەی لێ نابەستم:-

پرێسکە یان پریاسکە پارچە پەڕۆیەکە شتێکی پێ گرێدراوە و تێیدا هەڵگیراوە، هەندێجار وەکو بوخچە گەورە و پۆزاییان هەیە و هەندێجاریش بچووکە و پڕییەتی لە تۆوی شوتی یان کاڵەک و ترۆزی، ئەو تیلمە پەڕۆیەی کە سەری مرۆڤی پێ دەپێچرێتەوە لە کاتی شکان، یان پێ بەستنانەوەی سەر لە کاتی ژانە سەرێکی زۆر بە شەتەکەدانێکی توند پێی دەوترێت: پرێسکە یان پریاسکە، ئەوە لایەنی ڕاستینەی ئیدیۆمەکەیە، وەکو مەبەستیش بەکاردەهێنرێت بۆ شتێک کە زیان و ماندووبوون و سەرئێشەی لێ بکەوێتەوە بە بێ ئەوەی سوود و کەڵکێکی هەبێت، خۆ بەدوور گرتنی دەبێتە مایەی خۆپارێزی لەو سەرئێشەیە و زیانە چاوەڕوانکراوەکەی کە هەستی پێ دەکرێت، بۆیە بە ڕێنوێنی و ووریایی و هۆشیاریەوە دەوترێت: سەرم نائێشێ پرێسکەی لێ نابەستم، هاوشێوەی ئیدیۆمی (گام لەو جوتەیدا نییە).

٨٥٦-سەری کوێرەماری لادەست دەکەوێت:-

کوێرە مار: جۆرە مارێکی کوێری بۆرە، سەری سێ سووچە، ژاراوییە و زۆر کوشندەیە، جۆرێکی دانسقە و دەگمەنە، لە هەموو کاتێکدا دەرناکەوێت، ڕەنگی وەکو خاکەکەیە و مرۆڤ خراپ دەیبینێت، هەندێجار پێی لێ دەنێت ئەویش پێوەی دەدات، پێشی دەوترێت: کورە وەیباب و کوڵەکوێرە و سەرسێگۆشە، لە گۆرانی کوردیشدا ناوی هاتووە وەک ماری بێ ئینجازە، هەر پێوەبدات زۆر مەترسیدارە، شەوانە دەگەڕێت و سستە، ئەو خاسیەتانەی دەگمەنیی کردووە، کەم دەرکەوتنەکەشی بووە بە ئیدیۆم، کەسێک هەموو شتێکی لەلای خۆی پاراستبێت(سەری هار و ماری هەڵگرتبێت) وەکو ناساندنی پێی دەوترێت: سەری کوێرەماری لا دەست دەکەوێت، واتە مرۆڤێکی کارزان و وورد و بەسەلیقەیە،کاری نەخت و تەختە هەموو شتێکی هەیە.

٨٥٧-سەری لەبەر هەتاو سپی نەکردووە:-

نەتەوەی عەرەبی هاوسێمان ئیدیۆمێکی هەیە و دەڵێت: پێی لەسەر پێی داناوە، لەبەر خۆرەتاو، واتە: کەسێکی تەمبەڵ و تەوەزەڵە، چاوەڕێیە سێبەری بگاتێ و لە جێگەی خۆی ناجولێت، ئێمەی کوردیش وەکوو عەرەبەکان(هەتاو)ەکەمان وەکوو(خۆرە تاوەکە) بەکارهێناوە، هەردوو ئیدیۆمیش لە ڕووی ناوەڕۆکەوە زۆر

له یەکترییەوە نزیکن(ڕاوەستان له ژێر خۆرەتاو و ڕانەوەستان له بەر هەتاو) له ئیدیۆمی عەرەبەکان ڕاوەستان لەبەر تیشکی خۆر بەبێ هەنگاو و جووله بەخراپ لێکدراوەتەوە، کوردیش نەوەستان لەبەر هەتاوی به باشه لێکداوەتەوە، کەسێکی به ئەزموون و شارەزا و دونیادیده و زۆر لەبارابووی به سالاچوو ئەو قسەیەی دەکات که دەڵێت: سەرم لەبەر هەتاو سپی نەکردووە واته: تەمەنێکی پڕ ئەزمونم هەیە.

٨٥٨-سۆفیلکەی قون قوڵەتێن:-

قوڵەتێن: کانیاوێکه ئاوی لەبەر دەڕوات و لەبەر کانیەکه گۆمێکی بچووک و ماوە کورتی هەیه چ وەک سروشتی و خۆرسک بێت یان بۆی دروستکراوە، هەندێجاریش له قوڵپ و سەرچاوەکەی خۆیەوە ووردە ووردە به چەکوچ و قەڵەمکاری هەڵکەنراوە و پڕ دەبێت له ئاو و ئاوەکەی وەکوو هەموو ئاوی کانی و کانیاوەکانی کوردستان زستانان شلەتێنە، بۆیه له کۆندا مزگەوتی له نزیکەوە بۆ بونیاتنراوە بۆ دەستنوێژ هەڵگرتن و خۆشوشتنی پیاوان، کەواته نزیکه بوترێت له(هەڵقولان)ەوە هاتبێت وەکو ناوی گوندی (قولقوڵە)ی دەشتی کۆیه و ئاوی قوڵەی ڕانیه، قوڵپ و تینی گەرمی ئاوەکه وشەی قوڵەتێنی لێ پێکهاتووە، پێشینان له سەر قوڵەتێن کۆمەڵێک گاڵته و گەپ و قسەی خۆشیان بۆ یەکتری گێڕاوەتەوە و خەریکی دەست نوێژ هەڵگرتن و چاوەڕێی بانگ و کاتیان لێ به سەربردووە، سۆفی: ئەو کەسەی دەروونی خۆی پاک بکاتەوە و خوداناسی و خەڵوەت و چلەکێشی بکات و دونیای خانۆچکه و کایەی منالان بەجێ بهێڵێت و بەتەواوی خۆی یەکلابکاتەوە بۆ پەرستن و خوداناسی، سۆفیلکه: بچوککردنەوەی سۆفییە، زیاتر بۆ بەکەم سەیرکردن و سووککردنی دەگوترێت، قون: واته نزیک و لەکن یان له تەک قوڵەتێنەکه، لەڕووە ڕاستەقینەکەدا چ وەکوو ئەوەی زوو زوو تارات (تەهارە) هەڵبگرێت و بەردەوام به هۆی تارەتەوە قنگی تەڕ بێت شێوەی قوڵەتێن، چ زۆر نزیک بێت له قوڵەتێنەکەوە، لێرەدا سۆفی و قوڵەتێن بوون به بنەمای سەرەکی ئیدیۆمەکه، وەک پەلار و توانج و تەوس و بەکەم سەیرکردن بەکەسێک که خۆی واپیشان دەدات که بەرماڵی لەسەر ئاو دەڕوات له ڕاستیشدا وانەبێت به تەوس و گاڵتەوە پێی دەوترێت: سۆفیلکەی قون قوڵەتێن.

٨٥٩-سینگت دەبێت تەخته سێر بێت:-

لـه شـاری کۆیـه ئـەو ئیدیۆمـە زۆر بـەکاردەهێنرێت، بـۆ چیکڵدانـە تـەنگی و حەوسـەڵە نـەبوون دەوترێت فلانـە کـەس چیکڵدانـەی تەنگە واتـە زۆر زوو تـوڕە دەبێت تا ئەو ڕادەیەی وتراوە: هێندە چیکڵدانەی تەنگە لەگەڵ تڕی خۆی بە شـەڕ دێـت، بـەڵام لێرەدا(سـینگ)، بـۆ سـینگ فراوانـی لـەو ئیدیۆمـەدا بـەکارهاتووە پێچەوانەی چیکڵدانە تەنگی، سینگ: کە مەڵبەندی بێن و پشوو و هەناسـە درێژییە لـە مرۆڤدا، بۆیە مرۆڤیش نابێت زوو پشـوو سـوار و هەناسـە تـەنگ بێت، سێڕ: سـاجە، چ ئاسنێکی لووسـی تـەنکی قۆقزییە، دەخرێتە سـەر ئاگردان و نـانی پـێ دەبرژێنرێـت چ وەکـوو ئـەو دارەش کـە زۆر سـەختە و لـە دارتاشـیدا بەکاردەهێنرێت، لە هەردوو حاڵەتدا سێڕ واتای بەهێزی و خۆڕاگری دێت چ وەکو ئاسنەکە چ وەک دارەکە، بـەڵام لـە کۆیـە داری تەختـەی سـێڕ لـە سروشـتدا نییـە، بەڵام هەموو ماڵێک لە کۆندا(سێڕ)ی نانکردیان هەبووە، بۆیە مەبەست لێی ساج و سێڕی نان پێکردنە لەو ئیدیۆمـەدا، سـێڕ کـە بەرگـەی داخ بـوون و گـەرمی زۆر و نان پێوەدان و تەپوهۆڕی لەپی بەهێزی کەیبانوو بووە، بۆیـە کراوە بـەو ئیدیۆمـە جوانە و بۆ خۆراگری بارودۆخی قورس و بەرگەگرتنی قسەو قسەلۆک و تانـە و تەشەر و تـوانج و پـلاری خـەڵکی و دڵ و دەروون فراوانـی، بەتایبـەت لـە زەمـانی ئـەوڕۆدا لەگـەڵ ڕاپەڕانـدنی کاروبـاری خەڵکیـدا بـەڕێنوێنی و ئامۆژگـاری و ڕێنماییەوە خزمانی کۆیە دەڵێن: سینگت دەبێت تەختە سێڕ بێت.

٨٦٠-سرکە تاترش بێت زیانی بۆ خۆی دەبێت:-

سـرکە: ترشـاوی کـۆنی هەنـدێ میوەیـە یـان شـلەمەنییەکی ترشـە لـە گوشـین و کولاندنی ترێ و میوەکان درووست دەکرێت، تا کۆنتر بێت ترشـترە، بـە خـاوی و بـە چێشـتەوە دەخورێـت، مـرۆڤ لـە کۆنـەوە زۆر قاندرپـەتی و زۆر حـەزی لـێ دەکـات، ترشـاوی میوەکـان دەکرێتـە شـەڕاب و سـرکە، هەنـدێجاریش قەتماغـەی سرکە وەکوو هەوێن دەخرێتە نـاو شـەڕاب و مەیـەوە دەیکاتـە خـەل و سـرکە، لـە داغسـتانی منـی ڕەسـوڵ حەمزەتۆفـدا زۆر باسـی کـۆنی شـەڕابەکانی داغسـتان دەکـات، کـە زۆر بـەنرخ و پڕبایەخـەوە باسـیان دەکـات و خـەڵکی دەسـەڵاتداری ڕووسـیا چـۆن عـەودالی بـوون، لێـرەش سـرکە تـا ترشـتر و کـۆنتر بێـت باشـتر خـەڵکی عـەودالی دەبـن و بـەکاری دەهێـنن و دەیخـۆن، لێرەدا(تـرش) و(شـیرین) هەیە، مرۆڤی شیرین قووت دەدرێت و مرۆڤی ترش و تـاڵیش دەتفێنرێتـەوە، وەک

سرکه مامەڵە لەگەڵ بابەتەکە نەکراوە، چونکە ئەگەر وەک سرکەکە سەیر بکرێت واتـه: مرۆڤـی بـاش بـه هـۆی باشـیەکەیەوە زیـانی پـێ دەگەیـەنرێت، بـەڵکو(تفت و ترش و تاڵی)ەکە وەرگیراوە بۆ خاسیەتی مرۆڤ، ئەو مرۆڤـەی مڕومۆچ و تـرش بێت، زۆرتر زیانی پێ دەگات لـه مرۆڤـەی کـه گوفتار و ئاخاوتنی شیرینه بۆیـه وتراوە: سرکە تاترش بێت زیانی بۆ خۆی دەبێت.

٨٦١-سوڕناتک بردی:-

سوڕناتک: گیایـەکی ڕەنـگ سورباوە، لـه وەرد و پـەڕێزان شـین دەبێت، مێگەلـه بزن به گیسک و بزنەوە زۆر قاندڕین، چونکـه تـامی سـوێری دەدات، ئـەو بـزن و گیسـکانەی کـه ڕەنگیان(سـپی و مـس و دوڕە)بن، ئـەوا دەم و چاویـان زووتـر لـه بزنه ڕەشەکان دەسوتێنیت و زۆر به ئازارە و برینیش درووست دەکات لـه لمـوز و دەم و قـەپۆزیان، تـا ڕادەی دەگاتـه کـوێر بوونیـان، بەسـتەزمانەی ناشـزانێت هۆکـار ئـەو گیایـه و هـەر دەشـیخوات، خـاوەن مەڕوماڵاتەکـه دەزانـن و ئـەو زەوییانـەی کـه ئـەو ڕووەکـەی لێیـه مەڕوماڵاتەکـەی نابـەنێ بـۆ لەوەڕانـدن، شوانەکانیش وەکوو نزا بەکاری دەهێنن کاتێک له بزن و مەڕەکان نیگەران دەبن دەڵـێن: هـڕە سـوڕناتک بتبـات، ئـەو حاڵەتـه بـۆ مـرۆڤیش بـەکاردێت ئـەو کـوڕ و کچانەی که سوور و سپین بەهۆی بەرخۆر و تیشکی هەتاوەوە توێژاڵێک لـه دەم و چاویان بەتایبەت لچ و لێویان پەیدا دەبێت به گاڵته و تەوسەوە پێیان دەوترێت: سوڕناتک بردی.

٨٦٢-سرکەی دە ساڵە:-

سـرکە: ترشـاوی تـرێ و میوەکـانی وەکـوو (خورمـا و هـەنار و سـێو)ە، زۆر میوەی تریش ترشـاویان لـێ دەگیرێت بـه گوێرەی پێشـکەوتنەکانی مرۆڤ، هـەر لەسـەر سـرکه کـورد وتویـەتی: سـرکە تـاترش بێـت زیـانی بـۆ خـۆی دەبێـت، ترشاندنی ترێ و میوەکانی تر تا زۆرتر بترشێنرێن و بمێننـەوە شـێوەی (مـەی و شەڕاب) تا کۆنتر بن، خەستتر و بەتامتر و ترشاوتر دەبن، سرکەیەکیش دەسـاڵ لەمەوبـەر درووسـتکرا بێـت، بـه سـرکەیەکی بـاش و تـرش دادەنرێـت و مـرۆڤ عەودالی ئەو جۆرە ترشاوەیە، دوژمنداری و قـەرز کـۆن دەبن بـەڵام هـەر دەبێت تۆڵە بکرێتەوە و پارەی قەرزیش هەر دەبێت بدرێتەوە، بۆیـه قین و ڕق و کینـەی دە ساڵ لەمەوبەریش دەمێنێت و کوردیش بۆ کینەیەکی لەمێژینه و دوور و درێژ

وتویەتی: ئەو قینەیە سرکەی دە ساڵە واتە: کۆنە و ڕقێکی ئەستورە.

٨٦٣-سینگی سەدەفە:-

سەدەف: شتێکی سفت و سۆڵ و ڕەق و سەختی سپی و بریقەدارە، بەرهەمێکی دەریا و زەریاکانە، لە پۆرگی مرواریيەکان و گوێچکە ماسیدا، درووست دەبن و سەدەفی مراوری و بەردە سەدەف هەیە، لە ئارایشی ژنان بەکاردەهێنرێت و دوگمە و قۆپچە و مورو و شتیتری لێ دروست دەکرێت، لە کۆندا پیاوان بۆ ستایشی جوانی ئافرەت چەندین ئیدیۆمیان بەکارهێناوە وەکوو (گەردەن کێل، بەڵەکچاو، پەنجە بەخەنە، دنکە ترێ، چەندە سپییە دەڵێی بەفری کەلیخانە، سینگی پەنیری کوردیسە، دەڵێی دونگی بەرخە، بە ژن لاولاو، ئەبرۆ کەوان)، لێرەش بۆ جوانی و قۆزی و سفت و سۆڵی و بریقەداری سینگ و بەرۆکی ژنان بە خۆشی و نەرمە پێکەنینەوە دەوترێت: سینگی سەدەفە.

٨٦٤-سەد گوڵە زیوان، بە وشیەک گەنم:-

لە کۆندا ژمارەی (سەد) زۆر بەکارهاتووە لەگەڵ زیادبوونی ژمارەی دانیشتوان ئەو (سەدە) بووە بە(هەزار)، وەک پیری و سەد عەیب بووە بە پیری و هەزار عەیب، سەد دڕک و سەد گوڵە جۆ و سەد گوڵە زیوان و...تاد، زیوان، ڕووەکێکە لە ناو دەغڵودانندا دەڕوێت بەرێکی تاڵی هەیە، خڕیلەی ڕەنگ ڕەشی بچووک بچووکە هێندەی مووروی (زەنگیانە) دەبێت، جگە لەوەی بێ کەڵکە زیانبەخشیشە بۆ دانەوێڵەی گەنم، چونکە هەم ئاردی گەنم بێ پێز دەکات، هەمیش نان تاڵ دەبێت ئەگەر ڕێژەی دەنکە زیوانی زۆر تێدابێت، وشی: وشوو، هێشوو، بە گوڵی گەنم و جۆ دەوترێت کە چنرابێتەوە، ئەوانەی ئەو وشی و هێشووە هەڵدەگرنەوە لە پەرێزدا پێیان دەوترێت: وشیکەر، وشووگەر، گوڵەوەچن، ئینجا لێرەدا بەراوردکاریەک کراوە لە نێوان (سەد) وشیە زیوان و (یەک) وشیە گەنم، ئەمە بووە بە ئیدیۆم و بۆ بەراوردکردنی شتی بەسوود و بێ کەڵک بەکارهاتووە و دەوترێت: سەد گوڵە زیوان، بە وشیەک گەنم.

٨٦٥-سێبەریان خۆش بووە:-

لەکوردەواریدا سایەی کەپکە شاخ و گردۆڵکە و سابات و کەپری سێبەر تیر، زۆر بایەخی هەبووە چونکە جوتیاران و وەرزێران و دێهاتی و دەشتەکی و ڕەشۆکییەکان هەر لەناو کێڵگە و زەوییە کشتوکاڵیەکان لەبەر هەتاو بوون لە

کاتی کارکردندا، بۆ پشوودان بەر سێبەر وەکوو ناز و نیعمەت وابووە، ئەو سێبەرە خۆشە بووە بە ئیدیۆم و بەماڵێکی پڕ کیژە عازەب و جوان وتراوە، واتە بەهۆی کچەکانەوە دەتوانی زۆر لەلایان بمێنیەوە و هەر کیژە و گاڵتە و گەپ و قسەیەک و چایەکی تێ بکات ئەوا کات زوو دەڕوات و بە تەوس و گاڵتەوە کوردەواری بەو جۆرە ماڵانە دەڵێت: سێبەریان خۆش بووە.

٨٦٦-سەری زمانی خۆی گەستییە:-

وتراویشە: دەستی خۆی داخکردووە، زۆر جاران مرۆڤ کە قسەیەک دەکات و دواتر لێی پەشیمان دەبێتەوە چونکە کێشە و گرفتێکی گەورەی لێ دەکەوێتەوە، یان مامەڵەیەک دەکات و زیانێکی گەورەی تووش دەبێت، یان هاوکاری کەسێک دەکات و دواتر بەخراپە وەڵامی دەدرێتەوە و بەسەریدا دەشکێتەوە، بۆ ئەنجام نەدانی کاری هاوشێوە و تەمێ بوون کورد بەتەوسەوە وتویەتی فڵانە کەس سەری زمانی خۆی گەستییە و جارێکیتر کار و قسەی لەو شێوەیە ناکات.

٨٦٧-سەفەر و مامەڵە، سەنگی مەحەکە:-

لە بەیانی باشی ناو فەرمانگەکەت و چۆنی و باشی سەر ڕێگا و یەکتر بینینی ئاسایی و بژیت و سوپاست دەکەم و گوفتاری شیرینی سەرپێیدا هیچ مرۆڤێک ناناسرێت، هەمیشە مامەڵەکردن و زەرەر و قازانج کردن بەیەکەوە و هاوڕێیەتی سەفەری دوور و درێژ و مانەوەی هەفتە بۆ دوو هەفتە یان زیاتر دەبنە مایەی ناسین و هەڵسەنگاندنی کەسێک بۆ کەسێک دەزانرێت مرۆڤێکی سەرڕاست و بەکەڵکە یان خواروخێچ و بێ سوودە، بۆیە کورد دەڵێت: سەفەر و مامەڵە، سەنگی مەحەکە.

٨٦٨-سەگ هەتا برسی بێت، شەڕی چاکتر دەکات:-

دەگێڕنەوە یەکێک لە فەرماندە سەربازییەکانی تورک لە شاری کۆیە، کاتێک فەرماندەیەکی تر پێی دەڵێت: سەربازەکانت ماندوو و شەکەت و بێ پارەن، مووچەیان بۆ پەیدا بکە، ئەویش لە وەڵامدا وتویەتی: سەگ هەتا برسی بێت، شەڕی چاکتر دەکات، ئەوە بووە بە ئیدیۆم و بۆ لەشکر و فەرماندە و تیپ و کەرت و بەتالیۆن و...تاد، چونکە ئەو هێزانە بەسک دەڕۆن نابێت برسی بکرێن، بەڵام لە هێزە دیکتاتۆرییەکاندا ئەو هێزانە برسی و بێ مووچە دەکرێن تا زیاتر تاڵانی و شەڕ بۆ خاوەن و دەسەڵاتدارەکانیان بکەن.

٨٦٩-سەگ بۆنی پێوە ناکات:-

سەگ: ئاژەڵێکی گڵاوە، کورد لە ئیدیۆمدا هەر لەلایەنی نەرێنیدا دەیهێنێتەوە، لێرەدا کە وتراوە: سەگ بۆنی پێوە ناکات، واتە: ئەو شتەی کە باسی لێ دەکرێت: هێندە بۆگەن و پیس و چەپەڵ و کەم و قێزەون و کردەوەی نابەجێ و ناپەسندە، سەگ بە سەگی خۆییەوە بەلایەوە ناچێت.

٨٧٠- سوێسکەی گێڕەجارە:-

گێڕەجاڕ، ناوی ئاقارێکی زورگان و شیوەرۆکێکە لە گوندی(باغەجنێر)ی شارەدێی(تەقتەق)ی شارۆچکەی(کۆیە)ی شاری(هەولێر)، سوێسکەی ڕەسەن و باشی لێیە هەر کاتێک لەو سنورە سوێسکەی گێڕەجاڕت هەبێت ئەوا هیچ دوو دڵ نابیت لەوەی کە سوێسکەکەت بۆ ڕاوکردن لەبار نابێت، بەڵکو کورد گوتەنی یەکاویەکە و بێ ڕاو و نێچیرت ناکات، ئینجا بۆ ڕەسەنی شتێک یان ستایشی دەوترێت هیچ دڵ لە دڵەی مەدە بەخوا زۆر ڕەسەنە و سوسکەی گێڕەجاڕە یان بەخوای زۆرباشە و دەڵێی: (سوێسکەی گێڕەجاڕە).

٨٧١- سەیری خاڵم دەکەم گریانم دێ، سەیری خاڵۆژنم دەکەم کیرم هەڵدەستێ:-

لەناو کوردان زۆر باوبووە و وابووە بە پشت بەستن بە(شەرع) کە بە نارەوا بەکاری دەهێنن، هەندێک هاوسەرگیری نابەجێ دەکرێ و کراوە بۆ نمونە(جەرگ بە جەرگ) واتە کچ بەکچ، کچی خۆت بەشوو بدەیت بۆ ژنهێنانی دووەمت و کچەکەشت بدەیتە خەزوورت واتە باوکی کچەکەی کە دەیخوازی، ئەم جەرگ بە جەرگە بەلایەنی کەمەوە(١٨-٢٠) ساڵ جیاوازی تەمەنی تێکەوتووە، هەندێجار خۆی گەیاندۆتە ٣٠ساڵ تەمەن، هەندێجار واڕێکەوتووە ئەو ژنە لە برازاو و خوارزای پیاوەکە منالّتر بووە، بۆیە وتراویشە: (بۆ خوارازا و برازیان ژنی مەهێنە یان بۆ خەڵکی ژنێ مەینە) هەڵبەت ئەم درکەیە هەر لەو حاڵەتانەوە سەرچاوەی گرتووە کە خوارزا سەری داوە لەماڵە خاڵ ئەو حاڵەتە هاتۆتە پێشەوە کە خاڵۆژن منالّتر بووە لە خوارزای پیاوەکە و پیاوەکەش واتە خاڵەکە پیروپەککەوتە بووە بۆیە وتراوە کە سەیری خاڵم دەکەم گریانم دێ، سەیری خاڵۆژنیشم دەکەم کیرم هەڵدەستێ.

٨٧٢- سەری لە گێی قەبران دەلەرزێ:-

ئەو ئیدیۆمە بۆ کەسێکی بە تەمەن دەوترێت: کە زۆر دونیا دیدە و بەناو ساڵ چوو بێت، مرۆڤیش وەک گیای بەهارانە، کە پیر بوو، تۆ و گوڵ دەکات و دەوەرێت و وەرزی بەسەر دەچێت و بەبادا دەڕوات و پەرش و بڵاودەبێتەوە، لە دایکبون سەرەتاییە و بەخاک سپاردن دوا قۆناغە، بۆیە بە کەسە زۆر بە تەمەن و پیرەکان دەوترێت چی لەژیاندا ماوە؟ (سەری لەگێی قەبران دەلەرزێت) هاکە بەربێتەوە ناو گۆڕ.

٨٧٣- سینگە تەڵە:-

سینگ، چ دارێکی نووک داتاشراوی شێوە مێخەکییە، یان پارچە ئاسنێکی مێخ زنجیرییە، تەڵە، تەرە، بالانە، سینگە تەڵە بەیەکەوە مێخ و زنجیرێکە بۆ توندبوون و لە زەوی گیربوونی تەڵەکەیە تاوەکوو نێچیرە پێووە بووەکە، تەڵەکە لەگەڵ خۆیدا نەبات بەدەم ئازاری پێیەکانییەوە، ئەوە ڕووە ڕاستەقینەکەیە، لایەنی ئیدیۆمەکەی بە پیاوێکی بودەڵە و بچوک و گچکە و گزگل و فچقڵ و بۆرە پیاو و...تاد بێت و هەندێک دەستی فیتنەیی و بەدی هەبێت بەتەوس و ڕقەوە پێی دەوترێت: (سینگە تەڵە).

٨٧٤- سەر ڕەشی بن بۆش:-

ئەو ئیدیۆمە بۆ توخمی مێینەی مرۆڤ بەکاردێت لە سەروبەندی شوو کردن، لە کۆمەڵی کوردەواریدا پەردەی کچێنی زۆر بەنرخە، نرخەکەی بەرامبەر بە خوێنە، واتە ئەگەر پەردەکە سەلامەت بێت ئەوا کیژەکە پڕ بەشارێ نرخی هەیە و بەپێچەوانەشەوە کۆمەڵگا حەز دەکات بۆ شۆردنەوەی شەرەف و شەرمەندەیی خوێنی بڕێژێت و زۆر لە کچانی مەملەکەتی زاموا و میسیۆپۆتامیا خرانە ژێر خاک بە هۆی دڕانی ئەو پەردەوە،هەر ژنێکیش دوو داوە مووی بەسەرەوە بێت(سەر ڕەش)یان پێ وتووە، ئینجا لێرەدا بووە بە ئیدیۆم وەکوو جنێو و بەسووکی سەیرکردنی ئەو جۆرە کیژ و ژنانە پێیان دەوترێت: (سەر ڕەشی بن بۆش) واتە با سەریان ڕەش بێت و پرچەکی جوان و شۆڕبۆوەی سەر کەفەڵیان هەبێت، مادامەکی پەردەی کچێنیان لەدەستداوە ئەوا عانەیەک یان فلێسێکی قەڵپ ناهێنن.

٨٧٥- سەری نایەشێت پەڕۆی لێ بەستووە:-

ژانە سەر، نەخۆشیەکە بەهۆی کۆمەڵێک هۆکارەوە مرۆڤ دووچاری دەبێت، لە کۆندا ئەو دەنکە حەبە (پاراسیتۆل)ەی ئێستا نەبووە، سەر کە دەهێشا و ژان و ئازاری هەبوو، بەپەڕۆیەک ناوچەوان توند دەبەسترا، بۆ ئەوەی تریووە و لێدانی خێرای دەمارەکانی سەر کەم ببێتەوە، جگە لەمەش پەنادەبردرا بۆ چارەسەری سروشتی سەرشێلان، ئەوە لایەنی ڕاستەقینەی ژانە سەر و بەستانیەتی، وەک ئیدیۆمیش بەکارهاتووە بۆ کەسێک کە کارێک پەیوەندی بەوەوە نییە و خۆی تێ هەڵقورتاندوە، بەو هۆیەشەوە دووچاری کێشە بووە، بەو کەسانەی لە کاری تر خۆیان ماندوو دەکەن و پەیوەندی نییە بە خودی خۆیانەوە بەتەوسەوە پێیان دەوترێت: (سەری نایەشێت پەڕۆی لێ بەستووە).

٨٧٦- سە هەرچەندی قەڵەو بێت گۆشتی هەر ناخورێت:-

سە یان سەگ هەرچەندی قەڵەو بێت لە کوردستان و جیهانی مەسیحی و ئیسلامی و وڵاتانی ئەوروپا و ئەمریکا و زۆربەی وڵاتانی دونیا جگە لە هەندێک لە وڵاتانی باشوری خۆرهەڵاتی ئاسیا کە سەگی قەڵەو پڕ بایەخە و گۆشتەکەی دەخورێت، لەو کوردەوارییەی خۆمان بە کەسێکی قرچۆک و ڕەزیل و ڕژد و پولەکی و پول پەرست و یان کەسێکی نامەرد و ناکەس بەچە و ناکەس و کلاوچی و ساختەچی دەوترێت: (سە هەرچەندی قەڵەو بێت گۆشتی هەر ناخورێت) واتە هەر سودی لێ نابینرێت هەرچەندی گەورە بێت یان دەوڵەمەند بێت چ سود و کەڵکەکی نییە.

پیتی (ش)

٨٧٧- شینی حەسەن و حوسێنی لۆ هەریسەکەیە:-

حەسەن و حوسێن کوڕی جێنشینی چوارەمی موسلمانان و کچەزای پەیامبەری ئیسلامن و نەوەی (ئالی بەیت) ئەژماردەکرێن، ئەمانە بە ناحەق شەهید کراون، موسلمانانی هەموو دونیا بۆیان بەداخن و ساڵانە لە عاشورادا یادی شەهید بوونیان دەکەنەوە و لەیادکردنەوەکەدا چێشتی دانەوێڵەیی (هەریسە) کە تێکەڵەیەکە لە (گەنم و گۆشت و دۆ) ئامادە دەکرێت و ئامادەبووان و پرسەگێڕان و ماتەمینداران، ئەوە حاڵەتە ڕاستەقینەکەیە، ئەوەی کردویەتییە ئیدیۆم هەریسە خواردنەکەیە، چونکە ئاپۆرای خەڵکی لەدوای مەراسیمی پرسەکە زۆر هیلاک و ماندوون و زۆر باشە دادەڕسێنە سەر هەریسەکە و تێروپڕی لێ دەخۆن، بۆیە هەریسە خواردنەکە کاریگەری لەسەر شینەکە دروستکردووە، لەپرسەی کوردەواریش پلاو و گۆشتێکی باش ئامادە دەکرێت، هەر بۆیە بەتەوەسەوە دەوترێت: (شینی حەسەن و حوسێنی لۆ هەریسەکەیە).

٨٧٨-شەڕی خۆ تڕێن:-

ئیدیۆمێکە بەکار دێت بۆ شەڕێک کە پێش وەختە بزانیت سەرکەوتوو نابیت بەڵام سووریشی لەسەر ئەنجامدانی و خۆتی لێ نادزیتەوە یان ڕێگەی پاشگەزبوونەوە و پاشەکشە ناگریتە بەر، بۆ نمونە کەسێک لەگەڵ چەند کەسێک بکەوێتە دەمەقاڵێیەکی توند تا ئاستی پێکدادان، یان چەند چەک بەدەستێک بەرامبەر سوپایەکی ژمارە زۆر شەڕ بکەن و...تاد.

٨٧٩-شاییەکی بێ دۆیە:-

شایی و هەڵپەڕکێی کوردەواری بەردەوام وابووە کە کچ و کوڕان بەیەکەوە دەستیان گرتووە و بەهەڵپەڕین گوزارشتیان لە خۆشی و ناخۆشیەکان کردووە، گڕوتین و بەزم و ڕەزم بەیەکەوە گەرمیان کردووە ئەگەر کچ لەشاییەکە نەبێت

ئەوا ئەو بەزم و ڕەزمە نەدەما، بۆیە ئەگەر شاییەک بێ کچ بێت دەوترێت شاییەکی بێ دۆیە، لە ئیدیۆمەکەدا واتە پرسێکی بێ تامە چونکە ڕەگەزێکی سەرەکی لە کارەکەدا نییە.

٨٨٠-شەڕ لە بادینان تۆز لە دەرگای ماڵێ:-

لە کوردەواریدا ئەگەر شتێک پەیوەندی بەخۆتەوە نەبوو، مشتومڕ و گفتۆگۆ و چەلەحانێی لەسەر بکرێت و بگاتە حاڵەتی توڕە بوون دەوترێت شەڕ لە بادینان تۆز لە دەرگای ماڵێ.

٨٨١-شەڕ و تڕ بە دەست خۆت نییە:-

شەڕ هەندێکجار بەرۆکت دەگرێت و ناتوانی خۆتی لێ دەرباز بکەیت وەک تەشقەڵە پێکردنی زۆر و هاتنی سوپای داگیرکەر، تڕیش با و بژی ناو ڕیخۆڵەیە و دەرچەیەکی باشیشی هەیە، ئینجا ئەو با و بژە بەیەک جووڵەی ئاسایی بەدەنگەوە بێ خواستی خاوەنەکەی ڕێچکەی خۆی دەکاتەوە، ئەم دەربڕە لە کاتێکدا بەکاردەهێنرێت کە مرۆڤ دووچاری کارێکی ناهەموار و نائاسایی دەبێتەوە.

٨٨٢-شەقێکی لە قنگیدا:-

ئەگەر کەسێک بۆ هەر مەرامێک کارێک بۆ سەرکارەکەی یان ئاغاکەی یان کێخواکەی یان براگەورەکەی بکات و تاڕادەیەکیش بەڵێنی لە گەورەکەی وەرگرتبێ کە دوای ڕاپەڕاندنی کارەکە یان ئەرکەکە ئەوەی دەوێت بۆی جێبەجێ دەکات، دواتریش دەرکەوێت هەر بەقسەی خۆش و زمان لوسی بۆ لە خشتەبردنی ئەو بەڵێنانەی پێداوە و دوای ئەنجامدانی کارەکە فەرامۆش و بەڕەڵای بکات دەوترێت دوای تەواوکردنی کارەکە(شەقێکی لە قونیدا) واتە تەواو لە خشتەی برد و وێڵی کرد.

٨٨٣-شەریکی دز و ڕەفیقی کاروانە:-

لە کۆندا دز دەچوونە سەر ڕێی کاروان و کاروانچیانیان ڕووت دەکردەوە و تاڵانیان دەکردن و هەرچی لە ناو بارەکانیاندا هەبوایە دەیانبرد و هەندێجاریش جلوبەرگیشیان لەبەری کاروانچییەکان دادەکەند، لەناو کۆمەڵگاش دزەکان دیاربوون و دەزانران کێن بەڵام هەندێ کەسیتر هەبوون هاوبەشی (شەریک) دزەکان بوون و دۆست و هاوڕێی (ڕەفیق) کاروانچییەکانیش بوون نە دەزانرا

ئەمانە کێن، ئەمانە بەهۆی دۆستایەتیان لەگەڵ کاروانچیەکان وادەی بەڕێکەوتنی کاروانیان دەزانی و بەهۆی هاوبەشیان لەگەڵ دزەکانەوە ئاگاداریان دەکردنەوە کە کاروانەکە بەڕێکەوتووە، بەمەش دزەکان لە کات و ساتی خۆیدا دەگەیشتنە سەر کاروانەکە و تالانیان دەکرد ئینجا ئەم ئیدیۆمە لە کوردەواریدا بەو کەسانە دەوترێت کە لەلایەکەوە هاوڕێی گەل و هاوولاتی و خەڵک و پیشەوەر و جوتیار و کاسبکاران بن و لەلایەکیتریشەوە هاوبەشی گەندەڵکار و دز و ڕێگران بن.

٨٨٤-شەریک و خەریک:-

دوو مرۆڤ بەیەکەوە لە کارێک خەریک بن و هاوبەشی یەکتر بن باشتر یەکتر دەناسن و دەتوانن بە تەواوەتی و لە هەموو ڕوویەکەوە شارەزای یەکتری ببن، ئینجا ئەو ئیدیۆمە لەوەوە هاتووە مرۆڤ ناتوانێت یەکتر بناسێت تا کار و گوزەرانی هاوبەش و پێکەوە ژیانیان نەبێت.

٨٨٥-شانە بە دڕکانەوە هەڵدەواسی:-

شانە هەڵواسین بە دڕکەوە کارێکی وورد و ئەندازەییە ئەوەی ئەو کارە دەکات دەبێت وەستا و کارزان و بەهرەوەر و لێزان و کارناسە، مێش هەنگ بە بیری وورد و تەگبیرەوە کاردەکات، ئینجا لێرەدا بەکارناس و کارزان و وەستایەکی بیر تیژ و وورد دەوترێت فلانە کەس هێندە زانایە، شانە بە دڕکانەوە هەڵدەواسی.

٨٨٦-شڕ و شیتاڵی خۆم باشترە لە موڵکی ڕۆم

شڕ: واتە کەلوپەلی بە کارهاتووی کۆن و نزیکە خایس و پەڕپوت و پەشمە و بێ کەڵک و شیتاڵیش واتە پاشماوەی کەلوپەلی لە کارکەوتوو و بێ سوود، موڵکی ڕۆم مەبەست لە مەملەکەتی ئیمپڕاتۆریەتی ڕۆمە بێزەنتیەکانە کە دەسەلاتیان بەسەر موڵکەکانی ڕۆژهەلات و ڕۆژئاوای سەر گۆی زەوی داگرتبوو لە مێژوودا، ئەم دەربڕ و ئیدیۆمە هەندێجار دەوترێت: (شڕ و شیتاڵی خۆم باشترە لە موڵکی ڕۆم) واتە ئەو خانوولکە و کاولە ژوورەی کە خۆم پێکمهێناوە و شەو تێیدا دەخەوم و بەڕۆژ پشووی تێدا دەدەم و جلوبەرگ و نانی تێدا دەخۆم و تڕ و سڕ و شیڕی تێدا دەکەم زیاتر و باشترە لەوەی کە هی خۆم نییە.

٨٨٧-شیری زوو هەڵدەچێت:-

خاسیەتی(شیر) ئەوەیە لە کاتی خستنە سەر ئاگر و کولاندنی زوو(هەڵدەچێت) هەر بۆیە ئەم خاسیەتە کراوە بە درکە و دەربڕ لە زمانی کوردیدا و بە یەکێکی

توند و توڕە و زوو هەڵچوو دەوترێت فلانە کەس(شیری زوو هەڵدەچێت) واتە گەڵێک زوو توڕە دەبێت و کەڵکی گاڵتەوگەپی نییە.

٨٨٨-شینایی ئەگەر هات دوکانەک، دەغڵ ئەگەر هات مەیدانەک:-

بە چاندنی سەوزە و بەرووبومی هاوینە دەوترێت: (شینایی) ئینجا ئەو شینایییە هەندێجار بەشێوەی(گۆڵ و دۆریخە)، یان(دووکان) دەکرێت، دووکان واتە پێوانەیەکی دیاریکراو لە زەوی ڕووبەری(٢بە٣ یان ٣بە٤ مەتر) سەوزەکانی وەکوو(تەڕەتیزە و کەرەوز و کەوەر و شبیت و تور و سلق و...تاد) لێ دەڕوێنرێت، مەیدانەکیش واتە سوار ماینێک تاوێک بە وڵاغەکەی بدات هێندەی نمایش کردنێک و بگەڕێتەوە واتە سەد مەترێک و وەرگەڕێتەوە بەو ماوەیە لە درێژی و سوڕانەوەیە دەوترێت: (مەیدانێک) لێرەدا وەرزێری کورد بۆ شینایی وتویەتی ئەگەر خودا بیدات یەک دووکانت بەسە بۆ سەوزەیەکی وەک کەرەویز و تەڕەتوڵە و...تاد و بۆ گەنم و جۆش چەند سەد مەترێت هەبێت بۆ چاندنیان واتە بەڕووبەری یەک مەیدان بەسە ئەگەر خوا بیدات، ئەم ئەزمونانە بوون بە ئیدیۆم و دەربڕ لە کوردەواریدا و دەوترێت: (شینایی ئەگەرهات دوکانەک، دەغڵ ئەگەر هات مەیدانەک) واتە بە زۆری و کەمی چاندن و ڕواندنی بەرهەم نییە لە ڕووبەری زەوی و لەبڕی تۆوەکەدا بەڵکو لە(هات)دا خۆی دەبینێتەوە با ڕووبەری چێنراو کەمیش بێت ئەگەر ئەوەی چێنرا بە جوانی هات و گەشەی کرد ئەوا بەرهەمێکی باشت وەچنگ دەکەوێت و پێویستیت بە کەس و ڕزقیتر نابێت.

٨٨٩-شوم دەوێ، زووم دەوێ:-

هەندێک داواکاری یەکسەر و زوو جێ بەجێ ناکرێت وەک ئەوە نییە لە مانگی تەممووزدا داوای پلاستیکە تەماتەیەک بکەیت یان لە مانگی ئابدا داوای تەنەکە هەنجیرێک، ئەمانە لەوسەروبەندی یەکسەر دابین دەکرێن، بەڵام ئەگەر بوترێت لە چلەی زستانێ تەماتە و هەنجیر دەست ناکەوێت چ پێویست بە(وڕک گرتن)یش ناکات، چونکە کەنگر و ماست بە وەعدەی خۆی، ئینجا کە دەوترێت: (شووم دەوێ، زووم دەوێ) واتە کیژێک داوای مێرد دەکات و دەڵێت دەبێت زووش بۆم پەیدا بکەن، ئینجا دەربەستی تەمەن و قۆناغی ژیانی خۆیی و زاواشی نییە، منداڵن یان قوتابین یان هەنە یان نینە هەر دەیەوێت شوو بکات و ئەو درەنگە بەو زووییە ڕاناگات، ئەم دەربڕە کوردەوارییە بۆ ئەو مەبەستە بەکاردێت کە

کەسێک داواکارییەکی بەپەلەی هەیە و دەیەوێت یەکسەر بۆی جێ بەجێ بکرێت و لە هەمانکاتیشدا جێ بەجێکردنی قورسە و پێویستی بەدان بەخۆگرتن و ئارامی هەیە تا دەتوانرێت و دەبینرێتەوە و دەگونجێت ئینجا بەشوو دەدرێت بۆیە بۆ ئەو حاڵەتانە وتراوە: (شوم دەوێ، زووم دەوێ) چۆن دەبێت.

٨٩٠-شارەک و گندۆرەیەکیان نەگۆتییە:-

شار، ژمارەی دانیشتوانی زۆر و گەڕەک و تاخ و خانوبەرە و خێزانی زۆرە، گندۆرەش(کاڵەک)ە، کورد بۆ کەمی شت و مەک و کالا و خۆراک زۆر ئیدیۆمی هەیە وەکوو(کێشکەی بە چڵ و چواران)، یان(پێچک چارە بە ئەژمارە)، یان(گندۆرەیەک و گوندێکیان نەگۆتییە)، واتە شتی کەم بەشی ژمارەی زۆر ناکات، ئینجا لەو ئیدیۆمەی (شارەک و گندۆرەکیان نەگۆتییە) واتە یەک تاقە شت بۆ هەموو شار نابێت ئینجا جاری وا هەیە مەبەست لێی تاکە کەسێک و شارێکیان نەگۆتییە، کاتێک پیاوێک دژایەتی خێزانێک یان خانەوادەیەک یان هۆزێکی گەورە یان شارێکی بیست بۆ سی گەڕەکی دەکات پێی دەوترێت بابە دانیشە: (گندۆرەیەک و شارەکیان نەگۆتییە) واتە دەرەقەتی ئەو هەموو خەڵکەی نایەیت و لەجێگەی خۆت دابنیشیت چاکترە.

٨٩١-شێر لە هەر کوێ بێت چنگی خۆی پێیە:-

شێر بە سەرۆکی دارستان دانراوە و هەموو لایەک پێی ڕەزامەندبوون بە باشی و بەخراپییەوە، شێریش لەو ئاژەڵە چڕنۆکدارە دڕندانەیە کە بەکەڵبە و چڕنۆک چەکدارە و بۆ هەر کوێیەک بڕوات ئەو دوو چەکەی پێیە و هەمیشە فیشەک و چەکی سوارە، ئینجا ئەم حاڵەتەی شێر بۆ پیاوێکی ئازا و چاونەترس و قارەمانیش بەکاردێت کە هەمیشە لە ئامادەباشیدایە و پێویست ناکات دڵت پێوەی بێت چونکە ئەو شێوێنراوە بەشێر، بۆیە بەکەسی بەدەستوبرد و گورجوگۆڵ دەوترێت لێی مەترسە: (شێر لە هەر کوێ بێت چنگی خۆی پێیە).

٨٩٢-شمشێری چاک لە ئاسنی خراپ درووست نابێت:-

ئاسن لە سروشتدا بە تێکەڵی هەیە لەگەڵ توخم و گەردەکانی تر و قوڕولیتە و ئاو و پاشماوەی جۆراوجۆر، ئینجا کە پوختەکرا جۆری باش و خراپی هەیە، جۆرە باشەکەی دیارە لە بارترە بۆ دروووستکردنی کەرەسەی جەنگی وەکوو(شمشێر) بۆیە وتراوە شمشێری چاک لە ئاسنی خراپ دروووست نابێت

واتە: هەرکەسە و بنەچە و ڕەسەنی بڕیاری لێ دەدات.

٨٩٣-شێر بە نانە ڕەقە بەخێو ناکرێت:-

شێر ئاژەڵێکی دڕندەیە و بە پادشای دارستان بە ناوبانگە، گۆشتخۆرە و حەزی لە گۆشتی ئاژەڵەکانی وەکوو(کەرەکێوی و گامێش و مامز و بەراز و زەرافە)یە، لە ڕۆژێکی ئاساییدا پێویستی بە ٧) کیلۆ گۆشت هەیە و ئەگەر نێچیریشی هەبێت تاوەکوو(٥٠) کیلۆش دەتوانێت بخوات، ئەوە خۆراکی شێر بێت ناکرێت بە نانە ڕەقەی بەخێو بکرێت، بۆیە کورد کردویەتی بە ئیدیۆم و بەتەوسەوە بەخاوەن و سەرداری ڕەزیل و کەم توانا دەوترێت: (شێر بە نانە ڕەقە بەخێو ناکرێت)، پێشمەرگەکانی کورد لە باشووری کوردستاندا لە سایەی دەسەڵاتی خۆماڵییەوە(حکومەتی هەرێم)، ئەو ئیدیۆمە پڕ بە پێستە کاتێک بە دوو مانگ جارێک موچەیان پێ دەدرێت.

٨٩٤-شێلم تەنکتر، عەزابی کەمتر:-

شێلم بەرووبومێکە پایزان دەچێنرێت و زستانیش پێ دەگات و تا نزیکەی بەهار گوڵ دەکات و ووردە ووردە قەپ دەبێت و سەردەمی بەسەر دەچێت و تۆ و دەکات، بۆ ماوەیەک دەبێتە یەکێک لە خۆراکە گرنگەکان وەک: تڕخێنە و تەڕەساز و هەویرترش و ترشیاتی سوور و زەرد و لە هەندێک ناوچەش دەکرێتە شلە، بەڵام دیارترینیان شێلم بە دۆشاوە، کە لە شەوی زستان و سەرماوسۆڵەی ناو بازاڕدا هەڵمێکی جوانی لێ هەڵدەستێت و کڕیارێکی زۆر و داواکارییەکی باشی لە سەرە، شێلم فرۆشەکان لە وەرزی زستان باش بایەخی پێ دەدەن و پیشەی سەرەکیان دەبێت و خێزانەکانیش لە ماڵەوە، شێلمەکان قاش قاش دەکەن و دەیخەنە ناو مەنجەڵ و دەیخەنە سەر ئاگر، ئینجا ئەو قاشە شێلمەی تەنکتر ئامادەکرابێت و ئەستوور نەبێت زووتر و جوانتر دەکوڵێت، ئەمە بووە بە ئیدیۆم بۆ هەر کارێک کە ڕێگەی ئاسانتر بۆ ئەنجامدانی هەبێت دەوترێت: (شێلم تەنکتر، عەزابی کەمتر).

٨٩٥-شێتی عاقر گێیە:-

شێت، هەندێ کەس پێیان وایە ئەم وشەیە دەگەڕێتەوە بۆ لایەنگرانی پێغەمبەر(شیث، شیت) گوایە ئەمانە باری دەروونیان تێکچووە، چونکە باسی شتی نەبینراو و هەست پێ نەکراو دەکەن، ئەمە لەلایەک لەلایەکیتریشەوە شێت هەموو

ئەوانەی چ لە زگماکەوە یان بەهۆی بارێکی لە ناکاو و نەخوازراوەوە تووش بوون، باری دەروونیان تێک دەچێت، ئینجا هەندێک کەس بۆ ئامانجێک و مەبەستێک خۆیان شێت دەکەن، بەو جۆرە شێتانە لە ئیدیۆمی کوردەواری دەوترێت: (شێتی عاقڵ گێیە).

٨٩٦- شەڕەکە تیری تێ ناچێت:-

لە کۆندا شەڕ بە شیر و ڕم و تیر و کەوان کراوە، لەشکر تیپی تیر هاوێژەکانیان هەبوو، ئەرکی تیربارانی دوژمنیان پێ دەسپێردرا، فەرماندەی لەشکر لەکاتی خۆیدا ئاماژەی پێ دەکردن و ئەوانیش تیرەکانیان دەهاوێشت، بەو تیر وەشاندنە، وتراوە: تیرباران، هەندێجار ئەوەندە چڕ بووە تیری تری تێ نەچووە، ئەوە بووە بە ئیدیۆم بە شەڕێکی سەخت و دژوار و دەمەقاڵێ و چەڵەحانێی توونـد و گرژ و ئاڵۆز دەوترێت: شەڕێکە تیری تێ ناچێت.

٨٩٧-شوشتن ڕەنگ و ڕوو، خواردن گەند و گوو:-

پێشینانمان زۆر دەمێکە وتویانە: (ئەوەی زۆر بخوات زۆر ناژیت)، یان(نانی کەسێک هی دووانە، هی دوانیش هی سیانە) بە تەوسیشەوە وتویانە: (زۆر خۆری پیشەی مانگایە)، یان(دەڵێی چێڵە حەوت مەعیدەی هەیە)، بەڵام بۆ پاک و خاوێنی ڕۆلەکانیان هانداوە بەو ئیدیۆمە کە دەڵێت: (شوشتن ڕەنگ و ڕوو) واتە بە خۆشوتن و کورکردن ڕەنگ و ڕووی مرۆڤ دەبێتەوە و کەڵکی ئاوەدانی دەبێت، بەڵام بۆ خواردنەکە دووبارە وتویانە: (خواردن گەند و گوو).

٨٩٨-شیری سەگی خواردووە:-

سەگی هەش بەسەر یەکجار لە کوردەواریدا ستایشی کراوە ئەویش تەنیا بە قسە نەوەکوو ئیدیۆم کە دەوترێت: ئاژەڵێکی بە ئەمەکە بۆ خاوەنەکەی، بەڵام هەرچی ئیدیۆمی کوردانە لەسەر سەگ لایەنی خراپی سەگی وەرگرتووە وەکو: (سەی نان بدە، سپڵەی نان مەدە و سەش بە ژنان ناوەڕێت، سەگی لە سەگە، دەڵێی سەگی هاوشارە، سەگی هەڵەوەڕە، سەگی هار تەمەنی چل ڕۆژە، سەگی پێ سوتاوە، بەخوا سەیە)، جگە لەمە ناوی سەگ لە زۆربەی جنێوەکانی مرۆڤ ناوی بەخراپە دەهێنرێت و وتراوە: سەگی سەگباب، سەگباب، سەی لەسە، هەڵبەت لەو ئیدیۆمەش هەر بەخراپە ناوی سەگ وەرگیراوە، سەگ کە خۆی ئاژەڵێکی گڵاو بێت، دەبێت شیرەکەی چۆن بێت بۆیە کورد بەتەوسەوە بەکەسێک

دەڵێت: (شیری سەگی خواردووە) واتە فرچکی بە کاری پیس و خراپەوە گرتووە.

٨٩٩-شێخ بە گوێز و هەنگوینی شوکرە:-

لە پەنای ئایینەکاندا بە ناوی پەرستش و خوداناسیەوە خەڵکانێکی زۆر، بەرماڵ دەکەنە کۆڵیان و بەگوێرەی ڕێوڕەسمەکان خۆنواندنی جۆراوجۆر و سەیر و سەمەرە دەکەن، لەوڵاتی کوردەواری خۆشمان پیر و سەید و شێخ و مەلا نازونوزییان لەسەر خەڵکی ڕەمەکی و ڕەشۆکی هەبووە و هەیە، دەگێڕنەوە: دەڵێن شێخێک لە شەوانی درەنگ دەبێتە میوانیماڵە جوتیارێک، بە خاوەن ماڵ دەڵێت: خۆتان سەغڵەت مەکەن بۆ شێخ بەو درەنگانی شەوە، گوێز و هەنگوین بەسە و پێی شوکرم، هەڵبەت بە درەنگانی شەو، مریشک و ئاژەڵ سەربڕین پێ ڕاناگات، بەڵام ئامادەکردنی گوێز و هەنگوین ئەگەر هەبێت بۆ کەیبانوو زۆر ئاسانە، بەڵام هەردوو خواردنەکە گران بەها و دەگمەنن و لە هەموو ماڵێکدا دەست ناکەون، ئەوە بووە بە ئیدیۆم و بە گاڵتە و تەوسەوە بە کەسێکی زۆرزان و خوازۆک و نازینۆک و نەوسن دەوترێت: کە داوایەکی گەورە بکات و بە بێ بایەخیشەوە سەیری بکات.

٩٠٠-شارەدێیە، کێ بە کێیە؟:-

وتراویشە: شێخە دێیە، کێ بە کێیە؟ ئەو ئاوەدانیانەی ژمارەی دانیشتوانیان بەرەو زیاد بوون دەڕوا و لە گوندەوە دەبنە شارەدێ، بەهۆی ئەوەی لە ڕووی کارگێڕیی و یاسایی و ڕێنمایی شارەوانیەوە سەرەتایین، بۆیە یاسا تێیاندا سەروەر نییە و هێشتا بە ڕژێمی خێڵەکی و کۆرانی ڕەشکەکادا گوزەر دەکەن و بێ یاسا و دادوەرن، بێ خاوەنن و کەس نامەی کەس ناخوێنێتەوە، ئۆخەی ئۆخەی هەر کەس بۆ خۆی پەیڕەو دەکرێت کەس بەکەس نییە، لەو گەڕەلاوژەیەدا بە تەوس و گاڵتە و گەپەوە دەوترێت: شارەدێیە، کێ بەکێیە؟.

٩٠١-شکار بە ڕچە ئەدۆزرێتەوە:-

ڕاو و شکار پیشەیەکی دێرینە و مرۆڤ لە کۆنەوە پێوەی خەریک بووە، بە هۆیەوە قوت و بژێوی ڕۆژانەی خۆی پەیداکردووە، بە گوێرەی ناوچەکانی دونیا چۆنیەتی و جۆری ڕاوکردن جیاوازە، بەڵام هونەری ڕاوکردن بۆ ئەوانەی کردویانەتە پیشەی خۆیان کارێکی ئاسانە و شارەزایی تەواویان لە کارەکەدا بە هۆی ئەزمونەوە بەدەستهێناوە، تا ئەو ڕادەیەی بە شوێن پێ و ڕچە و ڕێچکان

ڕاوکەر نێچیری خۆی دەناسێت و ڕێ و شوێنی گونجاوی بۆ دەگرێتەبەر بۆ ڕاوکردنی، ئینجا لە کوردەواریدا شارەزایی ڕاوکەر بووە بە ئیدیۆم و بە کەسێکی شارەزا و زانا لە پیشە و کارەکەی خۆی دەوترێت: شکار بە ڕچە ئەدۆزرێتەوە.

٩٠٢-شوان مەیلی بێ لە گیسکە نێر شیر ئەدۆشێ:-

شوانی و شوانکارەیی یەکێکە لە پیشە کۆنەکانی مرۆڤ، لەگەڵ ماڵی کردنی گیانلەبەران ئەو پیشەیەش بووە بە پیشە و پیشەوەرەکەی بووە بە شوان و شوانکارە، نزیکترین کەس لەو گیانلەبەرانە شوانەکەیە، هەموو ڕۆژێک بۆ لەوەڕاندن ئەو هەرد و ئەو کێوان و دەشتانەیان لەگەڵ دەکات، ئەوەندە شارەزایان دەبێت دەتوانێت بە هەموو شێوەیەک باریان بهێنێت، ئەمە بووە بە ئیدیۆم و هاوشێوەی پەندی (نان بۆ نانەوا و گۆشت بۆ قەساب) بەکارهێنراوە، دەوترێت: شوان مەیلی بێ، لە گیسکە نێر شیر ئەدۆشێ واتە هەرکەسە و بەکار و ئیش و شارەزایی خۆی.

٩٠٣- شەڕ بە تیران، نەک بە تڕان:-

وتراویشە: حەمام بە تڕان گەرم نابێ، بە کەسێکی تیابەستە نەبووش دەوترێت: فسکەن یان تڕکەن، هەڵبەت تڕکەن و تڕاندن و تڕۆکردن و قوچاندن و هاوشێوەکانی گوزارشتە لە بەزین و بێ دەسەڵاتی و ڕاکردن و بەجێهێشتنی بەرەکانی جەنگ و شک نەبردنی بنەما و خەسڵەتەکانی ڕووبەڕوو بونەوە، چونکە ئەگەر یەک کەرەسەی شەڕی خراپیش هەبێت ئەوا وتراوە: چەکی خراپ دوو کەس لێی دەترسێت، یەک دوژمن حسابی بۆ دەکات، دوو خاوەن چەک دەڵێت: خوایە دەبێت فیشەک بتەقێنێت، ئەو حاڵەتە بووە بەو ئیدیۆمە جوانە و کورد دەڵێت: شەڕ بە تیران نەک بە تڕان، یان شەڕ بە شیر مامەلەت - مامرەت بەدراو.

٩٠٤-شەریکی قەلێ دەم بە گووە:-

قەل وتویەتی: بێچوم بوو بە دوو، تێرم نەخوارد لە گوو، ئەمەش ئەوە دەخاتەڕوو کە باڵندەی قەل لە سەر کەلاک و گیفۆک و زبڵدان و پاشماوەکاندا قوت و خۆراکی خۆی پەیدا دەکات، هەڵبەت ئەو شوێنانەی خۆڵ و خاشاک، پڕیەتی لە پاشەڕۆ چ لەسەر زبڵدانەکان چ ناو هەناوی کەلاک و لاشە کەوتووەکان، ئینجا ئەوە بووە بە ئیدیۆم و بۆ حاڵەتی هاوبەشیکردن و هاوڕێیەتی و برادەرایەتی بەکاردەهێنرێت ئەگەر برادەر و هاوەڵەکەت باش بێت

ئـەوا تـۆش کەسـێکی باشـی، ئەگـەر ولاش و هـاوەڵ و هـاوڕێ و دۆسـت و برادەرەکەشـت کەسـێکی خـراپ بێـت ئـەوا تـۆش وەکـوو ئـەو بـەخراپ سـەیر دەکرێیت، بۆیە کورد گوتویەتی: شەریکی قەلێ دەم بە گووە.

٩٠٥-شەیتان ئاوس دەکات:-

ئەهریمەن، یان شەیتان، بە فێڵباز و تەڵەکەباز و مرۆڤ لـە خشتەبەر دادەنرێت لە هەموو ئایینە ئاسمانی و سەر زەوییەکاندا ئەوە باسکراوە، یەکێک لە ڕێگاکانی فێڵبازیش دەوترێت: ئەوەندەی بردێ، یان فلانە کەس فلانە کەسی گا، تا بنی برد، بۆی داگرت هـەموو ئـەو کردارانـەش (سکپڕی و ئاوس) بوونی بـە دوای خۆیدا هێناوە لە بارودۆخە سروشتیەکەدا، بۆیە ئەو بارە بووە بە ئیدیۆم و بـە کەسـێکی زۆرزان و ساختەچی و کلاوچی و فێڵباز دەوترێت: شەیتان ئاوس دەکات.

٩٠٦-شێر لە بێشان خلاس نابن:-

بێشە یان بێشەلان، زەمەند و لێڕەوار و جەنگەڵە،لانەی شێرانە، لێرەدا بووە بـە میتافۆڕ و مەبەسـتە سـەرەکیەکەی (بێشـان) ئاگردانـە، وەجـاغ و ئـاگری ئـاگردانی خانەوادەیەکی خانـەدان و قۆنـاغ و سـەخی و نانبـدە و جوامێر و مێرخاسـە، واتـە ئاگردانی بنەماڵەی ناودار بێ کەڵەپیاو و وەچەی پیاوانە نابێت، بۆ ئەو حاڵەتـە لـە کوردەواریدا وتراوە: شێر لە بێشان خلاس نابن.

٩٠٧-شاناخسێ بە پاڵ(مەڕوێ)وەیە:-

شاناخسـێ و مـەڕوێ دوو گونـدن لـە باشـوری کوردسـتان لـە(شـارباژێڕ و مـاوەت)دا هەڵکـەوتوون، هاوسـێ و هاوسـنوری یـەکترن شاناخسـێ کەوتۆتـە ڕۆژهـەڵاتی مـەڕوێ، دوو گونـد و ناوچـەی دڵگیـر و سـەرنج ڕاکـێش و جـوان و دڵڕفێنن، لەو شارباژێڕ و ماوەتەدا ئەو ئاقار تێکەڵییـەی ئـەو دوو گونـدە بـووە بـە ئیدیۆم، بە دوو کەسی نزیک لە یەکتر و هاوڕێ و هاودەم و بەردەوام بەیەکـەوە بوو، یان پێکەوە گەڕان لە زۆربەی شوێن و بۆنەکانی وەکوو: سـەردانی مـاڵان و پرسـە و پیاسـە و بۆنـە کۆمەڵایەتیـەکان و دیداری دۆسـتان و...تـاد، بـە تـەوس و گاڵتە پێکردنەوە و بزە بۆکردنەوە دەوترێت: شاناخسێ بە پاڵ مەڕوێ-وەیە.

٩٠٨-شین و شایی دەستەوایی:-

شین: شیوەن و ناڵە و زاری و ڕۆڕۆ و شین و شەپۆڕە، کە گریـانێکی بـە کوڵ و گابۆڕە و لە خۆدانیشی تێدایە بۆ مردوو، لەگەڵ ڕەش و شـین پۆشـینی کەسـە

نزیکەکانی کۆچکردووەکە، شایی: ئاهەنگ و زەماوەند و هەڵپەڕکێ و کۆڕی بەزم و ڕەزم و گۆرانیی و شایی لۆغانە چ بۆ ژنهێنان یان خەتەنە سووران یان شەکراو خواردنەوە، دەستەوایی: دەستگرۆیی و دەستەبەری و هاوکاری و بەسەریەکەوەچوونی مرۆڤ بۆ هەرەوەزی و پێکەوەژیان و تەبایی و...تاد، لە هەردوو حاڵەت مرۆڤ بەدەم یەکەوە دەچن، چ بۆ بەدواداچوونی جەنازەکە بۆ سەر قەبران و نوێژ لەسەرکردن و ناشتنی و بەشداری خەم و پەژارە و پرسەکە، یان بۆ بەشداری لە خۆشی و هەڵپەڕکێ و زەماوەند، بەشداری شین و شایی بە قەرز دادەنرێن و پێویستە ئەو قەرزانە بدرێنەوە، ئەوە بووە بە ئیدیۆم و بۆ هاندان و ڕێنوێنی کردنی مرۆڤ بۆ بەشداری کردن لە پرسە و هەڵپەڕکێ، خۆشی و ناخۆشی یەکتردا وەکو قەرز سەیرکراوە و پێویستە بەرامبەر بکرێنەوە و لە کاتی خۆیدا بدرێتەوە بۆیە وتراوە: شین و شایی دەستەوایی.

٩٠٩-شیاکەی تێهەڵسوو، بیکەرە گاگەل:-

لە هەولێرێ دەوترێت: ڕیخی لە قونێ بدە بیخە ناو گاڕانێ، شیاکە، ڕیخ: پیسی و پاشەڕۆی ڕەشەوڵاغی مانگا و گایە، هەندێ لە مانگا و گایەکان ڕیخنن و پیسن و بە داوتەشکەریاندا ڕیخ و شیاکە دێتەخوارە و وشک دەبێتەوە، گاگەلیش واتە: گاڕان و گایەل و گاگەلە و ڕانەگا واتە: ڕانێک لە مانگا و گا و ئەوەی دەیان لەوەڕێنێت پێی دەوترێت: گاوان، تێهەڵسوو و تێسوون واتە: لێدانی ڕیخ بە سمتەجۆڵە و قوونەوە، ئەو تێهەڵسوونی شیاکە و خستنە ناو گاڕانەوە بووە بە ئیدیۆم و بە کەسێکی بێ عاقل و نەفام و گەوج و کەودەن و کاڵفام و نەزان و شێوە وڵاغی و وەکوو ئاژەڵ بیر بکاتەوە بە قەشمەری و گاڵتە پێکردنەوە دەوترێت: شیاکەی تێهەڵسوو، بیکەرە گاگەل.

٩١٠-شەو و ڕۆژێک، نعوری پێ دەگەڕێت:-

نعور: ئامێرێکی ئاودێری خڕی دەولک دارە، لە کۆندا لە سەر بیرەکان و کارێز و کانیاوەکان و ڕووبارەکان هەڵدەبەسترا، بە وڵاغە بەرزە و بارەبەری وەک ئێستر و گوێدرێژ و گا ڕادەکێشرا و دەکەوتە کار، شێوەی دەولکەکانی وا ڕێکخرابوو، کە دەکەوتنە ناو بیرەکەوە پڕ ئاو دەبوون و لە سوڕانەوەی بۆ سەرەوە دەولکەکان دەمەونخون دەبوون و ئەو ئاوەی کە تێیاندابوو دەیانڕژاندە ناو جۆگەڵەی سەرەکی ئاودێرییەوە، نعورگێڕان یەکێک بووە لە کارە قورسەکان

چ بۆ باخەوان و ڕەزەوان و میراوان چ بۆ وڵاغەکە هەردووڵا تەواو ماندوو و هیلاک دەبوون، بەتایبەت ئەو گوێدرێژ و وڵاغەی کە نعورەکە ڕادەکێشێت، ئەو حاڵەتە کراوە بە ئیدیۆم و بە کەسێک کە شان و شەوکەتێکی باش و بە کێشی هەبێت، لەگەڵ ئەوەشدا کەودەن و دەبەنگ و گێل و نەفام و بێ عاقل و نەزان، ملهوڕانە ملی نوی بکات بۆ ڕاپەڕاندنی کارێک کورت و کرمانجی زۆر (کەر) بکەوێتە بەرچاوان، بە تەوس و گاڵتەوە پێی دەوترێت: شەو و ڕۆژێک نعوری پێ دەگەڕێت.

٩١١-شێر ئەگەر پیر بێت، مێش لە گەلۆگونی دەئاڵێت:-

وتراویشە: گورگ پیر بوو دەبێتە مەخسەرەی سەیان، مەخسەرە واتە گاڵتەجاڕ، لە ڕوویەکیتریشەوە دەوترێت: پیری و هەزار عەیب، هەڵبەت شێر کە لەو ئیدیۆمەدا وەک نمونە هێنراوەتەوە چونکە پاشای دارستانە، هێمای هێز و دەسەڵاتە، بەڵام ئەو قەڵەمڕەویە کاتییە و ڕۆژێک دادێت بەرەو نەمان و کزبوون و لاوازبوون و کۆتایی دەچێت، مێش: زیندەوەرێکی بچووکە وەک هێمای لاوازی و بێ دەسەڵاتی لەو ئیدیۆمەدا هاتووە، بەرامبەر دڕندەیی و گەورەیی و زەبەلاحی شێر بەکارهێنراوە، مێش ئەوەندە بێ دەسەڵاتە بەڵام کە شێر پیربوو دەبێتە گاڵتەجاڕ و مەخسەرەی مێشان و مێشە گزگزە بە ئارەزووی خۆی لەسەر گەلۆگونی دەنیشن و بێ باکانە خوێنی گونی دەمژن، ئەو واقیعە وەکو ڕێنمایی و ئامۆژگاری بۆ مرۆڤەکان کراوە بە ئیدیۆم و بۆ فەنابوون و کاتی قودرەت و دەسەڵات وتراوە: شێر ئەگەر پیر بێت، مێش لە گەلۆگونی دەئاڵێت.

٩١٢-شەریک ئەگەر باش بوایە، خوداش شەریکی ئەگرت:-

کورد زۆر ئەزمونی هەیە لەگەڵ کاری هاوبەشی و(شەریکایەتی) کە زیانی لێکردووە بۆیە لە زۆر پەند و ئیدیۆمدا بەکاریهێناوە وەکوو: کەری(شەریک)ی گورگ دەیخوات، ژنت(شەریک) بێت ماڵت(شەریک) نەبێت، ئەو دوور کەوتنەوە لە(شەریک)یەی ئەوەندە جەخت لێکردۆتەوە کار گەیشتۆتە ئەوەی گەورەیی خودای تاقانە بکاتە نموونە، خودای باڵادەست و بە توانا ئەگەر شەریکی پێ باش بووایە ئەوا شەریکی ئەگرت، بۆیە هاوبەشی پەیدا کردن بۆ خودای گەورە هیچ جۆرە لێ بوردنێکی نییە، کەواتە بۆ دڵنیابوونەوە لە خراپی مامەڵەی شەریکی و هاوبەشی کورد دەڵێت: شەریک ئەگەر باش بوایە، خوداش شەریکی ئەگرت.

٩١٣-شیربایی خۆره:-

له کوردەواریدا کچان که دەگەیشتنه تەمەنی به شوودان، ئەگەر برا و باب و مام و خاڵ بۆ خۆیانیان بەشووبدایه دەوترا: ژنی بۆ برا یان باب و مام و خاڵی کردووه، هەندێکجار ژن به ژنه و جارجارەش گەوره به گچکەیان پێکراوه که بن پشکیان پێ وتووه، جاریش هەبووه چەند خوشکێک تاقه برایەکیان هەبووه، یان تەنیا پیره بابێکیان هەبووه، که به مێرد دراون له باتی ئەو شیرەی دایکیان له زاری ناون و پێی پەروەردە و گەوره کردوون برێک پاره چ بۆ باوکەکه یان بۆ کوڕەکه وەرگیراوه، بەو بڕه پاره یان کەلوپەل و مەڕوماڵاتەی به بیانووی بەهای شیر پێدانی دایکی کچەکه وەرگیراوه، به بەهای ئەو شیرەیان ئەژمارکردووه، دواتر گۆڕانی بەسەرداهاتووه و بووه بەشیربایی: شیر+بەهای، شیری دایک له کوردەواریدا زۆر جێگەی بایەخ و پیاهەڵدان بووه دایک له کاتی توڕەبووندا وەک توک و نزا بەکاریهێناوه: ئەو شیرەت لێ حەڕام بێت، یان وتراوه: فلانه کەس شیری پاکه، یان فرچکی بەحەڕام گرتووه و...تاد، دوای پێشکەوتنی کۆمەڵگا و دوورکەوتنەوەی ڕێژەیی، لەو کلتور و نەریتەی وەرگرتنی شیربایی، ئەو باوک و برایانەی که له کاتی به شودانی کچ و خوشکەکانیان شیربابییان وەرگرتووه، له بەرچاوی خەڵک به سووک و بێ ڕێز دەهاتنه بەرچاو بەهۆی مامەڵەکردنیان بەکچ و خوشکیانەوه، به تەوس و سووک سەیرکردنەوه پێیان دەوترا: شیربایی خۆرن.

٩١٤-شەکر له ئیدیۆمی کوردەواریدا:-

شەکر، بەرهەمێکی ڕووەکییه، چ له قامیشی شەکر چ له چەوەندەری شەکر بێت، شیرینه و له زۆرێک له خواردنەوه وه خۆراکەکاندا، کەرەسەی سەرەکییه، له بەر شیرینیەکەی بووه به ئاوەڵناوی ستایش بۆ مرۆڤەکان و له زۆر ئیدیۆمدا جێگەی گرتووه، وەک: شەکرەسێوه، شەکره پیاوه، شەکره ژنه، شەکره کوڕه، هەریەک لەو دەستەواژه و ئیدیۆمانه بۆ مرۆڤێکی شیرین زار و ڕەفتار جوان و هەڵس و کەوت باش دەوترێن، وتراویشه: فلانه کەس شەکره به هەموو شتێکەوه دەخورێت، واته: دەتوانێت لەگەڵ هەموو کەسێک بگونجێت.

شەکر له دەمی دەبارێت، هەندێ له مرۆڤەکان که دەکەونه ئاخاوتن، سەرنج و هۆشی دەورووبەر به تەواوەتی بەلای خۆیانەوه ڕادەکێشن، بەهۆی زمان

پاراویی و قسەزانی و گفتار و ڕەفتار شیرینی، هەموو وشەکانی وەک نوقڵ بارینە، بەو جۆرە کەسانە دەوترێت: شەکر لە دەمی دەبارێت.

هەندێجار لەکاتی قسە بڕین بە کەسێک، ئەو کەسەی کە قسەکەی لێ وەردەگرێت ئەو دەستەواژەیە بەکاردەهێنێت: قسەکەت بە شەکر بێت، ئەوە وەکوو ڕێزە و داوای لێبوردنیشە لە هەمان کاتدا، تا ئەو کەسەی قسەکەی پێ دەبڕدرێت، نەکەوێتە دۆخی شڵەژان و نیگەرانییەوە.

بۆ گاڵتە پێکردن و کەیف و کات بەسەر بردن و خۆشیش دەوترێت: شەکرەکی بشکێنە، واتە: قسەیەکی بکە، چ باش چ خراپ، ئەمە زیاتر بۆ سەیر و سەمەرە یان بۆ بێ دەنگ بوونی کۆڕ و کۆبوونەوەیەک، کەسێک بە کەسێک دەڵێت: شەکرەکی بشکێنە.

ئامێری(شەکرشکێن) شەکرلەمەی پێ دەشکێنرا، ئەو کەسەی ئەو کارەی دەکرد، پێی دەوترا: شەکرشکێن، ئەوەش بووە بە ئیدیۆم و بۆ بەرپەرچدانەوەی قسەی توند و ڕەق و نابەجێ و ناڕێک، کە ناچێتەوە دڵەوە، بە توڕەییەوە دەوترێت: شەکرت خوارد یان شەکری خوارد.

هەندێ داب و نەریتیش لە شیرینی شەکرەوە ناوی هاتووە، وەک: شەکراو خواردنەوە، لە کاتی خوازبێنی کێژان و نوقڵ و شەربەت و شیرینی دابەشکردن دەوترێت: شەکراو خواردنەوەیە، هەروەها بۆ ئاوێکی خۆش بۆ خواردنەوە دەوترێت: شەکراوە، واتە: شیرینە.

٩١٥- شەق دەزانێ قۆناغ لە کوێیە:-

تێهەڵدان بە پێ لەقە و شەق لە کۆنەوە ستەمکاران پەیڕەوییان لێ کردووە، پیاوانی دەرەبەگ بەردەدرانە گیانی کوڕە جوتیارێک بە شەق و تێلا پەیامی ئاغا و دەرەبەگیان پێ دەگەیاند، هەندێجار ئەو حاڵەتە بە تەواوەتی کاری خۆی کردووە و خەڵک و ڕەعیەتی مێ کردووە و کەس نوقەی لێوە نەهاتووە، زۆرجار وابووە کە قسەی خۆش و ڕێزگرتن و گوێگرتن لە کەسی بەرامبەر هیچ سوودێکی نەگەیاندووە ناچار زمانی زبر و شەڕ و چاوسوور کردنەوە شوێنی گرتۆتەوە و کاریگەری و کاری خۆی کردووە بۆ ڕاییکردنی کارێک یان هەر کەسە و شوێن و مەقام و قۆناغی خۆی زانیووە و کرەی نەکردووە و لە شوێنی خۆی بێ دەنگ بووە، بۆ یە بە ئیدیۆم و پەلار و توانجەوە وتراوە: (شەق

دەزانێت قۆناغ لە کوێیە).

٩١٦- شەو قەڵای مێردانە:-

قەڵا، سەنگەر و مەترێز و شوێنکی بەرزە مرۆڤ دەپارێزێت لە پەلاماری نەیار و دوژمن و داگیرکەران، لە کۆنەوە یەکێک بووە لە ژێرخانی پاشا و میر و ئیمپراتۆرەکان و شانازیان بە زۆری قەڵاکانیانەوە کردووە، قەڵاکان مرۆڤەکانیان داپۆشیووە بە داخستنی دەرگاکانیان کەس نەیزانیووە ئەو قەڵایە توانا مرۆییەکان و ئابوری و سەربازییەکانی چەندە؟ بۆیە هەردەم جێی ترس و دڵە ڕاوکێی دوژمن بووە و ئەژماری بۆ کراوە، شەویش لەبەر تاریکی و نادیاری، مەحوی شاعیر بە (سەتری گوناحکاران)ی داناوە، بۆیە کوردیش بە شورە و قەڵایەکی سەختی داناوە بۆ ئەو مرۆڤەی تۆڵەی خۆی بکاتەوە یان بیەوێت چالاکیەکی پێشمەرگانە یان کارێکی حەمەدۆکیانە بکات، بۆ کەسێکی دەست وەشێن و چوست و چالاک دەوترێت شەو قەڵای مێردانە، واتە دەتوانێت ئەوەی بیەوێت تێیدا ئەنجامی بدات.

٩١٧- شەیتان میزی بە دەم و چاوی داکردیە:-

ئەم ئیدیۆمە لە کوردەواریدا بۆ گاڵتە و قۆشمە و خۆشی و شێوازێکی توخمیانەی وەرگرتووە بۆ ژنان بە کاردەهێنرێت بەتایبەت ئەو ژنانەی بەهەر هۆکارێک بێت هاوژینەکەیان نەماوە واتە بێ هاوژین و بێوەژنن، شەیتان کە پێچەوانەی چاکەکاری و خێرە و لە ئاینی ئیسلامدا بەناو دەمارەکانی خوێنی مرۆڤدا گوزەر دەکات و هێمای شەڕانگێزی و نەفرەتە بۆ سەرنج ڕاکێشانی پیاوان و ڕەگەزی نێرینە، ئەو ژنەی بێ هاوژینە و بێوەژنە میز بە ڕووی دادەکات بۆ ئەوەی جوان و شیرن و پڕفرۆش بێت و ببێتە مایەی نەزەری حەڕام و سەرنجی ناشەرعی پیاوان ئەمە وایکردووە بە خەندینەوە بوترێت: (شەیتان میزی بە دەم و چاوی داکردیە).

٩١٨- شیر مردەیە:-

شیر لەبەر ئەوەی خۆراکی سەرەکی ساوا و منداڵ و کۆرپەیە، چ لە مرۆڤ و چ لە ئاژەڵان، لەناو ئیدیۆمی کوردیدا زۆر ئاماژەی پێکراوە، وەک: ئەو شیرەت لێ حەرام بێت، کێچی حەوت مەن شیر ئەدا، هەوێنی حەوت مەنجەڵە شیرانە، شوان مەیلی بێ لە گیسکە نێر شیر دەدۆشێت، شیربایی، شیر هەڵبزرکێت(نەوع)ی هیچ

شتێکی تر نییه، لەو ئیدیۆمەدا(شیر مردە) هەموو ئەو کار و بەرخ و کۆڵگ و بێچو و ساوایانە دەگرێتەوە دوای لە دایکبوونیان، دایکیان دەمرێت و بێ دایک گەورە دەبن، بەهۆی بێ خۆراکی و بێ شیری ڕەنگیان زەرد و لەش و لاریان لەڕ و باریک و لاوازە، ئینجا هاوشێوەی ئەو کۆرپە و بێچووانە ئەگەر کەسێک زۆر لەڕ و لاواز و کزۆڵ و باریکەڵە و ڕەنگ زەرد دەکەوێت پێی دەوترێت: دەڵێی شیر مردەیە.

٩١٩- شینیکە شینیکە ئێ:-

پیاوێکی هەژار و کاسبی یەکێک لە لادێکانی کۆیە، هەموو جارێ کە کچە کەیبانووەکەی ماستاوی کردووە، بەدیارییەوە وەستاوە و لە کاتی ئاو تێکردندا، بە کچەکەی وتووە: شینیکە شینیکە ئێ، ماست دوای ئەوەی تێک وەردەدرێت تاوەکوو پرتکی نەمێنێت و تەواو ببێتە شلەیەکی لینجاو، ئینجا ئاوی تێدەکرێت، بەڵام ئەگەر ڕێژەی ئاوەکە زۆر بێت، ئەوا ڕەنگی سپێتی ماستەکە وورده وورده نامێنێت و دەبێتە (شینباو) و ڕەنگی ئاوەکە زیاتر دەردەکەوێت و تامی ماستەکە لە ئاوەکە نزیک دەبێتەوە، ئەوە بووە بە ئیدیۆم و ئەگەر خواردنەوەیەک یان بەرهەمێک یان ڕزقێک یان چێشتێک بەشی تەواوی ئەندامانی خێزانێک یان کۆمەڵە کەسێک نەکات ئەوا شین دەکرێت و ڕێژەی ئاوی زۆر تێدەکرێت تاوەکوو هەر یەکە و هەندێکی بەر بکەوێت و لەم حاڵەتەدا بیر لە تام و بۆی خواردن و خواردنەوەکە ناکرێت بەڵکو تەنیا بیر لەوە دەکرێتەوە کە بەشی هەموو لایەک بکات بەم حاڵەتەش دەوترێت: شینیکە شینیکە ئێ.

پیتی (ع)

٩٢٠-عیوا و عیو:-

دەگێڕنـەوە مەلایـەک فەقێیـەکی دایـک جـوانی بێـوەژنی هـەبووە ڕۆژانـە دوای وانــە(دەرس)ی فەقێیایــەتی ، بــە فەقێکــەی گوتــووە: بــە دایکــت بڵــێ مامۆســتا گوتویەتی: عیو، دایکی فەقێیەکەش بە کوڕەکەی گوت ئەگەر ئەو جارە مامۆستا گوتی بە دایکت بڵێ عیو، تۆش بڵێ دایکم گوتویـەتی(عیوا و عیـو)، ئەمە بـووە بـە ئیدیۆم بۆ ڕەزامەنـدبوونی هـەردوولا، ئینجا ئەگەر کارێک لـە نێوان دوو کـەس ڕوویدات و جێگەی سەرنج بێت کە چۆن ڕوویداوە ئەوا دەوترێت ئەو کارە: (عیوا و عیو)ە.

٩٢١-عومری پیرە مەڕێکی ماوە:-

بەرخە مێ تەمەنی لە ساڵێک کەمترە و دوای ساڵێک دەبێتە(کاوڕە مێ) و دوو ساڵان دەبێتە(بەردیل) وتراوە: (کچێکی هێندە باشە سەد بەردیلی دەهێنێت) ساڵی سێیەمی تەمەنی دەبێتە(مەڕ) و(مەڕی یەک بەرخ و دوو بەرخ و سێ بەرخ) دواتر لــە حــەوت ســاڵییەوە دەبێتە(قــەیرە و یــەک قــەیرە و دوو قــەیرە و...تــاد) مــەڕ بەشـێوەیەکی گشـتی تەمـەنی لـەنێوان(٧-١٣) سـاڵانە، پیـرە مـەڕ لـە تەمـەنی(٧) سـاڵییەوە دەسـت پـێ دەکـات بـە تەمـەنترینیان لـە(١٣) سـاڵی کۆتـایی دێت، لـە کوردەواریدا کراوە بە ئیدیۆم گوزارشتە لـە بە ساڵاچوون و وتراویشـە: (سـەری لــە گێــی قــەبران دەلــەرزێ) یــان ئەوانــەی بــە تەمــەنن ئــەو ئیدیۆمــەی زۆر بــەکاردەهێنن، عەبدولسـتار تـاهیر شـەریف لـەدوا چاوپێکەوتنیـدا ئـەو ئیدیۆمـەی بەکارهێنا و وتی: لە چی بترسم بابمکوژن عومری پیرە مـەڕێکم مـاوە، دواتریش تیرۆرکـرا، بـە هەرکەسـێک بوترێـت عـومری پیـرە مـەڕێکی مـاوە، واتـە تەمـەنـی گەیشتۆتە دوا مەنزلگا و کۆتایی.

٩٢٢-عەباسە لە دیوەخان چ باسە؟:-

چیرۆکـی ئـەو بـێ هاوژینـەی(بێوەژن) کـە حـەزی لـە شـووکردن بـووە و چاوەڕوانی داخوازیکـەرێک دەکـات، بۆیـە دوای هـەموو میوانێـک بـە کوڕەکـەی دەڵێت کوڕم لـە دیوەخـان چ باسـە؟ مەبەسـتی ئەوەیـە بزانێت کـەس داخـوازی نەکردووە، تا کوڕەکەی بێنێتە سەرباسەکە، ئەوە لایەنی ڕاستەقینەی ئیدیۆمەکەیە و لایەنی ئیدیۆمەکەشی بۆ سۆراخکردن و دەستکەوتنی هـەواڵ و بە بـەر گوێ هەڵێنانە بۆ زانیاری.

٩٢٣-عەشرەت گلێرە، وەختی کولێرە:-

عەشـرەت واتـە قـەوم و کـەس و کـار و ئەنـدامانی هـۆز و خێـڵ، گلێـرە: واتـا گردبوونەوە و کۆبوونەوە و خڕبوونەوە، وەختی کولێرە واتـە: ئەسـتوک و نـان و هەبوونی زاد، هاوشێوەی ئەو ئیدیۆمە بەشـێوەیەکیتر هەیـە وەکوو: (هـەتا گنـدۆر گندۆر بوو خزممـان گـەڵێک زۆربوو، گندۆر هاتـە بڕانـێ خزمیش کەوتـە قڕانـێ)، یـان(وەختـی کاروبـار ئـەمان کـەن بـەیار، وەختـی چـز وپـز ئـەمان کـەن بـەدز)، ئیدیۆمی عەشرەت گلێرە، وەختی کولێرە، واتە خەڵکی هەر لە دەوروبـەری نـەوس و خواردنی چەور کۆدەبنەوە، ئەگەر ئەو خواردن و هەبوونییە نەمێنێ ئەوا پەرت و بڵاوەی لێ دەکەن.

٩٢٤- عومری پیرە کەرەکی مایە:-

وتراویشـە: (عومری پیرە مەڕێکی ماوە)، گوێدرێژ نزیکەی سی ساڵێک دەژێت و ئەوانەی پیردەبن پێیان دەوترێت: پیرە کەر، ئەگەر مرۆڤێک کاری نابەجێ بکات و کەسێکی نەفام و کەودەنیش بێت، هەڵسوکەوتی لەجێگـەی خۆیدا نـەبێت و بـەرەو کۆتـایی تەمـەنی هـەنگاو دەنێـت، بـە چـاوێکی سـووکەوە بـەو جـۆرە کەسـانە دەوترێت: هێندەی نەمایە، عومری پیرە کەرەکی مایە.

٩٢٥-عەتر و دەهۆڵ بە دزییەوە لێ نادرێن:-

لە ئیدیۆمی تردا کورد وتویەتی: دینی محەمەد بە ئاشکرا خۆشـە، یـان چێڵ بـە دزی کـەڵ دەخـوات بـە ئاشـکرا دەزێـت، هـەر مەبەسـتی ئەوەیـە کـە شـاردنەوەی هەنـدێ شـت زۆر ئەسـتەمە و هیچی لەگەڵدا ناکرێت، نـە دینی محەمـەد بـەنهێنی خۆشە، نە چێڵیش دەتوانێت کـەڵ خـواردنی تاسـەر بـەنهێنی بهێڵێتـەوە، ئەمانـە لـە لایـەک و (عـەتر و دەهـۆڵ)یش لـە لایـەکیتر، چونکـە بـۆن و بەرامـەی عـەتر خـۆی

دەمـار بـە دەمـار دەڕوات و هەسـتەوەری بـۆن بـۆنی دەکـات، وتراویشـە: گـوڵ ئەوەیە خۆی بۆنی بێت نەک عەتار هاواری بۆ بکات واتە: گوڵی بۆنداری باش ئەوەیە خۆی بۆنەکەی بڕوات، دەهۆڵیش مەگەر دۆڵ کوت بە دار نەیکوتێت، ئەگەرنا دەنگی بۆ دوور دەڕوات و ناشاردرێتەوە و کۆنترۆڵ ناکرێت، ئەو دوو حاڵەتە وەرگیراون و کراون بە بنەمای ئەو ئیدیۆمە و بۆ ڕێنوێنی و ئامۆژگاری کورد بەکاریهێناوە بۆ ئەو شتانەی کە ناتوانرێت بەنهێنی ئەنجام بدرێن و پێویستە بە ئاشکرا جێ بەجێ بکرێن وتویەتی: عەتر و دەهۆڵ بە دزییەوە لێ نادرێن.

٩٢٦-عەقڵی منداڵی، بە قوونی قرژاڵی:-

لەسەر منداڵ و کاڵفامی منداڵان زۆر وتراوە لە ناو کوردان: گەورەی مەجلیسان منداڵە، قوونی بدە منداڵی، دەمی مەدە منداڵی، بۆ ئەو ئیدیۆمەش لە کۆندا دەوترا: عەقڵی منداڵی، قوونی قرژاڵی، بەڵام ئەورۆ دەوترێت: عەقڵی منداڵی بە قوونی قرژاڵی، منداڵ لە ڕووی ئاوەز و هۆشەوە هیچ نازانێت و عەقڵی نییە دەست بۆ ئاو و ئاگر و مەترسی و دەرزی و شیشۆق و سەری هار و بنی مار دەبات و دەیخاتە دەمییەوە، ناکرێت پشت بە عەقڵی ببەسترێت بۆ پێ ڕاسپاردنی کارێک و بێ خەم بوون لێی، قوونی قرژاڵ، مرۆڤ لەبەر ئەو قاوغەی کە قرژاڵ هەیەتی هیچ دەرچە و کۆمێکی قرژاڵی نەبینیووە، هەروەها قرژاڵیش دەرچەکەی زۆر بچووکە، چونکە کوردەواری هەر ئەو قرژاڵە بچووکانەی کەنار کانیلە و چۆمیلکە و گۆم و ڕووبارۆچکانی بینیووە، بۆیە بچووکی قوونی قرژاڵ و نەبوون و بچووکی عەقڵی منداڵی پێک چوواندووە و لەو ئیدیۆمەدا خستویەتییە ڕوو وەکو گوزارشت لە بچووکی عەقڵی منداڵ وتویەتی: عەقڵی منداڵی، قوونی قرژاڵی.

٩٢٧- عەقلی حوڵحوڵیە:-

بە کەسێکی وازوازی (واسویس) و دوو دڵ و دەم دەمی و هەردەم لەسەر خەیاڵ و ئەندێشەیەک دەوترێت کەسێکی: (عەقڵ حوڵحوڵیە).

پیتی (غ)

٩٢٨-غیرەت نییە، پێچە:-
تەوسـێکە بـە گاڵتـەوە دەردەبڕدرێـت و شـێوەی ئیـدیۆمێکی تـەنز ئـامێزی وەرگرتووە، پێچ: واتە جوڵەی بە باوبژ و غازات و بای ناوسک کە لـە کۆئەنـدامی هەرسـەوە دەسـت بـە بـزاوت دەکـات هـەم دەنگـی غڕەغـڕ و قـۆڕە قـۆڕی دێـت، هەنـدێجاریش لـەدەرچـەوە دەنگێکی لێوە دێت، ئینجا ئـەو بـاوبژە کـە دەسـت پـێ دەکات جوڵەیەک لە مرۆڤەکە ڕوودەدات، بۆیە کراوە بـە ئیـدیۆم بـە تەوسـەوە بـە کەسێکی خۆهەڵکێشی هیچ لەبارانـەبوو کـەوا دەزانـێ بەغیرەتـە دەوترێت: غیـرەت نییە، پێچە.

٩٢٩- غاری بارگیر هەتا ناو قەدی هەورازە:-
بارگیر لە ڕەسەنی ئەسپ و ماینە و لەبەر خراپی بۆ ئەسپ سواری و غـاردان ناگونجێـت یـان لەبـەر قرغـی و بچـوکی خاوەنـەکـەی ناچـار بـۆ گواسـتنەوەی کەلوپەلەکان و بار بەکاری دەهێنێت، کەواتە بارگیر ڕانەهێنراوە بۆ سوارسوارێنێ و غارغارێن ئەگەریش لەو بوارە تاوی بدەیت ئەوا غاری تا ناو قەدی هەورازە و لـە هـەورازی سـەخت و دژواردا پـەکی دەکـەوێـت و ناتوانێت بـەردەوام بێت لـە پێشـبڕکێکەدا دەدۆڕێـت، ئینجـا ئـەم ئیدیۆمـە بەشـێوەی تـریش هـاتووە لـە جیـاتی بارگیر، پشیلە کراوە بە نمونە، وتراوە: (بازی پشیلە تا دەرگای کادینە، یـان بـازی پشیلە تا بەردەرگای کادینە) بۆ پشیلە بازدان و بـۆ بـارگیر غـاردان بـەکارهاتووە، بە مەبەستی سووکی و کەم سەیرکردن بە کاردەهێنرێت بـۆ کارێک یـان ئیشـێک یـان خۆهەڵکێشـانی پیاوێک یان کەسێک بە تـەنزەوە پێـی دەوترێت هـیچ خۆتـان سەغڵەت مەکـەن: (غـاری بـارگیر هـەتا نـاو قـەدی هـەورازە)، یـان بـازی پشـیلە تـا بەردەرگای کادینە.

پیتی (ف)

٩٣٠-فاتیحەی خۆڕایی، لەسەر قەبری باوکیشی ناخوێنێ:-

فاتیحە، یەکێکە لە سورەتەکانی قورئانی پیرۆز، موسلمانان دەیخوێنن لە سەر گۆڕستان و گۆڕی کەسوکاریان و لە پرسە و بۆنەکاندا، زیاتر لەسەر گۆڕی مردووان دەخوێنرێت و دەکرێتە دیاری بۆ گیانی کۆچکردووەکە، فاتیحە خوێندن هیچی تێ ناچێت لە ڕووی مادییەوە، بۆیە بووە بە ئیدیۆم و بە کەسێکی قرچۆک و ڕەزیل و بەرژەوەند خواز دەوترێت: فاتیحەی خۆڕایی لەسەر قەبری باوکیشی ناخوێنێ.

٩٣١-فرۆی هەوێن دەکات:-

ژەک شیرێکی خەستە لەدوای زایینی گیاندارانی وەکوو مانگا و مەڕ و بزن و...تاد، بۆ ماوەی دوو بۆ سێ ژەم لە گوانیدا دەمێنێت، پڕ ڤیتامین و پرۆتین و ڕەگەزە سەرەکیەکانە تاوەکوو کۆرپەڵە تازە زایەکە زوو بە قومێک یان بەچۆڕێک یان بە ژەمێک هەناوی تێر بکات و پێیەکانی پێی توونـدبن و بکەوێتە سەر پێیەکانی خۆی، ئینجا ئەوەی لە کۆرپەکە(گوێرەکە) یان(بەرخ و کاریلە)کە زیادە خاوەنەکەی دەیدۆشێت و لەسەر ئاگر دەیکوڵێنێت دەبێتە(ژەکێکی کوڵاوی توندەوە بوو) بەوە دەوترێت: فرۆ، لە ئیدیۆم و پەند و شیعر و ناولێنانی کچانیش کورد بەکاریهێناوە، بۆ نمونە: کوریکە گاگرۆ، بەهارت هێنا بە درۆ، نەماست هەیە نە فرۆ، هەروەها عەبدوڵڵا پەشێوی شاعیر دەڵێت: تا ئەوان مابن هەر دەبێ بە تەمای فرۆی بەرخە نێر بین)، فرۆ خاسیەتی شیری لە دەستداوە چ بەژەکی چ بەفرۆیی هەوێن ناکرێت و نابێتە ماست، هیچ ئاژەڵدار و مەڕدارێک ئەو کارەی ناکات، ئەوە بووە بە ئیدیۆم و بە کەسێکی نەفام و کەودەن و گێڵ و کاڵفام و هیچ نەزان کە کاری نەشیاو بکات و ئەسپ لە قنگەوە لغاو بکات یان کارێک ئەنجام بدات کە لە قووتوی هیچ عەتارێک نەبێت، دەوترێت فرۆی هەوێن دەکات.

٩٣٢-فەلەی پیر موسڵمان نابێ:-

وتراویشــە: خــوی شــیری بــە پیــری، دونیادیــدە، هــەموو ئــەو بــە ســاڵاچوانە دەگرێتەوە کە سەریان لەبەر هەتاو سپی نەکردبێت و ئەزمون و شارەزاییەکیان لەو ژیانەدا بە دەستهێنا بێت، ئەو جۆرە مرۆڤانە ناتوانرێت کاریان لەسەر بکرێت وەکـوو جـەوان و گـەنج و لاوەکـان، چونکـە ئەوانـە هـەر لـە منداڵیـەوە جـۆرە فرچکێکی تایبەتیان گرتووە بەو شیرەی کە لەزاریان نراوە، لێرەدا (فەلە، گاور، دیان، مەسیحی، کریستیان) بەنمونە هێنراوەتەوە، لەبەر ئەوەی ئاینی ئیسلام لە دوای ئاینی مەسیحی هاتووە بۆیە بانگەوازی ئیسلامەتی کراوە بەنمونە بەسەر فەلەکانەوە، کەواتە فەلەی پیر تازە ژیانی بە سروتەکانی ئاینی مەسیحیەت تەواو کردوە و تازە بە تازەش موسڵمان نابێت هەوڵدان لەگەڵیدا بێ کەڵکە، خۆی لە(عیسا) ناکات و(محەمەد)یش نا یناسێت، بۆیە ئەو حاڵەتە لەناو کوردان بووە بە ئیدیۆم و دەوترێت: (فەلەی پیر موسڵمان نابێت)، واتە ئەوەی فرچکی بەشتێک گرت زۆر زەحمەتە وازی لێ بهێنێت.

٩٣٣-فوو لە مانگ کردن:-

مانــگ دواکەوتەیــەکی گــەردوونی زەوییەکــەی لەمــەڕ خۆمانــە، ڕوونــاکی و تریفەکەی سروشتیە و لە بەرکەوتنی تیشک و وزەی خۆرەوە دروست دەبێت و بـە دەوری دایکەکـەی کـە زەوییـە دەسـوڕێتەوە، مـرۆڤ هـیچ ڕۆڵێکـی نییـە لـەو (سەین و بەین)ە، چرا فووی پێدابکەیت گڕەکەی دەکوژێتەوە، ئاگریش بە فوو یان بڵێسە دەکات یان خامۆش دەبێت، بەڵام تریفە و ڕووناکی مانگی چواردە بە فوو نە کز دەبێت و نە دەکوژێتەوە، ئینجا فوو لە مانگ کردن ئیدیۆمێکە بە کاردێت بۆ کارێکی بێ کەڵک و سەرنەگرتوو، دەوترێت: ئەو کارەی تۆ دەیکەیت وەک فوو لەمانگ کردنە.

٩٣٤-فەوجە دێ و دەڕوا

لـە هەشـتاکانی سـەدەی ڕابـردوو کێخوایـەکی یـەکێک لـە گونـدەکانی شـارەدێی (سـێگردکان) کـە لـە (تەقتـەق) نیشـتەجێ بـووە، حکومـەتی عێراقـی کـە ڕژێمـی حزبی(بەعسی عەرەبی ئیشتراکی) ڕانەوا بوو، (فەوجێکی خەفیفە)ی بۆدەکاتەوە، فەوج بە کوردی واتە: (دەستە، تاقم، گروپ، کۆمەڵە) خەفیفەش واتە(سوک) کورد بـەو فەوجانـەی دەوت: (فـەوجی جاشـان) و بـە سـەرۆک فەوجەکـەش دەوتـرا:

(مستەشــار – ســەرۆک جــاش)، ئــەم کێخــوا ســەرۆک جاشــە ژمارەی(جــاش-فورســـان)ەکانی لـــە پەنجـــەی دەســـتان تـــێ ناپـــەڕێ و نـــاوە نـــاوەش یـــەکێک لە(جاش)ەکانی بە چەکەوە دەچووە ناو شۆڕش، جارێکیان ژمارەی ئەندامانی فەوجەکەی هێندە کەم بوو بۆوە تەنها چەکدارێک و کوڕەکەی خۆی ماونەتەوە، چەکدارەکە بە خۆی و چەکەوە فەوجەکە جێ دەهێڵێت و پەیوەندی بە شۆڕشەوە دەکات، لێی دەپرسن مام کێخوا ئەوە چی بوو ئەویش هیچ بەسەر خۆی ناهێنێت دەڵێت: ئەوە فەوجە دێ و دەڕوا.

٩٣٥-فرچکی پێووە گرتووە:-

فرچک بە یەکەم قومە شیری ژەکی دایک دەوترێت: فرچک گرتن، ئەوە قومە دەبێتە بنەمای پێ گرتن و توونـد بوون و گەورە بوون، ئینجا ئەوە بووە بە ئیدیۆم و بە کارێک کە لە منداڵییەوە کەسێک بیکات و نە توانێت وازی لێ بهێنێ و خووی پێووە گرتبێت و کارەکەش لەناو کۆمەڵگا پەسند نەبێت بە تەوسەوە دەوترێت: فرچکی پێووە گرتووە.

٩٣٦-فەرمووی سنەییبە، یان تەعاروفی سنەیی یە:-

لـە ڕۆژهـەڵاتی کوردسـتان ئـەو دەربـڕە زۆر بـە کاردەهێنرێـت بـۆ جۆرێـک لەپێـداگری (جـدی) بـوون لـە قسـەیەک یـان لـە کارێـک یـان شـێوە (پرسـە خەسووانە)ی باشوری کوردستان واتە پێداگری و سووربون بە شتێکەوە دیار نـەبێت یـان هەڵوێسـتێکی فـەرموو بـۆ میوانـداری و خـوان سـەر زارەکیانـە بێت دەوترێت تەعاروفی سنەییانەیە.

پیتی (ق)

٩٣٧-قوز به قەرماسنگ پاس ناکرێت:-

قەرماسنگ لە پەڕۆ و داوەبەن و دەزوو درووست دەکرا و بەردێکی گەورەی سەر شکێنی تێدەکرێت و قەرماسینگ بەدەستێک توند بەڕاوەشاندن خۆی لێک دەکێشێتەوە و ڕایدەوەشێنێت و بەر سەری هەر کەسێک بکەوێت نایەڵێت یەک بەپێی خۆی بڕوات و دەیخات، وەک چەکی ئەمڕۆ هەژمار کراوە و شەڕە گەرەکی پێکراوە و دوور هاوێژیشە، ئەمە لەلایەک لەلایەکیتریشەوە ناموس و شوێنی شەرمی ئافرەت و ژن و مێینە یەکێک لە شوێنە هەستەوەرەکانی مرۆڤە لە نێوان کوردان و کۆمەڵگاکە بە تەواوەتی کۆنە پارێزن لەو ڕووەوە، پێیان پیرۆزییەکان و پێناسی شەرفی باوک و برا و پیاوانە، لە هەمانکاتیش دەزانرێت کە پاسەوانی و ئێشکگری بە دیارییەوە ناتوانێت بیپارێزێت تەنیا پەروەردە و خۆ پەروەردەکردن دەتوانێت پاسەوانی بکات و لە شوێنی خۆی بەکاری بهێنێت، بۆیە لەناو کوردان کاتێک کەسێک دڵی کرمی و پیسە سەبارەت بە خوشک و دایک و خێزانی لە ڕووی ناموسەوە پێی دەوترێت ئەو دڵ پیسیەی ناوێت چونکە(قوز بە قەرماسنگ پاس ناکرێت).

٩٣٨-قوزی بێ موی دەوێ:-

قوز: ئەندامی زاوزێی مێینە و شوێنی شەرمییەتی، بێ موو: پاک تاشرا بێت و موو ڕن کرابێت و تاس و لووس بێت، ئەوە بووە بە دەربڕ و ئیدیۆمێکە بۆ کەسێک بەکاردەهێنرێت کە بەهەموو شتێ ڕازی نەبێت گۆشنی نەرمە و شتی ئامادەکراوی بوێت و بەهەموو شتێ شکورانە بژێر نەبێت.

٩٣٩-قونێ فێربێ بە ترین ڕاناوەستێ لەسەر هیچ بەڕان

وتراویشە: قونێ فێربێت بەترین تەرکی ناکات تا بڕین، واتە کەسێک دووچار و توشی کارێکی بەدخوو بوو بێت زۆر زەحمەت دەتوانێ تەرکی بکات و هیچ شوێن و دەم و ساتی بۆ نییە، وتراویشە: (خووی شیری تا پیری).

٩٤٠-قوزە چێڵە:-

ئیدیۆمێکە کەمتر بۆ ژنان بەکاردێت زیاتر بۆ پیاوان بەکاردەهێنرێت، بە پیاوێک دەوترێت: (قوزە چێڵ) کە سست و کەم چالاک بێت و زۆر پاڵ بکەوێت، دەبەنگ بێ و لە شوێنی خۆیەوە قسەی گەورە بکات و هیچیشی تیابەستە نەبێت، بگرە وەک زێی مانگا پان بۆتەوە و شێوەی لبادێکی تەڕکراوی ڕاخراوە کەریش بە دەنگی ناڕوات لە ماڵ و گەڕەک و ئاواییدا.

٩٤١-قوز لۆرە لەپ:-

لۆرە لەپ دارێکە لەسەر مەشکەدایە، هەندێجار درێژییەکەی دەگاتە نزیکەی یەک مەتر و پانیەکەشی دە سانتیمەتر دەبێت، لە کاتی مەشکە هەژاندا ژنان دەستی پیادەکێشن، ئەگەر دڵیان ژنێک یان کەسێک نەگرێت پێی دەڵێن: (قوز لۆرە لەپ) وەک جنێو بەکاردەهێنرێت.

٩٤٢-قونی ڕەش و سپی بە دەردەکەوێت:-

زۆر جار وارێکەوە دوو کەس دەبێتە دەمەقاڵیان و یەکێکیان زیاد لەپێویست مەدح و ستایشی ئازایەتی و قارەمانێتی و توانای خۆی دەکات بەرامبەریش داوای تاقیکردنەوەی لێ دەکات و دەڵێ وەرە بابچینە مەیدانێ لەوێ قونی ڕەش و سپیمان بۆ بە دەردەکەوێت، وتراویشە: لە بواردا قونی ڕەش و سپی دەردەکەوێت.

٩٤٣-قوز مراکی:-

کارێک مرۆڤی کورد دڵی نەیگرێت پێی دەڵێت: (قوز مراکییە) واتە: کارەکە خوار و خێچە وەکوو کەوچکی چێشت خواردن نارێکوپێکە و ڕاست و ڕەوان نییە.

٩٤٤-قوز لەندە هۆر:-

جوێنێکە بە ژنان دەدرێت، وەکوو(قوز ئەشکەلک)، واتە: گەورە و ڕەش و تاریک، چونکە هۆری بەخێوکردنی ئاژەڵ گەورەیە و پەنجەرەی کەمە و لەنیوەڕۆیاندا هەندێجار تاریکە، مەقلی گەورە کە زۆر لەسەر ئاگردان دانراوە ڕەنگی ڕەش ڕەش بووە پێی وتراوە: ڕەشە ئەشکەلک.

٩٤٥-قەرانگی بە گو ناگاتە لوتی:-

بە کەسێکی لوت بەرز و خۆ بەزلزان دەوترێت کە خۆی ناهێنێتە ڕێزی خەڵکی و وادەزانێ ئەم گەردوونە بۆ ئەو درووستکراوە، لەو ئیدیۆمەدا بە تەوسەوە

دەوترێت فلانه کەس قەرانگی به گو ناگاته لوتی.

٩٤٦-قوراغه:-

قوراغ بەو ئاژەڵه دەوترێت که هەست به جووڵه و بزاوتێک بکات و پێی وابێت مەترسییه بۆی هەردوو گوێی بەرز دەکاتەوه بۆ ئەو شوێنەی که بزاوت و جووڵه و دەنگەکەی لێوه دێت دەڕوانێت بەتایبەت ئاژەڵەکانی (مەڕ و بزن و مانگا و گوێدرێژ و ئەسپ و سەگ و...تاد)، کوردیش ئەو ئیدیۆمه بۆ کەسێک بەکاردەهێنێت که گوێی خۆی ڕادێرێت یان هەڵدەخات بۆ وەرگرتنی زانیاری و درککردن به بابەتێک که پێی وایه پێویسته بزانێت ئەوه چی دەگوزەرێت له دەوروبەری.

٩٤٧-قالۆنچه خێر له گوی نابینێت:-

قالۆنچه(قالۆچه) له بەهاراندا که دەکەوێته جموجۆڵ زۆر جاران دەبینیت هەندێک ڕیخه مانگای کردووه به تۆپێک و بۆ مەرامی خۆی پێش خۆی دەدات و سوود لەو پاشەڕۆیه(ڕیخ، سەرگین، لاس)ه دەبینێت، ئینجا لێرەدا ئەوه بەکارهاتووه بۆ خاسیەت و ئەدگاری مرۆڤ هێندێک له مرۆڤەکان ئەوەنده بێ خێرن بۆ خۆیان و دەوروبەریان بۆیه پێیان دەوترێت: هێنده بێ خێرن(قالۆنچەش خێر له گویان نابینێت).

٩٤٨- قونی له ڕەشه با کردیه:-

ئەم ئیدیۆمەش بۆ کەسێکی تەمبەڵ و تەوەزڵ و(عەمەل مەنده) بەکاردێت و لەسەر کارەکەشی خەوی لێ دەکەوێت و مەراقی بووه بەخەو لەسەر کاری زۆرەوەش پاڵدەداتەوه و قونی دەکاته ڕەشەبا و هیچ باکی بەجێ بەجێکردنی کارەکەی نییه.

٩٤٩-قوز لاستیک:-

ژنێک ڕەقەڵه و لاواز بێت و بتەوێت جنێویشی پێ بدەیت پێی دەڵێیت: (قوز لاستیک)، واته: وەکوو لاستیک ڕەش و سیرمەیی یه.

٩٥٠-گون جەوەنده

جەوەنده مەشکەیه له پێستەی(نێری، تەگه) دروست دەکرا، بۆیه قەبارەی هەندێک گەورەتر بوو، ئەوەی له پێستەی گیسک دروست دەکرا وەکوو(مەتاره) دەخرایه بن سکی کەر و پڕ له ئاو دەکرا، ئینجا لەبن زگی کەرەوه وەکوو گون

دەردەکەوت، بە یەکێک بوترێت: گون جەوەندە واتە گون ڕەش و گەورە.

٩٥١-قون سەرە قەڵنە:-

سبیل یان قەڵنە دار جگەرەی لای خۆمانە بەڵام لە قەڵنەکەدا جگەرە و دارەکە بەیەکەوەن و سەری قەڵنەکە توتنی تێدەکرێت و دادەگیرسێنرێت و مژی لێ دەدەرێت، هەڵبەت سەر قەڵنە هەم بچوکە و هەمیش ڕەش و پیسە ئەمەش جنێوێکی ئیدیۆم ئامێزە مرۆڤ بەکاری دەهێنێت.

٩٥٢-قوز خوارە، نیر و گاسن بێنە خوارە:-

دەگێڕنەوە پیاوێک بە گاڵتەوە داوای کارێک لە ژنەکەی دەکات بۆ ئەوەی نیر و گاسنەکەی بۆ بێنێ و دەڵێت: (قوز خوارە، نیر و گاسن بێنە خوارە) ئەویش دەڵێت: ئەی ڕۆ پیاوەکە دەنا دوێنێ مەلای گوندی ڕاستی کردۆتەوە، ئەمە لەلایەک لەلایەکیتریشەوە لە کوردەواریدا جنێوە و ژن بە ژن و پیاویش بە ژنی دەدات.

٩٥٣-قوز سمە مامز:-

سمی مامز هەم بچکۆڵەیە و هەمیش خڕپنە، پیاوان لە کوردەواریدا لە دیارنەبوونی(غیابی) ژناندا ئەم ئیدیۆمە بۆ هەندێک لە ژنان بەکاردەهێنن گوزارشتە لە بچوکی و خڕپنی قوز زۆر جاریش لە بواری گاڵتە و گەپەوە ژنان کە گوێیان لێ دەبێت(کەیف-خۆشی)یان پێ دێت و بزەیەک دەیانگرێت.

٩٥٤- قوز فستق:-

ئیدیۆمێکە وەکوو دەربڕی(سمە مامز)ەکەیە، واتە هەم بچکۆڵە و هەمیش خڕپلەیە، بەڵام گوزارشتی تەسکیش لەو دەربڕینەدا هەیە، زۆر جاریش لە بواری گاڵتە و گەپەوە ژنان کە گوێیان لێ دەبێت(کەیف-خۆشی)یان پێ دێت و بزەیەک دەیانگرێت.

٩٥٥-قوز فیقە:-

فیقە لە فیق فیقەوە هاتووە هەم باریکەلەیە هەمیش درێژکۆڵەیە، ئەمەش زیاتر پیاوان بەکاری دەهێنن، زۆر جاریش لە بواری گاڵتە و گەپەوە ژنان کە گوێیان لێ دەبێت(کەیف-خۆشی)یان پێ دێت و بزەیەک دەیانگرێت.

٩٥٦-قوچاندی:-

تێی قوچاند، ڕایکرد، بە خێرایی و هیچ ئاوڕی نەدایەوە ئیدیۆمێکە بۆ کەسێک

بەکاردەهێنرێت کە کارێکی بۆ دەرنەهێنێت و زۆری بۆ بێهێنرێت و بەناچاری ڕا بکات.

٩٥٧-قون لە کۆچەکان، سەر لە باڵەکان:-

کەسێک کاری پەرتەوازەی گرتبێتە دەست و کارێکی لە هەولێر و باڵەکان بێت و کارێکیشی لە شیراز و مهاباد بێت واتە ئەو پێمەڕە بڵاوییە سەرناگرێت.

٩٥٨-قسەکەی گا:-

قسە چۆن دەگایرێ؟ لە کوردەواریدا کاتێک لە کۆڕ و کۆبونەوەدا کەسێک سەرگوزشتە یان ڕووداوێک یان چیرۆکێک یان بابەتێک دەگێڕێتەوە لە پڕ کابرایەک یان کەسێکی تر دەست دەکات بە قسەکردن و قسەی کەسی یەکەم دەبڕێت و ناهێڵێت تەواوی بکات و خاوەن چیرۆک و سەربوردەکە چەند جارێک هەوڵ دەدات قسەکەی تەواو بکات، بەڵام هەر پێی دەبڕێت، ئینجا لە ئیدیۆمدا دەوترێت فلانە کەس(قسەکەی گا) واتە نەیهێشت بزانین چی دەڵێت و قسەکەی تەواو نەکرد.

٩٥٩-قنگ جنۆکەیە:-

وەرزێرێک لە دۆنمێکدا جۆراوجۆر بەرووبومی چاندووە یان کابرایەک لە سەد مەتر زەوییدا خانوەکی کردوە و سەری هار و ماری تێکردووە و جەنجاڵ و قەڕەباڵغ و قەڵەپەستۆی کردووە، یان شوێنێکی تەسک و تروسک و زۆر بچوک زیاتر لە دە بۆ دوازدە کەس لێی دابنیشن لەو حاڵەتانەدا بە درکەوە دەوترێت ئەوە چییە؟ ئەو شوێنە بچوکە دەڵێی(قنگە جنۆکەیە).

٩٦٠-قنگ بە تاڵ دەرچوو:-

هەڵبەت ئەم ئیدیۆمە بە تەوسەوە گوتراوە کەسێک کارێک دەکات و لە کارەکەی سەرکەوتوو نابێت یان بەرووبومێکی چاندووە و چەند مانگە خەریکیەتی کەچی هیچ بەرهەمی نەبووە، یان دەیەوێت گۆبەندێک بنێتەوە کەچی بۆی ناکرێت ئینجا لێرەدا بەتەوسەوە دەوترێت: (قنگ بە تاڵ دەرچوو) واتە هیچی دەست نەکەوت.

٩٦١-قنگی چوزاندەوە:-

ئەم ئیدیۆمە بە تەوسەوە گوتراوە زۆر جار واڕیکەوتووە کەسێک دەیەوێت کاری کەسێکیتر سەر نەگرێت یان ڕکابەری یەکێک بکات بۆ ئەوەی کارەکەی نەیەتە بەرهەم، بەڵام هەموو هەنگاوەکانی بێ ئەنجام دەبێت و کارەکەی هەوڵی

بۆداوه سەر نەگرێت زۆر بەسەرکەوتویی ڕایی دەکرێت و سەر دەگرێت ئینجا بەتەوەسەوە دەگوترێت وەڵلا فلانە کەس(قنگی چوزاندەوە) واتە بەسەرکەوتنی ژانی پێگرت یان زامێکی لە دڵیدا.

٩٦٢-قوڕ و چڵپاوی دونیای به قنگدا هەڵپژاوە:-

ئەم ئیدیۆمە بەکاردەهێنرێت بۆ کەسێک کە لەژیانیدا زۆرترین تاقیکردنەوە و بەسەرهات و سەرگوزشتەی جۆراوجۆری بینیبێت هەروەها وتراویشە فلانە کەس(لەبەر هەتاو سەری سپی نەکردووە)، واتە: خاوەن تاقیکردنەوەی زۆرە.

٩٦٣-قونێ لە دووم مەڕۆ بۆن گوت لێ دێت:-

ئەم ئیدیۆمە بۆ دوو حاڵەت بەکارهاتووە یەکەمیان ئەو کەسەی ئەو ئیدیۆمەی ئاڕاستە دەکرێت زۆر نەگونجاوە هەتا لەگەڵ خۆشی ناسازێت لەو ڕووەوە وتراویشە: (لەگەڵ تری خۆی بەشەڕ دێت) لە بوارێکیترەوە ئەو کەسەی ئەو درکەیەی ئاڕاستە دەکرێت کەسێکی زۆر بەفیز و لوت بەرزە تا پێی شورەییە ئەو کۆمەی لە تەنگاوییدا ڕزگاری دەکات بە دواوەی بێت.

٩٦٤-قنگ بە گۆبەندە:-

لە کوردەواریدا لە شەڕە بەندی شایەران وتراوە: سەری بەندان و بنی بەندانم ڕابی ، واتە شایەر هەموو بەندەکانی هێناوەتەوە سەر(ڕابیە) ئەمە بۆ لایەنی خۆشی وتراوە، بەڵام هەندێک جار وا ڕێکەوتووە کەسێک هەرچی کێشە و گرفت و ئالنگاری و گۆڵمەز و ئاشوب و شەڕوشۆڕ و هەرا و هۆریا هەبووە گەڕاوەتەوە سەری ئینجا بەو کەسە وتراوە: (قنگ بە گۆبەندە).

٩٦٥-قەلی ڕەشە بە چل ساڵی بارە:-

دەوترێت قەلی ڕەش مێینەکەی تا نەگاتە تەمەنی نەوەد ساڵی هێلانە دروست ناکات و هێلکەی ناکات، دەوترێتیش بێچووە قەلیش ئێرەیی بە دایکی دەبات، چونکە تا نەوەد ساڵ چاوەڕوانی دەکات ئینجا دەبێتە دایک، ئینجا بە تەوس و توانج و پەلارەوە بەکەسێک دەوترێت قەلی ڕەشە تا چل ساڵی ئینجا دەبێتە بارِ واتە پیر نابێت و تەمەنی درێژە.

٩٦٦-قسان دەبزڕکێنێ:-

هەڵبڕکان و هەڵبزڕکان واتە تێکچونی شیر و ماست، یان ڕەنگ پەڕین چ لە خۆشیان یان لە ترسان یان لە مەراق و کینەوە بێت ئینجا کەسێک قسەی حەلەق

و بەلەق و بێ جێ و بێ مانا بکات پێی دەوترێت پیاوێک یان ژنێکی نەفامە و زوو زوو قسان هەڵدەبزرکێنێ واتە قسەکانی بەجێ و رێ نین.

٩٦٧-قەلقەلاشکە لە خۆی بەشکە:-

لـە هــەولێرێ زۆر گوێبیسـتی ئـەو ئیدیۆمــەی دەبـم بەتایبـەت لـەناو منـداران دەگۆترێتـەوە، ئەمـەش لـە گۆترەوە نـەهاتووە نێرەی قـەل ئـەرکی درووسـتکردنی هێلانەی لـە ئەسـتۆدایە بـۆ سـەرنج ڕاکێشـانی مێیەکـەی هەندێک بازنـە و ئەڵقـە و متـومێرو و کەلوپـەلی یـاری و شـتومەکی ڕەنگاوڕەنـگ لێـرەو لـەوێ دەدزێـت و هێلانە و ماڵەکەی پێ دەڕازێنێتـەوە بۆ ئـەوەی قەلـە مێیـەکان حـەزی لـێ بکـەن و لەگەڵی جووت بن، لە دوای هەر دزینێکیش دەڵێت (غاااق غاااق غاااق واتە بـەخوا من نەمبردووە)، ئینجا لێرەوە ئەو ئیدیۆمە درووستبووە کە دەڵێن شـتێک ونبـووە و گوایـە دزەکـەش وا هەسـت دەکات کە پێی دەوترێت تۆ دزیوتـە بۆیـە زوو بـە قسەدێت و دەڵێ من نەمبردووە.

٩٦٨-قسە دوای حەوت کێو دەگاتەوە بە خێو:-

وتراویشە: (بمدە بەر خەنجەران، مەمبەوە سەر خەبەران)، قسەگێڕانەوە یەکێکـە لە دیاردە کۆمەڵایەتیە باوەکانی کۆمەڵگای مرۆڤایەتی و بـە قێـزەون و نـاڕەسـەنی و بە دکرداری هەژمار دەکرێت و دەبێتـە مایـەی نیگـەرانی دوو لایـەن و ئـاژاوەی لێ دەکەوێتەوە، بۆیە مـرۆڤ ڕێنمـایی زۆری بـەهۆی ژیانـەوە وەرگرتـووە و زۆر جەخت لەوە دەکاتەوە کە گێڕانەوەی قسە خراپ و کارێکی نەرێنیە، ئەمە لەلایەک لەلایەکیتریشـەوە ئەو پەند و ئیدیۆمـە مـرۆڤ ڕێنـوێنی دەکـات تـا ئاگـای لـە دەم و گفتوگۆ و ئاخـاوتنی خـۆی بێت چونکـە قسـە هـەر دەگاتـەوە خـاوەنەکـەی ئەگـەر حەوت ساڵیشی بەسـەر بچێت یان لە دووری حـەوت شار و حـەوت کێوەوە وتـرا بێت بۆیە وتراوە: (قسە دوای حەوت کێو دەگاتەوە بە خێو).

٩٦٩-قەڕاسەیان لەسەر داکەندیە:-

قەڕاســـە: (زنجیـــر و داو و مـــێخ زنجیـــر و مشـــتەمەلات)ی کـــەر بەســـتانەوە دەگرێتـەوە بەتایبەتی(سـەر)ی گوێدرێژەکـە، هـەرکات قەڕاسـەی لـێ بکرێتـەوە، بـە ئارەزووی خۆی بەو لاو بەم لادا دەڕوات و هەندێکجاریش بۆ پشـودانە و جـاری واش هەیـە بـۆ بەڕەڵلاکردنـە، ئەگـەر کەسـێک وەک کـەرە بـەڕەڵلا ڕەفتـار بکـات و لوشکە و جۆتە و چەموشی و تێ هـەڵجلیکان و خـۆ بگـەوزێنێ و زیـان بگـەیـەنێت

دەیهێننە ڕێزی کەر و پێی دەوترێت قەڕاسەیان لەسەر داکەندیە واتە بەتەواوەتی بەڕڵڵاکراوە و بێ خاوەنە.

٩٧٠-قەڵای مەریوانمان بۆ دەگری:-

ئەوەی بزانم(قەڵای مەریوان) میر(هەڵۆخان) بونیاتی ناوە یان کردویەتی بە پایتەختی(میرنشینی ئەردەڵان) قەڵایەکیش پایتەختی میرنشینێک بێت هەوەنتە نییە دەست بەسەراگرتن و گرتنی، ئەگەر ئەوەش ڕوویدات قوربانی و خوێن ڕشتن و ماندوبوون و وێرانیەکی زۆری بەدواوە دێت، بکەری ئەم داستان و سەروەریەش دەتوانێ بەخۆیدا هەڵبدات و وەک یەکێک لە دەستکەوت و قارەمانێتی ئاماژەی پێ بدات، بەڵام هەندێ کەس هەیە ڕاکردنی خۆی لەشەڕدا جوان دەگێڕێتەوە، یان مارێکی لەهێلکە دەرهاتووی تولەماری کوشتووە و لە ڕاگەیاندن و قسە و باس و خواسی کۆڕوکۆبوەنەواندا دەیکاتە عەزیا(ئەژدیها) ئینجا بە مەبەست و توانج گرتن لە کارە کەمەکەی یان کارە ئاسانەکەی کە کردویەتی دەوترێت دەتخوا تۆش ئەوەندە گەورەی مەکە دەڵێی: (قەڵای مەریوانامان بۆ دەگری) ئەوەندە کارەکە قەبە و لە قەبارەی خۆی گەورە مەکە(ڕاکردن و تولەمار کوشتن) مەکە بەگرتنی قەڵای مەریوان و ئەژدیها کوشتن.

٩٧١-قەتارێک پێشەنگی کەر بێت زوو لە قوڕێ دەچەقێ:-

قەتار واتە کاروان هەموو کاروانێک دەبێت سەر کاروانی هەبێت، پێشڕەوی قەتار دەبێت کەسێکی ئازاو چاونەترس و بوێر و شارەزای ڕێگاوبانان بێت و کات و ساتی پشودان و وەڕێ کەوتن بزانێت و لەبارودۆخ و کەشوهەوا وورد ببێتەوە و بڕیاری گونجاو بۆ دەرچوون یان دەرنەچونی کاروان دەربکات و هەموو ئەندامانی کاروانەکە بەسەلامەتی بگەیەنێتە شوێنی مەبەست کەواتە ڕابەر و سەرکردە دەبێت کۆمەڵێک خاسیەت و ئەدگاری بەرز و لێزانانەی هەبێت، هەندێکجار وارێک دەکەوێت کەسێک هیچ خاسیەتێکی سەرکردەیی نییە و دەبێتە پێش قەڕەوێڵ و سەرکاروان ئینجا بە تەوسەوە و بە ئیدیۆمەوە بەو جۆرە سەرکاروانانە دەوترێت: (قەتارێک پێشەنگی کەر بێت زوو لە قوڕێ دەچەقێ) واتە کاروانەکە یان کارەکە بە فەوتان دەدات یان بە (فەتارەت) دەبات.

٩٧٢-قـالۆنچه به بۆنی گوڵ سەری ئێش دەکات:-

قالۆچە(قالۆنچە) کە گردوکۆکردنەوەی تەپاڵە(سەرگین، لاس، ڕیخە چێڵ) پیشەی بێت، دیارە ئیتر ڕاهاتووە و بە بۆنی(گوڵ) دووچاری هەستیاری(حەساسیە) دەبێت و سەری ژان و ئێش دەکات، چۆن وتراوە: (هەموو دونیا ناتوانێت قەناعەت بە مێش بهێنێت کە گوڵ چاکترە لە زبڵ) بە هەمان بیرکردنەوە هەموو دونیا ناتوانێت قەناعەت بە قالۆنچە بهێنێت کە گوڵ باشترە لە ڕیخە چێڵ، ئەم ئیدیۆمە بۆ ئەوە بەکاردەهێنرێت هەرکەسە و بەسروشتی خۆی.

٩٧٣-قەوم بۆ ڕۆژی تەنگ، شمشێر بۆ ڕۆژی جەنگ:-

لە ڕژێمی خێڵگەرایی زۆری و بۆری هۆز جێگەی ئومێدە بۆ پەلامار و بەرگری لە ڕۆژی تالانی و بڕۆدا، هەڵبەت(قەوم) کەس و کار و خزم و خوێش دەگرێتەوە کە بۆ ڕۆژی(تەنگانە) بە هانا و بە کەڵک و دەبنە فریادڕەس، پیرەمێردی نەمر لەچوارینەیەکدا جێگەی ئەم پەندەی کردۆتەوە و فەرمویەتی: ئەڵێن چاکترە کەس لە بێگانە، لە کاتی دەرد و ڕەنج و تەنگانە.

شمشێریش کە چەکی زەمانەیە هەر لە کۆنەوە بۆ ئەمیش وتراو هەیە: (شەڕ بە شیر، مامڵەت بە دراو) کەواتە کڕین و هەڵگرتنی شمشێریش بۆ شەڕ و ڕووبەڕوو بوونەوەیە، ئەم ئیدیۆمە دەڵێت: (ئەگەر قەوم بۆ ڕۆژی تەنگانە و شیریش بۆ ڕۆژی شەڕ بە کەڵەک نەیێن بۆچی باشن؟).

٩٧٤-قیڕی کەوای سپییە:-

کەوا، سپی بێت و قیڕی ڕەشی پێوەبلکێت و بنوسێت، وەک گای قەشی لێ دێت و لە دوورەوە ڕەنگە ڕەشەکە هاوار دەکات و دیمەنی تەواوی کەوایە(کەوێ) کە ناشیرین و بێ نمود دەکات، ئەو دیاردە ڕاستەقینە بووە بە ئیدیۆم وەکوو سوک و کەم سەیرکردنی کەسێک و لە کۆڵ نەبێتەوە و بە بەردەوامی بە دوای یەکێکەوە بێت دەوترێت بووە بە قیڕی کەوای سپی واتا زۆر جاڕس و بێزراوە و خۆی لێت ناکاتەوە و لەتامی دەرکردووە.

٩٧٥-قوتەی هاوار و بانگان:-

قوتە، گوێ کورت لە مەڕومالات و بزن و کاریلە پێی دەوترێت: (قوتە) و سەگیش گوێی ببڕدرێت هەر بەناو(قوتە) ناودەبرێت، ئەو گوێ قوتیە بووە بە ئیدیۆم بۆ کەسێک گوێی هەڵبخات بۆ وەرگرتنی زانیاری و هەواڵ و بابەت و

شتی نوێی جۆراوجۆری ڕووداو و بەسەرهات و هاوارکردن و بانگ ڕادێران ، لەگەڵ ئەوەشدا زوو بڵاویبکاتەوە هەندێجار بەخۆشی و جارجاریش بە تەوسەوە بەو کەسانە دەوترێت: (قوتەی هاوار و بانگان).

٩٧٦-قازانج سەری مایە دەخوا:-

مایە، هەموو کەلوپەلێکی گوازراوە و نە گوازراوەیە، سەرمایە بە گەڕبخرێت یان قازانجی لە دوایە یان زەرەر، هەندێجاریش هەیە(قل و بەگایەتی) دەردەچێت، زیانی زۆر بە سەرمایە دەکەوێت بۆیە سەرمایە بەترسنۆکیش ناوی دەرکردووە، کورد هاوشێوەی ئەو ئیدیۆمەی هەیە کەدەڵێت: (بۆ ڕیشی چوو سمێڵیشی لەسەر دانا) کار هەیە ئەنجام بدرێت دەبێتە مایەی زەرەر و زیان و لەسەریشی قەرزار دەبیەوە، بۆ نمونە دەتەوێت کارێک بکەیت و بە نیازی قازانج دەچیە مەیدانەوە کەچی قەرزاریش دەبیەوە بەو جۆرە کارانە دەوترێت: (قازانج سەری مایە دەخوا).

٩٧٧-قوڕەی دوای گورگێیە:-

گورگ دوژمنی سەر سەختی پەز و مەڕومالاتە، سەگیش بە پاسەوانی مێگەل و ڕان دادەنرێت، هەندێک سەگ، گورگ خنکێن نین و لە گورگێ دەترسێن، بەلام لەبەر نانەکەی خۆیان لەدوورەوە قوڕە-قولەیان دێت، بەو جۆرە وەڕینە دەوترێت: (قوڕەی دوای گورگێ یە) واتە گورگەکە لەڕانەکەی داوە و زیانی خۆی بە مێگەلەکە گەیاندووە و هەندێکی خواردووە و هەندێکی کەل و کوڵم کردووە، لەبەر ئەوەی شوانەکە زۆری نان پێداوە لەبەر خاتری نانەکە و شوانەکەی دەوەڕێت، ئەو حاڵەتە بووە بە ئیدیۆم و بە مەبەست بەکاردێت بۆ کەسێک یان سەرکارێک یان پاسەوانێکی ترسنۆک و خەوتوو بەرامبەر کارێک کە لە ئەستۆیەتی و فەرامۆشی بکات، دوای ئەوەی زیانێکی بەرکەتووە، وەک وتراوە: (پاش ترێ خەپشەی بڕێ) ئینجا هەڵبداتێ و خۆی دەربهێنێت بەو حاڵەتە دەوترێت: (قوڕەی دوای گورگێ یە).

٩٧٨-قوز لە قەحپەی ناکرڕدرێت:-

هەرچەندە(قەحپە) وشەیەکی کوردی نییە و لە زمانی عەرەبیدا هاتووە بۆ ناو ئاخێوەرانی زمانی کوردی، بەلام لە ئێستادا بووە بە وشەیەکی ناو زمانی کوردی و بە ئافرەتێکی لەشفرۆش دەوترێت: (قەحپە)، ئەندامی مێینە و جەستە بەیەکەوە

لـە کوردیدا(لەش+فرۆشـتن) کـە جەسـتەی خـۆی دەخاتـە بەردەسـت پیاوێـک بـۆ بەدەستهێنانی بڕێک پـارە یـان تێرکردنـی لـەزەت و ئالۆشـی خـۆی و بـۆ زیـاتر لـە نێرێک و بەو شێوەیە، کڕین و فرۆشـتنی ئەنـدامی مێینـە بـە یـەکجاری لـە قەحپـە دەست نادات، چونکە ئەگەر بیفرۆشێت پەکی دەکەوێت بۆیە بووە بە ئیدیۆم و بـە کەسی سووک کە شتی لە دەست نابێتەوە یان مامەڵەی بـە فێڵ و فـەرەج ئـەنجام بدات دەوترێت: (قوز لە قەحپەی ناکڕدرێت).

٩٧٩-قادیانە، سەد ئاغا و یەک شانە:-

گۆتەیـەکی کوردەوارییـە سـەبارەت بـە ئـاوایی(قادیانـە)ی شـارۆچکەی(هـەریر) وتراوە: دوو لێکدانەوە هەڵدەگرێت:

یەکەمیان: خەڵکی ئاواییەکە هەژاربوون و قۆتریان بەرز بووە و هەمووی خۆی بەئاغا داناوە.

دووەمیان: کەس کەسی نەخوێندۆتەوە و هەر بابایە و خۆی پێ ئاغایەک بـووە، بۆیـە وتـراوە: (قادیانـە، سـەد ئاغـا و یـەک شـانە) لـە دوای ڕاپـەڕینی ١٩٩١ لـە باشـوری کوردسـتان کـە بنکەیـەکی پـۆلیس دەکرایـەوە لـە شـارەدێیەک ژمـارەی ڕێپێدراوی پۆلیسی(مفەوەز) زۆرتر بوو لە پۆلیسی پیادە.

٩٨٠-قسە لە گیرفانی خۆی دەردەهێنێت:-

گوتویانە: قسە پێویستە ببێژرێت و بکوڵێنرێت ئینجـا بوترێـت، یـان قسـە دەبێـت سەرووپای هەبێت، یان دایک و بـاوکی هـەبێت، نابێت لەسـەر بابـەتێک هەڵبدەیت بێ ئـەوەی زانیـاری ڕاسـت و دروسـتت هـەبێت، ئـەو کەسـانەی لـە خۆیانـەوە بـێ سەرچاوە و زانیاری لەسەر بابەتێک دەدوێن و هەڵیت وپەڵیت دەڵێن بە تـەوس و گاڵتەپێکردنێکەوە پێان دەوترێت: (قسە لە گیرفانی خۆیان دەردەهێنن).

٩٨١-قەلبی ساغ، بالیفی ناوێ:-

قالب، قەلب واتە: لەش و جەستەی مرۆڤ، بالیف: سـەرین، پشـکۆڵ، ئەگـەر مـرۆڤ تەندرووسـتی بـاش بێـت، هـەر کـات و سـاتێک خـەوی بێـت، پێویسـتی بـە سـەرین و بـالیف و دۆشـەک و ڕایـەخ نییـە و یەکسـەر لـەژێر ئاسـمانی شـین و لەسـەر زەوی خەوی لێ دەکەوێت، ئەوە بووە بە ئیدیۆم و گوزارشـتە لـەوەی لـەش سـاغی یەکێکـە لە(نیعمەت)ەکان و دەوترێت مرۆڤ ئەگەر باری تەندرووستی باش بێت پێویستی بـە هیچیتر نییە بۆیە لەڕواندزێ دەوترێت:(قالبی ساغ، بالیفی ناوێ).

٩٨٢-قالب مێشی، دەنگ گامێش:-

قەلب: لەش و جەستەی مرۆڤە، مێشیش لە مێرووەکانە و زۆر بچوکە دەوترێت: مێش و مەگەز کە قەبارەیان زۆر بچووکە، گامێش و مێش بەرامبەر یەکترن لەو ئیدیۆمەدا، یەکەمیان گامێش گەورەیە و دووەمیان مێش بچوکە، ئەو بچوکی و گەورەییە بووە بە ئیدیۆم بە کەسێکی دەنگ گەورەی گچکە دەوترێت: (قالب مێشی، دەنگ گامێش).

٩٨٣-قازانجی شوانی ماکەر گاینە:-

وتراویشە: قازانجی گاوان ماکەر گاینە، کاری شوانکارەیی و گاوانی بەبێ کەرەشوانە و جاشکی گاڕانی ناکرێت، چونکە تێرکەیەک دەخرایە سەر پشتی ئەو کەرەشوانەیە، پێداویستیەکانی خواردن و خواردنەوە تێ دەکرا وەکوو: (مەتارەی ئاو و کتلی و قۆریەی چایە و تورەگەی پڕ نوردووی نان و پیاز و هێلکە و تەماتە و بەگوێرەی ڕسقی شوانە یان گاوانەکە)، شوانەکان زۆرتر ماندوو دەبوون بە دوای مەڕومالاتەکان دەکەوتن ئەو هەرد و ئەو کێو و زورگانەیان دەکرد بە سواری پشتی کەرەشوانەکانیان دەسوڕانەوە و گەنج و بێ ژن و مالێش بوون ناوە ناوە دەچوونە گژیان و خۆیان پێیان خالی دەکردەوە، ئیتر کورد زاراوەی کەرگێی هێنایە سەرزاران بە هەندێک کەس دەوترا: (کەرگێ)، پیاوێک لە ئاواییەکی کوردستان دوو کوڕیشکەی هەبوو زۆریان حەز لە ژنهێنان بوو، باوکەکەش بۆی نەدەسوڕا ژنیان بۆ بهێنێت و مەڕومالاتەکەشی بێ شوان بمێنێتەوە، ڕۆژێک دەچێتە مەیدانی نێرەکەرانی حاجیاوە دوو جاشولکەی ماکەریان بۆ دەکڕێت و هەر یەکەی بەناوی یەکێکیانی دەکات و بۆ ماوەیەکی زۆر داوای ژنهێنانیان لە باوکی نەکرد، دەوترێت: گاوان بێ ئیشترە و پشووی زۆرترە چونکە چێڵ و مانگا زۆر ناگەڕێن وەکو بزن و مەڕان، بۆیە زووتر دەچێتە گژ جاشکەکەی ئەوەش وایکردووە جاشکەکە بێزا بێت و لەبەر دەستی ڕابکات، ئەگەر کەسێک زوو واز لەکارەکەی بهێنێت و تەواوی نەکات دەوترێت: دەرێی جاشکی دەست گاڕانییە، هەر ڕادەکات، هەموو ئەمانە بۆ شوانکارە و گاوانان بووە بە ئیدیۆم و چونکە حەقە شوانی و گاوانی کەمە بۆیە وتراوە: قازانجی شوانی مارکەر گاینە.

٩٨٤-قاوتی بەر با، کای بەر شەنە:-

قاوت یان قاو یان قاویت پوشی سوکەڵەیە با بە شنەیەک بە ئارەزووی خۆی دەیگێڕێت و دەیسوڕێنێتەوە، لێرە بۆ ئەولا و لەوێشەوە بۆ شوێنێکی تری دەبات، کا کە کوتراوی قەسەری گەنم و جۆیە لەسەر خەرمان چ بە گێرە چ بە ئامێری کاکوت ئامادەکراوە، هاوشێوەی قاو و قاویتە، وردیلەی قەسەر و لاسکی گەنمە ئەویش بە یەک جولان و بەیەک شەماڵی دەجولێت، خۆ ئەگەر ڕەشەبا بێت ئەوا هیچ کایەک بۆ خاوەن خەرمان پاشەکەوت نابێت، کاودان بە ئامێری شەنە لەیەکدی جیادەکرێنەوە، جوتیار و سەپان کە شەنەبای خۆی کرد ئەوا کایەکە زۆر بە ئاسانی لە دانەوێڵەکە جیادەبێتەوە، ئەوە لایەنی ڕاستەقینەی قاوت و کایەکەیە، وەکو ئیدیۆمیش بەکاردەهێنرێت بۆ دوو شتی نەگونجاو و لەیەکترییەوە دوور و بەیەکەوە هەڵنەکەن، واتە با و قاویت، با و کا بۆیە وتراوە: قاوتی بەر با و کای بەر شەنە.

٩٨٥-قشقەڕە بە خۆڕایی پشتی گامێشی ناخورێنێ:-

قشقەڕە باڵندەیەکە، مرۆڤ زۆر ناوی بۆ داناوە: (قەلانچە و قەلەباجکە، قەلە بەڵەکە، قەلەڕەشکە، قەلە سابوونە)، بەهۆی ئەوەی ڕەنگی ڕەش و سپییە بۆیە(قەلە بەڵەکە)م پێ لە ناوەکانی تر خۆشترە، ئینجا ئەو قەلە بەڵەکە سوود گۆڕکێ لەگەڵ گامێش دەکات، خۆی دوو کار بۆ گامێشەکە دەکات یەکەم هەڵدەستێت بە خاوێنکردنەوەی گامێشەکە لە زیندەوەرە زیانبەخش و مشەخۆرەکان، دووەمیش گامێشەکە ئاگادار دەکاتەوە لەنزیکبوونەوەی ئاژەڵە دڕندەکان، لە بەرامبەریشدا گامێشەکەش دوو سوود و کەڵەک دەبەخشێتە قەلەباچکەکە(قشقەڕەکە) ئەوانیش: سەرچاوەی بژێوی و خۆراکن بۆ قەلەباچکەکە و هەروەها دەیپارێزێت لە دوژمنەکانی، ئەو ڕێکەوتن و هاوسەنگییە سروشتییە، مرۆڤ کردویەتی بەو ئیدیۆمە جوانە وەک ئامۆژگاری و ڕێنوێنی و هۆشیاری پێمان دەڵێت هەموو کارێک کە دەکرێت ئامانج و مەبەستێکی لەپشتە و کەس لە بەلاش کار بۆ کەس ناکات و ژیان و کار و کاردانەوەیە، ئەرک و مافە، بۆیە وتویەتی: قشقەڕە بە خۆڕایی، پشتی گامێشی ناخورێنێ.

٩٨٦-قالۆچەش لە چاوی دایکییەوە شیرینە:-

قالۆچە، قۆلانچە و قالۆنچەشی پێ دەوترێت، یەکێکە لە مێروە سوود بەخشەکان بۆ بەرووبومە کشتوکاڵیەکان، بەڵام ڕەنگ و شێوەی زۆر ناشیرینە، لە کاتی ترس بۆ دوژمنەکانی بۆنێکی ناخۆشیش فڕێ دەدات، ئەوانەی بەریەککەوتنیان لەگەڵیدا هەبوو بێت، بەتایبەت کاتێک دەستیان لێداوە و بۆ لوتیان بردووە، هەستیان بەو بۆنە کردووە، شێوەی قالۆنچەش بە زرێپۆش دەچێت و ڕەنگێکی ڕەشی تۆخی هەیە، دڵی مرۆڤ ناکاتەوە وەکوو مێروەکانی پەپوولە و خاڵخاڵۆکە و کۆپتەر و ئاو ڕۆشنکەرە، بۆیە ناشیرینیەکەی کراوە بە ئیدیۆم وەکوو چۆن دڕکی ژوژک کراوە بە هێمای نەرمی بۆ دایکەکەیی و کراوە بە ئیدیۆم و وتراوە: ژوژک دەڵێت: بێچووی من لە هەموو بێچوویەک نەرمترە، بەهەمان شێوەش وتراوە: قالۆچەش لە چاوی دایکیەوە شیرینە، واتە هەموو دایکێک بێچوەکەی خۆی خۆش دەوێت و پێی وایە لە منداڵی هەموو خەڵک جوانترە.

٩٨٧- قانتر نازێ، خوێ شین نابێ:-

قانتر، قاتر و ئێستریشی پێ دەڵێن، ئاژەڵێکی دوو ڕەگە لە ئەنجامی پەڕینی نێرەکەر لە ماین دەکەوێتەوە، یەکێکە لە ئاژەڵە نەزۆکەکان و وەچە ناخاتەوە، بەڵام بۆ باربردن لە نێرەکەر و ئەسپ بەکێشترە بەتایبەت لەناوچە شاخاوییەکان، جگە لێرە لە زۆر شوێنیتریش ناوی خزێنراوەتە نێو ئیدیۆمەوە وەکوو: (کەر بچێتە بەغدا نابێتە ئێستر، لە ئێستریان پرسی باوکت کێیە؟ وتی: خاڵم ئەسپە، ئێسترە ماچە، ئێستری چەموش، ئێستری بالانی و...تاد)، نەزۆکی ئێستر وەک ڕووە ڕاستەقینەی ئیدیۆمەکە بەراورد کراوە بە کانزای(خوێ) نە ئێستر وەچە دەخاتەوە نە خوێ شین و دەڕوێت، ئەو دوو شتە لەگەڵ یەکدا لەو ئیدیۆمەدا بەکارهاتوون بۆ شتێک کە ڕوودانیان ئەستەم بێت یان بۆ جەخت کردنەوە لە کارێک یان شتێک کە یەکجار بگوترێت هاوشێوەی ئەوەی وتراوە: یەکجار دەوترێت بەفر ساردە.

٩٨٨-قەبرم دەمی بە تاڵە:-

قەبر و گۆڕ ڕووبەرێکی بچووکە دوومەتر و گەزێکە، لە وڵاتی کوردەواریدا دوا مەنزل و شوێنە ئەگەر مرۆڤ (قیسمەت)ی بێت، دوای مردنی تێیدا بە خاک دەسپێردرێت و دەنێژرێت، ئەوانەی لە مردن ناترسێن کفن و گۆڕ بۆ خۆیان ئامادە دەکەن بەر لەوەی بمرن چ بە هۆی بیروباوەڕییانەوە بێت یان بە هۆی بوێری و ئازایەتیانەوە بێت، ئەو گۆڕانەی ئامادەکراون دەمیان واڵا و کراوەیە، ئەو حاڵەتە

بووە بە ئیدیۆم و کەسێکی پاک و بێگەرد و بێ باک و بێ ترس بۆ بێمنەتی و نەسڵەمینەوە لە زوڵم و ستەمی دەسەڵاتداران دەڵێت: قەبرم دەمی بەتاڵە واتە مردن هەر یەکجارە و ئەو لینگە فڕتییەی ناوێت یان مردن مردنە لینگ بزافتن چییە؟.

٩٨٩-قوون بە کوریکە:-

لە وراتی کۆیە دەوترێت: قوون بە کوریکە، تەرۆزی و ئاروو(خەیار) بە بچووکی زۆر ناسکن، گوڵەکەیان بە کۆتاییەکەیەوە هەر دەمێنێت بەو گوڵە دەوترێت: (کوریکە) و لە سلێمانیش پێی دەوترێت: گوڵ بەدەم، ئەو جۆرە تەرۆزییە و ناسکە چەمیلەیە هەر بەلێو دەخورێت، ئەوە بووە بە ئیدیۆم و لە وراتی کۆیە ئەگەر پیاوێک، کیژێکی منداڵکارە و جوانکیلە و ناسکۆڵە و تازە پێ گەیشتوو بخوازێت، بە تەوس و پەرۆشی و سەرسوڕمانەوە پێی دەوترێت: فڵانە کەس قوون بە کوریکەی خواستووە.

٩٩٠-قۆڕەی قوونی دێ:-

لەدەوروبەری شاری(هەولێر) ئەو ئیدیۆمە زۆرباوە و لەسەر زارانە، قۆڕە: دەنگ و نەخۆشیەکی ڕەشەوڵاخە، مرۆڤیش ئەگەر دووچاری غازات بوو بێت یان سکچوون یان هەر نەخۆشیەک لە هەناو، یان تێروپڕیش بێت سکی ئەو قۆڕە قۆڕەی درووست دەکات، کە دەنگێکی جاڕس و بێزارکەر و شەرمەندەیە، هەندێجار هاوشێوەی با و تڕی دەرچەی کۆمە دەنگەکەی، ئەوە حاڵەتە بووە بە ئیدیۆم و بەکەسێکی بەتەمەن و لەڕ و لاواز و بێ توانا و کزۆڵ کە گۆشتی سمت و کەفەڵ و ڕانەکانی داهاتبێ و لەرە لەری بێت و قوونی شۆڕ کردبێتەوە و کەڵکی مەیدان گرتنی لە زۆر بوار نەمابێت و قسەی گەورەش بکات بەتەوس و سوک سەیرکردنەوە پێی دەوترێت: قۆڕەی قوونی دێ.

٩٩١-قوونێک ئەو بیگێ، بە ئاوی چەغەتووی پاک نابێتەوە :-

وتراویشە: قوونێک ئەو بیگێ، مووی لێ نایەتەوە، ئاوی چەغەتوو، لقە ڕووبارێکی سەرەکییە کە لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان ئاوەکەی دەچووە ناو دەریاچەی(ورمێ)، لە کۆندا ئاوێکی زۆری هەبووە، وەکوو ئاوی ڕووباری(سیروان و زێی بچووک و ئاراس) بووە، ئینجا لێرەدا بۆ پاککردنەوەی شوێنێک بەکارهاتووە کە کەسێکی بە دڕەفتار ئەنجامی دابێت، هاوشێوەی ئەو ئیدیۆمەش هەیە کورد وتویەتی: (کەرێ بگێ سەقەتی دەکات)، یان وەکوو

گوزارشتی پیسی و بەدی بۆ بەراوردکردنی وتراوە: فڵانە کەس لە چاو ئەو بە حەوت ئاوان شوراوەتەوە، کردەوەی چەپەڵی هەندێک کەس و بەیدومی و دەست ڕەشی و بێ خێریەکەی بووە بە ئیدیۆم و بە تەوس و گاڵتە و ڕک و کینەوە دەوترێت: قوونێک ئەو بیگێ، بە ئاوی چەغەتوو پاک نابێتەوە.

٩٩٢-قەیسەری لە ئیدیۆمی کوردەواریدا:-

قەیسەری: کۆمەڵێک دوکان کە یەک تاق بۆ سەربانیان هەبێت، بەڵام چەند دەرگایەکی بۆ چوونە دەرەوە و ناوەوەی هەیە، لە سەدەی نۆزدەیەم لە زۆربەی شارەکانی کوردستاندا ئەو قەیسەرییانە هەبوون، زۆربەیان لەلایەن کەسی دەستڕۆیشتوو، درووست دەکران وەکو: قەیسەری چەلەبیەکانی شاری هەولێر، قەیسەری نەقیبی شاری سلێمانی، قەیسەری حاجی بەکراغای حەوێزی کۆیە، قەیسەری کفری، ئەو دوکانانە سەری هار و ماری لێ دەست دەکەوت، بازاڕێکی گەورەی هەمەجۆر بوو لە خۆراکە وشکە و بەهارات و بەقاڵی و بەزاز و قەساب و زێڕینگەر و ئاسنگەر و نەجاڕ و مسگەری و دەباغچی و چایخانە و هەلاج و پەتۆ فرۆش و بەرگدروو و ...تاد، ئەو پڕ بایەخییەی وایکردووە، ببێتە بنەمای درووستبوونی ئیدیۆمی کوردی وەکوو: کونە مشکی لێ بووە بە قەیسەری، لە کاتی ڕاوەدوونانی کەسێک، ئەو کەسەش زۆر بترسێت و خۆی حەشار بدات لە شوێنێکی بچووکی تەنگەبەر، لە کوردەواریدا بەتەوسەوە پێی وتراوە: هێندە ترساوە: (کونە مشکی لێ بووە بە قەیسەری)، هەر هەمان ئیدیۆم وەکو جلوبەرگ لە هەندێ ناوچەدا وەردەگێڕدرێتەوە و دەوترێت: قەیسەری لێ بووە بە کونە مشک، ئەمەش هەر لە ترسانە، ئەو بازاڕە گەورە و فراوانەی لێ وێکهاتۆتەوە و بەرچاوی تاریک بووە و وا هەست دەکات لە کونە مشکێکە لە بەر دڵ توندی و ترس و گرفتێکەوە کە بۆی دروستبووە یان بۆی دروستکراوە، هەروەها شاعیری کورد لە دەقە هۆنراوەکانیاندا بەکاریانهێناوە نمونەی وەک فایەق بێکەس کە فەرمویەتی: زەڕەیەک خاکی وەتەن نادەم بە قەسری قەیسەری، جۆگەلە و کانی وەکوو کەوسەر هەوای وەک جەننەتە، هەڵبەت ئەو قەیسەریانەش لە کۆشک و تەلاری قەیسەری ڕۆمەکانەوە هاتووە، کورد بە کەسانی خۆپەرست و هەڵپەرست کە بۆ شتی بچوک و دەسکەوتێکی کەم کاری نابەجێی وەک کەری دێزە و خۆفرۆشی و کاولکاری دەکەن وتویەتی: بۆ دەسماڵێک قەیسەریەک ئاگر دەدات، هەر لە کوردیپێدیادا دوو شوێنی کوردستان ناویانهاتووە وەکو ئیدیۆم دێتە گۆ بەڵام ناوچە و گوندن

ئەوانیش: دەرە قەیسەرییە و کونەبای قەیسەریان.

٩٩٣-قاز لە ئیدیۆمی کوردەواریدا:-

قاز، مەلێکی مل درێژی گەورەی دەندوک و پێ پانە، وشکاوەکییە، لە ئاو و وشکانیدا هەڵدەکات، لە مراوی گەورەترە، پەلەوەرێکی ماڵییە و کێویشی هەیە، زۆر هەستیارە بۆ پاسەوانیش دەبێت، لە کۆنەوە مرۆڤ ناسیویەتی و ئاشنای بووە و بەخێویکردووە، لە کوردەواریشدا چەندین ئیدیۆمی لەسەر وتراوە، وەک دەڵێی ڕۆنی قازیان لێداوە بە شێوەیەکی تریش دەوترێت: ڕۆنی سەگی لە قەلب درایە، پەلەوەری قاز یەکێکە لە خۆراکە پایزییەکانی کورد، لەگەڵ هاتنی سەرماوەرز زیاتر دەخورێت و خۆراکێکی بە تام و بەلەزەتە، بە فرۆجاوی و ئاوی خۆییەوە دەکرێتە مەرەگە و زیاتر لەگەڵ پڵاوی قەرەخەرمان و ساوار، کەیبانوەکان لێی دەنێن، قاز چەورییەکی زۆری هەیە، لە کاتی خواردندا بە تەواوەتی هەست بەو چەورییە زۆرەی دەکرێت، ڕۆن لە پێست و شان و باڵ بدرێت ئەوا جموجۆڵ و بزاوتی مرۆڤ خۆش دەکات، ئەوە بووە بە ئیدیۆم و بۆ کەسێک بەکاردەهێنرێت کە بە شتێک یان بە کەسێک زۆر خۆشحاڵ بێت دەوترێت: ڕۆن قازیان لێداوە، خاسیەتەکانی قاز زیاتر وایکردووە کە نمونە بە قاز بهێنرێتەوە، بۆ نمونە کاتێک قازێکی پێ پان و مل درێژ بێ گوێدانە هیچ شتێک مل دەنێت و دەڕوات بەڕێوە، هەست بەو شتانەی دەوروبەری ناکات، کە هەنگاو بنێت و زیان نەگەیەنێت بە خۆیی و دەوروبەری، ئەوە کراوە بە ئیدیۆم و بە کەسێکی نەفام و هیچ نەزان کە بۆ یەکەمجار چوبێتە شوێنێک دەوترێت: قازە، واتە: تازەیە و هیچ نازانێت، ئەوە بۆ خوێندکارانی قۆناغی یەکەمی زانکۆ تا ئەمڕۆش پەیڕەو دەکرێت، بە خوێندکارانی قۆناغی یەکەم دەوترێت: قاز.

هەروەها بە کەسێکی دەنگ گەورە و دەنگ بەرز دەوترێت، کە زۆر قسان بکات و مێشکی خەڵکی ببات و لە نزیکەوە گوێی خەڵکی کەڕ بکات بە تەوسەوە پێی دەوترێت پەکوف ئەو دەنگە چییە؟ دەڵێی گۆشت قازت خواردووە.

لە کوردەواریشدا بیروبۆچون وابووە و باو بووە، ئەگەر کەسێک گۆشتی قازی بخوات، دەنگی خۆش دەبێت، بۆیە هەر کاتێک کەسێک گۆشتی قازی بخواردایە بە گاڵتەوە دەیانگوت: یاڵڵا حەیرانەیەک یان گۆرانییەکمان بۆ بڵێ، چونکە گۆشت قازت خواردووە، هەروەها ئەگەر کەسێکیش دەنگی لە تێرییەوە بهاتبوایە دەیانگوت: گۆشت قازی خواردووە.

هەروەها بۆ جوانی کیژ و کاران، لار و لەنجە و گەردەن و پان و پۆڕی مەلی قاز

وەکوو ئیدیۆم بۆ جوانی و گەردەن کێلی لە دەق و تێکستی میللی و فۆلکلۆریدا هاتووە وەک:

قاز و قورینگ و مراوی

هەرسێکیان تەیری ئاوی

گۆشتیان دەخورێ بەخاوی

هەروەها بۆ گەردەن جوانی وتراوە:

ئۆی نازێ نازێ نازێ

ئۆی نازێ گەردەن قازێ

هەر بۆ زۆر قسەکردن و دەنگ گەورەیی بە گاڵتەوە دەوترێت:

چەنە بازی هەتیوو دەڵێی قازی.

٩٩٤- قونت دڕی:-

یەکسەر بە مانای(ئامانج) پێکانە، لە کوردەواریدا ئەگەر کەسێک لە دوورەوە بەدەر بکەوێت تا دەگاتە ناو گوند و ئاوابیەوە ئەوانەی لە بەربەرۆچک دانیشتوون هەریەکەی شتێک دەڵێت ئەوە فلانە کەسە ناوەڵڵا فلانە کەسە ئینجا ئەوەی بە تەواوەتی بزانێت ئەو کەسەی دێتە ناو گوندی لە دوورەوە کێیە ئەوا یەکسەر ئامادەبوان دەڵێن (قونت دڕی) واتە زانیت کێیە و ئامانجت پێکای.

٩٩٥- قسە یان لە شێتی یان لە منداری:-

شێت، هەندێ کەس پێیان وایە ئەم وشەیە دەگەڕێتەوە بۆ لایەنگرانی پێغەمبەر(شیث، شیت) گوایە ئەمانە باری دەروونیان تێکچووە، چونکە باسی شتی نەبینراو و هەست پێ نەکراو دەکەن، ئەمە لە لایەک لە لایەکیتریشەوە شێت هەموو ئەوانەی چ لە زگماکەوە یان بەهۆی بارێکی لە ناکاو و نەخوازراوەوە تووش بوون، باری دەروونیان تێک دەچێت، ئینجا شێت و منداڵ هیچ لێکدانەوەیەکیان نییە و دڵ و دەروونیان پاکە و دوورە لە گەرد و ڕق و کینە و ئەوەی ببینن و گوێیان لێ بێت و بەزاریان دابێت بێ وورد بوونەوە یەکسەر دەیگێڕنەوە و باسی دەکەن زۆربەی ئەو قسانەی ئەوانیش دەیکەن ڕاست و درووستن و بێ درۆ دەردەچن بۆیە لە کوردەواریدا دەوترێت: (قسە یان لە شێتی یان لە منداری) واتە قسە و گوفتاری ئەو دووانە سەد دەرسەد تەواوە و ڕاستن.

٩٩٦- قون قەڕەپوول:-

قەرە وشەیەکی تورکییە واتا(ڕەش) پوول، پارە، یان فلسە، واتە فلسی ڕەش یان

پارەی ڕەش، کەماڵ گرویسی لە ساڵی ٢٠٠٩دا لە بەغدایێ بووە، دەنوسێت زۆر گەرم بوو(کارم ببووە ئاو کڕین، ئاوفرۆش هەبوون گۆزەیەکیان بە بەرسینگی خۆیانەوە هەڵاوەسیبوو، شتێکی وردیی زەردیان تێکردبوو، لیوانی بە چەند فلسان بوو، نەمدەزانی، مستێکم قەڕەپووڵ لە لاوێچم دەکرد و لە پێش کابرای ئاو یان شەربەت فرۆشم ڕادەگرت و ئەویش مافی خۆی هەڵدەگرت، بیروبۆچونێکیتریشم بیستووە پێی وایە(قەڕەپووڵ) کێشانەیەکە لە چارەگە کیلۆیەک کەمترە، هەموو ئەو ڕوونکردنەوەیە بۆ ئەوەیە ڕووی ڕاستەقینەی ئیدیۆمەکە بزانین، لایەنی دووەم مەبەستی ئیدیۆمەکە ئەوەیە پیاوێکی قوون پوچ و قرغ و چروک و شۆڕ و لەڕ و گەڕ و لاوازە بە تەوسەوە پێی دەوترێت:(قوون قەڕەپووڵ).

٩٩٧- قسە خۆشی عەمەل سەگ:-

قسەخۆش بۆ کەسێک بەکاردەهێنرێت کە گوفتاری شیرین و بەخەندە و نەرم و نیان بێت لە ئاخاوتن، عەمەل لە بری (کردار) لە زمانی عەرەبی هاوردەمانکردووە، سەگیش لە ناو کوردان لەبەر ئەوەی زۆربەمان موسڵمانین و لە ئاینەکەش بە گڵاو هەژمارکراوە، بۆیە دەقمان پێوەگرتووە کە کاری خراپی بدەینە پاڵی، هاوشێوەی ئەو ئیدیۆمە بۆ خاسیەتی خراپ دراوە بە پیاوێکی بە تەمەنی بێ ناموس پێی وتراوە: پیرە سەی عەمەل گوجیلانی، لەو ئیدیۆمەش ئەو مرۆڤەی لە ڕواڵەت و لە ڕوودا قسەخۆش بێت و لە هەناویشدا کەسێکی هەناو ڕەش و دڵکرمی بێت و کاری باش بەرامبەر کەس نەکات لە پاشەملەدا دەوترێت: قسەخۆشی عەمەل سەگ.

٩٩٨- قورە کێخوایە:-

لە دەشتی هەولێر و وراتی کۆیە دەوترێت: قورە کێخوایە، کە لە کوڵەبنە یان قوڵەبنەوە هاتووە بە مانای کەسی خڕپڵە و تێکچەقیوو و کورتە باڵا دێت، قوڵەش بە گیانداری کلک کورت دەوترێت، زۆرجاران کەسێکی گزگڵی کورتیلەی بودەڵە ئەو خاسیەتەی دەدرێتە پاڵ و بەگاڵتەوە پێی وتراوە: قورە کێخوایە، بەڵام ئەو گوندانەی کە ژمارەی خێزانەکانی کەم بێت و شێوەی کوێرەدێ بێت، خاوەندارێتی زەوی و زاریشی کەم بوو، کێخوایەتیەکەشی هێندە گەورە نییە و هاوشێوەی کوێرەدێ و ئاوەدانیەکە کێخواکەشی پلەوپایەی کەم دەبێت و بە بێ نمودی و کەم سەیرکردنی دەوترێت: قورە کێخوایە.

پیتی (ك)

٩٩٩- کوچک لە ئاگر گەرمترە:-

کوچک، لە کوچکە بەردەوە هاتووە، جوتیار و وەرزێر و شوانکاری کورد، کاتێک چایەکی دەنایە سەر ئاگر سێ بەردۆچکەی دەهێنا و سێ کوچکەیەکی سروشتی لەنێوان ئەو سێ بەردە درووست دەکرد، سێکوچکەی ئاسنیش کە ئاسنگەران درووستیان کردووە هەر لەو سێ کوچکە بەردەوە درووستکراوە و ناوەکەشی لەمەوە هاتووە، ئینجا دار و پوش و پەڵاشی دەخستە نێوانیەوە و ئاگرێکی تێ بەردەدا و چایەکەی دەخستە سەر ئاگرەکە، ئەو کوچکە بەردانە هێندە گەرم دەبوون ئەگەر دەستت بەریان بکەوتایە وەک ئاگرەکە دەستیان دەسوتاندنی، ئەمە بووە بە ئیدیۆم و درکە لەناو کوردان، ئەگەر ڕاستەوخۆ کارێک یان هەڵوێستێک یان خۆشی شادی و ناخۆشی و پرسەیەک پەیوەندی بە یەکێکەوە نەبێت و لە خاوەنەکەی زیاتر کاریگەر بێت دەوترێت: (کوچک لە ئاگر گەرمترە).

١٠٠٠- کای کۆن بە با مەکە:-

وتراویشە: کای کۆن بە با دەکات، دوای گردە گێرە و سوڕانەوەی جەنجەڕ و کوتانی خەرمان، ئینجا شەن و کەوکردنی بە کزە با و بای شەماڵەوە، تا بە تەواوەتی کاودان لە یەکتری جیادەبێتەوە، کایەکە لەلایەک و (دانەکە، دانەوێڵەکە) لەلایەکیترەوە دەبێتە(ڕەوسە)، ئینجا ئەگەر کایەکە هەزار جاریتر بە با بکەیت یەک دەنکە گەنم یان دانەوێڵەی تێدا نییە و بێ سوود و بێ کەڵکە، کەواتە کای کۆن نە دەنکە دانەوێڵەی تێدایە سەرباریش تۆزێکی زۆری تێدایە کە گەروو دەگرێت و هەستیاری زۆری پێوەیە، کەواتە کورد کردویەتی بە ئیدیۆم و بۆ کارێک جگە لەوەی سودی نییە ئەنجامی بدەیت هەندێجار زیانیشی بەدواوەیە، بۆیە کورد بەو جۆرەکارانە دەڵێت: (کای کۆن بە با مەکە) چونکە هیچ سودێکیان نییە و بگرە زیانبەخشیشە.

١٠٠١- کەس لە سکی دایکیەوە، شت فێر نەبووە:-

ژیان قوتابخانەیە و پرۆسەی فێربوون لە ژیانەوە سەرچاوەی گرتووە، دوای چاو هەڵێنان، پرۆسەی وەرگرتن و فێربوون دەست پێ دەکات و بە تاقیکردنەوە و کارکردن و بەردەوامی و دووبارە بوونەوەی شتەکان و هەڵوێست وەرگرتن لە سەرما و گەرما، کۆمەڵێک شتی نوێ و تازە فێردەبین و ئەگەریش یەکەمجار بێت کارێک بکەین هەڵەش بکەین ئاساییە، چونکە کەس لە سکی دایکیەوە هیچ فێر نەبووە بەڵکو بە کردارەکی و پرسیارکردن و ئەنجامدان، مرۆڤ کۆمەڵێک شت فێر دەبێت کە هەرگیز لە سکی دایکیەوە نەیبینیوون و نەیبیستووە و ئەنجامیشی نەداوە.

١٠٠٢-کەر لە کوێ کەوتووە و کوندە لە کوێ دڕاوە؟:-

شێواندنی حەقیقەت، یان ڕاست و درووستی هەر(کارێک، بابەتێک، هەڵوێستێک، ئاخاوتن و گێڕانەوە،

شێواندنی حەقیقەت و دۆزینەوەی) بە نمونە تۆمەت و گوناح دانە پاڵ کەسێک و لە چەند ڕۆژی ئایندە دەردەکەوێت ئەوەی تۆمەتەکەی دراوەتە پاڵ بێ بەرییە لەو کارە و ئەوەی جێگەی متمانە بووە کارەکەی بەسەر ساغ بۆتەوە ئینجا لەناو کوردان بە دەربڕینەوە دەوترێت: (کەر لە کوێ کەوتووە و کوندە لە کوێ دڕاوە؟)، واتە ئەوەی مەزەندەمان بۆ دەبرد وا دەرنەچوو سەیرکەن ئەوەی هەرگیز بیرمان بۆی ناچوو ئەو ئەنجامی داوە، یان گێڕانەوەی چیرۆکێک یان ڕووداوێک بە ناڕوونی و شێواوی دوای دەرکەوتنی ڕاستیەکان دەوترێت: (کەر لە کوێ کەوتووە و کوندە لە کوێ دڕاوە؟).

١٠٠٣-کلکی لە سەگ کەمترە:-

سەگ ئەو ئاژەڵەیە کە لە دێر زەمانەوە بەر لە زایین لەگەڵ مرۆڤداماڵی بووە و هاوەڵ و هاوڕێ و پاسەوانی مرۆڤی کردووە، بۆیە دەبینین لە زۆربەی کۆمەڵگاکانی سەر زەوی ئیدیۆم لەسەر ئەو ئاژەڵە یەکجار زۆرە، لەناو کوردان هەر بەلایەنی نەرێنیەوە باسی سەگ کراوە وەکوو: (سەی نان بدە، سپڵەی نان مەدە و سەش بە ژنان ناوەڕێت، سەگی لە سەگە، دەڵێی سەگی هاوشارە، سەگی هەڵەوەڕە، سەگی هار تەمەنی چل ڕۆژە، سەگی پێ سوتاوە، بەخوا سەیە...تاد)، جگە لەمە ناوی سەگ لە زۆربەی جنێوەکانی مرۆڤ ناوی بە خراپە دەهێنرێت و

وتراوە: سەگی سەگباب، سەگباب، سەی لەسە)، لێرەدا لەو ئیدیۆمەش بە کەسێکی زۆر شـەیتان و زیـرەک و خۆگـونجێن و بـەزارودوو، یـان ئەوانـەی خۆیـان دەدزنـەوە و خۆیـان دەربـاز دەکـەن لـە کاروبـار و کـلاوات و فـرت و فێڵـی جۆراوجۆریش بۆ ئەو ڕەفتارەیان دەدۆزنەوە بە گاڵتەوە پێیان دەوترێت: کلکی لە سەگ کەمترە.

١٠٠٤- کرم لە گوێزی ساغ دەردێنێ:-

وتراوە دەڵێی: (گوێزی ساغە) گوێز ئەگەر نەخۆشی لێی نەدات زۆر پتەوە و سفت و سۆڵە و جێگەی سەرنج و سەیرکردنە، بە پێچەوانەشەوە ئەگەر نەخۆشی تێ بکەوێت زوو دەڕزێت و تێکدەشکێت و کرم لێی دەدات، کەسێک زۆر زیرەک و شارەزا و وورد و لەبلەبان بێت، دەبێتە جێگەی متمانە و دەوترێت فلانە کەس زۆر بەتوانا و دانایە ئەگەر بیەوێت: (کرم لەگوێزی ساغ دەردێنێ).

١٠٠٥- کیریان کردە بەلەچەک:-

بەلەچەک، وشکردنەوەی بەرووبوومەکانی هاوینەی وەکوو: (هەنجیر و بامیە و تەماتە و باینجان)ە، لە بەرخۆرەتاو و قرچەی گەرمای مانگی(تەمموز و ئاب)دا، تا هـەتاوگاز دەبێـت و وشـک و برینـگ دەبێـت، ئینجـا هەڵـدەگیرێت و دەخرێتـە تورەگەوە بۆ ئەوەی زستانان لە کاتی نەبوونی ئەو بەرووبوومانە بکرێتە چێشت و ژەمـە خۆراکـەکانی پـێ دابـین بکرێـت، لێـرەدا بەلەچـەک خـوازراوە بـۆ(کێر)ی مرۆڤ، ئەگەر مرۆڤ ئەو دەعبایەی بمرێت دەبێتە بەلەچـەک و هەندێکجاریش بە ناحـەزی و بەکـەم سـەیرکردن بـۆ کـوژران و نـەمانی یـەکێک دەوترێـت: (کێریـان کردە بە لەچەک) حەیاتی ڕەشیان لێ بڕی.

١٠٠٦- کەوا سووری بەر لەشکر:-

کـەوا سـوور ئـەو کەسـانە بـوون کـە کـورد بـوون و بـۆ سـوپای داگیرکـەری عوسمانی دەبوونە(چاوساغ و پێناو)ی داگیرکەران، بۆ چۆڕێک شاباش و نەرمـە دەسـت لەپشـتدان و ئافـەرینێ و بۆگـە و چڵکـاوخۆری و کاسەلێسـی، دەبوونـە مەسینە هەڵگری کڵاوسـوورەکانی عوسـمانی و بسـت بەبسـت و هـەرد بەهـەرد و بن بەرد بە بن بەرد بە دوای شۆڕشگێڕان و هەڵگرانی ئاڵای شۆڕشـی کوردەوە بـوون لـە خـاکی کوردسـتان، ئـەو ئیدیۆمـە زیـاتر لـە باشـوری کوردسـتان بـە کاردەهێنرێـت لـە ناوەڕاسـتی سـەدەی نۆزدەیەمـەوە تـا ئەمڕۆشـی لەگـەڵ بێـت

بەکاردەهێنرێت بۆ کەسانێک کە خیانەت لە بزوتنەوەی ڕزگاریخوازی کورد دەکەن و دەبنە جاش و خۆفرۆشی داگیرکەران هەر پێیان دەوترێت: (کەوا سووری بەر لەشکر).

١٠٠٧- کەس ناچتە قەبری کەس:-

لەکۆمەڵی ئاینیدا گۆڕ(قەبر) جێگەی سزا و پاداشتە یان دەبێتە باخچەیەکی بەهەشت یانیش دەبێتە چاڵێکی دۆزەخ، بۆیە ترس و تۆقین لە گۆڕ لەو بیروباوەڕانەدا یەکجار زۆرە و بووە بە وێردی سەر زمانی منداڵانیش لە یاریەکاندا دەیڵێنەوە: (حۆحانێ بلی بلی، پێکەوە بچینە قەبری، قەبری تەنگ و تارە، پڕ لە مشک و مارە، مشک و مار عەزیایە، خۆی لە ڕمپێ دایە)، ئەو ترس و تۆقینە لە قەبر کراوە بە ئیدیۆم زۆرجاران کەسێک نیگەرانی هەڵسوکەوتی کەسێکە کە لەخوای یاخییە یان کارێکی ناڕێکی ئەنجام داوە و دەست دەکاتە ناوهێنانی و قسەی لەسەر دەکات، بۆ ڕەواندنەوەی ئەو نیگەرانییە بە ئامۆژگاری و ڕێنماییەوە پێی دەوترێت کورە برام واز لەو قسانە بینە: (کەس ناچتە قەبری کەس) واتە هەر کەسە و کاروکردەوەی خۆی تەواوە و کاری کەس لەسەر کەس ئەژمار ناکرێت و هەر یەکەمان دەچینە قەبری خۆمان.

١٠٠٨- کێچ بە گا دەفرۆشێت:-

کێچ زیندەوەرێکی بچووکی باڵداری مشەخۆرە، هاوشێوەی(ئەسپێ)یە، دەچێتە نێو کەوڵ و جلوبەرگ و دەچێتە سەر لەشی مرۆڤەوە، زۆر خراپ بە مرۆڤەوە دەدات و هەستیاری درووست دەکات، ناویشیان لە دوای یەک دێت: (وەختە کێچ و ئەسپێ بمان خوات) لە ئیدیۆمدا بەکارهاتووە وەکوو: (لە کێچی ڕوونێ دەگرێت، دەڵێی کێچ چوتە کەوڵت)، گاش نێرینەی مانگایە و زەبەلاح و گەورەیە، ئەویش لە کۆمەڵێک ئیدیۆمدا بەکارهاتووە: (مێشێک دەکاتە گامێشێک، گای بە گونان دەناسێت، گایەک و نانەکی پێ وەکو یەکە...تاد) لە ئیدیۆمی: (کێچ بە گا دەفرۆشێت) دا، واتە کەسێکی لەبلەبان و زۆرزان و زیرەک و حەوت گیرفان و چەرچی و چێوار و مامەڵەچیەکی عەیارە هەندە شارەزایە دەتوانێت ئەو(کێچ)ە بچووکە زیانبەخشە بە(گا) بفرۆشێت.

١٠٠٩- کامی کردیە:-

لە کوردەواریدا کە مەلاشووی گوێدرێژ دەئاوسێ و لیکی بەدەمی دا دێتە

خوارەوە زۆر تامەزۆری خۆراک بەتایبەتی (جۆ) دەکات، دەوترێت ئەو گوێدرێژە بۆ ئەو جۆیە کامی کردووە، ئینجا ئەوە بووە بە ئیدیۆم و بەکەسێک دەوترێت کە زۆر تامەزرۆی شتێک یان خواردنێک یان ئەنجامدانی کارێک یان دڵی بچێت بۆ یەکێک، بە تەوسەوە دەوترێت: (کامی کردیە).

١٠١٠-کاسبی وەکوو جەمی گورگییە:-

گورگ ئەو ئاژەڵەی کورد لە زۆرترین ئیدیۆمدا بەکاریهێناوە وەکوو: (دەڵێی گورگە، گورگان خواردوو، دەڵێی گورگی کوشتووە، گورگی کەرخۆریش هەیە، گورگە و لەپێستی مەڕدایە، لەگەڵ گورگ گۆشتی دەخوات و لەگەڵ مەڕ شینی دەکات، گورگانی و...تاد، لێرەدا باس لە گورگ و ژەمەخۆراک و کاسبی کراوە، گورگ گەڕۆکە کە توشی ڕانە مەڕ هات ژەمی خۆی دەست دەکەوێت، گورگ گیاندارێکە دەرکەوتنی شێوەی دڵۆپەیە لەپڕێکدا دەردەکەوێت و ژەمەخۆراکی خۆشی دەست دەکەوێت ئەوە بووە بە ئیدیۆم و لە کوردەواریدا بۆ کاسبی و پەیدابوون و دەستکەوتنی ڕزق و ڕۆژوو وتراوە: کاسبی وەکوو جەمی گورگییە واتە ڕزق و ڕۆژوو ڕێکەوتێکی پەنهانە(غەیبە).

١٠١١-کورتانی بۆ دەجالی دەکات:-

دەجالی یەک چاو کورد، بە(تەجار) ناوی دەبات کە یەکێکە لە کاراکتەرەکانی کۆتایی دونیا و پەسلان لە ڕوانگەی ئاینی ئیسلامەوە، ئەو دەجاڵە فێڵباز و لە خشتە بەرەو لەسەر بنەمای درۆ و دەلەسە و کوشت و کوشتارەوە گەشە دەکات و لەشکرەکەی زۆرینەی لە ژنان پێکدێت، ئەو دەجاڵە کراوە بە ئیدیۆم و بە کەسێکی تەڵەکەباز و زیرەک و زۆر فێڵباز دەوترێت: (کورتانی بۆ دەجال دەکات).

١٠١٣- کەری شەریکی گورگ ئەیخوات:-

شەریک: هاوبەشی دوو کەس یان زیاتر بۆ موڵکایەتی و کار و بار و بەرهەمێنان و پرۆژە و سەرپەرشتیکردن و...تاد، ئەوانەی ئەزمونیان لەگەڵ شەریکایەتیدا هەیە زۆر بە سەرنج و تێبینیەوە دەڕواننە کاری هاوبەشی و کەمجار خۆیان لە کاری هاوبەشی و شەریکایەتی دەدەن، چونکە ئەو کارە تاقیکراوەتەوە جگە لە زیانی مادی، زیانی واتایی و مەعنەویشی تێدایە، چونکە مرۆڤەکان خزمایەتی و دۆستایەتیەکەشی لەسەر دادەنێن بە هۆی توڕەبوونەوە، بۆیە کورد لە مەترسی شەریکی وتویەتی: کەری شەریکی گورگ دەیخوات واتا

ئەو لەبەر ئەو، ئەم لەبەر ئەو هیچ کامێکیان ناچن بەلای کەرەکەوە، بۆیە کەرەکە لەنێوان هەردوو خاوەنەکەی گورگ دەیخوات، بۆیە کورد لە ئیدیۆمێکیتر قورستر باسی ئەو حاڵەتە دەکات و دەفەرموێت: ژنت شەریک بێت، ماڵت شەریک نەبێت، لە هەموو بوارەکاندا کار هاوبەشی و شەریکی بووە بە مایەی نیگەرانی و تورەبوون و زیان پێگەیاندن بۆیە لە زۆربەی ئیدیۆمەکاندا سەرکۆنەی کاری هاوبەشی و شەریکی لە ماڵ و پەز و پەلەوەر و کێڵگە و کشتوکاڵ و ئاژەڵداری بەرپەرچ درایتەوە و نەکراوە و حەزی پێ نەکراوە، چونکە لەبەر یەکتری کارەکە فەرامۆش دەکرێت بۆیە وەکوو ئامۆژگاری و ئەزموونداری و ڕێنوێنی وتراوە: کەری شەریکی گورگ دەیخوات.

١٠١٤- کەر تڕی و بار شێوا:-

مرۆڤ، هەرچی کەودەنی و نەفامی و نەزانی و کەم عەقڵیە، داویەتیە پاڵ ئاژەڵی چوارپێی وەکوو: گوێدرێژ، لە هەورازان کەر بە باری قورسەوە دەست دەکات بە تڕین و ئەگەر هەورازەکە سەخت و دژوار بێت ئەوا بارەکەی خوار دەبێت، چونکە لە تاقەت و هێزی نامێنێت، نەقیزەی هەموو دونیا لە تڕین و بار خوار بوون، ڕزگاری ناکات، ئەو حاڵەتە بووە بە ئیدیۆم و ئەگەر کەسێکی گێل و نەفام و دەبەنگ کارێک بکات بە دڵنیاییەوە کارەکەی نابەجێ دەبێت و دەبێتە مایەی تێکدانی کاروبار و شێوانی بۆیە بە توانج و پەلارەوە بە کارکردنی نەفامان وتراوە: کەڕ تڕی و بار شێوا.

١٠١٥-کفن گیرفانی نییە:-

کفن: خامێکی سپییە لە مردوو دەپێچرێت، بەرگێکە بووە بە مۆتەکە و لە زۆر بواردا بۆ ڕێنمایی و ئامۆژگاری بەکاردەهێنرێت لە گفتوگۆی ئاسایی دا و دەوترێت: ژیان ئەو ڕاکە ڕاکەی ناوێت، دوو گەز زەوی و دوو گەز کفن لەگەڵ خۆماندا دەبەین، لێرەش کە کراوە بە ئیدیۆم بۆ ئەو کەسانە بەکاردەهێنرێت کە زۆر بە تەماحن و زۆر هەوڵ دەدەن و ماندوو و هیلاکن بۆ بەدەستهێنانی سەرمایە و کۆشک و تەلار بە تەوسەوە کورد پێیان دەڵێت: کفن گیرفانی نییە.

١٠١٦-کەباب لە ئیدیۆمی کوردیدا:-

کەباب، گۆشتی کوتراوی قیمەکراوە لەشیش دراوە لەسەر خەڵوز و ڕەژوو دەبرژێنرێت، کەباب هەندێ سەرچاوە مێژووی درووستکردنی دەگەڕێنەوە بۆ

سەردەمی ئارامیەکان بەتایبەت شاری(حەڵەب)، لە خۆراکێکی ڕۆژهەڵاتیەوە بووە بە خۆراکێکی جیهانی، نەرم و بەتام و بێ ئێسقانە، پڕ تام و بۆیە، بە لەزەتیەکەی گاڵتە و گەپی لێ درووستکراوە، دەوترێت: جارێک کابرایەک دەچێتە ماڵێک، فەرمووی نان خواردنی لێ دەکەن، ئەویش دەڵێت: نانم خواردووە، ئەوانیش دەڵێن: کورە وەرە برام کەبابە، ئەویش دەڵێت: خۆ کەباب سەگە شوێنی خۆی دەکاتەوە، هۆزانڤان و بوێژان و خۆشەویستان و عاشقان لە حەسرەتی گەیشتن بە ئازیزانیان لە لاوانەوە و هۆنراوەکانیان وتویانە: دڵ و جەرگ و دەروون بووە کەباب، واتە: ڕەنجەڕۆ و دڵ و دەروون و جەرگ پارە پارە و کوتراو و برژاوە و سوتاوە بێ وەسڵی یار، نمونەی شیعری شاعیران لەو بوارەوە زۆرە وەک:

سافی هیرانی فەرمویەتی:

دڵ بویتە کەباب بۆ مەزەی دیدەی مەست
قوربان ئەوە مەعلوومە کە لێوت نمەکینە

نالی فەرمویەتی:

دەروونم پڕ کەباب و دەردە بێ تۆ
دڵم گەرمە و هەناسەم سەردە بێ تۆ

هەروەها لە دەقی فۆلکلۆری کوردەواریشدا وەکو بەستە و بەندی گۆرانی هاتووە:

جەرگ و دڵم بوو بە کەباب
جێم مەهێڵە کافر باب

وتراویشە: نەشیش بسووتێت، نە کەباب، بۆ کارێک دەوترێت کە هاوسەنگی و میانڕەوی تێدا بێت لە مامەڵە و ڕەفتار و ئاشتەوایی و قاڕسی و کڕین و فرۆشتن و...تاد.

١٠١٧-کاسە کە چەور بوو، ئاو ناگرێتە خۆی:-

کاسە لە کۆندا دەفرێکی دارین بووە، ئاو و ماستاویشی تێکراوە و بۆ خواردنەوە بەکاهێنراوە، بەڵام ئەگەر کاسەیەکی دارین، هەندیک ڕۆنی تێ بکرێت یان خواردنێکی چەوری تێ بکرێت، ئەوا خاسیەتی پێشتری لە دەست دەدات بە هۆی گرتنی ڕۆنەکە و چەور بوونی، ئەوە کراوە بە ئیدیۆم و هاوشێوەی: کراسێ بدڕێنی بە پیسی، سەدی بدڕێنی بەخاوینی کەس بڕوای پێناکات، لێرەش مرۆڤ

ئەگەر کارێکی نەخوازراو و پیس و چەپەڵ بکات، متمانەی خۆی لە دەست دەدات کورد پێی دەڵێت: کاسە کە چەور بوو، ئاو ناگرێتە خۆی.

١٠١٨-کەر داخکردنە:-

کەر داخکردن: داخکردنی گوێدرێژ بە شیشێکی داخکراو، بۆنی سوتانی گۆشت دێت و لە بۆن و بەرامەدا هەر گۆشت برژاندنە، داخکردنی کەر لێرەدا کراوە بەو ئیدیۆمە و هەندێکجار مرۆڤ بە ئومێدی شتێکی زۆر باش و چاک هەنگاو دەنێت، کەچی شتێکیتری زۆر خراپ و ناقۆڵای بۆ دەردەچێت و دەبێت بە داوی خۆیەوە و زۆر نیگەران و هەناسە سارد و ڕەنجەڕۆ و دەستخەرۆ دەبێت، کورد بۆ ئەو جۆرە شتانە ئەوەشی وتووە: بە بۆنی کەباب ڕۆیشتن بەڵام کەر داخکردن بوو، ئەوە بووە بە ئیدیۆم و بۆ(فریودان، تووشکردن، تەمێکردن، خەفەت و زیانی گەورە پێ گەیاندن)، دەوترێت: کەر داخکردنە.

١٠١٩-کەنگر و ماست بە(وەعدی) خۆی:-

ڕووەکی گەنگر و بەرهەمی ماست لە بەهاراندا زۆر دەبن و لە هاوین و پایز و زستاندا بە دەست کەوتنیان زۆر ئەستەمە و بە دەستیش ناکەون، بۆیە ئەگەر لە کاتی خۆیدا نەبێت پەشمە گەڕان بە دوایاندا، بۆیە کورد ئەگەر شتێک یان کارێک یان داواکارییەک لە جێگە و کاتی خۆی نەبێت یان پیرە پیاوێ خوازبێنی کیژۆڵەیەک بکات و بیانەوێت پێی نەدەن بەو پەند و ئیدیۆمە وەڵام دەدەنەوە و دەڵێن: (کەنگر و ماست بە وەعدی خۆی).

١٠٢٠-کوڕی بن چارۆگەیە:-

ئیدیۆمێکە بۆ پیاوێک یان کوڕێک بە کاردەهێنرێت کە قۆناغی هەرزەکاری و منالّی بڕی بێت، بەڵام هێشتا نەبوو بێت بە خاوەنی بڕیار و پەیمانی خۆی، بۆ هەموو کارێک، هەڵوێستێک، پەیمانێک، هەڵوەستەی هەیە و دوو دڵ و ڕاڕایە، یان دەگەڕێتەوە بۆ دایکی، هەڵبەت ئەمەش لەوەوە سەرچاوەی گرتووە کە لە ژێر چارۆگەی دایکی پەروەردە بووە و تێکەڵی کۆمەڵگا و کۆڕ و کوبونەوە گشتیەکانی کۆمەڵگا کەم یان هەر نەبووە.

١٠٢١-کەر لە چاو ئەو سعاتچییە:-

کەر یان گوێدرێژ لە کوردەواریدا زۆر بە نمونە دەهێنرێتەوە بۆ ئەو کەسانەی نەفامن یان کاری نابەجێ دەکەن کە هەڵبەت بووە بە خوو ئەگەرنا کەر یەکێک لە

ئاژەڵە زیرەکەکانە لە ڕێگاو بان و کاری ناو کێڵگەدا، کاتێک کەر بەو هەموو نەفامیەی لە چاو ئەو کەسەی ئەو ئیدیۆمەی ئاڕاستە دەکرێت ئەوجا سعاتچی بێت، واتە پیشەوەرێکی وورد و کارامە و وەستایە لەچاو ئەو مرۆڤەی کە پێی دەوترێت: (کەر لە چاو ئەو سعاتچییە).

١٠٢٢-کەوا سووری بەر گەڕەک:-

کەوا سووری بەر لەشکرم بیستبوو، دواتر کەوا سووری بەر گەڕەکیشم کەوتە بەر گوێ، لە زۆر شوێن و گوند و ئاوایی تاک و تەرا کەسێک هەڵدەکەوێت بیەوێت هەموو شتێ بزانێت و زانیاری هەموو گەڕەک و شوێنەکەی خۆی کۆبکاتەوە شێوەی کێخوا، زۆر جاریش ئەو زانیاری و خەبەر و باسانە بۆ بەرژەوەندی خۆی بەکاردەهێنێت و دەکەوێتە پێش هەموو گروپ و تاقمێکەوە.

١٠٢٣-کێری نییە و مەدحی گونی دەکا:-

کێر و گون تەواوکاری ئەندامی زاوزێی پیاوە، چوک و کێر ئەگەر چالاک نەبێت و ئەرکی خۆی بە تەواوەتی جێ بەجێ نەکات کۆکردنەوەی هۆرمۆن و سپێرم هیچ لە مەسەلەکە ناگۆڕێت و بە(شەیتانی بوون) لە شیرینی خەودا دێتە خوارەوە، ئەم ئیدیۆمە بە پێچەوانەشەوە هەیە کە دەوترێت: (قون پووچی کێر گەورە) ئەمەیان واتە هەردوو لا ئاساییین و بە کارە بۆ جێبەجێکردنی ئەرکی خۆی، پیاو لە ناو کوردان حەزدەکات ئەو ئیدیۆمەی دووەمی بۆ بەکاربهێنرێت نەوەک کێری نەبێت و مەدح و سەنای گونی بکرێت، ئەوە لایەنە ڕاستەقینەکەی ئیدیۆمەکەیە، بەڵام بۆچی دەخوازرێت، بۆ کەسێک بەکاردەهێنرێت کە هیچی تیابەستە نەبێت و خۆی بەشتێک هەڵبداتەوە کە لە بنەڕەتدا بۆ خۆ هەڵکێشان نەبێت و بگرە نەنگیشە.

١٠٢٤-کێ گوو بە کڵاوی دەپێوێت:-

ئیدیۆمێکە بە کەسێکی بێ دەسەڵات و بێ توانا دەوترێت کە جێگەی مەترسی نییە و کەسیش پرسی لە هیچ پرسێک پێ ناکات، هەندێجار بە پیاوێکی بە تەمەنیش دەگوترێت کە لەماڵەوە پەراوێز خرابێت لە کار و بارەکاندا، یان کەسێک خۆی لە کارێک هەڵبقورتێنێت و هیچیشی پێ نەکرێت و هەڕەشەش بکات خەڵکی پێی دەڵێن: (کێ گوو بە کڵاوی دەپیوێت).

١٠٢٥-کچیان ناوی زێرینۆکە، بۆن گوو لە ماڵیان دێت:-

بە تەوسەوە دەوترێت بۆ کچێک کە ناوێکی گەورەی هەبێ لە گوزارشتکردن کەچی لە ڕاستیدا لەگەڵ ئەو ناوەی یەک نەگرتێتەوە، زێڕین بێت کەچی دەستی زێڕین نەبێت و هیچ جۆرە کابانیەکیش نەزانێت و نەتوانێت ماڵەکەشی بە خاوێنی ڕابگرێت و پیس و پۆخڵیش بێت دەوترێت کچیان ناوی زێڕینۆکە بۆن گوو لەماڵیان دێت.

١٠٢٦-کۆرەبژ:-

جاشک تەمەنی بگاتە دوازدە مانگی لە کوردەواریدا پێی دەوترێت: (کۆرە وژ، کۆرە بژ، کۆرەمژ) واتە هێشتا بە تەواوەتی پشتی نەکردووە و نیشانەکانی گەورەبوونیشی تێدا دەرکەوتووە، ئینجا ئەمە بۆ کوڕێک بەکاردەهێنرێت کە تەمەنی چواردە و پازدە ساڵی بێت و هەمان شێوەی جاشولکەکە نیشانەکانی باڵقبوونی دەرکەوتوون و هێشتا نەبووە بە کوڕێکی تەواو و هەموو کارێکیشی پێ ناکرێت و زۆر جێگەی متمانەی ئەو کارانە نییە کە پێی دەسپێردرێت بەو جۆرە کوڕانە دەوترێت: (کۆرە بژە).

١٠٢٧-کردیانە یاسینی گۆلکێ:-

وتراویشە: (بووە یاسینی گۆلکێ) کاتێک مانگایەک لە گاڕانەکەی بەهەر هۆیەکەوە دابڕابوایە خاوەنی مانگاکە دەچووە لای مەلای گوندی بەڵکو دوعای دەم بەستانی گورگی بۆ بکات، جگە لەمە لە نەخۆشکەوتنی گا و مانگا و گۆڵکیش پەنایان بۆ یاسین خوێندن بردووە، کە سوڕەتێکی قورئانی پیرۆزە، وەکوو بیروباوەڕێک بۆ ئەوەی بەنزا و پاڕانەوە گۆڵکەکەیان چاک ببێتەوە، ئینجا ئەگەر هاوشێوەی ئەو حاڵەتە زۆر بوایە دەگوترا ئەوە چییە بووە یاسینی گۆلکێ؟، ئەم ئیدیۆمە ئێستاش زۆر بەکار دەهێنرێت لە زۆر گوتن لەسەر بابەتێک و چیڕەدان و درێژبوونەوە زۆر ئیدیۆمی لەو شێوەیەش هەیە وەکوو: (خوێنی کراسەکەی عوسمان و خوێنی سیاوەحش و شینی حەسەن و حوسێن و...تاد).

١٠٢٨-کەری بگێت، سەقەتی دەکات:-

لە کوردەواریدا بە کەسێک دەگوترێت کە لە کۆڕ و کۆبوونەوەکاندا ستایشی خۆی بکات و هیچیشی نە لە توانادا هەیە و نە لە هەگبەدایە، واتە نەزانە و دەست بۆ هەر کارێک بەرێت تێکی دەدات و هیچ کارێکی کە دەیکات تێیدا سەرکەوتوو

نابێت لەبەر نەزانیەکەی بۆیە وتراوە: (کەری بگێت سەقەتی دەکات).

١٠٢٩-کەر لە قوڕاودا دەگێت:-

ئەم ئیدیۆمە بۆ بوارێک بەکاردەهێنرێت کە کەسێک فرسەت حیز بێت و دەگە لە یەکێک بدات کە سەرقاڵ بێت و بە هیچ نەپرژێت و بواری هیچی نەبێت، بە تەوس و ناشیرین ڕوانین بەو جۆرە کەسانە کە فرسەت حیزن دەوترێت: کەر لە قوڕاودا دەگێت.

١٠٣٠-کەری خۆیەتی و گوێی ناڵ دەکات:-

ئەو ئیدیۆمە بەو شێوەیەش وتراوە: (ماڵ ماڵی خۆمە حەزکەم، دەیخۆم حەزکەم نایخۆم) ئەم دەربڕینە بۆ ئەوە بەکارهاتووە کە هەر کەسە و لەوەی کە خاوەنداریێتی دەکات ئازادە چی لێ بکات و چۆن هەڵسوکەوتی لەگەڵدا بکات، ئەوەی کە قسەی لەسەر دەکات بە قسە کردنێکی زیادە بۆی هەژماردەکرێت، بۆیە وتراوە: (کەری خۆیەتی و گوێی ناڵ دەکات) بە تۆ یان بە ئێوەچی؟

١٠٣١-کێر بەر کێری نادرێت:-

وتراویشە: (کێر زلییە) واتە کەسێکی زۆرداره و کەس ناتوانێت خۆی لە قەرە بدات و کورت و کرمانجی دەرەقەتی ئەو جۆرە کەسە نایەی کەواتە خۆت تێکەڵی کاروباری مەکە و با بەڕێگای خۆیدا بڕوات، بۆیە بەو جۆرە کەسانە وتراوە: (کێر بەر کێری نادرێت).

١٠٣٢-کراست چاو بێت مێردت جوان بێت:-

قوماشی خام و چاو پارچە پەڕۆیەکی سپییە و ڕەنگ دەکرا، هەرزانترین جلوبەرگ بوو، مێردی جوان مەبەست شێوە و ڕووخساری جوان نەبوو بەڵکو واتە گەنج و لاو و خورت بێت، ئینجا ئەم قسە و ئیدیۆمە زیاتر لە زاری ئەو ژنانەوە دەهاتە دەر کە مێردەکانیان خاوەن مێگەڵ و مەڕ و ماڵات و هەبوو و دەوڵەمەند بوون کەچی تەمەنیان ڕۆیشتبوو واتە بەساڵاچووبوون هیچ سودیان لەو دەوڵەمەندیە وەرنەگرتووە مادامەکی پیاوەکانیان پیر و هەمڕازیان پشمین و کۆکە بووە نەیانتوانیووە ئەو دیو ئەو دیویان بکەن.

١٠٣٣-کەر و شەڵتەمان نییە قوڕێ دەگرینەوە:-

شەڵتە و تێڕکە(ڕاویە) لەسەر پشتی کەر دادەنرێت و ئاوی بیر و کانیاو و کارێز و ڕووبارەکانی پێ دەکێشرایەوە بۆ پێداویستیەکانی ناو ماڵ و قوڕکاری

پایزان و سەر سواخی بانەکان وماڵنجی دیوارەکان، ئینجا کەسێک بڵێت قوڕ دەگرینەوە و ئاسانە کەچی نە کەری هەبێت و نە شەڵتەی کێشانەوەی ئاوی هەبێت، کەواتە ئەم ئیدیۆمە بەکاردێت کاتێک بمانەوێت کارێک بکەین و هیچ پێداویستی و ئامێرێک نەبێت بۆ ڕاپەڕاندنی بە تەوس و گاڵتەوەش وتراوە: (کەر و شەڵتەمان نییە قوڕێ دەگرینەوە).

١٠٣٤-کە گوێسوانە نەما لادێش نەما:-

گوێسوانە واتە لێواری سەربان یان لێواری سەربانی خانووی قوڕ لە لادێکانی کوردستان، کە لە بەرد و دار و خشت و قوڕ(خانوبەرە و حەوشە و بان)یان دروستدەکرد یەکپارچە کەرەستەی خۆماڵی و خاکی کوردەواری بوو، بەڵام کە ئەمڕۆ بووە بە بلۆک و کاشی و بەردی حەلان و چیمەنتۆ و پڵێت و چینکۆ و دیواری ڕاگر، شوێنی چیلەبەردی گرتۆتەوە ئەوا بەرماڵانی ئاوایی ئەو تام و چێژەی نەماوە بۆیە ئەم ئیدیۆمە لەسەرەتای سەدەی بیست و یەک لە باشوری کوردستاندا، دەوترێت: (کە گوێسوانە نەما، لادێش نەما).

١٠٣٥-کەس لە کەس ڕازی نییە و خواش لە هەمووی:-

لەو بارودۆخەی ئێستادا، کە هەرێمی کوردستانی باشور تێی کەوتووە، ئەو ئیدیۆمە زۆر جوان جێگەی خۆی دەکاتەوە، ئەگەر سەیر بکەیت هەم مرۆڤەکان و هەمیش ڕێکخراو و ئۆرگانەکان و کۆمەڵەکان و دام و دەزگاکانی مەملەکەت هیچ کامێکیان بەویتر ڕازی نین و لۆمە و سەرزەنشتی یەکتری دەکەن و ڕووی یەکتری بە ڕەش دادەنێن و هەر بابایە و لە ئاوازێک دەخوێنێ و بەیار و لەیلای خۆیان داهەڵدەدەن و یار و دۆستی یەکتر بە قیناج و خێڵ و خوار دادەنێن، خوای خولقێنەری ئەرز و ئاسمانیش لەو سیفەتە ناجۆر و درۆزنانە و تیابەستە نەبووەی هەموان ناڕازیە بۆیە بە درکە و کینایەوە، دەوترێت: (کەس لە کەس ڕازی نییە و خواش لە هەمووی).

١٠٣٦-کلکی کەرێ بە دەستەسڕی دەگرێت:-

ماڵە گوندییەکان کە دەچنە شاری و ماوەیەک لە شاری دەمێننەوە ئیتر کوڕ و کچەکانیان هەندێک دەگۆڕێن و کە دەگەڕێنەوە گوندەکەی خۆیان هێندێک بە فیز و تەکەبورەوە کاری کێڵگە و ئاوایی دەکەن بۆ نمونە ئەگەر کەرێک کورتان بکەن ئەوا بۆ ئەوەی پاڵوەکەی بخەنە بن کلکی کەرەکەوە کلکی کەرەکە بە

دەستەسرێک دەگرن وەک (تەنەفور و دەعیە) و فیز و بێزەوە گوایە ئەمە کاری پێشینەی خۆیان و باب و باپیرەیان نەبووە بۆیە ئەم درکەیە لە دوای ڕاپەڕینەوە واتە ساڵی ١٩٩١ەوە دوای ئاوەدانکردنەوەی گوندەکانی باشوری کوردستان هاتۆتە ئاراوە بەو کەسانەی کە فیز و خۆبەزلزانیان هەیە، دەوترێت: (کلکی کەرێ بە دەستەسرێ دەگرێت).

١٠٣٧-کۆیایەتی و خۆیایەتی:-

هەروەها وتراویشە: (کۆیی و خۆیی) ئەم دەربڕینە هەر لەگەڵ ناوی شاری(کۆیە) گونجاو بووە، ئەگەرنا زۆربەی شارەکانیتری هەرێمی کوردستان ئەو خۆیایەتیەیان تێدایە دەتوانرێت، بوترێت: (ڕانیەیی و خۆیی و قەلادزەیەیی و خۆیی و سلێمانی و خۆیی ...تاد).

کۆیایەتی واتە کۆیی چێتی و کۆیەکان بەیەکەوە خۆیان و یەکتری بە خەڵکیتر نادەن، خۆیایەتی واتە خزمایەتی و دۆستایەتی و شارچێتی و ناوچەچێتی هەڵبەت ئەم دیاردەیە تەنیا کۆیەکان ناگرێتەوە لە باشوری کوردستان بەڵکو زۆرێک لە ناوچەکان بە هۆی هۆگری و خزمایەتی خوێن و شوێن ئەو حاڵەتەیان هەیە، بەڵام دیارە لە کۆیە زیاتر بەدی کراوە، کاتی خۆی لە چاوپێکەوتنێکی ڕۆژنامەی تاک ئەو پرسیارەم لە شاعیری میللی(جەلال جۆبار) کرد، وتی: ئەم کۆیایەتی و خۆیایەتییە تەنیا لە دەرەوەی شاری کۆیە دەیکەین، بەڵام لە ناو کۆیە زۆر وا نییە و بگرە دژایەتی یەکتریش دەکەین، کۆییەکان لەگەڵ یەکتری کێشە و گرفت و ئاژاوە و نانی یەکتری نابڕن بە کوردی لەگەڵ یەکتری ناکەن، بەتایبەت ئەگەر لە دەرەوەی کۆیە بن، هەر لەبەر ئەمەشە وتراوە: (یەک بن ژنتن و دووبن مێردتن) واتە هەرکە دوو کۆیی گەیشتنە یەک ئەوا حسابی تۆ تێپەڕی، چونکە ئەوەندە خۆیایەتی دەکەن تۆ وەلاوە دەنێن.

١٠٣٨-کانی درۆزنەیە:-

ئەم ئیدیۆمە بە(سەرچاوە، چاوگێکی ئاو، کانی، کانیاو) و ئاوێ تا کۆتایی بەهار ئاوی هەیە و دواتر لە سەرەتایی هاوین وشک دەکات، ئەم زاراوە و دەربڕە بەو مەبەستە بەکاردێت کە ئەو کەسە، یان کارە مایەپوچە و ئەوە ناهێنێت هیوا و ئاواتی لەسەر بچنرێت، چونکە کاتییە و زوو نامێنێت و بەسەردەچێت.

١٠٣٩-کەس دەسکی لە دوا ناکا:-

ئەم ئیدیۆمە بۆ کەسێکی زۆرزان، کە زۆری قسە پێ بێت، یان کەس لە ئاخاوتن و گفتوگۆ لێیی نەباتەوە، دەوترێت فلانە کەس زۆری پێیە کەس لێی ناباتەوە، یان کەس دەسکی لەدوا ناکا، دەسک: دەسکێک گیا(باقە) ئەوەی ئازا بێت لە دروێنە و ڕنینەوەی گیا بەدەستی و کەسیتر لەو کارە لێی نەباتەوە.

١٠٤٠-کە گورگ پیربوو دەبێتە مەخسەرەی سەگان:-

گورگ کە لە گورِوتینی خۆی بێت دەزانێت چۆن لەگەڵ گەلە گورگەکەی لە ڕانە مەڕ و مێگەڵ بدات لە شەوین و هۆر و گەوری ئاژەڵان و هەرد و کێواندا، یال و یالکردن کاری خۆی بووە و باڵان و تەڵەی زۆر زۆری بینیووە، بەڵام کە پیر و کەنەفت و پەککەوتوو بێت دەکەوێتە نێو بازی سەگانەوە و دەبێتە گاڵتەجاڕی سەگان، ئینجا کەسێکی دونیادیدە و گەڕیدە و زۆرزان و فێڵباز و تەڵەکەباز کە دەستی لە هەموو شتێک بەربوو و خەڵک و نەوەی نوێ و گەنج گاڵتەی پێ دەکەن و دەوترێت کە گورگ پیر بوو دەبێتە مەخسەرەی(گاڵتەجاڕ) سەگان.

١٠٤١-کە کلۆ هات بفەوتێ چاوی ڕەش دەبێ:-

لەدێر زەمانەوە وتراوە: (کە مێرولە خوا غەزەبی لێ گرت باڵی لێ دەڕسکێ) هەڵبەت(غەزەب)ەکە لەمەوە سەرچاوەی گرتووە کە مێرولە بفڕێت و بچێتە ئاسمان هەرچی باڵندەی مێرولە خۆری ئەم ناوە هەیە ژەمە خۆراکیان فەراهەم دەبێت و بێ گەڕان و نیشتنەوە هەر لە ئاسمانەوە تێر دەخۆن لە مێرولە باڵگرتووەکان، ئەی کە کلۆ هات بفەوتێ بۆ چاوی ڕەش دەبێت، کاتێ کلۆ بەخۆی و ڕەوە کلۆوە پەلاماری شوێنێک دەدات هەرچی سەوزاییە بەشیان ناکات و تێکڕای خۆراکەکە دەخۆن و هیچ ناهێڵنەوە ئیتر بەتێر خواردن چاویان ڕەش هەڵدەگەڕێت و کۆتاییان نزیک دەبێتەوە، ئەم درکە و ئیدیۆمە بەرامبەر بە(جەندرمە و زەفتیە)ی عوسمانییەکان بەکارهاتووە لە زەمانی گرانی و جەنگی جیهانی یەکەم ئەو چەکدارانە وەک واشەی برسی سوڕاونەتەوە بۆ بەدەستهێنانی گەنم و جۆ و ئاژەڵ بۆ خۆیان و دەسەڵاتە خودسەرییەکەی عوسمانی، ئینجا بەتایبەت لە سەروبەندی جەنگی جیهانی یەکەم(١٩١٤-١٩١٨) ئەو جەندرمە و زەفتیانە لە هیچ نەگەڕاونەتەوە و هەرچی چنگیان کەوتبێ لە سەروەت و سامان و دانەوێڵەی جوتیارانی کورد بردوویانە، بە تەمەنەکانی کورد ئەوێ ڕۆژێ

وتویانه: كه كلۆ هات بفەوتێ، چاوی ڕەش دەبێ.

١٠٤٢-كەری دوژمنیشت بگێی هەر باشه

خوێندومەتەوه كه ئەمریكیەكان دەڵێن: (ئاساییه دوژمن بێته وڵاتەكەتەوه، بەڵام ئاسایی نییه بێ زیان لێی دەرچێت) هەڵبەت ئەم ئیدیۆمه كوردییەش چەمكێكی لەو شێوەی وته ئەمریكیەكەی تێدایه، چونكه دوژمن دوژمنی تۆیه به خاك و ئاو و مرۆڤ و بونیادەم و ژیارییەوه ئینجا هەر زیانگەیاندنێك به دوژمن مایەی نیگەرانی دوژمن و ئاسودەیی دەستوەشێنەكەیه، زۆرجار لەسەر ئەو ئیدیۆمه داكەوتەیه(واقیعیه) لەنێوان دوو خاوەن زەوی وزار و ئاغا و كێخواوه شەڕێكی گەوره لەسەر كەر گاینی یەكتری ڕوویداوه و به نەنگی و لەنگی لێكدراوەتەوه چۆن دەبێت كەری ئێمه بگێن، هەندێجار سەری بردووه بۆ كوشتن بەهۆی كەر گاینەوه هەر لەبەر ئەمەشه كورد بەدركەوه دەڵێت: (كەری دوژمنیشت بگێی هەر باشه) وەك چۆن بۆ ڕەزیلان وتراوه: (هەر موویەك لەبەرازی ببتەوه).

١٠٤٣-كۆتری ساواری به هەزاری:-

گۆشتی كۆترۆكەم دەرمانه، كورد له(بووبوو و چیرۆك)ی بەر ئاگردان و شەوی دوور و درێژی پایز و زستان زۆر كۆتر و كۆترۆكەی ناوهێناوه، ئەم ئیدیۆمەیان تازەیه هەندێك كۆتری ماڵی هەن كورد(قەلاج یان باجەر) یان پێ دەڵێت و بەخێویش دەكرێن، بەڵام لەڕووی نرخەوه ئەو نرخەیان نییه و تەنیا هەزار دیناری ئەمڕۆ دێنن له نرخەكانیان، بۆیه كه له بازاڕی كۆتراندا دەفرۆشرێن فرۆشیار ئەوها بانگی لێ دەكات(كۆتری ساواری به هەزاری) واته به هەزار دیناری چاپ(تەبع) ساوارەكەت بەتام بكه و گۆشتی كۆترۆكەی تێ بكه، دەشتوانرێت بوترێت ئەو شته زۆر هەرزانه و بێ نرخه چییه ئەوەندەی پیاهەڵدەدەیت كۆتری ساواری هەر بەهەزارییه.

١٠٤٤-كلۆمسەیه یان كلۆمسكەیه:-

كلۆ مسه، له ڕەنگی سور و زەردی كوللەوه هاتووه، بەڵام كلۆمسكه له كۆ و گردبوونەوه و ڕەوی گەورەی پێكوڕەدار و شاڵاوێكی گەورەی كوللەوه هاتووه كه له خله وخەرمان و داغل و دانەوێڵه دەدات وەك ئەوەی ساڵی(١٩٥٥) به تەواوەتی دۆلی(سوسه)ی له ڕۆژئاوایی عەرەبی لەڕووەك خاڵی كردەوه و هەمووی خوارد و كورد دەڵێ تەواو تاشی بەو حاڵەته دەوترێت:(كلۆمسكەیه) كه

پەیوەندی بە ڕەنگ سوری و زەردییەوە نییە، بەڵکو واتە شاڵاوی کوللە کە هیچ ڕووەکێک خۆی لەبەر ناگرێت، چۆنە ڕەشە خێزانێک بە یەکەوە سەردانی ماڵێک بکەن پێیان دەوترێت: (تەزرە کوت).

١٠٤٥-کورد یەک بەزمی دەزانێت ئەویش سێ پێییە:-

کەرکوکیەکان دەڵێن:(کورد یەک نەزمی دەزانێت ئەویش چەپەییە) یەک نەزم زانین نەزانی بەدواوەیە چۆن؟ دەبێت هەر تەنیا نەزمێک بزانیت، واتە بە شتێکی بگریت تا پەلەواژی نەکەیتەوە وازی لێ ناهێنیت، هەولێرییەکان زۆرتر سێ پێیان کردووە لە ڕەشبەڵەک و ئاهەنگێڕاندا ئەگەر ڕێک بکەوتایە بۆ ئاهەنگی کەرکوکیان بچن؟ ئەوا بە دیار شاییەکەوە دەستەپاچە دەوەستان، چونکە نەزمی چەپەییان نەزانیووە، خۆم یەکێک بووم لەوانەی توشی ئەم حاڵەتە بووم، هەڵبەتە یەک نەزم و بەزم زانین بەلایەنی نەرێنیەوە دەشکێتەوە، بۆیە ئەگەر کەسێک تەنیا لەسەر قسەی خۆی بوو و قسەی خەڵکیتری وەرنەگرت دەوترێت: فلانە کەس تەنیا یەک بەزمی دەزانێت ئەویش سێ پێیە یان کورد یەک نەزمی دەزانێ ئەویش چەپەییە.

١٠٤٦-کۆیی یەک بن ژنتن، دوو بن مێردتن:-

وتراویشە:(کۆییاتی و خۆییاتی) لە کۆیە و دەوروبەری ئەم درکە زۆر دەوترێت بە تایبەت لە نێوان(کرمانج و کۆییەکان) ئەمە زیاتر کرمانجەکان دەیڵێنەوە چونکە کۆییەکان پشت دەبەستن بە ئیدیۆمی(کۆییاتی و خۆییاتی) و زیاتر بەکاریدەهێنن، بەڵام درکەی کۆیی یەک بن ژنتن دوو بن مێردتن واتە ئەگەر کۆییەک بە تەنیا بێت ئەوا خۆی دەگونجێنێت لەگەڵت و دەزانێت تاقەسوار تۆزی نییە و دێتە سەردینت و وەکوو عەقلی تۆ بیردەکاتەوە، بەڵام ئەگەر ببنە دوو ئەوا وەک خۆیان بیردەکەنەوە، یەکدەگرن بەرامبەرت، دەبنە مێردەزمەی سەروکوێلاکت و کورت و کرمانجی دەبنە مێردت، بۆیە وتراوە:(کۆیی یەک بن ژنتن دوو بن مێردتن).

١٠٤٧-کارەکەری خۆیەتی، خۆشەویستی خەڵکییە:-

لە کۆیە وتراوە: کارەکەری خۆتی، خۆشەویستی خەڵکی، کارکردن بۆ وەدەستهێنانی قووت و بژێوی خۆت و ماڵ و مناڵ پێی دەوترێت کاسبی واتە بەدەستهێنان بەهۆی کارەکەرییەوە، کەسی کاسب کارکەری ماڵی خۆیەتی و

هەرچیەک بەدەستبهێنێت هەر بۆ خۆیەتی، بەڵام لەبەر ئەوەی چاوی لە دەستی خەڵکی نییە و دەست لە کەس پان ناکاتەوە، دەبێتە جێگەی خۆشویستن و ڕێز و متمانەی خەڵکی بۆیە دەوترێت:(کارەکەری خۆیەتی، خۆشەویستی خەڵکییە).

١٠٤٨-کەسکوونە:-

لەشێوەزاری هەولێریان و کۆییان دەوترێت:(کو؟) لەجیاتی(چۆن؟) ئەگەر بڵێن:(چۆنی؟) دەرێن(کوی؟)، کەسیش هەر(کەس)ە، بۆ نمونە دەوترێت کەسایەتی ئەو مرۆڤەی چۆنە؟ هەڵبەت وەڵامی ئەو پرسیارەی یان دەوترێت:(کەسایەتییەکی باشی هەیە) یان(کەسایەتییەکی خراپی هەیە) هەندێجاریش وەڵام لەنێوان(باش و خراپ) دەبێت، نەبۆ(ستایش) دەبێت نەبۆ(سەرکۆنە)ی دەبێت، ئینجا لە حاڵەتی سێیەم دەوترێت:(کەسکوونە) واتا کەس نازانێت چۆنن؟(کوون؟) بۆیە لە نێو بەتەمەنەکانی هەولێر و کۆیە ئەو ئیدیۆمە(کەسکونە) بەکاردەهێنرێت تائەمرۆشی لەگەڵدا بێت.

١٠٤٩-کێ ژنی جوانە با ئەو پێش نوێژی بکات:-

خۆزگەم بەوەی یاری جوانە لەنێو جحێلان بەخۆی سوڵتانە، کورد جوانی سروشت و ژن زۆر زیاتر لەشتی تر کاری تێ دەکات، ئەوەی ژنەکەی جوان بێت خودا پێداوە، دوای هاتنی ئیسلامەتیش دەوترا: تا ژن نەهێنی(باوەڕ)ت تەواو نییە، بەڵام کە ژنت هێنا(باوەڕ-ئیمان)ت تەواو دەبێت، ئینجا کوردیش هەر لەسەرینی خۆزگەم بەوەی یاری جوانە پێی وایە ئەوەی ژنی جوان بێت خواپێداو و باوەڕدارترە لەناو موسلمانانیش دەبێت ئەوەی پلەی باوەڕی بەرزتر بێت ئەو پێش نوێژی بکات هەر لەو سۆنگەوە کورد بەدەربڕ و ئیدیۆمەوە، بەگاڵتە و بەڕاستییەوە دەڵێت: (کێ ژنی جوانە با ئەو پێش نوێژی بکات).

١٠٥٠-کوریشت ساوا بوو سەری بڕی باشە:-

ساوا بوون چ لە بەرووبومەکانی کشتوکاڵ یان لە ئاژەڵداری و یان ئامادەکردنی بەرووبومی زستانە و هەڵگرتنی یان لە تۆکردنی دەغل و دان و نیسک و نۆک و...تاد، هەموو ئەمانە زیان لەخاوەنەکەی دەدەن و لەکاتی پێویستدا پێ ناگەن و نابنە بەرهەم و داهات و پێداویستی پڕناکەنەوە و دابینی ناکەن، بۆ نمونە هەڵخستنی گەنمی کوڵاو بۆ(ساوار) ئەگەر لە مانگی حەوت و هەشتدا(تەمموز و ئایار) نەبێت لەمانگی(ئەیلول و ئۆکتۆبەر) تینی هەتاو کەم

دەبێتەوە و ناتوانێت بەپێی پێویست هەتاو گاز و وشک ببێتەوە، یان ئەگەر لە مانگی کانونی یەکەم و دووەم مەڕەکانی ڕانە مەڕێک نەزان ئەوا مانگی ئازار و نیسان و مایس وادەی شیرو بەرهەمەکەیەتی ئەگەر ئەو کات بزێن چی؟

هەموو ساوا و منداڵی و بچوکیەک لەکاتی خۆیدا نەبێت بە زیان دەشکێتەوە، هەر بۆیە بەهۆی ئەو هەموو زیان و نەگونجاویەی کە ڕوودەدات بەهۆی ساوایی بەرووبومێکەوە چ ئاژەڵی بێت یان بەرووبومی ڕووەکی کشتوکاڵی، خاوەنەکەی بە نائومێدییەکەوە دەڵێت:(کوڕیشت ساوا بوو سەری بڕی باشە).

١٠٥١-کەشکیش برای دۆیە:-

یەکێک لە بەرهەمەکانی(دۆ) کەشکە واتە لەڕووی پێکهاتەی خۆراکییەوە یەک جۆر ڤیتامین و پێکهاتەی تێدایە ئەوەی لە(کەشک) هەبێت بێ شک و گومانیش لە(دۆ)شدا هەیە، ئەم ئیدیۆمە مرۆڤ بەکاریدەهێنێت بۆ نەبوونی جیاوک و جیاوازی لەنێوان دوو کەسدا ئینجا ئەو دوو کەسە لەهەر ئاستێکدا بن بۆ نمونە حوکمڕان بن، ئەمڕۆ(کەشک) بێتە شوێنی(دۆ) ئەو سیفەت و خاسیەت و ئەدگارانەی کە(دۆ) هەیبوو کەشک بە تەواوەتی و بەزیادەشەوە هەیەتی، کورت کرمانجی ئەگەر کەسێکی خراپتر یان خاوەن هەمان ئەدگار و خاسیەت شوێنی کەسێکیتر بگرێتەوە بە نائومێدییەوە دەوترێت(کەشکیش برای دۆیە) واتە چی لەوەی پێش خۆی چاکتر و باشتر نییە.

١٠٥٢-کەر لە کەرێی خۆشی دێ:-

وتراویشە: (هەر تەیرە بەڕەوەی خۆی) واتە هەر چین و توێژەی ئارەزووی یەکتری دەکەن و بەیەکەوە هەڵدەکەن و لەخۆشی و ناخۆشی و ناز و عیشوە و هەبوونی و نەبوونی یەکتری تێ دەگەن و کەسیتر لە خۆیان چاکتر نییە بۆ پێکەوە ژیان و تێکەڵبوون، لێرەدا کەر لە کەرێی خۆشی دێ شێوە زاری ڕۆژهەڵاتیانەی کوردستانە و واتە ئەگەر تۆ نیگەران بووی بە هاوڕێیەتی و ڕەفیقی کەرێ ئەوە بزانە کەر لە کەرێی خۆشی دێ، دەکرێت بە تەوس و توانج و پەلارەوە بە دوو هاوڕێ بوترێت، کە کەودەن و کاڵفام و دەبەنگ و ناحاڵی و لاپرەسەنگ و هەپرەگون بن پێیان بوترێت: (کەر لەکەرێی خۆشی دێ).

١٠٥٣-کە گلۆڵەت کەوتە لێژی کەس خاست پێ نابێژی:-

وتراویشە کە(گلۆرەت کەوتە لێژی، کەس چاکت لۆ نابێژی) گلۆڵە ژنانی کورد

بـەهۆی ڕیسـتن بە(تەشـی)یەوە دروسـتیانکردووە چ لـە خـوری یـان مـوو، لێک ئـالاوای خـڕ هەڵـدراوە، ژنێـک ئـازا بوایـە ئەگـەر لـە ڕۆژێکـدا دوو گڵۆڵـەی دروستبکردایە، لەبەر ئەوەی گلۆرە خڕە ئەگەر بکەوێتە شوێنی لێژایی تا خلۆر دەبێتـە چـالایی و بنی دۆڵ و شـیوەوە هـەر خـول دەخواتـەوە و بـەهیچ کلۆجێک بـۆت ناگیرێتـەوە و تـا هەڵدەکرێتـەوە کـاتێکی یـەکجار زۆری دەوێـت، هەڵبـەت کەوتنە لێژی گڵۆرەیەک لە دەسـەڵاتی خاوەن گڵۆرەکە نییە دەنا حـەزناکات لـە دەستی بکەوێت و ڕەنج و ماندووبونێکی بەلاش بدات بۆ هەڵکردنـەوەی داوەبـەن و مـــووە ڕیســـراوەکە، کـــورد ئـــەم حاڵەتـــەی کـــردووە بـــەدەربڕ و ئیـــدیۆم بەکاریدەهێنێت بەتایبەت بۆ کەسێک کە لە کارێک یان هەڵوێستێک یان شتێکدا لێی بقەومێت کەس چاک و خاسی بۆ ناڵێت و هـەمووی سـەرکۆنەی دەکـەن لـەجیاتی ئـەوەی بـاری نالـەباری بۆ ڕاست بکەنـەوە و زیـاتر لـە هـەوڵی خسـتنی بارەکـەی دادەبن، بۆیە کورد بەدەربڕەوە وتویـەتی:(کـە گڵۆڵـەت کەوتـە لێژی کـەس خاسـت پێ نابێژی).

١٠٥٤-كاریته له كفری هه‌ڵناكه‌وێت:-

وتراویشـە: کفر کاریتەی لێ هەڵناکەوێت، کاریتە واتە دارێکی ڕاست و ڕێکوپێک بۆ سـەرگرتنی خـانوو(دارەڕێ)ی سـەر بـان لـەبارەو کـەڵک و سـودێکی باشـی لـێ دەبینرێـت و لـە کاتی(قوڕەپەسـت-گڵـەبان)یش کـەمتر کێشـە دروسـت دەکـات و بەکەمترین گڵ کـاری سـەرسـواق و گڵەبانەکـەی تـەواو دەبێت و چـاڵ و چـۆڵی و گرفـت بـۆ خـەوتنی سـەربان لـە هاویناندا دروسـت ناکـات، ئـەی(کفر) چییـە؟ کفر درەختیلە-دەوەنێکە لەشیو و دۆلەکاندا لـە کوردستاندا لـە ناوچـەی زوورگـان و شاخاوی دەڕوێت و لـق و پۆپـەکانی خـواروخێچ و کورتی بـەپرژە و لقۆچکـەن و بـەهیچ بارێـک نەوەکوو(کاریتـە)، بـەڵکو(گۆپاڵ یـان دارەدەسـتی شوان)یشـیان لـێ دروسـت نابێت، هەر لەبەر ئەمەیە وەک ئیدیۆم بەکارهاتووە بۆ کەسێک ڕەسـەن و بنەچە و خانەوادەی خراپ بێت ئـەوا نابێتـە ئـەو کەسـەی پشـتی پێ ببەسـتی و ببێتە پیاوچاک و ماقوڵی شـار و لادێ و وڵات، بۆیە ئەگەر یـەکێک لـە بنەڕەتدا لـە قۆنـــاغ و دیوەخـــان و کـــۆڕ و کۆبوەنـــەوەی گـــەوران نـــەبووبێت و دســـن و ڕەسەنایەتی دیار نەبێت، یان ئەگەر دسن و بنەچەی لە پیاوخراپ و ناکەس بەچە بێـت و بیـەوێت کـارێکی بـاش بکـات ئـەوا بەگومانـەوە لێـی دەڕوانرێـت و

دەوترێت:(کاریتە لە کفری هەڵناکەوێت).

١٠٥٥-کەر بەجل وجۆڕ، ژن بەسەر و پۆڕ:-

گوێدرێژ یان کەر جاران لەبەر ئەوەی لەشوێنی ئۆتۆمبیلی ئەمڕۆ بوو زۆر جێگەی بایەخ بوو(ناڵبەندی و کورتاندروو و خان و کادین وەکوو پیشەی ئێستای پەنچەرچی و کوشنچی و گەراج و بەنزینخانە) وابوون، کورتان دروو نازناوی هەندێ کەس و پیشەوەر بوو دواتر بووە نازناوی بنەماڵە بەتایبەت لە شاری کۆیە، وەکوو(کوشنچی) ئەمڕۆ لەبرەودابوو، خاوەنی کەر هەندێجار دەکەوتە پیاهەڵدانی کورتانی کەرەکەی و باسی دەست ڕەنگینی وەستای کورتانی کەرەکەی دەکرد و کورتان و جل وجۆڕی کەرەکە دەبووە جێی سەرنجی خەڵکی ئاوایی و وەک بنێشتە خۆشەی بن زاری دەیانگۆتەوە و لەسەر کورتان و جل و جۆڕی کەرەکەی دەدوان، ژن-یش کە لە هەندێک لە قۆناغەکانی مرۆڤایەتی بە یەکەم قۆناغی موڵکایەتیان ئەژمارکردووە، بە هەمان شێوە بە هەوری و گۆبەرە و قەنەفر بەند و ملوانەکە و...تاد، دەبووە(سەر و پۆڕ) خۆی دەڕازاندەوە و بە هەمان شێوە دەبووە جێی سەرنجی کیژوکاڵ و ژنانی ئاوایی و کە **تێدەپەڕی** تا چاو حوکمی دەکرد و بوار هەبوایە ژنانیتر سەیریان دەکرد، دەبووە جێی باس و خواسی ژنان و پیاوان لە کانی ژنان و پیاوانی ئاوایی و بەنموونەی خان و مانی و جوانی و شیکپۆشی دەهێنرایەوە و زۆر لە کوڕ و کاڵیش بۆی لێ دەدران و لەماڵەوە لەسەر چاو بۆی دەکەوتن، ئەم ئیدیۆمە لە بنەڕەتدا ئەوها بووە ئەمڕۆش بەکاردێت بۆ کاریگەری ڕواڵەت و بایەخدان بە ڕووخسار و پۆشین، کە وا دەکات ببیە مایەی جێی سەرنج و جوانپۆشی و بە دیارکەوتن، بۆیە کورد بە دەربڕینەوە دەڵێت:(کەر بەجل وجۆڕ، ژن بەسەر و پۆڕ).

١٠٥٦-کچ لۆیە چاکن، پینەکەریان داکن:-

کورد دەمێکە وتویەتی:(داکێ ببینە و کچێ بخوازە) واتە بەشێکی زۆر لە ئەدگار و خاسیەتی کیژ و کچان دەچنەوە سەر پەروەردەی دایک و گۆش و فرچکی ئەو ژنەی لە بیروهۆش و دەمی نراوە، دایک کە هەندێک حاڵەت توشی کچەکەی دەبێت لەبەر ئەوەی بۆ خۆشی بە منالی و گەنجی توشی بووە بۆیە بۆ کچەکەی دەپۆشێت و بیانوی ئەوتۆی بۆ دەدۆزێتەوە کە دووچاری کێشە و گرفتی نەکات و ڕێگە چارە و دەروازە و دەرچەی دەربازبوونی بۆ دەبینێتەوە، ئەمەش واتا

کچـان هـەمویان چـاک و بـێ گـەرد و ڕەوشـت جـوان و بـەرز نـین بـەڵام هـەر هەنگاوێکی هەڵەیان هەبوو بێت دایکەکەیان بۆی داپۆشیون و ئاڕاستەی هـەنگاوە هەڵەکەی بەبارێکیتر بۆ پینە کردوون و سەرەنجام بە چاکەی کچەکەی کۆتایی بە بابەتەکە هێناوە، کوردیش باش لەو حاڵەتە تێگەییوە و بەدەربڕی کوردەوارییـەوە وتویەتی(کچ لۆیە چاکن، پینەکەریان داکن).

١٠٥٧-کێر بە پەڕۆ گەورە نابێت:-

کوڕیژکـە یـان کوڕۆکـەی منـاڵ کە(خەتەنـە-سـوننەت) دەکـرا، پارچـە لـەفافێکی دەپێچرایـە(کیر-چـوک)ی ئـەم کـرداره لـەناو کـوردان بەردەوامـە و تـا ئـەمڕۆ و ئێستاش هەر دەکرێت، ئینجا ئەو پەڕۆیە پزیشیکی و حەکیمیەی لە کێری مناڵەکە دەپێچرێـت پـاش ماوەیـەک لـە کێـری دەکرایـەوە و بـەهۆی بـرین و پەرۆکـەوە هەندێک کێر ئاوسان و پەڵمان و گـەورە بـوونی هـەبوو، بـەڵام دواتـر دەگەڕایـەوە سـەر دۆخـی خـۆی و سـیس و بچـوک دەبـۆوە، ئەمـە لـە پـەڕۆگرتنی ئاسـایی و پێویستییە، ئینجا ئەمە بۆ گەورەکان و پیاوان بووە بە ئیدیۆم(کێر بە پەڕۆ گـەورە نابێـت) واتـە دەبێـت بەڕاسـت و دروسـتی بچیـە مەیـدانێ و بـە سـاختەچێتی و پینەوپـەڕۆ و کلاوچێتـی بـۆت دەرناهێنێـت و هـەرچی زووە ڕاسـتی دەرکـەوێت، خۆت چیت لەبارە هەر ئەوەیت، پێویست ناکات خۆت مشەوەش بکەیت و دەمامک بۆ کێرت بکەیت لەبەر ئەمەیە کورد وتویەتی:(کێر بە پەڕۆ گەورە نابێت).

١٠٥٨-کەر و ڕمبازیان نەگۆتییە:-

ئاژەڵی کەر لەهیچ سوپایەک بەکارنەهاتووە بۆ شۆڕەسواران، ئاژەڵێکە بۆ کاری ناو کێڵگە و ناوماڵ و بار و باربردن بەکارهاتووە لەبەر ئەوەی ئـاژەڵێکی بـەرزە نییە وەکوو ئەسپ و ماین هەمیش گورج و گۆڵ نییە لە ڕێ ڕۆیشتن و غاردان و سوارسوارنێ، ڕم و ڕمبازیش کـاری جەنگاوەرانـە و ڕمـەکانیش درێژبـوون و لـە بـەرزی گوێـدرێژ درێژتـرن، ئینجـا بۆیـە بـە کەسـێک دەوترێت:(کـەر و ڕمبازیـان نەگۆتییە) کە لە ئاستی کارەکەی نەبێت و یاخود نەتوانێ ئەو کارە بکات.

١٠٥٩-کلکی لەسەی کەمترە:-

ئاژەڵی سەگ جارێک بە ئەمەکداری و جارێک بـە زۆرزان و کڵاوچـی و فێڵبـاز ناوی هاتووە، لەم ئیدیۆمەی ئەمجارەش بەفێڵزان هاتۆتـەوە بـەرباس، ئـەم ئیدیۆم و دەربڕە بەکاردێت بۆ مرۆڤێک کـە زۆرزان و زۆر لـەبار بێـت و کـەم کـەس لێـی

بباتەوە دەوترێت فلانە کەس تەنیا(کلکی لەسەی کەمترە) دەنا کتومت سەگە و لەویش زیاتر دەزانێت بۆ پێ قولە(پاشەقولە) و حەوت بەڕکی(گیرفان).

١٠٦٠-کلی لە چاوان دەڕفێنێ:-

کل، جۆرێکە لە گڵ و سورمەشی پێ دەوترێت، مرۆڤ دەمێکە چاوی خۆی پێ دەڕێژێت بۆ جوانی و چارەسەری بینین، لەکۆندا پیاو زیاتر بەکاریهێناوە بەتایبەت لەکاتی بەفر بارین بۆ پارێزگاری چاو و بەهێزکردنی بینین جگە لەمانەش سودی جوانی و گەشی بەچاو دەبەخشی، بەو دواییانە ژن زیاتر لە ئارایشگاکانیش بەکاریهێناوە و لە پیاوانی وەرگرتۆتەوە، کل لەبەر ئەوەی وەک تۆز وردە ئەگەر بەکاریش هات ئەوا بەرجەستەکردن و کۆکردنەوەی زۆر ئاستمە چ جای ئەوەی کەسێک بتوانێت بیفڕێنێت و بیبات لە بای غارا، هەر لەبەر ئەمەیە بەکەسی زیرەک و چاپوک دەوترێت فلانە کەس(کلی لە چاوان دەڕفێنێ).

١٠٦١-کەر و مشکی دان:-

ئاژەڵی کەر لە کاتی پشوداندا حەز دەکات بگەوزێت و خۆی لە خۆڵەپۆت وەربدات، دیارە ئەمەش جۆرێکە لەباری خواستی گوێدرێژ، هەڵبەت لە هەموو خاک و خۆڵێکدا بۆ گەوزین دەست نادات دەبێت ئەویش خاسیەت و تایبەتمەندی خۆی هەبێت وەکوو تۆز و گەردی ورد و نەرم ئینجا(مشکی دان) شوێنی گردوکۆکردنەوەی خۆڵەمێشی ئاگردانانە، خۆڵەمێشیش بووە بە زوخاڵ و کڵوکۆی دامردووە و بووە بە(خەرپووت-هالاوی مردوو-ناوی شارێکی باکوری کوردستانە) ئەم هالاوە مردوانە نەرم و نیان و تۆزدارن ئاژەڵی کەر زۆر حەز دەکات تێیدا بگەوزێت، بۆیە کورد بە دوو کەسی زۆر بەیەکەوە بوو دەڵێت وەک(کەر و مشکدان) وان دایمە پێکەوەن، چونکە زۆر حەز بەیەکتری دەکەن و لە یەکتری زۆر گونجاون بۆیە بۆ ئەم بارە لە ناو کوردانـدا بە ئیدیۆمەوە گوتراوە(کەر ومشکی دان) واتە زۆر لەیەکتری دێن.

١٠٦٢-کار کاری خاتونێ ناو ناوی مەیمونێ:-

زۆرجاران گوێبیستی کاری جوان و بەجێ بووین کە ستایشی خاوەنەکەی دەکرێت لەسەر ئەنجامدانی ئەم کارە لە جێیە، بەڵام مەرج نییە ئەو کەسەی ستایش دەکرێت بکەری کارەکە بێت، زۆرجاران لە دەرباری گەورە ماڵان کچێکی ناشیرینی خاوەن ماڵ هیچ تایبەتمەندی و خاسیەتی کەیبانوو و خان و مانی تێدا

نییە، کچە غوڵامێک یان کورد وتەنی خورامکاری شێوە مانگ و پەری و دەست ڕەنگین کارەکان دەکات و ستایش و پیاهەڵدانیش بۆ کچە کێخوا و سەرکار و میر و بەگ و دەرەبەگ و وەزیرە هەر بۆیە کورد کە زۆرینەی ڕەشۆکی و ڕەمەکی و کرمانجە بەدرکە و دەربڕینەوە وشەی کردووە بەتیر ڕایوەشاندووە و وتویەتی:(کار کاری خاتونێ، ناو ناوی مەیمونێ).

١٠٦٣-کاروانچی ماندوو بێت جنێو بە خاوەن وڵاغ ئەدات:-

قورماچیش بدۆڕێت نەڵێت بەگونمەوە دەتەقێت، کاروانچی کرێکاری سەرکارە، لێخوڕینی وڵاغەکانی بەملەوەیە، ڕێگەی کاروان هات و نەهات و هەوراز و نشێو و ڕووتکردنەوە و دەربازبوونی لە ڕێگر و جەردان لە پێشە، هەندێکجار کاروانچی ئارەقەی شین و مۆر دەکات، لە ماندووبوون و لەترسان تفی دەمی وشک هەڵدێت ئینجا لەبەر خۆیەوە کە زۆر ترساوە یان ماندووە دەڵێت هەچە گو بەڕیشی خاوەنەکەت یان گو بەگۆڕی یان هەی لە قوزی دایکی ساحێبت بەم، دەگێڕنەوە جارێک سەرکارێک دەنگ لە وڵاغەکەی دەکات بۆ ئەوەی ڕێگە بگرێت و بڕوات بەڵام ئاغا و سەرکارەکەی لەگەڵ دەبێت بۆیە بە وڵاغەکە دەڵێت(هەچەی هەی باب و باپیرم یان هەچە هەی دایک دایکم) کەچی وڵاغەکەش هیچ حساب بۆ ئەو دەنگ دان و لێخوڕینە ناکات، ئاغاکەش دەڵێت پێشتر چۆنت پێ وتووە هەر ئەوهای پێ بڵێ، ئەویش دەڵێت:(هەچە هەی لە قەبری بابی خێوت بەم، هەچەی هەی لە قوزی دایکی ساحێبت بەم یان هەچە لە قوزی کابانت بەم) یەکسەر وڵاغەکە ڕێ دەگرێت، ئینجا ئەم ئیدیۆمە بۆ زۆر بوار بەکاردێت هەم کاروانچی و کرێکار و فەرمانبەریش کە ماندوو و هیلاک دەبێت بەکاری دەهێنێت بەڵام مایەی نیگەرانی و دڵەڕاوکێ نییە، چونکە لێکەوتەی ماندوو بوون و کارکردنە.

١٠٦٤-کەر بەلێدان نابێتە ئەسپ:-

وتراویشە:(کەر بچێتە بەغدا نابێتە ئێستر) واتە هەرچی لەگەڵ کەر بکرێت چ لێدان چ شوێن گۆڕین چ کورتان و زین گۆڕین کەر هەر کەرە و ئەسپیش هەر ئەسپە، ئەم ئیدیۆمە لە بێ کەڵکی لێدان هاتووە سەبارەت بە کەسێک کە خۆی تیابەستە نەبوو بێت و مێشکی نەخاتە کار جگە لە ئامۆژگاری و ڕێنمایی ئەوا لێدانیش هیچ لەبار و حاڵی ئەو کەسە ناگۆڕێت.

١٠٦٥-کراسی کەتان لەبەریا شۆڕەی دێت، زگی لە برسان قۆڕەی دێت:-

وتراویشــە(کەمەرە و دوگمــە هــاڕەی دێــت، زگ لەبرســان قــۆڕەی دێــت) یان(دەسماڵ سپی سابون بە قەرز) یان(نانی بێ خوێ دەخوات تڕی سوێر دەکات) یان(سەر قۆزی بن ئاڵۆز) هەندێ کەس لە ناو کۆمەڵدا توشی خوویەک هاتوون بە نەبوونی و هەژاری باکی هەیە و خۆی وا دەرناخات هەژار و دەستکورت و نەدارە بە قەرزیش بێت کراسی کەتان و کەمەرە و دوگمە و دەسماڵی سپی و سەرقۆزی دەکڕێت و دەیپۆشێت گوێ بە قۆڕەی سک و سابونی قەرز و بن ئاڵۆزی نادات، ئەم ئیدیۆمە بەکەسی نەبوون دەوترێت کە خۆی بە هەبوون دادەنێت.

١٠٦٦-کیسەی سواڵکەر هەرگیز پڕ نابێت:-

زۆر لەسەر سواڵکەر و دەرۆزەکەر(دەروازەکەر) وتراوە و وتراویشــە(نانی سواڵ یان خاوە یان سوتاوە) سواڵکردن وەک خۆخستنە ناو ئاوێکی ساردی تەزیووە و تەنیا سەرەتا و خۆتێخستنی یەکەمجاری قورسە و دەنا ئیتر هەر حەزدەکەیت خۆت بخەیتە گۆمەکەوە، کورد وتەنی تا(تەزیت) دەشکێت، ئیتر سواڵیش ئەو خاسیەتەی هەیە تا جارێک شەرمت دەشکێ ئیتر هۆگری دەبیت و دەبێتە پیشەت، پارەیەکی هێندە سفت و مۆڵ و بێ ماندووبون دەست دەکەوێت قەت بە بڕای بە بڕای وازی لێ ناهێنرێت، هەر بۆیە کورد لەو ئیدیۆمەدا ڕێکیخستووە و وتویەتی(کیسەی سواڵکەر هەرگیز پڕ نابێت) واتە سواڵکەر واز لەپیشەکەی خۆی ناهێنێت کەواتە هەرگیز کیسەکەی پڕ نابێت.

١٠٦٧-کەس ناڵێ هاوارتە لەمن، هەمووی دەڵێ قوتۆ بۆمن:-

دەگێڕنەوە لە ئاواییەکی کوردستان کەسێک زۆر نەخۆش دەکەوێت، سەگێکی دڕ و ڕەسەنی دەبێت، لەو جۆرە توخمانەیە کە گورگ خنکێنە و پاسەوانێکی ئێشکگرە و ناهێڵێت لایدە و غەوارە و نامۆ یەک بست لە پەز و ماڵی نزیک بێتەوە بێ پرس و ئاگاداری خاوەنەکەی، ئەو سەگەشی ناونابوو(قوتۆ)، کەس و کارەکەی دێنە سەردانی و لێی خڕدەبنەوە هەر کەسە و لە بەرەخۆیەوە دەڵێت:(قوتۆ) سەگێکی دڕە بۆ پاسەوانی پەزەکەم، پارێزەری باخەکەم، من ناحەزم هەیە بۆ ئێشکگری شەوانە دەیبەم، بەو شێوەیە قسەی لەو جۆرە بەردەوام دەبێت، تا نەخۆشەکە لە بەر خۆیەوە دەڵێت(ئێ هێی کەس ناڵێ هاوارتە

لەمن، هەمووی دەڵێ قوتۆ بۆمن)، ئێستا بەڕێوەبردنی هەرێمی کوردستان لەنێوان حزبەکانی دەسەڵاتدار،هەمووی قوتۆی دەوێت کەس هاواری لێ هەڵناستێت بۆ دۆخی نالەباری ئەم وڵاتە، ئەم ئیدیۆمە نزیکە لە ئیدیۆمی(لە کەری تۆپیو دەگەڕێت ناڵی بکێشێتەوە) هەمووی بەدوای بەرژەوندییەکانی خۆیاندا دەگەڕێن و کەس خەمی نەخۆشەکەی نییە.

١٠٦٨-کۆنە بەنرخی تازە دەفرۆشێت:-

کۆنە هەر کۆنەیە و تازەش هەر تازەیە، کەل و پەلی بەکارهاتوو، جلوبەرگی پۆشراو، ژەمی دووەمی خۆراک و یان هەرشتێکی بەکارهاتوو، بە دەستی دوو و بەکارهاتوو ئەژماردەکرێت و مامەڵەی کۆنەی لەگەڵ دەکرێت، بەڵام کەسانێک هەن شتی خۆیان زۆر لەلا بەنرخە و بەکەم دەستیان لێ بەر نابێت و ئەوەی پێویستی پێی بێت بەنرخێکی باش پێی دەفرۆشن، بەو جۆە کەسانەی شت لەدەستیان نابێتەوە دەڵێن(کۆنە بەنرخی تازە دەفرۆشێت).

١٠٦٩-کابرا تەبارەی هەر وا لە گۆڕێیە:-

تەبارە، پارچەیەک زەوی تۆدراوە بە دانەوێڵەی گەنم کە کاتی پێگەیشتنی هات لە مانگی(پوشپەڕ و خەرمانان) واتە حوزەیران و تەمموز دەبێت زبارە و هەرەوەرزی بۆ بکرێت بۆ ئەوەی بدوورێتەوە، ئەوە ڕووە ڕاستینەکەیە، وەک ئیدیۆمیش مەبەست ئەوەیە ئەو کابرایە هەندە بێ کەس و دەستوقام و هەژار و نەدارە یان گرفت و کێشەی زۆری بەسەردا باریووە، تا ئێستاشی لەگەڵدا بێت تەبارەی هەر نەدووراوەتەوە بۆیە دەوترێت(کابرا تەبارەی هەروا لە گۆڕێیە).

١٠٧٠-کوین لە بەردی بدەیت دەیکاتە هەنگوین:-

لەناوچەی پشدەر بە میل و کوتکی ئاسن دەوترێت:(کوین)، بەهێزی بازوو توند ڕادەوەشێنرێت، لە تاشەبەردی گەورە دەدرێت، پارچە و تلیشی گەورەی لێ دەکاتەوە، وردە وردە ووردوخاشی دەکات و وەکو بەردی کەلابەرد چۆن چەکوچ نەرم و نیانی دەکات و دەیکاتە کەلا و هەڵمات و دەسکەڵا، ئەو ئیدیۆمە گوزارشتە لەوەی کە دەوترێت(شەق دەزانێت قۆناغ لە کوێیە) واتە بەرد بە بەردی خۆی دوو چەکوچ و کوتەک و بیور و میلی ئاسنی لێ بدەیت وەکو هەنگوین نەرمی دەکەیت بۆیە دەوترێت(کوین لە بەردی بدەیت دەیکاتە هەنگوین).

١٠٧١-کەلاکی تۆپیووە گۆشتی لێ بکەوە:-

کەلاک، کەڵەشی مەڕومالات، ڕەشەولاغ، گا و مانگا و کەرەکێوی و مامز و...تاد، دوای سەربڕین یان مردن و ڕاوکردنیان ئەو کەڵەشەی دەمێنێتەوە، پێی دەوترێت: کەلاک، ئینجا تا شیبوونەوەی بەسەربێت و گەنیوو و بۆن ناخۆش بێت دەبتە کەلاکی تۆپیوو و گۆشت لێکردنەوەی ئاسانتر دەبێت، ئەوە کراوە بە ئیدیۆم و گوزارشتی ماڵێکی بێ خاوەن دێت کە بتەوێت لە مشان و بێ بەرامبەر شتی لێ ببەیت دەوترێت(کەلاکی تۆپیوە گۆشتی لێ بکەوە).

١٠٧٢-کەس بە دۆی خۆی ناڵێ ترشە:-

شیرەمەنی و بەرهەمەکانی لەکوردەواریدا بایەخێکی زۆریان پێدراوە، ئەوەی بەرهەمی شیرەمەنی نەبوو بێت هەژار بووە و وتراوە(نانی بە دۆی ڕاناگات)، دۆش لە تێکەڵکردنی ماست و ئاودا لەنێو مەشکەدا بە هەژاندنێکی زۆر دروست دەکرێت و کەرەکەی دەبێتە توێژێک و دێتە سەرەوە و لێی دەگیرێت ئەوەی دەمێنێتەوە ئاوی ماست و ئاوی خوایشتە کە ڕەنگێکی سپی کاڵی دەبێت هەندێکجار زۆر دەهەژێنرێت و ئاوی زۆریشی تێ دەکەن دۆیەکە شین و تەڕ دەبێت و تامی زۆر کەم دەبێتەوە تەنیا هەست بەڕەنگێکی سپی مەیلە و شین و مزرییەکی کەم دەکەیت، ئەگەر حەزت لەشیرینی بوو دەتوانی دۆشاو و شەربەتی بخۆییتەوە، دەنا هەموو دۆیەک ترشە، ئەمە بووە بەئیدیۆم و گوزارشتێکی بەهێز لەناو کورداندا واتە کەس نییە لەم گێتیەدا شتی خۆی پێ شیرین و باش و جوان و ڕێکوپێک و تەواو نەبێت، تا کار گەیشتۆتەی ئەوەی بەدۆی ترشی خۆشیان بڵێن چ ترش نییە، بۆیە کورد وتویەتی هەنکوە ئەوەی پێ ناوێت(کەس بەدۆی خۆی ناڵێ ترشە).

١٠٧٣-کەوڵەکۆن:-

کەوڵ، لە پێستی ئاژەڵان دروست دەکرێت بۆ مەبەستی جۆراوجۆر بەکاردەهێنرێت وەکوو کوندە و مەشکە و دیزە و فەرش و بەرگ و پۆشاک و...تاد، کۆن، هەر شتێک سەردەمی بەسەرچوو بێت، کەوڵەکۆن بەیەکەوە واتە کەوڵێکە زۆر بەکارهاتووە تا ئەو ڕادەیەی هیچ کەڵکێکی نەماوە و پارچە پارچەی لێ دەبێتەوە داهێزراوە و زۆر ماندوو کراوە، ئەو ئیدیۆمە زیاتر بۆ کەسێکی بە تەمەن و پیر بەکاردەهێنرێت کە تلپی تەڕی تیانەماوە و هیچی پێ ناکرێت هاوشێوەی ئیدیۆمەکانی(پیرەقۆتڕ، کەندوی بەتاڵ)، زۆربەی جاران ژنانیش

بەرامبەر پیاوە پیرە پەککەوتەکان بەکاری دەهێنن و بەتەوسەوە دەڵێن(کەوڵە کۆن).

١٠٧٤-کێچ کەوتە کەوڵی:-

کێچ زیندەوەرێکی بچوکی باڵداری مشەخۆرە هاوشێوەی(ئەسپێ)یە، دەچێتە نێو کەوڵ و جلوبەرگ و دەچێتە سەر لەشی مرۆڤەوە، زۆر خراپ بە مرۆڤەوە دەدات و هەستیاری دروست دەکات، کێچ بکەوێتە کەوڵی هەر کەسێکەوە پشوودانی ناهێڵێت، چونکە کە پێوەی دەدات و خوێنی دەمژێت ئازاری هەیە، بەمەش تەنگەتاو دەبێت، ئەوە لایەنی ڕاستەقینەکەیەتی، وەکوو ئیدیۆمیش بە کەسێک دەوترێت کە بۆ کارێک تەنگەتاو بێت و بیەوێت هەر ئەنجامی بدات و هیچ ڕێگرییەک نەبێتە هۆی سارکردنەوەی دەوترێت کاکە لێی گەڕێ(کێچ کەوتە کەوڵی).

١٠٧٥-کەری خۆیەتی گوێی ناڵ دەکات:-

وتراویشە:(ماڵی خۆمە حەزکەم دەیخۆم و حەزکەم نایخۆم)، ئەوە بۆ ماڵی خۆت، سەبارەت بە خاوەنداریێتی(کەر)یش هەمان ئیدیۆم دەیگرێتەوە، هەرچەندە ناڵکردنی گوێدرێژ لە سمەکانییەوە ناڵ دەکرێت، بەڵام وەکوو درکە و کینایە بە کەسێک دەوترێت کە خاوەنداریەتی شتێک بکات بە ئارەزووی خۆی هەڵسوکەوتی لەگەڵ دەکات، کەس ناتوانێت ڕێگری لێ بکات، بۆ ئەو جۆرە کارە و هەڵسوکەوتە بە ئیدیۆمەوە دەوترێت:(کەری خۆیەتی گوێی ناڵ دەکات).

١٠٧٦-کادین بە گۆلکان، کاسە بە ورتکان:-

کاوکۆتی دوای خلە و خەرمان و مانگی خەرمانان بە شەغرە و ڕەشکەی دەگوازرێتەوە و لە کادینانداد دایاندەکرد، بۆ وەرزی زستان و ساردوسۆڵە و بەفرانبار و ڕێبەندان دەدرێتەوە پاتاڵی وەکوو مەڕوماڵات و ڕەشەوڵاخ و وڵاغەبەرزە و گوێدرێژ و...تاد، ئەوەی گۆلک و مانگا و گای هەبێت کا لە وەرزی زستان بەری ناگرێت، چونکە زۆرخۆرن، ئەو خێزانەشی خێزاندار و ڕەشەخێزان بن و سەرتکە و پورتکەیان هەبێت واتە(وردکە-ورتکە) مناڵی ورد و زۆر هەرچی نانی سەر تلیانەش هەیە دەیخۆن چ جای ئەوەی لە کاسە و قاپلەمەی گەورەدا بێت، ئەوە بووە بە ئیدیۆم بە ماڵێکی ڕەشەخێزانی خاوەن منداڵی ورد دەوترێت: کە زوو زەخیرەی ماڵیان نامێنێت کەندوویان بەتاڵ دەبێت بۆیە کورد

وتویەتی(کادین بەگۆلکان، کاسە بە ورتکان).

١٠٧٧-کوردی دۆ نەدیوو:-

کورد پیشەی سەرەکی شوانکارە و وەرزێرییە، دۆ کە لە شیرەمەنی مەڕومالآت دێتە بەرهەم، لە زۆرێک لە ئیدیۆمەکاندا بەکارهاتووە وەکوو(دۆ و دۆشاوی تێکەڵ کرد، نانی بە دۆی ڕا ناگات، کەس بە دۆی خۆی نالێت ترشە، فلآنە کەس دۆی ڕژاوە) ڕان و مێگەلەکان دۆیان زۆر و زەوەند بووە، ژەمی سەرەکی شوانکارە و کشتیار و وەرزێران بووە، لە هەندێ وەرز کەم دەبێت و بۆ ماوەیەک نامێنێ، کاتێک سەر لە نوێ پەیدا دەبێتەوە لە وەرزی بەهار و مانگی ئاداردا کە وتراوە(ئادار ناچێ بێ دۆ، نیسان ناچێ بێ جۆ)، ئەگەر کورد توشی ببێتەوە شاگەشکە دەبێت، ئەوە بووە بە ئیدیۆم و بە کەسێک کە زۆر بە پەرۆش بێت بۆ شتێک یان کارێک دەوترێت(کوردی دۆ نەدیوو)ە.

١٠٧٨-کتکی کۆر نمەکیان ناکات:-

لە کرمانجی سەروو دا بە(پشیلە) دەوترێت(کتک) و کوێریش لە شێوەزار و ئاخێوەرانی ناوچەکانی کۆیە و هەولێر و قەراج و کەندێناوە و شەمامک و مولکییە و دزەییاتی و قوشتەپە بە(کۆر) گۆ دەکرێت، هەرچەندە وشەی(نمەک) لە ئێستای زمانی فارسیدا بەمانای(خوێ)دێت، بەلآم لەبەری ئەوەی زمانی کوردی و فارسی و تاجیکی و ئەفغانی لە بنەچەدا سەر بەیەک خێزانی زمانین کە خێزانە زمانی(هیندۆ-ئێرانین)ە، دەشێت، ئەم وشەیە لە نێوان هەردوو زماندا هاوبەش بێت، لە زمانی کوردیدا دووچاری گۆڕان بووبێتەوە و لە(نمەک)ەوە، کە (تامی خوێ) دەگەیەنێت، واتاکەی فراوان بووبێت بۆ هەموو جۆرە خواردنێک، هەمان حاڵەتی خوێش لە ئیدۆمێکی تردا کورد بەکاریهێناوە بۆ نموونە دەوترێت(نانمان بێ خوێیە) وەکوو ئەوە بڵێیت:(نانمان بێ نمەکە)، کەواتە لەو ئیدیۆمەی سەرەوە(کتکی کۆر نمەکیان ناکات) واتە پشیلەی کوێر تامی نانیان ناکات، یان گێچکەنان(ورتکە نان) لە ماڵیاندا ناپچڕێنێت، ئەمە بووە بە ئیدیۆم بە کەسی(ڕەزیل) و ڕژد و قرچۆک و دەست قوچاو و پیسکە و پوڵپەرست و(سەقیل) دەوترێت: کتکی کۆر نمەکیان ناکات.

١٠٧٩-کوندە ژەهرە:-

کوندە لەپێستی ئاژەڵی بزن و گۆلک دوای دەباغکردنی دروست دەکرێت و دۆ و ئاوی تێدا دەکرێت لەسەر کوندەران(کوندەڵان) دادەنرا و ئاوی شەوینی زۆر سازگار دەبوو، کوندە لە ئیدیۆمدا بەکارهاتووە وەکوو(ئەو پەڵە هەورە کوندە ئاوێکی پێ نییە) یان(وەکوو کوندە دەیرشاند) لێرەدا کە دەوترێت(کوندە ژەهرە) واتە کەسێکە ڕق و قین و تورەیی و ئێرەیی زۆری لە خۆیدا کۆکردۆتەوە، بە درکە و کینایەوە بە کەسێکی ژەهر تیژ و گون لەسک دەوترێت(کوندە ژەهرێکە بەخۆی).

١٠٨٠-کونەبای قەیسەریان:-

ڕەشەبای سلێمانی و کۆیە لە باشوری کوردستان بە ناوبانگن، هەردوو شار بەهۆی جیاوازی پەستان لەنێوان شاخی ئەزمڕ و سلێمانی و شاخی هەیبەسوڵتان و کۆیە ئەو ڕەشەبایە تێیاندا هەڵدەکات، ئینجا زستان و هاوینی بۆ نییە زۆربەی ڕۆژانی ساڵ بایان لێ هەڵدەکات، بۆیە ئەو دوو شارە بە هەڵکردنی بایەکانیانەوە دەناسرێنەوە دەوترێت(ڕەشەبای سلێمانی و کۆیە)، ئینجا لە نزیکی(٣)کیلۆمەتر لە خۆرهەڵاتی شاری کۆیە لەبناری هەیبەسوڵتان گوندێکی خنجیلانە لە بنار و لاپاڵی ئەو شاخە هەیە بە ناوی(قەیسەری) هەندێجاریش دەوترێت(قەیسەریان) بە بەردەوامی ڕەشەبای تێدا هەڵکردووە بۆیە لە کۆیە و دەوروبەری وەکوو گۆتەی لێهاتووە: کونە بای قەیسەریان.

١٠٨١-کەر تۆپیووە شایی سەگانە:-

کەر بتۆپێت دەبێتە کەلاک و کەلاکیش سەگ و چەقەڵ و گۆشتخۆرەکان دەوری دەدەن و دەیخۆن، بەمەش تێر دەبن و برسێتیان نامێنێت، هەڵبەز و دابەز و یاری خۆیان دەکەن و وەکوو شایی و هەڵپەڕکێی مرۆڤ دێتە بەرچاوان، ئەوە بووە بە ئیدیۆم لە کوردەواریدا کاتێک یەکێک پەکی دەکەوێت و سامان و سەرمایەکی باشی نەختینەیی و ماڵ و موڵکی هەبێت ، هەست بکات هەندێک لە کەسە نزیکەکانی کە دەبنە میراتگری، خۆشحاڵن بە پەککەوتنی و ئارەزووی زوو لە دونیا ڕۆیشتنی بکەن ئەویش بە نیگەرانییەوە دەڵێت(کەر تۆپیووە شایی سەگانە).

١٠٨٢-کەنێری نە بوون، گیسک دەبنە بڵمباس:-

نێری و بزن، نێر و مێی ئاژەڵی ڕەشن، زۆربەی مێگەلە بزنەکان یەک نێری یان دوون کەمجاریش سێ دانەی تێدایە، کاریلە-نێرەکەی دوای تەواوکردنی(٦)شەش مانگی تەمەنی دەبێتە(گیسک) و بووە ساڵێک دەبێتە(کوور) و(خرت) ئینجا یەک خرت و دوو خرت...تاد، خرتیش واتە نێری و سابرێن، کاتێک لەناو مێگەلێک نێری نەبوو ئەوا بە ناچاری گیسک دەبێتە(بڵمباس)، بڵمباسیش واتە نێری و تەگە و سابرێن، عەرەب دەڵێت: لە کەمی ئەسپ، زینیان خستۆتە سەر تاژی و کوردیش هاوشێوەی ئەو ئیدیۆمە دەڵێت: کەس نەبوو ڕەجەبیان سەر پاڵەیە، ئەوانە بوون بە ئیدیۆم کاتێک لەناو نەتەوەیەک یان هۆزێک یان بنەماڵەیەک پیاوی پیاوانە و سەرکردە نەبوو ئەوا خەڵکی بودەڵە و بۆرەپیاو و ناکەس بەچە دەردەکەون بەو حاڵەتە دەوترێت(کەنێری نەبوون، گیسک دەبنە بڵمباس).

١٠٨٣-کارەکەری بادینان، نانخۆری شەمزینان:-

شەمزینان، ناوچەیەکی دڵگیری باکوری کوردستانە، بادینانیش دەڤەرێکی ڕازاوە و دڵڕفێنی باشوری کوردستانە، کارەکەر: کارکەر و خزمەتگوزار و خزمەتکردن و جۆوان و ڕەنجبەر و نۆبەتچی و ئێشکگر و پاسەوان و...تاد، نانخۆریش: مفتەخۆر و هاتنە سەر شتی ئامادەکراو و بێ ڕەنج و ماندوو بوون خواردن بەدەست کەوتنە، هاوشێوەی ئەو ئیدیۆمە دەوترێت:(هێلکەی بۆ خەڵکی و چیقنەی بۆ ئێمە) یان(خێر و بێری بۆ خەڵکە و شەڕەکەی بۆ ئێمە) ئێتر ئەگەر یەکێک یان کەسێک لە شوێنێکیتر خزمەت بکات و لە شوێنێکیتر بلەوەڕێت بە تەوسەوە پێی دەوترێت(کارەکەری بادینان، نانخۆری شەمزینان).

١٠٨٤-کۆنە دۆست ماینی بەزینە:-

زۆرجار باوک بۆ کوڕەکەی وەسیەت دەکات و دەڵێت:(کوڕم کەمن مردم کارێکت هەبوو، بڕۆ لای دۆست و برادەرەکانم، کارەکەت بۆ ڕایی دەکەن) دۆست و یار و هاوڕێی دێرین زۆر شیرینە و خاتری یەکتریان زۆر دەوێت و ڕۆژگاریش ئەوەی سەلماندووە کە کۆنە دۆست و کۆنە یار و برادەر هەمیشە ئامادە و لەسەر پێ بوون بۆ هاوکاری و دەستبار و هەرەوەزی کردن لەگەڵ یەکتری بۆیە کورد کردویەتی بە ئیدیۆم و فەرمویەتی(کۆنە دۆست ماینی بەزینە) واتە هەموو دەم ئامادەیە.

١٠٨٥-کورتانی خوارکرد:-

کورتانی کەرێ لە ئیدیۆمی تریشدا بەکارهاتووە وەکوو: کورتانی فڕێدا، واتە تێی هەڵجلیکاند و بە لوشکە و لەقە کورتانەکەی سەر پشتی بەربۆوە و کەوتە خوارەوە، ئەو کورتان فڕێدانە لە دەوروبەری کۆیە بەکاردەهێنرێت بۆ کەسێک کارێک بکات کە لێی چاوەڕوان بکرێت و زووتر بناسرێت کە خەسڵەتی کەربوون لە مرۆڤەکەدا هەیە، کورتانی خوار بەهیچ جۆرێک نە(سوار) دەگەیەنێت نە(بار) دەگەیەنێتە هەوار و شوێنی خۆی، هەر بۆیە لە ڕواندزێ ئەگەر کەسێک کارێک تێک بدات یان تەواوی نەکات و تورە بێت و بەجێیبهێڵێت دەوترێت: کورتانی خوار کرد.

١٠٨٦-کردی بردی، گەڕا دڕا:-

ئەو کەسەی کارێک بکات بەرهەمەکەی دەچنێتەوە، بەڵام ئەو مرۆڤەی هیچ کارێک نەکات و هەر لەسەر بگەڕێت ئەوا هیچی دەست ناکەوێت، تەنیا پێڵاو دڕانی بەردەکەوێت، ئەوانەی شوانکارەیانکردووە کاتێک ڕانەکەیان دەبەنە ناو پەرێزێکەوە بۆ لەوەڕاندن دەبینن بزنەکانیان خێرا خێرا بەناو پەرێزەکەدا دەڕۆن و لەو گوڵ بۆ ئەو گوڵ و لەو وشی-هێشوو بۆ ئەو وشی دەچن، بەڵام مەڕەکان لە سەرەتای پەرێزەکەوە پەرێز پاکژی گوڵ و هێشووە کەوتوەکان هەڵدەگرنەوە و دەیخۆن تا دەگەنە کۆتایی پەرێزەکە بە تەواوەتی تێر دەخۆن، ئینجا ئەو حاڵەتە بووە بە ئیدیۆم بە کەسێکی گەڕۆک و کاسبی نەکەر دەوترێت: ئەوەی کردی بردی، ئەوەی گەڕا دڕا.

١٠٨٧-کەر و کورتانیان دەردێنێ:-

لەکوردەواریدا هەندێ ئیدیۆم بۆ ناوهەڵدان و ناسینەوە و سەرناسی و لە دوورەوە ناسینی کەسان بەکاردەهێنرێن، بۆ نمونە ئەگەر کەسێک لە دوورەوە بەرەو ئاوایی و ناودێ بێت، ئەوا ئەو کەسانەی لەبەربەڕۆچکی مزگەوتی گوندەکەدا دانیشتوون، هەر بابایەی ناونیشانی کەسێک هەڵدەدات، ئەگەر کەسێک لەوان ناوهەڵدانەکەی تەواو بوو، ئەوا ئامادەبووەکان دەڵێن: قونیت دڕی واتە: ناونیشان هەڵدانەکەت پێکای، ئینجا ئەگەر ئەو کەسە زیاتر لەسەری بدوێ و زانیاری زیاتر لەسەر کەسەکە بدات ئامادەبووان دەڵێن: قوڕی بنیت دەرهێنا، لەو ئیدیۆمەی سەرەوە(کەر و کورتانیان دەردەهێنێت) هاوشێوەی(قون دڕین و قوڕی

بن دەرهێنانەکە)یە، چونکە هەڵوەشاندنەوەی(کورتان-کۆپان-پاڵان) کە پڕیەتی لە(پوش) ئاسان نییە، ئەو پوشەی کە کورتاندروو بە کۆپان ئاخن کە شیشێکە بۆ پەستانەوە و ئاخنینی پوشەکە بۆ ناو کورتانەکە توند ئاخنیویەتی بە درێشە و شوژن و داو و بەن، هەڵبەت تەتەڵەکردنی ئەو کورتانە کارێکی وردە و مرۆڤێکی شارەزایی دەوێت بۆ ئەنجامدانی و ناسینی کەر و وڵاخەکە و کورتانەکەی، بۆیە ئەگەر کەسێک ورد و درشت زانیاری لە سەر کەسێک و خانەوادەکەی هەبێت بەگاڵتەوە دەوترێت: بەخوا کەر و کورتانیان دەردەهێنێت ئەوەندە شارەزاییت.

١٠٨٨-کاری کەر و خواردنی بارگین:-

کەر یەکێکە لەو ئاژەڵانەی کە کەمخۆرە و ئەگەر تا بەیانی لەسەر ڕەوسە و خەرمانی گەنم بێت، بە دانەوێڵە ناکەوێت، چونکە لە ئاژەڵە کاوێژکەرەکان نییە و هێدی هێدی و کەم کەم دانەوێڵە دەخاتە دەمیەوە و ورد ورد دەیجوێت ئینجا قوتی دەدات، لەگەڵ ئەوەش کەر زۆرترین کاری پێ دەکرێت و زۆر پشوو درێژ و بارەبەرە، مرۆڤ بۆ کاروبارەکانی ژیان بەر لەپێشکەوتنی تەکنەلۆجیا زۆرترین سوودی لێ بینیووە، بارگین یان بارگیر، ئەسپی خەساوە لە چاککردنی ماین و ئەسپدا پەیدا دەبێت بۆ باربردنی نێوان کوێستان و گەرمیان و جوتکردن و کێڵان و ناعور ڕاکێشان و گەڕان بەکاردەهێنرێت، لەبەر ئەوەی وەچەی ئەسپە و بارەبەرێکی باشە پێویستی بە ئالیک و کاوجۆیەکی زۆر هەیە تاوەکوو هێز و وزەی بۆ بگەڕێتەوە و کاروبارەکانی پێ ئەنجام بدرێت،وەکوو ئیدیۆم بارگین و بارگیر بۆ کەسی نەزان و بێ عەقڵیش بەکاردەهێنرێت، بەڵام لێرەدا بووە بەو ئیدیۆمە، بۆ تایبەتمەندی و هەر کەس بە کاری خۆی، هاوشێوەی(نان بۆ نانەوا و گۆشت بۆ قەساب) دەوترێت: کاری کەر و خواردنی بارگیر واتە کار بۆ گوێدرێژ و خواردنیش بۆ بارگیر وەک ئەوەی بوترێت: گۆشت قابیلی بازە، بەمانایەکیتریش واتە: کارێکی کەم و ئەرکێکی زۆری گەرەکە.

١٠٨٩-کای کۆن بە با ئەکات:-

دوای گێرە و کوتانی خەرمان و شەنەباکردن و شەن و کەوکردن و جیاکردنەوەی کا و دانەوێڵە، ڕەوسە و خەرمانی سوور دەخرێتە جوار و گونیە و دەگوازرێتەوە بۆ کەندوو و چاران، کایەکەش بەڕەشکەی دەگوازرایەوە بۆ کادینان، ئەو کایەی کە بە با کرابێت و کاودانی جیاکرابێتەوە، هەرچەند بە بای

بکەیتەوە هیچ دانەویڵەیەکی تێدا نییە، تەنیا تۆزی لێ دەبێتەوە و هیچیتر، ئەو حاڵەتە لە کوردەواریدا کراوە بە ئیدبۆم بە ئەنجامدانی شتی بێ سوود و بێ کەڵک دەوترێت: کای کۆن بە با کردنە، واتە هیچ دەسکەوتێکی نابێت و لە بەلاش خۆماندوو کردنە.

١٠٩٠-کاڵەکی شیرین دەبێتە قیسمەتی ڕێوی:-

کاڵەک، گندۆرەی بە تام و پڕچێژ و شیرین دوای نزیکەی سێ مانگ لە چاندنی بێستان پێ دەگات، بێستانیش دێمەکارە و پشت بە ئاوی باران دەبەستێت، شتی دێمەکاریش زۆر دەگمەن و پڕبایەخە، ڕێویش شەوان دەچێتە ناو بێستانەکان، کام کاڵەک و گندۆرە بە گۆشت و پڕن، دەچێت ئەوی دەخوات، ئەوە لایەنی ڕاستەقینەی ئیدیۆمەکەیە، وەکو توانج و پەلاریش بەژنێکی جوان و خانومان و باش دەوترێت کە درابێتە پیاوێکی گەوج و بلّح و بودەڵە و سینگە تەڵە و قەزەم و ناشیرن و نابووت و لاپرەسەنگ و هەپرەگوون هاوشێوەی ئەو ئیدیۆمەش هەیە وەکو:(گیای جوان بزن دەیخوات، گندۆرەی شیرین ماری-ماڵی چەقەڵە).

١٠٩١-کردوویانە بە ڕێگای کانی:-

ڕێگای کانی و سەراو یەکێک لە ڕێگا قەرەباڵغەکانی لادێ و ئاواییەکانی کوردستان بووە، هەر لەگەڵ هەڵهاتنی خۆر و گزنگی بەیانییەوە تاوەکوو نوێژی شێوان یەکبینە کچ و کاڵ و ژن و منداڵانی ئاوایی لە ڕێی کانی بوون، بە گۆزە و تێرکە و تەنەکە و کوندەوە ئاویان بۆ ماڵەوە کێشاوەتەوە و قاپ و قاچاغ و هیربار و جلوبەرگیان لەسەر سەرووچاوی کانییەکەدا شوشتووە، لە فۆلکلۆری کوردەواریدا و لە هەڵبەستی شاعیراندا زۆر بایەخی پێدراوە و بە تامەزرۆییەوە باس کراوە:

قەبرم لۆ لێدەن لە ڕێگەی کانی
مشک و مار بمخوا یار پێ نەزانی-فۆلکلۆر
بلوێری شوانی لە بەرزی تەلانی
کیژ لەڕێی کانی دێنێتە سەماوە- جەلال جۆبار
وتراویشە: ناوی نەبوو لەناو ناوان، گوی دەکرد لەسەر سەراوان

گرنگی ڕێگەی کانی و هاتوچۆ و هاموشۆی بەردەوامی وایکردووە کورد بیکاتە ئیدیۆم و بۆ چوون و هاتن و هاتوچۆی بەردەوامی کەسێک بۆلای یەکێک یان

شوێنێک، دەتوانرێت وەکوو ئیدیۆمێکی سیاسیش بەکار بهێنرێت بۆ نمونە ئەگەر شاندی کوردی هەموو ڕۆژێک بچێتە پایتەختی عێراق(بەغدا) بۆ پێکهێنانی حکومەت یان دانوستاندن لەسەر بودجە و...تاد، بەتەوسەوە پێیان دەوترێت: کردوویانە بەڕێگای کانی واتە: زوو زوو دەچن.

١٠٩٢-کلکی خستە ناو گەلییەوە:-

لە سمتەجۆڵەی سەگ و گورگ و چەقەڵ و ڕێوی کلکێکی باریکەڵە هەیە، جوڵەی ئەو کلکە کۆمەڵێک گوزارشت و ئیما و ئاماژەی تێدایە، ئەوەی مرۆڤ هەستی پێ دەکات شۆڕکردنەوە و خستنە ناو گەلی ئاماژەیە بۆ بێ دەسەڵاتی و هەڵاتن و تەسلیم بوون و ڕاکردن و واڕبوونەوە، لەکاتی بەرزکردنەوەی ئەوە لە پەلامار و خۆدەرهێنان و زاڵبوونە، کاتێکیش کە کلکی بادەدات ئەوا ڕەزامەندی و خۆشی و چێژوەرگرتن و پێکەوە ژیان و ئاشتەوایی و ڕۆمانسیەتی دەردەخات، ئینجا کلکی خستە ناو گەلییەوە لێرەدا بووە بە ئیدیۆم و بە کەسێکی ترسنۆک و بێ غیرەت کە لەترسان سەری خۆی دادەخات و ملی شۆڕ دەکاتەوە و ناوێرێت دەم هەڵێنێت بەرامبەر کەسێک یان زوڵمیک بەتەوس وتوانج و ڕقەوە دەوترێت: کلکی خستە ناوگەلییەوە.

١٠٩٣-کەما بەدەم کەر خۆشە:-

کەما، گیایەکی لاسک ئەستوری گەڵا وردی باڵابەرزی گوڵ زەردی بەهارییە لە کوێستانەکانی کوردستان گەش و نما دەکات، خاوەن ئاژەڵەکان لە بەهاراندا گیادووری دەکەن و گزرەی دەکەن، گزرە، ئەو گیادووراوەیە کە خاوەن ئاژەڵەکان هەڵیدەخەن بۆ وشک بوونەوە بۆ ئەوەی وەرزی ساردوسۆڵە و ڕێبەندان لە کوێستانەکان دەرخواردی ئاژەڵەکانیانی بدەن، ئەو پارچە زەوی و لاپاڵای کە ڕووەکی کەمای زۆر بێت پێی دەوترێت(کەماجاڕ) هاوشێوەی(گەڵاجاڕ و نێرگزجاڕ و گۆجاڕ)، ئاژەڵی گوێدرێژ یەکێکە لەو ئاژەڵانەی کە زۆر باش ئەو گیا گزرە کەمایە دەخوات، ئەوە بووە بە ئیدیۆم بۆ لێهاتن و لێوەشانەوە و گونجان و(قابیل)بوون دەوترێت: کەما بەدەم کەرێ خۆشە.

١٠٩٤-کوێرە نانە:-

کوێر، بەو کەسە دەوتریت کە چاوی هیچ نابینێت، یەکێکە لە نەخۆشییە بێ چارەسەرەکان چ بەزگماکی تووش بێت یان بە نەخۆشی بۆیە وتراویشە: کوێر تا

دەمرێت بە تەمای دوو چاوی ساغە، ئەو کوێرییە وەکوو ئیدیۆم لە زۆر بواردا بەکارهاتووە وەکوو(کوێرەکانی واتە: سەرچاوەیەکە ئاوی کەمە، کۆردەرە واتە: دەراوێکە خراپ ئاوی دەردەبێت، کۆراو واتە: ئاوی کەمە، کوێرەدڵ کەسی کەم تێگەیشتوو، کوێرەدێ واتە دێیەکی دوورە شار و ئاوەدانی، کوێرەوەری واتە کەمی خوێندەواری، کوێرانە بیرکردنەوە و قسەی بێ لێکدانەوە، کوێرەڕێ ڕێگەی لاوەکی بێت و هاموشۆی بەسەرەوە نەبێت) کەواتە دەردەکەوێت ئاوەڵناوی(کوێر-کۆر) چ وەکوو پێشگر بێت یان پاشگر(وجاغ کوێر، کوێر نان) لە هەردوو حاڵەتدا بە مانای کەم و کورتی دێت، لێرەدا بە کەسێک دەوترێت: کوێرە نانە کە بەرچاوتەنگ بێ و نانبدە و سەخی نەبێت بەڵکو کەسێکی قرچۆک و دەست قوچاو بێت بە تەوس و پەلار و تانە و تەشەرەوە پێی دەوترێت: فڵانە کەس کوێرەنانە.

١٠٩٥-کەر لە قوڕدا ئەگێت

لە نوکتە و چیرۆکە کۆنەکانی مەلای مەشهور دا هاتووە، دەگێڕنەوە ڕۆژێک کابرایەک دێتە لای مەلای مەشهور و دەڵێت: مەلا ماڵی فڵان کەس کەرەکەیان زاوە جاشکێکی بێ کلکی بووە، ئەویش زۆر خەفەتی بۆ دەخوات دەڵێت: باشە ئەگەر سبەینێ گەورە بوو، لە قوڕێ چەقی چۆن؟ خاوەنەکەی بڵندی بکات و لە قوڕەکەی دەربهێنێت، قوڕ و چەقین لە قوڕ، لە زۆربەی وڵاتانی دونیادا ئیدیۆم و پەندی لەسەر هاتووە لە ناو کایەی سیاسی و نێو دەوڵەتیش شکانی وڵاتە یەکگرتوەکانی ئەمریکایان لە(ڤێتنام) بە چەقین لە قوڕاوی(دیان بیان ڤۆ) باسکردووە لە ساڵی ١٩٥٢ی زایینیدا، قوڕ چ سروشتی بێت لەناو لێڕەوار و جەنگەڵ و هۆڕ و زەڵکاواندا هەبێت یان مرۆڤ خۆی بیگرێتەوە، ئەوەی بکەوێتە نێویەوە دەچەقێت، ئینجا چ مرۆڤ بێت یان وڵاغە بەرزە و بارەبەری وەکوو ئەسپ و ئێستر و گوێدرێژ، ئەوەی بچەقێت پێویستی بەدەستبار و دەستگرۆیی و دەستگرتنە تاوەکوو لە قوڕ و چڵپاوەکە دەربهێنرێت، چونکە تەواو پەلەکانی تا سەرووی ئەژنۆی لە قوڕەکەدا دەچەقێت و ناتوانێت یەک بە پێیەکانی خۆی هەنگاو بنێ و دەستەپاچە دەوەستێت، ئەو حاڵەتە بێ دەسەڵاتییە و چەقینە بووە بە ئیدیۆم و بەکەسێکی فرسەت حیز و لە دەرفەت گەڕاواندا دەوترێت: کەر لە قوڕدا ئەگێت.

١٠٩٦-کەر و خۆڵەمێشن:-

هاوشـێوەی ئـەو ئیدیۆمـەش هەیـە کـە دەڵێت: وەکـو سـەگی سـەر زبڵـدان، لـە زسـتانی سـارد وسـۆڵدا سـەگ زۆر حـەزی لەسـەر گیفـۆک و سـەرین گـوان و زبڵدانە، چونکە گەرمە ئەگەر بەفر یـەک مـەتریش بباریێت مـادام ژێـرەوەی گەرمـە بێ باک لەسەر زبڵدانەکە وەردەکـەوێت و دەخـەوێت، ئـاژەڵی گوێدرێژیش یـەکێک لە چالاکیەکانی بۆ پشوودان و پشت خوراندن گەوزینە لە خۆڵە پۆت و خۆڵەمێش و خۆڵـە کـەوە و مشـکی و مشـکیدان، ئەوەنـدە حـەزی پـێ دەکـات وەک ئـەوەی ڕوونی سەگی لە قەلب بدەی، هەندێک پارچە زەوی ناوی ئاقارانیش لە گوندەکانی کوردسـتان بەناوی(کـەر گـەوز) هەیـە، ئـەوە لایـەنی ڕاسـتەقینەی ئیدیۆمەکەیـە، وەکوو ئیدیۆمیش بـەکاردێت بۆ لێوەشـانەوەی دوو شـت بەیەکـەوە یـان کەسـێک زۆر جوان لەگەڵ کار و ئیشەکەی بسـازێت و گونجـاو بێت بـە تـەوس و گاڵتـەوە دەوترێت: کەر و خۆڵەمێشن.

١٠٩٧-کێر میزی لێ بڕین:-

لە هەولێرێ دەوترێت(کیرمیز)، ئەندامی زاوزێی نێرینـەی مرۆڤ بـە(چووک)یش ناو دەبرێت، فەرمانەکانی ئەو ئەندامە جوتبوون و میزکردنە، هەندێجار بەگاڵتـەوە بە کوڕە قەیرە و ڕەبەنەکان دەوترێت: ئەوەی تۆ تایبەتە بەمیزکردن، بۆ وەچـە و نەوە کەوتنەوەی مرۆڤ پێویستە، ئەو خێزانانەی کە کوڕیـان نابێت بـە بێ وچـاغ ناو دەبرێن، لەسەردەمی موسا و فیرعەونـەوە ئـەو زاراوەی(کێرمیـز)ە لـە هـەموو نەتەوەکانـدا بـوونی هـەبووە، کاتێـک فیرعـەون هـەولی داوە هـەرچی نێرینـەی خانەوادەی موسا هەیە بیانکووژێت بۆ ئەوەی کیرمیزیان نەمێنێ و وەچە و نـەوە نەخەنـەوە و نەبنـە شۆڕشگێڕ دژی زوڵـم و سـتەمەکەی، لـە هەشـتاکانی سـەدەی بیستەم لە باشوری کوردستان ڕژێمی بەعس دەرحـەق بـە بارزانیـەکان هـەولێکی لەو شێوەیەی دا، کە هەشت هەزار کوڕ و پیاوی بارزانیەکانی ئەنفال کرد، کورد ئـەو کـارە جینۆسـاید و تیـرە کوشـتنەی بـەو ئیدیۆمـە گوزارشـت لێکـردووە بـۆ هاوشێوەی ئەو گرتن و شوون بزرکردنەی ڕەگەزی نێر لـە تیـرە و تایفـە و هـۆز و نەتەوەیەک دەوترێت: کێر میزی لێ بڕین.

١٠٩٨-کەری نێر نایکێشێ:-

بارەبەری وەکوو گوێدرێژ مرۆڤ بۆ کاروباری ناو کێڵگە و بارگواستنەوە و جووتکردن و پێداویستیەکانی بەکاریهێناوە، لە هەندێ ناوچەدا خۆشناوەتی بە نمونە وەکو نەریت و باوبوون تەنیا(نێرەکەر)یان بەخێوکردووە، نێرەکەر یان کەری نێر خورت و بە هێز بووە بۆ بارگواستنەوە و کێلانی زەوی بەکاریانهێناوە، لەو ناوچە شاخاوی و پێدەشتانە تاکە هۆوپێناوی گواستنەوەش بووە، بۆیە زۆر بە نمونە هێنراوەتەوە و خراوەتە نێو ئیدیۆمی کوردی، ئینجا ئەگەر کەسێک زۆر بە خۆیدا هەڵبدات و خۆی زۆر گەورە و قورس بکات بەتەوس و گاڵتە و فشە پێکردنەوە دەڵێن ئەوە چییە ئەوەندە مەدحی خۆی دەکات کەسێک نەیناسێت دەڵێت: کەری نێر نایکێشێت.

١٠٩٩-کەس بەو سەردولکانە گریانی نایە:-

سەردولکە، ئەو وتە و قسانەن کە لە پرسەدا ژنان دەیڵێن بە دەنگ و ئاواز و هەندێک لە ژنانی ئامادەبووی پرسەکەش لە دوایانەوە دەیڵێنەوە، بەو ژنەی یەکەمجار دەست پێدەکات پێی دەوترێت: سەردولکە گێڕ، خاسیەتی سەردولکە پیاهەڵدان و ناورانەوە و دڵ بۆ سووتان و سوێ بوونەوەیە، کڕوزانەوە و شکستەخۆیی و بێ دەسەلاتی تێدایە، هەندێجاریش بۆ خۆ نزیکردنەوە و ڕەپێشکردنە و بە مەبەست و مەرامێک ئەنجام دەدرێت، بۆ ئەو جۆرانەیان کە درکی پێکرا لە جەرگ سووتانەوە نییە و لە ناخەوە نایەت هەتا سبەینێ بوترێت کەس گریانی بۆ نایەت، ئەو حاڵەتە بووە بە ئیدیۆم و بە گوفتاری کەسێکی فریودەر و مەراییکەر و بێ متمانە و ڕووپامایی و ڕواڵەتی و ڕووکەشی کە جێگای بڕواکردن نییە، بە تەوس و گاڵتەجاڕییەوە دەوترێت: کەس بەو سەردولکانە گریانی نایەت.

١١٠٠-کەرەکەم کرد بە زەنگ:-

کەرە: ڕۆنەکەرە و فەریکەڕۆنیشی پێ دەوترێت، ئەو چەورییە کە بە ژەندن یان شڵەقاندنی ماست و دۆ لە مەشکەدا دەگیرێت، ڕەنگی زەرد و سپی هەیە بە گوێرەی ماستە هەژێنراوەکە، دەتوانرێت بە خاوی بخرێتە سەر نان و بخورێت یان سەوزە و هەندێ خۆراکی پێ سوور بکرێتەوە، بە شێوەیەکی گشتی لە بەرهەمی شیرەمەنی مانگا و گامێش و مەڕ و بزندا دەست دەکەوێت،زەنگ: واتە

ڕۆنی قاڵی شلی زرنگ، کە دوای خستنە سەر ئاگری کەرە بۆ قرچاندنەوە و کوڵاندنی تاوەکوو ڕۆنی ساف و ساغی لێ دەست کەوێت، کاتێک لەسەر ئاگرەکە دەقرچێندرێتەوە، کەفێکی سپی دەکەوێتە سەرەوەی تاوێرەکە و ڕۆنە زرنگە، شلە قاڵەکەش دەکەوێتە ژێرەوە کە ڕەنگێکی زەردباوی کاڵی هەیە، ئەو کەفەی سەرەوەی دەگیرێت و جیادەکرێتەوە، ئەوەی دەمێنێتەوە پێی دەوترێت: ڕۆن ساغ، یان زەنگ و زرنگ، لە کەرەیەکی زۆر ئینجا هەندێک ڕۆنی ساغ بەرهەم دەهێنرێت، دەگێڕنەوە لەگوندی(گۆرقەرەج)ی زێدی گەورە شاعیری کورد(حاجی قادری کۆیی) لە نیوەی یەکەمی سەدەی نۆزدەیەم، کێخوایەکی هەبووە کە سەرانەی(کەرە)ی ئاوایی(گۆرقەرەج)ی بۆ فەرمانبەرانی فەرمانگەی ڕێژەی تەقتەق بردووە لە سەروبەندی دەسەڵاتدارییەتی خەلافەتی عوسمانییەکان، لەلای بەڕیوەبەری فەرمانگەکە دەڵێت: ئەو برە کەرەیەی بۆ ئێمەتان داناوە زۆر و قورسە ناتوانم ئەوەندەتان بۆ بهێنم، لەبری ئەوە زەنگ-زرنگتان بۆ دەهێنم، ئەو قۆنتەرات چییەی فەرمانگەی ڕێژەی تەقتەق بەو پێشنیارەی مام کێخوا ڕازی دەبێت، مام کێخواش دەگەڕێتەوە بە خەڵکی ئاوایی دەڵێت: کەرەکەم کردە زەنگ، ئەوەش بووە بە ئیدیۆم و بۆ فەقیرحاڵی و نەفامی و دەبەنگی و غەریبی کەسێک دەوترێت بەخوا بابە کەرەکەی بۆمان کردە زەنگ، واتە باری قورستر کردین، چونکە چەند کیلۆیەک کەرە ئەگەر نیو کیلۆ یان زیاتر ڕۆنی زرنگ و ساغی لێ بەرهەم بهێنرێت.

١١٠١-کابان بێ بەشە یان ڕوو ڕەشە:-

کابان لە کوردەواریدا بەو ژنە دەگوترێت: کە سەرپەرشتی ماڵ و منداڵ بکات و ئاگاداری بنە و بنەگە و بارگە و هەوار و کۆتان بێت، لە نێو ئەو هەموو ئەرک و فەرمانەش کاری چێشت لێنان و ئامادەکردنی ژەمەخۆراکەکانیشی لە ئەستۆدایە، ئەو پیاوەی بێ ژن بێ یان کچێکی کەیبانووی نەبێت پێی دەوترێت: بێ بنەوانە واتە کابانی نییە، ئینجا لە کاتی تێکردنی چێشت و ئاش و شیوو لە سەر خوان و سفرە بۆ ئەندامانی خێزان و مێوانەکان دەبێت بە یەکسانی و دادپەروەری دابەشی بکات لەو حاڵەتەش خۆی بێ بەش دەبێت و کەمی بەردەکەوێت یان هەر بۆی نامێنێتەوە، ئەگەر بە ناڕێکی و ناچوونیەکی و بە جیاوازییکردنەوە دابەشی بکات ئەوا خەڵکانێک لە مێوان و ئەندامانی خێزان بەریان ناکەوێت و بەمەش

گەنـدەڵ و ڕووڕەش دەردەکـەوێت و دەردەچێت، ئەمـە بـووە بـە ئیـدیۆم و بـە هەموو سەرپەرشتیارێک کە سەرپەرشتی کاروبارێک بکات دەوترێت چ بەباشی ئەنجامی بدات یان بە خراپی، بۆ هەردوو حاڵەت کورد وتویەتی: کابان یان بێ بەشە یان ڕوو ڕەشە.

١١٠٢-کچ تەشییەکەی دایکی دەڕێسێت:-

هاوشێوەی ئەو ئیدیۆمە وتراوە: دایکێ ببینە و کچێ بخوازە، دڵت هیچ نـەکات پەرتەوازە، واتە کچان زۆرترین ئەدگار و خەسڵەتی دایکیان هەڵگرتووە، لە ڕووی پێکهاتەی لەش و لاری و خووڕەوشت و ئاکارییەوە، هـەروەها دەوترێت: کـچ لـە دایکی خۆی دەکات یان دایک ببینە دۆتـەی بخـوازە، تەشـی: دارێکی کلک باریکی سـەرخڕە، قـولابێکی پێوەیـە، بـە دەسـتی خـوری و لۆکـەی پـێ دەڕێسـرێت، بـەو کارەش دەوترێت: تەشی ڕستن، ئـەو کەسـەی ئـەو کارەش بکات پێی دەوترێت: تەشی ڕێس، ئـەو ژنانـەی تەشـی دەڕێسـن، کچـانیش چاویـان لـێ دەکـەن و وەکو دایکیـان ئـەو کـارە دەکەنـەوە، زووش فێـری دەبـن، لەبـەر ئـەوەی وەسـتایەکەیان دایکیانــە، ئیتــر ئــەو پیشــە دەســتییە بــووە بــە ئیــدیۆم و بــۆ ناســاندنی کچــان بـەکاردەهێنرێت واتـە کـار و کردەوەکـانی دایکـی بـە میـرات بـۆ بـەجێ دەمێنێت، هەموو خوو و ئەخلاق و سیفەتی دایکەکە وەکوو کابانی و قسـە و ئیش و کار و...تـاد، لـە کچەکـەدا بەدیـدەکرێ و دەبینـرێن، وەک ڕێنـوێنی و ئامـاژە پێـدان و ناساندن و هۆشیاری و ئاگادارکردنەوە کورد بەدرکـەوە دەڵێت: کـچ تەشـییەکەی دایکی دەڕێسێت.

١١٠٣-کردی بە بنێشتە خۆشەی ژێر ددانی:-

بنێشــت: لەبرینـدارکردنی دارەبـەن و قەزوانـدا جەوییـەکی زەردبـاوە دەڕژێتـە دروســتکراوێکی شــێوە هێلانــەی چکۆڵــە، دواتــر لــە مەنجــەڵ دەکوڵێنرێـت و زەردباوییەکەی سپی و جیڕ دەبێت، بنێشـتە خۆشـە یـان جاجکە خۆشـە بنێشـتی خۆشــکراوە، بنێشـــت بەرهـــەمێکی کوردەوارییـــە و دەنێردرێتـــەوە دەرەوەی کوردسـتان وەکـوو خـۆراک و دەرمـان بـەکاردەهێنرێت، یـەکێک لـە خاسـیەتەکانی بنێشت جوینیـەتی، هەڵبەتـە جوینیش بەددانـە و بۆ ماوەیـەکی زۆر دەجاوێنرێت-دەجورێت، ئـەو زۆر جوینـەش بـووە بەئیـدیۆم و بـە کەسـێک کـە قسـەیەک یـان بەسـەرهات و گرفت و کێشـەیەک زۆر بڵێتەوە بە تەوس و نیگەرانییەوە دەوترێت:

کردی به بنێشته خۆشەی ژێر ددانی.

١١٠٤-کەس نازیشی هەیە، گازیشی هەیە:-

کەسوکار، خزمایەتی خوێن، ئەو کەسوکارەی کە باب و برا و مام و برازا و بن عام و خزمی پشتێ دەگرێتەوە، ئەوانە خوێنی یەک کەس لە دەمارەکانیاندا هەیە و بە سیستەمی خێڵ و هۆزگەرایی، هەندێک ماف و ئەرک لە نێوانیاندا هاوبەشە، پاراستنی ئەندامانی خێڵ و ناموس و خوێنگری و شکۆی خانەوادە و بنەماڵە و هۆز و گەورە و بچوکی و داب و نەریت و هەرەوەزی و کۆمەک و بەشداریکردن لە خۆشی و ناخۆشیەکانی یەکتری هەموو ئەوانە ناز و منەتباری لێ دەکەوێتەوە بەرامبەر یەکتری لە ناو کەسوکاردا، لە ڕوویەکیتریشەوە بەهۆی نزیکی لە یەکترییەوە هەندێجار(تەماع) و چاوتێبرین لە زەوی و زار و ناوان بەزاندن و ناموس هەتکردن و ملومۆی بۆ کچ و ژن و ڕزق و ڕۆژوو و دەست بەسەراگرتن و بەدەستهێنان و بردنی پلە و پایە و براگەورەیی و خۆفەڕز کردن و سەپاندن و...تاد، دەبێتە هۆی گازگرتن و کوشتن و بڕین، هەموو ئەوانە لە نێوان خزم و کەس و کار لە منەتباری و چاوتێبڕینەوە بووە بەو ئیدیۆمە جوانە و کورد بەدرکەوە وتویەتی: کەس نازیشی هەیە، گازیشی هەیە واتە: خزم و کەسوکار خراپیشی هەیە و چاکیشی هەیە، پیرەمێردی نەمریش لە چوارینە پەندێکدا ناوەڕۆکی هەمان ئیدیۆم دەخاتەڕوو:

دەڵێن چاکترە کەس لە بێگانە
لە کاتی دەرد و ڕەنج و تەنگانە
بەڵام داخەکەم گەلێ کەس و کار
دەکەونە گیانت وەکو مۆرانە

١١٠٥-کردیانە پەڕۆی بێ نوێژ:-

لە کۆندا کە کچان و ژنانی کورد دەچوونە سوڕی مانگانەوە، پارچە پەڕۆیان بەکاردەهێنا و بەگوێرەی خوێن بینینەکە، کچان و ژنان زوو زوو دەیانشوشت، لە شەرم و ترسی ئەوەی باب و برا و کوڕەکانیان نەیبینێت، هەر بە تەڕی لەبەریان دەکردەوە، زۆرجاران ئەو حاڵەتە دەبووە مایەی هەوکردن و ئازار و نەخۆشی ژنانە، سوڕی مانگانە لە کۆمەڵی کوردەواریداپێشی دەوترێت: بێ نوێژی، لەو کاتەدا بێ نوێژە و لە ئەرکەکانی ڕۆژوو و نوێژ دەبوردرێت، ئەو پەڕۆیەشی بۆ

بەرگرتن لە خوێن دیتنی بێ نوێژی بەکاردێت پێی دەوترێت: پەڕۆی بێ نوێژ، کە پەڕۆیەکی پیسی بە خڵتەی خوێنە، ئەوە بووە بە ئیدیۆم و ئەگەر کەسێک (تەریق)بەخۆیدا بشکێنرێتەوە و بێ ڕێزی و بێ حورمەتی پێ بکرێت و بکرێتەوە ناوقاوغی خۆی ئەوا بە تەوس و پەلار و گاڵتە و بێ ڕێزی و سوککردنەوە دەوترێت: کردیانە پەڕۆی بێ نوێژ.

١١٠٦-کێچی حەفت مەن شیر ئەدا:-

کێچ: زیندەوەرێکی بچووکە، مێرووەکی خوێنمژ و زیانبەخشە، نەخۆشی لەرز و تا و گرانەتا و تاعونیش دەگوازێتەوە، تەمەنی کورتە و ئەسپێش دەخوات ناویشیان زۆر بەیەکەوە دێت(کێچ و ئەسپێ)، دەوترێت: کێچ بۆنی ڕووەکی ژاڵە بکات دەمرێت، مەن: دەفری پێوانەیە بۆ پێوانەی دانەوێڵە و خوێ بەکاردەهێنرێت، لە ٧٥٠گرامەوە تا ٣.٥ سێ کیلۆ و نیو دەگرێت، کێچ و مەن لێرەدا لەو ئیدیۆمەدا بەکارهێنراون بۆ ئەو کەسانەی کە زۆر ستایشی کاڵای خۆیان دەکەن و بەباڵایدا هەڵدەدەن دەوترێت: کێچی بەگایە، واتە: کێچێک دەکات بەگایەک یان کێچ بەگا ئەفرۆشێ وتراویشە: کایەک ئەکا بە کێفێک واتە: پوشکە کایەک دەکاتە کێوێک یان دەوترێت: دوو مێوژ بەلایەوە کەوێژێکە واتە: دوو دەنکە مێوژ دەکاتە یەک دەفر و مەن و کەوێژێک، ئەوە بووە بە ئیدیۆم و ئەگەر کەسێک هێندە ستایشی کاری خۆی بکات بەتەوسەوە پێی دەوترێت: کورە بابە ئەوە کێچی حەفت مەن شیر ئەدات.

١١٠٧-کەرت هەبێت، کەرت دەتۆپێ، ژنت هەبێت ژنت دەڕوا:-

عەزیزی مام حەمە عەلی حاجی عەلی حەمەد مەلاک، خەڵکی ئاوایی ئیلنجاغی گەورەی شێخانانی وراتی کۆیە بوو، ئێستا لە ژیاندا نەماوە، بۆ دڵدانەوەی ئەو کەسانەی کە دووچاری زیانێک دەبوون هەموو جارێ ئەو قسەیەی دووبارە دەکردەوە، هەڵبەت ئەویش ئەو پەند و ئیدیۆمەی لە کەسانی پێش خۆی وەرگرتووە، کە لە بنەچەدا ئیدیۆمەکە ئەوها بووە(چیت هەبێت، ئەوەت دەڕوات، نامێنێت، دەمرێت...تاد) کەر کە لە شوێنی ئۆتۆمبیلی تایبەت و بارهەڵگری ئەوڕۆ بووە، زۆر ئیدیۆمی لەسەر هاتووە، وتراوە: کەرێکت نەبێت، کەرێک ناهێنیت، گیسکێکت نەبێت گیسکێک ناهێنیت... بەو شێوەیە، وەکو گاڵتە و گەپ مام عەزیز ئەو ئیدیۆمەی بۆ زیاد کردووە: ژنت هەبێت ژنت دەڕوا، ئێستا لە سەرووبەندی

ساڵی(٢٠٢٢) زاییندا، ئەو کەسانەی کە ژنیان دەڕوات چ وەکوو تۆران چ وەکوو جیابوونەوە زۆر زۆر بووە و خەریکە گاڵتەکەی مام عەزیز تەواو وەکو ئیدیۆم شوێنی خۆی بکاتەوە، کە پێشتر ئەگەر کەر بە مانای وشە زۆر پێویست بووە بۆ کاروباری ناومـاڵ و کێڵگـە و شـوانکارەیی و دەسـت وپێـی مـرۆڤ بـووە بـۆ هەڵسوڕاندنی کاروبار، کاتێک بە هەر هۆکارێک بتۆپی بووایە خەڵکی دەچوون دڵیان دەدایەوە دەیان وت: کەرت هەبێت، کەرت دەتۆپێ، مام عەزیزیش ئەوەی بۆ زیادکردوو دەیوت: ژنت هەبێت ژنت دەڕوا.

١١٠٨-کاڵەک گێ کراوە:-

وتراویشە: گیسکە زێ و شیفتە زێ و ئێستری ماچە، لە کوردەواریدا گاڵتەی سێکسی کە بە قسەی قۆڕیش ناوزەند دەکرێت زۆر کراوە، چ لە کۆڕی پیاوان و لاوان و ماڵان بێت چ لە بەر هەیوانی مزگەوتان بێت، ڕاستەوخۆش باسی ئەو بابەتە نەکراوە بەڵکو بە خواستن و توێکڵ، شتی تر چوێنراوە بەو حاڵەتە وەکوو: باڕۆکەی نەگایراو، قوون بە کوریکە، مێنگیر و چوشتیر و بەردیل و کاوڕەمێ و گیسکە مێ و بە تەگە و بە بەران و بە تەڵەب و دێڵە بە با و...تاد، هەندێجار کچێک بە تەمەنێکی زووەوە ١٢ بۆ ١٥ساڵان بە شوو دراوە، واتە هێشتا تەواو پێ نەگەیشتووە و نەبووە بە سەرووی هەژدە ساڵی چوێنراوە بە کالەک(کارک) و گنـدۆرەی زرکـە تـاڵ، ئینجـا بـەو کیژانـەی کـە زوو شـوویان کـردووە و گەیشـتونەتە تەمـەنی کامڵبوونـەوە هێشـتا تـەڕوبڕ و بەڕاپـەڕن کـوردەواری بەتەوسەوە پێیان دەڵێت: کاڵەک گێ کراون.

١١٠٩-کەری بردە سەرکانی، کورتانی هێناوە بەشانی:-

لە ڕۆژی سەرما و سۆڵە و سەختی زستاندا ئەگەر بە کەرێ بچیت بۆ ئاوهێنان لەسـەر کـانی، ڕێگاکـە بەسـتویەتی و لـە بـەر زوقـم و شـەختەی، کەرەکـە هەڵدەخلیسکێت و هەڵدەدێرێت بەو هۆیەشەوە دەتۆپێت و ناگاتەوە ماڵ، کابرای خاوەن کەرەکە بەناچاری کورتانەکەی بەشانی دەباتەوە بۆ ماڵەوە، هەڵبەت ئەو پەند و بەسەرهات و ئیدیۆمە پەیوەندی بە حسابگرەوەکانەوە هەیە لە وەرزی زستان ئەگەر لە کوردستان لەماوەی ڕۆژدا بارانێکی زۆر بباریت و شەویش بیکاتە ساماڵ و سایەقە ئەوا ئەو تەڕایی و ئاوەی لە ماوەی ڕۆژدا باریووە لە ڕێگا و گۆمەکاندا بەهۆی نزمبوونەوەی پلەکانی گەرما بۆ خوار پلەی ئاوڕەنگ

یەکسەر دەبێتە زوقم و شەختە، بۆیە وتویانە: ئەگەر بتەوێت کوردان بکەی قڕ، بە شەو ساماڵ و بە ڕۆژ هەوری پڕ، ئیتر حاڵەتی کەر بردنە سەرئاو(سراو) بۆ هێنانی ئاو لەو سەروبەندەدا بووە و کەرەکە تیاچووە و تۆپیووە بۆیە بەناچاری کۆپاڵ و کورتانەکەی بەشانی دەبرێتەوە ماڵەوە وتراوە: کەری بردە سەرکانی، کورتانی هێناوە بەشانی.

١١١٠-کەر چوزانێ بۆنی بەهێ چییە؟:-

ئاژەڵی چوارپێ کە لە کوردەواریدا بە گوێدرێژ و کەر دەوترێت، ئەگەر بۆ مرۆڤی بەکاربهێنیت و بڵێی: چوارپێ دەبێتە جنێو و گوزارشتە لە کەودەنی و دەبەنگی، ئەو گیانلەبەرە بەستەزمانە مرۆڤ لە دێر زەمانەوە بۆ خزمەتکردنی خۆی بەکاریهێناوە، بۆ بارکردن و گواستنەوەی شمەک و کەل و پەل، کەر کە خۆراکی سەرەکی(جۆ)یە نەوەک میوەی(بەهێ) وەکوو هێما و ڕەمزی نەزانی و نەفامی و بێ هەستی و بێ عاقڵی بەرامبەر یەکتری مرۆڤ بەکاریهێناوە و وتویەتی: کەری کوڕی کەرێ، کەران باوگاو، کەری لە کەرێ، کەرباب، کەرەشین، کەرە دێزە، ماکەر، کەرە تۆپیوو...تاد، هەر لێرەش وەکوو ئیدیۆم جارێکیتر بەکارهێنراوە بۆ مرۆڤێکی نەزان و بێ مێشک کە قابیل و شایەنی شتێک نەبێت، بەتەوسەوە پێی دەوترێت: کەر چوزانێ بۆنی بەهێ چییە؟

١١١١-کەڵەشێر گەنم و هەرزنیشی پێ بدەی هێلکەی ناکا:-

زۆرجاران کورد دەڵێت: (تەبیعات) دەرمانی نییە، هەر کەسە و بە سروشتی خۆی، ئەگەر یەکێک زۆر نەخۆش بێت دەوترێت: بە خوای ئاوی(حەیات)ی لە ژێر بکەیت چاک نابێتەوە، بەرخە نێر فرۆی نییە بۆیە عەبدوڵلا پەشێو دەڵێت: تا سێبەری ئەوان مابێت، هەر دەبێت بە تەمای فرۆی بەرخە نێر بین، چاو لە زەردێنەی هێلکەی کەڵەشێر بین، هەموو شت لە سروشتدا تایبەتمەندی و خوو و پێکهاتەی خۆی هەیە، بەنمونە: نێر نادۆشرێت، چۆلەکە شیری نییە، مریشک نازێت...تاد، لێرەش کەڵەشێر بەنمونە هێنراوەتەوە بۆ شتێکی(مستەحیل) هەموو گەنم و هەرزنی دونیای پێ بدەیت هەر هێلکەی ناکات و سروشتی خۆی پێ ناگۆڕێت، ئەوە کراوە بە ئیدیۆم و بۆ کاری نەگونجاو لە کەس چاوەڕێ مەکە و هەرکەسە و سروشتی خۆی چۆنە هەروا دەبێت بۆیە کورد بەئامۆژگارییەوە دەڵێت: کەڵەشێر گەنم و هەرزنیشی پێ بدەی هێلکەی ناکا.

١١١٢-كادین كه پڕ بوو شه‌نه ئاخنی ناوێت:-

كـادین، كـادان، كایـه‌ن: ژوورێكـه‌(كا)ی تـێ ده‌كرێـت، كـورد لـه زۆر ئیدیۆمـدا به‌كاری هێناوه وه‌كوو: تاوی پشیله تا به‌رده‌رگای كادینه، كادین به‌گۆڵكان، كاسه به‌وردتكان، سه‌رچۆپی بده‌یته ده‌ست گامێشێ، به‌ره‌و كادینی ده‌بات، هه‌ور چووه بادینان خۆتان بكوتنه ناو كونه كادینان، ئه‌گه‌ر كایه‌كه هی خۆت نییه، كادینه‌كه هی خۆته، كا كه به‌(ڕه‌شكه)ی ده‌گوازرێتـه‌وه بۆ ناو(كادینـان)، ئـه‌و ئامێره‌ی بۆ داگرتن و باركردنی به‌كارده‌هێنرێت پێی ده‌وترێت: شه‌نه كه دارێكی پێنج په‌نجه‌یه بـۆ بـه بـا كردنـی خـه‌رمان دوای كوتـان بـه‌كارده‌هێنرێت، لێره‌دا كـادین و شـه‌نه به‌كارهاتوون وه‌كوو بنه‌مای سه‌ره‌كی ئیدیۆمه‌كه هاوشێوه‌ی ئه‌و ئیدیۆمه هه‌یه و ده‌ڵێت: جام كه پڕ لێی ده‌ڕژێت، له‌و ئیدیۆمه‌ش وشـه‌ی: ئاخن بـه‌كارهاتووه، واتـه تێ كوتان و تێ په‌ستان و تێكردن به زۆر هه‌ڵبه‌ت كه كادینه‌كه پڕ بـوو پێویست ناكـات بیپه‌سـتی چونكـه وه‌كـوو جامـه پڕه‌كـه لێـی ده‌ڕێژێـت بۆیـه كـورد بـه ئامۆژگاركردنه‌وه ده‌ڵێت: كادین كه پڕ بوو، شه‌نه ئاخنی ناوێت.

١١١٣-كه‌ڵ بۆت هاتۆته به‌ر نیری:-

كه‌ڵ: نێرینه‌ی ڕه‌شه‌وڵاغ و گامێشـه، كـه جوتیـاری كورد بـۆ جووتكردنی كێڵگـه بـه‌كاریهێناوه، نیروكوپـه‌ران ده‌خرایـه سـه‌ر ملـی ئـه‌و كه‌ڵه‌گایـه‌ی كـه جـووتی پـێ ده‌كرا، بۆ ئه‌وه‌ی گاسنه‌كه‌ی پێ ڕابكێشێت، ئینجـا گـا زۆر خـورت و بـه‌هێز و بـه هه‌ره‌كه‌ته زۆر زه‌حمه‌ت دێته بن بار بۆ ئـه‌وه‌ی نیـر و كوپه‌رانه‌كـه‌ی له‌سـه‌ر ملـی دابنرێت و توونـد له ملی شه‌ته‌ك بدرێت تاوه‌كوو ده‌ست به جووتكردنی زه‌وییه‌كه بكرێت، ئه‌و حاڵه‌ته كراوه به ئیدیۆم و بـه‌خت و شانسـی كه‌سێك زۆر بـاش بێت ده‌وترێت: كـه‌ڵ بۆت هاتۆتـه بـه‌رنیری، هاوشێوه‌ی ئه‌مـه‌ش بۆ هه‌ندێ شـانس و به‌ختی تر كورد ده‌ڵێت: كه‌وڵه ڕێوی به‌پیڵه‌وه هاتووه.

پیتی (گ)

١١١٤-گەیاندیە مریشکە ڕەشەی:-

لەوەختی خۆی لە فەقێیایەتیدا کاتێک جزمی عەم تەواو دەبوو مامۆستا داوای مریشکێکی ڕەشی دەکرد و دەیوت: مریشکە ڕەشە سەوابە بۆ مامۆستا کەبابە، یان ئەگەر میوان زۆر بمابوایەوە لەماڵە خانەخوێدا دەوترا:کش کش مریشکە ڕەشە میوان شەوەک و دووان خۆشە، ئەگەر منداڵێکیش لەدەشتی کۆیە نەخۆش بووایە دەیانبردە گوندی (خرابە) چەقی شارەدێی (ئاشتی) لای شاخەڕەشە کە چاکێکی لێیە، دەوترا: مریشکێکی ڕەشی بۆ بکوژنەوە و لەسەر شاخەڕەشەی دابنێن مناڵەکە چاک دەبێتەوە، هەموو ئەو نمونانە گوزارشتن لە گەیشتنە کۆتایی شتێک، کارێک، بابەتێک، وانەیەک، ڕێکەوتنێک و...تاد.

١١١٥-گا لەگێرەی گاوس خۆی، سەری ژان دەکات:-

لە کوردەواریدا ئەم پەندە بە کەسێک دەوترێت: کە لە کارێک سوود و قازانجەکەی بۆ خۆی بێت، سەرگرانی بکات و خراپ بچێتە ژێر باریەوە، بۆیە گاش بەنمونە وەرگیراوە چونکە سەردەمانی زوو گا کاروباری کشتیاری و وەرزێری ناوکێڵگەی زۆر پێ کراوە بە تایبەت کێڵان و جوتکردن و گێرەکردن، گاوسیش واتە ڕووەکی(گاگۆز) کە لە ڕووەکە پاقلەمەنیەکانە هاوشێوەی(پۆلکە) کە ئالیکێکی باشی گا و گۆلک و ڕەشە وڵاغە.

١١١٦-گای بە گون دەناسێت:-

لەناو کوردان وەکوو میللەتانی تری جیهان زۆر پەند و ئیدیۆم لە ئاژەڵداری و کشتیاری وەرگیراوە و بووە بە قسەی توێکڵدار و دیوەخانی پێ ڕازێنراوەتەوە ئەم ئیدیۆمە بۆ کەسێک بەکاردێت کە سیفەت و ئەدگاری کەسێک لە نێربوون و پیاوەتی تێکەڵ بکات، مەرج نییە ئەوەی نێر بێت پیاو بێت و ئازاو پیاوانە بێت، بەشێوەی تریش لە ناو کوردان وتراوە(هەموو سمێڵ سورێک هەمزاغا نییە) هەردوو وشەی سمێڵ و گون لێرەدا یەک ئەرکیان پێ سپێردراوە.

١١١٧-گۆشتی لاگونی خۆت بخۆی لەمنەتی قەساب باشترە:-

واته ئەگەر خۆت توانیت بەهەر شێوازێک بێت پێداویستی خۆت دابین بکەیت ئەوا پێویست ناکات منەتی کەس هەڵگریت.

١١١٨-گا به پوش ناپەڕێ:-

ئیدیۆمێکە بۆ زۆر بوار بەکاردەهێنرێت بۆ نمونە ئەگەر سەپانێک بتەوێت دروێنەکی باش بکات پێویستە خواردن و خواردنەوە و دۆیەکی باشیشی بدەیتێ، ئەگەر گایەکیش بۆ چاککردنی مانگا بەکاربهێنرێت پێویستە کا و ئالیکێکی باشی پێ بدرێت، دەکرێت ئەمە بۆ مرۆڤیش دروست بێت بە تایبەت لە قۆناغی تەمەن هەڵکشانا بۆ ئەوەی گڕوتینی باش بێت خواردن وخواردنەوەی باش بێت جۆرێکی ترە.

١١١٩-گەوادی دووگەز و سێ گەز:-

کەسێک گەواد بێت پێی دەوترێت گەوادی مل پان، دوو گەز و سێ گەزیش پێوانەیە واته کەسێک هێندە گەوادە دوو گەز یان سێ گەز ملی پانە.

١١٢٠-گوزل:-

پیاوێک بکەوێتە ساڵەوە و هیچی پێ نەمێنێت لە کار و کردەوە، هیچیشی بەدەست نەبێت لەناو ماڵ و مناڵی و ئینجا قسەی گەورە و زل بکات بەدرکەوە پێی دەوترێت:(گوزل).

١١٢١-گای تەنیا ئاخوڕە:-

ئیدیۆمێکە بۆ زۆر خۆرێکی بەهێز و کەم عەقل بەکاردەهێنرێت، کاتێک هەوڵ بۆ کارێک بدات لەناو کۆمەڵە مرۆڤێکەوە کە دەجولێتەوە چوار بۆ پێنج کەس تەکان دەدات و جێگەی خۆی بەهێز دەکاتەوە وەکوو گایەکە کە لە ئاخوڕێکدا دابەستە و تێر ئالیک و جۆ بێت، کەمتر هەست و بیر بەکاربهێنێت، تەنیا غەریزە پاڵی دەدات بۆ ئامانجەکەی، هەندێجار بەپیاوێکی بەهێز و چاوسورەوەبووش دەوترێت: گای تەنیا ئاخوڕە.

١١٢٢-گاسور سەر بڕا بێ خەتا، قوز بەشەمێشیان هەر گا:-

ئەمە لەچیرۆکێکی کوردەوارییەوە سەرچاوەی گرتووە دەگێڕنەوە پیاوێک بۆ کارێک سەفەرێکی دووری دەکەوێتە بەر و بەژنەکەی دەڵێت: ماوەی مانگێکم پێ دەچێت، بەڵام ئەو پیاوە دڵی لە ژنەکەی پیسە و قوز و شوێنی شەرمی بەشەمێ

دادەپۆشێت تاوەکوو دواتر بەو شەمێیە بزانێت ئایا خیانەتی لێکردووە، کەس چویتە سەرجێی یان نا، لەو ماوەیەدا پیاوێکی ئاوایی بە ژنەکەی فێر دەبێت و ڕۆژانە هاموشۆی ژنەکە دەکات و بەفرت و فێڵ شەمێیەکە لێ دەکەنەوە و بەر لە گەڕانەوەی کابرا بە شێوەیەکی ئەندازەیی هاوشێوەی مێردەکەی شەمێیەکە لە شوێنی شەرمی دەداتەوە، بەڵام لەو کەین و بەینەدا پیاوێکی ئاواییەکە دەزانێت و لەدوورەوە چاودێری کردوون، مێردی ژنەکە لەسەفەرەکەی دەگەڕێتەوە و یەکسەر دەچێت سەیری دامێنی ژنەکە و شەمێیەکە دەکات دەبینێت وەکوو خۆیەتی و هیچ دەستکاری نەکراوە، پیاوەکە لە دڵی خۆیدا نەزری کردووە ئەگەر شەمێیەکە وەکوو خۆی بێت ئەوا گاسووری بۆ بکاتە خێر، گاسوور سەردەبڕێت و گۆشتی گاسوور ئاوایی پڕ دەکات ئەو کابرایەی کە بە نێوانی ژنەکە و پیاوەکەی دەزانی لەبەرە خۆیەوە دەڵێت:(ئێ هێی گاسوور سەربڕا بێ خەتا، قوز بەشەمێشیان هەر گا) ئەم ئیدیۆمە زۆر بوار دەگرێتەوە(بوونە قوربانی خەڵکی بێ تاوان و ساویلکەیی) و(دز و ساحێب ماڵ یەک بن گا لە دەلاقەوە ئاودیو دەکەن) یان(فێڵ کردن و مرۆڤ بیەوێت هەر کارێک بکات هیچ لەمپەرێک ناتوانێت ڕێ لە نیاز و ئارەزووەکانی بگرێت).

١١٢٣-گردی فیشارە:-

لە کوردستانی خۆمان ئەگەر درۆیەک گەورە بێت دەڵێن: فیشارە، دیارە لە یەکێک لە ئاواییەکانی(شێخ بزێنی سەروو) لە باشوری کوردستان گردێک بەو ناوەوە ناونراوە(گردی فیشار) دەگێڕنەوە لەو گردەدا دوای نوێژی عەسر خەڵکی کۆدەبوونەوە بێ کار و کاسبی قسە و قسەڵۆک و ناو ناتۆرە و وردە درۆ و خۆهەڵکێشان بووبووە سەردێری باس و خواسەکان، ئەگەر خەڵکی ئاوایی دڵیان قسەیەک یان دەنگۆیەکی نەگرتبا دەیان وت: ئەمە قسەی گردی فیشارە واتە جێگەی متمانە نییە وەکوو(حەچی جەراید)ی عەرەبیە.

١١٢٤-گو لەسەر گوی یەکتری دەکەن:-

بە هەم زاوا(وڵاش زاوا، هاڤ لینگ) دەوترێت(قونیان لۆ یەکدی دەخورێت) واتە بەهۆی ئەوەی ژنەکانیان خوشکە بەردەوام لەلای یەکترین، بەڵام ئەم ئیدیۆمە بۆ هەموو کەسێک بەکاردەهێنرێت کە زۆر هاوڕێ و دۆستی یەکتر بن و بەردەوام و هەمیشە پێکەوە بن لە هەموو شوێنێک بەیەکەوە ببینرێن واتە زۆر هاوڕێن.

١١٢٥-گورگ نە خۆری دز نە بەر:-

شتێک بێ بایەخ بێت یان کەسێک بەتایبەتی ژنێک نابووت و ناشیرن بێت، لەسەر زەویدا لە ماوەی شەویشدا بمێنێتەوە جێگەی دوو دڵی نییە، چونکە کەس حەقی بەسەرەوە نییە، بۆیە دەوترێت:(گورگ نەخۆری دز نەبەر) کورت و کرمانجی کەس هیچی بەسەرەوە نییە پێویست ناکات خەمی لێ بخۆیت، هەرچەندە لە کوردەواریشدا وتراوە(گورگی کەرخۆریش هەیە).

١١٢٦-گیسکی قەرداران نەبردی:-

گیسکێکی قرغ و بێ تەنگ و توش و بێ گۆشت و لاواز ئەگەر قەرزار بیت و بە خاوەن قەرز بڵێی وەرە لە جیاتی قەرزەکە بیبە و بە قەرزەکەی بقرسێنە، ئەوا قەرزلێکراو ئامادە نییە لێت وەر بگرێت بە بەلاش و بە خۆرایش چ جای ئەوەی لەبری قەرز لێت وەرگرێ، ئەمە لایە ڕاستەقینەکەیە، بەڵام بۆ لایەنی خوازراو لەو ئیدیۆمەدا ئەگەر کوڕێک یان کچێک ناشیرین و لاواز و کورە بنە بێ و بەرچاو نەبێت پێی دەوترێت:(گیسکی قەرداران نەبردی).

١١٢٧-گۆلکی خۆماڵی نابێتە گا:-

لە نێو میللەتاندا بێگانە پەرستی هەیە کوردیش بەدەر نییە لە گەلانی دونیا، لە ناو لادێکانی کوردستان ئەگەر کەسێکیان لێ هەڵبکەوێت کەمجار ڕێکەوتووە ڕێزی بگرن، چونکە لە منداڵیەوە دەیناسن و کوڕی خۆیانە بۆیە بۆ دڵدانەوەی ئەم کەسە هەڵکەوتوانە وتراوە تۆ کەسێکی بە ناوبانگ و دیاری بەڵام گۆلکی خۆماڵی نابێتە گا، واتە: چونکە کەسی خۆیانی بۆیە ئەو پلە و پایە و ڕێزەت پێ ڕانابینن.

١١٢٨-گونی لێمان کردۆتە باتمان:-

ئیدیۆمێکە بۆ کەسێک بە کاردێت کە زیاد لە کەسایەتی و توانای(گونی خۆی پڕ با بکات) باتمانیش پێوانەیەکە وەکوو کیلۆگرام نزیکەی(٣٠) سی کیلۆ دەبێت، لە حەقیقەتیشدا هیچ گونێک ناگاتە زیاتر لە کیلۆیەک مەگەر(قۆڕ) بێت، کەواتە زیاد لە کێش و قەوارەی خۆی کەسەکە خۆی هەڵکێشاوە بۆیە پێی دەوترێت(گونی لێمان کردۆتە باتمان).

١١٢٩-گۆلکی پیرە چێڵە:-

لەناو کوردان زۆر باسی ناسکی و منداڵکاری ئافرەت دەکرێت، بۆیە ژنان و کچان کەمتر حەز دەکەن لە تەمەن و ڕۆژی لە دایکبوونیان بخەنە ڕوو، هێندێک جار کیژۆڵەیەک قەیرە بووە، بەڵام دەڵێت لە دایکبوونەکەم هەڵەیە و خۆی بە دە ساڵان لە تەمەنی خۆی بچوکتر نیشان دەدات، ئینجا بەو جۆرە کچانە دەوترێت(گۆلکی پیرە چێڵە).

١١٣٠-گەندە پەڵە:-

بارانی پەڵە زۆر جاران لە کۆتایی مانگی تشرینی یەکەم و سەرەتای تشرینی دووەم لە کوردستان دەبارێت ئەگەر ڕێژەی باران بارینەکە بگاتە نزیکەی(٣٥)ملیمەتر و زیاتر ئەوا پێی دەوترێت(حەقە پەڵە)، بەڵام زۆر ساڵان ئەو بارانەی پەڵەی لێی دەگیرێتەوە و تا نزیک مانگی یەک(کانونی دووەم) ئینجا لێرەدا ئەو بارانەی پەڵە کە بەهۆیەوە دەغلودان چەکەرەی کردووە و دواتریش هیچ نەباریووە تا نزیکەی دوو مانگ بەمەش ئەوەی چەکەرەی کردووە وشک دەبێت و جوتیاریش دەڵێت ئەمساڵ گەندە پەڵە بوو.

١١٣١-گو باگردێن:-

هاوشێوەی ئیدیۆمی گوزلە، باگردێن کە لە کوێستانان بەفری سەر بانی خانوەکانی پێ ڕادەماڵرێت ئەستوور و گەورەیە، وەک جنێویش بەکاردەهێنرێت بەتایبەت بۆ کەسێک کە لاپرەسەنگ و زڕتە پیاو بێت و کەمیشی تیابەستە بێت.

١١٣٢-گێرەی ئۆمەرە کۆرە:-

ئۆمەر پیاوێکی نابینا بووە، چووە بۆ گێرەکردن، بە هۆی نابینابیەوە کەرەکانی تاق و فیق و پێچەوانە و هەر یەکە و ڕوو لەلایەک لەسەر خەرمان دابەستاوە، کاتێ دەنگیان دەدات هەر کەرە و بەلایەکدا دەڕوات و خەرمانەکە پەرش و بڵاوە پێ دەکەن و گێرەیەکی زۆر سەقەت و بێ بەرهەم دەکرێت، ئینجا ئەگەر کارێک زۆر کێخوا و زۆر خاوەن بێت و هەر یەکەی ڕوو لە ئاڕاستەیەک و لە ئاوازێک بخوێنن دەوترێت گێرەی ئۆمەرە کۆرە، وەک ئەوەی ئێستا حکومەتی هەرێمی کوردستان توشی هاتووە چونکە لە بنەڕەتدا نادیدە بووە بۆیە هەر بابایە و ئاڕاستەیەکی هەیە و هەوجاڕ و خەرمان لەگێرەیەکی دروستدا یەکدی ناگرنەوە.

١١٣٣-گۆزەیەک کابان بیشکێنێ دەنگی نایەت:-

دەربڕێکـە بـەکاردێت بـۆ ئـەو وتەیـەی کـە دەڵێت(کەسـی گونجـاو لـە شـوێنی گونجاو) یان(ئەگەر دەستێک حاکم بیبڕێتەوە خوێنی لێ نایە) کابان و کەیبانوو وا هەنگاو دەنێت گۆزە و کەلوپەل کەم لە دەستیان دەکەوێت چونکە هێندە بە پارێز و ڕێکوپێکییـەوە کارەکـانی خۆیـان دەکـەن کـە کـەم ڕەچـاوی ئـەو حاڵەتـەی لـێ دەکرێت تەنیا(گۆزەی ئاوێ لە ڕێگەی ئاوێ) نەبێت کە ئەویش دەنگی لێوە نایـەت، لەلایەکیتریشـەوە حاکمی دادپەروەر هـیچ بڕیـارێکی جێگـەی نیگـەرانی و سـوو لـێ بوونەوە نییە.

١١٣٤-گوێدرێژێکە بۆ خۆی:-

ئیدیۆمێکە بەگاڵتـەوە بـە کەسـێکی نـەفام و نـەزان دەوترێت، کـە وەکـوو ئـاژەڵی گوێدرێژ بەسـتە زمـان و کـەودەن و کـەم عاقل بێت، هـەر کارێـک ئـەنجام بـدات، کەموکوڕییەکی تێدا دەبێت.

١١٣٥-گوی دونیایان پێ ڕیاندین:-

سوخرەکێشـی و بێگـاری دوو کـاری قـورس بـوون کـە لـە کۆنـدا دەرەبـەگ بـە جوتیــار و وەرزێــر و کشــتیاری کــوردی کــردووە، زۆربــەی سیســتەمەکانی حوکمڕانی تاکڕەوی و دیکتاتۆریش هەمان بێگاریان بە خـەڵک و هاوڵاتیـانی وڵات کردووە، بۆیە ئەو سوخرەکێشی و بێگارییە لە ئیـدیۆمی کوردەواریـدا شـوێنی بـۆ کراوەتەوە بە بێزاری و ڕقەوە گوتراوە(گوی دونیایان پێ ڕیاندین) واتـە ئەوەنـدە زۆر سوخرەکێشیان پێمانکردووە هەر مەپرسە.

١١٣٦-گورگانە شەوێی بۆ دەکات:-

هـەروەها وتراویشـە(لـە لانکێی دەنێت) کورد کاتێک منداڵ دەخـەوێنێت دەسـت دەکات بەچیرۆکی هەڵبەستراو و دروستکراو و هەندێجار بە گیانەوەرانی دەگرێت چ سـەگ چ ڕێوی یـان گـورگ دەکاتـە پاڵـەوانی چیرۆکـەکان تـاوەکو منداڵەکـە بـەو چیرۆکە بخافڵێت و بخەوێت ئینجا ئەمە بووە بە ئیدیۆم و ئەگەر کەسێک کەسـێک بخافڵێنێت دەوترێت(گورگانە شەوێی بۆ دەکات).

١١٣٧- گوی خۆی قاوەڵتییە:-

قـاوەڵتی، قـاوەتی: نـان خـواردنی نیوەڕۆیانـە، کـاتی دیـاریکراوە، گـو: پاشـەڕۆی مرۆڤـە، ئـەو مرۆڤانـەی کـە ڕژد و ڕەزیـل و قرچـۆک و دەسـت قوچـاون و هـەر

خەریکی پاشەکەوت کردنن و هیچ ناکڕن و نەخۆر و نەشۆرن، بەتەوسەوە پێیان دەوترێت: گوی خۆی قاوەڵتییە.

١١٣٨-گونی گوندار دەردەهێنێت:-

وتراویشە:(نێر نییە بەرامبەری بکۆکێت) ئەم ئیدیۆمە بۆ کەسێکی خاوەن دەسەڵات و ئازا بەکاردەهێنرێت، بەڵام لێرەدا وتراوە(گونی گوندار دەردەهێنێت) واتە دەسەڵاتدارێکی زاڵم و زۆردار و بە دەسەڵاتە ئەوەی گونی هەبێت دەریدەهێنێت، وتراویشە: گونی مێش دەخەسێنێت، چ مێش هەیە تا گونی هەبێت ئەم دەربڕە کوردەوارییە لەوەوە سەرچاوەی گرتووە کەسێک زۆر زیرەک بێت دەتوانێت گونی مێشیش بخەسێنێت وەکوو چۆن کەسێک زۆر قرچۆک بێت دەتوانێت(لە کێچ ڕوون دەگرێت).

١١٣٩-گونی بەسەردا شۆڕکردۆتەوە:-

گونی خۆی بەسەر مێردەکەیدا شۆڕ کردۆتەوە هەڵبەت ئەمە بۆ ژنانیش بەکارهاتووە، ڕێکەوتووە لەو کوردەوارییەی ئێمەدا ژنێک بە تەواوەتی زاڵە بەسەر پیاوەکەیدا، هەموو کار و هەڵسوڕاندنی ژیان و گوزەرانی ماڵ و مناڵەکانی دەکات، یان بە شێوە گشتیەکەی لە ناو کوردان ئەو ئیدیۆمە بۆ ئەوە بەکاردێت کە یەکێک بەتەواوەتی زاڵە بەسەر یەکێکیتر بەمەش دەوترێت فڵانە کەس بە تەواوەتی(گونی بەسەردا شۆڕکردۆتەوە).

١١٤٠-گورگی بالان دیدە:-

بالان: تەڵە، زۆر تەڵەی پیاتەقی بێت و دەرباز بووبێت، ئەوە بووە بە ئیدیۆم و کەسێک کەوتبێتە تەمەنەوە، بەڵام لەبەر هەتاو پرچی سپی نەکردبێت و زۆر گەڕیدەی شاران و وڵاتانی کردبێت، لە خوێندنەوەی شتەکان وردبین و دووربین و چاو تیژ بێت، وەکوو گورگەکە ئەو یاڵ و یاڵی زۆر کردبێت، شارەزای هەرد و کێوان و چاوساغ بێت پێی دەوترێت:(گورگی بالان دیدەیە).

١١٤١-گیرفانیان لە بن عەردییە:-

هەندێک لە گیانەوەران دوای تێرخواردنیان لەو نێچیرەی کەوتۆتە بەردەستیان ئەوەی کە لێی دەمێنێتەوە دەیخەنە بن عاردی و ژێر گڵ و خۆڵەوە، هەندێ لە مرۆڤەکانیش زۆر پارە و پووڵپەرستن ئەو پارەی چنگیان دەکەوێت دەیخەنە بن گاشەبەرد و خۆڵ و خاکەوە و کەس سوود لە دەوڵەمەندی و هەبوونیەکەیان

وەرناگرێت بۆیە بە تەوس و توانجەوە بەو کەسانەی ئەو سیفەت و ئەدگارەیان هەیە دەوترێت ئەوانە(گیرفانیان لە بن عەردیە) قالۆنجەش سوود لە گوەکەیان نابینێت.

١١٤٢-گەر ماسی سەری بوگەن بوک، با کلکی هەر ببڕیەی:-

ئەمە شێوەزاری لوڕیە لە گوندەکانی شارەدێی (سێگردکان) بەتایبەتی لە ئاوایی(ئۆمەرگومبەت) بەکاردێت لەوەوە سەرچاوەی گرتووە کە ماسی لە سەرەوە سەرەتا گەنی و بۆگەن دەبێت، ئینجا ئەگەر سەری ماسی بۆگەنی بوو، ئەوا هیچ سوودی نییە کلکی ببڕیت و فڕێی بدەیەت گوایە گەنیوویەکەیت لە کۆڵ بۆتەوە، چونکە ماسی کەسەری گەنی ئەوا هەموو لەشی گرتۆتەوە.

١١٤٣-گۆزەی تازە ئاوی ساردە:-

هەرشتێک تازە و نویّ بێت بەشان و شکۆی هەڵدەدرێت و جێگەی سەرنج و بەرباسانە، ژنی دووەمی پیاو، رانکوچۆغەی نوو، حزب و رێکخراوی نویّ و تازەگەر، ئەم درکە و دەربڕینە بۆ ئەوە بەکاردێت کە شتی نویّ خۆشەویست و قەدرگران و رێزلێگیراوە.

١١٤٤-گوێز لە گومەز خستن:-

گوێز خڕ و گومبەت و گومبەز خڕ، چۆن لە یەکتری گیر دەبن؟ ئەمەش بۆ شتێک بەکاردێت کە رێی تیّ نەچێت دەوترێت گوێز و لە گومەزخستنیان نەوتووە.

١١٤٥-گەر دوعای کەر قبوڵ بوایە جۆ دەباری:-

کەر یان گوێدرێژ زۆر لە پەند و ئیدیۆمی کوردەواریدا ناوی هاتووە لەو پەند و ئیدیۆمەدا نزاو پاڕانەوەی کەر بۆ جۆ وەرگیرایە، چونکە گوێدرێژ(جۆ) قوتی سەرەکیەتی و تاکە زادە زۆرترین خولیاوحەزی بۆی بچێت، بۆیە جۆ و گوێدرێژ بوون بە نمونە واتە هەموو کارێک هەر بەنزا و پاڕانەوە مەیسەر نابێت و هەوڵ و تێکۆشانی گەرەکە، هیچ شتێک بۆ مرۆڤ بەردەست نابێت تا بە هەوڵ و ماندوو بوون و ئارەقی نێوچاوانی بەرجەستەی نەکات، وابیرکردنەوەش کاڵفامی و نەفامی تێدایە بۆیە گوێدرێژ کراوەتە نمونە و وتراوە(گەر دوعای کەر قبوڵ بوایە جۆ دەباری).

١١٤٦-گورگ گورگێنەی خۆی دەکات و لەتەنگانەش قون لێک دەکات:-

گورگ گورگێنـەی خـۆی بکات واتـە(چاوتێبڕین و ئێرەیی و هەڵپەکردن و ددان گڕکردنــەوە و خۆمــەڵاس دان وکێبرکــێ و قــۆرخکردن و خێــرا لــەڕان دان و پەڵەواژکردنەوەی زیاتر لە پێویست...تاد) هەموو ئەمانە خاسیەتی گورگێکە بۆ بـەردەوامی ژیـان و ڕاوکـردن، لەگـەڵ ئەمانەشـدا کاتێک گەلـە گورگێگ بکەوێتـە مەترسیەوە و دەستەویەخە دەوریـان بگیـرێ ئـەوا گورگـەکان یـەکگرتوو و پشـتی یەکتری دەگرن و قون و پشت لەیەکتری دەگرن تاوەکوو دوژمن لەهەر لایەکەوە پەلامار بدات لەو لایەوە بەرگری لەخۆیان بکـەن بۆیـە وتـراوە: گـورگ گورگێنـەی خـۆی دەکـات و لـە تەنگانـەش قـون لێـک دەکـات، ئەمـە بـۆ تـەبایی و یـەکریزی و یــەکگرتن کــورد بــەکاری دەهێنێــت وەکــوو ئــەوەی لەســەرووبەندی پێکهێنــانی حکومەتی هەرێمی کوردستان ساڵانی ١٩٩١بەدواوە حزبە کوردییەکان لـە باشـور گورگێنەی خۆیان لە هەرێم دەکرد و بەرامبەر بەغداش قونیان لێک دەکرد.

١١٤٧-گندۆرە بە ڕەنگی نییە:-

گندۆرە کـە پێگەیشـت ڕەنگاو ڕەنـگ دەبێت(سـوور و زەرد و سـەوز و پـۆش و شینکە و...تاد) هەڵبەت ئەگەر تۆ ڕەنگ بکەیتە پێوەر بۆ تامەکەی ئەگەر حەزت لە ڕەنگی سوور بێت و گندۆرەکی سوور هەڵبژێریت ئەوا مەرج نییـە تامەکـەی وەک حەز لـە ڕەنگەکـەی بێـت و بـەدڵت بێـت، هەڵبـەت بـۆ هـەموو ڕەنگـەکانیتریش هـەر وایــە، کەســێک کارێــک بکــات کــە لێــی چــاوەڕوان نــەکرێت بەتوانجــەوە پێــی دەوترێت(گندۆرە بەڕەنگی نییە) واتـە دەکرێت گندۆرەکی(پۆش) ڕەنگ تێکـەڵ لـە گندۆرەکی سوور و زەرد و سەوز بەتامتر و پڕ ئاو تر بێت.

١١٤٨-گام لەو جووتەی نییە:-

جووتکردن پیشەیەکی کشتیاری و وەرزێرییە بەگوێرەی(بەر و گاجووت) زەوی کشتوکاڵی دەدرێتە بەر(گاسن) و دەکێڵرێت، هـەر کەسێک گایـەکی لـەجووت بێت دڵـی بەجووتکردنەکـە و کارەکـە خۆشـە و ئەگـەر زەوی و دەغـل و دانـی تـۆوە کـراویش خـۆی خـاوەنی نـەبێت بـەهۆی گاکانییـەوە دەستخۆشـی و ستایشـێکی دەسـت دەکـەوێت، بـەڵام ئەگـەر گاجووتـەکان هـیچ پەیوەندییـەکان بـە یەکێکـەوە نەبێت چ باکی نییە لە چۆنیەتی جووتکردن و جۆتیارییەکە، هەڵبەت قازانج و زیان بـەر خـاوەن گـاجووت دەکـەوێت بەپێچەوانەشـەوە ئەگـەر هـیچ پەیوەندیـەکت بـە

جووت و گاجووتەوە نەبێت ئەوا نە زیان نە قازانجت بەردەکەوێت، ئینجا ئەم حاڵەتە بووە بەدەربڕ و ئیدیۆم لە ناو کوردانداا دەوترێت(گام لەو جووتەی نییە) ئەمەش بۆ کارێک یان هەڵوێستێک یان ئیشێک دەوترێت کە لە دوور و نزیک پەیوەندی بەتۆوە نەبێت نە لە قازانج و نە لە زیانی هاوبەش نەبێت.

١١٤٩-گوێیەکت کەڕە و گوێیەکت ڕەشەبایە:-

زوڕنای هەموو دونیا بژەنرێت ئەگەر گوێیەکت کەڕ بێت و گوێیەکت ڕەشەبای بەرکەوێت گوێت لە هیچ نابێت، ئینجا ئەم درکە و دەربڕە بۆ ئەوە بەکارهاتووە، ئەگەر حەز نەکەیت گوێت لە قسەیەک یان هەواڵ و باسێک بێت، دەڵێی باسی چی دەکەی من تێ ناگەم یان هەر گوێم لێ نەبووە، چونکە گوێیەکم کەڕە و گوێکەی ترم ڕەشەبایە هەڵبەت هەردوو بیانوو دروستن بۆ ئەوەی نەتوانی گوێت لە خەبەروباسان بێت هەم کەڕی هەمیش ڕەشەبا ڕێگری دەکات لە بیستن، لەلایەکیتریشەوە پەیامێک یان نهێنیەک بەیەکێک ڕابگەیەنرێت و داوای لێ بکەیت بەهیچ جۆرێ بڵاوی نەکەیتەوە بەدرکەوە پێی دەڵێیت(گوێیەکت کەڕە و گوێیەکت ڕەشەبایە).

١١٥٠-گوو تا داری تێوەردەی بۆنی زیاتری لێ دێت:-

پیسایی و گوی بونیادەم تا ماوەی کردنەکەی دوور بکەوێتەوە بۆنەکەی کەمتر دەبێتەوە، بەڵام ئەگەر چیلکە و چواری تێ وەربدەی ئەوا دووبارە بۆنەکەی بڵاو دەبێتەوە و هەست دەکرێت تازە کراوە و بگرە بەهۆی شێبونەوە و تێکەڵی بەخاک و سروشت و هەوا بۆنەکەی تیرتر و ناخۆشتر دەبێت، بۆیە ئەوانەی پێیان بەگو دادەچێت زۆر نیگەران دەبن جگە لەپیسیەکەی بۆنەکەشی پیاو دەکوژێت، ئەم پەند و ئیدیۆمە زیاتر لەباسکردنی گرفت و کێشە کۆمەلایەتیەکانی دوژمنداری و دڵداری و ناموس و ناوان بەزاندن و پیاو کوشتن و خوێن ڕژاندا دەوترێت زۆری لەسەر مەدوێ چونکە مەترسی شت کەوتنەوەی تری لێ دەکرێت، هەندێجار لە گێڕانەوەی ئەم بەسەرهاتە بەسەرچووانە وەک شینی حەسەن و حوسەینی لێهاتووە و خەڵکیتری کردووە بەقوربانی و لەسەرچووان و چووە هەر لەبەر ئەمەیە کورد لە خۆڕا نەیوتوە(گو تا داری تێ وەردەی بۆنی زیاتری لێ دێت).

١١٥١-گیرفانی تەسکە دەستی ناچتەوە باغەڵی:-

بەگۆتەی هەولێریان(بەرك و باغەر) واتە: گیرفان و باغەڵ، باغەڵیش ئەگەر وشەی گیرفانی لەگەڵ نەبوایە یەکسەر(بەرك) جێگەی دەگرتەوە، وتراویشە(پڕی باغەری مەمکە) کەواتە باغەر-باغەڵ-بن باڵ و لاسینگی چەپ و ڕاستی مرۆڤ دەگرێتەوە بەتایبەت کە گیرفانیشی لێ بێت، ئینجا ئەگەر(چۆغەر) یان(سوخمە)تەسک و تەنگ دوورابوو، ئەوا زەحمەتە دەست بردنە بەر باغەڵ و لە گیرفان شت دەرهێنان، ئەمە لایەنە ڕاستەقینەکەی ئەم ئیدیۆمەیە، دەربڕینەکەی لێرەدا بۆ مەبەستی(قرچۆک، ڕەزیل و ڕژد و پیسکە) بەکاردەهێنرێت واتە دڵ و دەروونی کراوە و سەخی و دەست کراوە نییە و قوچاندویەتی بۆیە بەو جۆرە کەسە بە کینایەوە دەوترێت(گیرفانی تەسکە دەستی ناچتەوە باغەڵی).

١١٥٢-گا یەک نێکە و دوو جلی لێکە:-

گای یەک نێک واتە گایەکی شەل و پەقەکەت و پێیەکی دواوەی شەلە، دوو جلی لێ بکە واتە دووبار و نیمدەرەی بخەرە سەر شان و پشتی، ئەم ئیدیۆمە مرۆڤ بەکاریدەهێنێت لە کاتی ئەوەی باری کەسێک لەنگ بێت و گرفت و کەم و کوڕییەکی هەبێت و کەچی ئەو گرفت و کەموکوڕییە بەرچاو نەگیرێت و وەکوو کەسێکی ئاسایی و بێ گرفت سەیری بکرێت و مامەڵەی لەگەڵ بکرێت، بۆیە لە کاتی بوونی کەموکوڕی و کێشە و کەم ئەندامی وتراویشە ماڵ بەخۆی نەبوو میوانیشی هات یان مەیمون بۆ خۆی نەبوو سورێژەشی لێهات بە هەمان شێوەیەش لێرە باری لەنگ و خوار بە گای یەک نێک ئەژمارکراوە بۆیە بەتەوسەوە بۆ کەسێکی شکستەحاڵ دەوترێت(گا یەک نێکە و دوو جلی لێکە).

١١٥٣-گوڵ بێ دڕک نابێت:-

گوڵ ناوەکەی بەخۆیەوەتی باغ و باخ دەڕازێنێتەوە و بەیەکەوە دەبنە(گوڵەباغ) ئینجا بەرهەمهێنان و ڕوواندنی ئەم(گوڵ)ە لە خۆڕا و خۆرسک نییە، بەڵکو کێڵان و پێمەڕە و ئاودان و لە دەورا گەڕانی گەرەکە تاوەکو باڵا دەکات و دەبێتە گوڵی گوڵدار، ئینجا هێشتا بەئاسانی ناتوانی بیچنیت چونکە کە دەست بۆ گوڵەباغ دەبەیت پەنجەکانت بەهۆی دڕکەکانەوە زامدار دەبێت، ئەم ئیدیۆمە واتە هیچ شتێک بەئاسانی دەست ناکەوێت هەوڵ و تێکۆشان و قوربانی دەوێت.

١١٥٤-گۆزه هەموو جارێ بەساغی ناگەڕێتەوە:-

وتراویشە(گۆزەی ئاوێ لە ڕێی ئاوێ) ئەو گۆزەیەی هەموو جارێ دەچێتە سەر کانی مەرج نییە هەموو جاریش بەساغی بگەڕێتەوە، ئەگەری شکان ئەگەرێکی چاوەڕوانکراوە، کەم کیژۆڵە هەبووە و هەیە لە ڕێی کانی و سەرئاوان(سراوان) گۆزەی لەچنگ نەکەوتبێتە خوار، ئاوەکەی ڕژاوەتە زەوی شەقار بە شەقار ئەمە مانا ڕاستەقینەکەیەتی، مەبەستی ئیدیۆمەکەش دیارە واتە: هەموو جارێک پێشمەرگە لە شەڕدا بەساغی ناگەڕێتەوە جار هەیە زامدار و جاریش هەیە شەهید دەبێت، هەموو شۆفێرێک لە ڕێگەوبانان ئۆتۆمبیلەکەی بەساغی نا هێنێتەوە جار هەیە پێکدادان و جاریش هەیە وەرگەڕان ڕوودەدات، سەروەت و سامانی کاروانی بازرگانی هەر قازانج نییە جار هەیە زەرەر و زیان جاریش هەیە تالآن دەکرێت، هەر بۆیە کورد وتویەتی(گۆزە هەمو جارێ بەساغی ناگەڕێتەوە).

١١٥٥-گوڵ نییە پەپولەی بە دەوردا نەسوڕێتەوە:-

گوڵ و گوڵزار ئەو شوێنەیە کە پەپوولە ئالودەیەتی و وێڵ و هەڵوەدایەتی، مەگەر شەمع هێندەی گوڵ، پەروانە و پەپوولەی بە دەورا بخولێتەوە، ئەگەر لەباغێکدا بوویت لە وەرزی بەهاردا سەیری گوڵەکانی بکە هەنگ و پەپوولەیان بەسەرەوە و بە دەوریەوە دەبینی نە بۆ گوڵ جێگەی نیگەرانییە کە پەپوولە بەدەوریدا دەخولێتەوە نە بۆ پەپوولەش شەرمە بە دەوری گوڵ سوڕانەوە، ئەم ئیدیۆمە ژنان و کچان دەرباز دەکات لە کپکردنی خۆشەویستیدا و دەروازەیەکە بۆ شەرعیەت پێدانی ئەوین و ئەویندارى.

١١٥٦-گێرەی زەردە دڕکە:-

زەردە دڕک ڕووەکێکە لە کۆتایی زستان و سەرەتای بەهاردا گەشەی بەرچاو دەکات، ساڵی خۆش و هات و پڕ باران نزیکە بەژنێک باڵا دەکات، لەگەڵ کامڵبوونی دڕکێکی شێوەی گوڵی لێ دەردەچێت، هەنگیش سوود لە شیلەکەی لە سەرەتادا وەردەگرێت و پاش ماوەیەک دڕکەکانی دەبنە ڕم و پارێزگاری تەواو لە پۆڕگ و هەڵاڵەی دەکەن بەهۆی ئەم دڕکانەوەش ناو دەبرێت بە دڕکە زەردە، ئینجا هەر کە هاوین داهات زیندەوەری وەک(زیزیکە) بەڕەنگی جۆراو جۆرەوە لەسەر ئەم دڕکە زەردە دەست دەکەن بەزیکە زیک و گەرماش تاو دەستێنێت،

هەر کە نزیک بویتەوە لە دڕکە زەردەی ئەوا بێ سێ و دوو یەکسەر بەپەنجەی پێوە یان دەست ڕادەچێت، زۆریش بەئازارە و هەندێجار کێم و جەراعەت و زووخاو لەو شوێنە دروست دەکات کە دڕکەکەی تێڕاچووە، ئینجا کارێک قورس و مایەی ئازار و نیگەرانی بێت دەوترێت پەکو کارێکی چەند قورسە دەڵێی(گێرەی زەردە دڕکە یان گێرەی دڕکە زەردەیە).

١١٥٧-گای گوی نەکات:-

گا، نێرینەی گایەڵ و گاڕانە، هێمای هێزی جوتیار و ڕەمزی ئابوورییەکی باشی خاوەنەکەیەتی، بەتایبەت لە کۆندا(گاجووت) زۆر بەچاوی بایەخەوە سەیری دەکرا، دەوترا فلانە ئاغا دوو جووت گاجووتی باشی هەیە، یان فلانە دێ و ئاوایی دە جووت گای جووتیان هەبوو...تاد، دەرەبەگ و ئاغاکانی سەدەی ڕابردوو پیاوەکانیان دەنارد بۆ دزین و تالانکردنی گاجووتی ئاغا و دەرەبەگەکانی ڕکابەریان تا پەرپووتیان بکەن، وتراویشە(بەس خاوەنی گاجووت تێر نان دەخوات) چونکە گایەکان باش زەوییان دەکێلا و بەرهەمی دانەوێڵەکە بەهۆی کێلانی باشەوە زۆر باش دەهات و خاوەنەکەی تێرنان دەبوو، ئینجا لێرەدا گای گوی نەکات وەکوو تووک و نزای خراپە و ئێرەیی بووە بە ئیدیۆم، دەوترێت تاوەکوو گایەکە بمرێت و بەمرداربوونەوەی گاکە خاوەن گایەکە هەژار دەکەوێت، بۆیە بەتووکەوە دەوترێت(گای گوی نەکات)، بەبارێکیتر لەبەر گەورەیی گا و زۆر خۆری ڕیخێکی زۆر دەکات کە سودێکی باشی هەیە هەم بۆ سوتەمەنی هەمیش بۆ پەینی ئەندامی ئاژەڵی و خاک و ڕووەک کەڵکی لێ وەردەگرن، ئەگەر پێچەوانە بووایە لەجیاتی ڕیخ، گوی بکردایە ئەوا دونیای وێران دەکرد بۆیە وتراویشە یاخوا گا گوی نەکات.

١١٥٨-گۆڕی بەخیل تەنگە:-

بەخیل، کەسێکی هەبووی قرچۆکە، لە هەموو ڕوویەکەوە هەتاوەکو لەکاتی پێویستیش ناتوانێت پیاوەتی و چاکە بکات، زەوی و زاری دونیاش فراوانە، بەڵام ئەگەر ئەو سەیری بکات دەبێتە چەرمی چۆلەکە، بۆیە بە کینایە و درکە و ئیدیۆمەوە، بەتەوسەوە بەو جۆرە پیاوانە دەوترێت(گۆڕی بەخیل تەنگە) واتە ئەو جۆرە کەسانە زەوی و زاری ئەو دونیایەی پێبدرێت لەبەر ڕژدی و قرچۆکی قەبرێکی تەنگیش بۆ خۆی هەڵدەبژێرێت.

١١٥٩-گوریسی لەبن دنیا ڕاخستییە:-

گوریس، کە لەداوە مووی ڕێسراو دروستکراوە، بۆ بەستانەوەی(ئاژەڵ و باری باراشی سەرپشتی ولاغە بەرزە و بارەدار و قەمیش و ڕەشکەکا و توند شەتەککردنی هەموو بارێک و...تاد، بەکارهێنراوە)، گوریس ڕادەخراو دار و قامیشی تێدەکراو و توند دەبەسترا تاگوریسەکە باشتر و درێژتر بووایە بارەکە پڕتر و زۆرتر دەبوو، ئینجا ئەوە بووە بە ئیدیۆم و بەکەسێکی چاوبرسی و چاوچنۆک و چاوتێبڕ و تێرنەخۆر و حەرامخۆر و تەماعکار و چڵێس دەوترێت(گوریسی لەبن دنیایێ ڕاخستییە).

١١٦٠-گێرەشێوێن:-

لەگێرەی خەرمانان، گایەکان بەگوریسێکەوە لێک دەبەسترانەوە(گای بنە تەمبەڵ و زل و پیرە لەلای چەپ و ناوەڕاستی خەرمانە، گای سەرپەڕگان سوک و ئازا و وریا بووە لەلای ڕاستی خەرمان بوو) هەر گایەکیان(لەقەوەشێن و سەروەشێن و غەزرۆک بوایە پێی دەوترا گێرەشێوێن) ئەوە بووە بە ئیدیۆم و بە کەسێکی ئاژاوەچی و تێکدەر و فیتنەباز و سەربەگۆبەند دەوترێت:(گێرەشێوێن).

١١٦١-گوللە بە تاریکییەوە مەنێ:-

گوللەی وێڵ بەبێ ئەوەی ئامانجی تۆ بێت بەرهەنگڵت دەکەوێت و دەتپێکێت، ئاڕاستەکردنی گوللەش بۆ شوێنێک مەبەست ئامانج گرتنی نەیار و نێچیر و بەرسێرەیە، هەڵبەت گوللە بارانکردنیش دوژمنکارانەیە، تاریکی کە پێچەوانەی ڕووناکییە و لە ڕووناکیشدا تیشکەکان بەر تەنێک دەکەون، ئەو شتانەی لە ڕووناکی دەبینران لە تاریکیدا بەدەست بۆ کوتانیش نابینرێنەوە، تاریکی گوزراشتە بۆ شتی نەزانراو و نەبینرا و بێ بەڵگە، گوللەش ئاماژەیە بۆ پەنچەڕاکێشان و تۆمەتبارکردن، بۆیە کەسی بێ سوچ و دوور لە هەموو شتێک دەڵێت بە گومان نابێت بەڵکو پێویستە بەڵگە هەبێت، ئەگەرنا گوللە بەتاریکییەوە مەنێ.

١١٦٢-گیسکی باربووانە:-

لەکوردەواریدا ئەگەر ماڵێک یان خێزانێک دووچاری زیانەکی گەورەی وەکوو ماڵ سوتان یان ئاگر لە خەرمانیان بکەوتایەوە، یان ڕانەمەڕ و مێگەلەکەیان گورگ لێ بدابوایە، مانگا و ورستیان زۆر مرداربووایەوە، ئەوا خەڵکی ئاوایی و

دەر و دراوسێ کۆمەک و هاوکاری و هەرەوەزی و دەستگرۆییان دەکردن، هەر ماڵە و کەسەی بە جۆرێک باربووی دەکردن، زۆربەی جاران واباو بووە چییان زیادە بوایە وەکوو بەڕە و تەشکەبەڕە و قاپ و قاچاغ ئەوەیان دەکردە باربوو، هەندێجار باڕۆکە و بەرخی ئایەخ و گیسکی قرغ و نابووت دەکرایە باربوو، ئەوە لە کوردەواریدا بووە بە ئیدیۆم بۆ شتێکی قرغ و خراپ و خاپەرۆک دەوترێت: گیسکی باربووانە.

١١٦٣-گای حەفت ئاخوڕە:-

گا، گیانداریکی زۆرخۆرە کەسێک زۆری بخوات دەوترێت:(دەڵێی مانگایە) یان(وەکو چێرە حەوت مەعیدەی هەیە)، ئاخوڕیش شوێنی کاوکۆت و ئالیکە، حەوت و حەفت ژمارەیە، ئاماژەیە بۆ زۆر شوێنکردن بۆ لەوەڕان، ئەوە بووە بە ئیدیۆم بەکەسێک دەوترێت کە زۆر شوێنان بکات بۆ لەوەڕ و پاروی چەور، وەکوو ئێستا بازاڕی حزبایەتی باشوور و ئەوبەر و ئەوبەرکردنی هەندێ کەس بەتەوسەوە دەوترێت(گای حەفت ئاخوڕە).

١١٦٤-گورگی بەرداوەتە، کۆزی خۆی:-

گورگ لەبەر ئەوەی ئاژەڵێکی کێوی و دڕندە و گۆشتخۆرە، بۆیە جێگای متمانە پێکردن نییە و هەر کاتێک فرسەت و دەرفەت بهێنێت زیانی خۆی دەگەیەنێت، بۆیە ئەو کەسەی خاسیەتی گورگی هەبێت و وەکوو پشیلە عەودالی گۆشت و چزیلک و بەز بێت، نابێت بیکەیتە دابەشکەری گۆشت، لە کوردەواریدا ئەگەر کەسێک کارێکی پێ ڕابسپێردرێت و متمانەی تەواوی پێ بکرێت لەناو کەسوکار و پیشە و ماڵ و مناڵت بسوڕێتەوە و خاسیەتی دڕندەیی گورگی هەبێت بە کینایە و دەربڕینەوە دەوترێت فلانە کەس(گورگی بەرداوەتە، کۆزی خۆی).

١١٦٥-گێرە بە گۆلکان ناکرێت:-

وتراویشە گێرە و بزنیان نەگۆتییە، لە کوردەواریدا گا و گوێدرێژ بۆ جووتکردن و زەوی کێلان و خەرمان کوتان و گێرە بەکارهاتوون، نە گۆلک و نەبزنیش ئەو کارەیان پێ ناکرێت، هەردوو ئیدیۆمی(گای بنە) لە گێرە و(خەتی خوار لەبن سەری گای پیرە)، لە جووتکردن هەر لەسەر(گا)ی دروستبوون، ئیدیۆمەکە(گێرە بەگۆلکان ناکرێت) واتە کاری گەورە بە منداڵان ناکرێ و هەر کەسە و بەکاری خۆی.

١١٦٦-گیسکی بەهاریێ، لە دایکی خۆی هەڵدێ:-

ئەو کاریلەی لە بەهاران لە دایک دەبێت، سەرماوسۆڵە بارگەی پێچاوەتەوە و گژوگیاش زۆرە و لەوەڕی دایکەکە زۆر لەبارە، وەختی هێرۆ سۆران، خۆزگەم بەبزن زۆران، واتە بزن تێرە و لەوەڕی باشە و پڕگوانی شیر دەبێت، بەمەش کاریلەکان تێر شیر دەخۆن و زوو گەورە دەبن، لە ماوەی(٦)مانگ دەبنە گیسک، ئەوانەی نێرن تێر و پڕن و خورتن و لە دایکی خۆیان دەمرقێنن، ئەوە بە ئیدیۆم بەکەسی بێ سیفەت و بێ نمەک دەوترێت:(گیسکەنێرە) یاخود(گیسکی بەهاریێ، لەدایکی خۆی هەڵدێ).

١١٦٧-گا بدە گابردە، ژن بدە ژن مردە:-

لە سەردەمی نەبوونی ئامێری (تراکتۆر)دا، گا لە کێڵگەدا ڕۆڵی زۆری پێدراوە و کاری زۆری پێکراوە هەر لە(جووتکردن، کێشانەوە، گاگێرە) بەمەش لە دەفتەرداری دەوڵەتیش لە ئامارەکاندا دەنووسرا فلانە گوند و دێهات ئەوەندە(جووت گایە)ی هەیە، هەر لەبەر ئەو بایەخەی گا زۆر جێگای چاوتێبڕین بووە، لەسەروبەندی دەرەبەگایەتی لەکوردستاندا زۆرجاران گا بەتاڵان براوە و دزراوە، ئەو کەسەی گایەکەی لێ دزراوە کاروباری کێڵگەکەی پەکی دەکەوت و بایەخی ئەو گایەی زۆر بەچاکی بۆ دەردەکەوت، ژنیش کە کورد دەڵێت: ماڵ و ژنیان گۆتییە، چونکە توانایەکی لەڕادەبەدەری هەیە بۆ خزمەتکردنی ماڵ و مێرد و مناڵ ئەگەر ماڵێک ژنی تێدا نەبێت دەوترێت: ئاوی تێوەرکرایە یان پێوەرکرایە، چونکە ئەو ماڵە زۆر بێ کابان و بێ سەرەو بەرە دەبێت، ئینجا کەسێک ژنێکی باش و کابانی هەبێت و نەمێنێت، ئەو لە هەموو کەسێک زیاتر نرخ و قەدری ژنان دەزانێت، هەر بۆیە کورد هەردوو حاڵەتی(گابردن و ژن مردن)ی لەو ئیدیۆمەدا جێگاکردۆتەوە و فەرمویەتی(گا بدە گابردە، ژن بدە ژن مردە) واتە هەر ئەو دووانە قەدری گا و ژنان دەزانن.

١١٦٨-گانی شەلان، یەک بە چلان:-

شەل: واتە یەکێک لە قاچ و پێیەکانی مرۆڤ یان لە زگماکدا کورتە و لەنگە و تەرازوو نییە، یان بەهۆی بارودۆخی پیاکێشان و کەوتن و کارەسات و جەنگ شکێنراوە یان زەبرێکی دڕکە پەتک دروستیکردووە، ئینجا ئەو کەسەی کە شەل دەبێت لە هەنگاوناندا دوو تەکانی جیاوازی هەیە، یەکێکیان کە هێزدەداتە

بەرخۆی بۆ شەقاوهاویشتن و دووەمیش لەدەرهاویشتەی لەنگییەکەوە دروست دەبێت، ئینجا ئەوە کراوە بە ئیدیۆم و لەتابۆی سێکسیدا بەکارهێنراوە گوایە(حینگ و تەکان)ی دەبێتە دوو تەکان وەکوو چۆن هەنگاو هەڵهێنانی دوو تەکانی تێدایە بۆیە وتراوە: گانی شەلان، یەک بە چلان.

١١٦٩-گوندەک و گندۆرەکیان نەگۆتییە:-

گوند: بچوکترین یەکەی نیشتەنییە(ئاوەدانی و ئاوایی و دێ و لادێ)یشی پێ دەوترێت، لە یەک ماڵەوە تا زیاتر لە سەدان ماڵ و خێزان پێکدێت، ئەگەر یەک(گندۆرە یان کاڵەک)یان پێ بدرێت دەبێتە مێوژی سەر بوکێ و کێشکەی بەچل و چواران، ئەوە لایەنە ڕاستەقینەکەی ئیدیۆمەکەیە، لایەنە خوازراوەکەی بە کەسێک دەوترێت کە لە گوندەکەدا ململانێی تەواوی گوندەکە بکات بە تەنیا وەکوو کەڵەدارێک یان لق و پەل و چڵێکە و ناکرێت خۆی بەراورد بکات بە زۆرینە، بەو کەسانە دەوترێت: گوندەک گندۆرەکیان نەگۆتییە.

١١٧٠-گیا بە دەوی مەڕێ خۆشە:-

ئەوەی ڕۆژێک لە ڕۆژان شوانکارەیی کردبێت بەتایبەت بەرخەوانی یان شوانی ڕانە مەڕ لەوە تێ دەگات لەدوای هەفتەکانی(پیت وپارۆز و سەرمای پیرەژن)، و سەرەتای خاکەلێوە و بەهار ئەو گژوگیایەی لە قەراخ و شیوەرۆکەکان سەری دەرهێناوە مەڕ دروێنەی دەکات و دەنگی مشە و قرتاندنی گژوگیا و لەوەڕەکەی سەرنجی شوانەکە بەلای خۆیدا ڕادەکێشێت تەواو دڵی خۆش دەکات کە مەڕەکانی بەجوانی دەڵەوەڕێن، ئەو حاڵە بووە بە ئیدیۆم و بە لێهاتن و گونجاوی هەرشتێک لەگەڵ هەر شتێکدا دەوترێت: گیا بەدەمی مەڕێ خۆشە.

١١٧١-گونی مێشان ئەخەسێنێ:-

مێشولە خۆی چی و گونی چی؟ هەڵبەت مێش و مەگەز زیندەوەرۆچکەی بچوکن، هەر زانراوە کەرخەسێن هەیە و کەر و ئەسپ و ولاغبەرزەی خەساندووە، لە ڕژێمی دەرەبەگایەتی و تاکڕەویشدا خزمەتکارانی حەرەم سەراکانیش دەخەسێنران، ئەو جۆرە خەساندنە لەگەڵ مێش خەساندنی ئیدیۆمەکەمان جیاوازە، لێرەدا بۆ کەسێکی بێ ئیش و کار و بێکارە دەوترێت: گونی مێشان ئەخەسێنێ، هەندێجاریش بە تەوسەوە بە بێکارێک دەوترێت هێندە بێ ئیشە(بە یەک شایی سەگ سوننەت دەکات).

١١٧٢-گێرەی لە هەولێر دەگەڕێ:-

دەشتی هـەولێری کـاکی بـەکاکی مەفتـەنی دانەوێڵـەی گـەنم و جۆیـە، دەتوانرێت پێـی بوترێت(تلیانــە نــانی کوردســتان) وەک چــۆن دەشــتە مەزنــەکانی وڵاتــە یەکگرتوەکانی ئەمریکا بە(تلیانە نانی جیهان) دادەنرێت، ئـەو ئیدیۆمـە چیرۆکێکی لەپشتەوەیە دەوترێت: جوتیارێک، وەرزێرێک، ڕەنجبەرێک لە ناوچەکەی خۆی کە زەوییـە پشتاوەکانی سـەرقەل و خـاکی سـۆرک و بەردەڵانـە، هـەموو سـاڵێک کـە تۆی کردووە بەرهەمەکـەی خـراپ بـووە یـان براتـۆی هێنـاوە یـان تەنەکـە و دوو تەنەکە و سێ تەنەکەی بڕیووە، بۆیە لە دڵـی خۆیـدا دەیـەوێت بـار بکـات و بچێتـە دەشتی هەولێری بە پیت بەرەکەت، ئینجا دەکەوێتـە خـەیاڵ و دەست دەکـات بـە دابەستنی گایەکان و نیروگۆپەران دەخاتە سەر ملیان و جۆتیاری خۆی دەکات و زەوییەکـە تـۆو دەکـات و دەیکێڵێـت و سـاڵێکی بـە بـاران دەبێـت و دەغلـودان تـا پشـتێنەی مرۆڤـی دێـت و دەنکـە گەنمـەکان پـڕ شـیر دەبـن و کـاتی جـۆزەردان و دروێنەی گەنم وجۆ دەست پێ دەکات و دەنگی وتنی گـازێی سـەپان و قرمـە و هاواری پاڵە و سوڕانەوەی سـەر سـەدە و دەنگـی داس و بڕینـی لاسکی گـەنم و قەسەر، ئارەقەی شین و مۆر و جیلوەی تێلەکێشی جوانکیلـە، گـەڵاوێژ و کیشـە و کێشـانەوەی بـۆ سـەر خـەرمان و ئینجـا دوو گـای سەرشـێت یـان دوو هێسـتری چەموش وا گێرەی دەکەن، بەڵام هەموو ئەوانە لەگـەڵ ئـەوەی کەسـێک بڵـێ کاکـە چایەکەت بخۆوە کۆتاییان دێت، ئەو چیرۆکە جوانە بووە بەو ئیدیۆمە شـیرینە بـە کەسێک کە فری بە بابەتێکەوە نەبێت و هیچی لێ نەزانێت یان زۆر عاقل نەبێت و هەندی تورەکی لـە شـتێک نـەزانێت دەوترێت کورە بابـە دەڵێی چـی فڵانـە کـەس: گێرەی لە هەولێر دەگەڕێ.

١١٧٣-گۆتنێ پێشینان نەقشێ کەڤرانە:-

لەناو هەموو میللەت و نەتەوەیەک گۆتە و وتەی پێشـینان جێگـەی ڕێـز و بایـەخ و گرنگیـی پێدانــە، چونکـە ئــەو وتانــە لــە خــۆڕا نــەوتراون، بــەڵکو ئەزمونــدە و تاقیکراوەن، ئەو ئیدیۆمـەی سـەرەوە لـە دیالێکتی کرمـانجی سـەروودا وتـراوە بـۆ کرمـانجی ناوەڕاستیش دەبێتە(وتـەی پێشـینان، نەخشـی سـەربەردانە)، وتراویشـە دەست دەڕوا، دەزگا دەمێنێ واتە جێی دەست ڕەنگینی مرۆڤ زیاتر لـە تەمـەنی خـۆی دەژی، زۆرجـاران شـوانە وێڵەیـەک بـە سـادە و سـاکاری فێـرە نوسـین و

ڕێنوس بووە، لە سەر شاخێک بە بەردێکی نوک تیژ یان مێخێک هەڵکۆڵین دەکات و دەنوسێت(خۆشتم دەوێ، ١٠-٠٤-٢٠٢٢) ئەو نەخشاندنە بۆ ماوەیەکی دوور و درێژ دەمێنێتەوە، نەقش واتە هەڵکۆڵین، لە کوردەواریش دەوترێت: نەخش و نیگار، لەوانەیە لە زانستی(ئیتیمۆلۆجی) ڕەچەڵەکی وشەکە ئاریایی بێت، چونکە عەرەب ئەو پیتی(خ)ە، دەکەنە(ق) وەک لە: نەخش: نەقش و لە نەخشەوان: (نەقشەوان) تێبینیم کردووە، هاوشێوەی ئەو ئیدیۆمە عارەب دەڵێت: (العلم فی الصغر،کالنقش علی الحجر) واتە زانست و زانیاریەک کە لە منداڵیەوە وەریبگریت وەکو هەڵکۆڵینی سەر بەردە و لە بیرت ناچێتەوە)، کوردیش بۆ ئارەزوو کردن و پیخۆش بوونی کارێکی باش یان پلە و پایەک یان هاوسەرگیری لە وەڵامی پیرۆزبایدا دەڵێت: نەخشەبێ لە تۆش یان نوخشە بێ لە تۆش، واتە هەمان سەرکەوتن و دەسکەوتی من بۆ تۆش بێتە کایەوە، ئەوە مانا ڕاستەقینەکەی ئیدیۆمەکە بوو، لایەنە خوازراوەکەشی بۆ ئەوە دەوترێت: کە قسە و وتەی پێشینان وەکوو هەڵکۆڵینی سەر بەردە و بۆ ئایندەش دەمێنێتەوە و دەبێتە بنەمای ڕاستەڕێکردنی نەوەی نوێ و پێویستە گوێڕایەڵی بین و پەیڕەوی لێ بکەین.

١١٧٤-گا بە دەنگی ناڕوات:-

گا، ڕەشەوڵاغی نێرە کە پێی نابێتە ساڵی سێیەمی تەمەنیەوە، ئەوەندە خورت و بەهێز و بە هەرەکەتە، زۆر زەحمەت و گران بار دەهێنرێت، پێویستی بە گاوان و گاکوژ و جوتیارێکی توند وتۆڵ و گورج و گۆڵ هەیە کە خێرا بەرزەفتی بکات لەگەڵ گرتنی هەردوو شاخی بتوانێت ملی بسوڕێنێت و ملهوڕی نەهێڵێت و لە زەوی بدات وەکوو چۆن(گاکوژەکان) لە کاتی سەربڕینی ئەو شێوازە دەگرنەبەر، لەگەڵ ئەمانەش گا هێمای هەبوونی و ڕسق و ڕۆژوو و داهاتی ماڵە جوتیارانی کورد بووە وەکوو تراکتۆری زەمانە بووە، هەموو زەوییە کشتیارییەکانی پێ کێڵراوە و کاروبارەکانی کێڵگەی پێ ڕاییکراوە بۆیە وتراویشە: گا دەیکا و کەر دەیخوا، هەر لە بەر گرنگی و پڕبایەخی گا و ڕۆڵی لە ژیانی کشتیاری و لادێ نشینانی کورد چەندین ئیدیۆمی لەسەر وتراوە وەکوو:(کەڵەگا، گای بووغە، گای بنە، گای پیر، گای قەش، گاجووتە، گای ناو گۆلکان، گام لەو جووتەی نییە، سواری گای هابووە، گای گوی نەکات، گای بەگونی دەناسێت، گای شێت، گای حەوت ئاخوڕە، گای گەڵناغاج و...تاد).

لەبەر سەر شێتی و ملهوڕی گا، وەرزێرەکان و خاوەن گایەکان بەتایبەت ئەوانەی گایەکانیان ڕاداوە و دابەستاوە بۆ جووت کردن، دارێکی درێژکۆڵە و نەقیزەداریان بەدەستەوە بووە لە کاتی غەزرین و پێداگری و نەڕۆیشتن دەیسرەوێنە گایەکە و بەهۆیەوە دەڕوات، هەندێجار بەو دارە گاڕانیان پێ لێخوڕیە یان گایان پێ ڕاداوە ، زیاتر جوتیارەکان لە کاتی کێڵانی زەویدا بەکاریانهێناوە و گایەکانیان پێ لێ خوڕیووە، ئینجا ئەو کەسەی بێ توانا و بێ هێز و بێ شینگ و بێ تاقەت بێت ناتوانێت کار بەگایەکان بکات و گایەکانیش هەر بەدەنگدان ناڕۆن و بڕی جوتیارەکەیان تاقیکردۆتەوە و لە شوێنی خۆیاندا دەچەقن، ئەمە خستنە ڕووی ناوەڕۆکی ئیدیۆمەکەیە، وەکوو خوازراوی ئیدیۆمەکە بە کەسێکی پەککەوتە و بێ دەسەڵات و دەستکورت و بێ هێز کە کەس گوێی لێ ناگرێت و بە قسەی ناکەن بە گاڵتە و پەلار و هەندێک جار بە تەوسەوە پێی دەوترێت: گا بە دەنگی ناڕوات.

١١٧٥-گوریسی پەتەیە:-

گوریس پەتێکە لە موو دروست دەکرێت بۆ ڕاتەوراندن و بەستانەوەی ولاغ و شەتەکدانی کەلو پەلی سەر پشتی گوێدرێژ و ولاغە بەرزە بەکاردەهێنرێت، ڕەنگی ڕەش و بۆزە و بازەی ڕەش و سپی تێکەڵە، ئەو گوریسە بەهۆی بەکارهێنانەوە کۆن دەبێت وەکوو بەڕە ئەویش لەلای تەنکییەوە دەپسێت، ئینجا ژنانی دەست ڕەنگینی کوردەواری ئەو تەنکییەیان بە پەڕۆ دووبارە لە یەکتری دەبەستایەوە، ئەو پینەکردنە دیار دەبوو، لە هەموو کاتێکدا ئەگەری پسانی لەو شوێنەدا زیاتر بوو وەکوو لە شوێنەکانیتر، ئەوە بووە بە ئیدیۆم و بەکەسێک کە جێگەی متمانە نەبێت و بەرژەوەندی خۆی بخاتە پێش بەرژەوەندی خەڵکانی هەڕەمەکی و ڕەشۆکی و ڕەعیەت وەکوو ئاغا و شێخ و دەرەبەگ وتراوە: شێخەکان گوریسی پەتەن، واتە دەست پێوەگرتن و پشت پێ بەستنیان هەڵەیە، چونکە هەرکاتێک بپسێن وەکوو گوریسەکە دەپسێن، بۆ پاراستنی بەرژەوەندی خۆیان پشتت لێ دەکەن لە کوردەواریدا وەکوو هۆشیاری و ڕێنوێنی و ئاگادارکردنەوەی نەوە و گەنجان دەوترێت: ئەمانە گوریسی پەتەن.

١١٧٦-گەوارەی بوهارێیە

لە هەولێر و کۆیە دەوترێت: گەوارەی بوارێیە، یان بوهارێیە: گەوارە، گەواڵە، پەڵە هەورێکی ڕەنگ تاریکە بەهۆی پڕ ئاوییەوە لە ماوەیەکی کەمدا بارانێکی کورت و خێرا و بە خوڕی لێ دەکەوێتەوە، بەو بارانەی کە لەو پەڵە هەورە دروست دەبێت دەوترێت(گەوارە باران)، خاسیەتی گەوارە وایە ڕووبەرێکی کەم لە زەوی دەگرێتەوە کورد بۆ کەمی ئەو ڕووبەرگرتنە وتویەتی: (گەوارەی بوارێ، سەری کەرەبابی دەگری، کلکی کەرەبابی ناگری) جگە لەوەش ماوەی دابارینەکەی زۆر کورتە لەوانەیە تەنیا چەند خولەکێک بخایەنێت، بەڵام زۆر خێرا و بەهاش و هوشە دەتوانێت لە ماوەیەکی نزیک و چاوتروکانێک زریان و لافاو دروست بکات، ئەو خاسیەتانەی گەوارە(دابارینی لە ماوەیەکی کورتدا و بەخێرایەکی زۆر بە سەر ڕووبەرێکی کەمی زەویدا و لێکەوتەکانی) وایکردووە وەرزێر و جوتیار و کشتیار و لادێنشیانی کورد ئەو ئیدیۆمە جوانەی لێ دروست بکەن، وەکو ڕێنوێنی و ڕێنمایی و هۆشداری بۆ شتێکی کاتی کە هەڕەشە و گوڕەشەی هەبێت و گڕەوفڕەی دروست بکات، تەنیا بۆ ماوەیەکی کەم پێویستە خۆی لێ بە دووربگرین، چونکە کتوپڕە و خێرا تێ دەپەڕێت و دەگوزەرێت پاش کەمێک لێکەوتەکانیشی نامێنن بۆیە وتراوە: گەوارەی بوهارێیە دێت و دەڕوا.

١١٧٧-گۆشتە، هێدی جەفتە:-

دەگێڕنەوە لەو وڵاتی کوردەوارییەی خۆماندا، کۆمەڵێک دەروێش نزیک دەبنەوە لە کەسێک مەنجەڵێکی گەورەی خستۆتە سەر ئاگر و هێدی هێدی داروچیلکەی دەخاتە ژێرییەوە بۆ ئەوەی بیکوڵێنێت، دەروێشەکان نزیکتر دەبنەوە و یەکێکیان زۆر نەوسنە و حەزی بەخواردنی گۆشتە بە خێرایی دەست دەخاتە ناو مەنجەڵەکەوە، چنکێک دەردەهێنێت وادەزانێت چنکە گۆشتە، کەچی(جەفتە-تویکڵی بەڕوو) خراوەتە سەر ئاگر بۆ ئەوەی ڕەنگاو و تاماوی جەفتەکە کوندەی تێ بکرێت، دەستی بە گەرمی جەفتاوەکە دەسوتێت و هاواری لێ هەڵدەستێت، ئەوانیتر هەموویان دەڵێن: گۆشتە و خەریکن هاوشێوەی دەروێشەکەی هاوەڵیان دەست بخەنە مەنجەڵەکەوە بە گوتنی: گۆشتە، گۆشتە، ئەویش دەڵێت: هێدی بن هێدی بن جەفتە، ئەوە بووە بە ئیدیۆم و لە نێوان حەز و ئارەزووی زۆر و عەقڵی ئەزموونکردە، کە شارەزایی و دڵنیایی هەبێت بەهۆشداری و

ئامۆژگارییەوە دەوترێت: گۆشتە، هێدی جەفتە.

١١٧٨-گا بە تەنیا گێرە ناکات:-

گا: گۆلکە نێر کە تەمەنی دەبێتە سێ ساڵ پێی دەوترێت: گا، ئەو گۆلکە نێرەی کە بە بچووکی بارهێنرا بێت، دەتوانرێت کاری جووت و کێڵانی زەوی وزاری پێ بکرێت، کە جووتی کرد پێی دەوترێت: گاجووت، گاجفت، گێرە: لە گێڕان و گەڕانی ڕەشەوڵاغ هاتووە لە سەر خەرمان بە مەبەستی کوتانی بەو کارەش وتراوە: گێرەکردن، بۆ گێرەکردن دوو گا بەیەکەوە دەگەڕێنرێن و یەکێکیان پێی دەوترێت(گای بنە) و ئەویتر گای سەر پەڕە، بووە بە ئیدیۆم و وتراوە: دەڵێی گای بنەیە، ئەوەی لێیان دەخوڕێت پێی دەوترێت: گێرەوان، ئەویش بووە بە ئیدیۆم(گێرەشێوێن)، ئەگەر خاوەن خەرمان یەک گای هەبێت ناتوانێت خەرمانەکەی بکوتێت، ئەوە بووە بە ئیدیۆم و وەکوو گوزارشت لەوەی هیچ کارێک بە تەنیا ناکرێت و پێویستی بە دەستبار و دەستگرۆیی و هەرەوەزی و هاوکاری هەیە بە ڕێنوێنی و هۆشیاری و ئامۆژگارییەوە وتراوە: گا بە تەنیا گێرە ناکات.

١١٧٩-گونی بۆ دەدات لە خوم:-

خم: خوم، هەش، چویت واتە: ڕەنگی شینی تێرە کوتاڵ و کڵافە بەنی پێ ڕەنگ دەکرێت، پێشتر ئەو ڕەنگە هێمای پرسە بووە ، ئەوانەی مردوویان لێ دەمرد، بەرگی ڕەنگ نیلیان دەپۆشی، ئەو بەرگەش خمچی لەخمی گرتووە چ لە ماڵەوە چ لە خمخانە بێت، هەندێجار کە مردوویەک دەمرێت خەڵکانێک هەن، چ نیگەرانی ئەو مردووە نابن و وادەزانن مردووی خەڵکی خەوی لێکەوتووە و هیچ باکیان بە کۆچکردنەکە نییە و خەمبار نابن و هیچ نرخێک بۆ ئەو کۆست کەوتنە دانانێن، لەبری ئەوەی بەرگی لە خمێ بنێت و تازیەباری پێوە دیاربێت، ئەوا مەگەر گونی لە خمێ بنێت، ئەمەش درکەیە بۆ ئەوەی کە ئەو شوێنە چ دیار نییە و داپۆشراوە، تا پێوەی دیاربێت کە پرسە دارە، ئەوە بووە بە ئیدیۆم و بە فشە و گاڵتەوە بەکەسێک دەوترێت کە نرخ بۆ شتێکی لە دەستچوو دانەنێت و حسابی بۆ نەکات، بەتەوس و توانجەوە کورد دەڵێت: گونی بۆ دەدات لە خوم یان مەگەر گونی بۆ لە خم بدات.

١١٨٠-گۆشتی ناخوات، گۆشتاوی دەخوات:-

ئـەوە چیرۆکێکـی لـە پشـتە دەگێڕنـەوە لـەو وڵاتـی کوردەوارییـەی خۆمانـدا، لـە دێیەکدا خەڵکەکەی سەرقاڵی دزیکردن و تالان و برۆ بوون و بەرۆژ دەنوستن و بە شـەویش لـە دزی دەگـەڕان، ئەوەنـدە ئـاڵودەی ئـەو پیشـەیە بووبـوون، ئەگـەر داخوازی کچیان لێ بکرایە ئەوا بێ شەرم و سڵەمینەوە بەو گەنجەی کە دەستی بۆ کچەکـەیان درێژکردووە دەوت: دزیت پێ دەکرێت؟ ئەگـەر بیگوتبایـە: نـەخێر، ئـەوا کیژەکـەیان پـێ نـادا، ئینجـا هەنـدێک لـەو دزانـە دەچوونـە سـاڵەوە و کـەڵکی سوارسـوارێنی نـەدەما و پـەکی دەکـەوت و دزی پـێ نـاکرا، بۆیـە بەرووکـەش دەبــووە تۆبــەکار و ئەگــەر گەنجــەکان لــە ڕاوە دزی شــەویاندا(بەرخێک یــان بزنێک)یان لەدەر و دراوسێ دەست بکەوتایە، سەریان دەبڕی و پارچە پارچـەیان دەکرد و دەیانخسـتە نـاو مەنجـەڵ و سـەر ئـاگرەوە، کە دەکوڵا و دەهاتـە سـەر خوان و سفرە، کابرای تۆبەکار دەیوت: من گۆشتەکە ناخۆم تەنها هەندێک چەلاو و گۆشتاوم بدەنێ، ئیتر ئەو چیرۆکە بووە بە ئیدیۆم و بۆ هـەرکارێکی حـەرام و نابەجێ و ناشایستە وەکوو(دزیکردن) کە بە منەتکردنەوە قبوڵ بکرێت، یان بڵێت: چوونە ناو شاییەوە حەڕامە، کەچی بەدیارییەوە دابنیشێت بۆ ئەمانـە بەتەوسـەوە دەوترێت: گۆشتی ناخوات، گۆشتاوی دەخوات.

١١٨١-گەڕی بارە ترێ یە:-

لــە کۆنــدا لــە سیســتەمی دەرەبەگایــەتی و دەســەڵاتداری عوســمانیەکاندا لــە کوردستان، هەموو شتێک باجی لەسـەر بـووە، جگـە لـە دانەوێڵـە و مـەڕوماڵات و پیشەگەریی جۆراوجۆر هـەتا کـار گەیشتبووە(سـمتانە) واتـە: ئەوانـەی لـە سـایەی خەلیفـەدا قەڵـەو بـوون پێویسـتە(مزە) بدەنـە حکومـەت، میـوەی تـرێش لـەو بـاج و دەرامەتانەدا بەدەر نـەبووە، هـەموو بـارە ترێیـەک بـاجی خـۆی هـەبووە، جوتیـارە خاوەن ڕەزە مێوەکانیش، کـە بـارە ترێیـان بـارکردووە، گۆڕیویانـە وتویانـە: ئـەوە بارە ترێ نییـە، ئـەوە بـە ئیدیۆم و بـۆ بیانووگرتن و گـەڕ پێگرتن بـە کەلوپـەل و شـتومەک و بـەرووبومی گـوازراوە لەلایـەن جەندرمـە و زەفتیەکانـەوە وتـراوە: بەخوا بابم گەڕی بارە ترێیە.

١١٨٢-گەز، گەز باڵا دەكات:-

گـەز: ئـامرازێکی پێوانەیـە بـۆ ئەنـدازەگرتن و پێوانـەی درێژایـی بـەکاردەهێنرێت، یـەک گـەز(٢٤) پەنجـە و نزیکـەی(٩٠) سـانتیمەترە، لەدووکانەکانـدا کوتـاڵفرۆش و بازرگانەکان بۆ پێوانی قوماش و کوتاڵ هەیانبوو، لە ئیدیۆمی کوردیدا ئەو پێوانـە نـاوی هـاتووە وەکوو(گـەوادی دوو گـەز و سـێ گـەز، ئـەوە عـەرز و ئـەوە گـەز، شوێنمان دوو گەزە عەرزە، بەشەر هیچ لەگـەڵ خـۆی نابـات تـەنیا دوو گـەز جـاو نـەبێت)، گـەز لـەو ئیدیۆمـەدا دووبـارە بـەکارهێنراوە لێـرەش هـەر بـۆ پێوانەیـە، ڕووەک و گژوگیا و درەختەکان ئەگـەر بـارودۆخ و ژینگـە و ئاووهـەوا و خـاک و خۆڵیـان لـەبار بێـت، ئـەوا لـە مـاوەی شـەو و ڕۆژدا هەسـت بـەباڵاکردن و بەرزبوونەوە و گەشەکردنیان دەکرێت، ئەوە بووە بە ئیدیۆم و بە کەسێک کە لـە ناز و نیعمەت و هاتی و هەبوونی و خۆشی و تەندروست باشیدا بێت و بارەکەی کە تێیدایەتی پێی بکات و لەبار بێت، بە توانج و پەلار و بزە و خەندە و ئێرەییەوە دەوترێت: گەز، گەز باڵا دەکات.

١١٨٣-گای جوتێ، بە گۆلکی دیارە:-

هاوشێوەی ئـەو ئیدیۆمـەش وتـراوە: گوێرەکـەی بـاری بـە منداڵی، لـە هـەولێر و کۆیـەش دەڵـێن: گـۆلکی بـاری بەمنـداری، گـا: گوێرەکـە، گۆلکـەنێرە، کـە تەمـەنی دەگاتە(٣) سێ ساڵی پێی دەوترێت: گا، گا لە کوردەواریدا زۆرترین کاروباری ناو کێڵگـەی پـێ هەڵسـوڕێنراوە وەکـوو: جـووتکردن و نعـور گێـڕان و گێـرە و گواستنەوەی کەلوپەل و...تاد، ئەو گایـەی کـە جووتی زەوی و زار و کێڵانـی پێ دەکرێـت پێـی دەوترێـت: گـاجووت، ئـەو جوتیـار و ئاغـا و دەرەبەگـەی ژمـارەی گاجووتی زۆر بووایە نیشانەی هەبوونی و دەوڵەمەندی بوو، بۆیـە لـە سیسـتەمی دەرەبەگایـەتی پیاوانی ئاغـا یـەکێک لـە کارەکانیـان دزینـی گـاجووتی ئاغاکـانی تـر بوو، بە فیت و گاردان و پلانـی ئاغاکانیـان ئـەو کارەیـان ئـەنجام دەدا، ئـەو گۆلکـە نێرەی جێی چاوی تێدابووایە خاوەنەکـەی زوو ڕایدەهێنا بـۆ کـاری جووتکردن، چونکە ئەگـەر بـە گـۆلکی فێـر نـەکرێت کاتێک دەبێتـە گـا زۆر قـورس ئـەو کـارەی دەکـات و جۆتیـار-جووتیـاری بـە هیلاکـەت و مانـدووبوون دەدات، ئینجـا لێـرەدا کـورد جـارێکیتر گـای جـووتی بـە نمونـە هێناوەتـەوە بـۆ ئامۆژگـاری و پەنـد لێوەرگرتن و بە ئیدیۆمێکیتر داڕێشتووە بۆ هەر شتێک کە لـە سـەرەتاوە نیشـانە

و ئاماژەی باش و چاکی تێدا بێت دەوترێت: گای جووتێ، بە گۆلکی دیارە، هاوشێوەی ئەمەش کورد بە جۆریتر وتویەتی: مانگە شەو، سەر لە ئێوارە دیارە، مندالْ نەژییێت لە گوی ڕادیارە).

١١٨٤-گاوان تا لە گاڕانێ نەیەتەوە نانی نادەنێ:-

گاڕان: گاگەل و ڕانەگایە لە کوردستاندا هەموو ئاوایی و لادێ و گوندێک گاڕانێکی هەبوو، بە گوێرەی لەوەڕ و لایەنی دارایی و توانای خەلْکی ئاوایی، گاڕان تا گاڕان توافەتی هەیە لە دەیان سەر ڕەشەولاغەوە دەست پێ دەکات تا سەدان و هەزار ڕەشەولاغ، ئەو کەسەی بۆ لەوەڕ دەیانباتە هەرد و پێدەشت و کەنار چەم و هەلْەدن و زوورگان و بانان لە گەردی بەیانیەوە تا زەردەی دەم کەل پێی دەوترێت: گاوان، کاری گاوانی لە دێر زەمانەوە لەناو ئاواییەکانی کوردستان، ئەرک و پاداشتەکەی بە مامەلْەی(ئالْشت) بووە، شمەک بە شمەک یان ڕەنج بە شمەک(حەقە شوانی و حەقە گاوانی)، وەکوو: ڕەنجی گاوان بۆ لەوەڕاندنی هەر گا و مانگایەک لە بەیانییەوە تا ئێوارە تەنیا(١) یەک نانی تیری بووە و بە نانەسکی ئەو کارەی کردووە، هەر خاوەن مانگایەک یەک نانی داوە بەو گاوانە ئەویش دوای ئەوەی گا و مانگاکانیان ئێوارە گەڕاوەتەوە مالْەوە، لەوەڕاندنی چێلْ و مانگا بە نان بووە ئەو ئیدیۆمە وەکوو ئامۆژگاری و ڕێنمایی بەکاردەهێنرێت بۆ هاندان بۆ کاسبی و کارکردن چونکە ئەوەی کار نەکات ناخوات بۆ ئەمەش کورد وتویەتی: گاوان تا لە گاڕانێ نەیەتەوە نانی نادەنێ.

١١٨٥-گالْ لە درزی مشتی ناوەری:-

گالْ: هەرزن ڕووەکێکی هێشوییە و ڕەنگی دانەکانی زەرد و سپی و سوور و قاوەییە، دەکرێتە ئالیکی مەڕ و بزن و بالْندە، لەبەر زۆر و زەوەندی هەرزن، هەرزانە و بە کەم بایەخ سەیری دەکرێت و هەروەها مرۆڤ ناتوانێت لە ناو لەپ و دەست و مشتیدا بیپارێزێت لەبەر ئەوەی زۆر وردە هاوشێوەی ڕازیانەیە، ئەو حالْەتە ڕاستەقینەیە کراوە بە ئیدیۆم و بەکەسێکی قرچۆک و ڕەزیل و چرووک و پیسکە و دەست قوچاو و پوولەکی کە هیچی لە دەست نەبێتەوە بۆ بەخشین بە تەوس و توانج و پەلارەوە پێی دەوترێت: گالْ لە درزی مشتی ناوەرێت.

١١٨٦-گڤەی داوێنی دێ:-

وتراویشـه: گـوڕەی داوێنـی دێ یـان ئـاو لەسـەر زوڵفی ئـەتکێ، گڤـە: گڤـە گڤی دوای یەک، داوێن: لە پشتێنە بەرەو خوار، لای خوارەوەی هەموو شتێک، کەسێک هانـا بـۆ کەسـێک ببـات، داوێنگیـری بکـات توونـد لاق و قـاچ و لینگـی کەسـەکە دەگرێت، یان چمکی کەواکەی دەگرێت، بەلچکی کەوای مەلایانیش دەوترا: شاقەل، لێرەدا گڤەگڤی لچکی کەوا و شاقەڵ بووە بە ئیدیۆم و کەمتر بۆ داوێن پاکی و داوێنی پیسی و داوێنگیری بەکاردێت، بەڵکو بۆ کەسێک بەکاردێت کە زۆر دڵی تەڕ بێت و لە خۆی بخەفتێت و بایەخ بەجل وبەرگ و پۆشاک و پاک و خـاوێنی خۆی بدات بە گاڵتە و پێکەنین و ناسـاندنەوە دەوترێت: گڤـەی داوێنـی دێت واتـە: دڵی زۆر تەڕە و بەردەوام لچکی کەوای دێت و دەچێت و دەشەکێتەوە.

١١٨٧-گۆڕ بە گۆڕ:-

گۆڕ: هەڵکەندنی زەوی بە شێوەی لاکێشەیی و قوڵکردنی تا ئەندازەی بە ژن و سنگ و باڵای مرۆڤێکی تەواو، لەناویدا گۆڕیچکەیەک دروست دەکرێت مردووی تێدا دەنێژرێت، لە بیروباوەڕی ئاینی ئیسلامدا مرۆڤ یەکەم شەوی دوای ناشتنی گۆڕەشار دەدرێت، کە هەردوو لای گۆڕەکە لێک دەدرێت بەو کردارە دەوترێت: گۆڕەشار، هەڵبەت گۆڕەشاریش بۆ کەسی نێژراوەکە زۆر بە ئازار دەبێت، ئەو حاڵەتە کراوە بە ئیدیۆم و کورد بۆ ڕق لێبونەوە و نزا و تووککردن بە کەسانی ناحەز و زۆردار و ستەمکار و چەوسێنەر و تاوانکار دەڵێن: گۆڕ بەگۆڕچێت، یان گۆڕ بە گۆڕ واتە: لە گۆڕەکەی خۆیان دەربهێنرێنەوە و ئەو گۆڕ و ئەو گۆڕیان پێ بکرێت تاوەکو عەزاب و ئازار و گۆڕەشاری زیاتر ببینن.

١١٨٨- گورگی کەرخۆریش هەیە:-

گورگ ئاژەڵێکە لە پۆلی(سەگ)دایە، گۆشتخۆرە کەمێک لە سەگ بچووکترە، مێملی مەڕ و بزنە، تەمەنی ١٠-١٥ساڵ دەبێت، دەوترێت وەکوو مرۆڤ هەست و سۆزی هەیە، مرۆڤ لە زۆر ئیدیۆمدا بەکاریهێناوە وەکوو: دەڵێی گورگە، گورگان خواردوو، دەڵێی گورگی کوشتووە، گورگی کەرخۆریش هەیە، گورگە و لەپێستی مەڕدایە، لەگەڵ گورگ گۆشتی دەخوات و لەگەڵ مەڕێ شینی دەکات،گورگانی و...تاد، گورگ زیاتر قاندڕ و مێمڵ و حەز بە گۆشتی مەڕ و بزن دەکات، بەڵام ئەگەر زۆر برسی بێت و ئەو ئاژەڵانەی دەست نەکەوێت ناچار گۆشتی(کەر-گوێدرێژ)یش دەخوات،

ئـەو حاڵەتـە سروشـتییە کـراوە بـە ئیـدیۆم و ئەگـەر ژنێـک زۆر ناشـیرین بێـت و پیاوێکش حەزی لێ بکات و بیەوێت ڕاموسانی لەگەڵ بکات چ وەکوو خواستن و مـارەکردن چ وەکـو ڕابـواردن بـە تـەوس و گاڵتـەوە بـەو حاڵەتـە دەوترێـت: گـورگی کەرخۆریش هەیە.

١١٨٩- گۆشت بکوڵێ خاو نابێتەوە:-

گۆشت بکوڵێنرێت و نەکوڵێنرێت هەر گۆڕانکاری بەسـەر دێت، دوای کوشتنەوەی وڵاغ و مەڕ و ماڵات گۆشت پارچە پارچە دەکرێت و ئامادە دەکرێت بۆ خستنە سەر ئاگر، کاتێک ئاگری خرایە ژێر وردە وردە دەپیشێت و دەگۆڕێت، ئینجا ئـەوە بـووە بـە ئیـدیۆم و دەوترێـت:(گۆشـت بکـوڵێ خاونابێتـەوە)، واتـە هـەر شـتێک ڕۆیشـت ناگەڕێتـەوە دۆخـی پێشـوو و جـارانی بۆیـە دەبێـت هـەنگاو و شـێواز و ڕەفتـار و کـردەوە، ورد و درشـتی هـەژماری بـۆ بکرێـت، چونکـە ئـەوەی لـە دەسـت دەربچێت ناگەڕێتەوە شوێنی خۆی.

١١٩٠-گوریس زۆری ڕابکێشی ئەپچڕێت:-

گوریس:پەتێکە لە مووی بزن و خوری مەڕ، دوای ڕێسـتن و هونانـەوەی لـە تاڵـە بـەن و هەودایـەکانی دروسـت دەکرێـت، بـۆ کاروبـاری لادێنشـینان و جوتیـار و مەڕدارەکان بۆ بارگواستنەوە و شەتەکدانی سوودی لێ دەبینن، گوریس بۆ شەتەک دان پێویستی بەتووند ڕاکێشانە تا تەواو بارەکەی پێ شـەتەک بدرێت و لـەڕێگادا ئەگـەر شـل بێت بارەکە یـان خـوار یـا دەسـوڕێ یـان لابـار دەبێت، زۆرجـاران ئـەو گوریسـانە لـە کـاتی بـەکارهێنان و تووند ڕاکێشـانی دەچـڕان، جوتیـار و وەرزێـری کورد ئەو حاڵەتەی لە ڕەوانبێژی و قسەی بەرئاگردان و کۆڕ و کۆبونەواندا وەکوو ئیـدیۆم بـەکارهاتووە و بـۆ چارەسـەرکردنی کێشـەیەک بەئاشـتەوایی و بـە نـەرم و نیـانی یـان بـۆ ئـەوەی لـە گرفتێکدا فیتنـە و ئاشـوب و ئـاژاوەی لێ نەکەوێتـەوە، بـە ڕێنوێنی و ئامۆژگاری و ڕێنماییەوە وتراوە: گوریس زۆری ڕابکێشی دەپچڕێت.

١١٩١-گەزیزە پیربوون لە نزاران، ئێمەش ماینەوە لە کۆنە هەواران:-

گەزیزە: گوڵێکی حـەوت ڕەنگـە، وێنـەی گوڵـە نـەورۆزە، هـەر کاتێـک ڕێـوی ئـەو گوڵە بخوات توولەک، گڕوو دەبێت واتە: مووی دەوەرێت بۆیـە وتراویشـە: دەڵێی ڕێوی گەزیزە خۆرە، نزار: شوێنی نسـێ و نسـار بـەگۆڕانی دەنگسـازی پیتـی(س) دەبێتــە(ز) و بەمــەش لــە گۆکردنی(نســار) هەنــدێجار دەبێتــە(نزار)، شــوانکارەی کـوردان بـۆ لـەوەڕ و ئـاو گـەڕاون لـە وەرزی بـەهار بـۆ کوێسـتان دەڕۆن و لـە

پایزان وردە وردە دێنەوە گەرمیان، لە هەر دوولا(کوێستان و گەرمیان) هەوار و بنەگەی دەخەن و هۆبە و ڕەشماڵیان هەڵداوە، بنەگە و هەواری پار و پێرار دەبێتە کۆنە هەوار، کە وترا کۆنە هەوار واتە: پڕ لە بیرەوەری و جێ ژوانی جوانان و جحێڵ و گەنج و لاوان، ئینجا کیژوکاڵ لەو کۆچ و کۆچبارەدا توێژێکی گرنگ و هەڵسوڕێنەرن و دڵ پڕ لە هیوان بۆ یار و کوڕوکاڵی خێڵ و وێردی سەر زوبانیانە:(دەتگوازمەوە بەو پایزە)، هەر بۆ ئەو کۆچبارەش محەمەدی مامڵێی مەزن لە گۆرانیەکدا وتویەتی: کۆچی سوورم کۆچی یارە، بەهارە و خێڵ بەرەو ژوورە، کچە دڵ پڕ لە ئومێد و شوو نەکردوەکانی ئەو خێڵە گەڕۆکانەی کورد لەبەر خۆیانەوە وەک بەند و پەند و ئیدیۆم بۆ دڵدانەوە و کەسەر و بێ هیوایی و لاوانەوەی خۆیان کە تووشی یەکتری بوون وتویانە: گەزیزە پیربوون لە نزاران، ئێمەش ماینەوە لە کۆنە هەواران.

١١٩٢- گەنمی قەندەهارییە:-

جۆرە گەنمێکی بەنرخ و بایەخە، نانی تیری جوان لێ دێت و ژنان و کابانەکان زۆر پێی هەڵدەدەن و ستایشی ئەو جۆرە گەنمەی دەکەن و بەکەڵکی هەموو جۆرە زەخیرەیەکی وەکوو: ساوار و بڕوش و گەنمەکوتا دێت، هاوشێوەی گەنمی(ڕەش گوڵ)ە، ئەو خاسیەتە باشانەی ئەو گەنمە بووە بە ئیدیۆم و بە کەسێکی دەستڕەنگین و پیاوچاک و ڕەوشت بەرز و جوان و وەستا و شارەزا و بەکەڵک لە زۆر بواردا بەستایش و پیاهەڵدانەوە دەوترێت: فلانە کەس گەنمی قەندەهارییە.

١١٩٣-گیوەکەر پای پەتییە:-

زۆر جاران لە کاتی کە منداڵ بووم گوێم لێ دەبوو دەیانگوت: جوتیار(فەلاح) وەکوو فەرمانبەرێک ڕسقەکەی خۆی ناخوات، منیش کە زەوییە کشتوکاڵییە فراوانەکانم دەبینی ئەو قسەیەم پێ سەیر بوو، چۆن؟ لەو هەمووە بەرووبومە زۆر و زەوەندە جوتیار تێر و پڕ لە بەرهەمەکەی خۆی ناخوات، فەرمانبەرێک کە لە خانوویەکی(١٠٠-٢٠٠)مەتری نیشتەجێیە زیاتر لەو جوتیارەی دەخوات، دواتر بۆم دەرکەوت جوتیار کە بەرهەمەکە بۆ بازاڕ دەبات کام بەرهەم گەورە و تەڕوبڕ و پڕئاو و ڕێک و ساغ و سفت و ناسک و جوان و گەشە ئەوە دەبات بۆ بازاڕ تا نرخێکی باش بکات، کام بەرهەمیش قرغ و لاقوزە و پڵیقاوە و لاترشاو و

گەنیوو و(عەزل- کامڵ) و پیرەلۆک و سندار‌دار و قون ڕەش و کرمی و چورچ و تەپیوو و بێ خێرە بۆ خۆی دەهێڵێتەوە و دەرخواردی خۆیی و ماڵ و منداڵی دەدات، لەو ئیدیۆمەش بۆ کڵاشچن و سۆڵدروو و پینەدۆز هەمان داکەوتە و ڕاستی هەیە، گیوە: کڵاشی ژێرپەڕۆیە، واتا ئەو کڵاشانەی کە بنەکەیان بە پەڕۆ دروست دەکرێت، گیوەکەر: کڵاشچنە ئەو کەسەی پێڵاو دروست دەکات بۆ بەدەستهێنانی بژێوی خۆیی و ماڵ و منداڵی، هاوشێوەی جوتیارەکان بەرهەمە باشەکان و کڵاشە باشەکان بۆ بازاڕ ئامادە دەکەن، بەمەش پێڵاوە خراپ و دڕاوەکان و بێ نمودەکان بەر پێی خۆیان دەکەوێت یا ناکەوێت، بۆیە زۆرجاران بە پێ پەتی و پێ خاوسی و قاچ ڕووتی دەردەکەون، ئەوە بووە بە ئیدیۆم و بۆ هەموو خاوەنکارێکی بەرهەمدار بەکاردەهێنرێت، کە بەرهەمە باشەکان بۆ بازاڕ ئامادە دەکەن نەوەک بۆ خۆیان بۆیە وەک ڕێنوێنی و ڕێنمایی و ئامۆژگاری و ئەزموونداری وتراوە: گیوەکەر پای پەتییە.

١١٩٤-گاندانیش بە بەختە:-

دەگێڕنەوە دوو خوشک باسی بارودۆخی ژیان و حاڵ و گوزەران و قوت و پێخۆر و جل و بەرگ و ماڵ و بەرهەمیوانیان بۆ یەکتری دەکرد، یەکێکیان زۆر تێر و پۆشتە و پەرداخ و کراس و کەوێ و فەرشی جوان و لێفەی لوس و کەوشی باش و ئەوەی پێویستی پێیەتی هەیەتی، ئەوەی تریش برسی و پێخاوس و کراس تیلم پەڕۆ و ڕایەخ و فەرشی حەسیر و بەڕەی ڕەق و جاجمی زوور و بەشێوەیەکی گشتی ناگوزورە، لە خوشکە هەبووەکەی دەپرسێت: خوشکم باشە خۆ ئێوەش چ کاروکاسبیەکتان نییە و وەکوو ئێمە بێ کارن، ئەو هەموو ناز و نیعمەتەت لە کوێ بوو؟ ئەویش دەڵێ: خوشکم چیت لێ بشارمەوە من هەندێ کاری نابەجێ دەکەم و ناوە ناوە سەرجێیی ناشەرعی دەکەم و پیاوەکان ئەوەی بمەوێت بۆمی دابین دەکەن، ئیتر کە خوشکەکەی گوێی لەمە دەبێت و دەچێتە عەقڵیەوە کە ئەویش ئەو کارە بکات، بەڵام لە یەکەم سەرجێیی ناشەرعی ئاشکرا دەبێت، ئەویش دەڵێت: گادانیش بە بەختە، ئەوە بووە بە ئیدیۆم و بۆ هات و نەهاتی کارێک دەگوترێت: گادانیش بە بەختە.

١١٩٥-گوێز هەتا نەشکێنرێت، نازانرێت پووچە:-

گوێز لە کوردەواریدا چەند ئیدیۆمێکی لەسەر هاتووە وەکوو: گوێز لە هەمبانەی خۆی دەژمێرێت یان هەرکەسە و گوێز لە هەمبانەی خۆیدا دەژمێرێت، دەڵێی گوێزی بۆ دەژمێریت، دەڵێی گوێزی ساغە، گوێز لە گومەت خستن، تری گوێزی

کوێره دەشکێنێت، کرم له گوێزی ساغ دەردێنێ و...تاد، لێرەش وەکوو ئیدیۆم که بەکارهێنراوه هاوشێوەی ئیدیۆمی(تا لەئاو نەدرێت گونی قۆڕ ئاشکرا نابێت)ە، واته خەڵک و مەردوم له کاتی تەنگانه و پێویستیدا تاقیدەکرێنەوە، له تاقیکردنەوەکەدا دەزانرێت که بەکەڵکن یان پووچ و بێ کەڵکن بۆیه کورد وەکوو ئامۆژگاری گوتویەتی: گوێز هەتا نەشکێنرێت نازانرێت پووچه.

١١٩٦-گون له سک:-

ئەگەر منداڵێک هێلکه گونەکانی لەسەرەوە بن و چووبنەوە ناو سک ئەوا دکتۆر دەڵێت: پێویسته نەشتەرگەری بۆ ئەنجام بدرێت، تاوەکوو زیانی بۆ ئایندەی نەبێت و کوڕێکی تەواو دەربچێت بۆ خێزانداری و وەچه خستنەوە، چونکه گون لەسک بوون نەخۆشیه، وەکوو لایەنی ئیدیۆمیش لێرەدا دووباره به پیاوێکی نەخۆش دەوترێت له بواری دەروونییەوە کە(حەقد) و ڕق و قینه له دڵدا هەڵبگرێت و له دەرفەتێک بگەڕێت بۆ تۆڵه کردنەوە و دەست وەشاندن بەو جۆره مرۆڤانه دەوترێت: گون لەسک.

١١٩٧-گوێز به ژماره، مایەی دیاره:-

گوێز له کۆندا و تا ئەمرۆشی لەگەڵ دابێت له کوردستاندا هەر بەژماره دەفرۆشرا، بەو دوایانه به پێوانەی کیلۆش دەفرۆشرێت، بۆ ژماردنی گوێز ئیدیۆمیشی لەسەر وتراوە: هەر کەسه و گوێز له هەمبانەی خۆیدا دەژمێرێت یان دەڵێی گوێزی بۆ دەژمێریت، هاوشێوەی ئەو ئیدیۆمه له سەروپێی ئاژەڵدا وتراوە: پێچک چاره، به ئەژماره، هەر سەد دانه له گوێز نرخێکی بۆ دانراوە بەو پێیه بۆ دوو سەد دانه نرخێکیتر تا هەزاران دانه ژماردن، ئەمەش گوزارشتێکی ئابوورییه بۆ دەست پێوەگرتن به بەرووبومەکان و مایه دیاربوون، بۆیه کورد وەکو ڕێنمایی و ڕێنوێنی دەبێژێت: گوێز به ژماره، مایەی دیاره.

١١٩٨-گا له ئیدیۆمی کوردەواریدا:-

گا: گۆلکه نێر که تەمەنی دەبێته سێ ساڵ پێی دەوترێت: گا، گا به هێزترین کاراکتەری ناو کێڵگەی وەرزێر و جوتیار و ئاغا و دەرەبەگی کورد بووە، بۆیه بەردەوام جێی چاوتێبڕین و قسەوباس بوون، ئەوەی گاجووتی زۆر بووایه دەوڵەمەندتر و دیارتر و قۆناغ گەورەتر دەهاته بەرچاو، ئەمەش وایکردووه له کوردەواریدا چەندین ئیدیۆم لەسەر گا دروست بێت و لەسەر زاران بوترێت: گام

لەو گێرەیدا نییە یان گام لەو جوتەی نییە، واتە: هیچ بەرژەوەندییەکەم لەو بابەت و مەسەلەیە نییە کەباس دەکرێت و خۆم ناکەم بەلایەنگر و دۆستی لایەنێک چونکە هیچ خێرم دەستناکەوێت، کەسێکی بەتەمەن و گەورە بچێتە ناو منداڵانەوە دەوترێت: گای ناو گۆلکانە، بۆ کەسێک هەموو کارێک بە نێرەکەری بکات دەوترێت: کەڵەگایە، کەسێکی مرچ و مۆن و دەم وچاو گرژ و بەد فەساڵ و بەدکار دەوترێت: گای بووغەیە، کەسێکی تێکچەقیوو و تەمبەڵ و لە جێوە بخوات و کارنەکات دەوترێت: گای بنەیە، بە مرۆڤێکی بە تەمەنی پەککەوتوو وتراوە: گای پیر، بۆ شتی ئاشکرا و دیار و بێ نهێنی وتراوە: گای قەش، ئەو گایەی جووتی پێکراوە پێی وتراوە: گاجووت، هەندێجار بۆ گوزارشتی بەهێزی و پڕ وزە و توانای مرۆڤیش دەوترێت: دەڵێی گای جووتە، بەکەسی تێروپڕی سەرشێت و سەرکێشیش دەوترێت: دەڵێی گای شێتە.

مانگا کە بەکەڵ دێت، پێویستە گای بخوا، واتە: گای بپەڕێتێ، ئینجا ئەو حاڵەتە لە ئیدیۆمی کوردەواریدا شوێنی بۆ کراوەتەوە، لە دوو حاڵەتدا بەکاردەهێنرێت، حاڵەتی یەکەم بۆ کیژێکی هاروهاج و حەز لە مێرد و بە جوڵە و بزاوت و هۆرمۆنەکانی هەندێ جوڵەی نائاسایی پێ ئەنجام بدەن، کورد پێی دەڵێت: بە گا هاتووە، حاڵەتی دووەمیش: کاتێک زەوی لە ماوەی زستان بارانێکی زۆری بەردەکەوێت تەواو پاراو و ڕەباس دەبێت، ئەگەر بچیە ناو زەوییەکە پێت لە قوڕ و قوڕە لیتە گیر دەبێت، دەوترێت: زەوییەکە زاوەتەوە-زایتەوە، بەڵام لە دوای مانگی خاکەلێوە و سەرەتای مانگی گوڵان، ئەو ئاوەی کە وەریگرتووە وردە وردە کزر دەبێتەوە، قوڕ و چڵپاو و لیتەی نامێنێت و لەبار دەبێت بۆ کێڵان بەوە دەوترێت: زەوییەکە بە گا هاتووە، واتە: لە بارە بۆ ئەوەی بە گاجووتەکان بکێڵرێت.

١١٩٩- گڵاو لە ئیدیۆمی کوردەواریدا:-

لە بیروڕای هەندێ لە پەیڕەوانی ئایینی مەسیحیدا، ژنان کاتێک لە باری خوێن لێچوون و سووڕی مانگانەدا بن، بەگڵاو دادەنرێن، بەڵام گڵاو لەلای کورد وشەیەکی لێکدراوی گڵ و ئاوە، هەردوو ئاژەڵی بەراز و سەگ، ئەگەر بە تەڕی بەر هەر شتێک بکەون، دەوترێت: گڵاو دەبن، بۆ چارەسەری ئەو گڵاوییە، مرۆڤ ئەگەر دەستی بەر سەگ بکەوێت، ئەوا بە خاک و خۆڵ و ئاو دەستی دەشوات، بەمەش دەوترێت: گڵاودەرکردن، کورد بەرازی بەخێو ناکات لەبەر ئەوەی حەرامە لە ئایینەکەی، بەڵام سەگ بۆ پاسەوانی ڕان و ماڵان بەخێو دەکات،

سەگیش لە ئاینی ئیسلامدا بە گڵاو دانراوە، لەبەر ئەوەی زۆرینەی کورد لە پەیڕەوانی ئەو ئایینەیە، بە چاوێکی پیس و سووکەوە سەیری سەگ دەکەن، زۆربەی ئەو ئیدیۆمانەی لەسەر گڵاوی هاتونەتەوە، هەر بەو شێوەیەن، وەک: سەگی لێ گڵاو دەبێت، واتە: مرۆڤێکی زۆر پیس و قەڵپ و نا ڕەسەنە، یان بەکەسێکی خراپ دەوترێت: لە سەگ گڵاوترە، واتە: سەگ بەو پیسی و گڵاوییەی لەو مرۆڤە باشترە، وتراویشە: بەراز خۆی لەسەگ بدات گڵاو دەبێت، بە دوو کەسی خراپ و بەد دەوترێت کە یەک لە یەکتری خراپتر بن، هەر لە سەر گڵاوی دەوترێت: دەریا بە دەمی سەگ گڵاو نابێت، واتە: کەسێکی خانەدان و هەڵکەوتوو و بەڕێز بە قسەی خەڵکی چەپەڵ و بوختانچی لەکەدار نابێت، بۆ ناکەسی کەسێکی بەدکاریش دەوترێت: سەگ بەشۆرینی گڵاوی دەرناچێ، واتە: ئەو کەسە ناخی پیس و بۆگەنە هەر بە شۆردنی ڕوخسار و ڕواڵەتی، ناوەڕۆک و خاسیەتی ناگۆڕێت، سەی لێ گڵاو بکە، ئەویش بەمانی پیستر لە سەگە، هەروەها بە سادەییش دەوترێت: فڵانە کەس گڵاوە، لێرەدا مەبەست میکرۆب و لیک و تەڕی سەگ بەرکەوتن و نەخۆشی نییە بە واتا ڕاستەقینەکەی بەڵکو مەبەست ئەوەیە کەسێکی باش نییە یان نیەتی لە کاردا هەناو ڕەشییە، هەروەها کە دەوترێت: پیلانی گڵاو، مەبەست لەو جۆرە پیلانانەیە کە دەر ئەنجامی باشیان نییە و بۆ تەڵە دانانەوە دادەنرێن و زیان بەکەسانی تر دەگەیەنێت.

١٢٠٠-گورگ لە ئیدیۆمی کوردەواریدا:-

گورگ: ئاژەڵێکی دڕندەی بە زیانە، لە ڕەچەڵەک و بنەماڵەی سەگانە، کێش و قەبارەی هێندەی سەگێکە، مێملی مەڕ و بزن و گیانلەبەرانە، زۆرترین زیانی گەیاندووە بە خاوەن پەز و ڕان و مێگەلەکانی وەرزێر و لادێنشیانی کوردستان، هەر لەبەر ئەوەیە وشەی (گورگ) لە زۆربەی ئیدیۆم و گۆتە کوردەوارییەکاندا ناوی هاتووە، لێرەدا هەندێکیان دەخەینە ڕوو:

گورگەخەو: سوکەڵەخەوێک، سەرخەوێک، کەروێشکە خەویشی پێ دەوترێت، بە مانای خەوتن بە ئاگاییەوە، کە کەسی خەوتوو نەچووە بە قوڵایی خەوەوە و گوێی لە خشپە و قسە و گفتوگۆی دەوروبەرەکەیەتی، شێخ ڕەزای تاڵەبانی، ئەو ئیدیۆمەی لە دەقێکی شیعریدا بەکارهێناوە و فەرمویەتی:

لازمە بۆ شێخ سبەینان گورگەخەو

تابڵێن شێخ عابیده و نانوێ بەشەو

گورگـە: وشـەیەکە بـە گـوێرەی شـوێن ماناکـەی دەگـۆڕێت: هەنـدێجار ماناکـەی: فیڵبـازە، جـاری واش هەیـە نـاوی گژوگیایـەکی زیـان بەخشـە بـۆ ڕووەکـی تـوتن و تەماتە، کە وەک گیاکەڵەیەک لەبن بڕکەکانیان دێت و تا بڕکەکانیان وشک نەکات دەمێنێت هەمان خاسیەتی گورگی هەیە، کە دەتوانێت (١٠) دە کاتژمێر بەبێ خشپە بـۆ نێچیرێـک ڕابوەسـتێت، جاروبـاریش بـەو دارە دەوترێـت کـە سـواندەی سـەر دیوارەکانی پێ دروست دەکرێت، ئەوە بووە بە ئیدیۆم و دەوترێت: گورگە دەکا و لێم نزیک نابێتەوە، واتە: دەترسێت و دەڕەوێتەوە و سڵ دەکاتەوە.

گورگە لۆقە و گورگە ئاوڕ: گورگ نەرمـە غـارێکی هەیـە، پێڕۆیانەیـە و هێواشـە و ناوەنـاوەش ئاوڕێـک دەداتـەوە، نەرمـە ڕۆیشـتنەکەی لۆقەکردنـە و ئاوڕدانەوەکەشـی بووە بە گورگە ئاوڕ، لە هەندێ بواردا بۆ هەڵس و کەوتی مرۆڤیش بەکاردەهێنرێت.

گورگەزێ: لە بواری کەش و ئاو و هـەوادا، کاتێک ڕۆژ بـەدەرەوە بێت و بـاران ببارێت بەو حاڵەتە دەوترێت: گورگە زێ لە بیروبۆچووندا وا باوە کە لـەو کاتـەدا گورگ دەزێت.

گـورگ نـەخۆرە: لـە ڕیخۆڵـە و ورگـی ئاژەڵی مـەڕ و بـزن و مانگادا پارچەیـەک هەیە، پڕیەتی لە پیسی و پاشـەڕۆ، زۆر خـراپ خـاوێن دەکرێتـەوە، ئـەو پارچەیـە لەگەڵ سەروپێیەکە نادرێت و فڕێ دەدرێت بـەو پاچەیـە وتـراوە: گـورگ نـەخۆرە، ئەو پارچە گۆشـتە زۆر چـرچ و لـۆچ و گیرفـان گیرفانـە بـووە بـە ئیدیۆمێکیتر بۆ پیرەژنێکی مشتێ چڵ وچێو و ناشـیرین و ناحـەز دەوترێـت: کە کـەس دڵـی بـۆی ناچێت و چاوی لێ نابڕێت.

لە کوردەواریدا، دایک لاوانەوەی بۆ خەوتنی منداڵەکەی کردووە و بۆ ترسـاندن و خەواندنی مناڵەکەی: گورگانە شەوێی بۆ دەڵێت، هەروەها (لوورەی گورگ) یش کراوە بە ئیدیۆم و دەوترێت: گورگە لوراندن، بۆ پرسـکردن و ڕاوێژێـک کـە تـەنیا بۆ ئەوە بێت لە دوا ڕۆژدا گلەیی نەکرێت دەوترێت: پرسە گورگانە.

هەنـدێ ئـاژەڵ و زینـدەوریش گورگـە دەچێتـە سـەر ناوەکانیـان وەکـوو: ماسـییە گورگە، گورگە مێشە بێچوی لە دایکبووی دوو ڕەگ، گوڵـە گـورگ و دێڵـە سـەگ، وەکوو نەخۆشی پێستیش زیاتر لە دەم و چاوی ژنان دەدات، ڕوومەتیان دەکاتـە، پەپکە سوورە و بەو نەخۆشیەش دەوترێت: گورگە سوورە.

١٢٠١-گولەی پیاوان:-

گولە: گیانەوەرێکی زۆر بچوکە، بۆ زمانەوانیش بە کەسێکی: پووت و پیس و پەرۆس و تۆزاوی و کورتیلەی ناشیرین دەوترێت، جگە لەمە گژوگیایەکی کوردەواریش هەیە پێی دەوترێت: گولە، سەوزە شێوەی قوڕادەیە، بەڵام پەڵک و لاسکی گەورە و پانترە، هەندێ گوندی هەولێر، زەوی و ئاقاریان هەیە بەناوی ئەو گیایەوە ناو دەبرێن بە گولەدار، ئینجا لە کوردەواریدا بەتایبەت لە هۆنراوەی فۆلکلۆردا زۆر بەکارهێنراوە، حەسەن زیرەک دەڵێت:

هاتووم لەلای بۆکانێ، کورتێ خاڵ دانەدانێ

تۆ پێت لەسەرچاوم دانێ، بۆچ گولە قەدرت نازانێ

هەروەها وتراویشە: لەمن و لە گولەکەی مێردت، کاممانت خۆشتر دەوێت؟

وەکو ئیدیۆمیش بۆ پیاوێکی کورتیلەی ناشیرین بەکاردەهێنرێت کە هیچی تیابەستە نەبێت و هاوسەرێکی باڵابەرز و خوێن شیرین و جوانی هەبێت، بە تەوسەوە بەو مێردە دەوترێت: گولەی پیاوان.

١٢٠٢-گیسکی قەرداران:-

زۆرجاران واڕێکەوتووە مرۆڤێک مامەڵە بە شتێکەوە دەکات، لە مامەڵەکەدا بەڵێن بە زۆر کەسان دەدات کە ئەو شتەی پێ بدات، بەڵام دەبێت سەبر و ئارام بگرێت، بەو جۆرە کەسانێکی زۆر تەفرە دەدات و لە خشتەیان دەبات، چیرۆکی پیاوێکی قەرزدار هەیە کە خاوەنی گیسکێک بووە، هەرچی داوای قەرزەکی لێکردۆتەوە، وتویەتی: ئەو گیسکەی بفرۆشم قەرزەکەت دەدەمەوە، بەو جۆرە توانیویەتی قەناعەت بە خاوەن قەرزەکان بهێنێت و لەسەر خەت بیانهێڵێتەوە، ئەوە بووە بە ئیدیۆم و بۆ مامەڵە پێوەکردن بە شتێک و بەڵێن بە زۆر کەس دان دەوترێت: وەکو گیسکی قەردارانی لێکردووە.

١٢٠٣- گونی قۆڕە:-

خزمێک خراپ بێت هەر لەسەرت ماڵە، چ هاتوچۆی بکەیت، چ هاتوچۆی نەکەیت هەر وەی، کوردیش وتویەتی(گونی قۆڕە ببیڕی هەر وەی نەیبڕی هەر وەی) ئەو ئیدیۆمە زۆر جار بەکاردێت بۆ برا و کەس و کاری خراپ.

١٢٠٤- گونی خۆی و گێزەر لێک ناکاتەوە:-

گون و گێزەری ڕەش لە ڕەشیدا بەیەک دەچن، بۆیە ئەگەر کەسێک گێڵ بێت یان کاڵ فام و نەفام بێت پێی دەوترێت هێندە گێڵە گونی خۆی و گێزەر لێک ناکاتەوە.

١٢٠٥- گاقۆڕان:-

لە کۆتایی هاوین و سەرەتایی وەرزی پایز ئاو لە ناو کەند و لەند و کانی و بیرەکان و ڕووبارەکان و شیوەرۆکەکان هێندە کەم دەبێت تا ڕادەی قڕان و گا و گۆلک و ڕەشەوڵاغیش شیو بە شیو و کەند بە کەند بە دوای ئاوی خواردنەوە دەگەڕێن و بە دەستیان ناکەوێت، ناچار بە قۆڕین و قۆڕە قۆڕ بۆ ئاو بەردەوام دەبن، تا بارانی پەڵە نەبارێت لە کوردستان حاڵەتی گا قۆڕان بەردەوام دەبێت هەرچەندە لە پایزاندا هێندێک کانی و کانیاویش دەژێنەوە.

١٢٠٦- گلێرە و بن بێژینگە:-

گلێرە تۆی(خەرتەلە-خەردەل)یە لەبەربچوکی دوای لە بێژینگدانی دانەوێڵە بە کونیلە وردەکانەوە دەچێت و دەکەوێتە بن بێژینگ بەو پاشماوەیە دەوترێت گلێرە و بن بێژینگ، ئەمە بووە بە ئیدیۆم و بە کەسێکی وردیلە و خاپەرۆک و قرغ و بچوک و گچکە دەوترێت:(گلێرە و بن بێژینگە).

١٢٠٧- گڕ لە هەموانە و خۆشی بۆ دووانە:-

گڕ، زمانەی گەرمییە چ لە ئاگر بێت یان لە جۆش و خرۆشی مرۆڤەوە بێت، کۆمەڵێک کوڕوکاڵ و کیژوکچۆڵە لە زەماوەندی بەیەکگەیاندنی بوک و زاوا، زۆر بەگوڕوتینەوە و پڕجۆش و خرۆشەوە هەڵدەپەڕن و ئاگرێ دەکەنەوە یەک بەخۆیان هەڵدەپەڕن ئاگایان لە هیچ ئازارێکی جەستەیی و دەروونی نامێنێ، لە تاوی یەکتری و بۆ یەکتری لەجوڵە و بزاوتدان، کە هەڵپەڕکێ کۆتایی دێت تەنیا دووان بە یەکتری دەگەن، ئەوانیتر هەر یەکە و دەبێت دەست لێک بەردانی بکەن و دەردی دەست لێک بەردانیش سەختە بۆیە زەماوەندی کوردی بۆ کیژان و کوڕان بووە بە ئیدیۆم و دەوترێت(گڕ لە هەموانە، خۆشی بۆ دووانە).

پیتی (ل)

١٢٠٨-لە بیاباندا خڕنوکیش درەختە:-

هەموو ئیدیۆمێک کەسێک لە کۆمەڵگا وتویەتی و دواتر دەستاودەستی کردووە و لەزاران گوتراوتەوە و بووە بە موڵکی گشتی ئەو ئیدیۆمە لە دەقێکی مامۆستا(ئیبراهیم ئەحمەد)دا هاتووە(لە بیاباندا خڕنوکیش درەختە) واتە (کەس نەبێت ڕەجەب سەرپاڵەیە) لەبەر وشک و برینگی و دیمەکاری و بێ بارانی و بێ ڕووەکی لە بیاباندا ناچار دەبین بە(خڕنوک) بڵێین درەخت، ئەمە زیاتر بۆ قات و قوڕی و دەستنەکەوتنی شت زیاتر بەکار دەهێنرێت لە کچێکیان پرسی چۆن شووت بەو پیاوە ناشیرینە کردووە وتی: لە دێیەکەی خۆمان تەنیا ئەو کوڕە جحێڵ بوو، ئیتر(ئەم لام حەسەنۆک و ئەم لام قومقمۆک) ناچار حەسەنۆکم هەڵبژارد.

١٢٠٩- لەهەر شوێنێ بێت، پەرکی لێ دەڕوێت:-

ئیدیۆمێکە بۆ کەسێک بەکار دەهێنرێت کە بەیدووم بێت، چونکە ڕووەکی پەرک بێ بەرە و سێبەریشی کەمە و لە ماوەی گەرمادا ناتوانرێت بۆ پشودانیش بچیە ژێرییەوە، بۆیە ئەو کەس بەدفەساڵ بێت ڕوو لە هەر شوێنێک بکات تێکی دەدات و خێروبێری ناهێڵێت بۆیە بە بەدکاران وتراوە لە هەرشوێنێک بێت، پەرکی لێ دەڕوێت.

١٢١٠-لە ناو دەخوات، لە پەڕ دەخەوێت:-

ئیدیۆمێکە بۆ کەسێک بەکاردەهێنرێت بەکەمترین ماندووبوون زۆرترین دەستکەوتی هەبێت و هیچ ئارەقەی نەڕشت بێت یان ئەزیەتی نەکێشابێت، هەڵبەت لەناو خواردن لە(کۆڵ و ئاخوڕ و پەرێز)دا بۆ ئاژەڵ واتە لەسەرگوڵ خواردن و مفت، لەپەڕ خەوتنیش واتە دوور کەوتنەوە و تەریکی پەزەکە دەخەوێت و هەم پشوو دەدات هەمیش لە گرفت بە دوورە.

١٢١١-له پێچکەی پردێ بە بەرکەوێ:-

بە کەسێکی بەد ڕەفتار و جاڕس و تیابەستە نەبوو دەوترێت تا دوور کەوێتەوە خێر دەستت بگرێت، وەکوو بلێی قیڕوسیا یان ئاو و ئاو بڕوات یان حەوت بەردی لەدوو بێت.

١٢١٢-له هیچی نەخواردی له سمێلان مەیوو:-

ئەو سمێڵەی لە خوار لوتی پیاوەوە هەیە زۆر خاسیەت و سیفەت و شێوە دەگۆڕێت بەهۆیەوە هەندێجار هەندێ تۆمەتیشت دەخرێتە پاڵ، سمێڵ زۆر لە کوردەواریدا ئیدیۆم و وشەی دەربڕی لەسەر وتراوە وەکوو(هەرچی سمێڵی سور بێت هەمزاغا نییە) یان(خۆ ماست نییە بەسمێڵتەوە بێت)، بەڵام ئەو ئیدیۆمەی سەرەوە بۆ حاڵەتێک بەکاردەهێنرێت کە کەسێک هیچ کارێکی نەکردبێت، بەڵام تۆمەتێکی بخرێتە پاڵ بۆ ئەوەی تۆمەتەکەی خراوەتە سەر دەوترێت:(له هیچی نه خواردی له سمێلان مەیوو).

١٢١٣-له کۆیه عادەت له عیبادەت زۆرتره:-

کۆیە شارێکی خنجیلانەی خاوەن مێژو و سەروەرییە، ناسراوە بە شارەکەی(حاجی)، بەڵام زۆرترین داب و نەریتی لێیە وەکوو(بەزمە یان سەیرە له کۆیە)یە، کەلتور و جیاوازی چین و توێژ لە کۆیە ئەو حاڵەتەی خوڵقاندووە، لە کۆنەوە ئاغا و مسکێن و ڕەعیەت، مەلا و فەقێ، شێخ و تەکیە و تەریقەت و مورید، دەشتەکی و کرمانج و شاری، حەوێزی و غەفوری و...تاد، هەموو ئەمانە عادەت و داب و نەریتێکی جیایان هەبووە و کەسیش وازی لە خوو و عادەتەکەی خۆی نەهێناوە و هەندێجار عیبادەت و خواناسیش تێکەڵ بە داب ونەریتەکان کراوە بۆیە وتراوە(له کۆیه عادەت له عیبادەت زۆرتره).

١٢١٤-له شەشی فشێ نازانێ:-

شەشی فشێ دایکی وەستا عەبدوڵلا ناوێک بووە گوێی بە هیچ نەداوە و هەر کارێک کە کردویەتی چپرە و بێ سەر و بەرە بووە، ئینجا لێرەدا ئەگەر کەسێک هیچ نەزانێ و لەو دایکە غەریبترە و دەوترێت لە شەشی فشێش نازانێ زۆر جاریش ئەو ئیدیۆمە بەجۆرێکیتر دەوترێت:(هێندەی فسی سەی لێ نازانێ) فسی سەگ لەلایەن مرۆڤەوە بە بێ بایەخ باس دەکرێت بۆیە ئەگەر کەسێک کارێک نەزانێ دەوترێت هێندەی فسی سەی لێ نازانێ واتە فرِی بە بابەت و کارەکەوە نییە.

١٢١٥-لەشکر ترازا، بوک نە ڕازا:-

ژن مارەکردن و ئامادەکردنی بۆ ڕۆژی گواستنەوە چەندین داب و نەریت و ڕێوڕەسمی جۆراوجۆری گەرەکە هەر لە کۆنەوە تا ئەمڕۆ، واتە کات و داهات و سەلیقەی زۆری دەوێت، بەتایبەت ڕۆژی گواستنەوە بوک دەبێت تەواو تیف تیفە بدرێت هەر لە کولکردنەوە تاوەکوو ئارایشگا، لە ڕازاندنەوەدا حاڵەتەکە دێتە پێشەوە چونکە لەشکر ئامادەیە و لە چاوەڕوانیدایە تا بوک درەنگتر برازێتەوە مقۆمقۆ و قسە و قسەلۆک و چەلەحانێ لە ناو لەشکردا دروست دەبێت و هەندێجار دەگاتە حاڵەتی لێکترازان و هەڵشاخان و توڕەبوون، ئەم ئیدیۆمە بەکاردێت بۆ کارێک وەکوو هەویر ئاوی زۆری بوێت و تا دەگاتە ئامادەبوون کێشە و گرفتی لێ بکەوێتەوە.

١٢١٦-لە موی گون بێ خێرترە:-

موی گون لە بنەڕەتدا بێ خێر نییە، چونکە پەیوەستە بە گەشەکردنی هۆڕمۆنی مرۆڤەوە، بەڵام لێرەدا وەکوو خواستن و لێکچون و خوازراو بەکارهاتووە کە ئەگەر بوونیشی نەبێت هیچ لە پرسەکە ناگۆڕێت و لە حەقیقەتیشدا موو ناتوانێت پێداویستی پڕ بکاتەوە، بۆیە ئەگەر کەسێک هێندە بێ کەڵک بێت ئەوا پێی دەوترێت:(لە موی گون بێ خێرترە).

١٢١٧-لاپرەسەنگ:-

لە لاسەنگەوە هاتووە، بەڵام کەسێک ئەگەر گەورە و زەبەلاح بێت و کاری نارەوا و نارێک بکات و زۆریش هەڵبداتە قسە و ئاخاوتن و قسەکانیشی بێ جێگە و ڕێ بێت یان ئەو کاروبارەی پێی دەسپێردرێت بە جوانی نەیکات پێی دەوترێت:(لاپرەسەنگ).

١٢١٨-لە کاڕوشی ناو(زرعات) بێ کەڵکترە-بێ خێرترە:-

کاڕوش ڕووەکێکە هاوشێوەی(فریز و چیمەن) دەئاڵێتە ناو خاکەوە و هەموی دەگرێتەوە، جگە لە زیان گەیاندن بە خاک و ڕووەکە کشتوکاڵیەکان نابێتە ئالیکی ئاژەڵیش هێندە بێ کەڵک و بێ خێرە، بۆیە ئەم ئیدیۆمە بەکاردێت بۆ کەسێک کە زۆر بێ خێر و بێ کەڵک و بە زیانیش بێت.

١٢١٩-له پەنجەی ساغ کرم دەردەهێنێت:-

هەندێجار وتراوە:(بنە پیتۆڵە) واتە زۆرزان و فەیلەسوفە و هەر شتێک بکەوێتە بەرچاوی دەکەوێتە بنچ و بناوانی لە خشتی کاڵ وێنەی خۆی دەبینێت، ئیدیۆمی(لە پەنجەی ساغ کرم دەردەهێنێت) بەهەمان شێوە بە زانایەکی زیرەک و ڕەخنەگرێکی بەتوانا دەوترێت کە کلێ لە چاوان دەردەهێنێت و زۆر وردە، لەو سەردەمەشدا هەندێ ڕۆژنامەنوسی بەتوانا هەنە لە وشکی بەیاری درک بە کەموکوڕییەکانی دەسەڵاتەکانی(یاسادانان و جێبەجێکاری و دادوەری) دەکات.

١٢٢٠-له قنگەوە لغاوی دەکات:-

لغاوی ولاغ لە دەمیەوەیە کە لێرەدا وتراوە لە قنگەوە واتە ئەو کەسەی لغاوەکە دەکات کەسێکی نەشارەزایە و نا بەلەدە، هیچ تاقیکردنەوەیەکی نییە و ئەو کارەی دەیکات بەپێچەوانەوە دەیکات و بێ سەروبەرەیە.

١٢٢١-له قولوئەڵڵا(قل هو الله) ساتمە دەکات:-

لە کۆندا بەشێک لە سوختییە و فەقێکانی کوردستان تەنیا بە چیرۆک و بووبوو وانەیان پێ وتراوە و وانەکانیان کەمتر بە ڕێگە زانستیەکان بۆ ڕاڤە و شیتەڵکراوە، بۆیە هەندێکیان کە پلە و مۆڵەتی مەلایەتیشیان وەردەگرت پێیان دەوترا(کۆڵکە مەلا) واتە زانست و زانیاریان کەمە و یان ئەگەر هەشیان بێت کوێرەوارن، ئینجا هەندێ لەو سوختییە و فەقێیانە زوو وازیان لە خوێندن دەهێنا، بەڵام کە گەورە دەبوون دەچوونە ناو خەڵک و خۆیان بە خوێندەوار و مەلا پیشان دەدا، هەندێکیان لە تازیە و پرسەکاندا عەشەرەیەکیان لە قورئانیش دەخوێندەوە و تەواو هەستت پێ دەکردن بەتایبەت لە سورەتی تەکویردا(اذا الشمس کورت) بەو شێوەیە دەیانخوێندەوە (ئیزا سەمس و کویرەت) بۆیە لە کوردەواریدا بە تەوس و بەگاڵتە و فشەوە دەوترا فڵانە کەس یان فڵانە مەلا(لە قولو ئەڵڵا ساتمە دەکات).

١٢٢٢-لەگەڵ تڕی خۆی شەڕ دەکات:-

وتراویشە:(سیکڵدانە یان چیکڵدانە یان سیقەتۆرە)ی تەنگە، بۆیە زوو تورە دەبێت و کەڵکی خۆشی و گاڵتە و گەپی نییە، ئینجا ئەگەر کەسێک خاسیەتی چیکڵدانە تەنگیی هەبێت کەڵکی ئەوەی نییە دەمەسوعبەتی لەگەڵدا بکەی چونکە ئەو هێندە سیکڵدانە تەنگە لەگەڵ تڕی خۆی بەشەڕ دێت.

١٢٢٣-له گونی گا ڕووتتره:-

بەکەسێکی ڕووت و ڕەجاڵ یان بێ ماڵ و حاڵ دەوترێت، گا کە کەوتە تەمەنی پەڕینەوە، گونی سوور سوورە و دەڵێی پێستی(بزن مشکە) و هیچ موویەکی پێوە نییە، ئینجا لێرەدا بۆ کەسی ڕەش و ڕووت و هەژار و نەدار بەکارهاتووە و دەوترێت:(لە گونی گا ڕووتترە).

١٢٢٤-لەواشە بکرێت باشە:-

لەواشە دوو دارۆچکەیە تووند لە لموزی ولاغە بەرزە و بارەبەر دەبەسترێت، بەتایبەت وەستای ناڵبەند بەکاری دەهێنێت، بۆ ئەوەی لە کاتی ناڵکردندا ولاغە بەرزەکە قەپاڵ و گازی لێ نەگرێت، ئینجا لێرەدا بۆ کەسێک هیچ دەربەست و بەربەستی نەبێت یان زیادەڕۆیی لەکاردا بکات و ببێتە مایەی زیان و نیگەرانی بۆ خەڵک، بەڕقەوە وتراوە پێویستە لەواشە بکرێت یان(لەواشە بکرێت باشە) واتە دەست و دەم و پێیەکانی ببەسترێتەوە چیتر بێ باکانە هەڵسوکەوت بە کەیفی گونی خۆی نەکات.

١٢٢٥-له هیچ شوێنێک قنگی توێتکه ناکرێت:-

لەکۆیە دەڵێن: لە هیچ شوێنێ قونی توتکە ناگرێت، ئەوە بە کەسێک دەوترێت کە هیچ ئارامی نەبێت و ئەولا و ئەو لا بکات و بە هیچ جۆرێک نەزانێت دانیشتن چییە و یەکبینە لە جموجوڵە بێت، هەر سات و کاتەی لە شوێنێکدا ببینرێت و بسوڕێتەوە.

١٢٢٦-له نێوان شاپێ و شۆپێ کەوتۆته قوڵپی قوڵپێ:-

دەگێڕنەوە پیاوێکی دوو ژنە کە لە کوردەواریدا پێشی دەوترێت:(چوار چاو) ژنێکیانی ناوی(شاپێ) و ئەویتری ناوی(شۆپێ) بووە، ئیتر هەر ژنە و بە هۆی ئێرەیی و بە(خیلی)یەوە، لا لە مێردەکەیان ناکەنەوە، ڕۆژێکیان(شاپێ) هەر وادەزانێ لەلای (شۆپێ)یە و شۆپێش لای وایە لەلای(شاپێ)یە، کەچی مێردەکەیان لەم کەین و بەینەدا کەوتۆتە چاڵێکی ئاوەوە و فەوتاوە، هەر بۆیە ئەگەر بە هۆی ململانێی نێوان دوو کەسەوە یان دوو لایەنەوە یان بەنمونەی ڕوونتر ململانێی نێوان دوو حزب بۆ گرتنە دەستی دەسەڵات میللەتەکەیان بە هۆیانەوە بپلیشێتەوە بە ئیدۆمەوە دەوترێت(لە نێوان شاپێ و شۆپێ، کەوتۆتە قوڵپی قوڵپێ).

١٢٢٧-لە خوری تیسکێک، لە ڕوون نیسکێک:-

ئەم ئیدیۆمە بۆ دەست گرتنەوە و ماڵداری و ئابووری بەکارهاتووە لە خوری ئەگەر هەرجارەی(تیسکێک) لابدەیت بۆ ماوەیەک دەتوانرێت فانیلەیەک یان کڵاوێک یان نیمدەرەیەک پاشەکەوت بکەیت و لە ڕۆنیش ئەگەر هەرجارەی هێندەی دەنکە نیسکێک پاشەکەوت بکەیت ئەوا بۆ ماوەیەک هیزەیەک یان قوتویەک یان تەنەکەیەک ڕۆن پاشەکەوت دەکەیت.

١٢٢٨-لە پشکەکی ڕشکێک:-

ئەم ئیدیۆمەش بۆ ماڵداری و کابانی و دەستگرتن بەکاردەهێنرێت واتە لە هەر پشکێک تەنیا یەک(ڕشک) هێندەی گێچ و ئەسپێیەک دەست بگریتەوە ئەوا بۆ ماوەیەک چەند پشکەکەک پاشەکەوت دەکەیت.

١٢٢٩-لەتازیەدا یان تەسبیح هەڵگرە یان جگەرەی بکێشە:-

لەناو کوردان لە پرسەدا ئەگەر تەسبێح هەڵگری و تەسبێحات بکەی باشترە لەوەی جگەرەی بکێشی، بەڵام ئەگەر تەسبێحت لانەبوو جگەرەی بکێشی باشترە لەوەی دەست لە گونان درێژ بکەیت و ئەو لا ئەولای پێ بکەیت یان دەست لە کونە لوتان بکوتی هەر بۆیە لە ئیدیۆمی کوردەواریدا هاتووە:(لەتازیەدا یان تەسبێح هەڵگرە یان جگەرەی بکێشە).

١٢٣٠-لە زەرەران شەریکم، لە قازانجێ تەریکم:-

زەرەر: واتە زیان و مایەپووچ و دەستبەتاڵ بوون و سوود وەرنەگرتن، تەریک: واتە دوورەپەرێز، بێ لایەن، لادراو و بێ بەشکردن، ئینجا ئەو ئیدیۆمە بەکارهاتووە بۆ نارەزایی دەبڕین چونکە کەسێک دەیڵێت کە بەشتێکەوە زۆر ماندوو بێت و توشی زیان و گلەیی و کارەسات و ماڵ فەوتانیش بێت، بەڵام کە گەیشتە خۆشی و شادی و داهات و دەستکەوت هیچی پێ نەدرێت و حسابی بۆ نەکرێت بەگلەییەکی زۆرەوە دەڵێت:(لە زەرەران شەریکم لەقازانجێ تەریکم).

١٢٣١-لە وشکی بەیار پێ کولان کەیک:-

بە کەسێکی تورە و توش دەوترێت کە هێندە تورە و کەر و کەللە ڕەق و نەفام بێت زوو هەڵبچێت و لە عاردی وشک تۆزێ بکات، پێ کولانیش لە سمکۆڵانەوە هاتووە، کەیکیش بە شێوەزاری لوڕی واتە دەکات، بۆیە بەکەسێکی نەفام و تورە دەوترێت لە وشکی بەیاری پێ کوڵان دەکات واتە لە زەوی نەکێڵراو یان عەردی

ڕەقەکار سمکۆڵان دەکات و تۆزی لێ هەڵدەستێنێ.

١٢٣٢-لەچەم دار ڕاستیش هەست و دار چەفتیش هەست:-

ئەمە شێوەزاری لوڕییە لە گوندەکانی شارەدێی سێگردکانی شارۆچکەی کۆیە بەتایبەت لە ئاوایی ئۆمەرگومبەت بەکاردێت مەبەست لەو دەربڕە ئەوەیە لەناو هۆز و نەتەوە و قەوم و خوێش مرۆڤی چاک و مرۆڤی خراپیش هەیە.

١٢٣٣-لە زستان شەوێک، لە پیران هەوێک:-

دەگێڕنەوە پیرە پیاوێک داوای ژنهێنان لە کوڕەکانی دەکات و دەڵێت کوڕم ژنم بۆ بهێنن، ئەوانیش دەڵێن تۆ تەمەنت زۆرە و ژنت بۆ چییە؟، بەڵام ئەو وەڵامە دادیان نادات ناچار دەچن بە کیژێکی بە تەمەنی پیشە ڕەوەندی وەک خۆیان دەڵێن کە شوو بە باوکیان بکات ئەویش ڕەزامەندی دەردەبڕێت و دوای ڕێورەسم دەیگوازنەوە و شەوی سوور دەبینێت و باوکیان دوای ئەو شەوە کۆچی دوایی دەکات و کچەش بەماڵبات و عێڵ دەڵێت کە ئەو شەو باوکیان بەزاوا بووە، دواتر لە بەرهەمی ئەو شەوە کچە سکی پڕ دەبێت و دوای تەواوبوونی ماوەی سکپڕی کوڕێکی جوانی دەبێت و ئەو کوڕە دەبێتە سەرخێڵی ئەو ڕەوەندە کۆچەرییە، بۆیە لە درکە و دەربڕی کوردەواریدا وتراوە: لە زستان شەوێک، لە پیران هەوێک.

١٢٣٥-لە تاوی جاجک کاغەز دەجاوی:-

لەتاوی: واتە بۆ بەدەستهێنانی شتێک(تا)بگریت و لە حەشمەتی بەدەستهێنانی دەموچاوت گەرم دابێت و نەرمە تایەکی بۆ بگرێت دەوترێت(لەتاوی) یان دەگریێ لەتاوی، جاجک بنیشت و بنێشتە لە دەم دا دەجورێت(دەجاورێت)، ئینجا ئەگەر مرۆڤێک عەوداڵی دەستکەوتنی شتێک بکات و بەدەستی نەکەوێت زۆریش تامەزرۆ بێت ناچار پەنا بۆ جێگرەوە(بەدیل) دەبات و هەندێجاریش جێگرەکەی زۆر خراپە و بە هیچ شێوەیەک بە داواکاریەکە ناچێت، بەڵام ئەمە ئیتر پەرچەکردارە، ئینجا کەسێک لەو کوردەوارییەی ئێمەدا ئەگەر کارێکی باش یان شتومەکێکی باشی بەچنگ نەکەوێ کارێکی زۆر نالەبار وەک جێگرەوەی دەکات و بەمەش دەوترێت فلانە کەس لەتاوی جاجک کاغەز دەجاوی.

١٢٣٦-لووت لە بەینا نەبێ، چاو چاوی دەخوا:-

ئەگەر سەیری شێوەی دەم و چاو بکەیت هەست دەکەیت لووت فەرمانڕەوایە، چونکە شوێنێکی ستراتیژی و لەجێی خۆی گرتووە، وا هەست دەکەیت ناوبژیوانی نێوان هەردوو چاوانی لە ئەستۆگرتووە، ئینجا کورد ئەم چاو و لوتەی لە درکە و ئیدیۆمدا بەکارهێناوە دەڵێت:(لووت لەبەینا نەبێت چاو چاوی دەخوات) واتە هەموو ئان و زەمانێ پێویستە حکومەت و دەسەڵات و فەرمانڕەوایەک هەبێت، گەرنا چاو چاوی دەردەهێنێت و دەبێتە پاشاگەردانی.

١٢٣٧-لە تاو نەوس کەوتە حەوس:-

هەرچی تەڵەیەک هەیە لەم دونیایەدا بەبێ چەشە(چێژ) نابێت، چێژیش نەوس(نەفس) دەجولێنێ بەرەو خۆی، بۆیە وتراوە لەتاو نەوس کەوتە حەوس، حەوس لە حەوزی زمانی عەرەبیەوە هاتووە و سەروگێلاکی لە کوردی شێڵراو و شێوێنراوە بووە بە حەوس لە زار و ئاخاوتندا، بەو کەسانە دەوترێت کە زۆر حەز بە خۆراک و لەزەت و چێژ دەکەن و دواتریش بۆ لەزەت و نەوسێکی کاتی دەکەونە تەڵە و حەوزەوە.

١٢٣٨-لەگەڵ جیرەی نانی ڕۆحی دەردەچێت:-

لەگەڵ ئەوەی کورد چیانشینە و دەشت و دەر و کێو و زنار و پێدەشت و کانیاوی زۆرە، بەڵام لە ڕوویەکیتریشەوە ناوچە چیاییەکان بەرووبومی کەمە بۆیە ڕەزیلی لە ئیدیۆمی کورداندا زۆر شوێنی بۆ دانراوە(سەی دز نمەکی ناکات) یان(گوی ناکات تا نانی نەخوات) یان(ڕقی لە ددانی خۆی دەبێتەوە) یان(بەقونی پارەی هەڵدەگرتەوە) یان(نەخۆری نەشۆر) یان(پوشت و قرچۆک) تا دوایی.

لێرەش(نان) کراوە بە بنەما بۆ سەخاوەت و ڕژدی و پوشتی و قرچۆکی، ئەوەی سینگ و دڵ و دەرونی فراوان بێت بە نان خواردن لەماڵیان زیاتر دڵ و دەروونی و ڕۆحی شاد و بەکەیف دەبێت، خۆ ئەگەر ڕەزیل و بەخیل و قرچۆک و پوشت و سەقیل بێت ئەوا لەگەڵ جیرەی نانی لەسەر تلیانەوە ڕۆحی دەردەچێت واتە هەر نانێک لە تلیانەوە ڕادەکێشرێت پێی نیووە ڕۆح دەبێت، بەکەسێکی ڕەزیل و قرچۆک دەوترێت کە حەز نەکات کەس لە ماڵی نان بخوات دەوترێت:(لەگەڵ جیرەی نانی ڕۆحی دەردەچێت یان نیووە ڕۆح دەبێت).

١٢٣٩-له چوار پەلی داوە:-

ئەوەی چوارپەلی هەبێت مرۆڤ نییە، چوارپەل مەڕ و مالأت و ولأغەبەرزە و ڕەشەولأغ و...تاد دەگریتەوە، خۆراکی بەچێژ و بەتام و شایانەی ئەم چوارپەلانە(جۆ)یە، ئەگەر زۆری بخوات ئەوا پێی دەکەوێت لە چوار پێی دەخات واتە لە چوارپەلی دەدات و گەدەی توند دەکات و دەیپەلمێنێت و یان دووچاری توشکاندن(ڕەوان بوون) یان(قەبزی) دەکات و لە پەل و پۆی دەخات، ئەمە بۆ ئاژەڵ ئاسابیە بەلأم کە بۆ مرۆڤ وەکوو درکە و کینایە بەکاردێت و دەوترێت(لە چوارپەلی داوە) واتە هەندە کەرە کەرایەتی وایکردووە هێندەی(جۆ) بخوات و لە چوار پەلی خستبێت، ئینجا بە کەسێک دەوترێت:(لە چوارپەلی داوە) کە خاسیەتی شینەکەری هەبێت.

١٢٤٠-لێیان بە بەنێوە کرد:-

بەن: داوە، ئەم داوە زیاتر لە خوری مەڕ و مووی بزن دوای ڕێستنی دروستکراوە، ئەم بەنە مرۆڤ زۆر کاری خۆی پێکردووە و پێداویستی بۆ دابینکردووە، خوری و موو هەڵدەبەسترێن تا ببنە داوە بەن و شتومەکی پێ هەڵبواسرێت بەمە دەوترێت: بە بەنێوەکردن یان بە بەنەوەکردن واتە شت هەڵبەستان کە لەبنەڕەتدا کارەکە یان ڕووداوەکە یان هەڵوێستەکە بەجۆرێکیتر بووە و بە بەنێوەکراوە و ئاڕاستە و ناوەڕۆک و مەبەست و هەڵوێستی بابەتەکە گۆڕدراوە، زۆرجار وارێکەوتووە کچێک خاتر و ڕێزی پیاوێک یان کەسێک دەگرێت کەچی ئەو ڕێزگرتنە بە چاکە بۆ کیژەکە لێک نادرێتەوە پێی دەوترێت لەبەرخاتری کوڕە جوانەکەی بووە بۆیە ڕێزی ئەو پیاوەی گرتووە، واتە لە بنەڕەتدا ڕێزگرتن بووە، بەلأم کە بە بەنێوە دەکرێت ڕێزگرتنەکە دەگۆڕن بۆ جوانی کوڕی کابرای ڕێزلێگیراو بەم حاڵەتەش دەوترێت:(هەڵبەستان) واتە ئاڕاستەی کارەکەی لێ دەگۆڕن بۆیە کورد بۆ حاڵەتی لەم شێوەیە بەدەربڕین وتویەتی(لێیان بە بەنێوە کرد).

١٢٤١-لە چاو شلان پەیتە:-

ئەگەر لە(پەیت و خەست) بگەڕێیت هەرچی(شلە)ی ئەم گەردوونە هەیە خۆتی لێ دەبوێری تا شلەیەکی پەیت نەدۆزیتەوە ناوەستیت، مرۆڤ ئەگەر بەدوای کارەکەرێک یان شوانکارەیەک یان پاڵە و سەپانێک یان جوتیارێکی باش بگەڕێت

و چنگی نەکەوێت، ئەگەر یەکێکیان لەمانە هەروەتە بۆ باشی ڕێبەدیی لێ بکرێت یان خاسیەت و سیفەتی نزیک لە چاکەی لێ ببینرێت لەچاو ئەوانیتر ناچار قبوڵی دەکات بۆ ئەوەی بیگرێت بەکرێکار بۆ کارەکەی، ئەگەر بڵێن شوانێک یان کارگوزارێک یان کشتیارێک یان پاڵەیەکی چۆنە ئەویش لەوەڵامدا دەڵێت:(لە چاو شلان پەیتە) واتە بە بەراوردکاری لە چاو ئەوانیتر ئەمەی هەیەتی باشترە، ئەگەرنا سەدان عەیب و عاری هەیە و بەناچاری ئەمەی قبوڵکردووە.

١٢٤٢-لۆمەی عەبدی لە عەزابی قەبری ناخۆشترە:-

عەبد: بەندەی خوایە و عەزاب:یش ئازارە و قەبریش(گۆڕ)ە،لۆمەش: سەرکۆنەیە، هەموو وشەکانی ئەم ئیدیۆمە لە زمانی عەرەبی وەرگیراون بە کاریگەری ئاینی ئیسلام(سەرکۆنەی بەندەکانی خوا لە ئازاردانی ناو گۆڕ ناخۆشترە) ئەمە لەوەوە سەرچاوەی گرتووە هەندێ کلتور و داب و نەریت هەیە لە ناو کۆمەڵگا ئەگەر خۆتی لێ بەدوور بگریت ئەوا دەکەویە سەرزاران و لۆمەکردن و سەرکۆنەکردنی کۆمەڵگا کوردیش وتویەتی(دەمی خەڵک کونە دیوار نییە بە تۆپە قوڕێک بیگریت) واتە هیچ دەسەڵاتت نامێنێ کاتێ بۆ هەر بابەتێ یان شتێ بکەویە ناوزارانەوە، بۆیە مرۆڤی کورد تا بۆی بکرێت خۆ بەدوور دەگرێت لە کار و کردەوەیەک کە بیخاتە ناو قسە و قسەڵۆک و ببێتە بنێشتە خۆشەی سەرزاران، بۆیە هەندێجار هیچ بڕوای بەکلتور و نەریتێ نییە کەچی وەکوو تێکڕای خەڵکی جێ بەجێی دەکات و ئەگەر پێی بڵێن بۆ ئەم کارەتکردووە ئەوا دەڵێت:(لۆمەی عەبدی لە عەزابی قەبری ناخۆشترە).

١٢٤٣-لەجێی بازان کۆرکۆرەوازان:-

وتراویشە:(داڵ پیر بوود کورکورەک تەمە)، کورد و گەلانی دونیا باڵندەی(باز) بە هێما و سیمبوڵی ئازایەتی و جوانمەردی و سەرکاری باڵندان ئەژماردەکەن و گوایە کاری کەموکورت ناکات و هەمیشە کاری ئەو کاری گەورەیە و کورد وتەنی(هەڵۆ مێش ڕاو ناکات) لەبەرامبەریشدا(کوندەپەپوو-کوندەبەبۆ-کۆرکۆرە) ڕەمز و ئاماژەی کاری شوم و نەگبەتی و کاولکاری و ماڵوێرانییە، ئینجا ئەگەر کەسێک لە کارێک یان لە ماڵێک یان لە فەرمانگە و شوێنی کارێ چ بمرێت یان بڕوات یان لابدرێت و کەسێکیتر شوێنی بگرێتەوە وەکوو ئەو نەبێت و خەڵک لێی ناڕازی نەبن دەوترێت(لەجێی شێران ڕێوی دەکا گێران) یان(لەجێی بازان

کۆرکۆره وازان) یان(داڵ پیربوود کورکورەک تەمە).

١٢٤٤-لە خەرمان دۆڕاندوویەتی دەیەوێت لە کۆزەر بیباتەوە:-

خەرمان بەرهەمی دانەوێڵەی ساڵێکە هێشتا ماویەتی شەن و کەو بکرێت و ڕەوسە و گەنمەکەی بکرێتە چاڵ و کەندوو و جەواڵ و خەرار و گونییەوە، کۆزەریش پووش و پەلاش و سیخی گەنم و جۆ و دەنکە زیوان و کەپەکە، بێ نرخ و پیسەک و هیچ و پووچە دەنکە دانەوێڵەی پێویستی تێدا نییە، ئەوە بووە بە ئیدیۆم بەکەسێک دەوترێت کە لە کاتی هەبوونی و بەتواناییدا کارێکی ئەنجام نەداوە، دواتر لە نەبوونی و بێ دەرفەتیدا دەوێت قەرەبووی بکاتەوە.

١٢٤٥-لە ئاشی زۆری پێچووە لە ڕێیە پەلەیەتی:-

ئاش یان ئاسیاو لە کۆندا زۆرتر بە ئاو کاریکردووە و وتراوە ئاشی ئاوێ، بەڵام ئێستا زۆربەیان ئاشی ئاگرن و ئامێری پێشکەوتووی(دەستاڕ)ین و شوێنی دەستاڕیان هیچ گرتۆتەوە هەموو دانەوێلەکانی گەنم و جۆ و نیسک و نۆک و ماش و گەنمەشامی و هەرزن و برنج و...تاد، بۆ هەموو جۆرە لێکردنێک لێ دەکەن، بەڵام لە کۆندا سرە و نۆرە دەگیرا بۆ باراش لێ کردن، ئەگەر درەنگ بارت بگەیشتایە ئاشی ئەوا نۆرە و نۆبەت و سرەکەت درەنگتر دەگەیشت و دوادەکەوتی، ئینجا ئەم بارە بووە بە ئیدیۆم و بە مەبەست و دەربڕینەوە بە کەسێک دەوترێت کە لە کارێکی پێشوتر کەمتەرخەم بوو بێت و بیەوێت لە کاری دوای ئەو قەرەبووی بکاتەوە ئەمەش ڕوونادات، چونکە سوود ناگەیەنێت و بگرە ئەگەری مەترسی و کاری نەخوازراویشی لێ دەکەوێتەوە، بۆیە وتراوە:(لە ئاشی زۆری پێچووە لە ڕێیە پەلەپەلیەتی یان لە مازیان دۆڕاندویەتی لە ستکان دەیەوێت تێیی بێنێتەوە).

١٢٤٦-لەباخەڵی خۆت بپرسە چی دەکڕی؟:-

وتراویشە:(بە قەت بەڕەکەت پێ ڕابکێشە)، مرۆڤ لە مامەڵە و ئاڵشت و شتومەک کڕیندا دەبێت ڕەچاوی گیرفان و توانا داراییەکانی خۆی بکات نەوەکوو تەنیا بە دوای خواست و ئارەزووەکانی بکەوێت، چونکە دابینکردنی پێداویستی پێویستی بە بودجە و پارە و پول هەیە کە ڕەنگە لەگەڵ داواکارییەکان یەک نەگرنەوە، بەمەش کەم و کورتی لە بودجە و گیرفاندا ڕوو دەدات و مرۆڤ دووچاری قەرز و قون دەکات بۆیەش وتراوە:(مامرەت بە دراو) واتە داواکاری

بۆ کڕین و مامەڵەت و دابینکردنی خواست پێویستە سەیری گیرفان و باخەڵی خۆت بکەی و بەقەدەر بەرەی خۆتیش پێ ڕابکێشیت.

١٢٤٧-لە ژن مەدە ئەگەر بە گوڵیش بێت:-

ژن بونەوەرێکی کۆمەڵایەتی یەکەمە و مرۆڤێکی مێینەی نەرم و نیانە بۆ هاوتاکەی، ئەم ئیدیۆمە ژندۆستییەکی زۆری تێدایە و لە گوڵ ناسکتری گوزارشت لێکراوە، بۆیە وەکوو مەولەوی فەرمویەتی(گوڵ چوون ڕووی ئازیز نەزاکەت پۆشان، وەفراوان چوون سەیل دیدەی من جۆشان) لە زۆربەی ئاینە ئاسمانیەکانیش بە(پەری) دیدەکراوە و خەڵاتی هاوتاکەی(پیاو) کراوە، بۆیە ژندۆستانی کوردیش وتویانە:(لە ژن مەدە ئەگەر بە گوڵیش بێت) واتە ژن زۆر هەستیار و دڵناسکی هاوشێوەی پەڕەی گوڵە نابێت بە پەڕەی ناسکیش لێی بدرێت.

١٢٤٨-لچت لۆقەی لێ ناکات:-

لچ، مەبەست لێوی مرۆڤە، لۆقەش نەرمە غاری وڵاغە بەرزە و گوێدرێژ و بارەبەرە، مرۆڤ کاتێک نان دەخوات لچی دەجوڵێنێ، ئەویش بە نەرمە جووڵەیە بۆیە بە(لۆقە) چوێنراوە، ئەم ئیدیۆمە بە مەبەست بەکاردێت کاتێک دەوترێت فڵانە کەس داوەتمان دەکات، فڵانە کەسیش زۆر ڕژد و دەست قوچاو و پوشتە ناتوانێتماڵی خۆی بۆ خۆی بخوات، ئینجا چۆن دەیدات بەخەڵکیتر، یەکسەر وەڵام دەدرێیتەوە و دەوترێت بەخوای برام(لچتان لۆقەی لێ ناکات) واتە ئەو داوەتەی هیوایەتتان بۆ هەڵچنیووە نایخۆن.

١٢٤٩-لات پاڵەوانی خودایە:-

لات و پات واتە: ڕەش و ڕووت، ڕووتە، کەسی هەژار هیچ بەرژەوەندییەکی نییە، تا لێی بترسێت، بۆیە لە ڕووبەڕوونەوەی هەر گرفت و کێشەیەک پاڵەوانە و سڵ ناکاتەوە، دەرگای لەسەر پشتە و شەوانیش لە گۆڕایی دەخەوێت و بێباکیشە لە نقومبوونی کەشتیەکەی، لە نەگەڕانەوەی کاروانەکەی، لە دابەزینی نرخی دراو و زێڕ و زیوو، لە هەموو قەیران و نا ئارامییەک سەردەکەوێت، بۆیە ئەوەی کەم دەرامەت و نەدار و ناگوزور بێت بە درکە و کینایەوە دەوترێت(لات پاڵەوانی خودایە).

١٢٥٠-له قەلاوان ڕاوەستایه:-

یاری(پەلوکانێ) یان(هەلوکانێ) دوو کەس ئەو یارییەی دەکەن لەسەرشارەوە یەکێکیان پەلەدارێک بە دەستی چەپی ڕادەگرێت و بەدەستەکەی تر داردەستێکی تۆکمەی پێیە بە هەموو توانای خۆی دەیکێشێت بەو پەلەدارەوە و لە بەرامبەریشدا کەسی دووەمی گەمەکەر(یارییکەر) لە دووری دەیان مەتر لە قەلاوان وەستاوە بۆ گرتنەوەی ئەو پەلە دارە، ئەگەر گرتییەوە ئەوەی وەشاندویەتی قوچاوە و ئەو دەچێتە شوێنی و ئەویتر دێتە قەڵاوەی، ئەو یارییە کوردەوارییە ئەو ئیدیۆمەی دروستکردووە، بۆ هەر کەسێک عەوداڵ یان چاوەڕێ یان تامەزرۆ و بەپەرۆش بێت بۆ شتێک یان کەسێک ئینجا بەپەلار و توانجەوە پێی دەڵێن ئەدی لە قەلاوان وەستایە؟!

١٢٥١-له قەشەیاندا شەماش له خۆی ڕی:-

قەشە، پیاوی ئاینییە لە پەیڕەوانی ئاینی مەسیحیدا، لە کەنیسەکاندا پەرستش و ئەرکەکانی خۆی بەڕێوە دەبات، شەماش، خوێندکاری ئاینی مەسیحیەتە و هاوشێوەی(فەقێ)یە، ئەو ئیدیۆمە دەڵێت کە لە(قەشە)یاندا لەترسان(شەماش) گوی بەخۆیدا کرد، وەک ئەوە وایە بڵێی(لە مەلایاندا فەقێ لە خۆی ڕی) ئەوە گوزارشتە بۆ تۆقین و ترسانی کەسێک لە کارێک یان هەڵوێستێک بەبێ ئەوەی پەیوەندی بەوەوە هەبێت، هاوشێوەی ئەو ئیدیۆمەش هەیە کەدەڵێت:(کەریان ناڵ دەکرد پێشووڵە کلکی بڵند دەکرد).

١٢٥٢-له جێی سندانێ قوزەڵقورتە:-

سندان، چەند مانایەکی هەیە، یەکەم: جۆرە دەزگایەکی لە ئاسن دروستکراوە، ئاسنگەر ئاسنی داخ و گەرمکراوی لەسەر دەکوتێت بۆ هەر مەبەستێک کە دەیەوێت، دووەم: جۆرە نەخۆشییەکە لە بەرووبومەکانی هاوینەی وەکوو شوتی و گندۆرە و تەرۆزی و شارۆخ و...تاد دەدات، هاوشێوەی مێخ و بزمارە و کەڵکی لێ دەبڕێت و گەنیوو و ژەنگاوی دەکات و بۆ خواردن ناشێت، سێیەم: جۆرە نەخۆشییەکە وەک شێرپەنجە و سەڕەتان لە کوردەواریش هەر نەخۆشییەک چارەسەری نەبوایە دەوترا: لێیهات و یەکسەر دەیکوشت، قوزەڵقورتیش وشەیەکی تورکییە(قوزەڵ-قورت= واتە سوورە گورگ)، سندان و قوزەڵقورت هەردووکیان لە زمانی کوردیدا بوون بە(جنێو) واتە کەس لە کاتی توڕەبوون و

نیگەرانییدا گوڵ بەڕووی کەس دانادات هەڵبەت وشە و زاراوەی ناجۆر و جنێوت بەردەکەوێت وتراویشە(لە جێی مستەکۆڵە پێ لەقەیە)، لەکوردیدا بە ئیدیۆمەوە دەوترێت قەت لە شوێنی سندان قسەی خۆش و ئافەرینت گوێ لێ نابێت بەڵکو تەنیا قوزەڵقورت چاوەڕێتە.

١٢٥٣-لە کەری تۆپیو دەگەڕێت ناڵی بکێشێتەوە:-

کەر ئەگەر بایەخی پێ درابێت بەر لە تۆپینی ئەوا ناڵکراوە بۆ ئەوەی لە ڕێگە و بانان سمەکانی پارێزراو بێت، ئەو ئاژەڵە لە کوردستان زۆر ئیدیۆمی لەسەر هاتووە چونکە ڕۆڵی گواستنەوەی ئاو و باراش و زەخیرە و باری جۆراوجۆری پێ سپێردراوە شێوەی ئۆتۆمبیلەکانی ئەمڕۆ، بەڵام گۆشت و شیرەکەی ناخورێت لەو لایەنەوە هیچ بایەخێکی پێ نادرێت بۆیە کە تۆپی و گیانی لەبەر بڕا هیچ کەڵکێکی نامێنێت جگە لە دوور خستنەوەی لە ئاوایی تاوەکوو بۆنی کەلاک و گەنیوویەکەی ژینگەی ناو مالان تێک نەدات، بۆ بەرمالان دەیانگواستەوە و دەبووە کەلاک و سەگ و گۆشتخۆرەکانیتری تێوە دەئالا و بۆ چەند ژەم و ڕۆژێک دەخوراو و دەبووە ئێسکە پەیکەرێکی ڕووت، ئەوە لایەنە ڕاستەقینەکەی، وەکو ئیدیۆمیش بە کەسێکی بێ غیرەت و هیچ و پوچ و فرسەت قۆستنەوە و دەرفەت حیز دەوترێت کە لەشتی زۆر کەم و بێ کەڵک و بۆگەنی و تالانی بگەڕێت.

١٢٥٤- لەجێی مستی پێ لەقەیە:-

مشت، مست پەنجەکانی لەپی دەست، توند بۆ ناو مەچەک و لەپە دەست دەچەمێنرێنەوە، لە کاتی شەڕ و دارِسانی دوو کەس لەگەڵ یەکتری ڕادەوەشێنرێت، کێشەکەی قورس دەبێت و ناوچەوان دەقۆپێنێ و هەڵدەتۆقێت، لە بەرامبەریشدا کەسی شەڕکەری دووەم، پەرچەکردارەکەی پێ لەقە وەشاندن و شەق ڕاوەشاندنە، ئەوە بووە بە ئیدیۆم مەبەست لێی ئەوەیە ئەگەر دەست پێشخەری بکەیت بۆ ئەنجامدانی کارێکی نابەجێ بەرامبەر کەسێک ئەوا کەسی بەرامبەر وەکوو(کار و پەرچەکردار) کارێکی خراپترت پێ دەکات، بۆیە کورد بەو جۆرە کارە دەڵێت(لەجێی مستی پێ لەقەیە).

١٢٥٥-لە مازیان دۆڕاندیتی لە ستکان دەیەوێت تێی بینتەوە:-

مازی، بەرهەمی ڕووەکی دار بەڕووە، دەوترێتیش(مازوو)، ستک، ڕووەکێکی گیایی بەهارییە، گەڵا باریکە هاوشێوەی(شبیت) مانگی چوار گوڵ دەکات، گوڵەکەشی بەگوڵە شبیت دەچێت، لەناو مانگی(نیسان) و جۆزەردان بەرەکەی دەبێتە(هێشوو، وشی) شێوەی بۆڵەترێ، خۆراکێکی خۆشە، ئەگەر هێشوویەکی بخۆیت حەز بە هێشویەکیتریش دەکەیت، کوڕوکاڵ و کیژان لە بەهاراندا زۆر عەودالی دەبن و شیوەرۆک و شیوەرۆک بە قەد گردەکان و هەرد و سۆرکان بەدوایدا دەگەڕێن، ئەوە بووە بە ئیدیۆم و بە کەسێک دەوترێت کە کارێکی سەرەکی هەڵەی ئەنجام دابێت، کەچی لە شتکی بچوک و لاوەکی و بێ کەڵک بیەوێت ڕاستی بکاتەوە، دۆڕاندنی بنەمای گەورە بە تێهێنانەوەی کەرەسەی لاوەکی تێ نایەتەوە.

١٢٥٦-لێی بووە بە کورتە غیرەتی:-

وتراویشە(لێی بووە بە کوردە ناموسێ) بۆ نمونە کەسێک هەڵەیەکی کردووە و سورە لەسەر هەڵەکەی پێی شەرمە دانی پێدا بنێت، بەڵام بوێری(غیرەت) خاسیەتێکە هەموو مرۆڤێک نییەتی، هەندێک لە مرۆڤەکان لە تەمەنێکی بچوکیشەوە درک بەو بوێرییەیان دەکرێت، ئەو کەسەی بوێر بێت کاری کەم و بێ کەڵکانە و گەندی ناکات و خاوەنی قسەی خۆیەتی زۆرجاران خاوەن بوێرییەکان لەسەر وشەیەک یان بەڵێنێک ئامادەن خۆیانیش بەخت بکەن، ئینجا ئەوە بووە بەئیدیۆم هەندێجار کەسێک بەڵێنێکی داوە بۆ ئەنجامدانی کارێک یان ئەنجام نەدانی، بەملی داهاتووە دەنا حەز ناکات کارەکە بکات یان نەیکات، بەو جۆرە کەسانە دەوترێت(لێی بووە بە کورتە غیرەتی).

١٢٥٧-لە هەولێر کۆنترە:-

هەولێر شارێکی دێرینی کوردستانە و ژیان و ژیار تێیدا دەگەڕێتەوە بۆ هەزاران ساڵ بەر لەدایکبونی مەسیح، دیمەشق شان لە شانی ئەو شارە کوردییە دەدات لە شوێنەواری مرۆڤایەتی بۆیە کۆنی هەولێر بووە بە ئیدیۆم و کورد بە کەسێکی پیری بە ئەزمون، شتێکی کۆنی دەگمەن و دانسقە و بە نرخی شوێنەواری دەڵێت:(لە هەولێر کۆنترە).

١٢٥٨-له ترِی لۆتی سازتره:-

لۆتی له ناوی پێغەمبەر لوتەوە هاتووە، میللەتەکەی گوێڕایەڵیان نەکرد و کاری لاقەکردنی یەکتریان(قوندان) پەیڕەو دەکرد، ئەوانەی لە دوای ئەو پەیامبەرەوە هەر کارێکی لەو شێوەیان بکردایە خاسیەتی ئۆمەتی(میللەت)ی ئەو پەیامبەرەیان دەدرایە پاڵ، لەناو عەرەبەکانیش لە دوای ئیسلامدا زاراوەی لۆتی بۆ قوندەران بەکارهاتووە، هەرچەندە کورد لۆتی بە کەسێکی لاسار و قەشمەر و گاڵتەجاڕ و ساختەچی دادەنێت و لە واتا ڕاستەقینەکەی دووری خستۆتەوە، بەڵام لەو ئیدیۆمەدا نزیکی کردۆتەوە لە داکەوتەیی وشەکە و کارەکە، بە کەسێکی بەردەوام ئامادە بۆ ئەنجام دانی هەر کارێک دەڵێت ئەوەندە لەسەرپێ و ئامادەیە(لە ترِی لۆتی سازترە).

١٢٥٩-له خاک ئەمین تره:-

خۆڵ و ئاخ و خاک و گڵ کە مرۆڤ لێیانەوە خولقێنراوە، بۆیە مرۆڤ بۆنی خاک و خاکەڕایی زۆر خۆش دەوێت و هەموو مرۆڤایەتیش دوای مردنیان دەبنەوە بە خاک و خۆڵ و کورد دەڵێت:(چاوی مرۆڤ تەنیا بە مشتێک خۆڵ پڕ دەبێتەوە)، واتە مرۆڤ چاوبرسییە، خاکیش کە هەموومان دەگرێتە خۆ و باوەش و نهێنیەکانمان ژێر گڵ دەخات و دەمانپارێزێت بۆیە کورد کردویەتییە ئیدیۆم و بۆ نهێنگری و تەقەتی زاری یەکێک و شاردنەوەی کەموکوڕییەکان دەڵێت فلانە کەس:(لە خاک ئەمین ترە).

١٢٦٠-له وێرانەدا خەزێنە دەدۆزرێتەوە:-

لە کوردستاندا بنەماڵەی باش و خراپ هەیە و بۆ بنەماڵە باشەکان و عالیمزادە و قۆناغ و خانەدانەکان و کوردەوارییەکان دەوترێت وەچاغزادەن یان وچاغیان ڕوونە، ئەگەریش کەس لە خانەوادەکە نەمایە دەیان گوت ئاگردانیان کوژایەوە یان وچاغیان کوێربۆوە، لێرەدا بۆ بنەماڵەیەکی ناپەسند و دەست ڕەش و تالانچی و حەلال و حەرام لێک جیانەکەنەوە، ئەوەی دەستیان بکەوێت حەلالە و ئەوەی دەستیان نەکەوێت حەرامە، هەندێجار لەو جۆرە خانەوادە کەوێرانن پیاوێکی مەزن و گەورە هەڵدەکەوێت و کوردیش بەئیدیۆمەوە دەڵێت(لە وێرانەدا خەزێنە دەدۆزرێتەوە) واتە لە بنەماڵەی خراپ پیاوچاکی باش هەڵدەکەوێت.

١٢٦١-له چاوی ماری ناگه‌ڕێته‌وه:-

مار زینده‌وه‌رێكی خشۆكی ترسناكه و ئه‌گه‌ر مرۆڤ نه‌خوات یان ده‌یكوژێت یان كه‌م ئه‌ندامی ده‌كات، بۆیه مرۆڤ وه‌كو زینده‌وه‌رێكی دوژمن له مار ده‌ڕوانێت و هه‌موو كات به مه‌ترسی ئه‌ژمار ده‌كات، چاویش هه‌موو نهێنیی و مه‌به‌ستێكی تێدایه بۆیه چاوی دوژمن به‌تایبه‌تیش مار سامناكه، كه‌سێك به‌غیره‌ت و بوێر و چاونه‌ترس و زۆر ئازا بێت له ئیدیۆمی كوردیدا پێی ده‌وترێت فلآنه كه‌س زۆر ئازایه له چاوی ماری ناگه‌ڕێته‌وه.

١٢٦٢-له‌نێوان دوو نانی گه‌رمدا بێت:-

وتراویشه(له به‌ینی دوو نانی گه‌رمدا بێت) لایه‌نی ڕاسته‌قینه‌ی ئه‌و ئیدیۆمه ئه‌وه‌یه نانی گه‌رمی تازه داگیراو له سێڵ گه‌رمه، ئینجا ئه‌گه‌ر دوو نانی گه‌رم بخه‌یته سه‌ر یه‌ك و له‌نێوانیاندا شتێك دابنێیت، ماوه‌یه‌ك ده‌بات تا ئه‌و شته سارد ده‌بێته‌وه، زۆرجاران هێلكه‌یه‌ك خراوه‌ته ناو تیكه‌یه‌ك یان پارووه نانێ یان نوردوویه‌ك تاوه‌كوو به گه‌رم و نه‌رمی بمێنێته‌وه ده‌درایه خۆشه‌ویستان.

كه‌چی لایه‌نی خوازراو له‌و ئیدیۆمه‌دا(هه‌ڕه‌شه)یه، زۆرجار كه‌سێك زوڵمێكی لێ ده‌كرێت له‌و كاته‌ی بێ ده‌سه‌ڵاته یان بۆی نالوێت، ناگونجێت تۆڵه بكاته‌وه، به‌ڵام قبوڵیش ناكات به‌و زوڵمه و ده‌ڵێت با له‌نێوان دوو نانی گه‌رمدا بێت یان ده‌ڵێت:(بابمێنێته‌وه) كه‌واته ئیدیۆمی له‌نێوان دوو نانی گه‌رمدا بێت مه‌به‌ست لێی هه‌ڕه‌شه و گوڕه‌شه‌یه‌كه كه سارد نه‌بێته‌وه.

١٢٦٣-له هه‌تاوێ نایگه‌یه‌نێته سێبه‌رێ:-

هه‌تاو و سایه، به‌ر هه‌تاو واته به‌ر تاوی تیشكی خۆر و سایه‌ش واته سێبه‌ری ته‌نێك كه تیشكی خۆر ده‌گه‌ڕێنێته‌وه، به‌ر تیشكی خۆر و سێبه‌ر زۆر له یه‌كترییه‌وه نزیكن ته‌نیا داوه موویه‌كیان نێوانه، ئه‌گه‌ر بته‌وێت له‌به‌ر سێبه‌ره‌وه بچیته به‌رخۆر ته‌نیا هه‌نگاوێك و جوڵه‌یه‌كی كه‌می گه‌ره‌كه، ئه‌وه بووه به ئیدیۆم به كه‌سێكی قسه‌گێڕه‌وه و نهێنی له‌ده‌م گیر نه‌بوو ده‌وترێت هێنده ده‌م به هاواره ئه‌گه‌ر نهێنیه‌كی پێ بده‌یت له هه‌تاوێ نایگه‌یه‌نێته سێبه‌رێ واته قسه له ده‌می گیر نابێت و زوو بڵاوی ده‌كاته‌وه.

١٢٦٤-لە سەگ سواڵ ئەکات:-

سەگ بۆ سەپکە نانێک تا بەیانی ئێشکگری و پاسەوانی بۆ خاوەنەکەی دەکات، ئینجا لە شەواندا زۆرترین ملومۆی دەکات تاوەکوو پارچە گۆشتێک یان کەلاکێک لەسەر گیڤۆک و زبڵدان بدۆزێتەوە و بیخوات، ئینجا بە کەسێکی عەوداڵی دەرۆزە و سواڵ و سەدەقە و ڕەزیل و یان بە کەسێک کە بە دینارێک باوکی خۆی دەگۆڕێتەوە دەوترێت لە سەگ سواڵ دەکات.

١٢٦٥-لە پاش ملە سەری میران دەبڕێت:-

پاش ملە باسکردن لە ئاخاوتندا لە هەموو نەتەوەکانی گێتییدا باوە و خەڵک تام و چێژی لێ وەردەگرن بەتایبەت ئەوانەی ناتوانن لە بەرامبەردا قسەی دڵی خۆیان بکەن و وەکوو کورد گوتویەتی(کەو ئەو کەوەیە بەرامبەر کەو بخوێنێت)، ئینجا ئەو کەسانەی زاتی ئەوە نەکەن لەڕوو قسە بکەن و بترسێن، کورد بە تەوسەوە پێیان دەڵێت:(لە پاش ملە سەری میران دەبڕێت).

١٢٦٦-لۆ گەنمی زیوان، لۆ برنجی داڕوجان:-

زیوان گیایەکە تۆوەکەی تاڵە لەناو دەغڵ و دان دەڕوێت و ئەگەر کەسێک بیخوات دەڵێن خەوی دێت، ئەگەر لەگەڵ گەنمەکەی بهاڕدرێت نانیش تاڵ دەکات، داڕوجان، پێشی دەوترێت: کاڕووش، ڕووەکێکی فرەساڵییە، حەوت ساڵان وشکی بکەیتەوە دواتر بارودۆخی گونجاو بێت دەست بەڕوان و شین بوونەوە دەکات، زیانی زۆری بۆ بەرووبومە کشتوکاڵییەکان هەیە بەتایبەتی دانەوێڵەی برنج، ئینجا جوتیار و وەرزێری کورد ئەزمونێکی بۆ دەرکەوتووە کە هەر شتێکی باش غەنیم و نەیار و ناحەز و گرفت و کۆسپ و تەگەرەیەکی لەپێشە، وەک چۆن گەنم زیوانی نەیارە و برنجیش داڕوجان بەو شێوەیە بۆ شتێکی باش نەیارێکی خراپ هەیە، ئەوەی کردووە بە ئیدیۆم و فەرمویەتی(لۆ گەنمی زیوان، لۆ برنجی داڕوجان).

١٢٦٧-لە سەرەوە یارە، لە بنەوە مارە:-

هەناوی مرۆڤایەتی لە کۆنەوە تا ئەمڕۆ ئاوسە بە مرۆڤە دووڕووەکان، مرۆڤی دووڕوو ئەوانەن کە لە ڕوو دا قسە خۆش و بەڕواڵەت باش خۆیان دەردەخەن و کاتێکیش دەکەونە پاشەملە بە خراپ و دوژمنکارانە قسەت لەسەر دەکەن، هاوشێوەی ئەو ئیدیۆمەش دەوترێت:(هەندەک دەمان یارن، هەندەک دەمان مارن)،

ئـــەوەیان زیـــاتر لەســـەر(میزاج)ە، دەم دەمـــی مرۆڤەکانـــە، یـــار: دۆســـت و خۆشەویستیە، مار: دوژمن و ناحەزیە.

١٢٦٨-لەگەڵ ماری دەچێتە کونەوە:-

کورد ماری هەر بە دوژمن داناوە و وتویەتی: شـەرعی مـاریٚ بـەداری، کـەچی لێرەدا مـاری کردووە بـە هەمنشـین و دەڵێت: مـرۆڤ ئەگـەر خـۆش مەشـرەب و گوفتار شیرین و ڕووخۆش و میهرەبان بێت ئەوا دەتوانێت لەگـەڵ مـاریش بچێتـە کونەوە وەکوو وتراویشە: بە قسەی خۆش ماری لە کونیٚ دێنێتە دەرەوە ئـاواش وتراوە: (دەگە مارییە چیتە کونیٚ) واتـە توانـای خـۆ گونجـانی هێنـدە باشـە لەگـەڵ هەمو کەسێک دەگونجێت و هەڵدەکات.

١٢٦٩-لە گای گەڵناغاج و سەگی ساتوقەڵا و ژنی قەرەناو بترسە:-

سـیٚ گونـد لـەو ئیدیۆمـەدا ناویـان هاتووە(گـەڵناغاج)ی شـارەدێی ئاغجەلـەری چەمچەماڵ و(ساتوقەڵا)ی شارەدێی تەقتەقی کۆیە و(قەرەناو)ی شارەدێی شـوانی کـەرکوک، سـاتوقەڵا لـە ئیـدیۆمیتریش نـاوی هاتووە(مەیکەنـە دیوەخانەکـەی ساتوقەڵا) و گەڵناغاجیش ناوی لە ئیدیۆمی تردا هاتووە(گەڵناغاج خۆش گەڵناغاج، دوازدە ئاغـا و یـەک کرمـانج)، گـەڵناغاج گونـدێکی بـە بژێـون و لەوەڕگایـە و گایەکانیان خورت و تێرن و قەڵـەو و بوغـە دەردەچـن و قـەسـاب و چەرچیەکان پێیـان بـەرزەفت ناکرێـت، خـەڵکی گونـدی سـاتوقەڵاش دەسـتاویان ئەگـەر سـەگ بیخـوات، سـەگەکە زۆر دڕ دەبێت و بـارانگژی پیـاوان دەبێـت، ژنـانی قـەرەناویش زۆر ئـازان و شـان بەشـانی پیـاوان کاردەکـەن و قسـەلەجیٚ و حـازر بەدەسـت و وەڵام بەجێن، هەموو ئەمانە وایکردووە لە شێخ بزێنی سەروودا بوترێت: لـە گـای گەڵناغاج و سەگی ساتوقەڵا و ژنی قەرەناو بترسە.

١٢٧٠-لە گوندیٚ دە ماڵ و دوازدە ڕیش سپینە:-

ئیدیۆمی هاوشێوەی ئەمە هەیە وەکو(قادیانە، سـەد ئاغـا و یـەک شـانە، ئـاوەدان بیٚ حەریر، هەر گوندێک و نۆ میر، گەڵناغاج خۆش گەڵناغاج، دوازدە ئاغا و یەک کرمانج، من میر و تۆ میر، ئـەی کیٚ جێگامـان بـۆ داخـا، شـێخە دێیـە کیٚ بەکێیە؟ شارەدێیە کیٚ بەکێیە؟) لێرەش لە گوندێکی دە ماڵی، دوازدە ڕیش سپی لێیە، واتـە ژمارەی ئەوانەی خۆیان بە برا گەورە و ئاغا و کەسی یەکەمی گوندەکە دادەنێن زیـاترە لـە ژمـارەی ماڵـەکانی گوندەکـە، ئـەوە بـووە بـە ئیـدیۆم و بـە گونـدێک

دەوترێت کە کەس کەس نەخوێنێتەوە و هەمووی هەر خۆی بە براگەورە و ڕیش سپی ئاوایی دابنێت.

١٢٧١-لە خەودا خراپن:-

زۆرجاران لە کوردەواریدا وشەی(بەیدوم، بەدووم) بۆ کەسانی خراپ و دەست ڕەش و هەناوڕەش و چاوپیس و نەگریس و شەڕانگێز و ئاژاوەچی و فیتنەچی و خراپەکار بەکارهاتووە، دەوترێت: بەس مەرەحەبایان بکەیت زەرەر دەکەیت، ئینجا لە ناو بنەماڵەکان و گوندەکاندا زۆرجار تاقیکراوەتەوە هەندێ کەس و تاکەکانی خانەوادەیەک لە خەودا ببینرێن ئەوا ئەو کەسەی خەونی بینیووە دووچاری زیانێک دەبێتەوە، ئەو بارە دەروونیە بووە بەو ئیدیۆمە جوانە و بەکەسانی خراپ و بەیدووم دەوترێت: ئەگەر لە خەویش بیان بینی ئەوا خراپ و شوومن.

١٢٧٢-لە کوێرەکانیان ئاو مەخۆرەوە:-

کوێرەکانی واتە ئەو کانیاو و دەراوەی ساڵێکی تەڕ و بە ئاو و باران ئاوی هەیە و ئەو ساڵەی وشکەساڵییە و بێ بارانە ئاوەکەی کوێر دەبێتەوە و نامێنێت بەو جۆرە کانیاوانە دەوترێت: کۆردەرە، کوێراو و کوێرەکانی لە ئیدیۆم و پەندی کوردەواریدا وتراوە: نە کۆراوان بکە بەڕەز، نە ناکەسان بکە بەکەس، شتی کاتی و بچوک وەک سێبەری خڕنوک و بنەنیسک و نۆک یان کوێرەکانی ئاو لێ بڕاو ناتوانی بیکەیە بنەمای ڕەزەوانی، چونکە ئەو جۆرە چاوگ و سەرچاوە و ئاوانە جێگەی متمانە نین، چونکە ساڵێک نا ساڵێک ئاودارن، ئەوە لایەنە ڕاستەقینەکەیە و ئیدیۆمەکەشی ئەوەیە مرۆڤ خۆی بەشتی بچووک و کەم و بێ متمانە خەریک نەکات، چونکە مایەپووچە و هیچی لێ شین نابێت بە ئامۆژگاری و هۆشداریدانەوە دەوترێت: لە کوێرەکانیان ئاو مەخۆرەوە.

١٢٧٣-لەگەڵ سەگ کەوتۆتە چاڵەوە:-

لە هەولێرێ دەوترێت: لەگە سەی کەوتیتە چارێ، سەگ ئەو ئاژەڵە ماڵییەی لە دێر زەمانەوە لەگەڵ مرۆڤ هۆگری پەیداکردووە و بووە بە هاوەڵ و پاسەوانی، مرۆڤیش زۆر خۆشی ویستووە، بەڵام بەهۆی بیروباوەڕی ئاینییەوە کورد کە زۆرینەی موسڵمانە بەچاوی پیس و گڵاو سەیری دەکەن، تەنیا شوانکارەکانی نەبێت نرخی سەگیان لایە و تا ئەمڕۆش هاوەڵی بەوەفای یەکترن، لەبەر ئەوەی

زۆربەی ئەو ئیدیۆمانەی لەسەر سەگ هەن لایەنی خراپە و سیفاتی بەدی بەنمونە هێنراوەتەوە و هەرچی ئیدیۆمی کوردانە لەسەر سەگ لایەنی خراپی سەگی وەرگرتووە وەکوو:(سەی نان بدە، سپڵەی نان مەدە و سەش بەژنان ناوەڕێت، سەگی لە سەگە، دەڵێی سەگی هاوشارە، سەگی هەڵەوەڕە، سەگی هار تەمەنی چل ڕۆژە، بەخوا سەیە)، جگە لەمە ناوی سەگ لە زۆربەی جنێوەکانی مرۆڤ ناوی بەخراپە دەهێنرێت و وتراوە: سەگی سەگباب، سەگباب، سەی لەسە، هەڵبەت لەو ئیدیۆمەش هەر بەخراپە ناوی سەگ وەرگیراوە، لێرەش کە وتراوە لەگەڵ سەگ کەتۆتە چاڵ، مرۆڤ لە چاڵ بێت و هاونشینی سەگ بێت بەدڵنیایەوە زیانی دەبێت، لەبەر دوو هۆکار یەکەم: ئەگەری هەیە گازت لێ بگرێت و دووەمیش: لەبەر گڵاویەکەی، ئینجا ئەوە بووە بە ئیدیۆم و بەکەسێک دەوترێت کە لەگەڵ پیاو خراپێک کەوتبێتە مامەڵەیەکەوە یان کێشەیەکەوە دەوترێت: لەگەڵ سەگ کەوتۆتە چاڵەوە.

١٢٧٤-لغلغە لەسەری زمانی کەوێ:-

لغاو، ئاسنێکە دەکرێتە دەم و لغاوی ولاغەوە، بەمەبەستی جڵەوکردنی ولاغ، بەلام لغلغە، دەنگی هەناسە توندی و بڕانی هەوایە لە قوڕقوڕاگەی مرۆڤ و ئاژەڵ، ئەو مرۆڤانەی زۆر بلێن، ئەندامی سەرەکی ئەو زۆر وتن و ئاخاوتنە، بۆڕی هەوا و زمانەکەیەتی، ئەگەر زمان زامدار بێت یان کول بێت ئەوا مرۆڤ ناتوانێت قسەی بکات و دەمی کەف و تەڕ و ئاوە زر زرەی لێ دێت، ئەگەر هەواشی لێ ببڕێت لغلغە دەکەوێتە سەرزمانی ئەوە مانا ڕاستەقینەکەیەتی، وەکو ئیدیۆمیش بە کەسێکی زۆر بلێی جاڕس و زۆروەڕ و مێشک کونکەرە و چەقاوەسو و هەڵەوەڕ، بە بێزاری و نیگەرانی و دوعاوە دەوترێت: لغلغە لەسەری زمانی کەوێت واتە: هەناسەی لێ ببڕێت و هیچتر نەتوانێت قسەی بکات.

١٢٧٥-لە عەمرەکەم حەلاوەوە بۆ قولو ئەڵڵا هو ئەحەد:-

لە زەماوەند و ئاهەنگی بووک گواستنەوەی کوردەواریدا، ئەوانەی گۆرانی بۆ شاییەکە دەڵێن و هەڵپەڕکێکە دەگێڕن، پێیان وتراوە: شایەر، ئەو شایەرانە بەند و گۆرانیەکانیان بە بەزم و خێرا دەوت و شاباشی خۆیان وەردەگرت چ پارە بێت یان کچان و ژنانی نزیک لە زاوا دەچوونە دەستی، تاوەکو شاییەکەی پێ تەواو بکەن، ئینجا کاتێک شاباشیان وەردەگرت یان کچێکی جوان بچووبایە دەستی

ئەوا کاکی شایەر زۆر دڵی خۆش دەبوو و یەک بە خۆی دەیگووت: عەمرەکەم حەلاو، چاوەکەم لاولاو، بەوە شاییەکە دەخرۆشا و هەڵبەز و دابەزی تێ دەکەوت، قولو ئەڵڵا هو ئەحەد، یەکەم ئایەتی سورەتی(ئیخلاس)ە، ئەوانەی تازە دەچنە حوجرەکانەوە لە(جوزئی عەم) دەخوێن و بە حنجەوە فێر دەکرێن و دواتر لە سوختەوە دەبنە فەقێ و موستەعید و مەلا، ئەوە لێکدانەوەی لایەنی ڕاستینەی ئیدیۆمەکەی، وەکو ئیدیۆمیش بە کەسێک دەوترێت کە زووتر کاری دونیایی کردبێت و ئێستاش بوو بێت بە تۆبەکار و سروتە ئایینیەکان پەیڕەو بکات واتە کەسێک لە شایەریەوە ببێتە مەلا بە تەوس و توانج و پەلار و تەشەرەوە دەوترێت: لە عەمرەکەم حەلاوەوە بۆ قولو ئەڵڵا هو ئەحەد.

١٢٧٦-لێی کەوتۆتە کلکان:-

لە هەولێرێ دەوترێت(لێی کەوتیتە کلکان)، کلک ئەندامێکی بە کەڵکی زۆرێک لە ئاژەڵانە و کۆمەڵێک ئەرک و فەرمانیشی هەیە لە ئاژەڵێکەوە بۆ ئاژەڵێکیتر دەکرێت جیاوازی هەبێت، هاوسەنگی و جوانی و ئیما و ئاماژەی جۆراوجۆری تێدایە، بۆ ئاژەڵێکی وەکوو بزن دەوترێت(کلکی بادەدا) واتە بەتەگە هاتووە بووە بە ئیدیۆمیش(کلکی بۆ بادەدا) واتە: حەزی پێەتی، بۆ ڕێوی وتراوە: شاهێدی ڕێوی کلکیەتی، بۆ سەگ دەوترێت: کلکی خستۆتە ناوگەلییەوە، بۆ تەوس و تەنز و گاڵتە پێکردنەوە وتراوە: بە کلکی بارگیرم داڕیا، بەڵام لێرەدا ناوی هیچ ئاژەڵێک نەهاتووە: لێی کەوتۆتە کلکان، بەڵام لە دوور و نزیکەوە پەیوەندی بە سەگەوە هەیە، کاتێک سەگێک بیەوێت پەلاماری سەگێک یان پشیلەیەک یان مرۆڤێکیش بدات سەرەتا بە کلک لێ بادان پەیامەکەی خۆی دەنێرێت و کلکی دەجولێنێت و بەولا و بەم لای دادەدات و دەوترێت: کلکی بادەدات، ئەوە لایەنە ڕاستەقینەکەی ئیدیۆمەکەیە، وەکو ئیدیۆمیش مرۆڤ بەکاری دەهێنێت کاتێک کەسێک بیەوێت بیانویەک لە خت وخۆڕایی بەکەسێک بگرێت، بۆ ئەوەی لەسەر کارێک لایبدات یان دووری بخاتەوە، هەر لەبەر ئەوەی ئەو کەسەی بەدڵ نییە، بە هۆشدارییەوە دەوترێت: بەخوای فلانە کەس لە فلانە کەسی کەوتۆتە کلکان هەر لای دەدات، ئەو دیاردەیە لە بەڕێوەبەرایەتیە گشتیەکانی فەرمانبەرایەتی زۆر هەستی پێ دەکرێت، کاتێک بەڕێوەبەرێکی تازە دەست بەکاردەبێت، کۆمەڵێک فەرمانبەر لەسەر کارەکانیان دەگۆڕێت و بەبێ هیچ هۆکارێک تەنها لەبەر ئەوەی بەدڵی

خۆی نییە بەو حاڵەتە دەوترێت: لێی کەوتۆتە کلکان و هەر لای دەدات.

١٢٧٧-لە بنی هەمبانەکەی دا:-

وتراویشـە: لـە بنـی هەمانەکـەی دا یـان قـوڕی بنـی دەرهێنـا، هەنبانـە، هەمبانـە، هەمانـە: چەرمێکە لـە پێستی مـەڕو بـزن دروسـت دەکرێت بـۆ تێکردنـی دانەوێڵـە بەکار دەهات، وەکوو(ساوار و نیسک و نۆک)، ئیتر کەیبانووی ماڵ لەو هەمبانەیە زەخیـرەی دەرهێنـاوە بـۆ لێنـانی شـیوو و ئـاش و چێشـت و پێخـۆری ڕۆژانـەی خاوخێزان، کاتێک کۆتایی بە زەخیرە و دانەوێڵەکە هاتووە، هەمبانەکە بەتاڵ بووە و تەپڵی بنی بە دیار کەوتووە، ئەوە بووە بە ئیدیۆم و ئەگـەر کەسـێک سـەبارەت بە بابەتێک قسـە بکـات و هـەموو شـتێک بخاتـە ڕوو و هیچی تێدا نەهێڵێتـەوە بۆ دواتر ئەوا دەوترێت: بە خوا لە بنی هەمبانەکەی دا.

١٢٧٨-لنگە کەوشێکی لە دیوانا هەیە:-

کەوش یان سۆل: پێڵاوێکی چەرمینە و پاژنەی بەرز نییە، بە دەزوو و سیرمەی کـەوش، سـۆڵدروو یـان کەوشـدروو دروسـتی دەکـات، تـاوەکو پەیدابوونی کارگـە هەر لەبرەو باودا بوو، بەڵام کە کارخانـە هاتـە کایـەوە ئیتـر ئـەو پیشـە دەستیانە بـەرەو کەمبوونـەوە ڕۆیشـتن و نـەمان و فـەوتان، کـەوش شـاعیران و فۆلکلـۆری کوردی لە دەقەکانیاندا بەکاریانهێناوە وەکوو:

بەبیرت دێ زەمانی چووینە باڵەک

بەپێ خاوسی نە کەوشم بوو نە کاڵەک(حاجی قادری کۆیی)

هەروەها لە پەندێکی کوردیشدا وتراوە:

تاکێ کەوش و تاکێ کلاش

ماندوو نەبی مام تەڕەماش

لینگ: لەتەر و قاچ و پێ و بەلەک

دیوانـا: دیوەخـان و هـۆدە و ژووری مێـوان دانیشـتن و کـۆڕ و مەجلیسـی کوردەواری، لینگ و کـەوش و دیوەخـان بووە بـەو ئیدیۆمـە جوانـە، بۆ کەسـێک بـەکاردەهێنرێت کـە لای کاربەدەسـتێکی گـەورە یـان بەرپرسـێکی بـاڵای حکومـەت کاربکـات، یـان لـە کۆنـدا لـەلای کێخـوا و ئاغـا و دەسـەڵاتدارێکی ناوچەکەیـەوە سـەرکار بێت یـان پیـاوانی ئاغـا بێت و کـەمێکیش دەسـتی دەڕوات بـە تـەوس و درکەوە دەوترێت: لنگە کەوشێکی لە دیوانا هەیە.

١٢٧٩-لوتیم لە بەردی ئەلحەددا:-

لووت: ئەو ئەندامەی دەم و چاوی مرۆڤە، هێمایە بۆ ڕۆح بەرزی و فیز و خۆ بەزلزانی و گەورەیی، وتراویشە(لوتی لە کورەکاژاوە، لوتی چۆتە کەشکەلانی فەلەک)، ئەلحەد: گۆڕیچکە و گۆڕیچە ئەو شوێنەیە کە لە بنکی گۆڕ و قەبردا مردووەکەی تێدا دەهاوێژرێت و دەنێژرێت دواتر بەبەردی ئەلحەد دادەپۆشرێت و دوامەنزڵگایی مرۆڤە، دوای ناشتنی مرۆڤ بیروباوەڕ وایە، گیان دەگەڕێتەوە بۆ لاشەکە و کە سەر بەرز دەکاتەوە، سەری بەو بەردی ئەلحەدە دەکەوێت، ئەوە کراوە بە ئیدیۆم و بۆ بەخۆ داشکاندنەوە و تەریقکردنەوەی کەسێک و جارێکیتر نەتوانێت خۆی بەشت بزانێ دەوترێت: لوتیم لە بەردی ئەلحەد دا.

١٢٨٠-لێخوڕە دەشتە:-

بەرزی و نزمی زەوی بریتییە لە دەشت و دۆڵ و گرد و چیا و بان و دەریا و زەریاکان و بیابانەکان و دارستان و لێڕەوار و ئاوەزێڵ و...تاد، چاڵی و چۆڵی و کەند و لەند و کۆسپ و تەگەرە تەنیا لە پێدەشت و دەشتە فراوانەکاندا نییە و لە هەموو دیاردەکانی تری تۆبۆگرافیادا بوونیان هەیە، ئینجا تەختایی دەشت لێرەدا کراوە بەو ئیدیۆمە و بە کەسێک دەوترێت(لێخوڕە دەشتە)واتە هیچت لە پێش نییە و بە ئارەزووی خۆت لێخوڕە و بڕۆ و مەترسە و سڵ مەکە، چونکە هیچ کۆسپ و تەگەرەیەک لە ڕێگاتدا نییە.

١٢٨١-لە بەختانمانە:-

بەخت: ورە و وزە و هێزێکی نەدیوو و نا دیارە مرۆڤ لە کۆنەوە بۆ خۆی هەڵبەستووە و پێی وایە چاکە و خراپەی ژیانی پەیوەندی بە بەخت و شانسەوە هەیە، کۆمەڵگای کوردیش بڕوای بەو بەخت و شانس و یەخبارە هەیە و زۆر ئیدیۆمیشی لەسەر گوتووە وەکوو: ماڵمان لە تاتانە، بە ختمان لە لاتانە، بەختت بە بەختی قەڵەڕەشی بێت، تەخت دەکڕدرێت بەس بەخت ناکڕدرێت، بەختت ڕەش بێت، بەختی نوستووە، بەختی وەک سەگ دەوەڕێت، لێرەش کە وتراوە: لە بەختانمانە ئیدیۆمێکە بەکاردەهێنرێت: کاتێک کارێکی زۆرباش بۆ کەسێک دەکەیت و زۆری پێوە ماندوو دەبیت، لە بەرامبەریشدا هێشتا کابرا گلەیی هەیە و تەواو بە کارەکە ڕەزامەند نییە، بە نیگەرانییەوە لەبەر خۆتەوە دەڵێیت: لە بەختانمانە.

١٢٨٢-لە بنی کولەکەی دا:-

کوولەکە: ڕووەکێکی پەلک پانە بەرەکەی جۆراوجۆرە هەیانە وەکوو گندۆرە و کاڵـەک و شـوتییە هەشـیانە بـاریکترن وەکـوو تـرۆزی و خـەیار و شـارۆخی پیرن(عەزلن)، دەکرێتە چێشت و بەشێوازی جیاجیا دەخورێت، ئەوەی لێرەدا باس دەکرێـــت مەبەســـتی کوولەکەیەکـــە ملـــدارە و ناوەکـــەی دەردەهێنرێـــت و وشکدەکرێتەوە و ناوەکەی شتی تێ دەکرێت، زۆرتر ئاوی خواردنەوە و لە بێری ئاژەڵی مەڕوبزندا شیری تێدا دەکرا و هەندێجار زەخیرە و دانەوێڵەی تێدەکرا، جارجاریش وەکو قەفەز سوێسکەی تێدا ڕادەگیرا بۆ ڕاوکردن پەروەردە دەکرا، زۆرجاریش بۆ جوانی ناوماڵ بەکارهاتووە، کوولەکەکان هەندێجار زۆر گەورە بـوون تەنەکەیـەک ئـاو و شـیریان گرتـووە، کاتێـک کـە چۆڕەیـان لـێ دەبـڕی و تـەواوی ئاوەکـە و شـیرەکەیان دەخـواردەوە بنـی کوولەکەکـە دەردەکـەوت، ئـەوە بووە بە ئیدیۆم و بەکەسێک دەوترێت کە زۆر ڕاشکاوانە و ڕاستگۆیانە لەسـەر بابـەتێک بدوێ و قسـە بکـات و هـیچ نهێنـی و حاڵـەتێکی شـاراوە نەهێڵێتـەوە لـە گفتوگـۆ و ئاخـاوتن و خسـتنەڕووی بابەتەکـە ئـەوا بەدرکـەوە وتـراوە: لـە بنـی کولەکەی دا.

١٢٨٣-لەپڕێ نابێت بە کوڕێ:-

ئەو منداڵەی کە بۆ ماوەی(٩) نۆ مانگ لە سکی دایکیدا هەڵدەگیرێت، دواتر بـەو هـەموو زەحمـەتی و ئـازار و ژانـەوە دێتـە دونیـاوە، لـە شـیرپێدان و چاودێری و ئێشـــکگری و نەخـــەوتن و مەینـــەتی و گـــەورەکردنی منـــاڵ و دابینکردنـــی پێداویستیەکانی و دڵ ڕاگرتن و پەروەردە و گۆشکردنی تەمـەنێکی باشـی دەوێت بۆ گەورەکردنی کوڕێک بەلایەنی کەمەوە(١٨) هەژدە ساڵی ڕەبەقی دەوێت، ئینجا پێی دەوترێت: کوڕێکی تـەواو، ئـەوە بـووە بـە ئیـدیۆم و بـۆ ڕەنـج و تێکۆشـان و زەحمەتیـەک کـە تەمـەنێکی بوێـت تـاوەکوو بەرهـەم بـدات نـەوەکوو کتـوپڕ و لـە پڕێکدا، کورد وەکو ڕێنمایی و هۆشیاری و ئامۆژگاری دەڵێت: لە پڕێ نابێت بە کوڕێ.

١٢٨٤- لە خۆڕا وەنێو ماشان دەکەوێ:-

ماش، ڕووەکێکی پاقلەییە و یەکێکە لە دانەوێڵەکان و بـەرێکی وردیلـەی شـێوەی نیسـکی هەیـە، بـەڵام ڕەنگەکـەی ڕەشـە، دەکرایـە چێشـت و دەخـورا، خـواردنێکی

زەریفە، ئەگەر ئاژەڵ بەرەڵڵا بووایە دەچووە ناوییەوە و ئەوەی دەیخوارد دەیخوارد ئەوەیتریشی پان دەکردەوە و بۆگەی دەکرد، ئەوە بووە بە ئیدیۆم بە کەسێک دەوترێت کە هیچ شارەزایی لە کاروباریک نەبێت و بە هەڵیت و پەڵیتی قسەی لەسەر بکات بەتەوسەوە پێی دەوترێت: لە خۆڕا وەنێو ماشان دەکەوێ.

١٢٨٥-لە دوای باران کەپەنک:-

کەپەنک: فەرەنجی، فەرەجی، قاپووتی شوانە، کەرەستە خاوەکەی خورییە، وەستای(هەلاج) دەیکاتە(لوا و لباد)، ئینجا قاپووتی لێ دروست دەکات، بەگوێرەی ڕەنگی خورییەکان ڕەش و سپی(بازە) دەبێت، زۆربەی جار لە لوای سپی دروست دەکرێت بۆ جوانی پارچە یان هێڵی ڕەشی تێ دەکرێت، شوانەکان لە شەوین و لەوەڕی بوهارەی ڕانەکاندا دەیپۆشن بۆ ئەوەی تەڕ نەبن و لە سەرما و سۆڵەش دەیانپارێزێت، ئەو کەپەنکەی شوان بووە بە ئیدیۆم و لە دوای هەڵە و ڕووداو و بە سەرهات، پاسا و هێنانەوە و پەشیمان بوونەوە دادت نادات، بۆ ئەو حاڵەتە کورد بە درکە و کینایەوە گوتویەتی: لە دوای باران کەپەنک یان پاشی باران کەپەنکم بۆ چییە؟.

١٢٨٦-لە سوژن بێ کەسترە:-

سوژن: تەبەنە، گندوش، ئاسنێکی نووک تیژی باریکە ١٠-١٥سانتیمەتر درێژە وەکوو دەرزییەکی ئەستوورە و سەرێکی تیژە و سەرەکەی تری پان و کوندارە بۆ ئەوەی بەن و داوی تێ بخرێت، کورتان و گونییە و خرار و جەواڵی پێ دەدوورێت، لەبەر ئەوەی نووکەکەی زۆر تیژە و دەچێتە ناو گۆشت و دەستی مرۆڤەوە و زامداری دەکات و مەترسیدارە بۆیە کەس ناوێرێت دەستی لێ بدات و هیچ کات ناتوانیت لە قەدی خۆتدا هەڵیبگریت تەنیا بە بەنێکەوە لە دیوارێکدا هەڵدەواسرێت، ئەوە بووە بە ئیدیۆم و بۆ کەسێک کە خاسیەتی گندوش و سووژنی هەبێت و مەترسیدار بێت، بۆ هاوڕێیەتی و هاودەمی نابێت و کەسێکی تەنیا دەمێنێتەوە لەبەر کردەوە خراپەکانی بێ هاوەڵ دەمێنێتەوە و بە تەوسەوە کورد پێی دەڵێت: لە سووژن بێ کەسترە.

١٢٨٧-لە ماڵی جوولەکە بخۆ، لە ماڵی مەسیحی بنوو:-

لە کوردستاندا مەسیحی و جوولەکە و موسڵمان بە یەکەوە ژیاون، هەر یەکە ئایین و پەرستشی خۆیان هەبووە و پەیڕەوییان لێکردووە، جولەکە کە موسایی

و یەهودی و جوو و ئیسرائیلیشیان پێ دەوترێت لە کوردستاندا دەوڵەمەند و خاوەن پیشەی بازرگانی و پیشەگەری و جومگەکانی کار و کاسبیی بوون، بۆیە ڕزق و ڕۆژوویان زۆر بووە و خاوەن کار بوون، بەڵام مەسیحی و گاور و دیانەکان هەژار و خەڵکی بێ وەیی و سەلامەتبوون، ئەوە لایەنی ڕاستەقینەکەی ئیدیۆمەکەیە، بیروبۆچونێکیتریش هەیە دەڵێت: جوولەکەکان چۆنیەتی حەڵاڵ و حەرامی خواردن و خەتەنەی مندالانیان وەکوو موسڵمانەکانە، بەڵام لەڕووی ئاسایش و ئارامی سەلامەتیەوە جێی متمانە نین، هەرچی مەسیحیەکانن خواردنی مردارەبوو دەخۆن و منداڵەکانیان خەتەنە ناکەن، بەڵام لە ڕووی ئاسایش و ئارامی و سەلامەتیەوە جێگەی متمانەن، بەهۆی تاقیکردنەوە و ئەزمون و بیروباوەڕی کوردی موسڵمانەوە ئەو پەند و درکە و ئیدیۆمەی لێ پەیدابووە کە دەڵێت: لە ماڵی جوولەکە بخۆ، لە ماڵی مەسیحی بنوو.

١٢٨٨-لاکەی سەری دێت:-

لاکە: لۆژە، بێهێزی و بێ تینی گیاندار بە هۆی نەخۆشی یان برسێتیەوە، لۆژەلۆژیش بەکاردەهێنرێت، زۆرجار وارێک دەکەوێت توتکە سەگێک یان بەچکە باڵندەیەک یان بەرخێکی شیرەخۆرەی کەم شیر کە برسی و نەخۆش بن زۆر کز و بێ هێزن و لە ڕۆیشتندا بەلادا دێن و دەکەون و هەڵدەستنەوە، ئەوە بووە بە ئیدیۆم و لە حاڵەتی شەکەتی و ماندووبوون و کاری زۆر و یەکبینە و قورس، مرۆڤ دووچاری هێز لەبەر بڕان دەکات بۆیە بە کەسێکی زۆر هیلاک و ماندوو دەوترێت: لاکەی سەری دێت.

١٢٨٩-لە جەواڵ دەستی پێوە نەگرتووە، لە هەمبانە دەستی پێوە ئەگرێ:-

جەواڵ تورەگەیەکە گەورەترە لە هەمبانە، لە بەن و موو دروستکراوە، هەمبانە: بچوکترە لە جەواڵ و لە چەرم و پێستە دروست دەکرێت، هەردوو کەلوپەل لە کۆندا دانەوێڵەی تێدا هەڵگیراوە و وردە وردە کەیبانوو ئەو دانەوێڵەی بۆ پێداویستی خواردنی ڕۆژانە دەرهێناوە تا گەیشتۆتە بنی جەواڵ و هەمبانە، ئەو حاڵەتی جەواڵ و هەمبانەیە بووە بە ئیدیۆم و ئەگەر کەسێک ئابووریانە نەبێت و قەدری زۆری شت نەزانێت و دواتر بیەوێت بەشتی کەم شتە لە دەست دراوەکان بگەڕێنێتەوە بە تەوسەوە پێی دەوترێت: لە جەواڵ دەستی پێوە نەگرتووە، لە هەمبانە دەستی پێوە دەگرێ.

١٢٩٠-له چۆلی شامی مایتەوە:-

کورد بـه سـەحرای دەڵێت: سـارا و دەشـت و دەر و چۆڵگـە یـان چـۆلی یـان بیابانیشـی پێ دەوترێت، بـەڵام لێرەدا چۆلییەکە دروستترە، چونکە چۆلی شـام هەمووی بیابان و سارا نییە لە باکورەوە لە چیاکانی تۆرۆسەوە دەست پێدەکات تـاوەکوو کـەناراوەکانی نیمچـە دوورگـەی سـینا و دەریـای ناوەڕاسـت و نزیـک هەردوو ڕووباری دیجلە و فوڕات و بیابانی نەجد و حیجاز، ئێستا وڵاتی سوریا بـە مەڵبەنـدی سـەرەکی شـام دادەنرێـت، لەبـەر ئـەوەی ئـەو ناوچانـە ناوچـەی کوردستانیشـی تێدایە بۆیە کورد لـە ئیدیۆمـدا بـەکاریهێناوە، لـە هەنـدێ ناوچـەی کوردسـتان دەوترێت:(بـە کێوەوە مایتـەوە) یـان بـۆ لێقـەومان و دەسـت کـورتی و دڵتەنگی و زیان لێکەوتنی زۆر و بێ دەرەتانیش وتراوە: لە ژێر دارێک دانیشتووە هیچ پەلکێکی پێوە نییە، ئینجا مانەوە لە چۆلی شام بەهۆی هۆکارێکەوە کە شـەو بەسەر کاروان داهاتبێت یان ڕێگای گوم کردبێت یان وڵاغـەکانی گڵابن و...تـاد، ئەم حاڵەتانەش نیگەرانی و خەمباری و دڵ توندی لێ دەکەوێتەوە، هەندێجاریش بۆ بەکەم سەیرکردنی گرفتێک بەتەوسەوە دەوترێت: کۆڵی دونیای بەخۆی دادایـە یان لە چۆلی شامی مایتەوە.

١٢٩١-له خەزووران به چەمەره، له باوانان بێ خەبەره:-

چەمـەرە: داری تـەڕ کـە بچەمێنرێتـەوە بـۆ دروسـتکردنی گۆپاڵ و یـان شـوڕکی تەڕ و بە ئاسانی بۆ هەر مەبەسـتێک بتـەوێت بـەکاری بهێنیت، هـەروەها چەمـەرە هــەموو ئــەو شــتانە دەگرێتــەوە کەوەکوو(ئەڵقــە)بن، بــێ خەبــەر: بــێ ئاگــا، ئاگادارنـەبوون، بێهۆشـی و بـێ هـەواڵی و ناشـارەزا و نابەڵـەد هاوشـێوەی ئـەو ئیدیۆمە دەوترێت: زاوا کەری خەزووریە، یان بارەبەری ماڵی خـەزوورە، وەکوو ئەڵقە و چەمانەوە بە خوایشتی ماڵە خەزووران، بێ ئاگایی و کـەم سـەردانی ماڵـە باوان، بووە بە ئیدیۆم و بەو زاوایەی کە زۆر سـەردانی مـاڵی خـەزووری دەکات و کەمتر ئاگا و خەبەری لە ماڵی باوکیەتی بە گاڵتـە و فشـە پێکردنـەوە دەوترێت: لە خەزووران بە چەمەرە، لە باوانان بێ خەبەرە.

١٢٩٢-له ڕێوی به پێچتره:-

گیانداری ڕێوی یەکێکە لەو گیانلەبەرانەی کە بۆ خۆ دەربازکردن لـە نـەیارانی دەتوانێـت کۆمــەڵێک تاکتیـک و ڕێچکـە و کـردەوەی سـەیـر و سـەمەرە بکـات،

زۆرترین چیرۆکی گەلانیش لەسەر ڕێوی و فێڵەکانی هەیە و بوون بە چیرۆکی بەر ئاگردان بۆ منالآن دەخوێنرێنەوە و دەگێڕدرێنەوە، قەل و ڕێوی، کولێنگە و کلکی ڕێوی و مام ڕێوی و ڕێوییەکەی قەمچوغە و...تاد، لە دیارترین پێچە بەدەورەکانی ئەو ئاژەلە سرک و چەتوون و فێلبازە ئەوەیە کاتێک کە مرۆڤ دەبینێت خێرا خۆی دەدزێتەوە و دەچێتەوە پشتەوەی مرۆڤەکە لە دواوە سەیری هەنگاوەکانی و ئاڕاستەی ڕۆیشتنەکەی دەکات، ئەو پێچدانەوەی ڕێوی کراوە بە ئیدیۆم و بە کەسێک کە فرت و فێل و پێچ و پەنا و خواری زۆر بێت و ڕاستی لا نەبێت دەوترێت: لە ڕێوی بە پێچترە.

١٢٩٣-لە زستان بە ئەرکترە:-

وتراویشە: زستان پینە وپەڕۆ، بەهار بە شۆخی برۆ یان زستان هات بەرگی فەقیری دڕا، زستان لە کوردستاندا سێ مانگە بەناوەکانی(بەفرانبار و ڕێبەندان و ڕەشەمێ) کە هەر سێ مانگی تەڕوتووشە و سارد و سۆڵەیە، پێویستی بە زەخیرەیەکی باش لە دارودوو و سوتەمەنی و دانەوێڵە و ئارد و کەندوو و هیزە و دیزە و هەمبانەی پڕە، خانووبەرەیەکی ڕێک وپێک لە بەفر و باران و شەختە و بەستەڵەک خۆت و خاوخێزانت بپارێزێت، هەموو ئەوانەش ئەرک و ماندوبوونی دەوێت و هەموو کەسێک پێی دابین ناکرێت، ئینجا ئەگەر کەسێک نازونوز و داواکاری زۆر بێت، بە گاڵتەوە پێی دەوترێت: لە زستان بە ئەرکترە.

١٢٩٤-لەسەر دینێک ساغ نابێتەوە:-

دین: ڕەوشت و خووی مرۆڤەکانە، هەندێک لە مرۆڤ لەگەڵ هەموو ڕێچکە و ڕێباز و ئاینێکدا هەڵدەکەن و هەر ڕۆژەی لەسەر دین و ئاینێک دەیانبینی و ئەمرۆ لێرەن و بەیانی زوو دەیانبینی لە پەیرەوانی دینێکیترن، لە دوای ڕاپەڕینی بەهاری ١٩٩١ی باشوری کوردستان خەڵکانێکی زۆر لە نێوان پارت و حزب و ڕێکخراوەکاندا وەکوو کەری ناو جۆگا هەر ڕۆژەی لە بەرەی حزب و لایەنێکدا بوون، بۆیە بە هاوشێوەی ئەو جۆرە کەسانە دەوترێت: لەسەر دینێک ساغ نابێتەوە.

١٢٩٥-لەسەر سەد حەبلان بازیدایە:-

لە کۆندا ژمارەی(١٠٠) سەد ژمارەیەکی گەورە و زۆر بووە لە زۆر بواردا بەکارهاتووە وەکوو: پیری و سەد عەیب، لەسەر سەد حەبلان یاری دەکات، بە

هۆی گوڵە گەنمێکەوە سەد گوڵە زیوان ئاوێ دەخواتەوە، بەهۆی گوڵێکەوە سەد درک ئاو دەدرێت، بە هۆی گەنمەوە سەد گوڵەجۆ ئاو دەدرێت، بەڵام لەگەڵ زۆربونی ژمارەی دانیشتوان ئەو ژمارە سەدانەش هەڵکشاون ئێستا دەوترێت: پیری و هەزار عەیب و...تاد، لە یاری مندالاندا(حەبل)،پەت، گندر بەکارهاتووە بۆ یاری کچانە و کوڕانە بۆ یاری(پەت پەتانێ)ی کێشان و(ڕاکێشانی پەت پەتانێ) بۆ کوڕان، ئەو ئیدیۆمە بەو شێوەیەش هاتووە: لە سەر سەد حەبلان یاری دەکات، ئەو منداڵەی لە بازداندا بەسەر پەتەکە سەرکەوتوو بێت یایزانێکی باشە، ئەوە بووە بە ئیدیۆم و بۆ کەسێکی گەورەی زۆرزان کە دەست دەبات بۆ ئەو کون و ئەو کون یان ئەو حزب و ئەو حزب دەکات یان بۆ بەدەستهێنانی بژێوی ژیانی کاسبیی و مامەڵەی جۆراوجۆر دەکات و ئەزمونێکی باشی پەیداکردبێت بە تەوەسەوە پێی دەوترێت: هێندە زۆرزانە لەسەر سەد حەبلان بازیدایە.

١٢٩٦-لە لانکێیان نایە:-

لانک: بێشکە، بێشک لە لایەن نەجاڕ و دارتاشانەوە لە دار و تەختە دروست دەکرا، منداڵی ساوای تێدا دەپێچرایەوە و تووند بە دەسترازەی شەتەک دەدرا، بۆ ئەوەی بخەوێت، ئینجا ئەو منداڵەی خەوی بهاتبایە، بۆ نووستن گریانی دەهات و دایکەکە دەیزانی ئەو گریانە لەبەر ئازار و برسێتی نییە، یەکسەر لە لانکی دەنا و هەندێک لانکەی ڕادەژنی و منداڵەکە دەخەوت، ئەو لە لانک نانە بۆ کەسی گەوران کراوە بە ئیدیۆم و بەکەسێکی هەندێک گێلۆکە و نەفام و نەزان کە لایەن کەسێکی زۆر زانەوە فریوو دەدرا و هەستی پێ نەکردبووایە بە توانج و پەلار و گاڵتەوە دەوترا: لە لانکێیان نایە.

١٢٩٧-لە دە گوێز، گوێزێک پووچ دەبێت:-

وتراویشە: لەهەموو هەورێک باران نابارێت، گوێز و بەرووبومەکانیتری وەرزێری لە کوردستان پووچەڵ و بێ ناووک و بێ کرۆکیان زۆر تێدایە و هەموو بەرهەمێک سەد دەر سەد تێر و پڕ دەرناچن، ئینجا لە کاروباری ڕۆژانەدا ئەو پووچ بوونە کورد کردویەتی بە پەند و ئیدیۆمێکی پڕ ئامۆژگاری و بۆ سەر نەگرتنی هەندێ لە کاری ڕۆژانە و بۆ هیوا بەخشین و سوور بوون لەسەر کاروبار کورد وتویەتی: لە دەگوێز، گوێزێک پووچ دەبێت.

١٢٩٨-له گونی بەران پەنیر دروست دەکات:-

نه بەرخه نێر فرۆی هەیه و نەبەرانیش شیری هەیه تا پەنیری لێ دروست بکرێت، بەڵام وەکوو ئیدیۆم ئەوانەی ئەزمونیان هەیه و تاقیکردنەوەیان له بوارێکدا زۆره و شارەزابوون و ئەگەر ئارەزوو بکەن و مەیلیان لێ بێت دەتوانن کاری ئەوتۆ بکەن که بەهیچ جۆرێک ڕێی تێ نەچێت، هەندێ شوان و جوتیاری کورد هێنده شارەزان له کاروبار دەتوانن بەلێزانی و کارزانیانەوه هەموو کارێک بکەن بەو جۆره کەسانه به ئیدیۆمەوه دەوترێت: له گونی بەران پەنیر دروست دەکات.

١٢٩٩-له هەر کەندێ پەندێ:-

له سلێمانی دەوترێت: له هەر کەنێ پەنێ،کەند و کەنگ و کەندەڵان و کەندڕ سروشت و کەشکاری دروستی دەکات ئەو زەوییانەی که ئاو دایدەڕێت و بەهۆی کرداری ڕاماڵینەوه دروست دەبن، له سەر گۆی زەویدا کەند و لەندی یەکجار زۆر هەیه، له کوردەواریدا کەند و کەندەڵان ئیدیۆمی تریشی لەسەر گوتراوه وەکوو: تا کەندەڵانێک نەڕمێت-نەڕووخێت، کەندێک- دۆڵێک-شیوێک پڕ نابێتەوه، هاوشێوەی(تا برایەک نەمرێت، برایەک دەوڵەمەند نابێت)، هیچ گوندێکی کوردستان نییه، کەند و لەند و شیوەرۆک و دۆڵ و چۆمیلکه و کەندڕ و کەنداڵ و کەندەڵانی جۆراوجۆری نەبێت، که ڕۆژانه شوانکاره و گاوان و جۆتیار و وەرزێر و لادێ نشینان پێیاندا تێپەڕ نەبن، له کاروباری لەوەڕاندنی مەڕوماڵات و مانگا و ڕەشەوڵاغ و وڵاغەبەرزەکانیان یان له هێنانەوەی دار و بارەدار بۆ سووتاندن و پێداویستیەکانی ناوماڵ، یان بۆ کەنگر و کاردو کردن و گژوگیای بەهاره و هاوینه و زستانه و پایزان، لەهەموو پیشەیەکدا بەسەرهات و چیرۆک و گێڕانەوه و ڕووداێک ڕوودەدەن، هەندێکیان دەبنه بنێشته خۆشەی سەرزاران و بۆ ڕۆژگارێکی دوور و درێژ دەوترێنەوه، تا ناوی کەندڕەکەش دەبێته ناوی کارەساتەکه وەکوو: حەسەن ناوێک دەکوژرێت له نزیک کەندەڵانێک، بەهۆی کێشەیەکی دوژمنداری کۆنەوه ئەوه ناوی شیوەکه بەناوی ئەو کوڕه کوژراوه ناودەنرێت به (شیوی حەسەن کوژرای)، یان کەندڕێ بەناوی ئەو پیرەژنەی خەڵکی تەقتەقەوه ناو دەنرێت که لافاوێکی بەهارەی زێی بچوک بردوویەتی له کەندڕێک وەکوو ئاوماڵک گیرساوەتەوه ناوی ئەو کەندڕه له شارەدێی تەقتەق بەناوی ئەو پیرەژنەوه ناونراوه و بووه به کەندڕی نەنه حەلۆمه، یان کیژێک بەناوی کڕینەوەی شەرم و ناموس له کەندەڵانێک دەکوژرێت لەلایەن باوک و برا و ئامۆزاکانیەوه، لەسەردوڵکه و لاوانەوه و

قسەوقسەلۆکی ناو ئاواییدا بەو شوێنە دەوترێت کەندی مێرەم کوژرای، یان کوشتنی کیژێکیتر بەناوی خەزار لە چاڵاییەک بەو چاڵاییە دەوترێت: قۆرتی خەزارێ، هەندێجار گاوان گایەکانی لێ هەڵدەدەیرێن لە کەندەرانەکی زۆر سەخت و دژوار بەو کەندەڵانە دواتر وتراوە: کەندڕی گاتڕان و...تاد،کەواتە زۆری بە سەرهات و ڕووداو و چیرۆک لە چۆمیلکە و کەند و لەند و کەندر و کەنداڵ و کەندەڵان لە کوردەواریدا وایکردووە وەکو ئامۆژگاری و ڕێنوێنی و ڕێنمایی و شارەزایی و زانیاری کورد بڵێت: لەهەر کەندێ پەندێ.

١٣٠٠-لیرەیە و کەوتۆتە ناو قوڕەوە:-

لیرە، دراوێکی زێڕینی بە نرخە، جگە لەوەی کە دراوە، زێڕیشە، ئەوە وای لێکردووە پڕ بایەخ بێت، لە کوردەواریدا بۆ شتی بەنرخ و باش وتراوە: دەڵێی زێڕە، ئەوە بووە بە ئیدیۆم و بە کەسانی بەڕێز و خاوەن ڕەوەشت و دەست ڕەنگین و سەلار و سەنگین، ئەگەر بارودۆخی کۆمەڵایەتیان خراپ بکەوێت و بکەونە دەستی کەسانی ناکەس بەچە و نا نەجیب و دژوون و خراپەکار و بچەوسێنەوە ئەوا کورد بە کینایە و درکەوە دەڵێت: لیرەیە و کەوتۆتە ناو قوڕەوە.

١٣٠١-لە دەستی شکا:-

هەر کارێک مرۆڤ پێی هەڵبستێت و بیەوێت بەسەرکەوتوویی جێ بەجێی بکات، بەڵام لە کاتی ئەنجامدانی کارەکە وەکوو پێویست نەتوانێت ڕاییپەڕێنێت، هەر کۆسپ و تەگەرەیەک بووە ڕێگر لە بەردەم ڕاییکردنی کارەکە دەوترێت فڵانە کەس لە دەستی شکا واتە نەیتوانی بیگەیەنێتە سەر و کارەکەی لە دەستچوو تازە ناتوانێت ئەنجامی بدات.

١٣٠٢-لە شەڕدا شیرینی نابەخشنەوە:-

کورد لەسەر شەڕ کۆمەڵێک ئیدیۆمی هەیە وەکوو: شەڕ و نیوە شەڕ هەر یەکە، لە شەڕدا حەڵوا-هەڵوا نابەشنەوە، شەڕ کەوتە بەر دەرگای ماڵێ، شەڕی سبەینان باشترە لە خێری ئێواران، شەڕ و تڕ لە دەست خۆت نییە، لەشەڕدا هەر ماڵ وێرانی و کاولیە، خوێن ڕشتن و هەتیوو کەوتن و جەرگ سووتان و پشت شکان و گرانی و نەبوونی و ڕێ گیران و ڕووخان و پرسە و ماتەمگێڕییە، شەڕ هیچ شتێک ناپرسێت هەموو شتێک خاپوور دەکات، تەڕ و وشک بەیەکەوە دەسووتێنێت، داروپەردوو بەسەریەک دادەدات، شەڕ شەڕە و ئامانی نییە،

لەشەڕدا فرمێسک و خوێن و ئاگر و دووکەڵ و خۆڵ و ئارەقە دەبارێت بۆیە کورد شەڕکردنی کردووە بە ئیدیۆم و بە ڕێنوێنی و ڕێنمایی و ئامۆژگارییەوە دەڵێت: لەشەڕدا شیرینی نابەخشنەوە.

١٣٠٣-لە شێت ترسان عەیب نییە:-

لەسەر شێتی کورد وتویەتی: حەفتاوحەوت جۆر شێتی هەیە یان شێتی حەوفتاو حەفت جۆری هەیە، شێت: کەسێک بەهەر هۆکارێک دووچاری حاڵەتی دەروونی هاتبێت، شێتبوون پلەی هەیە، هەیە تا ئاستی دەست وەشاندن شێت دەبێت، دوو کەس لە شێت دەترسێن، یەکەمیان: شێت بە خۆیەتی، ئەگەر دوو شێت بکەونە شوێنێک یەکێکیان لەترسی ئەوەیتر شوێنەکە چۆڵ دەکات، دووەمیان خەڵکی عاقڵ و هۆشمەند، چونکە نەقسەی باجی لەسەرە، نە دەست وەشانی جێگەی متمانەیە، نەیاسا و دادگا تاوانی دەخەنە پاڵ، بۆیە کورد بۆ خۆدوورخستنەوە لە قسەی نابەجێ و دەست وەشاندن و پەلار و بەرد ڕاوەشاندنی شێت بە ڕێنوێنیەوە وتویەتی: لە شێت ترسان عەیب نییە.

١٣٠٤-لە ئاست ڕاستیدا، لە داس خوارترە:-

داس: ئاسنێکی کەوانەییە دەسکێکی داری پێوەیە و دروێنەی گژوگیا و گەنم و جۆی پێ دەکرێت، ئەو کەوانەییە، خواری بە داس بەخشیووە، شێوەی پشت و ملی حوشتر، نارێک و خوار و خێچە، پێچەوانەی ئەو ئیدیۆمەش وتراوە: وەکوو پشتی تفەنگ ڕاستە، خواری داس کراوە بە ئیدیۆم و بە کەسێکی بە پێچ و پەنا و بە فرت و فێڵ و فێڵباز و ساختەچی و کلاوچی و بێ پەیمان و بێ بەڵێن و خاوەن سەرێک و هەزار سەودا بە تەوسەوە دەوترێت: لە ئاست ڕاستیدا لە داس خوارترە.

١٣٠٥- لە خۆشیان پاشەڵیان لە گێلاکیان دەدا:-

ئاژەڵی وردە بزن و مەڕ کاتێک ئالیکیان بۆ ڕوو کرابێت زۆر بە پەرۆش و بە خێرایی بۆ سەر کوڵ و ئاخوڕەکەیان دەڕۆن لە خۆشی ئەو کا و ئالیکە هێندە خێرا دەڕۆن پاشەڵی دواوەیان بە گوێکانیان دەکەوێت، ئینجا ئەگەر مرۆڤیش کارێکی پێ خۆش بێت بە هەمان شێوەی ئەو بزن و مەڕانە خێرا دەڕۆن بۆیە وتراوە:(لە خۆشیان پاشەڵیان لە گێلاکیان دەدەن).

١٣٠٦- لەبەر نەوسێ کەوتە حەبسێ:-

باڵندەی وەک سوێسکە و ڕیشۆڵە دەنکە گەنمیان بۆ دەکرێتە چاڵی تەپکەوە، پشیلە

و ڕێوی و چەقەڵ و گورگیش پارچە گۆشتیان بۆ بە بالان دەخرێت و کەروێشکیش گوڵەجۆی بۆ بە تەڵەوە دەکرێت هەموو ئەو ئاژەڵ و باڵندانە بەهۆی نەوسەکەوە دەکەونە چاڵ و بەتەڵەوە دەبن، هەندێجاریش مرۆڤیش هاوشێوەی ئەو باڵندە و ئاژەڵانە بەهۆی نەوسەوە دەکەونە داو و گیرۆدەی گرفت و کێشەیەکەوە و بەند دەکرێن، جاری وایە نەوسی مرۆڤ هەوڵدانە بۆ تێرکردنی غەریزەیەک چ دەم بێ یان داوێن بەهۆیەوە تێدەکەوێت و پەڵکێش دەکرێت بۆ حەبس و زیندان بەو جۆرە کەسانە دەوترێت لەبەر نەوسێ کەوتە حەبسێ.

١٣٠٧-لە کاتی ڕاوێ گووی دێت:-

ئەگەر ڕاوکەرێک پێویستی بەسەرئاو هەبێت و بیەوێت پێداویستیەکی بەجێ بهێنێت، هەندێجار لەوسەروبەندە کەروێشکێک یان ڕێویەک بەبەردەمیدا گوزەر دەکات، ئەویش تاپڕ و تفەنگ و تاژییەکانی لێ دوورە و لەبەر دەست بەئاو گەیاندنیش ناتوانێت بەقنگی ڕووتییەوە هەڵسێت و بچێت دەست بۆ تاپڕ و تفەنگەکەشی ببات، ئەوە بووە بە ئیدیۆم بەکەسێکی تەمبەڵ و زەغتە و تەوەزڵ و گەمژە و کەودەن و کار فەرامۆشکەر لەکاتی هەڵسان بەکارێکی سەرەکی کارێکی لاوەکی دەبینەوە بەتەوسەوە بەمانە وتراوە: لە کاتی ڕاوێ گووی دێت.

١٣٠٨- لە درۆت نێم:-

وتراویشە: لە قوڕێت نێم، لە خمێت نێم لە خمخانەت نێم، لە هەشت نێم، لەو هەمبانەیەی... تاد، خم: جۆرە ڕەنگێکە بەن و کاڵا و شمەکی پێ ڕەنگ دەکرێت، ئەو شوێنەی کە ئەو کارەی لێ دەکرێت پێی دەوترێت: خمخانە، قوڕکاریش یەکێک لە کارە قورسەکانی گوندنشینان بوو، هەندێجار بە گاڵتەوە یەکێکیان لەو گەنجانە دەگرت کە قوڕکاری و قوڕەپەست و سەرسواخی دەکرد، یەک ستڵ لە قوڕیان بەسەر سەریدا دەکرد، ئەوانەی تازیە بار و خاوەن پرسە بوون، سەریان لە قوڕ و هەش ناوە، هەمبانەش چەرمی ئاژەڵ بووە بۆ زۆر بواری ناوماڵ بەکارهاتووە بەتایبەت پڕکراون لە دانەوێڵە، ئیدیۆمی لە درۆت نێم هاوشێوەی ئەو حاڵەتانەی لە(قوڕێت نێم و لە خمێت نێم و لە هەشت نێم و لە خمخانەت نێم) فۆڕمی ئەوانی وەرگرتووە، ئەوانە هەموویان بەرجەستەن، بەڵام درۆ واتاییە(مەعنەوی) درۆ وەکوو شلەکانی(خم و قوڕ و هەش و خمخانە) بەکارهاتووە، ئەگەر کەسێک درۆیەکی گەورە بکات بۆ شاردنەوەی ڕاستیەک ئەوا بە حەپەسانەوە پێی دەوترێت: لە درۆت نێم.

پیتی (م)

١٣٠٩-ماکەری بارە تەماتە:-

ئەم ئیدیۆم و درکەیە لە کوردەواریدا بەکاردەهێنرێت بۆ کەسێک کە بەهیچ جۆرێک مل بادانی نەبێت و بە هەموو شتێک ڕازی بێت لەگەڵ ئەوەشدا شان و شەوکەتێکی باشیشی هەبێت وەکوو ئەو ماکەرەی کە تەماتەی لێ باردەکرێت و گوێ و ملی خۆی شۆڕ دەکات و ڕێگە دەگرێت و هیچ تێ هەڵجلیکانێکی نەبێت.

١٣١٠-مەلا خۆرکە بووە:-

ئیدیۆمێکە لەنێو کوردان دوای بڵاوبونەوەی ئاینی ئیسلام هاتۆتە ئاراوە، چونکە(شەرع و سولح و فتوا و ناشتن و تەلقین و پێش نوێژی و...تاد) کاری مەلا بووە، بۆیە لە ئاواییەکانی کوردستان لەسەر خەڵکەکە بوو مەلا بەخێو بکەن، ئەم ئیدیۆمە لەوە سەرچاوەی گرتووە کاتێک خەڵک پرسیاری بەرووبومێکی کشتوکاڵی وەک توور و سڵق و کەوەر و تەرەتیزە و کەرەویز و گندۆرە و شوتی و خەیار و تەماتە و هەنجیر و...تاد بکەن، یان هەموو بەرهەمێک سەرەتای پێ گەیشتنی و گوڵ بە دەمی پێی وتراوە(مەلا خۆرە بووە) واتە سەرەگوڵەکەی بۆ مەلا دەبێت، چونکە ڕێزی مەلاکان لەناو کوردان زۆر گیراوە هەموو ڕسق و بەرهەمێک حەز دەکرا سەرتۆپ و یەکەم بەری سەرگوڵی بۆ ماڵی مەلا ببردرێت، کەواتە بۆیە وتراوە مەلا خۆرکە بووە، خەڵکیش بەو ئیدیۆمە تێ دەگات کە بەرهەمەکە سەرەتایەتی و خەریکە تەواو پێ بگات.

١٣١١-مشک لە ماڵەکەی کلکی بە ئارد نابێت:-

ئیدیۆمێکە بەکەسێکی خاوەن خێزان و ماڵ و مناڵ دەوترێت کە هەندە هەژار بێت، مشک بە بچوکی خۆی کلکی لەماڵیان بە ئارد نابێت.

١٣١٢-مەم شۆوە بە گواوێ چاکەی دوائم ناوێ:-

ئیدیۆمێکە کەسێک بەرامبەر کەسێک بەکاری دەهێنێت کە خراپیەکی باشی لەگەڵ کردبێت و دواتر بیەوێ قەرەبووی بۆ بکاتەوە، چونکە لەو ئیدیۆمەدا

دەردەکەوێت چاکەی پاش شوشتنەوەکە ناتوانێت بارتەقای ئەو هەموو سوکایەتی و بەزم پێکردنە بکاتەوە کە پێشتر پێی کراوە.

١٣١٣-مل پان:-

ئیدیۆمێکە بە کەسێک دەوترێت کە هەموو شتێک هەڵدەگرێت وەکوو بەراز و بارگیر، زۆر بواریش دەگرێتەوە بۆ مرۆڤ، مەراییکردن بۆ داگیرکەران و ڕازی بوون بە زوڵم و ستەمەکەیان دەرحەق بەخۆی و کەسوکار و وڵاتی، ڕازیبوون بە بێگانەیەک و بە دۆستی دایکت بڵێی کاکە، بۆ خێزان و خوشک و دایکیش وەکوو بەراز بیت دەوترێت کەسێکی مل پانە هەندێجار هاومانای وشەی(گەواد)ە.

١٣١٤-ماڵان گەڕە:-

لەکوردەواریدا هەندێ جار گەڕۆکی سنوری خۆی ببەزێنێت دەبێتە خووەکی ناشیرن، ئەو ئیدیۆمە بۆ کەسێک بە کاردەهێنرێت کە کەم لە ماڵی خۆی دابنیشێت و بەردەوام لە ماڵانە و کەم خانەخوێیە هەر میوانی ماڵی خەڵکییە و کە دەچێتە ماڵەکەیەوە لە ماڵ نییە و بەو خاوەن ئەدگارە دەوترێت فڵانە کەس ماڵان گەڕە.

١٣١٥-مژانەی لە قەلب بشکێنی دەرەقەتی نایەی:-

مژانە، دارێکی پتەوی تۆکمەیە لە هەوجاڕدا و درێژییەکەی دوو مەترە و کەمێکیش ئەستوورە ئەگەر ئەو مژانەیە نەبێت هەوجاڕەکە ناگەڕێت و جووتکردن پەکی دەکەوێت، خۆ ئەگەر گوێدرێژ یان گایەکە یان ئێسترەکە بغەزرێت ئەوا ئەو مژانەیەی لە قەلب بشکێنی نایەتە بن بارەوە، ئەمەش بۆ کەسێک بە کاردەهێنرێت کە قاڵ بووبێتەوە و بەلێدان و کوتان چارەی نەبێت.

١٣١٦-میمکە لۆمەی منی دەکرد، لۆ خۆی هیشکە ڕنی دەکرد:-

بۆ خەڵکی عادەتە و بۆ ئێمە عیبرەتە، ئەو ئیدیۆمە کاتێک دەوترێت کە هەموو خەڵکی کارێک بکەن، بەڵام ئەگەر تەنیا ڕوو لە کەسێک بکرێت و پێی بڵێی ئەمە بۆ ئەو کارە دەکەی ئەویش بەو شێوەیە وەڵام دەداتەوە، بەڵام میمک واتە(پور یان پلک) لە کۆندا کچان و ژنان لە دەرەوەی گوندی خۆیان دەشوشت بەو شوێنە دەوترا(کۆراو-کور-کوڕێ- کولکردن) ئەو کاتە سەرشۆرک(حەمام) نەبوو لە ماڵان، زۆربەی کچ وکاڵ و ژنی ئاوایی بەیەکەوە دەچوون بۆ کولکردن، دیارە کچێک بەری خۆی تاشیووە و هەندێک بە دەوری خۆیدا چووە و بەناسکی خۆی تاس و لوس کردووە، پورێکیشی پێی دەڵێت ئەوە بۆ ئەو کارە دەکەیت بۆ تۆ

جوان نییه و هەندێ سەرکۆنه و لۆمه و سەرزەنشتی دەکات، پاش ماوەیەکیش کچه دەبینێت پورەکەی یان میمکەکەی وا بەدزییەوه بەبێ تەڕکردن و خۆڵەمێش پیاکردن مووی بەری ڕادەتەکێنێ و بە وشکی(هیشک)ی مووەکانی لێ دەکاتەوه ئینجا دەڵێت:(میمکه لۆمەی منی دەکرد، لۆ خۆی هیشکه ڕنی دەکرد).

١٣١٧-مریشک هێلکەی قاز بکات قونی دەدڕێت:-

کورد دەڵێت:(مەڕ و بزن بەپێی خۆی) واته هەر کۆمەڵه و خاسیەت و تایبەتمەندی خۆی هەیه و نابێت لەو تایبەتمەندییەی خۆی دەرچێت، ئەگەر دەرچێت ئەوا زیانی پێ دەگات، لەو ئیدیۆمەشدا مریشک کێش و پێوان و قەبارەی دیاری کراوی هەیه، ئەگەر بیەوێت هێلکەیەکی گەورەی وەکوو هێلکەی قاز بکات، ئەوا کە(زۆر هات قەواره بەتاڵ دەبێت) و دەرچەی دەدڕێت، ئەم دەربڕینه بۆ کەسێک بە کاردێت کە بیەوێت لە توانای خۆی زۆر زیاتر کارێک بکات.

١٣١٨-میری کورد کورته:-

به درێژایی مێژوی کورد هەرچی سەرکرده و میر و پاشای هەبووه ماوەی دەسەڵاتدارێتیەکەی کەم خایەن و کورت بووه لە لایەک و لە لایەکیتریشەوه لە ئاستی ئەو فەرمانڕەوایی و میرایەتیه نەبووه و هەنگاوی خراپ و پڕکەموکورتی ناوه بۆیه وتراوه(میری کورد کورته-میری کورد هەر کورت بووه).

١٣١٩-ماکەری ئابڵاخه:-

ئابڵاخ، دێیەکی ڕۆژئاوای پارێزگای سلێمانی بوو ئێستا تێکەڵ بە شار بووه، دیاره ماکەرەکانیان دەستەمۆ و دەسته پاچه و بەگوێکەر بوون و هەرچیەکت لێ بار بکردنایه دەیانبرد و گوێی خۆیان شۆڕکردۆتەوه، ئینجا لێرەدا بە مەبەست بەکاردەهێنرێت بۆ کەسێک کە زۆر بە گوێکەر بێت و هەرچی لێی باربکەی ملی خۆی شۆڕدەکاتەوه و ڕێگه دەگرێت.

١٣٢٠-مەلا قونه، شەرتی هەر چوونه:-

مەلا لەبەر ئەوەی پێشەنگ بووه و خوێندەواری سەردەمێکی دوور و درێژی ناو کوردان بووه، بۆیه زۆر لە ئیدیۆم و نمونەی چیرۆک و نوکته لەسەر ئەو دروستکراوه و هێنراوەتەوه هەندێکیان ڕاستەقینەن و هەندێکیشیان دروستکراون، ئەم ئیدیۆمه لەوەوه هاتووه گوایه مەلا خەریکی مەلا ژن بووه، بەڵام چوکی

چووه به کۆمی مەلا ژن، مەلا ژنیش وتویەتی مەلا قونە ئەویش وتویەتی شـەرتی هـەر چوونـە، لـە ئیدیۆمیشـدا بـۆ کارێـک بـەکاردەهێنرێت کـە لـە جێگـەی خۆیـدا نەکرێت، بەڵام بەرژەوەندی کەسێکی تێدایە بۆیە هـەر ئـەنجامی بدات و ڕەچاوی بەرژەوەندی کەسانی تر نەکات.

١٣٢١-ماکەری مایـنگێ:-

بەکەسـێکی بـێ کـەڵکی تیابەسـتە نـەبوو دەوترێـت کـە پشـت بـە فـرت و فێـڵ و هەڵپەرستی و فرسەت حیزی ببەستێت بۆ ئەنجامدانی کارێک هەرچەند نێر بێت، بەڵام خاسیەتی ماکەری هەبێت، بۆیە دەوترێت هەی:(ماکەری مایـنگێ).

١٣٢٢-مەڕە گەڕەی ناو لەوەڕێ هەڵدەپەڕێ و نا لەوەڕێ:-

مەڕێکی گەڕ و لاواز ئەگەر لەناو لەوەڕگا بێت و هەڵپەڕێ و نە لەوەڕێ کەواتـە بەچی قەڵەو بێت، ئەم ئیدیۆمە بۆ مرۆڤێکی هەژار و نەدار بەکاردێت کە کاسبی و کار زۆر بێت و ئەویش گەڕۆک بێت و هیچ کاسبیەک بۆ ماڵ و منالی نەکات ئەوا هەر بە هەژاری و دەست کورتی دەمێنێتەوە.

١٣٢٣-ماینت هەر جوانی بێت، ژنت هەر بووک بێت:-

ماین هەر بە جوانوویی نامێنێتەوە و ژن هەر بە بووکی نامێنێتەوە، بەڵام لێرەدا خوازراوە ماین ئەگەر تێر ئالیک و ئاخوڕی باشـی هـەبێت و کورتـان و تەویلـەی باشـی بـۆ دابـین بکرێت هـەر بـە جوانـوویی دەمێنێتـەوە، ژنـیش ئەگـەر پۆشـتە و پەرداخ بێ و جلوبەرگی باش و لەدەر و هەیوان و خانووی باش بێت هەر وەکوو بـووک گـەش و جـوان دەبێـت، ئینجـا ئـەم ئیدیۆمـە شـێوەی نـزا و پاڕانەوەیـە بـۆ دواڕۆژی خێر بێت.

١٣٢٤-ماڵی با بە با دەچێ:-

لـە نـاو کـوردان وتـراوە ئـەو پـووش و پـەڵاش و کاغـەز و نـایلۆن(لایلۆن)ەی بـا هێناویەتیـە گۆڕەپـان و تەختاییەکـەوە هـەر بـاش دەیگوازێتـەوە بـۆ شـوێنێکی تـر ئینجـا لێرەدا(مـاڵی بـا) خـوازراوە بـەو پووشـە پەلاشـەی بـا هێناویـەتی ئینجـا سەروەت و سامانی لەخۆوە بێ ماندوبوونیش دەست کەوتبێ دەگرێتەوە و (بـەبا دەچـێ) واتـە هـەر بـاش دەیباتـەوە یـان زوو بـە فیـڕۆ دەچێـت وەکـوو بـە دەستهێنانەکەی.

١٣٢٥-میوان چاکی، خانەخوێ خراپ:-

میوان داکردن و نانـدان یەکێکـە لـە خاسـیەتە جوانـەکانی میللـەتی کـورد، ئینجـا ئەگەر یەکێک ئـەو خاسـیەتەی نـەبوو بـە هـۆی ڕەزیلی و ڕشـدی و قرچۆکییـەوە، بـەڵام لـە هـەمان کاتـدا زۆر حـەزیش بکـات نـانی خـەڵکی بخـوات و لـە ماڵـە خانەخوێش قسەی گەورە و پیاوانە بکات و باسی خزم دۆستی و میوان دۆستی بکات، کاتێکیش ڕێت بەماڵیان بکەوێت وەکوو پێویست خورک و خولقت نەکات و هەستی پێ بکەیت نیگەرانە لە هاتنەکەت بەهۆی بەخیلی و ڕەزیلیەوە بەو جۆرە کەسانە لە ئیدیۆمی کوردەواریدا دەوترێت:(میوان چاکی خانەخوێ خراپ) واتە لە ماڵی تۆ میوان دۆستە و کە خۆشی خانەخوێیە خانە خوێیەکی خراپە و هیچ بۆ میوانان ناکات لەبەر بەرچاوتەنگی و قرچۆکی.

١٣٢٦-مەڕ لە گەلە بڕبووە:-

بڕبووە واتە تەریک بوون و پەراوێزە و هەرەتە(هەڵەتە بوون) و ئاوکی بوون و بـەتاقی تـەنیا مانـەوە، یـان جیاکردنـەوەی هەنـدێک لـە کـۆی شـتێک یـان تاکێـک لـە کۆمەڵەیەک، ئینجـا ئـەو بڕبوونـە دەتوانرێت لەلایـەن دوژمـن و نـەیار و گورگـەوە زەفەری پێ ببرێت، بەتایبەت بۆ مەڕێک کەتەنیایە گورگ باش حەپەڵوشی دەکات و قڕقڕاگـەی دەگرێـت و بـەکڵکی لێیـدەخوڕێت بـۆ دەوروبـەری کونـە گـورگ و دەرخـواردی گەلەکـە و بێچووەکـانی دەدات، لێـرەدا بـە ئیـدیۆم وتـراوە بـۆ هـەر کەسێک کە بەهەر هۆکارێکەوە بێت لـە قـەوم و خـوێش و کۆمەڵگـە و هاوسـێ و هاوڕێیانی دابڕابێت.

١٣٢٧- مانگا مردوو دۆ بڕا:-

منـاڵان کـە لەیاریـەک تـەواو دەبـوون بەیەکـەوە بـە هـاوارەوە دەیانگۆت(هـەر کەس بۆ ماڵی خۆی تەنەکە بە قوزی داکی خۆی) یان کە شۆڕشێک دەتوایەوە یان دووچاری نسکۆ دەهات دەیانووت ئاشبەتاڵی لێکرد یان ئاشتبەتاڵ کرا، مانگا مـردوو دۆبـڕاش واتـە هـیچ نـەما یـان کۆتـایی هـات یـان نانمـان بـڕا، چونکـە لـە بنەڕەتدا لەسـەر بەرهـەمی شیر و بەرهەمەکانی مانگەکە، خـاوەن مـاڵ و خەڵکەکـە ژیاوە، تۆ سـەیری نـەوت فرۆشـتنی حکومـەتی هـەرێمی کوردسـتان بکـە لـە دوای شـازدەی ئۆکتۆبـەری ٢٠١٧ هەسـت دەکـەیت ئـەو ئیدیۆمـە دەڵێی بـۆ ئـەو کابینـە ژمارە هەشتەی هەرێم دانراوە، مانگاکەیان مرد و دۆکەشیان بڕا.

١٣٢٨-ماڵی مەمۆ نانیان نەبوو داوای تەڕە پیازیان دەکرد:-

ئیدیۆمێکە زۆر جار بۆ کەسێکی هەژار بەکار دەهێنرێت کە نانی ئیلاهی نەبێت کەچی دڵان بگێڕێ بۆ زیاتر لەوەی کە خۆی هەیەتی یان پێی دابین نەکرێت، واتە تۆ ئەگەر نانت نەبێت چۆن نان و تەڕە پیازت دەست دەکەوێت، پێشتر واچاکە نانەکە پەیدا بکەی ئینجا تەڕە پیازەکە، واتە هێشتا(کەری نەکڕیووە، ئاخوڕی بۆ دروستکردووە).

١٣٢٩-مێروچە چییە؟ تا گازی هەبێت:-

مێرولە، گچکەلە و گزگڵە، وتراوە: دیاری مێرولە بچوکە، هەڵبەت بەقەد بچوکیەکەی و تواناکەی خۆی دەتوانێت دیاری هەڵبگرێت، ئەگەر دیارییەکەی ئەوها بچوک بێت ئەی دەبێت گازگرتنەکەی چەندە بێت؟ ئەویش بە قەدەر بچوکی زارییەتی، ئەوە بووە بە ئیدیۆم و بە مەبەستی کەم و سووک سەیردکردنی توانای کەسێک و بچوکردنەوەی دەوترێت:(مێروچە چییە؟ تا گازی هەبێت).

١٣٣٠-ماکەری بەتەڵەب:-

بەتەڵەب یان بەفاڵ بە ماکەر و ماین دەوترێت کاتێک کە ئارەزووی نێرەکەر و ئەسپ دەکەن، ماکەر کە بە تەڵەبە زۆر بەباشی لەڕواڵەتیدا دەردەکەوێت، وەک بە ئاڵوشی و بەشکردنەوە و پرتەپرتی ئەندامی زاوزێی و قەوچەقوچ و دەم بەیەکدادان و بەرزکردنەوەی پاشەڵی و جووتە هاویشتن و زوو زوو میز کردن هەموو ئەمانە دەرکەوتەکانی بەتەڵەبوونی ماکەر بەدەردەخەن بۆ نێرەکەر، بۆیە نێرەکەر بەو دیمەنە دەست دەکات بە زەڕەزەڕ و دونیا دەکاتە بەهار لە چلەی هاوین و زستانێ، ڕێک لە کۆمەڵی کوردەواری ئەو بارودۆخەی ماکەر و بەتەڵەب بوونەکەی بووە بە ئیدیۆم و بەژنێک یان کچێکی هاروهاج و بێ شەرم و بێ ئابڕوو یان ئەوانەی نیشانەکانی حەز لە مێردیان بە ئاشکرا دەردەکەوێت بە تەوس و ڕق و ناشیرینیەوە و هەندێجاریش بە گاڵتە و گەپەوە دەوترێت: ماکەری بەتەڵەب.

١٣٣١-ماڵەکەی تەخشان و پەخشان کرد:-

تەخشان وپەخشان واتە بڵاوکردنەوە و ڕاژاندن و پڕژاندن و پەرش و بڵاوە پێکردنی ماڵ و داهات و سەروەت و سامان و بەم لا و بەو لا بردنی پارە و نەختینە بەبێ بەرنامە و پلان لە ئیدیۆمی کوردەواریدا دەوترێت:(ماڵەکەی

تەخشان و پەخشان کرد).

١٣٣٢-ماڵیان گانی لێ دەتکێ:-

تکان: دڵۆپە هەنگوین لە شانەوە بکەوێتە خوارەوە، دڵۆپە ئاوی لاپاڵ و بن گەوری شاخان، حەزی مێینە بۆ سەرجێی و تکەی شوێنی شەرمی وەک لیکی زاران لە حەشیمەتی هەناری ترش و پەرسیلە، ئەگەر ماڵێک مێینەیان زۆر بوو پێیان دەوترێت(ماڵی ونس پڕبوو لە قوز) ئەگەر ئەو ماڵە کچە عازەبی حەز لە مێرد و بێوەژنی تەڕ و ژنی خۆش مەشرەب و یاران و دڵتەڕی پەنجە بەخەنە و پرچ بە وەسمە و چاو بەکڵیان هەبێت، کوڕەڵ لە کوردەواریدا بە تامەزرۆییەوە ناویان دەهێنن دەوترێت ماڵی فلانە کەس(گانی لێ دەتکێ)، واتە پڕییەتی لە حەز و تەڕی و ئالۆشی.

١٣٣٣-ماڵێک کە بووم لێی بێ بەری، چ عەرەب بیخوا چ یەنگی چەری:-

ئەم ئیدیۆمە بۆ ئەوە بەکاردێت کە سەروەت و سامانی وڵات ئەگەر میللەت سوودمەند نەبێت لێی و لە دەستێکی نا ئەمین بێت و بدزرێت و بخورێت و تالان و برۆ و تەخشان و پەخشان بکرێت، چ لە مەسەلەکە ناگۆڕێت ئەگەر عەرەب بیبات یان هۆزی یەنگی چەری تۆرانی تورک، هەڵبەت ئەم کینایە و دەربڕە بۆ داهات و سامانی ئەمڕۆی باشوری کوردستان زۆر لە جێگەی خۆیدایە بوترێت، چونکە داهاتێکی زۆر بەدەستی کارگێڕی خۆیی و خۆجێی هەرێم و چەتەوڵ و باند و مافیای سێکتەری ئابووری و ناوچەیی و هەرێمایەتی دیار نییە و نازانرێت ئەو هەموو سامانەی وڵات چی لێ دێت و چۆن دەڕوا، میللەتیش لە گێژاوی قەیرانی ئابووری و دەرامەتدایە، ئینجا کوردێک هیچ ناحەقی نییە ئەم ئیدیۆمە بەکاربهێنێت و بڵێت:(ماڵێک کە بووم لێی بێ بەری، چ عەرەب بیخوا چ یەنگی چەری).

١٣٣٤-مارانگاز لە خشکەی قەلقەلاشکێ دەترسێ:-

قەلقەلاشکە: دڕکە کنگر(کەنگر) ڕووەکێکی بەهارییە لاسکێکی ناسکی هەیە و مرۆڤ دەیخوات بە چێشتی(ترش و زەردکردن و کنگرکەباب سوری دەکاتەوە تێکەڵی ئاردی دەکات بۆ ئەوەی جوان سوور ببێتەوە کەنگر کەبابێکی باشی لێ پەیدابێت)، بەڵام ئەوەی کە مرۆڤ هەڵیناکێشێت دڕکێکی گەورەی لێ دەڕسکێت و ئینجا کە بەهار کۆتایی هات ئەویش وشک دەبێت و دڕکەکە لە بڕکی دەبێتەوە

و بـا لــەگــەڵ خــۆی بــەناو شــیوەرۆکان دەبیــات و لەشـــەواندا دەنگـــی خلۆربوونەوەکەی وەکوو خشپەی مار و مێروو و گورگ و چەقەڵ و پیاوی دزە، ماران گازیش: کەسێکە مارگەستبێتی و یان گەزەی لێ گرتبێت واتە کەسێک مارپێوەی دابێت، ئەو پێوەدانە هێندە بە ئازارە وا دەکات هەمیشە ئەوەت لە بیر بێت بۆیە ئەگەر کەسێک بە هەر هۆیەکەوە زیانێکی بەرکەوتبێت و لە ترسی دووبارە بوونەوەی زۆر بە وورياييەوە مامەڵە دەکات و گوێ بۆ دەنگی با و قەلقەلاشکیش هەڵدەخات بۆیە بە درکەوە دەوترێت ماران گاز لە خشکەی قەلقەلاشکیش دەترسێت.

تێبینی: قەل قەلاشک بە قەڵە ڕەش و قەلەباجکەش دەوترێت.

١٣٣٥-مریشک مەڕی پیاوی فەقیرە:-

کورد مەڕی زۆر لە لا بە نرخ و بایەخە چونکە بەشێک لە گۆتە و گێڕانەوەکان و سەرچاوەکان پێیان وایە وشەی کاردۆخی واتای شوانکارە دەگەیەنێت، لە دێر زەمانەوە لە چەرمۆوە لەو مەملەکەتەی خۆمان بۆ یەکەمجار مەڕ ماڵی کراوە و بۆ بەرهەمەکانی بەخێوکراوە، مەڕ خورییەکەی و پێستەکەی و قشپڵ(پشقڵ)ەکەی و گۆشتەکەی و شیرەکەی و ڕیخۆڵە و هەناوی و...تاد هەمووی سوودی هەیە و هەبووە و کورد وتەنی(بە قوڕ و زبڵەوە) دەخورێت و دەفرۆشرێت و بەکەڵکە و دەبنە مایەی بە دەستکەوتنی داهات بۆ خاوەنەکەی، ئینجا لە بەرامبەردا مریشکیش ئەوەی پێی وتراوە(مریشکی کوردی) لە سەردەمی ئاڵشت و شمەک و شت گۆڕینەوە توانراوە بە هێلکەکانی چەندین داهات و دەستکەوت بە دەستبێت جگە لەوەی مریشکیش گۆشت و هێڵکەکەی خۆراکی بەتام و پڕ پڕۆتینن، بە هێڵکە دەتوانرا(جگەرە و پەرە سیغاری توتن و شەکر و چاو و مێوژ و ڕوون و...تاد) دابین بکرێت، بۆیە کورد فەرمویەتی(مریشک مەڕی پیاوی فەقیرە).

١٣٣٦-ملی لە داوە مووەک باریکترە:-

ملی مرۆڤ بە بەراوردی داوە موو زۆر ئەستوترە ئەی بۆ دەوترێت:(ملی لە داوە موویەک باریکترە) واتە گرفتار و ملکەچە بەرامبەر بە شتێک یان یاری وەکوو شاعیر وتویەتی(گرفتارم گوڵم موو ناپسێنم) یان بەرامبەر بە کارێکی یان هەڵوێستێکی(حەق)یش دەوترێت ملم لە داوە موویەک باریکترە، یان بکەویتە ژێر کاریگەری کەسێکەوە لە بابەتێک یان خواستن و نەدان و پێدان، ئەگەر ئەو کەسە

قسه بكات تۆ دەوستیت و ئەو كاتە ملت لە داوە موویەک باریكتر دەبێت، هەر بۆیە بۆ هەر كارێكی ڕەوان، هەڵوێستێكی لەجێ، كاریگەر بە یەكێ، پێگە و قسەی ڕاست، دەركەوتنی یار و جیلوە و عیشوەی، دەوترێت سەیركەن فلانە كەس(ملی لە داوە موویەک باریكترە) بەرامبەری.

١٣٣٧-مەڕ بەپێی خۆی بزنیش بەپێی خۆی:-

دەگێڕنەوە(بالول) برای(هاڕوونە ڕەشید)ی خەلیفەی عەبباسی دەچێتە بازاڕ و بەلای كوشتارگەی ئاژەڵان دەڕوات و دەبینێت(مەڕ) دوای كوشتنەوەی بەپێی خۆی بەسینگێک هەڵواسراوە و بزنیش بەپێی خۆی بەسینگێكی تر، بۆیە لە بەرە خۆیەوە بزەیەک دەیگرێت كە دەمێک بووە بزە و خەندەی نەكردووە، لێی دەپرسن(بالول) چی وایلێكردیت پێبكەنی، ئەویش دەڵێت: من وامدەزانی بە ئاگری هاڕوونە ڕەشیدی برامەوە دەسوتێم، بەڵام ئێستا بۆم دەركەوتووە(مەڕ بەپێی خۆی بزنیش بەپێی خۆی) واتە هاڕوونی برام بەپێی خۆیی و منیش بەپێی خۆم بە دارەوە دەكرێین، واتە كەس ئۆباڵی گوناحی كەسی تری ناكەوێتە سەر، تەنیا ئۆباڵی گوناحەی خۆی لە ئەستۆیە.

١٣٣٧-مێرد بە كێشانەی نییە:-

مێرد: مەرد و مەردوم و مرۆڤ و بونیادەم بە نێر و مێیەوە هەمووی دەگرێتەوە، بەڵام لەلای كوردان هەرواهەست دەكرێت بوترێت مێرد واتە(مێرخاس) نەوەكوو(مێخاس) لێرەدا ئێمەش(مێر=مێرد)ەكە وەردەگرین هەر كارێک یان هەڵوێستێكی هەبێت پەیوەندی بە ورد و درشتی و باڵابەرزی و كورتی نییە، بەڵكو پەیوەستە بە ورە و ناخ و بڕیار و خۆڕاگری و توانا شاراوەكانی ئەو مێردە، هەندێجار دەبینیت بۆرە پیاوێک داستانی گەورەی ئەنجامداوە، یان كورتە بنەیەک چوار ژنی هێناوە، یان ڕەقەڵەیەک پاڵەوانە و سەرمەشقی گۆڕەپان و مەیدانە و...تاد، ئینجا كاتێک مێردێكی قەزەم یان كورتیلەیە، كارێكی مەزن دەكات و لێی چاوەڕوان نەكرێت دەوترێت:(مێرد بەكێشانەی نییە).

١٣٣٨-مەیمون بۆخۆی نەبوو سورێژەشی لێهات:-

ئاژەڵی مەیمون هەرچەندە لەناوچە شاخاوییەكانی كوردستان نییە زیاتر لە ناوچە زۆنگاو و جەنگەڵ و لێرەوارەكاندا گوزەران و ژیان بەسەر دەبات، بەڵام

مرۆڤایـەتی هـەر یەکـە و بـە جۆرێـک ئاشـنایەتی و ناسـیویەتی، کـورد ناشـیرنی مەیمون سەرنجی ڕاکێشاوە لەوانەیە هۆزێکیتر یان نەتەوەیەکیتر پێی ناشیرین نەبێت، کورد بە جوانی ئاژەڵی(کورەبەشە)ی گرتووە کە کوڕێکی جوانیان هەبێت دەڵێن هێندە جوانە(دەڵێی کوڕەبەشەیە) بۆ ناشیرینیش دەڵێن هێندە ناشیرینە سەد خۆزگەت بە مەیمون یان(دەڵێی مەیمونە) هەڵبەت لەم ئیدیۆمەش مەیمون شانسی نییە و هەر بەگوزارشتە ناشیرینەکە بۆی لێکدراوەتەوە، مەیمون خۆی ناشیرینە ئینجا توشی نەخۆشی سورێژە(ئاوەڵە)ش بێت ئەوا هەر مەپرسە چی لێ دێت، کـورد ئـەم ئیدیۆمـە بـۆ نـاگوزری و بێ دەرەتـانی و نالـەباری بژێـوی و ژیـانی کەسێک بەکاردەهێنێت سەرباری ئەمانەش ئینجا توشی دەرد و بەڵایەکیتر بێت دەڵێت(مـەیمون بـۆ خـۆی نـەبوو، سورێژەشـی لێهـات) هاوشـێوەی ئەمـەش دەوترێت(ماڵ بۆخۆی نەبوو میوانیشی بۆ هات).

١٣٣٩-ماڵ بۆ خۆی نەبێت میوانیشی هەبێت:-

مـاڵ، خێزانێـک نیشـتەجێی خانوبەرەیـەک بێـت، ئەگـەر ئـەو ماڵـە سـەدان کەموکووڕی و گرفت و نەبوونی و بێ حاڵی و دەستکورتی و نالەباری ژیان و بژێویـان هـەبێت و پێداویستیەکانی خۆیانیـان پـێ دابـین نـەکرێت لـە خـواردن و خواردنەوە و پۆشین و شوێنی خەوتن، ئینجا سەرباری ئەمانەش میوان ڕوویان تێ بکات بەو حاڵەتە دەوترێت:(ماڵ بۆ خۆی نەبێت، میوانیشی هەبێت).

١٣٤٠-ماسی گرتن و قون تەڕ نەبوونیان نەگۆتییە:-

ژینگـە و نشـینگەی ماسـی ئـاو و دەریاچـە و گـۆم و ڕووبـار و زەریاچـە و دەریایە، ئەوەی بیـەوێت ڕاوی بکات ئامێری پێشکەوتوشی پێ بێت هـەر دەبێت لـەش و جەستەی بەتایبـەتی گـەروقونی تـەڕ بێت، چونکـە ئەگـەر بتـەوێت ماسـی بگریت دەبێت قون تەڕبونیش هەڵبژێریت، کاتێک ناتەوێ ئەو تەڕبوونە ڕووبدات تۆش ڕاوکـەری ماسـی نیت و ناتـەوێ ماسـی بگریـت، ئینجـا بـا بێـین بـزانین بـۆ وەکوو ئیدیۆم بەکارهاتووە مەبەست لەو دەربڕینە کوردەوارییە چییە؟ مەبەستی سەرەکی ئیدیۆمەکە ئەوەیە هیچ کارێک بێ ماندبوون و قوربـانی ناکرێت ئەگـەر ئەو قوربانییە بچوکیش بێت بۆ ئاستی قون تەڕ بوون.

١٣٤١- ماڵی قەڵپ سەر بەساحێبیەتی:-

قـەڵپ: زەق و زۆپ و زەغـەڵ و قـەلب، ئەگـەر هـەر کەلوپـەلێکی زەق و زۆق و قەڵپ بخەیتە بازاڕەوە کەس عانەیەکی قەڵپی پێ نادات و ناچار کە ئێوارە داهات لەگـەڵ خۆتـدا دەیبەیتـەوە بـۆ ماڵەکـەی خـۆت، ئینجـا ئـەم قەڵپیـە هـەر کەلوپـەل ناگرێتـەوە بـەڵکو ئـاژەڵ و مـرۆڤیش دەگرێتـەوە، بـۆ نمونـە مانگایـەک دەخەیتـە مەیدانـەوە و ڕێـک دەکـەویت لەگـەڵ کڕیارێـک، بـەڵام دەبینیـت پاشـی کـەمێک وڵاغەکـەت بەسـەر دا دەداتـەوە چونکـە کـەم دۆیە(کەندۆیـە) یـان چـەموش و شێتەڵەیە، یان دەتـەوێت کوڕەکەت بکەیتە کرێکار یان شاگردی وەستایەک یان دوکـان و بازاڕێـک کـەچی پـاش ماوەیـەکی کـەم دێتـەوە مـاڵ و دەسـت دەکـات بەگلەیی لەسەر شوێن و کار و وەستاکەی یان وەستاکە خۆی دەینرێتەوە ئینجا ئـەم قەڵپییـە لـە کوردەوارییـدا بـووە بەئیـدیۆم و بـەکاردەهێنرێت بۆ(کەلوپـەلێکی خـراپ، مرۆڤێکـی نـەگونجاو، ئـاژەلێکی قـرخ و چـەموش و کەنـدۆ و بـێ تـەنگ و تـۆش) دەوترێـت:(مـاڵی قـەڵپ سـەر بەسـاحێبیەتی) واتـە چـار نییـە هـەر بـۆ خاوەنەکەی دەبردرێتەوە.

١٣٤٢-مازوو چنی کون لە پاشۆڵ:-

مـازوو دارێکـی بەرهـەم دارە، پاشـۆڵ: چارۆگـە و تورگـەی بەشـان و کـۆڵی مرۆڤەوەیە، ئەگەر پاشۆڵی چارۆگە کون بێت مازووی هەموو کوردستانی بخەیتە نێویەوە پڕ نابێت، ئەمە بە یەکێکی ڕەنج بە خەسار دەوترێت، یان کەسێکی ڕسق سـوار و بێ(تـاڵح) و نـان بـە دۆ ڕانەگەیشـتوو، ماڵـداری کردنێـک بـێ کابـان و کـەیبانوو، زۆر کاسـب و زۆر کێخـوا وا دەکـات هـیچ سـەروەت و سـامانێک پاشەکەوت نەبێت بۆ هەموو ئەمانە بە دەربڕی کوردەواریـەوە دەوترێت:(مازوو چنی کون لەپاشۆڵ)

١٣٤٣-مار هەیە ژەهرەکەی شیرین بێت؟!:-

لەڕووی زانستیەوە دەوترێت ژەهر ڕێژەی ئەنسۆلین لە خوێندا زیاد دەکات واتە شەکر بەرز دەکاتەوە، لە ناو خەڵکیش وتراوە وەکوو ژەهری مار تاڵە، یان وەکوو نزا و تووکردن دەوترێت وەی ژەهـر، هـەموو ئەمانـە بـۆ ئـەوە دەوترێت ژەهـری مـار مەترسـیدارە و جێـی متمانـە نییـە، چونکـە هـیچ مارێـک ژەهرەکـەی شـیرین نییـە، بۆیـەش وتراویشە(شـەرعی مـار بـەدار) یان(نابێـت مـاری تـەزیوو

بخەیتە باغەڵتەوە بۆ گەرم بوونەوە) چونکە هەر گەرمی بۆوە پێوەت دەدات و هیچ ژەهرێکی ماریش شیرین نییە و هەر ژەهرە، ئەمە زیاتر بۆ خەڵکانێک بەکاردەهێنرێت کە جێی ترس و دڵەڕاوکێ و مەترسی بن و نابێت متمانەیان پێ بکرێت بۆ ئەوەی متمانەیان پێ نەکرێت لە ئیدیۆم و دەربڕی کوردەواریدا بەپرسیارەوە دەوترێت(مار هەیە ژەهرەکەی شیرین بێت؟!) واتە نەخێر نییە و ئاگات لە مار و ئەو کەسانە بێت کەخاسیەتی ماریان هەیە.

١٣٤٤-میوانی ماڵی خۆیەتی:-

میوان ئەوەیە کە بچێتە ماڵێکیتر و خانەخوێی هەبێت ئینجا ئەگەر کەسێک زۆر گەڕۆک و ماڵانگەڕ بێت ئەو ماڵ و ئەو ماڵ بکات یان بەهۆی کاروکاسبییەوە هەر ڕۆژەی لە شوێنێک بێت یان بەکاروباری فەرمانگە و دەوڵەتداری هەر جارەی لە وڵات و شوێن و ناوچەیەک بێت بەو کاسانە دەوترێت(میوانی ماڵی خۆیەتی) واتە کەم وا ڕێک دەکەوێت لە ماڵ بێت کە لە ماڵیش بێت لەبەر کەم لە ماڵ بوونەکەی وەکوو میوان بێت وایە.

١٣٤٥-مراوییە تەڕ نابێت:-

مراوی باڵندەیەکە جۆری ماڵی و کێوی هەیە، لە ئاو و وشکایی هەڵ دەکات، پەڕەکانی وا خوڵقاون ئاو دانادەن و لەشی تەڕ نابێت هەر کە خۆی لە ئاو هەڵکێشاو و هاتەوە دەرێ یەکسەر ئاو و تەڕی پێوە نامێنێ، ئەمە خاسیەتی ڕاستەقینەی باڵندەی مراوییە بۆ ئەو زۆر ئاساییە، بەڵام کە بە مرۆڤ دەوترێت دەڵێی(مراوییە تەڕ نابێت) ئەوا مەبەست و ماناکەی دەگۆڕدرێت واتە هەندە چاو قایمە یان بێ شەرمە کە کارێکی(نەنگ و لەنگ) دەکات هیچ ڕەنگ و ڕووی ناگۆڕێت و بەبای گوێشیا نایەت.

١٣٤٦-مریشک سێ ساڵ لە تەلاری بکەی، کە بەرتدا دەچێتەوە سەر کیفۆکێ:-

وتراویشە(سەگ لە قەسابخانە نەمرێت عومری بەزایەع دەچێت) ئەم جۆرە ئیدیۆمانە خاسیەت و ئەدگاری ئاژەڵێ، زیندەوەرێ یان باڵندەیەک وەردەگرن و هەر کارێک یان هەڵوێستێک یان سیفەتێکی بونیادەم بچێتەوە سەری لەوێ وەکوو ئیدیۆم بۆی بەکاردەهێنن، تەلار: کۆشک و(قەسر)، کیفۆکیش: سەرینگوان و زبڵدان و...تاد، مریشک لە شوێنی مۆزایک و سیرامیک و کاشییدا ناتوانێت پێ پۆڕە و چینەی خۆی بکات کۆشک و تەلار بە مریشک چی؟، بەڵام ئەگەر بەرەڵات

کرد دەچێتە سەر زبڵدان و کیفۆکان دەست دەکات بەپێ پۆڕە و چینەی خۆی لەوێ شتێک بە شتێک دەکات، ئەمەش وارێک دەکەوێت:(سواڵ کەرێک یان دەرۆزەکەرێک شوو بکات بە دەڵەومەندێک یان بەپێچەوانە کوڕە دەرۆزەکەرێک کچێکی خانەدانی پێ بدرێت) و لەو ئاستە نەبن کە پێیان بەخشراوە دەوترێت بەخوا:(مریشک سێ ساڵ لەقەسرێی کەی کە بەرتدا دەچتەوە سەر کیفۆکێ).

١٣٤٧-ماڵی دوو کابان هەمیشە خۆڵیان لە ئەژنۆدایە:-

کابانی گەورە ماڵ هەمیشە جێگەی ڕێز و پێزانینە، بە کەسێکی خان و مان و کەیبانووی لێزان و خۆش(مەشڕەب) و بە گفت و لفت و خۆشڕوو دادەنرێت لەبەر ئەوەی(کلیلی ژووری زەخیرە و کەندوو و گسکی کرتی و کەوگیری چێشت و تانکی نەوت) هەموو ئەمانەی لەبەردەستە خۆی(سەڕافەت) سەرپەرشتیاری دەکات و زوو لە کەم و زۆری و نەبوونی هەبوونیان ئاگادارە، ئەو ماڵ و دەراو و هەیوانە هەمیشە پاک و خاوێن و بێ خۆڵ و خاشاکە، هەموو شتێ لە شوێنی خۆیەتی، بەڵام ئەگەر(دوو کەیبانوو) لە گەورە ماڵ هەبوو نەک(کابانی گەورە ماڵ) ئەوا هەموو شتێک بەش دەبێت نە کلیلی ژووری زەخیرە لە کاتی خۆی دەست دەکەوێ و نە کلیلی کەندووی دانەوێلە و ئارد نە گسک وەچنگ دەکەوێت، ئیتر وردە وردە نە دەزانرێ زەخیرە چەند و چۆنە نە پێداویستی دەزانرێ سەرباریش خۆڵ و خاشاک و پاشماوە و پاشەڕۆ چاوی مرۆڤ دەردێنێ، چونکە هەر کەیبانووە و لەبەر ئەویتر کارەکە ناکات بەمەش خۆڵ-خاشاک لە گەورە ماڵێ دەگاتە ئەژنۆ، ئەوە لەماڵێکی گەورە بۆ وڵاتێکیش هەر دروستە سەیری باشووری کوردستان(هەرێمی کوردستان) بزانە بەهۆی دوو(ئیدارەیی-کابانی) خۆڵ و خاشاک-گەندڵی لە کوێیە؟، هەزار درووود بۆ گیان و ڕەوانی پێشینانی کورد کە بە درکە و ئیدیۆمەوە وتویانە(ماڵی دوو کەیبانوو هەمیشە خۆڵیان لە ئەژنۆدایە).

١٣٤٨-ماسی هەر کاتێ لە ئاوێ دەرهات تازەیە:-

ژینگەی(ماسی) ناو ئاوی ڕووبار و دەریاچە و گۆم و دەریا و زەریاکانە، ئەگەر لە شوێنی ژیان و چاوگەی خۆی کە ئاوەکانە دەرهات ئەوا بەشتێکی تازە و نوێ دادەنرێت، زیاتر ئەم ئیدیۆمە بەکاردێت بۆ بایەخی شتێک یان کەسێک یان بەرهەمێک یان ڕسقێک بۆیە دەوترێت ماسی هەر کاتێ لە ئاوێ دەرهات تازەیە.

١٣٤٩-مردووش دەچنە ڕێواسان:-

مردوو: کەسێکی بێ گیانە، چوونە ڕێواسانیش پێویستی بە گوڕ و تینی خورت و گەنج و جوانانە، ئەمە مانا ڕاستەقینەکەی ئیدیۆمەکەیە، مەبەست و توانجی ئەو دەربڕینەش ئەوەیە کە کەسێک بیەوێت کارێک بکات بەڵام لەگەڵ کارەکە نەگونجێت و توانای بەسەریدا نەشکێت بۆ نمونە: پیرەژنێک بەپیری و نەساغییەوە حەز لە سەیران و گەشت بکات، پیرەمێردێک دڵی بۆ کچێکی گەنج بچێت وەکەە دەوترێت(دڵی تەڕەی بخوازێت)، ئینجا لێرەدا ئەو ئیدیۆمە بەتەوسەوە دەوترێت(مردووش دەچنە ڕێواسان؟) بە مانای نەمزانیووە مردوو بچنە ڕێواسان.

١٣٥٠-مێشک ئاشەوان:-

ئاش و ئاشەوان لەکوردەواریدا زۆر نمونەی پێهێنراوەتەوە وەکوو(ئاشی نەزانی خوا دەیگێڕێت)، یان(نەبارت بەردەئاش بێت نەکەرت جاش بێت)، لێرەش وەکوو ئیدیۆم مێشک ئاشەوان بەکارهاتووە زیاتر بۆ کەسێکی سەر گەورە و زل دەوترێت، هەندێجاریش بۆ گاڵتەیە و زۆربەی جارانیش بۆ ڕەزاگرانی و سەلک ئەستووری بەکاردەهێنرێت.

١٣٥١-مەشکە مەشکەی گاوسی کابان لەبەر دەفسی:-

هێمن موکریانی شاعیر فەرمویەتی:

ئاهەنگی ژین و شادی بوو، بەیانی کە تێکەڵ دەبوو،

شمشاڵی من، خرمەی بازن، گرم و هۆرەی مەشکەی گاوس

مەشکە لە پێستی مەڕ و بزن و گۆلکە نێری دروست-خۆش دەکرا، مەشکەی گۆلکێ دوو هێندەی مەشکەی پێستی مەڕ و بزنە و زۆریش ماست و ئاو دەگرێت، ئینجا کەیبانوو لە هەردوو لاوە دەیهەژاند و کەرە و دۆیەکی باشی لێ بەرهەم دەهات، ئەو کەیبانووەی مەشکەی بزن و مەڕ بهەژێنێت و دواتر مەشکەی گاوسی پێ بدرێت زۆر قورس و گرانە لەلای و وردە ئاهەنگی دواوەی لەگەڵ خرمەی بازنە و گرم و هۆرەی مەشکەکەی تێکەڵ دەبێت، ئەمەش بۆ خۆشی و گاڵتە و گەپەوە بووە بە ئیدیۆم و دەوترێتەوە(مەشکە مەشکەی گاوسی کابان لەبەری دەفسی).

١٣٥٢-ماستی بواریّ، ئاوی ڕووباریّ:-

کوردەواری هەندێجار بە وەرزی(بەهار) دەڵێت:(بوارە یان بوهارە) ئینجا لە بەهاراندا بەتایبەت لە گوڕە و نێرینەی بوارێدا پاوان پڕییەتی لە گژوگیا و گوڵ و گوڵزاری بۆندار و لەوەڕی زۆر و بۆر، کە بۆنی زەبەند و گیابەند دەمار دەچێتە ناو لوتی شوانکاران و مەڕومەڵات تەنیا لەو بۆنە تێر دەخۆن، هەموو ئاژەڵێکی ماڵی وەکوو(بزن و مەڕ و مانگا) بەهۆی تێر گیا خواردنەوە، گوانیان پڕە لە شیر و(ئەوەی چویتە بن ددانیان چویتە ناوگوانیان) لێرەدا بەرهەمی شیرەمەنی زۆر زۆر دەبێت، شیری مەڕومالات ئەوەندە زۆر دەبێت وەکو ئاوی ڕووبارانی لێ دێت بۆیە دەوترێت(ماستی بواریّ، ئاوی ڕووباریّ) واتە وەکوو ئاوی ڕووباریّ زۆرە.

١٣٥٣-مێشان دەکەن بۆ لای یەکتر:-

مێش لەناو کۆمەڵێک ئیدیۆمدا بەکارهاتووە وەکوو(مێشە گزگزەی لێداوە، مێش هیچ نییە تەبیعاتی پیاوی دەگری، هەڵۆ ڕاوی مێش ناکات، مێش مێوانی نییە و...تاد) ئاژەڵەکانی وەکوو بزن و مەڕ و مالات و سەگ و ولاغەبەرزە و مانگا، مێش بکەوێتە لەشیانەوە خوێنیان دەمژێت و لەترسی ئەو مێشە یەک بەخۆیان غار دەدەن و هەڵدەپەڕن و سەریان بۆ لای ملیان و بن گوانیان دەبەن بۆ ئەوەی مێشەکە لێیان دوور بکەوێتەوە، ئەوە مانا ڕاستەقینەکەی(مێشان)کردنە، ئینجا ئەوە کراوە بە ئیدیۆم و گوزارشتی بۆ کراوە بۆ ئەوەی دوو کەس زۆر ئارەزووی لای یەکتر و دیدەنی یەکتر بکەن و حەزیان لە هاموشۆی یەکتر بێت بە تەوسەوە و بەگاڵتە پێکردنەوە بەو دەکەسە دەڵێن ئەوەندە حەزیان لە لای یەکترییە وا(مێشان دەکەن بۆ لای یەکتر).

١٣٥٤-مریشک تا قەڵەو بێت قونی بچوکتر دەبتەوە:-

مریشک تا قەڵەوتر بێت(بەز و پیو و ڕۆن) زیاتر هێلکەدان و دەوروبەری قونەجۆرەی(پشتەقوون) دەگرێت و ئەگەری هێلکەکردنی کەمتر دەبێت، ئەو ڕووە ڕاستینەکەیە، ئەمە بووە بە ئیدیۆم بۆ کەسێک بەکاردێت کە بەهۆی دەوڵەمەندبوونی فیز و ئۆین و خۆبەگەورەزان و لەخۆی دەگۆڕێت و تەمبەڵی و هاوکاری نەکردنی زیاد دەبێت بە جۆرێک هەست ناکەیت کەسەکەی پێشووترە کە ناسیووتە، خۆیەتی، بۆیە بە تەوسەوە بەو جۆرە کەسانە دەوترێت ئەوەچیە

گوتویانه تا(مریشک قەڵەو بێت قونی بچوکتر دەبێتەوە).

١٣٥٥- ملی له داوه موویەک باریکتره:-

مـوو، زۆر باریکـە و بـۆ بـاریکی بەنمونـە دەهێنرێتـەوە، ئەگـەر کـەمێک تونـد ڕابکێشرێت دەپسێت، ئەوەی بیەوێت موەکەی نەپسێت دەستی خۆی شل دەکات وەکوو(موعاویەی کوڕی سوفیان) کە بووە بە ئیدیۆمێکی جیهانی سیاسەتی (داوە مووەکـەی موعاویـە)، ئینجـا بـاریکی مـوو لـەناو کوردانیش بـووە بـە ئیـدیۆم، بـە کەسـێکی زۆر گـوێ لەمسـت و ئەڵقـە لـە گـوێ و مـێ و مـاڵی و گرفتـاری مـوو نەپسێن، یان کەسێک گیرۆدە و عەودالی کیژێک یان زەوییەک یان ماڵێک بێت بە تەوسەوە دەوترێت(ملی لەداوە موویەک باریکترە).

١٣٥٦- مست له درێشەی دەگەڕێتەوە:-

درێشە، نوکێکی تیـژی وەکـوو دلیـوان و سوژن و بزمـار و مێخـە، دەسکێکی داری هەیـە کڵاش دروو و پینـەدۆز و دارتـاش بـۆ مەبەسـتی جۆراوجـۆری پیشـەکەیان بـەکاری دەهێـنن، هەنـدێکجاریش وەکـوو خەنجـەر و چـەقۆ بـە ئـامێری بڕەنـدەکانی شـەڕکردنیش دادەنرێـت، مسـت، واتـە نوشـتاندنەوە و خڕکردنـەوەی هـەر پێـنج پەنجـەی دەسـت تـا مەچـەک تـاوەکوو بـەهێز و تۆکمـە بێت، کاتێـک بوەشـێنرێت بەگوێرەی هێزی مرۆڤەکە کاریگەری دەخاتە سەر دەموچاوی ئەو کەسەی پێی دەکەوێت، ئەوە بووە بە ئیدیۆم و گوزارشتە لەوەی کە شتی تیژ و تیخت هـەبێت مست و مستەکۆڵە پێت ناوێرن، چونکە لە ترسی بڕینی خۆیان کەس زات ناکات مستت بۆ بوەشێنێت، هەر کاتێک بزاوتێکی مەدەنی و شارستانی داوای مافەکانی خۆیـان لـە سـتەمکار کـرد ئـەوا سـتەمکار گولـلەباران و زینـدانی و تێڵاتڕێنیـان دەکـات، بـەڵام ئەگـەر چـەک بـەڕووی ئـەو ڕژێمـە دکتاتۆرییانـە هـەڵگریت ئـەوا دەوترێت:(مست لەدرێشەی دەگەڕێتەوە) واتە شەڕ بەشیر و مامرەت بەدراو.

١٣٥٧-مێشێک دەکاتە گامێشێک:-

وتراویشە(مێشێک و گایەکی پێ وەکوو یەکە)، بەڵام ئەمـەیان تـەواو پێچەوانەیـە بۆ سـەخاوەت و دڵئاوایی وتـراوە، مـێش، مێشـولە زینـدەوەرێکی بچوکـە و گـامێش ئاژەڵێکی زەبەلاحە، ئەوە لایەنە ڕاستەقینەکەی ئیدیۆمەکەیە، بۆ مانا و گوزارشتی تـر بـەکاردەهێنرێت(بچوکی مـێش و گـەورەیی گـامێش)، مـێش ئاماژەیەکـە بـۆ کەموکوورتیـەکی بچـوکی مـرۆڤ بـۆ نمونـە ئەگـەر کراسـێکی سـپی بپۆشـێت و

مێشێکی لەسەر بنیشێتەوە لەدوورەوە دیار دەبێت هەر ئەوەشە وایکردووە مێش بە(عـەیب و عـار)ێکی بچـوک هـەژمار بکرێـت، ئینجـا زۆر جـاران خـەڵکانێک بەمەبەستی ناشیرین و بێ ڕێزیکردنەوە کەموکوورتیەکی بچوک گەورە بکەن و زۆر زۆر لە قەبارەی خۆی زیاتری بدەنێ بە ئیدیۆمەوە دەوترێت ئەوەچییە؟ مێشێک دەگاتە گامێشێک.

١٣٥٨-مویەک لەبەراز بێتەوە هەر باشە:-

موو، هەندێجار بۆ ئەو شتانە بەکاردێت کە لە ژماردن نایەن، مووی گوێدرێژ و بـزن زۆر زۆرن، دیـارە مـووی بـەرازیش هاوشـێوەی ئـەو دوو ئـاژەڵەیـە، بـەڵام بەراز لە کۆمەڵی کوردەواریدا لەبەر ئەوەی موسڵمانن بە خێو ناکرێت و قێزەون و حەرامە و ناشیرین دێتە بەرچاو، ئینجا وەکوو ئیدیۆم دوو ڕووی هەیە ڕووی یەکـەم: لــە کەسـێکی هاوشـێوەی بــەراز شـتێک بپچڕێـت، ڕووی دووەم: لــە خەرجییەکانی ڕۆژانەدا شتێکت لە کۆڵ بێتەوە دەوترێت:(موویەک لەبەراز بێتەوە هەر باشە).

١٣٥٩- مێشێک و گایەکی پێ وەکوو یەکە:-

مێش، مەگەز باڵدارێکی بچوکە و زۆر ئیدیۆمی لەسەر هاتۆتەوە، وەکوو(دڵ مێشە لەسەر گوی دەنیشێت، مێش مێوانیان نییە، مێش لە لێوی خۆی ناکاتەوە، مێشێک دەکاتە گایەک، مێش هیچ نییە بەس تەبیعەتی پیاوی تێک دەدات، مێشوڵە فیلی نامورتاح دەکات، مێشان دەکەی لۆ لای یەکتری و...تاد).

گـا، نێرینـەی مانگایـە و زەبـەلاح و گەورەیـە، بـۆ بـەراوردکردنی لەگـەڵ(مێش) بەراوردێکی نا هاوسەنگە و نا بەرامبەرە، بەڵام خواستراوە بۆ کەسێکی(دڵئاوا و دەستکراوە و سەخی و بەخشندە) کە چ گایەک ببەخشێت چ مێشێک لەلای وەکوو یەکە ئەمە بووە بە ئیدیۆم و دەوترێت(مێشێک و گایەکی پێ وەکوو یەکە).

١٣٦٠-مۆنەی بن بڕ:-

مـۆن، خاسـیەتی(چاو)ە، ئـەو چاوانـەی کـە سـەیری ناوچـاو ناکـەن و چاویـان ئاڕاسـتەی جیـاواز دەگرێـت لـەڕوانین و هەسـت دەکرێـت پڕییـەتی لـە(ئێرەیی و ناحەزی و دوژمنکاری و نیازپیسی و گلاویی) بەو چاوانە دەوترێت(مۆن)، ئەگەر چاو سەیری ناوچاو بکات ئەوا ئاسانتر دەخوێنرێتەوە، چونکە وتراویشـە(کێو بـە کێو ناکەوێت، چاو بە چاو دەکەوێتەوە) واتە مرۆڤ کاری بەیەکتر دەبێت، چاو لە

ئیـدیۆمی تریشـدا جێـی کراوەتـەوە وەکـوو(دەم دەخـوا، چـاو شـەرمەزارە) یان(چاوبـاز، ئـەوەی چـاوی لەدەرییـە، چـاوی دەرهاتییـە، چاوباشـقاڵ، چـاو لەدەر،شەیتان میزی بەدەم و چاوی داکردیە...تاد).

لێرەشدا مۆنەی بن بڕ واتە چاومۆنی بن بڕ، بە کەسێک دەوترێت کە لەژێرەوە کـاری(ئێرەیی و ناحـەزی و نابـەدی و تێکدەرانـە و دوژمنکارانـە) بکـات لەسەرەوەش بە شێوازێکیتر دەرکەوێت بەتەوس و ڕقەوە پێی دەوترێت:(مۆنەی بن بڕ).

١٣٦١-مار کاژی فڕێ دەدات، خوی فڕێ نادات:-

مار، زیندەوەرێکی خشۆکە و بە ددانەکانی ژەهر دەخاتە خوێنی نێچیرەکەی، کاژ: کراسەمار بەگوێرەی تەمەنی فڕێی دەدات کە بچوکە بە شەش مانگ جارێک دەیگۆڕێت و کە بەرەو ساڵ دەچێت دەبێتە ساڵانە بەو شێوەیە کاژەکەی دادەماڵێت و کاژێکی نوێی ڕەونەقداری تازە دەپۆشێت، بەڵام خووەکەی واتە ئەدگار و خاسیەتەکەی کە گازگرتن و گەستن و ژەهر ڕووکردنە ناو جەستە و لاشە و خوێنی نێچیر و ناحەزەکەیەتی وەکوو خۆی دەمێنێتەوە، ئەوە لایەنی ڕاستەقینەکەیەتی، وەکوو ئیدیۆمیش بەکەسێک دەوترێت کە لەناخدا کەسێکی خراپ و بەدکردار و قین لە دڵ و گون لە سگ و مەترسیدار و دوژمنکار و خونخۆر بێت کەچی لەڕووکار و ڕواڵەت بەشێوازێکی ڕێکوپێک و جلوبەرگێکی ڕەونەقـدار دەردەکـەوێت، هەرچەنـدە ڕواڵـەتیان بگۆڕێـت، بـەڵام خـوو و تایبەتمەنـدیان وەکـوو خـۆی دەمێنێتـەوە، بۆیـە بـە ئیدیۆمـەوە بـەو کەسـانە دەوترێت:(مار کاژی فڕێ دەدات، خوی فڕێ نادات).

١٣٦٢-مەگەر گو بکەنە سەر ڕێی کاروان:-

لە کوردەواریدا پاشەڕۆی مرۆڤ(گو) لە زۆر بواردا لە ئیدیۆمدا بە مەبەستی جیاجیـا بـەکارهاتووە، وەکوو:(گوخـۆرە، ڕدێـن بـە گـووە، گـوزل، گـو لـەودە، گوگەورە، ئەوەی بۆ گوکەر هەڵدەکەوێ بۆ ڕاوکەر هەڵناکەوێ، ناوی نەبوو لەناو ناوان، دەچوو گوی دەکردە سەروچاوان-سەروئاوان).

گوکردنە سەر ڕێی کانیاو و کانی و سەروچاوەی ئاوی ئاوایی و گوکردنە سەر ڕێی کاروانیش لەیەکترییەوە نزیکن، کەسێک بێ کەسایەتی و ناو و ناوداری بێت باهەر گو بکاتە سەروچاوی ئاوی ئاوایی، کەسێک بێ توانا و شەڕکەر نەبێت با

هەر گو بکاتە سەر ڕێی کاروان، دەگێڕنەوە لەشەڕی(شێخ بزێنی سەروو و ئاغاکانی کۆیە) هەواڵدەر هەواڵ دەداتە حەمەئاغای گەورەی کۆیە و دەڵێت خەڵکی شارەدێیەکی سەرزێی بچوکیش بووینە پیاوی ئاغاکانی شێخ بزێنی سەروو، حەمەئاغاش بەکاوەخۆ و لەسەرەخۆ بەبێ ڕەنگ تێکچوون دەڵێت ئەوانە بێوەین مەگەر گوبکەنە سەر ڕێی کاروانمان واتە ئەوانە خەڵکی لاچەپ و لاشەڕ و بەدەست و قام و جەربەزە و ئازا و پیاوکوژ و دەست وەشێن نین هەر ئەوەندەیان پێ دەکرێت ولاغەکانمان بڕەوێننەوە.

١٣٦٣-مەیکە ڕاوە ڕێوی:-

ڕێوی یەکێکە لەو ئاژەڵانەی کە لە زۆربەی گەلانی دونیادا کۆکن لەسەر فێڵبازییەکەی و لە زۆرێک لە چیرۆک و گۆتە و قسەی بەرئاگردانیاندا ڕەنگی داوەتەوە، هەڵبەت لەنێو میللەتی کوردیش وەکوو ئیدیۆم ڕێوی زۆر بەکارهاتووە ئەگەر تێبینیش بکرێت ئەوا هەرجارەی کە باسکراوە گوزارشتی تەڵەکەبازی و فێڵبازی تێکەوتووە وەکوو(دەڵێی ڕێوی قەمچوغەیە، شایەدی ڕێوی کلکی بێت، ڕێوی بەشاگرد وەرناگرێ، فلانە کەس ڕێوییە و...تاد، یەکێک لە دیارترین فێڵی ڕێوی ئەوەیە لە کاتی ڕاوی ڕێویدا ئەنجامی دەدات ئەویش کاتێک لە زوورگ(سوورک) ڕێوییەک دەکەوێتە بەرچاوی ڕاوچییەک خێرا خۆی دەرباز دەکات و بۆ پشتی ڕاوکەر دەڕوات و لەپشتەوە سەیری ڕاوچییەکە دەکات و ڕواچیەکەش بە هەڵەداوان بەرەو شوێنی بینینی یەکەمجاری ڕێوییەکە دەڕوات و ڕێوییەکەش ئاڕاستەی ڕاکردنەکەی خۆی گۆڕیووە، ڕاوە ڕێوی لێرەدا بووە بە ئیدیۆم هەرکەسێک بەمەستی شێواندن و گاڵتەجاڕی و فێڵبازییەوە بیەوێت بابەتێک، باسێک بگۆڕێت پێی دەوترێت:(مەیکە ڕاوە ڕێوی).

١٣٦٤-مار لە کونی خۆی دەرنایە:-

مار لە وەرزی سەرماوسۆڵەی زستان دەچێتە قۆناغی متبوونەوە و تا ساردی زستان دەڕوات و تەزووی گەرمی مانگی ئادار دەست پێ دەکات ئەو هەر لە کونی خۆیدا بە متبوویی دەمێنێتەوە، بە ڕۆژێکی سار و سڕ و شەختە و زوقمی زستان دەوترێت هێندە ساردە:(مار لە کونی خۆی دەرنایە).

١٣٦٥-ماڵ لەو هەوارە نەمایە:-

کـــوردەواری و ڕەوەنـــد و کۆچـــەری کوێســـتان و گـــەرمیانیان دەکـــرد بـــۆ بەخێوکردنی مەڕوماڵاتـەکانیان، بـەو دواییانـەش کـە نیشـتەجێبوون لـە ئـاوایی و گوندەکان هەواری زستان و هاوینـەیان هـەر جیـابوو، چـالاکی کـۆچ و کۆجبـاری کـورد هـەر بـەردەوام بـووە و هـەر ڕۆژەی هـەوار لەجێیـەکی هەڵدرایـە، واڕێـک کـەوتووە ئـەورۆ بـەیانی لـە هـەوارەکی بـوون و تـاق و دوای نیوەڕۆکـەی لـە هەوارێکیتر بوون، ئینجا ئەو کۆچ و کۆچبارە لە کوردەواریدا بووە بە ئیدیۆم دەگوترێت(ماڵ لەو هەوارە نەمایە) واتە ئاگادار نیت کە دونیا گۆڕاوە و ڕێسا و یاسای تازە هاتۆتە کایەوە.

١٣٦٦-میوان چاکی خانەخوێ خراپ:-

میوان ئەو کەسـەیە کـە دەچێتـە مـاڵی کەسـێکەوە و پێشـوازی گـەرم و گـوڕی دەکرێـت و خزمـەتی باشـی دەکرێـت، خانـە خـوێ ئـەو مـاڵ و کەسـەیە کـە خزمەتگوزارییەکە پێشکەش دەکات، لە کوردەواریدا کاتێک کەسێک دەچێتە ماڵی کەسێکیتر ئـەوەندەی بایـەخ پـێ دەدرێت لـە ڕێزگـرتن و خـۆراکی بـاش پێدان و شوێنی گونجاو بۆ خەوتن و...تاد، کورد بە میوان دۆستی ناو و ناوبانگی هەیـە و گەڕیدە و ڕۆژهەڵاتناسەکان زۆر ئاماژەیان پێکردوە، هەندێکجار دەبینین ئـەوەی کە بووە بە میوانی یەکێک لە ماڵی ئەو کەسە زۆر پیاوانە و ڕێکوپێک ڕەفتاری نواندووە، بەڵام کە ڕێت دەکەوێتەوە ماڵی وەکزز ئەوە وایە هـەر تـۆی بـە ژیـانی نەبینی بێت و زۆر جوان خولق و خۆت ناکات لەکوردەواریدا بەو جۆرە کەسـانە دەوترێت:(میوان چاکی خانەخوێ خراپ).

١٣٦٧- مووی ناپسێنێ:-

هێمن موکریانی شاعیری گەورەی کورد، لە(تاریک ڕوون)دا دەفەرموێت:

ئەمن دەمگوت لە دونیا تا بمێنم
لەبەر کەس ئەستەمە سەردانەوێنم
کەچی ئێستا لە داوی بسکی تۆدا
گرفتارم گوڵم موو ناپسێنم

کەسێکی گوێڕایەڵ و گوێ لەمست ئینجا بەهەر هۆکارێک بێت، جـاری وا هەیـە گیرۆدە و ئاڵودەبوون بە کەسێکەوە گرفتارت دەکات، ڕێکدەکەوێت خۆشەویستی

و ئـەوین دەسـتەپاچەت بکـات، یـان بەرژەوەندییـەک لـە نێـوان دوو کەسـدا بـەو جۆرە...تاد، لە ڕوویەکی ترەوە موو پسـاندن ئـەو پـەڕی کـارێکی سـادە و ئاسـانە، دەوترێت:(نێوانیان داوە موویەکی ماوە واتە نێوانیـان بـەرەو خراپـی دەڕوات، یـان بۆ خۆشەویستی دەوترێت داوە موویـەک بـە نێوانیانـەوە ناچێت)، لێرەش وەکوو ئیـدیۆم مـوو بـەکارهاتووە کـە داوە موویـەک چەنـدە بـێ نـرخ و بـێ هێـزە، بـەڵام هۆگری و خۆشەویستی و وابەسـتەبوون بەکەسـێکەوە وادەکـات بـێ دەسـەڵات و گوێ لە مست دەربکەویت و نەتوانی بیپسـێنیت بۆیـە بـە ئیدیۆمـەوە وتـراوە فڵانـە کەس(مووی ناپسێنێت).

١٣٦٨-مێوژی سەر بووکێ:-

لەکۆندا لە ئاهەنگی بـووک گواسـتنەوەدا هەنـدێ گـەنم وپـارە و شـیرینی وەکـوو مێوژ و شـەکرۆکە و چوکلێتیـان دەخسـتە نـاو قاپێکـەوە لەلایـەن کەسـێکی نزیکـی زاواوە لەسـەر بان و خانووی ماڵێکەوە بەسـەر سـەری بـووک دادەکـرا و منداڵیش دەکەوتنە بەر دەست و پێیان بۆ کۆکردنەوەی پارە و فلس و مێوژ و شیرینی، لـە دەیـان منـداڵی ئـاوایی تـەنیا چەنـد منـداڵێک مێـوژ یـان دەفلوسـی و پێـنج فلوسـیان بەردەکـــەوت، ئیتـــر ئـــەوە بـــووە بـــە ئیـــدیۆم و بـــۆ شـــتی کـــەم و نـــەبوون دەوترێت(مێوژی سەر بووکێیە) واتە شتێکی زۆر کەمە.

١٣٦٩-ماینی باش زگی خەزنەیە پشتی مورادە:-

وڵاغـە بـەرزەی ڕەسـەنی(ماین و ئەسـپ) بـە نـرخ و جێـی بایـەخن بـۆ ئەسـپ سـواری و سوارسـوارێنێ و لەشکرکێشـی و دیـاری و بەخشـین گرانبـەهان، لـە ئیدیۆمی کوردەواریشدا زۆر بایەخی پێدراوە و لێرەدا کە دەوترێت:(ماینی بـاش زگی خەزنەیە پشتی مورادە) واتە وەچەی باش زوو دەتگەیەنێتە جێی مەبەست و ئامانج و مرازان حاسڵ دەکات.

١٣٧٠-مەڕ هاوینێ دەمرێ، زستانی خاوەنی دەزانێ:-

چلەی هاوینێ تاو و تینی گەرما تاو دەسێنێ و مەڕ کۆڕ دەبەسـتن سـەر دەنێن بەپاشـەڵی یەکترییـەوە وەکـوو سـێبەر بـۆ یـەکتری و نـاتوانن ڕێ بکـەن و بچنـە لـەوەڕگـا و پاوانـان، بۆیـە شـوانکارەکان یـەک دوو سـەر بـزن بـە خێودەکـەن و ڕادەگرن تاوەکوو ببنە چاوساغ و ڕێوانی ڕانـە مەڕەکـە بـۆ ئـەوەی بچنـە هـەرد و کێوان و لـەوەڕگایان، مـەڕ زۆر بـاش دەلـەوەڕێت دەبێـت دوای تێـر خـواردن لـە

لەوەڕگایان زوو زوو ئاوبدرێت و نابێت لە ئاودانی هاوینێ مەڕ و ماڵات بێ ئاگاو غافل و فەرامۆشی بیت، چونکە ئاژەڵی مەڕ پێویستی بە سێ ژەم ئاو خواردنەوە هەیە بەتایبەت لە وەرزی هاوین، لەبەرئەوەی مەڕ زۆر باش دەلەوەڕێت ئەگەر لە هاوین ئاو نەدرێت، ئەوا لە چلەی زستانێ کار لە سیپەلاکی مەڕەکە دەکات، بەرگەی ئەو زستانە سەختە ناگرێت و دەیکوژێت، ئەو ئەزمونەی پەزەوان و ئاژەڵداران و شوانکارەی کورد بووە بە درکە و کینایە و ئیدیۆم دەوترێت:(مەڕ هاوینێ دەمرێ، زستانی خاوەنی دەزانێ).

١٣٧١-ماچی ئاغاژن بە شەرتە شوانی حەساب ناکرێت:-

شەرتە شوانی و حەقە شوانی لە کۆندا بۆ ئەو کوڕیشکە بووە کە شوانی مەڕ و ماڵاتی بۆ خاوەن مێگەل کردووە، ئینجا شوانیەکەی چ وەرزێک چ ساڵێک یان تا حەوت ساڵ بێت، حەق و شەرتە شوانی جار هەبوو کاریلە و بزن و بەرخ بووە لەگەڵ جلوبەرگ و خواردن، بەو دوایانەش دراو و پارەی تێکەوت، ئینجا لە ماوەی شوانکارەیی تیکەڵ بوون لەگەڵ خاوەن مێگەل روویدەدا، وەکوو یەک خێزانیان لێ دەهات و هەندێک خاوەن مێگەل وەکوو کوڕی خۆیان سەیریان دەکرد و جار هەبووە کردوویانە بە زاوای خۆیان و کیژێکیان پێداوە، هەندێجاریش ئاغاژن دەستی لەگەڵ تێکەڵکردووە و ماچ و موچ و ڕاموسانیشی بە دواوە هاتووە، بەڵام ئەمەیان بەدەم ڕێگاوە گوڵچنین بووە و هیچ پەیوەندی بە شەرتە شوانی و حەقە شوانییەوە نەبووە، ئینجا ئەگەر شوانەکە مافەکەی خۆی تەواو پێ نەدرابوایە و ئەو حاڵەتەش زووتر درک پێکرابێت وتراوە(ماچی ئاغاژن بە شەرتە شوانی حەساب ناکرێت)، هاوشێوەی ئەو ئیدیۆمەش بەبارێکیتر وتراوە(سەد خورما و ڕوون جێگەی یەک قەرز ناگرێتەوە یان سەد هێلکەڕوون جێگەی یەک قەرز ناگرێتەوە یان سەد بەرتیل جێگەی یەک قەرز ناگرێتەوە، ماچی ئاغا ژنیش هەر وەکوو ئەو خورما و ڕوون و هێلکە و ڕوونەیە، بە دیاری ئەژمار دەکرێت و حەق هەر لەشوێنی خۆی دەمێنێتەوە.

١٣٧٢-مردی عالەمێ، بە عالەمێ خەو لێ کەتییە:-

مردووی خەڵکی، بە خەڵکی وایە خەوی لێ کەوتووە و نەمردووە، کەواتە هیچ ئازارێکی لای خەڵک نییە و بە ئاسایی وەردەگیرێت، کۆست کەوتن زۆر بە ئازارە، چ جگەرگۆشە بێت یان خوشک و برا یان هاوژین و هاوسەر و خزم و

کەسوکار و خویش، بۆیە لە پرسە و تازیەکاندا دەوترێت: چاوی ساحێب تازیە گەورەیە، هەموو ئەو کەسانە دەبینێت کە بۆ دڵدانەوە و دڵنەوایی دەچنە پرسەکەوە، کەسیش لە ئازاری لە دەستدانی کەسی نزیک تێ ناگات مەگەر خۆی بەسەری هاتبێت، ئینجا ئەو حاڵەتە ڕاستەقینەیە بووە بەو ئیدیۆمە، وەکوو هۆشیاری و ئامۆژگاری و ڕێنمایی دەوترێت: مردی عالەمێ، بەعالەمێ خەو لێ کەتییە.

١٣٧٣-ماویلی، هێسکێ فیلی:-

جەستەی مرۆڤ بە گوێرەی ئێسکەپەیکەریان کورت و درێژ و خڕپڵە و تێکسمڕا و تێک چەقیوو و کەتەزەلام و زڕتە زەلام و چوارشانە و سینگە تەڵە و زەرگە و...تاد، دیارە لە دەوروبەری ڕواندزێ خزمانی گوندی ماویلیان شان و شەوکەتیان گەورەیە و پیاوی جەستە تۆکمە و بەهێزیان هەیە و ئەوەش بووە بە ئیدیۆم و دەوترێت: ماویلی هێسکی فیلی واتە: تۆکمە و مەتین و پتەو و بەهێزن.

١٣٧٤-مایین و مەیدان، تفەنگ و نیشان:-

ئەو بارگیرەی کە تێر جۆیە و باربەرێکی باشە، بەلاّم بۆ سوارسوارێن و پێشبڕکێ و غارغارێن پەسند نییە، ئەسپە کەوێت و مایینی ڕەسەنیش بۆ بار گواستنەوە بار نەهێنراوان، بەلاّم بۆ پێشبرکێ ولاّغە بەرزەکانیتر پێی ناگەنەوە و بۆ مەیدانی ڕووبەڕووبوونەوە و جەنگ یەکەمە، ئەو ئامێرانەی کە بۆ جەنگان و شەڕ و شۆڕ و بەرگری و ڕووبەڕووبوونەوە بەکاردەهێنرێن هیچیان وەکوو تفەنگ بۆ نیشان شکێنی گونجاو و لەبارنیین، ئەو ئیدیۆمە بەکاردەهێنرێت: بۆ دوو شتی لێک هاتوو و لێکوەشاوە.

١٣٧٥-مشتە لە دۆم ناکڕدرێت:-

مشتە: دەست کە پەنجەکانی بەناو لەپەوە بنوسێنێت دەبێتە(مست یان مشت) لەناو ئیدیۆمدا شوێنی بۆ کراوەتەوە و وتراوە: گوێ لە مشتە، پڕ بە مشتە، بیگری مشتێکە بەریدەی دەشتێکە، بەلاّم لەم ئیدیۆمەدا(مشتە)، لە(مست)ەوە بووە بە ناوی ئامێرێک کە پارچە ئاسنێکی سەرپانی کلک باریکی قورسە، کە پینەدۆز و کلاّشکەر و کەوش دروو و سۆڵدروو و چەرم دروو(پەڕۆ و چەرم)ی پێ دەکوتنەوە، تا ئەمڕۆشی لەگەڵدا بێت ئەو پیشەیە بەردەوامە و کارێکی دەست ڕەنگینییە و بژێوی هەندێ خێزانی لەسەرە، دۆمیش گروپ و تیرەیەکن لەناو

میللەتی کورد کە پیشەیان دروستکردنی کڵاشە، بەو پیشەوە ناو و ناوبانگیان دەرکردووە، بۆیە کورد ئیدیۆمێکی زۆر جوانی لەو بوارە لەسەر وتوون:(دۆم بێ و کڵاش بۆ خۆی بچنێ)، هەندێجاریش دۆم وەکزو زاراوە بۆ خەڵکی بێ ڕەچەڵەک(ئەسڵ و نەسەب) دەوترێت: فڵانە کەس دۆمە یان دۆم و قەرەجە، کڵاشچنی پیشەی سەرەکی دۆمەکان بێت و مشتەش باشترین ئامێری کوتانەوەی پەڕۆ و چەرم بێت ئەوا زۆر جێگەی بایەخ و هەر لە هەوڵی ئەوەدایە باشترین مشتە پەیدا بکات نەوەکوو بیفرۆشێت، بۆیە ئەوە کراوە بە ئیدیۆم و بۆ بەنرخی و بایەخی شتێک لەلای کەسی خۆی وەکوو ناساندن و هۆشیاری و ڕێنمایی دەوترێت: مشتە لە دۆم ناکڕدرێت.

١٣٧٦-ماری مارخۆریش هەیە:-

مار: زیندەوەرێکی خشۆک و سامناک و کوشندە و ژاراویە، گۆشتخۆرە، جۆراو جۆرە لە سروشتدا، کورد زۆر ئیدیۆمی لەسەر هێناوەتەوە وەکوو: بەزمانی خۆش مار لە کونێ دێتە دەرەوە، دەستی خۆی نییە و ماری پێ دەگرێت، ماری کلک قرتاو، کلکی بیرناچێتەوە، خوا ڕۆژی بە ماری سڕ نیشان نەدات، خوا پێی بە ماری نەدات و...تاد)، لێرەدا ماری مارخۆریش هەیە هاوشێوەی ئەو ئیدیۆمەیە کە دەڵێت:(هەموو زاڵمێک زەواڵێکی هەیە)، ئەوانەی زاڵمن و مەترسین بۆ سەر خەڵک و زیان بە خەڵکی دەگەیەنن وەکوو مارەکان، ئەوا بۆ ئەوانیش زەواڵ و ملۆزمی خۆی هەیە، بۆیە بە ڕێنوێنیەوە دەوترێت: ماری مارخۆریش هەیە.

١٣٧٧-ماری کلک قرتاو، کلکی بیر ناچێتەوە:-

مار یەکێکە لەو زیندەوەرانەی زۆرترین جار کلکی قرتێنراوە، لەگەڵ ئەوەی مار بە دوژمنی مرۆڤ دانراوە، بەڵام ئەویش دوژمنی زۆرە، مرۆڤ و حاجی لەقلەق و باڵندە گۆشتخۆرەکان باشترین مێملی مارەکانن، مار کە بەخێرایی و تیژڕەوی دەڕوات بۆ دەربازبوون لە نەیارەکانی، کەچی لەلایەن ئەو دوژمنانەی زۆربەی جار کلکی بە زەبرێک دەپچڕێنرێت چ لە کاتی ڕاکردنی چ لە کاتی چوونە کونەوە کلکی دەقرتێنرێت، مار لە کاتی شەڕدا لەسەر کلکی دەوستێت و بۆ خێراکردنیش زۆر پشتی پێ دەبەستێت، لە دەستدانی کلک بۆ مار زۆر نیگەرانی دەکات، هیچ شتێک شوێنی بۆ پڕ ناکاتەوە، بۆیە ئەوە بووە بە ئیدیۆم و بۆ زیانگەندنی کەسێک بە کەسێک و دوژمنداری لێ بکەوێتەوە، کەس لە بیری ناچێتەوە، وەکوو

مـار هــەر لــە بیــری تۆڵەکردنــەوەدا دەبێــت بــۆ ئــەو حاڵەتــە بــەڕێنوێنی و ئامۆژگارییەوە وتراوە: ماری کلک قرتاو، کلکی بیر ناچێتەوە.

١٣٧٨ -ماڵە خەزوور، نۆ مەن خوێ:-

مەن: کەرەستە و ئامێرێکە، دەفری پێوانەیە و سەنگێکی کێشانەیە بە گوێرەی ناوچەکان کێشەکەی جیاوازە مەنی تەورێزی و مەنی گەورە و نیومەن و...تاد، لە(٧٥٠گرامەوە تاوەکوو سێ کیلۆ و نیووی) دەبێت، وتراویشە: هەموو شتێک بەخوێ، خوێش بە مەنە، ماڵە خەزوور: ماڵە باوکی شوو، مێردە، لە ئێستا و ڕابردوو بۆ بووکەکەیان هەندێک مەرج و چاودێری و ئەرکی زیادە و قسە و قسەڵۆک دەکەن و دەبێتە مایەی دڵتەنگی و نیگەرانی و ترشی و سوێری و تاڵاو چەشتن، ئەوە بووە بە ئیدیۆم و وەکوو گوزارشت لە ناخۆشیەکانی ماڵە خەزوور و لێکەوتەکانی بۆ ژیان لە سوێری و تاڵی چەشتن وتراوە: ماڵە خەزوور، نۆ مەن خوێ.

١٣٧٩-ماڵی بە فرە کچان، ئاو نییە لە گۆزان:-

فرە: زۆر و زەوەند، ئێگجار زۆر، پڕ و بێ ژمار، زۆریی و فراوانی و...تاد، زۆر وشەی لێکدراوی لێ پێکهاتووە وەکوو(فرە حیزبی و فرە ئاینی و فرە کێخوا و...تاد)، لێرە فرە کچ، یان فرە کابان واتە: کچ و کابانی زۆر، گۆزەش: دەفرێکی لوولەییە لە کۆندا لە قوڕ دروست دەکرا بەو دواییانە لە پلاستیک و شوشەش دروستکراوە، بۆ هەڵگرتن و سارد ڕاگرتنی ئاوی کانی و کانیاوان بەکارهاتووە وتراویشە: نە گۆزەی نزیک ئاوان، نەبووکی نزیک باوان واتە: بۆ هەردوو لاخراپە گۆزەکە زۆر ئاوی پێ دەهێنرێت و دەشکێت و بووکەکەش زوو کێشەکانی گەورە دەبن و هەر دەچێتەوە ماڵی باوکی و ئاگای لە ماڵی خۆی نابێت، ئەو ئیدیۆمەی(ماڵی بە فرە کچان، ئاو نییە لە گۆزان) واتە: ماڵی زۆر کابان، چێشتیان یان سوێرە یان بێ خوێیە، دێی فرە کێخوا و ئاغاش بۆی وتراوە: من ئاغا و تۆ ئاغا ئەی کێ جێمان بۆ ڕاخا؟ ماڵی زۆر کەیبانوو و پڕ کیژیش کەس ناچێتە سەرئاو(سراو) بۆ ئاوهێنان، بۆیە ئەو لەبەر ئەم و ئەم لەبەر ئەو گۆزەیان دایمە بە بەتاڵی دەمێنێتەوە.

١٣٨٠-ماڵی دزێتی، مەگەر شەو بکرێت بەخۆدا:-

دز، ئەو کەسەیە بەنهێنی شتومەک و زێڕ و زیوو و کەلوپەل و پارەی خەڵکی دەبات، بە دەمامکەوە نەوەک بە ئاشکرا کاروان و قەتاران ڕووت دەکاتەوە، لە هەردوو باردا دزیاری نهێنی و شاراوەیە چ بە دەمامکەوە بێ چ بە شەو و لە نادیاریدا ئەنجام درابێت، ئەو ماڵ و کەلوپەل و جلوبەرگەی بە دزیاری پەیدابوو بێت، هەر دەبێت بە دزیش ساغ بکرێتەوە چ خواردن بێت یان پۆشاک و بەرگ و کەلوپەل و ئامێر و...تاد، ئینجا کاتێک باسی(شەو) دەکرێت وەکوو مەحوی گەورە شاعیری کورد فەرموویەتی: سەتری گوناحکارانە شەو، یان کورد دەڵێت: کوڕ هەبێت تاریکە شەو زۆرە، شەو قەڵای مێردانە، لێرەدا شەو بۆیە هاتووە، چونکە شەو تاریک و نهێنگر و پەنهانە، ماڵ و کەلوپەلی دزراویش، چونکە خۆت خاوەنی نیت ناتوانیت بە ئاشکرا لەبەری بکەیت یان بیخۆیت یان پێی بسوڕێیتەوە، ئەو حاڵەتە بووە بە ئیدیۆم و بۆ کاری شەرمەزراری و سەرشۆڕی و ڕەزیلی و حەرام و نابەجێ و یاساغ و ڕێگەپێنەدراو، وەکوو ڕێنوێنی و ڕێنمایی و ئامۆژگاری وتراوە:(ماڵی دزێتی، مەگەر شەو بکرێت بە خۆ دا).

١٣٨١-مرخی لێ خۆشکردووە:-

لە هەولێرێ دەوترێت:(مرخی لێ خۆشکردیە)، مرخ واتە: ئارەزوو، تەماع، چاوتێبڕین، زۆرجاران مرخ خۆشکردن بۆ کچی جوانی ئاوایی بووە، یان بۆ زەوی و زاری بەپیت و بە بەرەکەت بووە، یان بۆ مایین و ئەسپ و وڵاغەبەرزەی ڕەسەن یان گاجووت و...تاد بووە، ئەو مرخ لێخۆشکردنە بۆ هەموو شتە بە بایەخ و جوان و گران بەهاکان بووە بە ئیدیۆم و ئەگەر مرۆڤێک لە دەوروبەر و دوورەوە تەماحی بۆ شتێک هەبێت و خۆی بۆ مەڵاس و مات بدات، لە دەرفەت و هەلێک بگەڕێت تاوەکوو بیقۆزێتەوە، بۆ دەست بەسەراگرتن و بردن و بەدەستهێنانی، ب ەتەوسەوە بەو جۆرە مرۆڤە دەوترێت: مرخی لێ خۆشکردووە.

١٣٨٢-ماڵ سوتاو بە ماڵ دەبێت، سکەڕۆ بە ماڵ نابێت:-

پێکهێنانی خێزان و دروستکردنی خانووبەرە و دابینکردنی شتومەک و کەلوپەلی ناوماڵ ماوەیەکی زۆری پێویستە تا دادەنرێن، ئینجا ئەگەر کەسێک ماڵی بسووتێت هیچ کەل و پەلێکی بۆ دەرناچێت و نامێنێتەوە، دێتە سەر ساجی

عەلی و هەژار دەکەوێت و پێی دەوترێت: ماڵ سووتاو، بەڵام ئەوەی(سکەڕۆ) بێت، واتە: کەسێک هەر بایەخ بە دەم و خواردن و ورگی بدات، نەوسن و چڵێس و چاوچنۆک و تێرنەخۆرە و چەڵاو خۆرەی چەور و سکەڕۆ بێت تەنیا بایەخ بە پڕکردنی ورگ و سکی بدات، پارە و سەروەت و سامانی هەموو دونیای پێ بدەیت ئەوا هەر تێر نابێت، بەمەشەوە ناتوانێت ماڵ دابنێت، بەڵام ماڵ سووتاوەکە دەتوانێت سەر لە نوێ ماڵ دابنێتەوە، چونکە بڕوای بە ئیرادە و خۆگری و دانپێدانان هەیە، ئەو حاڵەتە بووە بە ئیدیۆم و بە خەڵکی چڵێس و نەوسن کە هەر خەریکی ورگی بێت و هیچ پاشەکەوت نەکات، بە تەوس و گاڵتە و قینەوە دەوترێت: ماڵ سووتاو بە ماڵ دەبێت، سکەڕۆ بە ماڵ نابێت.

١٣٨٣-من لە شام و ئەو لە شیراز، مەحاڵە ببین بە هاوڕاز:-

عەرەبەکانی هاوسێشمان وتویانە:(انت فی وادی و انا فی الوادی) واتە: تۆ لە دۆڵێک و من لە دۆڵێک، ئەمەش گوزارشتە بۆ بوونی جیاوازی و نێوانێکی زۆر لە نێوان هەردوو کەسدا، هاوشێوەی ئەوە لە زمانی کوردیدا لە جیاتی دوو دۆڵ باسی دوو ناوچەی گەورە دەکات، یەکێکیان وڵاتی شامە کە(سوریا و لوبنان و ئوردەن و فەلەستین) دەکرێتەوە و ئەویتریش(شیرازە) لە وڵاتی ئارياییە، هەردوو ناوچە لە ڕووی کەلتوور و ئاوهەوا و داب و نەریتەوە زۆر لێک جیاوازن، بۆیە بۆ بیرکردنەوە و بەرژەوەندی جیاواز لە نێوان دوو کەس و لایەندا، کە هاوڕازی و ڕێکەوتنیان دوور بکاتەوە لە یەکتری دەوترێت: من لە شام و ئەو لە شیراز، مەحاڵە ببین بە هاوڕاز.

١٣٨٤-منداڵی دەرمانان، ناگاتە سەربانان:-

زۆرجاران هەندێ منداڵ بە ناکامی و بە کەمووکوڕی و کەم ئەندامی و خاوەن پێداویستی تایبەتەوە لە دایک دەبن، هەر ڕۆژەی دەیبەنە لای ئەو حەکیم و بۆنبڕ و نۆشدار و تیمارخانە و بەیتاڵ و بیمارستانانە، بەڵام ئەو منداڵە هەر وەکوو خۆیەتی و ئەو هەمووە دەرمانە کوردەوارییە و گژوگیایە سروشتییە چارەی ناکەن و هەر بە بەبێ هێزی و بێ توانایی دەمێنێتەوە، ئەو جۆرە منالەش بە منالێکی نەخۆشی بەرگری کەم، کە ژیانی بە دەرمانەوە بەندە-گرفت-ی هەیە و بێ چارەسەر دادەنرێت، ئەوە بووە بە ئیدیۆم بۆ خستنەڕوو و باسکردنی کارێک یان پڕۆسەیەک کە ئەنجامی باشی لێ ڕەچاو نەکرێت بە شارەزایی و

ئاگادارکردنەوە دەوترێت: مندالّی دەرمانان، ناگاتە سەربانان.

١٣٨٥-مێرد نەتکات خەڕۆ، بە کەس نابیت ترۆ:-

خەڕۆ: تەفرەدان و تەفرەخواردن و فێڵ و فریودان و هەڵخەڵەتاندن و فێڵبازی واتە: دەستخەڕۆ و لە خشتەبردن، ترۆ: تورە، دەرکردنی یەکێک بە سووکی و بێ حورمەتی و بێ ڕێزی پێکردن، دەوترێت: ترۆ کرا، ترۆی کرد، ترۆت دەکەم واتە: بێ بەها و بێ نرخی کرد، ئەو ئیدیۆمە بۆ ئامۆژگاری و ڕێنوێنی و ڕێنمایی ژنان هاتووە، کە دەبێت زۆر وریا بێت لە هەڵسوکەوت و ڕەفتار لەگەڵ شووەکە و مێردەکەی، چونکە ئەگەر نزیکترین کەس لەگەڵت خراپ بێت و بەخراپە ناوت نەهێنێت ئەوا کەس ناتوانێت لە گوڵ کاڵترت پێ بڵێت، بۆیە وتراوە: مێرد نەتکات خەڕۆ، بەکەس نابیت ترۆ.

١٣٨٦-میراتی کەر، کورتانەکەیەتی:-

میرات: بریتیە لە ماڵ و موڵک و پارە و کەلوپەلی بەجێماوی مردوو، کورد وەکوو نەفرەت و جنێو بۆ سەرەوەت و سامانی کەسێک بە ناحەزییەوە دەڵێت: بە میراتت کەوێت، یان ببێتە میراتت، هەڵبەت ئاژەڵ و گیانلەبەرێکی وەکوو(گوێدرێژ-کەر) ئەوەی لە دوای خۆی بۆی بمێنێتەوە ئەو کۆپان و کورتانەیە کە لەسەر شانیەتی، کە زۆرینەی پێکهاتەکەی پوش و پەڕۆیە، کەر و کورتانەکەی بووە بەو ئیدیۆمە و کەسی نەفام و نەزان و کەودەن و بێ هۆش و هیچ نەزان هیچ شت و بەرهەمێک لە دوای خۆی جێ ناهێڵێت و ئەوەی بەجێشی بهێڵێت تەنیا شتێکی بێ کەڵکە، بۆیە بە تەوس و توانج و تەنز و گاڵتەوە دەوترێت: میراتی کەر کورتانەکەیەتی.

١٣٨٧-میوانی ساتێک جاسوسی ساڵێک:-

وتراویشە: میوانی شەوێک جاسوسی سەد ساڵ، لە کۆمەڵگا سوننەتییەکاندا میوان کە دەچووە ماڵێک، لە ماڵەکەدا چاوی خۆی دادەخست لە سەیرکردنی ناموس و کە دەهاتە دەرەوەش دەمی خۆی قەپات دەکرد لە باسکردنی ماڵەکە، بەڵام ئەوە مانای ئەوە نییە ئەو میوانە تێبینی خۆی نەبێت، چونکە میوان و لایدە و غەریبە زۆر هەستیارە لە ماوەی تەنیا ساتێک یان یەک شەودا زۆرترین زانیاری کۆدەکاتەوە و وردترین سەرنج گەلاڵە دەکەن و چاویان هەموو قوژبنێک دەبینێت و هێڵ بەژێر زۆرێک لە بابەتەکاندا دەهێنن بۆیە بۆ ئامۆژگاریکردن و

ئاگابوون له حاڵەتی مێواندارییەکە دەوترێت: میوانی ساتێک، جاسوسی ساڵێک.

١٣٨٨-مەڕوانە سەری تاسی، بڕوانە بەختی خاسی:-

تـاس: تـاس و لـوس لێرەدا واتـە کەچـەڵی بێ مـوو، خـاس: بـاش و چـاک، لـە کوردەواریدا ئەوەی سەری کەچەڵ و لوس و بێ موو بێت، قێزەون و ناشیرین و ناحەز دێتە بەرچاو و بەهۆی ڕواڵەتیانەوە کیژان و کچان حەز بەچارەیان ناکەن و بـەدڵی خۆیـان بێت خـراپ شـوویان پـێ دەکـەن، ئەمـەش ڕاسـت نییـە چونکـە ڕواڵــەت هــەموو شــتێک نییــە و چــاکی و باشــی بەڕوخســارەوە نییــە، بــەڵکو بەناوەڕۆکەوەیـە، بـە جـۆرێکیتر ئـەو ئیدیۆمـە هـاتووە(مەڕوانـە سـەر و تاسـی، بڕوانـە بـەختی خاسـی واتـە: سـەر و تـاس و زێڕوزیـوو و جلوبـەرگ و ڕواڵـەت ڕاسـتەقینە نییـە، بـەڵکو شـانس و بـەخت تـەواوە، ئینجـا ئـەوە بـووە بـە ئیـدیۆم و ئەگەر ژن و پیاو بەختیان لەگەڵ یەکدی باش بێت ئـەوا کەچـەڵی لاوەکییـە و هـیچ نییە بۆیە بە ڕێنوێنیەوە وتراوە: مەڕوانە سەری تاسی، بڕوانە بەختی خاسی.

١٣٨٩-منداڵی نازدار، یان شێتە یان هار:-

نـاز: ئـاین و ئـۆین و خۆفرۆشـییە بـۆ ئـەوەی بەرامبـەر خۆشـتی بوێـت یـان خۆشەویستی کەسێک بۆ کەسێکە بـەنازەوە دەربب‌ڕدرێت، نـازدار: کەسێک زۆر خۆشەویسـت بێـت و نـازی بکێشـرێت یـان نـازی ڕابگیرێـت، ئەنـدازە: چەندێتییـە لەزانستی(جەبر و ئەندازە) بەنمونە: ئەندازەی شتێک لە درێژی و پانی و بـەرزی و قـەبارەوە، هـەموو شـتێکی بەرجەسـتە چەنـدێتی و قـەبارەی خـۆی هەیـە، ئـەو ئەندازەیە لێرەدا وەکوو پێوانـە و بڕی ئەو شـتە هـاتووە کە قـەبارە و چەنـدێتی پێدانانی نازە بە منداڵ، ئینجا لێرەدا ئەو منداڵانـەی بە نـازەوە بـە خێـودەکرێن و هــەمو نازێکیــان دەکێشــرێت و دڵیــان ڕادەگیرێــت و لەگــەڵ هــەر ورک گرتنێــک پێداویسـتیەکانیان بۆ دابین دەکرێت وەکـوو ڕووەکـی تێـر ئاو(نـازاو) دەبـن یـان لەبــەر بــەنازییان وەکــو شــێت یــان زۆر هاروهــاج دەبــن، ئــەو نــازکردن و خۆفرۆشییەیان بۆ خۆشەویستی لە هەموو جێگە و ڕێگـە و شـوێنێک و کەسـێک، لێیـان وەرناگیرێت، کاتێک لـە هـەموو شـوێنێک وەرنـەگیرا ئـەوا بەلایـەنی نـەرێنی بەسەر منداڵەکەدا دەشکێتەوە کەواتـە پـەروەردەکردنی منداڵ بـە زۆر نازپێدان و نازداری و نازداربوونی خراپە و ڕێگایەکی چەوتە بۆ ئەم حاڵەتە کورد وتویـەتی: منداڵی نازدار، یان شێتە یان هار.

١٣٩٠-مژمۆر له ناو کوێراندا چاوساغه:-

مژمۆر، مژومۆر، مژمۆڵ: واته مڕ و مۆچ، خەواڵوو، چاو نیوەکراوە، کوێر: نابینا و هیچ شتێک نابینێت، زۆرجار هاوشێوەی ئەم ئیدیۆمە، کورد بۆ کەسێک کە هیچی تیابەستە نییە، بە بەراوردکاری خەڵکانی دەوروبەری هەندێک باشتر بێت و لە ناو کۆمەڵە کەسێکی لە ئاستی خوار خۆییدا مەزنتر و چاکتر دەردەکەوێت، وتویەتی: لە چاو شلان پەیتە، یان زۆر جاران بە پیاوێکی نامەرد و بێ کەڵک وتراوە: لە ناو ژناندا پیاوە، بە مانای ئەوەی لە ناو پیاواندا پیاو نییە، تەنیا لەناو ژناندا بەپیاو دێتە بەرچاو، لێرەش ئەگەر مرۆڤ مژمۆر بێت و تەنیا یەک چاوی کراوە بێت لە خەڵکی کوێر و نابینا ڕێگا زیاتر دەبینێت، بە بەراوردی کوێرانیش وتراوە: ئەوەی یەک چاوی هەبێت پاشایە، بۆیە لە کوردەواریدا ئەو ئیدیۆمە جوانەی لێ بەرهەمهاتووە، بۆ بە نادیدەگرتنی کەسایەتی و پێگەی کەسێک کە شایانی پیاهەڵدان نەبێت و بە بەراوردکاریش لە دەوروبەرەکەی باشتر بێت وتراوە: مژمۆر لە ناو کوێراندا چاوساغە.

١٣٩١-مێشکی کەری خواردووە:-

مرۆڤی کوردەواری هێندە ئاژەڵی(کەر)ی بە گەمژە و گێل و نەفام داناوە، بۆ هەموو حاڵەتەکانی ناهۆشیاری و کاڵفامی نمونەی پێ دەهێنێتەوە، وەکوو: کەر لە چاوی ئەو سعاتچییە، کەر چوزانێ بۆنی بەهێ چییە؟، کەر بە جۆ بمرێ شەهیدە، ئەسپیان ناڵ دەکرد کەر کلکی بڵند دەکرد، کەر لە چاوی ئەو پاشایە، هەڵبەت کە ئاژەڵی کەر ئەو هەمووە نەزانییەی درابێتە پاڵ، فەرمانی هەموو کەودەنی و دەبەنگیەکانی هەر لە ڕێگەی مێشکەوە پێ دەکرێت، بۆیە کورد مێشکی کەری لەو ئیدیۆمەدا بەکارهێناوە و بەکەسێکی زۆر دەبەنگ و نەفام و کوێرەوار و نەزان دەڵێت: مێشکی کەری خواردووە .

١٣٩٢-موو ڕەقە:-

پێچەوانەی ئەو ئیدیۆمە دەوترێت: توکی نەرمە و مووی نەرمە، ئۆمەرە، مچەیە، بەسێیە و پیرداودە و...تاد، لە بەرامبەریشدا ئیدیۆمی: خدرە، موو ڕەقە، توکی ڕەقە، ڕەشیدە بە(وەجە) و...تاد، هەڵبەت هەموو ئەو ئیدیۆمانە چیرۆکێکی لە پشتە بە گوێرەی دەڤەر و ناوچە و شار و دێهات نشینەکان، ئەو پیاوانەی کە تورە دەبن یان ئەو ئاژەڵانەی لە شەڕدا دەردەکەون، موویان گڤ دەبێتەوە، شێوەی

ژووژک-ژیژک و پشیله، ئەو پیاوانەی کە لەگەڵ ژنەکانیان تورە و توندن و زوو زوو خۆیانیان بۆ گڤ دەکەنەوە، لە کوردەواریدا پێیان دەوترێت: خدر و موو رەق واتە: خراپ دەخەوێتە قەلبەوە و بار ناهێنرێن و گوێ لە مشت و مەیسەر بوونیان زەحمەتە ئەوە بووە بە ئیدیۆم و بەو پیاوانەی بەرامبەر ژنەکانیان توونە و تیژن دەوترێت: موو رەقە.

١٣٩٣-مار تاسەری پان نەکەیتەوە ناتۆپێت:-

مار، ئەو زیندەوەرە خشۆکەیە کە لە کوردەواریدا زۆر ئیدیۆمی لەسەر وتراوە و لەگەڵ مرۆڤدا لەیەک ژینگەدا بەیەکەوە ژیاون، مار هێمای دوژمنە، مایەی پێوەدان و ژەهر رێژتنە، بنەمای ترس و دڵەراوکێیە بۆ مرۆڤ، باشترین چەکی شەرکردنی مار، دەم و ددانیەتی کە گازی پێ دەگرێت و زیان بەنێچیر و نەیارانی دەگەیەنێت و بەهۆیەوە ژاری خۆی دەخاتە خوێنی دوژمنەکانیەوە، بۆیە ئەگەر هەر جێگایەکی پان بکەیتەوە و سەری بمێنێت ئەوا هیچت نەکردووە و مەترسیەکە هەر دەمێنێت، کورد ئەوەی کردووە بە ئیدیۆم و ئەگەر دەسەڵاتێکی چەوسێنەر و زۆردار لەلایەن شۆرش و جەماوەرەوە زۆر ناوچەی لێ وەربگیرێتەوە و ئازاد بکرێت، بەڵام پایتەخت و سەرۆکەکەی مابێت یان پیاوانی ئاغا و دەرەبەگایەتی زۆربەیان دارکووت و بەر پێلەقە بدرێن و ئاغا و سەر گەورەکەیان مابێت ئەوا کورد دەڵێت: مار تاسەری پان نەکەیتەوە ناتۆپێت.

١٣٩٤- مارێ لە خوار ماران، کافر نەبێ بەحاران:-

لە ناوچەی خۆشناوەتیدا چەندین ئیدیۆمیان بەبن زاریدا هاتووە کە زۆر شیرین و پڕ گوزارشت و ئەزموونن وەکوو:(مارێ لەخوار ماران، کافر نەبێ بەحاران)، مار: ماڵ ئەو ماڵەی لەسەر رێگە و خوار ئاوایی گوند بێت، خەڵکی لایدە و غەریبە و رێبوار و میوان زۆر رووی تێ دەکەن چونکە شوێنەکەی ئەو حاڵەتەی بۆ درووستکردووە ئەویش سەر رێیی و بەر ماڵانیەتی، کافر بەکافری خۆی نەبێت بە حاڵیان، ئەو گۆتەیە لەوەوە سەرچاوەی گرتووە کە ماڵی سەرەرێ و بەرماڵان بەهۆی شوێنەکەیانەوە لەبن دەست وپێ دەچن و وەکوو کاروانسەرایان لێ دێت بۆیە وتراوە: مارێ لەخوار ماران، کافر نەبێ بەحاران.

١٣٩٥-ماری تۆپیوو ئەخاتە بەرپێی:-

مار، کە هێمای دوژمندارییە لە کوردەواریدا، گوزارشتی مەترسی و ژەهر و پێوەدانی لە پێش هەموو شتێکەوەیە، هەموو شتێک کە بخرێتە ژێر پێ و بەرپێ و بەر دەرگای ماڵ مانای خۆی هەیە، هەندێجار ڕێکخستنە نهێنییەکانی شار لە هەشتاکانی سەدەی بیستەم، دەچوون، سەرە مریشکێکیان دەخستە ناو زەرفێکەوە هەڵیاندەدایە ماڵە پیاوخراپەکانی حزبی بەعس یان بە دەرگایانەوە هەڵدەواسی، ئەوە بۆ چاوترساندن و تۆقاندن بوو، واتە: وەکوو ئەو مریشکە سەرت دەبڕین، یان(یەک فیشەک-گولله)یەکیان دەخستە ناو نامەیەکەوە وەکوو پەیامێک بۆ سنووردارکردنی خراپەکارییەکانی دەرحەق بە شۆڕشگێڕان و ڕێکخستنە نهێنییەکان و کەسوکاری پێشمەرگەکان، لێرەدا ماری تۆپیویش هاوشێوەی ئەو فیشەک و سەرە مریشکە گوزارشت و پەیام گەیاندنە بۆ ناحەزێک یان دوژمندارێک یان ناکۆکییەکی زۆر لە نێوان دوو لایەندا بۆیە کورد وتویەتی: ماری تۆپیوو ئەخاتە بەرپێی.

١٣٩٦-مار نابێت بە یار:-

مار کە بووە بە هێمای دوژمنداری و ژار و پێوەدان و گازگرتن، ترس و تۆقاندنیشی لە دڵی مرۆڤدا چاندووە، چونکە زۆر ئازیزان و خۆشەویستان بە هۆی گازگرتنی مارەوە ژاراویی بوون و ماڵئاوایی و ژیانناواییان کردووە، لە ماوەیەکی کورتدا شاردراونەتەوە و خراونەتە ژێر خاک و بۆ ئەبەد نەبینراونەتەوە، تەنیا حەسرەت و خەم و خەفەتیان بۆ کەسوکاریان جێهێشتووە، مار خاسیەتی دوژمنکارانەی بەرامبەر دەوروبەری لە گیانلەبەران و مرۆڤ کۆتایی نایەت و لە غەریزەیدا ئەو حاڵەتە بوونی هەیە و چەسپاوە، زۆر چیرۆک و گێڕانەوەی بەر ئاگردانیش ئەو ڕاستیەیان دووپاتکردۆتەوە، چیرۆکی بەر ئاگردانی کورد دەڵێت: ڕۆژێک لە ڕۆژان وەرزێرێک لە چلەی زستانی سارد و کڕێوەدا، مارێکی سڕ دەدۆزێتەوە، دڵی پێی دەسوتێ، هەڵی دەگرێت و دەیخاتە باخەڵیەوە، تاوەکو گەرمی بێتەوە، کە مارەکە گەرمی دەبێتەوە و جووڵە دەکات، یەکسەر بە ژێر باڵی وەرزێرەکەوە دەدات و دەیکوژێت، ئەوەش بووە بە ئیدیۆم و بۆ کەسی خراپەکار دەوترێت: وەک ماری سڕ وایە، هەروەها لە گۆرانی فۆلکلۆری کوردیشدا هونەرمەندی گەورە حەسەن زیرەک دەفەرموێت: میسلی

ماری بێ ئیجازه له دڵی عاشق دەگرێ گازە، واتە ئەو مارە مۆڵەتی لە ڕێبازی قادری سۆفیگەرێتی ئیسلامییەوە وەرنەگرتووە، کە لە تەریقەتدا ئەو دەروێشانەی ئیجازەی شێخیان هەبووایە بە(مارگر) ناو دەبران و ئیجازەی مارگرتنیان هەبوو، کە مارەکەیان دەگرت، مارەکە بەهۆی مۆڵەتی ڕێچکەی قادرییەوە گازی لێ ناگرتن(ئەفسانەیە)، بەڵام ئەو مارەی حەسەن زیرەک ئاماژەی پێکردووە، بێ ئیجازە بووە و زۆر بێ بەزییانە گازی گرتووە، بەماری کولەوەیبابیش وتراوە: بێ ئیجازە لەبەر ژەهر پیسی کە یەکسەر کوشندەیە، هەروەها لە دەقی فۆلکلۆری تردا هاتووە:

هاوڕێ گەلێکیان وەک مار سڕن

ڕواڵەت دۆست و لە بنەوە بڕن

جگە لەمانە چەند ئیدیۆمێکیتر لە سەر زاری مار وتراوە، ئەگەر شتێک زۆر تاڵ و ژەقنەبووت بێت وتراوە: دەڵێی ژەهری ماڵە یان وەک ژەهری مارە، ئەو مارانەی کە هەمیشە بیر لە پەلاماردان و هێرشبردن دەکەنەوە بۆ تۆڵەکردنەوەی، کورد پێیان دەڵێت: مار کلکی لە بیر ناچێت، خاسیەتەکانی گەستن و پێوەدان و ژار ڕووکردن کە لە ئەدگار و پێکهاتەی ماردا هەیە وایکردووە، ببنە خو و ڕەوشتی مار و لەبەر ئەوە مار بۆ یاری نابێت بۆیە کورد لە ئەزمونەوە وتویەتی: مار نابێت بە یار.

١٣٩٧-مشک لە ئیدیۆمی کوردەواریدا:-

مشک گیانەوەرێکی قرتێنەری شیردەری گیاخۆرە، قەبارە و کێشی بچوکە، دوژمنی زۆرە مرۆڤ و گیانلەبەرانیتر بۆیە تەمەنی زۆر کورتە، ئەوانەی ماڵین لە دیواری خانووی ماڵان کون لێ دەدەن و کێوییەکانیش لە کێڵگە کشتوکاڵیەکاندا، مشک لەبەر ئەوەی ئاژەڵێکی وردیلەی زۆر و بەر بڵاوە لە کوردەواریدا خزێنراوەتە ناو ئیدیۆمێکی زۆرەوە، لێرەدا ئاماژە بە هەندێک لەو ئیدیۆمانە دەدەین.

ئەوەی لە مشک بێت جەواڵ دڕە، جەواڵ لە بەن و موو و خوری دروستکراوە وەکوو گونیەی ئەمڕۆ وابووە، پڕ کراوە لە دانەوێڵەی گەنم و جۆ، مشکیش مشەخۆرە، کاتێک بۆنی گەنم و جۆی ناو جەواڵەکەی کردووە، ئەوەندە قاندڕییەتی بە ددانەکانی بەن و موو و خوری جەواڵەکەی قرتاندووە و دڕیووە و

کونی کردووه تا گەنمەکەی ناوی بخوات، ئەوە بووە بە ئیدیۆم و بەکەسێک دەوترێت هەمان پیشە و کار و کردەوەی باوانی خۆی بکاتەوە.

پشیلە لە ماڵێ نییە، مشک تلیلییانە، یەکێک لە مێمل-مێمرەکانی مشک، پشیلەیە، زۆر گورج و گۆڵانە دەیانگرێت و دەبنە ژەمە خۆراکی، ئەو ماڵەی پشیلەی لێ نەبێت، جموجۆڵ و بزاوتی مشک زۆر دەبێت و دەست دەکەنە زیکەزیک و یاری کردن و هەڵبەزین، ئەوە کراوە بە ئیدیۆم و ئەگەر کەسی یەکەمی ماڵ لە ماڵ نەبێت، منداڵ و توار هەموویان بە ئارەزووی خۆیان وەکو مشکەکان دەجولێنەوە، یان کاتێک کەسی یەکەمی فەرمانگە یان کۆمپانیا یان وڵات بۆ ماوەیەک دیار نەبن خەڵکانی هەڵپەرست و مشەخۆر دەرفەت دەقۆزننەوە بۆ کاری نابەجێ و دەوام نەکردن و ...تاد.

مشک، بەهەستە، گوێی قوڵاغ و سووکە، زوو هەست بەخشپە و جوڵە دەکات، ئەو خاسیەتەی مرۆڤ گواستویەتییەوە بۆ کەسێکی گوێ سووک کە زوو لە بابەتی بە فسکە فسک تێ بگات، دەڵێت: گوێی ئەوەندە سووکە دەڵێی مشکە.

هەروەها بۆ هەژاری و نەداری و نەبوونی و قات و قوڕی و کەندوو بەتاڵی و دیارکەوتنی بنی هەمبانەی زەخیرەش جارێکیتر مشک بووە بە ئیدیۆم و بەو جۆرە ماڵە هەژارانە دەوترێت: هێندە هەژاران، مشک کلکی لە ماڵیان بە ئارد نابێت.

هەروەها بۆ بچووکی کەسێکیش وتراوە دەڵێی: مشکە، واتە: زۆر بچوکە، ژنانی کوردیش کە بەکاروباری ناوماڵ و بەخێوکردنی منداڵەوە زۆر سەرقاڵ دەبن دەڵێن: وەک مشکی کۆرە-کوێرە هەر دەبێت لە چوارچێوەی ماڵەوە بین، مشکی کوێرە: جۆرە مشکێکی کێوییە، زۆر لە کونەکانی دەمێنێتەوە، کلکی لە مشکی ماڵی کورتترە، بەڵام کەمێک گەورەترە، جورجە کوێرەش وتراوە: بەڵام ئەوەیان قرچۆکی و ڕەزیلی مرۆڤ بەکاردەهێنرێت.

باڵندەی مشکگرە، باڵندەیەکی بچوکە، گۆشتخۆرە، چنگ زەرد و قاچ کورتە، لە ئاسمانەوە ڕاوی مشک دەکات، مشکخۆرەش جانەوەرێکیترە ڕاوی مشک دەکات، کەواتە: مار و پشیلە و مشکگرە و مشکخۆرە و مرۆڤ هەموویان دوژمنی ئەو گیانلەبەرە گیاخۆرەن.

١٣٩٨-مەلا لە ئیدیۆمی کوردەواریدا:-

ئەو منداڵەی لە تەمەنی حەوت ساڵییەوە دەچێتە بەر خوێندن لە حوجرەدا پێی دەوترێت: (سوختیە)، دواتر قۆناغەکانی(فەقێ و موستەعید) دەبڕێت و لە ئاهەنگێکی خنجیلانەدا مۆڵەتی(مەلایەتی) وەردەگرێت، ئەو ماوەیەی بە نزیکەی(١٢) دوازدە ساڵ خوێندن، لەو حوجرە بۆ ئەو حوجرە و لەو گوند بۆ ئەو گوند و لەو شار بۆ ئەو شار بە نەبوونی و برسیەتی و بێ جلوبەرگی وەکوو شاعیری مەزنی کورد حاجی قادری کۆیی لە دێرە شیعرێکدا باسی ئەو نەبوونییەی خۆیی و فەقێکان دەکات و دەفەرموێت:

بەبیرم دێ زەمانێ چووینە باڵەک

بەپێ خاوسی نەکەوشم بوو نە کاڵەک

لە پەیڕەوانی ئاینی ئیسلامدا بە(مەلا) دەوترێت: جێنشینی پەیامبەری ئیسلام، بۆیە جێگە و پێگەیان لە ناو میللەتدا هەیە و ڕێزیان لێگیراوە، هەرچەندە وشەکە لە زمانی عەرەبییەوە خزاوەتە ناو زمانی کوردییەوە، بەڵام جێی خۆی گرتووە لە فەرهەنگی کوردەوارییدا، چەندین دەق و پەند و ئیدیۆم لەسەر مەلا هاتووە، دیارترینیان(پارەی خۆت بدە و مەلا لە مزگەوت دەربێنە)، هەڵبەت شوێنی کارکردنی مەلا مزگەوتەکانە هەر لە پێش نوێژی و وتاری هەفتانەی هەینی و کاری ئاشتەوایی و وانە وتنەوەی حوجرەکان و...تاد، لەلای مەلاکاندا زۆر پیرۆزە و خوای گەورەش لە ئایەتەکانی قورئاندا باسی ئەو گرنگی و پیرۆزییەی کردووە، کەواتە: خواناس(مەلا) و شوێنی پیرۆز (مزگەوت) بووە بەو ئیدیۆمە جوانە، کە مەلاش مرۆڤە وەکوو هەموو مرۆڤەکانی تر دەکەوێتە ژێر کاریگەری خۆشی و لە زەتەکانی دونیا و پارە و سامان و سەرمایە لە خشتەی دەبات و بەهۆیەوە خیانەت لە بڕواداریيەکەی دەکات، بۆ ئەمە کورد وتویەتی: پارەی خۆت بدە و مەلا لە مزگەوت دەربێنە).

لەبەر ئەوەی(مەلا) کەسێکی خوێندەوار بووە، هەندێکیان زاراوەی(دوازدە عیلم) یان بووە بە پاشگری مەلایەتییەکەیان پێیان وتراوە: مەلای دوازدە عیلم، ئەو دوازدە زانستە لە زمانەوانی و ڕێزمان(نەحو وسەرف) و ژیربێژی و ڕەوانبێژی و وێژە و گوڵستان و فەلەک و بیرکاری و پزیشکی (تووب نەبەوی) و...تاد، بۆیە مەلا زۆر بە زانا دانراوە، بەڵام لێرە و لەوێ خەڵکانێک پەیدابوون،

پرسیاری زۆر وردی پڕ گومانیان لەسەر بیروڕا و بڕوای ئیسلامی(عەقیدە و ئیمان) لە مەلا دەکرد و بەو جۆرە پرسیارانە وتراوە: مەلابەزێنی، ئەوەش بۆ هەموو ئەو بوارانە بەکاردەهێنرێت کە پرسیاری کێشمەکێش و یەکلا نەکەرەوە بۆ مامۆستا یان کەسی سەروو بەکاربهێنرێت پێی دەوترێت: مەلابەزێنی، هەر لەبەر زیرەکی و زۆرزانی مامۆستایانی ئایینیە وتراوە: مەلاش غەڵەتێ دەکات، زیرەکی مەلایان دەکەنە پاسا و بۆ هەڵەکانی خۆیان.

لە یارییە کوردەوارییەکانیش لە دوو یارییدا وشەی(مەلا) بەکاردەهێنرێت، چونکە مەلایەکان ڕێز لێگیراون و یەکەم کەس پێش کۆڕ و کۆبوونەوەکان دەڕۆن و فەرمووفەرموویان لێ دەکرێت، بۆیە بە کەسی یەکەم لە یاری کەلایانێ-هەڵماتانێ، کە کەلایەکەی یان هەڵماتەکەی بهاوێژێت دەوترێت: من بەگم یان مەلام واتە: یەکەم کەسم ئەو کارەی بکەم، بۆ یاری(کێل و بەردانێ) ش، بە هەمان شێوە بە یەکەم بەردی قیتەوەکرا و لە پێشەوە دەوترێت: بەردی مەلا.

مەلا خۆرکە بووە، بە بەرووبومێکی نوێ و تازە گەیشتوو دەوترێت، ئەمەش بیروبۆچونی جیای لەسەرە هەندێک دەڵێن: ئەگەر بەرهەمێک بکەوێتە بازاڕەوە زۆر هەرزان بێت، دەوترێت: مەلاخۆرکەیە، یان دەوترێت: بە بەرووبومی حەڵاڵ دەوترێت، بیروبۆچونی ڕاستەقینەش ئەوەیە: کە مەلاکان لە گوندەکاندا زۆر ڕێز لێگیراو بوون، جوتیارەکان یەکەم نۆبەرەی بەرهەمەکانیان بۆ مەلاکان بردووە، ئەوە زۆرتر بە سەوزەی پایزان بەتایبەتی(توور) وتراوە، کاتێک کە دوو پەلکەی تێ دەپەڕاند ئەگەر پرسیار لە جوتیارەکە بکرایە، توورەکە چۆنە؟ لەوەڵامدا دەیوت: مەلا خۆرکە بووە.

هەروەها کاتی شەبەق و سپێدە و کازیووەی بەرەبەیانیش پێی وتراوە: مەلا بانگدانە، هەر کاتێک ئەو دەستەواژەیە بەکاربهێنرێت یەکسەر تێ دەگەیت، کە کات سپێدە و بەرەبەیانە، بۆ ڕەچەڵەک و بنەچەناسی خانەوادەیەکیش دەوترێت: مەلازادە یان مەلازادەن.

مەلایەکان، سەرەدەرە لە شەرعی ئیسلام دەردەکەن و کاروبارەکانی شەرع ئەوان لێی شارەزان، بۆیە لە گرفتەکاندا دەوترێت: با بچینە لای شەرعی مەلایێ.

لە باس و خواسی ڕۆژانەی خەڵکدا، کە مرۆڤ بوونەوەرێکی کۆمەڵایەتییە، واچاکە دوورە پەرێز نەبێت و تێکەڵاو بە داب و نەریتەکانی کۆمەڵگا بێت وتراوە:

بۆ لە دایکبوون مامانێکی باش و بۆ پرسەش مەلایەکی دەنگخۆش.

لێرە و لەوێ هەندێک لە مەلایەکان کەوتونەتە بەر تانە و تەشەری میللەت و چەندین ئیدیۆم و دەستەواژەی ناجۆر و ناڕیک ئاڕاستەیان کراوە وەکوو: مەلای بەمن و توو، واتە: ئەو مەلایە هیچ لە شەرع و مەلایەتی نازانێت، کەچی بە ناچاری ئێمە کردوومانە بە مەلا، هەروەها دەوترێت: خواری مەکەوە مەلا، هەندێ لە مەلاکان شەرع بۆ بەرژەوەندی تایبەتی خۆیان بەکاردەهێنن، ئینجا ئەو کەسەی درک بەو بە لاڕێدانە بکات دەڵێت: مەلا خواری مەکەوە، یان زۆربەی خەڵکی لەسەر زاران دەڵێن: مەلا شەرعی خوار دەکاتەوە بە پاساوی(شەرع بنی قۆلە).

هەندێک لە مەلایەکان تێکەڵی دونیا بوون و لە شایەری و چاوەشیەوە بوون بە تۆبەکار بەوانە دەڵێن: لە عەمرەکەم حەڵڵاوەوە بۆ قولوئەڵڵاهو ئەحەد، یان بۆ ئەو مەلایانەی خۆیان بە پیشەکەیانەوە کە مەلایەتییە شۆڕکردۆتەوە، دەوترێت: لە قولو ئەڵڵاهو ئەحەد بەڕۆژووە، واتە: هیچی لێ نازانێت.

هەندێجار بێ ڕێزییەکە زیاد دەکات بۆ خێزان و منداڵ و کەسی پلەیەکی مەلاکان، وەکوو: ئیدیۆمی: دەڵێی مووی بەری مەلاژنە، یان لە تێکستی فۆلکلۆریدا دەوترێت:

مەلا لەمزگەوت قورئان دەخوێنێ
کچەکەی لە کۆڵان کوڕ دەیگەوزێنێ

لەڕووی سیاسیشەوە لە باشوری کوردان بە هۆی دوو لەتبوونی سەرکردایەتی شۆڕشی ئەیلول زاراوەی جەلالی و مەلایی هاتە کایەوە، ئێستا بە زاراوەی(مەلایی) یەکسەر دەزانرێت ئەو کەسە لە باڵی مەلا مستەفای بارزان ماوەتەوە و ڕێبازی ئەوی گرتووە.

١٣٩٩-موو لە ئیدیۆمدا:-

موو: شتێکی لوس و باریکە لە خوری ڕەقترە لە جەستەی گیانداران و مرۆڤیش دەڕوێ، هەندێ ئاژەڵ جوان و پۆشتە دەکات، سوود و کەڵکی تایبەتی خۆی هەیە، بە گوێرەی گیانلەبەر و ئەندامەکانی لەشیان، بەریەکەوتنی زۆری لەگەڵ مرۆڤ و پێداویستیەکانی ژیانی ڕۆژانەی دا هەیە بۆیە چەند جار لەناو ئیدیۆمی کوردەوارییدا شوێنی گرتووە، وەکوو: مووی کونە لووتە، ئەو مووە لەناو لوتی

مرۆڤدایە، پارێزگاری لە ئەو کونیلەیە دەکات وەکوو پارزنگ وایە بۆ چوونە ژوورەوەی تۆز وخۆڵ و سییەکان دەپارێزێت، ئەمەش بووە بە ئیدیۆم و بە کەسێکی بێزارکەر و جاڕس کە بویتە مایەی نیگەرانی و ڕێگری بۆ کەسێک یان کارێک.

مووی ناو ماست: ئەم جۆرە مووەش، هەر لەناو ماستدا هەیە، چونکە، ئەوە بەرهەمی شیری بزن و مەڕە، مووی بزنەکانی هەر تێ دەکەوێت، ئەو کەیبانووەی خاوێنە، ئەوا ماستەکەی پاکە و هیچ موویەکی تێدا نییە، ئەوە بووە بە ئیدیۆم بۆ کارێکی گوماناوی دەوترێت: ئەو ماستە موویەکی تێدایە.

موو، ئەگەر ڕابکێشرێت لەبەر لاوازی زوو دەپسێت، بۆیە دەبێت بە نەرم و نیانی مامەڵەی لەگەڵدا بکەیت ئەگەر بتەوێت لە پسان دووری بخەیتەوە، بۆ تووک نەرمی و نەرم و نیانی بەرامبەر هەر کەسێک لە ئیدیۆمی کوردەواریدا دەوترێت: موو ناپسێنێ، وەکوو هێمن موکریانی شاعیر فەرمویەتی:

ئەمن دەمگوت لە دنیا تا بمێنم
لەبەر کەس ئەستەمە سەر دانوێنم
کەچی ئێستا لە داوی بسکی تۆدا
گرفتارم گوڵم موو ناپسێنم

هەر بۆ ڕەزامەندی و ڕازی بوون بەکارێک و فەرمان جێ بەجێ کردن دەوترێت: فڵانە کەس ملی لەداوە موویەک باریکترە.

ئەو گۆشتانەی کە موویان پێوەیە ئەگەر بێ مووبن جوانتر و پاکتر دێنە بەرچاو و بۆ خواردن لەبارتر دەبن، بۆ نمونە: پاککردنەوەی سەروپێ-پاچە، بەڵام ئەوەش ماندووبوون و ئەزیەتی ویستووە تاوەکوو لە موو پاککراوەتەوە، ئەوەش کراوە بە ئیدیۆم و بە کەسێکی تەمبەڵ دەوترێت کە داوای شتێکی باش بکات و هیچیش خۆی پێوە ماندوو نەکات بە تەوسەوە دەوترێت: کاکم داوی شتی بێ موو دەکات.

باریکی موو وایکردووە بە هەموو شوێنێکەوە بچێت، ئەو خاسیەتەی لە ئیدیۆمی کوردەواریدا بەکارهێنراوە بۆ دۆستایەتی و ئاشنایەتی و هاوڕێیەتیەکی برایانە و تەبایانە و پڕ خۆشەویستی بێ بەرژەوەندی وتراوە ئەو دووانە: موو بە بەینیانەوە ناچێت.

بۆ بێ نرخی و هیچ و پووچی شتێکیش دەوترێت: ئەوە چییە؟ داوە مووە، شاعیری گەورەی کورد حاجی قادری کۆیی-یش فەرمویەتی:

داوە موویەکی بە دونیا بەمافیها نەدەی

حاجی ئەگەر ئەحبابەکی جانی بەجانیت دەست کەوت

لەبواری ژمێرە و بیرکاریشدا موو بووە بە ئیدیۆم و بۆ زۆری و بۆری شتێک دەوترێت: هێندەی مووی سەرە، بۆ سووک سەیرکردنی کەسێک کە خۆی زۆر بە شت بزانیت و لە بنەڕەتیشدا تیابەستە نەبوو بێت، ئەوەی بیناسێت بە توانجەوە پێی دەڵێت: دەزانین چەند موو بە کونی قونتەوەیە، هەروەها بۆ ئەو کوڕانەی زۆر حەزیان لە ژنهێنانە پێیان دەوترێت: داوە موویەک بەسەرییەوە بێت دەیەوێت.

موو گوزارشتی پێکراوە بۆ خۆناسین و پیری مرۆڤ، هەندێ مرۆڤ نازانن کەوا پیربوون کار و ڕەفتار و قسەی منداڵانە و خوڕتانە دەکەن، بۆ بەرپەرچدانەوە و بەبیرهێنانەوەیان وتراوە: سەری سپییە داوی ڕەشی تێدا نەماوە، مووی قونیشی سپی بووە.

هەروا مووی دەکات، واتە: زۆر پەرۆشە یان زۆری پێ خۆشە، یان چەقۆیەکی تیژە، بە هەڵسوکەتی توند و تیژانەی پیاو بەرامبەر ژنەکەی دەوترێت: پیاوێکی موو گرژە، یان بە هەڵسوکەوتێکی نەرم و نیانی پیاو بەرامبەر بە ژن دەوترێت: پیاوێکی موو نەرمە.

١٤٠٠- مشتێکە لە خەرواڵێک:-

مشت، مستی مرۆڤ و هەر پێنج پەنجەکەیەتی، خەڕواڵ، خەرار، وەکوو گونیەی خەت شینی توتن داگرتن گەورە بوو، موتابچی لە مووی بزن دروستی دەکرد و گەنم و جۆی پێ دەگوازرایەوە، ئینجا ئەگەر خەرارێک پڕ بێت لە جۆ و گەنم، مشتێک یان مستێکی لێ دەربکەیت، ئەوا هەست بە کەمبوونەوەی ناکەیت، چونکە زۆر کەمە، واتە نمونەیەکی کەمی لێ دەردەهێنرێت، ئەوە ڕووە ڕاستەقینەکەیە، بەڵام لایەنی ئیدیۆمەکەی ئەوەیە زەمی کەسێک بکەیت و هەندێک لە لایەنە خراپەکانی بخەیتەڕوو، کەسی بەرامبەریش پێی وابێت ئەوە وانییە یان بڵێت چۆن؟ تۆش دەڵێیت من هیچم باس نەکردووە ئەمە تەنها مشتێکە لە خەڕاواڵێک، واتە بەقەد خەڕواڵ و خەرمانێک زەم و لۆمە و سەرکۆنەی لێ دەوەشێتەوە.

١٤٠١- ماست نییە بە لێوتەوە دیار بێت:-

ماست بەرهەمی شیرە ئەگەر بەڕێکوپێکی نەخورێت بە لێوەوە دیار دەبێت، چونکە ڕەنگەکەی سپییە و لینجیشە دەتوانێت خۆی بلکێنێت بەسەر دەم و لێو و لچ و سمێڵەوە، ئەوە لایەنە ڕاستەقینەکەی لایەنی ئیدیۆمەکەی ئەوەیە کەسێک چاکە و پیاوەتی و هاوکارییەکی باشی بکرێت کەچی ئەو خۆی لەو هاوکاری و یارمەتیدانە بدزێتەوە و حاشای لێ بکات و پێی نەزانێت بە تەوسەوە ئەو کەسەی هاوکاریکردووە یان دەستی گرتووە دەڵێت:(خۆماست نییە بە لێوتەوە دیاربێت)، واتە: چاکە دوای ئەنجامدانی دیار نابێت، تەنیا ئەو کەسەی چاکەکەی لەگەڵ کراوە خۆی دەبێت ئاماژەی پێ بکات، ئەگەرنا، وەکو ماست نییە کە بەدەم و لێوەوە بنوسێت بۆیە ئەوە بووە بەئیدیۆم و بەو کەسانەی چاکەیان لەچاو نییە دەوترێت:(ماست نییە بە لێوتەوە دیار بێت).

١٤٠٢- مردوو لەوە پاکتر ناشۆرێت:-

دوای مردنی مرۆڤ لە کۆمەڵی کوردەواریدا مردووەکە دەبرێتە سەر تاتەشۆر و ئاوی بۆ گەرم دەکرێت و جوان و پاک دەشۆردرێت و دواتر کفنی بۆ دەبڕدرێت و بە بەریا دەدرووێت، ئەوە لایەنی ڕاستەقینەی ئیدیۆمەکەیە، بەڵام مەبەستی وتنی ئیدیۆمەکە بۆ بڕیاردانە لەسەر کارێک و ئەنجامدانیەتی بەڕێکوپێکی بۆیە ئەگەر تێبینیەک هەبێت لەسەر کارەکە ئەوا ئەوەی ئەنجامیداوە دەڵێت: بە خوای بابم مردوو لەوەی چاکتر ناشوردرێت یان لەوە پاکتر ناشۆردرێت.

١٤٠٣- مەلا مێزەری بۆ ئەفرۆشێت:-

وتراویشە: شێخ شێت دەکات، مەلاش سەرگەردان، مرۆڤ کاتێک سەرسام دەبێت ئینجا چ بە ماڵی دونیا، چ بە ژنان یان هەر موڵک و سامان و کەلوپەلێکی گرانبەها، حاڵەتی وەرگەڕان لە بنەما سەرەکیەکانی خۆیدا ڕوودەدات و لە دین دەرچوون لە ناو کەسانی ئاینی وەکوو شێخ و مەلا دێتەکایەوە، بەو دۆخە دەوترێت: مەلا مێزەری بۆ ئەفرۆشێت، واتە لە دین وەردەگەڕێ وەکوو وەرگەڕانی شێخی سەنعان بۆ کچە گاورێک.

١٤٠٤- ماشان باویٚ، گاشان باویٚ:-

ڕووەکی(ماش) دوای ڕوواندنی ئەگەر بارودۆخی ئاو و پلەی گەرمی و خاکی لەبار بێت ئەوا(٣) سیٚ مەتر درێژ دەبێت، واتە ڕووبەرێکی باش لە زەوی دەگرێت، بۆیە پێویستە لە کاتی تۆوەشاندا ئەوە لەبەر چاو بگیرێت و ڕەچاوبکرێت، کە پێویستە ڕووەکەکان لە یەکترییەوە دوور بن، لەبەر ئەوە جۆتیار و کشتیاری کورد لە کاتی تۆوکردنی(ماش) دەبێت(چەنگ) ێکی گەورە لەماشەکە بگرێت و زۆر بە پەرش و بڵاوی بیهاوێت و تۆوی بکات، بۆ ئەوەی دەنکە ماشەکان بەباشترین شێوە پەرت و بڵاوببنەوە لە وەرد و زەوییەکەدا، دەست ڕاوەشاندنی تۆدەر دەبێت وەکوو ڕاوەشاندن و هاوێشتنی بەرد و گاشە بەرد بێت، بۆیە کورد لە کاتی تۆوکردنی ماشدا بە شارەزایی و ڕێنوێنیەوە وتویەتی: ماشان باویٚ، گاشان باویٚ.

١٤٠٥- مارە بەجاش-مارە بەجاشی پێکراوە:-

پیاوێک ئەگەر شەیتان بهاتبایە کەللەیی و زەفەری پیٚ ببردبایە یەکسەر لە کاتی توڕەبوون، توڕەیی وەکوو ڕەشەبا بیری دەکوژاندەوە، سیٚ بە سیٚ ژنەکەی تەلاق دەدا، لە کاتی ساردبوونەوە و خاوبوونەوە بە هەر دوو لەپی گوی دەخوارد و پەشیمان دەبۆوە، چونکە ئەم نیعمەتەی تازە لیٚ حەرام و یاساغ بووە و جگە لەوەی دوو بۆ سیٚ منداڵی چاوگەشیشی لە ژنەکە هەیە، ماڵ و منداڵ و کاروباریشی پەکی دەکەوت، بەڵام تازە کار لە کارترازاوە و چارەی نەماوە و، بۆیە دەچووە لای مەلای گوندی و حاڵی خۆی بۆ بەیان دەکرد، مەلاش(حیلە شەرع-فرت و فێڵێک)ێکی بۆ دەدۆزییەوە لە یەکێک لە ئایەتەکانی سورەتی(بەقەڕە) و ژنەی دەهێنایەوە ژێر نیکاحی، بەڵام لەو حیلە شەرعییەدا یان کوڕە مەلا یان شوانەوێڵە و گاوانێک یان کەسێکی کەودەن و دەبەنگ و گێلۆکە و لاپرەسەنگ و دۆشاو بەگون و هەپرە گون و بەخشراو و حولحولیەک نانی دەکەوتە ڕوونەوە و شەوێک دەیانخستە پاوانەوە و باروبارخانەی دەخست و تا ڕۆژ دەبۆوە وەکوو سابرێنی تولکن، گای بوغە و بنە، مرقە مرق و مشەمش و گژۆ گژۆ و پەڕین و تڕینی خۆی لەو پاوانە قەدەغەکراوەی پێشوو، بەڕەڵاکراوەی ئەو شەوە دەدیت، دانگە لەوەڕێکی باشی دەکرد، کورد وتەنی:(نان و گان)ی بەلاش و لەمشە بوو، پێناچێت زیندەخەوی لەو شێوەی جارێکیتر بۆ دووبارە ببێتەوە، بۆ بەیانیش ژنە دەبۆوە پاوانێکی قەدەغەکراو لە کابرای کەودەن و دەبوایە سیٚ بە سیٚ تەلاقی بداتەوە بۆ خاوەنەکەی، ئینجا هەموو ئەمانەش بە مەراسیمێکی ئاشکرا و نهێنی بەڕێوە دەچوو بە کابرای حازرەکی دەوترا(جاش) و بە ژنەی لێقەوماویش دەوترا:(مارە بە جاشی پێکراوە).

پیتی (ن)

١٤٠٦-نه شیربابییه نه خوێن بابییه:-

بەرامبەر مێردەکەی، ژنان ئەم دەستەواژەیە بەکاردەهێنن، شیربایی: کاتێک کچێک بە مێرد دەدرا، بەرامبەر کچە یان ژنە بە شودراوەکە بڕێکی دیاریکراو پارە دەدرێتە برا و کەسوکاری ژنەکە یان کچەکە، بەو بەخششە بەتۆبزییە دەوترا:شیربایی، خوێن بایی یان بەرخوێن یان خوێن بژاردن: کچێک یان ژنێک دەکرێتە قەرەبووی خوێنی مردوو بە ڕووداو یان ئەنقەست یان کارەساتێکی کوشتن، ئەم ئیدیۆمە لێرەدا بەکاردەهێنرێت کە ژن هەست دەکات بێ دادییەکی زۆری بەرامبەر دەکرێت، ئەویش بە داد و فیغانەوە دەڵێت:(خۆ نە شیربایم و نە بەرخوێنم).

١٤٠٧-نە ژنی تیلاک خوار، نە پیاوی گوێ بە گوار:-

ژنی کورد(شەدە و تیلاک و بۆیمە و مێزەر)ی خستۆتە سەری هەندێک لە ژنەکان بە خواری دەیانکردە سەر و پێیان دەوترا:(شەدە خوار و تیلاک خوار)، ئەمانە سەرنجی پیاوانیان بەلای خۆیانەوە ڕادەکێشا و گەنج و کوڕ و کاڵ زوو دەکەوتنە داویانەوە، پیاویش لە ناو کوردان بە دەگمەن و دانسەق گوێی سمراوە و گوارەی لە گوێکردووە، وابزانم هەندێک خێڵی کورد کوڕە تاقانەیان گوێ سمیوە، بەڵام لە کۆی کەلتووری کوردان پیاو و گوارەی گوێیان نەوتووە، بۆیە ئەو ئیدیۆمە بە گوێرەی کەلتوورەکە بەکارهاتووە بۆ ناپەسندی و سوککردن و تەوس و هەجو بە کارهێنراوە بۆ ژنە تیلاک خوار و پیاوە گوێ بە گوارەکان.

١٤٠٨-نانی لەسەر سێری سووتایە:-

ساج و سێر نانی لەسەر دەبرژێنرێت ئەو کابانەی بۆ هەر کارێک لەبەر هەویری هەستابێت دەیەوێت زوو بگەڕێتەوە سەر کارەکەی، بۆیە هێندە خێرایە لەجێبەجێکردنی کارەکەی نە بادا نانەکەی کە خستویەتیە سەر سێرەکەی بسووتێت، ئەم درکە و دەربڕە بە کەسێک دەوترێت کە زۆر پەلەی بێت و

ئۆقرەی نەبێت پێی دەوترێت ئەوەچییە؟ خۆت نانت لەسەر سێڕێ نەسووتایە.

١٤٠٩-نانی کاسبی برژایە:-

بیستراوە و وتراویشە(نانی سوالّ یان خاوە یان سوتاوە)، بەلاّم نانی برژاو واتە: نانێکە خۆت بە دەستتهێناوە بە ئەرک و ڕەنج و ماندووبون یان بەپول و پارەی خۆت کڕیووتە، ئەگەر کاسبی بکەیت ئەوا دەوترێت:(دەستی ماندوو لەسەر سکی تێرە)، واتە: بەو دراو و پول و پارەیەی کە بە رەنج و زەحمەتکێشانی خۆت دەستت کەوتووە بە ئارەزووی خۆت بەڕسق و ڕۆژووی دەدەیت و دەست پان ناکەیتەوە وەکوو دەرۆزەکەر و خێرومەندیش دلّیان لە نانی(خاو) یان(سوتاو) دەبێتەوە پێتی بدەن، بەلاّم خۆت بچیتە لای نانەوا بۆ کڕینی(نان) بە نانی خاو و سوتاو ڕەزامەند نابیت، چونکە تۆ پولی خۆت دەدەیت و کامە(نان) برژاوە ئەو نانە دەسێنی بۆیە وتراوە:(نانی کاسبی برژایە یان برژاوە).

١٤١٠-نەخۆر و نەشۆر:-

نەخۆر، واتە کەسێک خۆراکی هەبێت و نەیخوات، نەشۆریش واتە کەسێک ئاو و دەراوێکی باشیشی هەبێت خۆی نەشوات، ئەو نەخۆری و نەشۆرییە بووە بە ئیدیۆم و بەڕق و پەڕپووتکردن و ناشیرینکردنەوە بە کەسێک دەوترێت کە هەردوو خاسیەتی پیس و پەلّۆسی و پۆخلّی و ڕژدی هەبێت بە مالّی خۆی بە تەواوەتی نەخواو نەخواتەوە و بەکاری نەهێنێت، دەوترێت لێیان گەڕێن ئەو(نەخۆری، نەشۆر)انە چین؟.

١٤١١-نەترس لە مار بترس لە ئایم گومار:-

لە ناوچەی ئیلامی ئەوپەڕی باشوری ڕۆژهەلاّتی کوردستان بە کەسی سپلە و بێ نمەک و حەرامزادە دەوترێت:(گومار)، سەبارەت بەو درکەیە زیندەوەری خشۆکی مەترسیداری وەکوو(مار)، بە باشتر دەزانێت لە مەردومی سپلە و بێ نمەک، هەر چەندیشە کورد لە مێژە وتویەتی:(شەرعی مار بە دار)، یان وتویەتی:(بە دەستی خەلّکی سەری ماری لێ بکەوە) یان(هەلّگرە دار، بکوژە مار)، بەلاّم کوردەکانی ناوچەی ئیلام ماری مەترسیدار بە چاکتر دەزانن وەکوو لە مرۆڤێکی سپلّە و نمەک حەرام بۆیە وتویانە:(نەترس لە مار، بترس لە ئایم گومار).

١٤١٢-نەوەی قازی مەلەوانە:-

گوجیلـەی گـورگ خنکـێن لـە سـەگی ڕەسـەن هەڵدەکـەوێت، نـەوەی مریشـک جوجەلە-جوجکەیە، نەوەی ئادەمیش ئادەمیزادە، ئەمانە واتە: هەر گیایە و لەسەر بنجی خۆی دەڕوێتەوە، هەر نەوەیەک کوڕی بابی خۆیەتی، باڵندەی قاز بە نمونە بۆ ئەم ئیدیۆمە هێنراوەتەوە ئەم باڵندەیە مەلەوانە و باڵندەیەکی ئاوییە و لە ئاودا گەشە دەکات تا ئێرە واتە ڕاستەقینەکەی ئەم ئیدیۆمەیە، بەڵام بە مەبەستی تر بە کاردەهێنرێت وەکوو ئەوەی هونەری تێدا نییە، بێچووە قاز مەلەوان بێت، چونکـە ئـەو لـە بنەچـە و بنـەمادا خـۆی مەلـەوانی دەزانێـت ئەمـە لەلایـەک، لەلایەکیتریشـەوە، بـۆ ستایشـی کەسـێک بـەکاردەهێنرێـت کـەباب و بـاپیرانی نەجیبزادە و شارەزای بوارێک بن و جێگەی مەترسی نەبن لە ئەنجامدانی کارێک یـان ڕاسـپاردەیەکی پـێ ڕاسـپێردراو بـە دەربـڕەوە دەوترێـت:(نـەوەی قـازی مەلەوانە).

١٤١٣-نازانم لە کەیەوە پیازیش بەخۆی دەڵێ میووە:-

پیاز لە بەرووبومەکانی زستانە و هاوینە لە پۆلی(سەوز)ەیە، بەڵام لەبەر ئەوەی پۆزایی هەیە و پڕ بەدەست و خڕە وەکوو میوەکانی:(سێو و هـەنار و خۆخ و لیمۆ و ترنج و پرتەقاڵ)، پیاز دەتوانێ بە دیارخۆیەوە لەئەندێشـەیدا، خۆی بخاتـە شـوێنی ئـەو میوانـە، ئینجـا ئەگـەر مرۆڤێکیش ستایشـی خـۆی بکـات و خـۆی لـە واقیعـی خـۆی زیـاتر بهێنێتـە بـەرچاو و ئـاراوە ئـەوا بـە تەوسـەوە لـە ئیـدیۆمی کوردەواریدا پێی دەوترێت:(نازانم لە کەیەوە پیازیش بەخۆی دەڵێ میوە).

١٤١٤-نانی پاڵەوان هەر کەسێ بیخوا، ئەبێت زۆران بگرێت:-

پاڵەوان نانی پێدراوە بۆ ڕۆژی زۆرانبـازی و ڕووبەڕووبونـەوە، دەگێڕنـەوە لـە مـاڵی حـەماغای گـەورەی کۆیـە زۆرانبازێکیـان هـەبووە، ڕۆژێـک تەشـقەڵە بـە کابرایـەکی لایـدە دەکـات، کـابراش زۆر بـە گـوڕوتین و خـورت و لـەش و لار پاڵەوانانـە بـووە و یەکسـەر پاڵـەوانی حەمـەئاغای گـەورەی کۆیـە دەق و نوشـت دەکات، خەڵکی کۆیە بە گاڵتەوە بە پاڵـەوانی حەماغا دەڵێن:(هێلکـە و ڕوون خـۆر هـەر ئەوەندەشـی) بۆیـە گاڵتـەی پـێ دەکرێت، چونکـە وەک زۆرانبـاز ڕاگیـراوە و نانی پێ دراوە، تاوەکوو ئەگەر زۆرانبازییەک هاتە پێشەوە حەماغا بە زۆرانباز و پاڵـەوانی خـۆی بچێتـە مەیدانـەوە، ئـەم ئیدیۆمـە(نانی پاڵـەوان هـەر کەسـێ بیخـوا،

دەبێت زۆران بگرێت)، بۆ ئەوە هاتووە کەسێک بیەوێت لێپرسراوێتیەک وەربگرێت هەر بۆ خۆشی و لاف و گەزاف نییە بەڵکو دەبێت ئەرک و فەرمان و کاری لێپرسراوێتیەکەی بە ڕاسپاردەیی و سەرکەوتوانەوە جێبەجێ بکات.

١٤١٥-نانەکەت دەخوات و سفرەکەشت دەدڕێنێ:-

نان و خوان(سفرە) زۆر کەسی لەسەر کۆدەبێتەوە چ ئەوانەی شایستە بن چ ئەوانەی لە ڕێگەوپێگەی ئەو سفرە و خوانەدا نەبن، نان لە پێشیناندا ئەگەر دز-یش بیخواردبووایە دەیوت:(نمەکگیر) بووم دەستی لە دزی ئەو ماڵە هەڵدەگرت ئەگەر بە پاشۆل(چارۆگە) زێڕ و زیوو لە کۆڵی بوایە دایدەنایەوە، بەڵام بەداخەوە لەم سەردەمانە خەڵکانێک پەیدابوون نانەکەشت دەخۆن و نانەکەتیان هەندە بێ خوێ دێتە بەر دڵان نمەکگیر نابن ئینجا بۆیان برەخسێت لە ماڵت دەلەوەڕێن و لە ناموست ڕاموسان و لە سڕ و ڕاز و پەنهانیشت دەهۆڵ دەژەنن بەو جۆرە کەسانە دەوترێت:(نانەکەت دەخوات و سفرەکەشت دەدڕێنێت)، واتە نمەک بە حەرامن و نان و نمەک نەک کوێریان ناکات بەڵکو دەتوانن دەست ببەن بۆ ناموس و ماڵ و حاڵت.

١٤١٦-نە گۆزەی نزیک بە ئاوان، نە ژنی نزیک بە باوان:-

بۆ گۆزەکە وتراویشە:(گۆزەی ئاوێ لە ڕێی ئاوێ)، یان(گۆزە هەموو جارێ بە ساغی ناگەڕێتەوە)، هەڵبەت ئیدیۆمی دووەمە وایکردووە، بوترێت:(نە گۆزەی نزیک ئاوان)، کاتێک گۆزەیەک نزیک ئاو بێت هەڵگرتنی لە شان خۆشتر دەبێت و زوو زووش دەبرێتە سەرئاوان، ئینجا وتراویشە: گۆزە هەموو جارێ بە ساغی ناگەڕێتەوە، بۆیە وتراوە: گۆزە نزیک کانی و کانیاو و سەرچاوان نەبیت، لەبەر ئەو حاڵەتەیە، هەروەها ژنی نزیک بە باوانیش پەسند نەبووە، چونکە مرۆڤ هەموو دەمێک کۆک و تەبا و ڕەبا نییە، ئەگەر نزیکی باوانی بێت زوو زوو دەچێتەوە ماڵە باوکی لەبەر ئەمانەیە کورد وتویەتی:(نە گۆزەی نزیک ئاوان نەژنی نزیک بە باوان).

١٤١٧-نایەتە گا کێڵەوە:-

زەوی لە کۆندا بە هەوجاڕ و ئاسن و گا-وە دەکێڵرا، ئەگەر بارانێکی زۆر بباری بوایە ئەوا زەوی دەبووە قوڕ و کێڵانی لەبار نەبوو، ئەگەر بکێڵرابوایە دەوترا(قوڕ کێڵ) قوڕکێڵیش لەبار نەبوو، چونکە زیانی دەگەیاندە بەروبومە

داچێنراوەکە و کاری دەکردە سەر گەشەکردن و نەشونماکردنی، ئینجا لێرەدا وتراوە نایەتە(کێڵان)ەوە، واتە هێشتا زووە و زەویەکە ئامادە نییە بۆ کێڵان، ئینجا ئەمە بۆ سروشتی(تەبیعەتی) مرۆڤ-یش بەکاردەهێنرێت، هەندێک لە مرۆڤەکان خراپ دێنە(ڕجایێ) و درەنگ ڕەزامەندی لەسەر شتێک یان کارێک دەدەن، ژن و مێرد پێش هەموو کەس یەکتری دەناسن، هەندێجار ژنەکە بە پیاوەکە و بەپێچەوانەشەوە بە یەکتری دەڵێن بە مەبەست و کینایە و ئیدیۆمەوە دەوترێت:(نایەتە گا کێڵەوە)، واتە خراپ دێتە بن بار و درەنگ ڕازی دەبێت، وتراویشە:(نەکورەکە-نەکوڵەکە)، واتا بێژۆکە و خراپ دێتە کوڵاندن.

١٤١٨- نێرەکەری بوهارێ:-

وتراوە: کەرە مەمرە بەهار دێ، کوورتانت بۆ لە شار دێ، یان کەرە مەمرە بەهارە، کوورتانت لۆ دێ لە شارە، کەر یەکێکە لەو ئاژەڵانەی کە بە زستانان زۆر پەست دەبێت هەم بەهۆی سەرماوە، هەمیش بەهۆی نەبوونی خۆراکەوە، بەڵام کە بەهار دێت هەم سەرماوسۆڵە دەڕەوێتەوە، هەمیش گژوگیا سەردەنێت و زۆر دەبێت، ماکەر خەنی دەبێت و نێرەکەریش هار دەبێت، ئەوە بووە بە ئیدیۆم بە پیاوێکی خورت و بەهێز و کەیف ساز و دڵخۆش و ملهوڕ و بەرزەفت نەبوو، دەوترێت: دەڵێی نێرەکەری بوهارییە.

١٤١٩-ناوم چووە بە گولی، تۆقم چووە لە ملی:-

گولی و گڕوو نەخۆشییەکی پێستە و دەبێتە مایەی ئازار و مەینەتی و تێکچونی دەم و چاوی ئەو کەسەی توشی بووە، شێوەی ناحەز و ناشیرین و ناڕێک دێتە بەرچاوان، تۆق، تەوق(طوق) لە دەورە گیرانەوە هاتووە بە بازنەیی ملی مرۆڤ بووە بە پەتێک لە کوردیدا دەوترێت(ڕستکراو)ە، گولی نەخۆشییە و تەوقیش پەتێکی ڕستکراوی ئاڵێنراوە بە ئەستۆ و ملەوە، وەکوو ئیدیۆم کەسێک دەگرێتەوە کە ڕۆژێک لە ڕۆژان کارێکی ناپەسند و نابەجێی کردووە، ئەویش بووە بەکلکیەوە تا لەدوای خۆشی هەر بەنەوەکانی دەوترێت، بۆیە ئەو کەسەی لەژیاندا بێت بە نیگەرانی و بێزارییەوە دەڵێت(ناوم چووە بە گولی، تۆقم چووە لە ملی) واتا ناوبانگم بە کارێکی خراپ دەرکردووە و بووە بە تەوق بە ملمەوە و لە ملم نابێتەوە.

١٤٢٠-نەچیە بن بەڕەی دوژمنم:-

بـەڕە، ڕایەخێکـە لـە ڕسـتن و چنینی(خـوری و پـەڕۆ و لۆکـە و داوەبـەن) لـە کارگەی تەوندا تەونکاری کورد دروستیکردووە، لە سـەردەمانی زوو کە پەتۆ و بەتانی و لێفە و جاجم هێشتا شوێنی نەگرتبۆوە، بەڕە پێخـەف بووە و لە کاتی خەوتنان لچکەکی بەخۆدادراوە و لچکەکیشـی لـە ژێر ڕاخراوە، هەڵبـەت بـووک و زاوا کـە هاوسـەرگیریان کـردووە، بەخۆیانـداوە و لـەجیاتی کـەژاوە و سیسـەمی ئێستا چووینـە بـن بـەڕە شـڕەی خۆیـان و دەسـت لـە ملانـی یەکدی بـوون، ئـەو چوونە بن بەڕەیە لـەناو ئیدیۆمی کوردیدا شـوێنی خـۆی کردۆتـەوە، بـە کیژێکـی ڕشکنی پرچ گروازەی پیس و پەلۆس و دەمشڕ و بە گۆبەند و نـا کـەس بەچـە و زار هەراش و بێ شـەرم و نارێکوپێک و دەمـەزەن وەکوو کێچ و ئەسپێ ئەگـەر بچنـە بـن بـەڕەی هــەر کەسـێکەوە دووچـاری لــەش خـوران و هەسـتیاری و خەوزڕانـدنی دەکـەن، ئیتـر ئـەو کیـژەش بـەو کـێچ و ئەسـپێیە چـوێنراوە، هەنـدە نەگریسـە بـۆ بـن بـەڕەی دوژمنیش مایـەی نیگەرانییـە و دەخوازرێت نەچێتـە بـن بەڕەی دوژمنیش بۆیە دەوترێت(یاخوا نەچیە بن بەڕەی دوژمنم).

١٤٢١-نان گیربوو ئاو، ئاو گیربوو جاو:-

مرۆڤ لەشی ساغ بێت، لە ژەمەکاندا دەخوات و دەخواتەوە، هەندێکجار نـان لـە قــوڕگی گیــر دەبێــت و بــۆ چــارەکردنی جامێــک ئــاو دەخواتــەوە، تــاوەکو لــە سورێنچکی دەچێتە خوارەوە، بـەڵام کاتێک ئاو لـە قوڕگی مـرۆڤ گیـر بێت واتـە زۆر نەخۆشە و ئاو لە قوڕگی ناچێتـە خـوارەوە، بەمـەش مرۆڤەکـە نزیکـی سـەرە مەرگە بۆیـە پێویستە جاو واتـە: کفن، ئامـادە بێت هـەر لەبـەر ئەمەشـە بـووە بـە ئیدیۆم بۆ کەسی زۆر نەخۆش دەوترێت:(نان گیربوو ئاو، ئاو گیربوو جاو).

١٤٢٢-نەبونی کراسی ئاگرە:-

نــەبوونی واتــە نــەداری و هــەژاری و دەسـت کـورتی و نــاگوزوری، کۆمــەڵی مرۆڤایــەتی ڕێژەیــەکی یــەکجار زۆری لــەو کەمدەرامــەت و بــێ بــەرووبوم و بەرهەمانە تێدایە، کە ناتوانن بە تەواوەتی قوتی ڕۆژانەی خۆیان لە ئاو و خۆراک و پۆشاک و نوان دابین بکـەن، کورد زۆر ڕۆژگـاری تاڵی و سـوێری و گرانـی و ڕۆژی ڕەشــی بــەڕێکردووە، چەرمەســەری و بــەش مەینــەتی و کارەسـاتی زۆر ڕووی تێکردووە، هەموو ئەمانە وایکردووە کە دەوروبەرەکەی بە گڕ و دۆزەخ و

ئـاگر بێتـە بـەرچاو و هێـدی هێـدیش لـە داکەوتـەی ژیانییـدا درکـی کـردووە کـە دەسـوتێت، بۆیـە بـۆ هـەموو جـۆرە نەدارییـەکی(ماددی و واتـایی) بـە ئیدیۆمـەوە وتویـەتی:(نـەبونی کراسـی ئاگرە) واتـە نـەبوونی لـە زۆربـەی ڕووەکانی ژیانـەوە مرۆڤ دەسوتێنێت.

١٤٢٣-نە گوڵی گەنمی دیووە، نە چەقەنەی ئاش:-

ئــەو نانــەی ئــەورۆ لەخوانــە بــەڕەنج و زەحمەتکێشــان و خــاوێر ڕشــتنێکی زۆر(ئارەقەڕشتن)ی جوتیار و کشتیار و وەرزێر و دروێنەکەر و سەپان و پاڵە و تێلەکێش و گیشەکەر و خەرمان کوتان و گێرە و شەن و کەوکردن و لەسەرهەند و بێژینگدا گێشکە و کوزری گیراوە و ڕەوسـەی سوری خلەوخـەرمانی داگیراوە و باراشـی لـە گوێدرێژ بـارکردووە براوەتـە ئاشـی و نـۆرە و سـرەی بۆگرتـووە هاڕیوویـەتی و هەویرشـێلان و داروچیلکـە و ئـاگری بـن سـاج و مانـدووبونی نانکەر و کەیبانوو ئینجا گەیشتۆتە سەر سفرە و خوان واتە زۆر بەماندووبون و هیلاکەتی و ڕەنجکێشیەوە هاتۆتە بەرهەم، زۆر جاران لەو کوردەوارییەی خۆمان کەسـێک بـە ڕسـقێک یـان بەرهـەمێک مانـدوو نـەبووە پێـان وتـووە:(حـازرخۆری مفتەخۆر) هاوشێوەی ئەو کەسانە بە ئیدیۆمەوە پێان دەوترێت:(نە گوڵی گـەنمی دیووە، نە چەقەنەی ئاش) واتە بەهیچ ماندوو نەبووە زەحمەتی نەکێشاوە.

١٤٢٤-نێرەکەر بەبارە تەنگزەوە دەگێت:-

تەنگز یان تەنگس ڕووەکێکە لە هەندێ ناوچە بە چواڵە و باوی دەوترێت، دڕک و داری هەیە و گوندنشینان کۆلکە و لق و چڵەکانی کۆ دەکەنەوە و بۆ کاروباری ناومـاڵ و ئـاگردان و سـۆپای دار و خـۆ گەرمکردنـەوە و کـۆرکردن-کـورکردن-کوڵکردن بـەکاریان دەهێنـا، بـارە داری گـەورە گـەورەیان کـۆ دەکـردەوە بەپشـتی نێرەکەرێ دەیان گواستەوە بۆ ماڵ، ئینجـا ئـەوە بـووە بـە ئیدیۆم بـە کەسـێکی بـە دەسـەڵات و زۆرزان دەوترێت:(نێرەکەر بە بارە تەنگزەوە دەگێت).

١٤٢٥-ناوەجاغ ببێت بە حاکم، باوکی خۆی لە دار ئەدات:-

ناوەجاغ، وەچاغ واتە: ئـاگردان، لـە کۆنـدا ئـاگری ئاگردانی زۆر بـەنرخ و پیرۆز بـووە، دەبـوو هـەرچۆنێک بێـت نەکوژێتـەوە، ئینجا ئەگـەر کەسـێک منداڵی کوڕی نەبوایە دەیانوت فڵانە کەس بێ وەجاغە، یان منداڵی باشـی هەبوایـە پێیـان دەوت: وەجاغی ڕوونە، ئینجا ئەو وەجاغ ڕوونـە هەنـدێک جار ناوەجـاغ و ناکـەس بەچـە

دەردەچوو، ناکەس بەچە، نارەسەن بەو کەسانە دەوترێت کە زوو لە خۆیان دەگۆڕێن و نازانن لەچییەوە بوون بەچی؟ بنەچە و ڕەسەن و بارودۆخی پێشویان نازانن، ئینجا ئەگەر کەسی لەو شێوەیە ببنە دادەوەر و حاکم ئەوا ئەوەندە لە خۆیان دەگۆڕین، باوکی خۆیان ناناسنەوە و لەسێدارەی دەدەن، بۆیە کورد بەو ئیدیۆمە جوانە گوزارشتی لەو کەسانە کردوە و وتویەتی:(ناوەجاغ ببێت بەحاکم، باوکی خۆی لەدار دەدات).

١٤٢٦-نانیان بێ خوێیە:-

نمەک و نان زۆر لە کوردەواریدا باسکراون و جێگای بایەخن، نمەککردن و نمەکگیری واتە: نان خواردنی کەسێک، دەوترێت:(نمەکیمان کردیە)، نانی ئەو کەسەمان خواردووە، هەندێجار مانەوە لە سێبەر و خواردنەوەی ئاویش بە نمەک هەژماردەکرێت، لە ئیدیۆمی(نانیان بێ خوێیە) بەو خێزان و کەسانە دەوترێت کە کاری باش دەکەن و خەڵکێکی زۆر سوودیان لێ دەبینن و نمەکگیری کار و خواردنیان دەبن، بەڵام خەڵک بەو کارە باش و نمەکەیان نازانێت و پێی نازانن، بەتوانجەوە دەڵێن دیارە ئێمە نانمان بێ خوێیە.

١٤٢٧-نە کەری سەرمۆردیان، نە ژنی بۆگدییان:-

سەرمۆرد: گوندێکە لە بناری چیای(سارا) و کەوتۆتە نێوان(پیرەمەگرون و سارا) لە شارۆچکەی(دوکان) دەکەوێتە پشتی گوندی(قەمچوغە) لە لاپاڵێکی ڕک و سەختدایە و ڕێگای سەرکەوتنی بزنە ڕێ و دژوار و کۆرانی تەنگەبەری کۆرەڕێیە، کاتێک گوێدرێژەکان بە بارەوە سەر دەکەون، ئارەقی شین و مۆر دەکەنەوە و داو و تەشکەریان تەڕ دەبێت و نەقیزەی زۆریان دەوێت، چونکە ڕێگایان هەورازە، باریان لابار دەبێت و زۆر ماندوو دەبن، کەس بە حاڵیان نەبێت، بۆگد: گوندێکە لە کەنار زێی بچووک لە دەشتی کۆیە، لەڕووی کارگێڕییەوە سەر بە شارەدێی(ئاشتی)یە، خەڵکی ئەو ئاواییە زۆر کاسبن بەتایبەت ژنانیان شان بەشانی برا و باوک و هاوسەرەکانیان هەموو کارەکانی کێڵگە و کشتیاری و وەرزێری و ژنی لادێ ئەنجام دەدەن وەکوو(دروێنەکردن و تیلەکێشی و شەنە کردن و جووتکردن و کەستەک شکاندن و دۆریخە و دێراو هەڵدانەوە و گۆڵ دروستکردنی بەراو و خشت بڕین و قوڕکاری و توتنەوانی و پەلک لێدان و گەلاجاڕ و توتن خستنە زاخە و گونیەوە هەندێجار ژنەکان لە

ماوەی وەرزی توتن تا(٢٥) فەردە توتنیان کردووە، جگە لە کاروباری ناوماڵ و ماڵین و کۆراو و شوشتن و سەراو و ئاوکێشان و منداڵ بەخێوکردن و مێوان بەڕێکردن) هەموو ئەمانە ژنە بۆگدییان زۆر ماندوو و شەکەت دەکات و کەس خۆزگەیان بۆ ناخوازێت، بۆیە ئەوە بووە بە ئیدیۆم و دەوترێت: نە کەری سەرمۆردیان، نە ژنی بۆگدییان.

١٤٢٨-نانی یەک بە گوێی سێرێیە:-

ساج و سێر، ئاسنێکی گردیلەی خڕیلەی لووسی قۆقزی تەنکە، دەخرێتە سەر ئاگردان و چیلکەدار یان سەرگین و قشپڵی دەخرایە ژێر، گڕدەدراو بەمەش سێرەکەی داغ و سوور دەکردەوە و نانی لەسەر دەبرژێنرا، ئەوە تا ڕۆژانی ئەوڕۆشمان بەردەوامە، ژنان نانیان دەکرد و دەست و تیرۆکیان جێی سەرەنج و تێرامان بووە، ئەوانەی ئەنگوتکە هەویرەکەیان لەسەر خوانەکان زۆر تەنک و جوان پان دەکردەوە، کە دەیانخستە سەر سێرەکە، بەو لاو بەم لای سێرەکەدا لچکی نانەکە وەکوو گوێ سوانە دەهاتە خوارەوە، ئەو جۆرە نانکەرە بە کابانی باش ناویان دەردەکرد، بە مەدح و ستایشەوە لەناو خەڵکی باسی لێوە دەکرا ئەوە لایەنە ڕاستەقینەکەیە و وەکوو ئیدیۆمیش وەکوو ناساندن و وەسف و ستایش بە ژن و کچێکی ئازا و کەیبانوو دەوترێت: نانی یەک بە گوێی سێرێیە.

١٤٢٩-نان و پیازی پێوە دەخۆن:-

لە وڵاتی کوردەواریدا، لە سەردەمانی زوودا تا دوای حەفتاکان و هەشتاکانی سەدەی بیستەم، خەڵکی زۆر هەژار و کەم دەرامەت بوون، ڕژێمی دەرەبەگایەتی(میرە دێ و بەگزادە و ئاغادێ، شێخەدێ، مەلادێ، کێخوا دێ و سەیدە دێ و...تاد)، لە گوندەکاندا پەیڕەو دەکرا و ئەو توێژانە دەسەڵاتداربوون و خاوەنی زەوییە کشتوکاڵییەکان و کارێزەکان و بڕگەکانی بەرهەمهێنان بوون، هەر ئەوانە نوان و سابات و دیوەخانیان هەبوو، بەهۆی سیستەمی ئابوری ژیانەوە هەر ئەوان نان و پیازێکیان هەبوو، ئەوانیتر خەڵکی ڕەمەکی و ڕەشۆکی بوون، ئینجا ئەو مسکێن و ڕەعیەت و خەڵکە ڕەشۆکیەی لە خزمەتی ئەو سیستەمەدا بووایە ئەوا نان و پیازێکی دەست دەکەوت بە مەمرە و مەژی و کولەمەرگی ژیانی بەسەر دەبرد، چینێک لە کۆمەڵگا پەیدابوون و ئەو نا یەکسانی و نادادییەیان پێ قبوڵ نەدەکرا، بۆیە نان و پیاز خۆرەکانی دەرباری ئاغا و شێخ

و میرەکـان ئـەو بیـرە نوێیـە و نیـەت و مەرامـەکانیان بـۆ ئاغاکانیـان دەبـردەوە تـاوەکوو نـان و پیـازێکی زیاتریـان دەسـت بکـەوێت، بـە مەراییـەوە هـەموو ئـەو حاڵەتانـەیان دەگواسـتەوە، ئیتـر لەمـەوە تـا ڕۆژانـی ئـەمڕۆ ئـەو ئیدیۆمـە جوانـە پەیدابووە، بە هەموو ئەوانەی قسە دەگێڕنەوە و دەگوازنەوە بۆ دەسەلاتداران، بۆ سوود لێ بینین و دەستکەوتێکی مادی کەم، بە تەوسـەوە پێیـان دەوترێت: نـان و پیـازی پێـوە دەخـۆن، هـەروەها لـە بـواری قسـە و قسـەلۆکی کوردەواریشـدا بـۆ ئـەوەی بابـەتێک چارەسـەر بێـت و نەتێنێتـەوە خـەڵکی زیـاتر پێـی نـەزانن بـە ئامۆژگارییەوە دەوترێت: ئـەو بابەتـەی زوو چـارە بکـەن بـا خـەڵکی نـان و پیـازی پێوە نەخوات.

١٤٣٠-نان و دۆ، بە خوڵق و خۆ:-

لە کۆندا لە وڵاتی کوردەواریدا ئەوەی نان و دۆیەکی هەبووایە، ئـەوا بـە هـەبوو هەژمارکراوە، چونکە خەڵک زۆر هەژار بووە و وتراوە: فڵانە کەس نانی بـە دۆی ڕاناگات هێندە هەژارە، واتە ئەگەر دۆی هەبێت نانی نییە و ئەگەر نانیشـی هـەبێت دۆی نییـە،خوڵق و خـۆش واتـە: زمـان و گوفتـاری شـیرین و ڕەفتـاری جـوان، لـە پێشوازی و بەڕێکردنی مێوان وتراویشە: نانت جۆ بێت، خوڵقت گەنم بێت، میـوان دۆستیش لە ناو کوردان داب و نەریتێکی باوە تا ڕۆژانی ئەمڕۆشی لەگەڵدا بێت، بۆ هاندان و دنەدان و ڕێنوێنی بـۆ میـوان دۆسـتی کـورد وتویـەتی: نـان و دۆ، بـە خوڵق و خۆ.

١٤٣١-نان خۆری، سفرە دڕ:-

سـپڵە: کەسـێکە کـە چاکـەی کەسـی لـەپێش چـاو و لەبـەرچاو نـەبێت، سوپاسگوزاری هیچ شتێک نەبێت، خاسیەتی پشیلەی هـەبێت دەوترێت: پشـیلە کـە خـۆراکی پـێ دەدەیـت چـاوی دەنوقێنێـت، بۆیـە کـە تـوڕەی دەکـەیت گـازت لـێ دەگرێت، چونکە کەنانەکە یـان پارچـە گۆشـتەکەی دەخـوات تـۆ نابینێت، زۆرجـار لـەو وڵاتـی کوردنشـینەی ئێمـەدا خـەڵکانێکی زۆر دوای ئـەوەی نـان و نمـەکی کەسێکیان کرد و خـوارد، ئـەوا زیـاتر بـێ نمـەکی دەکـەن و زیـان بـە خانـەخوێ و خـاوەن نانەکـە دەگەیـەنن چ لـە نـاموس و کەلوپـەل و بـەها و شـکۆ و ڕێـزەوە تـاوەکوو دزی لێکردنـی، ئـەوە بـووە بـە ئیدیۆم و بـە کەسێکی(سـفرە، سـپڵە، پـێ نەزان و بێ ئەمەک) دوای نـان خـواردنی سـەر سـفرە و خـوان، ئینجـا زیانێکیشـی

هەبێت بە ڕق و کینە و قێزەونی و سووکییەوە پێی دەوترێت: نانخۆری سفرە دڕ.

١٤٣٢-نان کەرت بوو، خۆی ناگرێتەوە:-

گێرانەوەی کوردەواری زۆرە لە سەر نان کەرتبوون، دەگێڕنەوە هەیاس و سوڵتان بەیەکەوە بەلای کولانە سەگێکدا تێ دەپەڕن، چەند گوجیلەیەک سەریان بەشان و باڵ و سکی یەکترییەوە ناوە و زۆر جوان و کپ لێی خەوتوون، سوڵتان دەڵێت: خۆزگەم بە خۆیان و تەبایی و پێکەوە ژیانیان سەیرکە هەیاس چەند جوان پێکەوە بەئارامی خەوتوون وەکوو برایان، هەیاسیش دەڵێت: قوربان ئەوانە بەرژەوەندی لە نێوانیاندا نییە، ئەگەرنا بەو شێوەیە نایانبینی، ئەگەر پارچە گۆشتێک یان نانێک بخەیتە بەردەمیان ئەوا لەسەری بەشەڕ دێن، لێرەش ئیدیۆمی(نان کەرت بوو، خۆی ناگرێتەوە) لەسەر هەمان شێوەی ئەو بێچووە سەگانەوە هاتووە، خێزان کە لە دایک و باوک و خوشک و برا پێکهاتوون، بەر لەوەی لە یەکتری جیاببنەوە و ببنە خاوەنی ماڵ و منداڵی خۆیان ئەوا هەموویان بە خۆشی و بەختەوەری دەژین لە هەبوونی و نەبوونیدا، هەموو شتێک لەو ماڵەدا هی هەموویانە، داکۆک و تەبا و هەرەوەز و پێکەوەن لە هەموو بوار و لایەکەوە، بەڵام کاتێک کیژ یان کچێکیان لە ماڵ دەردەچێت و شوو دەکات یان کوڕێکیان ژن دەهێنێت و دەبێتە خاوەن ماڵی خۆی ئەوا ئەو تەبا و ڕەباییە و متمانەیە وردە وردە کەم دەبێتەوە وەکوو پێشتر نامێنێت لە هەموو ڕووەکانەوە، نانەکە کراوە بە نمونەیەکی جوان لە ڕووی بەرجەستە بوونەوەش نانێک ببێتە دوو پارچە، پارچەکان بەیەکترییەوە نانوسێنەوە و یەکتری ناگرنەوە وەکوو خۆی لێ نایەتەوە، بۆ گوزارشتکردن لەو حاڵەتە لە کوردەواریدا بە ئیدیۆمەوە وتراوە: نان کەرتبوو، خۆی ناگرێتەوە.

١٤٣٣-نۆی بمرێ لە باوان، کلی نابڕێ لە چاوان:-

کل: سورمەیە کە ڕەنگێکی شینی تاریکی هەیە، چاوی پێ دەڕێژرێت(چاوڕشتن)، هێمنی شاعیر فەرموویەتی:

چلۆن بۆ سوورمە نابێ خاکی شارێک
کە حاجی پێی لەسەر دانابێ جارێک

ئەو چاوڕشتنە زۆربەی جاران بۆ دڵتەڕی و دڵخۆشی و خۆجوانکردن و ئارایشت بەکاردەهێنرێت، کەمجار وەکوو دەرمان بۆ کاتی بەفربارین پیاوان

دەیانکردە چاو تاوەکوو چاویان لە تیشکدانەوەی ئەو سپێتییەدا ئازاری نەبێت یان زیانی بەرنەکەوێت، لەپێشدا پیاوان بەکاریان دەهێنا ئێستا بووە بە ئارایشێکی ژنانە و ژنە کوردەوارییەکان زۆربەیان کل و کلدان و کلچوکیان هەبوو، هەندێکیان بەردەوام لە گیرفانی کەوێ و سوخمەیاندا هەڵیانگرتبوو، بۆ ئەوەی هەر کاتێک بیانویستایە چاویان پێ دەڕێشت، هەر لە ناوی کوردەواریدا ئەوەی تازیە بار و پرسەدار بووایە جلوبەرگی ڕەشی دەپۆشی و هەموو شتێکی وەکوو وەسمە و خەنە و کل و سورمەی لە خۆی حەرام دەکرد بۆ ماوەیەک بە گوێرەی نزیکی کەسە مردووەکە، ئەو حاڵەتە لە ئیدیۆمی کوردەواریدا جێگەی کراوەتەوە و بە کەسێک کە کەس بە خەیاڵی دانایەت و کەسی بەلاوە گرنگ نەبێت و خەم بۆ کەسوکار و برا و خزمی خوێشی نەخوات، هەر لەگەڵ پشوودان و خەو و خواردن و دڵتەڕی و بەخۆوە خەریکبوون و تیفتیفە و خۆڕێکخستن بێت بە تەوسەوە پێی وتراوە: نۆی بمرێ لە باوان، کلی نابڕی لە چاوان.

١٤٣٤-نە بای دیووە نە باران، هەڵدەبەزێت وەک جاران:-

کۆمەڵگەی مرۆڤایەتی زۆر کەسی تێدا هەڵدەکەوێت کە باکی لە ئەنجامدانی کاری ئابڕوو بەرانە نییە و هەموو کارێکی نەخوازراو لەدەستی ڕوودەدات و بێ شەرمانە خۆی دەردەخات و واخۆی دێنێتە بەرچاوان نە ئابڕووی چووە و نە ڕیسوایی بەسەرداهاتووە،بە هیچ جۆرێک خۆی بە شەرمەزار نازانێت، ئەوە بووە بە ئیدیۆم و بەکەسێک کە کارێکی ئابڕوو بەرانە و شەرمەزارییانەی کردووە خۆی لێ داوەتە خەتی گێلی، خۆی کەڕ کردووە و خۆی لێ بە خاوەن ناکات و لە هەموو کۆڕ و کۆبوونەوە و شایی و هەڵپەڕکێ و زەماوەندێکیش وەکوو ئەوەی هیچ ڕووی نەدابێت هەڵدەپەڕێت، بە تەوسەوە لەناو دەم وپلی خەڵکییەوە ناوی دەهێنرێت و دەبێتە جێی قسە و باسان و پێی دەوترێت: نە بای دیووە نە باران، هەڵدەبەزێت وەک جاران.

١٤٣٥-نە بە زەردەخەنەی زاڵم باوەڕ بکە، نە بەخۆشی زستان:-

زاڵم: زۆردارە، ئەو کەسەیە زوڵم لە خەڵکی دەکات و بە گوێرەی ئەو دەسەڵاتەی هەیەتی و مافی کەسانی دەوروبەری پێشێڵ دەکات و حەق و ناحەق تێکەڵ دەکات و جەبەڕووت و زۆردار و چەوسێنەر و خۆسەپێنە و پشت بە هێز و چەک و شیر دەبەستێت و ئاوەز و یاسا و نەریت دەبەزێنێت و بەدەر لە

ڕێنمـــایی و یاســـا کارپێکراوەکـــان کاردەکـــات، زەردەخەنـــە: بـــزە، خەنـــدە، سمێڵەخرتکە،گرژینەوە، بسکە، بزەی سەرلێوە، گوزارشـتە لـە خۆشـی و شـادی و دۆستی و کەیف پێ هاتن، خۆشی زستان: واتە کەشوهەوا لە بارە، باران و هەور و هێرە و با و باران و بەفر و کرێوە و تـەرزە و تۆفان و زریان لـە ئارادا نییـە، هــەردوو حاڵەتی(زەردەخەنــەی زالــم) و(کــەش و هــەوا خۆشــی زســتان) لــەو ئیدیۆمەدا وەکوو دوو شتی وەک یەک خراونەتەڕوو، کەهەردووکیان هەنووکەیی و کاتیین و زوو تەواو دەبن، هەردوو حاڵەت لە کوردەواریدا بوون بە ئیدیۆم و بـەکاردەهێنرێت بۆ کارێـک کـە هەڵخەڵەتانـدن و فریـوودانی تێدا بێت و جێگـەی متمانە نەبن دەوترێت: نە بەزەردەخەنەی زاڵم باوەڕ بکە، نە بەخۆشی زستان.

١٤٣٦-نەپێت هەڵکەوێت لە مێخ، نە بچۆ بۆ لای شێخ:-

مرۆڤ پێی بە بزمار(مێخ)دا بچێت، دووچاری کێشە و گرفتی دەکات و پێویستی بەچارەســەرکردن دەبێت، ئـەوە پـێ بـە مـێخ داچوونـە واتـە: هەڵـەکردن و بـێ بیرکردنەوە ئەنجامدانی کارێک و سەیر نەکردنی بەرپێی خۆت، ئینجا هەندێ داب و نەریت و دیاردەی باو لـەناو کۆمـەڵگاکانی جیهاندا هـەبوون و هەنـە و پـەیڕەو کـراون و پـەیڕەویش دەکـرێن، وەکـو بـڕوا بـوون بـە ئامۆژگـاری و حـەکیمی و نۆشداری و کەرەم و ودمی شێخ و مەشایخ و پیر و سەید و... تاد، کە پێی وایـە شـێخ ئـەو کەسـە لـە خـواترس و عابیـد و خواناسـەیە کـە خـودای گـەورە ودم و نۆشــداری پــێ بەخشــییووە بــۆ چارەســەرکردنی کێشــە و گرفتــە دونیــایی و قیامەتییەکان، لێرەدا پێنان بە مێخ واتە هەڵەکردن و چوونە لای شێخ واتـە گـەڕان بەدوای چارەسەر ئەوە بووە بە ئیدیۆم بە کەسێک دەوترێت: نەپێت هەڵکەوێت لە مێخ، نە بچۆ بۆ لای شێخ، واتە: نە هەڵە بکە و نە ڕووبکە لای شێخ بۆ چارەسەر، بەمانایەکیتر شێخ و مێخ وەکوو یەک ئازارت پێ دەگەیەن.

١٤٣٧-نە خانووی سەر شیوو، نە ئاغاژنی کچەتیوو:-

لە بەرزی و نزمی سەر زەویدا، دیاردەی دۆڵ و شـیوو و چـەم و شـیوەرۆک، بـــۆ دروســـتکردنی خانووبـــەرە و شـــوێنی حەوانـــەوە و ژیـــان و نیشـــتەنی و نیشتەجێبوونی هەمیشـەیی نابن، چونکە ئاوەڕۆی ئاوی بارانە، ئەوەش زانراوە کە ئاو شوێنی خۆی دەگرێتەوە بۆ یەک خولەک و کاتژمێرێکیش بێت، تـاوە بـارانێکی بـەخوڕ و گـەوارە بـارانێکی سەرشـێت دەمـی کوندەکـەی بکاتـەوە سـێڵاو و لافـاو

دروست دەبێت و خانووی سەر شیووەکە ئاو دەیبات، کچەتیو، کچی هەتیو، باب مردوو، جنێوێکە لە کاتی تورەبوون بەکچان دەوترێت، هەتیوو بۆ سووککردن و بریندارکردن دەوترێت: هەتیومچە و هەتیو و مەتیو، دۆخێکە لە بێ ئاکارییەوە کۆمەڵگا بەکاری دەهێنێت، ئەگەرنا کەسێک باوکی نەبێت دەبێت دەوروبەرەکەی جێگەی باوکی بگرنەوە نەوەکوو ئەو بێ باوکیەی بکەنە جنێو، بەلام لە زاراوەی کچەتیوودا واتە:ئاغاژن، ئافرەتێکی بێ ئەسل و نەسل و بنەچەیە بۆ کابان و ئاغاژنی قۆناغ و دیوەخان و میوان بەڕێکردن نابێت، وەکوو چۆن سەر دۆڵ و شیوەکانیش بۆ دامەزراندنی خانوو نابن و لەبار نین، هەردوو حاڵەت بوون بە ئیدیۆم و بۆ شتێک یان کارێک یان کەسێک بەکاردەهێنرێت، کە جێگەی متمانە و باوەڕ نەبن و نەتوانرێت بە تەواوەتی پشتیان پێ ببەسترێت، بە درکە و کینایە و توانج و پەلارەوە دەوترێت: نە خانووی سەر شیوو، نە ئاغاژنی کچەتیوو، یان نە ماڵ لەسەر شیو، نەژن لە کچە تیو.

١٤٣٨-نە سەر بانی لێژ، نە بانگوشی گێژ:-

سەربان: سەری ژوور و خانوو، لێژ: سەر بەرەو خوار یان سەرەوژێر یان ناڕێک و ناتەخت، بانگوش: کەسێکە کە بانگێڕی خانوو دەکات بە کرێکاری بۆ دەستکەوتنی بڕێک موچە و پارە، لێرەدا(سەربان)ێکی لێژ و(بانگوش)ێکی گێژ، وەک یەک خراونەتەڕوو، نە خەوتن و ڕاکشان لەسەر بانی لێژ تام و چێژ و پشوودانی تێدایە، نە بانگوشی گێژ و گەمژە دەتوانێت بەفرماڵێکی باش بکات و خاوەن ماڵ بە ئارامی بخەوێت و پشتی پێ ببەستێت لە شەوی(گاسوور)دا دەربازیان بکات، ئەوە بووە بە درکە و ئیدیۆم و بۆ ئامۆژگاریکردن و گوزارشتکردن دەوترێت: نە سەر بانی لێژ، نە بانگوشی گێژ، واتە: هاودەمی و هەمنشین و هاوڕێیەتی کەسێ مەکە، جێی متمانە و دڵنیایی نەبێت و گێژ و گەمژە و کەودەن و خوار وخێچ بێت، چونکە لەبەریان ناحەسێیتەوە و جێگای پەشیمانین.

١٤٣٩-نە ماڵت لەبەر ماڵان بێت، نە ژنی برا گچکەی بێت:-

ئاوایی و لادێکانی کوردستان نەریتی مێوان دۆستی تێیدا باوبووە، ئەوەی زۆری مێوان هەبووایە شانازی پێوەدەکرد و لەناو خەڵکیش وتراوە: بە سفرە و خوان خەڵک دەناسرێت، بۆ ئەوانەی مێوانیان ڕانەگرتووە پێیان وتراوە: مێوان

چاکی خانەخوێ خراپ، ئینجا ئەو ماڵانەی کە دەکەوتنە بەر ماڵانەوە لە دوو بوارەوە تەنگژە و عەزیەتیان دەبوو، یەکەمیان سەر ڕێی هاتوچۆی مەڕوماڵات و پاتاڵ و گاوگۆل و کاروان و دووەمیشیان سەر ڕێی خەڵکی لایدە و گەڕۆک و غەریبە و میوانان بووە، لە هەر دوو حاڵەت خاوەن ماڵی بەر ماڵان هەم تەپ و تۆز و جەنجاڵی بەر دەرگا، هەمیش دەبوایە دەرگای ماڵەکەی کراوە بێت بە ڕووی ئەو کەسە غەوارە و لایدە و مێوانانە، ژنی برا بچووکیش لەبەر ئەوەی کەلتوور و نەریت وابوو لەسەر ماڵی گەورە دەمایەوە لەگەڵ پیرە خەسوو و پیرە خەزوور بەمەش هەرچی کەسوکار و خزم و خوێشە یان هاوسێ و نەوەی کوڕ و کوڕەزا و کچ و کچەزا هەمووی بەناوی سەردانی باب و دایک و باپیر و داپیرە و پوور و خاڵ و پلک و مام و...تاد، یەکبینە ئەو ماڵە جمەی هاتووە لە مێوان و بەسەرکردنەوە و ژنە برا بچووکیش بووە بە خزمەتکار و کەسیش منەتی پێی نەبووە، بۆیە ئەو دوو حاڵەتەی(ماڵی بەر ماڵان و ژنی برا گچکە) بووە بەو ئیدیۆمە پڕ ئامۆژگاری و ڕێنوێنییە و بە نارەزایی و نیگەرانی و تووک و لووکەوە وتراوە: نە ماڵت لە بەر ماڵان بێت، نەژنی برا گچکەی بیت.

١٤٤٠-نانی مێردان، لە بن بەردان:-

لە هەولێرێ دەوترێت: فڵانە کەس هێندە کاسبە نانی خۆی لە بن بەردان دەردەینی، مەرد: پیاوی ئازا و چاپوک و جوامێر و بە شکۆ و گران و سەنگینە، کە بە دەست و بازوو و شان و باڵی خۆی ڕسق و ڕۆژووی خۆی بەدەست دەهێنێت، ئینجا ئەگەر لە سەر شاخ بێت یان لە بن بەرد و زەوی ڕەق و کەڤر و کەپکە شاخ و تات و ڕەوەزە شاخان بێت، ئەو جۆرە مرۆڤانە چ نێر بن چ مێ هەمان خاسیەت و ئەدگار و تایبەتمەندییان هەبێت بە مەرد ئەژمار دەکرێن، ئینجا بۆ قارەمانێتی و جوامێری و ڕۆژووی حەڵاڵ ئەوانە مەترسیان لێ ناکرێت و کورد کردویەتی بە ئیدیۆم و پێیان دەڵێت: نانی مێردان، لە بن بەردان.

١٤٤١-نە کوڵەکە:-

لە هەولێرێ دەوترێت: نە کورەکە، نۆک و نیسک ئەو دوو دانەوێڵەن کە لە کوردەواریدا لە دوای گەنم دا زۆرترین بایەخیان پێدراوە، زەخیرە و قووتی دانیشتوان و لادێنشینانی کورد بوون، نیسک و نۆک بەیانیان و نیوەڕۆیان و ئێواران بوون بە ژەمە خۆراک، هەردووکیان بەشێوازی جیاجیا لێ دەنران و

دەخرانە ناو مەنجەڵ و سەر ئاگردان، ئینجا ئەگەر زوو بکوڵایە دەوترا: نیسکێکی کوڵەکە یان نۆکێکی کوڵەکە، هەندێجاریش خراپ دەکوڵا و دەوترا: نیسکێکی نەکوڵەکە یان نۆکێکی نەکوڵەکە، دەوترا: زەوی وزار و خاک ئەو کوڵەکی و نەکوڵەکییە دەگۆڕێت، ئەمە لایەنی ڕاستەقینەی ئیدیۆمەکەیە، بەڵام وەکوو خوازراو بۆ کەسێک بەکاردەهێنرێت کە لەگەڵ کەس هەڵنەکات و بەردەوام و قون بە گێچەڵ و کێشە و گرفت بێت و دەمەقاڵێ و دەنگە دەنگ پەیدا بکات کورد بە تەوسەوە پێی دەڵێت: پیاوێکی نەکوڵەکە.

١٤٤٢-نە مریشکی ئاشەوان، نە کەری دەوریش، نە کوڕی بێوەژن:-

مریشکی ئاشەوان لەسەر باراش و گەنم و دانەوێڵەی خەڵکییەوە دەژییێت و هیچ پێ پوڕە و کنەیەک ناکات بۆ پەیداکردنی ڕۆژوو و ڕسقی خۆی، کەری دەروێشیش هەر جۆرکە و تورەگەی ملی لە ماڵە کێخوا و خانەدان و وەرزێران بۆ پڕکراوە و لە جێگەوە خواردوویەتی و کوڕی بێوەژنیش دایکی دڵی نەهاتووە کاری پێ بکات هەر بە بێوەژن کۆشی پەروەردەی کردووە و بۆی پەیدا کردووە و خوادوویەتی و پاڵی لێداوەتەوە، ئەو خاسیەتانەی مریشکی ئاشەوان و کەری دەروێش و کوڕی بێوەژن وایکردووە کورد لە ئەزمونی خۆیەوە بیکاتە پەند و ئیدیۆم و بۆ نەویستن و ناپەسندی دەوترێت: نە مریشکی ئاشەوان، نە کەری دەروێش، نە کوڕی بێوەژن.

١٤٤٣- نۆکان باوێ، لۆقان باوێ:-

نۆک، دانەوێڵەیەکی پاقڵەمەنییە، لە کۆنەوە بە یەکێک لە قووت و زەخیرە کوردەوارییەکان دانراوە، جێگەی بایەخی کشتیارانی کورد بووە، لەبەر ئەوەی ڕووەکێکی کورتیلە و پەڵک و گەڵا بچووکە لە کاتی تۆوکردندا بە بەراورد بە(ماش) کەمێک پڕتر و چڕتر تۆو دەکرێت و دەوەشێنرێت، بۆیە هەنگاوی تۆوەشێن و تۆدەر کراوە بە پێوەر و پێوان بۆ تۆوکردنی نۆک لە زەویدا، بۆیە وەکو ئەزمون کورد وتویەتی: نۆکان باوێ، لۆقان باوێ.

١٤٤٤-نان بایە نانەوا، نیمەی خوەیک و نیمەی دیلیکەوە:-

ئەمە شێوەزاری لوڕیە لە گوندەکانی شارەدێی سێگردکانی شارۆچکەی کۆیە بەتایبەت لە ئاوایی ئۆمەرگومبەت بەکاردێت مەبەست لەو دەربڕە ئەوەیە نان بۆ نانەوا گۆشت بۆ قەساب واتە هەر پیشە و کەسێک لێی شارەزایە و دەزانێت

چۆن ئەنجامی بدات.

١٤٤٥-نۆکەری بێ مزە و خەڵات تانجی سەری ئاغایەتی:-

هەژار موکریانی لە پێشەکی هەنبانەبۆرینە نوسیویەتی وشەی(قەلەم) عارەبیە و بووە بە وشەیەکی کوردی و خزمەت بە زمانی کوردی دەکات بەبێ ئەوەی خۆت ماندوو بکەیت بە کەسێکی نەخوێندەواریش بڵێی قەڵەم باشتر دەزانێت مەبەستت چییە؟ لەوەی بڵێی پێنوس، ئەمەی پێ خزمەتکاری بێ موچەیە، کەواتە لێرەدا نۆکەر و خزمەتکارێک بە خۆڕایی و دەرویێشانە کارێکت بۆ بکات ئەوە خاوەن کار و ئاغا و سەرکار لەسەر سەری خۆیت دادەنێت.

١٤٤٦-نیسکێ بچینە، دەست بەڕیشت دابینە:-

نیسک، دانەوێڵەیەکی پاقڵەمەنییە، لە کۆنەوە بە یەکێک لە دانەوێڵە گرنگەکان دانراوە، خۆراکێکی بەتام و بە سوودە و پڕ ڤیتامینە، برک و بنجەکانی کورتیلە و ناسک و گەڵا وردیلەن، زۆر ڕووبەر و شوێن ناگرن، لە زەوییەکاندا، بۆیە ئەگەر پڕ و چڕیش بچێنرێت، ئاساییە و بەرهەم و بەوروبومی خۆی دەدات، تا پڕتر بێت، بۆیە کشتیارانی کورد لە ئەزمونی وەرزێری و جۆتیاریدا ئەوەیان بۆ دەرکەوتووە تا بۆڕتر بێت باشتر دەبێت، ڕیشی مرۆڤ بە پڕ و چڕ و بۆڕ دادەنرێت، بۆیە کراوە بە پێوانە بۆ تۆوەشێن و تۆدەری دانەوێڵەی نیسک، لە شارەزاییەوە کورد دەڵێت: نیسکێ بچینە، دەست بەڕیشت دابینە، واتە وەکو پڕی ڕیش تۆوەکە بوەشێنە با پڕ بێت.

١٤٤٧-نە کۆراوان بکە بە ڕەز، نە ناکەسان بکە بە کەس:-

کۆراو واتە: کوێرە ئاو، ئەو کانی و کارێز و سەرچاوانە دەگرێتەوە کە پشت بە ساڵێکی زەنە باران دەبەستێت و ئەگەرنا ساڵێک باران کەم بوو ئەوا کانی و سەرچاوە ئاوییەکە کوێر دەبێتەوە و وشک دەبێت و پێی دەوترێت:(کوێرەکانی یان کۆر دەرە)، ناکەس-یش کەسێکە جێگەی متمانە نییە، تا ئەو کاتەی هەبووی یان کارێکی پێتە بە کوسکێشی و مەرایی و زمان لوسییەوە لێت نزیک دەبێتەوە، کە کاری پێت نەما ئیتر ناتناسێت، بۆیە جوتیارانی کورد بە ئەزمونی خۆیان بۆیان دەرکەوتووە ئەو(ڕەز)ەی لەبەر سەرچاوەی کوێرئاوان بکرێت جێگای متمانە نییە و لە وشکە ساڵی هەموو ڕەنجت بەفیڕۆ دەروات و ڕەزەکە وشک دەبێت و ڕەنجەڕۆ دەبیت، ناکەسیش کە پێویستت پێیەتی ئەو ناتناسێ بۆیە

وتراوە: نەکۆراوان بکە بەڕەز، نەناکەسان بکە بە کەس.

١٤٤٨-نە جۆ لە شوێنی بە میز، نە گۆڕ لە دێرەی حیز:-

دانەوێڵەی(جۆ) لە وراتی کوردەواریدا لە زەوییەکی سەرقەل و قەترەک و کورد وتـەنی: (بـێ پیـز)یش دەتوانێـت گەشـە بکـات و خـۆی بگونجێنێـت وەکـوو دانەوێڵەی(گـەنم) نییـە کـە بەپێچەوانـەوە زەوی بـەپیت و خـاکێکی باشـی بوێـت، هەڵبەت جۆ لە زەوی پڕ پەیین و بە پیت بچێنرێت ئەوا لاسک و قەدی هێندە زوو گەشە دەکات کە لەوادەی دروێنە هەمووی دەکەوێت و زیانی زۆر دەگەیەنێت بە بەروبومەکە و قازانجی نابێت.

شوێنی بە(میز) مەبەست هەوار و هەوێز و پەچەی مەڕ و ماڵاتە، کە بە هاوینان و پایزان بۆ ئەوەی زەوییەکەی پێ بە پیت بکەن شوانکارەکان مەڕ وماڵاتەکە لـە بەیاران دەخەوێنن، ماڵاتەکە میز و قشپلی خۆی دەکات و زەوییەکـە زۆر بـەپیت دەبێت.

لەلایەکیتریشەوە دێڵە و دێرە، مێینەی سەگە، ئەوەی ئـازا نـەبێت پێـی دەوترێت: دێـرەی حیـز، ئینجـا ئـەو جـۆرە دێرەحیـزە گوجیلـەی گـورگ خنکێنـی لـێ نابێـت، ئەوەی لە دێڵەی حیز بێت هەڵەوەڕ دەبێت و هـەڵوەریش ناتوانێت پاسـەوانی پـەز بکات.

١٤٤٩-نانی بێ خوێ دەخوات، ترِی سوێر دەکات:-

ئـەو پەندە بـە هـەژار و نـەداری ڕۆح زل و خۆبـەزلزان دەوترێت کـە مشـک لـە ماڵەکەی کلکی بـەئارد نـەبێت و خوێشـی کـەم بێت بـۆ هـەویر شـێلانەکەی، لـەناو خەڵکیشدا قسەی زل و گەورە بکات و خۆی پێ گەورە بێت.

١٤٥٠-نانی بە دۆی ڕاناگات:-

ئـەوانـەی هـەژار بـوون ئەگـەر نانیـان هەبووایـە دۆیـان نـەبووە، ئەگـەر دۆشـیان هەبوو بێت نانیان دەست نەکەوتووە، ئەوە لایەنی ڕاسـتەقینەیەتی، ئـەوە بـووە بـە ئیدیۆم و بۆ کەسێک بەکاردەهێنرێت کە بەکاروباری ژیان و بەدەستهێنانی قووت و بژێوی خۆی و ماڵ و منالی یەکبینە لەکار بێت و هـیچ ڕاوەسـتانی نـەبێت ئەمـە لەلایەک لەلایەکیتریشەوە بەرهەمەکـەی و سامانەکەی کە کۆی دەکاتـەوە بەشـی بژێوی خۆی و ماڵ و منداڵی بکات و نەکات و مەمرە و مەژی بیگوزەرێنێت.

١٤٥١-نه نێره و نه‌مێیه:-

ئه‌گه‌ر(نێره‌موک) بوایه کێشه نه‌بوو، به‌ڵام ئه‌م ئیدیۆمه بۆ پیاوێک به‌کارده‌هێنرێت که له‌ڕاستیدا ڕه‌گه‌زی نێره، که‌چی هیچ کارێکی پیاوه‌تی لێ ناوه‌شێته‌وه، ناتوانیت وه‌کوو ژن و کچێکیش مامه‌ڵه‌ی له‌گه‌ڵدا بکه‌یت چونکه له بنه‌چه‌دا نێرینه‌یه، واته نه پیاوه‌تی پێ ده‌کرێت و نه‌پێی ناکرێت.

١٤٥٢-نه هێسترت جاش بێت، نه بارت به‌رده ئاش بێت:-

ئیدیۆمێکه به‌کارده‌هێنرێت بۆ کارێکی قورس، خرابێته ئه‌ستۆی منداڵکارێکه‌وه، جاشولکه‌یه‌ک ناتوانێ به‌رده ئاش بگه‌یه‌نێته شوێنی خۆی هه‌م جاشکه‌که پشتی نه‌کردوه و هه‌میش باره‌که گران و قورسه.

١٤٥٣-نێره‌که‌ر به ته‌نگ ماکه‌ره‌وه نییه:-

نێره‌که‌ر که گه‌یشته ماکه‌رێک و که‌وته سه‌ری هه‌تا خوا هێزی پێداوه و بۆی ده‌لوێ پاڵی ده‌دات و توند پشتی ملی ماکه‌ریش ده‌گرێت، ئینجا ماکه‌ر به‌رگه ده‌گرێت یان ناگرێت ئه‌وه کاری نێره‌که‌ر نییه، به‌ڵکو کاری ئه‌و سه‌ڵماندنی نێره‌که‌ره‌یه‌تی و غه‌ریزه‌ی خۆی به‌چێژ و له‌زه‌ته‌وه دابمرکێنێته‌وه، ئه‌مه بۆ که‌سێک به‌کاردێت که ده‌سه‌ڵاتداره و ئاگای له میلله‌ت و(ڕه‌عیه‌ت) نه‌بێت، یان که‌سێک ته‌نیا خه‌ریکی جێبه‌جێکردنی کاری خۆی بێت و ده‌ربه‌ست نه‌بێت و ڕه‌چاوی خه‌ڵکانی تر نه‌کات.

١٤٥٤-نه شیری حوشتر نه دیداری عه‌ره‌ب:-

کورد نه حوشتری هه‌یه و نه سه‌لیقه‌ی عه‌ره‌بیشی هه‌یه له قسه‌کردن و خواستن، ئه‌گه‌ر حوشترێک بده‌یته ده‌ست کوردێکه‌وه له‌وانه‌یه پێویستی به کاتێکی زۆر بێت تا بتوانێت چۆکی پێدابداته‌وه و یخ بدات بۆ ئه‌مه‌ش پێویستی به عه‌تابه هه‌یه نه وه‌کوو حه‌یران تاوه‌کوو بتوانیت سواری پشتی بیت، چونکه ئاژه‌ڵێکی به‌رزه و به خۆفرێدان ناتوانیت سواری ببیت، ئه‌مه له‌لایه‌ک له لایه‌کیتریشه‌وه دیدار و چاوپێکه‌وتنی عه‌ره‌ب کۆمه‌ڵێک داب و نه‌ریتی کۆچه‌ری و ڕه‌وه‌ندی و بیابانی هه‌یه و توانیویه‌تی بیابان ڕام بکات به‌پشوو درێژی و چیره درێژی و زۆر سووره له‌سه‌ر خواست و داواکارییه‌کانی خۆی، بۆیه کورد ئه‌گه‌ر تاقه‌تی شتێکی نه‌بێت ده‌ڵێت نه شیری حوشتر نه دیداری عه‌ره‌ب.

١٤٥٥-نە ئەو نان و ڕوونە، نە ئەو زەبرە قونە:-

ئیدیۆمێکە لە کوردەواریدا کاتێک بەکاردەهێنرێت کە، کەسێک بۆ مەبەستێک، هەندێک دیاری و نان و خۆراک و پێداویستی بداتە کەسێک و لە بەرامبەریشدا بیەوێت کارێکی قورس و گرانی پێ ڕایی یان لێی داوا بکات، ئینجا ئەو کەسەی کارە گران و قورسەکەی لێ باربکرێتە نایەوێت کارەکە بکات بەرامبەر ئەو هەموو منەت و داواکارییەی کەسی یەکەم بۆیە دەڵێت:(نە ئەو نان و ڕوونە نە ئەو زەبرە قونە).

١٤٥٦-نێرەکەر تۆڕ:-

لەکاتی کارکردن و باربردن بە نێرەکەر ئەگەر بە هەر هۆکارێک بێت نێرەکەرەکە تێی هەڵجلیکاند و بارەکەی لەسەر پشتی خۆی فرێدا یان کارەکەی بەجێهێشت، دەوترێت نێرەکەر تۆڕی کرد، هەڵبەت لە ناو کۆڕ و کۆبونەوە و خەڵکدا هەندێکجار ڕێک دەکەوێت پیاوێک لەسەر شتێکی بچووک تورە دەبێت و کۆڕەکە بە تورەییەکی زۆرەوە بەجێ دەهێڵێت لێرەدا پێی دەوترێت:(نێرەکەر تۆڕی مەکە) یان(فلانە کەس نێرەکەر تۆڕی) کرد و کۆبونەوە و کۆڕەکەی بەجێهێشت.

١٤٥٧-نانت جۆ بێت، خولقت گەنم بێت:-

نانی جۆ بۆ نانکردن بێ پێزە و لە ڕەنگ و تامیشدا ناگاتە نانی گەنم، ئەو ئیدیۆمە بۆ ئەوە بەکاردێت ئەگەر نان و خوانەکەت هیچیشی لەسەر نەبێت و تەنیا نانی جۆی لەسەر بێت، بەڵام ڕەنگ و ڕووت خۆش و چاو تێر و بە دڵ بیت بەسە بۆ میوانداری و خانەخوێییەکەت.

١٤٥٨-نانی سواڵ یان خاوە(نەبرژاوە) یان سوتاوە:-

کەسی سواڵکەر ناتوانێ ئەو شتە دیاری بکات کە پێی دەدرێت، بەڵکو ئەو کەسەی شتەکەی لە دەست و دڵی دەبێتەوە و دەیبەخشێت ئەو دەزانێ چی دەبەخشێتەوە، واتە مرۆڤ ئەگەر سواڵی کرد مەرج نییە ئەوەی پێی دەدرێت بە دڵی خۆی بێت، چونکە نانی سواڵکردن یان خاوە یان سوتاوە، ئەمە بۆ شتێک بەکاردێت کە بەخواستن و بە خۆرایی دەستت دەکەوێت.

١٤٥٩-نەم گاوە بەس لە گوینە:-

دەوترێت مەلا نەسرەدین(مەلای مەشهور) لە نزیک کەرێکەوە بووە و کەرەکە لە دوای میزکردنەوە بووە و زێی خۆی لێکداوە و کردۆتەوە و لەو کاتەش مەلای مەشهور دەبینرێت لە نزیک کەرەکەوە میزی کردووە و دۆخینی شەرواڵەکەی بەدەستەوە گرتووە و دەیبەستێتەوە، لێی دەپرسن مەلا کەرەکەت گاوە؟ مەلاش دەڵێ نەم گاوە بەس لە گوینە، ئینجا ئەو ئیدیۆمە بەکاردەهێنرێت بۆ کەسێک کە کارێکی ئەنجام نەدابێت، بەڵام چەند بەڵگەیەکی نزیک لە ڕوودانی کارەکە هەبێت بیسەڵمێنێ کە ئەو کارەکەی کردبێت.

١٤٦٠-نێرەکەریماینان:-

ئەم ئیدیۆمە بۆ کەسێکی(ملەوەز)ی خورت و بەهێز دەوترێت کە، کەودەن، کەم عەقڵ، کاڵفامی بەگوڕ و تین بێت و، وەکوو ئەو نێرەکەرە بێت خودا بۆ چاککردنی ماین-نان دایبنابێت، بۆیە بە تەوس و گاڵتەوە پێی دەڵێن:(هەی نێرەکەری ماینان).

١٤٦١-نان و شیری شوانی، جاشکە تەسکەی گاڕانی:-

نان و شیر بە یەکەوە پێخۆری باش بوون هەموو کەس دەستی نەکەوتووە، ئینجا ئەگەر شوانێک بە بەردەوامی نان و شیری هەبوایە ئەوا تێر و پڕ دەبوو، ئەگەر جاشکۆڵەیەکی(کەرە مەڕی-کەرەشوانە)ی هەبوایە، ئەوا بە هۆی تێری شوانەکەوە ئەو جاشکۆڵەیە شوێنی پێ شوێن نابوو هەر دەچووە گژی و سواری دەبوو، هەر بۆیە وتراوە شوان بەو تێریەی و جاشکۆڵەش بەو تەسکەیەی هەر خوا ڕەحمی پێ بکات، گاوانیش بە بەراوردی شوانکارە کارەکەی پشوودانی زۆرتر بووە، بۆیە لە بەشی دووەمی ئیدیۆمەکە وتراوە: جاشکە تەسکەی گاڕانی.

١٤٦٢-نانی پەڕیوەتە پشتی شێر:-

ئەگەر دونیا گرانی و نەداری بێت نان پەیداکردن زۆر زەحمەت دەست دەکەوێت و هەموو کەسێکیش ناتوانێت بژێوی خۆیی و ماڵ و مناڵی دابین بکات، بە هەزار ناری عەلی کرێکاری و موچەیەکی دەست ناکەوێت، بۆ ئەمە دەوترێت فڵانە کەس نانی پەڕیوەتە پشتی شێر واتە دەستکەوتنی بژێوی زۆر قورس و گرانە.

١٤٦٣-نوێژی لەسەر ئاتەگی دەکرێ:-

لـه باشـوری کوردسـتاندا، دەوترێت: لـه کـاتی داخـوازی کچـدا، ئـەو ماڵـەی بـۆ کچەکــه هــاتوون هێنــده خۆیــان شــەریف و ڕێکوپێــک پیشــان دەدەن، حــەز دەکەی(نوێژ لـه سـەر قنگیـان بکـه)، دیـاره لـه ڕۆژهەڵاتدا دەوترێت: نـوێژ لەسـەر داوێنی بکه، هەڵبەت(ئاتەگ)، واته: داوێن یان ژێرەوه و بنـەوەی، ئـەم ئیدیۆمـه بـۆ کەسێک بەکاردێت که خاوەنی خاسیەتی ئەمین و ئامانەتی زۆر بێت و لـه دەسـت و دەم و داوێنی نەترسیت که زیانت پێ بگەیەنێت.

١٤٦٤-نەتڕه دەنگی بێت، نەفسه بۆنی بێت:-

ئـەم ئیدیۆمـه بـۆ سـووکی بـه کەسـێکی بـێ کـەڵک و هـیچ لـه بـارا نـەبوو بـه کاردەهێنرێت، یان بۆ کارێکیش که هیچ سـوود و قـازانجێکی نـەبێت بـه تـەوس و سووککردنەوه دەوترێت:(نه تڕه دەنگی بێت، نه فسه بۆنی بێت).

١٤٦٥-نه کردنی باشتره، له مامه حەمه:-

کچ که تەمەنی گەیشته سەرووی بیست ساڵی ئیتر ورده ورده خـوازبێنی کـەم دەبێتەوه لەناو کوردان، بەرەو قـەیرەیی دەڕوات، کوڕانی هاوتەمـەنی بـه دەگمـەن دەمێنن ژن نەهێنن، ناچار داخوازییەکانی له کوڕی گەنجەوه دەبێته پیاوانی ژندار و یـان کوڕانی مـاوه و قـەیرەی لـه خـۆی گـەورەتر، هەندێجار پیاوی بـه تەمـەنی هاوشێوەی له ڕیشی باوکی دێنـه خـوازبێنی، که نـه بـه کەڵکی گەمـه و یـاریکردن دێـن و نـه توانـای کـارکردن و بـه دەسـتهێنانی بژێویـان هەیـه، ئینجـا لـه زاری کچەکەوه دەوترێت:(نه کردنی باشتره، له مامه حەمه).

١٤٦٦-نه ژنی جوان حیز دەبێت، نه ئاوی سارد پیس دەبێت:-

ژنی جوان زۆر کەس بۆی عەوداڵه هەر لەبەر ئەمەشه خـۆ ڕازانـدنـەوەی کچـان و ژنـان هـەبووه و هەیـه لـه چـاو ڕەشـکردنەوه تـا دەگاتـه مکیـاژی ئـەمڕۆ، وا ڕێکدەکەوت کچێکی جوانکیله له ئاواییەکی کوردستان بیست له کوڕانی ئاوایی بـه دواوەی بـوون لـه پـورزا و ئـامۆزا و کوڕەخـاڵ و دەر و دراوسـێ و...تـاد، دڵـی کچــەش هــەر بــۆ یــەکێکیان لێیــداوه، خــەڵکی ئــاوایش زوو بــەو دڵخــوازی و حەزدارییەیان زانیووه، بەڵام بۆ هەر کەسێک گونجا بێت یان ڕێک کـەوتبێت که بیخوازێت، ئەو حـەز حەزۆکه و دڵ لێدانـەی کچـەکەی بۆ کوڕەکـەی ئـاوایی یـان دڵخوازەکەی فـەرامۆش کـردووه و، بێ سێ و دوو خواسـتویەتی ئەمـه لەلایـەک،

لەلایەکیتریشەوە، هەرچەند تینوو لە پیسی ئاو ناپرسێتەوە، ئەگەر ئاوێک خاوێن و بێگەرد و پاک بێت، بەڵام گەرم بێت، ئەوەی دەیخواتەوە هەست بە بێ تامی و تامداری و پیسی دەکات و هێڵنجی دێت و دڵی بە تەواوی پێی ئاوێ ناخواتەوە، خۆ ئەگەر سارد و کەللە تەزێن بێت، ئەوا هیچ هەست بەپیسیەکەی ناکات، ئەگەر پیسیش بێت، کەواتە هەر لەبەر هەردوو خاسیەتی سەرەوەی ژنی جوان و ئاوی سارده بە تەوس و بە خۆشیەوە لە ئیدیۆمی کوردەواریدا وتراوە:(نەژنی جوان حیز دەبێ و نە ئاوی ئاوی سارد پیس دەبێ).

١٤٦٧- نوشتوی چاک، هەر چل شەوی عومرە:-

چلەشۆر، چلەی زستان و هاوین، چلەی ماتەمینی، عومری سەگی هار چل شەوە، ژمارەی چل لە نێو کوردان زۆر باس کراوە و بایەخ بەچل ڕۆژ دەدرێت لە قاچ شکان و کاری سەرجێی دوای منالبوون و سەرما و سۆڵەی زستان و قرچەی گەرمای هاوین و کۆچ و کۆست کەوتن دوای چل شەو و ڕۆژ و نەخۆشی هاری لە ئاژەڵی وەکوو(سەگ) چل شەو و منالبوون و چلە چوون و...تاد، ئەم ژمارە چلە لەم ئیدیۆمەشدا بەکارهاتووە و گوزارشتی پێکراوە بۆ(نوشتە-نوشتوو) ئەم دەربڕینە بەکاردێت بۆ کارێک یان شتێک یان هەڵوێستێک کە تەمەنی کورت بێت، لەبەر ئەوەی لە بنەڕەتەوە بێ بایەخ و بێ کەڵک بووە، کە نوشتە بە نمونە هێنراوەتەوە وتراوە:(چاک و خاس)ەکەی لە چل شەو زیاتر سوود و کەڵکی نییە واتە مایە پووچە و کەڵکی لێ وەرناگیرێت بۆ ئەوە ناشێت هیوا و ئاواتی لەسەر هەڵچنی، چونکە شتێکی کاتی و دەروونییە و بۆ هەمیشە ناشێت.

١٤٦٨- نانەکی سووتاو نایینی:-

نانی سووتاو دەبێتە خەڵوز و بە کەڵکی خواردن نایەت، ناچار فڕێ دەدرێت، بۆ کەسی بێ کەڵک و تیابەستە نەبوو دەوترێت: بەخوای برام فلانە کەس نانەکی سووتاو ناهێنێت.

١٤٦٩- نان نانی گەنم، دین دینی موحەمەد:-

کورد، بۆ یەکەمجار لەناو مرۆڤایەتیدا لە نیشتمانەکەی خۆیدا، پیشەی کشتوکاڵی داهێنا و دۆزییەوە، گەنمی لەپێش هەموو میللەتانی تری دونیا ناسیووە، بە بایەخەوە وەکوو قوت و زاد و بژێوی و خۆراکی سەرەکی

ناسیویەتی و بەرهەمی هێناوە، ئەو نانەی لە ئاردی هاڕاوەی گەنمە بە هیچ نانێکیتری هاڕاوەکانی(ماش و برنج و هەرزن و جۆ و گەنمەشامی و...تاد)، ناگۆڕێتەوە، پێی وایە ئەگەر نانێک نان بێت و شایستەی ئەوە بێت پێی بوترێت نان ئەوا(نانی گەنم)ە، هەروەها کورد بۆ ئاینەکانیش کە ئاینی ئیسلامی دوای ٦٢٢ساڵ لە لەدایکبونی(عیسا)ی پەیامبەردا ناسیووە، لە ڕێگەی(گاوانی کوردی)یەوە کە یەکێک بووە لە یاوەرانی پەیامبەری ئیسلام(محەمەد کوڕی عەبدوڵڵا-د.خ)، دواتر کوردەکان لە پەیڕەوانی ئەو ئاینە تازەیەدا زۆر خولیا و تێکەڵکێشی بیروباوەڕەکانی ئیسلام بوون لە ڕێچکەکانی(مەزهەب) سۆفیگەری و ڕێبازی(تەریقەت)ی شێخگەرایی، کوردی موسڵمان پێی وایە هیچ(دین-ڕەوشت و ئاین)ێک نییە خۆی بدات لە شانی ئاینی ئیسلام لەپاکی و بێگەردی و بەندەناسی و خواناسیدا، هەر بۆیە کوردی موسڵمان نان و ئاینەکەی لە تەرازووی ناسین و بایەخەوە بەو ئیدیۆمە لێکداوەتەوە و وتویەتی وەکوو چۆن لە نانی گەنم چاکتر نییە، ئەوهاش ئاین لە ئاینی موحەمەد باشتر نییە و بە ئیدیۆم دەریبڕیووە و وتویەتی:(نان نانی گەنم، دین دینی موحەمەد).

١٤٧٠- نێرەکەر بازاڕییە:-

نێرەکەر، ئەگەر ئارەزووی لە شتێک بێت ئەوا خڕناز و زەڕینی بۆ دەکات، زەڕین دەنگێکی بەرزە و پەیامێکە دەیگەیەنێت زیاتر لە کاتی هەوڵدان بۆ پەڕین و دووری لە ماکەر و خۆ دەرهێنان و خڕنازی بۆ ماکەری دڵخوازی، ئینجا کاتێک گەیشتە ئەو حاڵ گرتنە، هیچ خاوەن کەرێک ناتوانێت بەرزەفتی بکات، نێرەکەری خۆی ئەنجام دەدات، حاڵەتی نێرەکەر بۆ گەیشتن بە دڵخوازی خۆی لێرەدا بووە بە ئیدیۆم و بۆ حاڵەتی کەس بە کەس نەبوون و، سەروەر نەبوونی یاسا، هەر کەسە و بە گوێرەی بۆ ڕۆیشتن و دەسەڵاتی خۆی کارێک بکات دەوترێت: نێرەکەر بازاڕییە.

پیتی (هـ)

١٤٧١-هاری لە ئیدیۆمی کوردیدا:-

هـــــاری نەخۆشـــــیەکە تووشـــــی گیانلەبـــــەری ســـــەگ دەبێـــــت، ئـــــەو نەخۆشییە(ڤایرۆســـی)یە، کاریگەرییـــەکانی ڕەفتـــار و هەڵســـوکەوتی ســـەگەکە دەگۆڕێت، کـەم دەخـەوێت، لـە هـیچ شـتێک ناگەڕێتـەوە و مـل دەنێت، خـواردن و خواردنەوەی نامێنێت، دەوترێت لـە ئـاو دەرەوێتـەوە، ئـەو خاسـیەتانەی سـەگ لـە کـاتی نەخۆشـییەکەدا بـووە بـە ئیـدیۆم و بـۆ کەسـی برسـی بـەکاردەهێنرێت واتـە: کەسی برسی بۆ پەیداکردنی قووت و بژێوی لە هیچ ناپرسـێت شـێوەی نەخۆشـی هاریەکە، لە هیچ ناگەڕێتەوە، بۆیە کورد وتویـەتی: برسـێتی ڕەگـی هـاری پێوەیـە، هەروەها بە کەسێکی هاروهـاج و ئـاژاوەچی و بەگێچـەڵ، هـیچ حسـاب بـۆ داب و نەریت و یاسا و ڕێسا نەکات و بۆ هەر کارێک بێ سڵەمینەوە مل بنێت دەوترێت: فلانە کەس هار بووە یان دەڵێی هار بووە، لە ڕوویەکیتریشـەوە، بۆ زۆرداران و دەسەڵاتداران، کە حوکمی خەڵک بە زەبر و کوتەک و چەک و ئاسن دەکەن، زوڵم و سـتەم و چەوسـانەوەیان زۆر دەبێت، بیرمەنـدان و بەسـالاچووان دەزانـن ئـەو زوڵمە ئەستور بووە و لە ئەستوریشدا دەپچڕیت و بەرەو کۆتاییە، بۆ ئەو حاڵەتە وتراوە: عومری سەگی هار هەر چل شـەوە، هـەروەها وتراویشـە: بـۆ هـاری هـەر دەباری، واتە: ئەو کەسەی شڕ و دڕ و چەتوون و سەرکێش بێت، شتی بـۆ پەیـدا بێـت و یـان دەسـتی بکـەوێت و بـۆی بێـت یـان هـاری خـۆی نەخۆشـی بێـت و کارەساتی تریشی بۆ بێت، هەر کەسی بەجموجۆڵ و بێ ئارام و گـەڕۆک و سـەر بـە گۆبەنـد دەوترێت: دەڵێی سـەی هـاری، لـە شـاری کۆیـەش ئیدیۆمێکی تایبـەت هەیە دەڵێت خوایە لە هەندێ شت بمانپارێزی ئەوانیش: لە هـاری، لـە مـاری، لـە زەکییەی قالە لاری، لە شورتەی ناو بازاڕی، هارەبووانە،کارەساتی بەچاوییەوەیە،

بەو کەسانە دەوترا کە بەهیچ کلۆجێک لە کاری نەگریسی و بەگژاچوون و کێشە و گرفت ناگەڕێتەوە.

١٤٧٢-هەزار حەکیم هەندی دەردەدارێک نازانێت:-

حەکیم و نۆژدار لە ڕێگەی هەوڵ و کۆشش و خوێندن و تاقیکردنەوە، فێری حەکیمی و نۆژداری دەبن، بەڵام دەردەدار ئەو کەسەیە کەخودی خۆی توشی نەخۆشییەکە بووە، لە هەموو کەس زیاتر لە ئازارەکەی تێ دەگات، ئینجا ئەو ئیدیۆمە کەسێک دەیلێت کە توشی گرفتێک بووە و خەڵکیش ڕێگەچارەی بۆ دادەنێن یان ڕێنمایی دەکەن ئەویش هەموو ئەو ڕێگایانەی بەکار هێناوە و نەگەیشتووە بەچارەسەری بۆیە دەڵێت:(هەزار حەکیم هێندەی دەردەدارێک نازانێت).

١٤٧٣-هەر لەعەرش هەتا قوڕش، کەس بە دۆی خۆی ناڵێ ترش:-

دۆ نابێت مزری خۆی لە دەست بدات، تا بخورێتەوە و قۆڕەی لێ بهێنرێت، هەندێ جار دۆ کە ترش بوو ئیتر ئەو کەسەی دەیخواتەوە یەکسەر نێوچاوانی بەیەک دادەدات و هەست دەکەیت دۆیەکە یەکجار ترش بووە و خاسیەتی خۆی لەدەست داوە، بۆیە لەو سەر زەمینەدا کەسێک نابینیت بڵێ دۆکەم ترشە، هەر کەسە و بەیاری خۆی دا هەڵدەدات و کەس ناڵێت یاری من جوان نییە، ئەو ئیدیۆمە بۆ ئەوە بەکاردەهێنرێت کەوا هەموو کەس لەخۆی و کارەکەی و هەڵوێستەکەی و بەرهەمەکەی خۆی ڕازییە و کەس نییە لۆمەی کاری خۆی بکات.

١٤٧٤-هاوڕێی نەفسێ هەر زیزە:-

هاوڕێیەتی لە کوردەواریدا کراوە بە سێ جۆر:(گانی بە گانی و نانی بە نانی و گیانی بە گیانی)، دیارە لێرەدا هاوڕێی نەفسێ بۆ ملومۆ و چەوری و نان خواردنەکەیە، خۆ دیارە تا نانەکە هەبێت هاوڕێیەتییەکە بەردەوام دەبێت و کورد گوتەنی(تا گندۆر گندۆر بوو، خزمێ مە گەلێک زۆربوو، گندۆر هاتە قڕانێ خزمێ مە هاتە بڕانێ)، ئەو ئیدیۆمە بۆ کەسێک بەکاردێت کە زووتر زۆر هاوڕێیەکی باش بووە لە کاتی دەوڵەمەندی و هەبوونی کەسێک، بەڵام کە کەسەکە هەژار کەوت ئەو دیار نامینێت و دەبێتە هاوڕێی دەوڵەمەندێکی تر، لە کوردستاندا ئێستا ئەو حاڵەتە لەناو سەرکردایەتی حزبەکاندا زۆر بەدیدەکرێت کە(ئیمتیازات) و پلە

وپایه و داهاتیان له بەردەستی نەمینێ به بیانوی جۆراوجۆر، سەنگەر بۆ حزبێکی دەوڵەمەندتر دەگوازنەوە که نەفسیان تێر نان و پاره بکات.

١٤٧٥-هەروا شەڕی گەورە دێیه:-

ئیدیۆمێکه بەکاردەهێنرێت بۆ سەربوردە و گێڕانەوەیەکی پڕ قارەمانێتی کەچی له ڕاستیشدا تەنیا خۆهەڵکێشان و بەخۆهەڵدان و(مەدح)ی خۆکردنە، له بنچینەدا هیچیان پێ ناکرێت و هەر بابایه و پڕ بەکراسی خۆی هەڵدەکێشێت.

١٤٧٦-وەحەی لێ بکەی دەچێته گاگەل:-

وەحه بۆ مانگا و گا و گۆلک بەکاردەهێنرێت، ئینجا کەسێک کەودەن، گێڵ، بێ لێکدانەوە، نەفام و نەزان بێت پێی دەوترێت:(وەحەی لێ بکەیت دەچێته گاگەل) یان ڕیخی له قونی بدە(هەڵسوو) و بیخه گاڕانێ.

١٤٧٧-هەر دەلینگێکی له ماڵێک پساوە:-

دەلینگ دەرپێی ژنانه له دوو پارچه دروست دەکرا، بەشی سەرەوەی قوماشەکه جیابوو له بەشی بەرپێ و لای خوارەوەی، ئینجا بەشی خوارەوە دەکەوێته بەر پێ و دڕک و داڵ و خۆڵ و تۆز و زوو گیر دەبوو، ئینجا ئەو ژنەی زۆر گەڕۆک و ماڵان گەڕ بووایه پێی دەوترا:(هەر دەلینگێکی له ماڵێک پساوە).

١٤٧٨-هەر کەس کەر بێت، ئەو کورتانە:-

یان وتراویشه وەک(گوڵه بەڕۆژە وایه) واته: ئەو کەسه لەگەڵ ڕۆژدایه، کێ دەسەڵاتی هەبێت و فەرمانڕەوا بێت ئەو پیاو و سواری ئەوە، کورتانیش بەرگ و پۆشاکی کەرە و کەر هەم زامدار نابێت هەمیش شیک پۆش دەبێت، ئینجا ئەو کەسەی سەگی دوای سوران بێت و پیاوی ڕۆژگار و دەسەڵاتداران بێت پێی دەوترێت:(هەر کەس کەر بێت، ئەو کورتانە).

١٤٧٩-هەڵی تڕاند:-

له ململانێی دوو جەمسەر یان دوو کەسدا کێشه و گرفتێک هەبێت و مەیدان ئەو کێشەیه یەکلایی بکاتەوە، زۆرانبازی و شەڕ شوێنی زمانی گفتوگۆ بگرێتەوە، ئەوا یەکێکیان شکست دەهێنێت و ململانێکەی سەر ناگرێت و زیانێکی گەورەی بەر دەکەوێت، بەمە دەوترێت:(هەڵی تڕاند) یان تڕاندی واته خۆی پیس کرد و تەواو دۆڕا.

١٤٨٠-هیچت نەزانی، پیری بدە بە جوانی:-

پیری بەرەو کۆتاییە و جوانی بەرەو ژیانی تازە و گەشەکردنە، جوتیار و وەرزێر و ئاژەڵداری کورد هەموو کاتێک لە هەوڵی نوێکردنەوەی درەختەکانی ڕەز و مێگەڵەکانیاندا بوون، بە نمونە مریشکی سەرەمریان گۆڕیوتەوە بە باڕۆکە و پیرەکەریان بە جاشکۆڵە گۆڕیتەوە، لەبەر ئەوە لە ناو کوردان وتراوە:(هیچت نەزانی پیری بدە بە جوانی)، واتە هەمیشە خوێنی تازە و نەوەی نوێ و چرۆی تازە دەتوانێ لە نەبوونی و نەداری و کوێر بوونەوە دەتپارێزێت.

١٤٨١-هەر عاقلە و لە خەسارەکی:-

دەڵێن تورکمانەکانی کوردستان وتویانە:(عەقڵی دوای خەسارەی کوردمان هەبوایە)، کورد لە دێر زەمانەوە وتویەتی لە هەر باربارۆکەیەک(گواستنەوەی ماڵ و هەوار و دەوار و ڕەشماڵ)، زیان و خەسارەیەک دەدەیت، لە هەر خەسارەیەکیش عەقڵەک پەیدا دەکەیت، ئەم ئیدیۆمە بۆ ئەوە بەکاردەهێنرێت کە مرۆڤ لە کاتی مامەڵە و کاروباری ڕۆژانەدا هەندێ کات و جار توشی زیان دەبێت، بەڵام گرنگ ئەوەیە لەو زیان و خەسارەیە عەقڵێک و تاقیکردنەوەیەک پەیدا دەکەیت.

١٤٨٢-هەتا کوڕێک دەکەی بە لاو، خوێنێت دەبێ بە ئاو:-

ئەمە قسەی دایکانی کوردە، ئەگەر تۆ وجاغ کوێر بیت لەوە تێ ناگەی گەورە کردن و پەروەردە کردن و گۆشکردنی منداڵ چەندە ئازار و ماندووبون و تەمەن بەفیڕۆ چوونی دەوێت، بە خێوکردن و گەورەکردنی کوڕێک تا دەبێتە لاو خوێنت دەکات بە ئاو، ئەمەش بەراوردکردن و لێکچواندێکە پڕ بە پێستی خۆیەتی، خوێن ببێتە ئاو بۆیە بۆ بەراودکاری و لێکچواندن بە ئیدیۆمەوە گوتراوە:(تا کوڕێک دەکەی بە لاو خوێنت دەبێت بە ئاو).

١٤٨٣-هەموو چونە هەواران، ئێمە ماوین لە ئاران:-

هەوار واتە ئاو و هەوا گۆڕین هەڵبەت ئەمە پیشەی ڕەوەند و کۆچەریانە لە کوردستان کە هاوینان دەچنە مێرگ و کانیاو و لەوەڕگاکانی کوێستان بۆ مەڕلەوەڕاندنێ، لە وەرزی زستانانیش دەگەڕێنەوە بۆ ئاران، ئارانیش واتە بارگە و بنە و بنەگە و بنکەی مانەوەی کۆچەریان لە وەرزی سارد و سۆڵەی زستان، ئەم ئیدیۆمە بۆ کارێک یان شتێک بەکاردێت کە تۆ دواین کەس لەناو هۆزە و

ڕەوە کۆچەرییەکە ئەنجامی بدەیت و کورد وتەنی: بە جێماویت.

١٤٨٤-هێڵکە پینەکەرە:-

هێڵکە سەدەف و قاوغ و توێکڵێکی تەنک و ناسکی هەیە، هەر کاتێک بتەوێت هەڵیبگریت و بیگوازیتەوە بۆ ماڵ یان شوێنێک دەبێت زۆر بە وریاییەوە ئەو کارە ئەنجام بدەیت، چونکە کە شکا وەکوو خۆی لێ نایەتەوە، چارت نامێنێت، پینەش لە هێڵکە نادرێت وەکوو جلوبەرگ و هەر شتومەک و کەلوپەلێکیتر، ئینجا لێرەدا خوازراوێکی بە تەوسە بۆ کەسێکی ڕەزیل، ڕژد، قرچۆک، پولپەرست و پارەپیس، دەوترێت: هێندە ڕەزیلە(هێڵکە پینەکەرە).

١٤٨٥-هێندە ڕووتە، بارە بەری سەگە:-

باری سەگ خوازراوە، چونکە سەگ بارەبەر نییە، واتە باروبارخانەکە زۆر کەمە تەنیا باری سەگێکە یان ئەگەر کەسێک لەڕ و لاواز و باریک و بێ گۆشت بێت، دەوترێت: هێندە ڕووتە بارەبەری سەگە، هەڵبەت بۆ کەلوپەلی ماڵە هەژارێکیش لە کاتی کۆچ و کۆچباردا دەتوانرێت بوترێت: چ ماڵی هەیە بارەبەری سەگێکیش نابێت.

١٤٨٦-هێندە شیرینە، دەڵێی هەنگوینی بەدرەمە:-

بەدرەمە، مێشولەیەکە شێوەی مێش هەنگە، بەڵام ڕەنگی ڕەش و باریکترە و هەنگوینەکەی کە دروستی دەکات لە هەنگوینی هەنگ شیرینترە، بە کارامەیی و لێزانییەوە شانەکانی بە دڕکەوە هەڵدەواسێت، ئینجا لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان، وەکوو ئیدیۆمێک بۆ شیرینی کەسێک یان پەسنی جوان و ئەدگار و خوێن شیرینی کەسێک دەوترێت:(هێندە شیرینە، دەڵێی هەنگوینی بەدرەمە).

١٤٨٧-پوشی بەر ڕۆژە:-

پوش وشکە گیای دەشت و دەرە، لە پوشەڵان و جێگەی وشکە گیای زۆرەوە بووە بە گیای با بردەڵەی وشکی بەر بەرۆچک و خۆرەتاو، کاتێک بەیەکێک بووترێت:(پوشی بەر بەڕۆژە)، واتە: پیاوێکی سووک و چروک و تیا بەستە نەبوو و بێ سەنگە.

١٤٨٨-هەڵیت و پەڵیت دەڵێ:-

بەقسەی بێ تام و سووک و چروک و بێ جێ و ڕێ دەوترێت هەڵیت و پەڵیت دەڵێ.

١٤٨٩-هێنده بێ باره، به هیچ شتێک تەڕ نابێت:-

بێ بار واتـه: بـێ ڕوو و بـێ ئاڕاسـتەیە، یـان وەکـوو گوڵـه بـه ڕۆژەیـه و لەگـەڵ خۆر ڕووی خۆی دەسوڕێنێت یان کێ دەسـەڵاتدار بێت گۆپاڵی دەستییەتی، یان له کوێ بای بێت لەوێوە شەنەی خۆی دەکات، تەڕیش واتە:بە ئاو و ئاودارە، یان دژی وشکی، هێنده بێ باره به هیچ شتێک تەڕ نابێت بەکاردێت بۆ کەسێک تـەمێ نـەبێت و پەنـد لـە هـیچ شـتێک وەرنـەگرێت و بـێ شـەرم و شـورەیی بێـت و هـەر ڕۆژێ لەسەر خەت و پەتێک یاری بکات.

١٤٩٠-هەر تەیره و بەڕەوەی خۆی:-

تەیر: باڵنده و پەلەوەر دەگرێتەوە، ئینجا له کاتی گەڕان و سوڕان و کۆچکردنی کوێستان و گەرمێندا یان بۆ پەڕپۆڕەکردن و گەڕان بـه دوای خـۆراک و دانەوێڵـه و گەمـــه و یـــاریکردن و مەلـــه کـــردن، زۆرجـــاران واڕێکـــەوتووە پیرەژنێکـــی کـــوردەواری دوو هێلکـــەی مـــراوی خســـتۆته ژێـــر مریشـــکه کورکێکـــەوە دوای هەڵتروکانیان هـیچ کاتێک بـه دەنـگ و دوقـەی دایکیـان ناچنـه سـەر خۆڵـه پۆت و خۆڵـەمێش و پـەڕپۆڕەی نـازانن و دەنکۆڵـەی گـەنم نـاتوانن وەکـوو بێچـووە و جوجەڵەکانیتر هەڵبگرنەوە، بۆیە یەکسەر توشی زەڵکاو و گۆمە ئاو و چڵکاو ببن دوقـەی دایکیـان ڕۆڵـی نـامێنێ و خۆیـان بـه هەڵـەداوان دەخەنـه ئاوەکـەوە، بۆیـه وتراوە:(هەر تەیره و بەڕەوەی خۆی)، واته: هەر کەسە و لەگەڵ گروپ و دەسـته و تاقمی خۆی هەڵدەکات.

١٤٩١-هەرایەکه سەگ ساحێبی خۆی نا ناسێتەوە:-

هـــەرا و گـــەڕەلاوژە و قـــەرەباڵغی و جـــەنجاڵی زۆر ئـــەو ئیدیۆمـــەی هێناوەتـــه کایەوە، چونکه ئەگەر کۆڕێک یان گۆڕەپان و گردبونەوەیەک، زۆر پڕ و چڕ و به دەنگه دەنگ بێت و کەس گوێی له کەس نەبێت و هەربابایە و بۆ خۆی قسه بکات و هەوڵ بدات، دەوترێت: هەرایەکه سەگ ساحێبی خۆی نا ناسێتەوە، واتـه هێنده ئاڵۆزکـــاون و بـــه یەکـــەوە ســـەگ بـــه زیرەکـــی و بـــۆن و توانایـــەوە ناتوانێـت خاوەنەکەی بناسێتەوە.

١٤٩٢-هەرگیز نان و دۆی نەگەیونه یەک:-

هەرکەسـێک نـان و دۆی بـه یەکـەوە هەبوایـه لـەو کوردەواریـەی خۆمانـدا بـه پیاوێکی هـەبوو و خـاوەن ڕسـق و ڕۆژوو هـەژماردەکرا، کەسـێکیش ئەگـەر دۆی

هەبوایە و نانی نەبوایە بەپێچەوانەشەوە نانی هەبوایە و دۆی نەبوایە دەوترا فلانە کەس هەرگیز نان و دۆی نەگەیونە یەک واتە دەست کورت و نەدار و برسییە و بەسکێک تێر و بەسکێک برسییە.

١٤٩٣-هەرخوا لە هەموو ڕازێک ئاگادارە:-

لە ژێر ئەو ئاسمان و سەر زەوییەدا زۆر کار لە بەرگی جۆراوجۆر و بەناوی خوازراوەوە دەکرێت و بەرگ و ناوەڕۆک، هیچ پەیوەندی بەیەکەوە نییە و کورد وتەنی:(ئێرە و ماڵی خوای بەینە)، خەڵکانێک کاری جۆراوجۆر دەکەن و مەبەستی ئاشکرایان خزمەتکردنە و مەبەست و نهێنی کارەکەش بە شاراوەیی هەرخودا دەزانێت بۆ چ مەرامێک ئەنجام دەدرێت، بۆیە کورد بۆ هەر کارێک کە تەواو سەری لێی دەرنەچێت، دەڵێت:(هەر خوا لە هەموو ڕازێک ئاگادارە).

١٤٩٤-هەنجیری تەقتەقی، نەیخۆی دەتەقی:-

هەنجیری شارەدێی تەقتەقی هەنجیرێکی گەورە و پڕ و شیرینە، ئەگەر زوو نەیخۆیت دەتەقی، یان ئەوەندە گەش و بەتامە لەوانەیە ئەگەر نەیخۆی لەحەزەرەتیا بتەقی، بۆیە لەسەروبەندی نەوەدەکانی سەدەی ڕابردوو لە بازاڕی سەوزە و میوەی شارەکانی کەرکوک و هەولێر و کۆیە و ڕانیە، دەوترا:(هەنجیری تەقتەقی، نەیخۆی دەتەقی).

١٤٩٥-هەتا دەم بیەوێت، خوارێش دەیەوێت:-

غەریزەکانی(خواردن و جووتبوون)، دوو غەریزەی ڕاستەوانەن، بە یەکەوە کار دەکەن بە تایبەت تا(خواردن و خواردنەوە)، باش بێت ئەوا(جووتبوون)ی زیاتر بە دواوە دێت و بەپێچەوانەشەوە تا خواردن و خواردنەوە خراپ بێت جووتبوونیش کز و کەم دەبێتەوە، دەگێڕنەوە پیرەژنێک لەسەر گۆماوێک، گەرماوێ دەکات و خۆی دەشوات، کوڕێژکەیەک بەوێدا گوزەر دەکات و دەبینێت پیرەژن پەنجەی ئەسپێ کوژەی بە تەواوەتی خستۆتە دەعبایەکەیەوە و یەک بە شەویلاگەی دەمی کردۆتەوە و نەرمە هاوارێک دەکات وەکوو ئەوەی نەرمە تایەکی شەوی زستانەی لێ بێت، تومەز پیرەژن دەستپەڕی خۆی لێی دەدات و لەگەڵ شۆڕەسواری خەونەکانی لە خەیاڵدایە، کوڕێژکەکە ئەم حاڵەتە بڵاودەکاتەوە و دەگاتەوە گوێی پیرەژنێ و لێی دەپرسن ئەرێ وایە وادەڵێن؟ تۆ و ئەو شتەیان گوتووە؟ پیرەژنیش دەڵێت:(هەتا دەم بیەوێت، خوارێش دەیەوێت).

١٤٩٦-هەتا نەبینی بەفری زستان، تێر ناخۆی لە باغ و بێستان:-

بەفر بارین لە زستاندا لەگەڵ ئەوەی ژیانی جوتیاری و ئاژەڵداری نالەبار و ناگوزەرانتر دەکات، بەڵام وەرزێر و مەڕداری کورد هەر پێخۆشحاڵ دەبن، کە هەموو وەرزێک بە وەرزی خۆی بکات، چونکە کە بەفر دەبارێت ڤایرۆس و زیندەوەران لە خاک دەکوژێت و شیکردنەوەی ئۆرگانی و کیمیایی و ئەندامی لە ناو گەردەکانی خاک و زیندەوەرۆچکە ڕوو دەدات و بەمەش شیکردنەوەکان دەبنە پەیین و خاک بەپیت دەکەن و کۆمەڵێک ئالوگۆڕکاری لە نێو مادە و گەرد و هەواگۆڕکێی خاک ڕوو دەدات، وەرزێر لەمەوە هەستی بەو گۆڕانگارییانە کردووە دوای بەفرێکی زۆر هەستیکردووە ئاوی ژێر زەوی و سەر زەوی و کارێز و کانیاوەکان زیادیکردووە، ڕووەک تێر ئاو بووە و خاکیش بە تەواوی ئامادە بووە بۆ پەروەردەکردنی ڕووەک و باغ و بێستان بەمەش ساڵێکی پڕهات و بەرەکەتبار بووە و مرۆڤ تەواو تێری خواردووە لە بەرووبومەکانی ئەو ساڵەدا، بۆیە کورد لە دێر زەمانەوە ئەمەی وەک دەربڕ بەکارهێناوە و وتویەتی:(هەتا نەبینی بەفری زستان، تێر ناخۆی لە باغ و بێستان).

١٤٩٧-هەشت بێ لە مشت بێ، نەک نۆ بێت لە دەشت بێ:-

هەشت و نۆ ژمارەن، هەشت دانەیەک لە نۆ کەمترە، کاتێک کەسێک هەردوو بژاردەی هەبێت و بە هەشت ڕازی بێت هونەری خۆی هەیە، دەبێت بۆ نۆی هەڵنەبژاردبێت خۆ نۆ دانەیەک زیاترە؟ ئەمە مەبەست و درکەی ئەم ئیدیۆمە دەسەڵمێنێت، بابیین بزانین(مشت) واتای چی؟ مشت واتا ناو لەپی دەست و (دەشت)یش واتە سارا و کێو و کەژ و دەرەوە، ئینجا ئەگەر(٨) لە ناو لەپی دەست بێت و(٩)لە دەشت و سەحرا و دەر بێت، هەمووومان هەشت لە مشت هەڵدەگرین و نۆ بۆ دەرەوە جێ دەهێڵین، ئەمە لە هەموو سەردەمێک بەکاردێت بۆ ئەو شتانەی کە لە هەنوکەدا دەست کەوتنیان زەحمەت بێت، لەپاڵ ئەمەشەوە کورد وتویەتی:(حازریش بە قەرز مەدە)، کەواتە ئەم ئیدیۆمە بەکاردێت بۆ بیرکردنەوەی ورد و بە ئاوەز، مرۆڤ دەبێت ئەوەی بەردەستە بە کەمی نەزانێ و ئەوەی بەردەست نییە هەزاریش بێت هەر نییە، بۆیە وتراوە:(هەشت بێ لەمشت بێ نەک نۆ بێت لە دەشت بێت).

١٤٩٨-هێشتا میزی کەفی نە کردیە:-

بە کەسێکی منداڵکار دەوترێت:(هێشتا میزی کەفی نەکردیـە)، واتـە: ماویـەتی پـێ بگـات، ئـەو سـەری لـە هـەموو کـار و ئیشـێک دەرناچێـت، ئەمـە لەلایـەک، لەلایەکیتریشەوە، وەکوو سووکایەتی پێکردنیش بەکاردەهێنرێت بۆ کەسێک، کە بیـەوێت کارێک بکات، ئـەو کـارەش جێگـەی نیگـەرانی خـەڵکی بێت یـان جێگـەی ڕەزامەندی خەڵکی نـەبێت، بـە تەوسـەوە دەوترێت: ئینجـا فـلان کـەس چییـە؟ ئـەو کارەی بکات، نا بابە، هێشتا میزی کەفی نە کردیە. ئەو کارەی بکات، باڵێی گەڕێت دەنا وەکوو خۆی لـێ نایەتـەوە، هـەروەها بـە جۆرێک لـە هەڕەشـە و گوڕەشـەوە بەکارهێنراوە.

١٤٩٩-هەزار ساڵ ئاو بڕوات لە ڕۆخانە، خۆیی نابێ بە بێگانە:-

لە وراتی کۆیـە دەوترێت:(بۆ خـەڵک ڕقـم لێی نابێتـەوە، بـەس بۆ خـۆم ڕقـم لـێ یەتی)، واتە: دۆست و خزم و خوێش ئەگـەر ڕقیشـت لێی بێتـەوە، تـەنیا بـۆ خـۆت ڕقت لێیەتی و بەرامبەر ناحـەز و نـەیار و دوژمـن و بێگانـە خۆشـت دەوێت و بـە بێگانـەی ناگۆڕییـەوە، ئـەم ڕۆخانـە سروشـتیەی وڵاتـی کوردان بـووە بـە بنـەمای کۆمەڵێک پەند و ئیدیۆم و دەقی جوانی ئەدەبی و شاعیرانە کەچی ئەویش عاشقی کەناری ئارامی و دەریای بێ بنە و هـەر دەڕوا و ناوەسـتێت، هەرچەنـدە عاشـقان کۆلاوکـۆڵ دەیکەنـە سـەر ئـاگری عەشـقیان هـەر ناشـیان کوژێنێتـەوە، دەیکەنـە فرمێسکی چاویـان و کڕیش دەبنـەوە و دەیکەنـە بـەخت و دەچنـە سـەری وشـکی دەکـەن، بێمەنەتیشـی دەکـەن، دەڵێن: هـەزار سـاڵێتریش بڕوات، هـەر ئێمـە خزمـی خۆمان بە بێگانەی نـادەین، ئـەم ئیدیۆمـە لـەوەوە سـەرچاوەی گرتـووە کـە خـوێن نابێت بە ئاو، ئەوەی بە خوێن یەکبگرێتەوە بـە هـەزاران سـاڵیش نـەوە بکەوێتـەوە هەر دڵ و خوێن بۆ یـەکتری دەبزوێت و ئەگـەر گۆشتیشـی بخـوات ئـەوا ئێسـکی ناشکێنێت تاوەکوو بژێتەوە.

١٥٠٠- هەموو شتمان لە کۆڵە، نۆرەی زووڕنا و دەهۆڵە:-

مـرۆڤ کۆڵبـەری دابینکردنـی پێداویسـتی و حـەز و ئارەزووەکانیـەتی، لەگـەڵ ئەوەشدا کەوتنە ژێربار و کۆڵ قورسی ماندوو و بێ دەربەست و ئەستۆ کەچی دەکات، هەوڵی ئەوە دەدات لەو کۆڵبەری و ژێرباریيە ڕزگاری بێت، هەندێک جار کە گوێدرێژێک بار دەکەیت بۆ ئـاش یـان کـاروان دوای ئـەوەی بارەکـەیت خسـتە

سەر پشتی بوزگوڕێک یان تورەگەیەک یان هەرشتێکیتری زیادە دەخەیتە سەر بارەکەی دەوترێت:(سەربار)ە، ئینجا ئەمە لەسەردەمی داگیرکاری عوسمانیەکان لەبار بوو، هەموو جۆرە باج و سەرانەیەک لەسەر هاوڵاتیان هەبوو و باری گوزەرانیانی بە تەواوەتی قورس کردبوو ناوە ناوەش جۆرێکی تر باج زیاد دەکرا، لێرەدا وەکوو ناڕەزایەتیەک، وتراوە:(هەموو شتێکمان لە کۆڵە، نۆرەی زووڕنا و دەهۆڵە).